

הספרים החיצונים

לתורה לנביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים

בשני כרכים
עם מבואות ופירושים
ערוכים בהשתתפות כמה למדנים ע"י
אברהם כהנא

כרך שני
שאר ספרים חיצונים

הוצאת "מסדה" בע"מ, תל-אביב
תש"ך

כל הזכויות, כולל זכויות תרגום, קיצורים, צילומים והעתקות
שמורות ליורשי אברהם כהנא ז"ל
Copyright, 1959 by the Heirs of the late Abraham Kahana

11
60A376
48

תכן כרך ב' ספר א'

אגרת אריסטיאס	מאת אברהם כהנא	א' - ע"א
ספרי המקבים א' וב'	" " "	ע"ב - רל"א
ספר " ג' "	ת' ה' גאסטר	רל"ב - רנ"ז
" " ד' "	אלכסנדר שור	רנ"ח - רפ"ו

אגרת אריסטיאס אל פילוקרטס

מ ב ו א

א. שם הספר.

ספר זה המיוחס לאריסטיאס מן הדין שיהא נקרא בשם: סיפור אריסטיאס על... שהרי כך קורא לו הסופר בעצמו, הן בתחלתו (א') והן בסופו (שכ"ב), בשם סיפור (δύτης). אבל מימי קדם היו נוהגין לקרא לו בשמות אחרים: ראשונים היו מכנים אותו: חיבור (= σύνταγμα) אריסטיאס (אפיפניוס. ע' ווינדלאנד 159), או: ספר אריסטיאס (= Ἀρισταίου βιβλίον, יוספוס קדמ' י"ב ב' י"ב, אבסיביוס Praep. ev. IX, 38, והוא מוסיף: על תרגום תורת היהודים), ואחרונים נוהגין לקרא לו בשם אגרת אריסטיאס (ἐπιστολὴ Ἀριστέως πρὸς Φιλόκρατον), על שם שנכתב בצורת אגרת מאת אריסטיאס אל פילוקראטס אחיו, — וכך נראה מן הסגנון שבתחלת הספר ובסופו, שהוא פונה אל אחיו בלשון ὦ Φιλόκρατε. אף בכ"י נהגו לרשום בראשו של הספר: Ἀριστέας Φιλόκρατει (=אריסטיאס אל פילוקראטס).

ב. תכן הספר.

א-ח. פתיחה — אריסטיאס מספר לפילוקרטס מה הביאו לידי כתיבת האגרת: רצונו לספר לו, לפילוקראטס אוהב הדעת, על המשא-ומתן שהיה לו עם אלעזר כהן גדול שבירושלים (אם כן, זה עיקר לו בכתיבת הספר).

ט-פ"ב. חלק א' — הכולל משא ומתן על מעשה התרגום לתורת ישראל: דמיטריוס מפאלירון, הממונה על אוצר הספרים של תלמי פילדילפוס מלך מצרים, הביע למלך את רצונו ואת תקותו שיעלה בידו לאסוף עד חמש מאות אלף ספר. תוך כדי דיבור העיר לו למלך על חשיבותה של תורת ישראל. כשהציע לו המלך לאסוף אף ספר זה, השיב דמיטריוס שתורת ישראל משונה היא הן בכתב והן בלשון, ולפיכך רואה הוא צורך להכין הימנה תרגום יווני. כשמוע המלך את דבריו צוה לכתוב אל אלעזר כהן גדול שבירושלים שיוציא ענין זה אל הפועל (ט'-י"א). ואריסטיאס, שהיה באותו מעמד, נזכר אותה שעה בגורלם של הרבה יהודים שהובאו שבויים מארץ ישראל למצרים וכאן הושקעו בעבדות. עוד קודם לכן ניסה אריסטיאס לבוא בדברים עם שומרי ראשו של המלך בענין שחרורם של אותם היהודים-העבדים, אלא שלא עלתה בידו, ועכשיו ראה שעת הכושר לבוא בדברים עם המלך עצמו ויתד עם דמיטריוס העיר באותו מעמד שלא נעים יהיה לשלוח מלאכות אל אלעזר בדבר מעשה התרגום לתורת ישראל בשעה שמאה וחמשים אלף מבני עמו של אלעזר שרויים בעבדות באותה ארץ. המלך הסכים בחפץ לב לפדות כל אותם היהודים. הפדיון עלה לו בהון עצום: בשש מאות וששים ככר כסף (י"ב-כ"ז). אחר מעשה רב כזה הגיש דמיטריוס למלך הרצאתו בכתב על הצורך להכין תרגום לתורת היהודים. על סמך כתב זה נערך מכתב מאת המלך אל אלעזר כהן גדול ובו הוא מודיעהו על שחרור בני עמו ומבקש ממנו לבחור לו ע"ב זקנים למספר שבטי ישראל — ששה לשבט — מבעלי מדות ובני תורה המוכשרים לעשות תרגום יווני לתורה. יחד עם מכתבו שלח המלך בידי אנדריאס שומר הראש ואריסטיאס מתנות יקרות לבית המקדש שבירושלים. אלעזר השיב למלך מכתב מלא רצון לעשות בקשתו ואף צירף למכתבו את רשימת ע"ב הזקנים ששלח לעשות

התרגום לתורה (כ"ח-נ"א). בקשר עם מכתבו של אלעזר בא תיאור המתנות ששלח המלך לבית המקדש (נ"א-פ"ב).

פ"ג-ק"א. ח' ל' ב' - אנדריאס ואריסטיאס בירושלים: כשבאו אנדריאס ואריסטיאס לירושלים נתפעלו מכל מה שראו ושהראו להם. אריסטיאס מתאר את בית המקדש ואת העבודה בו ואת הבירה, הסמוכה למקדש, ואת העיר ואת הארץ מצד הגאוגרפיה והמסחר והתעשייה (פ"ג-ק"ב). אף הוא מונה את שבחיהם של המתרגמים שבחר אלעזר ומספר על גדול האהבה שהיתה שרויה ביניהם ובין אלעזר ועל קושי הפרידה לשני הצדדים. אגב מוסר הוא שיחה ארוכה שהיתה לו ולאנדריאס חברו עם אלעזר על טעמי המצוות בכלל ועל ענין מאכלות אסורות בפרט. בשיחתו הבלט אלעזר בעיקר את חשיבות הרעיון שבתורה על אחדות האלהים בורא הכל ורבוץ העולם שהוא נמצא בכל ועל אפסותה של עבודה זרה. כל זה קשר בהסבר אליגורי לענין של מאכלות אסורות: משה נתכוון להבדיל את ישראל משאר האומות ולשמור עליהם בפני השפעה זרה ואף להשריש בנפשותיהם מוסר עמוק. לחיזוק רעיונו הביא אלעזר דוגמאות מתכונותיהם של בעלי החיים הביתיים, המותרים באכילה, לעומת תכונותיהם של בעלי חיים דורסים וטורפים ושרצים, האסורים באכילה (ק"א-ק"ב). ק"ב-ש'. ח' ל' ג' - הזקנים המתרגמים אצל המלך באלכסנדריה: אנדריאס ואריסטיאס באו עם הזקנים לאלכסנדריה ותיכף זכו להקבלת פנים אצל המלך בכבוד גדול. אף הוא הוזמנים לסעודה שהכינו על פי דיני ישראל. ולא עוד, אלא שהיו עורכים לכבודם סעודה יום יום שבעה ימים רצופים. לפני כל סעודה וסעודה היה המלך פונה בשאלות אל עשרה מהם (וביום הששי והשביעי - אל אחד עשר, שהרי ע"ב היו. ע' רע"ג) והזקנים היו נותנים תשובות רצויות ומנוסחות יפה.

ש"א-שכ"א. ח' ל' ד' - מעשה התרגום וחזרת הזקנים לירושלים: אחר שבעת ימי המשתה הולך דמיטריוס את המתרגמים אל פארוס הא, דרך שבעה אסטדיונות מהרץ לאלכסנדריה, ושם היו עוסקים בעשיית התרגום לתורה. סדר יומם כך היה: בבקר היו הולכים לחצרו של המלך לדרוש בשלומם וחוזרים למקומם ונוטלים ידיהם במי הים ומתפללים, ומכאן ואילך היו עוסקים בעבודתם עד השעה התשיעית: כל אחד היה מתרגם לו את השיעור בפני עצמו. ואחר כך היו משוים את התרגומים, ואותו נוסח שנתקבל מתוך הסכם כלם היה נכתב בידי דמיטריוס. אחר ע"ב ימים נגמרה העבודה, ודמיטריוס הזמין לבני הקהלה היהודית שבאלכסנדריה וקרא באזניהם את התרגום. כלם שבחו את התרגום והביעו רצונם שימסר אף לראשיהם. אחר הקריאה פסקו ראשי הקהלה לקיים את התרגום לדורות, ואף השמיעו דברי קללה למי שיעז לגרוע או להוסיף או לשנות דבר בנוסח של אותו תרגום. אחר כך קראו את התרגום לפני המלך והוא בא לידי התפעלות מחכמתו של נותן התורה ואף הביע תמיהתו שאין איש מן הסופרים היוונים מביא דבר מן התורה. דמיטריוס הסביר לו שכן הוא רצון האלהים, וכבר היה מעניש לכל אדם מן היוונים שרצה להביא בתוך ספרו דבר מדברי התורה, כגון תאופומפוס ההיסטוריון, שנטרפה דעתו ליותר משלשים יום, ותאודיקטוס הטראגיקן, שעלו לו תבלולים בעיניו. אחר כך הוחזרו הזקנים לארצם בכבוד גדול ובמתנות חשובות להם ולאעזר כהן גדול.

שכ"ב. ס' יום אגרת אריסטיאס - הסופר מסיים במה שפתח: שוב הוא משבח לפילוקרטס אוהב הדעת והוא מבטיחו לכתוב אליו עוד על ענינים אחרים. הסיפור הולך על סדר כרונולוגי, לפי מהלך הענינים למן הצעתו של דמיטריוס מפאלירון לפני המלך על הצורך בעשיית תרגום התורה מעברית ליוונית ועד הגמר של מעשה התרגום.

רק פְּטִיָּה אחת מן הסדר הכרונולוגי יש, שנקבעה תשובתו של אלעזר כהן גדול אל

תלמי המלך (מ"א-נ") קודם לסיפור הנסיעה לירושלים (המתחיל פ"ג), ודאי עשה הסופר כך מתוך רצונו ליתן את שתי האגרות, של תלמי ושל אלעזר, סמוכות זו לזו.

ג. בעל האגרת וזמנו לפי האגרת גופה.

מקום מפורש שאריסטיאס (Ἀριστέας, יוספוס כותב Ἀριστᾶος) הוא בעל האגרת אין באגרת, אבל רמזים יש. המלך אומר (י"ט): דבר קטן וראוי יבקש ממנו אריסטיאס. ובמקום אחר (מ"ג) נאמר שאריסטיאס נשלח עם אנדריאס לירושלים אל אלעזר כהן גדול. מכאן יש להסיק שהאגרת על ידי אריסטיאס נכתבה.

על אישיותו של אריסטיאס משמע מתוך דברי האגרת שלפי משרתו היה שר משרי החצר (מ', מ"ג) של תלמי פילדלפוס (מלך 247-283) והיה מאוהבי המלך ומבעלי השפעה שבחצר ומשמש דיפלומט וציר, בפרט לענינים רווחניים, ומתהלך בידירות עם שאר שרי המלך (א', י"ב, ט"ו, ט"ז, מ'). הוא נראה כנכרי: מדבר הוא כיווני-אלילי ויוס הוא אלהיו (ט"ז-ט"ו, קע"ז), ועל היהודים וערכי היהדות-אלהי ישראל, התורה, הכהן הגדול שבירושלים-הוא מדבר כנכרי. הוא מדבר על היהודים בלשון הם... ואנו (ט"ו), ועל היהודים הנתונים בעבדות הוא מדבר מתוך השקפה של אהבת אדם גרידא. אף על ביקורו בבית המקדש שבירושלים ועל העבודה שבמקדש הוא מדבר כגוי. כמורכן בסעודות שעשה המלך למתרגמים הוא מתנכר כשהוא מקשיב מן הצד לדברי חכמה שיוצאים מפיהם של זקני היהודים. ואף על פי שהוא בן תרבות גדולה ובעל מוסר נעלה ובעל רגש דתי (εὐσεβεία) עמוק כאחד ההילינים החשובים, מכל מקום אינו נמנע מלהתפעל הרבה מתורתה של היהדות ומן היהודים שנתחנכו עליה.

לאריסטיאס זה היה אח ושמו פילוקרטס, שאליו ערך את האגרת (ו', ק"ב). שמותיהם של שני האחים יווניים הם.

אריסטיאס הוא סופר בעל מקצוע: לפני אגרת זו כבר שלח אל פילוקרטס חיבור על האומה היהודית, שכתבו על סמך הידיעות שקבל אצל חכמי הכמרים המצריים (ה'-ר'), ובסופה של האגרת (שכ"ב) הוא מודיע לאחיו שעתיד הוא לכתוב עוד חיבור, ומן הסתם היתה כוונתו לעסוק אף בחיבור הבא בעניני יהדות ויהודים.

מתוך האגרת משמע שנכתבה קרוב לזמן שנעשה התרגום היווני של ע"ב הזקנים לתורה, ושהאישים שבא זכרם בתוך האגרת-פילדלפוס המלך, דמיטריוס הממונה על אוצר הספרים המלכותי ואלעזר כהן גדול - עדיין בחיים היו. מתוך התהלות שהיו הזקנים מפזרים לפילדלפוס בתורת מלך (רע"ט ואילך) נראה שהיה מולך זה כמה שנים (הוא עלה למלוכה בש' 283), שהרי כבר עלה בידו לקנות פרסום לעצמו במדעותיו ובטיב מלכותו. אריסטיאס II היא כבר אשתו (מ"א) והיא עלתה לכסא המלוכה במצרים לכל המאוחר בש' 273, ואולי עוד בש' 277 (ומתה בש' 270). הזקנים באו למצרים ביום השנתי לנצחונם של פילדלפוס על אנטיגנוס במלחמת הים (ק"פ), ואילו שיערנו שהכוונה היא למלחמת הים שעל יד קיס (בערך 257-260) הרי המאורע שבו עוסקת האגרת, היינו תרגום התורה ליוונית, כמה שנים אחר כך היה. שוב מזכיר בעל האגרת (קט"ו) יסודה של תלמאידה (=עכו) ע"י פילדלפוס, והמטבעות שנעשו בתלמאידה מזמן מלכותו של פילדלפוס - לעת עתה עדיין אין במציאות אוסף שלם מן המטבעות של פילדלפוס - משנת כ"ה למלכותו (ש' 261) הם מתחילים. מתוך כל הסימנים הללו אפשר היה להסיק שהאגרת נכתבה בש' 270-277.

ד. מי היה באמת בעל האגרת.

קודם כל בולטת באגרת טימפתיה ליהדות ולתורתה האלהית (ג', ה'). באהבה יתירה מטפל הכותב בפרטי פרטים בתיאור השלחן ושאר הכלים שנעשו במצות המלך לשם דורן

לבית המקדש שבירושלים (נ"א-פ"ב). אלעזר כהן גדול הוא לו אבטוריטה שאין למעלה הימנה (ג', צ"ו ואילך, ק"ל ואילך), והוא מתפעל הן משיטתו של אלעזר בפרשנות האליגורית לתורה והן מתשובותיהם של ע"ב הזקנים לשאלותיו של המלך. בכלל, אין שום תרבות ומוסר ויראת שמים לוקחים את לבו מחוץ למה שמצא בתורת ישראל ובבית המקדש שבירושלים. חושש הוא להוציא שם שמים בשם המפורש ואפילו בכינוי של אדנות (Κύριος = אדני) השכיח כל כך בספרות ההילניסטית, וכשהוצרך לומר שעל הציץ של הכהן הגדול היה כתוב השם בן ארבע אותיות מעקם הוא כמה תיבות ומוציא את הענין בזה הלשון: "על ציץ הזהב פיתוח המלכות הקדוש באותיות קדושות שם אלהים מלא הוד" (צ"ח).

ומעט לו כל זה, עד שאינו נמנע מלשים בפיו של אלעזר כהן גדול דברים קשים על עבודה זרה, והוא מדבר בלי שום יראת הכבוד על החכמים הגדולים ביותר (σοφώτατοι) מחכמי היוונים (קל"ז). הוא שונא את הפאנתיאון היווני והמצרי ומלגלג לו ומתיחס בשלילה לסיפורים של מיתולוגין (שכ"ב).

כללו של דבר, בעל האגרת נראה יהודי מובהק בכל עניינו. אלא שיהודי זה ספוג כלו הילניסמוס, וודאי כתב את האגרת באלכסנדריה שבמצרים שהיתה מרכז גם למחשבה היוונית וגם להילניסמוס היהודי. יש לשער שאף יהודי זה, כבעל הספר השני של המקבים וכיוצא בו מבעלי הרוח הדתית שבין ההילניסטים, היה עולה לרגל לירושלים, אף הוא יהודי אדוק במורשת אבות היה אע"פ שהיה מעורב עם אנשי הרוח והפילוסופין מן היוונים ומכיר היה נימוסיהם ודרכיהם.

ה. אימתי היה בעל האגרת.

פְּעָמִים נכשל הסופר בטעות של ארכאיסמוס:

(א) בדברו על פקודת המלך לדימטריוס שיגיש לפניו הרצאה על הצורך בהעתקת התורה הוא מעיר: כי המלכים ההם היו מכלכלים כל-ענין על-פי פקודות ובמתינות מרובה וכל דבר (ולא נעשה) ברפיון ידים או במקרה (כ"ח). הוא משתמש כאן בזמן עבר ומדבר על כמה מלכים (והרי לא קדם לפילדילפוס אלא מלך אחד – תלמי סוטר I). ומתוך הערה זו בסופה נשמעת כעין אנחה של געגועים לימים ראשונים, כאומר: לא כך היה לפני כן כמו שהדברים נוהגים בימינו! –

(ב) ושוב נכשל בשימוש זמן עבר ולשון של ריבוי לגבי מלכים, ואף בפליטת הלשון "כאשר תראה אף-כעת" בפסקה זו (קפ"ב): "וניקטור סוכן הראש קרא... וצוהו להכין לכל-אחד כי כן היתה הדת מאת המלך, כאשר תראה אף-כעת... כי לפי מנהגיו... ובבואם אל-המלכים היו מכינים ולהם הכל לפי מנהגיהם שלא יהיו מרגישים כל-דבר בלתי נעים ויבלו את הזמן בשמחה".

חוץ מן הארכאיסמין הללו נפל אף בכמה טעויות ממשיות, שאי-אפשר לו לבן אותו הזמן של תלמי פילדילפוס שיפְּשֵׁל בכמו אלו, ומהן העיקריות:

(א) לפי דבריו היה דימטריוס מפאלירון הגורם הראשי לעשיית התרגום. ובאמת היה דימטריוס ממקורביו של תלמי סוטר, והוא שהשיא לו למלך עצה שיוריש את כסאו לתלמי קירבנוס בנו הבכור והמלך לא נשמע לו ועוד בחיו מינה את תלמי II פילדילפוס להיות מלך בצדו, והלז כשהגיע למלכות הרחיק את דימטריוס וגרשו מאלכסנדריה עד שיחליט מה לעשות לו, ובינתיים הקדימהו המות לדימטריוס בנכר. הרי שתלמי הראשון בשני נתחלף לו לבעל האגרת.

(ב) כיוצא בכך היא טעותו השניה שלסעודה שעשה פילדילפוס לכבוד הזקנים מיהודה הכניס את מנידימוס הפילוסוף מאריטריה (ר"א), ומנידימוס לא היה עוד בחיים באותו זמן.

אמת, מנידימוס היה לעת זקנתו כמה פעמים באלכסנדריה, אבל אצל תלמי I סוטר וציר מעירו היה.

(ג) כמו כן מונים חכמים לבעל האגרת שנכשל בענין זה: בשעה שהמלך נפגש עם הזקנים הביע להם שמחתו באמרו שאותו יום חג כפול הוא לו, שבו ניצח לאנטיגונוס במלחמת הים (ק"פ). אבל ההיסטוריה יודעת לספר רק על מלחמת-ים אחת, שהיתה בין תלמי II פילדילפוס ובין אנטיגונוס גונטס על יד קוס (בערך ש' 265), ובאותה מלחמה אנטיגונוס דוקא היה המנצח, ולא תלמי.

ויש אף קוריוסוס: כשנצרך תלמי פילדילפוס לעשות שלחן של זהב דורון לבית המקדש שבירושלים היה מביט בכתוב שבתורה ועושה כמתכנתו של השלחן שעשו ישראל במדבר למשכן (נ"ו). והרי עדיין לא היתה התורה כתובה יוונית לפני המלך! וכבר הרגיש יוספוס (קדמ' י"ב ט') בפליטת קולמוס זו ולפיכך כתב: (והמלך) צוה לאסף ידיעות (μαθεῖν) על מדת השלחן שהיה בירושלים.

אבל לעומת ענינים אלו יש אף רמזים של ממש לזמנו של הכותב:

מן הקללה שמפרסמים ראשי הקהל היהודי שבאלכסנדריה על כל מי שיבוא לעשות שינויים בנוסח התרגום של התורה (ש"י-ש"א) יש להסיק שהדברים נכתבו בזמן שהיתה כבר נטיה לעשות שינויים ותיקונים בתרגום הע' לתורה, משום שלא היה התרגום מספיק לבעלי אותה הנטיה בבחינת-מה, אבל מן הצד השני משמע שהתרגום היה מקובל בעם עד כדי כך שהיו אנשים שחשבו ענין זה של עשיית שינויים ותיקונים בנוסח המקובל כחילול הקדש. ועוד סימנים של זמן יש בכמה מתיאוריו:

כשהוא מתאר (פ"ו) את הפרכת שבמקדש (השוה הלשון שבבן-סירא נ' ה': בית הפרכת) הוא מכנה את הפרכת על פי הע' καταπέτασμα, כלו' מורדת למטה [בפתיחתה], ולא παραπέτασμα = מורמת למעלה, כמו שהיו נוהגין לעשות בבתיים של עבודה זרה. וכבר שיער Clermont-Ganneau שאותה פרכת שמתאר פאבסאניאס בספר מסעותיו (ה' י"ב ד') ושהיא לפי דבריו מתנתו של אנטיוכס המלך למקדשו של זיוס האולימפי ושהיא מעש' καταπέτασμα היא היא שבזו אפיפנס במקדש שבירושלים (כמסופר מק"א א' כ"ב, וע"ש בפ"י) בשנת 169. אם כן, אגרת אריסטיוס קודם לכן נכתבה, שהרי לא יתכן שיהא אדם מישראל כבעל האגרת בלתי יודע שהפרכת נבזזה כבר בידי אנטיוכס ואינה עוד בירושלים.

שוב הוא מתאר (ק"ק"ד) את הבירה (ἄκρα) שהיא קרובה למקדש ומחוברת אליו כל כך עד שהיא משמשת לו מגן ומתוכה הוא נשמר (ק"א). על כרחנו אין זו חקרא של הסורים שבנוה (לפי מק"א א' ל"ג ויוספוס קדמ' י"ב רנ"ב) במקומה של קרית דוד העתיקה לאחר שירושלים היתה כבר פרוצה וחרבה (בש' 166-167) ושכל עיקרה לא נבנתה בירה סורית זו לשם שמירת העיר או המקדש, אלא לשם משמר של אנשי חיל סורים, ובירה זו של הסורים לא היתה קרובה כלל למקדש, שהרי החשמונאים כמה שנים לאחר נצחונם היו אדונים למקדש ולעיר על אפם של הסורים שהיו שוכנים באותה הבירה, עד שלבסוף בא שמעון וכבשה. ואף אנטיגוניה, הבירה של הורדוס (ע' יוספוס קדמ' ט"ו ת"ט, מלחמ' ה' רמ"ד-רמ"ה) באותו מקום של בירת הסורים היתה עומדת. נראית איפוא הסברה שהבירה שמתאר אריסטיוס הבירה אשר לבית (נחמ' ב' ח', וע' ג"כ ד' ב') היתה.

משמע שאגרת אריסטיוס קודם זמן החשמונאים נכתבה.

ונראה שכמה עשרות שנים לפני אותה התקופה נכתבה. על כל פנים לא אחר שנת 1200. כך נראה מתוך הלך הרוח הפוליטי שבאגרת: ארץ ישראל שייכת לתלמיים. היהודים

(1) וכך קובע שירר (III⁴, 611). ויש דעות שמאחרות את הזמן של אגרת אריסטיוס, והן נדחות בכח מה שנאמר לעיל, ואין כאן המקום להאריך בויכוח, ונזכיר בקיצור: ביקרמן (Zur Datierung d. Ps. Aris-)

חיים בה בשלוה ובשקט. אף כינם לבין עצמם אין שום חלוקה לכתות או מפלגות ואין שום מחלוקת. אין זכר לשום שלטון בארץ מחוץ לראשותו של הכהן הגדול. תלמי פילדלפוס עורך אגרתו אל אלעזר כהן גדול בענין שליחת הזקנים המתרגמים למצרים בסגנון של יחסי אהבה וכבוד. אף באגרת תשובתו של אלעזר אל המלך אין הכנעה יתרה. הרושם הוא שכל אחד הוא בבחינת מלך בעולמו הוא: תלמי הוא מלך במילי דארעא והכהן הגדול הוא מלך במילי דשמיא, ובפרט באותו ענין שתלמי זקוק לו, ושניהם מפרססים זה לזה, אע"פ שמבחינה פוליטית האחד – הכהן הגדול – תלוי בשני, במלך מצרים. ליחס כעין זה לא היה מקום לאחר שעברה ארץ ישראל לשלטונו של אנטיוכוס III מלך סוריה (ע' יוספוס קדמ' י"ב קל"ג וקל"ח). נראה שהזמן הוא לערך בש' 198.

1. לשם מה נכתבה אגרת אריסטיאס.

חוץ ממה שהכותב אומר בפתיחה (א'–ח') שכל עיקרו לא בא באגרתו אלא לספר לאחיו על המשאומתן שהיה לו עם אלעזר כהן גדול, אפשר לעמוד על תכליתו בספרו זה אף מתוך כמות החומר שבחלוקת התכן של הספר. בעצם מתחלקת אגרת אריסטיאס – חוץ מן הפתיחה (א'–ח') והסיום (שכ"ב) – לארבעה ראשים: א) המשאומתן על מעשה התרגום היווני לתורה (ט'–פ"ב), ב) הליכתם של אנדריאס ואריסטיאס לירושלים (פ"ג–קע"א), ג) ביאת הזקנים לאלכסנדריה והשאלות והתשובות שבשעת הסעודות (קע"ב–ש"ד), ד) מעשה התרגום וחזרתם של הזקנים לארץ ישראל (ש"א–שכ"א). מתוך חלוקה זו אנו למדים ששלושת החלקים הראשונים נטלו מן האגרת כשלוש מאות פסקאות, ואילו החלק הרביעי העוסק בעיקר במעשה התרגום נטל רק עשרים ואחת פסקה. ואפילו באנו לדייק יותר עד כדי להוציא אף משאר החלקים כל מה ששייך לענין מעשה התרגום, כדי שיהא ענין זה בשלימותו, היינו מעלים עוד כ"ג פסקאות (ט'–י"א, ל"ג, ל"ה–נ', קכ"א, קע"ב–קע"ג). הרי למדת, שכל אותם החלקים העוסקים בשבחים לחכמתן של ישראל על ידי תורת משה הם עיקר לסופר, והחלק הרביעי העוסק במעשה התרגום לתורה טפל הוא לו, ולפי סידור פרקיו אין חלק זה משמש אלא מסגרת לעצם הספר.

עכשיו צא ולמד כמה מרבים שלשת החלקים הראשונים לטפל בענינים משלהם: בחלק הראשון תלמי פילדלפוס, מלך גדול ותקיף באומות, חולק כבוד גדול לתורה ולישראל עמה, בחלק השני עומד אלעזר כהן גדול ודורש לפני אנשים חשובים מאומות העולם על נשגבותיה של החכמה ועמקה של המחשבה – חכמתן ומחשבתן של ישראל – שהן מתלבשות במצוותיה של התורה, ובחלק השלישי מביאים הזקנים – נושאי התורה – לידי השתוממות בהלך נפשם

ממש אותו אריסטיאס שאנטיכוס (Praep. ev. IX, 25) טביא טעם (שנמצא אצל אלכסנדר פוליהיסטור) מספרו περί 'Ιουδαίων, שבו הוא מספר מעשה איוב בקיצור בלשונות שבתרגום הע' לאיוב, והואיל ואותו אריסטיאס תלוי בתרגום הע' לאיוב למיכך הוא קובע ש' 150 בבחינת terminus post quem ואת האגרת הוא קובע במחצית השניה של המאה השנייה. ווינדלאנד סבור שהזמן הוא בש' 96–63, וכך נראה לו מן התיאור של מצב הענינים בא"י שבו נותן הסופר תיאור זמנו של עצמו, ווילריך (Judaica 120ff.) מוצא בפיסקות האגרת מן רפ"ח ואילך רמז להורדוס ואנטיוכוס, ובפיסקה קס"ו רואה הוא כגריטץ (MGWJ XXV, 293–4) רמז להענשת חילטורין (אבל חילטורין ἐκπαλιναστὴς μουσείου Αἰγυπτίου, נמצא כבר בפמפירוס מש' 172, ע' Papyri graeci Taurinensis musei Aegyptii ed. A. Peyron, Taurini 1826, I 8, 13, 32) על ידי טיבריוס בש' 33, והוא לדעתו זמנה של אגרת אריסטיאס. ויש להעיר, שיצחק קומנינוס, בעל הקיצור של אגרת אריסטיאס ביוונית (מתחלת המאה הי"ב), קובע מעשה תלמי בתרגום הע' בש' 30 לפני סה"נ (ע' 'Исчерпѣн русск. археол. ннстѣтѣтѣ въ Константинополѣ, т. XII, стр. 3).

המוסרית ובפשטות חכמתם הפילוסופית בחיים המעשיים לכל מקצועותיהם שפיהם מפיק בתשובותיהם המנוסחות יפה (יוספוס–קדמ' י"ב צ"ט – מגדירן בלשון λόγους φυσικαίους = דברים שבטבע!) לשאלותיו של המלך, ובמעמדן של גדולי הפילוסופין היוונים, כגון מנידימוס (ר'–ר"א). אמור מעתה: ברור הדבר שכל עיקרה לא נכתבה אגרת אריסטיאס אלא לכבוד התורה – תורת היהודים – להראות העמים והשרים את יפיה, אמת, יש שהכותב ולבו יודע שהוא מגדיש את הסאה והוא מהסס שמא יחשדו בו שהוא בא לידי הגזמה (רצ"ו), אבל כוונתו על כל פנים לכבודה של חכמת התורה, – ומחוץ לתורה אין חכמה (ממש על דרך הכתוב – דב' ד' ר' – ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים...). כיוצא בכך עשה בעל ס' מלכים לשלמה המלך, הנושא הגדול לחכמתן של ישראל (ו, תורב חכמת שלמה חכמת כל בני־קדם ומכל חכמת מצרים... ויהי שמו בכל־הגוים סביב, מל"א ה' י"–י"א), וכך עשו אף בעלי האגדה המאוחרים לחכמי ירושלים לגבי חכמי אתונה, שכל מקום שהיה ירושלמי הולך היו מציעין לו קתדרא ומושיבין אותו עליה בשביל לשמוע חכמתו (ע' איכה רבתי א'), או לזקני הנגב לגבי אלכסנדרוס (תמיד ל"א ב'–ל"ב א'), או שנים עשר דברים ששאלו אנשי אלכסנדריה את רבי יהושע בן חנניה (נדה ס"ט ב'), וכדומה. וכבר בא ר' ועירא וניסח ענין זה בכלל (במד"ר ל"ד ז'): אפילו שיחתן של בני א"י תורה היא!

אבל כיון שהסופר מן היהודים שבגולה היה ואף כתב את דבריו לועזית, ממילא מובן שאותה חכמה שהיה ברצונו להראות לקוראיו היתה צריכה להיות שונה לגמרי מאותה החכמה היהודית שהיתה נכתבת בתוך סביבה עברית, כלו' בארץ ישראל, ובלשון העברית. אדם מישאל שהוא בן ארץ ישראל אינו תמה כלל ואינו שומע תמיהות על פשטותן של מצוות התורה הנוהגות בחיי עמו. כאן אין מקום כלל להתורמים והיסוסים, שהרי אין התורה מלמדת כל עיקר אלא דרך ארץ, היינו מדות ומנהגים שבנימוסי האומה השרויה בארץ מולדתה. בארץ ישראל נוהגים, למשל, במאכלות אסורות מתוך מנהגם של החיים ואינם מחפשים כלל טעם לכך, כמו שאין אומה אחרת מחפשת טעמים למנהגיה ואינה מתפלספת עליהם. הדבר הוא פשוט: זה אוכלין וזה אין אוכלין. גזרת המלך – שר האומה – היא ואין מהרהרין אחריה. אפילו בא נכרי לארצם של ישראל אף הוא נוהג כמותם. ועל כרחו הוא נוהג כך, שהוא הולך אחר הרוב. ודבר זה נוהג בכל הדורות: כראשונים כאחרונים.

1) מסורת עממית זו, שכל עיקר חכמתם של אומות העולם מחכמתן של ישראל באה להן, עוברת בכל הדורות. ר' יהודה הלוי כותב (הכחרי הוצ' וירשפילד 29): «הפילוסופים אין להאשים אותם מפני שהם עם שלא נחלו חכמה ולא תורה, מפני שהם יוונים, ויון מבני יפת השוכנים בצפון, והחכמה שחיא ירושה מאדם והיא חכמה המוחזקת בכה אלהי איננה כי אם בורצ שם, שהיא סגולה נח, לא פסקה החכמה ולא תפסוק מן הסגולה ההיא מאדם, ולא היתה החכמה ביון אלא מעת שגברו ונעתקה החכמה אליהם מסרס, ואל טרס מכשירים, וקמו בהם הפילוסופים המפורסמים בימים ההם, לא קדם לכן ולא לאחר מכן, ומעת ששבה המלכות לרומיים לא קם בהם פילוסוף מפורסם עד עתה, ויותר מפורש הוא אומר (שם 125): «וכל החכמות הועתקו שרשיהן וכללן מאתנו אל הכסדים תחלה, ואחר כך אל פרס ומדי, ואחר כך אל יון, ואחר כך אל רומי, ובאורך הזמן ורב המצודים לא נזכר בחכמות שהן הועתקו מן העברים, אך מן היוונים והרומיים». ובעל שבילי אמונה (ר' מאיר אלדב) כתב (הובא ביוחסין דמוס קראקא ש"ה, דף קנ"ז ב'): «כאשר כבש אלכסנדרוס מוקדון ירושלים השליט לאריסטוטלס רבו על אוצר ספרי שלמה, וכל דבר טוב שמצא בהן כתב בשמו ועירב בהן מקצת דעות רעות, כמו קדמות העולם». ובעל כפתור ופרח (הוצ' לונז, עמ' תרי"ח): «ואין ספק שהכל היה עמנו, ובזמן גלותנו אבדה חכמת חכמינו ומצאו הגוים ספרינו והעתיקום על שמם במעט שינוי שעשו בהם» (וע' חשב"ן א' סימן ק"ד, רמ"א בתורת העולה א' י"א ובהערותיו ליוחסין שם), וכבר האריכו בענין זה בוקסטורף בכוזרי שהוציא (עמ' 28–33) וקויפמן בתחלת ספרו Die Sinne (Budapest 1884).

אולם יהודי השרוי בחוצה לארץ, והוא שקוע בין בני האומות, הרי כבר נשתקע בתוך תרבות נכריה, ועליו להיות מפטפט ביצרו שלא לילך בדרכיהם, שהרי מנהגיהם של הנכרים הם בגדר של דרך ארץ והם רואים אותו, את היהודי, כאילו הוא מחוץ לדרך ארץ, ויתכן שיהיו מונים אותו על כך בדברי חידודין ולעג. ומעצמו מובן שענין מאכלות אסורות הוא הקשה לו, ליהודי שבנכר, משאר מצוות התורה: הרי ענין זה עושה לו מחיצה בינו ובין הנכרים ואותו הבדל ניכר הוא ובלתי נעים לשני הצדדים. בתוך תנאי חיים כאלו רואה הוא, לכל הפחות, צורך לעצמו לחפש טעם והסבר לענין זה הגורם לו סבל כל כך. אחרת קשה לו לעמוד בפני יצרו. והוא מחפש ומוצא לו באותו איסור את המאור שביהדות (1): הוא מסביר לעצמו שבדרך כלל אין המצוות כל עיקרן אלא בבחינת לבוש חיצוני לעצם פנימי, לסתרי תורה, ומתוך כך הוא בא לידי דרוש של אליגוריה, מעין מה ששם אריסטאס בפיו של אלעזר כהן גדול (קכ"א-קכ"א). ומשום כך עוסק הוא בדרושו בענין של מאכלות אסורות, דוקא, ואין הוא עוסק כלל, למשל, בחוקים סוציאליים, כגון יובל או שמיטה, שהרי אין ענינים אלו תופסים שום מקום מעשי לגבי יהודי החי מחוץ לארץ אבותיו.

פרשה זו שבאגרת אריסטאס פותחת את התקופה של הפרשנות האליגורית לתורה, שהחיים בחוצה לארץ היו מחייבים התהוותה וקיומה. לעת עתה אין לנו במקצוע זה חומר מתקופה קודמת. נראה כאילו הכותב רמז לענין, החשוב לו כל כך, בדברים שבפתיחת האגרת, כשהוא אומר שהעיקר לו הוא לספר על המשא-ומתן עם אלעזר כהן גדול, וכוונתו לאותו הדרוש דוקא שיסודתו בפרשנות האליגורית, שהיא מלמדת סניגוריה על מעשה המצוות, - ענין שהיו עוסקים בו כל כך חכמי אלכסנדריה בדורות הבאים.

ברור שהסופר ערך את דבריו בשביל היהודים ההיליניסטיים, ולא בשביל הנכרים, שהרי לא היה בוחר לעצמו להסביר לעובדי עבודה זרה ענין זה דוקא שנותן התורה נתחון בו לעשות מחיצה של הבדל בין יהודים לנכרים.

אף יש המשך של שיטה בין דרושו של אלעזר על דרך אליגוריה ובין תשובותיהם של הזקנים לשאלות המלך בשעת הסעודות. פילוסופיה אחת היתה לה ליוונות: פילוסופיה של החיים בעולם הזה, ובא בעל האגרת ונקט שיטתו: לנו, מחזיקי התורה, יש שתי פילוסופיות: אחת עילאית, שמימית, והיא עיקרית, וכל גופה בתורה היא טמונה. ומי שעלה לו להגיע לידי פילוסופיה זו, כאלעזר כהן גדול והזקנים חבריו, ממילא יש לו אף הפילוסופיה האחרת, האנושית, הארצית (על הגדרתה הפרימיטיבית של פילוסופיה זו על פי אריסטאס ע' רנ"ו). ולכן אין לתמוה שהזקנים הצטיינו כל כך בפילוסופיה הארצית בתשובותיהם שהשיבו בשעת הסעודות: החכמה שבתורת אלהים היא שהביאתם לידי כך והיא שהיתה מדברת מתוך גרום. ראייה לדבר: המלך בעצמו (ר') ואף הפילוסופים היוונים גופם (רל"ה) קיימו שכל חכמתם באה להם לזקנים משום שפותחים הם את דבריהם באלהים.

ז. באילו מקורות השתמש הסופר.

לפי דבריו השתמש הסופר, בכמה מקורות שהעתיק מתוך הארכיון של המלך (מדבריו של יוספוס - קדמ' י"ב ל"ה - משמע שאריסטאס ראה בארכיון לא רק כתבים על המעשים אלא אף ציורי המתנות ששלח פילדילפוס לירושלים). אותם המקורות הם: הפקודה של פילדילפוס (כ"א-כ"ה), התוכיר שהגיש דמיטריוס למלך (כ"ה-ל"ב) והאגרות של המלך ואלעזר כהן גדול (ל"ה-מ', מ"א-נ'). ועוד הוא אומר (רצ"ז-ש') שסיפורו המפורט הוא על פי הרשימות שנעשו בהיכל המלך, ודרך אגב עומד הוא בכובד ראש על הסבר הענין עד

(1) כמה גדולים לבטיהם של מפרסי התורה בחיפוש טעמים לענין של מאכלות אסורות נראה, למשל, מדבריו של אליהו בן-אמנון בפירושו (אם למקרא, ליוורנו תרכ"ג) לויקרא י"א ב' בהתווכחו עם שד"ל. -

כמה חייב אדם שבא לכתוב דברי היסטוריה לדייק בדבריו ולפרט, אבל לא להאפיל או להכחיד, ענין מן הענינים (רצ"ו).

שיערו חכמים שהוא היה תלוי במקורות ספרותיים שקדמו לו, כגון היקטיוס מאבדירה, שהוא מביא את דבריו (ל"א) שהעיון בתורת אלהים צריך להיות בטוהרה ובקדושה. השערת חכמים זו עדיין במחלוקת היא שנויה, וקרוב לודאי שהיא נדחית בכללותה, אע"פ שבכגון זה קשה לפסוק בוודאות מחוסר ראיות מכריעות.

אבל בפרטות יש שני מקורות שבוודאי השתמש בהם, והם:

א) התרגום היווני לתורה מיסוד הע'. דוקא בתרגום זה הוא מסתייע, ולא במקור העברי, בכל מקום שהוא צריך לכך. בתיאור מעשה השלחן הוא אומר: (השלחן) עשוי זהב טהור (נ"ז), וכך בע' לשמות כ"ה כ"ג-כ"ד הלשון העברי ועשית שלחן עצי שטים... וצפית אותו זהב טהור נמסר בלשון *καὶ ποιήσεις τραπέζαν χρυσῆν χρυσόλου αἰθάροσ* (ועשית שלחן-זהב זהב טהור). ויש להעיר שנראה כאן כעין השגה על המקור העברי לטובת הנוסח שבע', שהוא מטעים שהשלחן לא היה עשוי מכסה זהב מסביב לחומר אחר. שוב הוא מוסר (פ"ו) כתנות שש (שמות ל"ט כ"ז) בלשון *βυσσίνους χιτῶνας* כתרגום הע' (שם ל"ו ל"ה). אף הוא משתמש בלשונות שבע' לתיאור בגדיו של הכהן הגדול (צ"ו-צ"ט), או עושה הוא צירוף של לשונות שבשני כתובים כאחד (קנ"ה) לפי הנוסח שבע', או אחד מן הזקנים מביא בתשובתו למלך (רכ"ח) לשון הכתוב שבע' (דב' י"ג ו') - האוהב דומה לנפשו, שהוא התרגום ללשון רעך אשר כנפשו שבגוף העברי.

ב) אגדה עממית שליהודי מצרים על מעשה תרגום הע' לתורה. אע"פ שתכליתו של בעל האגרת לא היתה בעיקר, כאמור לעיל, לכתוב תולדותיו של התרגום היווני לתורה, מכל מקום ברור שענין זה שימש לו מסגרת להכניס לתוכה הרצאת שאר הענינים שהיו קרובים אל לבו ושהיו תובעים הימנו את תיקונם בפרסומם. אין ספק שאותה אגדה על מעשה התרגום אינה המצאתו של הסופר, אלא הוא זכה מן המוכן לפניו באותו חומר שהיה רווח בתוך יהודי מצרים, שהתורה היוונית נעשית מקובלת וחביבה עליהם כל כך בהמשך הזמנים, כמו שנראה מן הקללה - קללת ראשי הקהל שבאלכסנדריה - שהמטירה אותה אגדה על ראשו של מי שיעז לעשות שינוי כל שהוא בנוסחו המקובל של התרגום (שי"א).

ואגב גררר יש להעיר שהתרגום שהיה מקובל אצל יהודי אלכסנדריה כנוסח נקי ותמים לא היה נחשב כל כך אצל בני ארץ ישראל, שלהם היתה התורה חשובה רק בגופה המקורי, העברי. דבר זה נראה, למשל, מדברי בן-סירא הנכד, כשהוא מדבר בהקדמת תרגומו היווני - נכתבה בש' 132 - לספרו של זקנו, שהיה חושש לחסרונות שיימצאו בתרגומו, שהוא מעיר שאף התרגום היווני לתורה ולנביאים ולשאר הספרים (כלו' הכתובים) רחוק הוא לפעמים מן הגוף העברי, והוא, בן-סירא, מדבר בלשון של אדרבה: אפילו תרגום הע', אותו תרגום שהוא דוקא מקובל כל כך לגבי יהודי הגולה, אינו בתכלית השלימות! -

ח. טיבה של האגדה העממית על מעשה התרגום לתורה.

בשתי פרובלימות קשות בענין תרגום התורה היתה המחשבה הישראלית שבגולה נבוכה: א) עד כמה עלולתרגום לועזי לתורה לספק את צרכיו החיוניים של אותו הקיבוץ היהודי שבשבילו נעשה, ב) עד כמה כדאי לעשות תרגום לועזי שהוא עלול להזדמן לידי משכיל מן הנכרים. א) טבעי הוא שכל תרגום לתורה יהיה נראה בלתי מתאים לתעודתו - או, כמו שאומר אריסטאס (שי"ד), שנתרגם לפני כן שלא כראוי - לאחר שעברה עליו תקופה מסוימת באותה הלשון ובתרבותה של אותה ארץ. הרי אותה הלשון התפתחה בינתיים ואותה תרבות שינתה צורתה. וממילא לא היה עוד בכחו של התרגום המקובל לספק את האנשים

שבשבילים נעשה. בבחינה זו אין התרגום דומה למקור העברי ואין בכחו לשמש בתורת ממלא מקומו לזמן רב: כל תרגום אינו בא אלא מכחו של המקור כפי שהוא מובן לאותו דור והוא נעשה לפי טעמו של אותו דור, וכיון שעבר הדור מן העולם מסתלק אף חנו וטעמו של התרגום. דורות חדשים זקוקים לתרגום חדש.

(ב) והוא הדין אף בפרובלימה של מסירת התורה ביד גוי. בכלל, היתה היהדות מתחבטת הרבה בענין של לימוד תורה לנכרי. שאלה זו מן החמורות היתה למן ימים ראשונים ועד רז"ל ואף בדורות שלאחריהם (ביחוד למן תקופת הריניסאנס ואילך)¹. והטעם מובן מעצמו: אין התורה נקנית לדורשיה ואין היופי השלם שבה נתפס אלא על ידי אדם שנכנס לתוך תוכה ונתיישב אתה עד כדי לסגלה לעצמו בכל גילויה. הרי יש כאן תרבות שלימה של עולם שלם ומיוחד בפני עצמו ושהוא עומד כלו ברשותו שלו והוא שואף להכריע את כפו לעומת העולם האחר שמחוצה לו וכנגדו. הילכך גוי שנכנס לתוך פרדסה של היהדות לאחר שכבר נסתפג כל צרכו בתרבותו שלו הרי הוא בתורת מקצץ בנטיעות ויתכן שיהא רואה חוזים במקום שושנים. וממילא עלול הוא להעביר את הרושם הבלתי הגון מן הנשוא אל הנשוא. כלומר מן היהדות המופשטת אל היהודים נושאים, שהם שרויים בארצו של אותו נכרי ובאים אתו במגע־ומשא בחיים המעשיים המשותפים לשני הצדדים. ובתרגום התורה שבאותה לשון הרי היהודי מוסר על כרחו את התורה ביד גוי. לפיכך על המתרגם לדייק הרבה: יש צורך לנהג זהירות יתרה בליטושם של הדברים, ואולי אף בריכוכם, שלא יצא ניסוח הקשה לאזנו של הנכרי, ויחד עם זה על המתרגם לשמור שמירה מעולה על היין שבחבית. ומכאן היא שמחתה הגדולה של האגדה שבאגרת אריסטיאס על תרגום הע' לתורה, ואף ניתן טעם לשמחה זו: מצד אחד בדקוהו היהודים שבאלכסנדריה בתחלה ומצאו שהוא ראוי לקנוניזציה שלימה (ש"א—ש"א). ומצד אחר נקרא התרגום אחר כך באוני תלמי פילדלפוס ובמעמדם של נכרים אחרים ולא היו בו דברים שאינם מהוגנים לינתן בידי גוי, כמו שהיה בתרגומים שנעשו קודם לכן (ש"ב—ש"ט).

אמור מעתה: אותו תרגום היה בו כדי פתרון יפה לשתי הפרובלימות הקשות שברגיל נתקלים בהן המתרגמים לתורה.

ט. מה מלמדת אגרת אריסטיאס לתולדותיו של תרגום הע'.

אגרת אריסטיאס היא בלי ספק מקור חשוב לתולדות התרבות היהודית במצרים בתקופת התלמיים: יש בה דוגמה ראשונה לפרשנות האליגורית-סיניגורית לתורה (קכ"א—קע"א). יש בה דוגמה לחכמתם של זקני ירושלים שנאמרה בצורה של חכמת הסעודה (δαιτυνοσοφία) של היוונים (קפ"ז—ש"י), יש כאן תיאור של ארץ ישראל וירושלים ובית המקדש מכמה צדדים (פ"ג—ק"ב), ועוד כמה ענינים. אבל יותר מכל אותם הענינים חשוב החלק העוסק בתולדות התרגום היווני לתורה.

ברור שלפני הסופר היתה, כאמור לעיל, אגדה עממית רווחת בין יהודי מצרים על תולדותיו וחשיבותו של תרגום הע' לתורה, — אבל לא לשאר ספרי המקרא. ואף על פי שהסופר השתמש בה באותה אגדה לא לשמה אלא לשם תכלית אחרת, לשם מסגרת שהכניס לתוכה הרצאה על ענינים אחרים, מכל מקום אין ספק שאף הוא היה מחשיב אותה אגדה ההשבה יתרה, שהרי סוף סוף אף הוא היה בן הקהלה היהודית שבאלכסנדריה ואף הוא נתחנך על אותו התרגום ועל מסורת שלו, כמו שנראה מרגילותו להשתמש בו במקומו של המקור העברי. ואותה אגדה ודאי יסודות היסטוריים נשתמרו בה ואלו חשיבותם מרובה לתולדותיו של תרגום הע'.

(1) ע' פחד יצחק (חלק ב' דף ו') ערך גוי אין מוסרין לו דברי תורה, וכן JQR IX, 503—508.

על כל פנים מתוך אותה אגדה אפשר להסיק:

א) שהתרגום היווני לתורה המיוחס לע"ב זקנים נעשה בזמנו של תלמי II פילדלפוס. אולי השפיע על מעשה התרגום אף רצונו של המלך לראות בין הספרים שבאוצרו את התרגום לתורת ישראל.

ב) התרגום נעשה צרכם של יהודי מצרים.

ג) אף הנכרים מצאו בו ענין.

ד) התרגום נעשה על ידי סיעה של יהודים ירושלמים.

וכדי לפאר את התרגום מספרת האגדה שהירושלמים מזקני הכהנים היו. ואפשר שבאמת לא היו אלא מלמדים שירדו מא"י להרביץ תורה באלכסנדריה ואף ידיעת הלשון היוונית השגורה (κοινή) הביאו אתם או שסגלוה לעצמם במצרים עד שהיה בכחם לעשות עבודה משותפת של תרגום, ואף נכרי בעל השכלה יוונית מצאו להם שידע להעלות את דבריהם, או להיות עורך להם, בכתב עם השמירה על סגנונם שלהם בשיטה מסוימת, שלא לפגום בעצם את הנוסח שטבעו המתרגמים בעבודתם.

ה) התרגום נעשה מתוך ספר או ספרים מוגהים שהובאו מירושלים (מן הספרים שבעזרה²), ואותם הספרים היו כתובים — כך נראה (ע' י"א—ל') — בכתב העברי הקדום.

ו) התרגום לתורה נתקבל אצל יהודי מצרים בחבה ונדחו מפניו התרגומים היווניים הקודמים, שלא היו מספקים עוד את צרכי העם (ע' ש"ד, והשוה ל').

י. רשמה של אגרת אריסטיאס בספרות המאוחרת.

אגרת אריסטיאס עשתה רושם על הספרות שלאחריה רק בכח הידיעות שבה על מעשה התרגום לתורה. שאר הענינים — על הפרשנות האליגורית, על חכמת הירושלמים, ועוד — לא זכו לעשות רושם ואין איש מזכירם. ועוד: הידיעות על מעשה התרגום אינן מובאות בשום מקום בשם אריסטיאס, אלא בלשון סתום. מתחלה הופיעו הידיעות על מעשה התרגום ע"י ע"ב זקנים בספרות היהדות שביוונית. ואחר כך, כשנעשה תרגום זה סגולתה של הכנסייה הנוצרית, נסתנפה הספרות הנוצרת בכך לשני כוונים: הסניף שבספרות היהודית והסניף שבספרות הנוצרית.

הסופרים הנוצרים נהגו להרחיב פעולתה של אגדת אריסטיאס ביחס לכל ספרי המקרא שהרי אצלם היתה כל הביבליה היוונית חטיבה אחת והיא היתה עיקר, ולא גופם העברי של כתבי הקדש, ולפיכך היו צריכים להרחבת האגדה, כדי שיהא משמע שכל ספרי המקרא נאמרו ברוח הקדש בלשונם היוונית דוקא. אף הם היו משרים את האגדה ומפליגים בנסים שנעשו לזקנים המתרגמים ומספרים היו שהתרגום הוא פעולה של נביאים ובעלי רוח הקדש. מנהג נעשה אצלם לקבוע את אגרת אריסטיאס בתחלתם של כ"י הכוללים ספרי אוקטיבכוס (=שמונה ספרים, כל' תורה ויהושע ושופטים ורות). ובצד גופה של אגרת אריסטיאס מצינו להם אף קיצור הימנה ביוונית מאוחרת³.

אבל בספרות היהודית היתה ההשקפה על המעשה שבאגדה פכחית למדי והיחס היה משתנה בכל פעם לפי ההשקפה השוררת על אותו תרגום שבמשך הזמנים אבד חנו במחנה

(1) קיצור זה נעשה בתחלת המאה ה"ב ע"י יצחק קומנינוס בן אלכסיוס I קומנינוס המלך היווני (ע' Θ. Успенский, Константинопольскій синагогальный кодекс восьмикнижия. Извѣстія русск. археол. института въ Константинополѣ, т. XII, София 1907. בראשו של הקיצור כתוב: הקדמת המקרא (τῆς παλαιᾶς) שערך אריסטיאס אל פילוקרטס באריכות ובא־ברירות, ויצחק הקיר הפירפירוגניסוס (ὁ δὲ παρφηρογενέστερος κῆρ) ובנו של המלך הגדול קיר אלכסיוס קומנינוס (Ἀλέξ(ου) τοῦ Κομνηνοῦ עיבד בקיצור וברירות. —

ישראל מהמת שקלקלו בו המינים⁽¹⁾. כדאי ליתן כאן רמזים על הרושם שהשאירה אגדת אריסטיאס בספרות היהודית.

הראשון, אחר אריסטיאס, שמוכר את המעשה של תרגום הע' לתורה, שנעשה בימי תלמי II פילדילפוס על פי הצעתו של דמיטריוס מפאלירון, הוא אריסטובולוס הפילוסוף היהודי מאלכסנדריה. הוא היה קרוב לחצרו של תלמי IV פילומיטור (מלך 146-181) והיה מבית מדרשם של הפריפטיטיקין. אריסטובולוס הקדיש למלכו את ספרו *Tōn Ierōn voμōn ἐρμηνεία (= תרגום הנימוסים הקדושים, כל' תרגום התורה)* או *Εξήγησις τῆς Μωυσέως γραφῆς (= ביאור תורת משה)*, שכתב לערך ש' 150-170. בתוספת עיון לספר זה הוא מודיע על הדבר המפורסם והודאי שתורת משה ניתרגמה יוונית בימיו של תלמי פילדילפוס, שהיה אחד מאבותיו של תלמי פילומיטור, ובהשתתפותו של דמיטריוס מפאלירון. והוא מוסיף ואומר שקודם לכן היו תרגומים אחרים שמפיהם היו הפילוסופים והפייטנים עובדי האלילים מכירים את תורת משה.

את דבריו של אריסטובולוס מוסר קלימינס האלכסנדרי (*Stromata* I, 22) בזה הלשון: „אף אפלטון הלך אחר תורתנו, וברור שהיה נכנס בדייקנות לכל הפרטים. ועוד לפני דמיטריוס מפאלירון, עוד קודם ממשלתם של אלכסנדרוס והפרסיים, ניתרגמו על ידי אחר (*διδασκάλους τῆς ἐξέτης*) — לשון זה סובל אף המשמעות: נתפרשו על ידי אחר) קצת מספרינו, כגון הסיפור על יציאת העברים בני עמנו ממצרים ועל כל הגסים שנעשו להם ועל כיבוש הארץ ושל כל התורה החזונית (ודאי כוונתו לס' דברים, ור' שנעשה תרגום לספרי שמות ודברים, ואין להכריע אם בלשון כיבוש הארץ נרמז כיבוש עבר הירדן המזרחי שמסופר עליו בתורה, או כוונתו לכיבוש שבס' יהושע). בכלל, ידוע שאפלטון שאב הרבה ממקור זה, משום שהיה מלומד הרבה. אף פיתגורס הכניס לפילוסופיה שלו (*εἰς τὴν αὐτοῦ δογματοποιᾶν*) הנחות הרבה מתוך ספרינו“.

ואבטיביוס מקיסרין (*Praep. ev. XIII, 12*), וע' שם IX, 6 מביא דברים אלו של אריסטובולוס בתוספת זו: „ותרגום שלם לכל התורה נעשה בימי המלך שהיה מכונה פילדילפוס, אחד מאבותיך (אל תלמי II פילומיטור הוא מדבר), שעשה ענין זה בחריצות יתרה, ואף דמיטריוס עמל בכך הרבה“.

וברור שאריסטובולוס תלוי בדברי אריסטיאס, שהרי הוא מקשר את פעולתו של דמיטריוס מפאלירון עם תלמי פילדילפוס.

שני לו, לאריסטובולוס, הוא פילון האלכסנדרי (נולד כארבעים שנה קודם החרבן), שבספרו חיי משה (ה' ז' הוצ' Cohn, ונדפס גם אצל וינדלאנד בהוצאת אגרת אריסטיאס צ'—צ"ה) ידבר על חשיבותה ואלהותה של התורה ועל חשיבותה אף בעיני הנכרים והוא מביא לראיה את הסיפור על מעשה התרגום של הע' בזה הלשון: „הדר קדשה (*ἱεροσχεπές*) של התורה זכה להתפעלות (*τέταύμασται*) לא רק אצל

(1) הד הצער שהיה שורר אחיכ בישראל על התורה שניתרגמה יוונית ונעשית על ידי כך נחלתן של אחרים נשמע מדברי ר' יהודה הלוי ב"ר שלום (נחומא הוצ' בובר, וירא סי' ו'): „בקש משה שתהא אף חמשה בכתב, וצפה הקב"ה שעתידין אומות העולם לתרגם את התורה ולקרות אותה יוונית, והן אומרים אף אנו ישראל, אמר לו הקב"ה אכתוב-לו רובי תורתך [הושע ח' י"ב] ואם כן כמו זה נחשבו [שם]. ואולי לכן נחזונו אף בעל הסאמר בירושלמי (פאה ב' ו'): „אמר רבי אבין, אלוהי כתבתי לך רובי תורתך [כל' תורה שבעל פה] לא כמו זה נחשבו. מה בין לאומות, אלו מוציאים ספריהן ואלו מוציאים ספריהן, אלו מוציאים דפתריהן ואלו מוציאים דפתריהן [וע' הוצ' לונק, שמביא הנוסח שבכ"ס: מה בין לבין האומות, אלו מוציאים ספריהן ואלו מוציאים דפתריהן, וע' פי' ר"ז פראנקל]. —

היהודים, אלא אף אצל כל הנוצרים האחרים. דבר זה נראה לא רק ממה שזאמר, אלא אף ממעשה זה: מתחלה נכתבו החקים בלשון ארמית⁽¹⁾ וזמן רב נשארו כך, מבלי לשנות את הלשון (*διαλεκτον*) עד שלא נגלה יפ"ם לאנשים אחרים. ואחר שמתוך התרגולותם יום-יום והתמדת מעשיהם של המשתמשים בנימוסים אלו נתפרסם שםם בכל מקום — שהרי היופי, ואפילו הוא מועמד זמן מה בצל בסכת קנאתו של מי שהוא, עתיד הוא להופיע בשעתו שוב בכח התנאים היותר טובים שבטבע, — אחדים, שלדעתם היה ענין רע שנימוסים אלו יהיו נמצאים רק אצל חלק אחד, ברברי⁽²⁾, מן המין האנושי, מבלי שהעם ההיליני יהא משתתף כלל בכך, שמו לב אל [מעשה] תרגומם של אלו. וכיון שמעשה זה גדול היה ומועיל לכל, לא נמסר בידי אנשים פרטיים ולא בידי פקידים שמספרם רב, אלא למלכים ולמפואר שבמלכים. תלמי, המכונה פילדילפוס, היה השליט השלישי אחר אלכסנדרוס, כובש מצרים, ובמדות טובות של שליטים היה המצוין לא רק בין בני דורו, אלא אף בין כל אותם שהיו מימי קדם, עד שאף עכשיו, כמה דורות אחריו, שרים לכבוד תהלתו — — — מלך זה אחוז קנאה וחשק לתורתנו נתישב בדעתו לתרגמה מארמית ללשון יוונית. ותיכף שלח מלאכים אל הכהן הגדול והמלך של וארץ יהודה — כי היה גם זה וגם זה⁽³⁾ — וביאר לו את חפצו והשפיע שיבחר אנשים הראויים ביותר לתרגם את התורה. והלה שמח, כמובן מעצמו, ובחשבו שלא בא המלך לידי רעיון על מפעל זה בלי השגחה אלהית, בחר מן העברים שהיו אצלו את האנשים המנוסים ביותר, שיחד עם השכלת עמם נתחברה בהם אף השכלה יוונית, ושלחם בחפץ לב. כשבאו [למצרים] הוזמנו לסעודה ובעד הכנסת אורחים שלמו בנאומים מצוינים ומחוכמים, כי הוא ניסה חכמתו של כל איש מהם בהציעו להם שאלות חדשות ובלתי שכיחות. והם פתרו השאלות בחכמה ובדיוק בפתגמים קצרים, משום שהזמן לא היה נותן להרחיב הדיבור. ותיכף, לאחר שנתנסו, נגשו לעשות את המפעל הכביר שלשמו נשתלחו, ובשערים עד כמה חשוב הוא לתרגם את הדברים הקדושים שבתורה, שאין לגרוע מהם או להוסיף או להחליף, אלא מוכרחים היו לשמור על הרעיון והצורה (*τὸν τύπον*) שהונחו בהם מתחלה, — התחילו לחפש את המקום הטהור ביותר מחוץ לעיר בסביבתה, משום שהמקומות שבמבנים לחומות העיר לא היו נוחים לתכליתם מסבת היותם מלאים בעלי חיים שונים ומסבות המחלות והמתים, ואף הבריאים היו עושים שם לפעמים קרובות מעשים בלתי הגונים לגבי קדושת הענין. מקום כזה היה פארוס האי שממול אלכסנדריה, — — — ושם נשארו. נטלו את ספרי הקדש ופרשו בהם ידיהם למרום והתפללו לאלהים שלא יטעו בעבודה שלפניהם. והוא שמע תפלתם, כדי שרוב בני האדם, או אפילו כל המין האנושי, יקבלו תועלת בתיקון החיים בחוקים המחוכמים מאד והמצוינים. ובכן, בהתישבם במקום סתר, שלא היה שם שום איש ושום דבר (*μηδενός*) חוץ מיסודות הטבע, והם האדמה, המים, האויר והשמים, שעל אלו היו צריכים ליתן ביאור שבסתר-יקדש (*ἱεροσχεπείσιν*) בתחלתו של הספר בראשית — שהרי בריאת העולם ראשית היא לחוקים — התחילו המתרגמים מתנבאים כבעלי רוח הקדש (*καθάρτες ἐνθουσιῶντες προσφύτευσον*) והשתמשו לא בשמות ומלים שונים זה כך וזה

(1) *χaldaicā*. כך קורא פילון לעברית, אולי על שם הכתב האשורי (=הארמי) שהיה נפוץ אז בישראל (במקום הכתב העברי הקדום). —

(2) הוא מדבר בלשון היוונים, שקורין לכל נכרי בשם *βάρβαρος*, אע"פ שהוא מדבר על בני עמו. —

(3) אולי הוא אומר כך מתוך הרושם שעשה עליו הסגנון של האגרות שהחליפו ביניהם המלך ואלעזר כהן גדול, שבאגרת אריסטיאס. הוא עושה אף למשה רבינו כהן גדול ומלך כאחד (ע' חיי משה ב' ב'). אבל דו"ל אמרו: „אמר לו הקב"ה [למשה] אל תתהדר לפני מלך ובמקום גדולים אל תעמוד [משלי כ"ה] — אין לך עסק בכחונת... אין לך עסק במלכות" (דבר' ב' ד'). —

כך, אלא באותן השמות והלשונות כאילו לכל איש מהם היה מקריא לְחַשׁוֹן (ὑποβολέως) בלתי נראה. ומי אינו יודע שכל לשון היא משונה, ובפרט היוונית, שעשירה היא בצורות וביטויים, ורעיון אחד אפשר למסור בכמה פנים בעזרת מיטאפראסה ופראפראסה מתוך הסתגלות הביטויים בכל פעם באופן אחר. וביחס לתורה אין איש מודה בכך, ומכל מקום בררו המתרגמים את המלים באופן שהשמות הפרטיים נמסרו בשמות פרטיים, ולמלים הארמיות כווננו מלים יווניות מתאימות וסיגלו את אלו באופן הגון אל העצמים המרומזים בהן. וכמו שבהנדסה ודיאלקטיקה והדבר המרומז אינו סובל, לדעתי, שינוי בביאור (ἐξηγητικός), אלא הביאור שניתן בתחלה נשאר בלי שינוי, כך נראה שהמתרגמים הללו מצאו לעצמם לשונות הגונים המשמשים ביותר לביאור אותו הרעיון או לדיוקו הראוי ביותר. הראיה הברורה ביותר לכך הוא ענין זה: אם הארמיים לומדים את הלשון היוונית או ההיליניים את הלשון הארמית והם קוראים את שני הספרים (1), את הארמי ואת תרגומו, הרי הם באים לידי הכרה בהתפעלות ובדחילה שהם כאחים, או-יותר טוב-שהוא אותו הספר בעצמים ובביטויים, והם קורין לאותם האנשים לא [בשם] מתרגמים אלא [בשם] בעלי סתרי-קדש (ἱεροφάντες) ונביאים, שזכו להשיג בזהר השמשי שבמחשבתם התאמה לרוחו הסתורה ביותר של משה. ולכן יש עד עכשיו מדי שנה בשנה (2) חג ומועד באימפארוס, שעוברים לשם (διαπλῆουσι) לא רק יהודים, אלא אף נכרים הרבה מאד, לכבד אותו מקום שבו זרח בראשונה אור התרגום ולהביע תודה לאלהים בעד חסדו הישן שלעולם הוא מתחדש. ואחר התפלות ומומורי התודה עושים משתה, אלו באהלים שתקעו על החוף ואלו כשהם חונים עם בני ביתם ואוהביהם בחול שעל שפת הים תחת כפת הקיע, והם סבורים באותה שעה שהחוף הוא נהדר מהדר-התכונה המופלג שבהיכל מלך. וכך נראית התורה רצויה בקנאה (ζηλωτός) ויקרה לכל, להדיוטות ושרים, וכל זה אף על פי שאותו עם אין השעה משחקת לו (οὐκ εὐτυχεύοντος) זה זמן רב - והרי דבר רגיל הוא שמעלותיהם של הנמצאים במצוקה נחבאות בצל. - ואילו היתה לעם זה התחלה למצב יותר מזהיר מה גדולה היתה או התוספת! חושבני שהנכרים היו מוותרים כלם על מדותיהם ועושים מנהגי אבותיהם ופונים להוקיר רק אלו החוקים. שהרי עם הצלחתה של האומה יחשיכו נימוסיה בזהרם את האחרים כמו שהשמש היוצאת [מחשיכה] את הכוכבים".

ואף על פי שפילון אינו מזכיר אף הוא - כמו אריסטובולוס - את אגרת אריסטיאס בשמה, מכל מקום ברור שהשתמש בה: השכלת הזקנים בעברית ויוונית (אריסט' ל"ט), נאומיהם המצוינים והמחוכמים בשעת הסעודות (שם, קפ"ב - ש') התבודדות הזקנים באי פארוס (אריסטיאס אינו מזכיר את השם של האי), ועוד. אבל לפילון, לפי הלך נפשו, יש סבה אחרת שגרמה לעשיית התרגום: למראה היהודים שעוסקים יום יום בתורה ובמצוות נתקנאו אחרים (לא ברור, אם כוונתו ליהודים, או לדמיטריוס וחבריו) קנאת הנכרים שהם געדרים אותו אור של תורה, ולפיכך נתנו דעתם על מעשה התרגום. הענין נמסר (שוב לא ברור, אם ע"י אותם הקנאים או ע"י ההשגחה האלהית) בידי פילדילפוס המלך, והוא השפיע על אלעזר כהן גדול שיהא מסייע במעשה התרגום. אבל פילון אינו מזכיר כלל לדמיטריוס מפאלירון, ודאי משום שלא יכול לשתף גוי בכתיבת התורה היוונית, שהיא אצלו שלימה ובתכלית הקדושה, ממש כמו העברית. ולפיכך הוא מעביר את הזקנים לאי פארוס ג"כ בלי דמיטריוס, אלא בכה בחירתם העצמאית. ועוד זאת: חס לו להכניס את התורה אפילו לאוצר

(1) פילון בעצמו לא היה בחר לעשות זאת, שהרי לא ידע עברית, ולכן אין תמיהה שאצלו שני הטיבסטיין היינו הך! -

(2) אולי ביום ה' בטבת, כמו שנאמר בתוספת למגילת העניית (ע' לקמן עמ' ס"ז). -

הספרים של המלכות, שלא תהא מצויה שם בחבורה אחת עם ספרי הגויים. אבל השפעתו האישית של פילדילפוס המלך שונה: סוף סוף הוא מלך. ואף על פי כן העמידהו מן הצד! פילון אינו פולט אף דיבור קל על התרגומים היווניים שקדמו לע: פשוטים היו ובלתי ראויים ולא כדאי לדבר עליהם.

מן החגיגה השנתית שבפארוס נראה כמה היתה האגדה של אריסטיאס רווחת ומקובלת לרוב חשיבותו של התרגום אצל יהודי מצרים.

שונה היא התיחסותו של יוספוס פלאביוס - כמעט בן זמנו של פילון - אל אגרת אריסטיאס. יוספוס נוגע בענין אגדת התרגום של אריסטיאס (הוא מביאו בשם τὸ Ἀριστοῦ βιβλίον, קדמ' י"ב ק') בג' מקומות: א) קדמ' א' י"ב, ב) נגד אפיון ב' מ"ד-מ"ז, ג) קדמ' י"ב י"א-ק"ט.

במקום הראשון הוא מביא את הענין של תרגום התורה דרך אגב, שהיה צריך לו לדוגמה, לומר: כשם שאלעזר כהן גדול לא היה קנאי ולא היה כובש דברי תורה ועשה בקשתו של תלמי פילדילפוס לסייע לו בתרגום התורה, כך אף הוא - יוספוס - הולך בדרכו של אותו כהן גדול, משום שהוא מכיר שאף בזמנו יש אנשים מרובים התאבים לדעת לא פחות מאותו מלך. אף במקום השני הוא מדבר בקיצור, משום שגם כאן לא נתכוון בעיקר אלא להביא את הענין של תרגום התורה לדוגמה, בשביל להוכיח כמה היתה יפה הפוליטיקה של אלכסנדרוס והתלמיים שהיו אחריו, ובין שבחיהם הוא מונה אף שבחיו של תלמי פילדילפוס שמצא ענין בתרגום התורה ומסר הענין בידי אנשים חשובים, והם דמיטריוס מפאלירון, שהיה הגדול בין משכילי דורו, ואנדריאס ואריסטיאס (אף הוא!) שומרי ראשו.

אבל במקום השלישי - בקדמוניות י"ב - עמד יוספוס בפרטות ובהרחבה על מעשה התרגום על פי אריסטיאס. הוא נטל מאריסטיאס יותר מן השלישי, וכהיסטוריון השמיט מתוך החיבור כל מה שלא היה לו צורך בו לרגל עבודתו, היינו: הפתיחה (א'-ח'), תיאור ירושלים וארץ ישראל (פ"ג-ק"ו), הדרוש האליגורי של אלעזר (קכ"ח-קצ"א), ושו"ת המלך והזקנים בשעות הסעודות (קפ"ז-ש'). הוא היה יליד א"י ולא היה מתפעל ממה שהיו יהודי מצרים מתפעלים ולפיכך השמיט מה שהשמיט.

ואף מעצם התרגום של הע' לא היה יוספוס מתפעל ביותר משלימותו וטיבו, וכשהוא מוסר על פי אריסטיאס (שי"א) שהקהל האלכסנדרני הביע משאלתו - ולא חרם או קללה, כמו שהוא אצל אריסטיאס! - שיהא התרגום נשאר לדורות בעינו, כמו שנעשה, בלי שום שינוי, משום שהוא מדויק ומוצלח למדי, מוסיף הוא מְשָׁלו: „כלם נצטרפו למשאלה זו וחוו דעתם שכל איש שנראה לו בתרגום דבר-מה מיותר, תוספת או גרעון, שיעיין מיד ויעיר על צורך התיקון. והתנהגו בכך בזהירות כראוי. שהרי באופן זה יהיה בטחון לשלימותו והשתמרותו של הנסח שנתקבל פעם" (קדמ' י"ב ק"ח-ט').

ובחומר שהוא נוטל מאריסטיאס נוהג הוא חופש גמור: פעמים הוא הולך אחר מקורו ומעתיקו אף בלשונו, ופעמים הוא נוקט לו לשון לעצמו. ולעולם הוא מתחס אל אריסטיאס בבקרת של פכח, ויש שהוא מתקן לו בהשאי כמה פליטות של קולמוס שבאו מתוך טעות של יהודי בן חו"ל ושהוא, יוספוס, בן א"י בקי בטיבם של אותם הענינים: באגרתו של אלעזר אל המלך הוא מוסיף בקשה שיואיל המלך להחזיר לו יחד עם הזקנים אף את ספר התורה, לאחר שיעשו במצרים העתקה הימנה. ודאי נתכוון יוספוס שהתורה ששלח אלעזר ביד הזקנים מן הספרים שבעזרה היתה ולא יתכן שיהיו מוציאים מן הספרים שבעזרה לחלוטין. כמו כן כתב שהמלך צוה לאסוף ידיעות על מדת השלחן שבירושלים, ולא כמו שיוצא מדבריו של אריסטיאס (כ"ו) שהמלך היה מעיין בתורה, שהרי באותה שעה לא היתה עדיין - לפי אריסטיאס - תורה יוונית באלכסנדריה!

ובנוגע לעצם המעשה נראה שיוספוס היה מאמין שכך היה המעשה כמו שמספר אריסטיאס, ואריסטיאס גופו היה מוחזק אצלו לגוי אמתי וגוי הגון, ולפיכך הוא מתאמץ להטעים ענין זה והוא שם בפיו של אריסטיאס, כשהוא מדבר אל המלך על שחרורם של היהודים המשוועדים שבמצרים, זה הלשון: „דע המלך שאיני מבקש ממך דבר זה משום שאני קרוב לעם זה. אדרבה, אין זה עמי כלל“. עד כאן על הרושם של אגרת אריסטיאס בספרות היהודית-יוונית. אתר הוא הרושם שבספרות העברית.

הד האגדה על מעשה התרגום של הע' נשמע בספרות העברית לאחר הזמן שנעשה התרגום נחלתם של הנוצרים והיהודים הזקוקים לתרגום לועזי ויתרו עליו מכמה טעמים ועשו להם תרגומים יווניים אחרים שהיו לפי טעמם. מעצמו מובן שבאותם הזמנים לא היה מעשה התרגום של הע' נחשב כמאורע משמח.

לפיכך נאמר בתוספת למגילת תענית (1): ואלו הימים שמתענין בהם מן התורה, וכל המתענה בהם לא יאכל ולא ישתה עד הערב. — — — בשמונה בטבת נכתבה התורה יוונית בימי תלמי המלך והחשך בא לעולם שלשה ימים (2).

בספרות התלמודית נמסרה השמועה על ע' זקנים וע' הבתים שהושיבם בתוכם במצרים בדרך האגדה שבאגרת אריסטיאס, ומכל מקום משמע מדברי רז"ל כאילו מעשה אונס היה מצדו של תלמי במעשה התרגום היווני, וכן אמרו במגילה בבלי ט': רבותינו לא התירו שיקבנו (3) אלא יוונית. אמר ר' יהודה (4), אף כשהתירו רבותינו יוונית לא התירו שיכתבו אלא ספר תורה, ומשום מעשה שהיה. דתניא, מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים והכניסן בשבעים ושנים בתים (5) ולא גילה להם על מה הכניסן, ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם, כתבו לי תורת משה רבכם. נתן הקב"ה עצה בלב כל אחד ואחד והסכימו כולן לדעת אחת וכתבו לו (6) אלהים ברא בראשית וברא' א' א' (7), אעשה אדם בצלם ובדמות (שם כ"ו) (8), ויכל ביום הששי וישבת ביום השביעי (שם ב' ג' (9), זכר ונקבה בראו (10), ולא

(1) סדר עולם רבא... ויניציאה ש"ה דף כ"ד א' (מגלת תענית מוזכרת במשנה תענית ב' ח', והשוה שבת י"ג ב'; תנו רבנן, מי כתב מגלת תענית. אמר, חנניה בן חזקיה וסיעתו שהיו מחבבין את הצרות). — (2) ר"ל כחשך מצרים, והשוה דברי הפייטן בסליחה לעשרה בטבת («אז בעזבי מקרא דת»): «כלתה רוחי בחדש זה נכתבה דת יוגית — לכן וימש חשך שלשה ימים וגזרתים תענית». וכתב בעל קמחא דאבישונא (בולגניא שנת ש'): «כן נמצא במדרש, כשהעתיק תלמי התורה שהיה חשך ג' ימים, שלא העתיקו אותה רק להפוך דברי אלקים חיים למינות». ובהלכות גדולות (ויניציאה ש"ה, ל"ט ב'); ובא חושך, והוא תיקון נדחה, שלא הרי לשון זה כהרי לשון זה. — (3) כל' שיתרגמו. —

(4) ר' יהודה היה ידען בטיב הענינים שבאלכסנדריה, ע' מנחת ק"ט ב' דעתו על בית חנוני, סכה ג"א ב' על בית הכנסת שבאלכסנדריה (והשוה יומא ט"ו ב' ותוספות). —

(5) במס' סופרים א' ט' כתב שבעים זקנים והושיבם בשבעים בתים (וע' מילר, שם), ועשו כך משום שהיו קורין לתרגום בשם תרגום השבעים (ולא ע"ב), וכבר עשה כך אף יוספוס (קדמ' י"ב פ"ו). —

(6) לשינויים אלו השוה מכילתא בא (מרשה י"ד, חז' רמא"ש) ומגלה ירו' א' ט'. — ויש להעיר שרק ארבעה מן השינויים שנמנו כאן ישנם בע' נוסח שלנו: ברא' ב' ב', שמות ד' כ', י"ב מ', במד' ט"ז ט"ה. —

(7) חפכו סדר חתיבות. נראה שחיתה בכך כוונה להפליג בכבוד שמים, שהיא שמו של בורא עולם קבוע בחללת התורה (והשוה הראב"ד בס' הקבלה: «שלא להקדים שום דבר על שם אלהים, ומפני שבלשון יון המוקדם הוא הפועל וזמאותר הוא הפעולה»). —

(8) ולא כתבו בצלמנו כדמותנו, שלא יהא משמע כשתי רשויות. —

(9) וכן הוא בנוסח הע' שלנו. «שלא יאמר, אם כן עשה מלאכה בשבת, דהא כתיב ויכל ביום השביעי, והוא לא יקבל עליו מדרש חכמים שדרשו בו, מה היה העולם חסר? — מנחה! באה שבת באה מנוחה, וזוהי גמולו» (רש"י). —

(10) קשה ליישב ענין זה שלא בודק. השוה רש"י: «דמשמע שני גופין ברא כל אחד, זכר ונקבה, שני

כתבו בראם [שם ה' ב'], הבה ארדה ואבלה שם את שפתם [שם י"א ז'] (1), ותצחק שרה בקרוביה [שם י"ב ב'] (2), כי באפם הרגו שור (3) וברצונם עקרו אבוס [שם מ"ט ו'], ויקח משה את-אשתו ואת-בניו וירכיבם על נושא בני אדם [שמות ד' כ'] (4), ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות (5) שלשים שנה וארבע מאות שנה ושם י"ב מ' (6), וישלח את זאטוטי בני ישראל [שם כ"ד ח'], ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו [שם י"א א'] (6), לא חמד אחד מהם נשאתי [במד' ט"ז ט'] (7), אשר חלק ה' אליהם אותם להאיר (8) לכל העמים ודב' ד' י"ט, וילך ויעבד אלהים אחרים אשר לא צויתי לעבדם [שם י"ז ג'] (9), וכתבו לו את צעירת הרגלים (10), ולא כתבו את הארנבת [ויק' י"א ו'], דב' י"ד ו' (1), מפני שאשתו של תלמי ארנבת שמה (11), שלא יאמר שחקו בי היהודים והטילו שם אשתי בתורה.

ובעל מסכת סופרים (א' ח'—ט') מביא שני נוסחאות של מעשה התרגום היווני לתורה — נוסח אחד חדש ואחד שהובא לעיל, — שבעצם נראית בהם תפיסה אחת:

מעשה בחמשה (12) זקנים שכתבו לתלמי המלך את התורה יוונית והיה אותו יום קשה לישראל כיום שעשו בו ישראל את העגל (13), שלא היתה התורה יכולה להתרגם כל צרכה. שוב מעשה (14) בתלמי המלך שכינס שבעים (ע"ב) זקנים והושיבם בע' (בע"ב) בתים ולא הודיע להם על מה כנסם — — — (כנוסח רז"ל שלעיל).

ויש להעיר שבכל המקורות של רז"ל אין שום זכר שהזקנים היו מן הכהנים שבירושלים, ומדובר רק על מצרים, אלכסנדריה, תלמי המלך וכדומה.

פרצופין, לכך כתבו בראם, שכן נברא אדם בשני פרצופין. ונוסח המכילתא, וכן בירושלמי: זכר ונקביו בראו (כך צ"ל, ולא בראם). וכתב בעל קרבן העדה: «שלא יסען דעלם אלהים הוא זכר ונקבה, לכך כתבו זכר ונקביו בראו, שחזא חפלא הגדול שנאדם שהוא נר מנוקבת והריוה מסתמר בו». —

(1) ע' לעיל עמ' ט"ו הערה 8. —

(2) כתב רש"י: «שלא יאמר, על אברהם לא הקפיד, דכתיב ויצחק, ועל שרה הקפיד, לפיכך כתבו בקרוביה, לומר אברהם בלבו [צחק] והיא אמרה בקרוביה», ר"ל יצאה להוץ וספרה על הענין עם קרוביה בצחק. והראב"ד בס' הקבלה כתב: «שלא יתעולל המלך ויאמר מי הודיעכם מה שבקרבתה». —

(3) במקום איש, לכבודו של לוי. —

(4) τὰ ὑποστυγία (בע'), — פן יאמר להם, וכי לא היה לו למשה רבכם סוס או גמל (תוספות). —

(5) בע' נוסח שלנו: ובארץ כנען (וע' מילר מס' סופרים עמ' 16). —

(6) לזעטוטי שהיה בנוסח עברי השוה ספרי דברים ט' שני', מס' סופרים ו' ד', הענית ירו' ד' ב', —

(7) ἐπιθυμία (בע'), וכן חמור ברם (ברא' מ"ט י"ד) = חמור ברם (καλὸν ἐπιθυμίαν). —

(8) חיבה זו בתוספת כדי להוציא ממשמעות הכתוב שהגויים מותרים בעבודת כוכבים. —

(9) מן הסעם הג'ל. —

(10) = שצירת הרגלים (δαρύπους), וכן בע' (ויק' י"א ו', דב' י"ד י"ז) τὸν δαρύποδα. מלה זו

המציאה אריסטו במקום המלה השכיחה לשם ארנבת ביוונית λαγώς או λαγώς (אף זו נמצאת בע' לחז"ל.

ק"ד י"ח — טלעים מחסה לשפנים, — והשוה פליניוס 57, H N IX, שדעוהו נראה, להיפך, δαρύπους =

שפן, λαγώς = ארנבת). ולדברי רז"ל השתמש בעל הע', לרוב קרבתם של ב' בעלי חיים אלו, במלה δαρύπους,

כדי להמנע ממלת λαγώς שצלצולה מזכיר את השם של משפחת המלך לגוס. —

(11) אשתו השניה של תלמי פילדילפוס — אריסטיאס — אחותו היתה ומשפחת לגוס (λαγώς = ארנבת) והיתה

מכובדת בבחינת אפרודיטי, ולזו היתה מוקדשת הארנבת. —

(12) אם כן, אין כאן תרגום בהסכמה וברעה אחת, אדרבה — כל אחד תרגם חומש אחד ואין אחד

דומה לחברו. —

(13) אולי כוונתו: ביום שעשו ישראל את העגל נשתברו הלוחות, ואף כאן נתקלקלה התורה ע"י התרגום.

(14) נראה שר"ל: עוד נוסח יש. —

אבל בעל ס' יוסיפון¹ כבר יצא בעקבותיהם של הסופרים הנוצרים ועמד תחת השפעתם, כמו שנראה ממה שלדבריו „ביאורו (תרגום מלשון לועזי) ερμηνεύω שסובל ב' משמעות: ביאור ותרגום) הנהלים את ספר התורה העברי ואת שאר ספרי המקרא כ"ד ספרים מלשון הקדש ללשון יוונית".

וראב"ד² פתח בהשקפת רז"ל וסיים על פי ס' יוסיפון וכתב:

„ואחד מהם (מארבעת שלישי של אלכסנדר) היה תלמי, שנכתבה לו התורה בלשון יוונית, שהיה מתעולל ומתאנה על ישראל ומבקש תואנה בתורתם להוציאם מן הכלל, כי רבת צרונם מנעורי יאמר נא ישראל, וכתבוה ע' וקנים, הפריד ביניהם תלמי המלך ושם כל אחד ואחד בבית אחד בפני עצמו. והסכימה דעת כל אחד מהם להחליף לו י"ג מקומות ונעשה להם נס והסכימה דעת כולם לדעת אחד מהם, ואלו הן י"ג מקומות — — — בא וראה כמה היו נשמרים מגזרות יון ולא יכלו. ותלמי זה כבד ע' הזקנים בלבושי מלכות ומתנות גדולות, והחזירם שמחים וטובי לב ושמה בחכמתם מאד, ושלח בידם קרבנות לאלהינו".

יא. לתולדות הגוף של אגרת אריסטיאס ותרגומיה.

גופה של אגרת אריסטיאס נכתב מלכתחלה יוונית.

הגוף היה מצוי בעולם בב' דרכים:

א) בכתבי יד שונים בתורת ספר בפני עצמו³,

ב) בתוך חיבורים של סופרים יוונים, שהם מביאים קטעים של אגרת אריסטיאס אם בתורת ציטטה או בצורה של הרצאה.

מן הסופרים היהודיים מביא יוספוס פלאביוס (קדמוניות י"ב י"א-ק"ח) הרצאה שלימה מאגדת אריסטיאס על מעשה התרגום לתורה (ע' בפרק הקודם), ומן הסופרים הנוצרים מביא אבסיביוס מקיסרין (Praep. ev. VIII 2-5, 9; IX 38) כחלק רביעי מאגרת אריסטיאס. אבל הוא משתמש בלשונו של אריסטיאס באופן חפשי ומכניס בו לפעמים שינויים ותוספות⁴. בדפוס הופיע המקור היווני של אגרת אריסטיאס בפעם הראשונה בבסיליה 1561 על ידי Simon Schard. אחר כך, במשך ק"ן שנה, נדפס כמה פעמים על פי המהדורה הראשונה, ואף Hody הדפיס כמתכונתה בש' 1705 באוקספורד בחיבורו הגדול De Bibliorum textibus originalibus. רק בש' 1869 הוציא מ' שמידט (אצל Merx, Archiv f. wiss. Erforschung d. A. T., I, 241-312) מהדורה חדשה על פי שני כ"י. בש' 1897 ניגש מנדלסון מדורפט

(1) ע' יוסיפון כפי דפוס מנטוכה קודם ר"מ לפ"ק (הוצאת גינצבורג-כהנא, ברדיסוב תרנ"ו-תרע"ג).

עמ' קכ"א-קכ"ג. ובקיצור של רמז עמ' ק"ב, וכאן הוא אומר: „וכתב אותם (את ספרי היהודים) אלעזר כהן גדול אחי שמעון". אבל בנוסח קרסטנינה (דפוס וויניציא ש"ה, דף כ"ט ב'): „אלעזר הכהן החכם אחי שמעון הכהן החכם". כדאי להשוות לנוסח זה אף הסיפור המפורט (דף ל"א ד'-ל"ב ב'). מס' יוסיפון ניטל מה שכתוב בזכרונות ירחמאל (The Chronioles of Jerahmeel) הוצ' גאסטר 1899, עמ' 259-260.

(2) ע' סדר עולם רבא... ספר הקבלה להראב"ד... ויניציאה ש"ה, דף ל"ו. גראה ש"ה עזריה מן האדומים נתכוון לסוף דבריו של הראב"ד כשכתב (מאור עינים הוצ' קאסל, 131): „והראב"ד ז"ל בספר הקבלה שלו הביא לשון תבבלי הנוצר עם פירושים מדעתו, ונראה לי שאין להעמיק בדברי החבור ההוא כי איננו חמיר על דעת רבותינו, אבל ערב בתוכו מספרי היוסיפון העברי".

(3) על הכ"י ע' במהדורותיהם של ווינדלאנד, הקיראי וטראמונטאנו, והשוה ג"כ דבריו של ת' אוספינסקי על כ"י קונסטנטינופול בספרו המובא לעיל עמ' י"א בהערה.

(4) על הסופרים הנשארים שמביאים בצורות שונות את התקן של אגרת אריסטיאס ע' בהוצאת ווינדלאנד חלקק Veterum testimonia de origine versionis LXX interpretum, עמ' פ"ז-קס"ה.

להוציא מהדורה בקרתית חדשה על פי כ"י, אבל פרסם רק חלק מעבודתו (א'-נ"א) בשם Aristaeae quae fertur ad Philostrate epistulae initium, מחמת שקדמהו המות, ובא אחריי Wendland והשלים את עבודתו על סמך כמה כ"י ואף הפפירין מתקופת התלמיים, שנתנו לו האפשרות לעמוד על טיבו של הלשון ועל כמה תיקונים בנוסחאות של האגרת. עבודתו של וינדלאנד יצאה בשם Aristaeae ad Philostrate epistula cum ceteris de origine versionis LXX interpretum testimonii Ludovici Mendelssohn schedis usus edidit Paulus Wendland, Lipsiae 1900. ושחקה לה השעה, לאגרת אריסטיאס, שבאותה שנה הוציא אף Thackeray באנגליה¹ מהדורה בקרתית על סמך הרבה כ"י אחרים. באופן ששני חוקרים מובהקים, ווינדלאנד ותקיראי, הוציאו שתי מהדורות מדעיות מבלי שידע אחד על עבודתו של השני. בש' 1902 הוציא Thackeray מהדורה ב' של הוצאתו שהשתמש לשמה אף במהדורתו של ווינדלאנד. בעקבותיו של Thackeray הלך Tramontano במהדורתו הנהדרה², הכוללת גוף היווני עם תרגום ופירוש פילולוגי בקרתי מצוין באיטלקית. טראמונטאנו נמנע על הרוב להכניס תיקוני המבקרים לתוך הנוסח שלו, שיסדו על כ"י, אלא הוא מביאם בתוך פירושו ושם הוא נושא ונותן על טיבם וערכם, ולתוך תרגומו הכניס רק את התיקונים שנראו לו כדאים והוא נותן בהם סימנים בהסגרים מיוחדים. ואחרי טראמונטאנו יצאו שני ספריו של Meecham, האחד הכולל את תרגומו האנגלי עם הסבריו³ והשני הכולל ביאורו הפילולוגי המצוין לגוף היווני⁴. תרגום רומי יש בכ"י משנת 1444, ובדפוס נדפס בש' 1467 או 1468. בש' 1561 נדפס תרגום רומי אחר מאת Mattia Garbizio (שנדפס בתוך המהדורה של המקור היווני שהוציא Schard).

בלשונו האירופיות נדפסו תרגומים אלו: באיטלקית (וויניציא 1477 בתוך Biblia Volgare, בין תהלים ומשלי)⁵, בגרמנית (של Reysach בש' 1502 ושל Gobler בפראנקפורט בש' 1562), בצרפתית (של Paradin בליאון בש' 1564) ובאנגלית (כמה תרגומים במאות י"ז וי"ח). בזמן האחרון נדפסו תרגומים חדשים בגרמנית⁶, אנגלית⁷, רוסית⁸ ואיטלקית⁹. בעברית יש תרגומו של ר' עזריה מן האדומים שהדפיס בספרו מאור עינים (מנטובה של"ד-של"ה) בשם הדרת זקנים. אבל ר' עזריה לא ידע יוונית ותרגם מכלי שני, מן התרגום הרומי של Mattia Garbizio הנ"ל. בהקדמתו הוא אומר: „זה כחמשים שנה נעתק והחיבור של אריסטיאס אל הרומי על ידי אחד מן הנצרים ומן ההעקקה ההיא הובא גם

(1) An Introduction to the old Testament in Greek by G. B. Swete, Cambridge 1900. בסוף הס' (מהדורה ב' יצאה בש' 1902, ומהדורה ג' - 1914).

(2) R. Tramontano, La lettera di Aristea a Filostrate, introduzione, testo, versione e commento, Napoli 1931.

(3) Henry G. Meecham, The Oldest Version of the Bible, London 1932.

(4) „ „ „ The Letter of Aristaeas, a linguistic study, Manchester 1935.

(5) על שאר התרגומים באיטלקית ע' A. Vaccari, La lettera d'Aristea sui LXX interpreti nella letteratura italiana, Roma 1900.

(6) של ווינדלאנד (אצל Kautzsch, Apokr. u. Pseudepigr. II, 1-31) ושל רייסלר (P. Riessler, Altjüdisches Schrifttum (ausserhalb der Bibel, 1928, 193-233).

(7) של Thackeray (ברבעון JQR XV, 337-391) ובספר בפני עצמו London 1904, ובמהדורה ב' (1917) ושל Andrews (אצל Charles, Apokr. and Pseudepigr. II, 83-122) ושל Meecham (עובא לעיל).

(8) B. O. Иванникий, Письмо Аристея къ Филократу, Киевъ 1916.

(9) של Tramontano בספרו הנ"ל.

כן אל לעז איטאליאה. אולם כראות אחר כן חכם אחד אשכנזי את ההעתקות הנזכרות כי מועטות הנה ורחוקות מן הדברים ככתבן (כאשר אמנה יעיד עליהן הקורא אותן במקומות רבים שלא יובנו) העתיק אותו מחדש אל הרומי זה כעשר שנים, יפה מאד, ונדפס בעיר באסיליאה, המלאה לה חכמיהם, הרומי עם היוני לעומתו למען יראה המשכיל עד מה קלע זה יותר מזולתו אל השערה. ואני הצעיר אשר לא ידעתי ספר ולשון יון כאות נפשי, העתקתי מן הרומי הזה המשובח בעיני כל רואהו, ואין ספק אצלי כי גם הלועז ששמע אשורית ימצא בפתרוני זה קורת רוח. . . . יחשוב כי לא לתוהו [כחי] כליתי בהעתקתו עשרים יום... ויש להעיר שבמקומות שהיה ר' עזריה מתקשה בתרגומם פנה אל יוספוס (ג"כ בתרגומים) והתקין את הדברים על פיו (ע' דבריו בסיפור מעשה השלחן ששלח פילדילפוס לירושלים). וכבר כתב קאסיל (במהדורה שהוציא מס' מאור עינים בוילנא תר"ו, עמ' ע"ה-ע"ו) על תרגומו של ר' עזריה ש"ב במקומות לא מעטים פנים חדשות באו לכאן" ושהוא בכלל שומר הענינים ולא המלות, ובהרבה מקומות נשען יותר על נוסחת יוספוס וטעמו ונימוקו עמו, ואם נראה לנו כה וכה שלא הבין כוונת הכותב מכל וכל, הלא דברי העתקה הרומית אשר היתה לו יסוד גם היא קשת הבנה כמו ספר היווני עצמו.

יב. ביבליוגראפיה.

- 1) Tramontano, La lettera di Aristea a Filocrate, Napoli 1931, pp. XIII—XVI.
טראמונטאנו מציין מה שיצא עד שנת 1930 ואחריו ממלא:
- 2) Meecham, The Letter of Aristea, Manchester 1935 pp. XIII—XVIII.
ועליו יש להוסיף מה שנרשם אצל הרוסים:
- 1) Иваницкий Письмо Аристее к Филократу, стр. 45—66.
- 2) О. Зелинский, Аристей (Еврейская Энциклопедия III, 109—116).

אריסטאס אל-פילוקרטס

א. מאשר ראוי לספר הדברים על-המשלחת אשר היתה לנו אל-אלעזר הגדול ליהודים והדבר נקבד לך הרבה פילוקרטס ובכל-שעת אפשר תעוברני להשימיעך על-דבר משלחתנו ותכליתה על-כן נסיתי להגיד לך באר היטב בהפירי את-נשית אהבתך לדעת: וזה הוא הדבר הגדול ביותר אל-האדם לעמל וללמד תמיד ולהוסיף אם-מתוך דברי הסמורה ואם-מתוך נסיון בענין עצמו: הלא בזה נעשה מצב טהור לנפש באחונה בדברים הנפים ביותר: ובהביטה אל-השוב הנעלה מכל והוא יראת-י' תבון את-תכליתה במדה הראויה: מתוך-הנטיה אשר לנו לענן הרבה בסקר דברי אלה נתנו את-נפשנו במשלחת אל-האיש הנקבד אשר על-פירטובו ושמו הטוב הוא נערץ בתוך-בני עמו ובתוך-אחרים ואשר הועיל הרבה מאד לבני עמו לאשר אתו ולאשר במקומות אחרים בענין התרגום לתורת אלהים הבתוכה אצלם

א-ה. פתיחה

התכלית שלשמה נשלח אריסטאס אל אלעזר כהן גדול (א-ג) — המשא והמתן עם המלך על שחרור היהודים המשועבדים שבמצרים (ד') — דברי שבת לפילוקרטס ולתרבות (ה-ח).

אלעזר הכהן הגדול. יוספוס מספר (קדמ' י"ב מ"ג): כשמת חוניו כהן גדול היה ממלא מקומו שמעון בנו, שנקרא צדיק מחמת יראת שמים שבו ויחסו הטוב (εὖνουν) אל בני עמו. וכשמת שמעון השאיר אחריו את בנו הקטן שנקרא בשם חוניו ונכנס לכהונה הגדולה אלעזר אחיו, שעליו מדובר כאן. — פילוקרטס. בעל האגרת מזכירה עוד פעמים (בסופן של פרשיות ארוכות, והוא משמש מעבר מפרשה לפרשה, ואף בסוף האגרת, ע' ל"ב, ק"כ, קע"א, רצ"ה). הוא מזכירה לשוב כאוהב דעת ובעל טעם טוב וקורא לו אח (ו', ק"כ) לא רק מלידה אלא אף מהיותו קרוב אליו בהלך נפשו (ו'), ומזכיר שקודם לכן בא אליו פילוקרטס מן האי (ה'), ושבוער שלח לו כתב אחר על האומה היהודית (ו'). פילוקרטס זה אינו ידוע ממקור אחר. — נטיית אהבתך. (והוא תרגום של משניות בתהל' ע"ג ז'). —

לרעיון שבפיסקה ב' יש להשוות פתגמו של הלל ודלא מוסיף יסף (אבות א' י"ג), וכדומה. — Thackeray מעיר על לשון זה שביוונית צורתו כעין חרוז יאמבי ושואלי הוא ציטטה מתוך טראגדיה אבודה, ולדוגמה הוא מביא שני קטעים דומים מתוך סופוקלס. — דברי הסטוריה. τὰς ιστορίας, בריבוי. —

אשר לנו. הריבוי הוא לשון של מעלה, וכלפי עצמו בלבד הוא מתכוון. — ביפי-טובו. καλοκαγαθία, והוא לשון שגור לענין: מדות טובות. — לתורת אלהים. הוא

ד על-קלף באותיות עבריות: ועשינו [משלחת] זאת בשק בקהמנו מועד לדבר אליהם על-גורל האנשים אשר הגלו מארץ יהודה מצרומה על-ידי אבי המלך אשר-נחל בראשונה את-העיר וקבל את-מלכות מצרים: ראוי לספר-לך אף זאת: ובמים אני בך ביר בהיות לך גמיה יתרה לקדשה ולכונת בני האדם הנקנים בחניהם על-פי התורה הקדושה תקשיב לאשר את-נפשנו לספר לך: אמה אשר זה-מקורב באת אלינו מן-האי ואשר בקשת לדעת את-כל אשר יועיל לתקון הנפש: ובקר לפני-מנה שלחנו לך על-עם היהודים בענינים אשר חשבתים ראויים להיות נזכרים את-הכתב אשר קבלנו מיד הכהנים הראשים המלמדים מאד

מדבר רק על התורה בלבד, משום שהאגדה שעליה יסד את אגרתו רק בתרגום התורה היא עוסקת, אע"פ שבזמנו של בעל האגרת ודאי היו כבר במציאות עוד ספרים מספרי המקרא. - אצל היהודים. - על-קלף. אין ספק שלכך כוונתו בלשון ἐν δαφνέαις (והוא תרגום של עורות, בשמות ל"ט ל"ד. לקמן קע"ו מסרתי הלשון היווני כצורתו: דפתראות), אע"פ שהיו מוציאים בלשון יווני זה אף את הפפירוס. - באותיות עבריות. אינו צריך להטעים שהתורה היא בלשון עברית, שדבר זה מעצמו מובן מתוך טיבו של הכתב. אבל לקמן (י"א) כשהוא בא להסביר את הענין למלך ידבר גם על הכתב וגם על הלשון, ששניהם כאחד קשים ללועזים. - הדוגמה היותר קדומה לכינוי עברית ללשון ישראל ויהודה היא בהקדמתו של בן-סירא (מאתים שנה, בערך, לפני החרבן). יוספוס משתמש (מלחמ' ו' ב' א') בלשון ἐβραϊστῶ ἀνι מדבר עברית (והשוה ἐβραϊστῶ φωνή מק"ד י"ב ו', ט"ז ט"ח).

ד בקחתנו מועד. λαβόντες καιρόν (תהל' ע"ה ג'). בעברית המאוחרת אומרים: כשנפנינו (השוה אבות ב' ב' לכשאפנה אשנה). - אבי המלך. כוונתו לתלמי I לגוס (285-322 לפני סה"נ). - את-העיר. העיר סתם היא אלכסנדריה (השוה ק"ט). וכן מצינו לעברי שהוא קורא לירושלים העיר (בה"א הידיעה), כגון מיכה ו' ט' קול ה' לעיר יקרא, קהל' ח' י' וישתכחו בעיר (וע' בפ' כהנא), והיוני קורא כך לאתונה - το ἄστυ והרומי - לרומה urbs. ואף דרך הלשון להזכיר את העיר אלכסנדריה לחוד ומצרים לחוד מצינו כיוצא בו לעברי שהוא אומר יהודה וירושלם (כגון ישע' ב' א').

ה לקדושה. σεμνότης. - מן-האי. לדעת ווינדלאנד כוונתו לאי פארוס שבחוף אלכסנדריה, ששם נעשה תרגום התורה וששם שמע פילוקרטס על זה (השוה ש"א). ויש טוענים שאם היה פילוקרטס קרוב כל כך לאלכסנדריה הרי לא היה צורך שיכתוב אליו אריסטואס אגרת זו, שהיה יכול לספר לו את כל הענין על פה, והם משערים שכוונתו לאי קפריסין (וע' Swete, Intr. 10). - כל אשר יועיל לתקון הנפש. πρὸς ἐπισκευήν ψυχῆς. רמז לו למה שיספר בסמוך על מעשה המלך בפדיון היהודים הנתונים בעבדות. -

ו המלומדים מאד. λογιστάτην. לדעת ווינדלאנד תוספת גליון הוא. - את-הכתב אשר קבלנו. ἡν ἀναγραφὴν, ἣν μεταλάβομεν. משמע שקבל ספר מיד הכהנים המצריים. ויש שתרגמו שהוא עצמו כתב את הספר על פי הידיעות שקבל מיד הכהנים, כגון טראמונטנו שמסר: la relazione che si fondava su informazioni datemi da...

ז שבמצרים המלמדת מאד: ואשרי אשר אהבת דעת בכל אשר- יועיל לבניה נש למסר לך [את-הדברים האלה] ואם-ינשון ביותר לכל-היהודים ובדעהו הלא על-כלם לך אשר בנות אמת לך בהיותך אחי לאפי לא רק מלכה כי אם-גם בקנאה ליפי הנמצאת גם-בני: הלא מן הנהב או דקר אחר הנקר למתכבדים בהכל אין בו תועלת כמו בהנהגת הנזק והמשפחה עליה: ולבלתי בא בהמשכנו את-ההקדמה לך בדים בשלים נאחו במרוץ הספור: כאשר הקקר דמטריוס מפלירון על-אוצר הספרים שלמלך קבל בקף רב לאסוף ביבולתו את-כל-הספרים אשר בתבל: ובשעותו קניות והעסקות הביא את-כונת המלך אל-תכליתה

מה הביא לידי כך. - לעיל הוא מדבר על תורת אלהים ממש כיהודי החרד לדבר אלהים, וכאן הוא מדבר על עצמו כגוי שהוא מתאבק בעפר רגליהם של כהני מצרים ללמוד מפיהם על עניני היהודים. יוספוס ראה צורך לחזק יותר את נכריותו של אריסטואס ושם בפיו כשהוא מדבר אל המלך (ט"ז) את הלשון: - ודע אדוני המלך שאני איני ממשפחתם ואיני קרוב אליהם ולפיכך אני מפיל תהנתי לפניך. -

בקנאה. δόμῃ (=ברגשה, בדחיפה). -

ז ולבלתי בא בהמשכנו את-ההקדמה. לענין של אהבת הקיצור בהקדמה השוה דבריו של בעל מק"ב ב' ל"ב. -

ט-פב. חלק א': משא ומתן על מעשה התרגום.

דמטריוס מפלירון נולד בפלירון (נמל מפורסם באתונה) לעבד משוחרר קרוב לשנות 348-354. דמטריוס היה תלמידו של תאופראסטס, הפילוסוף הפריפאטיקן הידוע, ואף הוא גופו פריפאטיקן היה וכתב ספרים בכמה מקצועות - בהיסטוריה, מוסר, פוליטיקה, בקרת, פילולוגיה ודרוש - והיה עסקן פוליטי גדול (למן ש' 324 בערך). קרוב לש' 307 גרשו דמטריוס הנצחן מאתונה, שהיה מושל שם כבא כחו של קסאנדר, ולפי הצעתו של תלמי I סוסי, שהתארח אז ביוון, הלך דמטריוס מפלירון לאלכסנדריה ושם נתמנה על המוזיאון. אבל אחר מותו של תלמי I בעלות תלמי II פילדילפוס למלכות (בש' 283) ירדה היתה לו לדמטריוס ונתגרש מעיר המלוכה על היותו בשעתו מתנגד לרצונו של תלמי I שמינה לתלמי II יורש מלכותו (במקום תלמי קיראוגוס בכורו) ועשהו מלך עוד בחייו (בש' 285). סופו של דמטריוס היה שמת בגולה מנשיכת נחש ונקבר בתל-אל בלמון (Diospolis Inferior). מידעיות אלו נראה שבעל אגרת אריסטואס טעה כאן: לדמטריוס מפלירון לא היתה השפעה על תלמי II פילדילפוס, שבימיו היה הממונה על הביבליאטיקה זינודוטוס מאפיסוס, ואחריו - אראסטוטליס. ואם יש כאן גרעין היסטורי, אפשר שהיתה הצעתו של דמטריוס מפלירון לתרגם את התורה עוד בימיו של תלמי I, אלא שלא יצאה הצעתו אל הפועל עד זמנו של תלמי II (וע' Andrews וטראמונטאנו. ולענין של יוספוס, שהחליף - נגד אפיון א' רי"ח - את דמטריוס מפלירון בדמטריוס היהודי הסופר ההיליניסטן, ע' שירר ג' 3-472). - אוצר הספרים של מלך. הכוונה לתלמי II פילדילפוס. שתי ביבליאטיקות (βιβλιοθήκη) היו אז באלכסנדריה: אחת גדולה של המוזיאון והיכל המלך, ואחת קטנה

י ככל-יבולתו: וכאשר נשאל ובקנינו לבמה רבבות הגיע מספר הספרים ענה ליותר מעשרים [רבוא] המלך: ואיננו למלא בזמן מעט את-השאר עד-תמשים רבוא: והגדלי כי חקי היהודים את-הם ראויים להיות מעתקים ונמצאים באוצר ספריה: והוא אמר ומה-מפריע אותה מעשות זאת: וכלא די הצורך נתן לה: ודמטריוס אמר נש להוסיף תרגום: כי בארץ היהודים משתמשים באותיות מיוחדות כמו שהמזרים [משתמשים אף הם] בסדר אותיות משלהם: ואף לשון מיוחדת להם: חושבים שהם משתמשים בלשון הסורית: ולא היא כי אם-להיא [ממין אחר: בשמע המלך על-כל הדבר אמר לכתב אל-הכהן הגדול אשר ליהודים להביא את אשר-נאמר אל-תבולתו: ואני חשבתי כי הגיעה הנשעה לדבר אשר שאלתי פעמים רבות מאת מוסביוס איש טרנטוס ואנדריאס שוקרי-הראש [והוא] על-פדיון האנשים אשר העבירו מיהודה בגד אבי המלך: כי הוא בא על-כל-שדה ארם ופוניקיה בהצלחה ובגבורה וקצתם העביר ממקומותיהם וקצתם שבה ואת-כלם הכניע תחת ידו

של הסיראפאון. כאן הכוונה לגדולה. לפי קלימאכוס, אחד מראשוני הביבליותיקרים שבאלכסנדריה, בן דורו של פילדילפוס המלך, היו בביבליותיקה של המוויאון 400,000 כרכים מורכבים ועוד 90,000 כרכים פשוטים, ושל הסיראפאון - 42,800 כרכים. - ובפנינו. παρόντων οὖν ἡμῶν, אולי כוונתו שהמלך בא לביבליותיקה, ואתה שעה היה אף הוא, אריסטיאס, שם. ובמעמדו שאל המלך לדמטריוס על מנין הספרים. - והגד לי. ודאי מפי יהודי. - חקי. τα νόμια (ברא' כ"ו ה', ויק' י' י"א). - המלך חושב רק על העתקת הספרים סתם, ולא על תרגומם, ולכן הוצרך דמטריוס להסביר לו שאין כאן ענין של העתקה, אלא של תרגום, שהרי ספרי היהודים משונים מן הספרים היווניים הן בכתב והן בלשון. - לשון. φωνή (=לשון מדוברת). - הסורית. ארמית. - כשמוע μεταλαβών (=כשידע, כשנודע לו). - יב סוסביוס איש טרנטוס. הוא מכנהו על שם מקומו, אולי משום שהיו שם עוד בעלי שם סוסיביוס בין הקרובים למלכות. - שדה ארם. κοιλία Συρία, לקמן (כ"ב) הוא מוציא בשם סוריה סתם. בסוריה נכללת אצלו אף ארץ-ישראל (אע"פ שאין הוא מזכיר את ארץ-ישראל - פלשתינה-בפירוש), שהרי הוא מתכוון כאן לארץ יהודה דוקא (וע' מק"א י' ס"ט). והוא עושה כך מפני שבאמת היתה מלחמתו של תלמי I מתפשטת על סוריה ופוניקיה, ומכאן היו השבויים שנשתעבדו על ידו. - על המצור שעשה תלמי I על ירושלים מעיד לא בלי אירוניה אגפרכידס (מעיר קנידה באסיה הקטנה, ע' יוספוס, נגד אפיין א' ר"ט-ר"א, ושאר המקומות אצל טראמונטאנו) שהמצור ביום השבת היה והיהודים לא רצו לחלל את השבת ולא עמדו על נפשם ונפלו בידו של נוגש מר (δεσπότην πικρόν). על זמן מלחמה זו של תלמי I אי-אפשר לומר שהכוונה לכיבוש סוריה אחר מלחמת איסוס (בש' 301), שהרי מלחמה זו נגמרה בשלום. על כרחנו איפוא היתה זו אחת משתי המלחמות שהיו בש' 320 ובש' 312. אבל אף אותה שבשנת 320 לא יתכן שנתכוון אליה כאן, שהרי מתוך המקורות (אצל אריסטיאס אין על זה כלום)

יג

יג מספר: וקעת נהיה העביר בעשר רבוא מארץ היהודים למזרים: ובשלש רבוא איש בחור מהם וזן והושיב בארץ במזרים: נסילפני מנה באו שמה [יהודים] רבים עם-מלך פרם: ועוד לפני אלה נשלחו אחרים לעזורים אל פסמטיכוס להלחם בתוך-צבאותיו נגד מלך הכושים: אך אלה לא-באו במספר רב במספר אשר העביר תלמי בן לגוס: בקהרו כאשר אמרנו את-הטובים ביותר המצויים במישב נעוריהם ויבכת זיגס ואת-המון הנוחרים את-הזקנים ביותר ואת-הצעירים ביותר ואף את-הנשים הביא אל-עבדות: לא ככה משרירות-לב כמו נאגס על-ידי אנשי הסיל ושרדשו נמול לעבודתם אשר עבדו במעשי המלחמות: ואנו במצאנו באמור למעלה פתחון-פה לשחרורם דברנו אל-המלך

נראה שתלמי I בעצמו צר על ירושלים, אלא שהוא היה מצביא הצי ומלחמת היבשה מסר בידי ניקטור. הוי אומר שהמלחמה שלכאן בש' 312 היתה ובעזה היתה. וכן מעיד היקטיוס (אצל יוספוס, נגד אפיין א' קפ"ו): - אחר המלחמה בעזה נעשה תלמי שליט על המקומות שבגבולות סוריה (περὶ Συρίαν) והרבה אנשים שהכירו טובו (ἡπιότητά) ואהבת-האדם של תלמי הביעו רצונם לילך אחרו למצרים ולהשתתף בעבודות הממלכה. -

וכשלש רבאות... דברים אלו יש להם קיום מתוך הפפירין שבניב (שנמצאו משנת 1904 ואילך), המעידים על המושבה של חיל יהודי שהיתה באותה בירה (=בירתא, בארמית) לשם שמירה על גבולה של מצרים העליונה עוד לפני תקופת הפרסאים (השוה מק"א י' ל"ו-ל"ז, וע' שירר ג' י"ב ואילך, ל"ד-ל"ה ומ"א ואילך). - עם-מלך פרס. רמו לכמבושי בן כורש שכבש את מצרים בש' 525. אולי שייך לכאן סיפורו של היקטיוס (אצל יוספוס, נגד אפיין א' קצ"ד) על התישבות היהודים במצרים: "הרבה רבואות העבירו הפרסאים מתחלה לבבל, ואח"כ, לאחר מותו של אלכסנדרוס, עברו לא מועטים, מסבת המבוכות שהיו בסוריה, למצרים ולפוניקיה". ואין ספק שכוונתו לאנשי חיל שבאו עם כמבושי, ולא ליהודים סתם. - נשלחו. סתם, ולא פירש מי היה השולח. - אל-פסמטיכוס. הירודוטוס מספר (ב' קנ"ב) שפסאמיטיכוס I (610-664 בערך) היה המלך הראשון במצרים שהשתמש באנשי חיל שכירים מן היוונים, ועל פסאמיטיכוס II (מלך 589-594, הירודוטוס קורא לו Ψάμμος) הוא מספר (ב' קס"א) שנלחם עם הכושים. לפיכך נראה שכאן כוונתו לפסאמיטיכוס II, אלא שאין שום מקור אחר, חוץ מכאן, שיספר על פסאמיטיכוס זה שהשתמש בשכירים יהודים, בימיו מלך ביהודה צדקיהו, שהיה לו יחס של ניגוד למלך בבל והיה מבקש עזרה ממצרים, ויתכן שצדקיהו שלח לו למלך מצרים חיל לעזור במלחמתו עם הכושים. וכן מצינו במצרים העליונה כתבת יוונית של אבד-סימבל מימי פסאמיטיכוס II ומתוכה משמע שהחיל שיצא מִיב (אילפאנטינה) לנוביה שלשה גדודים היו בו ועליהם ג' שרים מפקדים, והגדודים היו יוונים, מצריים ולועזים (ἐλλογλωσσοί). ויתכן שאותם הלועזים שָׁמִים היו, שהרי בצדם של השמות בכתב יווני יש אף בכתב פוניקאי או עברי (ע' שירר ג' ל"ב, ויש להשוות יחו' י"ז ואילך). - במיטב נעורים. ταῖς ἡλικίαις (וכן ל"ז, אבל קפ"ו ענינו גיל, מנין שנות החיים, כמו בחכמת שלמה ד' ט'). - ואת-המון הנותרים. τὸ δὲ λοιπὸν χίμα. - פתחון-פה. παρέρρεσιν (השוה ק"כ תצ"ד). -

יד

טו כדברים האלה: הלא אי-הגיון יוכח על-ידי עצם המעשים המלך:
הלא התורה שברעמנו לא רק להעתיקה אלא אף לתרגמה
לקל-היהודים נתנה ומה הגיון יהנה-לנו במשלחת אם-במלכותה
יהנה נמצא המון רב בעבודות: שחרר-נא על-כן בנפשך השלמה
וקעשירה את-המקנים בצרה: כי האלהים המנושר את-מלכותה
טז הוא שנתן להם את-התורה באשר חקרתי הישב ומצאתי: והם
יראים את האלהים המשגיג על-כל ובורא הכל אשר אותו
יראים גם-כִּלְנו אף אנו המלך קוראים לו אהרת [בשם] ויום
ודיום: והראשונים היו מיטיבים לשמן בשמות אלה את אשר-
בניו הכל חי ונהג והוא מנהיג הכל ושלט בכל: ואם העולה
על-כל-אדם בנעם הנפש קרא-נא דרור למצאים בעבודות:
יז והוא לא חכה זמן רב: ואנחנו התפללנו בלבנו אל-האלהים
כי יבין את-לבבו לשחרר את-עֲבָדָם: ומאשר האדם הוא יציר
האלהים והוא משתנה ומתהפך על-ידי חלופות קראתי פעמים
רבות ובדרךכים שונות אל-השליט בלב ביריע-נרדו לעשות את
יח אשר בקשתי: והיתה-לי תקנה גדולה בצאתי בדרך לישע בני-אדם
כי האלהים ומלא משאלתי: כי כאשר יחשבו בני-אדם בתקום אשר
עליהם לעשות דבר אשר יועיל לצדק ומעשים טובים האלהים
השליט בכל מפעלם את-המעשים ואת-המשכבות: והוא בהרימו
יט את-ראשו בפנים מאירים אלי שאל: פמה רבבות יהיו לדעתה:

טו אי-הגיון. $\alpha\lambda\omicron\gamma\omicron\nu$ (= בלי דיבור, ובהשאלה: בלי שכל, בלי הגיון). - יוכח.
 $\epsilon\lambda\epsilon\gamma\chi\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$, לשון תוכחה, מוסר (השוה חכמת שלמה א' ה', ב' י"א). - הלא התורה...
נתנה. $\tau\eta\varsigma\ \gamma\alpha\rho\ \nu\omicron\mu\omicron\theta\epsilon\sigma\iota\alpha\varsigma\ \kappa\alpha\iota\mu\acute{\epsilon}\nu\eta\varsigma$. - יש בלשון זה דיוק של נתינה מתוך הטלת
חובה. - רצונו לומר: יהודי א"י ויהודי מצרים אומה אחת הם כי תורה אחת מוטלת
עליהם ומחברת אותם. עכשיו, אם אנו באים לחלוק כבוד ליהודי א"י ולכהן הגדול שבירושלים
ולשלוח אליהם מלאכות בענין תורתם, שברצוננו לתרגם יוונית, ואנו עושים כך בשעה שאחיהם
המרובים שריים בארצנו בעבדות, הרי תהא כאן סתירה וחוסר הגיון, אם לא נתקן ענין זה
בשחרור היהודים המשועבדים קודם לשליחת המלאכות. - בצרה. $\tau\alpha\lambda\alpha\iota\omega\sigma\iota\varsigma$ (תרגום של
מהמרות בתה' ק"מ י"א). -

טז זיוס ודיוס. $Z\eta\nu\alpha-\Delta\iota\alpha$, שתי צורות של יחס הפעול (accusativus) מן השם $Z\epsilon\upsilon\varsigma$.
הוא מוציא שני הלשונות בדרך דרוש: $Z\eta\nu\alpha$ מן $Z\eta\nu$ (= מתניה) $\Delta\iota\alpha$ מן $\delta\iota\alpha$ (= על ידי,
מתוך סבה) = הנה (= מתנה). - בנעם. $\tau\eta\ \lambda\alpha\mu\pi\rho\acute{o}\tau\eta\tau\iota$ (תה' צ' י"ז). -

יז השליט בלב. השוה משלי כ"א א' פלגיימים לב-מלך בידה' על-כל-אשר יחפץ
יטנו. -

ואנדריאס אשר עמד שם הוריע מעט יותר מעשר רבוא: והוא אָמַר
באמת דבר קטן וראוי ובקש ממנו ארסטואס: וסופרים ואחרים מן
הנמצאים שם אמרו ככה: ואמנם ראוי לגדל נפשך להביא שחרורם
של אלה קרבן תודה לאל עליון: וקח המקבד ביותר לפני רבון-
כל והמפאר מקל-אבותיה נאה להביא קרבן-תודה הגדול ביותר:
ובשמתה רבה צנה לחוסיה [לנאשי הנצבא] על-המשפחת ולכל-
נפש יקחו עשרים דרקמונים ולתת על-נה פקדה ולהעשות קרשיות
מחר: והראה רצון רב כי האלהים מלא את כל-בקשותינו ונתן
בלבו לשחרר לא רק את-הנפשות שבאו עם-ממנה אביו כי אם-
גם את אשר-היו [במצרים] לפני מזה או אשר הובאו למלכות אחר-
כן את-על-פי שהוריעוהו כי המנה תעלה על-ארבע מאות בכר:
וכראה לי כי לא-יהנה זה דבר אין ספק בו אס-אבין את-העסקת
הפקדה: כי [מנה] יהנה ברור ונלוי יותר גדל נפש המלך אשר
האלהים נתן לו אמין להציל המון רב: וכן הנה לשונה:
כב בפקדת המלך כל-אשר נלחמו יחד עם-אֲבֵינוּ במקומות אשר
בארם ובפוניקה ופשוטו על-ארץ היהודים והיו ארונים לנפשות
יהודים והעבירום אחר-יכן לעיר ולארץ או מקרוב לאחרים וכן
אם-אלה היו ופה לפני מזה או הובאו משם אחר-יכן על-בעליהם
לשחררם מחר ולקחת מיד עשרים דרקמונים בכל-נפש: לנאשי
כג הנצבא [נתן] [הפקדה] עם-המשפחת ולאחרים מאוצר המלך: כי
חושבים אנחנו כי בלי רצון אביו וכלי כלי-ישר לקחו בשבי
כי אס-בסחנות הנצבא נקרכה ארצם וניהודים קגלו למצרים: וי

כ ולכל-נפש. $\sigma\omega\mu\alpha$ (= גוף) לענין עבד. - עשרים דרכמונים. דרכמון של
אטיקה=דינר רומי. מטבע זה היה מתהלך אף במזרח ההילניסטי. - הובאו למלכות
אחר-יכן. אחר זמנו של תלמי I. אם כן, אחר מלחמתו הנ"ל וקודם להכנות לתרגום התורה
היו עוד מאורעות של מלחמה שגרמו להולכת יהודים בשבי. - תעלה על-ארבע מאות
ככר. סתם ככר ($\tau\alpha\lambda\alpha\nu\tau\omicron\nu$) אצל סופרי אטיקה ואחריהם הוא ככר כסף של אטיקה=ששים
מנה = 6000 דרכמונים. לפי חשבון זה יוצא: 400 ככר \times 6000 דרכמון = 2,400,000.
20: 2,400,000 = 120,000 נפש. ולפי פסקה כ"ז עלה הפדיון 660 בכרים, אם כן נפדו עוד
78,000 נפש = בס"ה נשתחררו 198,000 נפש. -

כב בפקדת המלך. נוסח קבוע הוא לכל התחלה של פקודת המלך. - לעיר ולארץ.
לעיר אלכסנדריה ולארץ מצרים (ע' בפ"ד). - מאוצר המלך. $\alpha\pi\omicron\ \tau\eta\varsigma\ \beta\alpha\sigma\iota\lambda\iota\kappa\eta\varsigma\ \tau\epsilon\sigma\alpha\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\sigma\eta\varsigma$ (=משלחן המלך, השוה בעברית המאותרת שלחני=בנקיר). -
כג בפחנות הצבא. מתוך רצון להצדיק את אביו הוא מחייב את הצבא. -

הנה השלל שלקחו אנשי הצבא בשרה-קרוב ואכזריות ומונה
 כד הוא גם לשעבד את-האנשים: על-כן בתתנו קדוה לכל את-

הצדק לבני-האדם כלם ועוד יותר למענים בלא-הגיון ובבקשנו כל-
 הנאה לצדק ולרחמים לכל פקדנו בירגשות היהודים הנמצאים
 בעבדות בקל-מקום שהוא ובכל-אופן שהוא במלכותנו ושלחום
 כובשיהם לתפשי ויקבלו את-הפדיון הקבוע: ואיש אל-יפרע מקום
 את-הפקדה הזאת: והרשימות תעשינה בשלשה ימים מן-היום
 שנתנה הפקדה הזאת ותמסרנה לממנים על-זה ועמהן יובאו תבא
 כה אף הנפשות: בייחושבים אנחנו שמעשה הדבר הזה יועיל גם-לנו
 גם-למלכותנו: ואשר יואיל להודיע על-העוברים (את-הפקדה הזאת)
 יהיה אדון לאשר יברר פשעם ורכושם והנה לאוצר המלכות:

כו באשר הגשמה הפקדה להקרא לפני המלך ובה הנה (כתוב)
 הכל מלבד והלשון אמ-אלה היו [פה] לפני מזה או הובאו משם
 אחרי-כן הוסיף המלך בנדיבותו ובגדל נפשו את-הדברים האלה:
 וצוה לקצב מהן הסכסך כלו לידי גוברי הצבא ולידי שלחני
 כז המלכות: כן נעשתה הפקדה בשבעה ימים: והמתנה היתה יותר
 משש מאות וששים ככר כי יונקו שדים רבים שחררו עם-אמותיהם
 יחד: ובאשר נשאל המלך אם-ינתנו עשרים דרבמנים (לנפש)
 אף בפדיון אלה צוה לעשות גם את-הדבר הזה וקנם בשלמות
 כל-אשר פקד:

כח אחרי אשר-נעשו הדברים האלה פקד על-דמטריוס להגיש
 וקרן על-העסקת ספרי היהודים: כי המלכים ההם היו מכלללים
 כל-ענין על-פי פקדויות ובמתינות מרבה ודבר לא (נעשה)
 ברפיון ידים או במקרה: לכן רשמתי את-ההעסקות גם של הזקרון
 גם של האגרות ומננן החפצים שנשלחו ומעשה כל-אחד כי כל-
 אחד מהם הנה מצאן בגדלות ובנאמנות: וזאת העסקת הזקרון:

כה יהיה אדון... מדה כנגד מדה: מי שרצה לשעבד אחרים ישעבד בעצמו. -
 כז יותר משש מאות וששים ככר. לעיל (בכ"ב) שיערו שיעלה סכום הפדיון לארבע
 מאות ככר, שלא נכנסו בחשבון התינוקות ואמותיהם (וע' ההשבון בכ"ב). - עם-אמותיהם.
 אף אבותיהם יהודים היו (שהרי בניהם של יוונים ומצריים ואחרים היו הולכים בכגון דא
 אחר האב), על כל פנים לא בני חורין. - אף בפדיון אלה. התינוקות. -
 להגיש זכרון. εἰσδοῦναι (והשוה השם εἰσδοσις בפל"ג). -

למלך הגדול מאת דמטריוס:

אחרי אשר אתה המלך פקדתי למלא את-הספרים הספרים
 באוצר ולתקן קראוי את-הנפדרים ואחרי אשר-עמלתי בזה
 ל פטריות הנני אודיעך: בתוך-יתר המעשים הספרים אין ספרי
 התורה של היהודים: הם ערוכים באותיות עבריות ובלשון העברית
 ולדברי היודעים (ערוכים הם) בגוים רפות ולא קראוי יען לא-
 לא היתה עליהם השגתת מלך: יש צדק כי נסאלה יהיו נמצאים
 תחת ידך מנהיגים ובה כי ספר חקים זה בהיותו אלהי מלא הוא
 חכמה וטהרה: ועל-כן היו הסופרים והמשוברים והמון ההסמוכים
 רחוקים מהנפדר את-הספרים ההם ואת-האנשים שנתנו ונתנו
 על-פיהם: כי העיון בהם הוא טהור וקדוש כמו שאמר היקטיוס
 לב איש אבדירה: ואם על-המלך טוב יכתב אל-הפכה הגדול אשר
 בירושלם לשלח אנשים הנקנים בחייהם ובמדה (הנפכה ביותר
 והנקנים ביותר הבקויים בתורתם ששה לשבט למען יבאו להסבם

בידיים רפות. ברשלנות יתירה (ἀμελέστερον). - השגתת מלך. מחניף הוא
 לו: ההעסקה שעתידיים אנו לעשות ודאי מתוקנת ההיה, שהרי היא נעשית בהשגחתך. וכך
 הוא פוסל לכל ההעסקות הקודמות לאותו נוסח שמתוכו יהא נעשה התרגום, שהוא ודאי
 מוגה ומתוקן יהיה. -

ל ועל-כן... סברה זו, שאין התורה מותרת לעיון לנכרים, משום שחסרים הם קדושה
 וטהרה הנצרכות לכך, שם הכותב אף בפיו של דמטריוס כשהוא מדבר אל המלך (שי"ב).
 שט"ז. - כמו שאמר היקטיוס איש אבדירה. נראה שהוא מביא דברים אלו
 מתוך ספרו של היקטיוס מאבדירה (עיר בתראקיה), שהיה בן דורו של אלכסנדר מקדון
 וקרוב לחצרו של תלמי I (כך נראה מדבריו של יוספוס ומקורות אחרים). היקטיוס היה
 היסטוריון וכתב כמה ספרים וביניהם ספר על ההיסטוריה של מצרים, שעירבב בו אמת
 ובדוטה לפאר את ארץ מצרים, וודאי היו בו, באותו ספר, אף ידיעות על היהודים. אותו
 ספר שימש מקור היסטורי לדיודורוס הסיקולי (בספרו הראשון), ונראה שאף אריסטואס
 משתמש בו כאן. חוץ מזה מיוחסים להיקטיוס עוד שני ספרים על היהודים, האחד בשם
 „על אברהם" (ע' יוספוס קדמ' א' קנ"ט, ונגד אפיון א' קפ"ג-ר"ד הוא מביא קטעים
 מתוכו) והשני - „על היהודים". ואולי תצדק הסברה ששני שמות אלו שייכים לספר אחד,
 שהיה כולל תולדות היהודים למן אברהם ועד זמנו של תלמי I. ולדברי אוריגינס
 (Contra Celsum I, 15) היה פילון מביבלוס, הוא היריניוס פילון (בתחלת המאה הב' לסה"נ),
 מפקפק אם היקטיוס כתב אותו ספר על היהודים, והוא העלה בדעתו שאילו היה היקטיוס
 באמת אוהב יהודים כל כך, כמו שכתוב בספרו, ודאי היה נגרר אחר תורתן של ישראל
 והיה מתייחד. -

ג' מעלות הוא מונה באנשים הראויים לתרגם את התורה: זקנים, בעלי מדות ובעלי
 ידיעות. - ששה לשבט. וכן באגרת המלך אל אלעזר (ל"ט) ובתשובתו של אלעזר (מ"ח).

בְּרִב־דְּעוֹת וְיָבֹאוּ לְתִרְגּוֹם מִדִּיק כְּרֹאֵי גַם לְפִי הַעֲנִינִים גַּם לְפִי כֹנֶנֶתָּ וְנִשְׁמָהוּ בְּמָקוֹם נִכְבָּד וְהָיָה מֵאֲשֶׁר תִּמְדִּיר:

כֹּאֲשֶׁר נַעֲשֶׂה וְכִרְוֹן זֶה צִנָּה הַמֶּלֶךְ לִכְתֹּב הַדָּבָר הַזֶּה אֶל־ אֶלְעָזָר וְלִרְמֹז גַּם עַל־הַמַּעֲשֶׂה בְּפִדְיוֹן הַשְּׂבוּיִם: וְאַף חֲמִשִּׁים כֶּסֶף זָהָב בְּמִשְׁקָל וְשִׁבְעִים כֶּסֶף כֶּסֶף נָתַן לַעֲשׂוֹת גְּבִיעִים וּמִנְיָרִים וְשִׁלְחָן וְקִשּׁוֹת: וְאַבְנִים וְקִרְוֹת הַרְבֵּה לְמִדֵּי וּפְקִידֵי עַל־שׁוּמְרֵי הָאוֹצָר לְתִתֵּן לְאַמְנִים אֲשֶׁר יִכְתְּרוּ בְּחִפְזָם: וּמִמַּבְעוֹת לְקַרְבָּנוֹת וְשֶׁאֵר צָרְכִים כְּמֵאָה כֶּסֶף: אֲבָל עַל־מַעֲשֶׂה הַפְּלִים נָגִיד לָךְ אֶחָדִי אֲשֶׁר נָתַן הַעֲתָקוֹת הָאֵלֶּה:

לְאַגֶּרֶת הַמֶּלֶךְ הַזֶּה נֶסֶח זֶה:

תִּלְמִי הַמֶּלֶךְ אֶל־אֶלְעָזָר בֶּהֱנָן גְּדוֹל שְׁלוֹם וּבְרִיאוֹת:

אֶחָדִי אֲשֶׁר נִמְצָאוּ בְּאַרְצֵנוּ רַבִּים מִן־הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר הִעֲבִירוּ בְּחֹזֶק מִירוּשָׁלַם עַל־יְדֵי הַפָּרִסִים בְּיָמֵי תְּקַפָּם: וְעוֹד אֲחֵרִים בָּאוּ עִם־אֲבֵינוּ מִצִּיפֹרָה שְׂבוּיִם וְרַבִּים מֵהֶם סָפַח עַל־גְּדוּדֵי הַצָּבָא בְּמִשְׁכַּרְת גְּדוּלָּה יוֹתֵר: וְאַף אֶחָדִי שִׁפְטוֹ עַל־אַמּוֹנִית־רוֹת הַקּוֹדֶמִים לָהֶם בְּאֶרֶץ מִסֵּר לָהֶם מִבְּצָרִים שֶׁנִּבְנוּ עַל־יְדֵי לְבִלְתִּי הָיוֹת לָעַם

וע' מ"ש לקמן מ"ו-נ"א. - ויבאו לתרגום מדיק... כך נראה כוונתו לפי ההמשך (ובנוגע ללשון $\theta\acute{\upsilon}\mu\epsilon\nu\ \epsilon\upsilon\theta\eta\mu\omega\varsigma$ ע' בפ' של Andrews ושל Tramontano). - היה מאשר תמיד, $\epsilon\upsilon\tau\acute{\upsilon}\chi\epsilon\iota\ \delta\iota\alpha\ \pi\alpha\nu\tau\acute{o}\varsigma$. כך הוא הנוסח בחתימת אגרת מקטן אל גדול. אבל מגדול אל קטן או אל איש כערכו הוא חותם $\epsilon\theta\epsilon\rho\omega\sigma\sigma\omega$ - הנה בריא (השוה מ' ומ''). -

כמאה ככר. כסף (ע' מ' ומ''). -
תלמי המלך. עד כאן עוד לא נקרא המלך בשמו, שהרי אריסטואס מדבר כאחד משרי המלך ואין צריך לכנות למלכו בשם. מתוך השוואה של פ"ב לפ"ג נראה שתלמי זה הוא תלמי II פילדלפוס. - השם תלמי נמצא במקרא (כגון במד' י"ג כ"ב, ש"ב ג' ג') ומשתמשים בו בעברית (כגון ב"ר מ"ו י"א) להערכת השם היווני Πτολεμαῖος (נמצא בהומירוס, איליאס ד' רכ"ח). - הפרסים. התחיל בגלות הפרסים, ואילו על השבויים שהביא אביו למצרים הוא מדבר דרך אגב, וכל כך כדי לרכך ולטשטש מעשה העוֹלָה שעשה אביו ליהודים. -

לבלתי היות... $\phi\acute{o}\beta\omicron\nu\ \mu\eta\ \epsilon\chi\eta$ - כן בכל הכ"י. ופירושו: שהיהודים יהיו שומרי הגבולות של ארץ מצרים. אבל אצל יוספוס ואבסיביוס אין התיבה $\mu\eta$: למען יהיה לעם מצרים פחד על ידיהם. ומתוך נוסח זה משמע שתלמי הושיב את היהודים במצרים כדי שיגנו עליו מפני המצרים עצמם. התוקרים הסכימו לנוסח זה, והם מבארים שהחילה המצב היהודי היה לתלמיים תריס בפני הפורענות של הלאומיות המצרית שהיתה נפוצה במקומות שונים בארץ (ע' י"ג). ומביאים ראיה לכך ממה שמצינו לאנטיוכוס III מלך סוריה שקבע בפרוגיה ובלודיה חיל מצב של יהודים להחזיק את המשמעת של $\nu\epsilon\alpha\tau\epsilon\rho\iota\zeta\omicron\nu\nu\tau\alpha\varsigma$ (קדמ' י"ב קמ"ז ואילך). - פילדלפוס מחלק כאן את היהודים שזיין אביו לשני מינים: אנשי חיל רגילים

מִצָּרִים פָּחַד עַל־יְדֵיהֶם: וְאַף אֲנִי כֹאֲשֶׁר קִבַּלְנוּ אֶת־הַמֶּלֶךְ הָרִאשִׁי אֶתְּבַת־אֲדָם וְתָרָה לִבָּל וְעַל־כָּלָם לִבְנֵי אֶרֶץ־עֵדֶן: שֶׁחֲרָנוּ יוֹתֵר מֵעֲשֶׂר רַבּוֹא שְׂבוּיִם אֲשֶׁר שְׁלַמְנוּ לְכֹוֹבְשֵׁיהֶם אֶת־עֶרֶךְ הַכֶּסֶף מִלֹּא בְּהוֹסִיפּוּ אֶף אֶת־הַנְּזָקִים אֲשֶׁר יוֹכְלוּ לִהְיוֹת מִקֶּצֶף הַהֶמְנוֹן: הוֹשִׁיבִים אֲנִי כִי מַעֲשֶׂה טוֹב עָשִׂינוּ בָּזֶה וְהִבֵּאנוּ קִרְבָּנוֹתֶיךָ לֹאל עֲלִיוֹן אֲשֶׁר שָׁמַר לָנוּ אֶת־הַמַּלְכוּת בְּשָׁלוֹם וּבְכִבּוֹד הַגָּדוֹל בְּיוֹתֵר בְּכָל־הָעוֹלָם: אֶת־הַתְּנֻקִּים בְּיוֹתֵר בְּמִיטָב נַעֲוִיָּהֶם סָפַחְנוּ עַל־ הַצָּבָא וְאֶת־הַמְּכַשְּׂרִים בְּיוֹתֵר לִהְיוֹת קְרוֹבִים אֵלֵינוּ הָרֹאִים לְאַמּוֹן אֲנָשֵׁי הַחֶזֶק הַעֲמִדְנוּ עַל־הַצָּרִים:

וּמִתְקַצְנוּ לַעֲשׂוֹת חֶסֶד עִם־אֵלֶּה וְעִם־כָּל־הַיְּהוּדִים בְּתַבֵּל וְעִם־ אֲשֶׁר יָבֹאוּ אֲמַרְנוּ לְתִרְגּוֹם אֶת־תּוֹרַתְכֶם מִן־הַכֶּתֶב הַנִּקְרָא אֲצִלְכֶּם בְּשֵׁם כְּתָב עֲבָרֵי לְכֶתֶב וְנִי לְמַעַן יִהְיוּ אֶף וְהַסְפָּרִים הָאֵלֶּה בְּאוֹצָר סִפְרֵינוּ עִם־שֶׁאֵר סִפְרֵי הַמֶּלֶךְ: וְלִבְנֵי טוֹב תַּעֲשֶׂה וּבְדָבָר הַנְּחֻץ לָנוּ בְּבִתְרָה אֲנָשִׁים וְנָקִים מִמִּיטָיִים לִכְתֹּב בְּדִרְכֵי חֲנִיָּה וְהַבְּקִיָּאִים בְּתוֹרָה וְאֲשֶׁר בְּכֶתֶם לְתִרְגּוֹם שִׁשָּׁה מְכַל־שֶׁבֶט לְמַעַן יָבֹאוּ לִידֵי הַכֶּסֶם בְּרִב־דְּעוֹת כִּי הַתְּקִירָה נִנְשֶׁת בְּעֲנִינִים גְּדוֹלִים מְאֹד: וְגִדְמָה שֵׁאֵם תַּעֲשֶׂה־זֹאת כְּבוֹד רַב תִּנְחַל: לְזֹאת שְׁלַחְנוּ אֶת־אֶנְדִּירִיאַס מְשׁוּמְרֵי־הָרֹאשׁ וְאֶת אֲרִיסְטוֹאֵס מִן־הַמְּכַבְּדִים אֲצִלְנוּ לִבְּוֹא אֵתָּה בְּדָרִים וּלְהַבִּיא רֵאשִׁית הַמַּתָּנוֹת לְבֵית־הַמִּקְדָּשׁ וּמֵאָה כֶּסֶף כֶּסֶף לְקַרְבָּנוֹת וְשֶׁאֵר צָרְכִים: בְּתַב־לָנוּ אֶף־אֵתָּה עַל־תְּקַצְךָ וְתַפְּיִק רְצוֹנֵנוּ וַעֲשֶׂה בְּמִדַּת הָאֲהֻבָּה כֹּאֲשֶׁר נַעֲשֶׂה אֲנַחְנוּ תְּקַצְךָ בְּמַהִירוֹת גְּדוּלָּה בְּיוֹתֵר: הֵנָּה בְּרִיא:

עַל־הָאֵגֶרֶת הַזֹּאת הָשִׁיב אֶלְעָזָר בְּהַלְכָּה אֶת־הַדָּבָרִים הָאֵלֶּה: אֶלְעָזָר בֶּהֱנָן גְּדוֹל אֶל־תִּלְמִי הַמֶּלֶךְ הָאוֹהֵב הַנְּאֻמָּן שְׁלוֹם: הֵנָּה בְּרִיא אֵתָּה וְאֲרִיסְטוֹאֵס הַמַּלְכָּה הָאֲחוֹת וְהַיְּלָדִים: נָכָה הוּא וְכִרְצוֹנֵנוּ:

השכנים לתוך חיל מצרים סתם ואנשי חיל בלתי רגילים שהכניס לתוך מבצרים חשובים ביחוד (לפי פ"ב הושיב במבצרים שלשים אלף יהודים). -
השיב... כה לכה. כלו' כהוגן ($\epsilon\nu\delta\epsilon\chi\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\varsigma$), וכוונתו: המלך שאל כענין ואלעזר השיב כהלכה (השוה הלשון אבות ה' י'). - וארסינואי המלכה האחות. בתו של תלמי I היתה. בוווג ראשון (בערך ש' 301) היתה אשתו של ליסימאכוס מלך תראקיה וילדה לו ג' בנים, וכשנתאלמנה (ליסימאכוס נרצח במלחמת קורופידיון בש' 281) נישאת לתלמי קירנוס, אחיה החורג, שהיה מתעתד למלוך בתראקיה. הוא רצח את שלשת בניה ואותה הגלה לסמותראקיה. מכאן באה למצרים והביאה את פילדלפוס אחיה (בש' 278 בערך)

שהכניס לתוך חיל מצרים סתם ואנשי חיל בלתי רגילים שהכניס לתוך מבצרים חשובים ביחוד (לפי פ"ב הושיב במבצרים שלשים אלף יהודים). -

השיב... כה לכה. כלו' כהוגן ($\epsilon\nu\delta\epsilon\chi\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\varsigma$), וכוונתו: המלך שאל כענין ואלעזר השיב כהלכה (השוה הלשון אבות ה' י'). - וארסינואי המלכה האחות. בתו של תלמי I היתה. בוווג ראשון (בערך ש' 301) היתה אשתו של ליסימאכוס מלך תראקיה וילדה לו ג' בנים, וכשנתאלמנה (ליסימאכוס נרצח במלחמת קורופידיון בש' 281) נישאת לתלמי קירנוס, אחיה החורג, שהיה מתעתד למלוך בתראקיה. הוא רצח את שלשת בניה ואותה הגלה לסמותראקיה. מכאן באה למצרים והביאה את פילדלפוס אחיה (בש' 278 בערך)

מב ואף אנו בשלום: כבוא אלינו האגרת מאתך שמחנו מאד על-
מחשבתך ועצתך הטובה והקדלנו את-דליתך וקראנו להם
למען ידעו מה-גדולתו וראתך את-אליהו: אף הראינו את-
הנביעים אשר שלחת וגביעו הנהב עשרים במספר וגביעו הכסף
שלשים מורקם חמשה ושלחן למנחות ואף מאה כפר כסף
מג לקרנות ולקרבי בדק בית-המקדש: אשר הביאו אנדריאס מן
המקבדים אצלך וארסטואס אנשים נפיים ומובים ומצנינים בחרוץ
וראוים בכל לבנתך ולצדקתך: והם מסרו לנו על-חפצך אשר
מד שמעו עליו אף מפניו הסבכה לאגרתך: ובכל אשר-יועיל לך
ואם נסי-יהנה למעלה מפתנו נשמע: וזה אות לידידות ואהבה:
והלא אף אתה חסדים גדולים שונים ובלתי נשכחים עשית עם-
מה בני עמנו: על-כן מהרנו להביא קרנות בערך ובער האחות
והילדים והאחבים: וכל-העם התפלל ביונהי לך בחפצך תמיד
וכי ושמר-לך האלהים אדון-כל את-המלוכה בשלום ובתפארת
מו וכי תרגום התורה הקדושה ועשה לך לתועלת ובריוק: ובמעמד
כלם בחרנו אנשים זקנים נפיים ומובים ששה לכל-שבת ושלהנום
עם-התורה: ומוב תעשה מלך צדיק אם-תצוה כי אתרי העשות
תרגום נספרים ושובי האנשים אלינו בשלום: הנה כריא:

מו ואלה הם:

לידי כך שגירש את אשתו ארסינואי I ונשא אותה - ארסינואי II - לאשה. היא עמדה אתו
עד מותה (בש' 270) וזכתה לכבוד ופרסום בעולם ההילינים. - נישואי אח ואחות היו נחשבים
אצל מלכי מצרים דבר שבטהרת הדם וקדושתו, שלא נתערבב בדם של פחותים מהם (וע'
Andrews). - והילדים. ארסינואי II לא ילדה לפילדילפוס, וסברה היא שהכוונה לילדי
ארסינואי I שאמצתם לעצמה. -

מד למעלה מכחנו. παρὰ φύσιν (=למעלה מן הטבע). אשגרת לשון היא, ונראה
שכוונתו לאיסור מסירת תורה ביד גוי. - שונים. כך אצל אבסיביוס: κατὰ πολλοὺς
τρόπους (=מכמה צדדים). -

מה והאובים. תאר דיפלומטי הוא: אוהבי (φίλοι) המלך (וע' Corradi, Studi ellenistici).

מז-נא תרגום. במקור בא לשון של העתקה μεταγραφῇ (וכן בפמ"ח). -
רשימת הזקנים המתרגמים שנצטרפה (כך נראה מפמ"ח) לאגרתו של אלעזר. - למנן
של שבעים ולרשימת הזקנים השהו ילקוט שמעוני לבמדבר סי' תשל"ו (שתי רשימות של
ע' הזקנים לפי במד' י"א ט"ז, וע' אוצר הגאונים לליון סוכה 76-77). שמות הזקנים כאן
רובם עבריים ומיעוטם יווניים, שהיו שכחים בין היהודים. אבל אף העבריים ניתנה להם
צורה יוונית, כדרכם של היהודים החיים בין הנכרים, וכבר אמר יוספוס (קדמ' א' ו' א')
שהשמות שבכתבי הקדש נשתנו לצורה יוונית לשם נוחות לקוראים בביטויים. היהודי שבחוצה

מנה-שבת הראשון יוסף הזקנה וזכנה יוחנן הזקנה אלישע:
מנה-שני יהודה שמעון שמואל עדנה מתתיה אשכלמיה:
מנה-שלישי נחמיה יוסף תאודוסיוס כפי ארנה דקי:
מנה-רביעי יונתן אברי אלישע חנניה חכרי:
מנה-חמישי יצחק יעקב יהושע שבת שמעון לוי:
מנה-ששי יהודה יוסף שמעון זכנה שמואל שלמיה:
מנה-שביעי שבת צדקיה יעקב יצחק ושי נתי:
מנה-שמיני תאודוסיוס יסון ישוע תאודוטוס יוחנן יונתן:

מח

מט

לארץ רואה את ארץ ישראל וישובה דרך אספקלריא של ספרות המקרא וממילא אין לו חלוקת
הארץ והעם אלא לי"ב שבטים (וע' לעיל בפל"ב, ל"ט ומ"ו). אף פילון (de spec. leg. I, 79)
נתפס לענין זה של י"ב שבטי ישראל. ויש להעיר שענין זה של חלוקת העם היושב בא"י
לי"ב שבטים מצא חן - ודאי מן הצד הארכיאולוגי - אף בעיניו של יוספוס והוא השאירהו
בסיפורו על המעשה של תרגום התורה (קדמ' י"ב מ"ט ונ"ו). - השבטים באים כאן רק
במנין סידורי. אבל אפיפניוס (de mensuris et ponderibus 3, p. 155 Lag.) מביאהו ווינדלאנד
(142-3) בסיפורו ביוונית על מעשה התרגום של הע' נוחן בסורית רשימת הזקנים לפי שמות
שבטיהם בזה הנוסח:

קדמיא. מן שרבתא דרוביל. יוסא. חזקיא. זכריא. יוחנן. חזקיא. אלישע:
דחרינ. מן שרבתא דשמעון. יהודא. שמעון. שמואל. אדי. מתיתא. שלמי:
דתלתא. מן שרבתא דלוי. נחמיא. יוסף. תאודוסיוס. בסא. אורניא. דקי:
דארבעא. מן שבטא דיהודא. יונתן. אברי. אלישע. חנניא. זכריא. חלקיא:
דחמשא. מן שבטא דאיסכר. איסחק. יעקוב. ישוע. סמבט. שמעון. לוי:
דשתא. מן שרבתא דובולון. יהודא. יוסף. שמעון. זכריא. שמואל. שלמי:
דשבעא. מן שרבתא דגד. סמבט. צדקיא. יעקוב. איסחק. אישי. מתי:
דתמניא. מן שרבתא דאשיר. תאודוסיוס. איסון. ישוע. תאודוטוס. יוחנן. יונתן:
דתשעא. מן שרבתא דדן. תאופילוס. אברם. ארסם. איסון. אנדמיא. דניאל:
דעסרא. מן שרבתא דנפתלי. ארמיא. אליעזר. זכריא. בניא. אלישע. דתי:
דחדעסר. מן שרבתא דיוסף. שמואל. יוסיפוס. יהודא. יונתן. כלב. דוסיתאוס:
דתרעסר. מן שרבתא דבנימין. איסאלוס. יוחנן. תאודוסיוס. ארסם. אביטוס. חזקאיל:

מז

חזקיה. שני חזקיה יש בשבת זה. - עדיה. Ἀδαῖος (נחמ' י"ב ד'). ואולי עדוא. -
אשכלמיה. Ἐσχλεμίας. ואולי עיקרו שלמיה (כן אפיפניוס), כמו בפמ"ח (ע' ירמ' ל"ז
י"ג ועוד). - תאודוסיוס. Θεοδοσίος (=מתתיה, בתרגום עברי). Θεο בתחלת השמות =
תו או תאו. כגון Θεόδοτος = תודורוס (או: תודורוס הרופא (ברכות יר' ג' א') = תאודורוס
הרופא (תוספתא אהלות ד' ב'), ובזמנים מאוחרים טודורוס (בטי"ח). - Baséas (נחמ'
ב' מ"ט). - ארגיה. Ὀργίας. כן הכתיב בש"כ כ"ד י"ח, והקרי: ארגניה. דקי. Ἀργίας.
לשבת הרביעי חסר בכ"י זקן אחד, שאצל אפיפניוס הוא: חלקיה. - אברי. Ἀβραῖος.
שלמיה. Σελεμίας. - חכרי. Χαβρίας (השוה שופ' ד' י"א, דה"א ח' י"ז). אצל אפיפניוס: זכריה. -
יש. Ἰσῆας. - ישי. Ἰσῆας. - יסון. Ἰσῶν. - תאודוטוס. Θεόδοτος.

מט

מִן־הַתְּשִׁיעִי תִּאֻפִּילֹם אֲבָרְהָם אֲרָשָׁם יִשׁוּעַ אֲבָרְמִי דִּנְהָאֵל;
מִן־הַעֲשִׂירִי יִרְמְיָה אֱלִיעֶזֶר וְכִרְיָה בְּנֵי אֱלִישָׁע דְּתַי;
מִן־הָאֶחָד עָשָׂר שְׁמִיאל יוֹסֵף יְהוּדָה יוֹנָתָן כַּבּוֹן דּוֹסֶתְאֻם;
מִן־הַשְּׁנַיִם־עָשָׂר יִשָּׂאֵל יוֹחָנָן מַתְנָה אֲרָשָׁם אֲבִיטָם יִחְזַקְאֵל;
כָּלֵם שִׁבְעִים וּשְׁנַיִם;

כִּןָּה הָיָה מִכְתָּב הַתְּשׁוּבָה שֶׁל אֶלְעָזָר וְאַנְשֵׁיו עַל-אַנְרַת הַמֶּלֶךְ:
וּכְאֲשֶׁר הִבְטַחְתִּי אֲתָאֵר אֹתָם אֶת-הַסְּפָאִים לְשׁוּבָנָם: הֵם נִעְשׂוּ
בְּאֻמָּנוֹת מְצֻיָּת: כִּי הַמֶּלֶךְ הוֹצִיא הִרְבָּה וְהָיָה מִשְׁנֵי עַל-כָּל-אִישׁ
מִן-הָאֻמָּנוֹת: עַל-כֵּן לֹא-הָיָה בְּבָתָּם לְהַעֲלוֹם דָּבָר אוֹ לְהִנָּיִם
בְּעִבְרָתָם: וּבְרֵאשׁוֹנָה אֶסְפְּרָלָךְ עַל-מַעֲשֵׂה הַשִּׁלְחָן:

הַמֶּלֶךְ חָפֵץ לַעֲשׂוֹת אֶת־הַכְּלִי הַזֶּה בְּמִדָּה כַּמִּדָּה: אָבֵל צֹנֶה לְאַחֵךָ יְדִיעוֹת מֵאֵת אֲנָשֵׁי הַמָּקוֹם עַל־גִּדְלוֹ שֶׁל (הַשְּׁלֵחַן) הַקְּדוֹם

הַקָּנִים וְעוֹמֵד בַּמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: וּבְאֲשֶׁר הֵגִידוּ לוֹ אֶת־הַמַּדָּה הַזֹּאת לֵאמֹר: אִם־מִתֵּר לְעִשְׂתוֹתָיִם גְּדוֹל יוֹתֵר: אֲתֵּדְרִים מִן־הַכֹּהֲנִים

וְאֲחֵרִים אָמְרוּ כִּי אֵין מַעְצוֹר אֵדָה הוּא אָמַר בִּי חֲסִידוֹ לַעֲשׂוֹתוֹ
כִּי־הָמָשָׁה וְרַק בְּשִׁפְתָּהּ הוּא אִסְיָגֶשֶׁךָ לַעֲבוּדָה: וְאֵין בְּרָצוֹנוֹ
וְשֶׁשֶׁלְחָתוֹ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה עֲלֵי־יָדוֹ יִהְיֶה רַק מוֹטֵל בְּמַקְוִים: יִרְחַשׁ

(= מְתַנֵּיָה, בתרגום עברי.) – תאופילוס. Θεόφιλος (= ידידה, בתרגום עברי.) – אַרְשָׁם.
 Αρσάμης (ואולי עיקרו: אַרְצָא, מל"א טו' ט'), – אנדמי. Ενδεμίας.
 אלעזר. לפי יוספון (ע' הוצ') גינצבורג–כהנא קכ"ב, ובעקבותיו ספר ירחמאל הוצ' גאסטר
 (260) היה אלעזר ראש הזקנים, והוא אלעזר „אשר היה נבחן בימי אנטיוכוס ונהרג על ה'
 אלהיו" (ע' מק"ב ר' יוח"ל"א), – בנִי. Βαρέας. – דַּתִּי. Δαθιαίος, ואולי עיקרו =
 Θαδδαῖος (חשוה חדאי, שבת ל"ח ב' ועוד). – פֶּבּוֹן. Χαβεύ (יהושע טו' מ', בע' Χάββα, נוסח
 Xáββω: L). אצל אמפיניוס: פֶּלֶב. – דוֹסְתָאוּס. Δοσύθεος (= מְתַנֵּיָה, בתרגום עברי.) ~
 ישאַל. Ἰσαήλος. – אביטס. Ἀβιθηός.

ארבעה שלחנות היו: של משה (שמות כ"ה כ"ג-כ"ט, ל"ה י"ג), של שלמה (מל"א ז' מ"ח), של עולי בבל (השלחן שהיה במקדשו של שלמה לא הוחזר מבבל עם שאר הכלים. ע' עזרא א' ז' ואילך), והשלחן של יהודה המקבי (מק"א ד' מ"ט) שנעשה לאחר שנשדד השלחן של עולי בבל ע"י אנטיוכוס אפיפנס (שם א' כ"ב). השלחן של יהודה נשדד ע"י טיטוס (הוא מצויר על הקשת של טיטוס שברומי). אם כן, השלחן שמזכיר אריסטיאס הוא השלישי, שהרי הדברים נכתבו קודם למלכותו של אנטיוכוס אפיפנס. — אנשי המקום. יהודי ארץ ישראל. ולקמן בפנ"ד ופ"א הוא מכנה בשם מקום לבית המקדש שבירושלים. —

אחדים מן-הכהנים ואחרים. ודאי מאותם שהיו במצרים. — בשפך הוא. διατάξιν — לשון חשש וספק (דליטש במתאי י"ד ל"א וכו"ה י"ז מסר פעל זה בלשון חלק לבו וסלקינסון בלשון פסח על-שתי טעמים). —

תורה רבה אברהם אבינו נעשו את עבודתם על השלח
נה שעשה הוא: ואמר כי הקודם נעשה במדה ממעטה לא מפי

חֹסֶר וְהֵב כִּי אִם-כִּפִּי הִנְיָאָה נַעֲשֶׂה בְּמִדְתּוֹ מִשְׁעָם-מֶדֶד: וְאִם
הָיָה מִשְׁפָּטוֹ [לְהַגְדִּיל מִדְתּוֹ] לֹא הָיָה חֹסֶר כְּלִי-דָבָר: עַל-
כֵּן אֵין צִרְף לֹא לְהַקְטִין וְלֹא לְהַגְדִּיל [מִדְתּוֹ] אֲשֶׁר נַעֲשֶׂתָהּ

נו יפה: וְכָכָה צִוָּה הַמֶּלֶךְ לַעֲשׂוֹת בְּכָל־מִינֵי אֲמָנוּת בְּמַעֲלָה הַגְּדוֹלָה
בְּיוֹתֵר כִּי הַכֹּל הַעֲלָה בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ בְּאַפֵּן נִשְׁלָב: וְתַכְנִיחַ מוֹכָה הַיָּתֵחַ
לֹא לְתַפֵּשׁ אֶת־מַרְאֵה הַדְּבָרִים בְּשִׁלְמוֹתָם: וְכִלְדָּדְבָר שְׁלֹא הָיָה־
לֹא [מִדָּה] בְּקִתּוֹב צִוָּה לַעֲשׂוֹתוֹ לְפִי מִדּוֹת הַיָּסִי: וְאַשֶּׁר הָיָה כְּתוֹב

נז [מִקְרָא] לַעֲשׂוֹת לָפִי הַמִּדּוֹת הַהֵן: וְאַמְתִּים אָרְפוּ [וְאַמְתָּה רַחֲבֹן] וְאַמְתָּה
וְחִצֵּי קוֹמָתוֹ עָשׂוּי מִקְשָׁה זָהָב טָהוֹר מִכָּל-צֶדֶד: וְרִצְוִי לֵאמֹר לֹא
שִׁהְיָה מִצֻּפָּה זָהָב [עַל-הַמָּר אֲחֵר] כִּי אֶסְנֶנָּה לָזֶה [זָהָב] מִקְשָׁה:

נח ומקנת טפח עשו סביב ונרי עבת ובהם עשויים פתוחים נפלאה הוות
נמ משלשת צדיהם כי משלשים היו: ומכל-צד הנה חותם הנפלאכה

הַצֵּד שֶׁמִּפְּתַח לַמִּקְדָּשׁ לַפְּנִים הַשְּׁלֵחַן הַגָּדֵל מִבֶּסֶה אֶת־הַעֲזָרִים מִמֶּנִּי
מֵרָאשִׁית הָעֵדֶן הָיָה הַפֶּדֶר הַחֲצִיטִי נִלְוָה לְמִדְּוֵי אֵין לִפְנֵי: וְעַל־כֵּן

הנה מור העליון חד משני הצדדים כי נעשה כאשר אפרנו למעלה
משלש לכל-צד שהיו מסובבים אותו: ובתוך-מעשה המפור נתנו

מא זאָגנדיג טובות שׂהיוּ מִתְזַקְוֹת זֶה לָזֶה בְּמַשְׁעָה בְּלֵית־מִחְסָה; וּלְבָטָחוֹן
הָיָה כָּלֵךְ מִתְזַקְוֹת בְּמַסְמְרֵי יָדָם בְּתוֹר־חֲרוּרִים וּבְצִוִּיּוֹת הָיוּ מְסַנְרֹת

סב ויחד; ומצדדי המסגרת בפניה הנראים מסביב ולשלחן נעשה סדר בימים משבץ אננים טובות ולסדר צורת גלופות בעין פסים והן

ואם היה משפטו. כך הגיה מנדלסון (ἐπιταγῆς במקום ἐπὶ τὰ τῆς). —
 שלא היה לו ומדתו בכתוב. כוונתו לשמות כ"ה כ"ג ואילך, ל"ז ו' ואילך. —
 (ואמה רחבו). כך אצל יוספוס (קדמ' י"ב ס"ד, על פי תרגום הע' לשמות כ"ה
 כ"ג, שבו השתמש אריסטאס בפנ"ז-ג"ח). — מקשה מכל צד. הוא הולך כאן אחר תרגום
 הע', שהלשון ועשית שלחן עצי שטים וצפית אתו זהב טהור (שמות כ"ה כ"ג-כ"ד, וכן
 ל"ז י'-י"א) נמסר בע' (על דרך מל"א ז' מ"ח): ועשית שלחן זהב זהב טהור. —
 ומסגרת. אין כאן בדים (ע' שמות כ"ה כ"ח, ל"ז ט"ו) לשלחן. — ἔκτυπον. —
 סדר-ביצים. ὄψαλα (מלה יוונית זו אינה ידועה ממקום אחר, ע' טראומנטאנו).
 השה חולין ק"מ ב' שני סדרי ביצים זו על גב זו. ואולי כוונתו לאשכול של ביצים שענינו
 סדרן של הביצים הקטנות שהן אדוקות בבשר השדרה שלהן, או לשלל של ביצים שענינו

סג סמוכות זה לזה מסביב לכל-השלקן: ומתחת לציוור האבנים אשר לסדר הביצות עשו האבנים לזה של-כל-מיני פרות בולשים ויוצאים אשכולות ענבים ושפלים ואף תאנים וזיתים ורמונים ודומים להם: והאבנים העשויות לציוורי הפרות ההם היו כל-אבן מצבע המין אשר לפרי: ובמבעות ובה שבציון מסביב לעצם השלקן כלו מצדו: ואחר מעשה הלונה עשו כמורכן בסדר הביצות ושאר מלאכת הכלימות והגליפות: ועשו את-השלקן נוח לשמוש משגי האדרים מקל-צד ואשר נחפצו וקבה גם לחלק הרגלים המתחנן נעשו צדים ומסגרת: ולוח עשו לכל-דרכי השלקן טפח עביו ובו הביאו את-הרגלים ותחת המסגרת היו הרגלים מחזקות במסגרות שבהורים למען יוכלו להשתמש בשלקן מקל-צד שניחפצו: זה הנה נראה אף בלוח העליון מפני שהכלי נעשה לשמוש משגי האדרים:

סו ועל-השלקן עצמו עשו ציוור מאגדרון בתוך-הקבה היו אבנים טובות לרב ממינים שונים סמקנים ואסמקנדים ואנוכים ושאר מינים השונים במראיהם: ואצל מעשה המאגדרון היתה רשת נפלאה מעשה אריג ובתוכה מראה בעין-רמבוס ובה משבצות אבן גביש ואבן שקוראים לה סשםל אשר תתנה מראה אין כמותו לרואים: והרגלים עשו להן ראשי שושנים ולשושנים כפיפה אל-מתחת לשלקן ומפנים היו להן עלים ושרים: ולקצות הסמוכות על-הקרקע אבן אדם ברחב כף ובגובה ודמותן כנעל מלפנים ושמונה אצבעות ברחב: על-זה היתה עומדת כל-כף-הרגל: ועשו קיפוס גדל מתוך האבן והוא מלפף אקינוטום ונפן המקבצת מסביב לרגל ועד-הראש עם האשכולות העשויים באבן: זאת היתה מלאכת ארבע הרגלים: הכל נעשה באמץ ובתבונה: והנשיון והאמנות לא היו נופלים מן-האמת עד בייבגשב הרוח היו העלים מתחילים

הביצים הגדולות כשהן מעורות בגידין (ע' ביצה ז' א'). ומסרתי הלשון היווני כמשמעו. לפי יוספוס (קדמ' י"ב ס"ח) היו הביצים עשויות מאבנים טובות. —

סג לעצם השלקן ... מצדו. κατά κράτος κατὰ κράτος κατὰ κράτος. —

התיבה κράτος=עפעפים, רקה (בפיוט: ראש ההר), ומסרתי לפי ההמשך. —

סח טפח. במקור: ארבע אצבעות. — כלוח העליון. κατὰ ἐπιφανείαν. —

סו מאגדרון. Μέανδρον. נהר לא גדול באסיה הקטנה — בפרוגיה, — שהיה למשל בשטפו העמוק, ומכאן הושאל לקישוט של ארכיטקטורה, שהיה כעין זיגוג. —

עא מתנועעים כי הכל נעשה כדי להניע אל-האמת: ואת-פני השלקן עשו שלשה חלקים בעין שלשה שטחים ומפני עביו של הכלי חזקו את-החלקן האחד אל-השני במסמרים בדמות של כפת-און עד כי חבור החזקים לא נראה ואי-אפשר היה למצאו: ועביו השלקן כלו הנה לא פחות מחצי אמה ועל-כן עלה הכלי כלו בכבדים הרבה: ואם גם לא-חפץ המלך להגדיל את-המדות בכל-זאת בשקנה צריך להוציא יותר מן-המזון הנה מוסיף לתת לזה:

עב והכל נגמר בחפצו באפן נפלא וראוי ולא-מחקה באמנות ונהדר ביופי: מן המורקות שנים היו ובה: למן-תחתיתם ועד-לחצנם היו מסתחים קשקשים וביין הקשקשים היו חזקו אבנים באמנות רבה: ואחר-כך עשה מאגדרון אמה קומתו והיה בולט באבנים מצבעים שונים המעידים במראיהם על-תריצות האמנות: ואחר-כך קשום פסים בעין רמבוס ולו כדמות רשת עד-הפה (של המורקן): ובאמצע משבצות קטנות עשויות אבנים ממינים שונים המתחלפות במיניהן לא רחבות מארבע אצבעות והן משלימות את-בהירות היופי:

עג ובמסגרת הפה מסביב היו ציורי שושנים בפרחיהן ונפנים מעלפות אשכולות: כן היו עשויים כלי הוקב שהיו מכילים וכל-אחד ויותר מסאתים: וכלי הכסף היו חלקים בעין מראה ונפלא הנה כי כל-אשר הנה קרב אליהם הנה משתקף (בהם) יותר מאשר במראה:

עז ואין לתאר את-הרשם האמתי שעשו הכלים לאחר גמר מלאכתם כי כאשר נגמרו הכלים העמדו זה אצל זה רצוני לומר בראשונה כל-כסף ואחר-כך כל-יוקב ועוד (כלי) ובה וכלי כסף אי-אפשר לתאר כלל את-שכנת המראה: והנפשים אל-המראה לא יכלו להפריד מפני הוזהר המשתקף והמחנה המשמח: כי רשמי המראה היו מתחלפים: בשקיהו מבישים אל-מלאכת הוקב הנה כליון נפש ותמהון

עו בשקיהו הנה נפשוך בלי הפוגות אל-כל-מעשה ממעשי האמנות האלה: ואם-רצה אדם להסתכל בכלי הכסף היו מתחילים מאירים בלם מסביב בכל-מקום שהאדם עומד ועושים הרחבת-לב ומהרה

עז פני השלקן. במקור: פי (τὸ στόμα) השלקן. — יותר מסאתים. ὑπὲρ δύο μετρητάς (השות מל"א י"ח ל"ב בע'). מטריטה = 39.39 ליטר (או 8% גאלונים). כל מזרק היה מכיל בערך 80 ליטר. — הרחבת-לב. διάχυσιν (והוא תרגום הע' לפעל פשה בויק' י"ג כ"ז, י"ד מ"ח), כאן ענינו עונג והנאה (השוה ישע' ס' ה' ופחד ורחב לבין). —

עא

עו

עז

עא פני השלקן. במקור: פי (τὸ στόμα) השלקן. — יותר מסאתים. ὑπὲρ δύο μετρητάς (השות מל"א י"ח ל"ב בע'). מטריטה = 39.39 ליטר (או 8% גאלונים). כל מזרק היה מכיל בערך 80 ליטר. — הרחבת-לב. διάχυσιν (והוא תרגום הע' לפעל פשה בויק' י"ג כ"ז, י"ד מ"ח), כאן ענינו עונג והנאה (השוה ישע' ס' ה' ופחד ורחב לבין). —

למסתכלים: עליכן איינפאך קלל לתאר את-אמנות הכלים הרבה:
 עט ונביעי הנהב פתחו באמצעותם לוויות ופן ובקצותיהן נלפו זר
 קלוע קיבום וקדם ונות ובתוכן אבנים שונות משבצות: ובשאר
 הסלקים אשר למלאכת הפתוח עשו ציורים שונים מתוך-כונה
 פ רבה למען יהי הכל נעשה להרבות כבוד המלך: ובכלל אין כלים
 בהדר ואמנות כאלה לא רק באצרות מלכים כי אם-גם בכל-
 אצרות אחרים כי לא מעטה היתה דאגת המלך אוהב פאר שיהי
 פא נעשה ופה: ופעמים רבות הנה מונים עסקי-עם והולך ומשנים על-
 האמנים כי ישלמו את-הכלים כראוי למקום אשר ישלחו שמה: ועל-
 פן נעשה הכל בהדר ובראוי גם לכבוד המלך השולח גם לכבוד
 פב הכלל הנדול העומד בראש המקום ההוא: ואמנם רבה היתה שפעת
 האבנים לא פחות מהמשת אלהים וגדולות היו במדתן והכל הנה
 מצין באמנות עד כרמספר האבנים ומלאכת הצורפים עליו פיר
 חמשה על-ערך הנהב:

פג בראיתי צרף אף בקרשית כל-אלה הדברים ספרתים לך:
 והדברים הבאים והנה בהם על-דרךנו אל-אלקסנדר: אבל בראשונה
 אספר על-מצב כל-הארץ: בבואנו אל-המקומות ההם ראינו את-
 העיר היושבת בטבור כל-ארץ היהודים והיא על-הר גבה ונשא:
 פד בראשו בנוי מקדש נהדר: ושלש חמות שגבהן יותר משבעים
 אמה ורחב והארץ מתאימים לבנין הבית: כי הכל נבנה בהדר
 פה ויפי ומרים: ומדלת השער ואמוצה אל המזוזות והזק המשקוף

פ"ג-קע"א. חלק ב': נסיעתם של אנדריאס ואריסטואס לירושלים.
 פ"ג-ק"כ. תיאור המקומות.

פג בפרשת כל-אלה המתנות ששלח המלך לירושלים. - והדברים הבאים. בסמוך
 ואין כוונתו למה שיבוא עד סוף האגרת. אינו מספר כלום לא על יציאתו מאלכסנדריה ולא
 על מאורעות הדרך. ואף לא על קבלת פנים שערכו להם בירושלים. כמובן אינו מספר כלום
 (לקמן קע"ג) על חזרתם מירושלים לאלכסנדריה, היאך עברה עליהם הנסיעה. - מצב.
 θείον, כלו' הגיאוגרפיה והטופוגרפיה של ארץ ישראל. - העיר. ירושלים. כך קורא יהודי
 לירושלים בשם העיר סתם (ובה"א הידיעה, ע' לעיל ד'. והשוה מקבים ב' ג' ד' ד' ב' ה' ב'
 וה'). - כל-ארץ היהודים. Ἰουδαίων = Ἰουδαία, ע' י"ב וכ"ב). -
 פד בראשו. ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς. הוא מתכוון למה שנאמר (ישע' ב' ב', מיכה ד'
 א'): בראש ההרים ונשא מגבעות. -
 פה ומדלת השער. τοῦ θύρωματος (השוה דה"א כ"ב ג'). -

פו נראה ברור כי הוצאת כסף על-אלה היתה בלי-חשך: ומלאכת
 הפרכת היתה דומה בכל לדלת ויותר מפל בהתנגש הרוח וקרום
 היתה נעה בלי הרף בהיות הנשיכה בתוך הקמטים למדרסתה
 ועד-השפה העליונה: והנה המראה נעים מאד עד שהנה קשה
 להפריד ממנו:

פו ובנין המזבח הוא לפי מדת המקום ולפי הקרבת הנאכלים
 באש וכן העלנה אליו: ולפי המדה הנפה המקום הנה הוא משפע
 פח והבהנים המשחרתים מקבים עד הקרסלים בקתנות שש: והבית
 נשקף מדרגה ואחוריו למערב: וכל-ההקדש רצוף אבנים: ומדרות
 יש במקומות קבועים למשיכת המים המדיחים את-דמי הקרנות:
 פט כי הרבה רבבות מקנה מובאים בימי הסנים: והספקת המים אינה
 נגרעת כי בתוך-המקדש שוטף מעין טבעי שופע: באשר הורו
 לי יש פחת האדמה עוד מקווי-מים נפלאים ובלתי מתארים חמשה
 אסטדינות מסביב ליסוד המקדש: ולכל-אחד מהם צנורות בלי
 צ מספר כי משיכות-המים שלכל-חלק מהקדרות זה לזה: וכל-אלה
 והמקנאות קרקעותיהם וכתליהם מצפים בדיל וממעל לו הם
 מקבים טיח-סיד עבה והכל עשוי חזק: ופיות רבים יש ביסוד
 והמזבח והם אינם נראים לאיש מלבד המשחרתים בעבודה וכל-
 דמי הקרנות הרבים משחרים כמו בתנועה [אחת] ובהרף עין:
 צא ועתה אבאר לך איך נבנתה בדבר המקנאות: הוציאנו יותר
 מארבעה אסטדינות מחוץ לעיר ובמקום אחד אמרו לי להתבונן
 ולהקשיב לרעש ההנה מפנישת המים: בן נתקדד-לי גדל המקנאות
 באשר בארתי:

פו הפרכת. μετατέτασμα, והוא הלשון שבו נמסר בע' בכל מקום (חוץ משמות כ"ו
 ל"ו שנמסר רקס = ἐπισπαστρον), וענינו מסך שהוא נפתח בהורדה מלמעלה למטה (κατά).
 אבל במקדשות של עבודה זרה היה המסך נקרא παρατέτασμα משום שהיה נפתח בהרמה
 מלמעלה למעלה (παρά). וע' לעיל מבוא ע' מ' ה' ופ' למקבים א' א' כ"ב. -
 פז בכתנות שש. βυσσίνους χιτῶνας, כך הוא תרגום הע' בשמות ל"ט כ"ו (= ל"ו
 ל"ה בע'). -

פז והספקת המים אינה נגרעת. וכן מספר טציטוס (Hist. V, 12) שהיה שם
 fons perennis aquae. - עוד מקווי-מים נפלאים. ע"ד הבורות שבהר הבית ע'
 Schick, Die Stiftshütte etc. (1896) pp. 293-304. - חמשה אסטדינות = 925 מטרין
 נאסטדיון היליני = 185 מטרין). -

צב ועבודת הכהנים אין למעלה ממנה לזריוות ואף לערך ופניה ודממתה: באמת עובדים הם כלם מתוך רצון נפשם ויגיעה גדולה וכל-אחד דואג לאשר הוטל עליו: הם עובדים בלי הפסק: אלה בעצים ואלה בשמן ואלה בקמח סלת ואלה בבשרים: ואחרים מעלים עולת הפשר והם עושים זאת בבת עצום: אוסזים הם בשמי גדים את-שוקי הפרים כל-אחת מהן יותר מבפרי-בפרים משקלה וזרקום בשמי גדים במהירות נפלאה לגבה הגון ומבלי להחמיא את-המקום: כמו-כן של הבכשים והעזים במשקל ובחלב: וכל-הממנים על-זה בופרים בהמות בלי-מום הנפלאות והמאנוות במשממן ואחר-יכן יעשו באמור למעלה: למרגוע נקבע להם מקום אשר שם יושבו הנחים: בשעה ההיא יתעברו בוריוות אחרים מן-הנחים אם-גם אין איש מפקד עליהם לעשות בעבודה: ושקט גמור ישר עד-שאפשר לחשב כי אין איש במקום אח-על-פי שהמשרתים הם כשבע מאות ואף המביאים קרבנות הם המון רב כי הכל נעשה ביראה ובראוי לאלהות גדולה:

צו השתוממות גדולה אחותנו בשראינו לאלעזר בעבודה והדרת הלבוש והתפארת שנקראה בבתנת אשר הנה עמוף בה ובאבנים הנקרות אשר עליה: ופעמוני הנהב אשר מסביב למעילו היו משמיעים קלות מן-הדים במינם ועל-כל-אחד מהם רמונים נפלאים באבקם והם בתוך-פרחים שונים: והנה חגור אבנט מצינ ונהדר רקום אבנים הנפים ביותר: על חוהו הוא נושא מה שנקרא חשן והוא מקלא שמים עשרה אבנים שנות למיניהן משבצות בנהב ועליהן שמות ראשי השבטים לתולדותם וכל-אחת נוצצת בצבע טבעה ותכונתה אשר לא יתאר: ועל-ראשו מה-שנקרא מגבעת ועליה המצנפת שאין כמוה ועל-זה כנגד גבות העינים על צינ הנהב פתוחי-המלכות הקרוש באותיות קדשות שם אלהים

צו-צט לבגדי הכהן הגדול השה שמות כ"ח וכ"ט. כמה לשונות יש בפרק זה שגטלן הכותב מתוך תרגום הע' שהיה בקי בו. -

צו מה שנקרא. לשון שמחאים למי שמדבר עם גוי. - חשן. λόγιον, - כך נמסר בע' לשמות כ"ח כ"ג וכ"ז. אצל הירודוטוס λόγιον משמעו: הודעה, אורקולון. - ראשי השבטים. φυλάρχων -

צח באותיות קדשות. באותיות עבריות. ואולי כוונתו לאותיות של הכתב העברי

צט מלא הוד: באמת ראוי הוא לכל-זה בעבודה: מראה כל-הדברים האלה עושה יראה נכחד ונראה (ולאדם) כאלו בא לעולם אחר מחוץ לעולם הזה: ומבטיח אני שכל-אדם הקרב אל-המראה המתאר למעלה בא לידי השתוממות והתפלאות בלתי מתארת כי יצא לבו מקדשת כל-דבר ודבר:

ק למען דעת הכל עלינו לבירה אשר על-ידי העיר וסקרנויה: היא יושבת במקום הנכבד ביותר ומחזקת במנדלים רבים העשויים אבני כגון גרלות עד-ראשיהם להגן כמו שנודע לנו על-המקומות אשר על-ידי המקדש: ואם תקרה מהפכה או מרד או התפרצות אויבים לא-יוכלו לפרץ אל-החומות אשר מסביב לבית: על-מנדלי הבירה ערוכים קלעים ומכונות שנות וגם מקום זה נבונה מן-החומות הנזכרות: המנדלים נשמרים בידי אנשים הנאמנים ביותר ואשר נתנו לארץ מולדת אתות גדולים (על-נאמנותם): אלה אין להם רשות לצאת מן-הבירה וזילתי בחגים ואף אז רק חלקים חלקים: ואין רשות להביא כל-איש: ונהירות גדולה ינקטו בנה אף אם-העומד בראש נתן רשות להביא אדם לשם ראיה: בדרך הזה הנה גם-לנו: בקשי ובלי כל-נשק הביאו אותנו שנינו לראות בבקצת הקרבנות: הם אצרו שהתחביו לנה בשבועה: ובאמת נשבעו כלם והם חמש מאות (איש) לבלתי הביא לבירה יותר מחמשה אנשים בבת-אחת: ועל-כרחם ינקטו כלם בשעת השבועה במשפט אלהי: כי כל-שמירת המקדש היא הבירה והמנורה הנקרא בקה לבטחון והמקומות האמורים:

קה ומדת העיר מצמצמת והיא בארבעים אסטדיון בהקפה עד-

הקדמון שנתחלק בכתב הארמי המרובע (= האשורי). - שם אלהים מלא הוד. עיקם כמה חיבות בשביל שלא לכתוב שם המפורש! בעל הסליחות לעשרה בטבת מוציא ענין זה בלשון: פתוח שם מפורש. -

כ י יצא לבו. μεταρραπέντα τῇ διαβολῇ. -

ק לבירה אשר על-ידי העיר. ע' לעיל במבוא עמ' ה'. -

קג העומד בראש. הכהן הגדול (השה קכ"ב). -

קה מצמצמת. συμμέτρως ἔχον. לשון זה סובל ב' משמעות: (א) ביחס למדה (וכל' לפי מדת המקדש והבירה שבא תיאורם לעיל). (ב) בצמצום (כל' מוגבל בשטח), וכוונה זו נראית כאן מתוך ההמשך (ק"ז-ק"ח). - כארבעים אסטדיון = 185 × 40 = 7400 מטרין. ולפי היקטיוס (אצל יוספוס, נגד אפיין א' קצ"ז) היה היקף ירושלים 50 אסטדיון =

כמה שאפשר לשער: ולה מעמד המגדלים בתבנית האמון והמקורות הנראים המתחילים והעליונים וביניהם המוצאים: קו והמקומות ההם שפוע להם כי העיר נבנתה על-הר: למעברות יש מעלות מהן למעלה מן-הדרך ואחרים למטה ומרחקים הם מן-הדרך הרבה לבלתי יגעו הסוים בשהרה בכל-דרך אסור:

קו ולא בלי הגיון כי אם-במשקבת חכמה בנו ראשונים את-העיר במדה ומצמצמת: הלא הארץ רבה וטובה ואחרים ממלקיה הם אדמת מישור והם הנקראים בשם שמרון והמלקים הגדלים בארץ אדום והמלקים האחרים הרריים והם (בטבור הארץ): ויש צורך לעבד את הכל-האדמה ולהשגים תמיד כי גם והמלקים

קח ההרריים האלה יעשו תבואה לרב: ובשהדרך הזה נעשה הכל נעבד ויש שפע תבואה בכל-הארץ והיא: אבל בערים שהן גדולות ועשרן מרבה יושביהן מתרבים ואינם דואגים לארץ וכלהו

קט כי כלם לבם פונה לשמחת הסוים באשר לכל-בני-אדם יש נטיה לתענוגים: בבה הוא אף באלקסנדרה העולה על כל-הערים בגדלה ובהצלחתה שהבאים אליה מן-המקרים להתאגרת נשואים

קי וכן רב ומניחים עבודת האדמה: ולבלתי היותם משתקעים בה פקד המלך כי לא-יעשו (בעיר) יותר מעשרים יום: ובמדין נפץ צו בכתב לבעירים כי אם-יהיה צורך לקרא ואיש אלי-העיר ידונו בהמשה

קיא ימים: ולחשיבות הענין מנה מקמים ועוזרים להם בפקדים לבלתי היות עובדי האדמה ובאירכתם בשם משתקעים לעצמם מפחיתים את-אצרות העיר רצוני לומר את-התבואות מעבודת האדמה:

קיב נטינו כזה הצדה כי אלעזר באר לנו ופה את-המקרים האמורים: ובאמת גדולה אהבתם לעמל בעבודת האדמה: וארצם שופעת עצי וית תבואת דגן וירקות ואף פריים ודבש לרב: ועצי פרי משאר מינים ותמרים אינם באים אצלם בחשבון: ומקנה

9250 מטריק, ויושביה בערך 120,000 נפש. ולפי יוספוס (מלח' ה' קנ"ט) היה היקפה (בימי הורדוס אגריפט) 33 אסטדינות = 6105 מטריק. - לבלתי יגעו... בכל-דרך אסור. ע' ויק' ט"ז כ"ב. - והחלקים הגובלים בארץ אדום. אם כן זמן הכותב קודם לכיבוש אדום ע"י יוחנן הורקנוס (בערך 126 לפני סה"נ). - ממחים. χρηματιστάς (= יודעי דבר). - נטינו בזה הצדה. בהסבר מהלך הענינים שבמצרים (ק"ח-ק"א). -

קיג מקל-המינים לרב ולו מרעה בשפע: ועל-כן היטיבו אשר ראו כי הארץ צריכה לשוב מרבה ועשו כנזן העיר והמקרים בהגיון: קיד ומלבד זה מביאים הערביים למקום הזה בשמים ואבנים וקרות וזה לרב: כי הארץ נוחה לא רק לעבודה טובה כי אס-נם למסחר והעיר טובה לאמניות רבות ואין היא מסרה דבר מכל

קטו אשר-יוקא דרך הים: כי גם חופי-ים נוחים להבאת (סחורה) ויש לה על-יד אשקלון ויפו ועזה ואף תלמאידה אשר נוסדה על-ידי המלך והיא נמצאת בין המקומות שנמנו למעלה במרחק לא רב מהם: ויש-לה לארץ הזאת הכל בשפע כי כלה משקה וממסה גדול ויש-לה (בהרים): סביבה מושך נהר הנקרא בשם נידן והוא שומם תדיר: בתחלה היתה והארץ לא פחות מששת אלפים רבוא ארורה ואחר-כך נדחקו העמים השכנים אל-תוכה וקשנחלקה

נאסו בה ששים רבוא איש מאה ארורה לאיש: ונהנה מלא על-

קיד בהגיון. κατὰ λόγον, כל' לפי המדה הדרושה ביחס שבין הכפר והעיר. כיוצא בזה אצל היקטיוס (יוספוס, נגד אפיון א' קצ"ו): „הרבה מגדלים בארץ וכפרים ורק עיר אחת בצורה“. - חופי-ים. λιμένα. - תלמאידה היא עכו. לדבריו נוסדה ע"י תלמי II פילדילפוס (המטבעות של תלמי II שנעשו בתלמאידה מתחילות משנת כ"ה למלכותו = 261 לפני סה"נ). - ערי החוף ניתנו כאן שלא כסדרן: אשקלון היא בין יפו ועזה, ועכו היא למעלה משלשתן. - בין המקומות שנמנו למעלה, כל' עזה, אשקלון ויפו. - כלה משקה. πάντοθεν. גוומה קתני. - ומחסה גדול. μεγάλην ἀσφάλειαν. ההרים משמשים לה מחסה גדול מפני הרוחות (כך סבורים המתרגמים). -

קטו סביבה. לא דק, שהרי הירדן שוטף לאורך הארץ מצדה המזרחי. - ארורה. ἀρουρα (מן ἀρόω, ברומית arvum לשון חרישה) היא חלקת אדמה לחרישה (השוה בעברית המדה צמד שדה ש"א י"ד י"ד, צמד כרם ישע' ה' י'). לפי הירודוטוס (ב' קס"ח) ארורה מצרית = מאה אמה מצרית מרובעת, וצד אחד של ארורה היא לפי זה 52,5 מיטר (ע' Hultsch, Griech. u. Röm. Metrologie 1862, p. 38). ווינדלאנד (בתרגומו) כתב: 1 ארורה = 0,2756 היקטר, אם כן יוצא בס"ה 165,360 קילומטר = בערך 3000 מיל מרובע. - לא פחות מששת אלפים רבוא ארורה. שטח זה היה, לדעת הכותב, נכלל בתחומי הארץ בתחלה. - ἐπέβησαν. נדחקו. כן ברוב כ"י, ונכון (טראמונטאנו מסר vi posero piede), שהרי כוונתו ליתן הניגוד למה שהיה בתחלה (ולא כווינדלאנד שגורס על סמך ב' כ"י ἐπέβησαν = נדחו). - ששים רבוא איש. כיוצאי מצרים (ע' שמות י"ב ל"ו, במד' י"א כ"א). - מאה ארורה לאיש. הלשון „בעל מאה ארורה“ שכיח בפפירין של פטרי בנוגע לאנשי הצבא שקבלו חלקותיהם בארץ פיום על פי תלמי פילדילפוס (ע' Thackeray בתרגומו הוצ' 1904). לפי היקטיוס (יוספוס, נגד אפיון א' קצ"ה) נחשב החצי (3.000.000) לשטח הארץ שיושבים בו יהודים (ἡ γὰρ Ἰουδαία τοσαύτη πλῆθος ἔστιν). - והנהר מלא... השוה יהושע ג' ט"ו והירדן מלא על כל גדותיו כל ימי קציר. בנוגע לגילוס אומר הירודוטוס ב' כ"ד: גילוס משתפך בקיץ (= τοῦ θέρος = בקציר). -

כל-גדולותיו בגילולם בגמים הקרובים לקציר והוא משקה את-רוב קיו. האדמה: ושמפו נמשך לתוך-נהר אחר שבת-למאידה וזה מושך אל-הים: ונאחז אחרים הנקראים נחלים שושפים והם אוסוים קיח בסביבות עזה ובארץ האזושים: וסביב לה מגן השבע עצמו ואינה נותה למתפרצים אלת-תוכה ואינה נתפסת להמונים כי הדרכים צרות נכפים סובבים וקבועות עמקות ומלבד זה כל-הקרים הסובבים את-הארץ הזאת מסלעים הם כלם:

קיש ואמרו כי בימי קדם היו בהרי ערב הקרובים מחצבי נחשת וברזל אך בזמן ממשלת פרס נעזבו: כי הראשים אשר בגמים ההם הפיצו דבה שהעבודה [במחצבות] היא בלי רוח ומרבת קב ההוצאה: וזהם עשו בן בלית-אבד הארץ בגלל עבודת המחצבות הן ולא תעבר ליד ירים בימי שלטונם: כי על-ידי הדבה ההיא אשר הוציאו מנעו מהם את התאנה לבא אל המקומות ההם: בכה פילוקרטס אחי רמותי הראשי פרקים אף בענן זה עד כמה שהנה גרר בזה: מעתה נספר על-דבר הפרגום:

קכא [אלעזר] בחר אנשים הטובים ביותר והמציגים בחנוך והמפארים ביחס אבות ואשר קנו להם בקיאות לא רק בספרות היהודית כי קכב אס-למדו הישב אף את-התפרבות היגיות: גם בעלי כשרון רב היו אס-להיות מערכים עס-הקריאות ואס-לחקירות התורה ושואפים היו לאחו את-השכיל האמצעי שהוא הנפה ביותר: והיו חסרים

קיו שבת למאידה. במקור: שבארץ התלמיים (Πτολεμαίων χώρα). אבל אין שום שייכות לארץ התלמיים אל הירדן, ולפיכך נראית ההגהה שמשייכת לשון זה ליושבי ארץ עכו (= Πτολεμαῖ[δ]ων χώρα), והוא על דרך הלשון במק"א י' ל"ט ואת עכו ואת הארץ הבאה אליה. - הים. ים התיכון. -

קכ-מה שנאמר כאן על עזיבת המחצבים של המתכות בתקופת הפרסיים אינו ברור כל צרכו, ואינו נראה אם בהרי ערב הקרובים לארץ יהודה הכוונה לרכסי מואב-עמון-גלעד או להרי אדום או לצפון ערב. יש להשוות הכתוב בדברים ח' ט' ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצב נחשת. ובאמת היו בקרבחה של א"י מחצבות של מתכת. יוספוס (מלחמ' ד' ח' ב') מזכיר הרי ברזל הנמשכים עד מואב. אדריגירי מלך אשור (780-810 לפני סה"נ) מזכיר מס של ברזל מארם-דמשק. מחצבות עתיקות של ברזל נמצאו על הכרמל ובואדי עג'לון (פלג מזרחי של הירדן). בכלל, היה לבנון מרכז למחצב של ברזל, ואף בנוגע למחצבי נחשת אפשר לציין הלבנון ואדום וערב הצפונית. -

קכ"א - קכ"ז. שבחיהם של הזקנים המתרגמים ואלעזר כהן גדול.

קכב הוא מתאר את הזקנים כפילוסופים פריפאטיטיקים. - השביל האמצעי. τὸ μέσον κατ'ἀστυμα. - לעומד בראשם. אלעזר כהן גדול. -

נסות וברבריות במחשבה ונס מאסו הנהירות ונהתנאות במעלה עליונותם והיו למופת בשיתות ובתקשבה ובתשובה לכל-אדם בהנן: וכלם היו נאמנים למדה זה ואף התחרו בה איש ברעהו: קכג וכלם היו ראויים לעומד בראשם ולמדויותי הטובות: מרגש הנה כמה גדולה אהבתם לאלעזר שהיתה קשה עליהם פרידתם: ומלבד אשר כתב אל-המלך על-השבתם עוד הרבה לבקש מאנדריאס ומאתנו קכד לסניע בזה פכל אשר נוכל: ואם-גם אנו הבטיחנו להשתדל הרבה בזה [בכל-זאת] אמר כי הוא בדאנה גדולה: ובאמת יודע הנה כי למלך האזהב טוב חשוב מכל-דבר להביא בני-אדם המקדמים קכה באחר המקומות משאר הקריאות בתרבות ובשכל: ואני חושב כי נפה הוא אומר שאם יהיו אצל אנשים צדיקים וסכמים תהיה-לו השמירה המקלה ביותר למלכותו כי הלא האוהבים יוצעים לו קכו בגלוי-לב את-המועיל: ומעלה זה היתה לשליחיו ושל אלעזר: והוא הבטיחנו בשבועה כי לא הנה מניח את-האנשים האלה [ללכת] אם-הנה מקריחו ענן אחר שאלו אכל הוא שולחם לטובת הכלל קכו לכל-בני המדינה: כי בשמירת המצות כלולים חיים טובים ולדבר זה ושל-שמירת המצות מניעים יותר בשמיעה מאשר בקריאה: ובהקחות אלה והדומות להן היתה נראה הנמנה שהיתה לו אליהם: קכח ראוי להזכיר בקצור את-התשובותיו לשאלותיו אשר אחשב כי רבים ימצאו בהן ספק על-דבר כמה דינים שבתורה על-קכט מאכלות ומשקים ואף על-בעלי החיים הנחשבים טמאים: וכאשר שאלנו למה אלה נחשבים טמאים [רק] לאכלה ואחרים אף למגע וכלא בריאתם אמת: כי רב מצות התורה הן מתוך-המרה ומהרה ואלה [המצות] הן מתוך-המרה מפלגת פתח ואמר על זה:

קכו על ידי השמיצה. διὰ τῆς ἀσφαλάσεως. לשון זה משתמע לשני פנים: דיוק השמיצה באופן ודיוק ההשקעות, כל' קיום המצות. -

קכ"ח-קכ"א. על טיבה של התורה.

קכח רבים. הנכרים שמתענינים בדינים שבתורה. - בויקרא י"א (והשוה דב' י"ד) החלוקה היא כך: א) על מאכלות ומשקאות (א'-כ"ג), ב) על בעלי חיים טמאים (כ"ד ואילך). - ומשק ים. רמז לויקרא י"א ל"ד וכל משקה אשר ישתה בכל-כלי יטמא. ואולי כוונתו ליין נסך. - מתוך חמרה יתרה ואלה [המצוות] הן מתוך חמרה מפלגת. במקור: מתוך אמונה יתרה (δεισудαιμόνως) ואלה מתוך אמונה יתרה מופלגת (πάνυ δεισι-δαιμόνως). מושג זה של אמונה יתרה (superstitio) אין לו הגדרה בעברית, שהעברי סבור

קלח תראה דרך הסוים ומהתערבות עמיתבריות עד פמה
 הן משפיעות: מתוך התערבות עמיתשעים וסורו האנשים מן
 הדרך והם אמללים כל-ומיהם: אבל אס-יחיו בתוך-הקמים ונבונים
 קלא מחסר דעת ובאו אל-חיים טובים יותר: על-כן קבע מחוקקנו
 בראשונה עקרים ליראת שמים ולצדק וכל זה למד לא ורקן
 באסורים כי אס-גם במצות והסביר את-הנזקים ואת-הענשים
 קלב המגיעים אל-החוטאים מאת האלהים: ראשית-כל הוכיח כי
 האלהים הוא יחיד וכחו נראה בכל ושלטונו מלא כל-מקום וכל-
 דבר הנעשה על-ידי בני האדם בסתר לא נעלם ממנו כי אם-
 קלג כל-אשר-נעשה האדם ואשר יחשב לעשות גלוי לפניו: ואחר
 אשר ברר ולבן כל-זה באר הטוב הוכיח שאם אס-עלה על-לב
 האדם לעשות דבר רע לא-יוכל להעלימו ואף כי אס-עשהו:
 קלד ובכל-התורה הוכיח את-כח האלהים: ואחר עשותו התחלה זה
 הראה עוד כי כל-שאר בני האדם וולטנו קוראים בשם אלהים
 רבים גם כי הם בעצמם חזקים הרבה מאלה שהם יראים מפניהם
 קלה בסבלותם: ובעשותם פסילי אכן נעץ יאמרו שהם משמשים סמל
 ודמות לאשר המציאו דבר-מה מועיל לחניהם ולקם הם עובדים
 קלו וסבלותם נראה מיד: כי באמת היתה זאת סבלות גמורה אס-היה
 מירש הוא נעשה אלה בגלל המצאתו: כי בקחתם חלק מחלקי
 הבריאה ורקן הרגישו וכוה] וגם הוכיחו היותו מועיל אבל לא הם עשו
 קלו את עצמותו: ועל-כן הבל וריק הוא לעשות לאלהים את-הדומים
 [לקם]: אמנם רבים הם עתה האנשים העולים בכח המצאתם
 ובידיעותיהם על-אשר היו לפני מזה ואכל] אינם מגיעים לידי-כן
 שיעבדום: ובכל-זאת חושבים את-אשר יצרו את-הפסילים ואשר
 קלח עשו את-המומים לתקמים ביותר בין היונים: ומה אפשר לומר על-

שענינים הנכנסים לגבי הנכרים במושג זה הם בכלל אמונה טפלה והבל. וכאן מסרנו ברוח
 העברי שהוא מחמיר במצוות. —

קלא ג' דברים עשה משה: קבע עיקרים, לימד אף ע"י הסברה והראה על ההפסדים
 והפורעניות שמגיעים לחוטאים. —

קלב ג' דברים לימד משה: אחדות ה', כח ה' נראה בכל והוא יודע הכל. —

קלד-השקפתו על מוצאה של עבודת אלילים דומה להשקפתו של איבהימירוס (הצרני של
 קלה קסאנדר במקדוניה, בערך ש' 316), שהיה סבור שהאלילים היו מתחלה בני אדם שהצטיינו
 בגבורתם או בהבאת תועלת, ולפיכך האליהם אחר כך מתוך הכרת טובה להם על מעשיהם. —

האחרים על-המצרים והדומים להם שטופי ההבלים המאמינים
 בחיות וברב הווללים ולקם הם עובדים ולקם הם מקריבים אס-
 קלט לחיים ואס-למיתם: והמחוקק התקם אשר נתן מאת האלהים כח
 להשיג בדעתו הכל אחרי אשר הקיף בעינו את-כל-הענינים נדר
 בעדנו בסוג בלתי-נפרץ ובחמות ברוח: אשר לא-נהיה מתערבים
 בכל-פנים עם-שאר-האמות ואשר נשאר טהורים אס-בגוף אס-
 בנפש חפשים מדעות הבל ויראים את-האלהים הנחיד והבל-יכל
 קמ מחוץ לכל-הבריאה: על-כן בחרו המצרים מרוביהם אשר תדרו
 במבטם לתוך-דברים הרבה והם בקיאים בענינים [שכלנו] מכנים
 אותנו אנשי אלהים: ואין [תאר] זה הולם לשאר-אנשים אס-אינם
 יראים את-אלהי אמת אבל הם אנשי מאכל ומשתה ומלבוש וכל-
 קמא תכונת נפשם שואפת לזה: אבל אצל אנשינו אין לזה כל-ערך
 וכל-ימי חיהם עוסקים הם בתקירה על-גדל האלהים:

קמב ולכן לבדתי התערבנו באחרים ולבדתי סורנו מן-הדרך מתוך-
 התחברות אל-מקלקלים נדר בעדנו בכל-צד בדיני טהרה במאכל
 קמג ובמשתה ומנע ושמיצה וראיה: ובכלל קבע את-החוקים האלה לפי
 ההגיון הטבעי והם מקלקלים בכח אחד וכל-פטרט ופטרט ושל-הגיון
 קמד עמק למה אנו נמנעים מהשתמש בזה ואנו משתמשים בזה: למשל
 אבאר-לך ברמז חק אחד או שנים לבדתי בואף לירי סברה מפרכה
 שפאלו לטובת העובדים והחלדות וביוצא בהם צנה משה לקום
 את-המצות ההן: אבל הוא קבען בצדק לשם התעוררות מחשבות
 קמה טובות והתהוות מדות טובות: כי העופות שאנו משתמשים בהם
 כלם ביתיים הם ומאנינים בטהרתם והם משתמשים למאכלם
 בירקות וחסים כמו היונים והתורים והתרנגולים והקוראים

קמ אנשי אלהים. כגון משה איש האלהים (דב' ל"ג א', דה"א כ"ג י"ד ועוד) ואלהיו
 (מל"ב א' י'). וכן מצינו בשמות ד' כ"ב כה אמר ה' בני בכרי ישראל, ובחכמת שלמה
 (י"ח י"ג) אף המצריים אומרים לאחר מכת בכורות שעם בני ישראל הוא בן-אלהים. — כאן
 הוא מחלק את בני-האדם לשני סוגים: אנשי אלהים ואנשי מאכל ומשתה ומלבוש (השוה
 ישע' כ"ב י"ג אכל ושתו כי מחר נמות). —

קמא על-גדל האלהים. במקור: τῆς... δυνάστεως (= על כחו וכל-יכולתו). —
 קמב ושמיצה וראיה. תוספת של חסידות למה שכתוב בתורה. —
 קמד חד של לגלוג מצד הסופרים היווניים למצוות שבתורת משה נשמע כאן (וכן בפסוק
 הקודם). — העכברים והחלדות. ע' ויק' י"א כ"ט. —
 קמה העופות. ע' שם י"א י"ג-כ"ג, דב' י"ד י"א-י"ט. — והתרנגולים. במקור:

קמו וקאזים ואחרים באלה: ובין העופות האסורים תמצא עופות-בר ואוכלי בשר ומדבאים בבתם לנשאים ואוכלים ברשעם את- הביתיים האמורים למעלה: ולא זה בלבד כי אסגולים הם אף קמו את-הסלאים וגדני העזים ועושים עול לבגידאדם אס-לממים ואס- לחיים: ובקראו להם ממאים נתן בזה דגם כי אשר-נתנה להם התורה עליהם להיות ישרים בנפשם להתנהג במדת הצדק ולבלתי רבא כל-יצור בסמכם על-כח עצמם ולבלתי גול דבר כי אס- לנהג בנתיהם בצדק כמו שהעופות הביתיים הנזקרים למעלה מתפלגלים בירקות הגדלים על-פני האדמה ואינם מדבאים את- קמח החלשים מבני מינם: ובכן על-ידי הדינים האלה מסר המחוקק רמזים לנבונים כי יהיו צדיקים שלא-יגעשו כל-דבר-אלמות ולא קמט ודבאו לאחרים בהיותם סומכים על-כח עצמם: הלא אס-אסור לנגע בנזקרים למעלה מחמת תכונתו של-כל-אחד מהם אף ותכן של-איש-אחד [ואדם] בכל-יכולתו לבלתי-היות תכונתו שלו יורדת לצד קג שהוא: בזה נתבארו לנו בדרך משל כל-ההתרים לכל-העופות האלה: בן בהפרסת פרסה ושסיעת שסע וש-רמו שצריך [ואדם] קנא לשמע כל-מעשה מן-המעשים בשאיפה לשוב: כי כחו של-כל- הגוף וכשר פועלתו יש להם תמיכה בבתמים ובקדעים: ולכן קנב וברים ברמו זה לבן הכל אל-הצדק על-ידי הבהלה: ועוד טעם יש והוא מפני שאנו מבדלים מכל-בני האדם: כי שאר-בני- האדם רקם מממאים עצמם בהתדונות ובה נחמאו הטא גדול: וארצות וערים קלן מתפארות בזה: ולא די שהם מונדנים אל- זכרים כי אס-גם אל-אמותיהם ואף אל-בנותיהם הם מממאים: קנג ואולם אנהנו פורשים מזה: ואשר הוא בעל המדה ההיא שבהבהלה הלא הוא [באשר] הורה ומשה אף בעל מדת הזכרון: כי כל- מפרסי פרסה הם גם מעלי גרה והם מורים אל-נכון לבעלי קנר מחשבה את-מדת הזכרון: כי העלאת גרה אינה כי אס-זכרון

ἀττακοί (= מיני ארבה), וברור שאין כאן מקומו של ארבה בין העופות הביתיים. - האוזים.
ע' שם י"א כ"ב בע'.

קמו ואינם מדבאים את החלשים מבני מינם. כך הוא הנוסח הנכון. -
קנ בדרך משל. τροπολογῶν (= בדרך אליגוריה). -
קנב על נישואין עם אחיות שהיו נהוגים במצרים הוא עובר בשתיקה. -

קנה לחיים ולקיום והמחוקקו חשב כי החיים ותקומו באכילה: על- בן נאמר גם בכתוב ובר תזכר את יי אלהיך אשר עשה אתה את-הגדלות ואת-הנוצאות: ואמנם בחשב [ואדם] על-זה יראו גדלות ונוצאות: ראשית הרבב הגוף ובלבדלת האכל והקדלה- קנו אבר: ויותר מכל-המשמר הנפה של-הרנשות ומרץ הממשכה ותנועתה שאינה נראה ומהירות כל-מעשה ומעשה והמצאת קנו האמניות: [כל-אלה] תכונתם לאין-חקר: ועל-כן הוא מצוה לזכר כי כל-אשר ברמו למעלה קום בתכונתו בבת אלה: וכל-זמן ומקום קבע לזכר ולחשב תמיד על-האלהים השליט והשומר: קנח ועל-כן רק אחר הקרבת ראשית המאכלות והמשקים לאלהים הוא מתיר הנאתם: ועוד נתן לנו אות-זכרון בכנפות בנדינו [בן] צנו לקבע בשערים ובפתחים את-הפך-שיות למען נזכר מציאות קנט אלהים: ואף צנה בדברים ברורים לקשר את-האות סביב היר: והוא מראה אל-נכון כי כל-פעלה צריכה להעשות בצדק ולזכר קס את-תכונת עצמנו ויותר מכל יראת אלהים: אף הוא צנה להנות בשבבנו ובקומנו ובלכתנו במעשי האלהים ולא רק בדבור כי אס-גם בעיון-מחשבה על-השנויים והרשמים שקדמו בנו לשכ-בתנו וליקיצתנו כי אלה חלופיהם אלהים הם ובלתי-משנים: קסא עתה הבררה לה המשיבות הותרה אשר בענין ההבהלה והזכרון מאשר בארתי לה בענין הפרסת הפרסה והעלאת הגרה: כי לא בלי תכלית נחקק החק ולא באשר עלה במקרה על-הלב קכב כי אס-לשם האמת ולשם הדרך אל-דבר נכון: כי בהזכאותיו על-המאכלות והמשקים ועל כל-עניני מנע צנה לבלתי עשה ולבלתי שמע כל-דבר בלי-תכלית ולבלתי השתמש בבת הדרך לנשות אל-עול:

קכג וגם על-החיות יש למצא את-המעמים האלה: אמנם מזיקה

קנה בכתוב. δὲ τῆς ποσότητος, ע' דב' ז' י"ח-י"ט וי' כ"א. - כאן (וכן קס"ח) הוא המקום הראשון בספרות שבא הלשון של כתוב לענין כחבי הקדש. -
קנח על מצות ציצית ע' במד' ט"ו ל"ח ודב' כ"ב י"ב. - על מזוזה ע' דב' ר' ד'-ט', י"א י"ג-כ"א. - את-הפרשיות τὰ λόγια (בה"א הידיעה). ודאי היו מכנים בלשון זה ביונית את המזוזה. ולקמן (קצ"ו) הוא משתמש בלשון זה לענין דבר-קדש כחם. -
קנט על מצות תפלין ע' דב' ו' ח'. -
קסג החיות. κνωδάλλον מן ההמשך נראה שכוונתו לשרצים. -

קסד היא תכונת החלדות והעקביות והדומים להם אשר נאמרו: כי העקביות מטמאים ומשחיתים הכל ולא רק אשר יהיה להם למאכל כי אפילו יעשו בלתי מועיל לאדם אשר יתנפלו עליו קסה להשחיתו: והחלדות מותרות הן למינן יען כי מלבד הנאמר קסו למעלה יש להן עוד תכונה בונה: הן מתעברות דרך האוננים ויולדות דרך הפה: ולכן מדה זה טמאה היא אצל בני האדם המנשימים בדבור את אשר יקבלו בדרך שמיעה ומכניסים אחרים ברעה והם מולידים לא טמאה עראית כי אפילו המו את עצמם קפו בקל-מקום ברשעת טמאה: ונה עושה מלבדם המבשר אחר אלה פאשר שמענו: ואמרתי אני חושבני כי עליהם לשינוי תדבר: ואמנם הוא לא יתחיל לענותם במכות ובענוי מות: והוא ואמר] אלה הם אשר עליהם דברתי: ובאמת זמה היא לאלב לאבדן קסה בני-אדם: ותורתנו תצוה לבלתי-עשה כל-דעה לאיש לא בדבר ולא במעשה: וכן הראית גם כנה בכל אשר-היה ביכלתי לעשות בקצרה כי כל-ההוראות הן לפי הצדק וכי לא-נאמר בכתוב דבר לשם פתיקה או לשם ספור בלבד: כי אפילו נעמל בקל-המים ובכל-המעשים לעשות צדקה עם-כל-בני האדם ונזכר על-קסט שלטון האלהים: ועל-המאכלות ועל-השרצים והסיות הטמאים כל-דבר מקון אליה צדק ואל יחש-אמת בין אדם לחברו:

קע לי נראה כי יפה הן [ואלעזר] על-כל-פרט ופרט: ואף על-הפרים והאילים והתנישים המקרבים אפר כי צריכים לקחתם מתוך-עדרי הקר והצאן הביתיים ולהקריב רק מאלה ולא מחיות השדה למען יהיו המקרבים מתפונים להוראות המחוקק ולא יהיו מתנאים בכל-דבר ויהיו מכירים את-תכונת נפשם: כי המביא

קסה לפי הוואלוגיה של Ps. Barnaba (X, 8) החולדה מתעברת דרך הפה (καὶ τὸ στόματι κύει) ועל תפקידן של האוננים אין הוא מדבר כלל (ע' ד' קאסיל במאור עינים, וילנא תרכ"ו, 49, וטראמונטאנו לפיסקה זו). וכבר סתר דעה אגדית זו אריסטו (De Genera-
tione Animalium III, 6, 5), והוא מסביר עיקרה כך: החולדה רחמה כרחם שאר בעלי ארבע רגלים, והיאך אפשר שעוברת יצא מתוכה דרך הפה? אלא משום שהחולדה כשאר בעלי חיים שסועי הפרסה... יולדת ולדות קטנים מאד, ולפעמים קרובות היא מטלטלת אותם ממקום למקום בפיה, הלכך גרמה לדעה זו (Gifford, Euseb. 374 מביאה Andrews).
קסו קסז מן הענין על קלקול החולדות הוא עובר מניה וביה אל קלקולם של בני אדם מלשינים. —
המלשינים = οἱ ἐμψάνιστοι = המודיעים.

קעא קרבן את-כל-הקדש נפשו הוא מקריב: ואחשב כי גם בדרך-האכלה ראוינה שיתנונו להיות נמסרת: ולכן פילוקרטס לא-הקתה את הדעת ראיתי צריך לבאר לה את קדשת התורה ופרושה הפשוט: קעב ואלעזר הביא קרבן ובחר באנשים והבין מתנות הרבה למלך קעג ושלחנו בלנות בטחון רבה: כהנינו לא-לקסנדרה הגד למלך על-דבר בואנו: אנדריאס ואני הובאנו אל ההיכל ודרשנו בשלום קעד המלך באהבה ומסרנו אגרת אלעזר: ובהיות הדבר חשוב לו להקביל את-פני השלוחים צוה להוציא מעליו את-כל-שאר קעה המקרים ולקרא אל-האנשים: הדבר נראה מותר לכל כי הבאים לרגל עוננים נכבדים יראו את-פני המלך ביום החמישי כנהוג [ולבאים] מאת מלכים וערים נכבדות ותנו לבא אל-ההיכל ביום השלשים: אבל את-הבאים מארץ-יהודה חשב ראויים לכבוד יותר גדול: ומקבדו את-מעלת שולחם הוציא מעליו את-האנשים שחשבים מותרים וממלך הנה ומסכה כי נבאו ויךשו בשלום: קעו ובאשר באו ובידיהם המתנות אשר נשלחו והדפתראות המקננים אשר הוזהרה בהם התורה פתיקה בזהב באותיות יהודיים ותקלף הנה מעבד להפליא והתפר של-נהירעות] זה לזה לא-הנה נראה

קעא ופירושה הטבעי. φουσιῶν διαύοιαν. הפירוש האליגורי הוא לדעתו הפירוש הטבעי. —

קעב-ש. חלק ג: המתרגמים אצל המלך באלכסנדריה.

קע"ב-קפ"א. ביאתם לאלכסנדריה והקבלת פנים בהיכל המלך.

בלוית בטחון רבה, שהיו צריכין לעבור בשיירה דרך המדבר. —

קעו והדפתראות. השם δαφτέρα ענינו עור קלוף ומעובד למחצה, וכמו-כן כל מה שנעשה מן העור, כגון גויל (ומכאן תרגום תאוד' בישע' ח' א' = גליון, ועקילס ותאוד' בזכריה ה' א' = מגלה), מקסה (הע' בשמות ל"ט כ"א ול"ד). וכאן דפתראות = מגילות, ספרים. — התורה כתובה בזהב. השוה מסכת סופרים א' י': אין כותבים בזהב. מעשה בתורחן של אלכסנדרים שהיו כל אזכרותיה כתובות בזהב ובא מעשה לפני חכמים ואמרו תגנו. וכן הברייתא בשבת ק"ג ב': ... או שכתב את האזכרות בזהב הרי אלו יגנו. — באותיות היהודיים. ולעיל (ג'): באותיות עבריות. — והקלף φημί = עור (השוה מגלה ירו' א' י"א: וצריך שיהא כותב על הגויל במקום השיער ועל הקלף במקום נחשתו, אם שינה פסל. לא יהא כותב חציו על העור וחציו על הקלף). וע' שו"ת מהר"י מינץ סי' ט"ו: "הגויל לא הוסר ממנו כי אם השיער, ובצד השני לא הוסר כלום, כדאמרין בפרק קמא דב"ב וב' — ג' א"י גויל אבני דלא משפיין. גם היה כבוד יותר מדאי לכך המנהג לכתוב ס"ת על הקלף". — והתפר של-נהירעות] זה לזה לא-היה נראה. ר' עזריה (מאור עינים עמ' 145) החליט מדברים אלו שהיו "יריעותיו ומחבורות בדבק אשר לא כהלכה בספרינו". —

קעז פראות המלך את-האנשים התחיל שואל על-הספרים: וכאשר גלו את-הספרים וגללו את היריעות עמד שעה ארבעה: ואחרי אשר השתחוה שבע פעמים אמר: מודה אני רבותי לכם ועוד יותר לשולחכם ויותר מזה לאלהים אשר דברי קדש האלה לו קעח הם: וכאשר קראנו כלנו הבאים והנמצאים בנפש אחת ובקול אחד יחי המלך פרץ בבכי מרב שמחה: הלא התעברות הנפש קעט ורב הכבוד מביאים לדמעות מתוך-אשר: ובאותו להעמיד את-הספרים בסדר פנה אל-האנשים בברכה ואמר: אנשים יראי אלהים מן-הצדק הנה לחלק בראשונה כבוד לנאמרים האלה אשר בגללם שלחתי לקרא לכם ולהושיט לכם הימין אחר-יבן ועל-יבן עשיתי ככה בתחלה: יום גדול הוא יום זה באתם אלי ושנה שנה יהיה מקבד כל-ימי חיינו: ואף הוא חל ביום נצחון לנו במלחמת הים על-אנטיגונוס: ועל-יבן אחפץ לאכל אתכם היום קפא את-לחם הצהרים: הכל יהיה מוכן על-פי מנהגים: וכאשר הביעו את-שמחתם צנה לתת להם את-הדירות הנפות ביותר הקרובות למצודה ולקהל את-המשתה:

קפב וניקנור סוכן הראש קרא לדורותאוס הממנה עליהם ולשבתם ואנהו לקהל לקל-אחד: כי-יבן היתה הדין מאת המלך באשר תראה את-פעת: כי לפי מנהגי-הערים השונים אשר להן דיני

דברי קדש. λόγια (ולעיל, צ"ז, בא לשון זה לענין החשן שהוא בבחינת דברי שמים, אורקולון) -

קפ ושנה שנה יהיה מכבד. פילון מספר (de vita Moysis II, 7, 140) שמדי שנה בשנה היו חוגגים אותו יום באי פארוס לזכר מעשה תרגום הע' - אנטיגונוס. הוא אנטיגונוס גונאטס בן דמיטריוס פוליאורקטס, מן הסניף המקדוני של הדיאדוכין, שראשית פעולתו היתה בש' 286. מן ההיסטוריה ידועה מלחמתו של אנטיגונוס עם תלמי פילדיפוס בקוס (בערך ש' 257-262), אבל במלחמה זו ניצח אנטיגונוס דוקא ומצרים הפסידה. כמה השערות נאמרו בשביל ליישב ענין תמורה זה (ע' טראמונטאנו במבואו עמ' 112-113) -

קפב-ב-ש'. שאלות ותשובות של המלך והמתרגמים בסעודה.

קפב סוכן הראש. הנוסח הוא ἀρχιεργός = ראש הרופאים, אלא שנתקבל תיקונו של Letronne (Journ. d. sav. 1829): ἀρχεδέατρος, שהתאר הפשוט ממנו δέατρος (=הטועם בתחלה, הממונה על משק הבית) נמצא הרבה פעמים בכתובות. ואע"פ שהוא לשון יווני, מכל מקום קבלהו אלכסנדרוס מן הפרסיים, והתאר ἀρχεδέατρος (=ראש הטועמים, שרהאוכלין. טראמונטאנו תרגם: Gran Maggiordomo = רב ביתו) היה נהוג בחצרם של בני לגוס (ע' טראמונטאנו). - יוספוס מוסר בדרך פראפראסה: ὁ ἐπὶ τῆς τῶν ξένων ἀποδοχῆς τεταγμένος -

קעז

קפ

קפב

משקאות ומאכלות ומשכבות משלחן ויהיה מננן הממנים: ובבואם אל-המלכים היו מכינים [להם] הכל לפי-מנהגיהם שלא יהיו מרגישים כל-דבר בלתי נעים ויבלו את-הזמן בשמחה: וכן נעשה גם-לאלה: ודורותאוס האיש הקשוב ביותר הפקד עליהם: הוא הכין כל-אשר הנה בידו מן-הצדק לשם הקבלת פנים בואת: את-הסבותיהם חלק לשני סדרים במצות המלך: להציגם אמר להםב לימינו ולנשארים מאחורי הסבתו שלא מבלי לחסר דבר שיהיה לכבודם של האנשים:

קפג

קפד ובחסבם אמר לדורותאוס לעשות הכל כמנהגים שנוהגים כל-הבאים אליו מיהודה: על-יבן הרחיק (דורותאוס) את-הספרים הקרוזים ואת המקריבים ואת האחרים הנוהגים לשאת תפלה ואמר לאלישע זקן הכהנים מאשר באו איתנו לשאת תפלה: והוא קם ואמר בראוי:

קפד

קפח אל שדי ומלא קד המלך מקל-הטוב אשר ברא ויתן-לך ולאשתך ולבניך ולדבקים אליך כל-שפע בימי חייך:

קפח

קפו ובאמרו את-הדברים האלה נתעברו (המקבים) במחיצת פנים וקריאות שמחה וענג לשעה ארבעה: ואחרי-יבן פנו להתענג על-השלחן אשר הוכן וכל-המשרתים היו עושים בסדר שהתקין דורותאוס ובתוכם היו אף נערי המלך ומקבדיו:

קפו

קפז ובשעת ההפסקה לקח-לו (המלך) מועד וישאל לישוב בהסבה ראשונה והם היו מסדרים לפי-שנותיהם איך יוכל לקום את-מלכותו עד-סוף [ימיו] בלי הפסד: האיש חכה מעט ואמר יותר מכל תשמר [את-מלכותך] אם-תהי מחקה תמיד מדת הרחמים שלא-להים ותהי מאריך-אף ותענש את-הקראוים לך ברחמים יתרים ממה-שלהם ראויים אז פתחיקום מן-הרע ותביאום לידי תשובה:

קפז

קפד

קפה

לאלישע. במקור: לאלעזר. ונתקבל השם אלישע על סמך יוספוס (וכ"י אחד של אריסטואס). ברשימת המתרגמים (מ"ז-נ') יש שלשה אלישע (מן השבט הראשון והרביעי והעשירי) ואלעזר אחד (מן השבט העשירי), והואיל וקשה לומר על יוספוס שטעה והחליף לאלעזר באלישע, לפיכך שיערו חכמים שהלשון ἐρεῶν προσφύτερον (= זקן הכהנים) הטעה למעתיקים, שסבורים היו שענינו הכהן הגדול, והלכך הכניסו בצדו של התאר לאלעזר במקום אלישע. - זקן הכהנים. ודאי רובם או כלם כהנים היו. - ולדבקים אליך. ὁμοφύτοι = הדומים לך, המתאימים לך. -

קפט בשבחו אותו שאל המלך לשמוך איך ותנהג בכל-מעשה:
והוא השיב אם-ישמר-צדק לכל ויטיב לעשות כל-דבר וינשים
אל-לבו כי כל-מחשבה ידועה לאלהים: ובהחלף בראות אלהים
לא תאבדו בכל-דבר:

קצ ואחרי הסבירו אף לזה בכל-לבו שאל לאחר איך יוכל
למצא אוהבים החושבים כמהו: והוא השיב אם-ינאז שאתה
מרבך ראנה לטובת העם אשר תמשל-בו: ואתה תעשה זאת אם-
תתבונן איך אלהים עושה-טוב לבני האדם בתתו להם בריאות
ופרנסה ושאור-צרכיהם] בעתם:

קצא כהביעו את-הסבמתו לזה שאל לשמוך איך יוכל לקנות לו
שם טוב בראיונותיו ובמשפטיו אף מאת בני האדם אשר לא
השיגו את-מבקשם: והוא אמר אם-תהנה מדבר אל-כלם בלשון
שנה ועל-הסנבים לא תתנאה בדברים ולא תעשה אתם בלם:

קצב ואתה תעשה בן אם-תהנה מעט בסדר הקבוע מאת האלהים
שהוא ממלא בקשות ההגונים ולשאנים משיגים את-מבקשם וגלה
בתלומות או במעשים כי [מבקשם] יביא הפסד: והוא נפרע מהם
לא כרשעתם ולא כגדל פחו כי אם-יתנהג [אתם] ברחמי אלהים:
קצג הרבה אף בשבחו של זה ושאל לשלאתריו איך יוכל להיות
בלתי מנצח במלחמה: והוא אמר אם-לא ישים בטחונו ברב
חילו או בכחות צבאו כי אם-יקרא לאלהים בכל-עצת שניצלים
את-דרךבו ויכלכל כל-מעשיו בצדק:

קצד ואחרי אשר הסביר אף לזה שאל לאחר איך ותנהג למען
יהנה נורא על-אויביו: והוא השיב אם-בהשתמשו בנשק ובחיל
רב ידע בראיה לא יצלחו לגמול רבים להשלים דבר-מה: ואף
אלהים מביא פחד בכל-לב ברחותו את-הדין ובהטילו אימה
מפני פחו:

קצה ושבח אף לזה ואמר לשלאתריו: מה הנה יפה-לו מכל
בחיים: והוא אמר הדעת כי אלהים הוא שליט מכל וכי
במעשים הנפים ביותר לא-אנו מוציאים את-מחשבותינו בהצלחה
כי אם-אלהים הוא המשלים את-מעשי מכל והוא מדריקם בכחו:
קצו השמיע כי נס-זה יפה דבר ושאל לאחר איך ושמר את-כל
אשר-לו בשלמות ובכספו ויחילוה בכה לבניו: והוא אמר אם-

תהנה מתפלל תמיד אל-האלהים שיהיו לה מחשבות טובות
במעשיה: ואף את-בניה תצוה שלא יתנאו לא בכבודם ולא
בעשרם: כי האלהים הוא הנותן בחסדו כל-אלה ולא מעצמם
תהנה להם עליה על-כל:

קצו אחרי אשר העיר על-הדברים האלה שאל לשלאתריו איך
אפשר לשאת בנושבים הדעת את-הבאות עליו: והוא אמר אם-
תניח לפני-כן שהאלהים עשה את-כל-בני האדם שיקחו חלק
ברעות הגדולות ביותר כמו בטובות ואין אדם נשאר מחוץ לכל-
אלה: והאלהים נותן אמץ הלב ואליז נש להתפלל על-זאת:

קצז נמלא אהבה אף לזה ואמר שכלם יפה השיבו: ושאל עוד
אחר ואחיד לעת עתה למען נעבר גם אל-דברים שבתענוג
וינבלה את-הנמן בנעימים: ובששת הנמים הנשארים אלמד דבר-
מה אף מן-הנשארים על-פי הסדר:

קצח אחרי-כן שאל לאחר מה היא תכלית הנבונה: והוא השיב
אם-הפך הצדק ימלא בשעת סכנה כמו שעלה במחשבה תחלה:
ואתה המלך החושב טוב ימלא [לה] מכל מאת האלהים המושיע
ר לך: ואחרי אשר-השמיעו כלם והביעו והסבמתם] במחיצת בפנים
אמר המלך לפילוסופים והם היו שם לא-מעטים: אהשב כי
האנשים האלה מצטיינים במדות טובות והם מלאים בינה כי תכף
ומיד נתנו תשובות יפות לשאלות האלה וכלם פתחו דבריהם
באלהים:

קצח ומגידמוס מאירטריה הפילוסוף אמר בן דברת המלך:
אחרי אשר מכל נהוג בהשקפה והאדם נחשב בצדק ליציר
אלהים [ולא] יוצא [מזה] כי כל-פח הדבר ונפיו מאלהים מוצאם:
קצב המלך הקביר לכל-הדברים האלה השיחה נמרה [והמקבים]
קצג פנו אל-השקפה ועם-בא הערב נמר המשתה: ביום מחר שבו

בישוב הדעת. μέτρος - אמץ הלב. εὐτυχία -

ומנידימוס מאירטריה. פילוסוף יוני, שהיה יליד אריטריה שבאיווובאה (נולד
בערך 350 ומת בערך 275) והיה בדורם של התלמידים הראשונים. הוא היה תלמידו של
סטילפון וידידו של אנטיגוניס גונאטס. ממקום אחר אין ידיעה על היותו באלכסנדריה. הוא
מקיים כאן הענין של השגחה כללית ויצירת האדם ע"י אלהים, והוא לפי שיטתם של סוקרטס,
אריסטו ואפלטון, ולפיכך צריכין לדבר בשם אלהים באותם הענינים שהמלך שואל עליהם.

קצו

קצא

אל-מקמותיהם בסדרם ותפעה נמשכה: וכראות המלך שעת-
הבשר לשאל את-האנשים התחיל שואל את-המקבים) מאחרי
המשיבים ביום הקודם:

פתח בשיחה עם-האחר אשר כי ביום הקודם נשאלו עשרה:
ובהיות הדממה שאל איך יוכל להשאר עשיר: והנשאל תבה
קצת ואמר אם-לא נעשה כל-דבר בלתי הנון מצד השלטון ומצד
איהתאפקות ולא יבזבז ממון לרברי ריק והכל ואת-הנבגעים
יביא לידי אהבה אליו במעשה הטוב: והאלהים הוא בעל הטובות
לכל ואחריו צריכים ללכת:

שבתהו המלך ושאל לאחר איך יוכל לקום את-האמת תמיד:
לזאת השיב בדעתו כי השקר מביא תרפה גדולה על-האנשים
ויותר מכל על-המלכים כי אחרי אשר ביכלתם לעשות את-
הפזם למה להם לשקר: ועליה המלך לתפש מראש כי האלהים
אוהב אמת:

ובשהקבים בכל-לבו את לזה נתן עניו (באחר) ואמר: מה-
היא תורת החקמה: והאחר השיב כמו שלא תרצה לגופה
שניה לוקח חלק ברעות כי אם-בכל-הטובות בלבד בן תעשה
לנבגעים לה ולחוטאים ולטובים ולנשורים תהי מעניש במדת
הרחמים כי אלהים גם-הוא מנהיג את כל-בני האדם במדת
הרחמים:

שבתהו ושאל לשלצחרי איך יוכל להיות אוהב אדם: והוא
אמר: בהתבוננה כי בזמן רב ומתוך יסורים קשים מתפתח ונולד
המין האנושי: ועל-כן בהכרח שחיותם של בני האדם בצער
ומרות הם עוברים ותדע ביו אין להעניש בקלות-דעת ואין
לעשות עניוים: ואם-תהי מהרהר בכל-ענין תהי נוטה לרחמים כי
אלהים גם-הוא רחום:

הקבים לרבריו ושאל לשלצחרי איזהו דרך המלכות
הנחוצה מכל: והוא אמר להיות שונא בצע בנפשו ולמשל בגופו
בימי חסוים ולתת היתרון לצדק ולקנות לעצמו אוהבים מפעלי
מדה זה והן אלהים אוהב צדק:

ובהגיעו הסבממו את לזה שאל לאחר מה-תבוננה של-
יראת שמים: והוא אמר להכיר כי האלהים הוא תמיד פועל

רד

רה

רו

רי

רח

רט

רי

הכל ויודע וכל-אדם עושה עולה או פועל רעה לא יסתר (מפניו):
כאלהים העושה טוב לכל-העולם בכה אח-אמה בהקוה ואחר
מעשיו תהיה תמים:

השמיע את-הסבממו לזה ושאל לאחר מהו מדת המלכות:
והוא אמר למשל ופה בנפשו ולכל-תירשאה מתוך הנברות אחר
עשר וכבוד למותר ולמננה [- -] אחרי התבוננה היטב: כי הכל
לך וכמוהו באין: והאלהים אין לו צורך במאומה והוא סלח לכל
ואף אתה הלא תהרהר בך-אדם ואל-תשאה לרבות כי אם-לאשר
תצטרך למלכות: מהר לשבח ושאל לאחר איך יוכל לבון את-
המתעבה לרברים הנפים ביותר: והוא השיב אם-בכל-דבר וישנה
תמיד נהדו הצדק ונחשב כי העולה היא העדר החסוים: כי אלהים
אף-הוא נבטים תמיד לצדיקים את-הטובות הגדולות על-הכל:

שבת אותו ושאל לשלצחרי איך יוכל להיות בלתי-נרנן
בשנה: דבר קשה-המענה שאלת: כי אין בלחנו למשל בנפשונו
בענינים (מתרחשים) בשנה ואנו נמצאים ברשות חוש אין הניון
בו: חשים אנו בנפשונו את-הרשמים העוברים לפנינו (בשנה)
במורנאים: ואנו משתבשים וחושבים כי אנו שטים ביום ובאנה
או פורחים ועוברים למקומות אחרים ועוד דברים כאלה: ומי
יחשב שאין אלה במציאות:

ובכל-זאת עד כמה שפח השגתי מניע אחשב בכה: מכל-
פנים עליה המלך לבון את-דבריה ואת-מעשיו למדת החסידות
עד-אשר תכיר כי בשמרה את-המדות הטובות לא תתנהג בהסד
נגד ההניון ולא תבטל הצדק בהשתמשך בלח:

כי המעשים שכל-אדם עוסק בהם בהקין על-הרב מחשבתו
פונה אליהם אף בשנה: ואדם שכל-מחשבתו ומעשהו פונים אל-היפה
ביותר אשריהו גם בהקין גם בשנה: ועל-כן אתה תמיד בשלחה:

ריא

ריב

ריג

ריד

רטו

רטז

ריג

רטז

ש אין בו הגיון. *δλως* -

מתוך הכלל שנקטו הזקנים בתשובותיהם שלא ליתן שום תשובה מבלי להזכיר בה
שם שמים (כמו שהעיר הכותב ר"ה, ואף המלך בעצמו ר') נראה שבתשובה זו אין
הנוסח בסדר וצריך היה לסיים התשובה בלשון מעין: ולך המלך ידריך אלהים הכל את-
המחשבה ואת-המעשה אל היפה ביותר הן בהקין והן בשינה, ועל-כן אתה תמיד בשלחה
(וכבר הרגיש בכך Thackeray וסבור היה להגיה *ὁ δὲ θεὸς* = אלהים) במקום *ὅς δὲ* (=על-כן)
שבכ"י, וכן *ἐπετηγορότος* בתראה, ועדיין לא העלה דבר מתוקן כל צרכו. -

ריו אחרי הללו אף לזה אומר לאחר: מאשר אתה תעשירי למפן תשובה על-כן תשיב ונסב לסעדה ושאל אותו: איך ולנהגו ריח לבקתי עשות דבר בלתי הנון לעצמנו: והוא השיב לעולם תהי משגית על-כבודך ומעלתך עד שתהי מדבר וחושב במדה ראוייה לזה בדעתך כי כל-אשר תמשל בהם חושבים עליך ומדברים ריט בך: ועליך להראות לא גרוע מן-השחקנים: והם בתאדם לעצמם את-הפצויה שעליהם לשחק יעשו כל-הראוי לשם זה: ואם הן לא בפצויה תשחק כי אם-מלך תמלך באמת כי האלהים נתן לך השלטון הראוי למדותיה: רכ כאשר נגמרה השיחה אתם התחילו לעשק בהקנות לסעדה הבאה ואחרי מהא המלך בף בחכה שעה ארבה קראו לאנשים לסעד: רכא למחר הנה בסדר שהוא: וכראות המלך שעת-הבשר לשאל את-האנשים דבר-מה שאל את הראשון מן-הנשואים בסדר איתו השלטון הטוב מכל: רכב והוא אומר לשלט בנפשו ולא להגרר אחר החושים: רכג כי לכל-בני האדם יש תכונה שרוחם מושכם לך-בר-מה: לרב בני האדם נראה טבעי לנמות אחרי המאכל והמשקה והתענוגים ולמלכים לבבש ארצות לפי רב כבודם: אכל בכל יפה המדה: ואת אשר-נתן אלהים אותו תקח ותשמר ולבדלתי משג אל-תתאו: רכד רצה את-הדברים האלה ושאל לסמוך איך יוכל להיות נקי מקנאה: והוא תחשה מעט ויאמר קדם-כל אם-תחשב כי האלהים הוא הנותן לכל-המלכים כבוד ועשר מפלג ואין איש מולך בכח עצמו: כלם רוצים להשיג את-הכבוד שהוא ואין בבתם כי הוא מתת אלהים: רכה ואחרי הללו את-האיש שעה ארבה שאל לאחר איך יוכל לבז לאוניבים: והוא אומר אם-תהי הונה רצון לכל-אדם ומשיג

רכ קראו לאנשים לסעד. במקור: לישן (καθυπνοῦν), וטעות דמינכר היא, שהרי לא יקראו לאנשים רעבים למחצה שילכו לישן. - ונראה ג"כ שפיסקה מסורסת היא, שבאה סיפא לפני רישא, וסדרתיה כשיעורה. -

אחכה לא תהי גרא מכל-אדם: ולהיות נעים לכל ולקבל מאת האלהים מתנה יפה זו הוא הטוב מכל: רכו הסכים לך-דברים האלה ובקש מן-הסמוך להשיבו ושאלהו איך יוכל להשאר בשמו הטוב: והוא השיב אם-תהי חולק מרצונה ומסדריך לאחרים ותהי גדל-נפש לא יחסר שם כבודך: ולמען תהינה לך אותן המדות לעולם עליך לקרא תמיד אל-האלהים: רכו בדרך את-זה ושאל לאחר בנגד מי [על-אדם] להיות נדיב: ורוא אומר כלם חושבים כי צריכים להיות בכה בנגד כל-אדם הרוחש אחכה אלינו: ואני אחשב כי נדיב-בת-חסד הנבים אנו להראות למתנגדינו למען נדריכם בזה אל-החוכה ואל-המועיל לנפשונו: וחיב ואדם] להתחנן אל-האלהים שתמלא זאת כי הוא המושל במחשבת כל-בני האדם: רכח הביע את-הסמכות לך-דברים האלה ואמר לששי להשמיע את-תשובתו לשאלה למי הנבים להראות רצון: והוא השיב להורים לעולם כי אף אלהים נתן את-המאנה הגדולה ביותר של כבוד הורים: ובמעלה שניה נחשב את-דרכשי האוהבים ואמר כי האוהב דומה לנפשו: ואם תעשה בהשגחה את-כל-בני האדם ברחשי אהבה אליה: רכט הביע שמחתו אף לזה ושאל לשכנו מה-ישנה ליפי: והוא אומר הססידות כי היא מין יפי ממעלה ראשונה וכתה היא האהבה והיא מתת אלהים: ואותה קנית אתה ובה ישר-לך כל-טוב: רל אחרי אשר מהא בף בחכה ותרך שאל לאחר איך יוכל לשוב אחר בשלון ולהניע לכבוד אשר הנה לו לפני כן: והוא אומר אתה לא תבשל כי גרעת בכל-מקום הסדים המצמיחים רצון והוא יגבר על-הנשק הגדול ביותר ונמצא את-הבשחון הגדול רלא ביותר: ואם-יש נבשלים עליהם להפגע מעשות את-הדברים שהביאו בשלון ולעשות אדק ולקנות אהבה: ובמת אלהים היא להיות עשה-טוב ולא את-החסר:

רכח האוהב דומה לנפשו. כך נמסר בע' הלשון או רעך אשר כנפשו (דב' י"ג ו'): ὁ φίλος ὁσος τῷ ψυχῇ σου (= או רע דומה לנפשו). -

רלב רצה את-הדברים האלה ושאל לאחר איך אפשר להיות בלי עצב: והוא השיב אם-לא ירע לאיש ויועיל לכל בלכתו אחרי הצדק אשר פריז הוא חסר עצב:

רלב וסובים אנו להתפלל אל-האלהים כי לא-יביא עלינו רעת שתאם נגר רצוננו והם מנת ומחלות ויסורים וכל במוהם: ואתה הנרא את-האלהים לא יבואך אף אחר מאלה:

רלב אחרי אשר הרבה להלל אף לזה שאל לעשירי איזהו הכבוד הגדול ביותר: והוא אמר לכבוד את-האלהים ולא במתנות ולא בקרבות כי אם-בטהר הנפש ובקדשת הממשכה כי הכל נעשה ונסדר בידי האלהים ברצונו: ואתה לעולם ישלך מממשכה כזאת והיא נראה לכל מאשר עשית ואשר תעשה:

רלב בדרך המלך לכלם בקול גדול ושבת וכל-הנמצאים שם התחברו אליו ובקרט הפילוסופים כי הלא הם היו עולים עליהם הרבה במדות החיים ובהגיון בהיותם פותחים ודבריהם באלהים: אחרי-כן התחיל המלך מכבדם באהבה ושמה לתיבתם:

רלב ביום הבא הנה המשתה בסדר ההוא: ובהיות שעת-הבשר הנה המלך שואל את-הסמוכים לזקנים] שהשיבו לגור-כן: שאל את-הראשון אם-הבינה היא דבר הנלמד: והוא אמר הנשמה נעשית בבת אלה למען תהי תופשת כל-יפה וסרה מן-הספר:

רלב הסכים ושאל את הסמוך: ומה-ימסוג לבראות יותר מכל: והוא אמר מדת ההסתפקות ואותה אין להשיג בלתי אם-אלהים מסוג לזה את השכל:

רלב שמה לזה ושאל לאחר איך צריך למת להורים תודה כראוי: והוא אמר לא להעציבם בכל-דבר ומדה זה אינה אם-אלהים לא נדריך את-הממשכה אליה-נפח ביותר:

רלב אחרי אשר הסכים לזה שאל לסמוך איך אפשר להיות אוהב להקשוב: והוא אמר לחשב שמועיל לדעת הכל למען תוכל במקרים הבאים עליך להעמיד בנגדם [דבר] שתבסר מתוך-הדברים השונים ששמעת: ובהנהגת נר אלהים תוכל לפעל נגר מקרי הזמן כי תוצאות המעשים הן מאתו:

רמ שבת גם את-זה ושאל לאחר איך ולנהג שלא לעשות

דבר נגר החק: ועל-זאת אמר בהכרח שהאלהים נתן למחוקקים רעיונות להצלת חיותם של בני האדם תלך אחריהם:

רמא הסכים לו ושאל לאחר מה-תועלת בקרבת משפחה: והוא השיב אם-בשעת צרה [של-קרובים] נחשב עצמנו נזקים וסובלים כמוהם אז נראה עד-כמה חזקה קרבת המשפחה: ונהננים בן נצא להם אף כבוד ותועלת כי ההשתתפות מרצון מאליה היא נעשה [קשר] לא-ינתק לכלם: ובימי טובה אין לבקש מן-הקרובים דבר כי אם-יהי מתפלל אל-האלהים שיוטיב להם בכל:

רמא אחרי אשר שבת את-זה כמו את-ההם שאל לאחר איך נעשה אי-פחד: והוא אמר בשהסברה מעידה שלא נעשה כל-דבר והאלהים מדרך לרצות הטוב בכל:

רמא הביע בקול את-הספקתו לזה ושאל לאחר מה-לעשות כי ינהיגו להגיון הנשך: והוא אמר אם-ינהיג מתבונן תמיד באמנותיהם של בני האדם וידע כי האלהים יקח את-האשר [מאלה] ואת האחרים ודרך ויביאם אל-הכבוד:

רמא שבת יפה אף לזה ואמר לסמוך להשיב איך וינהג שלא יטה אל-קלות-דעת ותענוגים: והוא אמר בשימו לב כי הוא שליט על-ממלכה גדולה ומנהיג של-עם רב כי לעולם עליו לדאוג להם ואין לו צורך לחשב על-כל-ענין אחר: וסוב הוא להתפלל אל-האלהים כי לא ישאיר כל-חובה בלתי עשויה:

רמו שבת אף לזה ושאל לעשירי איך יוכל להביר את-העושים אתו במרמה: ועל-זאת השיב אם-ישגים היטב על-אצילות הנקנות של-האנשים הקרובים ועל-נדיבותם בשעה של-הקבלת פנים ובהתנצות ובשאר הפגישות אתו ויראה שלא נצאו מן-המדה הדיושה בברכות אהבה ושאר פרטים שבהנהגתם: והאלהים נדריך את נפשך המלך אליה-נפח ביותר:

רמא מקא המלך כף ושבת את-כל-אחד בשמו וקבה עשו אף שאר הנמצאים ואחר-כן עברו אליה-שיר ואל-השומחה:

רמא וביום הבא בראותו שעת-הבשר שאל לסמוך מה היא ההנהגה הנדולה ביותר: ולזה השיב אם-אדם לא ידאג לבנים ולא ישתמש בקליפתו לחנכם: וילעולם נתפלל אל-האלהים לא בקבה בעד

נפשנו כמו בעד צאצאנו בירוקה להם כל-טוב: אכל הרצון שהילדים יהיו פקחים ומלא בכם אלהים:

רמט

באמרו כי בהנן דבר שאל לאחר איך יוכל [אדם] להיות אוהב את-ארץ המולדת: והוא אמר בהנחתו כי טוב להיות ולמות בארצו: החיים בארץ נדרה מביאים לעניים בזה ולעשירים הרפה באלו גרשו ומארץ מולדתם בגלל מעשיהם הרעים: [ואתה] אם-תיטיב לכל במעשיך תמיד והאלהים יתנה מדת תסדר לכל תראה את-התבונה לארץ המולדת:

רנ

אחרי אשר שמע את-זה שאל לסמוך איך יוכל להיות בשלום עם-אשתו: והוא אמר [בהפירו] כי הנשים הן עזות והן הומיות לדבריו תפצן ומקשרות להפך פתאם אל-דעה משבשת והן חלשות בטבען טיב אדם להתהלך אתן בהקמה ולכלת-י עשה נגדן את אשר נביא לידי קטטה: הלא החיים הולכים ושר בשמחה יורע את-התכלית אשר אליה עליו לעשות את-דרך-בו: ובתפלה לאלהים מתנהגים החיים בהנן בכל-הענינים:

רנב

וכאשר הסבים לזה שאל לסמוך איך יוכל להנקות משעות: והוא אמר אם-תהנה עושה הכל ביושב הדעת ולא תהנה מקשיב לדבריו רביל כי אם-בעצמה תבחן את אשר נאמר ובעצמה תשפט על-הבקשות שהובאו לפניך ותוציא כל-ענין לאור משפטך תנקה משעות המלך: ולתבין כל-זה וללכת בדרך זה הוא מעשה כח אלהים:

רנג

שמח לדברים האלה ושאל לאחר איך אפשר להמנע מכעס: לזה אמר בהפירו כי לו השלטון על-הכל ואם-תהנה אפו נביא מנת וללא-תועלת ואכזריות יהנה אם-יטל את-החיים מרבים מפני שהוא אדון: אם-יכלם נכנעים לפניו ואין איש מתנגד לו למה יכעס על-אדם: וצריך לדעת בירוקה מנהיג את-כל-העולם ברחמים ובלי כל-כעס ובמדתו עליה ללכת המלך:

רנה

אמר כי יפה השיב ושאל לשלאתריו מה היא עצה מובה: והוא השיב לעשות הכל יפה ביושב הדעת ולהשוות בגמר הדעת את-הנזק הפורף לענין בדבר שפגד למען נעשה החלטה מובה לאחר שקול הדעת ונקים את-הנזק: והטוב מכל הוא כי כל-עצה תקים בכם אלהים כאשר אתה מתנהג בהסירות:

רנו

וכאשר אמר כי נבונה בהנן דבר שאל לאחר מה היא פילוסופיה: והוא השיב להתנשב יפה בכל-מקרה שיהנה ולכלתו הנגר אחר נצר הלב כי אם לחשב על-ההפסד הבא מן-התאווה ולעשות דבר בעתו במדה ולמען תפיש הבנת הענינים האלה עלינו להתפלל אל-האלהים:

רנו

אחרי אשר הראה פנים של-הספקה את לזה שאל לאחר איך יוכל להגיע לידי קבול בפנים: ופות בארץ נדרה: אמר להיות שנה לכל ולהתראות יותר שאל מאשר נבונה בעיני האנשים אשר אתה מתגורר אצלם: ואת האלהים משפטו לקבל בלי הבדל את-הענין ואת-בני האדם נוהגים באהבת חסד אל-הנכנעים:

רנח

אחרי אשר העיר על-פנות הדברים האלה שאל לאחר איך לבנות למען יהנה הבנין קום את את-הריון: על-זה אמר אם-נעשה גדולות ונשגבות אשר הרואים אותן ושמרו עליהן לרב נפון: ואת לאחר מן-הפועלים לא-ישלח [בלי שקר] ואת-האחרים לא ואלץ לעבודה נחוצה בלי שקר: וכאשר תהנה מענין איך האלהים ידאג למין האנושי ונדרה את-בריאותם וחזק חושיהם ושאר דברים תהנה את אתה פועל בזה ותשלם את-השקר המגיע בעד עבודה קשה: והנעשה בצדק הוא יתקום:

רס

אמר בירוקה יפה דבר ושאל לעשירי מה-דבר תהקמה: והוא אמר להפיר בעצמו כי לא-עשה רע וכי התנהג בחייו במדת האמת: ומזה תבא לך המלך הגדול ביותר השמחה הגדולה ביותר ושלנות הנפש ותקות ופות לאלהים לך המעוז את-השלטון בהסירות:

רסב

אחרי אשר שמעו את-הדברים האלה צהליו כלם במחיצת פנים לרב: את-הריון החל המלך מלא שמחה לשנות לחיים: ביום הבא הנה סדר המשתה כמו ביום את-מולד: וכאשר הגיעה השעה התחיל המלך שואל לנשארים:

רסג

אמר לראשון מה-נעשה אדם ולא יפנה אל-נאות: והוא השיב ושמר על-מדת השווי ובכל-מקרה וחשב על-עצמו אשר הוא אדם ומושל בבני-אדם האלהים משפיל גאים ומגביה שפלים ועניים: כאשר הלל לזה שאל לסמוך מי הם היועצים שצריך להנעץ

רסד

בהם: אשר במנשים בענינים הרבה ואשר לכם תמים אתו ואשר תכונה להם בתכונתו: ואלהים נגלה לאשר הוא ראוי לזה:

רסה אחרי אשר שבח לזה שאל לאחר מה-הוא מקנן הדרוש ביותר למלך: והשיב אהבה ותבה מאת הנכנים כי בזה נעשה קשר לאהבת נפש חזקה והאלהים נעשה כי הרצון הזה ישלם:

רסו כאשר שבח לזה שאל לאחר מה-תכלית הדבור: והוא אשר להוכיח למתנגד את-הדעות הנפסדות בסדר נכון: בדרך זה תמשך את-המקשיב לא בהתנגדות [לדבריו] כי אם-בהשמיעה שבתים עד אשר תביאנה לידי הכרה: ובשרון ההוכחה משג בעזרת אלהים:

רסו כאשר אמר כי יפה דבר שאל לאחר אם-נמצאים בממלכה עמים שונים איך צריך לבנו את-ההקטנים: והוא אשר להראות לכל-אחד את-רצונה בו ולקחת למנהיג את-הצדק: ואתה תעשה בזה בעזרת אלהים הנותן לך וכלת לענן יפה:

רסה אחר שהביע חבתו לזה אמר לאחר על-מה נש להתעצב: על-זה השיב על-המקרים הקשים שקרו לאזרחים כאשר נראה אותם והם לזמים רבים ואינם נמנעים: אבל על-המיתים והנפסרים מן-הצרות אין השכל מחויב התעצבות: אמנם כל-בני האדם מתעצבים מפני שהם חושבים על-עצמם ועל המועיל לגופם: והמלט מכל-דע הוא בכת אלהים:

רסו אחרי אמרו כי השיב בהנן אמר לאחר איך יהיה אי-כבוד: והוא אשר אם הנאות מנהיגותו והעזות מתמידה או יצמח אי-הכבוד והעדר החשיבות: ואלהים הוא אדון-כל-כבוד ומכריע באשר ירצה:

רע אחרי אשר הסכים את לתשובתו של-זה שאל לשמוך בידי מי עליו להפקיד את-עצמו: והוא אשר בידי אנשים העוזרים לך בנפשם ולא מפתח או מתועלת עצמם על-מנת לקבל פרס: כי-זה אות לאהבה וזה ללב וללב ולבקשת תועלת: כי השואף לקצוץ הוא בוגד בעצם: ואתה תכל נזמים אליך בלבב שלם כי אלהים נתן לך עצה מוכה:

מתועלת עצמם. במקור: διὰ πολυωρίαν, ולא נהירא, ומסרתי לפי ההמשך. -

רעא כאשר אמר כי השיב בחכמה שאל לאחר מה-שומר על-המלכות: על-זה אמר ראה והשקפה כי כל-דע לא-נעשה על-ידי האנשים אשר הפקדו על-העם לשגרתו: וכבה אתה עושה כי אלהים נתן לך מחשבות נגידים:

רעב אמין את-זה שאל לאחר מה משמר את-החסד ואת-הקבוד: והוא אשר מדות טובות כי הן מקומות מעשים טובים ודחות את-הרע: כמוך השומר [לעשות] הטוב והנפה לכל כי מתנה זה נתנה לך מאת אלהים:

רעג הסכים בהנן את לזה שאל לאחר העשר כי שנים היו יותר על השבעים איך לשמר שלום בנפש את בשעת מלחמה: והוא השיב להניח כי לאיש מן-הנכנים לא נעשה כל-דע וכי כלם ינהלו את-המלחמה בעד מעשיהם הטובים ומתוך הכרה אשר אם גם יפקדו מן-החיים אתה תדאג לחיים: כי אתה לא תחדל לגמל לכל בלבך הטוב אשר נתן לך אלהים:

רעד מחא כח ברעש לאות הסכמה ותבה לכלם ושתה הרבה לחי כל-אחד והתחיל מתענג ומשתעשע עם-האנשים בשמחה ובקשון רב:

רעה וביום השביעי נעשו הקנות רבות יותר כי באו עוד אנשים רבים מן-הערים אשר היו בהן הרבה צירים: בשעת-הבשר שאל המלך לראשון מן-הנשואים להשאל איך יוכל להיות בלתי מרמה: והוא אמר לנסות את-המדבר ואת-המדבר ועל-מי ידבר ולהוסיף לשאל לאחר-זמן על-עצם הענינים ההם בדרךכים שונות: ולהיות בעל שכל חריף ובעל וכלת לדון על-הכל: זאת היא מתנה יפה מאת אלהים ואתה המלך קנייתה:

רעז בשהודיע המלך במהיאת פנים את-הסכמתו שאל לאחר מדוע רב בני האדם לא גיעו אל-מדות טובות: והוא אשר מפני שקלם אינם בוכשים את-יצרם ומתמקרים לתענוגים ומנה באה העולה ונשטף הפאנה: ומעלת המדות הטובות עוצרת בעד השואפים לתענוגים ומצננה [ועליהם] לבקר את-ההתאפקות והצדק: והאלהים מכלכל כל-אלה:

מן-החיים. τὸν βίον = מן האנשים החיים התלויים בהם. -

רעט אָמר המלך כי יפה השיב ושאל ולשלאתריו אחרמי צריכים המלכים ללכת: והוא אָמר אחריו הקדים למען יקנו להם בעשותם צדק את-חיותם של בני-האדם: כמו שאתה בעשותך ככה עשית לך זכרון עולם בלבכתך אחר מצות אלהים:

רפ אָמר כי יפה דבר גם-זה ושאל לשמוך אתמי צריך למנות לשירי-צבא: והוא אָמר את-השונאים רע ובחנקותם את-מנהגו שלו למען יהיה להם שם טוב לעולם נעשו צדק: וככה אתה המלך הנדול ביותר תעשה כי אלהים נתן לך בחר צדקה:

רפא הסבים בקול לזה ונתן עיניו בסמוך ואָמר אתמי צריך להעמיד ראשים על-הצבא: והוא השיב את-המאגנים בגבורה ובצדק והעושים יותר להציל את-בני-האדם מאשר לנצח בשומם את-חיותם בסכנה: וכאשר האלהים עושה-טוב לכל ככה אתה בחקתך את-מעשיו תעשה-טוב לנמצאים תחתיה:

רפב אָמר כי טוב השיב ושאל לאחר מי הוא האיש הראוי להעצרה: והוא אָמר האיש אשר קנה שם טוב ועשר נכח ובלבו יחשב שהוא שונה לכל: כמוך העושה ככה והראוי להעצרה כי האלהים נתן לך ראיה לדברים האלה:

רפג אחריו אשר הביע בקול את-השבח גם לזה שאל לאחר מה הם הדברים שהמלכים צריכים לבלות בהם רב הזמן: והוא אָמר לעסוק במקרא ובספורי הנסיעות אשר נכתבו למען הממלכות לתקון בני האדם ובשחונם: ואתה בעשותך זאת קנית-לך כבוד אשר אחרים לא ישיגוהו כי אלהים ממלא משאלותיה:

רפד הביע בפעל את-הספקתו גם לזה ושאל לאחר מה הם המעשים שצריך לעשות בבלי הזמן בעתות המנוחה והבטלה: והוא אָמר לראות בשעשועי-יפי ולתאר נגד עיניו את-החזיונות החיים בהגן רפה וקראוי: הלא אף באלה נש התבוננות ופעמים רבות מתוך-דברים

רפ מנהגו שלו. של המלך. -

רפג ובספורי הנסיעות ... נוהגים היו לשלוח מן השרים לחוצה לארץ מצרים והם היו מגישים אח"כ למלך חשבון על נסיעתם (ע' א' ביקירמן, Zur Datierung d. Ps.-Aristeas, ZNTW, XXIX, 283, וכן מעיר ווינדלאנד שבספרות הפפירין יש דוגמאות של הרצאות בבחינה זו, מעין a. diurna. -

רפה התבוננות. במקור: ἐπισκευή = בְּנִיָּה, ומסרתי לפי הכוונה במלה הקרובה בצלצולה למשמעות העיקרית. -

קטנים נראה דבר רצוי: ואתה הקנון בכל נראה מפלסך במעשיך ואתה מכבד מאת אלהים בעד יפוי-טובך:

רפו רצה את-הדברים אשר נאמרו ושאל לתשיעי איך צריך לנהג במשתאות: והוא אָמר להתחבר אל-אחובי מדע והמקשרים להנביר על-דברים המועילים לממלכה ולחני הנקנעים: דבר יותר מתאים או יותר מרגין מאלה לא תמצא: כי הם אהובים לאלהים והם מחנכים את-הממשכה לדברים הנפים ביותר: וככה גם-אתה תעשה עני כי כל-מעשיך מקונים על-ידי אלהים:

רפח שמה לדברים האלה ושאל לשמוך מה-טוב יותר לאכלוסים אס-נעמידו עליהם מלך הדיוט או מלך בן-מלך: והוא אָמר את-

רפט הטוב ביותר לפי תכונתו: אָמנם גם מלכים בני-מלכים יהיו אכזרים וקשים אל-ינקעיהם: אָבל לבעמים יותר קרובות והנהיגן בקני הדיוטות אשר טעמו רעות ונדעו עני והם בהעשותם שליטים על-

רצ האכלוסים קשים הם מן-המושלים הרשעים: אולם באשר אמרתי בעל תכונת חיל ואשר חלק לו בחנוך הוא המקשר לשלט: באשר אתה המלך הנדול מושל לא ככה בכבוד השלטון ובעשר כמו ברח ואהבת אדם שאתה עולה ובהן על-כל-בני האדם אשר נתן לך אלהים:

רצא אחריו אשר שבח אף לזה שעה אָרכה שאל את-האחרון שבכלם מה-חשוב ביותר במלכות: על-זה אָמר כי הנקנעים יהיו

רצב תמיד בשלום ובי בבתי המשפט ימחרו לעשות צדק: וזה נעשה על-ידי המושל השונא רע ואוהב טוב והמרכה לעשות למען הציל נפש אדם: באשר גם אתה חושב את-העולה לרעה הנדולה ביותר ובהנהגה הכל בצדק עשית לך כבוד עולם: כי האלהים נותן לך (הבטח) לשמר את-נפשך בטירה ובנקיות מקל-רע:

רצג ובכלות זה לדבר נתעוררו מחיאות כפום בקול ובשמחה לשעה אָרכה: וכאשר תדלי מוג המלך בום ושתה לחני כל-הנמצאים (ולכבוד) הדברים שנאמרו: ואחר-כך אָמר את-הטוב הנדול ביותר עשיתם לי בבואכם: כי הרבה הועילה לי ההוראה שהוריתוני בעניי מלכות: ואני לכת לל-איש שלש כברי כסף ואת-הנער

ואת-הנער. עם הכסף ניתן לכל אחד מהם נער עבד. -

רצד

אשר ימסרן וכלם צהלו בקול והמשמה נתמלא שמחה כי המלוך
התמבר לשמחה ממשה:

רצה ועתה אם יהארכתי בדברים אבקש ממך פילוקרטס לסלח
לי: כי יותר מדי הניתי משתומם לאנשים אשר נתנו מזל את-
רצו התשובות המצויכות ומן רב: ובעוד אשר השואל הזה חושב
על-כל-שאלה היו הנשאלים משיבים על-השאלות בהלכה והיו נראים
לי [ולשאר] הנמצאים ויותר מכל לפילוסופים ראויים להשתוממות:
ואחשב כי הדברים האלה לא נאמנו לכל-אשר וקח בידו את-
רצו הכתב הזה: אבל לא יתכן לשקר בדברים שבכתב: כמזכר אם-
הייתי מחסר דבר מן-הדברים האלה לא הנה מן-הישר: אבל
כאשר הנה בן ספרנו בהמנע מכל-שעות: ובהיותי משתומם לכח-
דבריהם התאמצתי להגיד אצל הכותבים את כל-הנעשה בראיונות
רצח המלך ובמשתאותיו: כי מנהג הוא באשר תדע אף-אתה אשר
משעת היום שהמלך מתחיל להקביל פנים ועד-לקחתו לשבב
רצמ נכתבים כל-הדברים וכל-המעשים: מנהג יפה הוא ומועיל: וכיום
הבא נקרא לפני הראיון אשר נעשה ואשר דבר ביום אתמול
ש ואם דבר-מה נמסר לא כצרכו ותקוהו: וככה קבלנו אל-נכון
מאת הרושמים את כל-הדברים באשר נאמרו והעלינום על-הכתב
מדעתנו את-הכתב לדעת דברים מועילים:

שא ומקץ שלשה ימים לקחם דמטריום ועבר דרך שבעת
האסטרונוט לארץ סכריהם אליהוי ובעברו את-הנשר בא אל-
החלק הנשקף צפונה: באספו את-כלם אל-בית בנוי על-שפת
מושב נהר ברב-שקט קרא אל-האנשים לעשות את-התרגום כי
שב כל-הדרוש לעבודתם הוכן יפה: ואז התחילו לעשותן מתוך-
הסקמה בהשוותם כל-דבר: והנעשה מתוך-הסקמה נכתב פראוי
שג על-ידי דמטריום: וישיבות האספה היו עדי-השעה התשיעית:
ואחר-כך היו נפנים אל-דפנות הנוף והיו נותנים להם בשפע כל

כל השו"ת של המלך והזקנים הוציא מתוך ס' הזכרונות של המלך: -
שא-שכא. חלק ד': מעשה התרגום וחזרת הזקנים לירושלים.

שא סכריהם. שהיה מחבר אי פארוס לאלכסנדריה. -
שב בהשוותם. היו משוים ביניהם את התרגום שעשה כל אחד מהם לאותה פרשה. -
שג עדי-השעה התשיעית. עד שלש אחר הצהרים. -

שד אשר שאלו: מלכד זאת הנה דורותאוס מגיש יום יום אף-להם
את אשר הכינו למלך כירכז צנה מאת המלך: ובכל-יום בבקר
היו באים אל-התצר ודורשים בשלום המלך ונשלחים למקומם:
שה ואחרי נמלם את-ידיהם בים במנהג כל-היהודים והתפללם לאלהים
שו היו עוסקים במקרא ובתרגום כל-כתוב וכתוב: ושאלתי על-זה מדוע
ימלו את-ידיהם לפני התפלה וקרא ובארו כי זה ער שלא עשו
כל-דע כי כל-הפעלה בידים היא נעשה: טוב וישר הוא בהעבירם
שז כל-דבר אל-הצדק והאמת: ככה באשר אמרנו היו מתאספים יום
יום אל-המקום ההוא הנעים בשקט ובשפע האור ועושים את אשר
הוטל עליהם: וכן הנה כי בשנים ושבעים יום נשלם מכתב
התרגום כאלו נעשה דבר זה לפי מערכה קודמת:

שח באשר בא לידי גמר אספה דמטריום את-קהל היהודים אל-
המקום אשר שם נגמר התרגום וקרא לפני כלם ובפני המתרגמים
אשר היו להם שבתים גדולים מאת הקהל בגלל הטוב הרב אשר
עשו: כמזכר שבחו את-דמטריום ובקשו ממנו למסר לראשיהם
שי העתקת כל-התורה: ובאשר נמנהג קריאת הספרים קמו הכהנים
וזקני המתרגמים ובגידה-הקהל ומנהיגי הקהל ואמרו: אחרי אשר
התרגום נעשה יפה ובדיוק בכל טוב כי ישאר באשר הוא עתה
שיא וכי לא-נעשה בו כל-תקון: ואחרי אשר הביעו כלם את-הבקשתם
לדברים האלה צוו לקרא קללה במנהגם על-האיש אשר ישנה
את-הנפש בהוסיפו או בהסליפו דבר מן-הכתוב או בגרעו [ממנו]:
יפה עשו ככה למען ישתמר לעולם בלי שנוי:

שיב וכאשר הודיעו את-הדברים האלה למלך שמת מאד כי
נעשה דברו בשלמות: ואף נקרא בכל לפניו והוא השתומם
לחכמת המחוקק ואמר לדמטריום איככה איש מן-ההסטרונים
או המשוברים לא ראה להוביר ספר נכבד כזה אשר נעשה

במקרא ובתרגום כל-כתוב וכתוב. היו קוראים כל כתוב וכתוב ומתרגמים
אותו. ביווני: πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὴν ἐκάστου διασάφηναι. הלשון διασάφηναι
אינו ידוע ממקום אחר חוץ מן הע' (ברא' מ' ח') לתרגום פתרון (חלום). באגרת אריסטאס
הוא משמש לענין ביאור (כגון διασαφέναι בפיסקה הבאה), וכאן לענין תרגום, כנראה מן
ההמשך: הזקנים קוראים הכתוב ומתרגמים. -
העתקת. μεταγράφαντα. את גוף התרגום לא העיזו לבקש. -

שה

שט

שיג בשלמות: והוא אומר כי תורה זה קדושה היא ומאת אלהים
היתה ואחרים שנגשו אליה נגפו בידי האלהים ותכלו מנסיונם:
וזה ספר כי שמע עליהם אפספוס שהיה בדעתו להביא בהסמוריה
דברים אחרים מן התורה מאשר תרגם לפני מנה שלא כראוי
שמו ונתבלבלה דעתו יותר משלשים יום: ואחרי אשר הוטב-לו
התפלל אליהם אלהים כי-יתברר לו מה-הסב במקרה המעצב:
וכאשר הראו לו בחלום כי הדבר שהוא קרה לו על-עמלו לשוא
לשום לפני בני-אדם רגילים דברי אלהים הניח את-הענין והבריא:
שמו ומאת תאודקטוס משורר הטרגדיות קבלתי אני כי כאשר הפך
להביא בדרכה דבר-מה מן-הכתוב בספר הקה בתבלול בעיניו:

שיד תאופומפוס. היסטוריון יווני שנולד באי כיוס בש' 376. הוא היה תלמידו של
איסקרטס, שעוררו להתעסק בהיסטוריה. בש' 357 לערך גורש ממולדתו והלך בגולה
לאחונה וברשינו של אלכסנדר חור בש' 332 למולדתו, והוא אז בן מ"ה שנים. אחר מותו
של אלכסנדר גורש שוב והיה נע ונד. בשנת 305 היה גם בחצרו של תלמי I, ואף הוא רצה
להוציאו מן העולם, אלא שידידיו הגנו עליו. תאופומפוס כתב שני חיבורים היסטוריים, אחד
בשם Hellenica והאחר (שהיה כולל נ"ח ספרים) בשם Philippica (כל' היסטוריה של פיליפוס).
בתורת היסטוריון היו מעמידים אותו שלישי בשורה אחר הירודוטוס ותוקידידוס. שרידי
כתביו יצאו לאור בספרים: (א) Müller, Fragmenta Hist. Graecorum I (ב) Theopompus and Cratippus (Oxford 1909). — שמע על-תאופומפוס. נראה שכך כוונתו
(אע"פ שביוונית סובל הלשון Θεοπόμπου ἀνηκούειν אף המשמעות: מפי תאופומפוס),
משום שהלשון מפי פ' הוא מוציא בלשון παρά (ע' שט"ז, שי"ז). — מאשר תרגם לפני
מוזה שלא כראוי. מכאן משמע שקודם לתרגום הע' היו נסיונות לתרגם התורה יוונית
(על תרגומים יווניים שקדמו לתרגום הע' ע' 2—1. Swete, Introd.).

שטו רגילים. κοινοὺς, כינוי לנכרים. וכבר בא שימוש של לשון זה בספרות של היהדות
האלכסנדריה (השוה מק"א א' מ"ז וס"ב) ובאיבנגליון (השוה אפוקליפסיס כ"א, כ"ז ו' μ' αὐτοὶ καὶ οὐ
ἐισέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινόν). ולא-יבא בה כל-טמא במשמעות של חולין = טומאה (בתרגום
הע' משמש לענין זה ἀκάθαρτος), וכאן ענינו: בני אדם של חולין, שלא זכו להיות כדאים
לתורה. — לשום לפני בני-אדם רגילים דברי אלהים. הוא סותר לעצמו: מתוך
דבריו יוצא שהיו נכרים מכירים בתכנה וטיבה של התורה, ותוך כדי דיבור הוא משמיענו
שאסור ליתן דברי תורה לנכרים, שיש בכך מעין הכלל nolite dare sanctum canibus! — אבל
מאריסטובלוס ופילון ויוספוס משמע שגדולי הנכרים, כמו פיטגורס וסוקרטס ואפלטון, שאבו
ממקורה של תורת ישראל.

שטו תאודקטוס מפאסילידס בלוקיה נולד לערך 380. רוב ימיו בלה באחונה, ושם מת
בן מ"א שנים, הוא היה תלמידם של איסקרטס ואפלטון וידידו של אריסטו, והיה נואם חשוב
וסופר טראגידיות. שרידי כתביו נאספו בספר: Nauck, Tragicorum Graecorum Fragmenta (1887). — εἰς τὴν βίβλιν. זהו המקום הקדום ביותר המשתמש בשם βίβλος ἢ
(= הספר) לענין כתבי קדש (Thackeray). השוה השמות ἡ γράμματα (קנ"ה, קס"ח), τὰ λόγια (קנ"ח, קס"ט). —

ואחרי אשר שער ומצא כי בגלל זה באהו האסון רצה לאלהים
בתפלה ומקץ ימים רבים נרפא:

שיג ובשמע המקל מפי דמטריוס על-הדברים האלה באשר
אמרתי למעלה השתמחה וצוה לדאג הרבה לספרים ולשמר אותם
שיח בטובה: ואף הזמין את-המתרגמים כי יבאו אליו לעתים קרובות
ביותר אחרי אשר ישובו ליהודה: ואמר כי דין הוא שישבו
וכאשר יבאו אליו וזה צריך להיות נחשבים לאוהבים וישאו ממנו
מתנות הרבה:

שיט ואחרי-כן צוה להכין שלוחיהם ונהג באנשים ביד נדיבה כי
נתן לכל-איש שלש שמלות מן-המין הטוב ביותר וכפרים וקב
שב ומזרק בבר משקלו וכל-הפלים לשלש הסבות: ולא-לעזר עם-
שלוחיהם עשר הסבות אשר רגליהן כסף עס-כל-מכשיריהן
ומערכת כלים שלשים בבר משקלה ועשר שמלות וקבוש ארזמן
ועשרת תפארת ומאה סדיני בוך ומזרקות וקערות ומנחה ולמקדש
שכא וביעי וקב שנים: וכתב ופצר בו כי אם-יחפצו אחרים מן-האנשים
לשוב אליו אל-יעקבם כי הוא מכבד מאד להתחברות אל-אנשים
משכילים והוא מעניק מעשרו ביד נדיבה לאנשים כאלה ולא לשוא:
שכב ואתה פילוקרטס [עתה] ישלך הספיר באשר הבטחתי:
אחשב כי תתענג על-הדברים האלה יותר מאשר על-ספרי
המותולוגים: הלא טוב בעיניך ללמד דברים המועילים לנפש
ובהם תבליה רב. הזמן: [ועוד] אנסה לכתב אף שאר הדברים
הראויים למען תעבר עליהם ותקבל השקר הנקה ביותר בעד
משא נפשך:

שיט וכל-הכלים. κυλινδρος (השוה מק"א ט"ו ל"ב), והכוונה לארון-כלים (sideboard). —
שכ"ב. סיום אגרת אריסטאס.

וועוד] אנסה לכתב אף שאר הדברים הראויים. חוץ מחיבורו על
האומה הישראלית ואגרתו זו היה בדעתו לכתוב עוד ספר, וודאי אף זה היה מיועד לעניני
יהודים ויהדות! —

וסרדות תדיריות היו לו להכניע את המתקוממים. בארץ זו לא היה באפשרותו של המלך לקבוע לעצמו מרכז אחד והיה זקוק לכמה ערי מטרופולין: פָּרְדָס לאסיה הקטנה, אנטיוכיה לסוריה, סליבקה – במקומה של בבל – למדינות המזרח. בכל אחת מן הערים הללו היה מוכרח להמצא לפרקים, – הכל לפי צורך השעה.

ויש להעיר: גם התלמיים וגם הסליבקים מקדונים היו לפי גוצם ויוונים לפי חינוכם ותרבותם, והלכך נכרים היו ובלתי אהובים גם על המצריים וגם על הסוריים.

חוץ מזה אף בינם לבין עצמם לא היו חיים בשלום.

סלע המחלוקת היה תמיד ענין הגבול שבין ממלכת סוריה ובין ממלכת מצרים, היינו למי שייכת ארץ ישראל. לדעת הסליבקים היתה זו שייכת לסוריה בדרך הטבע, שהרי בין ארץ ישראל ובין מצרים מפסיק המדבר. אבל התלמיים אף הם קשה היה להם לוותר על ארץ ישראל: להם היתה ארץ זו משמשת קשר לדרך המסחרית שבין ערב ועזה, וחוץ מזה עשויה היתה לשמש להם ג'כ דרך להדו, נוסף על הדרך שהיתה להם בנילוס. זאת ועוד אחרת: הרי בסוריה היה הלבנון שמצרים היתה זקוקה כל כך לארצו לשם מעשה אניות.

כללו של דבר, כדאית היתה ארץ ישראל, או – כמו שהיו קורין לה באותם הזמנים – הילת סוריה (=עמק סוריה), שיהיו נלחמים עליה.

עוד תלמי הראשון ראה צורך גדול לספח אותה למצרים ובשעת המבוכות לא התרשל וכבשה. כיבוש זה נעשה עוד באותו הזמן שבסוריה היה שליט אנטיגונוס, משריו של אלכסנדר אף הוא, ותלמי וסליבקוס עדיין בני ברית היו. אמת, אותו כיבוש של ארץ ישראל על ידי תלמי לא לאריכות ימים היה. אבל תלמי לא נתיאש, וכשנפל אנטיגונוס הלך וכבשה שוב (בש' 301). כמעט כל המלחמות שבין הסליבקים ובין התלמיים, שארכו כמאה שנה, כל עיקרן לא היו אלא על ארץ ישראל.

לבסוף, מאה שנה לאחר מות אלכסנדר (בש' 223), כשעלה לכסא המלכות של הסליבקים אנטיוכוס השלישי – נוהגין לכנותו בשם אנטיוכוס הגדול – עלתה בידו להכריע את הכף בענין ארץ ישראל לטובתה של סוריה: הוא כבשה בשנת 218. אבל בשנת 217 יצא פתאום תלמי פילופטור ממצרים ואסר מלחמה עם אנטיוכוס על גבול המדבר, בִּרְפִיָּת, ושוב הוחזרה ארץ ישראל לרשותם של התלמיים. רק אחר מותו של פילופטור – בשנת 205 או 204 – חידש אנטיוכוס את המלחמה עם מצרים, ובשנת 198 – במלחמת פָּנְיוֹס (כך קורא למקום זה יוספוס, והוא Banias שלעכשו), במקום שתחום הלבנון מחקרב למעינות הירדן – כבש שוב את ארץ ישראל. אחר כיבושו זה הלך אנטיוכוס לירושלים. לדרברי יוספוס קבלוהו שם ברצון ובשמחה, והוא מצדו עשה הנחות גדולות לבית המקדש ולעם. על כל פנים יש ללמוד מדבריו של יוספוס בנדון זה שהתחלפות הכובשים של ארץ ישראל לא עשתה על היהודים רושם קשה. אחר מותו של אנטיוכוס III עברה ממלכת סוריה – בשנת 187 – לידי סליבקוס IV פילופטור בנו. הוא מלך עד שנת 175, כל' עד שנרצח על ידי היליודורוס ראש שריו. הלה ודאי היה חושב שהוא ימלוך כאפיטרופוס לתינוקו של סליבקוס, שמו היה אנטיוכוס, שהרי דמיטריוס בנו הבכור של סליבקוס, נער בן תשע, היה עצור ברומי כבן-תערובות ולא היתה לו רשות לעזוב את מקומו.

אבל חשבונו של היליודורוס חשבון טעות היה.

לסליבקוס היה אח ושמו אנטיוכוס. אנטיוכוס זה נָפֵן בתחלה על ידי אביו – אנטיוכוס הגדול – כבן תערובות לרומיים והיה נמצא ברומי. אחר כך, כשהכריחו הרומיים לסליבקוס לשלוח לרומי את דמיטריוס, בנו הנער, במקומו של אנטיוכוס אחיו, עזב הלז את רומי והלך ונתישב באתונה. שם עלה למשרה חשובה: היה שר החיל המוזין (στρατηγός ἐπὶ τὰ ὄπλα). כששמע שסליבקוס אחיו נרצח, נתעורר בו הרצון לעלות לכסא המלכות בסוריה.

ספרי המקבים א' וב'

מבוא

א. ממלכות פרס ועד אנטיוכוס אפיפנס.

אין מלכות נוגעת בחברתה: עם עלייתו של אלכסנדר המקדוני נגזר על מפלתה של פרס. ועלייתו של אלכסנדר (למן שנת 334 ואילך) במהירות יתרה היתה. כיבושיו נעשו בזריזות גדולה. ובשנת 323 תוך כדי התעסקו בבל בעריכת תכניות גדולות בסידור עניני ממלכתו ופיתוח דרכי המסחר קדמהו המות פתאום.

מיתתו של אלכסנדר גרמה למבוכות גדולות בממלכתו. מתחלה היתה ריוחת כוונה טובה לשמור על שלימותה של אותה ממלכה והעמידו בראשה לבנו הקטן של אלכסנדר, שנולד לאחר מותו, יחד עם אחיו התורג. אבל הרוחות הרעות לא נכבשו, ושניהם – הבן והאח – נרצחו. אז הותרה הרצועה ושרי הגלילות שבממלכה היתה מלחמה נטושה ביניהם על דבר כסא המלכות. מכל מקום שדה המערכה היה הולך ומצטמצם: מתחלה נסתלקו מתוך המלחמה השרים הקטנים מפני הגדולים שהיו המנצחים, עד שנשתתרו מהם – שלשים שנה לאחר מותו של אלכסנדר – רק חמשה שרים, שנעשו מלכים איש בגליל מדינתו, וכעבור עוד כשלשים שנה נצטמצמו אותן חמש הממלכות לשלש: האחת – היא הממלכה המקדונית בעצם, שהיתה ראשית נחלתו של אלכסנדר – והיא אינה נוגעת לענינו, ושתי הממלכות האחרות הן: מצרים, שהיתה ממשלתם של בית תלמי, וסוריה, שהיתה ממשלתם של בית סליבקוס.

משתי ממלכות אלו נסתדרה בראשונה מלכותם של התלמיים במצרים. הסתדרות זו הלה כמעט סמוך למותו של אלכסנדר. תלמי הראשון – מבחירי אוהביו ושריו של אלכסנדר היה – התחכם ונעשה מושל במצרים עוד קודם שהתחילה המלחמה בין שאר שרי אלכסנדר שהיו מתחרים ביניהם. מן הצד הגאוגרפי היתה מצרים מקום בטוח: היא היתה קשה להתנפלות, שהרי מצד היבשה נמצא בינה ובין סוריה מדבר ציה שאחרי היתה שיטה קשה של תעלות, ומצד הים לא היה שום גמל חוץ מאלכסנדריה, וגמל זה דוקא היה בו כדי להעמיד למושל של מצרים במעמד נוח, שמכאן היה בידו לחדור אל המזרח.

מצב גאוגרפי זה נתן לו לתלמי להחזיק מעמד במשך חמשנים השנה שהיו שוררות מבוכות בין חבריו. אדרבה, בשעת הכושר היה הוא נכנס ומתערב באותן המבוכות, כשהיה רואה בכך תועלת לעצמו.

בשנת 285 מסר תלמי את המלכות לבנו. שנתים אחר כך מת. לכבודו היו נוהגין מלכי מצרים להוסיף על שמם הפרטי גם את הכינוי תלמי.

ומלכות סוריה עלה בגורלה לנפול בידי שר אחד משריו של אלכסנדר וסליבקוס שמו. הוא האריך ימים מכל יורשיו של אלכסנדר. חמשים ושלוש שנים אחר מותו של אלכסנדר עדיין היה סליבקוס זה מתבל מזמות לכבוש את כל הממלכה הגדולה מעזבונו של אלכסנדר, אלא שנרצח. סליבקוס היה אביה של השושלת המושלת בסוריה. בניה הראשונים של שושלת זו היו נוהגין להוסיף על שמם הפרטי את הכינוי סליבקוס או אנטיוכוס, ובכללה נקראת השושלת בשם הסליבקים. ממלכתם של אלו היתה מתפשטת בכל חלק ממלכתו של אלכסנדר שבאסיה למן ים התיכון ועד הדו.

ממלכה זו משובשת היתה בהרים ונהרות. משום כך היתה מכבידה על השליטים לנהוג בה ארנות כרצונם. בממלכה זו היה מוכרח השליט להיות נע ונד מקצה הארץ ועד קצה

שחקה לו השעה ומצא מסייע בידו. אבמינס II מלך פירגמוס (באסיה הקטנה) חשב ומצא כדאי לפניו, מטעמים של פוליטיקה, שמלך סוריה הקרובה אליו יהיה אנטיוכוס איש בריתו. בעזרתו של החיל ששלח אתו מלך פירגמוס בא אנטיוכוס לסוריה ונתקבל שם למלך בלי שום התנגדות. היליודורוס נעלם.

אנטיוכוס זה הוא אנטיוכוס IV אפיפנס שעל ידו נפתחה בארץ יהודה הפרשה של מאורעות הדמים, שעליהם מספרים ספרי המקבים א' וב'. בעל ספר דניאל (י"א כ"א) רומז על עלייתו למלוכה בזה הלשון: "ועמד על כנו (= על מקומו של סליבקוס פילופטור) גבוה ולא נתנו עליו הוד מלכות ובא בשלוה והחזיק מלכות בחלקלקות".

יש לשער, שבזמן הראשון שיתף אנטיוכוס אפיפנס אל עצמו במלוכה את אנטיוכוס התינוק כיורש עצר, שכן נראה מן המטבעות שיצק שצר עליהם דמות של תינוק כבן ד' או ה' וקלסטר פניו דומה לשל סליבקוס פילופטור. כמו כן נשתמרו תעודות (בכתב יתדות) משנת מלכותו הראשונה ועד שנת 169 ובהן כתוב "אנטיוכוס ואנטיוכוס המלכים".

אבל אחר כך רצח אפיפנס את התינוק על ידי אנדרוניקוס, שנרצח אף הוא על ידו, ונשאר הוא מולך יחידי בסוריה.

מה היה אפיו של אנטיוכוס אפיפנס?

שאלה זו כעין חידה היא, שבפירושה נבוכו לא רק אחרונים אלא אף ראשונים, בני דורו בעצמם.

הוא נתחנך ברומי בתוך השדרות העליונות של החברה. אע"פ שבאותם הימים כבר היתה רומי עומדת בנטיה לירידה, מכל מקום עדיין היתה קיימת אז מסורת מן הזמנים שעברו: עדיין היה שורר החופש הפוליטי והמוסר הפוליטי של הריספובליקה. אנטיוכוס גדל בתוך הנוער של האריסטוקרטיה הרומית והיה מתהלך ביחסים אינטימיים עם כמה אנשים שגורל העולם היה נתון בידיהם. יחד עם הנטיה הריספובליקנית רכש לעצמו בתוך אותה החברה אף את ההיליניזם החיצוני, הגדרניתי, על כל סממניה וסימניה. השפעתה של זו עליו היתה גדולה כל כך, עד שתיכף ליציאתו מרומי לחופש לא ראה לעצמו מקום טוב להתישב בו חוץ מאתונה, המטרופולין לתרבות ההיליניזם, וכאן דוקא נכנס לחיי אורחים.

אבל אנטיוכוס לא היה עמקן בנוגע להיליניזם: שטחי היה יותר מדאי. דמיונו והרגשתו הם היו הסוכנים בו, ולא שכלו. כל תאוות היה ברק החיצוניות, מעין משחק של תיאטרון. ברק של מלוכה, זהב וארגמן, הדר של פומביות, תארים רברבנים – כל אלה היו לוקחים את לבו. וכל אלה היה אוהב לגלות בתערוכת של הוללות מיוחדת במינה. אוהב היה לשוטט בלילות ברחובות עירו הגדולה כשהוא מתהולל, ומדחים היה בתהלוכותיו לבני הנוער שהיו מאחרים אף הם להשתכר ולהתהולל בלילות. ויש ובעצם היום היה מהלך הלום יין כשהוא זורק חפנים של מטבעות ברחובות. לפרקים היו פוגשים בו כשהוא מעוטר פרחי ורדים ולבוש זהב ודמיונו כמי שהולך ומחפש דבר-מה. ואוי להם לסקרנים שהיו מעיזים אז לילך אחריו, מפני שמיד היה תופס אבנים וזורק בהם. כמו כן היה אוהב להיות מעורב עם ההמון: היה הולך לבתי המרחץ העממיים. פעם היה מעשה, שכשהביאו לו עבדיו למרחץ את בשמיו היקרים ואחד מתוך ההמון קרא: מה טוב לכם, המלכים, שאתם משתמשים בדברים שריחם טוב כל כך! – שם אנטיוכוס לב לדברי אותו בריגש ולמחר צוה ליצוק על ראשו מן המור הטוב, והוא גופו היה עומד בשעת מעשה ומשתתף בצחוקם של הנאספים.

אוהב היה לעשות הפתעות ולא היה סובל שום הפרעה לחפציותיו. ובכל היה גובר אצלו רק הצד החיצוני: ההיכלות היווניים, צורות החיים הדתיים וההילוניים, – כל אלה לא היו מענינים אותו כלל מצד התכן שבהם, אלא מצד החיצוני.

ואצרות גדולים היה מבובז למתן נדבות, כדי לפרסם בעולם את השתגעויותו לחיצוניותה

של ההיליניזם. מדה זו היתה שוררת בו עד כדי טירוף הדעה. אף מחוץ למקומות מלכותו היה מבליט את פורנותו. כמעט שלא היתה עיר חשובה בכל מקום שיד ההיליניזם הגיעה שמה שלא קבלה מידי אנטיוכוס מתנה של יפוי בצורת היכל, מזבח, קולונאדה, פסילים וכדומה. אבל יותר מכל נודעה ממנו חבה יתרה לאתונה עיר חמדתו, שאנשיה היו מקבלים על פיו זכויות מיוחדות בסוריה. שם, באתונה, התחיל בבנין מקדש ענקי לזיוס האולומפי, אחד מגדולי המקדשים היווניים שבעולם – בית מקדש זה נגמר בנינו ע"י אדרינוס (בש' 130), לאחר שלש מאות שנה! – שרידיו של אותו מקדש נשתררו עד עכשיו.

זיוס האליל לקח את לבו של אנטיוכוס יותר מכל אליליהם של היוונים והוא העלה אותו (במקום אפולון) למדרגת מגן לבית סליבקוס, ולא עוד אלא שאנטיוכוס עשה עצמו אלוה בבחינת זיוס, עד שהיה צר צורתו של זיוס בקלסטר פנים של עצמו מוקף קרנים, ובכינוי Θεός Ἐπιφανής שנטל לעצמו רצה לומר שהוא הוא אלהות של זיוס בצורתו של בשר ודם ויש שהיה מוסיף על כינויו זה אף התאר Νικηφόρος (= נושא ובידו) את והאלילה (Νίκη = נצחון).

והואיל והוא, אנטיוכוס, בבחינת זיוס, או אפילו זיוס גופו, והוא אלהותה של מלכות סוריה, הרי הדין גותן שעל כל הארץ להקלילה, כלומר לעבדו בכבוד שמים, – כי על כל (אלוה) יתגדל (דניאל י"א ל"ז)!

מכאן יצאה אף שיטה פוליטית שלימה: עבודת אנטיוכוס בצורת פולחן עלולה לעשות את כל האומות השונות שבמלכותו לחטיבה אחת, – להיות כלן לעם אחד (מק"א א' מ"א). – לא נשאר לו אלא להתמכר למשא נפשו: להרביץ היליניזם בארצו. הפצת ההיליניזם בנוסח אנטיוכוס בכלל לא עלתה בקושי. אדרבה, כל עיר ועיר היתה מבקשת ליהפך לעיר היליניזת, שהרי בזה היתה מקבלת הזכויות המיוחדות שהיו ניתנות ברשיונו המיוחד של המלך: אזרחיה של אותה עיר היו נרשמים כאזרחי העיר אנטיוכיה גופה. והניגודים שבין נימוסיהם של עמי סוריה ובין נימוסיה של אותה היליניזת לא היו כלל ניגודים של ממש. הפוניקיים, למשל, לא ראו שום מניעה לעצמם לעשות אצלם משחקים אולומפיים בנוסח היווני בכל פרק של ארבע שנים, או לא ראו שום סתירה לאמונתם לכנות את מלקרת אלהיהם בשם הירקלס, בשעה שהיו מדברים יוונית, ממש כמו שמלכות סוריה מצדה לא ראתה שום עון אם על המטבעות הפוניקיים היתה חקוקה צורתו של אנטיוכוס-האלהות ובצדה היתה הכתבת באותיות פוניקיות דוקא. אלו ואלו היו מתמוגים כאחד.

רק ביהדותה של ארץ יהודה הקטנה נתקל אנטיוכוס בנוגע ליונותו.

ב. היהדות בארץ יהודה למן עזרא ועד המקבים.

קטנה היתה האומה היהודית שבארץ אבות. ארץ זו כל שטחה היה נכלל בירושלים ובהיקף שמסביב לה, וזה היה מתפשט לא יותר מעשרה ועד חמשה עשר מיל⁽¹⁾. אומה זו שביהודה עיקר עסקה בעבודת אדמה היה. יוספוס מעיד: אין אנו עם של מסחר. חוץ מזה, היו מעטים בגליל⁽²⁾ שהיו עוסקים גם במשלח יד ממקצועות אחרים: מסביב לים כנרת היו עוסקים בדיג ובאכספורט של דגים מלוחים (ומכאן השם של העיר Tarichaea באותו המחוז, מן τάρικος = ביונית: דג מלוח), צפרי שבגליל היתה עיר של אורגים, נצרת – עיר של חרשי עץ.

(1) בצפון היו מחוץ לחתום הישוב היהודי לוד רמתים ועפרים (ה' מילין צפונית-מזרחית לבית אל),

במערב – גור, בדרום היה החתום על יד בית-צור בערף.

(2) ששם היו היהודים יושבים בתוך הגויים. –

חוץ מעבודת האדמה היה להם, ליהודים, עוד מקצוע שהצטיינו בו: עבודת הצבא. במקצוע זה היו מפורסמים בעולם הרחב. בִּיב שבמצרים היתה מושבה של חיילים יהודיים עוד במאה החמישית לפני סה"נ. התלמידים היו מוציאים הרבה יהודים מארץ ישראל ומושיבים אותם כאנשי חיל במצרים, ובסוף המאה השנייה לפני סה"נ היו שרי צבא יהודיים אצל התלמיים. אנטיוכוס III הגדול העביר אֶלֶפים משפחות יהודיות מבבל ללוריה ופרוגיה (שבאסיה הקטנה) שישמשו לו שם מצב צבאי¹. מלכי היוונים במזרח היו משתמשים בחיילים שכירים מן היהודים, ועוד.

החיילים היהודים היו ידועים בגבורתם: הם היו בזים לפצעים ולמות (המושג העברי חלל כולל את שניהם²). הכל היה הפקר לגבי היהודי כשהיה נלחם על ענין שהיה קרוב אל-לבו. העולם היווני-הרומי היה חרד מפני הגבורים היהודים: שונאי ישראל הראשונים היו מונים להם, ליהודים, בעיקר שהם קשים להכנעה ועומדים בהתלהבותם המרדנית. כשנתנגשו הגייסות של הרומיים בשנות הששים של המאה הראשונה לסה"נ עם קנאי היהודים שבגליל הודו שמימיהם לא נפגשו באויב מר כזה.

זמן רב היה עם זה בארץ מולדתו עם לבדד ישכון בעניניו הרוחניים: היה שומר לו על קניני תרבותו המיוחדת במינה וחי לו את חייו על פי תורתו ומסורת אבותיו.

אבל משנעשית המהפכה הגדולה של אלכסנדר המקדוני בתבל (οἰκουμένη) על כרחם של היהודים נגעה אותה תנועה גם בהם. כשהיה אלכסנדר הולך למסעי נצחונותיו בעולם היו התרבות והלשון של היוונים נר לרגליו – הוא, המקדוני, היה חניך היוונים ממדרגה ראשונה: מורו היה אריסטוטלס! – וכיבושיו היו אף כיבושיה של ההיליניזם. ותנועה יוונית זו לא נשארו גם היהודים שבעולם הרחב ערטילאים הימנה. בתפוצות ישראל, מחוץ לארץ יהודה, היתה נעשית בעולם היהודי עבודה רבה של הסתגלות למהלך הרוחני החדש. ודאי היו יהודים ביוון ואלו היה להם מגע ומשא עם יהודי שאר ארצות. יש לשער השערה קרובה לודאי, שכמו שהיו נמצאות במרכזי המסחר היווניים שבאתונה (עוד במאה הרביעית לפני סה"נ³) ודילוס קהלות של אנשי פוניקיה ומצרים כן היו במציאות אף קהלות של יהודים⁴.

כמו כן שומעים אנו על "יהודי מעמק סוריה שהיה היליני לא רק בלשון, אלא אף בנפש", שבה במסעיו לאסיה הקטנה ומסיה היה עם אריסטוטלס⁵.

כך היתה התנועה ההיליניזם שבעולם הרחב ורווחת ומתפשטת עם היהדות עד כדי מזיגה הרמונית. אבל ביהודה היה קשה שיהא פרוצס מעין זה במדה מרובה.

כאן היתה היהדות הולכת ומושכת לה את הזרם לפי אותה התעלה שפילגו לה עזרא ותלמידיו. במשך של מאתיים וחמשים שנה בקירוב היתה אותה יהדות ממשיכה את חייה בשקט ובלי זעזועים. הלכך אין לה לאותה התקופה הארוכה היסטוריה מְשֻׁלָּה. לְקִיּוֹן גמור יש בה בנוגע להיסטוריה הפנימית של האומה. רק מתוך מה שנעשה קודם לאותו זמן וממה שנעשה בסופו אפשר לעמוד קצת על מה שנעשה באמצעותו, דוקא באותם הזמנים שהיתה תנועה חזקה בעולם שמחוצה ליהדות בתוך מאות של עמים וגזעים שונים.

תקנותיו של עזרא הכו שרשים עמוקים בתוך חייה של האומה, וביחוד בתוך חלקה הקטן שהיה שרוי על אדמת אבות. אותה הצורה הכפולה שניתנה לחיים הרוחניים-הדתיים בימי עזרא נשארה לדורות: מצד אחד הנהגה אריסטוקרטית של ראשי "בתי אבות" (עזרא ח' כ"ט) עם הכהן הגדול בראשה. על ידו של הכהן הגדול היתה קיימת מועצה של זקנים

¹ יוספוס, קמ"י י"ב קמ"ח קמ"ט, והשוה אגרת אריסטו י"ב-י"ג.

² ע' Schürer, GJV, III 56-57.

³ יוספוס, Contra Ap., I 176.

(γεγονοία). הדת הפומבית שבבית המקדש היתה מחוברת בעצם עם הממשלה לרשות אחת. הכהנים היו מנצחים על הדת החיצונית שבבית המקדש עם מתנות כהונה שבצדה. קשה לדעת עד היכן היה העם והיר באותן המחנות. מתוך דברי מלאכי (ג' ט') ונחמיה (י"ג י') משמע שזהירות יתרה לא היתה נוהגת בכך. מדבריו של בן-סירא (ח' ל' – ל"א), שראה צורך להזהיר על היחס לכהנים, נראה ג"כ שהיחס מצד העם לא היה טוב ביותר:

בכל מאורך אהוב עושך
כבד אל נְהַר כהן
לחם אשמים ותרומת-יד
זבחי צדק ותרומת קדש.
ואת משרתי לא תעזב
ותן חלקם כאשר צויתך

אבל מצד שני היו קיימים בתי כנסיות למרכז תרבותי-חברתי ובהם היו מנצחים תלמידי חכמים. שם היתה התורה שבכתב רווחת. ספרי האומה היו מצויים בידי העם כל כך, עד שכשהיתה גזירת השמד היו היוונים טרודים הרבה בביעורם. הסופרים – תלמידי החכמים – היו מרביצים תורה שבכתב בישראל, אבל ודאי על פי מסורת אבות שהיתה מקובלת בידם מדור לדור. כך היתה תורה שבעל פה הולכת ומשתלשלת כשהיא אחוזה בתורה שבכתב. תלמוד תורה וחיי רוח היו קנינם של כלל ישראל. כאן – בבתי הכנסיות – היתה רווחת הדעה שהכהנים, אמת, סמכותם מן התורה היא, אבל על כל פנים לא היו חושבים את ההפך בנדון זה. הכהונה בצלה של התורה היתה עומדת, ואין ספק שתלמיד חכם היה עדיף מכהן עם הארץ.

אבל עם התגברות התרבות והלשון ההיליניזם בעולם, מתחילת כיבושיו של אלכסנדר המקדוני ואילך, לא נשארה ארץ יהודה מן הצד לגמרי. מעט מעט היתה היוונית חודרת גם לכאן ועושה פרצים בחומת היהדות. הרי בצדו של הישוב היהודי היו כמה ישובים יוונים-אליליים. חוץ מזה, היה קיים משא ומתן תדיר בין יהודי ארץ ישראל ובין היהודים שבחוצה לארץ, ואלו האחרונים כבר היו במדה גדולה מְיֻנָּגִים הן בלשון והן בנימוסים החיצוניים שבחיהם. יחד עם זה היו אנשים מישראל בירושלים שהיו שואפים להתקרב אל המושלים הנכרים. בכחם של כל אותם הגורמים נוצרה בירושלים סביבה יהודית של מתיוונים, כלומר חברה של אנשים מישראל שסיגלו לעצמם את הלשון ואת נוסח החיים של היוונים-הסורים. ודאי לא בבת אחת נעשה הדבר, אלא מעט מעט הגיעו אותם האנשים עד כדי הפרדה פירוד גמור מעל החברה היהודית המסורתית. כך נתפלגה החברה היהודית לשנים: הללו היו מחזיקים במורשת אבות והללו התרחקו מאחיהם והתקברו לנכרים עד שנעשו שונאים ממש ליהדות.

על ידי היהודים המתיוונים ובסיוע של נכרים מן החוץ היתה ההתנגשות הגדולה של היהדות עם היוונית. התנגשות זו היתה גורם מכריע בתולדותיה של היהדות לעתיד לבוא: כמו שהתנגשותה של היהדות על אדמת נֶכֶר עם התרבות הבבלית הולידה בשעתה את היהדות של עזרא, כך התנגשותה השנייה של היהדות, ועל אדמת אבות, עם התרבות ההיליניזם נתנה לאומה גם את ארצה וגם את תרבותה הגדולה שהמשיכה את חיי התפתחותה לדורות.

ג. גזירות השמד של אנטיוכוס אפיפנס והתקוממות המקבים.

כשעלה אנטיוכוס אפיפנס למלוכה (בש' 175) מיד באה אליו משלחת מאת היהודים המתיוונים שבירושלים להשתדל שיתן רשות להפוך את ירושלים למין אגטיכיה ולהקים בתוכה גִּמְנַסִּיּוֹן וְאִיִּשְׁבָּיִן, מוסדות יוונים טיפוסיים, לחנך בהם את הנערים והבחורים ברוח עיקריה של ההיליניזם.

בראש המשלחת עמד יִסּוֹן, שהיה אחיו של חֲנַיָה כהן גדול. חנינו היה משמש בכהונה גדולה עוד מימי סליבוקוס IV. יסון זה – שמו העברי היה ישוע – היה מבקש לעצמו את הכהונה הגדולה.

בהתקרבות יהודים אלו אל אפיפנס שמשו שתי מדות בעיקר:

חרחורי היהודים התקפים מן המתיוונים שהיו שואפים למשרות השלטון, ואהבת הבצע של אפיפנס, שחץ ממדת הבזבזנות שהיתה שלטת בו היה לו עוד אוצר הממלכה שהיה עמוס חובות והכרח לתשלומי מסים לרומיים בעד הוצאות המלחמה שהעזו אנטיוכוס III לנהל אתם.

לפיכך, לאחר שיסון התחייב לפני אפיפנס להכניס לו סכום גדול נעשו לו בקשותיו: ניתנה לו הכהונה הגדולה במקומו של חוני אחיו ורשיון להפוך את ירושלים לעיר הילינית ולבנות בה גמנסיון ואיפיון יווניים.

המשלחת חזרה בנצחונה לירושלים. יסון עלה לכהונה הגדולה, וחוני אחיו היה מוכרח להחיש לו מפלט למקום מקלט של נכרים, לבית המקדש של אפולון *ἱερὸν Ἀπολλωνίου* (סמוך לאנטיוכיה), כדי להציל את חייו.

אז בנו המתיוונים גמנסיון בירושלים והכניסו לתוכו את בחורי ישראל. יסון משך לשם אף את פרחי הכהונה. בקנאות גדולה התחילו עוסקים בפעולות קיוון על אפס של הנאמנים ליהדותם.

קנאותו של יסון ליוונות לא ידעה גבול. כשהיו משחקים אולומפיים בצור שלח שמה באיכח של ירושלים להשתתף בשמחה ואף כסף נתן בידם להוצאות קרבן לכבוד הירקלס (= מלקרת, האליל הצורי). ודאי רצה לעשות בזה הנאה אף לאנטיוכוס, שהיה באותו מעמד, כי נפנה מכל עסקי המלוכה והלך להשתתף באותם המשחקים.

בשעה שעלה אפיפנס למלוכה היתה ממלכת מצרים מתנהגת על ידי קליאופטרה אחותו (אלמנתו של תלמי אפיפנס, שמת בש' 182) בשם בנה הצעיר תלמי פילומיטור. אז היה אפיפנס בטוח בגבולותיה של סוריה בדרום. אבל בש' 173 מתה קליאופטרה ובמצרים קמה מפלגה אנטי-סליבית.

מפלגה זו היתה מצטערת שאין עמק סוריה מחובר למצרים. אפיפנס היה מרגיש שאותה מפלגה עתידה להפיג את צערה במלחמה עם סוריה והלכך ראה צורך לעצמו לקדם את המלחמה. על כל פנים יצא בחילו עד יפו. כשנוכח שלעת עתה אין סכנה צפויה לו חזר צפונה.

אבל בש' 169-170 אסרה מצרים את המלחמה. תלמי פילומיטור, היתום הצעיר, שני אפיטרופים היו לו והם יצאו בראשו של חיל לפשוט על עמק סוריה. נזדרז אפיפנס ואחר ימים לא רבים עמד עם חילו הגדול בשערי מצרים: הוא עבר דרך המדבר שבין ארץ ישראל ומצרים, עבר דרך הר קסיס, ועד פלוסיום - מבצרה של מצרים - הגיע. שם פגש בחילה של מצרים וגנפהו. המצריים המליטו את מלכם הצעיר באניה, אבל גם בזה לא הצליחו, והסוריים תפסוהו בדרך והביאוהו אל אפיפנס. בידי המצריים נשארה רק אלכסנדריה לבדה. אנשי אלכסנדריה גמרו בדעתם להחזיק מעמד נגד אפיפנס והושיבו על כסא המלוכה לאחיו הצעיר של המלך השבוי, נער כבן חמש עשרה, וכינוהו בשם אבירגיסט.

ענין זה היה נוח לו. לאפיפנס. עכשיו היה לו תירון מספיק למעשיו לעתיד: הוא מנהל את המלחמה לשם הצדק, מפני שהוא רואה חובה לעצמו להחזיר את מלכות מצרים לתלמי המלך הנגול. אז היתה מלחמתים ושוב נצח אפיפנס. אחר כך עלה לו ללכוד אף את פילוסיום, והדרך למצרים היתה פתוחה לפניו. למעשה היתה כל מצרים ברשותו, חוץ מאלכסנדריה שהיתה מחזיקה עדיין במלכותו של אבירגיסט הצעיר. אז קבע לו אפיפנס לפילומיטור, את מושבו במונף. על כל פנים אפיפנס היה המנצח של מצרים וחזר לסוריה (בש' 169) בגאות מנצח ובשלל רב.

בדרכו ממצרים סר עם חילו לירושלים. ירושלים היתה חוטאת בעיניו, שהיתה נגד

מלכותם של הסליבקים. טבעי היה הדבר שהמחזיקים ביהדות ורוצים בקיומה היו רואים באנטיוכוס את אויבה ועל כרחם מצדדים היו בלבם כלפי התלמיים של מלכות מצרים. המתיוונים לא היו נמנעים לרמוז לאפיפנס על ענין זה. אין תמיהה אם בחזירתו ממצרים כמנצח גמר בדעתו לילך לירושלים ולהענישה. סוף סוף עיר זו, שהיא המרכז למדינת התחום שבין סוריה ומצרים, צריכה להיות אצלו למעלה מכל חשד. חוץ מזה היה בה, בירושלים, עוד דבר אחד שהיה מגרה את יצרו: האוצרות שבבית המקדש. אחר הטבח הגדול שערך בירושלים בזו את המקדש. בזה היה לו לעזר מנילאוס הכהן הגדול בעצמו. אחר שיסון שימש בכהונה גדולה כשלש שנים (בשנות 171-174) נדחה מפני מנילאוס. מנילאוס זה הלך לאנטיוכיה בשליחותו של יסון לשלם לאפיפנס את הסכום שהתחייב, ושם נמלך מנילאוס בדעתו והוסיף לאפיפנס על הסכום שהיה משלם יסון והכהונה הגדולה ניתנה לו.

בינתיים השלימו ביניהם במצרים שני המלכים-האחים ונתחברו ולא הכירו את אפיפנס. אז יצא שנית (בש' 168) למלחמה על מצרים בדרישה שתותר לטובתו על קפריסין ועל פילוסיום. כשלא נעשה חפצו המשיך את דרכו והגיע עד אלכסנדריה. אבל ברומי לא היו מרוצים בהצלחתו היתרה של אפיפנס: לא היה נוח להם שסוריה ומצרים יתחברו לממלכה אחת תקיפה. לפיכך הקדימהו לאפיפנס צירה של רומי, גיוס פופיליוס לניס, ודרש הימנו לעזוב את מצרים. כשהחזירו אפיפנס שיתישב בדעתו נזדרז הרומי, עג עוגה בחול במקל שבידו, ואמר בדברים של קצנה: כאן תתישב בדעתך (*ἐνταῦθα βουλεύου*)! באין ברירה השיב אפיפנס: הן. ועל כרחו עזב את מצרים וחזר בדרכו לאורך החוף של ארץ ישראל.

בעל ספר דניאל (יא' ל') מספר: - וקאו בו ציים פתים (=רומיים) ונקאה ושב ונעם על-בְּרִית-קֶדֶשׁ וְעֵשָׂה! -

וכשהיה מר לב ומיואש מכיבושה של מצרים עלה שוב וזכרונה של ירושלים החוטאת במוחו: עכשיו היה מכיר שעליו לשמור שמירה מעולה לכל הפחות על תחומי ממלכתו כמות שהם, וירושלים הרי היא המקום החלש שבאותן התחומין. אמת, יש לו בתוכה מפלגה המסורה לו ולתרבות ההילינית, שהיתה משמשת לו גם תכלית פוליטית חשובה, מפני שעשויה היא לאחד לו את חלקי ממלכתו לגוש מוצק אחד. אבל במה נחשבת לו אותה מפלגה המעוטה בכמותה לעומת כל האומה היהודית המסוכנת לו כל כך, מפני שהיא עומדת בסרבנותה נגד כל מאמציו לעשות בְּלִיל יווני אחד מכל מיני התרבויות שבארץ סוריה. אומה יהודית זו ודאי עומדת היא ומצפה לכל כח מן החוץ שיבוא ויעזור לה לשים קץ להתנקשות זו של אפיפנס בכל היקר לה. וסוף סוף אותו דבר יקר שאומה עקשנית זו מוסרת את נפשה עליו הרי אינו אלא איזו אמונה - או כמו שאומרים הרומיים: ניתושים (*superstitio*) - של ברברין. אם כן, אין ברירה אחרת: צריך להכחיד אותה אמונה באלהי ישראל ובתורת ישראל! ואם המאמינים באלו יעמדו במרדם, צריך להכחיד אף אותם, למחות את שמם מעל אדמת ממלכתו ולעשות עם אחר במקומם, כל' ליישב את מדינתם בבני עמים אחרים.

כך היה, בקירוב, מהלך הגיונו של אפיפנס. אז נשתלח אפולוניוס שר-המוסס, כל' שהיה עומד בראש חיל השכירים מאנשי מוסיה, לכבוש את ירושלים כיבוש גמור. אפולוניוס בא וכבש בלי מעצור. שוב היה מנילאוס הכהן הגדול וחבריו בעוזוריו. טבח גדול נערך ליושבי ירושלים. על הר ציון נבנתה מצודה גדולה לשם ריכוזו של מצב הצבא שישלוט בעיר.

מכאן באו לידי הנקודה העיקרית שבתכנית: להכחיד את היהדות. בירושלים היה הדבר פשוט: את אלהי ישראל השוו לזיוס האולומפי, ואת זיוס האולומפי - לאנטיוכוס אפיפנס. על מזבח העולה שמו שיקץ משומם. הנהיגו תורת כהנים חדשה: הקריבו חזיר. הכהן הגדול היהודי השתתף בזה. השתתפות זו היה משמעה נאמנות

למלכות. יום המלך קבעו לחג בכל חדש בנוסח יון. הונהג חג דינוסוס ותהלוכה עממית של אנשים מעוטרים בקיסוס בחוצות ירושלים. הכל נעשה על טהרת היונות. על כל אלו הענינים היה מנצח פקיד מיוחד שהיה מאוהבי המלך מאתונה. על שומרי משמרת היהדות ומצוותיה נגזרה גזירת מות.

כך היה בירושלים. אבל בשאר המקומות של הישוב היהודי לא היה הדבר קל. פקירי המלך היו משתלחים לישובי היהודים להקריב זבחי חזיר, להכריח את היהודים לאכול מאותם הזבחים, להמית את האמהות שנתנו למול את בניהן, לחפש ספרי תורה לטמאם ולהשמידם, ועוד. אבל במקומות הישובים היהודיים שמחוץ לירושלים לא היו מתיוונים מצויים, וכמעט שלא היה מי שיסייע בידם של אותם הפקידים. שם היה העם כלו כאיש אחד מסור ליהדותו וכאיש אחד היו מפקירים את בתיהם ורכושם והולכים להם חבורות חבורות למקומות שמחוץ לישוב. בזה היה חזיון נפלא שהנכרים לא היה כלל בכחם להבינו: אנשים היו נאמנים למשא נפשם לחלוטין, בלי שום ויתור ובלי שום פשרה, ממש עד מסירת נפש. מה ערך יש לכל אוצרותיה של אותה היליניזת לעומת שלימות נפש כזו? — אותם האנשים יצרו ערך חדש ביהדות: טיפוס של קדוש, המוסר נפשו על הקדושה. טיפוס זה היה משמש מופת לדורות. — ופרשיי בריית יחזיקו בזה על הקדושה. טיפוס זה היה משמש מופת לדורות. — ופרשיי בריית יחזיקו בזה על הקדושה. טיפוס זה היה משמש מופת לדורות. — ופרשיי בריית יחזיקו בזה על הקדושה. טיפוס זה היה משמש מופת לדורות.

דניאל (י"א ל"ב).

אותה ההתנגשות הגדולה של היהדות עם היונות על אדמת יהודה תוצאות כבירות היו לה: תקופה של הכרעה גדולה לחיי האומה ודרך התפתחותה לעתיד לבוא היתה. אותה תקופה אין עוד דוגמתה בכל תולדות ישראל לא לגבורה ולא ליופי.

טבע הענין היה מחייב שבתחלה היתה ההתקוממות פסיבית. חסר היה מנהיג אחד שינהל עניני האומה המתקוממת בשיטה ובתכנית. עדיין לא היתה שום הכשרה למלחמת המגן, שבהכרח צריכה היתה לעבור אחר כך למלחמת תגרה. המתקוממים הראשונים לא היה להם אפילו אדם שיוורה להם הוראת היתר להגן על נפשם בשבת, ובתומתם היו אובדים כלם על קדושת השבת. לא היה מי שיאמר להם: חללו שבת אחת כדי שתהיו מקיימים שבתות הרבה! אבל המנהיג לא אחר לבוא. ההתקוממות הפסיבית למרידה שיטתית יצאה. מתחילו בן יוחנן הכהן במודיעים היה בעל הרמו הראשון לכך. הוא הרים את דגל התקיפות של האומה העומדת בכל כחה על חירות נפשה.

את רמו גבורתו של מתחילו תפשו חמשת בניו אחריו, זה אחר זה, וראשון בזמן ובגבורה ביניהם היה יהודה המקבי.

קשה לספר על מעשיהם של אלו כהוגן: אדרבה, ציר את הלהבה כמות שהיא או תן לה פיו של פסל!

רק איש מבני אותם הדורות ואיש אשר רוח בו מרוח קדשם של ראשונים ואשר מכשרונם של בעלי "נביאים ראשונים" בו, עד שהיה שליט בפשטותם הגאווית של נביאים שבסגנון ובאמנם ההיסטורית כמעט כמי שאינו נוגע בדבר, — אדם כזה כדאי היה לספר לדורות על מהלך אותם המאורעות.

ואדם כזה היה בעל הספר הראשון משני הספרים שנקראים בשם ספרי המקבים (א': ספרי החשמונאים).

ד. על השמות של ספרי המקבים.

ארבעה ספרים יש בין הספרים החיצונים בלשון היוונית שקורין להם בשם ספרי המקבים. אבל רק שני הספרים הראשונים מן הארבעה עוסקים בעצם בפעולותיהם של מתחילו החשמונאי ובניו בכלל, ובפעולותיו של יהודה המקבי (על פירושו של שם זה ע' מק"א ב' ד') בפרט.

כל אחד מאותם הספרים נקרא בשם ספרי המקבים, בלשון רבים דוקא, ומה שמע שלאחר זמן היו רגילים לכנות בשם מקבי לא ליהודה בלבד, אלא אף לאחריו.

משני הספרים הראשונים של ספרי המקבים אין הספר השני עוסק אלא בפעולותיו של יהודה המקבי בלבד. ואם כל אחד משני הספרים הללו נקרא בשם ספרי המקבים, בלשון רבים, שוב למדנו מזה שמתחלה לא ניתן שם זה אלא לספר הראשון, ורק אחר כך התחילו מכנים על דרך זה גם לספר השני, אף על פי שבעצם היה הולם אותו רק השם ספרי המקבי, בלשון יחיד, שהרי רק ביהודה המקבי בלבד הוא עוסק.

ולא עוד, אלא אף שאר הספרים, השלישי והרביעי, קבל כל אחד מהם את השם ספרי המקבים גם הוא, אף על פי שברור הדבר שאלו הספרים לא זכו לכינוי זה אלא על שם מעשי גבורה סתם המסופרים בהם, שהרי אין בהם, באותם הספרים, שום זכר ליהודה המקבי ואחריו. ודאי מטעם המסדר של קובץ הספרים החיצונים ביוונית ניתן להם אף הם שם זה של ספרי המקבים.

אותו מסדר קבע את הספרים בתוך הקובץ של הספרים החיצונים בכוונה ששני הספרים (א' וב') העוסקים באמת בפעולות המקבים יעמדו בראש והשנים האחרים (ג' וד') יבואו אחר כך. ואף משני הספרים הראשונים קבע בתחלה את הראשון, מפני שהשם — ספרי המקבים — היה שייך בעצם רק לו והיה מתאים רק לו, שהוא מקיף את תקופת המקבים בשלימותה. ודאי עוד טעם ראה בדין קדימה, מפני שספר זה לידתו בקדושה — בארץ ישראל ובלשון העברית — היתה. מה שאין כן הספר השני, שהוא אינו עוסק אלא בחלקה הראשון של אותה התקופה, ביהודה המקבי, בלבד, ואף יליד ארץ נכריה הוא ומלכתחלה יוונית נכתב.

הספר הראשון נקרא ביוונית: ספרי המקבים א' (*Μακκαβαίων α'*), וברומית: *Liber primus Machabaeorum*. שם זה הוא על שם התכן, ולא על שם המחבר, שלא זכינו שידע לנו.

אין ספק שהספר מלכתחלה עברית נכתב. אוריגנס, אחד מחשובי אבות הכנסיה הנוצרית (מת בש' 254), אחר רשימת כ"ב (1) ספרי המקרא בשמותיהם היווניים והעבריים (בהעתק יווני), כתב: בזה הלשון: חוץ מאלה יש המקבים שנקראים בשם *Σαββαίου* (*Σαββαίου*) מכאן יש ללמוד שבימיו היה עדיין הספר במציאות בגופו העברי. העתק השם העברי שהוא נותן נשתבש בידי המעתיקים הנכרים, והרבה מתלבטים חכמים בפתרונו. כמה השערות נאמרו, אבל נראה שנשתבש מן השם: שָׁרִין בִּית־יִשְׂרָאֵל (והשוה מק"א י"ד כ"ה ששמעון מכונה שר עם אֵל — *Σαράμ*).

כמו כן מעיד הירונימוס (במאה ד' לסה"נ): "הספר הראשון של המקבים בעברית מצאתי, והשני ביוונית, מה שאפשר להוכיח מן הסגנון גופו".

בספרות העברית המאוחרת (ס' יוסיפון, ר' עזריה מן האדומים, ועוד) נקרא הספר בשם ספרי החשמונאים (על פירושו של כינוי זה ע' מק"א ב' א'). אין ספק ששם זה יליד זמן מאוחר הוא, שהרי לא יעלה על הדעת שיקרא הכותב את ספרו בכינוי שהוא גופו אינו מזכירהו כלל בתוך הספר.

(1) על השיטה של חלוקת כ"ד ספרי המקרא לכ"ב ספרים ע' כהנא במבוא לרות עם פ' מדעי (חמש מגילות עמ' ע"ד-ע"ה).

(2) ע' אבסביוס 2, 25, VI. Hist. Eccl.

(3) *ἔξω τούτων ἐστὶ τὰ Μακκαβαϊκὰ ἅπαν ἐπιγέγραπται Σαββαίου Σαββαίου* וע' לקמן בסוף פרק ח' על הרשימה שבראש ההרגום הסורי.

(4) *Machabaeorum primum librum hebraicum reperi, secundus graecus est, quod ex ipsa quoque phrasi probari potest (Prol. Gal.).*

את הברית עם רומי ואשפרטה. בידו עלתה לשחרר שחרור גמור את ארץ יהודה המורחבת ואף את המצודה שבירושלים שחרר מן הגוים והרסה. לאחר כמה שנות שלום ושלחה עלה לכסא המלכות בסוריה אנטיוכוס סידיתס, במקום אחיו שהיה שבוי בפרס, והוא שלח את קנדיביוס שרצבאו להלחם ביהודים, אבל היהודים נצחוהו. מקץ שלש שנים נרצח שמעון ושני בניו על ידי תלמי בן חבובו הנוכל, חתנו של שמעון. במקומו של שמעון עלה למלכות ישראל יוחנן הורקנוס, בנו השלישי. בענין זה נגמר הספר.

ב. תכן ספר ב'.

הספר השני עוסק רק בפעולותיו של יהודה המקבי. הוא פותח בסיפור על ימיו האחרונים של סליבקוס IV (מלך בש' 175-187) ומסיים בנצחונו של יהודה על ניקנור (י"ג אדר ג'א תקצ"ט לבי"ע). באותה שנה, בניסן, מת יהודה המקבי. הספר מקיף זמן של קצת יותר מחמש עשרה שנה.

בעיקרו אין ספר זה אלא קיצור של ספר גדול בחמשה חלקים, שכתב יוונית יסון מקוריני, - כך מעיד הכותב המקצר (ע' מק"ב ב' כ"ג). גוף הספר מתחיל רק בפרק ג', שני הפרקים הראשונים כוללים שתי אגרות שכתבו בני ירושלים לבני אלכסנדריה (א' א'-ב' י"ח, וע' על ההמשך המעורבב שבשתי האגרות בפ' בתחלת הספר) והקדמתו של מי שקיצר את ספרו הגדול של יסון (ב' י"ט-ל"ב).

גופו של הספר (ג'-ט"ו) נפרד לשני ראשים: החלק הראשון תכליתו לספר השתלשלות המאורעות ביהודה היאך היתה שהביאה לידי קביעת חג החנוכה (ג' א'-י' ט'), והחלק השני מספר על המאורעות שהביאו לידי קביעת יום ניקנור (י' י'-ט"ו ל"ז).

(א) ג' א'-י' ט': הכותב פותח במתן סקירה על המצב שהיה בירושלים לפני התקוממות המקבים, בימיו האחרונים של סליבקוס VI (ג'-ה'). לאחר שלא עלה לו, להיליודורוס, לבז את אוצר המקדש, הנהיגו שמעון ויסון ומנילאוס הבוגדים את היוונות בירושלים. חונו הכהן הגדול והצדיק נרצח. אפיפנס חילל את המקדש והנהיג בו פולחן הגוים (ו' א'-י"ז). אחר כך מסופר על מותם של הקדושים, אלעזר הזקן והאם ושבעת בניה (ו' י"ח-ז' מ"ב). סמוך לזה ניתנת פרשת התקוממותו של יהודה המקבי ומפלגתם של צבאות הסוריים. היהודים המנצחים עלו לירושלים - בינתיים מסופר על מיתחו המשונה של אנטיוכוס (ט') - וטהרו את המקדש וקבעו את חג החנוכה (ח' א'-י' ח').

(ב) י' י'-ט"ו ל"ז: שאר מלחמותיו של יהודה ומפלגתו של לוסיאס ומעשה השלום (י' י'-י"ב מ"ה). המלחמה האחרונה עם לוסיאס ואבפטור (י"ג א'-כ"ו). הנהגתו של אלקימוס ביחס ליהודה ויחס ניקנור אליו - קודם לכן בשלום, ואחר כך באיבה, - הסיפור על רזי הזקן שאיבד עצמו לדעת, שלא לנפול בידי הגוים, מלחמת ניקנור ומפלגתו וקביעת יום ניקנור (י"ד א'-ט"ו ל"ז).

ט"ו ל"ח-מ': סיום הספר.

ו. על טיבם של שני ספרי המקבים וסופריהם.

א. על הספר הראשון.

בעל הספר רצה ליתן היסטוריה ישראלית על תקופת השחרור של המקבים, כשהם הולכים במלחמותיהם עם הסוריים מחיל אל חיל, וחוף מהסרת עול הגוים מעל צוארם של היהודים בפוליטיקה ובתרבות הם משתמשים בכל שעת הכושר הבאה לידם והולכים ואוספים את הארץ ומרחיבים את תחומי מולדתם.

לתכלית זו העביר הכותב קודם-כל חוט פוליטי קצר מאלכסנדר המקדוני ועד אנטיוכוס

הספר השני מספרי המקבים גופו ביוונית נכתב, ונראה ששמו העיקרי היה (כמו שנמצא בסוף כ"י V): *Iouda Makkabaiou praxeion epitomē* (=קיצור מעשי יהודה המקבי, - בשם זה מביאו גם קלימינס מאלכסנדריה), ולא (כמו שכתוב בסוף כ"י A): *Iouda tou Makkabaiou praxeion epistolē* (=אגרת מעשי יהודה המקבי). בספרים שלנו נקרא ספר זה על דרך השם של הספר הראשון: *Makkabaiou β'* (=על המקבים ב').

ה. תכן הספרים מקבים א' וב'.

א. תכן ספר א'.

הכותב מספר על המאורעות שהיו בארץ יהודה בתקופתם של המקבים, למן עליית אנטיוכוס אפיפנס למלוכה בסוריה ועד מותו של שמעון המקבי (שבט ג'א תרכ"ז לב"ע). הסיפור הולך בסדר כרונולוגי, לפי פעולותיהם של מתתיהו החשמונאי ובניו במלחמותיהם לשחרר את עמם מן העול הפוליטי והתרבותי של הגוים. עול זה הוסר מעל היהודים בעיקר על ידי שלשת האחים המקבים, - כך משמיענו הכותב (מק"א י"ג מ"א). אף הוא מונה (שם, ב' ס"ה-ס"ו) את שבחם של שנים מן האחים, של הראשון והאחרון שבהם, בדברים היוצאים מפי מתתיהו אביהם קודם מותו: יהודה הוא גבור חיל ושמעון - בעל בינה.

אותה תקופה, שבה עוסק הספר, ארכה ארבעים שנה (175-135 לפני סה"ג).

הספר ערוך כחטיבה אחת ובתכנית מסוימת. בכלל אפשר לחלקו לששה ראשים:

(א) א' א'-ט': פתיחה על מהלך הענינים למן אלכסנדר המקדוני והתפוררות מלכותו אחר מותו ועלית אנטיוכוס אפיפנס לכסא המלכות בסוריה.

(ב) א' י'-ס"ד: רדיפות היהדות מצד אפיפנס שגרמו להתקוממותו של מתתיהו הכהן ממודיעים.

(ג) ב' א'-ע': על התקוממותו של מתתיהו הכהן ממודיעים ופטירתו.

(ד) ג' א'-ט' כ"ב: פעולותיו של יהודה המקבי, נצחונותיו על שרי הצבא של אפיפנס והבאת הענינים עד כדי טיהור המקדש בכ"ה בכסלו שנת קמ"ה לשטרות, ג' שנים לאחר שנתחלל ע"י הגוים (ג'-ד'), מלחמותיו של יהודה עם הגוים השכנים (ה'), מיתתו של אפיפנס ומלחמתו של אבפטור בנו, שרצה במלחמה השנייה של לוסיאס לכבוש את יהודה ולא עלה בידו (ו'). דחיית אבפטור מכסא המלכות ע"י דמיטריוס I בן דודו ורציחתו (ו' א'-כ"ה). השתדלותו של אלקימוס, הכהן הגדול מן המתיונים, אצל המלך החדש שישלח צבא להלחם שוב ביהודה ונצחונו של המקבי, שהרג ניקנור שר-הצבא ולזכר אותו מאורע נקבע לדורות יום ניקנור (ו' כ"ו-כ"ז). שליחת צירים לרומי מיהודה לכרות ברית (ח') ומותו של המקבי קרוב לאותו הזמן במלחמת אלעשה (ט' א'-כ"ב).

(ה) ט' כ"ג-י"ב נ"ג: פעולותיו של יונתן. מתחלה היה חלש ולא יכול להחזיק מעמד נגד בקהידס שר-הצבא. על יד המקום שהירדן נופל לתוך ים המלח גבר בקהידס. אז נתחזק מעמדו של אלקימוס והסורים בארץ יהודה, שבנו בה כמה מבצרים. אבל אחר כך באה מיתה משונה על אלקימוס, יונתן גבר על הסורים ונחל כמה נצחונות (ט' כ"ג-ע"ג). עם עלייתו של אלכסנדר בלס למלכות הוטב מצב היהודים. יונתן סייע בידי אלכסנדר, שהמית לדמיטריוס, ונעשה כהן גדול ואוהבו של אלכסנדר. בשעת המבוכות, שהיו בשעה שעלה דמיטריוס II למלכות, ידע יונתן היאך להתנהג: פעם התחבר אל דמיטריוס ופעם אל אנטיוכוס VI, בנו של בלס, - הכל לפי השעה הפוליטית. לבסוף נפל בידי טריפון ונרצח (י' י"ב-ב').

(ו) י"ג א'-ט"ז כ"ד: פעולותיו של שמעון, שעמד במקום יונתן. קודם כל ראה שמעון צורך לפנות נגד טריפון ולכרות ברית עם דמיטריוס II. אף הוא, כיונתן אחיו, חידש

אפיפנס, ואחר כך פתח בגזירותיו של אפיפנס בימי מתתיהו הכהן ממודיעים, אביהם של המקבים, ומכאן ואילך הוא ממשיך את סיפורו עד סוף ימיו של שמעון המקבי. אישיותו של בעל הספר אינה ידועה. אבל מתוך הספר גופו ניכר שכן ארץ ישראל היה ובקי בגאוגרפיה ובטופוגרפיה של הארץ היה (ע' ג' מ"ו, ה' כ"ד-כ"ו, כ"ח-כ"ט ומ"ו, י' ע"ז, י"ג י"ג), וידועים היו לו המקומות הקטנים ביותר שבארץ מולדתו (ה' י"ג ול"ו, ז' מ"ה, ט' ב'), ומתוך דבריו משמע שהוא גופו היה בכל אותם המקומות ומתוך טביעת עין הוא מכירם.

את הספר כתב עברית ובסגנון של ספרי המקרא דוקא, שהיה בקי גדול בהם והיה מלא את רוחם. מתוך כך ידע לכתוב ספר שהוא כעין חוליה שהולכת ומשתלשלת מעצם ספרי הקדש. כמו כן היה בכתו להשרות מן החן של ספרי המקרא לא רק על הסגנון ועל מהלך ההרצאה בכלל, אלא גם בפרטים. כן, למשל, אף בשמות הפרטיים: לאדומיים הוא מכנה בשם בני עשו (ה' ג'). הנשיא לבני נקרי, השבט הערבי, הוא מוציאו בלשון אחד נשיאי כנען הגדולים (ט' ל"ו). חקרא המצודה נקראת אצלו (על דרך ס' מלכים וד"ה) בשם עיר דוד (א' ל"ג, ז' ל"ב, י"ד ל"ו). הר הבית והעיר נקראים בשם הפיוטי ציון (ד' ל', ה' נ"ד, ו' מ"ה וס"ב, ז' ל"ג, י' י"א), ועוד. אין ספק שהשקיע בתוך עבודתו אף חומר ששאב ממקור לועזי, אבל בקי היה בסוד של הבלעת ענינים לועזיים בתוך מסכת עברית עד כדי לנסוך עליהם מן הגוון המקראי הכללי השורר בספרו באופן שלא נודע כלל כי באו דברים מן החוץ אל קרבן.

ודאי נכנסו לתוך ספרו גם שמועות שבעל פה, אבל בעיקר מפי תעודות שבכתב למד: הרבה פרטים וענינים כרונולוגיים יש בספר, והסברה נותנת שכל אלה לא מפי השמועה נקלטו. חוץ מזה, הרי נמסרו כמה תעודות כמות שהן. אותן התעודות משני סוגים הן: א) אגרות שקבלו המקבים מן הנכרים, שגופן ודאי בארכיון שבירושלים נשתמר, ב) תעודות שנכתבו על ידי המקבים ושנשתמרו העתקותיהן בירושלים כנהוג¹.

אבל אותן התעודות עכשיו, בנוסח שלנו, יש בהן קצת טעם לפגם: הכותב קבען בספר בתרגום עברי. ודאי תרגום חפשי היה, שהלבישן בסגנון עברי כטעמו המקראי הטוב עליו, וסגנון זה הרי שונה הוא תכלית שינוי מן הסגנון היווני, ובפרט הסגנון היווני האופיינאלי. אחר כך בא המתרגם היווני ומסר את התעודות הערוכות בסגנון עברי מקראי, על דרך תרגומו לשאר דברי הספר, בסגנון של תרגום הע' לספרי המקרא, כל' מסר את הדברים בסגנון המשעבד את הלשון היוונית ורוחה לדיוקים שבגוף העברי במדה שהגוון היווני נטשטש לגמרי. ועכשיו אם אנו באים לעמוד על טיבן של אותן התעודות ועל הצורה שהיתה להן במקורן הראשוני הרי אין אנו מספיקין.

הכותב היה היסטוריון בעל כשרון גדול ועם זה היה בעל רגש פטריסטי מפותח. כהיסטוריון היה יודע לשלוט בחומר שלפניו ועל פיו הרצה את מהלך המאורעות באופן ברור כפכת. השתלשלות המאורעות ניתנת אצלו בקשר פשוט וטבעי, בלי חקרנות, והלכך הרצאתו נקראת בקלות ובנעימות והיא תופסת לקורא בלבו. מתוך שהוא מכיר יפה בתכליתו שהתורה לעצמו יודע הוא שיש עת לכבוש ולצמצם את הדברים, כמו שיש שעה להרחיב את הדיבור. לפיכך אינו משקיע בעבודתו אלא אותו החומר דוקא שהוא רצוי לו לרגל המלאכה שלפניו. הוא אינו מרבה לדבר על אנשים רבי ההיזק לעמם, כגון יסון ומגילאוס הכהנים הגדולים. אין לו שום עסק לא בהם ולא בהפסד שהביאו. כמו כן אינו

(1) האגרות הן: ה' י"ז, ח' כ"ב, י' י"ז וכ"ה, י"א ל' ונ"ה, י"ב ו' ונ"ו, י"ג ל"ו, י"ד כ"ו, ס"ו ב' וס"ה.

ואף כתיבת אחת יש בספר: י"ד מ"ה.

מטריח עצמו לאבד אף טפת דיו אחת על אדם מפורסם וצדיק בעמיו כחוני הכהן הגדול (רק דרך אגב הוא מוזכר פעם אחת באגרת אל האשפרטים, י"ב ז'), מפני שגם באדם שכזה אינו צריך לגופו של הספר. יש לו עיקר גדול: עליו לספר על איסוף הארץ של ארץ ישראל כפי התחומין שבימיו, איסוף שנעשה צעד אחר צעד על ידי המקבים בשביל בני עמם, הוא העם שעומד לפני הכתוב במרכזה של ההיסטוריה העולמית, - ומעיקרו זה אין הוא נוטה לצדדין כל זמן שאין הכרח בדבר.

את הספר כתב אחר מותו של יוחנן הורקנוס (בערך שנת ג"א תרנ"ו לב"ע), שהרי כבר היו לפניו דברי הימים של יוחנן הורקנוס (ע' ס"ז כ"ד), והוא כל כונתו היתה, כנראה, לכתוב כעין ספר הקודם לאותן דברי הימים ומשלמם, כדי שבידי הקורא תהיה היסטוריה שלימה של פעולות המקבים, למן מתתיהו אביהם ועד יוחנן הורקנוס. ומכאן ואילך יהיו משמשים לו דברי הימים של זה. מכאן יש להסיק שדברי הימים של יוחנן הורקנוס אף הם עברית נכתבו וודאי גם הם בלשון המקרא, שסגנון זה עדיין היה שורר באותם הדורות בישראל. על כרחנו כתב בעל ספר המקבים א' את ספרו אחר מותו של יוחנן הורקנוס וסיימו קרוב לג"א תר"ס, אם גם אפשר הדבר שהתחיל עוסק בכתיבתו זמן מה קודם לכן. על כל פנים נדחית הסברה המאחרת את זמן כתיבתו עד לזמן כיבוש ירושלים על ידי פומפיוס (בשנת 63 לפני סה"נ), שהרי הכותב מדבר על הרומיים כעל אוהבים ליהודים ומגיניהם נגד מלכי סוריה, ואין הוא יודע עדיין על שנאתם של הרומיים ליהודים.

ב. על הספר השני.

הספר השני של המקבים הוא קיצור מתוך ספר גדול בחמשה חלקים שכתב יסון איש קוריני על המאורעות שהיו בארץ יהודה בימיו של יהודה המקבי (ב' כ"ג).

יסון היה מן הישוב היהודי החשוב שבקירינאיקה, בצפון אפריקה.

בן הגולה וחניך הגולה היה. שם, בארץ נכריה, קבל השכלה נכריה קלאסית ושלמה. מתוך חינוכו זה היה נאמן לדרכיהם של הסופרים היווניים ההיסטוריים שבדורותיו ולסגנונם בהרצאתם. יותר מדאי ניכרים סימניהם בספרו, שכתב בשביל אחיו שבגולה שמחניכיה של אותה התרבות היו אף הם. אבל אף חינוך יהודי דתילאוני ממדרגה נכבדה היה לו. יש לשער שידע גם עברית במדה הגונה. הוא היה כמעט בן התקופה של ראשוני החשמונאים, והתנועה - תנועת השחרור - שבארץ יהודה לקחה את לבו. וכשגמר בדעתו לכתוב ספר גדול ומקיף על פעולותיו של יהודה המקבי ודאי עזב את מקומו והלך לארץ המאורעות עצמם, לארץ יהודה, כדי שיוכל לכתוב את ספרו על סמך המקורות והתעודות שבארכיונים שבירושלים ועל סמך שמועות מפיהם של עדי ראיה או עדים מפי עדי ראיה.

תכליתו בכתיבת ספרו, לכל הפחות עד כמה שאפשר ללמוד מן הקיצור שלפנינו, דידיאקטית היתה. ספר רליגיוסי-מוסרי על יסוד מאורעות היסטוריים נתכוון ליתן. אף הוא, כמו בעל ספר מקבים א', בחר לו לנושא ספרו את מאורעות החשמונאים. אבל שונה היא בתכלית תפיסתם של שני אלו: לראשון האומה הישראלית והארץ הישראלית חטיבה עיקרית אחת, ואילו לשני מרכז כל החשיבות אינו אלא בירושלים ובמקדש שבירושלים. ולפיכך אנו למדים מתוך ספר זה בעיקר מה היו ירושלים ומקדשה למחשבתן של ישראל שבתפוצות העולם.

אין הסופר זקוק להזכיר את ירושלים בשמה הפרטי דוקא: היא לו העיר בה"א הידיעה או עיר סתם (ה' י"א, ח' ג', י' א'), ממש כמו שהיתה אתונה ליונים או רומה לרומיים, - שהרי אף אלו לא היו קורין למטרפולין שלהם אלא בשם עיר סתם. אבל יש הבדל גדול בין היחס הנפשי של אותן האומות אל מטרפולין שלהם ובין יחסו של סופר

יהודי זה למטרפולין שלו: לו ירושלים היא משכן השכינה, שהרי בה קיים בית מקדשו, בית הבחירה שאין די תארים של הפלגה בפיו לשם כינויו: הוא הגדול ביותר (ב' י"ט), המכובד בכל העולם (ג' י"ב), ההיכל הקדוש ביותר בכל הארץ (ה' ט"ו). והנאה יתירה יש לו כשהוא בא להטעים עד כמה גדול מוראו של המקדש בעולם: מלכי הגויים מכבדים אותו במתנות יקרות הן בפועל (ג' ב') והן בדמיון (ט' ט"ז).

מעשה גומלין יש בין המקדש וישראל: בית המקדש שומר ומגן על האומה כשהאומה יודעת להגן על בית המקדש.

כשהיתה גטיה להיליניזם ולהליכה בדרכי הנכרים בעטיו של "יסון הרשע ולא הכהן הגדול", עד כדי כך שהיו הכהנים מזוללים בעבודתם ומזדונים ליקח חלק במשחקיהם של המתיוונים, פורענות באה עליהם ואותם הנכרים, שהמתיוונים היו שואפים להדמות אליהם בדרכי חייהם, נהפכו להם לאויבים (ד' י"ג-ט"ו) - אז מן השמים נפרעו מהם. והדין נותן שהעונש יהא בא על החוטאים מדה כנגד מדה: אותו יסון שהיה מקלל הרבה בהכריחו לאנשים הרבה שיברחו מארץ מולדתם אף הוא היה מוכרח לברוח לארץ נכריה, וכמו שרבים לא מצאו להם קבר במותם בעטיו של זה כך הוא גופו לא הובא לקבר אבות (ה' ט'). כמו כן אנטיוכוס אפיפנס שבאכוריותו היה ממציא לאחרים עינויים קשים שהיו גורמים למכאובות שבבני המעים סופו היה שהוא עצמו סגר את חייו בעינויים קשים בתוך מעיו (ט' ה'), ומנילאוס שחילל אש קדש ודשן המזבח מצא את מיתתו המשוונה בתוך אפר של רמץ (י"ג ח'), וניקנור הרשע שהרים יד של זדון על מקדש ה' נקצצה ידו מפגרו ולשונו שחרפה וגדפה נכרתה אף היא מתוך פיו והושלכה חתיכות חתיכות לעופות הדורסים (ט"ו ל"ב).

כך סופם של רשעים.

אבל כשבא יהודה המקבי ואנשיו הצדיקים וקנאו קנאת ה' וקנאת מקדשו הפכה להם ההשגחה האלהית את הפורענות - רק ארעית היתה, מחמת שגרם החטא - לטובה והולכים היו מנצחון לנצחון (ח' ה').

עד כאן בנוגע לשני הצדדים.

והצד השלישי הם הגויים. הללו רואים היו עין בעין היאך ה' שומר ומגן על עמו, ומתוך כך מכירים היו בגדלו ואמתו של אלהי ישראל ותוהים היו בלב מלא חרטה על הצרות שגרמו לעם הנבחר (ג' ל"ו ול"ח-ל"ט, ח' ל"ו, י"א י"ג).

ואינו דומה משפטו של ה' עם ישראל למשפטו עם הנכרים. בבחינת תַּכְפֵּת מִהוּ הָקָהוּ יש כאן: לאומות העולם נדחה הדין עד שתתמלא סאתן ואז נפרעין מהן בכל חומר הדין (ו' י"ד). לא כן ישראל: הם נענשים מזמן לזמן למען יקחו מוסר ולא יגיעו עד קצה של תהום, שעם עולם הוא ישראל ולכשיחזרו בתשובה הרי מוחזרים להם חסדו (ו' ל"ג ול"ז, ח' כ"ז) ורחמיו (א' ח', ב' י"ז). וכלל גדול יש לשיטה זו: ישראל וה' והמקדש - חד הם! ומתוך המחשבה העיקרית על בית המקדש, העוברת כחוט השדרה מראשו של הספר ועד סופו, הוא נפרד ומתהווה לשני ראשים, וכל אחד מהם מסיים בשבחה של שני מועדות לכבודו של המקדש שזכו להם ישראל שבאותו הדור: תולדות חנוכה המקדש, שפרשת סיומן היא י' א' ח', ותולדות יום ניקנור, שפרשת סיומן היא ט"ו ל' - ל"ו.

ונראה שרק לצרכם של אלו המועדות בלבד כוון הסופר את הסדר במהלך הרצאתו: מתוך י' ט' משמע שמכיר היה בחנוכה המקדש שהיא קודמת למיתתו המשוונה של אנטיוכוס, ומכל מקום לא נמנע מלסרס את הכרונולוגיה ולהקדים הסיפור על מיתתו של אותו הרשע לפרשת חנוכה, כדי שיהא חלק זה נגמר בשלימותו בסיפור החנוכה. כמרכן ודאי יודע היה על מעשי גבורותיו האחרונים של יהודה המקבי ואף על סוף חייו, ומכל מקום לרגל העבודה שלפניו נראה לו יותר הצורך לסיים סיפורו בקביעת יום ניקנור, שאף זה עיקר ענינו

בהצלת המקדש מידי סמאים, כדי להסב תשומת לבו של הקורא לאותו מאורע דוקא שאירע למקדש.

ואילו היה לו לבעל הספר יהודה המקבי עיקר, ולא המקדש, ודאי היה פותח לא רק בתולדותיו של יהודה בלבד, אלא מהלך היה לו למעלה מזה אף אל תולדותיו של מתתיהו, אביה של המשפחה הנבחרת, והיה מספר מעשה גבורותיו של האב הזקן בהתקוממותו נגד אויבי עמו. אבל העיקר לו הוא טיהור המקדש ולפיכך בכך דוקא פתח את הספר, ועל יהודה המקבי הוא מיחד את הדיבור רק למן פרק ח' ואילך.

אף מן התוספת שבתחלת הספר, שראה צורך להקדים את שתי האגרות ששלחו בני ירושלים אל אחיהם שבמצרים, נראה שמי שכתב את הספר הוא הוא שהוסיף את האגרות בראשו. ושוב נראה מן הסתירות של א' י"א ופרק ט', וכן א' ז' וט"ו ל"ז, שנטל הסופר את האגרות ממקום אחר וספחן אל ספרו (והשוה את המלה הזעירה δέ - ב' י"ט - שהיא משמשת מעבר מגוף האגרות אל פתיחתו של הספר).

ויש לומר שבהצלחה רבה בחר לו למסגרת ענינו אותה תקופה של מלחמות יהודה המקבי. דוקא אותם המאורעות מתאימים לתכליתו. אבל הוא לא ראה לו צורך לספר אפילו על מותו של יהודה ולהזכיר את אחיו והצרות הגדולות שבאו על ירושלים אחר מותו של יהודה (כמסופר במק"א ט' ט"ז).

ז. הַשְׁנָאת שני ספרי המקבים וכותביהם זה לעומת זה.

כשנִשְׁוֶה את שני ספרי המקבים זה לעומת זה נראה שבשניהם שוררת רוח היהדות, בשניהם מובלסת חסידותם של הגבורים, בשניהם מוטעמת ישועת ה' ליראיו וענשו לעוברי בריתו. ומכל מקום לאחר עיון מתחזור שבשני הספרים הללו שונה הוא מכל וכל אופן התבטאותם של אלו הענינים, והבדלים לא קטנים יש ביניהם במקצוע זה.

מקובל הדבר, שישראל פורעניות באות עליהם בעקב עונותיהם. והנה בספר הראשון (א' ס"ד) יש על כך רק רמז אחד וברוך אשגרת לשון: "ויהי קצף גדול מאד על ישראל". ואילו הספר השני מרחיב הדיבור על החטאים שקדמו וגרמו לפורענותם של ישראל, והוא מסביר שהיסורים ממרקין את העונות כדי שִׁיִּשְׁשֶׁן אחר כך שוב רצונו של ה' לעמו (ע' ה' י"ז ואילך, ו' י"ב-י"ג, ד' י"ח ול"ב-ל"ג ול"ז-ל"ח, י' ד').

על ענין שמירת שבת אין הספר הראשון מדבר בשום מקום. אדרבה, על מתתיהו הכהן, אביהם של המקבים, מסופר שהוציא פסק דין על היתר מלחמת מגן בשבת (ב' ל"ט, ט' ל"ד ומ"ג, והשוה יוספוס קדמ' י"ב ו' ב'). ואילו בעל הספר השני מטעים הטעמה יתרה על שמירת שבת על ידי יהודה המקבי וחבריו: בשבת היו מפסיקים את המלחמה והרדיפה אחר האויב (ח' כ"ה, י"ב ל"ח) כי טוב למות מלחלל את השבת (ה' כ"ו, ו' י"א). על אמונת-עם בנוגע לחיי עולם הבא אין בראשון אף רמז קל. אפילו בדבריו של מתתיהו (ב' מ"ט), שנאמרו קודם מותו - שעת הכושר לכך! - אין שום זכר לעולם הבא. אבל בשני יש הרבה דברים בענין זה: תחית המתים, מגיד הוא (ו' י"ד), אף יהודה המקבי היה מאמין בה (י"ב מ"ג ואילך).

גם בראשון וגם בשני מחלים ישראל את פני אביהם שבשמים בתשובה ותפלה וצום. אבל בראשון שוררת דת צרופה ומוגהת, ואילו בשני - בצדה של הדת אתה מוצא את האמונות העממיות.

כמו כן רב ההבדל באופן של מתן התשועה משמים: בראשון שולח ה' עזרתו מקודש בדרך שאין הענין נראה כלל לעיני בשר ודם, ואילו בשני - מלאכים ממש, ברגל ועל סוסים, מופיעים ממרום ונלחמים מלחמתם של בחירי ה'!

כעין ספרי יראים הוא כותב. המומינטים הדתיים הולכים ומתגוונים תחת הקולמוס במדה יתרה: על חיי עולם לצדיקים הוא מהרהר (ו' ל"ו), על תחית המתים (י"ב מ"ג, י"ד מ"ו), על הצדיקים שהם משמשים מליצים טובים לישראל בעולם האמת (ט"ז י"ב-ט"ז), על חשיבותה של תפלה למנוחת נפשותיהם של הנפטרים – כעין השפעת גומלין יש כאן בין שני העולמות! – (פרק ז' וסוף פרק י"ב), ועוד.

ופרטיה של דת – מאליה מסתבר שבדת ישראל דוקא הם פתוקים אצלו. אפילו אפיפנס הרשע – כשהוא מהרהר בחשבה, בשעה שמיתה משונה באה עליו, דוקא דת ישראל ברצונו לקבל על עצמו! –

היוצא מכל זה:

בן-הארץ מספר היסטוריה בשיטה פוליטית-עניינית, ממש על הדרך שמספרים בעלי „נביאים ראשונים”. יש כאן מופתים של גבורים ומעשי גבורה בארץ.

ובן-הגולה – על ישועות ה' הוא מספר. על השכר שניתן לצדיקים ועל ענשם של רשעים. לפיכך מעשי קדושים ומופתים של גילוי שכינה ומלאכים בשמים יש כאן.

ח. על לשונם המקורית של ספרי המקבים א' וב' ועל תרגומיהם.

(א) ספרי המקבים הראשון נכתב מתחלה עברית ובסגנון של ספרי המקרא. בעל הספר היה סופר מהיר בכל פרטי השימוש שבאותו הסגנון, שהקנהו לעצמו בבקיאיותו הגדולה ובחריפות חדירתו לרוח הלשון שבמקרא, למן הספרים הראשונים ועד האחרונים.

לשונם העברית של הספר היתה רעננה ויפה. על זה אפשר לעמוד מתוך התרגום היווני שנמצא בדינו. מתרגם זה עשה את מלאכתו באמונה יתרה בגוף העברי והיה מדייק כל כך, עד שמי שבא להתויר תרגום זה לעברית מוטל עליו רק להיות אף הוא מצדו משועבד לנוסח היווני שלפניו בדייקנות חמורה לא במלים ובביטויים בלבד אלא אף בצירופן של המלים ואז מובטח לו שיעלה בידו לכסות את התרגום היווני בנוסח עברי יפה, שעל כל פנים יהיה קרוב במדה מרובה לאביו הראשון של הספר.

הגוף העברי אבד בדורות קדומים, כמו שאבדו שאר הספרים החיצונים, כלו' אותם שהיו כתובים עברית, ובכללם אף הספר של בן-סירא, שנתגלה ברובורק בדורנו האחרון. ואין לתמוה על כך: אותם הספרים היו עומדים לגבי הקורא העברי מתוך למחיצתם שלכתבי הקדש ולא היו חביבים בעיני האומה עד כדי לטלטלם לשם הצלה מחמת כל אותן הפורעניות שעברו עליה במשך התקופות של הגלות המרה. בשעה שבני אדם צריכים לימלט על נפשם אין לבם הולך להצלת רכושם כלו: לשם נוחיות הטלטול ממעטים במשא ובוארים את היקר ביותר. ואבותינו מן היצירות שבספרות הלאומית היה יקר להם ביותר מה שהיו נותנים עליו את נפשם בכל הזמנים: התורה ושאר הספרים שהיו נוהגים לכרוך אתה במחיצת קדש.

כאמור לעיל (עמ' פ"א), נראה שאוריגנס והירונימוס ראו עוד את הגוף העברי של ספר מקבים א'. אבל לאחר זמנם של אלו אין שום ידיעה עליו. העולם היה קורא ספר זה בעיקר בשלושת תרגומיו העתיקים: היווני, הרומי והסורי.

התרגום היווני לס' מקבים א' הוא הקדום בתרגומיו. הוא נעשה ישר מן הגוף העברי ובזמן קדום נכתב. נראה שנעשה במצרים תיכף לכתיבתו של המקור העברי, שהרי כך היה מנהגם של יהודי מצרים: ספר עברי שיצא לאור העולם בארץ ישראל מיד היו מזדריזים ומתקנים לו תרגום יווני. צורך נפשי היה להם ענין זה של תרגום ספרותם הלאומית ללשון המדוברת בפייהם. תרגומו של ס' המקבים א' נצטרף בשעתו לקובץ ספרי הביבליה שלהם. מתוך כך נתקבל ס' יהודי לאומי זה בכבוד גדול בעולם הנכריים, שהיה חשוב להם כאחד הספרים שנאמרו ברוח הקדש.

ולא רק בנוגע לאמונות ודעות, אלא אף בנוגע לחומר ההיסטורי נבדלים שני הספרים זה מזה. כל אחד מן הכותבים השקיע בספרו חומר אחר. אין ספק שהחומר בכלל היה גלוי וידוע לשניהם במדה הגונה, ומכל מקום יש שהאחד הכניס לתוך ספרו מה שאין בתוך ספרו של השני. כן, למשל, אין בספר הראשון שום זכר למאורעות שקדמו בישראל להתקוממות המקבים, כגון עניני ריב שהיו בין יסון ומנילאוס הכהנים הגדולים. כנגד זה אין בספר השני שום דבר על מתתיהו הכהן – אביהם של המקבים! – וענין נצחונותיו הראשונים של יהודה על אפולוניוס וסירון (ע' מק"ב ג' י' ואילך) מוזכר רק דרך רמז בלבד.

מתוך מה שנאמר נראה ברור ששני הספרים הללו הם שתי חטיבות מיוחדות בפני עצמן: מצד הלשון שבה נכתבו, מצד הסגנון שבו נערכו, מצד התכלית שהיתה לפני הכותבים, ולפיכך – גם מצד החומר ההיסטורי ובנינו של הספר.

מצד הלשון: הספר הראשון נכתב עברית, והשני – יוונית.

מצד הסגנון: הראשון סגנונו הוא פשטות הסגנון המקראי, והשני סגנונו הוא הסגנון האמנותי של ההיסטוריינים היווניים.

מצד התכלית: הראשון מספר בסדר כרונולוגי על מעשי גבורים שעשו לעמם בארצו במשך ארבעים שנה והביאו ליד' התיסדות ממלכה בישראל, והשני – על מעשי אלהים למקדשו במשך המש עשרה שנה הוא מספר.

הא למדת שכל אחד לפי תכליתו שלפניו בחר לו מתוך החומר מה שרצוי לו והקים את הבנין כנפשו.

לכל אחד שלו! –

אבל ההבדלים הללו שבין שני הספרים – שבעצם שניהם הם כמעט יצירה של אותו דור! – חילופי תכלית ותכנית הם התוליים בכותביהם, ואלו בנים לשני עולמות שונים היו: האחד היה איש יהודי מארץ ישראל, והשני – איש יהודי מתפוצות הגולה.

היהודי בן-הארץ דברי היסטוריה של מולדתו וארץ אבותיו הוא כותב. חבה יתרה ארצית יש לו. מתוך מתון הוא מספר לו על מה שעבר על אומתו שביהודה, כיצד היו בני עמו נלחמים על ארצם ועל איסוף הארץ. שהיו הולכים ומרחיבים את תחומיה ויוצרים בה לעצמם חיי חופש. יהודי זה – שמים יש לו רק עד כמה שתלויים הם ועומדים לו מעל לארצו שלו. אלהים לו ותורה לו – שוב עד כמה שהם אחוזים ודבוקים בארצו, שהרי אלו משמשים לו קנה מדה לגפח השלם של חיי שבתאצו. כשהוא מרים עיניו לשמים בתפלה פרישת כפים שבשעת תפלה כל לפי ארצו היא מכוונת. הכלל, לאומיות יש לו שבקדושה דתית היא מקודשת לו.

והיהודי בן-הגולה לבו לשמים. יהדות (=יהודאיסמוס – Ioudaismos) מק"ב ב' כ"א, ועוד) יש לו, וזו – בניגוד לעולם שמסביב לה! – במרכזה של ארץ ישראל היא אחוזה, ממש כשלהבת בגחלת. ארץ ישראל ערש ילדותה וחינוכה של יהדותה היא, ואין לה לו שום טעם בלי קשר עם ארץ ילדותה. בארץ גלותו יש לו ליהודי זה שני חצאי-נוסח בהיים: נוסח של דת ונוסח של חול. הראשון במסורת מקובל הוא בידו והשני פרי הסתגלותו לחיים של נכרים הוא. על כל פנים אין לו שום תפיסה בלאומיות הישראלית בלי חיתולים של דת. מרגיש הוא ואף מכיר שאילולא הדת לא היתה לו תקומה לאומית במקומו. הלכך, כשבא אותו יהודי, בן הגולה, לקיים את גדר חייו והוא עולה מצפונה של אפריקה לירושלים, לא ריתה של הארץ הוא שעולה בעיקר באפו, אלא מין אור חדש עולה לו, זהר גדול אוזו את עיניו ומסנןן למראה „בית המקדש הגדול ביותר והקדוש” (מק"ב ה' ט"ו, י"ד ל"א). בעוז מיוחד הוא מרגיש כאן את כחו של אלהי ישראל. שפע של שכינה יורד ושורה עליו כשהוא בא לכתוב כאן את ספרו ההיסטורי, שלתוכו הוא מכניס את כל משא-נפשו. ולפיכך

כמו שבעל הספר גופו היה בקי נפלא בנוסח העברי של ספרי המקרא, כך היה המתרגם היווני בקי גדול בנוסח היווני של תרגום הע'. בקיאותו זו היתה נר לרגליו בעבודת תרגומו. באדיקותו לתרגום הע' לא ידע גבול. הרי לאותם היהודים המינים היה הגוף היווני של המקרא ממש נוסח קדוש מן השמים. ולפיכך יש שהוא מוסר בלשונות שביוונית כשהיא לעצמה אין להן שום משמעות, אבל יש להן, לאותן הלשונות, משמעות עד כמה שנמסרו על ידן כתובים עבריים. כן, למשל, מוסר הוא ארץ פלשתים (ג' מ"א) על ידי $\eta\gamma\ \alpha\lambda\lambda\omicron\phi\upsilon\lambda\omega\nu$ (= ארץ נכרים), או שקוף משמם (א' נ"ד) $\beta\delta\epsilon\lambda\upsilon\gamma\mu\alpha\ \epsilon\pi\eta\mu\acute{\omega}\sigma\epsilon\omega\varsigma$. לשונות אלו וכיוצא בהן, הנטולים מתוך המקרא שביוונית, הן מיוחדות וטעם לשבח היה להם לגבי אותם היהודים.

ואנו, כשבאים אנו להחזיר את הספר מן התרגום היווני ללשונו המקורית ורוצים אנו לעשותו קרוב עד כמה שאפשר לגופו הראשון, אין לנו אלא להעזר לתכלית זו בלשונו של תרגום הע' למקרא.

בעצם נשמר התרגום כמצט בעינו. מכל מקום אפשר היה שיפלו בו שינויים וחילופי נוסח הן בלשון והן בכתיב. לתכלית בירורם של אלו הופיעה בזמננו מהדורה בקרית של הנוסח היווני לספר זה ממעלה ראשונה (בסדר הספרים של הסימפוזיאנוס ע"י החברה המדעית בגיטינגן = Societas Litterarum Göttingensis) בהוצאת (Göttingen 1936) Werner Kappler. הוצאת Kappler היא באמת הוצאה מצוינת של מקבים א'. בשולי הנוסח המוגה שבהוצאה זו בא החלק הבקרי שנוסד על שלשה מקורות: על השוואת כ"י יווניים, על השוואת לתרגומים הרומיים והסוריים ממסורת הנוסח שבציטטות אצל אבות הכנסיה הנצרות.

כ"ט כ"י יווניים הנמצאים בעולם הושו כאן.

מן התרגומים הרומיים השתמש במסורת הרומית שבהוצאת Bruyne—Sodar (ע') לקמן בסוף פרק זה). מסורת התרגום הרומי העתיק עולה עד לערך 200 לסה"נ, והוא חשוב לא רק לשם קביעת נוסחאות לפעמים נגד המסורת היוונית, אלא כחו יפה אף להכריע בעזרתו לענין היווני גופו כשביווני יש חילופי נוסחאות. כמורכב השתמש בסורי א' (שבהוצאת לאגארד, שנעשה מן הנוסח היווני הלוקיאני) וב' (שבהוצאת Ceriani, שנתקן על פי נוסח קדום לנוסח הלוקיאני).

השיטה העיקרית שנקט Kappler כדי להשיג נוסח נכון היא שיטת הביאור וההמשך. מעצמו מובן שבעבודה כזאת היה זקוק למעשה אקליקטיקה. ורק במקום שאין שיטת הביאור מספיקה לשם הכרעה — כגון באורתוגראפיקה — היה מוכרח לאחוז במדת הפילולוגיה.

ב) ספרי המקבים השני נכתב מתחלה יוונית. אבל יש להבדיל בין הלשון היוונית שבגוף הספר ובין הלשון היוונית שבשתי האגרות שבראשו. האגרות שבראש הספר לשון פשוטה היא, אין לה שום יפויים והיא עושה רושם של סגנון יווני לא מקורי אלא תרגומי, ממש כעין הסגנון שבתרגום הע' לספרי המקרא. מי שמכיר בדרכי הסגנון של אגרות ראשונים בעברית, ובפרט אגרות שנכתבו מאת היושבים לפני ה' בארץ הקדש אל אחיהם שבגולה, הוא יראה לאחר עיון שהאגרת הראשונה לפי סגנון פתיחתה בברכות ותארים מעיקרה עברית נכתבה. הלשונות העבריים בולטים לעין והסגנון הולך לו למישרים כדרך המכתבים ממין זה. ואילו האגרת השנייה צורתה מוכיחה עליה שעיקר עריכתה ביוונית היה, ומסגנונה הקשה נראה שבידי יהודים נלעגי לשון ביוונית, כלו' יהודים שלשונם שלהם עברית, או לכל הפחות ארמית נכתבה. יהודי שיודע לשון לועזית לא כלשון מולדתו אינו חש לטעמיה המקוריים של אותה לשון, ובפרט כשהוא בא לדבר בה על דברים שבקדושה יהודית, שבעצם זרים הם לרוחה של לשון לועזית, שהרי יסודם במקורות קדומים של התרבות הישראלית הוא, על כרחו דיבורו יבש הוא ומגומגם.

אף הסבה שהאגרת הראשונה מעיקרה עברית נכתבה והשניה — יוונית מתבארת בקלות: הראשונה אל עדת ישראל שבמצרים נכתבה וערך ציבורי לה ומן הדין הוא שתהא נכתבת בלשון האומה. אבל השניה הרי אל אדם גדול וחשוב נערכה ואין מן הנימוס לכתוב אליו בלשון שאינו שולט בה כל צרכו, ולפיכך יוונית נכתבה.

והספר גופו אין ספק שיסון (השם לועזי הוא 1) איש קורני (בקורני היתה היוונית שליטה 2) בלשון היוונית כתבו ובסגנון מהודר ומקושט. אף מתוך דרך דיבורו נראה שהלשון המקורית היא יוונית, כגון כשהוא מסיח לפי תומו ומפליט כמה פעמים שדברים אלו ואלו בלשון אבות נאמרו (ו' ח' כ"א וכ"ז, י"ב ל"ז, ט"ו כ"ט), — משמע שבעל הספר לא בלשון אבות הוא מדבר. ואף על פי שנמצאים כאן ושם לשונות המיוחדים ליהודים 1), מכל מקום היוונית שלו בכלל טהורה היא והסגנון צח והוא ממיטב סגנונם של הסופרים ההיסטוריים שבאותם הזמנים: פראסה קלה ושוטפת, מלוטשת ומעובדה, והסגנון הוא ריטורי ועשיר 2). ויותר שהיה יודע את היוונית ידיעה עמוקה והיה בקי בשימושה בכתב, עוד היה מתאמץ להוציא דברים מתוקנים מתחת קולמוסו, כמו שהוא מעיד על כך בהקדמתו (ב' כ"ז — כ"ז) שרבות עמל בספרו, ואף בסופו (ט"ז ל"ט) הוא משמיענו שהיה ברצונו לענג את אזנו של המקשיב לעריכת הספר.

וכבר העיד הירונימוס 3) שכל לשון ולשון שבספר זה מעיד על עצמו שמלכתחלה יוונית נכתב.

ואף מעיד הוא הספר על סופריו: על יסון איש קורני בעל הספר הגדול ועל בעל הקיצור.

יסון בעל השכלה יוונית גדולה היה. משום כך כשבא לכתוב את ספרו על דרך ההיסטוריוגרפיה היוונים באמנות הריטוריקה נקבו. בעל סגנון פורה היה ובלשונות פיוטיים ובכבנית מלים בלתי שכיחות היה אוהב לתבל את לשונו.

שואף היה לעשות רשמים חזקים על הקורא, והלכך היה אוהב להבליט במדה יתרה את הגבורה היהודית מצד אחד ואת אכזריותם ורשעתם של צוררי היהודים מצד אחר. דוגמאות לכך יש במעשיות של הילידורוס, רציחת אלעזר הזקן, מיתתו של אפיפנס, סופו של מנילאוס, מותו של רזי.

מכאן גם הגומותיו האויבים וחלליהם.

מדות אלו מדרכם של כמה היסטוריונים ריטוריים יוונים למד: מה שעשו הם בשלהם עשה הוא ב'שלו'.

ועוד מדה יש לו: הוא מצטיין הרבה במלולו כשהוא בא לספר על החסידים ויראי שמים. מופתים גדולים נעשו להם: מראות נראו בשמים קודם שפתחו במלחמה, חלומות היו מראים לו ליהודה המקבי, אנשי צבא ממרום הופיעו להביא תשועה ליהודים.

ענינים אלו וכיוצא בהם אף הם מן הדברים השכיחים לגבי היוונים: כמו שאפולון וחבריו מבני האלים מגרשים לפרסיים, ואחר כך אף לגליים, מדילפי (ע' הירודוטוס ח' ל"ז, פבסניאס י' כ"ג ב', ועוד), או כמו שהירקלס עומד לצד אוהביו, כך הנלחמים מן השמים מגרשים להלידורוס מן המקדש ובאים לעזור ליהודים במלחמה. רגילים היו היוונים לראות

1) כגון ἀδελφοί (= אחים) — כך הוא מכנה לבני עמו, σπέρμα (= זרע) — לענין מספחה (ו' י"ז).

2) ἐν προσώπῳ (= בפניה) — אלו (י"ד כ"ד), ἐπάταξεν αὐτὸν πληγῇ (= הכהו מכה 'ס' ה.) —

3) כגון ἐντυγχάνειν βίβλῳ (= ב' כ"ה, ו' י"ב, ט"ו ל"ט), σωφροσύνη καὶ εὐταξία (ר' ל"ז),

καλὸς καὶ ἀγαθός (ט"ז י"ב) —

— 3) Secundus graecus est, quod ex ipsa quoque phrasi probari potest (Prolog. galeatus).

להדש כסלו בשמחה וגיל". והספר השני כל עיקרו לא נכתב אלא לשם סיפור על השתלשלות המאורעות באותה תקופה שהביאו לידי קביעת שני החגים הלאומיים: חג החנוכה (וע' י' ה') ויום ניקנור. ולא עוד אלא שבתחלתו של הספר השני באה גם אגרת מאת יהודה ובית דינו אל יהודי מצרים שבה הם מטילים עליהם חגיגת החנוכה.

ל"מעין המאורע" (ע' תוספתא ברכות ג' י') נקבעה אף תפלה מיוחדת, היא תפלת "על הנסים" הקבועה בסידור התפלות בברכת "מודים" שבשמונה עשרה. תפלה זו, שאינה אלא מעין סקירה המציגה בקיצורה ובבירורה, כל עיקרה תוכן מצומצם היא למה שנכלל בספרי המקבים. והפסוק החותם שבתפלה זו "ויקבעו שמונת ימי חנוכה אלו לתודות ולהלל לשמך הגדול" אינו אלא ניסוח שני לפסוק מס' המקבים א' המבוא לעיל.

ומכל מקום על שום חג לא מייעטו כל כך הדיבור בספרות רז"ל כמו על החג הגדול הזה. שלערכו הלאומי-ההיסטורי אין דומה בתולדות ישראל. וכבר נשאלה כמה פעמים השאלה: "למה לא הזכיר רבינו הקדוש במשנה דיני חנוכה ביחוד, כמו דיני מגילה ופורים?" (1) בכל הספרות הרחבה של ראשונים ואחרונים אין כמעט זכר למאורעותיה של אותה התקופה המזהירה של המקבים: לא על גזירות השמד של אפיפנס ושריו ולא על המלחמות והנצחונות ואף לא על הבריתות עם הרומיים והאשפרטיים שעשו המקבים. וכל זה בשעה שקיימת הלכה מדוקדקת על חגיגת שמונת ימי החנוכה מכ"ה כסלו ואילך בהדלקת הנרות ובברכות מיוחדות. ולא עוד, אלא שאף הכינוי של המקבים כמעט שאינו ידוע מתוך אותה הספרות. גבורים אלו מכונים בשם חשמונאים, ועצם הנס של חנוכה מיוחס הוא למתתיהו בן יוחנן כהן גדול, אבל לא ליהודה ואחיו.

מכל אותה הספרות הרחבה יש הרושם שחג החנוכה אי אפשר היה לעקרו מלב האומה, אבל לנפץ את החג נימוק אחר ולהחליף שם בשם אפשר היה וגם ראו צורך בזה, לפי השקפתם. צאצאיהם של המקבים, שנטלו לעצמם גם כתר כהונה וגם כתר מלכות, מעשיהם לא קירבו אל עַמם, הם, בני בניהם של החסידים שהיו בשעתם בני בריתם של מתתיהו ובניו. אוהבים היו לצדוקים ורודפים לפרושים, ואלו, הפרושים, הרי מיסדי אותה הספרות ובונה היו. הלכך הבנים של המקבים לא היו חביבים על האומה: הם אכלו בוסר, ושני אבותיהם, המקבים, קהו! (2) לפיכך השתיקו כמעט את כל הענין מצדו ההיסטורי. ולא עוד אלא שלעצם חג החנוכה העמידו נימוק חדש, נימוק שיטורי בפולקלור, ולא בהיסטוריה: האגדה על פך השמן. — מאי חנוכה (רש"י: על איזה נס קבעוה)? — נשאלת פתאום שאלה של המימיות בגמרא (שבת כ"א ב') — ...כשנכנסו יוונים להיכל טימאו כל שמנים שבהיכל ולא היה להם שמן להדליק בבית המקדש, וכשגברו מלכי בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו שמן אלא פך אחד שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו להדליק אפילו יום אחד, ונעשה להם נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעום ימים טובים בהלל והודאה (דברים אלו, שמקורם במגילת תענית, ניתנו כאן בנוסח שבשאלות דרב אחאי. ויניציא ש"ן, עמ' ל"ח). —

הרי כאן כעין תפלת על הנסים בתוכן חדש, וכמו כן אף זמן חדש לקביעת החג — לאחר שעברה שנה למן אותו מאורע! — אם גם בסיום של הלשון שפָּעַל הנסים המקובל והקבוע בתפלה.

בכל מעשה מופתים ונסים של עזרת האלהים וההיסטוריים שלהם היו באים ומשקיעים לאותו החומר העממי בחיבוריהם. כך, למשל, מעיד קליסטינס, בן דורו של אלכסנדר המקדוני, שבחוף ארץ פמפוליה נסוג הים לאחר ומופתים מצד ההנהגה האלהית נראו לו לאלכסנדר בדרכו לאואסיס של אֶמֶן.

ספרו השלם של יסון הלך לאיבוד בהמשך הזמן, ואנו אין לנו אלא הקיצור שעשה הימנו, כנראה, אחד הסופרים מיהודי מצרים. אותו סופר כוונה טובה היתה לו: רוצה היה ליתן לקורא קיצור ההיסטוריה שלאותם המאורעות שעסק בהם יסון, ודאי כדי לקרב את הבריות תחת כנפי המחשבה הדתית-הלאומית של ישראל. גודל חֶבְתוֹ לתוכן הספר הביע האיש בפתיחתו וגם בהתימתו לעבודתו. אף מן הענין שנתוספו בראש הספר שתי האגרות שכתבו בשעתם יהודי ירושלים אל אחיהם שבמצרים נראה יחסו לנושא הספר, אם רק הוספה זו על ידו נעשתה. קצרן זה אף הוא סופר מהיר ביונייה היה, ואם לא במדתו של יסון, שלצחות מליצתו לא הגיע. על טיב סגנונו של יסון גופו אנו למדים מתוך כמה מקומות שבספר המקבים ב' שרשות ניתנת לחשוב שממיתב הרצאתו של יסון הם, שחס עליהם הקצרן והכניסם לתוך ספרו כמות שהם. אותם המקומות יש בהם כדי להעמיד את הקורא על מעוף סגנונו המליצי של יסון בעצמו.

נראה, שהקצרן נתן קיצורו של כל אחד מחמשת החלקים שבספרו של יסון לחוד, ולא ערבב תכנו של חלק אחד בענינים של חלק אחר. דבר זה ברור מן החתימה שעשה בסופו של כל חלק וחלק בפסוק קצר ומנוסח מעין: "כך היה..." (ג' ד', ז' מ"ב, י' ט', י"ג כ"ו, ט"ו ל"ז). מתוך פסוקים אלה אנו עומדים על חלוקת החומר שהיתה בספרו הגדול של יסון. הנוסח הבקרתי של Kappler למקבים ב' לא הופיע עדיין, ולפיכך השתמשתי בהוצאת ראהלפס (Septuaginta id est vetus testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart 1935), שהוא חפשי מטעיות הדפוס המרובות שבהוצאת Swete, ובשימת עין על הלטיני הקדום שבהוצאת de Bruyne.

התרגום הרומי למקבים א' וב' קדום הוא: הוא היה לפני קופריאנוס (Cyprianus) המביאהו בציטטות שלו, אם כן היה תרגום זה קיים כבר לערך שנת 200 לסה"נ. מתרגום זה לא היה נוסח הגון עד שלא הופיעה המהדורה המצוינת של Dom. de Bruyne: Les anciennes traductions latines des Machabées, Abbaye de Maredsous 1932. (Anecdota Maredsolana vol. IV). במהדורה זו ניתנו הנוסחאות של כ"י בעמודות מקבילות ואף החומר של הציטטות שנמצא אצל אבות הנצרות. בראש הספר יש מבוא מפורט על תולדות הנוסח הרומי ויחסו אל הנוסח היווני הקדום, שהיה לפני המתרגם הרומי.

התרגום הסורי קדום הנהו אף הוא, כתרגום הרומי, וקשה להכריע מי מהם קדם לחברו. על כל פנים מתחלת המאה הרביעית יש כבר עדים למציאותו של הסורי. תרגום זה נעשה אף הוא מן היווני, וכברומי יש גם בו כמה לשונות מן היווני, כגון סרדא (συνανθω), א' (ד'), דיהקנתון (δύαυθον, ד' כ"ג), זוטוס (ἄζωτος, שם העיר אשדוד). יש להעיר שבתחלתו של התרגום הסורי יש רשימה המזכירה את השם העברי של הספר שמביא אוריגינס (ע' לעיל עמ' פ"א): ספרא קדמאי דמקביא דמתקרינ לות עבריא סרבסת סבעא איל (= הספר הראשון של המקבים שנקרא אצל העברים בשם סרבסת סבעא איל).

ט. על ספרי המקבים בקשר עם חג החנוכה בספרות העברית.

חג החנוכה מתחלה על פי ספרי המקבים נקבע. על כל פנים ספרים אלו מקור ראשון הם לקביעת חג זה: בס' מקבים א' (ד' נ"ח) נאמר: "ויקיים יהודה ואחיו וכל-קהל ישראל להיות ימי חֶבְתָּה המזבח נעשים במועדם שנה בשנה ימים שמונה מיום חמשה ועשרים

(1) שדי חמד, מערכת חנוכה י' ד'. והשוה יומא כ"ט א' על מאורע של חנוכה שלא ניתן לכתב.

(2) יואף אל פי שהיו חשמונאי ובניו חסידים ואנשי מעשה, חטאו בזה שלקחו להם המלוכה שלא כחוקן, שניתנה לזרעו של דוד, וכהן אין לו חלק במלכות... ולפי שנתעטרו בעטרה שאינה שלהם סבב הבורא ית' וקם הורדוס שהיה עבד מעבדי בית חשמונאי וכלה את זרעם ולא השאיר מהם שריד ופליט (קמחא דאבישונא במי' על הנסים). והשוה רמב"ן לגרא' מ"ט י', שנענשו החשמונאים ולא נשאר שריד ופליט מהם, אף שהיו חסידיו עליון על שהשתמשו בכתר מלכות שהוא לזרע יהודה ולא לזרע בני לוי הכהנים. —

ואף על פי שידעו כמה דל הוא בית קיבול של אגדה זו עד כדי שיהא כולל תוכן של חג גדול ולדורות (אין חנוכה ופורים בטלים! - ר"ה י"ט ב') - שהרי הנס של פך השמן אינו מעלה ואינו מוריד לכלל ישראל! - מכל מקום נתנו לו רז"ל יתרון על הערך ההיסטורי. אמת, דבר זה לא קל היה לו שיהא נקבע במוח במקום המאורעות ההיסטוריים, וכמעט למן הראשונים ועד האחרונים נשמעות השגות על ענין זה. השוה, למשל, פסיקתא רבתי (סי' ו'): "זאת החנוכה שאנו עושים זכר לחנוכה בית חשמונאי על שעשו מלחמה ונצחו לבני יון אנו עכשיו מדליקין..." - ואילו על הנס של פך השמן אינו מדבר כלל.

ואחד האחרונים (1) כתב: "וכמעט נר אלהים טרם יכבה, העיר ה' רוח כהני ה' משרתיו עושי רצונו להורות נתן בלבם ואמר חזקו ידיים רפות, נקום נקמת ה' אחר תאסף, וחזק ואימץ ידי חשמונאי ובניו להיות אמיץ לבו בגבורים הוא ובניו אתו, ויעבירו קול במחנה מי לה' אליו, ויאסוף אליו כל זקני יאודה כל איש חיל רב פעלים אשר נגע ה' בלבו לנקום נקמת ה' קנאת ה' צבאות תעשה זאת. וילחמו בו ויגרשוהו וילך, ויכו אותו ואת עמו עד בלתי השאיר לו שריד. ובשובם נתנו שבח והודאה לאל, וחזקו את בדם הבית, והיה אור ישראל לאש והארץ האירה מכבודו כימי עולם. ודבר זה הוא לבדו יספיק לעשות זכרון לבני ישראל לנס ההוא ולקבוע ה' ימי חנוכה בהלל ובהודאה. ולא כמו שעלה על רוח רבים לאמר אשר עיקר קביעותן היתה מפני נס הפך, כי אין לקבוע ימים טובים בהלל והודאה מפני נס הנעשה באיזה ענין היפך הטבע..." -

(1) חמדת ימים, חלק שני, דפוס ליוורנו, ג' ב.

מקבים א

א ויהי אחר הכות אלכסנדר בן-פילפוס המקדוני אשר-יצא מארץ כתיים ואת-חיל פרס ונתן את-דרגוש מלך פרס ומלך וימלך בבתקו בראשונה בארץ יון: ונשרף מלחמות רבות וילכד מבצרים וישחט מלכי ארץ: ונבא עד-קצות-הארץ ויקח שלל-גוים רבים

א א-ט. פתיחה: מלכותו של אלכסנדר והתפוררותה אחר מותו.

ויהי. הוא פותח ב"ו ההיפוך כאחד מספרי המקרא (ס' יהושע, שופטים, שמואל א', יחזקאל, רות). - אלכסנדר... המקדוני. חי בשנות 323-356. נעשה מלך במקדוניה, ארץ בצפונה של מדינת יון, כשהיה בן עשרים, לאחר שנרצח פיליפוס אביו (מלך 336-360). - כתיים. השוה ירמ' ב' י' א"י כתיים (=האיים שבין אסיה הקטנה וארץ יון), והוא שם אומה באיים ובארץ החוף של יון. מתחלה נתישבו שם בני-פוניקיה, ואח"כ יוונים, ומכאן: בני יון... כתיים (ברא' י' ד', והשוה יחז' כ"ו ו'). ונקראו כתיים על שם כתי (=כתיון ביוונית, עכשיו Larnaca), עיר החוף באי קפריסין (=קיפרוס), והשוה יוספוס (קדמ' א' ו' א'): "וכתיים (Xéθιμος) כבש את האי כתיים - עכשיו הוא נקרא בשם קיפרוס - ובשמו קוראים העברים בשם כתיים לכל האיים ורוב המקומות שבחוף הים". כאן ולקמן ח' ה' הכוונה לארץ מקדוניה (כיוצא בו השוה דניאל י"א ל': צינים כתיים=אניות הרומיים). - ויהי אחרי הכות. μετά τὸ πατάξαι (השוה הע' לשמות ז' כ"ה, דב' א' ד'). - ואת-חיל פרס. נראה שלשון זה וביחס הפעול דוקא היה צריך להיות כאן: לאחר שהכה אלכסנדר את חיל פרס סמוך לגראניקוס הכה את דריוש (הוא דריוש III קודומנוס, מלך 336-331). אלכסנדר הכה את דריוש בראשונה באסוס (Issus) בקיליקיה (בחדש נובמבר 333) ופעם שנית בגוגמילה, לא רחוק מארבילה במיסופוטמיה (באוקטובר 331), ודריוש הורד ע"י שריו מכסא המלכות ואח"כ נרצח ע"י המלך הפרסי החדש ביסוס ארתחשטא (Bessos Artaxerxes). - מלך פרס ומדי. לאחר שחיבר כורש את פרס ומדי למדינה אחת היה לשון זה כעין שם אופיציאלי למלכות פרס (השוה לקמן ו' נ"ו, וכן אסתר א' ג', דנ' ה' כ"ה ועוד). - בראשונה. πρώτης, וכך הרומי prius (LB): אולי כוונתו: אלכסנדר היה המלך היווני הראשון שמלך במקומו של דריוש על פרס ומדי (וע' לקמן ו' ב'). - מלחמות רבות. כל ימי מלכותו היה עוסק במלחמות: כבש את יון ושבטיה, את הפרסיים, את פקטריה, סוגדיאנה והדרו. - מבצרים. כגון תיבאי, מיליטוס, קליקראנסוס, צור, עזה, בבל, שושן, פירסיפוליס, אחמטא ועוד. - וישחט. ἔσφαξε (=שחט, נתן לטבח). השוה מל"ב כ"ה ז' ואת בני צדקיהו שחטו לעיניו=ירמ' ל"ט ו' (נ"ב י') וישחט מלך בבל את בני צדקיהו ברבלה לעיניו ואת כל חרי יהודה שחט מלך בבל. נראה שרציחתם דרך שחיטה היתה. - מלכי ארץ. הוא הרג את ביסוס ארתחשטא מלך פרס ואחרים. - עד-קצות הארץ. לצד מזרח עד ים הדו, שהעביר שמה את חילו במים המחוברים של הידספס והינדוס. - שלל גוים רבים. פלוטארכוס אומר, ש"כיון שהמקדוניים טעמו טעם האוצרות והתפנוקים של הברברים היו עורכים ציד על עשרם של הפרסיים בכל התאוה של כלבי ציד בחוש הריח". את סיפוקם מצאו קצת בנצחון ארבילה. השלל הגדול ביותר הוא שמצאו בארבע ערי המטרופולין של מלכי פרס (שושן, בבל, פירסיפוליס ופרסגדה). ואלכסנדר כגודל תאוותו לשלטון כך היה גודל תאוותו לממון. אומרים (שטראבון ט"ו ג' ט') שלאחר כל המתנות שחלק לאנשי חילו נשאר לו ק"פ

ד ותשקט הארץ לפניו ויהם ויגבה לבו: ויאסף חיל כבד מאד וימלך
ה על-ארצות גוים ורוזנים ויהיו לו למם: ויהי אחר הדברים האלה ויפל
ו למשכב וידע כיומנות: ויקרא לעבדיו הנקבדים אשר-נדלו אתו מעוניו
ז ויחלק להם את-מלכותו בעורנו חי: וימלך אלכסנדר שתיים-עשרה
ח-ט שנה וימת: וישלמו עבדיו איש במקומו: וישלמו כלם בתרי מלכות
בראשיהם אחרי מותו ובניהם אחריהם שנים רבות וירבו רעות בארץ:

אלף ככר (בערך 44.000.000), שהניחם בשמירה מעולה באחמטא. - ויגבה לבו. אחר
נצחונו על דריש עשה אלכסנדר את עצמו אלהות, וכל אשר לא הודה באלהותו, כגון
הפילוסוף קליסטינס, הומת. נראה שהכותב לא ידע על השמועה שמביא יוספוס (קדמ' י"א
ה' ה') שכשבא אלכסנדר לירושלים השתחוה לאלהי ישראל והקריב לו במקדש. אילולא זאת
לא היה מדבר כל כך על גובה לבו של אלכסנדר. - חיל כבד מאד. לקמן בפכ"ט נאמר
חיל כבד על צבא שהיה (לפי מק"ב ה' כ"ד) מנינו כ"ב אלף. מנין חילו של אלכסנדר היה רק
34.500 איש (30.000 רגלי, 4500 פרשים), ואפילו בארבילה - אחר שהגדיל את חילו - היה
לו בערך חמישים אלף איש. - ורוזנים. *τυράννων*. בע' (אסתר ט' ג') נמסר בלשון זה
התאר פחות. - אשר גדלו אתו. *τοὺς συνεταίρους αὐτοῦ*. תאר של מעלה הוא
(ע') (Corradi, Studi Ellenistici 269 sqq.). - ויחלק להם את-מלכותו. הסברה נותנת שמן
הנמצא הוא שאדם צעיר בן ל"ג שנים כאלכסנדר בחלותו יחשב על מותו ויעשה צוואה.
ראשונים היו מספרים כמה דברי אגדה על אופן התמלכותם של יורשי אלכסנדר. ודאי
צריכין היו אותם המלכים לשפר בעיני העם את מעשה עלייתם למלכות והיו מפריחים
לתכליתם ידיעות שונות. כאן משמע שצוואתו של אלכסנדר על פה היתה. ויש מספרים
שהשאר צוואה בכתב. ועוד נוסח יש, שבשעת גסיסה, כשנסתלק הימנו כה הדיבור, נטל את
טבעת חותמו ומסרה לפדיקס, ראש שומריו, ובוה הביע רצונו שהוא ימלך תחתיו (דיאודורוס
הסיקולי י"ח ב' ועוד). כנגד זה יש שמועה אחרת, שכשנשאל למי תמסר מלכותו אחרי
השיב: *τῷ κρατίστῳ* (=לגבור ביותר). - שתיים-עשרה שנה. 323-336. ולפי דיודורוס
מלך י"ב שנים וז' חדשים. לדעת רוב ההיסטוריונים חלה, מחמת הַשְׁתַּכְרוּת, בקדחת
בליל ל"א במאי, וי"א ביוני לפנות ערב בשנת 323 מת. - וישלמו *ἐπεκατέστησαν* (=כבשו
בכח, השתלטו). - איש במקומו. שהנחילו אלכסנדר בצוואתו (ככתוב בפ"ו). - כלם. קודם
כל נעשה קרטרס אפיטרופוס של בנו הקטן של אלכסנדר. אחר כך תפס פדיקס שומר
ראשו של אלכסנדר את מקומו, ואז התחברו מתנגדיו של פרדיקס לחבורה אחת, ומהם
הצטיין תלמי הפחה של מצרים. פרדיקס הכריז עצמו למנהל הממשלה ובחר לו את סליבקוס
לשומר ראשו. וכך נמשכה מלחמה ארוכה כעשרים שנה. בינתיים נרצחו בנו ואחיו תורגו של
אלכסנדר. בשנת 306 נתחלקה ממלכתו של אלכסנדר בין חמשה אנשים: סליבקוס בבבל,
אנטיוכוס בפרוגיה, תלמי במצרים, לויסימכוס בתראקיה וביתוניה, וקסאנדר במקדוניה ויון. -
כתרי מלכות. *διαδήματα* הוא שם יווני לסרט כחול שזור-לבן שהיו מלכי פרס שמים
סביב הטיארה (=תכריך) שבראשם (ע' כסינופון 13, 3, Cyr. VIII). בתרגום הע' נמסרו בשם
דיאדימה השמות: כתרי מלכות (אסתר א' י"א ועוד), צניף (ישע' ס"ב ו'), תכריך (אסתר ח' ט"ו).
ונראה שבגוף העברי היה כאן כתרי מלכות. - אחרי מותו. באמת היה זה י"ג שנה
אחרי מותו של אלכסנדר, לאחר שרצח קסאנדר לאלמנתו של אלכסנדר ולבנה, בן י"ג, כדי
למלך במקדוניה. - בארץ. יותר מכל הארצות סבלה ארץ יהודה, שבמשך כל אותה התקופה

י ויצא מהם שלש רשע אנטיוכוס אפיפנס בן-אנטיוכוס המלך
אשר היה בן-ערובות ברומי וימלך בשנת מאה ושלשים ושבוע

היתה שדה קרב בין התלמיים והסליבקים. - הכותב מדגל על הזמן שהיתה ארץ יהודה
תחת ממשלת התלמיים המצריים (עד שנת 198), קודם שנכנסה לממשלתם של הסליבקים
הסוריים, והוא עובר ישר מיורשיו של אלכסנדר אל עלייתו של אנטיוכוס אפיפנס
למלוכה. -

א י-ס"ד. התקוממותם של מהתיהו ובניו.

אפיפנס. על דרך המלכים בני זמנו (השוה התארים של התלמיים המצריים, כגון
פילדלפוס, אבירגיסט ועוד) כינה אנטיוכוס לעצמו, כשעלה למלוכה (בש' 175-176, אחר
שנהרג סליבקוס IV, אחיו הגדול) בתאר *ἐπιφανής* (לא במובן =הנאור= *illustis* או *nobilis*
ברומית, אלא במשמעות של "גילוי אלהות"). אבל לפי מעשיו זכה לכינוי של הלצה: אפיפנס
(*ἐπιφανής*)=המטורף. פולוביוס, סופר בן-דורו, וכן דיודורוס סיקולוס וליביוס, מתארים אותו
כהפכפך בהנהגתו ובמעשיו: מצד אחד היה רודף אחר הפרסום והיו מעורב עם ההמון,
מבקר בבתי מרוח, בבתי מרחצאות, זורק מטבעות לבין ההמון, ועוד מעשי הוללות כאלו,
ומצד אחר היה בעל שכל מעשי, אוהב כבוד, אכזרי ומזלזל במצוות אלהים ואנשים. ולענין
גדלותו היה משוגע כל כך עד שהיה מכנה לעצמו על מטבעותיו *θεός* (=אלהים, וע' יוספוס
קדמ' י"ב ה' ה') *Νευφερός* (=נצח), והיה מקיף את ציור ראשו בכתר של קרנים
(*corona radiata*). בשם אלהים (*Θεός*) תארו אותו גם השומרונים, כשבקשו ממנו שלא יהושב
אותם קרובים אל היהודים, וכתבו בראש אגרתם: למלך אנטיוכוס אלהים אפיפנס מאת
הצידינים בשכם (ע' יוספוס, שם). - בן-אנטיוכוס המלך. הוא אנטיוכוס III הגדול
מלך סוריה (מלך 187-223). - אשר היה בן-ערובות. אנטיוכוס אפיפנס ניתן לערבון
על ידי אביו אנטיוכוס הגדול, לאחר שנצחנהו הרומיים על יד מגניסיה (בש' 189) והכריחוהו
לשלוח לרומי עשרים איש לערבון, ובתוכם את בנו. אפיפנס היה ברומי י"ב שנים במלכות
אחיו סליבקוס, ואחר כך, בש' 176, פדהו חלה, קודם שנרצח על ידי היליודורוס גזברו, בבנו
דמיטריוס סוטר I, ואפיפנס, שהיה יושב אח"כ באחונה, השתמש בזה שיוורש העצר נמצא
ברומי ובעזרתו של אבמינס II מלך פירגמוס תפס את מלכות סוריה בש' 175. - מטעים
הכתוב: הוא עצמו היה שבוי כערבון בידי הרומיים ונעשה אחר כך אכזרי כל כך! -
בשנת... למלכות היוונים. הוא תאריך היוונים הסוריים שהתחיל נוהג עם מלכות
סליבקוס I ביקטור ביום 1 באוקטובר 312 לפני סה"נ (השוה יוספוס קדמ' י"ג ו' ו'). ונקרא
מנין שטרות, על שם שהיו נוהגין להשתמש בו בכתבים ובכל מעשה בית דין. תאריך זה
התחיל (אצל היהודים) מיום שני לשבוע תשעה לחדש תשרי שנת ג' אלפים וארבע מאות
וחמשים שנה לבריאת העולם" (כלב אפנדופולו בתוספת לס' אדרת אליהו של בשיצי,
קוסטנדינה רצ"א, דף ה' ב', וע' בורנשטיין בהתקופה ח' 290 ואילך). מנין שטרות קדם
למנין חרבן הבית ש"פ שנה שלימות, ונתנו בו סימן: זה לי עשרים שנה בביתך=ארבע מאות
חסר עשרים (ע' ע"ז ט' א'). שנה ראשונה לחרבן (=ג"א תת"ל לב"ע) היא שנת שפ"א
לשטרות. התאריך הסליבקי היה נוהג גם אצל היהודים בבבל, וכן אמרו: ובגולה אין מונין
אלא למלכי יון (ס"ע ל', ע"ז י' א'), והיה נוהג גם בזמן הגאונים. ולאחר שנכבשה מצרים
בידי הערביים הונהג מנין זה גם במצרים, והיה נוהג עד המאה הרביעית לאלף הששי, ואז
הנהיג שם הרב"ז את מנין הבריאה (ע' ר"י סמברי בס' סדר החכמים וקורות הימים לנאיבואיר א'
158 ושם הגדולים ערך דוד בן זמרא) שנתפשט כבר בכל תפוצות ישראל. ואף בא"י, שהיו מונין
לחרבן, היה נוהג לפעמים גם מנין שטרות, ויהודי תימן מונין לשטרות עד הזמן האחרון (ע')

יא למלכות היונים: בזמנים ההם יצאו מקרב ישראל בני-בליעל ונדיחו רבים לאמר נלכה ונכרתה ברית את-הגוים אשר סביבותינו כי יב מן-היום אשר סרנו מעמקם מצאנונו רעות רבות: ויטב הדבר יג בעיניהם: ויתנודו אנשים מן-העם וילכו אל-המלך וישליטם המלך יד-טו לעשות בקחי הגוים: ויבנו גמנסיון בירושלם כמשפטי הגוים: ויעשו

אבן ספיר א' פכ"ט, וגם בארצות המערב היו כותבים לפעמים מנין השטרות בצד המנין יא לב"ע. - בני-בליעל, παρονόμοι (= בני בלי תורה, פושעים), כך נמסר בע' (דב' י"ג י"ג, ועוד). - רעיון ההתייגות פושעי ישראל הולידהו. - ונכרתה ברית. לפי יוספוס (קדמ' י"ב ה' א', מלח' א' ה' א') רק לטובתם החמרית נתכוונו. - סרנו מעמקם. בתקופה שבה נהיה העם הישראלי בעל תרבות מיוחדת במינה, כל' לאחר מתן תורה. - מצאנונו רעות רבות. פושעי ישראל טוענין ההפך מאמוני ישראל: הללו טוענין שהצרות באות על ישראל כשהם עוברים על התורה, והפושעים - כשהם מקיימין את התורה. - וילכו אל-המלך. מתיוונים אלו חבריו של ישוע - אחיו של חנוני III הכהן הגדול - היו. ישוע זה קרא לעצמו בשם היווני יסון והבטיח לאנטיוכוס מס שנתי וגם הרבצת היוונות בארץ ישראל אם יעשהו כהן גדול במקום אחיו (השוה מק"ב ד' ז' י'). ולפי יוספוס (קדמ' י"ב ה' א') היו באותה עצה מנילאוס ובני טוביה. - גמנסיון. γυμνάσιον (= בית-מערמים, כל' בית התעמלות). בעברית אין שם לזה המושג היווני, וקרוב לוודאי שהיו משתמשים בשם היווני גם בעברית. הסורי מסר כאן: אסטדיון (בית מרוץ, וגם זה נגזר מן היווני στάδιον = שם למדת אורך ידועה, והשוה אצטדיון בתלמודית, אבל מק"ב ד' ט' וי"ב מסר גם הסורי: גמנסיון). בעיקרו היה הגמנסיון בית למשחקי התאבקות והתעמלות לצעירים שהיו מתעמלים כשהם ערומים (ע' שם, ד' ט' וי"ב, יוספוס קדמ' י"ב ה' א') לשם פיתוח הגוף. הגמנסיון היה ככר מוקפת חומה ולצדדים היו חדדים למלבושים, לרהיצה ועוד. הככר היתה מקושטת בפסילי אלילים - ביחוד של הירמיוס והירקליוס - וגבורים - של תיזוס ואחרים - ושאר מעשי אמנות ציורית על דרך היוונים. מסביב לככר היו מקומות מושב לאורחים המסתכלים. בירושלים עשו את הגמנסיון תחת המצודה. - בירושלם. בלי יו"ד אחר הלמ"ד, - כך היה כתוב בגוף העברי, ולפיכך מסר היווני Ιερουσαλήμ (אבל במק"ב נמסרה הצורה היוונית Ιεροσόλυμα). - ויעשו להם ערלה. הסורי מסר בלשון משיכה המאוחר (השוה יבמות ע"ב א' משוף צריך שימול, סנהד' מ"ד א' עכן מושך בערלתו היה, ועוד): ונגדו להון עורלותא (= וימשכו להם ערלות). כדי שלא יהיו מכירים בהם הגויים כי מיראל הם היו עושים משיכת הערלה - "שמושך בערלתו לעגלה סביב (הערלה) לעטרה שלא יחזיר שנימול" (בעל קמחא דאבישונא בפי' לפיט, "אורך כי אנפת" לשבת וחנוכה, וע' Preuss, Bibel- u. Talmud Med. 281). היו עושים זאת בב' דרכים: או ע"י ניתוח כמו שמתאר אותו כבר (Celsus de medio. VII, 18) מביאו Grimm) או ע"י טבעת כבדה העשויה לכך (וע' למטה). והשוה אל-הקורניתיים א' ז' י"ח אם אדם שנמול נקרא אל ימשך ערלה (μή επιπαύσθω) ואם אדם בערלה נקרא אל-ימול. ומוז, שהיה להם גם ביונית (כמו בפעל משך סתם בעברית) שימוש מיוחד בפעל επιπαύσθαι לשם משיכת הערלה, נראה שהיה ענין זה רגיל בין המתיוונים. במשיכת ערלה היו עוסקים גם ברומי (ברומית היו מכנים לאותן האנשים בתאר Greutiti ובספרד Martial מספר על המכשיר המיוחד לכך שהיו משתמשים בו ברומי, שפופרת של נחשת ארוכה כעין משפך, שנקראת Judoem Pondum, ושהיתה כבדה עד כדי משיכת העור למטה (ע' Remondino, History of Circumcision, 1891, 68-69).

לקחם ערלה ונעזבו ברית-קדש ויצמדו לגוים ויתמקרו לעשות רע: יו ותבון המלוכה לפני אנטיוכוס ויתנשאו למלך בארץ מצרים יז למען מלך על-שמי הממלכות: ויבא מצרימה בעם כבד ברכב יח ובפילים ובקדשים ובאני גדול: וישרף מלחמה עם-תלמי מלך יט מצרים ויפוג תלמי מפניו ויגם ויפלו חללים רבים: וילכדו ערי כ המבצר בארץ מצרים ויקח שכל ארץ מצרים: וישב אנטיוכוס אחר הכותו את-מצרים בשנת מאה וארבעים ושלש ויעל על- כא ישראל ועל-ירושלם בעם כבד: ויבא אל-המקדש בנאנה ויקח

ויעזבו ברית קדש. ע' ברא' י"ז י'. והשוה דניאל י"א כ"ח-ל'. - ויצמדו. καὶ ἐξευλισθησαν, לשון הזדווגות למשיכה בעול (ע' במד' כ"ה ג' וה' ובתרגום הע'). והשוה אל-הקורניתיים ב' ו' י"ד Μη γίνεσθε ἐτεροχυτοῦντες ἀλλήλοις אלתתצמדו לחסרי אמונה. - ותבון המלוכה. שנפטר מהילידורוס ומשך לצדו את מתנגדיו, שהיו קודם לכן בעד תלמי מלך מצרים (ע' הירונימוס בפי' לדניאל), ומלכותו נתקיימה על ידי הסינטוס שברומי, אע"פ שיורש כסא המלכות היה דמטריוס בן אחיו והלה היה עצור לערבון ברומי (השוה פ"ח). - על-שמי הממלכות. על סוריה ומצרים. - ויבא מצרימה. לפי בעלי היסטוריה עשה אנטיוכוס ארבע מלחמות עם מצרים בארבע שנים רצופות (168-171), וזו היא המלחמה השניה שנעשה בה אדון לכל מצרים, חוץ מאלכסנדריה (ע' מק"ב ה' א'). השנאה שבין אנטיוכוס ומלכות מצרים כל עיקרה לא היתה כמעט אלא בשביל ארץ ישראל: כשהשיא אנטיוכוס הגדול את קליאופטרה בתו (אחותו של אנטיוכוס אפיפנס) לתלמי V אפיפנס הבטיח לו, לחתן, בתורת נדוניה את חילת סוריה ופוניקיה וארץ ישראל, אלא שכנראה לא עמד בדיבורו בשלימות ואת ארץ ישראל לא מסר למלכות מצרים, שהרי בימי סליבקוס IV פילופטור בני ארץ ישראל עדיין בסוריה היו תלויים. אבל כשגולד להם לתלמי וקליאופטרה בן - פילומיטור - כבר נשלחו ברכות מארץ ישראל על ידי יוסף בן טוביה, שכנראה היה משלם גם מסים במצרים (ע' יוספוס, קדמ' י"ב ד' ז'). בעלה של קליאופטרה אדם חלש היה ולמעשה היתה היא מנהלת את עניני הממלכה. ולאחר מותו (בש' 173) תבעו אפיטרופסיו של פילומיטור את ארץ ישראל ואנטיוכוס אפיפנס נתן את תשובתו במלחמה ונצח את חיל מצרים על יד פילוסיוס. - ברכב. מזוינים בפגלים (ע' מק"ב י"ג ב', ליביוס ל"ז מ'-מ"א). - ובפילים. אע"פ שאחר מלחמת מגניסיה אסרו הרומיים להשתמש בצבא סוריה בפילים, מכל מקום לא היתה מלכות סוריה נשמעת להם (השוה ו' ל' ואילך, מק"ב י"א ד' י"ג ב'). - ובאני גדול. στόλος ענינו משלחת מלחמה ביבשה או בים, וכאן, לפי ההמשך, נראה שענינו בים. - תלמי. הוא תלמי VI (Πτολεμαῖος) פילומיטור, שהיה אז בן ט"ו שנים. - ויסוג תלמי. כוונתו לחילו של תלמי, שהרי הוא גופו באלכסנדריה היה ולא השתתף במלחמת פילוסיוס. - וינס. תלמי נסה לברוח לסומתריקה, אלא שאפיפנס הערים ותפסהו בשבי, ואח"כ עשהו מלך על מצרים במונף (Memphis), כי רצה להעמידה נגד תלמי פיסקון אחיו הצעיר, שהמליכוהו במקומו באלכסנדריה. - ערי המבצר. פילוסיוס ומונף. רק אלכסנדריה עמדה בפניו. - בשנת מאה וארבעים ושלש. למנין שטרות (= ג"א תקצ"ב לב"ע). - וירושלם. כוונתו בעליה זו נראית בפכ"א-כ"ג. - ויבא אל-המקדש בגאווה. הכותב דילג כאן על הסבות שגרמו לביאתו של אנטיוכוס לירושלים, שנתפשטה השמועה שמת בשעת מלחמתו במצרים ופרצה מרידה נגד מנילאוס הכהן הגדול שהעמידו

כב את־מזבח הַזֶּהב ואת־מנורת הַמָּאֹר ואת־כִּלְיֶיהָ: ואת־שִׁלְחַן
הַמִּזְבֵּחַ ואת־הַקְּשֹׁת ואת־הַמְּנֻקֹּת ואת־כַּפֹּת הַזֶּהב ואת־הַפְּסָרֶת
כג ואת־הַעֲשֻׁרוֹת ואת־עֲדֵי־הַזֶּהב אֲשֶׁר לִפְנֵי הַיִּכָּל וּפְצָל הַכֹּל: וַיִּקַּח
את־הַכֶּסֶף ואת־הַזֶּהב ואת־כִּלְיֵי־הַמִּקְדָּשׁ וַיִּקַּח אֶת־אֲצֻרֹת הַמַּטְמֹנִים
כד אֲשֶׁר מָצָא: וַיִּקְחֵתוּ הַכֹּל שָׁב לְאֶרְצוֹ וַיַּעַשׂ הָרֹג רַב וַיִּדְבֹּר בְּגָאוֹת
כה רַבָּה: וַיְהִי אֲבָל גָּדוֹל בְּיִשְׂרָאֵל בְּכָל־מְקוֹמוֹתֵיהֶם:
כו [— — —]
בתולות ובחורים אִמְלָלוּ וַיִּפְּי נָשִׁים שָׁנָה:
כז וְכָל־הַתָּן נָשָׂא קִינָה וַיִּשְׁכַּת בַּחֲסָה הַתְּאֻבָּלָה:
כח וְהָאָרֶץ חָלָה עַל־יִשְׁשָׁבִיהָ וְכָל־בֵּית יַעֲקֹב לִבְשׁ בִּשָּׁת:

המלך, וכמו כן לא סיפר על כיבוש ירושלים ועל רציחת אלפי יהודים ועל מכירת כמה אלפים לעבדים (ע' מק"ב ה' י"א-י"ד). הפורענות הגיעה למרום גבהה בחילול המקדש ובזיותו, ולפיכך הוא מקדים לספר על ענין זה, ומה שדילג עליו כאן הוא ממלא בפכ"ד. — מזבח הזהב. ע' מל"א ז' מ"ח. תיאורו בא בשמות ל' א'-ו'. — מנורת המאור. ע' שמות כ"ה ל"א-ל"ט, ל"ז י"ז-כ"ד. על הדלקת המנורה ערב ערב ע' דה"ב י"ג י"א. — שלחן המערכות. ע' שמות כ"ה כ"ג-ל', יוספוס קדמ' ג' ו' ו'. — הקשורות... כפות הזהב. ע' שמות כ"ה כ"ט. — מהות הזהב. שם כ"ה ל"ח. — הפרכת. המבדילה בין הקדש ובין קדש הקדשים. ע' שם כ"ו ל"א. נראית השערתו של Cl. Ganneau, שאפיפנס נתן את הפרוכת מתנה למקדשו של זיוס האולומפי, כמו שנרמז בדברי פֶּבְסִנְיָאס (חי במאה ב' לסה"נ) במסעו (V, 12, 4): „פרוכת המקדש האולומפי היא מַצְמָר, מקושטת באריגות אשוריות וצבועה בארגמן פוניקי, ניתנה מאת המלך אנטיוכוס... אבל פרוכת זו אינה מתרוממת למעלה, על הגג, כמו שנעשה במקדש ארתמיס באֵפֶסוס, אלא יורדת היא בחבלים למטה, לתחת הרצפה" (וע' Олесницкий, Ветхозавѣтный Храмъ, 1889, 391). והפרכת החדשה שעשו אח"כ הובאה לרומי (ע' מעילה י"ז ב' ויומא נ"ז א': אמר רבי אלעזר ברבי יוסי, אני ראיתי ברומי והיו עליה כמה טיפי דמים של פר ושעיר של יום הכפורים). — העטרות. στεφάνους. ע' משנה מדות ג' ח': ושרשרות של זהב היו קבועות בתקרת האולם שבהן פרחי כהונה עולין ורואין את העטרות שבחלונות (והשוה זכריה ו' י"ד). העטרות ודאי ממתנות יחידים היו. — ויפצל. את ציפוי הזהב שהיה על עץ, וכדומה. — אצרות המטמונים. צמצום לשון של הכתוב בישע' מ"ה ג', וכוונתו לפקדונות (מק"ב ג' י'-י"ב) ולקרן שלקרבן התמיד (יוספוס מלח' ב' ט' ד'). — בסך הכל לקח אלף ושמונה מאות ככר (מק"ב ה' כ"א). — ויעש הרג רב. כאן הוא ממלא מה שחיסר לפני פכ"א. — וידבר בגאות רבה. ודאי נגד ה' ועבודת המקדש, וזה היה בשעה שהכניסו מנילאוס הפושע (שדחה לִיסוֹן מן הכהונה הגדולה ונכנס במקומו, מק"ב ד' כ"ד) לקדש הקדשים (לפי דיודורוס) וספר לו על חשיבות המקום שהוא עומד בו והוא חללהו ב"פם מַמְלֵל בְּרַבְרָן" (השוה דניאל ז' ח' כ' וכ"ה, י"א ל"ו), וגם בזו את הכלים (שם י"א כ"ה, מק"ב ה' ט"ו-ט"ז). — בפכ"ו-כ"ח באה קינה מתוך חומר שהיה לפני בעל הספר בכתב או שהיה שגור בפה. לקמץ הוא נותן עוד ב' קינות (בפכ"ו-מ', ב' ז'-י"ג), שיר נצחון (ג' ג'-ט') ושיר של שלום לאחר הנצחון (י"ד ד'-ט"ז). — בפכ"ו חסר חרוז שלישי שהיה מקביל לחרוז ויפי נשים שָׁנָה. — לבש

כט מִקֵּץ שְׁנָתִים יָמִים שָׁלַח הַמֶּלֶךְ אֶת־שְׂרֵי־הַמוֹסִים לְעָרֵי יְהוּדָה
ל וַיָּבֹא יְרוּשָׁלַיִם בַּחֵיל כְּבֹד: וַיְדַבֵּר אֲלֵיהֶם דְּבָרֵי שְׁלוֹם בְּמִרְמָה
וַיַּאֲמִינוּ לוֹ וַיִּפֹּל עַל־הָעֵיר פֶּתָאִם וַיָּךְ בָּהּ מִכָּה רַבָּה וַיַּאֲבֹד עִם רַב
לא מִיִּשְׂרָאֵל: וַיִּקַּח אֶת־שָׁלַל הָעֵיר וַיִּשְׂרָפָהּ בָּאֵשׁ וַיַּהֲרֹם אֶת־בִּתְיָהּ
לב וְאֶת־חַמּוֹתֶיהָ מִסָּבִיב: וַיֵּשְׁבוּ אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הַטָּף וְאֶת־הַבְּהֵמָה
לג בָּזוּז: וַיִּבְנוּ אֶת עִיר־דָּוִד בַּחֲוָמָה גְּדוֹלָה וְחֻקָּה וּבְמִגְדָּלִים בְּצֻרִים
לד וַתְּהִי לָהֶם לְמִצְדָּה: וַיִּשְׁכְּנוּ־שָׁם גֹּיִי חֲמָא אֲנָשִׁי־אֲנֹן וַיִּתְּבְּצֻרוּ בָּהּ:
לה וַיַּצְבְּרוּ נָשֶׁק וְאֲבָל וּבְאֶסְפָּם שָׁלַל־יְרוּשָׁלַם שָׁמוּ שָׁם וַיְהִי לְמוֹקֵשׁ גָּדוֹל:
לו וַיְהִי לְמַאֲרֵב לְבֵית־הַמִּקְדָּשׁ וּלְשָׁטָן רַע לְיִשְׂרָאֵל תָּמִיד:
לז וַיִּשְׁכְּבוּ דָם נָקוּ מִסָּבִיב לְמִקְדָּשׁ וַיִּשְׁמָאוּ אֶת־הַמִּקְדָּשׁ:
לח וַיִּנְגְּסוּ יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם בְּגִלְלָם וַתְּהִי מוֹשֵׁב זָרִים
לט וַתְּהִי נִכְרִיָּה לְזָרָהּ בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ הָשָׁם בְּמִדְבָּר חֲנִיָּה נִהְפְּכוּ לְאֲבָל
שְׁבֹתוֹתֶיהָ לְכָל־מָהּ בְּבוּדָה לְבֹז: וְנִדְלָה נִהְפְּדָה לְאֲבָל:
מ קָרַב בְּבוּדָה גְּדֹל קְלוּנָה וְנִדְלָה נִהְפְּדָה לְאֲבָל:
מא-מב וַיִּקְרַב הַמֶּלֶךְ אֶל־כָּל־מַלְכוּתוֹ לְהִיּוֹת כָּלָם לָעַם אֶחָד: וְלַעֲזֹב
מג כָּל־אִישׁ אֶת־הַקֹּדֶשׁ וַיִּקְבְּלוּ כָל־הָעַמִּים בְּרָבֶר הַמֶּלֶךְ: וְרַבִּים

כט ב' ש'ה. כי הגויים אמרו איה אלהיכם. — למעשי אפולוניוס השה מק"ב ה' כ"ד ואילך. — מקץ שנתים ימים. בשנת ג"א תקצ"ד לב"ע. — שר-המוסים. הוא אפולוניוס שהיה שר הגדוד של שכירים מן המוסיים (מק"ב ה' כ"ד). וע' לקמן ג' י'. המתרגם היווני טעה כאן בגוף העברי והמוסים במקום נהחלפו לו, ועל כן מסר: ἀρχοντα φρονολογίας = שר־המוסים, ויצא לו אפולוניוס גובה־המס. — בחיל כבד. כ"ב אלף איש (מק"ב, שם). — פתאם. ביום השבת צוה אפולוניוס לחילו להמית כל בחור שימצא בחוץ וליקח את הנשים לא-לג והטף למכרם לעבדות (שם ה' כ"ה-כ"ו). — חמותיה. שקומם נחמיה בשעתו. — עיר דוד. חלק ירושלים שנקרא מצודת ציון וששם שכן דוד (השוה ש"ב ה' ז' וט', דה"א י"א ה' ו'), שהמקבים היו מאמצים כחותיהם לכבשו (ע' לקמן ו' כ"ו, י' ז'-י"א, י"א מ"א, י"ב ל"ה-ל"ז, י"ג י' כ"א ומ"א). לפי החפירות החדשות של אולברייט (בש' 1923-26) היתה עיר דוד בדרומו של הר הבית על גבעת העופל. — למצודה. שנקראת ἀκρά ביוונית, וגם היהודים היו קורין לה סִקְרָא (ע' תרגום לש"ב ה' ז' וט': וַאֲחֵד דוד נָתַן סִקְרָא צִיּוֹן הִיא קִרְתָּא דְּדָוִד... וַיְמַיֵּב דוד בְּסִקְרָא וַקָּרָא לָהּ קִרְתָּא דְּדָוִד). המצודה היתה על הר ציון (ו' י"ח) לא רחוק מבית המקדש והיתה מובדלת הימנו בחומה (ע' שם. וכן י"ב ל"ו, י"ד ל"ו). אח"כ, בימי שמעון, נהרסה מצודה זו, ואפילו הגבעה שעליה היתה המצודה נחפרה ונטשטשה (יוספוס קדמ' י"ג ו' ו'). — ויהי למוקש גדול. מהתבצרותם במצודה היתה סכנה מרחפת על בית המקדש והעיר. — לעם אחד. שכלם יחזיקו בדת היוונית. — ורבים מישראל. נראה שכוונתו לאותם שמחוץ לארץ יהודה, שהרי על בני ירושלים

מר מישראל רצו בעבודתו וינבחו לאילים ויחללו את השבת: וישלח
המלך ספרים בנרמל לאבים לירושלם ולערי יהודה ללכת אחרי חקים
מה נקרים לארץ: ולמנע עלות ונבח ונסך מן המקדש ולחלל שבתות
מו-מו וסגים: ולטמא מקדש וקדושים: לבנות במות והיכלות ופסילים
מה ולהקריב חזירים ובהמות טמאות: ולהניח את-בניהם בלתי מולים
מש ולשקן את-נפשותם בכל-טמא ופגול: לשפח את-התורה ולהחליף
נ-נא כל-החקים: ואשר לא-נעשה כדבר-המלך נמת: ככל-הדברים האלה
כתב למלכותו ופקד פקידים על-כל-העם ויצו לערי יהודה להקריב
בעיר ועיר: ויתקברו אליהם רבים מן-העם כל-עובד את-התורה
נג ונעשו רעות בארץ: וישימו את-ישראל במחבואים בכל-מנוסם:
נד ובחמשה עשר יום בבסלו בחמש וארבעים ומאה שנה בנו
נה שקוקן משומם על-המזבח ובערי יהודה מסביב בנו במות: ובסתמי

מה ויהודה מדובר בפמ"ד-מ"ה - בעבודתו. לעבוד לאנטיכוס בתורת אלהות - ולחלל
שבתות וחגים. אפשר שלכאן יש להמשיך מה שמצינו ביבמות ד' ב': "מעשה באדם אחד
שרכב על סוס בשבת בימי יוונים והביאוהו לבית דין וסקלוהו, לא מפני שראוי לכך אלא
מה שהשעה צריכה לכך". וקדושים. נראה, שכוונתו ליהודים הנאמנים עם ה'. הסורי מסר:
מז בית המקדש והקדש (=בית מקדשא וקדשא). ולהקריב חזירים. קרבן חזיר, שהוא
תועבה לישראל (ע' ישע' ס"ו ג'), היה נוהג אצל העמים הקדמונים (ע' הירודוטוס ב' מ"ז,
ועוד), והיוונים היו מקריבים חזיר ביחוד לדימיטר האלילה. ובחמות טמאות,
מט $\kappa\omicron\iota\nu\alpha\ \tau\epsilon\tau\alpha\epsilon\iota\nu$, השוה פס"ב $\phi\alpha\gamma\epsilon\iota\nu\ \kappa\omicron\iota\nu\acute{o}\nu$ = לאכול מאכלות אסורות. ולהחליף כל-
החקים. להחליף מצוותיהם של ישראל במצוות היוונים. ויפקד פקידים. להשגיח
גא על העם שימלאו אחרי פקודת המלך (השוה מק"ב ה' כ"ב, יוספוס קדמ' י"ב ה' ד'). -
גא אליהם. אל פקדי המלך. במחבואים בכל-מנוסם. כוונתו למערות שהיו מוצאים
גד להם בהן מנוס (מק"ב ו' י"א). - בחמש וארבעים ומאה שנה. ג"א תקצ"ד לב"ע. -
שקוקן משומם. לשון זה יש עוד בדניאל ט' כ"ז, י"א ל"א, י"ב י"א. הלשון שקוקן
משמם היא אשגרה של צלצול סטירי לזיוס האולומפי ($\text{Zeus}^{\circ}\text{Olympios}$). על דרך שאמרו
ירד' שבת י"א עמ' ד', ע"ז מ"ג עמ' א': "את שקורין אותו פני מלך (בע"ז הנוסח: פני
אלוה) קורין אותו פני כלב, עין כוס - עין קוק, גדיא - גלייא". השם שקיקן היו משתמשין
בו לסמל אלילי (השוה, למשל, מל"א י"א ה' מלפס שקקן צמנים), והמלה משמם צלצולה
דומה לשם שמים, השוה שם אלהותן של הפוניקיים בעל שמים (כך הוא הביטוי לפי העתקת
פילון מביבלוס ואחרים) = בעל שמים בארמית (ע' Cooke, NSI 45-46), וכן מוסר התרגום
הסורי למק"ב ו' ב' להדיא את השם Zeus = בעלשמן (בתיבה אחת). והטילו מ"ם למלה
שמים בתחלתה (=משמם) שלא להטעות את האוזן (שמים, לשון שממן = שמים שענינו שמים). -
לפי מק"ב ו' ב' קראו על המקדש את שמו של זיוס האולומפי ולפיכך היו צריכין להעמיד
שם גם את פסלו. וכן יסד הפייטן ("אודך כי אנפת" לשבת ראשונה לחנוכה): באר לשר
צבא פיליפוס - ברית להעבירי ופסלו לתפוס. - על-המזבח. על מזבח העולה, שהיה כעין
שטח גדול של אבן (השוה לקמן ד' מ"ד). - ובפתחי הבתים. כך היה מנהג היוונים

נד הבתים ובהחלבות ונבחו: וספרי התורה אשר מצאו שרפו באש בקרקעם:
נו ובכל אשר-ימצא בידו איש ספר ברית וכל אשר נחפץ בתורה דת-
נח המלך להמיתו: בתקפם עשו כן לישראל לנמצאים חדש בקדשו
נט בערים: ובחמשה ועשרים לתדש הקריבו על-המזבח אשר היתה
ס על-המזבח: ואת-הנשים אשר מלו את-בניהן המיתו על-פי הפקדה:
סא ויתלו את-העוללים בצואריהן ואת-בניהן במיתו ואת המלים אותם
סב להמיתו: ורבים בישראל היו אמיצים ויתחזקו לבלתי אכל טמא:
סג ויבחרו למות לבלתי הטמא במאכלים ולבלתי חלל ברית-קדש
סד וימותו: ויהי קצף גדול על-ישראל מאד:
ב בנמים הבהם קם מתתיהו בן-שמעון בהן מבני יהויריב

ב, אלהי הרחוב" הירמיס, אפולו, דיוניסוס, ארטימיס ועוד - שהיו פסיליהם ומזבחותיהם עומדים
בפתחי בתיהם. - זבח ח. בנוסח I: הקטירו, ובנוסח I: הקטירו וזבח ח. - ספר ברית. ספר
התורה (ע' מל"ב כ"ג ב'). - מדי חדש בחדשו. כוונתו: פקדי המלך היו מבקרים כל עיר
לחדשים להשגיח ולהעניש לעוברים על מצות המלך (השוה מק"ב ו' ז'). - על הבמה. ע'
בפנ"ד. - לפי דידורוס (ל"ד א' ד') הכניסו כמה חזירים לחצר המקדש, ואח"כ זבחו חזירה
על המזבח, וזרקו מדמה בקדש הקדשים. על קרבן זה היה, כנראה, מנצח מנילאוס הכהן הגדול
בעצמו (השוה מק"ב ה' ט"ז). - ואת-הנשים. שתי נשים עם עולליהן תלויים בשדיהן הפילו
מעל החומה (מק"ב ו' י'), - אשר מלו. שנתנו רשות למול (ע' בפס"א). - מאכל טמא. מזבחי
סג-סד אלילים. - ויבחרו למות. ע' מק"ב ו' ז'. - ויהי קצף. ה' קצף על עמו קצף גדול מאד
ולפיכך הביא עליהם פורעניות אלו. -

ב א-ע'. מתתיהו בן יוחנן הכהן.

ב מתתיהו. Mattathias (השוה נחמ' ח' ד'). - בן-שמעון. יוספוס (קדמ' י"ב
ו' א') מוסיף: τοῦ Ἀσαμωναίου = בן-חשמונאי. השם חשמונאי אינו נמצא בספרי המקביים
ורק יוספוס משתמש בו לכינוי המשפחה (במקום הכינוי מקבים) והוא נמצא גם במשנה
(מדות א' ו') ובגמרא (כגון שבת כ"א ב', ב"ק פ"ב ב', מפני שר"ל אינם משתמשים בכינוי
מקבי. ומן השימוש אצל יוספוס נראה שחשמונאי הוא שם פרטי והנו"ן פתוחה (על דרך
השם שמאי, ע' בפ"י עץ חיים לתכלאל קס"א ב' ובסידור עבודת ישראל 101). והשוה שם
המקום חשמן שביהודה (יהושע ט"ז כ"ז, ובמד' ל"ג כ"ט - ל' חשמונא, תחנה של בני
ישראל במדבר). ואין לערוב בכינוי משפחה זה את הריבוי של חשמן-חשמיים (תהל' ס"ח
ל"ב), כמו שעושים הפייטנים (כגון בעל "מעוז צור ישועתי", שכתב: "ינגים נקבצו עלי
אזי בימי חשמיים", שהיה צריך לחרוז עם "וטמאו כל חשמיים"). - כהן. בתפלת "על
הנסים" עשאוהו כהן גדול (ודאי לחשיבות, ולא למשרת): בימי מתתיהו בן יוחנן כהן
גדול חשמונאי ובניו. - ואין ספק שהתאר כהן גדול מוסב על מתתיהו (כדעת רמב"ם
בפתיחתו למשנה פרק ה' ואחרים, ולא כדעת הסבורים להסב התאר אל יוחנן, ע' בסידור
עבודת ישראל). וכן העלהו למעלת כהן גדול בעל תרגום שה"ש (ו' ז'): ומלכות בית
השמונאי כולהו מלין פקודיא כרמונא בר מן מתתיה כהנא רבא ובנוהי דאנון צדיקין
מכולהו ומקיימין פקודיא ופתגמי אוריתא בצהותא (=ומלכות בית חשמונאי כלם מלאים
מצוות כרמון חזק ממתתיה כהן גדול ובניו שהם צדיקים מכולם ומקיימים מצוות ודברי
התורה בציה). - מבני יהויריב. מיוחסים היו, מעולי בבל (נחמ' י"א י', י"ב ו' וט',

ב מירושלם וישב במודיעים: ולו חמשה בנים יוחנן הנקרא נדי.
ג-ה שמעון הנקרא תרסי: יהודה הנקרא מקבי: אלעזר הנקרא

דה"א ט' י', ומשמרתם היתה הראשונה מכ"ד משמרות כהונה (השוה דה"א כ"ד ו', ועוד).
ו' ב. καὶ ἐκάθισεν. ונמשך לתחלת הכתוב: קם מתחתיו... מירושלים וישב במודיעים.
מגיד לך: מתושבי ירושלים היה ועזב את מקומו מחמת שלא היה יכול לראות בעיניו אותן
המעשים שהיו נעשים שם והלך ונשתקע במודיעים (וכן נמסר בולג': surrexit... et consedit)
מקום אבותיו (ע' בפ"ז ו"ג כ"ה). — במודיעים. ἐν Μοδιείν (הירונימוס: Modeim או Modim).
מהעתק השם הזה ביוונית ורומית ומן הספרות העברית העתיקה נראה שהכתיב
הנכון הוא ביר"ד אחר הדל"ת, אבל השוה התאר: ר' ליעזר המודעי (אבות ג' י"ז, כך הנוסח
אצל טילור). יוספוס (שם) מוסיף: כפר ביהודה. וולג': in monte Modin, ומזה בס' יוסיפון
(נוסח מנטובה, הוצ' גינצבורג-כהנא, קל"ב): בהר המודיעית. וכן נראה לקמן י"ג כ"ט
שמודיעים בהר היתה, שהיו קברי המקבים נראים לעוברי הים. ועל צורת השם בת"ר בסוף
(מודיעית) השוה במפה של מידבה: Μοδιεῖν ἔκ ταύτης ἦσαν οἱ Μακκαβαῖοι (מודיעים עכשיו מודיעית, משם היו המקבים). וע' Schürer, GJV, I⁴, 201 ולקמן בפט"ו:
למודיעים העיר. מודיעים היתה במזרח של לוד (כן מעידים אבסיביוס — Onomasticon ed. — Klostermann 132
המקבים). עכשיו נמצא שם הכפר אל-מדיה (Medjeh), דרך שעה מבין-שמן. הדרך היותר
קלה וישרה בין ירושלים ומודיעים היא דרך בית-חורון (ע' Abel, RB 1923, 496), והוא
„דרך רחוקה“, כמו ששנינו בפסחים ט' ב': איזו היא דרך רחוקה מן המודיעים ולחוף.
וכתב בעל מלאכת שלמה: הוא מקום רחוק מירושלים מהלך ט"ו מילין (רומיים= Mille=
passuum 30 קילומטר) והוא שיעור מהלך אדם בינוני מהנף החמה עד בין הערבים, שהוא
שעת הקרבת הקרבן [של פסח]. וע' יר' פסחים ט' ב': „אמר רבי זעירה ותניי תמן, היה
נתון מן המודיעית ולפנים ורגליו רעות יכול יהא חייב, ת"ל ותכל ובמד' ט' י"ג] — יצא זה
שלא חדל. היה נתון מן המודיעית ולחוף והסוס בידו יכול יהא חייב, ת"ל [שם] ובדרך לא
היה — יצא זה שהיה בדרך. — הנקרא. מן הלשון הזה נראה שכוונתו לכינויים מצורפים
לשמותיהם שניתנו להם לפי טיבם או מעשיהם לא בילדותם אלא אח"כ כשגדלו,
ואנו אין בידנו לעמוד על מדרשיהם של כינויים אלו בבירור. — ג' י. Γαδδός. יוספוס
(קדמ' י"ג א' ב') כתב: יונתן שלח את יוחנן אחיו שנקרא גם בשם גדי. אם כן גדי הוא
שם, והשוה במד' י"ג י"א גדי בן-סוסי. אפשר שהוא צורה שגיה לשם גדי (שם של מול). —
ת' ס' י. כך בסורי ובכ"י 41 (θαρεσις), ואולי ענינו (בסורית): פרגס. — פ' ק' י. Μακκαβαῖος.
מן הלשון ויהודה המקבי גבור-חיל מנעוריו שבפס"ו נראה שמקבי ניתן לו על שם גבורתו.
כינוי זה יש להמשיכו מן פקקת (=פטיש, השוה שופ' ד' כ"א הפקקת ומשנה כלים כ"ט ז'
פקקת של סתתין, והריבוי פקקות מל"א ו' ז', ובארמית פקקא, השוה בכורות מ"ג ב' מקבן
דמי רישיה לפקקא), מן השרש נקב, לשון הפקא (חבקוק ג' י"ד נקבת במטיו ראש פרזו),
ולפי זה יהיה פקקי כינוי שזכה לו יהודה בגבורתו על שם שהיה מכה לאויבי עמו כפטיש
(השוה לקמן בפס"ו, ג' ד', כיוצא בזה מצינו לאטיילה מלך ההוגנים שהיה מתואר „שבט
אלהים ופטיש כל הארץ“, או Karl Martell = קרלוס הפטיש, שנקרא כך על שם שהציל
את הנצרות במערב אירופה מן הסרקנים, בשנת 732). וכך הבין גם בעל ס' יוסיפון שכתב:
„ויאמר לו (מתתיהו ליהודה), בני יהודה הנקרא שמך מכבי על גבורתך“ (יוסיפון הוצאה
הנ"ל קל"ה). והשוה דברי בעל מגלת חשמונאי (בפכ"ח, הוצ' גאסטר The scroll of the
Hasmoneans) על יוחנן: במותביתיה בנא מן-קרא וקרא לה פקבי קטול תקפיין (=בשוכו

ו חורן יונתן הנקרא חפוש: ונרא את-הנאצות אשר נעשו ביהודה
ובירושלם: ויאמר
אז לי למה ילדתי לחזות בשד עמי
ולשבת ביה בהנתנה בנר-אויבים
ה-ט הנה היקלה בנבית-איש נקלה:
ילדיה הרגו ברחובותיה
א-י א-יזה עם לא ירש במלכותה
א-י כל-הדרך לקח
יב והנה קדשנו ונהרנו ותפארתנו השם
יג [אם — — —] למה לנו עוד חיים:
יד ונקרע מתתיהו וקניו את-בגדיהם וילבשו שקים ויתאבלו מאד:

בנה עמוד וקרא לו פקבי הורג הקיפים). ואף עיקר כתיבתו של השם בעברית היה בקו"ף
דגושה, כנראה מהעתקו ביוונית וכן נכתב השם בקו"ף בתרגום הסורי. ויש סברה שכתבתו
בכ"ף: פקבי (ונראה שהיו מבטאים הכ"ף לא בקמץ אלא בשוא, השוה בפיוט „אודך כי
אנפת" לשבת חנוכה) על שם המדרש של ראשי תיבות שתלו בו. וכתב בעל קמחא דאבישונא
(במחזור רומא, בולוניה שנת ש'): „פ' פ' ב' י' ה' ה' — כך שמו בספר יוסיפון, ושמעתי
שהיו כותבין על תריסו מי כמוך באלים ויהוה“, ר"ל הכינוי מכבי הוא נוסריקון של הכתוב:
מי כמכה באלים יהוה (שמות ט"ז י"א), ואין כאן אלא חריפות של הדורות המאוחרים
(על דרך הנוסריקון של חנוכה=חנו כ"ה, כל' שביום כ"ה בכסלו חנו ממלחמה, או:
ח' גרות והלכה לבית הלל, שבית הלל אמרו — נגד ב"ש — יום ראשון מדליק נר אחד ומכאן
ואילך מוסיף והולך, ע' שבת כ"ה ב'), שהרי ממילא מובן שהכינוי מעיקרו ניתן למכה על
שם מדה מסוימת שהיתה בו או מעשה ידוע שאירע בחייו, אבל ראשי תיבות
שבמדרשו של שם תאר המצאתו רק לאחר מציאותו של השם באה. — חורן. Ἀδραν.
אולי ניתן לו כינוי זה אחר מותו על שם החור שנקב בפיל (ע' לקמן י' מ"ו). — חפוש.
Ἀλφούς=בסורי חפוס. יש דורש שהיה מכונה כך על שם שהיו מחפשיין סוף דעתו
המחוכמת ולא היו מוצאים. — נראה שאין הכותב נותן כאן את הכינויים של ארבעת בניו
של מתתיהו אלא בשביל שהוא צריך לכינוי מקבי (ב' ס"ו ועוד), שזה נתפרסם בעולם. —
וירא. מתתיהו. — הנאצות. τὰς βλασφημίας (השוה נחמ' ט"ז י"ח וכו' ויעשו נאצות
גדולות). — ביהודה ובירושלם. ביהודה בכלל, ובפרט בירושלים. — בס' יוסיפון (הוצאה
הנ"ל קל"ב) נמסר תכן הקינה בקיצור: ויבך ויאמר, אז לי אמי כי ילדתיני לראות את
שבר עמי. — ולשבת בה. אינו יכול לשכוח מה שראו עיניו בירושלים כשהיה יושב בה. —
היכלה. יש נוסח (בכ"י יווני אחד) ἔψη (λαός), במקום היכלה (ναός), אבל מן ההמשך
שבפ"ט נראה שנוסח נדחה הוא. — כובית-איש נקלה. כך נראה לפי ההמשך. ויש נוסח:
איש נכבד (ἐνδοξός, במקום ἄδοξος=נקלה), ואף זה יתפרש בדוחק: לפנים היה היכלה
כובית-איש נכבד. — א-יזה עם. השוה מק"ב ח' ט' רשימת האומות שהיו בניהן עובדים
בצבאו של אנטיוכוס: פלשתים, אדומיים, מואביים, עמוניים, אשורים, מצרים, יוונים ועוד. —
למה לנו. ברור שלפני לשון זה היה חרוז שתכנו היה מעין: אם-כל-אלה באו עלינו... שקים.

טו ויבאו אנשי המלך המאכלים עליהם על למדיעים העיר
 טז-יז לזבח: ורבים מן ישראל באו אליהם ומתתיהו וקניו נאספו: ונענו
 אנשי המלך וידברו אליהם מתתיהו לאמר ראש ונקבד ונדול אתה
 יח בעיר הזאת ונתתם בקנים ובאחים: עתה קרב ראשון ועשה מצות
 המלך כאשר עשו כל העמים ואנשי יהודה והנשאים בירושלם
 וקניו אתה וקניו מאחרי המלך ואתה וקניו תקבדו בכסף ובזהב
 יט ובמתנות רבות: ונען מתתיהו ויאמר בקול גדול אם כל העמים אשר
 בבית-מלכות המלך שומעים לו וסורו כל-איש מעבודת אבותיו
 כ-כא ויבחרו במצותיו: ואני וקני ואתי נלך בקרית אבותינו: חלילה לנו
 כב לעזוב תורה ומצות: לדברי המלך לא-נשמע לסור מעבודתנו זמין
 כג או שמאל: וקבלותו לדבר את-הדברים האלה קרב איש יהודי לעיני
 כלם לזבח עליהם במדיעים במצות המלך: ונרא מתתיהו ונקנא
 כד וישתונן כליותיו וישלח חרונו במשפט ונרץ וינקהו עליהם
 כה ואת איש-המלך המאלץ לזבח המית בעת ההיא ואת הקמה הרם:
 כו ונקנא לתורה כאשר עשה פינחס לזמרי בן-סלוא: ויקרא מתתיהו
 כז בעיר בקול גדול לאמר כל-המקנא לתורה העומד בקרית ילך
 כח אחרי: ונגם הוא וקניו אליהם ונעזבו כל אשר-הנה להם בעיר:

טו-טז מלבוש של אריג גס. - לזבח. וולג': לזבח ולהקטיר ולסור מחורת ה'. - באו אליהם.
 יז השתתפו עמהם ברצון (consentientes 'וולג') - ראש. ἀρχων. - ההנהיף לו, כי מתתיהו סתם
 כהן היה. ואולי על סמך זה נעשה אח"כ מתתיהו כהן גדול באגדה (ע' לעיל בפי'
 יח לפ"א). - ואנשי. בכ"י A: וראשי. - והנשאים בירושלם. רבים הומתו או
 ברחו, והנשאים על כרחם עשו מצות המלך. - מאחרי המלך. תאר של מעלה הוא
 למקורבי המלכות (השוה לקמן י' ס"ה, י"א כ"ז, מק"ב ח' ט'). לפי פולוביוס (7, 3 XXXI)
 היו שתי מדרגות של תארים למקורבי המלכות: חברים ואוהבים. - ובמתנות. καὶ ἀποστολαῖς
 יט (=ובמשלוח מתנות). - בקול גדול. שישמעו כלם. - אם כל העמים. אין הוא חושש
 כד שמה יהיה מן המועטים. - וישתונן כליותיו. על דרך הכתוב בתהלי' ע"ג כ"א. ונראה
 שללשון עברי זה מכון הלשון καὶ ἐτρόμαξαν οἱ νεφροὶ αὐτοῦ (ויזעזעו כליותיו). ההפך
 מלשון זה הוא הלשון שבמשלי כ"ג ט"ז: ותעלזנה כליותי. - כמשפט. לפי ההמשך שייכת
 מלה זו ללשון נישלח חרונו. אבל בוולג' נמסר: secundum iudicium legis (=כמשפט התורה),
 כה השוה שמות כ"ב כ', דב' י"ג ז' ואילך. - ויזבחהו. ἑσφαξεν. מגיד לך: זבח תחת זבח!
 השוה מל"ב כ"ג כ' ויזבח את כל כהני הבמות אשר שם על המזבחות וישרף את-עצמות
 אדם עליהם. - ואת איש-המלך. יוספוס (קדמ' י"ב ר' ב') קוראו בשם: ἀπ'ελλήν ('אפ'ללין)
 כו שר צבא המלך. - ואת הבמה הרס. כדן תורה (ע' שמות ל"ד י"ג, דב' י"ב ג', שופ'
 ו' כ"ה). - כאשר עשה פינחס. מגיד לך: כמעשה זקנו עשה. על חשיבותו של מעשה
 פינחס (במד' כ"ה ו' ואילך), נאמר (תהלי' ק"ו ל"א) ותחשב לו לצדקה לדר ודר עד-עולם.
 כח סלוא. Σαλώμ=שלום (וכן בע' במד' כ"ה י"ד). - וינס... אל-ההרים. להכביד על

כט אז ירדו רבים מבקשי צדק ומשפט אליהם המדבר לשבת שם:
 ל-לא הם ובניהם ונשיהם ומקניהם כירדו הרעות עליהם: ויגד לאנשי
 המלך ולחיל אשר היו בירושלם בעיר-דוד כירדו אנשים אשר-
 לב עברו את-מצות המלך למתבואים במדבר: וירדפו אחריהם רבים
 לג וישיגום ונחטו עליהם ונערכו עליהם מלקמה ביום השבת: ויאמרו
 לד להם רב לכם צאו ועשו כדבר המלך והיו: ויאמרו לא נצא ולא
 נעשה דבר המלך לחלל את-יום-השבת וימחרו ולעשות אתם
 לה מלקמה: ולא ענו להם ולא השליכו עליהם אבן ולא סתמו את-
 לו המתבואים: באמנם נמות בקלנו בתמנו עדים לנו השמים והארץ
 לו כי בלא-משפט תספנו: ונערכו עליהם מלקמה בשבת וימותו הם
 ונשיהם ובניהם ומקניהם כאלף נפש אדם:

לח-לט וידע מתתיהו ואחרייו ויתאבלו עליהם עד-מאד: ויאמרו איש
 אל-רעהו אם-נעשה קלנו כאשר עשו אחינו ולא נלחם בגוים על-
 נפשנו ועל תורתנו עתה מהרה ימחו אותנו מעל פני-הארץ:
 מ וינעצו ביום ההוא לאמר כל-אדם אשר יבוא אלינו למלקמה
 ביום השבת נלחם-בו ולא נמות בקלנו כאשר מתו אחינו במתבואים:
 מא אז נאסף אליהם קהל-חסידים גבורי חיל מן-ישראל כל-המתגורר
 מב לתורה: וכל הבורחים מפני הרעות חקרו אליהם ויהיו להם למשען:
 מג ונערכו חיל ויכו את-הקדשעים בקנפם ואת האנשים הפושעים בקמתם
 מד והקשרידים נסו אליהם להנצל: וינס מתתיהו ואחרייו וימחרו את-
 מה הבמות: וימולו את-הבנים אשר לא-נמולו אשר-מנצחו בנבול

כט האויב את המלחמה ולהגן על עצמם. - מבקשי צדק ומשפט. המבקשים לחיות לפי צדק
 ל ומשפט, כלו' על פי היהדות. - ומקניהם. בקצה הצפוני במדבר תקוע היה להם מרעה
 (ע' עמוס א' א', ז' י"ד). הירונימוס (בהקדמתו לעמוס) כותב: כל המקום ושל תקוע הוא
 לא מלא רועים. - בעיר דוד. היא המצודה. - למחבואים במדבר. על המחבואים
 לב והמערות שבמדבר יהודה ע' ש"א כ"ג כ"ג ג'. - וישיגום. כלו' באו למקום תחנותם
 לד (וולג': et perrexerunt ad eos=הגיעו אליהם). - לחלל את-יום השבת. אחד העיקרים
 לו-לז שבגזירת המלך. - ולא ענו להם. לא בדברים ולא במעשה. - בלא-משפט. ἀκριτως (כלו'
 לט חכם), וכן ט"ו ל"ג (והשוה תהלי' ס"ט ה'). - וידע מתתיהו. הוא ובניו היו בהרים (ע' בפכ"ח),
 מא ואותם שמתו על קדושת השבת במערות שבמדבר יהודה היו (ע' בפכ"ח), ומפי הנמלטים אליו
 ידע מה שהיה. - קהל חסידים. נאמנים היו ליהדות ולמנהגי אבותיהם ומתנגדים
 למתיוונים (ע' ז' י"ג). החסידים בא זכרם בכמה מקומות בס' תהלים (כגון ל' ה', ל"א כ"ד,
 ל"ז כ"ח), ובפרט קמ"ט ה'-ט': יעלו חסידים בכבוד ירננו על-משכבותם - רוממות אל
 בגונם והרב פסיות בידם וגו'. - כל-המתנדב לתורה. כל מי שהתנדב להלחם בעד

מו-מו ישראל בקווקה: ויךדפו את-בני-ודון ונצלה הכר בר בידם: וינאלו את-התורה מנד הגוים ומנד המלך ולא הניחו קרן לרשע:

מח ויךדבו ומי מתתניהו למות ויאמר לקניו עתה גבר ודון ותוכה ויום מהפכה וחרון אף: ועתה בנים קנאו לתורה ותנו נפשותיכם על-

ג ברית אבותיכם: וקרו מעשי אבות אשר עשו בדרומיהם ונסלקתם כבוד גדול ושם עולם: אברהם הלא בנסיון נמצא נאמן ותחשב-לו לצדקה:

גכ ג יוסף בעת מצוקתו שמר מצנה ויהי ארון למצרים: פינקם אבינו בקנאתו קנאה קבל ברית קהנת עולם: והושע במלאתו דבר ואדניו

גה-גו הנה שופט בושאל: קלב בהעידו בקהל קבל ארץ נחלה: דוד בהסדו נחל בסא מלכות לעולם: אליהו בקנאתו קנאת התורה העלה לשמים:

גה-גט חנניה עזריה מישאל הבושתים נצלו משלקבת: דניאל בתמו נצל מפיר ס-סא אריות: וכן בינו דוד ודוד כי כל-המקוים לו לא יכשלו: ומדברי אדם

סכ רשע אל-תיראו כי כבודו לדמן ורמה: היום יגבה ומחר לא-ימצא כי-ישוב לעפרו ועתה נותני יאבדו: חזקו בני והתאוששו בתורה כי בה

סד תגדו: והנה שמעון אחיכם ידעתי פיראיש עצה הוא אליו תשמעון כל-הבנים הוא יהיה לכם לאב: ויהודה המקבי גבור-חיל מעורריו הוא

סו יהיה לכם שר-צבא ונלחם מלחמת העם: ואתם תאספו אליכם כל-שומרי מצנה ונקמו נקמת עמכם: קשיבו גמול לגוים והחזיקו במצות

סח-סט התורה: ויךדף אותם ויאסף אל-אבותיו: ויקם בשש וארבעים ומאה שנה ויךדבר בקברות אבותיו במודיעים ויכבו אותו כל-ישראל בכי גדול:

ג ויקם תחתיו יהודה בנו הנקרא מקבי: ויעזרו לו כל-אחיו וכל אשר-דבקו באביו וילחמו מלחמת ישראל בשמחה:

ג ויגבר כבוד לעמו וילבש שריון כגבור ויערך מלחמות

ג ויגבר אונב אחר ויגן על-המחנה בקרב: ויךדפיר שואג לפרה:

ה ויךדף הפושעים ויחמשים ויחמשים את-עמו בער:

מח חתורה - בחזקה. המתיראים מפני הגוים הכריחום אנשי מתתיהו למול את בניהם. - בני-ודון. הכוונה לסוריים. - ויהודה המקבי. ע' בפד. בכוונה הוא מזכירו בכינויו, להטעים גבורתו. - בשש וארבעים ומאה שנה. ג"א תקצ"ה לב"ע. -

ג א-ט כ"ב. יהודה המקבי.

ה הפושעים. פושעי ישראל. - והמר גיזים. מן הגויים: אדום (ה' ה'), יושבי

ו ויכנעו הפושעים מפחדו וכל-עושי רשע ועו ותצלה תשועה בידו:

ז וימרר מלכים רבים וישמח את-יעקב במעשיו ועד-העולם זכרו לברכה:

ח ויעבר בערי יהודה ויאבד רשעים ממנה וישב חרון מישאל:

ט ויךדא שמו עד-אפסי ארץ ויאסף את-האובדים: ויאסף אפולוניוס גוים ומשמרון חיל גדול להלחם עם-ישראל:

יא ויגדע יהודה ויצא לקראתו ויך אותו וימיתו ויפלו חללים רבים והנשארים נסו: ויקח את-שללם ואת-הקרב אפולוניוס לקח יהודה

יג ויהי נלחם בה כל-הבנים: וישמע סירון שר-צבא ארם כי-אסף יהודה אספה וקח-ל-נאמנים אתו ויוצאים למלחמה: ויאמר אעשה-

יד לי שם ויגברתי במלכות ונלחמתי את-יהודה ואת אשר עמו ועם-הבונים את-דבר-המלך: ויוסף לעלות וישל אתו מחנה חטאים

טז כבד לעזר-לו לעשות נקמה בבני-ישראל: ויגיע עד-מעלה בית-חרון ויצא יהודה לקראתו במתי-מעט: וכראותם את-המחנה הבא

יז לקראתם אמרו ליהודה איך נוכל אנחנו המעטים להלחם עם-

ו-ט קרנים (ה' מ"ד) קליסתינס (מק"ב ח' ל"ג) ועוד. - הפסוקים ו-ט' אולי כך שיעורם:

ויכנעו הפושעים מפחדו ויעבר בערי יהודה ויאבד רשעים ממנה וישב חרון מישאל ועד-עולם זכרו לברכה. - וכל עושי רשע ועו ויאבד רשעים ממנה וישב חרון מישאל ועד-עולם זכרו לברכה. - ויגבר אונב אחר ויגן על-המחנה בקרב: ויךדפיר שואג לפרה: ויךדף הפושעים ויחמשים ויחמשים את-עמו בער:

ט-י וישב חרון מישאל. יתפרש על דרך א' ס"ד. - אפולוניוס. מתוך שהוא מזכירו בלי שום תאר משמע שאדם מפורסם היה (השוא א' כ"ט ומק"ב ה' כ"ד). יוספוס (קדמ' י"ב ד' ג', וע"ש ה' ה') כותב: אפולוניוס שר הצבא (στρατηγός) של שומרון. - ומשמרון. השומרונים היו אויבים ליהודים עוד מזמן עלייתם מבבל בימי עזרא (ע' עזרא ד' א'-ה', נחמ' ד' א'-ב', י"ג כ"ח). - ואת חרב אפולוניוס לקח יהודה. השוא מעשה דוד בחרבו של גלית הפלשתי (ש"א כ"א ט'). - סירון. Σίρων, ובסורי: הירון (וכן בכ"י אחד יוני). - נאמנים. לה' וליהודה. - עד-מעלה בית-חרון. מצפון דרך מודיעין בא לבית-חרון, שהוא דרך כ"ב קילומטרין מירושלים. בית-חרון עיר כפולה היתה: עליונה ותחתונה, ולכן כשבאו מן העמק היה מעלה (ἀνάβασις) - בפט"ז, והשוא יהושע י' י' וירדפם דרך מעלה בית-חרון - וכשיצאו מן העיר היה מורד (κατάβασις) - בפכ"ד. - מתוך השקפה צבאית היה בית-חרון תחנת-חוף חשובה ולחיל העולה מחבל הים - המפתח לירושלים (Fairweather). דרך בית-חרון ידועה מזמן יהושע (יהושע י' י'-יא), שאל (ש"א י"ג י"ח), דוד (ש"ב ה' כ"ה), יהודה המקבי (כאן.

יח הקמון הסוקן הנה ואנחנו ענפנו לא-אכלנו היום: ויאמר יהודה
 נקל כי יסגרו רבים בידי מעשים ואין מעצור לפני שמים להושיע
 יט ברבים או במעשים: כי לא ברב-חיל נצחון המלחמה ומן השמים
 כ הנבונה: הם באים אלינו ברב נאווה ופשע להשמיד אותנו ואת-
 כא נשינו ואת-בנינו ולבו אותנו: ואנחנו נלחמים על-נפשנו ועל
 כב-ננותרנו: והוא ינח אותם לפנינו ואתם אל-תיראו מפניהם: וכאשר
 כד בלה לדרב נפל עליהם פתאום וינגף סירון ומסנהו לפניו: ויך פוסם
 במורד בית-חורון עד-הבקעה ויפלו מהם בשמונה מאות איש
 כה והנשארים ברחו לארץ פלשתים: ויחל פחד יהודה ואחיו והאימה
 כו נפלה על-הגוים אשר מסביבותיהם: ויגע עד-המלך שמו ועל-
 מלחמות יהודה הנה מספר כל-עם:

כו וכשמע אנטיוכוס את-הדברים האלה קרה אפו וישלח ויאסף
 כח כל-חיל-מלכותו מחנה כבד מאד: ויפתח את-גזניו ויסן משפחת
 כט לחילו לשנה ויצו עליהם להיות נכונים לכל-צורך: וירא כיראסס
 הכסף מן-האצרות ומפי הארץ מעשים מפני המלכות והמכה
 ל שהביא בארץ [בבקשו] להסיר את-החקים אשר היו למזומי
 הראשונים: ויירא כי לא-יהנה פעם בפעם להוצאות והמתנות
 שהנה מוציא לפניו ביד רחבה ומפזר מן-המלכים הראשונים:
 לא ויך קא רוחו מאד ויועץ ללכת לפגם ולקחת מפי הארצות ולאסף
 לב כסף רב: וישאר את-לוסיאס אדם נכבד ומרע המלוכה על-עניני

בפכ"ד, ד' ל"ט, נירון (יוספוס מלחמ' ב' י"ב א' ב' וחי), הירונימוס (Peregrinatio Paulae VI) והמלחמה העולמית בנובימבר-דיסמבר 1917 (ע' 228, Dalman, Jerus.) - לפני שמים.
 כינוי הוא כלפי מעלה: לפני אלהי השמים. הוא נמנע להזכיר שם שמים. - והוא. בתנועת
 כג יד כלפי מעלה נאמרה מלה זו, וכוונתו: הקב"ה. - וינגף סירון. לפי יוספוס מת סירון
 כד באותו מעמד. - עד-הבקעה. ארץ הים בדרומה של יפו (ע' בפ"מ). - לארץ פלשתים. שם
 כה היתה יד לסוריים. - פחד יהודה. הפחד מפני יהודה, השוה דב' ב' כ"ה אחל תת פחדך ויראתך. -
 כח לכל-צורך. נראה שלא למרידות היהודים בלבד היה חושש. - להוצאות. לצרכי
 ל הנהגת המלכות. - ומפזר מן-המלכים הראשונים. פולוביוס (כ"ו א') מספר: „אבל
 בקרבנות שהיה מביא בערים ובקבוצים שהיה נותן לאילילים עלה על כל שאר המלכים.
 לא ראה לזה נביא מן ההיכל של זיוס באתונה והפסילים מסביב למזבח בבילוס". - לפגם.
 כוונתו למדינות המזרח של הסליבקים שבעבר הנהר והשוה ו' א' ונ"ו, מק"ב א' י"ג, ט'
 א' וכ"א). - ולאסף כסף רב. חוץ מגביית המסים הרי אפשר היה לבז את היכלי האילילים
 ס"ו ועוד. - ומרע המלוכה. נראה שבאמת היה ממשפחת המלך, ואין כאן תאר של כבוד
 (συγγενής = שאר בשר) בלבד, כמו שמצינו במק"ב י"א א' ול"ה (ע' 285, Corradi). - על-

לג המלך מנהר פרת ועד-נבול מצרים: ולגדל את-אנטיוכוס בנו עד-
 לד שובו: וימסר-לו חצי הכסף ואת-הפילים ויצוהו על-אשר חפץ
 לה ועל-יושבי יהודה וירושלם: לשלם עליהם חיל לשרש ולחשמיד
 לו עדי-ישראל ושארי ירושלם ולמחות את-זכרם מן-המקום: ולהושיב
 לו בני-נכר בכל-נבולם ולחלק בגורל את-ארצם: והמלך לקח את-
 חצי הכסף הנשאר וישע מאנטיוכוס מעיר מלכותו בשנת שבע
 וארבעים ומאה וישבר את-ננהר פרת וישבר את-הארצות העליונות:
 לח ויבחר לוסיאס את-פלמי בן-דורומינס ואת-ניקנור ואת-נרגיאס
 לט אנשי חיל מאדכי המלך: וישלח אתם ארבעים אלף איש ושבעת
 מ אלפים פרשים ללכת לארץ יהודה ולחשמיד בדרב המלך: ויסעו
 מא עם-כל-חילם ויבאו ויחזקו מול עמאוס בארץ המישור: וישמעו
 סוחרי הארץ את-שמעם ויקחו כסף וזהב רב מאד ויבאנו

עניני המלך. השאירהו ממלא מקומו על עסקי המלכות. - אנטיוכוס. הוא אנטיוכוס
 v אבפטור (ע' עליו ד' א'-ד'). - חצי הצבא. לפי פל"ח 47,000, ולפי ד' כ"ט 65,000. -
 ואת הפילים. כלם, מפני שהוא גופו לא היה לו צורך בהם לרגל עלותו לארצות העליונות
 לה (בפליז), שהרריות היו, כמו ארמיניה, פרתיה ועוד. - ושארי ירושלים. מתכוון
 לו היה למכור לעבדים את הנשארים בהיים (ע' בפ"מ, מק"ב ח' י'-י"א). - מאנטיוכוס. הוא
 היא עיר המלוכה על החוף השמאלי של נהר אורונטיס. גדולה ויפה היתה ומרובה באוכלוסין.
 עיר זו נבנתה (300 לפני סה"ג) ע"י סליבקוס ניקטור שנתן בה ליהודים זכויות של אזרחים
 שוות לזכויות היוונים (ע' יוספוס קדמ' י"ב ג' א'). עכשיו היא עיר קטנה של 6000 תושבים. -
 בשנת מאה וארבעים ושבע = ג"א תקצ"ז לב"ע. - הארצות העליונות. המקומות
 המקומות ההרריים שבעבר הנהר: אשור, מדי ופרס (השוה ו' א', מק"ב ט' כ"ה). -
 תלמי בן דורומינס. מוזכר עוד מק"ב ד' מ"ה, ח' ג', י' י"ב. במקום האחרון
 יש לו כינוי מקרן, והוא מתואר כידיד של היהודים ומסופר עליו שהרעיל עצמו מפני
 שנחשב בעיני המלך לבוגד על עזבו את קפריסין, ששם היה מושל בשמה של מלכות מצרים. -
 ניקנור. בן פטרוקלוס (מק"ב ח' ט', י"ד ט"ו). השוה ד' כ"ו-ג'. - גרגיאס. השוה ה'
 נ"ו ואילך, מק"ב י' י"ד, י"ב ל"ב-ל"ז. - ארבעים אלף. הסורי נותן לו עשרת אלפים.
 ולפי מק"ב היה כל חילו עשרים אלף. - עמאוס. Ἀμαύς, אצל יוספוס Ἐμμαύς
 ובתלמודית גם אמאוס (באלף), ויש שם התאר עמסוני, כגון שמעון העמסוני, נחמיה העמסוני
 (פסחים כ"ב ב'). המקום הוא בהרי יהודה, כ"ב מילין רומיים במערבה של ירושלים (מהלך
 חמש שעות מירושלים), ה' מילין מגור, והוא אחד המקומות שבצר בכוריס (ט' ג'). מן המאה
 השלישית ואילך היה המקום נקרא בשם ניקופוליס. עכשיו עמאוס. - לפי מק"ב ח' י'-י"א
 הודיע ניקנור לסוחריו עבדים מן הפלשתים והצורים (ע' סוחרים בנפש אדם אלו ע' יואל ד'
 ו' וחי' - היוונים, - עמוס א' ו' וט' - אדום, - יחו' כ"ו י"ג-י"ו תובל ומשך, - ובפרט היו
 מצטיינים הפוניקיים במסחר זה למימי קדם) שיבואו לקנות את השבויים מישראל במחיר
 חששים איש בככר, כדי שיהא לו לשלם את המס השנתי - אלפים ככר - לרומיים. - וכבליס.
 πένδας (וכן יוספוס). ויש גורס πένδας = עבדים, כדי שישמרו על העבדים החדשים שיקנו:

אלהם מנה לקחת את בני ישראל לעבדים ויתקברו אליהם חיל-
אדם וארץ הפלשתיים: ונרא יהודה ואחיו כירבו הרעות והצבא
חונה בגבולם ונדעו דברי המלך אשר צוה לעשות לעם
להשחית ולהשמיד: ויאמרו איש אל-דעהו נקים הריסות עמנו
ונלחמנו בעד עמנו והמקדש: ותקבל העדה להיות נכונים למלחמה
ולהתפלל ולבקש חסד ורחמים:

וירושלם שממה כמדבר הנה לא הנה בא ויוצא מבניה
והמקדש מרמס ולרגלי ורים
ובני-נכר במצודה משכן לגוים
ותאסף שמחה מיצלב וישבת חליל וכנור:

ונואספו ויבאו למצפה מול ירושלם כי מקום-התפלה הנה
במצפה לפני בן-ישראל: ויצומו ביום ההוא וילבשו שק ואפר על-
ראשיהם ויקרעו בגדיהם: ויקראו את-ספר התורה מן-הספרים
אשר בקשו הגוים לחק עליהם את-צילמי אליליהם: ויביאו את-

עבדים לעבדים! - חיל-אדם. כנראה כוונתו לחיילים סוריים שנתחברו אל הסוחרים
כמתנדבים, לשרתם בשמירה מעולה. - הפלשתיים = אללופולוי = גברים, והוא כינוי לפלשתים
בע' (למן ס' שופטים ואילך, אבל בתורה ויהושע נמסר כצורתו φυλαςτις).

ירושלים היתה שממה, ואי-אפשר היה לעלות לרגל (ע' בפמ"ה) לחג השבועות, והעם
נתאסף במצפה. החג נהפך לאבל, שבת חליל וכנור, צמו והתפללו והתכוננו למלחמה. בחג
זה של מתן-תורה פרושו לפני העם ספר-תורה שניצל מידי הגוים, הביאו את בגדי
הכהונה שהיו צריכין באותו יום לשמש בעבודת המקדש בירושלים, הביאו את הביכורים (יום
הביכורים = חג השבועות, במד' כ"ח כ"ו) ואת המעשרות, גם אלה היו נוהגין להביא ירושלימה
בעצרת, ואת הנזירים, שגם הם היה מנהגם למלא ימי נזירותם בחג השבועות במקדש. הרוחות
נתעוררו. הלבבות נתמרמרו. אח"כ, בעצם יום החג, מינה יהודה את מפקדי החיל, שילח מן
המחנה את מי שהיה צריך לשלח על פי התורה (דברים כ' ה' ואילך), והמחנה נסע לדרומה של
עמאוס. שם זרם יהודה ושם קדם את פני האויב עוד באותו לילה (ע' ראש פרק ד'). אותה שנה
(קמ"ז לשטרות) חל חג השבועות ביום ה' בשבוע, והמלחמה התחילה אור ליום ו' (ע' מק"ב ח' כ"ו).
למצפה מול ירושלים. מקומות הרבה היו בשם מצפה, וזו שבשבת בנימין (ע'
יהושע י"ח כ"ו, שופ' כ"א א') מקום תפלה היתה: שם התפלל שמואל (ש"א ז' ה'-ט'),
ושם היה מרכז כללי לאספות-עם (שם י' י"ז). בזהל (GaP. 167) סובר (כדעת רובינסון) שהוא
המקום נבי סמואל שלעכשו, כעשרה קילומטר צפונית-מזרחית לירושלים. בדורות הבינונים
היה מקום גבוה זה נקרא בשם Mons gaudii (=הר השמחה), שהעולים לרגל היו שמחים
בראותם משם בפעם הראשונה את ירושלים. - ויפרשו את-ספר התורה. כמוכר
הענין, כביכול. כיצא בזה: ויקח חזקיהו את הספרים ויפרשהו חזקיהו לפני ה' (מל"ב י"ט
י"ד, ישע' ל"ז י"ד). - לחק עליהם... בין שהיו עושים פלימפטיסטין, כלו' מסלקים הכתב
ומציירים במקומו, בין שהיו מציירים על היריעה בעבר השני, - על כל פנים ברור שספרי

בגדי הכהנה ואת הכפורים ואת המעשרות ונעמידו את-הנזירים אשר
מלאו את-הנמים: ויקראו בקול אל-השמים לאמר מה-נעשה לאלה
ואנה נוליד אותם: ומקדשך נרמס ונשמא ובתניך באכל ובשפול:
והנה הגוים נאספו עלינו להשמידנו אתה נדעת אשר נחשבו
נ-נ עלינו: איך נוכל לעמר בפניהם אם-לא אתה תושיע לנו: ויתקעו
בהצצרות ויקראו בקול גדול: ואחר-יכן הקים יהודה ראשי העם
שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות: ויאמר לבני
בתים ולמאנשי נשים ולנושעי כרמים ולרפי הלכב לשוב כל-איש
לביתו על-פי-התורה: ויסע המנהג ונתנו מדרום לעמאוס: ויאמר
יהודה התאזרו והיו לבני-חיל והיו נכונים לבקר להלחם בגוים אשר
נאספו עלינו להשמידנו ואת-מקדשנו: כי טוב לנו למות במלחמה
מראות ברעות עמנו ומקדשנו: וכאשר יהנה הרצון בשמים בן-נעשה:
ויקח נרגיאס חמשת אלפים איש ואסף פרשים בחור ויסע
המנהג לילה: לנפל על-מנהג הנזירים ולהכותם פתאם ובני
המצודה היו לו למורי דרך: וישמע יהודה ויסע הוא והגבורים
להכות את-חיל המלך אשר בעמאוס: עד החיל מקצרים היו מחוץ
למחנה: ויבא נרגיאס אל-מחנה יהודה לילה ולא מצא איש
ויתפשש אותם בקרית כי אמר נסים הם ממנו: וקאור הפקר נראה
יהודה בשפלה בשלשת אלפי איש אך מננים וחרבות לא-היו

התורה על קלף היו כתובים. - מה נעשה באלה. בביכורים ובמעשרות. - ואנה נוליד
אותם. את הנזירים, אחר שבית המקדש נרמס ונשמא, ואין נזיר יכול להביא ביום מלאת
ימי נזרו את קרבנו ולשרף את שערו ולשתות יין (ע' במד' ו' ב'-כ"א). כמו כן אין מקום
להביא שמה הביכורים והמעשרות. - לפי מק"ב ח' כ"א-כ"ב נחלק החיל לארבעה ראשים, אלף
וחמש מאות איש הראש, ועל כל ראש היה ממונה אחד משלשת אחיו של יהודה, ואף הוא
עמד בראש אחד. - ויאמר לבני בית וגו'. השוה דב' כ' ה' ואילך. - ולרכי לבב.
כיצא בזה במעשה גדעון (שופ' ו' ג').

גרגיאס. אחד מן השלשה (ע' ג' ל"ח) שנשלחו נגד יהודה בראשותו של ניקנור
(ע' מק"ב ח' כ"ג-כ"ד) וגרגיאס נשלח הפעם על ידי ניקנור (והשוה יוספוס קדמ' י"ב ז' ד'
ומן האויבים שלחו לגרגיאס). - ובני המצודה. הסוריים שהיו במצודה. וראי שמשו
לו בני המצודה מורי דרך בפקודתו של פליפוס מושל ירושלים (מק"ב ה' כ"ב, ה' ח'). לפי
יוספוס (שם) שמשו לו לגרגיאס מורי דרך אחדים מן הבוגדים (των περτυγόντων) היהודים. -
ויחפש אותם בהרים. וראי במקומות ההרריים בדרומה ובמזרח של עמאוס. כך
התרחקו ממקום תחנותם ואיפשרו ליהודה הנהגת המלחמה (ע' בפמ"ג). והשוה יוספוס (שם):
כשנודע הדבר לבן-מתתיהו גמר בדעתו להתנפל על אותם שבמחנה האויבים לאחר שנתפרדו
כחותיהם. - מגנים וחרבות. כלו' לא כלי זין למלחמת מגן ולא כלי זין למלחמת

ו להם באשר חפצו: ויראו מחנה גוים חזק מבצר ופרשים סובבים
 ח אותו ובהם מלמדי מלחמה: ויאמר יהודה לאנשים אשר אתו אל-
 ט תיראו מהמונים ומעברתם אל-תפחדו: וזרו איך נושעו אבותינו
 י בגמסוסף באשר רדף אחריהם פרעה בחיל: ועתה נקרא לשמים
 אם יחפץ-בנו ויזכר ברית אבות והשמיד את-המחנה הזה מפנינו
 יא-יג היום: וידעו כל-הגוים כי יש פודה ומציל לישראל: וישאו הנקרים
 יג את-עיניהם ויראו אותם באים מגדר: ויצאו מן-המחנה למלחמה
 יד ויתקעו אשר עם-יהודה: ויתגרו ויגפו את-הגוים ויגוסו אל-הבקעה:
 טו ויהמאסם כלו נפל בקרב וירדפו אחריהם עד-גגור ועד-שדות אדום
 טז ואשרדור ויבנה ויפלו מהם בשלשת אלפים איש: וישב יהודה והחיל

תנופה. -- מ. ב. צ. $\tau\epsilon\theta\omega\rho\alpha\iota\sigma\mu\acute{\epsilon}\nu\eta\nu$ = משרן (מן $\theta\acute{\omega}\rho\alpha\varsigma$ = שריון), אבל אין פעל שרן במקרא. נאומי זה של יהודה נמסר ביתר רחבות במק"ב ח' ט"ז-כ'. אם יחפץ בנו. $\epsilon\iota\ \theta\epsilon\lambda\acute{\eta}\sigma\epsilon\iota$ $\eta\mu\acute{\iota}\varsigma$ ויש נוסח: ירחמנו ($\epsilon\iota\ \epsilon\lambda\epsilon\eta\sigma\epsilon\iota$). - ויתקעו. לזרו את עצמם ולהפחיד את האויב. ויגפו את-הגוים. הם המעטים (ג' אלפים איש) והבלתי מזוינים כהוגן הניסו חיל מזויין של ארבעים אלף. לפי מק"ב ח' היה ליהודה חיל של ששת אלפים, ומזה היו אתו רק שלשת אלפים איש (ע"ש כ"ב) ולסורים עשרים אלף. על כל פנים מצינו כיצא בזה בהיסטוריה הכללית, כגון במלחמת מראתון הכו עשרת אלפים אתונים למאת אלף פרסיים, או במלחמת נארווה הכו שמונת אלפים שווידין לשמונים אלף רוסים. - אל-הבקעה. ע' יוספוס קדמ' י"ב ש"ח. - עד-גזר. בערך חצי מיל משדה המלחמה שהיה סמוך לעמאוס. את מקומה של גזר (תל ג'ור שלעכשו) גילה Clermont-Ganneau בשנת 1873, שמצא שם שתי כתובות דר-לשוניות בעברית ויוונית חרותות בסלע ובהן נמצא השם גזר, ובאותה מהן כתוב מפורש: תתם (=תחום) גזר (PEFQ 1875). אף המקום מתאים ליהושע ט"ז ג' ומל"א ט' ט"ז-י"ז, ולפי מה שבא וזכרו בספר זה (מק"א ד' ט"ו, ו' מ"ה, ט' נ"ב, י"ד ל"ד, ט"ז כ"ח ול"ה, ט"ז א' י"ט וכ"א). וכן כתב אבסיביוס (באונומסטיקון) שגזר נמצאת ד' מילין רומיים (=קילומיטר) בצפון (כוונתו: מערבית-צפונית) מניקופוליס (=עמאוס), והשוע לקמן ד' מ"ה "מהלך יום". גדולה היתה חשיבותה של גזר, שהיא היתה אחת משלש המצודות הראשיות בארץ שהיו הסוריים שואפים לכבשן כדי להיות בטוחים בממשלתם: גזר במערב, בית-צור בדרום וחקרא בירושלים (ע' לקמן ט' נ"ב). - ועד-ערבות (כן בריבוי: $\epsilon\omega\varsigma\ \tau\acute{\omega}\nu\ \pi\epsilon\delta\acute{\iota}\omega\nu$) יהודה ואשדוד ויבנה. מן ההמשך נראה שבמקום יהודה (Ioudaia) צריך להיות שם מקום (אולי: עמאוס, השוע ג' מ' ויתנו מול עמאוס בארץ השפלה - $\epsilon\nu\ \gamma\eta\ \tau\eta\ \pi\epsilon\delta\acute{\iota}\omega\nu$). על כל פנים חוץ ממה שהשם יהודה סמוך כאן לשני שמות של מקומות בודדים בארץ פלשתיים (אשדוד ויבנה), שהיו במערבה של שפלת יהודה, הרי יהודה היתה מאחוריהם של האויבים. גם הנוסח של שאר הכ"י וולג' והסורי: אדום (Idoumaia), לא יצלה, מפני שבבול אדום היה רחוק ממקום המלחמה דרך יומים לצד דרומית-מזרחית ויהודה חזר למקומו עוד באותו יום, כי ערב שבת היה (ע' מק"ב ח' כ"ו-כ"ז), לאחר שרדף אחר האויב בערך המש-שש שעות. - ואשדוד. $\text{A}\acute{\zeta}\acute{\omega}\tau\omicron\varsigma$. עכשיו הכפר אשדוד. אחת מחמש ערי פלשתיים היתה וקרובה לחוף בדרך סוריה ומצרים. - ויבנה. Iermeia . דרך שלש שעות ומחצה מיפו. השוע יבנאל ביהושע ט"ז י"א ויבנה בדה"ב כ"ו ו'. המקום היה אכסניה של תורה בתקופת רז"ל. - וישב יהודה.

יז מרדף אחריהם: ויאמר לעם אל-תחמדו את-השלל כי מלחמה נגדנו:
 יח ונרגיאם והחיל בקרב לנו ועתה עמדו בפני אויבינו והלחמו
 יט אותם ואחרי-כן תקחו שלל קוממיות: עד יהודה מדבר אלה
 כ וירא חלק נשקף מן-ההר: וירא כי נגפו ושוחרפים את-המחנה כי
 כא העשן כנראה גלה את אשר נהנה: וכאשר ראו את-אלה ויבטלו
 כב מאד: וכאשר ראו את-המחנה ויהודה בעמק נכון לקרב ויבחרו
 כג כלם אל-ארץ פלשתיים: ויהודה שב לבו את-המחנה ויחזק וקב
 כד רב וכסף ויתכלת וארגמן-ים ורבוש גדול: ובשובם שרו והללו
 כה לשמים כי טוב כי לעולם חסדו: ותהי תשועה גדולה בישראל
 ביום ההוא:

כו ואשר נמלטו מן-הנקרים ויבאו ויגידו ללוסיאם את כל-הקרות:
 כז ובשמעו נבהל ויחר לו כי לא-היה בחפצו לישראל ולא נעשה
 כח אשר צנה לו המלך: ומקץ שנה אסף לגדודים ששים אלף איש
 כט בחרור ותמשות אלפים פרישים להלחם אותם: ויבאו ליהודה ויחטו

אחר הצהרים (ע' בפ"ו), כי ערב שבת היה (מק"ב ח' כ"ו-כ"ז), וחץ מזה עדיין לא נגמר הענין עם גרגיאס. - אל-תחמדו את-השלל. כי בעוד שאתם עוסקים בכך יתנפל עליכם האויב פתאם. - בהר. בהרי יהודה (ע' בפ"ה). - קוממיות. $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\ \pi\alpha\lambda\lambda\eta\sigma\iota\alpha\varsigma$ = בפרהסיה, כל' בשעה שתהיו בטוחים מן האויב (וולג': securi = בטוחים). - המחנה. של הסוריים. - וארגמן-ים. ארגמן שצבעו הוא הצבע הצורי המפורסם (יחז' כ"ז ו') והוא בא מן הלחות של השבלול murex trunculus המצוי לרוב בחוף של צור (ע' Tristram, Nat. Hist. of Bible, 297). והשוע שופ' ח' כ"ו על מלכי מדין שהיו לבושים בגדי ארגמן במלחמה. - ובשובם. מן השפלה. - שרו והללו. שרו מזמורי תלל. - כי טוב כי לעולם חסדו. ירמ' לג' י"א, תהל' ק"ו א' ועוד. - מי שרוצה להעלות מתוך כתוב זה דוקא שלצורך השעה היו אנשי המקבים מחברים מזמורי תהלים יעלה חרס בידו! - על מלחמה זו מסופר גם מק"ב י"א א'-ט"ו. - ואשר נמלטו מן הנקרים. הסוריים (כמו בפ"ב). - ומקץ שנה. בשנת קמ"ח לשטרות (=ג"א תקצ"ז לב"ע). - ליהודה. כן בכ"י B (מק"ב י"א ה'), יוספוס וולג'. והנוסח לאדום (Idoumaia) נדחה, כי בית-צור ביהודה היא. - הפעם רצה לוסיאס לנהל המלחמה מצד דרום, ודאי בעצתו של גרגיאס, שהיה "שר-צבא האדומיים" (מק"ב י"ב לב'), והלך דרך יבנה לצד דרום, בדרך מרישה - חברון עד בית צור, שהיתה על גבול אדום. - בבית-צור. עכשיו הכפר בית צור. ובית צור שבימי המקבים (עם המצודה) היתה במקום הגבעה של חורבת אל-טביקה לצד מערב (Abel, RB 1924, 211). לפי יהושע ט"ז נ"ח (והשוע דה"ב י"א ו') מקומה בין תלחול ובין ג'דור בהרי יהודה (שם מ"ח). לפי נחמ' ג' ט"ז היתה בית-צור בידי עולי בבל. לפי אבסיביוס היתה עשרים מיל רומיים בדרומה של ירושלים בדרך חברון. חברון ובית-צור היו מיושבות אז ע"י האדומיים, שנדחקו כנראה, עוד בזמן גלות בבל מארצם ע"י בני נביות (ע' לקמן ה' כ"ה) לארץ יהודה ונאחזו בה (ע' Robinson, The Sarcophagus of an Ancient Civilisation, 1930, p. 368). - בעשרת

יז

יח

כג

כד

כז

כח

כט

ל בבית-צור ויפגושם יהודה בעשרת אלפים איש: וירא את-המחנה
הקבד ויתפלל ויאמר קרוב אתה מושיע ישראל המשבית עקרת
הגבור בירידוד עבדה והמוקר מחנה פלשתים בידי יהונתן בן-
נאנח ונושא כליו: סגורא את-המחנה הזה בנר-עמק וישראל
ובושו בחילם ובסוסיהם: מן להם מרד ושבר אמץ חזקם ורעדו
בשקרים: הפילם בתרב אוהביו ויתללוהו כל-יודעי שמך בתורה:
לד ויתקרו ויפלו ממחנה לוסיאם כחמשת אלפים איש ויפלו לפניהם:
לה וכראות לוסיאם את-המכה אשר היתה בצבאו ואת-האמץ אשר-
הנה ליהודה וכי-נכונים הם אם-לתיות אם-למות בגבורה ויפסע
לאנשיוכיה וירב לאסוף חיל-שכירים לעלות עוד הפעם ליהודה:
לו ויהודה אמר לאחיו הנה נגפו אויבינו נעלה לטהר את-המקדש
לו-לחולקניהו: ויקהל כל-המחנה ויעלו הר-ציון: ויראו את-המקדש
שומם והמזבח מקלל והשערים שרופים ובחצרות גדלים סבכים
לט כמו כינור או כמו באחד הקרים והלשכות שוממות: ויקרעו את-
ט בגדיהם ויבכו כבי גדול ויעלו אסר [על-ראשיהם]: ויפלו על
סא פניהם ארצה ויתקעו בחצרות התרועה ויצעקו אל-השמים: אז
אמר יהודה לאנשים להקלם את אשר-במצודה עד-אשר יטהר

ל אלפים איש. כשגדלה הצלחתו גדל גם חילו. - עברת. τὸ ὄρεμα (וולג': impetum, אבל הסורי: דשחק תוכלנה = שאיבד תקותו הוודאית). בלשון עברה השתמש עוד לעיל בפ"ח ולקמן ו' ל"ג, והוא לשון שיש במשמעותו הסתערות של מלחמה, התנפלות, וכן הוציאו בע' בלשון זה הושע ה' י' אשפך כמים עברתי, עמוס א' י"א ועברתי שמרה נצח, חבקוק ג' ח' אם בים עברתי. נראה שתפסו עברה כשם שגזר מן הפעל עבר (על פ', התעבר, לענין התנפלות), ויש להשוות משלי י"א כ"ג תקות רשעים עברה, ועוד. - הגבור. גלית הפלשתי (השוה ש"א י"ז נ"א גבורים). - בידי יהונתן. ע"ש י"ד א' ואילך. - כחמשת אלפים איש. לפי מק"ב נפלו י"ב אלף. - ויאמר יהודה... מפלת לוסיאם היתה אחר חג הסוכות (שנת קמ"ח לשטרות, השוה פכ"ח, ולתקופת השנה" אל ג' ל"ז), שהרי מתוך מק"ב י' משמע שבחג הסוכות עדיין היו שרויים בהרים ובמערות כחיות השדה. - והשערים שרופים. השוה מק"ב א' ח', ח' ל"ג. קשה להכריע לאילו שערים הוא רומז. מבית ראשון ידועים שלשת השערים הללו: א) שער סור (מל"ב י"א ו') = אולי: שער שלכת (דה"א כ"ז ט"ז) או שער הסוסים (נחמ' ג' כ"ח = מבוא הסוסים מל"ב י"א ט"ו, והשוה שם כ"ג י"א), ב) מבוא המלך (מל"ב ט"ז י"ח) או שער העליון (שם ט"ו ל"ה, דה"ב כ"ג כ'), או שער בנימן העליון (ירמ' כ' ב'), שהיה בצפון (יחז' ט' ב') = אולי: שער אחר הרצים (מל"ב י"א ו'), ג) שער הקדמוני (יחז' י' י"ט, י"א א'). ומבית שני ידועים: שער המפקד (נחמ' ג' ל"א) ושער המטרה (שם י"ב ל"ט). - סבכים. שגדלו בזמן השממון. - והלשכות. של הכהנים (ע' יחז' מ"ב י"ג-י"ד, ועוד). - את אשר-במצודה. מצב הסוריים, שהיה שריו שם מתחלה (ע' א' ל"ג-ל"ז). יהודה העמיד אנשים למנוע לסוריים מן המצב שבמצודה

מב-מנ את-המקדש: ויבחר כהנים תמימים חפצי תורה: ויטהרו את-
מז המקדש ויציאו את-אבני השקוץ למקום טמא: וינעצו על-מזבח
מה העולה המקלל מה-לעשות לו: ותצלח עליהם ממשכה טובה
לנתק אותו לבלתי-היות להם למוקש כי הגוים טמאוהו וינעצו את-
מז המזבח: ונניחו את-האבנים על-הר הכינור במקום מיוחד עד-בוא
מז נביא להורות עליהן: ויקחו אבנים שלמות על-פי התורה ויבנו
מה מזבח חדש קראשון: ויבנו את-המקדש ואת-פנים הכינור ואת-
מז החצרות קדשו: ויעשו כל-יחדש חדשים ויבנו את-המנורה ואת-
מז המזבח הקטרת ואת-השילחן להיכל: ויקטרו על-המזבח ויעלו את-
מז הנרות אשר במנורה ויאירו בהיכל: ושימו על-השילחן לחם ויורירו
מז את-הפרכות ויכלו את-כל-המעשים אשר עשו: וישכימו בבקר
בחמשה ועשרים לתדוש התשיעי הוא חדש כסלו בשמנה וארבעים
מז ומאה שנה: ויקריבו קרבן על-פי התורה על-מזבח העולה הקדש
מז אשר עשו: בעת וביום אשר טמאוהו הגוים בעצם היום ההוא
נה נתקד בשירים ובנבלים ובקנורות ובקמלותים: ויפלו כל-העם על-

מב שלא יפריעו את העבודה בטיהור המקדש. - תמימים. ἀμώμους (= בלי מום). ומן הלשון חפצי תורה שלאחריו נראה שכוונתו לא להסרון מום גופני (השוה ויקרא כ"א ג' ו-כ"ג), אלא לתמימי דרך (תהל' קי"ט א'). - אבני השקוץ. שבנו על המזבח (ע' א' נ"ד). - למקום טמא. קבלה היתה בידי ר"ל שגזון בלשכה מיוחדת. השוה משנה מדות א' ו': ארבע לשכות היו בבית המוקד... מזרחית צפונית בה גזו בני חשמונאי את אבני המזבח ששקצום מלכי יון. - מעשה זה היה, לפי מגלת תענית (אם גם אין הדברים ברורים כל צרכם), בכ"ג במרחשון. - עד-בוא נביא. וכן לקמן י"ד מ"א הסכימו שיהיה להם שמעון לנשיא ולכהן גדול לעולם עד אשר יקום נביא אמת. והשוה עזרא ב' ס"ג עד עמד כהן לאורים ולתמים. כל אלו הלשונות אשגרות הן, כאדם שאומר להבירו עד שיחיו מתים ויבא משיח בן דוד" (סוטה מ"ח ב'), כל' לאחרית הימים. כמו כן היו משתמשים למושג של ראשית הימים, ימי קדם, בלשון כעין זה: למיום שלא נראה נביא להם (לקמן ט' כ"ז). - על-פי התורה. ע' שמות כ' כ"ה, דב' כ"ז ה'-ו'. והשוה משנה מדות ג' ד': אחד אבני הקֶבֶשׁ ואחד אבני המזבח מִבְּקַעַת בית כרם וחופרין למטה מהבתולה ומביאים משם אבנים שלמות שלא הונף עליהן ברזל, שהברזל פוסל בנגיעה ובפגימה לכל דבר... שהברזל נברא לקצר ימיו של אדם והמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, אינו בדין שיונף המקצר על המאריך. - ויבנו את-המקדש. כוונתו לחיזוק בדיק הבית. - קדשו. לשם שמים. - כל-יחדש. שבזום אפיפנס (א' כ"א-כ"ב). - לחם. שתיים עשרה חלות (ויק' כ"ד ה' ט'). - הפרכות. ע' שמות כ"ו ל"ו (והשוה לעיל א' כ"ב). - לחנוכות הבית שבפנ"ב-ס"א השוה מק"ב י' ג'-ח'. - בשמונה וארבעים ומאה שנה. = ג"א תקצ"ו לב"ע. - על-פי התורה. ע' שמות כ"ט ל"ח-מ"א. - בעת וביום. לפני שלש שנים באותו יום - כ"ה

ו פניהם ויתפללו ויקריבו לשמים אשר הצליח להם: ויעשו את-
חנכת המזבח ימים שמונה ויקריבו עלות בשמחה ויקריבו זבח
שלמים ותודה: ויפארו את-פניהם בכל בעטרות זהב ובמשבצות
והקנו את-השערים והלשכות ויעשו להם דלתות ותהי שמחה
גדולה בעם מאד ותסר חרפת גוים: וינקם יהודה ואחיו וכל-קהל
ישראל להיות ימי חנכת המזבח נעשים במועד שנה בשנה ימים
שמונה מיום חמשה ועשרים לחדש כסלו בשמחה וגיל: ויבנו
בעת ההיא את-הרצון מסביב חומה גבוהה ומגדלים חזקים בל-
יבאו הגוים וירמסום כאשר עשו בראשונה: וישם שם חיל לשמרו
ויבצר לשמר אותו את-בית-צור להיות לעם מבצר בפני אדום:
ויהי כשמע הגוים מסביב כי-יבנה המזבח וחדש המקדש
בבראשונה ויקצפו מאד: וינעצו להכחיד ורע ועלב אשר בקרנם
ג ויחלו להמות בעם ולהשמיד: וילקחם יהודה בבני-עשו באדום את-
עקרה בראשונה ואת-ישראל ונד אותם מכה גדולה ויכניעם ויקח את-
ד שללם: ויזכר את-דעות בני-בעון אשר היו לעם לפח ולמוקש בארנם
ה להם עליהם רבים: ויסגרו עליהם במגדלים ויסן עליהם ויחרימם

ו בכסלו - הקריבו הגוים את קרבנם על המזבח האילי (ע' א' נ"ד ונ"ט). - שמונה ימים.
ו השנה מל"א ח' ס"ו. - זבח שלמים ותודה. ע' ויקרא ד' י"א-י"ב. - ובמשבצות.
כך הוא תרגום ἀσπίδων (שמות כ"ח י"ג ועוד). והרומי מסרתי כפשוטו et scutulis (=ובמגנים
קטנים). - חנכת המזבח. ולפי מק"ב א' י"ח הוא חג טיהור המקדש. בראש הס' מק"ב
באה אגרת יהודה המקבי ובית דינו שבה הם מטילים חגיגת חנוכה על יהודי מצרים. - הר
ציון. הר הבית (השנה תהל' ע"ד ב' הר ציון זה שכנת בן). - ויבצר לשמר אותו
את-בית-צור. כך שיעור הלשון ביווני, וכוונתו: הוא בצר את-בית-צור לשמר את הר
ציון. - בית-צור. מבצר עתיק יומין (ע' דה"ב י"א ז'). -
ה למצבם של ישראל שבפרק זה השנה תהלים פ"ג. - כאן צמצם הכותב כמה מלחמות,
גדולות וקטנות, שעשה יהודה. ואע"פ שבין המאורעות הללו יש שהיו קודם טיהור המקדש
(כמו שנראה מתוך מק"ב י' וי"ב), כגון המלחמות עם העמים השכנים, כי בהו"ל היו היהודים
נרדפים זה כשנתים (שם ו' ח'), שהגוים, וביחוד האדומיים, הרבה חרה להם על הצלחתם
של היהודים בא"י, מכל מקום ראה הכותב צורך לשלב כל אותן המאורעות בפרק מיוחד
דוקא בין המעשה הגדול של טיהור הבית (שבפרק ד') ובין הסיפור על מיתתו של אפיפנס
ג (שבפרק ו'). - את-עקרה. באדום, דרומית-מערבית לחוף הדרומי של ים המלח. והיו
היהודים היושבים שם נלחצים ע"י האדומים. - בני-בעון. וְכִן נִמְסַר בְּעֵן
ד בע' לבמד' ל"ב ג' בעבר הירדן מזרחה בנחלת ראובן לא רחוק ממידבא (Abel, שם 513).
בערבית בעון (أعن). לפי זה בדרומה של עמון. אבל השנה ספר היובלים כ"י י':
ומושבותיהם מארץ בני עמון עד הר חרמון ובית מלכותם קרנים ועשתרות ואדרעי ומישור

ו וישורף את-מגדליה באש עם-כל-אשר בהם: ויעברו אל-בני-עמון
ו ימציא יד חזקה ועם רב וטימותאום מנהיגים: ויערך אתם מלחמות
ה רבות וינפלו לפניו גוים: ויקח את-יעזר ואת-בנותיה וישב ליהודה:
ט ויאספו הגוים אשר בגלעד על-ישראל אשר בגבולם
י להכחידם ויבחרו לדתימה המבצר: וישלחו מכתבים אל-יהודה
יא ואחיו לאמר נאספו עלינו הגוים מסביבנו להכחידנו: והם מתבוננים
לבוא ולקחת את-המבצר אשר נמלטנו שמה וטימותאום מוליד
יב את-מחניהם: ועתה בואה להצילנו מידם כי-נפלו ממנו רבים:
ג וכל-אחינו הנמצאים בארץ טוב הומתו וישבו את-נשיהם ואת-
יד טפם ואת-הרכוש ונמיתו שם באלק איש: עוד המכתבים נקראים
והנה שליחים אחרים באו מן-הגליל קרועי בגדים מבשרים בדרים
טו האלה: לאמר נאספו עליהם מעכו ומצור ומצידון וכל-גליל הגוים

ו ובעון. - את-מגדליה. של בעון. - בני-עמון. מעורבים היו אז עם בני נביות-
הערביים, ופושעי ישראל (כגון יסון, מק"ב ד' כ"ו) היו מוצאים להם מחסה אצלם, אבל
היהודים הנאמנים שהיו יושבים בתוכם היו נרדפים ושרויים במצוקה. - יד חזקה. גדוד
חזק. השנה במד' כ' כ' ויצא אדום לקראתו בעם כבד ובד חזקה. - וטימותאום. שהיה
ידוע בגבורתו. כך נראה מסגנון הלשון (השנה מק"ב ח' ל'). - יעזר. מארץ האמרי במזרח
הירדן (במד' כ"א ל"ב, ל"ב ג' בצד בעון בע'), בשבט גד (שם ל"ב כ"ה, יהושע י"ג כ"ד-
כ"ה, דה"ו ו' פ"א), מערי הלויים בזמן הכיבוש (יהושע כ"א ל"ט), מקום כרמים (ישע' ט"ז
ח', ירמ' מ"ח ל"ב). לפי הירונימוס (וע' 373-4 Kugler) ט"ו מילין רומיים בצפונה של
חשבון. - השנה מק"ב י"ב י' ל"א. - כאן, לפני מלחמות אלו, היה מקום מתאים, לפי הלך-
הזמן, לסיפור ע"ד טיהור המקדש וחגיגת חנוכה, כי מלחמות אלו היו אחר עבור חדשי
החרף, כל' אחר הפסח (השנה מק"ב י"א כ"ז ל"ג), כנראה מן מק"ב י"ב ל"א, שחזר יהודה
עם אנשיו מן המלחמות להג את חג השבועות בירושלים. - בגלעד. השם גלעד או ארץ
הגלעד כולל הארץ שבעבר הירדן המזרחי בין הירמוך בצפון והארנון בדרום. נחל יבוק
מחלק אותה ארץ לשנים (השנה במד' ל"ב כ"ט, יהושע כ"ב ט', שופ' י' ח', כ' א'). -
לדתיקה. Δάτεια. לפי Abel (RB 1923, 416) הוא במקום אל-חצן (El-Hosn) באמצעה של
גלעד, ואל-חצן=τὸ δὲ ὄρυγμα (בסורית) - מבצר. ויש נוסח (בהיפוך האותיות):
Δάμεθα, ובחילוף הדלת ברי"ש - בסורית: רמתא (השנה רמות גלעד מל"א ד' י"ג ועוד,
או רמות בגלעד דב' ד' מ"ג ועוד). ונחיתת ההשערה שהיה כתוב במקור: למבצר דחטמונה
=למבצר של חטמונה, שהרי הספר בעברית מקראית נכתב, ולא בארמית. - וטימותאום.
אולי אותו האיש מנהיג העמוניים (שבפ"ו) היה. - בארץ טוב. ἐν τοῖς Τούβλου.
טוב היתה בין עמון וארם (שופ' י"א ג', ש"ב י' ו'). ולר' יהושע בן לוי: טוב זו סוסיתא
(=Hippus ירו' שביעית ו' א') - י"ב מילין דרומית מזרחית מים כנרת (עכשיו הכפר טיבה).
הארץ היתה בידי אנשי אנטיוכוס (ע' מק"ב ד' ז'). במק"ב י"ב י"ז נקרא המקום בארץ טוב ששם
נרצחו היהודים Xáρακα (אולי אליכרך שלעכשיו, ל"ה קילומטרין צפונית-מזרחית מן אל-
רמתה). - מעכו. באמצע הדרך שבין צור וקיסרין. - גליל הגוים. כך נקרא הגליל העליון
(השנה ישע' ח' כ"ג) על שם היותו מיושב, חוץ מן היהודים, גם בתערוכת של גוים שונים. -

טז לכלותנו: וכשמע יהודה והעם את-הדברים האלה נאסף קהל גדול להנעץ מהינעשו לאחיהם לאשר במצוקה ולגלגלים עליהם: ויאמר יהודה לשמעון אחיו בחר-לך אנשים והלכת ונאלפת את- אחיך אשר בגליל ואני ויונתן אחי נלך אל-הגלעד: וישאר את- יוסף בן-זכריה ועזריה מנהיגי העם עם-שארית הסליל ביהודה למשמר: ויצו להם לאמר עמדו בראש העם הזה ואל-תתקרו מלחמה עם-הגוים עד שובנו: ונהלכו לשמעון שלשת אלפים איש ללכת לגליל וליהודה שמונת אלפים לגלעד: ונלך שמעון לגליל ויתגר מלחמות רבות עם-הגוים ונחתו הגוים מפניו: וירדפם עד- שערי עמו ויפלו מן-הגוים בשלשת אלפים איש ויקח את-שללם: ויקח את אשר מן-הגליל ובארבעה עם-הנשים ועם-הטף וכל אשר- הנה להם וינלך אל-יהודה בשמחה רבה: ויהודה המקבי ויהונתן אחיו עברו את-הגלעד ונלכו דרך שלשת ימים במדבר: ויפגשו את-בני נביות ויפגשום בשלום ויספרו להם את-כל-הקרות לאחיהם

לשמעון. לפי צוואתו של מתתיהו (ב' ס"ה) בבחינת יועץ היה, ועכשיו, בשעת הצורך, נעשה שר-צבא. כמו כן שיתף יהודה ליונתן שילך עם שמעון לגלעד. - יוסף בן-זכריה... ועזריה. ע' לקמן בפנ"ו-ס"ב. - ואל-תתגרו מלחמה. והם לא קיימו את מצותו (ע' בפנ"ו). - מכאן נראה עד כמה גדל חילו של יהודה, אם י"א אלפים הלכו לגליל ולגלעד, חוץ מן החיל שהשאיר למשמר ביהודה (ע' בפנ"ח) ושנפלו ממנו אלפים איש במלחמה שעשו יוסף ועזריה (בפ"ס). - ויקח את אשר מן-הגליל ובארבעה. מן הלשון הזה משמע שהבורחים מלחץ הנכרים מן הגליל לארבעה נמלטו, ומקום ארבעה היה מחוץ לגליל וסמוך לו, ושם היה ישוב יהודים, ואף הם היו חוששים לגקמת הנכרים, ולפיכך הולך שמעון את הפליטים מן הגליל ואת יושבי ארבעה עצמם, ואת בתיהם ורכושם, לארץ יהודה. - ארבעה. Αρβάττα (ויש חילופי גירסא בכ"י - ע' Kappler, ובסורי I: ארדבט, ובסורי II: נהרבטן), ונמסר ביווני ἐν Ἀρβάττοις בריבוי (ודאי על דרך הריבוי של ἔν Ἀρβάτοις = בארבל, לקמן ט' ב'). ונראה שהוא Araba, שלפי אבטיביוס (מביאו בזהל GaP 206) היה ג' מילין רומיים במערבה של בית שאן, וכן אמר ר' יודה, "עיר היא בתחום ביישן ושמה ארבו" (ב"ר הוצ' היאודור 309, וע"ש בפ"י), ואין מקומה ידוע. ויש להעיר שבמל"א ד' י' נזכר מקום ארבות ושהוא שם העיר אךב בהר יהודה, יהושע ט"ו ב"ב, ואף זה אינו ידוע. - את הדרך לגלעד המסוכנת ביותר, נטל יהודה לעצמו: הוא עבר את הירדן, ודאי אצל יריחו, והלך דרך שלשת ימים. מי יודע כמה שעות ביום היו הולכים. - במדבר. הוא המקום שבין רבת עמון ונחל ארנון, ומדבר ערב מצד מזרח. - בני-נביות. τοῖς Ναβαταίοις. הריבוי נביות הוא מן היחיד נבָת (על דרך מְנִיּוֹת-מְנָת, נחמיה י"ב מ"ז ועוד). בכתבות: נבטו, וכן אצל הערבים نبط (וההחלפות הע"ת הערבית בת"י העברית היא על דרך Jb = קטל). נביות היה מבני ישמעאל, אחיו הגדול של קדר (ברא' כ"ה י"ג, כ"ח ט', ל"ו ג', דה"א א' כ"ט), וכמו שנביות וקדר שכניהם זה אצל זה במקרא כן גם בכתבי היתדות Na-ba-ai-ti מוזכר יחד עם Kid-ra-ai (וכן מוזכרים יחד גם פליניוס). שבט ערבי זה היה משתמש לדיבור בלשון

כו בגלעד: וכי רבים מהם סגורים אל-בצרה ובצור באלים בספן מקדה וקרנים כל-הערים האלה בצורות וגדולות: ובשאר-ערי הגלעד הם סגורים ולקמח ותבואה לתנות על-המבקרים וללכד ולהכחיד כלם ביום אחד: וישב יהודה ומנהיגי דרך המדבר לבצרה שתאם וילכד את-העיר ונהרג כל-זכר לפי-חרב ויקח את-שללם וישאר את-העיר בראש: ויסע משם לילה ונלך עד-למבצר: ויהי בבקר וישאו את-עניהם והנה עם רב אשר לא הנה לו מספר נושאים סלמות ומכונות לקבד את-המבקרים ויגלגמו אותם: ונרא יהודה ביר הסלילה במלחמה ונעקת העיר עלתה עד-השמים ותרועה וצעקה לב-לגנדולה: ויאמר לאנשי הסליל הלחמו היום בעד אחינו: ויצא בשלשה ראשים מאחריהם ויתקעו בחצצרות ויצעקו בתפלה:

הערבית ולכתב - בלשון הארמית, והיה ברובו נודד, בעל עדרים (ישע' ס' ז'), והוא ירש לבני אדום בשעיר (כנראה, לאחר זמן גלות בבל, והאדומים דחקו עצמם לתוך גבולות יהודה), מקומו העיקרי היה בפיטרה, היא סלע שבמקרא - כששים מיל בדרומו של ים המלח, - וכל מדינתו היתה מתפשטת לצפון עד חורן עם בצרה העיר, ולפרקים היתה כוללת אף דמשק ועוד חלקים מבקעת סוריה (לפי יוספוס, קדמ' א' י"ב ד', היתה ארץ נביות בין ים סוף ופרת). בני נביות היו להם מלכים מאחיהם, ככתבותיהם מפורשות בכל א"י המזרחית, שהיו להם שם כמה ישובים, ובערב, אבל נתגלו גם באיטליה, ומכאן ראייה להתפשטות מסחרם" (Smith, HG 547). - ויספרו להם. בני נביות ספרו ליהודה ויהונתן. - בצרה Bosorā. ודאי עיר המלוכה של חורן במואב (ירמ' מ"ח כ"ד), כ"ב מילין דרומית-מזרחית מאדמע. "בצרה היתה מרכז יווני חזק בזמן המקבים" (Smith), ואין להחליפה בבצרה (=אל-בוצירה שלעכשיו) שבאדום (ישע' ס"ג א'). - ובצר באלים. Bosorā ēn Ἀλέμοις, והיא בצר במדבר, בצר בארץ המישר (או: במישר), בשבט ראובן (דב' ד' מ"ג, יהושע כ' ח', כ"א ל") = בוצרונה בלוחות עמרנה (ע' JPOS, שם), זכרה בא גם בכתבת מישע (שורה כ"ה). נראה שהיא בוצר אל-הירי שלעכשיו (ע' Kugler 400), - אלים. שם הפלך שבו היה המקום בצר. - כספן מקדה. Kασφών Μακῆδ. גם מקומות אלו היו בגלעד (ע' בפל"ח), ואינם ידועים ממקום אחר. - כספן יש לו גם נוסח Χασφώρ (בר"ש בסוף), אבל נראה שעיקרו בנו", כמו שהוא במק"ב י"ב י"ג פספין. וכן בסורי: כספן. יש סובר שהוא הכפר פספין (אל-מוזאיריב שלעכשיו, במזרח של אל-ג'אמיד=מקדה, אצל ירמון), שהיה מקום חשוב עד התקופה התורכית (Abel, RB 1923, 517). - מקדה. בסורי מקר (בר"ש), ואולי מקד Ma-qa-ta ברשימת תוסמוסיס III (ע' JPOS, שם). - וקרנים=עשתרות קרנים (ברא' י"ד ח', וע' עמוס ו' י"ג), והשוה עשתרות עיר מלכותו של עוג מלך הבשן אצל אדרעי (דב' א' ד'). לפי אבטיביוס, ששה מילין מאדמע (תל עשתרה שלעכשיו), ולפי גריטץ (Guj II, 28 418) הכוונה לכפר קרנים, אחד משני הכפרים בשם קרנים, שהיה בצד מזרח לאבילין (Abilene). - לילה. כך דרכו של יהודה להיות נלחם בלילה דוקא (ע' בפ"ג, מק"ב ח' ז', י"ב ו'). - עד-ל-מבצר. כל' עד דתימה, תכלית דרכם (ע' בפ"ט-י"א). - סלמות. לטפס ולעלות על המבצר. - ומכונות. μηχανές, למצור. אולי זוהי גם משמעות של מחנות ביחו' ד' ב' - בשלשה ראשים. כי הגוים צרו על דתימה משלשה צדדים. - בחצצרות. סימן להתחלת המלחמה (גם הסוריים היו משתמשים בחצצרות, השוה ו' ל"ג, ט' י"ג, מק"ב ט"ז כ"ה). - ויצעקו בתפלה. ודאי

כו

כט

ל

לא

לג

לר וידע מחנה טימותאוס כי הוא מקבי וינוסו משניו ויבס מכה רבה
 לה ויפלו מהם ביום ההוא בשמונת אלפי איש; ויט למצפה וילקחם
 אותה וילקדה ויחרג כל-וכורה ויקח את-שלה וישלפה באש;
 לו-לו משם נסע ויקח את כספן מקדה ובצר ושאר-ערי הנלעד; אחר
 הדברים האלה אסף טימותאוס מחנה אחר ויחן לפני רפון מעבר
 לה לנחל; וישלח יהודה לרגל את-המחנה ויגידו לו לאמר נאספו
 אליהם כל-הגוים מסביבותיהם חיל רב מאד; וערבבים שבר לעזר
 להם חונים בעבר הנחל נכונים לבוא עליה למלחמה וילך יהודה
 לקראתם; ויאמר טימותאוס לשרי חילו בקרב יהודה ומחנהו אל-
 נחל המים אם-יבוא אלינו קראשונה לא-נוכל לעמד נגדו כי יכל
 ויכל לנו; ואם-יירא וימנה בעבר הנחל נעבר אליו ונוכל-לו;
 ובאשר קרב יהודה אל-נחל המים העמיד את-שאר העם על-
 הנחל ויצו להם לאמר אל-תתנו לקל-איש לחנות כי אם-יבואו
 כלם למלחמה; ויעברו אליהם קראשונה וכל-העם אחרי וינפּו
 מר מפניהם הגוים וישליכו את-ישיקם וינוסו להיכל בקרנים; וילקדו

תפלה קצרה היתה, כדי לעודד את החיל. השוה שופ' ד' י"ח והקצתם בשופרות... ואמרתם
 לה-לו לה' ולגדעון. - למצפה. שבגלעד (ברא' ל"א מ"ט, שופ' י' י"ג, י"א י"א). - רפון.
 Παρών, קרוב לקרנים (ע' בפמ"ג). לפי פליניוס (V, XVIII, 74) היתה Raphana אחת מערי
 הדיקפוליס. גם לפי יוספוס (קדמ' י"ב ח' ד') היא עיר. עכשיו אל-רפה. - הנחל.
 χαμάδους ענינו: זורם בחורף, כל' נחל שהוא זורם בזמן הפשרת השלג, ובקיץ הוא
 מתיבש, ולפיכך הוא אומר בפ"מ ומ"ב: נחל המים (השוה איוב ו' ט"ו אחי בגדו כמרגל
 וגו'). - וישלח יהודה. מאנשי המקום הבקאים באותן הדרכים שלח, ולא ממחנהו. כן
 נראה מן הכינוי שבשונם: כל הגוים מסביבותיהם (ולא: מסביבותינו). - את-המחנה
 של האויב, של טימותאוס. - וערבבים. השוה מק"ב י"ב י'. - שכרו. ויש נוסח: שבר,
 כל' טימותאוס. - את שטרי העם. הם בעלי הרשימות לאנשי הצבא (ע' דב' כ' ה'-ט'). -
 וישליכו את-ישיקם. קודם כל היו נוהגין להשליך את המגן, שהוא מפריע בשעת ניסה,
 ואח"כ גם שאר כליו. - להיכל. τέμενος הוא בעיקרו: חורשה קדושה, ועל שם המזבח
 או תהיכל שבתוכה נמסר בע' בתיבה זו היכל (הושע ח' י"ד) וגם אויב (מל"ב כ"א ו') ותפן
 (יחז' ד' ו'). לפי מק"ב י"ב כ"ו אותו היכל היה של האלילה הסורית עתרעתה (τὸ Ἀεργάτιον)
 Ἀεργάτις = עשתורת של המוניקיים = עשתר של הבבליים. השם עתרעתה הוא מורכב: עתר
 (= עתרת = עשתר) - עתה (או עתא, או עתי). עתה מצוי בשמות פרטיים (כגון זבדעתה,
 ברעתא) וגם זה שם אלהות, ועתרעתה = עשתרת שהיא מתוארת בכינוי עתה. ובתלמוד (ע"ז
 י"א ב') יש: חמשה בתי עבודת כוכבים קבועין הן... תרעתא שבמפג. וביוונית ורומית
 היא נקראת לפעמים בשם Δερκοτό, Deroeto (ע' Cooke NSI, 269-270). אלילה זו מצוירת
 על מטבעות בראש של אשה וגוניה של דג. הם ברתו להיכל אלילתם שתצילם מחמת האויבים.
 ואולי סבורים היו שהיהודים יחשבו אותו היכל למקדש ממש המשמש מקלט לנמלטים שמה,
 והם לא ידעו שיהודה יקיים מה שכתוב בתורה (שמות ל"ד י"ג) כי את מזבחתם תחצון

את-העיר ואת-ההיכל שרפו באש עם-כל אשר בו ותהפך קרנים
 ולא נכלו עוד לעמד לפני יהודה; ונאסף יהודה את כל-ישראל
 אשר בגלעד מקטן עד-גדול ואת-נשיהם ואת-טפם ואת-רכושם
 מחנה גדול מאד לקבת אל-ארץ יהודה; ויבאו עד-עפרון והעיר
 ההיא גדולה על-הדרך בצורה מאד לא-הנה לנשות ממנה ומין
 ושמאל כי אם-הנה בתוכה לקבת; וינקרו אותם האנשים מן-העיר
 ויסקמו את-השערים באבנים; וישלח אליהם יהודה בדרברי שלום
 לאמר נעברה בארצך לשוב אל-ארצנו ואיש לא-ירע לכם רק
 ברגלינו נעבר ולא אבנו לפתח לו; ויצו יהודה להשמיע במחנה
 לחנות כל-איש במקום אשר הוא בו; ויחנו אנשי החיל וילקמו
 את-העיר כל-היום ההוא וכל-הלילה ותמנן העיר בידו; ויחרג
 כל-זכר לפי-תרכב וישרש אותה ויקח את-שלה וילך דרך העיר
 על-הרוגים; ויעברו את-הנדרן אל-העמק הגדול לפני בית-שאן;
 ויהי יהודה מאסף כל-הנחשלים ומעודר את-העם בכל-הדרך עד-
 בואו לארץ יהודה; וישלחו להרציון בשמחה וגיל ויקריבו עולות
 כי לא-נפל מהם איש עד-שונם בשלום;

ובנמים אשר היו יהודה ויהונתן בגלעד ושמעון אחיו בגליל
 לפני עכו; שמע יוסף בן-זכריה ויערנה שרי החיל על-הגבורות
 והמלחמה אשר עשו; ויאמרו נעשה גם-אנחנו לנו שם והלכנו
 להלחם אל-הגוים אשר בסביבותינו; ויודיעו לאנשי החיל אשר
 אתם וילכו אל-יבנה; ויצא נריאס מן-העיר ואנשיו לקראתם
 למלחמה; וינגף יוסף ויערנה ונדרפו עד-גבולות יהודה ויפלו

ואת מצבתם תשברון. - עפרון. מתוך ההמשך נראה שמקום זה היה בין רפון או קרנים
 שהיתה שם המלחמה האחרונה ובין הירדן מול בית שאן. עיר עפרון מוזכרת גם אצל
 פולוביוס (V, 70) בין הערים שכבש אנטיוכוס הגדול בעבר הירדן מזרחה (ע' גריטץ.
 GdJ II, 28, 416-17). - מתוך מקומה של העיר, שהיתה בין קרנים (השוה בפמ"ג ונ"ב,
 מק"ב י"ב כ"ז) ובין הירדן, מובן מפני מה לא היה אפשר לנשות ימין ושמאל, שהארץ
 היתה זקופה משני הצדדים. - מק"ב י"ב כ"ז (בנוסח המקובל) נאמר שבאותה עיר היה
 יושב לוסיאס, ומכאן אותו היחס מצד אנשיה ליהודה וחילו. - רק ברגלינו נעבר.
 כאנשים פשוטים, ולא נשתמש בנשק. - לחנות. כוונתו שינוח כל איש במקומו, כדי שאחר
 המנוחה יתקוממו נגד העיר בכח חדש. - ותנתן העיר. בסיוע מן השמים (השוה ברא'
 י"ד כ', דב' ג' ג', שופ' י"א כ"א). - אותה. את העיר. - העמק הגדול. עמק יזרעאל.
 בית-שאן. בישאן שלעכשיו, בעמק יזרעאל ליד הירדן, והיא Scythopolis בתקופת היוונים.
 יוסף... ועזריה. ע' בפ"ח. - ליבנה. ע' ד' ט"ו. - גרגיאס. השוה ג' ל"ח, ד'

סא כיום שהוא מעם ישראל בארץ אש: ויהי מקדש גדול ביום
 סב לא-שמעו ליהודה ואחיו בקשקש לעשות גבורות נס-הם: והם לא-
 היו מורע האנשים ההם אשר נתנה תשועת ישראל ביהודה:
 סג והאיש יהודה ואחיו נקבדו מאד בעיני כל-ישראל וכל-
 סד-ההגוים באשר נשמע שמם: ונאספו אליהם מקבצים: ויצא יהודה
 ואחיו וילחמו את-בני-עשו בארץ אשר אל-נגב ונף את-חברון ואת-
 סו בנותיה ויהרס את-מבצריה ואת-מגדליה שרפו מסביב: ויפסע ללכת
 סו לארץ פלשתים ויעבר את-מרשה: ביום ההוא נפלו כהנים במלחמה
 סח בקפצם לעשות גבורות בצאתם למלחמה באולתם: ונט יהודה אל-
 אשדוד ארץ פלשתים ויהרס את-במותיהם ואת-עצבי אליהם
 שרף באש ויבז את-שלל הערים וישב ליהודה:
 ו והמלך אנטיוכוס עבר בארצות העליונות וישמע ביי-
 ב עילם בפרס עיר מפארת בעשר בקסא וקנהב: והמקדש אשר

סא א'. מק"ב ח' ט' נאמר עליו: אדם שרצבא ובעניי מלחמה בעל נסיון. - לא היו מורע
 האנשים ההם. מגיד לך: מצד אחד נעשו משום שלא שמעו בקול יהודה ואחיו, ומצד
 שני לא היו רשאים לעשות את אשר עשו. שהרי רק למקבים בלבד, שבחירי האומה היו
 ומן השמים היו מסייעים בידם להושיע את ישראל, ניתנה רשות לעשות כדבר הזה. -
 סג והאיש. לשון חשיבות, ובניגוד לאנשים כיוסף ועזריה אמר כך (השוה שמות י"א ג' האיש
 סד משה גדול מאד בארץ מצרים, וכן שם ל"ב א', במד' י"ב ג'). - מברכים. לרגל נצחונותיו. -
 סח חברון. בשבת יהודה, ו' שעות מירושלים. חברון היא עיר האבות (ברא' י"ג י"ח) ועיר
 מקלט (יהושע כ' ז') וגם עיר מלכותו של דוד (ש"ב ה' ה'). בימי שיבת בבל היו בה
 יהודים (נחמ' י"א כ"ה), אבל אח"כ נאחזו בה האדומים (ע' לעיל ד' כ"ט) וכשהרסה יהודה
 לא חשב כלל לבצרה ולעשותה עיר של יהודים, ודאי מפני שלא היה ישוב יהודי מקשר
 ירושלים וחברון. - מרשה. Magisa. בשפלה של יהודה (ע' יהושע ט"ו מ"ד) בדרך ישרה
 מחברון לאשדוד היתה ובגבול אדום (השוה יוספוס קדמ' ט' א': ערי אדום אדורה ומרישה) =
 סו תל-סנצחנה שלעשיו. - פסוק ס"ז מפריע את ההמשך, וברור שמקומו הוא אחר פס"ב. מק"ב
 י"ב מ' מסופר שכהנים אלו, כשבאו לפנות את גופותיהם משדה קטל, מצאו תחת בגדיהם
 סח מתנות שניתנו להנהיגם של אלילי יבנה ומה נוכחו שמיתתם היתה עונש מן השמים. - ויט.
 ערים אחרות היו לו בדרכו לאשדוד ונטה מהן ולא הלך לשאר ערי פלשתים. ודאי היה ענין
 שהכריחו לחזור לארץ יהודה. - אל-אשדוד. ע' ד' ט"ו. - ויהרס את-במותיהם. הריסה
 גמורה באה להן אחר כך מידי יונתן (ע' י' פ"ד). - ואת-עצבי אליהם. ע' ש"א ה' ג'. -
 השוה לפרשה זו מק"ב ט' א' - י"ז. - בארצות העליונות. המשך אל ג' ל"ז. - עילם
 ו בפרס... בארץ פרס יש עיר עילם (Elymais) המפוארת בעושר (השוה מק"ב ט' ב').
 מדינת עילם היתה בין מדי והמפרץ הפרסי. - והמקדש אשר בתוכה. לפי פולוביוס
 (בעקבותיו הלך יוספוס) מקדש של ארטימיס היה, ולפי אפיאנוס מקדש של אפרודיטי. והשוה
 מק"ב א' י"ב - י"ז, שהמקדש היה של האלילה Navaia, והיא היא האלילה הבבלית Innanna,
 שבזמנים מאוחרים היו קורין לה ננה (=עשתר) והיא היתה אלילת העולם ואלילת המלחמה

בתוכה עשיר מאד ושם מספי זהב ושקיונות ונשק אשר השאיר
 שם אלכסנדר בן-פילפוס המלך המקדוני אשר מלך בראשונה
 על-היונים: ויבא ויבקש ללכד את-העיר ולבז אותה ולא נפל
 ביי-גורע הדבר לאנשי העיר: ויתקוממו לו למלחמה ויכרח וילך
 משם בעצב גדול לשוב בקל: ויבא איש מבשר לו לפרס ביי-
 נהפכו לברח הממנות אשר הלכו לארץ יהודה: ויפוג לויסאם
 בחיל כבד בראשונה ויגם ממניהם ויתחנקו בנשק ובחיל ובשכל
 רב אשר לקחו מאת הממנות אשר הבז: ויהרסו את-השקין אשר
 בנו על-המזבז אשר בירושלם ואת-המקדש הקיפו בבראשונה
 בחמות גבוהות ואת בית-צור עירו: ויהי כשמע המלך את-
 הדברים האלה ויבטל ויתהלחל מאד ויפל למשכב ויגמף לחלי
 מן-העצבון כי לא-הנה-לו באשר קנה: ויהי שם ימים רבים כי
 היתה-דשה עליו תונה גדולה ויחשב ביי-מות: ויקרא לכל-אחיו

(ע' 76-77 Jastrow, Religion Bab. u. Ass. I, 76-77), ומקומה היה בעיר ארץ. - אשר השאיר
 שם. ודאי כוונתו: השאיר שם בתורת קרבנות ונדבות. - אשר מלך בראשונה על-
 היונים. ע' לעיל א' א'. - לשוב בבל. רצונו היה לילך לבבל, ועדיין לא הספיק
 לעזוב את גבולות פרס, ובא אליו (לפי מק"ב לעיר אחמתיא) המבשר והודיעהו על מצב חילו
 ששלח ליהודה והוא נפל במרה שחורה (ולפי מק"ב ט' ה' - י"א חלה במחלה גופנית) ומת
 שם בפרס. - המחנות. של סירון (ג' כ"ג), ניקנור (ד' י"ד) וגרגיאס (ד' כ"ב). - ויסוג
 לויסאם. השוה ד' ל"ד - ל"ה. - את-השקין. אותו מבשר, שאלילי היה, ודאי הוציא
 ענין זה בלשון אחרת (השוה א' נ"ד, ד' מ"ג-מ"ה). - ואת בית-צור עירו. אחר
 הכיבוש הודיע אנטיוכוס שבית-צור היא נחלתו. לפיכך, כדי לעשות רושם, הגיד לו המבשר:
 אותה עיר שהיא נחלתך התנהגו בה כאדם בתוך שלו והקיפוה חומות. - שם. בפרס. לפי
 פולוביוס (XXXI, 11) ופורפיריוס מת אנטיוכוס בעיר גבי Γάβαι בגימל, ולא בטיית -
 טבי Τάβαι, - ע' 388 Kugler) אחת מערי המטרופולין שבפרס (לפי סטראבון), כמו שושן,
 פרספוליס ופסרגדי, והיה מושבה בארץ גביאני Γαβιανή או Γαβηνή) - פלך בעילם
 (Elymais) המדינה, ששם היה היכלה של ארטימיס שנתכוון אנטיוכוס לבזז אותה. - תוגה
 גדולה. מרה שחורה זו נסכה עליו רוח רעה שהטריפה לו את השעה לילך לבבל ומתוך
 שגוען מת בפרס. - הזכות שם בפיו של אנטיוכוס וידוי ארוך שהוא מתחרט על כל הצרות
 שהמיט על היהודים. כך דרכם של ההיסטוריונים לשים דברים של צוואה וידוי (השוה דברי
 מתתיהו, ב' מ"ט-ס"ח) בפי גבוריהם לפני מותם (והשוה וידוי של אנטיוכוס מק"ב ט' י"ב -
 י"ז). ודאי היו מקובלים דברים אלו מפי העם. פולוביוס מעיד שתמונות מחרידות ומראות
 אלילים היו באים ומוכיחים לאפיפנס על הריסת המקדש בעילם. כל אחד מביא מתוך דברי
 הידוי של אנטיוכוס הרשע, שאמר לפני מותו, מה שמענין אותו: לפולוביוס יש ענין במקדש
 של עילם ובעל ס' המקבים יש לו ענין בדבריו של אנטיוכוס על המקדש שבירושלים.
 ובנוגע לדבריו של פולוביוס כותב יוספוס (קדמ' י"ב ס' א'): „כאן אני מתפלא על פולוביוס
 המינפוליטי, אדם ברי-סמכא, שאומר על אנטיוכוס שמת מפני שרצה לבזז את המקדש של

יא ויאמר להם נדדה שנה מעיני ולפי נפל עלי מגוון: ואמר בלפי
עד-מצוקה בזאת באתי וסערה גדולה אשר אנכי בה עתה הלא
יב בעל חסד ואהוב היתי בתקפי: ועתה אנפר הרעות אשר-עשיתי
בירושלם ואקח את כל-כלי-הכסף והזהב אשר בה ואשלח להכהיד
יג את-יושבי יהודה הנם: ואדע כי בגלל זה מצאוני כל-הרעות
יד האלה והנה גוע אנכי בגוון רב בארץ נבריה: ויקרא לפילפוס
טו אחד אהביו וישימהו על-כל-ממלכתו: ויתן-לו את-כתרו ואת-
אדירתו ואת-טבעתו להרריף את-אנטיוכוס בנו ולחנכו למלך:
טז-יז וימת שם אנטיוכוס המלך בשנת משע וארבעים ומאה: וידע
לוסיאס כי-מת המלך ויעמד למלך את-אנטיוכוס בנו תהתיו אשר
חנך מילדותו ויקרא את-שמו אבפטור:
יח והאנשים מן-המצודה היו סוגרים את-ישראל סביב המקדש
יט ומבקשים רעות על-כל ומשען לגוים: ויחשב יהודה להכהידם
כ ויקרא לכל-העם לצור עליהם: ויתאספו יחד ויצורו עליהם בשנת
כא חמשים ומאה ויעשו עליהם דנק ומכונות: ויצאו מהם מן-המצור
כב ויתחברו אליהם אחרים מן-הרשעים מישראל: וילכו אל-המלך
כג ויאמרו עד-מתי לא-תעשה משפט ונקמת את-אחינו: אנחנו חפצנו
כד לעבד לאביך וללקח אחריו ונשמע למצותיו: ויצורו עליה

ארטימים שבפרס. אדם שאינו עושה דבר שעלה במחשבתו אינו ראוי עדיין לעונש. ואם נראה
לו לפולוביוס שזו היתה סבת מותו של אנטיוכוס, הרי יותר נראה להניח שהמלך מת בעון
בזו את המקדש שבירושלים. אבל אני לא אתווכח עם מי שהיה סבור שדעתו של המיגמוליטי
בדבר אותה הסבה היא יותר נכונה מדעתנו. - בעל חסד ואהוב. כשהיה מתאמץ
יב בהנהגתו המשובה ליעשות מפורסם ואהוב במקומו. - ואקח את כל-כלי הכסף וגו'. ע'
יז א' כ"א כ"ג. - ואשלח להכחיד. ע' א' ס' ס"א, ג' ל"ד-ל"ה. אחד אוהביו. לפי
מק"ב (ט' כ"ט) היה פילפוס לא רק אוהב המלך, אלא יותר מזה: σύντροφος = אשר גדל
אתו, וודאי הראה לו חבה יתרה בשעת מחלתו, והלכן בחר בו למדריך בנו ומחנכו, במקומו של
טו לוסיאס (ג' ל"ב-ל"ד). - ואת-אדירתו. אדרת הארגמן שהיה לבוש. נראה הדבר, שסימני
טז מלכות אלו מסר לו, לפילפוס, בשביל אנטיוכוס בנו. - בשנת משע וארבעים ומאה.
יח (=ג"א תקצ"ח לב"ע), לאחר שהספיקו כבר היהודים לבצר את המקדש ולטהרו. - חנך פסוק י"ח
מפרש יוספוס (קדמ' י"ב ט' ג'): „אנשי המצב שבמצודות ירושלים והבורחים מן היהודים
היו מציקים הרבה באותו זמן ליהודים, כי איש שבא למקדש ורצה להביא קרבן היו אנשי
המצב מתפרצים מתוך המצודה והורגים אותו. וגרם לזה מה שהמצודה היתה סמוכה למקדש.
לכך גמר יהודה בדעתו להפטר מן המצב, אסף את כל העם ובמרץ התחיל לצור על
המצודה. - כמו כן היו בני המצב מתוך המצודה עוזרים לגוים שבאו להציק לירושלים. -
כ-כב בשנת חמשים ומאה-ג"א לב"ע. - ויצאו. ודאי בלילה. - אל-המלך. ודאי לא אל
כג המלך הנער כוונתו, אלא אל לוסיאס. - אחינו. פושעי ישראל. - לעבוד לאביך. ע' א'

כא בני עמנו בגלל זה ויתנקרו לנו וגם אשר מצאו ממנו המיתו
כה ורכושנו גוון: ולא נגרנו בלבד שלחו יד כי אם-גם בקל-גבולך:
כו והנה הם חונים היום על-המצודה בירושלם ללכדה ואת-המקדש
כז ואת-בית-צור בצרו: ואם לא-תקדמם במהרה גדולות מאלה יעשו
ולא תוכל לעצור בעדם:
כח ויקצף המלך כשמעו ויאסף את-כל-אהביו שרי חילו ואת
כט אשר על-הרכב: וממלכות אחרות ומאני הנם באו אליו צבאות
ל שכירים: והי מספר צבאותיו מאת אלה רגלי ועשרים אלה
לא פדשים ופילים שלשים ושנים ויך-עי מלחמה: וילכו דרך אדום
לב ויחנו על-בית-צור וילחמו ימים רבים ויעשו מכונות ויצאו וישקפון
לג באש וילחמו בנבוכה: ויסע יהודה מן-המצודה ויתן אל-בית-
לד זכריה מול מחנה המלך: וישכם המלך בבקר ויסע את-המחנה
לז בעברתו בדרך בית-זכריה ויערכו הצבאות למלחמה ויתקעו
לח במצודות: ואת-הפילים הראו דם-ענב ותות להעמיד אותם
לה למלחמה: ויחלקו את-הסיוות לגדודים ויעמידו לכל-פיל אלה
לו איש משדונים בקשקשים וקובעי נחשת על-ראשיהם וחמש מאות
פדשים בחור הוכנו לכל סנה: אלה היו לפני-כן במקום שהיתה

כד-כה מ"א-י. - ויתנכרו. לשנאה. - בכל-גבולך. רמז למלחמות עם העמים השכנים (כמסופר
בפרק ה'). - ואת-המקדש ואת-בית-צור בצרו. בכוונה מיוחדת בא לשון זה בסוף
כז דבריהם, כדי לעשות רושם. - ויקצף המלך. ודאי סבור הכותב שלוסיאס או אותם
השליחים ספרו למלך הנער את הענין עד כדי להעלות את חמתו, ובוה נעשה הוא, הנער,
כט אחראי בעד המלחמה. - וממלכות אחרות. מאסיה הקטנה, כגון פירגמוס, בותיניה,
פונטוס, קפדוקיה. - ומאני הים. מן האיים היווניים שבארכיפלגוס. וכן האיים הגדולים
קפריסין, רודוס וכריתים שהיו ממצויאם אף הם אנשי צבא שכירים. ויש להעיר שלפי החווה
שעשו הרומיים עם אנטיוכוס III אחר מלחמת מגניסיה היה אסור למלכי סוריה לקבל לחילם
אנשים מארצות הכפופות לרומי וכמו כן היה אסור להם להשתמש בפילים. אבל תנאים אלו
לא נתקיימו בידיהם והרומיים היו מחשים, כנראה. - ויחנו על-בית-צור. מבצרו של
לג-לז יהודה (ע' לעיל ד' כ"ט וס"א). - ויצאו. היהודים. - בית-זכריה. שמונה מילין בדרומה
של ירושלים (יוספוס קדמ' י"ב ט' ד'-ה'), בין ירושלים ובית-צור (עשרה קילומיטר מצפונה
של בית-צור). - בעברתו. של המחנה (ἐν ὁμήματι αὐτῆς). המחנה עצמו היה מתעבר
ושואף לקרב עם היהודים, כדי להתנקם בהם על המכות שהכום קודם לכן. - על משמעות השם
עברה ע' לעיל ד' ל'. - הראו. ענינו הרו, על דרך ישע' נ"ג י"א מעמל נפשו יראה ישבע,
לז איוב י' טו שבע קלון וראה עניי, ועוד (שהר"י נהר"ה לאל"ף). והיווני הוציאו בלשון ראייה ממש
(ἐδείξαν) וכן הסורי (חויי). - כדי לבסמם שלא יהיו חוששים לסכנת מלחמה (השוה מק"ג ה' א'-ב'). -
ותות. μύρον (וזהו השם המדעי של אילן זה, ופריו - Moras). השם מות נמצא במשנה,
והיא מלה זרה שאפשר למצוא אותה בדרך כל הארצות האירניות-הארמניות ועד חדו

לו התנה וכל אשר תלך היו הולכים וקדו לא-נפדרו ממנה: ומקדלי-
עץ עליהם חזקים ומקפים על-כל-תנה חגורים עליהם במכונות
ועל כל-אחד אנשי חיל וארבעה נלחמים מעליהם וכן-הוה לו:
לח ושאר-הפך-אשם העמידו מזה ומזה משני עברי המסנה מפתחיהם
לש ומכסים בגדודים: וכן-הם השמש על-מגני הנהב והנחשת הנריחו
מ הקרים מהם ולקמו כלפיד-אש: וישמשו קצת ממסנה המלך על-
מא הקרים הנבחים וקצתם בשפל וילכו לבטח ובמשמר: ויזועו כל-
השומעים קול-המזנם וצעדי הקמון וצלצול הנשק ביד-הנה המסנה
מב גדול מאד וקברד: ויקרב והודה ומסנהו למלקמה ויפלו ממסנה המלך
משש מאות איש: ונרא אלעזר חורן אחת הסויות משרונת בשריונות
מד המלך והיא היתה נבוכה מכל-הסויות ונראה ביד-המלך: ויתן
מה את-נפשו להושיע את-עמו ולעשות לו שם עולם: וירק אליו
בגבורה אלתוד-הגדוד ויחרג על-ימין ועל-שמאל ויפדרו ממנו הנה
מו והנה: ויבא אליפתת הפיל ויתקע-לו וימיתו ויפל ארצה עליו
מו וימת שם: וינרא את-גבורת-המלכות ועקרת הנפאות וימו מעליהם:

לו (Lów, Flora I. 269). נראה שאף אותו משקה של מוגת מיץ ענבים ותות, שהיו מלעיסים לפיל.
כפיל עצמו, מהדו היה מוצאו. - אנשי חיל וארבעה. בכמה כ"י: שנים ושלושים, והוא
גוזמה אפילו לגבי פיל, שהרי פיל המלחמה היה נושא עליו לכל היותר ארבעה אנשים. לפי
ליביוס (XXXVII, 40) היו נושאים עליהם הפילים שבחיל אנטיוכוס ארבעה לוחמים כל אחד,
ולפי פליניוס (Hist. Nat. VIII, 7) - שלשה. רק לפי פילוסטראטוס (Vit. Apoll. Thyan. II, 6)
היה אפשר שיהיו על הפיל עד חמשה עשר איש. אפשר שבעברית היה כתוב שנים ושלשה,
והמתרגם טעה וקרא שלשים והשוה את מנין הרוכבים למנין הפילים (ע' בפ"ל). כיוצא בזה, על
חילוף שלשה בשלושים, השוה דה"א י"א ראש השלושים = ש"ב כ"ג ח' ראש השלישי.
ומתוך שיש בכמה כ"י שלשים משער ראהלפס שמתחלה היה כתוב דל"ת יוונית (Δ), כלו'
ארבעה ונתחלף בידי מעתיק ללמ"ד (Λ) = שלשים. ובן-הדור לו. בוולג' גמסר לפי הענין: magister
bestiae (מנהיג החיה). את הפילים היו מביאים בעיקר מארץ הדו, ששם היו מתחנכים, והלכך
לח היו קורין למנהיג הפיל בשם בן-הדו (δ' Ivdós). ושאר-הפרשים. ארבעת אלפים היו
לש (השוה פ"ל לפל"ה). - מזה ומזה. אלפים לכל צד. - מגני הזהב והנחשת. הזהב
מב של השרים והנחשת של שאר אנשי הצבא. - ויקרב יהודה. כך היה דרכו, שלא לנסות
מג הצדה אלא לילך ישר למלחמה (השוה ג' י"א וט"ו, ד' כ"ט, ה' מ"ג). - אלעזר חורן.
אחיו של יהודה (ע' ב' ה'). היה נראה לו שהמלך יושב על אותו פיל ורצה להרג את המלך
ולהביא בזה את חיל האויב במבוכה ובמבוסה. ובאמת רק הפיל היה של המלך, והמלך הנער
(לפי אפיאנוס בן-תשע היה בנות אביו, ולפי אבסיביוס - Chron. Armen. - בן ארבע עשרה)
לא היה עליו, כי עדיין קטן היה מלילך לשדה קרב. - ויתן את-נפשו. לשון של מסירות
נפש הוא. - ויפדרו ממנו. אנשי הצבא שהיו שומרים על אותו פיל נפדרו ממנו, כי
מו אלעזר היה חוצב על ימין ועל שמאל כדי להגיע אל הפיל. - ויתקע לו. לשון קצר הוא.
מו ובמילואו: ויתקע לו את החרב. - ויראו. יהודה ואנשיו. - ויטו מעליהם. מחמת צער

מח ואנשים ממסנה המלך עלו לקראתם לירושלם ויחן המלך
מט אל-יהודה ואל-היה ציון: ויעש שלום עם-אנשי בית-צור ויצאו את-
העיר כי לא-הנה להם שם אכל להפגור בה כי שבת היתה לארץ:
ג-נא וילכד המלך את-בית-צור וישם שם מצב לשמר עליה: ויחן על-
המקדש ימים רבים ויעמד שם דגן ומכונות וקלע-אש וקלעי
נב אבנים ועקרבים לירות חצים וקלעים: ויעשו גם הם מכונות נגד
נב מכונותיהם וילחמו ימים רבים: ואכל לא הנה באצרות בקיות
השנה השביעית והנמלטים ליהודה מן-הגוים אכלו את-שארית
נב האוצר: וישארו במקדש מתי-מספר ביד-חזק עליהם הרעב ויפדרו
איש למקומו:

נח וישמע לוי-אם כי פילפוס אשר העמיד המלך אנטיוכוס
נו בעודנו חי לחנך את-אנטיוכוס בנו למלך: שם מפרס ומדי ותחיל
אשר הלך עם-המלך אתו וכי הוא מבקש לקחת בידו את-דברי
נו המלכות: וימחר ויאות לשוב ויאמר למלך ולשרי החיל ולאנשים
אנחנו הולכים ודלים מיום ליום ואכל לנו מעט והמקום אשר
נח אנחנו חונים בו חזק הוא ועלינו דברי המלכות: ועתה נתן ימין
נח לאנשים האלה ונעשה להם שלום ולכל-עמם: וקנמנו להם ללכת
בדמיהם בקראשונה כי רק בגלל דמיהם אשר הפדנו קצפו ויעשו
ח כל-אלה: וישיב הדבר לפני המלך והשרים וישלחו אליהם להשלים
סא ויקבלו: וישבע להם המלך והשרים אחר-יכן ויצאו מן-המציצה:
סב ויבא המלך להר-ציון ונרא את-מצודת המקום ויפך את-השבועה

מח קיצר הכותב בפרטים. יוספוס (מלחמות א' א' ה') מספר שיהודה הלך למדבר גפנה על גבול
שומרון (והשוה מק"ב י"ג כ"ג על נצחון של יהודה אחר כך). - לקראתם. לקראת היהודים
מט שהיו בירושלים, להלחם בהם. - ויעש שלום. לא הם בקשו שלום, אלא הוא בקש שלום
והם קבלו הצעתו מחמת הרעב. - שבת. שנת השמיטה. המאורעות שעליהם מסופר כאן היו
בשנת ק"ן לשטרות בין פסח לראש השנה. - נראה שמקומו של פסוק ג' הוא לפני פמ"ט. -
נא ועקרבים. ביוונית בלשון הקטנה: σκορπίδια (=מכונות קלע קטנות). והשוה מל"א י"ב
נב י"א וי"ד (=ד"ב י' י"א וי"ד): אבי יסר אתכם בשוטים ואני יסר אתכם בעקרבים. - גם
נב ה. היהודים שבמצור. - באצרות. ἐν ταῖς ἀγέλας. ויש נוסח ἐν ταῖς ἀγέλας = במקדש. -
נח בירושלים היתה להם צרה כפולה: גם שנת השמיטה וגם הפליטים מגלעד והגליל (ה' כ"ג
נח ומ"ה). - פילפוס. ע' בפ"ד. - ועלינו דברי המלכות. אנו מחויבים לעסוק בעניני
סא המלכות. פעולותיו של פילפוס לא נתנו לו מנוחה. - נתן ימין. נעשה שלום. - וישלחו
סב אליהם. על חילוף אגרות בענין זה ע' מק"ב י"א ט"ז-ל"ג. - המלך והשרים. המלך
היה קטן והלכך נשבעו גם השרים. - יצאו. היהודים. - ויהרס את החומה. חושש היה

סג אשר נשבע ויצו ויחרם את-החומה מסביב: ויסע בתפוזין וינשב
לאנטיוכיה וימצא את-פילפוס מושל העיר וילקחם בו ויקח את-
העיר בכח:

ז בשנת אחת וחסמשים ומאה יצא דמטריוס בן-סלבקוס מרומי
ב ויעל עם-מתי-מספר לעיר עליהם וימלך-שם: ויהי כאשר בא
אל-בית-מלכות אבותיו ויאמרו בני-החיל את-אנטיוכוס ואת-לוסיאס
נ להביאם אליו: ויגדע לו תדקר ויאמר אל-תראוני את-פניהם:
ד-ה וימיתום החיל וינשב דמטריוס על-כפא מלכותו: ויבאו אליו כל-
האנשים הפושעים והרשעים מישראל ואלקיומוס הנה מנהיגם מהפצו

סג למרידה חדשה לאחר שיעזוב את ארץ יהודה. - לפי יוספוס (קדמ' י"ב ט' ז') נלקח פילפוס
בשבי והומת בפקודתו של לוסיאס. ולפי מק"ב ט' כ"ט ברח פילפוס, מיראתו את אבפטור,
למצרים אל תלמי פילומיטור. -

ז בשנת אחת וחמשים ומאה = ג"א ת"ר לב"ע. - דמטריוס בן-סלבקוס.
דמיטריוס I סוטר בן סליבקוס IV פילופטור (שמלך בש' 176-188) היה נמצא למן השנה
התשיעית לחייו ברומי כבן תערובות (ע' א' י'). מפי דידורוס מחנכו, שבא מסוריה, נודע לו
על המבוכות השוררות אחר מיתתו של אנטיוכוס אפיפנס דודו, בסוריה בין העם ובין לוסיאס
וחבריו, ושם יבוא לסוריה יקבלוהו למלך. אז בקש מן הסינטוס ברומי שיתן לו את זכותו
בתור יורש לכסא המלכות בסוריה. אבל הסינטוס דחה השתדלותו, כי יותר נוח היה להם
למושלי רומי שבסוריה ימלך ילד - בנו של אפיפנס - מאשר ימלך צעיר בן כ"ג כדמיטריוס.
אבל בעזרתו של פולוביוס ההיסטוריון עלה לו לדמיטריוס לברח באניה קתרגית לטריפוליס
שבסוריה (Polybius XXXI, 19-23). כעבור ימים אחדים, כשנודע לסינטוס שדמיטריוס ברח,
שלחו אחרי אנשים להתחקות על מהלך המאורעות בסוריה. דמיטריוס מלך בש' 150-162. -

ב ויעל. מן האניה עלה לעיר שביבשה. - עם-מתי-מספר. שנים עשר איש ושלושה
נערים (Polyb. XXXI 22). - לעיר עליהם. היא טריפוליס (מק"ב י"ד א'). - אל-בית-
מלכות אבותיו. לאנטיוכיה (ע' ג' ל"ב בפ' י'). - בני-החיל. αἱ δυνάμεις (וולג':

g principes copiarum, וכן בסורי: רבי חילא). ודאי היו אלו מחילים של אנטיוכוס ולוסיאס
ד שעברו לצד דמיטריוס. - אל-תראוני את-פניהם. לשון נקיה היא, ורמז בזה
ה' שימיתום. - וישב דמיטריוס על-כסא מלכותו. בהשפעתו של טיביריוס גראקוס
הודה הסינטוס הרומי במלכותו רק לאחר שנתים (Polyb. XXXII 4,4). - הפושעים והרשעים.
המתיוונים. - אלקיומוס. Ἀλκιμος. אולי נגזר מן השם אלקים (מל"ב י"ח, ועוד).
אצל יוספוס (קדמ' י"ב ט' ז') מובא שמו בקיצור Ἰάκιμος = יקים (השוה דה"א ח' י"ט
ומשנה עדויות ז' ה' יקים). יש השערה שאלקיומוס זה הוא יקים איש צרורות וצרידה בן
אחותו של ר' יוסי בן יעזר איש צרידה, ושבין ששים הסופרים שהמית (ע' בפט"ז) היה גם
ר' יוסי דודו, וזה נרמז בספור שבב"ר סוף פרשה ס"ה (הוצ' תיאודור 742-743): "יקים...
היה בן אחותו של ר' יוסי בן יעזר איש צרידה והוא רכיב סוסיא, אזל קמי שריתא אזל
למצטלבה (=היה הולך ר' יוסי לפני הקורה שהיו מוליכין לתלותו עליה) אמר ליה (יקים לר'
יוסי) חמי סוסי דארכבי מרי וחמי סוסך דארכבך מרך (=ראה סוסי שהרכיבני עליו אדוני
וראה סוסך - כלו' הקורה לתליה - שהרכיבך עליו אדוניך). אמר ליה אם כך למכעיסיו קל

ו לכהן: ונאשימו את-הקעם אל-המלך לאמר אבד יהודה ואחיו את
ז כל-אורחיה ונמס אותנו ונה מארצנו: ועתה שלח איש אשר-תאמין
לו והלך ויראה את כל-התקומה אשר-עשה לנו ולמדנית המלך
ה וענש אותם ואת-כל אשר-עזרו להם: ויבחר המלך את-בקהידם
מאוחבי המלך המושל בעבר הנקר והגדול במלכות והנאמן למלך:
ט וישלח אותו ואת אלקיומוס הרשע ונקום-לו את-הבהנה ויצוהו
י לעשות נקמה בבני ישראל: ויסע ויבא בחיל גדול לארץ יהודה
יא וישלח מלאכים אל-יהודה ואל-אחיו בדברי שלום במקמה: ולא
יב שמעו לדבריהם כי-ראו אשר באו בחיל גדול: ונאספו אל-אלקיומוס
יג ובקהידם קהל-סופרים לדרש-צדק: וראשונים החסידים היו בבני-
יד ישראל ויבקשו מהם שלום: כי-אמרו איש פהן מנרע אחרן בא
טו בחיל ולא נעשה-לנו עולה: ויגבר אליהם דברי שלום וישבע
טז להם לאמר לא נבקש לכם רעה ולא-הביקשם: ונאמינו לו ויקח
יז מהם ששים איש וימיתם ביום אחד בדקר אשר כתב: בשר חסידיה
יח ודמם שפכו סביבות ירושלים ואין קובר: ויפל פחדם ואימתם על-
כל-הקעם כי-אמרו אין בהם צדק ומשפט כי-עברו את-הברית ואת-
יט השבועה אשר נשבעו: וילך בקהידם מירושלים ויסן בבית-זוה
ווישלח ויאסף רבים מן-האנשים הנמלטים אשר אתו ואחרים מן-

ו וחומר לעושי רצונו. אמר לו ועשה אדם רצונו יותר ממך. אמר לו, ואם כך לעושי רצונו קל
וחומר למכעיסיו. נכנס בו הדבר כארס שלהכנה, הלך וקיים בו ארבע מיתות של בית דין... -
מחפצו לכהן. לפי מק"ב (י"ד ג' ו') כבר היה כהן גדול קודם לכן, אלא שהנאמנים
לדת הרחיקוהו מן הכהונה בעד נטייתו לאליליות. לפי יוספוס (קדמ' י"ב ט' ז', כ' י' א')
העלהו לכהונה גדולה אנטיוכוס אבפטור, בהשתדלותו של לוסיאס, לאחר שהומת מנילאוס. -
ה בקהידם. לפי יוספוס (קדמ' י"ב י' ב') אוהבו של אנטיוכוס אפיפנס היה. - בעבר הנהר.
יג בחילת סוריה (השוה י' ס"ט). - סופרים. תלמידי חכמים. - וראשונים החסידים.
טז החסידים (ע' ב' מ"ב) היו ראשונים לבקש שלום. - וידבר... וישבע. בקהידם. - כדבר
אשר כתב. κατὰ τὸν λόγον ὃν ἔγραψεν αὐτόν. ונראה שהוא לשון קדום לענין
ציטוט מן המקרא, על דרך הלשון המאוחר (בזמן התנאים) ככתוב. והמעתיקים בכ"י הרחיבו
הלשון: בדבר אשר כתב הנביא (או: אסף הנביא, או: דוד). הוא מצטט (בקיצור) תהל' ע"ט
ב' ג'. - גדולה היא צרתו של מת שלא בא לקבורה (השוה מל"א י"ג כ"ב, י"ד י"א, ירמ'
ז' ל"ג, יחז' כ"ט ה'). - בבית-זוה. Βηθ-זוה. ביצית (כיוצא בזה: בית-שאן = בישון). לפי
יוספוס (קדמ' י"ב י' ב', י"א א') הוא הכפר (κώμην) שנקרא Βηθζηθώ (=בית-זיתא), חמשה
קילומטרין בצפונה של בית-צור, אצל חורבת כופין (ע' (Abel RB 1924, 373). מן-האנשים
הנמלטים אשר אתו. נראה, שכוונתו על הנמלטים ממחנה ישראל למחנה בקהידם,

כ העם וישחטם אל-הבאר הגדולה: ויקום את-הארץ לאלקימום
 כא וישאר אתו חיל לעזר-לו וילך בקהידם אל-המלך: וילחם אלקימום
 כב על-הבנה הגדולה: ויקבצו אליו כל-עוזרי עמם ויתפשו ארץ
 כג יהודה ויעשו רעה רבה בישראל: וירא יהודה את-כל-הרעה אשר-
 כד עשה אלקימום ואשר אתו בבני ישראל וברעו מן-הגוים: ויעבר
 כה בקל-גבולות יהודה מסביב ויעש נקמה באנשים הנמלטים ויעצרו
 כו מעבר בארץ: וכאשר ראה אלקימום כי-חזק יהודה ואשר אתו
 כז וידע כי לא-יוכל לעמד בפניהם וישב אל-המלך ובאשימם רעות:
 כח וישלח המלך את-ניקנור אחד משריו הנקבדים והשונא
 כו והאויב לישראל ויצו עליו להשמיד את-העם: ויבא ניקנור
 לירושלם בחיל גדול וישלח אל-יהודה ואחיו במרמה בדברי
 כח שלום לאמר: אל-נא תהי מריבה ביני וביניכם אבוא במתי מעט
 כט למען אראה את-פניכם בשלום: ויבא אל-יהודה וישאלו איש
 ל לשלום רעהו והאורבים היו נכונים לחטף את-יהודה: ויודע
 ל הדבר ליהודה כי-בא אליו במרמה וימסר לשונו למנו ול-אחפץ
 לא עוד לראות את-פניו: וידע ניקנור כי-נגלתה עצתו ויצא לקראת
 לב יהודה במלחמה אל-כפר שלמה: ויפלו מאשר עם-ניקנור בחמש
 מאות איש ויגנובו אל-עיר-דוד:
 לג ואחר הדברים האלה עלה ניקנור אל-הר-ציון ויצאו מן-
 הכהנים מבית-המקדש ומוקני העם לשאל-לו לשלום ולקראותו

והוא לא נתן בהם אמון והמיתם. - אל-הבאר הגדולה. בה"א הידיעה, שהיתה ידועה
 ,בני ארץ יהודה באותם הזמנים. ואולי הוא הבור שבדרום לבית-זית שזכה לשם ביר ג'בר
 (=בור הגבורים), על שם אותו מעשה האכזריות של בקהידס (ע' Abel שם). - מסביב.
 לארץ יהודה, ששמה נמלטו הפושעים אל אויבי ישראל. - באנשים הנמלטים. שעזבו
 את מחנה יהודה ומצאו להם מקלט במחנה היוונים (ע' בפ"ט). - ניקנור. לעיל ג' ל"ח
 מוזכר ניקנור שנלחם עם היהודים בימי אפיפנס, אבל לפי מק"ב י"ד י"ב ניקנור זה היה
 קודם לכן ממונה על הפילים, ולפי פולוביוס ("א"כ ב") ויוספוס (קדמ' י"ב י' ד') היה
 אוהבו הנאמן של דמיטריוס ברומי. - בחיל גדול. לפי מק"ב ט"ו כ"ז נהרגו במלחמת
 חדשה ל"ה אלפים טוריים. - כפר שלמה. Χαφασαλαμά. בסורי: כפר שלמא. בירו'
 עבודה זרה מ"ד עמוד ד': כפר שלם. יש השערה שהוא המקום שלפי הגיאוגרפים הערביים
 הוא בסביבות כפר סבא בדרך מרמלה לקיסריה: "כפר שלם אחד מן הכפרים בפלך קיסריה.
 מאוכלס מאד ויש שם מסגד. מקומו בדרך המלך מן אל-רמלה צפונה" (מוק' 177, מביאו
 Le Strange, Palestine under the Moslems, 471). ולפי Abel (RB 1924, 376) הוא ע"כ-לדיר
 שנק' כשמונה קילומיטרין בצפונה של ירושלים. - עיר-דוד. היא חקרא (ע' א'
 ל"ג). - עלה. נקט לשון זה לחשיבותו של הר ציון, שהרי המצודה במקום גבוה מהר

לד את-העולה המקרבת בעד-המלך: ויהסל בהם וילעג להם וישמאם
 לה ויגבר בגאון: וישבע באפו לאמר אם לא-ימסר יהודה ומחנהו
 בידו עתה והנה באשר אשוב בשלום ושרפתי את-הבית הזה
 לו ויצא בקרי-אף גדול: ויבאו הכהנים ויעמדו לפני המזבח ויהיכל
 לו ויבקו ויאמרו: אתה בחרת את-הבית הזה למען יקרא שמך עליו
 לה להיות בית-תפלה ותחנה לעמך: עשה נקמה באיש הזה וקמחנהו
 ונפלו בקרב זכר חרפותיהם ואל-תפן להם תקומה:
 לט וילך ניקנור מירושלם ויסן בבית-חורון ויבא לקראתו חיל-
 מ ארם: ויהודה חנה בחדשה בשלשת אלפים איש ויתפלל יהודה
 מא ויאמר: באשר חרפו אשר-באו מעם מלך אשור יצא מלצקך ונך
 מב בהם מאה ושמונים וחמשה אלה: כן תנח את-המחנה הזה לפנינו
 היום ויודעו הנשואים כי רעה דבר אל-מקדשך ושפט אותו
 מג כרשעתו: ויאסרו במחנות במלחמה בשלשה עשר לחדש אדר
 מד וינח מחנה ניקנור ויפל הוא ראשון במלחמה: וקראות מחנהו
 מה כי-נפל ניקנור וישליכו את-נשקם ויגנובו: ויך דודם דרך יום
 אחד מחדשה עד לבוא-נור ויריעו אחריהם בהצצרות התרועה:
 מו ויצאו מקל-בקר יהודה מסביב ויטבו אותם ויפנו אלה נכח אלה
 מז ויפלו כלם בקרב ולא נשאר בהם עד-אחד: ויקחו את-השכל
 מח ואת-הבנה ואת-ראש ניקנור ברתו ואת-ימינו אשר שלח בגאון
 מו ויביאום ויתלום על-יד ירושלם: וישמח העם מאד ויעשו את-
 מט היום שהוא ליום שמחה גדולה: ויקומו לעשות שנה שנה את-
 נ היום הזה בשלשה עשר לאדר: ויתשקט ארץ יהודה ימים מעטים:

לד ציון היתה. - ויטמאם. סתם ולא פירש במה טמא אותם. בעל היוסיפון כתב: "ירוק
 לה-לם ירק למולו (כל' למול בית המקדש)", ומשערים החוקרים שטמא אותם ברוק. -
 חרפותיהם. משמע שאנשי החיל חרפו גם הם. - בבית חורון. ע' ג' ט"ו. - חיל סוריה.
 מ שבא לעזרתו. - בחדשה. ἑν Ἀδασά, וכן ביהושע ט"ו, ל"ז שם המקום חדשה נמסר בע'
 Ἀδασά. לפי יוספוס (קדמ' י"ב י' ה') הוא כפר (χωμή) דרך שלשים סטאדיון וצפונית-
 מזרחית מבית חורון. G. A. Smith, וכן RB 1024, 377), משערים שהוא חורבת עדשה
 מז שלעכשו, אע"פ שהיא ששים סטאדיון מבית חורון. - הנשואים. מן העמים השכנים.
 מה משונאי ישראל. - עד לבוא-גזר. ע' ד' ט"ו. ואילו היינו מקיימים שחדשה (Ἀδασά) =
 חורבת עדשה (=גזר), וחילוף ח"ת עברית בע"ז ערבית הוא דבר רגיל, ע' RB 1924, 379 (Abel).
 מז יצא שרדפו אחריהם כשלשים וחמשה קילומיטרין (עד תל-גזר). - אלה נכח אלה. הבורחים
 מט אל חבריהם. - בשלשה עשר לאדר. לקביעת יום ניקנור ע' מק"ב י"ד-ט"ו, והשוה מגילת
 תענית: "בתליסר ביה ניקנור. אמרו על ניקנור פולימרכוס של מלכי יונים היה והיה מניף

וַיִּשְׁמַע יְהוֹדָה אֶת־שִׁמְעַת הָרֹמָיִים כִּי הֵם גְּבוּרֵי חַיִל וְהֵם
רוֹצִים בְּכָל־הַדְּבָקִים בָּהֶם וְאֲשֶׁר יָבֹאוּ אֲלֵיהֶם וְקִימוּ לָהֶם אֶת־הַכְּהָ:
וְכִי הֵם גְּבוּרֵי־חַיִל וַיִּגְדְּלוּ לֹא אֶת־מַלְחַמְתֵּיהֶם וְאֶת־גְּבוּרֹתֵיהֶם אֲשֶׁר־
עָשׂוּ בְּנִלְטָוִים וְכִי כָבָשׁוּם וַיַּעֲשׂוּם לָמָּה: וְאֲשֶׁר עָשׂוּ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁפְנִיָּה
לְכַבֵּשׁ אֶת־מַחְצְבוֹת הַכֶּסֶף וְהַנְּהָב אֲשֶׁר שָׁם: וַיִּכְבְּשׁוּ כָל־הַמְּקוֹם
בַּעֲצָתָם וּבְאֶרֶץ אֲשֵׁר וְהַמְּקוֹם הַזֶּה בְּמֶרְקֶק רַב מֵהֶם מְאֹד וְהַמְּלָכִים

ידו כנגד ירושלם וכנגד בית המקדש ומחרף ומגדף, מתי יפלו בידי ואהרוס את המגדל הזה. וכשגברה יד בית חשמונאי נכנסו לחילות שלו וחתכו את ראשו וקצצו את בהונות ידיו ורגליו ותלאום כנגד ירושלם וכתבו הפה שדבר בגאווה וידים שהיו מניפות נגד יהודה וירושלם ועל בית המקדש נקמה זו תעשה בהם. יום שעשו כך עשאוהו יום טוב" (סדר החכמים לנאיבואיר ב' כ', והשוה בבלי תענית י"ה ב' ויר' תענית ב' י"ג ומגלה א' ר'). לאחר זמן, כשנתבטל יום ניקנור (בימי יוספוס - קדמ' י"ב י' ה' - עדיין היה קיים), נקבע ב"ג אדר תענית אסתר (ע' הירשלה, פ' מדעי לאסתר, עמ' רל"ד). - ימים מעטים. ומן מועט שבין מיתת ניקנור ב"ג באדר קנ"א ומלחמת בקחידס שבתשרי קנ"ב לשטרות (לקמן ט' ג').

ח שמועות יהודה על הרומיים הן מן הידיעות שבדואי היו חוזרות בין היהודים שבא"י, ואע"פ שבכללן נכונות הן, מכל מקום לא כל הפרטים מדויקים. ואין לתמוה: היהודים והרומיים היו רחוקים אלו מאלו בכל הענינים, ואף לרומיים לא היו ידיעות נכונות על היהודים, כמו שאפשר לראות מתוך הפרקים המוטעים שמקדיש טציטוס (Hist. 5, 1-8) לקדמוניות היהודים. - שמע הרומיים נתפרסם במזרח אחר מלחמת מגניסיה בש' 190. בכל הדבקים בהם. הרומיים עשו ברית עם אַסְלוֹס מפירגמוס, אַרְיֶאָרְתֶּס מקפדוקיה, תלמי פילומיטור ובני רודוס. - אהבה. ברית אהבה. ברית זו ערך דיפלומטי ופוליטי היה לה. - וכי הם גבורי-חיל. נראה שבפ"א נתכוון הכותב ליתן מתחלה משפט חזק על ג' מתכונותיהם של הרומיים: א) רוצים בכל הדבקים בהם, ב) מקיימים וברית אהבה, ג) גבורי חיל. ומן פ"ב ואילך הוא מרחיב הדיבור על אותן התכונות, והוא פותח במה שסיים, היינו בתיאור תכונתם שהם גבורי-חיל (ב' - י"א), ואח"כ הוא נותן תיאור של שתי התכונות האחרות, שהם רוצים בכל הדבקים בהם ומקיימים ברית אהבה (י"ב - ט"ז). - בגלטיים. יש שהיו סבורים שכוונתו לקילטים (= Gallograeci), שבט של גלטים שנדד מאירופה והתישב בש' 240 באסיה הקטנה, במדינה שנקראת גַלְטִיָּה על שם אותו שבט, ושהיה מפיל חתיתו על שכניו עד שנכבש בש' 189 ע"י הקונסול הרומי Cn. Manlius Vulso. אבל לדעת מומסין ואחרים הכוונה היא לגלטיים שבאיטליה הצפונית (Polyb. II, 14-34) שתמכו בידי חניבעל במלחמה הפונית השנייה (201-218). והם נותנים טעם לסברתם, מפני שגלטיים אלו דווקא נכבשו ע"י הרומיים בש' 190 והיו להם למס (אבל על הגלטיים שבאסיה הקטנה אומר ליביוס - ל"ח מ' - שהטילו עליהם רק לישב בתחומי מדינתם, ולא לנדוד כשהם מזוינים). - בארץ אשפנייה. חלקה של ארץ זו, שהיה שייך לבני קרתחדשת, עבר לממשלת הרומיים בש' 201 בסוף המלחמה הפונית השנייה. ובש' 197 היתה אשפנייה כלה פלך של רומי. - מחצבות הכסף והזהב. פליניוס (HN III, 4) כותב: במחצבות (Metallis) עופרת ברזל נחשת כסף זהב כמעט כל אשפנייה שופעת (scatet). - כל-המקום. גוזמה, כי כל חצי-האי האיבירי נכבש ע"י רומי רק בימי אבגוסטוס. - והמלכים. הכוונה לחניבעל, שר הצבא

אֲשֶׁר־בָּאוּ אֲלֵיהֶם מִקֶּצֶה הָאֶרֶץ עַד אֲשֶׁר־נָגְפוּ אוֹתָם וַיָּכּוּ בָהֶם
מִכָּה רַבָּה וְהַנְּשָׁאָרִים נִוְתָּנִים לָהֶם מִם שְׁנָה שְׁנָה: וְאֶת־פִּילִפּוֹס
וְאֶת־פֶּרְסִיוֹס מָלַךְ בָּתִּים וְאֶת הַקָּמִים אֲלֵיהֶם נָגְפוּ אוֹתָם בַּמִּלְחָמָה
וַיִּכְבְּשׂוּם: וְאֶת־אַנְטִיּוֹכוֹס מָלַךְ אֲסִיָּה הַגָּדוֹל אֲשֶׁר־בָּא אֲלֵיהֶם
לַמִּלְחָמָה וְלֹא מָאָה וְעֶשְׂרִים פִּיל וּפָרָשִׁים וְרָכָב וְחִיל רַב מְאֹד
וַיִּנְגַּף לַפְּנִיָּהם: וַיִּקְחוּ אוֹתוֹ חֵי וַיְשִׁימוּ אֲלֵיהֶם לָמֶת הוּא וְאֲשֶׁר
וּמְלָכָו אַחֲרָיו מִם גָּדוֹל וְלָמֶת בְּנֵי־מַעְרֹבוֹת וְחָקָה: וְאֶת־אֶרֶץ
הַדְּרֹ וְהַמְּרִי וְלִדְרִיָּה וּמִיטָב אַרְצוֹתֵיהֶן וּבְקַחְתָּם אוֹתָן [מָהֶם] נָתַנוּ
ט אוֹתָן לְאַבְדָּמָס הַמֶּלֶךְ: וְכִי בְנֵי־הַלֵּם נִוְעָצוּ לָלֶכֶת וּלְהַשְׁמִידָם:

ה של קרתחדשת, ואחיו עודרבעל שבא לעזרתו מאשפנייה. - פילפוס. הוא פיליפוס II מלך מקדוניה שנצחוהו הרומיים בקינוסקיפאלי בתיסליה בש' 197 (ליביוס ל"ג ז'). - פרסיוס. בנו של פיליפוס V, שנשבה במלחמת פודנה בש' 168, אח"כ בש' 146 נספחה מקדוניה לרומי (ליביוס ל"ד ז'). - כתבים. ע' א' א'. - הקמים עליהם. שעזרו לפרסיוס, והם הַקָּרְקִיִּים, התיסליים ועוד. - אנטיוכוס III הגדול מלך סוריה (187-223) שהתנשא להיות המשחרר את יון מעולה של רומי ושינגף לפני רומי בפעם השלישית במלחמת מגניסיה (בש' 190) ע"י Scipio Africanus (פולוביוס ג' ג' ד'). - מלך אסיה. כאן הכוונה לאסיה במובנה המצומצם, לאסיה הקטנה (אע"פ שבפ"ח הוא מכניס בטעות לתוך ארץ מלכותו של אנטיוכוס גם את ארץ הדור), והן ערי החוף ועמקי השפלה של מאינדר, כאיסטר, הירמוס וכאיכוס (Ramsay, מביאו Oosterley בפ' י"א ג'). - מאה ועשרים פיל. ולפי ליביוס (ל"ז ל"ט) היו לו נ"ד פילים. - ויקחו אותו חי. נראה ששמועה מוטעית יש כאן, שהרי לפי עדותם של הסופרים הקלאסיים עלה בידו של אנטיוכוס לימלט. קריש משער שפרסיוס באנטיוכוס נתחלף לו. - ואשר ימלכו אחריו. סליבקוס IV פילופטור (176-187) ואנטיוכוס IV אפיפנס (164-175), שהוא סילק בש' 173 את השיעור האחרון (Livy XLII 6) של המס הגדול בחמשה עשר אלף ככר, שהטילו הרומיים בעד הוצאות המלחמה, שלשת אלפים מיד ואלף ככר לשנה במשך שנים עשרה שנה (Polybius XXI, 17). הסוריים לא היו דייקנים בתשלומין וכמה פעמים היו הרומיים מוכרחים לעשות להם "מורטוריון". - וְחָקָה. διαστολή (השוה במד' י"ט ב' בע'), וכן ברומי: et constitutum, כל' מס קבוע. - ארץ הדור. שמועה מוטעית היא, שהרי הדור לא היתה שייכת מעולם לאנטיוכוס, וגם מארץ מדי היה אנטיוכוס מוכרח לוותר על השטח שבצד המערבי של הר טאורוס (eis Taurum montem - ליביוס ל"ח ל"ח). ויש סברה שטעות הקולמוס יש כאן ובמקום מדי צ"ל מוסייה (Mysia), שלפי ליביוס (ל"ח נ"ז) נכנסה מוסייה - בצדה של לודיה - להשפעת רומי, ואף לפי מקומה הגיאוגרפי מתאימה ג"כ מוסייה יותר ממדי. - לאבמנס המלך. הוא אבמינס II מלך פירגמוס (158-197) שבעד עזרתו שעזר לרומיים במלחמתם עם סוריה, ובפרט במלחמת מגניסיה, נתנו לו כל אותן המדינות שנטלו מן הסוריים. - בְּנֵי־הַלֵּם נִוְעָצוּ לָלֶכֶת וְלַהֲשִׁימָם. אף זוהי שמועה מעולם האגדה: מעולם לא החליטו היוונים להשמיד את הרומיים. המקרה היחידי שאפשר היה לחשוב שהוא נרמז כאן הם דברי הפריטור דימקריטוס מאיטוליה, שאיים על הציר הרומי פלאמיניוס, שהתאמץ להתנגד (בשנת 190 בערך) לכריתת ברית האיטוליים עם אנטיוכוס III לשחרורה של יון. -

י ויגדע הדבר להם וישלחו עליהם שרצבא אחר וילחמו בהם
 יא ויפלו מהם חללים רבים וישבו את-נשיהם ואת-טפם ונבזו אותם
 יב ויקבשו את-ארצם ונהרסו את-מבצריהם ונעבדו ער-היום הזה:
 יג ואת-שאר המלכיות ואת-האיים אשר-התקוממו להם התריבו ושימום
 יד לעבדים: ועם-אוהביהם והנשענים אליהם שמרו אהבה ויקבשו
 יז את-המלכיות הקרובות והרחוקות וכל אשר-שמעו את-שמעם נראו
 יח מפניהם: ואשר נתפצו לעזר להם ולהמליך ומליכו ואשר נתפצו
 יט יורירו וינבזו מאד: וכי בקל-אלה איש מהם לא-שם עליו בחר
 כו ולא לבש ארנקן להתגדל בו: ומועצה עשו להם ויום יום נועצים
 כז שלש מאות ושערים יועצים תמיד עם-העם למען ייטיבו לנהגם:
 כח ומאמינים לאדם אחר להיות ראש שנה שנה ולמשל בכל-ארצם
 כט והכל נשמעים לאחד ואין שנאה וקנאה בהם:

י כל המסופר בפ"י מתאים למה שהיה כחמש עשרה שנה אחר מותו של יהודה, במלחמת
 הרומיים עם בני אכיאה (בש' 146-147) ושר הצבא שנשתלח מטעם רומי היה L. Mummius.
 באותה מלחמה נחרבה תיבי וכלקיס ובקורינתוס הנכבשה הרגו את הגברים, והנשים והטף
 נמכרו לעבדות והעיר נשרפה ונחרבה ושאר הערים נהרסו חומותיהן וכל ארץ יון נספתה
 יא לרומי בשם אכאיה (הפרטים והמקורות אצל Grimm). - האיים. כמו סיקיליה (שניטלה ע"י
 רומי מאת קרתחדשת בש' 241), סרדיניה וקורסיקה (בש' 238), איי היוונים שבארכיפלגוס. -
 יב ש מ ר ו א ה ב ה. הרומיים היו שומרים את האהבה כל זמן שהיתה תלויה בדבר, לרגל
 שיטתם הפוליטית, ואח"כ היו מספחים אותן הארצות למלכות רומי. אבל ענין כזה, שמתברר
 יג כתוצאה מן הפירספיקטיבה ההיסטורית, אי-אפשר היה שיהא נראה כל-צרכו לכותב יהודי
 שהיה נאנח תחת עול הדיספוטין. - י מ ל י כ ו. כמה מלכים הועמדו ע"י הרומיים, כגון
 כו מסיניסה מלך נומידיה, אבמינס א' וב' בפירגמוס, פרוסיאס וניקומידס II בבוביניה, אלכסנדר
 כז בָּלָס בסוריה, אריארתס V בקפדוקיה ומלכי מצרים המאוחרים. - ו י ו מ י ו ס. טעות יש כאן:
 כח ישיבות הסינטוס היו בכל חודש בימי Kalendae, Nones, Ides, Festes. - ו ע ש ר י מ. מתחלה
 כט היו חברי הסינטוס רק מאה (ליביוס א' ח'), ואח"כ היה מנינם הולך ומתרבה עד שהגיע
 ע (בימי טרקביניוס פריסקוס) לשלש מאות, ומנין זה נשאר עד זמנו של Sulla - לאדם אחד...
 להיות ראש. ידוע, שהיו מתמנים שני קונסולים. - ואין שנאה וקנאה בהם.
 היהודי אכול המדות הרעות הללו, שהיו מקלקלות את המצב בארץ מולדתו, אינו רואה כלל את
 הצללים אצל אחרים והוא מדבר על הרומיים כאילו אצלם לא היתה כלל קנאה ושנאה בין
 הפליבין והפטרציין, ואף בין הקונסולים והטריבונים, או אפילו בין קונסול לחברו. -
 כתב-הברית נמסר כאן רק תכנו ובלי הפתיחה, שהיתה כוללת גם שמות הקונסולים מצד אחד
 ושמו של יהודה המקבי מצד שני. נשתמר עוד כתב-ברית שעשו הרומיים בש' 105 עם בני
 אֶסְטֶפְלִיָא (Foedus Astypalaeense), האי האיגיא הקטן, וכדאי להשוותו להכן הברית שנעשת
 עם היהודים. אותו הכתב (מובא אצל Roth 10-13, וע' Bevenot) פותח: "לעם הרומיים וכן
 לעם אסטופליא שלום וברית אהבה קשר של מגן ותנופה בארץ ובמים. אל תהא מלחמה, עם
 אסטופליא לא יתן לאויבים ומתנגדים של הרומיים לא לעבור דרך ארצם שלהם ולא דרך שום

יז ויבחר יהודה את-אבפולימוס בן-יוחנן בן-הקוז ואת-יוסן בן
 יח אלעזר וישלחם רומי להקים להם אהבה וברית: ויהסיר את-
 יט העל מהם ביראיו את-מלכות היונים מעבדים את-ישראל עבודה:
 כ ונלכו לרומי והדרך רבה מאד ונבזו אל-המועצה ונענו ויאמרו:
 כא יהודה הוא הוא המקבי ואחיו וסבב היהודים שלחנו אליכם להקים
 כב אתכם ברית ושלום ולכתב אותנו בנ-בריתכם ואוהביכם: וייטב
 כג הדבר לפניכם: וזה משנה-הכתב אשר-כתבו על-לוחות נחשת
 כד וישלחו וירושלם להיות להם שם וקר שלום וברית:
 כה טוב יהי לרומיים ולעם היהודים בנים ועל-הנבשה לעלם
 כז וסרב ואוב ירחק מהם: ואם-תקום מלחמה לרומי בראשונה או
 כח לכל-בני-בריתם בכל-ארץ ממשלתם: יעזר עם-היהודים באשר
 כט יפקד עליהם הזמן בלעב שלום: ולנלחמים אלי-יתגן ואל-ימצאו

י ארץ שנכבשה על ידי העם ומועצתו. ואם יבאו להלחם בעם הרומיים או בנתינים של הרומיים
 אל יתמכו במרמה לא העם ולא המועצה את האויבים בנשק או בכסף או באניות. אח"כ
 באים שני פסוקים שיש בהם אותה התחייבות גם מצד הרומיים לתמוך בעם של האי אסטופליא
 במקרה של מלחמה. ולבסוף: "ואם ירצו העם ומועצתו להוסיף או למחוק על פי התיעצות
 יא משותפת יהא זה מותר אם יהא רצון". אח"כ מדובר על האפשרות לעשות הוספות או מחיקות
 יב בעצם הכתב. הטופס של הרומיים יושם במקדש של זיוס על הקפיטוליום, והטופס של אנשי
 יג אסטופליא יושם במקדש של אתונה ואיסקולפיוס ואצל מזבח (זיוס ורומי). - א ב פ ו ל י מ ו ס...
 יד יס ון. משמותיהם היוונים נראה שמחונכים ביוונית היו ומתאימים למשלחתם. יש משער
 כו שאבפולימוס זה הוא הסופר ההיליניסטי שמביאו אלכסנדר פוליהיסטור ושהוא בעל הקטע על
 כז תולדות דוד ושלמה שמובא אצל אבטיביוס (Praep. Evan's 30-34). - י ו ח נן. לפי מק"ב ד'
 כח י"א אדם חשוב היה והשיג אצל אנטיוכוס הנחות מיוחדות לבני עמו. - הקוז. שם של
 כט משפחת כהנים (ע' עזרא ב' ס"א, נחמ' ג' ד', דה"א ד' ח'). - והדרך רבה מאד. הם
 ע לא היו רגילים לילך לרומי, ומכאן הערה זו. - ו ח ב ר ה י ה ו ד י מ. τὸ πλῆθος τῶν
 כז Ἰουδαίων. אולי יש כאן שם של מוסד, מעין בית דין או מועצה, שהיה קיים אצל יהודה
 כח המקבי (ע' Cooke NSI 354). - משנה-הכתב. לפי יוספוס (קדמ' י"ב י' ו') הונח המקור,
 כט שהיה חרות על לוחות של ברונזה, בקפיטוליום שברומי למשמרת והעתק ממנו נשלח לארץ
 כז יהודה. וכן מספר פולוביוס (ג' כ"ו) שבזמנו היו שמורים עדיין בקפיטוליום כתבי הברית בין
 כח רומי וקרתחדשת. ודאי נכתב המקור רומית ויוונית, ובא כאן בתרגום עברי והמתרגם היווני
 כט תרגמו מחדש מעברית ליוונית. - טוב י ה י. καλῶς γένοιτο, לפי Grimm היה הנוסח ברומית:
 כז Quod bonum, felix faustumque sit. ולפי O. Roth (Rom u. d. Hasmonäer, 14) היה הנוסח:
 כח Pax et amicitia populo Romano et genti Judaeorum (= שלום וברית לעם הרומיים ולעם
 כז היהודים). - ולעם-היהודים. כך הוא בפי הרומיים, אבל בשאר מקומות משתמש הכותב
 כח בשם עם ישראל או עם יעקב. - ארץ ממשלתם. של הרומיים. - י פ ק ד ע ל י ה מ הזמן.
 כז בדיוק: יכתב (=יצוה) להם הזמן. - ב ל ב ב ש ל מ. ביוונית: בלב מלא (πλήρως). - ולנלחמים.
 כט ברומיים. - א ל י ת נ ו. היהודים. - א נ י ו ת. אניות אלו לא נתנו למפרשים מנוחה, שהרי

דן נשק כסף אניות כנראה לרומי וישמרו את משמרתם מבלי
 כו קחת מאומה: וקמורבן אם לעם היהודים תבא מלחמה בראשונה
 כח הרומיים ועזרו בנפש באשר יפקד עליהם הזמן: ולבני ברית לא-
 ינתן מאכל נשק כסף או אניות כנראה לרומיים וישמרו את-
 כט המשמרות האלה ולא במרמה: על-פי הדברים האלה הקימו
 ל הרומיים [בברית] לעם היהודים: ואם אחר הדברים האלה ירצו
 אלה ואלה להוסיף או לגרע נעשו בנפשם ואשר יוספו או ינקעו
 לא יהיה קנס: ועל הרעות אשר דמארום המלך עשה להם בתבנו
 לו לאמר למה הכפרת את-עלך על-אזרחי בני-בריתנו? היהודים:
 לב ואם נתאוננו עוד עליך נעשה להם משפט ונלחמנו בך בים
 ובבפשה:
 ט וישמע דמארום כירגל ניקנור וחילו במלחמה ויוסף לשלח
 את-בקימם ואת-אלימם שנית לארץ יהודה ואת-הקנן הימנית
 כ אתם: וילכו דרך הגלגל ונתנו על-מסלות אשר בארבל וילקדוה
 ג ונתנו נפשות אדם רבות: ובחדש הראשון בשנת שתים וחמשים
 ד ומאה חנו נגד ירושלים: ויסעו וילכו לבירה בעשרים אלה איש

ליהודים לא היו אניות. ונראה, שכן היה אצל הרומיים הנוסח הקבוע לכתב-ברית עם
 כו המדינות שעל חוף ים התיכון. - ול בני ברית. של אויבי היהודים. -
 ס בקהידס. Βασιλίδης. בסורי: בכריוס (בריי"ש), והשוה בגריס (במגילת אנטיוכוס). -
 שנית. על המשלחת הראשונה ע' ז' ח' ואילך. - הקרן הימנית. הסורי: לחילא דמן
 ימינא. נראה שבקחידס בא מצפון (השוה יוספוס קדמ' י"ב י"א א': יצא מאנטיוכיה). מהשקפת
 ב היהודים תהיה הכנף הימנית בדרום, ומנקודת הסוריים - בצד צפון. - הגלגל. שלשה
 מקומות יש במקרא ששם גלגל: א) אצל יריחו - בין יריחו והירדן (ע' Buhl, GaP 171) -
 שביהושע ד' י"ט ועוד, ב) בקו הישר שבין שכם - על יד הר גרזים - וירושלים (ע"ש 202),
 ג) בעמק השרון. וכאן הכוונה לגלגל שבין שכם וירושלים, שמקומו בדרך הדרומית הגדולה,
 היא דרך מצרים (ע' Smith, HG 430). מסלות אשר בארבל. Μεσολῶν ἐν Ἀρβύλοις.
 ח מקום זה (יוספוס אינו מזכירו כלל) קשה לסמונו. ונראה שהיה מקום קטן כעין פרבר על יד
 ארבל קרוב לחוף המערבי של ים כנרת, ונתאי הארבל (אבות א' ח') משם היה ובאותו דור
 של המקבים, והיא חורבת ארבל שלעכשיו (ע' Buhl, GaP 219) והארץ לספיר (6) וטפל לה
 ג (ועל המערות שבאותם המקומות ע' Dalman, OuW 126). ובחדש הראשון. הכותב אינו
 ד נותן זמן ליציאת החיל מסוריה, אלא זמן בואו לארץ ישראל, וזה היה בחדש הראשון. כלו' בתשרי,
 היינו יותר משבעה חדשים לאחר מפלת ניקנור (ע' ז' מ"ג). - לבירה. בסורי ביראת
 וכן בכ"י של Saint-Germain: Bereth(iim), ולפי זה סבור Abel (RB 1924, 382) להגיה Βερέθ
 בירת = ירושלים (אולי נקרא כך על שם המבצר שהיה שם), במרחק ששה עשר קילומטרין
 בצפונה של ירושלים בדרך שכם. ויוספוס (שם) כתב: יהודה חנה על יד כפר אחד ששמו
 Ζήθος (= זית). ויש נוסח: Βερεθ(iim) או Βηρεθ(iim) = ביר אל זית, על יד ג'פנא וצפונת

ה ובאלפים פרשים: ויהודה הנה הונה באלעשה וישלשת אלפים
 ו איש אתו בחור: ויראו את-המון הסיל כי רבה הוא ויראו מאד
 ויבחרו רבים מן-המחנה לא-נשארו מהם כי אם-שמונה מאות
 ז איש: וירא יהודה כירגלם מסנהו וסמלחמה לתצתו ויסת כלבו
 ח כי לא היתה-לו עת להקהילם: וירד לבו ויאמר לנשארים נקומה
 ט ונלכה אל-אזרחינו אולי נוכל להלחם אותם: וישיבוהו לאמר לא-
 י נוכל אכל אם נציל את-נפשותינו בעת נשוב עם-אחינו ונלחמנו
 י בהם ונאנחנו מעשים: ויאמר יהודה סלילה-לי מעשות את-הדבר
 יא הזה לנוס מהם ואם-יקרב יומנו ונתנו בנבירה בעד-אחינו ולא
 יב נעזב אחרינו עון לבבורנו: ויסע הסיל מן-המחנה ויעמדו לקראתם
 ויחלקו הפרשים לשני ראשים וסקלעים וסקשמים הלכו לפני
 הסיל וראשוני המלחמה כל-הגבורים: ובקחידס הנה בקרן הימנית
 יג ויקרב הגדוד משני הראשים ויתקעו בתצצרות וירעו ואשר עם-
 יד יהודה תקעו גם-הם בתצצרות: ותרעש הארץ מקול מהנחיתיהם
 יו ויהי המלחמה ארבה מן-הבקר עד-הערב: וירא יהודה כי-בקחידס
 טו ויתקף מסנהו בימין ויתחברו אליו כל-אמצי הלב: ונתנה הקרן
 טז הימנית מאתם וירדף אחריהם עד-ותצורו החר: ואשר אל-הקרן
 השמאלית ראו כירגלם הקרן הימנית וישובו בעקבות יהודה
 יז ואשר אתו מאחוריהם: ותגבר המלחמה ויפלו סללים רבים מאלה
 יח יחיים ומאלה: ויהודה נפל ונשארים נסו: וישא יונתן ושמעון את-
 כ יהודה אחיהם ויקברוהו בקבר אבותיו במודיעים: ויסעדו לו

ה מערבית), ע' Schürer GJV I, 222. - אלעשה. Ἀλασα (או: Ἐλασα). השוה דה"ב ב' ל"ט-
 מ', ח' ל"ז, ט' מ"ג. בסורי: אלסא, והוא חורבת אל-עשי (الشى) או על-עשה (الحية) של
 עכשיו, קרוב לרמלה ודרך עשרה רגעים מבירת (=אל-בירה) וממולה (4-383, RB 1924, Abel),
 ולכן היה אפשר ליהודה ואנשיו להשיג על מה שנעשה במחנה של האויב, ומכאן הפחד
 ח שלב האנשים. - ויאמר. מתוך מורד לב ויאוש אמר כך. - עון לכבודנו. αἰτία נוסר:
 י עון, על דרך הע' בברא' ד' י"ג, וכאן הוא במושג של תביעה משפטית, האשמה (וכן בוולג':
 טו crimen). הסורי: לא נשוב מומא בתשובותן. וכבוד הוא כאן במונח שם טוב. - עד-
 וצצורו החר. Ἀζώρου ὄρους - כך מגיה Abel (שם, 7-386), במקום ὄρους Ἀζώτου
 (=אשדוד החר), שהוא נוסח מופרך, שהרי אשדוד אינה בהר ואף אינה בתחומין של מאורעות
 אלו, וצצור החר (השוה ש"ב י"ג כ"ג בעל הצור, נחמ' י"א ל"ג חצור) הוא ג'בל אל עצור
 בערבית, בקצה צפוני-מזרחי של הכפר ההולכת ונמשכת מן בירת במרחק של עשרה קילומטר.
 יוספוס (שם ב') כתב: ὄρους οὕτω λεγομένου Ἀζᾶ (=Ἐζᾶ) (=ענה הר שכן שמו),
 ואין הר זה ידוע. - וישא יונתן ושמעון. לפי יוספוס (שם) עלה בידם לקבל את המת
 יט מידי האויבים. - בקבר אבותיו במודיעים. ע' ב' א', י"ג כ"ז. - לסגנון פכ"ב השוה
 כב

וַיָּבֹאוּ אוֹתוֹ כָּל־יִשְׂרָאֵל בְּכִי גָדוֹל וַיִּתְאַבְּלוּ יָמִים רַבִּים וַיֹּאמְרוּ:
כֹּא־כֵּן אֵיךְ נָפַל רַב מוֹשִׁיעַ יִשְׂרָאֵל: וְנִתְּרַךְ דְּבָרֵי יְהוּדָה וְהַמְלָחָמוֹת
וְהַנְּבוֹרוֹת אֲשֶׁר עָשָׂה וְנִדְּלָתוֹ לֹא־נִכְתְּבוּ בִּירְבִּיּוֹת הָיוּ מְאֹד:

וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת־יְהוּדָה וַיָּצִיצוּ פּוֹעֲלֵי אֶזְנֵי בְּכָל־גְּבוּל יִשְׂרָאֵל
וַיִּצְמְחוּ כָל־עוֹשֵׂי רָשָׁעָה: בְּיָמִים הָהֵם הָיָה רָעַב גָּדוֹל מְאֹד וַתִּשְׁלַח
הָאָרֶץ אֲתָם: וַיָּבֹהֶר בַּקְּחִידִם אֶת־הָאֲנָשִׁים הָרָשָׁעִים וַיְשִׁימָם לְמוֹשָׁלֵי
הָאָרֶץ: וַיִּבְקְשׁוּ וַתִּפְשׁוּ וַיִּשְׁמִירוּ אֶת־אוֹהֲבֵי יְהוּדָה וַיְבִיאֻם אֵל־
בַּקְּחִידִם וַיִּנָּקֶם אוֹתָם וַיִּתְּעַלְלוּ בָהֶם: וַתְּהִי צָרָה גְּדוֹלָה בְּיִשְׂרָאֵל
אֲשֶׁר לֹא הָיְתָה כְּמוֹהָ לְמִיּוֹם לֹא נִרְאָה נִבְיָא לָהֶם: וַיִּנְעֲדוּ כָל־
אוֹהֲבֵי יְהוּדָה וַיֹּאמְרוּ לְיוֹנָתָן: אַחֲרֵי אֲשֶׁר מָת יְהוּדָה אֲחִירָךְ וְאַדָּם
כְּמוֹהוּ אֵין לָצֵאת נֶגֶד הָאוֹיְבִים וּבַקְּחִידִם וְהַצֹּרָרִים מֵעַמָּנוּ: וְעַתָּה
לֹא בִסְתָרְנוּ בְּךָ הַיּוֹם לְהַיּוֹת לָנוּ לִשֶׁר וּלְרָאשׁ לְהַלָּחֶם מִלְחָמָתָנוּ: וְנִקְבַּל
יוֹנָתָן בְּעֵת הַהִיא אֶת־הַשִּׁדְרָה וַיִּקָּם תַּחַת יְהוּדָה אֲחִירָיו:

לכ-לג וַיֵּדַע בַּקְּחִידִם וַיִּבְקְשׁ לְהַמִּיתוֹ: וַיֵּדַע יוֹנָתָן וַשְׁמַעוֹן אֲחִירָיו וְכָל
לד אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיִּגְּסוּ לְמַדְבַּר תְּקוּעַ וַיִּתְּנוּ עַל־מִי־בָאָר אֶסְפָּר: וַיֵּדַע
לה בַּקְּחִידִם בַּיּוֹם הַשֵּׁבֶת וַיִּלָּךְ הוּא וְכָל־צָבָאוֹ לַעֲבֹר הַיַּרְדֵּן: וַיִּשְׁלַח

מל"ב י' ל"ד, ועוד. - לא נכתבו. מחמת שהיו מרובים מאד מלהכניסם לתוך ספר אחד, וכתבו הסופרים תולדותיו בקיצור. - כדאי להעיר שדנטי (Paradiso XVIII) מושיב את יהודה בגן עדן בין יהושע בן-נון ובין קרלוס הגדול (Carlo Magno). -

ט כ"ג-יב גג. יהונתן שר העם.

כג-כד וַיָּצִיצוּ פּוֹעֲלֵי אֶזְנֵי אֶזְנֵי כָל־שֹׁטֵן הַכְּתוּב בַּתְּהֵל "צ"ב ח'. - וְהַשְׁלֵם הָאָרֶץ אֲתָם. הַשּׁוּחַ ש"ב י' י"ט וַיִּשְׁלַח אוֹתִי־יִשְׂרָאֵל. מִחֲמַת גְּדוֹל הָרָעַב הַשְׁלִימוּ יוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַטּוֹבִים, כָּל־אֲנָשֵׁי יְהוּדָה, אֶת שְׁלֹטוֹן הָרָשָׁעִים וּפְסָקוֹ לְהַלָּחֶם. הַסּוּרִי מִסֵּר לְפִי הַכּוֹנֵה: וּבַהֲנוֹן יוֹמָתָא הוּא כַּפְנָא רַבָּה וְאֶת־חַבְלֵי אֶרֶץ עַמָּהוֹן (=וְבִימִים הָהֵם הָיָה רָעַב גְּדוֹל וַתִּשְׁתַּח הָאָרֶץ עִמָּהֶם). וְכֵן כָּתַב יוֹסֵפּוֹס (קִדְמָ' י"ג א' א'): מִחֲמַת נְבִלּוּתָם שֶׁל הָאֲנָשִׁים הַלָּלוּ בָּא רָעַב עַל הָאָרֶץ וְרַבִּים מִתּוֹךְ חֹסֶר צָרִיכִים וּמַבְלִי יָכֹלֶת לַעֲמֹד נֶגֶד פּוֹרְעָנוֹת זֶה וְגַם נֶגֶד מִזְמוֹת הָאוֹיְבִים עָבְרוּ לְצַד הַמַּקְדּוֹנִיִּים. - לֹא נִרְאָה נִבְיָא לָהֶם. רְצוֹנוֹ לֹאמֹר: מִזְמָן רַב, בְּכָל אוֹתָהּ הַתְּקוּפָה הָאֲרוּכָה שֶׁלֹּא הָיָה לָהֶם לְיִשְׂרָאֵל מוֹרָה דֶּרֶךְ מִן הַנְּבִיאִים (וְהַשּׁוּחַ לַעֲלִיל ד' מ"ו). יוֹסֵפּוֹס (שם) מוֹסֵר כֵּן: בָּאָה עֲלֵיהֶם, עַל הַיְּהוּדִים, פּוֹרְעָנוֹת שֶׁכְּמוֹתָהּ לֹא הָיָה לָהֶם לִמֶּנּוּ זְמַן עֲלוֹתָם מִבָּבֶל. - אֶת הַשְּׂרָרָה. (=אֶת הַהִנְהָגָה). הַסּוּרִי: מִדְּבָרָא. - לְמַדְבַּר תְּקוּעַ. הָעִיר תְּקוּעַ (שֶׁם הָיָה עָמוֹס הַנְּבִיא א' א') הִיא חֲמִשָּׁה מִלִּין דְּרוּמִית מִזְרָחִית לְבֵית לָחֶם (הַשּׁוּחַ ש"ב י"ד ב' ד' וט', דה"ב י"א ו', כ', כ', ירמ' י' א'), וּמִדְּבַר תְּקוּעַ הוּא בֵּין אוֹתָהּ הָעִיר וּבֵין יָם הַמֶּלַח. - בָּאָר אֶסְפָּר. יֵשׁ סִבְרָה שֶׁמְקוֹמָהּ שֶׁל בָּאָר זֶה הִיא בַּחוּרְבַת בָּאָר אֶל־עֶפְרָנָה, כַּחֲמִשָּׁה קִילּוֹמֶטְרִין בְּדִרְוֹמָה שֶׁל תְּקוּעַ, וְנִקְרָא הַמְּקוֹם כֵּן עַל שֶׁם צִבְעֵי הַפְּרָחִים וְהַמִּים, שֶׁהֵם מְכֻרָכִים (ע' (Abel, RB 1925 196-7). - פְּסוּק ל"ד מִיּוֹתֵר וַעֲיָקְרוּ

וַיִּנְתְּנוּ אֶת־יוֹנָתָן אֲחִירָיו רֹאשׁ הַחֵיָל וַיִּבְקֹשׁ מֵאֵת בְּנֵי־נְבוֹתָא אוֹהֲבָיו
לו לְהַנִּיחַ אֲצֵלָם אֶת־רְכוּשָׁם הָרַב: וַיָּצִאוּ בְּנֵי־יִמְרִי אֲשֶׁר מִמִּדְבָּא
לו וַיִּקְחוּ אֶת־יוֹנָתָן וְכָל אֲשֶׁר־הָיָה לוֹ וַיִּלְכוּ עִמָּהֶם: אַחֲרֵי הַדְּבָרִים
הָאֵלֶּה הִגִּידוּ לְיוֹנָתָן וַשְׁמַעוֹן אֲחִירָיו כִּי בְּנֵי־יִמְרִי עוֹשִׂים מִשְׁתָּה
גְּדוֹל וּמוֹלִיכִים אֶת־הַכְּפָלָה מִן־רַבָּת בַּת־אַסְחֶר־נִשְׂאִי כְנַעֲן הַגְּדוֹלִים
לח בְּמִשְׁלַחַת גְּדוֹלָה: וַיִּזְכְּרוּ אֶת־דְּמֵי יוֹנָתָן אֲחִירָיו וַיִּשְׁלְחוּ וַיִּתְּחַבְּאוּ
לט בְּסִמְרָה הָהִיא: וַיִּשְׂאוּ אֶת־עֵינֵיהֶם וַיִּרְאוּ וַהֲיָה רַעַשׁ וַיִּרְכּוּשׁ רַב וַתִּסְתַּחֲתַן
מ בא וּמִרְעֵיו וְאֲחִירָיו לִקְרָאתָם בְּתַפִּים וּבְכָל־יִשִּׁיר וּבְנִשְׁקָא רַב: וַיָּקוּמוּ
עֲלֵיהֶם מִן־הַמַּאֲרָב וַיִּמִּיתוּם וַיִּפְּלוּ חֲלָלִים רַבִּים וְהַנְּשָׂאִים נָסוּ אֵל־
מא הָהָר וַיִּקְחוּ אֶת כָּל־שְׁלָלָם: וַיִּהְיֶה הַמִּשְׁתָּה לְאַבְל וְקוֹל שִׁירָם
מב-מג לְקוֹנָה: וַיָּקָמוּ אֶת־נִקְמַת דְּמֵי־אֲחִירָיו וַיִּשׁוּבוּ אֶל־אֲנָשֵׁי־הַיַּרְדֵּן: וַיִּשְׁמַע
מד בַּקְּחִידִם וַיִּלָּךְ בַּיּוֹם הַשֵּׁבֶת עַד חוֹף הַיַּרְדֵּן בְּחֵיל רַב: וַיֹּאמְרוּ יוֹנָתָן
לְאֲשֶׁר אִתּוֹ נָקוּמָה וְנִלָּחֶם עַל־נַפְשׁוֹתֵינוּ כִּי אֵין הַיּוֹם בְּתַמּוּל
מה שְׁלֵשׁוֹם: וַהֲיָה הַמִּלְחָמָה מִפְּנֵינוּ וּמֵאֲחֹרֵינוּ וּמִיָּמִי הַיַּרְדֵּן מִזָּה וּמִזָּה
מו וְאֲנִי וְחִירְשָׁה וְאֵין מְקוֹם לְנַמּוֹת: וְעַתָּה קְרָאוּ לְשָׂמִים לְמַעַן תִּנָּצְלוּ
מז מִיַּד אוֹיְבֵיכֶם: וַתֹּאמְרוּ הַמִּלְחָמָה וַיִּשְׁלַח יוֹנָתָן אֶת־יָדָיו לְהַכּוֹת אֶת־

בפמ"ג - בני נביות. ע' לעיל ה' כ"ה. - רכושם. גם הבהמה בכלל (ע' ה' י"א). - בני ימרי. ביוונית *υἱοὶ Ἰαμβριῶν* (השוה הכתיב בע': *Ἰαμβρι* או *Ζαμβρι*). שבת ערבי קרוב למידבא או במידבא. (ע' Cl. Gauneau, Recueil d'archéol. orient. II, Paris 1896, 185 ff. משוה את השם הפרטי יעמרי (בעי"ן אחר היו"ד) - שר צבא של בני נביות בכחבת ארמית שנמצאה במקום אֶמֶל־רִצְעָן (ט"ז מילין דרומית-מזרחית למידבא, ע' Cooke, NSI, 247. יוספוס (שם): בני אֶמְרִי (*οἱ Ἀμαραιοὶ παῖδες*), במקום בני ימרי. - מידבא. עיר מואבית בדרומה של חשבון (השוה יהושע י"ג ט' וט'), ועדיין ישנן חרבותיה. והשוה דברי מישע (בכתבתו ז'-ח'): וירש עמרי את ארץ מידבא וישב בה. - ומוליכים את הכלה. מבית הוריה לבית החתן. - מנדבא. *ἀπὸ Ναδαβὰθ*. נדבא זו (הנוסחאות מחולפות בכ"י, ע' Kappler) שהיתה מיושבת בבני כנען, אינה ידועה. אצל יוספוס: נַבְתָּה. הַסּוּרִי: נבא. ועד עכשיו נקרא המקום צפונית-מערבית של מידבא בשם אל-נבה. בימי קדם היה שם המקום נְבוּ (דב' ל"ב מ"ט ועוד, כתבת מישע י"ד). - כנען. נראה שכאן הוא כניו לנכרים סתם. - במשלחת גדולה. כלו' לויא גדולה הלכה עם הכלה מבית אביה ללוותה. - ורכוש רב. שנתנו לה מבית אביה למשק ביתה. - ומרעיו. הם שושביני החתן. - לקראתם. לקראת החבורה של הכלה. - חללים רבים. לפי יוספוס (קדמ' י"ג א' ד') היה מנינם ארבע מאות. - אגם הירדן. מקום המעבר (וכן מסר הַסּוּרִי: לעברא דירדן) הקרוב ביותר לים המלח - בפנה צפונית-מערבית שבין שניהם (וכנגד אותה פנה היתה מידבא). - ונקרא בערבית אל-הלו (*al-Hal*) ששם הירדן מלא על כל גדותיו כל ימי קציר (יהושע ג' ט"ו), ושם היה מחנהו של יונתן. - וישמע בקחידס. על מקום מחנהו של יונתן ועל מעשיו. - חוף הירדן. המזרחי, כך נראה מפמ"ה. - מפנינו ומאחורינו. מפנינו בקחידס ומאחורינו בני ימרי. - וישלח יהונתן... את בקחידס.

לה

לו

לז

לט

מ

מב

מד

מה

מז

מח בקהידם וגט ממנו לאחור: ויקפצו יונתן ואשר אתו לתוך הנהר
 מש וישחו לעבר והשני ולא עברו אחריהם את-הנהר: ויפלו לבקחידם
 נ ביום ההוא קאלף איש: וישובו וירושלם ויבנו ערים בצורות
 ביהודה את-המבצר אשר ביריחו ואת עמאום ואת בית-חורון ואת
 בית-אל ואת-תמנתה פרעתון ואת-תפוח בחומות גבוהות ובשערים
 נא-ג ובבריחים: וישימו בהן מצב להצר לישראל: ויבצרו את-העיר
 נג בית-צור וגזר והמצודה וישימו בהן סיל ומסקנות אכל: ויחזק את-
 בני-ראשי הארץ לערבון וישם אותם במצודה בירושלם במשקם:
 נד ובשנת שלש ושמשים ומאה בחדש השני צנה אלקימום
 להרם את-חומת הצר-המקדש הפנימית והרם את-מעשה הנביאים
 נה ויחל להרם: בעת ההיא נגע אלקימום ויבטלו מעשיו וישתם פיו
 נו וישתק ולא נכל עוד לדרדר דבר ולצוות לביתו: ונמת אלקימום
 נז בעת ההיא ברנזה גדולה: וירא בקהידם כי מת אלקימום וישב
 אליהם וישקם ארץ יהודה שנתים:

מח נראה, שכוונתו לא ליונתן ובקחידם בעצמם, אלא למחנה יונתן ולמחנה בקחידם. - לעבר השני. לעבר המערבי, ונשאר במדבר יהודה, שהמלחמה היתה בעבר הירדן המזרחי. - וישובו. מחנה בקחידם. - ביהודה. בנו מבצרים סוריים מסביב לארץ יהודה. - המבצר... ביריחו. לפי סטראבון (ט"ז ב' מ') שני מבצרים היו קרוב ליריחו ושמותיהם Taurus, Threx ושניהם נהרסו ע"י פומפיוס - וודאי אחד מן השנים נבנה ע"י בקחידם (ע' Grimm). - עמאום. ע' ג' מ'. - בית חורון. ע' ג' ט"ז. - בית-אל. על גבול שומרון, ביתן שלעכשו. - תמנתה. Θαμνῆτα. כמה מקומות היו ששם תמנה, ונראה שכאן כוונתו לתמנה - תמנתה שבשבת דן (=תל תבנה שלעכשו, ע' Abel RB 1925, 205), עשרים קילומטר צפונית-מערבית לבית אל. - פרעתון. Φαράθων, בשבת אפרים (שופ' יב י"ג וט"ו), וולג: Phara, סורי: פרת. יוספוס (קדמ' י"ד א' ג'): Φαράθω, אולי פרעתנה שלעכשו, כעשרה קילומטר דרומית-מערבית לשכם. - תפוח. Τεφών או Τεφώ. השוה תפוח שביהושע ט"ו נ"ג (=בע' Taφού). כשלשה מילין במערכה של חברון. - בית-צור. ע' ד' כ"ט. - וגזר. ע' ד' ט"ו. - והמצודה. היא חקרא (ע' א' ל"ג). - ומסקנות אכל. ע' ו' נ"ג. - בחדש השני. מרחשון. - להרם את-חומת חצר המקדש הפנימית. שתי חצרות היו במקדש: פנימית-לכהנים, וחיצונית-לעם. בתקופת הורדוס היתה החצר הפנימית מוקפת חומה. מחוץ לחומה היה מסביב חל, כעין מרפסת צרה, ומן החל היו מעלות מורידות לתוך החצר החיצונית (השוה משנה כלים א' ח': החל מקדש ממנו שאין הנכרי וטמא מת נכנסים לשם). מתחת למעלות היה עוד מעקה נמוך מסביב, הוא תפוגג, והוא היה התחום שלא יעברו נכרי (השוה משנה מדות ב' ג': לפנים ממנו ומהר הבית) סורג גבוה עשרה טפחים... לפנים ממנו החל עשר אמות ושתיים עשרה מעלות היו שם, רום מעלה חצי אמה ושלה חצי אמה). ואלקימום צוה להרוס את חומת החצר הפנימית שלא תהא מחיצה לנכרים בין קדש וחול (וע' Sührer GJV I, 225) - ויהרס... ויחל להרס. קצת עלה כבר בידו להרוס והתחיל להרוס את השאר. - מעשה הנביאים. חגי וזכריה וחבריהם, שהם היו המנצחים על

נח ויועצו כל-הפושעים לאמר הנה יונתן ואשר אתו בקניה
 יושבים לבטח עתה נביא את-בקחידם ותקשם כלם בלילה אחר:
 נט-ס ויבנו ויועצו אתו: ויסע לבוא בחיל גדול וישלח מבתי סתר
 לכל-בני-בריתו אשר ביהודה ביריחו ויבנו את-יונתן ואשר אתו ולא
 סא וכלו ביריחו עצתם: ויתקשו מאנשי הארץ מראשי הרשעה
 סב בתמשים איש וימיתום: ויצא יונתן ושמעון ואשר אתם לבית-בצי
 סג אשר במדבר ויבנו את-הקרבנות ויבצרוה: וידע בקחידם ויאסף
 סד את-כל-המוני ואל-אשר ביהודה שלח: ויבא ויחזק על-בית-בצי
 סה וילחם אותה ימים רבים ויעש מכות: וישאר יונתן את-שמעון
 סז אחיו בעיר ויצא לארץ ויבא בומתיו מספר: ויך את-ערמיה ואת-
 סז אחיו ואת-בני קשירון במושבים ויחל להכות ולעלות בחיל: ושמעון
 סח ואשר אתו יצאו מיריחו וישרפו את-המכות: וילחמו את-
 סט בקחידם וינגף עליהם וילחצוהו מאד ביריחו עצתו ומצורו לשוא:
 ע ויחר אפו באנשים הפושעים אשר-יועצוהו לבוא לארץ ויחרג מהם
 עא רבים וינעץ לשוב לארצו: וידע יונתן וישלח אליו מלאכים לעשות
 עב אתו שלום ולהשיב להם את-השבי: ויאות ויעש כדבריו וישבע
 עג לו לביתו בקש לו רעה בל-ימי חיו: וישב-לו את-השבי אשר
 עז שבה לפני מנה מארץ יהודה וישב וילך לארצו ולא יסף עוד
 עז לבוא בגבולם: ותתדל חרב מישראל וישב יונתן בממקש ויחל
 י יונתן לשפט את-העם ויבער את-הרשעים מישראל:
 ובשנת ששים ומאה עלה אלכסנדר בן-אנטיוכוס אפיפנס

נט בנין הבית השני. - ויועצו אתו. מה שהחליטו נראה מתוך פ"ס. - בית-בצי. Βεθβασι
 סב או Βαυβασί. בצי בעזרא ב' י"ז (=נחמ' ז' כ"ג) נמסר בע' (ה' ט"ז) Βασι. לא רחוק
 מבית לחם, במדבר יהודה, במזרח של תקוע יש ואדי אל-בצה וגם חורבת בית-בצה (וע'
 סז-עז Abel, RB 1925, 212-215). - ערמיה. 'Οδομηρᾶ (ובסורי: עדורא). - פשירון. Φασιρών.
 נראה, ששני שבטים של בדוים היו. - ולעלות בחיל. על האויב. - ותתדל חרב
 מישראל. לחמש שנים. - במכמש. ט' מילין בצפונה של ירושלים. מגיד לך: מרכז
 פעולתם של יונתן ואנשיו במכמש היה, ומכאן היה יוצא המשפט לבער אחר המתיונים שהיו
 מתרכזים בירושלים. -

י ובשנת ששים ומאה. - ג"א תר"ט לב"ע. - אלכסנדר בן-אנטיוכוס
 אפיפנס. אלכסנדר זה באמת לא בנו של אפיפנס היה, אלא רמאי היה, ושמו האמתי היה
 אלכסנדר בלס (Balas), יש משוים לשם בצלא בסורית), והוא היה אחד מדלת העם באזמיר,
 ומפני שהיה דומה בקלסתר פניו ואף בשנותיו לאנטיוכוס אבפטור אמר על עצמו שהוא בנו
 של אפיפנס, כלו' אחיו של אבפטור שנרצה. וכל מה שעשה בעטיו של אטלוס II מלך פירגמוס

ב וילכד את עכו ונקבלוהו וימלך-שם: וישמע דמטריים המלך
ג ונאסף סול רב מאד ויצא לקראתו למלחמה: וישלח דמטריים
ד אל-יונתן ספרים בדברי שלום לגדל אותו: כי אמר נקדים לעשות
ה שלום אתו בטרם נעשה עם-אלכסנדר נגדנו: כי וזכר את כל-
ו הרעות שעשינו לו ולאחיו ולעם: ויתן-לו תקף לאסוף-חיל ולהבין
ז נשק ולהיות בן-קריתו ואת-בני-התעורבות אשר במצודה אמר
ח להשיב לו: ויבא יונתן וירושלם ויקרא את-הספרים באוני כל-
ט העם והאנשים מן-המצודה: וייראו יראה גדולה בישמעו כי נתן
י לו המלך תקף לאסוף-חיל: ונשיבו האנשים מן-המצודה ליונתן
יא את-בני-התעורבות וימסרם להוריהם: וישב יונתן בירושלם ויחל
יב לבנות ולחדש את-העיר: ויאמר לעושי המלאכה לבנות החמות
יג והרציון מסביב אבני מחצב למבצר ויעשו-בן: ויכרחו הנקרים
יד אשר-היו במבצרים אשר-בנה בקהירם: וינח כל-איש את-מקומו
וילך אל-ארצו: רק בבית-צור נשארו אחרים מן-העונקים את-
התורה ואת-המצות ביהודה ויהודה לקהם למנום:

טו וישמע אלכסנדר המלך את-כל-הדברים אשר-שלח דמטריים
ליונתן ויספרו לו את-המלחמות ואת הנבירות אשר-עשה הוא
טז ואחיו ואת התלאות אשר-מציאם: ויאמר הנמצא בזה נבד אחר
יז ועתה נשימה אותו אוהב וכן-בדרינו: ויכתב ספרים וישלח אליו
בן-דברים האלה לאמר:

יח-יט המלך אלכסנדר לאחיו יונתן שלום: שמענו עליך כי איש
כ גבור-חיל אפה ונאה לך להיות אוהבנו: ועתה העמךנוך היום

(138-159) עשה, והוא שנתן לו את השם אלכסנדר וגם סייע בידו לעלות למלכות סוריה, כדי שיפיל את דמיטריוס. גם תלמי VI מלך מצרים ואריארתס V מלך קפדוקיה תמכו בידו ונתנו לו חיל להוציא את מזמתי אל הפועל. ואע"פ שלדברי פולוביוס (ל"ג י"ד ו') יודע היה הסינטיס ברומי את יחוסו של אלכסנדר מכל מקום לא איחר גם זה לקיים אותו כבנו של אפיפנס ולהבטיח לו עזרה, והואיל ודמיטריוס היה שנוא על עמו מחמת גאותו וקשי אופיו ויחס של בוז לזולתו ולעניני ממשלתו (ע' יוספוס קדמ' י"ג ב' א') לפיכך עלה בידו של אלכסנדר להפילו ולישב על כסאו. הכותב קורא כאן לאלכסנדר בשם שקיבל במלכותו, וכן קורא לו גם יוספוס. - בבית-צור, ע' ד' כ"ט. יוספוס מוסיף (וכן נראה מפל"ב ומן י"א כ'): ואשר היו במצודת ירושלים. - גבר אחד, שינה ממטבע הלשון שבברא' מ"א ל"ח, ששם (לגבי רוח אלהים של יוסף) הוציא בלשון איש (ἀνθρώπος), וכאן (לגבי רוח גבורה שבינותו) - בלשון גבר (ἀνὴρ). ואילמלא דמסתפינא הייתי אומר שבגוף העברי היה כתוב גבר

לכהן גדול לעמך ואוהב המלך תקרא וישלח אליו ארנמן ועשרת
וקב ויהשכיל באשר לנו ולשמר אהבה אלינו:

כא וילבש יונתן את-מעיל-הקדש בחרש השביעי בשנת ששים
ומאה בחד הסבות ונאסף-חיל וכן נשק רב:

כב וישמע דמטריים את-הדברים האלה ויתעצב ויאמר: מה-
זאת עשינו כי הקדימנו אלכסנדר להקים אהבה עם-היהודים

כג להתחזק: אכתב גם-אני אליהם דברי תחנונים וגדולות ומתנות
למען יהיו אתי לעזר: וישלח אליהם בן-דברים האלה:

כד-כו המלך דמטריים לעם-היהודים שלום: את אשר-שמרתם
אתנו את-בריתותיכם ותשארו באהבתנו ולא התספרתם לאויבנו

כז שמענו ושמחנו: ועתה השארו עזר לשמר אלינו אמונה ונמלנו
כח לכם מכות חלף הטובות אשר-תעשו אתנו: והנחות רבות נעשה

כט לכם ונתנו לכם מתנות: ועתה אני מתיר אתכם ושומט לכל-
ל היהודים מן-המסים וערר-המלח וממסי הסתר: ושלשית הנרע

וקצי כרי-העץ אשר יפל-לי לקחת אני מניח מן-היום והלאה
לקחת מארץ יהודה ומשלשת הגלילות אשר-הקדו אליה מן-

אחר (בר"ש), והמתרגם ר"ש בדל"ת נתחלפה לו. - כהן גדול, במשך שבע שנים - למן מות אלקימוס - לא היה כהן גדול. - בגד ארגמן ועטרת זהב, ממלבושי מלכות הם (ח' י"ד), וסימן של חסד הוא לאיש שהמלך הפך ביקרו (אסתר ח' ט"ו, דנ' ה' ז'). - בחדש השביעי, לפי שהוא מזכיר חג הסוכות (ויקרא כ"ג ל"ד) הוציא את החדש תשרי בלשון החדש השביעי, כמו שהוא מוזכר בתורה, אבל באמת היו מונין אז השנה מתשרי והיה נחשב להם בסדר החדש הראשון. - דברי תנחומים, λόγους παρακλησεως בשם παράκλησις נמסר בע' לשון תנחומים ונחומים, והוא לשון חיזוק ועידוד (וכן ענינו במעשי השליחים י"ג ט"ו, ולא דברי מוסר, כתרגומו של דיליטש). בולג' verba deprecatoria=דברי תנחומים (כמו שנמסר פעם אחת בע' ירמ' ל"א ט', אבל גם שם תחנונים=תנחומים, שהיא ניגוד לבכ"ו). - וגדולות, כל' תהלות ושבחים. - את-בריתותיכם, ע' ט' ע'-ע"ב. נוח היה לו להקפיד ולכתוב כאילו מאמין הוא שעדיין היהודים קיימים בבריתו. - והנחות רבות, בפל"ו-ל"ו נמנו התנאים שעל פיהם ניתנות ההנחות, ובפל"ח-מ"א ומ"ג-מ"ה פורט גופן של ההנחות. - כל-היהודים, שנמצאים בשאר מדינות המלך הוץ מארץ יהודה. מן-המסים, מסי גלגלת, שהיו מתחלפים לפי מצבו וערכו של כל איש ואיש. - וערך המלה, שהיו מעריכים את המלח שהוציאו מסביבות ים המלח ונוטלין מס לפי מחירו (τοῦ ἄλλου τοῦ ἄλλου). - וממסי הכתר, המסים שתחלתם היתה ברצון וסופם באונס. השהה מגלת תענית ב' בעשרין ושבעה ביה [באיר] אתנטילו קלילאי מיהודה ומירושלם, מס זה היה מעין המס aurum coronarium של הרומיים (מק"ב י"ד ד'). - ושלשית הנרע, ושלשית תבואת הנרע, בממשלת הסליבקים היו מחליפין את המסים הללו בכסף. - אשר יפל-לי, אשר יגיע לי (נחשוה במד' ל"ד ב' זאת הארץ אשר תפל לכם בנחלה). - ומשלשת הגלילות τῶν

לא השמרון והגליל למנהליו הנה ועד עולם: וירושלם תהנה קדושה
 לב ותפילה וגבולה [מן] המעשרות והמסים: אני מניח גם את-תקף
 המצודה אשר בירושלם ונותן לכהן הגדול למען ישום בה אנשים
 לג אשר יבחר בהם לשמרה: וכל-נפש היהודים אשר-הובלה בשבי
 מארץ יהודה לכל-מלכותי אני משלם תפשי חנם וכלם יגיהו את-
 לר מסייהם וממקניהם: וכל-החגים והשבתות וראשי השבועות וימי
 המועדים ושלשה ימים לפני החג ושלשה ימים אחר החג יהיו
 לה קלם ומי-חפש והנחה לכל-היהודים אשר במלכותי: ולא יהנה
 לו כח לאיש לנגש ולאלץ איש מהם לכל-דבר: וכתבו מן-היהודים
 בסליל-המלך בשלשים אלה איש ונתן להם שקר כאשר יגיע לכל-
 לו חיל-המלך: והעמדו מהם במבצרי המלך הגדולים ומהם יעמדו
 על-ארכי המלכות אשר לאמונה ואשר עליהם והראשים מהם

טρῶν νομῶν שלשתם משומרון היו (השוה בפל"ה) והם עפרים, לוד ורמתים. התיבה והגליל
 בטעות היא כתובה (ע' בפל"ה, וכן י"א כ"ה ול"ד). ונראה שמקורה עוד בכ"י העברי,
 לה שהיתה הכפלה מן התיבה הגלילות שלפניה. - וירושלם תהיה קדושה. ענין זה
 מתבאר מתוך פקודה של אנטיוכוס III הגדול שמביא יוספוס (קדמ' י"ב ג' ד'): "שום נכרי
 אין לו רשות ליכנס לתוך אותו חלק מן המקדש שהוא סגור אף בפני היהודים, חוץ מאותם
 מהם שנתקדשו לשם כך ושמותר להם לפי דיני המקום. כמו כן הוחלט שאיש לא יעזי להכניס
 לעיר בשר סוס או חזיר או חמורי בר או חמורי בית, תחולים, שועלים, ארנבות, ובכלל כל
 בעלי חיים האסורים ליהודים. וכמו כן נאסר להכניס לעיר עורות של בעלי חיים אלו או
 לתחויקם בעיר. רק בעלי חיים המשמשים מעולם לקרבנות, הנחוצים לעבודת המקדש,
 מותרים להמצא בתוך תחומי העיר, וכל מי שעבר על אחת ההחלטות הללו נקנס בשלשת
 אלפים דרכמי כסף לטובת הכהנים". - יוספוס (קדמ' י"ג ב' ג') מוסר תכנו של כתוב זה:
 ורצוני שירושלים העיר תהא קדושה ומקלטית (καὶ ἄσυλον) וחפשיה עד גבולותיה מן
 המעשרות ומן המסים... ואותם עשרת אלפים דרכמין שהיו נוהגין המלכים לקבל מן המקדש
 לג אני מניח לכם לטובת הכהנים העובדים במקדש. - המצודה. היא חקרא, כמו בפ"ו-ט'
 (השוה א' ל"ג-ל"ו). - לכהן הגדול. אינו קורא ליהונתן בשמו, שהרי כבר קבל את
 בריתו של אלכסנדר, ולפיכך המכתב כלו ערוך הוא על שם העם. ולא על שמו של
 לז יונתן. - וכלם. לכלם יגיהו את המסים ואף ממקניהם. - יוספוס (שם) כותב: ומן היהודים
 השבויים או הנמצאים בעבודות בארצנו אני מניח חפשים ואוסר להשתמש באונס (ἀγγαρεύεσθαι)
 לר במקנה היהודים. - ושלשה ימים... ἡμέρας = חופש ממסים ומחובות עבודה
 למלכות, כל' שלא להכריחם לשום עבודה (וכמבואר בפל"ה), כדי שיוכלו לעלות לרגל לירושלים.
 לו כשלים אלה איש. והוא, מלך סוריה, הרי ירויה בזה כפלים: מצד אחד ירחיק מארץ
 ישראל שלשים אלה איש מאנשי החיל ומצר שני יהיה לו חיל טוב במלחמתו עם אלכסנדר
 בלס. - שכר. ξένια = שכר הנכרים הנשכרים לעבוד בצבא (מאכל ומלבוש וכסף שהיו ניתנים
 לו לשכירי החיל, השוה יוספוס קדמ' י"א ח' ה', י"ב ב' ה' וג' א'). - על-צרכי המלכות
 אשר לאמונה. כוונתו לשומרי הצר המלכות וראש המלך. השוה יוספוס (קדמ' י"ג ב' ב')

לה יהיו וקלכו בהקמתיהם ובאשר צוה המלך בארץ יהודה: ושלשת
 הגלילות אשר חברו ליהודה מארץ שמרון ממערב אנכי ליהודה
 אשר-נחשבו להיות לאחד ולא ישמעו לשלטון אחר כי אם-לכהן
 לט הגדול: ואת-עכו ואת-והארץ הנבאה אליה נתתי מתנה לבית-
 מ המקדש אשר בירושלם להוצאה הנחוצה במקדש: ואנכי נותן שנה
 מ שנה חמשה עשר אלה שקל כסף מתבואת המלך מן-המקומות
 טא הנבאים: וכל-העודף אשר לא-נתנו הפקידים כבשנים הראשנות
 מב נתנו מעתה למלאכת הבוד: ומלכר אלה חמשת אלפי שקל כסף
 אשר היו לזקחים כבשנים הראשנות מארכי המקדש דבר שנה
 מג בשנה גם-אלה הונחו כי לפניהם העובדים הם: וכל אשר-יגוס
 למקדש אשר בירושלם וכל-גבולו הנחב למלך וכל-דבר יגקה
 מר (הוא) וכל אשר לו במלכותי: ולהבנות ולהתחדש מלאכת המקדש
 מה והוצאה נתן מתבואת המלך: ולהבנות חמות וירושלם ולבצר
 מסביב והוצאה נתן מתבואת המלך ולבנות החמות ביהודה:
 מו [בשמי] יונתן והעם את-הדברים האלה לא האמינו להם
 ולא קבלו כי זכרו את-הרעות הגלילות אשר עשה בושדאל
 מז וענה אותם מאד: ויצאו באלקסנדר כי הוא היה להם ראשון

ג': מהם אעמיד במצב המבצרים, מהם בין שומרי גופי וקצתם אעשה שרים לצבא היכלי...
 ושלשת הגלילות. ע' בפ"ל. שלשת הגלילות היו כבר מאוכלסים ביהודים, ואין כאן
 שום מתנה, אלא אישור מצדו של דמיטריוס. - ואת-עכו. בכוונה הוא נותן לבית המקדש
 מקום שאינו שלו, את תחום עכו, שאויבו אלכסנדר שרי בה (ע' בפ"א), ומתנה זו הרי היתה
 יותר לטובתו מאשר לטובתם של היהודים. תחום עכו נכנס לארץ ישראל אח"כ ע"י יונתן,
 שקבלהו מאת אנטיוכוס IV, בנו של אלכסנדר בלס. - ואנכי. ניגוד הוא למה שאמר בפסוק
 הקודם: את עכו עליכם לכבוש מידי אלכסנדר, אבל אני נותן לכם כך וכך. - שקל כסף
 הוא בערך ארבעה אדרכמונים, וט"ו אלה שקל הוא בערך 3200 ג' (על החשבון ע' בפ"י מק"ב
 ג' י"א). - מן-המקומות הנבאים. כל' שנוח להם ליהודים לקבל משם את מתנת המלך.
 נראה שלשון זה הוא מעין אשגרה של לשון הממשלה, כדי שאחר כך יהא אפשר להתנהג
 בערמוניות. - העודף. מן ההמשך נראה שכוונתו לסייע התמידי שהיו המלכים נוהגין ליתן
 שנה שנה למקדש, ושבתותן הזמנים - מימי אנטיוכוס אפיפנס - הפסיקו מתנה זו. - אשר לא
 נתנו הפקידים. לא המלכים אשמים, אלא הפקידים! - למלאכת הבית. כוונתו
 לעבודת שמים שבמקדש (השוה דה"א כ"ג ד'), שהרי על מלאכת הבנין ובדק הבית מדובר
 מג בפמ"ד. - חמשת אלפים שקלי כסף. בערך 1,067 ג'. - יגוס למקדש. המקדש
 דין מקלט לו וכל רוצח נפש הגס שמה נמלט מרדיפתם של גואלי הדם (ע' שמות
 כ"א י"ד, מל"א א' ג', ב' כ"ח ואילך). וכאן הוא נותן למקדש גם דין של מנוס לבעלי
 מר חובות (כמנהג היוונים). - ולהבנות ולהתחדש... כיצא בזה מצונו למלכי פרס
 מז-מז (עזרא ו' ח', ד' כ'). - ינענה אותם מאד. כאמור בפרקים ז'-ט'. - ראשון. ἀρχηγός. אולי

מח לדברי שלום ונעורו לו כל-הנמים: ונאסף אלכסנדר המלך חיל
טס רב ויסן לקראת דמטריוס: ונאסרו מלחמה שני המלכים ונגם
ג מחנה דמטריוס וירדף אחריו אלכסנדר ויגבר עליהם: וסחזק
המלחמה מאד עד-בוא השמש ויפל דמטריוס ביום ההוא:
נא וישלח אלכסנדר אל-תלמי מלך מצרים מלֹאכים בדרך
גב האלה לאמר: קבר שבתי למלכותי ואשב על-כסא אבותי ואתפש
נג את-הממשלה ואנף את-דמטריוס ואקבש את-ארצנו: ונאמר אתו
גד מלחמה וינגף הוא ומחנהו על-גדנו ונשב על-כסא מלכותו: ועתה
נקימה אהבה בינינו ועתה תן-לי בתך לאשה והתחתנתי לך
ונתתי לך מתנות וקה הראויות לך:

נה וישן תלמי המלך לאמר

ברוך היום אשר בו שבת לארץ אבותיך ומשב על-כסא
טו מלכותם: ועתה אעשה-לך אשר כתבת וקשתי בעבו למען
נתראה והתחתנתי לך כאשר אמת:

טז ויצא תלמי ממצרים הוא וקליאפטרס בתו ויצא לעכו בשנת
נח שתים ושלשים ומאה: ויפגשו אלכסנדר המלך ויתן-לו את-
קליאפטרס בתו ויעש את-משתה בעכו בדרך המלכים בקבור
נט-ס גדול: ויכתב אלכסנדר המלך אל-יונתן לצאת לפניו: וילך
בקבור לעכו ויפגש את-שני המלכים ויתן להם כסף וזהב וקלאוהביהם
סא ומתנות רבות וימצא חן לפניהם: ונאספו נגדו אנשי בליעל
מישראל אנשים פושעים להתאונן עליו ולא שמע אליהם המלך:
סב ויצו המלך ויפשיטו את-יונתן את-בגדיו וילבישוהו ארנמן ויעשו-
סג כן: וישיבהו המלך על-גדו ויאמר לשריו צאו אתו אל-רחוב
העיר וקראו בראש אל-יתאונן עליו בקל-דקר ואיש אל-ינציבהו
סד בקל-דקר: ויהי כאשר ראו המתאוננים את-כבודו כאשר קרא
סה לפניו הקורא והוא מלבש ארנמן וניסוס כלם: ויכבדהו המלך
ויכתבהו מן-האֹהבים הראשונים וישימהו שר-צבא ושר-פלך:

נא כוונתו ראשון במעלה, ולא בזמן. -תלמי. הוא תלמי VI פילומיטור, שמלך (בתחלה תחת אפיטרופוסותה
גד של קליאופטרה אמו) בשנות 146-180. -בתך. קליאופטרה. -והתחתנתי לך. בלמר"ד (וכן
נט בסמוך), דוקא כמו בדה"ב י"ח א' ויתחתן לאחאב. -לצאת לפניו. שוב לשון דה"ב י"ד ט'. -
סה ושר-פלך. και μεριδάρχην=ושר של μερίς (=חלק של מדינה). כל μέρις היה מתחלק

סי-טו וישב יונתן ירושלם בשלום ובשמחה: ובשנת חמש ושלשים ומאה
סח בא דמטריוס בן-דמטריוס מקרתים לארץ אבותיו: וישמע אלכסנדר
סט המלך ויתעצב מאד וישב לאנטיוכיה: ויעמד דמטריוס את-
אפולוניוס אשר הנה על-שדה-אדרם ונאסח חיל רב ויסן על-יבנה
וישלח אל-יונתן הפהן הגדול לאמר:

ע אהבה לברך התקלממת נגדנו ואני הוייתי ללעג ולקלם בגללך
עא ולמה תראה תקפה נגדנו על-הקרים: ועתה אם-תבטח בחילך רד
עב אלינו אל-העמק ונשפטה שם בראיתי חיל-הקרים: שאל ולמד
מי אני והנשאים העוזרים לנו ואמרו איך-לכם מעמד רגל בפנינו
עג בראשונים נגפו אבותיך בארצם: ועתה לא תוכל לעמד כנגד סוס
וחיל זה בעמק אשר אין-שם אבן ולא-צור ולא מקום לנוס:

לטופרכיות. - חמש ושלשים ומאה. ג"א תרי"ד לב"ע. - דמטריוס. הוא דמיטריוס II
ניקטור. - מקרתים. שהיה שם בגולה למן הזמן שהתחילה המלחמה בין אביו ואלכסנדר.
סח לפי יוספוס (קדמ' י"ג ד' ג') הלך מאי כרתים לקיליקיה, כלו' לגבול של מלכות סוריה,
סט ואתו חיל שכירים רב בהנהגתו של לֶסְתִּינֶס איש כרתים (ע' י"א לב). - וישב לאנטיוכיה.
מפוניקיה (יוספוס, שם). - את-אפולוניוס. לפי פולוביוס (ל"א כ"א ב') גדל עם (σύντροφος)
דמיטריוס I, ויוספוס קוראו בשם (או Δαός) Ἀπολλώνιος ὁ Ταός = אפולוניוס הדאוס,י,
כלו' בן-עם הדאוס, אומה של שכנות שהיתה נודדת במערבו של ים הכספי ועל שמה
נקראה אותה מדינה בשם דאגיסטן. - שדה-ארם. זהו השם העברי (שדה בעברית=טריטוריה
בלע"ז, השוה רות ד' ג' השבה משדה מואב, ולשם שדה ארם השוה הושע י"ב י"ג) של
κολλη Συρία ביוונית, שהוא תרגום של השם הסורי חילת סוריה=עמק סוריה (חילא
בסורית=עמק) במובן המצומצם: העמק שבין שני הרי הלבנון (השוה יהושע י"א י"ז בקעת הלבנון).
אבל היקפה של חילת סוריה היה משתנה בהמשך הזמנים, ובתקופת היוונים היו מכלילים
בשם חילת סוריה את כל ארץ ישראל ופוניקיה. אצל יוספוס (קדמ' י"ד ד' ה') יש לשון
זה: קוליטוריה עד פרת הנהר ומצרים, ונראה שאף כאן משמעו כך (והסורי מסר: הו דעביד
הוא על סוריה). - נראה שאפולוניוס זה מושל חילת סוריה במלכותו של דמיטריוס I היה
(וכן נראה מתוך המשך הדברים כאן, אבל לפי יוספוס שם, פקידו של אלכסנדר היה ומרד
בו ועבר לצדו של דמיטריוס). ולפי פולוביוס (ל"א י"ט כ"א) עוד בזמן שהיה דמיטריוס
עצור ברומי היה אפולוניוס זה ידידו ושמר לבן אהבת אב. - יבנה. ע' ד' ט"ו. - בגללך.
שלא כבשתך. - על-ההרים. ששם קל להמלט מידי אויב. - ונשפטה. נמסר כלשון
היווני: συγκαθίστην ἑαυτοῖς, לשון דיון יחד, השתוות. בע' נמסר בלשון זה פֶּתֶר (וגם
פֶּרֶשׁ, כגון במד' ט"ו ל"ד), ואצל תאודוטיון לדניאל ה' י"ב קפֶּשֶׁר, ושם ט"ו קֶפֶשֶׁר.
ואילולא דמסתפינא הייתי מוסר כאן בלשון: ונתראה פנים (על דרך מל"ב י"ד ח' וי"א,
דה"ב כ"ה י"ז וכ"א). - חיל-הערים. יוספוס (קדמ' י"ג ד' ג') מוסר: על כל פנים דע
שהאנשים הטובים ביותר מכל עיר הם בחילי (ἐμοὶ συστρατεύεσθαι) והם הם האנשים שהיו
תמיד מנצחים לאבותיך. - פעמים נגפו אבותיך. קשה הוא הלשון אבותיך. אולי
חצדק. ההשערה שמעיקרא היה הלשון: נגפו אבותיך (והמתרגם נשתבש וקרא אבותיך).
ואם נקבל הלשון כמו שהוא, על כרחנו, מדבר הוא בלשון אבותיך על אותם שקדמו

עד וְשָׁמַע יוֹנָתָן אֶת־דְּבָרֵי אֶפְרַיִם וַיִּשְׁעַר לְבָבוֹ וַיִּבְחַר עֲשֻׁרֶת
אֲלָפִים אִישׁ וַיֵּצֵא מִירוּשָׁלַם וַיֵּצֵא לִפְנֵי שְׁמֵעוֹן אֶחָיו לַעֲוֹרָתוֹ:
עה וַיִּחַן עַל־יָפוֹ וַיִּסְגְּרוּ בַעֲדוֹ הָאֲנָשִׁים מִן־הָעִיר כִּי מֵצֵב אֶפְרַיִם
עו בָּנָפוּ וַיִּלָּחֲמוּ אוֹתָהּ: וְהָאֲנָשִׁים מִן־הָעִיר יָרְאוּ וַיִּפְתְּחוּ וַיִּמְשַׁל יוֹנָתָן
עו בָּנָפוּ: וַיִּשְׁמַע אֶפְרַיִם וַיַּעֲרֹךְ שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים סוּם וַחֲמִיל רַב וַיִּלָּךְ
אֲשֶׁר־דָּוָה בָּמוֹ עֹבֵר וַיִּסּוֹג אֶל־הַעֲמֶק כִּי הִנֵּה־לוֹ הַמֶּזֶן פָּרָשִׁים
עה וַיִּבְטַח בָּהֶם: וַיִּדְרֹךְ אַחֲרָיו אֲשֶׁר־דָּוָה וַיִּאָּסְרוּ הַמַּחְנֹת הַמִּלְחָמָה:
עד-פ וַיִּשְׁאָר אֶפְרַיִם אֲלֵף פָּרָשִׁים בְּהַחֲבֹא מֵאֲחֻרֵיהֶם: וַיַּדַּע יוֹנָתָן כִּי
יש מֵאָרֶב מֵאֲחֻרָיו וַיִּסְבּוּ אֶת־מַחֲנֵהוּ וַיִּשְׁכְּבוּ אֶת־הַחֲצִים בָּעֵם מִן־
כא הַבֹּקֶר וַעֲדֵה־הָעֶרֶב: וְהָעֵם עָמַד כְּאִשֶּׁר צִוָּה יוֹנָתָן וַיִּלְאוּ סוּסֵיהֶם:
כב וַיִּנְהַג שְׁמֵעוֹן אֶת־חֵילוֹ וַיִּלָּחֶם עִם־הַגִּדּוֹד וְהַפָּרָשִׁים עָנְפוּ וַיִּנָּפְּפוּ
כג מִפְּנֵיו וַיִּנְגְּסוּ: וְהַפָּרָשִׁים נָפְצוּ בַּעֲמֶק וַיִּנְגְּסוּ אֲשֶׁר־דָּוָה וַיָּבֹאוּ לְבֵית־
כד דָּגוֹן הַיֵּכַל אֲלֵיהֶם לְהַנְצִל: וַיִּשְׁרָף יוֹנָתָן אֶת־אֲשֶׁר־דָּוָה וְאֶת־הָעִירִים
אֲשֶׁר סָבִיבוֹתֶיהָ וַיִּקַּח אֶת־שְׁלָלָן וְאֶת־הַיֵּכַל דָּגוֹן וְאֵת אֲשֶׁר נָסוּ
פה אֵלָיו שָׂרָף כְּאִשׁ: וַיִּהְיוּ הַנָּפְלִים בְּחָרֶב עִם־הַשְּׂרוּפִים בְּשִׁמּוֹנֶת
פו אֲלָפִים אִישׁ: וַיִּשַׁע מִשָּׁם יוֹנָתָן וַיִּחַן עַל־אֲשָׁקְלוֹן וַיֵּצֵא הָאֲנָשִׁים מִן־
פז הָעִיר לִפְנֵיו בְּכַבּוֹד גָּדוֹל: וַיָּשָׁב יוֹנָתָן וִירוּשָׁלַם עִם־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר
פח אָתּוֹ וְלָהֶם שְׁלָל רַב: וַיְהִי בְּשָׁמַע אֶלְכַּסְנַדְר הַמֶּלֶךְ אֶת־הַדְּבָרִים
כט הָאֵלֶּה וַיִּוְסֶף עוֹד לְכַבֵּד אֶת־יוֹנָתָן: וַיִּשְׁלַח־לוֹ קָרְס־זָהָב כַּמֶּשְׁפֶּט
לְתֵת לַשָּׂאֲרֵי הַמְּלָכִים וַיִּתֵּן־לוֹ אֶת־עֲקָרוֹן וְאֵת כָּל־זָכוּלָהּ לְנִתְחָלָה:
יא וְהַמֶּלֶךְ מֵצָרִים אָסַף חֵיל רַב כַּחֲמִיל אֲשֶׁר עַל־שִׁפְתַּי הֵנָּה וְהָאֲנָשִׁים
הַרְבֵּה וַיִּבְקֹשׁ לְכַבֵּשׁ אֶת־מַלְכוּת אֶלְכַּסְנַדְר בְּמַרְמָה וּלְשַׁבְּתָהּ אֶל־

עה ליונתן במלחמה עם הסורים, והוא רומז למה שהוזכר לעיל ו' מ"ז, ט' ו' וי"ח. - יפ.ו.
עו העיר יפו (יהושע י"ט מ"ו) היא ג' מילין וחצי מיבנה. - לאשדוד. εἰς Ἀζωτον. ע' ד'
כ-פ ט"ו. - ויסבו, האויבים. - והעם עמד. יוספוס (שם י"ג ד' ד') כותב: הוא צוה לחייליו
כג לסגור את המגנים ולגדור בהם על עצמם מפני חצי הפרשים. - לבית-דגון. יראתם של
כד פלשתים (השוה שופ' ט"ז כ"ג-כ"ד, ש"א ה' ב'-ז). - ואת-הערים. אצל יוספוס: ואת
פו הכפרים. - אשקלון. אחת מחמש ערי פלשתים (יהושע י"ג ג') על החוף, בין אשדוד ובין
פז עזה, - קרס. σόφρα (=פֶּרֶךָ, תרגום ארמי של קרס, כגון שמות כ"ו ו'), שהיו נוהגין
היוונים ובני המזרח לפרוק בו את הבגד העליון על הכתף. - לשארי המלכים. שאר-
המלך (συγγενής) היה תאר של מעלה (השוה עזרא ההיצוני ג' ז'). - עקרון. הצפונית
בערי פלשתים היא, בין אשדוד ויבנה לצד מזרח. -

יא ומלך מצרים. תלמי VI פילומיטור (ע' י' נ"א). - במרמה. כמו שנראה מן
ההמשך שבפרשה (ולא כמו שמספר יוספוס - קדמ' י"ג ד' ה' - שמלכתחלה היתה כוונתו

ב מַלְכוּתוֹ: וַיָּבֹא לְאָרֶם בְּדָבָרֵי שְׁלוֹם וַיִּפְתָּחוּ־לוֹ אֲנָשֵׁי הָעִירִים וַיָּבֹאוּ
אֵלָיו כִּי מֵצֵנֶת אֶלְכַּסְנַדְר הַמֶּלֶךְ הָיְתָה לְבָא אֵלָיו כִּי הוֹתֵנּוּ הוּא:
ג וַיְהִי כְּאִשֶּׁר בָּא תַלְמִי אֶל־הָעִירִים וַיַּעֲמַד אֶת־הַחֵיל לְמֵצֵב בְּכָל־
ד עִיר: וְכְאִשֶּׁר קָרַב אֶל־אֲשֶׁר־דָּוָה יָרְאוּ לוֹ אֶת־מַקְדָּשׁ דָּגוֹן הַנִּשְׁרָף
ה וְאֲשֶׁר־דָּוָה וְסָבִיבוֹתֶיהָ שׁוֹמְמוֹת וְהַגְּזִיטָה מִשְׁלָבוֹת וְאֵת הַנִּשְׁרָפִים אֲשֶׁר
ו שָׂרְפוּ בַּמִּלְחָמָה כִּי־עָשׂוּ מִהֶם תַּלְמִים בְּדָרְכָם: וַיִּסְפְּרוּ לַמֶּלֶךְ אֵת
ז אֲשֶׁר־עָשָׂה יוֹנָתָן לְהוֹצִיא עָלָיו דָּבָה וְהַמֶּלֶךְ הִחְשָׁה: וַיָּבֹא יוֹנָתָן
ח אֶל־הַמֶּלֶךְ לִפְנֵי בְּכַבּוֹד וַיִּשְׁאַלּוּ אִישׁ לְשָׁלוֹם רַעְהוּ וַיִּלְוֵנוּ שָׁם:
ו וַיִּלָּךְ יוֹנָתָן עִם־הַמֶּלֶךְ עַד־הַנֶּהָר הַנִּקְרָא כַּבִּיר וַיָּשָׁב וִירוּשָׁלַם:
ח וְהַמֶּלֶךְ תַּלְמִי הַשְּׂתַרְר עַל־עָרֵי הַחוּף עַד־סֶלְכִיקָה אֲשֶׁר עַל־הַיָּם
ט וַיִּחְשָׁב עַל־אֶלְכַּסְנַדְר מִחֲשָׁבוֹת רָעוֹת: וַיִּשְׁלַח מַלְאָכָיו אֶל־
י דְּמִטְרִיִם הַמֶּלֶךְ לֵאמֹר בּוֹא נִכְרְתָה כְּרִית בֵּינֵינוּ וְנִתְּתִי לָךְ אֶת־
יא בְּתִי אֲשֶׁר לְאֶלְכַסְנַדְר וּמִלְכָּתָה עַל־מַמְלַכְתָּה אֲבִיךָ: כִּי־נִתְּמַתִּי כִּי
יב נִתְּתִי־לוֹ אֶת־בְּתִי כִּי־בִקַּשׁ לְהַמִּיתֵנִי: וַיּוֹצֵא עָלָיו דָּבָה מִחֲמָדוֹ אֶת־
יג מַמְלַכְתּוֹ: וַיִּקַּח אֶת־בְּתוֹ וַיִּתֵּנָּה לְדְּמִטְרִיִם וַיִּתְּנֶכָר אֶל־אֶלְכַּסְנַדְר
יד וַתִּגַּל שְׁנֵאָתָם: וַיָּבֹא תַלְמִי לְאֶנְטִיּוֹכָה וַיִּשָּׁם עַל־רֹאשׁוֹ כְּתֹר אֶסְתָּה
וַיִּשָּׁם שְׁנֵי כְּתָרִים עַל־רֹאשׁוֹ כְּתֹר אֶסְתָּה וּמֵצָרִים: וְאֶלְכַסְנַדְר
הַמֶּלֶךְ הֵינָּה בְּקִילִיקָה בָּעֵת הַהִיא כִּי־מָרְדּוּ אֲנָשֵׁי הַמְּקוֹמוֹת הָהֵם:
טו וַיִּשְׁמַע אֶלְכַּסְנַדְר וַיִּלָּךְ לִקְרֹאתוֹ בְּמִלְחָמָה וַיּוֹצֵא תַלְמִי וְאֶת־חֵילוֹ
טז וַיָּבֹא אֵלָיו בְּיַד סֻזָּה וַיִּגְפְּהוּ: וַיִּבְרַח אֶלְכַסְנַדְר לָעָרֶב לְהִסְתַּר
יז שָׁם וְהַמֶּלֶךְ תַּלְמִי גָּבַהּ: וַיִּסַּר וַבְּדִיאַל הָעָרֶבִי אֶת־רֹאשׁ אֶלְכַסְנַדְר

ב-ג רצויה בנסיעה זו לעזור לאלכסנדר (חננו). - בדברי שלום. מן השפה ולחון. - למצב
ח בכל-עיר. ואיש לא ידע אם המצב היה נגד אלכסנדר גופו או שתכליתו היתה לשם שמירה
ו מפני סכנת דמיטריוס, שהיו אותן הערים חשודות בנשיתן אליו. - והמלך החשה.
ו והמלשינים לא יכלו לירד לסוף כוונתו, אם הוא בעד יונתן או נגדו. - ליפ.ו. לעירו שבקצה
ז הדרום. - כביר. Ελευθέρος = אל-כביר שלעכשו, והוא הנגר הגדול ביותר בפוניקיה,
ו שמתחיל מן הלבנון והולך ומגיע עד ים התיכון, בין אורטוסיה וטריפוליס. נהר זה היה על
ח הגבול בין סוריה ופוניקיה (סטראבון ט"ז ב' י"ב). יונתן לוהן, לתלמי, מהלך רב. - סלבקיה
ו אשר על-הים. אחת הערים החשובות בסוריה הצפונית, שנוסדה ע"י סליבוס I ניקטור
(מלך 280-312). עיר זו היתה חמשה מילין בצפון, במקום שאורונטיס זורם לתוך הים, והיתה
ט משמשת נמל לאנטיוכיה, שהיתה רחוקה ממנה ט"ז מילין. - אל-דמטריוס. נראה, שהיה
י בקיליקיה (השוה י' ס"ו, וכן לקמן פ"ד, ששם נאמר שבני קיליקיה מרדו באלכסנדר). -
י יוספוס (שם ו') מספר, שאיש אחד מידידיו של אלכסנדר, אמוניוס שמו, התנקש בנפש תלמי
כשהיה בעכו, וכשדרש תלמי מאלכסנדר שיעניש לאמוניוס השיב אלכסנדר את פניו, ולפיכך
יג-יד האשים תלמי לאלכסנדר עצמו. - אסיה. ע' ח' ו'. - זבדיאל הערבי, לפי יוספוס (שם

יה וישלח אל-תלמי: והמלך תלמי מת ביום השלישי ואשר היו
יש במבצריו נהרגו בידי האנשים אשר במבצרים: והמלך דמטריוס
בשנת שבע וששים ומאה:

ב בנים ההם אסף יונתן את-האנשים מיהודה לכבש את-
כא המצודה אשר בירושלם ויעשו עליה מבונות הרבה: ויבאו שונאים
לעמם אנשים פושעים אל-המלך ויודיעו לו כיוונתן צר על-
כב המצודה: ובשבע קצף ובשבעו מהר ויגלה ויבא לעכו ויכתב
ליונתן לבלתי-יצור ולבוא אליו ולשוחח אתו בעכו עד-מהרה:
כג ובשבע יונתן צוה לצור ויבחר מזקני ישראל ומן-הכהנים ונספן
כד את-נפשו: ויקח כסף וזהב ומלבושים ושאר מתנות הרבה ויגלה
כה אל-המלך לעכו וימציא חן בעיניו: ויתאוננו עליו פושעים אחרים
כו מרדעים: ויעש לו המלך כאשר עשו-לו אשר-היו לפניו וינשאהו
כז לפני כל-אויביו: ונקם-לו את-ההקנה הגדולה וכל-המעלות אשר
כח היו לו לפניו ויעשהו לנשיא ראשוני הארזים: ויבקש יונתן מאת
המלך לעשות את-יהודה תפשיה ממש ושלשית גלילות שמרון
כט ויכתב-לו שלש מאות כפר: ונאות המלך ויכתב ליונתן אגרות
על-כל אלה כמשפט הזה:

ל-לא המלך דמטריוס ליונתן האח שלום ולעם-יהודה: פתשנן
האגרות אשר-כתבנו אל-לסתגם שארנו עליכם גם-אלהם כתבנו

יה ח' גשיא (δυναστος) הערביים היה. השוה השם זבדלא (=זבד אלא) בכתבת תדמורית
משנת 155 (Cooke NSI, 272). - מת ביום השלישי. לאחר שהביאו אליו את ראשו של
אלכסנדר. לפי יוספוס (שם) נפצע קשה במלחמה מידי האויבים ונשאר בלי חושים במשך
ארבעה ימים וביום החמישי הוטב לו קצת, ורק כשימחוהו בראשו של אלכסנדר, שהביאו
יס אליו, מת מחמת גודל השמחה, כעבור זמן מה. - שבע וששים ומאה = ג'א תרט"ז לב"ע. -
כ ללכד את-המצודה. כי דמיטריוס I לא עמד בדיבורו (י' ל"ב) ולא הוציא את אנשיו
כג-כ מתוך המצודה. - וישם את-נפשו בכפו. ביוונית: ויתן את-נפשו בסכנה. - ויקים
לו. השוה ז' ט'. יונתן נתמנה כהן גדול ע"י אלכסנדר (י' כ'). - וכל המעלות. ע' י' כ'
כח ס"ד ס"ה ופ"ט. - ושלש גלילות שמרון. מתוך פל"ד (והשוה י' ל') ברור הדבר
ששלש המדינות משמרון היו. וביוונית יש טעות: ושמרון (xai tñ Σαμ.). - שלש מאות
ככר. τάλαντα. ודאי של כסף, בערך 97.500 ₪. הכותב לא הודיע אם סכום זה
ל התחייב לסלק רק פעם אחת או בכל שנה. - ליונתן... ולעם-היהודים.
לא אלכסנדר כתב רק על שם יונתן (י' ח'). דמיטריוס I - על שם עם היהודים (י' כ"ה), וזה -
דמיטריוס II - כתב על שם שניהם. - ללסתגם. ע' עליו בפ' י' ס"ו. נראה שכל
הענין הזה היה תלוי בלסתגוס, שהיה ממונה על הארץ. - שארנו. ובפסוק הסמוך הוא
מתארו האב, - כל זה דרך כבוד, על דרך שאמר יוסף על עצמו (ברא' מ"ה ח'):

לב-לג למען תראו: המלך דמטריוס ללסתגם האב שלום: לעם-יהודה
אויביו והממלאים (החובות) אלינו בצדק נזרנו לעשות טוב בעד
לד רצונם הטוב אלינו: ועתה קנחנו להם גבול יהודה ושלשית הגלילות
עפרים ולד ורמתים חברו ליהודה משמרון וכל אשר להם לכל-
המקריבים בירושלם תחת מפי המלך אשר הנה לוקח המלך
לה מהם לפני שנה שנה מתבואות האדמה ומפרי-העץ: וכל-השאר
המגיע לנו מעתה מן-המעשרות והמסים המגיעים לנו ומכרות
לו המלח ומפי הכתר המגיעים לנו הכל אנחנו מניחים להם: ואל
לו יבטל אחד מאלה מעתה לכל-הנמים: ועתה שימו עין לעשות
פתשנן מאלה וקתתו ליונתן ולשימו כהר-הקדש במקום מצין:

לה ונרא דמטריוס המלך כירשקשה הארץ לפניו ואין איש עומד
בנגדו וישלח את-כל-חילו איש למקומו מלכד חיל-הנגרים אשר

לד ושימני אב לפרעה. - עפרים. כן בסורי, וביוונית Αφαίρεμα או Αφέρεμα², והוא שם
עיר. השוה ש"ב י"ג כ"ג והיה גוזים לאבשלום בבעל חצור אשר עם אפרים. אבל יותר נכון
הכתיב עפרון (בעי"ן), והשוה דה"ב י"ג י"ט וילכד... ואת-עפרון (או עפרין, ע' בתנ"ך הוצאת
גינזבורג) ובניה (לא רחוק מבית-אל, ע' יוספוס מלחמות ד' ט' ט'), והשוה הפתגם במנחות
פ"ה א': תבן אתה מכניס לעפריים (רש"י: "עפריים שהוא מקום הרבה תבואה אתה מביא
לשם תבואה למכור"), וכן במשנה מנחות ח' א' עפרים (כצ"ל, בעי"ן, ולא בחי"ת-ע' מלאכת
שלמה. ודאלמן-233 Ona טעה וקרא בת"י במקום חי"ת, ולא רק כאן אלא אף ביהושע י"ט
י"ט) בבקעה, שהיא שניה לסולת (וע' ב"ר הוצ' תיאודור 1058). לפי אבסיביוס והירונימוס
היה כפר בשם אפרים ה' מילין במזרח בית-אל וכ' מילין בצפון ירושלים (ע' Buhl, GaP 177). -
ולד. כך הוא הכתיב - חסר ובחולם - בעזרא ב' ל"ג ודה"א ח' י"ב. Δυδδ, עכשיו לוד,
בין יפו וירושלים. לפי יוספוס (מלחמות ב' כ' ד') אחד מגלילות יהודה. - רמתים.
א' א' רמתים צופים, והיא הרמה שבהר אפרים (יש להבדילה מן רמה שבבנימין, שהיתה
יותר קרובה לירושלים). אולי היתה במקום בית-ריקה של עכשיו, צפונית-מזרחית ללוד. -
וכל אשר להם... תחת מסי המלך וגו'. מכאן ועד סוף הפסוק אין הדברים
ברורים כל צרכם ונמסרו כמות שהם ביוונית, ונראה שהתיבה תחת מיותרת, אבל יוספוס
(קדמ' י"ג ד' ט') מוסר תכן הפסוקים ל"ד-ל"ו: ושלש הגלילות עפרים ולוד ורמתים
שנחברו ליהודה משמרון וכן (הקרקעות) ששייכות להם. חוץ מזה המסים מן הקרבנות
שבירושלים שהמלכים שקדמו לי היו נוטלים והמסים מתבואות הארץ ומן הפירות ושאר
המסים שניתנים לנו ומכרות הקלקים ומסי הכתר המגיעים לנו אני מניח להם, ואיש לא יבטל
אלה מעתה ועד עולם. - לכל-המקריבים בירושלים. נראה, שכוונתו ליהודים
הנאמנים בדתם, למעט המתיוונים. - ומכרות המלח. הבורות שמתמלאין בכל שנה בזמן
גאות המים שבים המלח וכשמתיידין המים נשאר המלח (והשוה יחו' מ"ז י"א, צפניה ב' ט'). -
לח-לח פתשנן. נראה, שעל לוחות של נחשת היה (השוה ח' כ"ב). - אשר אסף מאיי הגוים.

לט אסף מאני חנונים וישנאוהו כל-חיל אבותיו: וטריפון הנה מן
האנשים אשר היו עם-אלכסנדר לפניו ונרא כי כל-החיל
מתאוננים על-דמטריוס וילך אליהם לבו הערבי אשר-הנה מכלכל
מ את-אנטיוכוס בן-אלכסנדר הרך: ויפצרו בו כי וימסרהו לו למען
ימלך תחת אביו ויאמרו לו את אשר-עשה דמטריוס והשנאה אשר
ישנאוהו חילו וישאר שם ימים רבים: וישלח יונתן אל-דמטריוס
המלך ביריציא את-האנשים מן-המצודה מירושלם ואשר במבצרים
כי היו נלחמים את-יושף אל: וישלח דמטריוס אל-יונתן לאמר לא
אלה בלבד אעשה-לך ולעמך כי גם-כבוד אכבודך ואת-עמך
כאשר אמצא עת נכונה: ועתה טוב תעשה ושלחת לי אנשים
אשר ילחמו-לי כי כל-חילי יצא: וישלח יונתן שלשת אלפים איש
גבורי חיל אליו לאנטיוכוס ונבאו אל-המלך וישמח המלך לבואם:
ויתאספו האנשים מן-העיר לתוך-העיר בשמים-עשרה רבו איש
ויתקשו להמית את-המלך: ויברח המלך אל-ההצור ויתקשו האנשים
מן-העיר את-גבאות העיר ויחלו להלחם: ויקרא המלך ליהודים
לעזרה ויתאספו אליו כלם יחד ויפוצו בעיר וימיתו בעיר ביום
ההוא בעשר רבאות: וישרפו את-העיר ויקחו שלל רב ביום ההוא
ויצילו את-המלך: ויראו האנשים מן-העיר ביי-העיר היהודים את-
העיר כאשר בקשו וירך לבם וינעקו אל המלך בתחנונים לאמר:
נ-נא תן-לנו ימין ותרלו היהודים להלחם אותנו ואת-העיר: וישליכו
את-הנשק ויעשו שלום ויבדדו היהודים לפני המלך ולפני-כל
אשר במלכותו ויהי להם שם במלכותו וישובו וירושלם בשלל
נב: וישב המלך דמטריוס על-כסא מלכותו ותשקט הארץ לפניו:

מאי כרתים ומשאר האיים (יוספוס, שם). — וישנאוהו. מפני שהפסידו את משכורתם. —
וטריפון. לפי הסופרים היוונים דיאודוטוס היה שמו, וכונה לעצמו טריפון (= Τρύφων =
בעל תענוגים, débauché) לאחר שנצח לדמיטריוס II. — ימלך. Ἐπιμαλκοναί או Ἐπιμαλκονέ.
וולג: Ἐμαλκουέ. השם נמצא בכתובות תדמוריות (ע' Schürer GJV I, 234), וכן השם מלכו.
וביוונית Μάλχος (ע' Cooke NSI 276, 278). — ויפצרו בו. לפי יוספוס (קדמ' י"ג ה' א')
לא האמין לו ימלכו לטריפון. — ימים רבים. עד שמסר לו ימלכו את אנטיוכוס הצעיר. —
האנשים. הנכרים. — ואשר במבצרים. רשימת המבצרים שבנה בקהידס ע' ט' נ'. —
נ"ב. בשעת התפרצות המלחמה בין דמיטריוס I ואלכסנדר בלס (ע' י"ב-י"ד) עזבו הנכרים
את המבצרים, ונראה שאח"כ תפסום שוב. — כשתים-עשרה רבו איש. אולי גוזמה

לט

מ

מא

מב

נג וישקר כל אשר-דבר ויתנבד ליונתן ולא השיב הטובות אשר-
נמל לו ויצר לו מאד:
נד ואחר-כך שב טריפון ואנטיוכוס הבן הצעיר אתו וימלך וישם
נה בתר: ויאספו אליו כל-החיל אשר נטש דמטריוס וילחמו-בו וינם
נו-ויונתן: ויקח טריפון את-הפילים ויכבש את-אנטיוכוס: ויכתב אנטיוכוס
הצעיר אל-יונתן לאמר קנמתי לך את-ההקנה הגדולה ואעמידך
נח על-ארבעת הגלילות והיית מאוהבי המלך: וישלח לו כל-יזקהב
וקל-ריות ויתן-לו תקף לשמות בקלי זקהב ולקבש ארנקן ולקחות
נט לו קרם זקהב: ואת-שמעון אחיו העמיד לשר-צבא בסלם-צור עד-
ס גבול מצרים: ויצא יונתן ויסע לעבר הנקרה ויבשרים ויאספו אליו
כל-חיל ארם לעזרה וילך לאשקלון ויצאו אליו אנשים מן-העיר
סא בקבוצה: וילך משם לעזה ויסקרו בעדם אנשי עזה ויצר עליה
סב וישרף פרוגריה באש ויכו אותם: ויבקשו אנשי עזה שלום מיונתן
ויסן להם ימין ויקח את בני-השרים לערבון וישלחם וירושלם
סג ויעבר את-הארץ עד-דמשק: וישמע יונתן ביי-בוא שרי דמטריוס
סד לקדש אשר בגליל בחיל רב ברצותם להפריעו ממשעה: ויבא

נג יש כאן, וכן בכעשר רבוא שהומתו בפמ"ו. — וישקר. לא קיים את הבטחותיו. השוה ברא'
כ"א כ"ג אמת-שקר לי ולניני ולנכדי. — ויצר לו מאד. לפי יוספוס (שם ג'): „איים
עליו במלחמה אם לא יסלק לו כל אותם המסים שהיה מסלק העם היהודי למלכים הקודמים". —
נה וילחמו-בו. בדמיטריוס. — וינם. לפי יוספוס (שם ד') נמלט לקליקיה, ולפי ליביוס
נו-ויונתן (Epit. LII) לסליבקה. — הפילים. שהיו ברשותה של המלכות. — ארבעת הגלילות.
נח ארץ יהודה ושלשת הגלילות שנספחו אליה משומרון (ע' בפל"ד). — לשמות בכלי זזהב.
נט כדרכם של מלכים וחשובי אורחיהם (השוה אסתר א' ז', הומירוס אוד' א' קל"ז וקמ"ב). —
ס וילבוש ארגמן. ע' י' כ' וס"ב. — קרם זזהב. ע' י' פ"ט. — בסלם צור. ἀλίστα
סג Τύρου=סולמה של צור או סולמא דצור (אצל רז"ל, כגון בבלי שבת כ"ו א', ירו' ב"ק ד'
הלכה ג'). לפי יוספוס (מלחמות ב' י' ב') הוא הר גבוה על חוף הים בין צור ועכו, מאה
סטאדיון בצפון עכו. סבורים שהוא ג'בל מושקה שלעכשו המכונה ראש-אל-נקורה, שעולים
אליו בדרך זיגזגין העשויה כעין מדרגות של סולם. — עד-גבול מצרים. אולי כוונתו
ס עד נהר מצרים, והוא ואדי אל-עריש שלעכשו. — לעבר הנהר. נראה שכוונתו לעבר
נהר פרת (השוה ז' ח'), שכן הוא אומר ויאספו אליו כל חיל סוריה. ועבר הנהר שלכאן
הוא העבר הסמוך מצד יהודה, כל' ארץ סוריה (השוה מ"א ה' ד' כי הוא רדה בכל עבר
הנהר מתפסח ועד עזה). — אשקלון. ע' י' פ"ו. — עזה. העיר הדרומית ביותר מחמש
סא ערי הפלשתים, כט"ז מילין דרומית-מערבית מאשקלון. — ויסגרו בעדם. כי בטחו במבצרים
סב והיו נאמנים לדמיטריוס II. — וישלחם ירושלם. ולא מסרם לטריפון, כי תקף היה. —
סג דמשק. בגבול מדבר סוריה, בערך ק"כ מילין צפונית-מזרחית לירושלים. — לקדש. עיר
לויים ועיר מקלט בהרי נפתלי (יהושע כ"א ל"ב), ונקראת קדש נפתלי (שופ' ד' ו' וי"א),

נג

נה

נו-נז

נח

נט

ס

סא

סב

סג

סח. אליהם ואת שמעון אחיו השאיר בארץ: ויחן שמעון על בית צור
 סו. וילחם אותה ימים רבים ויגנבם: ויבקשו ממנו לקחת זמין ויחן
 סו. להם ויגרשם משם ויבנה את העיר ויעמד בתוכה מצב: וינתן
 סח. ומתנהו חנו על-מי גניסר וישקימו בבקר לבקעת תצור: והנה
 מתנה נכרים לקראתו בבקעה וישימו מארב לו בקרים והם יצאו
 סט. עממנר: והמארב יצא ממקומותיהם ויאסרו מלחמה: ויגוסו כל-אנשי
 יונתן ולא נשאר אף-אחד מהם מלבד מתתיהו בן-דבשאלום ויהודה
 עא. בן-חלפי שרי צבא-החיל: ויקרע יונתן את בגדיו ויעל עקר על-
 עב-ענראשו ויתפלל: וישב אליהם למלחמה ויגפם ויגוסו: ויראו הנסים
 מעליו וישובו אליו ויך-דפו אתו עד-קדש עד-מחניהם ויחננו-שם:
 עד ויפלו מן-הנכרים ביום ההוא בשלשת אלפים איש וישב יונתן
 וירושלם:

יב. וירא יונתן בירקעת מעור-לו ויבסר אנשים וישלח לרומי
 ב. לקנם ולסדש אתם את-האחבה: ואל-בני-אשפרטה ולמקומות

להבדילה מן קדש ברנע בדרום יהודה (במד' ל"ב ח', יהושע י' מ"א, ט"ו כ"ג) ומן קדש
 ביששכר (דה"א ו' נ"ח). עכשיו הכפר קדש. - ממצע. לעזור לאנטיכוס. - בית-צור.
 ע' ד' כ"ט. אבטור כבש את בית צור והעמיד שם מצב סורי (ו' נ'). דמיטריוס I בצר אותה
 והגדיל את המצב (ט' נ"ב). בימי מלחמת אלכסנדר בלס נגד דמיטריוס היו בית-צור והמצודה
 שבירושלים שני המקומות שנשאר בהם חיל סוריה (י' י"ב-י"ד). ודמיטריוס שהבטיח ליונתן
 להוציא את החיל משם (י"א מ"א-מ"ב) לא קיים את הבטחתו (ע' בפנ"ג). עכשיו בא שמעון
 וגרש לסוריים משם. - ויסגרום. הביא את-העיר בתוך הסגר של מצור. - מי גניסר.
 י"ג כ"ז) או גם בגרות (יהושע י"ב ג') או גם סתם (דב' ל"ג כ"ג) נקרא (בחילוף כ"ף בגימ' ל
 ות"ו רפויה בסמ"ך וחילוף מקום הסמ"ך והרי"ש) בשם מי-גניסר (כך במשנה ובתרגומים.
 ובתלמוד הוא נקרא נמה של טבריה (וכן בערבית עד עכשיו بحريية), ע' Buhl, GaP 113-114.
 (וכן 9-128 Dalman, OnW³). - לבקעת חצור. Agor, עיר בשבת נפתלי (ע' יהושע י"א
 א', י"ב י"ט ועוד) לא רחוק בדרך קדש, צפונית-מערבית למימרם. - מחנה נכרים.
 נראה שכוונתו למחנה של אנשי צבא נכרים מחילו השכיר של דמיטריוס II. - מתתיה בן
 אבשלום. אולי הוא אבשלום שבמק"ב י"ג י"א, שהיה ציר יהודי בזמן לוסיאס. - חלפי.
 Chalpei (ע' מילון תלמודי של יאסטרוב, ערך חילפי). - לדעת ר' ישמעאל גם כהן גדול
 פורם אלא שאינו פורם כשאר בני אדם (ע' הוריות י"ב ב' ורמב"ם הלכות כלי המקדש ה'
 ו'). - כשלשת אלפים איש. ולפי יוספוס (קדמ' י"ג ה' ח'): אלפים. -
 העת תצור-לו. autō suvegei. הסורי: דובנא מעדר לה. בלשון המאוחרת:
 השעה משחקת לו. - ויבחר אנשים. את נומיניוס ואת אנטיפטר (פט"ז, י"ד כ"ב). -
 לקיים ולחדש. השהה ח' י"ז ואילך. - ואל-בני-אשפרטה. כל עם הלכוניים או
 הלכידמוניים נקרא על שם אשפרטה. המטרופולין של לקוניה. - ולמקומות אחרים.

סח
סו
סו
סח
סט
עא
עב
עד
יב
ב
סח
סו
עא
עד
יב
ב

ג. אחרים שלח אגרות באלה: וילכו לרומי ויבאו אל-המועצה ויאמרו
 יונתן כהן הגדול ועם-היהודים שלחנו לחדש את-האחבה להם
 ד. ואת-הברית בקראשונה: וינתנו להם אגרות עליהם למקומותיהם
 בירושלם לארץ יהודה בשלום:
 ה. וזה פתשנן האגרות אשר-כתב יונתן אל-בני-אשפרטה:
 וינתן כהן גדול ומועצת זקני האמה והכהנים ושאר-עם-
 ז. היהודים לבני-אשפרטה האחים שלום: עוד לפנינו נשלחו אגרות
 אל-הכנה כהן הגדול מאת ארם המולך בקם כי אחים אתם
 ח. לנו באשר נראה הפתשנן: ונקבל יונתן את-האיש השלום בקבור
 ט. ויבנה את-האגרות אשר נאמר בהן ברור על-ברית ואחבה: ונאמנהו
 אס-אמנם אין צורך לנו בקרים אלה כי הספרים הקדושים אשר

ג-ד

ה

ז

ח-ט

לא פירש את שמותיהם. - אגרות כאלה. מכאן משמע שהיתה בידם גם אגרת אל הסינאטוס
 ברומי. - המועצה. bouleuterion = הסינאטוס הרומי. - לחדש. כך היה המנהג: מלך
 חדש מחדש את הברית. - עליהם למקומותיהם. שיעברו שם בדרכם ליהודה. - כי-
 ישלחום... השהה נתמ' ב' ו' אגרות יתנו לי אל פחוות עבר הנהר אשר יעבירוני עד אשר
 אבוא אל-יהודה. - בני אשפרטה כמעט שלא השתתפו באותו הקשר של מדינות היוונים
 שהיה נגד הרומיים. ולפיכך כשהרסו הרומיים לפני שנה בערך (בשנת 146) את קורינתוס
 ועשו את יון פלך רומי בשם אכאיה (Achaia) התנהגו עם אשפרטה ברחמים והשאירו
 לה את ממשלתה העצמית. משאר חלקי יון נשתמר עוד רק באחונה השלטון העצמי
 (המוגבל). מכאן מתבאר מעשהו של יונתן שהתנהג כלפי רומי בנימוס ובקש לכרות
 ברית רק עם אשפרטה הרצויה בעיני רומי. - ומועצת זקני. (senatus) γερονται.
 למן זמן התלמיים (ע' יוספוס קדמ' י"ב ג' ג') היתה מועצה כזו קיימת על יד
 הכהן הגדול לצרכי הנהגה אדמיניסטרטיבית. זכר המועצה בא עוד מק"ב ד' מ"ד וי"א כ"ז
 (מומן אנטיכוס IV אפיפנס ואנטיכוס V אבטור). לתולדות יסודה של מועצה זו יש לעיין
 דה"ב י"ט ח': וגם בירושלים העמיד יהושפט מן הלויים והכהנים ומראשי האבות לישראל
 למשפט ה' ולריב. - האמה. εἰς το. - ויבחר-עם. καὶ ὁ λοιπὸς ὄμιλος. - האחים. ע'
 בפכ"א. - חנניה. השם שנוהגין לכתבו חוניו הוא בהעתקו היווני Ονίας (הסורי כותב:
 חוניא), וזוה נראה שמעיקרו היתה צורתו חננה, והוא שם של הבה לשם יוחנן, אלא שהיו
 נוהגין לקצרו, כדי למנוע שם שמים-יה-בסופו, והיו כותבין אותו ביו"ד וסימן הקיצור,
 ואח"כ נשתגר הכתיב חונניו רב האי כותב בשתי יודין: חונני, ונתקצר גם לצורה חוני
 (השוה חוני המעגל, תענית י"ט א' ועוד). ויש להשוותו לצורה של שם חבה חוניא מן
 נחוניא, ע' ספרא (אמור, פרשה א'): מעשה ביוסף בן פכסס... קרא לנחוניא (=לנחוניא,
 יר' נזיר ו' הלכה א') בנו, אמר לו חוניא בני... - חנניה הכהן הגדול. כוונתו
 ליוחנן הראשון בן ידוע (נחמ' י"ב י"א, יוספוס קדמ' י"א ח' ו') אביו של שמעון א' הצדיק
 (בערך שנות 300-320). - ארס. Agēs, כן צ"ל (ולא Agēlos, וע' Kappler).
 אריס הראשון מלך באשפרטה בש' 265-309, אם כן מלך כתשע שנים בזמנו של יוחנן. -
 האיש השלום. לפי יוספוס (שם י"ג ה' ח') היה שמו דימוטקס. - בדברים אלה.
 אם גם לעידוד רוחו אין לנו צורך באגרות של ברית ואחבה (ע' בסוף הפסוק הקודם).

י בְּיָדֵינוּ הֵם לָנוּ תַּנְחוּמִּים: הוֹאֵלֵנוּ לְשִׁלָּה אֶת־הָאֲנָרָה אֲלֵיכֶם לְחֹדֶשׁ
אֶחָד וְאַחֲבָה לְבִלְתִּי הִתְנַגֵּר אֲלֵיכֶם בִּי עֲתִים רַבּוֹת עָבְרוּ לְמִן־אֲשֶׁר־
יֵא שְׁלַחְתֶּם אֵלֵינוּ: וְאַנְחֵנוּ בְּכָל־עֵת בְּלִי הָרָף בַּחֲגִים וּבְשָׂאָר וּמִי־מִשְׁעַר
יב נִקְרָכֶם בַּהֲבִיאֵנוּ קְרָבָנוֹת וּבִתְפִלּוֹת קְרָאוּ וְנָא לְכֹר אֲחִים: וְאַנְחֵנוּ
יג שְׂמָחִים עַל־כְּבוֹדְכֶם: וְאוֹתָנוּ כָּבְבוּ רַעוֹת רַבּוֹת וּמִלְחָמוֹת רַבּוֹת
יד וּלְחָמוֹ אוֹתָנוּ הַמְּלָכִים אֲשֶׁר בַּסְּבִיבוֹתֵינוּ: וְלֹא תַפְצְנוּ בְּכָל־זֹאת
טו לְהִלָּאוֹת אֶתְכֶם וּשְׂאֵר־בְּנֵי־בְרִיתֵנוּ וְאוֹהֲבֵינוּ בְּמִלְחָמוֹת הָאֵלֶּה: בִּי
וְשִׁלָּנוּ עֹר מִשְׁמִים הָעוֹזֵר לָנוּ וְנִצְלָנוּ מֵאוֹיְבֵנוּ וּנְקַעֲנוּ אוֹיְבֵינוּ:
טז וְעַתָּה בְּחֻרְנוּ אֶת־נוֹמֵינִיּוֹם בְּרִאשֹׁנוֹתֵינוּ וְאֶת־אֲנַפְסָתֵנוּם בְּרִי־סוֹן
וְנִשְׁלַח אֶל־הַקְּרוֹמִיִּים לְחֹדֶשׁ אֶת־הָאֲחָבָה אִתָּם וְהַבְרִית שְׂמִלְפָנִים:
יז וְצִוִּינוּ לָהֶם לָלֶכֶת גַּם־אֲלֵיכֶם וּלְדָרוֹשׁ שְׁלוֹמְכֶם וּלְמַסַּר לָכֶם הָאֲנָרוֹת
יח מֵאֲתָנוּ עַל־הַחֲדוֹשׁ וְאַחֲנֵנוּ: וְעַתָּה מִזֶּבֶר תַּעֲשׂוּ לְהַשִּׁיבֵנוּ עַל־אֵלֶּה:
יט וְזֶה פֶתֶשׁנָן הָאֲנָרוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח לְחֻנְיָה:

כ-כא אָרַם מֶלֶךְ בְּנֵי־אֲשַׁפְרָטָה לְחֻנְיָה כֹּהֵן גָּדוֹל שְׁלוֹם: נִמְצָא
בְּקֶתֶב עַל־בְּנֵי־אֲשַׁפְרָטָה וְהַיְּהוּדִים בִּירֵאֲחִים הֵם וְכִי הֵם מְזַרְע
כב אֲבָרְהָם: וְעַתָּה אֲחֵרִי אֲשֶׁר יִדְעֵנוּ אֵלֶּה מִזֶּבֶר תַּעֲשׂוּ לְכַתְּבֵלָנוּ עַל־
כג שְׁלוֹמְכֶם: וְאַנְחֵנוּ כּוֹתֻבִּים לָכֶם מִקְּנִיכֶם וּרְכוּשְׁכֶם לָנוּ הֵם וְאֲשֶׁר
לָנוּ לָכֶם הוּא וְנִצְּנוּ בִּי יוֹדִיעוֹכֶם עַל־אֵלֶּה:

כד וַיִּשְׁמַע יוֹנָתָן בִּי־שָׁבּוּ שְׂרֵי דְמַטְרִיִּים בְּחִיל רַב מִבְּרֵאשׁוֹנָה
כה לְהִלָּחֶם־בּוֹ: וַיִּסַּע מִירוּשָׁלַם וַיֵּלֶךְ לִקְרֹאתָם לְאָרֶץ חֶמֶת בִּי לֹא־
כו נָתַן לָהֶם וְמִן לְחָל אֶת־אַרְצוֹ: וַיִּשְׁלַח מְרַגְלִים לְמַחְנֵיהֶם וַיָּשׁוּבוּ

י שהרי בשעות קשות מוצאים אנו תנחומים בספרי הקדש. - עתים רבות. יותר מק"ן שנה. -
יא-טו בחגים. ג' רגלים ופורים ותנוכה. - ובשאר ימי־מועד. חדש ושבת. - נומיניוס בן־
אנטיוכוס ואנטיפטרס בן־יסון. שמותיהם ושמות אבותיהם מעידים על חינוכם,
כא ודאי בקיאים היו בלשון יון. הדברים הללו הם תעודה היסטורית, ועל כרחנו עלינו להודות
בכך, שאילולא היה ענין זה יסודו במציאות הרי היה הממצא בוחר לו מן העמים הקרובים
לבעלי ברית ולא היה נודד אל האשפרטיים הרחוקים. ועוד, שני בעלי הברית - אריס I
ויוחנן I - היו בזמן אחד. ואם נקיים את הברית בין היהודים והאשפרטיים הרי האגרות
שבאו כאן הן תעודות ממשיות (אלא שהכותב העברי תרגמן מיוונית לעברית, ואח"כ בא
המתרגם היווני ותרגמן מעברית ליוונית). ואם יש בתעודות אלו דברים ע"ד קרבה שבין
היהודים והיוונים, ודאי דברי אגדה ומסורת מעין אלו היו מתהלכים בזמנם בעולם. -
כג לתחלת פסוק כ"ג השוה מל"א ד' ומל"ב ג' ז' כמוני כמוך כעמי כעמך כסוסי כסוסין. -
כד-כה הפרשה שבפ"א-כ"ג הפסיקה את ההמשך, וכאן הוא חוזר אל י"א ע"ד. - חמת. הלשון
בוא חמת משמש להורות על תחומה הצפוני של ארץ ישראל (במד' י"ג כ"א, מל"א ח'

כז וַיִּזְדַּעְנוּ לֹא בִּי הֵם עֲרוֹכִים לְנַפֵּל עֲלֵיהֶם לְיָלָה: וְכֹאֲשֶׁר בָּא הַשָּׁמַשׁ
כח צָנָה יוֹנָתָן לְאַנְשֵׁיוּ לַהֲיוֹת עֲרִים וּלְהִיוֹת חֲמוּשִׁים לַהֲיוֹת נְבוֹנִים
לְמִלְחָמָה כְּלִי־הַלְיָלָה וַיַּעֲמֵד מִשְׁמָרוֹת מִסָּבִיב לַמַּחֲנֶה: וַיִּשְׁמְעוּ
הָאוֹיְבִים בִּי הַתְּבוֹנָנוּ יוֹנָתָן וְאַנְשֵׁיוּ לְמִלְחָמָה וַיִּירָאוּ וַיִּחַרְדּוּ לָבֶם
כט וַיִּדְּלִיקוּ אֵשׁ בְּמַחֲנֵם וַיִּנְטוּ: וַיִּוֹנָתָן וְאַנְשֵׁיוּ לֹא־יָדְעוּ עַד־הַבֹּקֶר
ל בִּירְאוּ אֶת־הָאֲוֵרוֹת דּוֹלְקִים: וַיִּדְּחַף אֶתְרֵיהֶם וְלֹא הִשִּׁיגָם בִּי־עָבְרוּ
לא אֶת־כַּבִּיר הַנֶּהָר: וַיִּשָּׂא יוֹנָתָן אֶל־הָעֲרָבִים הַנִּקְרָאִים וּבְדִוִּים וַיִּבֶם
לב-לג וַיִּקַּח אֶת־שָׁלָלָם: וַיָּשׁוּבוּ בָּא לְדַמְשָׁק וַיַּעֲבֵר בְּכָל־הָאָרֶץ: וַשְׁמַעוֹן
נִצָּא וַיַּעֲבֵר עַד־אַשְׁקְלוֹן וְהַמְּבַצְרִים הַקְּרוֹבִים וַיִּטּ לָנוּ וַיִּקְבֹּשֶׁה:
לד בִּי שָׁמַע בִּי רוֹצִים הֵם לְמַסַּר אֶת־הַמְּבַצֵּר לְאַנְשֵׁי דְמַטְרִיִּים וַיַּעֲמֵד
לה שָׂם מִצֵּב לְמַעַן יִשְׁמְרוּהוּ: וַיָּשָׁב יוֹנָתָן וַיִּקְהַל אֶת־זִקְנֵי־הָעָם וַיַּעֲזֵן
לו אִתָּם לְבָנוֹת מְבַצְרִים בִּיהוּדָה: וּלְהַנְבִּיֵה אֶת־חֲמוֹת וְרוּשָׁלַם וּלְהָרִים
למָה גְדוֹלָה בֵּין־הַמַּצְיָדָה וְהָעִיר לְהַבְדִּילָה מִן־הָעִיר לְמַעַן תִּהְיֶה
לו בּוֹדְדָה אֲשֶׁר לֹא־יָקֻנוּ וְלֹא יִמְכְּרוּ: וַיִּאֲסְפוּ לְבָנוֹת אֶת־הָעִיר וַיִּפֹּל
לח מַחֲוֹמֹת הַנֶּחֱל אֲשֶׁר מִקְדָּם וַיְקוּמָם אֶת־הַנִּקְרָא כִּשָּׁם בַּפְּתָחָה: וַשְׁמַעוֹן
בָּנָה אֶת־הַדִּיר בַּשָּׂפֵלָה וַיִּבְצְרָה וַיַּעֲמֵד שְׁעָרִים וּבְרִיחִים:

כח ס"ה, והשוה יחז' מ"ז ט"ו, עמוס ו' ב'. - וינוסו. καὶ ἀναχώρισαν (כן בכמה כ"י,
לא-לא הסורי ויוספוס). כיצא בזה המעשה במל"ב ז' ז'. - כביר הנהר. ע' י"א ז'. - זבדיים.
Zabadaioi. אולי היא הארץ הקטנה שנקראת עכשיו וַבְּדִינִי, והיא ל' קילומטר צפונית־
מערבית לדמשק בדרך בעלבך. ויש להשוות מגלת תענית: בשבעה עשר ב'ה (ובאדר) קמו
עממיא על פליטת ספריא במדינת בִּלְקִיס ובית וְבְדִי (השוה הכפר בית זבדי שלעכשיו במערבה
של דמשק) והוה פורקן לבית ישראל (וע' כהנא, ספרות ההיסטוריא הישראלית א', 8 בהערה). -
לג-לד למשק. ע' י"א ס"ב. - אשקלון... ליפו. ע' י' ע"ה-ע"ז ופ"ה. - ולהגביה את־
לו חמות ירושלם. יוספוס (קדמ' י"ג ה' י"א) מוסיף: ולקומם חלק מחומת המקדש שנהרסה
(כוונתו למבצרי המקדש, שבצד המזרחי היו מחומת העיר ונהרס אותו חלק ע"י אנטיוכוס
אבפטור, ע' ו' ס"ב). - אשר לא־יִקְנוּ ולא יִמְכְּרוּ. במקום שבין המצודה והעיר
העמיד מחיצה גבוהה כדי למנוע משא ומתן בין יושבי העיר והאנשים שבמצודה. להרעיבם
לז בשעת הצורך נתכוון, שלא יוכלו לקנות שם אוכל (ע' י"ג מ"ט). - ויפל. בשעת עבודת
הבנין נפל מן החומה, שהיטוד לא יכול לסבול את התוספת הכבדה שבראש החומה. -
הנחל. נחל קדרון במזרחה של ירושלים. - ויקומם את־הַנִּקְרָא בשם כפנתה. כך הוא
הלשון: τὸ καλούμενον Χαφέναρα. לשון זה קשה לפרשו ואינו בשום מקום אחר, וגם
יוספוס אינו מזכירו. בסורי א' נמסר: וטמרה לדוכתא דמתקריא כספעתא (ובסורי ב':
אפיתא, ובסורי ג' כספיתא). מן ההמשך נראה שכונתו לחלק החומה שהיה לו שם מיוחד.
נראה, שהחומה היא החומה החיצונה שעליה מסופר בדה"ב ל"ג י"ד: ואחרי־כן בנה (מנשה)
חומה חיצונה לעיר־דוד מערבה לגיחון בנחל ולבוא בשער הדגים וסבב לַעֲפֹל ויגביהה.
דלמן (Jerus. 124) סבור שהמלה כפנתה עיקרה: (תחומתא) כַּפְלָתָא, אבל רחוק הוא שיהא
מביא שמה של חומת ירושלים בארמית. - חדיד. Ἀδιδά. עיר בשבט בנימין (ע' עזרא

לט ויבקש טריפון למלך על-אסנה ולשים הכתר בראשו ולשלח
מ יד באנטיוכוס המלך: ויירא פן-יפריעהו יונתן ופן-ינקם-בו וינספח
מא דרך לתפוש אותו להמיתו ונקם ויבא לבית-שאן: ויצא יונתן
לקראתו בארבעים אלה איש בחור למלחמה וילך לבית-שאן:
מב-נג ויירא טריפון כירא בחיל רב ויירא לשלח בו יד: ונקבלהו בקבור
ויעמידהו עם-כל-אחיו ויתן-לו מתנות ויצו לאחיו וילחילו
מד לשמע אליו כאשר לו: ויאמר ליונתן למה הלאת את-קל-הקם
מה הנה ומלחמה אין לנו: ועתה שלח אותם לבתיכם ובחר-לך מתי-
מקפד אשר יהיו אתך ולקח אתי לעבו ואתנה לך ואת שאר-
המקדרי ואת החיל הנשאר וכל אשר על-המסים ואשוב ואלך
מו כי על-כן באתי: ובהאמינו לו עשה כאשר אמר וישלח את-החיל
מו וילכו לארץ יהודה: וישאר אתו שלשת אלפים איש אלפים מהם
מח שלח לגליל ואלף קלכו אתו: ובאשר בא יונתן לעבו ויסגרו אנשי
עבו את-השערים ויתקשוהו ואת כל-אשר-באו אתו קרגו בקרב:
מט וישלח טריפון חיל וסוסים לגליל ואל-העמק הגדול להמית את-
ג כל-האנשים אשר בעד-יונתן: וידעו כי-נתפש ויאבד הוא ואשר
נא אתו ויעזבדו איש את-דעהו ויצאו ערובים נכונים למלחמה: ויראו
נג הרוזפים כי כנפשמם הוא וישובו: ויבאו כלם בשלום לארץ יהודה
ויקבו את-יונתן ואת אנשיו וייראו מאד ובקד כל-ישראל בבי גדול:

ב' ל"ג, נחמ' ו' ל"ג, י"א ל"ד. לפי יוספוס (קדמ' י"ג ו' ה') היתה על הר שבתחיתו
היתה שפלת (τὰ πεδία) יהודה. השה משנה ערכין ט' ו': מוקפות חומה מימות יהושע בן
נון כגון... וקדיד ואונו וירושלם. כמו כן באה חדיד יחד עם אונו ולוד בעזרא ונחמיה (שם),
לפי שהיתה יחד עם אלו בדרך מיפו לירושלים (ע' יוספוס מלחמות ו' ט' א'). במפה של
מידבא המקום Ἀδίατῖς ἢ νῦν Ἀδία הוא צפונית-מערבית למודיעים וצפונית-מזרחית
ללוד. עכשיו הוא הכפר אל חדייתה (الحديثة) ה' או ו' קילומטר מלוד (ע' (Abel, RB 1926, 218).
בשפלה. במערב הרי יהודה. במשנה שביעית ט' ב' נחלקת השפלה לשפלת לוד ושפלת
הדרום. חדיד היתה בשפלת לוד. טריפון. ע' י"א נ"ד ואילך. - למלך על-אסיה.
יש מטבעות ששמו עליהן. - לבית-שאן. Beṣā. היוונים היו קורין לה סקיתופוליס
(יוספוס קדמ' י"ג ו' א'), ע' ה' נ"ב. - בארבעים אלה איש. זהו מחנה המקבים הגדול
ביותר. - ואתנה לך. עיר עכו דמיטריוס I הבטיחה ליונתן (י' ל"ט). - שאר-המבצרים.
שעל החוף, בין עכו ויפו. - כי על-כן באתי. ויונתן האמין לו שבשביל כך הטריח
עצמו ובא. כדי לעשות טובה ליונתן ולהמטילהו על ארץ החוף מעכו ועד יפו - העמק
הגדול. ע' ה' נ"ב. - אשר הם בעד-יונתן. הם אלפים האיש ששלח יונתן לגליל (ע'
נא בפמ"ו). - בנפשמם הוא. כל' הם נלחמים על נפשם. -

נג ויבקשו כל-הגוים אשר סביבותיהם להשמידם כי-אמרו אין-להם
שר ומשיע ועתה נלחם אותם ונשביתהו מאנוש וקרב:
יב וישמע שמעון כיראספ טריפון חיל רב לבוא לארץ יהודה
ב להכחידה: וירא את-הקם כי הוא רועד ופחד ויעל ורושלמה
ג ויקהל את-הקם: ויעזר אותם ויאמר להם אתם ידעתם את אשר-
עשינו אני ואחי ובית-אבי למען התורה והמקדש ואת-המלחמות
ד והמצוקות אשר-ראינו: בגלל זה אבדו אחי קלם בעד ישראל
ה ואומר אני לבדי: ועתה חלילה-לי לחום על-נפשי בכל-עת צרה
ו כי לא טוב אנכי מאחי: אבל אנקם נקמת עמי והמקדש ונשיכם
ו ויפסקם כיראספ כל-הגוים להשמיד אתכם בשנאתם: ותחי רוח
ח הקם לשמע הדברים האלה: וצענו בקול גדול לאמר אתה נשיאנו
ט פחת יהודה ויונתן אסוף: הקלם מלחמתנו וכל אשר תצונו נעשה:
י ויאסף את כל-אנשי המלחמה וימחר לכלות את-חממות וירושלם
יא ויבארה מקביב: וישלח את-יונתן בן-אבשלום ואתו די חיל ליפו
ויגרש את אשר-היו-בה וישאר שם בתוכה:
יב וישע טריפון מעכו בחיל רב לבוא לארץ יהודה ויונתן אתו
יג-יד במשקמו: ושמעון חנה בקריד לפני העמק: וידע טריפון כי קם
שמעון פחת יונתן אחיו וכי עתיד הוא להתגרות אתו מלחמה
טו וישלח אליו מלאכים לאמר: בעד הנפסא אשר קב אחיך יונתן
טז לאוצר המלך לצרכיו עצרנוהו: ועתה שלח בסף מאה כפר ושנים
ז מבניו לערבון לבל-ינסור ממנו כאשר נצא לתקשיו ושלחנוהו: וידע
יז שמעון כי במקמה דברו אליו וישלח לקחת את-הנפסא ואת-הבנים
יח בן-גבאי עליו שגאה גדולה מאת הקם: כי-יאמרו נען אשר לא-

יג א'-טז-כיד. שמעון.

יג-יד האח האחרון מבניו של מתתיהו בן יוחנן הכהן. - אבדו אחי כלם. בטוח
היה שיונתן הומת כבר (ע' י"ב ג') בידי טריפון. אבל הלז חשב שכדאי לו להחזיקו בחיים (ע' בפ"ב
וכ"ג). על מותם של שאר אחיו: של אלעזר ע' ו' מ"ז, של יהודה-ט' י"ח. יוחנן-ט' ל"ו ומ"ב. -
י-ח-כ כל-הגוים. השכנים. - אתה נשיאנו. אותה שעה מינוהו גם כהן גדול (ע' י"ד ל"ה). - וימחר
יא לכלות את-חממות ירושלם. שהתחיל בהן יונתן ולא הספיקה לו השעה לגמור (ע'
י"ב ל"ו-ל"ז). - יונתן. נראה שאחיו של מתתיה בן אבשלום (ע' י"א ע') היה. כנראה
היה אביהם של אלו בוחר לבניו שמות כשמותיהם של בני משפחת המקבים. - את אשר-
היו-בה. את האויבים מבני בריתו של טריפון שהיו שרויים ביפו (ע' יוספוס, קדמ' י"ג ו' ד'). -
יג-טז בחדיד. ע' י"ב ל"ח. - לאוצר המלך. ע' מק"ב נ' י"ג. - כסף מאה ככר.

יט שְׁלַחְתִּי לוֹ אֶת־הַכֶּסֶף וְאֶת־הַבָּנִים אָבִיר: וַיִּשְׁלַח אֶת־הַיְלָדִים וְאֶת
כ מֵאֶת־הַכֶּסֶף וַיִּשְׁקֹר וְלֹא שָׁלַח אֶת־יוֹנָתָן: וְאַחֲרֵי־כֵן בָּא טְרִיפּוֹן לְנַחַל
בְּאֶרֶץ וּלְהַשְׁמִידָהּ וַיִּשָּׁב אֶת־הַדֶּרֶךְ לְאֶדְרָרִים וְשָׁמְעוֹן וּמַחְנֵהוּ עַל־
כא גְּדוֹ הָלְכוּ בְּכָל־אֶשֶׁר־הָלָךְ: וְהָאֲנָשִׁים מִן־הַמַּצִּידָה שָׁלְחוּ אֶל־
טְרִיפּוֹן מִלְּאָכִים וַיִּנְאֲצוּ בוֹ לְבֹא אֲלֵיהֶם דֶּרֶךְ הַמֶּדְבָּר וּלְשַׁלֵּם לָהֶם
כב אֶכְלָל: וַיָּבֵן טְרִיפּוֹן אֶת־כָּל־פְּרָשָׁיו לְלָכֶת וּבְלִילָה הַהוּא הָיָה שֶׁלֹּג
כג גְּדוֹל מְאֹד וְלֹא הָלַךְ מִפְּנֵי הַשֶּׁלֶג וַיִּסַּע וַיָּבֹא לְגִלְעָד: וְכֹאֲשֶׁר קָרַב
כד לְבֵית־שִׁקְמָה הָמִית אֶת־יוֹנָתָן וַיַּקְבֵּר־שָׁם: וַיִּשָּׁב טְרִיפּוֹן וַיֵּלֶךְ לְאֶרְצוֹ:
כה וַיִּשְׁלַח שָׁמְעוֹן וַיִּקַּח אֶת־עַצְמוֹת יוֹנָתָן אֲחִיו וַיַּקְבְּרֵהוּ בַּמּוֹדִיעִים
עִיר אֲבוֹתָיו:

כו וַיִּסְפְּדוּ־לוֹ כָּל־יִשְׂרָאֵל מִסְּפָד גְּדוֹל וַיָּבֹכּוּ אוֹתוֹ יָמִים רַבִּים: וַיָּבֵן
כז שָׁמְעוֹן עַל־קֶבֶר אָבִיו וְאֲחִיו וַיִּנְבִּיחֵהוּ לְמַרְאֵה בָּאָבֵן גּוֹיִת מִפְּנִים וּמֵאֲחוּר:
כח וַיַּעֲמֵד שִׁבְעָה פִּירְמוֹת אֲשֶׁה לְעֵמֶת אֲחֻזָּתָה לְאֵב וּלְאֵם וּלְאֶרְבַּעַת הָאֲחִים:

יט-כ בערך 32,500 א. - וישקרה. טריפון. - לאדור י. א. א. (ואצל יוספוס קדמ' י"ג ז' ב' Δωρα) בגבול יהודה בדרום (דה"ב י"א ט'), עשרה קילומיטר דרומית-מערבית לחברון, עכשיו הכפר דורה. - על-ידו הלבנון. הם היו הולכים לארך השפלה לדרום ושמעון וחילו על ידם דרך ההרים - וההרים מגן להם, - כדי לתפוס מקום ביניהם ובין ירושלים. - דרך המדבר. דרך מדבר יהודה, במערבו של ים המלח. - וישלח להם אכל. כי החומה שהגביהה יונתן בין הר הבית ובין המצודה (י"ב ל"ו) היתה מפריעתם מהשיג צרכי אוכל (וע' לקמן בפמ"ט-נ'). ולא הלך מפני השלג. דלמן (AUS, I, 233) מתאר סופת שלג גדולה (שהיתה ט' י"ב בפברואר 1910): „עד לגובה של מיטר היה השלג, ואי אפשר היה לקבור מתים, האכרים היה מובדלים מן העיר (ירושלים). גיי בתים נפלו וקברו אנשים ובהמות. בכמה מקומות נשברה מחציתם של כל עצי הזית". חוץ ממה שלסוסים היתה קשה ההליכה נטשטשו ג"כ הדרכים מחמת השלג. - ויבא לגלעד. ודאי הלך מסביב לקצה הדרומי של ים המלח. - גלעד כאן במובנו הרחב, הכולל כל ארץ מזרח הירדן (השוה ה' ט'). - במקום הלשון ויקבר שם הנוסח בולג': ואת בניו. ודאי המית טריפון עם יונתן גם כד-כה לבניו. - לארצו. לסוריה. - במודיעים. ע' ב' א'. - ויגביהו למראה. עשאו כו גבוה שיחא נראה למרחוק (ע' בפכ"ט). - באבן גזית מפנים ומאחור. יוספוס (שם) כתב: מאבן לבנה וגוית. נראה שכונתו שהאבן היתה גזית מכל עברה. - שבע פירמות. ἐπὶ πύργῳ πύργῳ, המלה πύργῳ, שנמצאת אצל הסופרים היוונים (השוה, למשל, הירודוטוס ב' קכ"ו, ועוד), ממשיכין מן הלשון המצרית, שבה הגובה הזקוף היה נקרא pīr-em-us (E. Revillout, Rev. Eg. II, 305-309) מביאו Flinders Petrie במאמרו באנציקלופדיה בריט' 11, כ"ב (1883). כאן נמסר בעברית: פִּירְמָה (על דרך השמות המצרים פִּירְחִילַת שמות י"ד ב', פִּירְכֶּסֶת יח' ל' י"ו). הסורי מסר: שבע נפשו. השימוש בשם נפש היה רגיל לענין ציון על גבי הקבר. השוה, למשל, בכתבת נבטית מלפני סה"נ: דא נפשא די אב... די בנה לה אבוה-זה הציון של אב... שבנה לו אביו (ע' Cooke NSI, 214). והשוה שקלים ב' ה' יבנה לו נפש על קברו, ועוד (שם): אין עושין נפשות לצדיקים. ואולי היו נוהגים לעשות הנפש שעל גבי הקבר

כט וְלָהֵן עָשָׂה מְלָאכָת מַחְשָׁבָת וַיַּעֲמֵד מִסְבִּיב עַמּוּדִים גְּדוֹלִים וַיַּעַשׂ עַל־
הַעַמּוּדִים חֲלִיצוֹת לְשֵׁם־עוֹלָם וְעַל־יַד־הַחֲלִיצוֹת פְּתוּחֵי אֲנִיּוֹת לְהִרְאוֹת
לְכָל־יֹדְרֵי הַיָּם: זֶה הַקֶּבֶר אֲשֶׁר עָשָׂה בַּמּוֹדִיעִים עַד־הַיּוֹם הַזֶּה:
לא וְטְרִיפּוֹן הָלַךְ בְּמַרְמָה עַם־אֲנָטוֹכּוֹס הַמֶּלֶךְ הַצָּעִיר וַיִּמִּיתֵהוּ:
לב וַיִּמְלֹךְ פַּחְתָּיו וַיִּשֶׁם עַל־רֹאשׁוֹ כֶּתֶר אֶסְתֵּה וַיַּעַשׂ רָעָה גְדוֹלָה בְּאֶרֶץ:
לג וַיָּבֵן שָׁמְעוֹן אֶת־מִבְצָרֵי יְהוּדָה וַיַּקְיֵם בְּמִגְדָּלִים גְּבוּהִים וּבְחֻמוֹת
לד גְּדוֹלוֹת וּבְשָׁעָרִים וּבְבָרִיחִים וַיִּשֶׁם אֶכְלָל בְּמִבְצָרִים: וַיִּבְחַר שָׁמְעוֹן
אֲנָשִׁים וַיִּשְׁלַח אֶל־דְּמִטְרִיוֹס הַמֶּלֶךְ לַעֲשׂוֹת הַנְּחָה לְאֶרֶץ בִּי כָל־

בתבנית פִּירְמָה, כנראה מן יד אבשלום שבירושלים ועוד. ואפשר שאף כאן היה בעברית: שבע נפשות. - אשה לעמת אחותה. נראה, שהשביעית שהכין לעצמה, בודדת, בלי בת-זוג, עמדה. - מלאכת מחשבת μηχανήματα (=מכונות למלחמת מצור). לפי ההמשך נראה שכאן יש למלה זו משמעות של מושג כללי לכל אותן הגילופין של סמל שנחרתו על העמודים כמו שהוא מספר בסמוך. לתרגום זה השוה בע': דה"ב כ"ו ט"ו חשבנות מחשבת חושב=μηχανὰς μεμηχανεμένους λογιστοῦ. - עמודים גדולים. לפי יוספוס מונוליתין (=מאבן אחת) היו וכעין סטיו (στοῦ) נעשו מסביב לבנין. - חליצות. πανοπλία = כל השייך לנשקו של איש צבא. השוה ש"ב ב' כ"א ואחוז לך אחד מהנערים וקח-לך את תְּלִיצָתוֹ. הסורי מסר: וגלף על אסטונא כל מאני זינא דקרבא (=ופפח על העמודים כל כלי זין של מלחמה). - פתוחי אניות. כל הגילופין הללו היו סמל נצחונות המקבים שנצחו ביבשה ובים (בכבוש יפו, ע' י' ע"ו, י"ב ל"ג ואילך, י"ד ה'). - יורדי הים. τῶν πλεόντων τῶν θαλάσσαν. כן הוא גם הלשון בבן סירא מ"ג כ"ד (בעברית וביוונית). - עד-היום הזה. לשון קצר, וכונתו: (ועומד) עד היום הזה. ואע"פ שעדיין לא עבר זמן רב למן העמדת הציון על קברם של המקבים ע"י שמעון ועד שנכתבו הדברים הללו, מכל מקום כעין סיפוק יש לו לכותב: לאחר שנות חירום שעברו במשך הזמן עדיין המצבות במקומן עומדות ובעינינו! - המצבות נשתמרו גם כמה זמן אחר כך. יוספוס אומר: הם והבנינים שעל קברי המקבים נשמרו עד היום. ואבסיביוס (בערך 320 לסה"נ) אומר באונומסטיקון: מודיעים... ומשם היו המקבים, שמצבות קבריהם (sepulchra) מראים שם גם היום (hodieque). - לפי ליביוס (Epit. LV), וע' יוספוס קדמ' י"ג ז' א': „[אנטיוכוס] בנו של אלכסנדר מלך סוריה כשהיה רק בן עשר נהרג במרמה ע"י אפיטרופוסו דיודוטוס, המכונה טריפון, בעזרת רופאים משוחזדים ששיקרו לעם ואמרו שהוא חולה במחלת אבנים (Calculus) ובשעת הניתוח המיתוהו. - מתוך ההמשך נראה שאנטיוכוס VI נרצח בשנת ק"ע לשטרות (ג"א תרי"ט לב"ע), שהרי המאורעות המסופרים לקמן (בפמ"א-נ"א) חלו בתחלת שנת קע"א, ואם כן מלך פחות משלש שנים (השוה לעיל י"א ל"ח-מ'). ולפי יוספוס (קדמ' י"ג ז' א' ב') מלך אנטיוכוס VI ארבע שנים וטריפון שלש שנים. ולפי ליביוס (Epit. LIV) אנטיוכוס VI בן שנתים היה כשנטלהו טריפון מידי דיאוקלס הערבי ובשעת מותו היה כבר בן עשר (שם, LV). - וימלך תחתיו. מלכותו של טריפון ארכה כשלש שנים ומחצה (139-142 לפני סה"נ). - אסיה. ע' ח' ו'. - בשעה שטריפון ודמיטריוס היתה מלחמה ביניהם על כתר המלכות של סוריה מצא לו שמעון שעת הכושר לחזק את ארץ יהודה במבצרים. - וישם אכל במבצרים. שיוכלו לעמוד בפני מצור. - וישלח אל דמיטריוס המלך. על המתנות ששלח ביד השליחים מסופר בפל"ו. - לעשות הנחה. טיבה של הנחה זו נראה מאגרת המלך בפל"ו ואילך. -

לה מעשי טריפון היו חמם: וישלח אליו דמטריוס המלך בדברים האלה וישנהו ויקתבו לו את-האגרת הזאת:

לו המלך דמטריוס לשמעון הכהן הגדול ואזהב מלכים ולזקנים ולעם-היהודים שלום: את-עשרת הזהב וענת-התקור אשר-שלחתם קבלנו ונכונים אנחנו לעשות לכם שלום רב ולכתב לאשר על

לה המסים לעשות לכם הנחות: ואשר קנימנו לכם קנם ומהבצרים אשר-בניתם לכם יהיו: ואנחנו נשא את-שגיאותיכם ואת-פשיעכם עדי-היום הנה ונמסר הכתר שאתם תביים ואם שלמו מסים אחרים

מ בירושלם לא ושלמו עוד: ואם יש בכם ראויים להכתב בין-האנשים אשר אתנו וכתבו והנה בינינו שלום:

מא-מג בשנת שבועים ומאה הוסר על הגוים מישראל: ונחל עם-ישראל לכתב בספרים ובשטרות בשנת אחת לשמעון הכהן הגדול וישר-האצבא וישיא היהודים:

מג בימים ההם תנה [שמעון] על-גזר ויבס אותה במחנות וישש

לו-לו ולזקנים. הם חברי המועצה (= *γερονται*). השוה לעיל י"ב ו', וכן א' כ"ו. - וענף התמר. ודאי היה זה שבט (או שרביט) של זהב בתבנית של עץ תמר (סמל של נצחון). ושניהם-השבט והעטרת-מסימני מלכות הם (השוה מק"ב י"ד ד'). - ואשר קימנו לכם. ע' י"א ל'-ל"ז. - הוא סולח להם השגיאות והפשעים של דברים שבפוליטיקה. ודאי יש כאן רמז למה שהיו היהודים על צדו של טריפון בראשית מדרו (ע' י"א ג"ז ואילך). - וימסר הכתר. ע' י' כ"ט. - בירושלם. תפס ירושלים במקום ארץ יהודה. - הוא מחשיב לאנשי צבא מן היהודים (ע' י"א מ"ז). - בשנת שבועים ומאה. ג"א תרי"ט לב"ע. - הוסר על הגוים מישראל. הוסר הלחץ של הגוים, ואע"פ שעדיין היו תלויים בהם מכל מקום השלטון המלא היה ביד הכהן הגדול שהיה לו תאר של נשיא (= *ἐθναρχος*, ע' י"ד מ"ז, ט"ו א'). - ישראל. הנהיגו תאריך חדש מתקופת חירות זו. ממנין חדש זה נשתמרו מטבעות משנות א' ב' ג' ד' (ע' ט"ו ו'). השוה ר"ה י"ח ב' (= מגלת תענית): בחלתא בתשרי בטילת אדכרתא מן שטרייא, שגורה מלכות יון גורה שלא להזכיר שם שמים על פיהם וכשגברה מלכות חשמונאי ונצחום התקינו שיהיו מזכירין שם שמים אפילו בשטרות, וכך היו כותבים: בשנת כך וכך ליוחנן כהן גדול לאל עליון. וכשמעון הכמים בדבר אמרו למחר זה פורע את חובו ונמצא שטר מוטל באשפה, - וביטלו. ואותו היום עשאוהו יו"ט. - גזר. אע"פ שבכל הכ"ו והתרגומים הנוסח הוא *Ἰαζαν* (= *יה*), מכל מקום נראה שהנכון הוא גזר (כמו שאצל יוספוס, קדמ' י"ג ו' ז' ומלחמות א' ב' ב' *Ἰαζαραν*= מפני שגזר היתה יותר קרובה לחקרא, והיא היתה תכליתו של שמעון כדי להגן על חקרא, וכך נראה ממה שנאמר לקמן בפמ"ח, ששמעון בנה לו בית בעיר הכבושה, ובפמ"ג נאמר שיוחנן בנו ישב בגזר ודאי בבית שבנה לו אביו), אבל שמעון נתישב בירושלים בהר הבית (ע' בפמ"ב), חוץ מזה בא זכר של כיבוש גזר ע"י שמעון לקמן י"ד ו' ול"ד. ועוד ט"ו כ"ח דורש אנטיוכוס VII טידיטס שימסרו לו את העיר וט"ז א' מדובר עליה שהיא נחלתם של היהודים. ונראה כי י"ד ל"ד נרמז לכיבוש זה של גזר, באמרו ששמעון, בצר... את גזר... אשר ישבו בה האויבים

מד מלכרת-עיר ונקריבה לעיר ונר מנדל אחד ויבכשהו: ויקצצו האנשים אשר במלכרת העיר לתוך-העיר ותהי מבוכה גדולה בעיר: וישלו אנשי העיר עם-נשיהם ושפם עליהחומה קרועי בגדיהם ויאצקו בקול גדול מבקשים מאת שמעון לתת להם זמין: ויאמרו אל-תעש לנו כרשעתנו כי אם-בחסדך: ויעתר להם שמעון ולא נלחם אותם ויגרשם מן-העיר ויטוהר את-הבתים אשר היו בהם האלילים וכוה בא לתוכה שר ומלחלל: ויסר ממנה כל-טמאה וישבו בה אנשים המקומים את-התורה ויבצרה ויבן-לו כה בית: והאנשים מן-המצודה בירושלם נעצרו לצאת ולכוז לארץ ולקנות ולמכר וירעבו מאד וינקעו מהם רבים ברעב: ויקראו אל-שמעון לקחת זמין וימן להם ויגרשם משם ויטוהר את-המצודה מן-השקוצים: ויבא אליה בשלשה ועשרים לחדש השני בשנת אחת ושבעים ומאה כהלל ובכפות תמרים ובכנורות ובתפים ובנגלים ובשירים ובמירות כי נשמר אויב גדול מישראל: ויקים לעשות שנה שנה את-היום ההוא בשמחה: ויבצר הררי-המקדש אשר על-יד-

לפנים ויושב שם יהודים. אבל את עזה כבשו היהודים רק כחמשים שנה אחר כך (בשנת 96 לפני סה"ס). - על מקומה של גזר ע' ד' ט"ו. - מלכדת עיר. *ἐλεπολις* (בע' אין שם זה), והיא מכונת מצור (שהמציא דמיטריוס פוליאורכטיס כשהיה צר על סאלמיס בקפריסין). בתוך המכונה היה מקום למאתים אנשי חיל, חוץ מאותם שהיו עובדים בה (תיאור המכונה ע' בערך Helepolis אצל Smith, Dict. of Greek and Roman Antiq. - ויעתר להם שמעון. ע' מק"ב י"א י"ד. - ויטוהר את-הבתים. ע' א' נ"ה. - ויבן-לו בה בית. ע' בפמ"ג, בחפירות גזר מצאו את ביתו של שמעון. הבנין נעשה מאבני גזית. תבניתו היתה יוצאת מן הכלל, לבנין היה שער נהדר שהיה מוליך לתוך חצר. גם היה שם תיעול בשיטה טובה (ע' Macalister, Excavations of Gezer II, 209-223). - סוף סוף בא היום שאליה היה מקוה יונתן: הוא, יונתן, הגביה חומה בין הר הבית והמצודה, כדי שלא יהא בידם של אנשי המצודה לקנות צרכי אוכל (ע' י"ב ל'). ועכשיו, כשנחרעו, עלה לו לשמעון לגרשם משם. - שמעון נתן להם זמין, עשה אתם שלום, אבל גרשם, כלו' זה היה טיבו של אותו שלום שילכו להם משם ויפטרו מהם. כך השיג שמעון את המצודה לירושלים ולארץ יהודה וחירות גמורה לישראל. - לחדש השני. חדש אייר. - בשנת אחת ושבעים ומאה. ג"א תר"כ לב"ע. - ובכפות תמרים. סמל של שמחה (השוה מק"ב י' ו'). - אויב גדול. השוה א' ל"ג ואילך. - ויקים לעשות... את-היום ההוא. השוה מגלת תענית ב': בעשרין ותלתא ביה נפקו בני חקרא מירושלם. מפני שהיו מצרים להם לבני ירושלם ולא היו ישראל יכולין לצאת ולבא מפניהם ביום אלא בלילה, וכשגברה ויד בית חשמונאי הגלו אותם משם, ואותו היום שעקרום עשאוהו יום טוב. - אשר על-יד-המצודה. לפי יוספוס (קדמ' י"ג ו' ז') הסיר שמעון את המצודה עד היסוד כדי שלא יוכלו האויבים למצא בה עוד עזר לפעולותיהם הרעות, כמקודם. ואחר כך הסיר את כל אותו ההר, שהיתה עליו

נד המצודה וישב שם הוא ואשר אתו: ונרא שמעון את-יוחנן בנו כי איש הוא ונעמידהו לשור כל-הצבא וישב בגזר:

יד ובשנת שנים ושבעים ומאה אסף דמטריום המלך את-חילו וילך למדי למשך עזרה לו למען ילחם את-מדיפון: וישמע ארשקה מלך פרס ומדי כי-בא דמטריום בגבולו וישלח את-אחור שריו לתפש אותו חי: וילך ונך את-מחנה דמטריום ויתפשאו ויביאהו אל-ארשקה וישימהו במשמר:

ד ותשקט הארץ כל-ימי שמעון ויבקש טוב לעמו וישיב בעיניהם שלמונו ויבגדו כל-הנמים: ומלכד כל-בגדו לקח את-נפו לחוף ונעש מבוא לאוייבים: ונרחב את-הגבולות לעמו וימשל בארץ:

המצודה, כדי להרים בזה את הגבעה שעליה עמד המקדש. עבודה זו נעשית ע"י העם, לאחר שהסביר להם שמעון חשיבותו של הענין, ועסקו בזה במשך שלש שנים יומם ולילה, בלי הפסק, עד שנעשה כל אותו מקום של הר המצודה אדמת מישור, ולמן אז היה המקדש גבוה מכל העיר. נראה שהיה לו, ליוספוס, מקור לזה (נגד פקפוקיו של דלמן Jerus. 129, הטוען שלא נזכר ענין זה במק"א). - וישב שם. בהר הבית. שמעון התישב סמוך למקדש, שהרי סוף סוף כהן גדול היה, ואת יוחנן בנו עשה שר צבא (כאמור בפ"ד) וודאי הושיבהו בגור בביתו שבנה לו (ע' בפמ"ח). - את-יוחנן בנו. הוא יוחנן הורקנוס. - כי איש הוא. כלו' גבור חיל. - וישב בגזר. ודאי בביתו של אביו (ע' בפמ"ח). -

יד וילך למדי למשך עזרה לו. קשה הענין שסתם הכותב כל כך ואמר בקיצור וכמעט ברמז שהלך דמיטריוס עם חילו למדי דוקא למשוך לו עזרה. לפי יוספוס נקרא דמיטריוס מאת מי שהיו נתיניו קודם לכן ושנכבשו אח"כ ע"י ארשקה שיבא לשהררם מעולה של פרס. בעזרתם של אלו - כך מספר יוסטינוס (9, 38) - נצח בהרבה מלחמות, אלא שאח"כ עלה בידיהם של אויביו ליקח אותו בשבי. לפי יוספוס עלה לו לדמיטריוס לצאת אח"כ לחפשי, ולפי אפיאנוס הצליח אפילו לשאת את בתו של מלך פרס לאשה. הכותב מספר כאן רק על מלחמתו של דמיטריוס עם פרס מפני שרק זה נחזק לו לרגל הסיפור על פעולותיו של שמעון בכיבוש המצודה ובשאר עבודותיו. - ארשקה (זהו צורתו הבבלית של השם

ב Ἀρσάκης, ק' 340 Kugler) מתואר כאן כאילו הוא שם פרטי של מלך פרס ומדי, שהיו הפלכים העיקריים במלכות הפרתיים שהיתה מתפשטת עד ארץ הדו. ובאמת אין ארשכה שם פרטי, אלא תאר של מלך בפרתיה (תאר זה ניטל בהשאלה משמו של המיסד הראשון למלכות הפרתיים), ואינו אלא כעין התאר של פרעה שהיה ניתן למלכי מצרים. שמו הפרטי של ארשכה זה היה מקדך I (מלך בש' 138-171). - לתפש אותו חי. ודאי היתה לו בזה כוונה מיוחדת להוציא מזה תועלת, שיתפשוהו דוקא חי ולא מת (כיוצא בזה הוא שביו של יונתן בידי טריפון, שאף הוא, טריפון, הניחוח זמן מה בחיים מתוך כוונה מיוחדת). - לקח את-נפו לחוף. יותר נראה שהיה כתוב לקחוז (השוה תהל' ק"ו ל' בע' אלקוז), או למנח (ישע' כ"ג י'). - בחשיבות זו של נמל נשארה יפו עד עכשיו, כלו' עד שבנו נמל יהודי בתל-אביב והשאירו נמל יפו לנכרים. - ויעש מבוא. עשה את יפו מבוא לאיי הים, כלו' לאיים והחוף של ים התיכון. - השיר של שבח לשמעון נטלוהו הכותב - כך נראה - ממקום אחר, אולי מפי

ז ויאסף שבי רב וישלט בגזר ובקבית-צור ובמצודה ולא הנה מתקומם-לו: ונעבדו אדמתם בשלום ונעציר-השדה את-פרנסם: כלם על-טוב נדברו ויתפחורים כבוד לבשו ובגדי מלחמה: ונעשן למקומות מבצר ונתהלתו בגוים ספרו:

ח וישב ישראל לקטח ויהא רץ נתנה וכולה וקנים ברחובות ישבו ובתולות תפארת עשפו לערים המצויא אכל עד-קצה הארץ ונקרא שם-בגדו עשה שלום על-הארץ וישבו איש פחת נפנו ותאנתו ולא נשאר נלחם-בם על-ארץ ויתמך כל-עני עמו וינסוק ידי שמריהו ויבן את-התורה דרש ויבן את-המקדש פאר ויבן את-כלי הקדש:

ט וישמע ברומי ביימת יונתן ועד-אשפרטה ובאה השמועה ויתעצבו מאד: וישמעון אחיו הנה כהן גדול תחתיו והוא שליט הארץ והערים אשר בה: ויקתבו אליו על-לוחות נחשת למדש אתו את-האבה והאת-הבית אשר-הקימו את-יהודה יס-כ ויונתן אחיו: ויקראו לפני העדה בירושלם: וזה פתשן האגרות אשר שלחו בני אשפרטה

ראשי האשפרתיים והעיר לשמעון כהן גדול ולקנים ולבכנים ולשאר עם-היהודים האחים שלום: המלאכים אשר נשלחו אל-עמנו הודיעו לנו על-בגדכם ותפארתכם ושמחנו לבואם: וכתבנו דבריהם במועצות העם לאמר נומיניום בן-אנטיוכוס ואנטפטרס בן-יוסון

ז העם, ושילבחו בתוך הרצאתו (וע' בפ' א' כ"ו). - ויאסף שבי רב. ודאי כוונתו ליהודים שבויים בארצות אחרות שבמאמציו של שמעון נשתחררו ונאספו תפוצותיהם ליהודה. - בגזר. ע' ד' כ"ט, י"ג מ"ג ומ"ט-נ"א. - ובבית-צור. ע' י"א ס"ה-ס"ו. - והמצודה. חקרא. ע' י"ג מ"ט-נ"א. - מתוך המצודה. - פי"ד אולי שיעורו:

יד וישע כל-עני עמו ויבן את-התורה דרש ויבן את-כלי הקדש

ח-כ את יהודה ויונתן. ע' ח' י"ז-ל', י"ב א' וג' ד'. - ראשי האשפרתיים. המלך האחרון באשפרטה היה פילקס (בערך 211 לפני סה"ג), ואחריו משלו בה הטיקנים (עד שנת 192, שהסירן האחרון, נביס, נהרג באותה שנה). אחר כך היתה הממשלה בידי האיופריין, ולאלו מתכוון הכותב. - והעיר. אנשי העיר היו בעצה אחת עם ראשיהם. - נומיניוס...

כג מלאכי היהודים באו אלינו לחדש אתנו את-האֱלֹהִים: וישיב לָעַם לקבל את-פְּנֵי הָאֲנָשִׁים בְּקָבוֹד וּלְקַבֵּם פִּתְשָׁן הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּסָפָרִים הַגְּלוּיִים לָעַם לְהוֹיֹת לְזָכָר לָעַם-הָאֲשֶׁר-טָמְאוּ וּפִתְשָׁן הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּתַבּוֹ אֶל-שִׁמְעוֹן הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל:

כד אֶחָד־בָּן שָׁלַח שִׁמְעוֹן אֶת-נוֹמִיָּהוּ לְרוֹמִי וּבִירוֹ מִן זָהָב גָּדוֹל אֶלָּה מְנָה מִשְׁקָלוֹ לְהָקִים אֶתֶּם אֶת־הַבְּרִית:

כה ובשִׁמְעֵי הָעָם אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֹּאמְרוּ מִה־תִּתְּנָה נִמֵּן לְשִׁמְעוֹן וּלְבָנָיו: כִּי עָמַד בְּאֻמּוֹנָה הוּא וְאָחִיו וּבֵית־אָבִיו וּבְנֵיָם אֶת־שִׁנְאֵי יִשְׂרָאֵל מִגְּלִיָּהֶם וּנְקֻמָּתָם הִפְשָׁה וַיִּבְתְּבוּ עַל־לִוְחוֹת נְחֹשֶׁת וַיְשִׁימוּ עַל־עַמּוּד בְּהֶרֶצִיּוֹן: וְזֶה פִתְשָׁן הַבְּתָב

כז בְּשִׁמּוֹנָה עָשָׂר בְּאֵלּוּל בִּשְׁנַת שְׁתַּיִם וּשְׁבַעִים וּמֵאָה וְהִיא שְׁנָה שְׁלִישִׁית לְשִׁמְעוֹן כֹּהֵן גָּדוֹל שְׂרֵעִם־אֵל: בְּקֶהֱל גָּדוֹל שֶׁל כֹּהֲנִים וְעַם וְרָאשֵׁי אָמָה וּזְקֵנֵי הָאָרֶץ הוֹדַע לָנוּ: אֶחָד־אֲשֶׁר פָּעֲמִים הִרְבָּה הָיוּ מִלְחָמוֹת בָּאָרֶץ וּשִׁמְעוֹן בְּרִמְתָּתָהּ בְּרִבֵּי יוֹרִיב וְאָחִיו שָׁמוּ אֶת־נִפְשָׁם בְּכַפָּם וַיַּעֲמְדוּ נֹגֵד אוֹיְבֵי עַמָּם לְקַבֵּם אֶת־מִקְדָּשָׁם וְאֶת־הַתּוֹרָה

ל וּבְשֵׁם גָּדוֹל פָּאָרוּ אֶת־עַמָּם: וַיִּקְהַל יוֹנָתָן אֶת־עַמּוֹ וַיְהִי לָהֶם לִכְהֵן גָּדוֹל וַיֹּאסֶף אֶל־עַמּוּ: וַיִּרְצוּ אוֹיְבֵיהֶם לְנַחֵל בְּאֶרְצָם לְהַתְּרִיב אֶת־אֶרְצָם וּלְשַׁלֵּם יָד בְּמִקְדָּשָׁם: אֲזַי יָקִים שִׁמְעוֹן וַיִּלָּחֶם בְּעַד עַמּוֹ

וַיִּזְאָ רַבּוּשׁ רַב מֵאֲשֶׁר־לוֹ הוֹצִיא וַיַּחֲמֹשׁ אֶת־אֲנָשֵׁי הַחֵיל מֵעַמּוֹ וַיִּמָּן לָהֶם שָׂכָר: וַיִּבְצֹר אֶת־עָרֵי יְהוּדָה וּבֵית־צוּר וְעַל־גְּבוּלוֹת יְהוּדָה אֲשֶׁר הָיָה שָׁם לְפָנִים נִשְׁקׁ הָאוֹיְבִים וַיִּשֶׁם שָׁם מִצֵּב אֲנָשִׁים לִדְ: וְהוֹדִים: וְאֶת־יָפוֹ בָּצָר אֲשֶׁר עַל־הַיָּם וְאֶת־גֹּזֶר אֲשֶׁר עַל־גְּבוּל אֲשֶׁדּוֹד

כד ואנטפטרס. אותם הצירים ששלח יונתן בשעתו לרומי ואשפרטה (ע' י"ב ט"ז). - פסוק כ"ד מפריע את ההמשך שבין פכ"ג ופכ"ה, ואולי מקומו הנכון אחר פט"ו. - במגן זהב. ע' ו' ל"ט. - אלף מנה משקלו. משקל כבד מאד (המנה היווני היה בו יותר מט"ו אוקיות), השהו ט"ו ית. - בשנת שתיים ושבעים ומאה=ג"א תרכ"א לב"ע. - שנה שלישית. ע' י"ג מ'. - שר-עם=אל=ἐν Σαμαρέλ (ובסורי מסר: שר ישראל=באיסראל). נראה שהמתרגם היווני מסר את התאר של שמעון בעברית, אלא שהלבלרים חשבו מלה עברית זו לשם מקום והוסיפו ἐν (ב) בראשה. - ה'י"ז. כן בנוסח L (וכן וולג': nota facta asunt haec, ונכון. - בני יורירב. ע' ב' א'. - שמו את-נפשם בכפם. ביווני: מסרו את נפשם לסכנה (τῷ κυνδύνῳ). - ויבצר את-ערי יהודה. ע' י"ג י"ג. - ובית-צור. ע' ד' כ"ט. מחמת רוב השיבותה כמקום מגין על בית המקדש הזכירה קודם. - ואת-יפו בצר. ע' י"ב ל"ג-ל"ד. - ואת-גזר. ע' י"ג מ"ג-מ"ה. - על היכלו של שמעון שמצאו בחפירות גזר ע' לעיל י"ג מ"ה. - אשר על-גבול אשדוד. נראה שגבולות

לה אשר ישבו האויבים לפני שם ויושב שם יהודים ואת כל-הצָרָה לתקן אותן שם בתוכן: וַיֵּרָא הָעָם אֶת־אֻמִּיָּהוּ שִׁמְעוֹן וְאֶת־הַקָּבוֹד אֲשֶׁר רָצָה לַעֲשׂוֹת לָעַם וַיְשִׁימוּהוּ נָשִׂיא לָהֶם וְכֹהֵן גָּדוֹל וְעַן עֲשׂוֹתוֹ אֶת־כָּל־אֵלֶּה וּבְעַד הַצָּדֵק וְהָאֻמּוֹנָה אֲשֶׁר שָׁמַר לָעַם וַיִּבְקֹשׁ בְּכָל־דְּבָר אֶת־עַמּוֹ: וּבְנֵי הַצָּלִים בְּיָדוֹ לְגַרֵּשׁ אֶת־הַגּוֹיִם מֵאֶרְצָם וְאֲשֶׁר בְּעִיר דָּוִד אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר עָשׂוּ לָהֶם מִצּוּדָה אֲשֶׁר מִמָּנָה הָיוּ יוֹצֵאִים וּמְטַמְּאִים מִסְבִּיב לְמִקְדָּשׁ וַיַּעֲשׂוּ רָעָה רַבָּה בְּקִדְשׁ: וַיּוֹשֶׁב בָּהּ אֲנָשִׁים וְהוֹדִים וַיִּבְצֹרָה לְבִטְחוֹן הָאָרֶץ וְהָעִיר וַיַּגְבִּיהָ אֶת־חֲמוֹת יְרוּשָׁלַם: וְהַמֶּלֶךְ דְּמִטְרִיּוֹס קָנָם־לוֹ אֶת־הַבְּהֵמָה הַגָּדוֹלָה בְּגִלְלָל אֵלֶּה: וַיְשִׁימָהוּ בְּאוֹרְקִיו וַיִּבְכְּדֵהוּ בְּבוֹד גָּדוֹל: כִּי שָׁמַע אֲשֶׁר נִקְרָאוּ הַיְּהוּדִים מֵאֵת הַרֹמָיִים אוֹיְבִים וּבְנֵי־בְרִית וְאֲחִים וְכִי פָגְשׁוּ מִלֵּאכִי שִׁמְעוֹן בְּקָבוֹד: וְכִי הַיְּהוּדִים וְהַכֹּהֲנִים נֹאמְתוּ לְהוֹיֹת לָהֶם שִׁמְעוֹן לְנָשִׂיא וּלְכַהֵן גָּדוֹל לְעוֹלָם עַד־אֲשֶׁר יָקִים נְבִיא אֱמֶת: וְלְהוֹיֹת לָהֶם לְשֶׁר־צָבָא וּלְדָאָג לְמִקְדָּשׁ וּלְהַעֲמִיד בְּיָדוֹ מִלֵּאכֶתוֹ וְעַל־הָאָרֶץ וְעַל־הַמִּבְצָרִים: וְכִי יִדְאָג לְמִקְדָּשׁ וְכָלֶם יִשְׁמְעוּ בְּקוֹלוֹ וְכִי יִבְתְּבוּ בְּשִׁמּוֹ כָּל־הַשְּׂטָרוֹת בָּאָרֶץ וְכִי יִלְבֹּשׁ אֶרְנָמָן וְזָהָב וְשָׂא: וְלֹא יוּכַל אִישׁ מִן־הָעָם וְהַכֹּהֲנִים לְבַטֵּל דְּבָר מֵאֵלֶּה וּלְדַבֵּר נֹגֵד דְּבָרָיו וּלְאָסֶף אֶסְפָּה בָּאָרֶץ בְּלִעְדֵּיו וּלְלַבֵּשׁ אֶרְנָמָן וּלְקַרֵּם קָרָם וְזָהָב: וְאֲשֶׁר יַעֲשֶׂה דְבָר נֹגֵד כָּל־אֵלֶּה אוֹ יִבְטֵל דְּבָר מֵאֵלֶּה אֲשֶׁם יִהְיֶה: וַיֹּאמְרוּ כָּל־הָעָם לְקַבֵּם לְשִׁמְעוֹן לַעֲשׂוֹת בְּדְבָרִים הָאֵלֶּה: וַיִּקְבַּל שִׁמְעוֹן וַיֹּאמְרוּ לְהוֹיֹת כֹּהֵן גָּדוֹל וְלְהוֹיֹת שְׂרֵעִיָּה וְנָשִׂיא הַיְּהוּדִים וְהַכֹּהֲנִים וְלַעֲמֹד עַל־

אשדוד היו הולכים ומתפשטים עד כאן (כי אשדוד רחוקה מגזר כ"ח קילומטר דרומית-מערבית). - אשר ישבו... שם ע' ד' ט"ו, ט' נ"ב. - ויושב שם יהודים. ע' י"ג מ"ח. - מארצם. של היהודים. ע' י"ג מ"ט, י"ד ל"א. - ואשר היו בעיר דוד. ע' י"ג מ"ט-נ"א. - תמוה מה שהוא אומר כאן ששמעון ביצר את המצודה בירושלים, שהרי להפך שמענו שהסיר את בנינה ושטש את מקומה (ע' לעיל י"ג נ"ג)! - קים-לו. ע' י"ג ל"ו. - ואחים. תיבה מיותרת (והשוה בפ"ה, שרק על אהבה וברית מדובר). - ולכהן גדול לעולם. יש כאן הד של הלשון אתה-כהן לעולם (תהלי ק"י ד'). - עד-אשר יקום נביא אמת. אשגרה לשונית היא ומשמעותה: לעולם ועד. כיצא בזה היו משתמשים גם בזמן עבר לענין: מימי קדם (ע' לעיל ד' מ"ו). - ולהעמיד בידו. καθισθάναι δὲ αὐτοῦ (כהגחתו של Risberg 16/17), במקום δὲ αὐτοῦ. - וזהב ישא. הכוונה לקרס הזהב שפורפין בו המלכים את לבוש הארגמן (ע' בפמ"ד, וכן ח' י"ד, י' כ' ופ"ט). - ונשיא. ἐθνάρχης. תאר הוא שהיה ניתן לנשיאים וסלים, כמו שמעון, ארכילאוס (יוספוס קדמ' י"ז י"ג ד'), חרתת (ב' קורניתיים י"א ל"ב), ועוד. כמו כן היה התאר של אתנרכים לראשי הקהלה

מח בלם: ואת-הכתב הזה צווי לשים על-לוחות ולתעמידם בתוך-
טט נדר המקדש במקום מצנן: ופתשנן מאלה להניח בלשכת האוצר
למען יהיה לשמעון ולקניז:
טו וישלח אנטיוכוס בן-דמטריוס המלך אגרות מאני הים אל-
ב שמעון הכהן ושר היהודים ולכל-העם: ובהן הזה כדבר הזה:
המלך אנטיוכוס לשמעון כהן גדול ושר האמה ולעם היהודים
ג שלום: אחרי אשר אנשי בלזעל תפשו את-מלכות אבותינו אחפץ
לדרש את-המלכות למען אקמם אותה כאשר היתה בראשונה
ד ואמסא המונחיל ואבין אגיות מלחמה: ואחפץ לעבר בארץ למען
ה אענש את-מטריבי ארצנו ותמשמים ערים רבות במלכותי: ועתה
קנימתי לה את-כל-הלוחות אשר-עשו לה המלכים אשר היו
ו לפני ושר הממנות אשר-הניחו לה: ומניח אנכי לה לעשות
ז מטבע שקל מטבע בארצה: וירושלם ותמקדש ותהי תפשים וכל-
הנשק אשר-הבינה ותמבצרים אשר-בנית אשר תמשל בהם ושראו
ח-ט לה: וכל-חוב המלך ומפי המלך מעתה לכל-הגמים מונחים לה:
וכאשר נקומם את-מלכותנו נכבד אותה ואת-עמך ואת-המקדש
בכבוד גדול להיות כבודכם נראה בכל-הארץ:

מס היהודית שבאלכסנדריה. - בלשכת האוצר. שבנין מיוחד היה (ע' מק"ב ג' ו' כ"ח ומ' ה' י"ח).
טו אנטיוכוס זה הוא אנטיוכוס VII (שמלך בש' 128-138) בנו של דמיטריוס I ואחיו של דמיטריוס II שנפל בשבי הפרתיים. את התאר סידיטס קבל על שם העיר סידי בפמפוליה (ע' בפכ"ג), שנתגדל שם. לפי יוספוס היה מכונה גם בשם סוטר והיהודים היו מכנים אותו בשם אבסיביס (Εὐσεβίς = ירא שמים) על שם שהיה מתיחס ביראת הכבוד לעבודת המקדש. אנטיוכוס היה ממשיך המלחמה בטרפון, אבל בתחלה לא היה לו די-אמצעים לכך. - מאי היס. לפי אפיאנוס (Syr. 68), מביאו שירר) באה אליו הידיעה שנשבה אחיו כשהיה באי רודוס, ומשם ערך את דבריו אל שמעון. - המלך. כך הוא מכנה לעצמו, אע"פ שעדיין שואף היה למלכות. - אגיות מלחמה. להעביר את החיל מרודוס לחוף סוריה, ודאי לעיר סליבקה. - ושאר המתנות. מס הכתר ועוד (ע' י' כ"ט). - עשיית מטבעות היתה רק ברשותה של הממשלה העליונה. כיצא מן הכלל היו מרשים לפעמים מלכי הסליבקים לערים ידועות לעשות מטבעות של ברונזה לאות של חירות בציור של ראש המלך בצד אחד ושם העיר בצד השני. ולאות של חירות ארץ יהודה נתן כאן אנטיוכוס סידיטס רשות זו לשמעון, ואח"כ בטל אותה (ע' בפכ"ז). של שמעון נשתמרו הרבה ממטבעות כסף בשקל, חצי שקל ורבע שקל: בצד אחד כתוב עליהן "ירושלים קדשה" ובצד שני "שקל ישראל", או "חצי שקל" וכדומה. מטבעות אלו הן משנים א' ב' ג'. ומטבעות נחשת נמצאו בכתבת "שנת ארבע לגאלת ציון". על כרחנו נקיים שהיה שמעון יוצק מטבעות קודם לכן, ואנטיוכוס לא בא כאן אלא לאשר מה שהיה שמעון נוהג לעשות קודם לכן. - חפשים. ממסים. - וכל

י בשנת ארבע ושבעים ומאה יצא אנטיוכוס לארץ אבותיו
יא ויאמסא אליו את-כל-החיל עד-אשר מעשים היו עס-טרפון: ונדרח
יב אחריו אנטיוכוס המלך וילך אל-דור בורח עד-הים: בירצאה כר
יג נאספו עליו הרעות וחילו עזבהו: ויחן אנטיוכוס על-דור ואתו
יד שמים עשרה רבו אדם לוחמים ושמונת אלפים פראשים: ונסבו
את-העיר והאגיות מן-הים קרבו ונך את-העיר מן-הארץ ומן-הים
ולא נתן לאיש לצאת ולבוא:
טו ונבא נומיניוס ואשר אתו מרומי ולהם אגרות אל-המלכים
טז ואל-הארצות ובהן הזה כתוב בבה: לקיום יועץ הרומיים לתלמי
יז המלך שלום: מלאכי היהודים באו אלינו אוהבינו ובני-ברית
לחדש את-האבה ואת-הברית אשר מבראשונה שלוחים מאת
יח שמעון הכהן הגדול ועם-היהודים: והביאו מן זקב אלף מנה:
יט וייטב לנו לכתב למלכים ולארצות כי לא-יבקשו להם דעה וכי לא-יגלמו אותם ואת-עריהם ואת-ארצם וכי לא-יעזרו לנלחמים
כ-כא אתם: וייטב לנו לקבל המנן מהם: ואם ינוסו אנשי בלזעל מארצם
אליכם תמסרו אותם לשמעון הכהן הגדול למען יקם בהם בתורתם:
כב-כג ונבא בכתב לךמטריוס המלך ולפולס ולארצתם ולארשבה: ולכל-

הנשק... והמבצרים. ע' י"ג ל"ג, י"ד י' ומ"ב. - בשנת ארבע ושבעים ומאה. ג"א תרכ"ג לב"ע. - דור. עירה פוניקית על חוף ים התיכון בין קיסרין (ט' קילומטר בצפון לקיסרין) והכרמל. ע' יהושע י"א ב', י"ב כ"ג, י"ז י"א (דאר, באל"ף), שופ' א' כ"ז. עכשיו הכפר טנטורה (=שן-טרה), על שם כף הסלע היוצא אל הים). - התעודה שבפס"ז-כ"א אין כאן - בתוך פרשת המצור על המצודה דור-מקומה, וצריכה היתה לבוא קודם י"ד כ"ה: שם ניתנה תשובתם של בני אשפרטה, ותשובתם של הרומיים, שהיא חשובה מתשובתם של בני אשפרטה, חסרה. אולי נכנסה לכאן מטעם כרונולוגי: באותה שעה, באמצע המצור של דור, חזרו המלאכים מרומי, לאחר שעשו בדרכם זמן ממושך, אפשר ברומי עצמה ואפשר בדרך הסיבוב שעשו בחזרתם בארצות שונות. והואיל ובאה כאן והפריעה המשך הספור היה כבר הכרח לשנות קצת בסגנון פכ"ה, כשהוא בא לפתוח שוב באותו הספור שהופסק בפכ"ד. - לוקיוס יועץ Lucius consul (= Λεύκος ὑπατος הוא Lucius Calpurnius Piso, שהיה קונסול יחד עם M. Popilius Laenas בשנת 138 (=קע"ד לשטרות, והיא שנת המצור על דור). אבל Laenas אינו חתום על התעודה מפני שהוא היה במשרתו של פרקונסול בספרד. תעודה דומה לזו על החלטת הסינאטוס ניתנה אח"כ (לפי יוספוס קדמ' י"ד ח' ה') גם ליוחנן הורקנוס, בנו של שמעון (ולא להורקנוס השני, ע' Roth) בש' 116 מאת הפריטור Lucius Valerius. - לתלמי המלך. תלמי פיסקון. - כאן ניתן רק פתשנן מה שנכתב אל תלמי, שהיה החשוב מכל שכניהם של היהודים, ושאר האגרות ניתנו רק שמות מי שנכתבו אליהם. אפשר שהיה טופס אחד לכלן. - אשר מבראשונה. לפני כ"ה שנה (ע' ח' י"ז ואילך). - מגיד הכותב: לאחר שכתבו להגן על היהודים קבלו מהם, דרך אגב, גם את הדורון שהביאו. - לדמטריוס. אע"פ

הארצות לשמשנה ולבני אשפרשה ולדלום ולמנדום ולסקיון
ולקרים ולסמוס ולפמפוליה וללקנה ולקליקרנסוס ולרודוס ולפסילים
ולקוס ולסירי ולארדוס ולגורמונה ולקנידוס ולקפריסין ולקורניני:

כד ופתשון הכתבים ההם כתב לשמעון הכהן הגדול:

כה ואנשיכום המלך הנה על-דור ביום השני ונקרב אליה את-
כו חילו בעשותו מכונות ויגור את-טריפון מצאת ומבוא: וישלח אליו
כז שמעון אלפוס איש קהור לעזר-לו וכסף וזהב ודי-אכל: ולא חסץ
לקבלם וישם לאל את-כל אשר-נדבר אתו בראשונה ויתנבר אליו:
כח וישלח אליו את-אתנביוס אתר מאוהביו לדבר עמו לאמר אתם
כט מושלים בנפשו ובגור ובמצודה אשר בירושלם ערי ממלכתני: את-
גבולותיהם השמותם ומעשו רעה גדולה בארץ ותשתררו במקומות

שהיה בשבי אצל ארשכה מלך פרסיה (ע' י"ד א'-ג'), מכל מקום ידעו ברומי ששבוי ארעי
הוא וכי עתיד הוא לחזור למלכותו (וע' Kugler, 348) - ולאטלוס (II Ἀττάλος)
מלך פירגמוס (138-159) - ולארתס או אריארתס V מלך קפדוקיה (130-162) - ולאך שקה.
הוא מתרדת I מלך פרסיה (ע' י"ד ב'). - ולכל-הארצות. שיטפא דלישנא היא. על כל
פנים הן הארצות שהוזכרו כאן בשמותיהן ושהיו אז מדינות חפשיות ובלתי תלויות לא במלכים
שהוזכרו לעיל, בפכ"ב, ולא ברומי. - לשמשקה. Σαμψάκη. מתוך שהוא סמוך לבני
אשפרטה נראה ששם איש הוא. יש ממשכו מן שמש בסיום=קה (השוה בפכ"ב ארשקה)=קין
בבבלית (במשמעות: יבונן, ינהה), סיום רגיל בשמות בבליים, כגון, שמש-שמ-ויקין, מרדכ-
ויקין (ע' Ettelson, Integrity, 313). - ולבני אשפרטה. אשפרטה היתה אז עיר חפשיית. -
ולדלוס. אי בארכיפילגוס. - ולמנדוס. עיר בקריס, בחוף דרומי-מערבי של אסיה
הקטנה, קרוב להליקרנסוס. - ולסקיון. בחוף הצפוני של פילופוניסוס, במערב קורינתוס. -
ולקריס. ארץ בחוף דרומי-מערבי של אסיה הקטנה. - ולסמוס. אי בארכיפילגוס. -
ולפמפוליה. ארץ בחוף אסיה הקטנה בין לוקיה וקיליקיה. - וללקנה ארץ באסיה
הקטנה. - ולקליקרנסוס. עיר הבירה שלקריס. - ולפסילים. שם עיר בחוף לקנה. -
ולקוס. אי מחוץ לחוף קריס. - ולסירי. עיר נמל בפמפוליה. - ולאךדוס. שם אי
(עכשיו רואד) ועיר בחוף פוניקיה, בקירוב מול פי אלכביר (ע' י"א ז'). - ולגורמונה. עיר
חשובה בקרייתים. - ולקנידוס. עיר בקריס. - ולקפריסין. אי ידוע. - ולקורניני.
עיר הבירה של לוקיה ארץ בחוף הצפוני של אפריקה, מערבית למצרים. - ואנטיוכוס
המלך. חוזר הוא למה שהפסיק בו בפ"ג-י"ד, מפני שנכנס הענין של תעודת הרומיים
באמצע (בפס"ו-כ"ד). - ביום השני. ἐν τῇ δευτέρῃ. לשון קצר הוא, והמכוון ביום השני.
ויש מפרשים הלשון כמות שהוא: שנית, בפעם השניה. - וישלח אליו שמעון. לפי
יוספוס (קדמ' י"ג ז' ב') שלח שמעון עזרה לחיל המצור על דור לבקשתו של אנטיוכוס. -
וישם לאל. השוה פכ"ב-ט' - אתם מושלים ביפו. השוה י"ב ל"ג, י"ד ה' ול"ד. -
ובגור. השוה י"ג מ"ג-מ"ה, י"ד ל"ד. - ובמצודה אשר בירושלם. היא חקרא,
המצודה שבנה דודו וקנו אנטיוכוס אפיפנס (ע' א' ל"ג ואילך), ושמעון נטלה מן הסוריים
(י"ג מ"ט-נ"א). - ותשתררו במקומות רבים. כגון עקרון, שנתן אלכסנדר בלס

ל רבים בממלכתני: ועתה השיבו את-הערים אשר לקחתם ואת מסי
לא המקומות אשר-השתררם עליהם מחוץ לגבולות יהודה: ולא
ונתתם תחתם חמש מאות בקרי כסף ובכסף השתתם אשר השתתם
ומם הערים עוד בקרים חמש מאות ולא נבאנו ונלחמנו אתכם:
לב ונבא אתנביוס אוהב המלך ירושלם ונרא את-קבור שמעון ואת
מערכת הכלים עם-קלי-הזהב וקלי-הכסף ואת המעמד הגדול
לג וישתומם ויודע-לו את-דברי המלך: ויען שמעון ויאמר-לו לא
ארץ נכריה לקחנו ולא ברכוש נכרים משלנו כי אם-נחלת אבותינו
לד אשר בידי אבותינו בעת מן-העמים בלא-משפט נקבשה: ונאנקנו
לה באשר היתה לנו עת השיבנו את-נחלת אבותינו: ועל יפז ונור
תדרש הן עשו בעמנו רעה גדולה ובארצנו בעדן נתן מאה כקר
לו ולא ענהו דבר: וישב בקרי-אף אל-המלך ויודע לו את-הדברים
האלה ואת-קבור שמעון וכל אשר-רצה ויכעם המלך פעם גדול:
לז-להוטריפון גר באננה ויגרוח לארתוסיה: ויעמד המלך את-קנרדביוס
לט לשר-צבא שני על-ארץ החוף וחיל רגלים ופזשים נתן-לו: ויצו
עליו לחנות לפני יהודה ויצו עליו לבנות את-הקדרון ולבצר את-
מ השערים ולהלחם את-העם והמלך רדף אחרי טריפון: ונבא
קנרדביוס ליבנה ויחל להרגיו את-העם ולנחל ביהודה ולקחת את-
מא העם בשבי ולחרג: ויגן את-הקדרון וינח שם סוס וחיל למען
ישדו כצאתם את-דרכי יהודה כאשר צוה לו המלך:
טז ויעל יוחנן מגור ויודע לשמעון אביו את אשר פעל קנרדביוס:
ב ויקרא שמעון את-שני בניו הגדולים את-יהודה ואת-יוחנן ויאמר

ל ליונתן (י' פ"ט), עזה (י"א ט"א) ועוד. - מחוץ לגבולות יהודה. ודאי כוונתו לשלשת
לא-לב הגלילות שנתחברו אל יהודה. - ככרים חמש מאות. בערך 162,500. - ואת-מערכת
הכלים. κυλινδρον (ע' אגרת אריסטיאס ש"כ). - ואת המעמד. ואת מעמד משרתיו
לג (השוה מל"א י' ה'). - וישתומם. לראות ופל במצבו של שמעון חי ברחבות כזאת. - לא
לה-לז במשפט. ע' לעיל ב' ל"ו. - מאה ככר. בערך 32,000. - ארתיסיה. עיר פוניקית
בצפונה של טריפוליס. יש ידיעות (הפילוסוף האיללי פרכס, מביאו Fairweather), שקודם כל
ברח לעכו ואח"כ לארתוסיה, ומכאן לאפמקאה, ושם נשבה והומת (יוספוס קדמ' י"ג ז' ב'). -
לח קנרדביוס. שירר ממשיך שם זה מן שם העיר קנרדבה בלקיה. - לשר-צבא שני.
ἐπιστρατηγός, והוא בעצמו היה שרי-צבא הראש (στρατηγός πρότερος, ע' מק"ב י"א). -
לבנות את הקדרון. את המצודה של קדרון (השוה א' ל"ג, ט"ו ט).
טז ליבנה. ע' ד' ט"ו. - ויעל. מגור (ע' י"ג נ"ג) עלה לירושלים. - את-יהודה ואת-

לָהֶם אֲנִי וְאֶחָי וּבֵית־אָבִי נִלְחַמְנוּ מִלְחָמוֹת וְיִשְׂרָאֵל לְמִן־יְמֵי־הַנְּעוּרִים
וְעַד הַיּוֹם הַזֶּה וְנִצַּלְחָ בְּגִדְיָנוּ לְהוֹשִׁיעַ אֶת־יִשְׂרָאֵל פְּעָמִים רַבּוֹת:
וְעַתָּה וְכַנְתִּי וְאַתֶּם בְּחֶסֶד וְשִׁמְיוֹ [רַבִּים אַתֶּם בְּשָׁנִים הָיוּ תַחְתִּי וְתַחַת
אֶחָי וּיְצִאתֶם וְנִלְחַמְתֶּם בְּעַד עַמָּנוּ וּמִן־הַשָּׁמַיִם יְהִי עֲזָר לָכֶם: וְאַסְף
מִן־הָאָרֶץ עֲשָׂרִים אֶלֶף אִישׁ מִלְחָמָה וּפָרָשִׁים וְיִלְכּוּ נֶגֶד קִנְדָּבִיּוֹם
וְגִלְגּוֹ בְּמוֹדִיעִים: וְנִקְוָמוּ בְּבֶקֶר וְנִצְאוּ לְעַמֶּךָ וְהָיָה חֵיל רַב לְקִרְיָאֲנָם
רִגְלִים וּפָרָשִׁים וְנַחֲלָה הָיָה בִּינֵיהֶם: וַיִּסָּן עַל־פְּנֵיהֶם הוּא וְעַמּוֹ וַיֵּרָא
אֶת־הָעָם וַיֵּרָא לְעֹבֵר אֶת־הַנַּחֲלָה וְנִעְבֵּר רֹאשׁוֹן וַיֵּרָאוּ אוֹתוֹ הָאֲנָשִׁים
וַיַּעֲבֵרוּ אַחֲרָיו: וַיִּחַץ אֶת־הָעָם וְהַפָּרָשִׁים בְּתוֹךְ הַרְגָלִים וּפָרָשֵׁי
הָאֲנָשִׁים רַבִּים מְאֹד: וַיִּתְקְעוּ בַּחֲצֹצְרוֹת וַיִּנָּקֶה קִנְדָּבִיּוֹם וּמִחֲנֵהוּ
וַיִּפְּלוּ מֵהֶם חֲלָלִים רַבִּים וְהַנְּשָׁאָרִים בָּרְחוּ לַמִּבְצָר: אָז נִפְצַע
וַיהוָה אֶחָי יוֹחָנָן וַיִּחַץ רֹדֶף אוֹתָם עַד בּוֹאוֹ אֶל־קִרְדּוֹן אֲשֶׁר־בָּנָה:
וַיָּנוּסוּ עַד לַמִּגְדָּלִים אֲשֶׁר בַּשְּׂדוֹת אֲשֶׁר־דוֹד וַיִּשְׁרָפָה בָּאֵשׁ וַיִּפְּלוּ
מֵהֶם כָּאֲלָפִים אִישׁ וַיָּשָׁב לַיהוָה בְּשָׁלוֹם:

יֵא וְתַלְמִי בֶן חֲבִיבִי הַקָּדֵר שֶׁר־צָבָא בְּעֶרְבּוֹת יִרְיָחוֹ וַיְהִי לוֹ
יב-יג כִּסְפָּה וְהָיָה חֶסֶד הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל: וַיָּנֻבָה לָבוֹ וַיִּחַץ
לְכַבֵּשׁ אֶת־הָאָרֶץ וַיִּנְעַץ בְּמַרְמָה עַל־שִׁמְעוֹן וְעַל־בְּנֵי לֵאָוִי:
יד וְשִׁמְעוֹן הָיָה עוֹבֵר אֶת־הָעָרִים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ וַיֵּרָא לְצָרִיכָהּ וַיִּרְד
לִירְיָחוֹ הוּא וּמִתְתָּיָהוּ וַיהוָה בְּנֵי בִשְׁנֵת שָׁבַע וְשָׁבָעִים וּמֵאָה
טו בְּחָדָשׁ אֶחָד עָשָׂר הוּא חָדָשׁ שָׁבַע: וַיִּקְבַּל אוֹתָם בְּתַבּוּבִיּוֹ בְּמַרְמָה
אֶל־הַמִּבְצָר הַנִּקְרָא דוֹק אֲשֶׁר־בָּנָה וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתָּה גָדוֹל וַיַּחֲבֵא

ג יוחנן. בפ"ד מוזכר עוד מתתיהו, בן שלישי. רבים אחם בשנים. עד כדי לנהל מלחמת
ד העם. אָחִי. כצ"ל, ברבוי, והמתרגם טעה בקריאה ומסר אחי, ביחיד. ויאסף. שמעון אסף להם, לשני
בניו, את החיל. מתוך פ"ט (וע' י"ג ג') משמע שיוחנן היה שר הצבא, אצ"פ שמן הסדר
שבפ"ב נראה שיהודה היה הבכור, אבל יוחנן היה הגבור. - במודיעים. ע' ב' א'. -
ה-ו פרשים. וזהו הפעם הראשונה שמצינו פרשים בחיל המקבים. - ויחן. הכוונה ליוחנן. -
ת-י למבצר. הוא קדרון. - וינוסו. האויבים, שלא הספיקו להמלט למבצר קדרון, נסו למגדלים
שבשדה אשדוד. - וישרפה. את אשדוד. ממש כמו שעשה לה יונתן לפני עשר שנים (ע'
י' פ"ד). - תבובו. אֲבוּבֹוּ. השוה השם (של כמה מן האמוראים) תְּבִיבָא, וכן חביבו,
חביבי (Lidzbarski, Handb. d. NSE 269-270). אבבא (שם 500) = אבבוא (ע' Ettelson, Integrity 312).
יא - בערבות יריחו. עמק יריחו ארכו שבעים ריס ורחבו עשרים והוא והמעין
יד שבקרבת יריחו מגדל בתוכו פרדסים נחמדים וצופפים (יוספוס, מלחמות ד' ח' ג'). - בשנת
טו שבע ושבועים ומאה = ג' תרכ"ז לב"ע. - בן־חבובו. לשון זלזול הוא (השוה לשונו
של שאול ביחס לדוד: בן־ישי, ש"א כ"ב ז' ח' י"ג ועוד). - דוק. Δωκ (בערבית: אל־דיוק).

טו שֵׁם אֲנָשִׁים: וְכַאֲשֶׁר הִשְׁתַּכֵּר שִׁמְעוֹן וּבְנָיו קָם תַּלְמִי וְאֲשֶׁר אִתּוֹ
וַיִּקְחוּ אֶת־נִשְׁקָם וַיָּבֵאוּ אֶל־שִׁמְעוֹן אֶל־הַמִּשְׁתָּה וַיְמִיתוּ אוֹתוֹ וְאֶת־
יז שְׁנֵי בְנָיו וְאַחֲרֵים מְנַעְרָיו: וַיַּעַשׂ חָמָס גָּדוֹל וַיִּגְמַל רָעָה תַּחַת מוֹכָה:
יח וַיִּכְתֹּב תַּלְמִי אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה וַיִּשְׁלַח אֶל־הַמֶּלֶךְ בִּי וַיִּשְׁלַח־לוֹ חֵיל
יט לְעֹזֵר וּמִסֵּר אֶת־הָאָרֶץ לוֹ וְאֶת־הָעָרִים: וַיִּשְׁלַח אַחֲרָיו לְגֹזֵר לְאַבְד
אֶת־יֹחָנָן וְלָשָׂרֵי הָאֶלֶף שָׁלַח אֲנָרוֹת לְבּוֹא אֵלָיו לְמַעַן וַתֵּן לָהֶם
כ כִּסְפָּה וְנָחָב וּמִתְנָחוֹ: וְאַחֲרָיו שָׁלַח לְכַבֵּשׁ אֶת־יְרֵדוֹשָׁלָם וְאֶת־הָרִי
כא הַמִּקְדָּשׁ: וַיָּבֵא קָלִיט לְהוֹדִיעַ לְיוֹחָנָן לְגֹזֵר בִּיהִמּוֹתָיו אָבִיו וְאֶחָיו
כב וְכִי שָׁלַח לְהַמִּית גַּם אוֹתָם: וּבְשִׁמְעוֹ וַיִּתְחַלְחַל מְאֹד וַיִּתְפַּשֵּׁשׂ אֶת־
הָאֲנָשִׁים תְּבָאִים לְאַבְדּוֹ וַיְמִיתָם בִּיְגִידָה אֲשֶׁר בָּקָשׁוּ לְאַבְדּוֹ:
כג וְנִתַּר דָּבָרִי יוֹחָנָן וּמִלְחָמוֹתָיו וּגְבוּרָתוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּבְנֶן
כד הַחֲמוֹת אֲשֶׁר בָּנָה וּמַעֲשָׂיו: הָיָה הֵם כְּתוּבִים עַל־סֵפֶר יְמֵי־קִהָתָו
הַגָּדוֹלָה לְמִן־אֲשֶׁר־הָיָה כֹהֵן גָּדוֹל אַחֲרָי אָבִיו:

ספיר בהארץ מעתיק: דִּיק. יוספוס (קדמ' י"ג ח' א', מלח' א' ב' ג') כותב: דִּיקוֹן (Δακύν).
עכשיו עין אל־דוך, קבוצת מעינות בערך ב' מילין צפונית־מערבית ליריחו (ע' ט' ג'). בזמן
המלחמה העולמית מצאו שם רצפה של בית כנסת עתיק מעשה מוסאיקה וכתבת עברית־ארמית.
לדעת החוקרים היא ממאה ג' לסה"נ (ע' 113 (Barton, Arch. and Bible)). וכאשר השתכר.
השוה כיוצא בזה רציחת אלה בן בעשא ע"י זמרי (מל"א ט"ז ט'-י'). - להמית גם אותך.
הוא עובר מגוף נסתר לנוכח (ע' א' ג'). - ספר ימי כהנתו הגדולה. ספר זה לא נתקיים
לדורות. גרים כותב: „Sixtus Senensis, מספר (Bibliotheca Sancta lib. I, p. 39) שראה בספריה
של Santes Pagninus בליאון כתב־יד מספר יווני של המקבים בסגנון עברי במדה מרובה
(sehr hebraisirenden) והוא כולל דברי הימים של ל"א שנה (לפי יוספוס קדמ' י"ג י' י')
מלך הורקנוס ל"א שנה) ופותח בלשון זה: Σίμωνος δ υἱὸς αὐτοῦ ἰσραὴλς αὐτοῦ ἐγενήθη ἰωάννης (ואחרי הַרְצָת שמעון היה יוחנן
בנו כהן תחתיו). לפי התיאור הזה היה כולל אותו ספר או את ספר הימים המוזכר כאן או
עיבוד מן הספר הזה. לצערנו, עלה אוצר הספרים ההוא באש תיכף אחר שפרסם
Sixtus Senensis ידיעה זו. אפשר שיוספוס השתמש בספר זה. -

טו
כא
כד

ב בירושלם ואשר בארץ יהודה שלום טוב: ויטיב לכם האלהים
ויופר את-בריתו עם-אברהם ויצחק ויעקב עבדיו הנאמנים:
ג וימך-לכם לב לקלכם ליראה אותו ולעשות רצונו בקדל לבב
ד וינקש חפצה: ויפתח את-לבכם בתורתו ובמצות ושים שלום:
ה-ו וישמע את-תפלותיכם ויעתר לכם ואל-יעזבכם בעת רעה: ועתה
ז הקנו מתפללים פה בעדכם: במלכות דמקדש בשנת מאה ושישים

(Praep. ev. VII, 13) ואף קרוב למלכות היה (את חיבורו בפירוש אליגורי לתורת משה — Ἐξήγησις τῆς Μωυσέως γραφῆς — הקדיש למלך כדי להסביר לו טיבה של היהדות ולהטות את לבו אליה) ובעל השפעה בחצרם של התלמידים, — מורהו של תלמי פילומיטור או איבריגניסס היה. ליהודה וסיעתו היה חשוב הדבר שעל ידי אדם גדול זה ינדעו בחצרם של התלמידים דוקא עניני המרד והנצחונות, ואולי אף פרטי מותו של אנטיוכוס אפיפנס הסליבקי. הרי אפשר היה להרויח בזה סימפתיה מצדה של מלכות מצרים לארץ ישראל המתחדשת. לפיכך חזרת אגרת זו באופן אחר על חשיבותו של אותו מאורע, והיא מספרת בפרטות על מפלתו של אנטיוכוס באותו פרק דוקא, בשנת קמ"ח לשטרות, ורומזת לשתי סבות שגרמו לחג: נצחונות המקבי והשתנות שיטתה של המלכות אחר מיתתו המשוונה של אנטיוכוס. ולכבודו ולהנאתו של אריסטובולוס מתובלת האגרת, דרך אגב, בדברי מסורת שבאגדה על האש מן השמים שהיתה יוקדת על גבי המזבח בזמן שהיה מקדש קיים ושההשגחה האלהית היתה משמרתה לעם ישראל בכל זמן גלותם (א' י"ח ד' י"ח) ועל הענין הקשור באותה אגדה, היינו על גניזת כלי הקדש ע"י ירמיה הנביא וזירונו של הנביא לבני עמו שיהיו נאמנים לתורה (ב' א'—ח' ו') ועל חנוכת משכן העדות ומקדש שלמה (ב' ח' ד'—י"ב), ואחרון אחרון חביב — לאיש כאריסטובולוס — על הזכרונות (מקובלים היו בידם בכתב, ע' א' כ"א) המספרים על פעולתם של ראשונים — נחמיה וסיעתו — שהיו עוסקים באסיפת אוצר של ספרים וכתבים על תרבות ישראל בירושלים, ועל פעולתו של יהודה המקבי שעשה אף הוא כמעשה נחמיה וסדר אוצר ספרים לאומי בירושלים. ותוך כדי דיבור מודיעים בעלי האגרת שהם מוכנים לעשות העתקות מן הספרים שבאותו אוצר ליהודי מצרים כפי דרישתם.

קרוב לוודאי ששתי האגרות הללו שנקבעו בראש הספר כעין תעודה היסטורית לענין של חג החנוכה, שבו עוסק הספר בעיקר, ניטלו מתוך הארכיון המרכזי שבירושלים, שנסדר בידי יהודה המקבי וסיעתו (ע' ב' י"ד) או מתוך הארכיון של הקהלה היהודית שבאלכסנדריה. — אשר במצרים, τοῖς κατ' Ἀλεξάνδρον — המפורזים במצרים. — ויטיב... ויזכר... חזרת הויון (καὶ) באגרת זו מעידה על הסגנון העברי. — בגדל לבב. καὶ ὁ μέγας καὶ ὁ ὀλίγος, ואולי היה בעברית: בלב שלם ובנפש חפצה (על דרך הכתוב בדה"א כ"ח ט'). — ועתה. καὶ νῦν, לשון של מעבר הוא מפתחת המכתב או האדריסה אל עצם הענין או לענין אחד מעניני המכתב (השוה מל"ב ה' ו') ועתה כבוא הספר הזה אליך... שם י' א'—ב' ועתה כבא הספר הזה אליכם. וכן במכתב זה יש שני ענינים: כאן ובתחלת פסוק ט'. כיוצא בזה היא הלשון פֶּעַן או פֶּעַנָה שהיה רגיל במכתבים ארמיים (השוה עזרא ד' י' ובפ' של כהנא). — פה. בירושלים ובבית המקדש. — במלכות דמטריוס בשנת מאה ושישים ותשע. לשון זה אין לו שייכות לא להוצאת הדברים שלפניו ולא שלאחריו והוא מפסיק את ההמשך באמצע, במקום המעבר מן הברכות שבתחלת האגרת אל עצם תכנה. אמת, אפשר להסיק שבאותה שנה היו ג"כ צרות. בשנת קס"ט לשטרות (3—144 לפני סה"נ) מלך דמטריוס השני ניקטור ובה בשנה

מקבים ב

לאתים היהודים אשר במצרים בקרבה האחים היהודים אשר

ז:

א א—ב י"ח. שתי אגרות שכתבו בני ארץ ישראל אל יהודי מצרים.

שתי האגרות הללו נשלחו ע"י יהודה המקבי ובית דינו אל היהודים שבאלכסנדריה להודיעם שטיהרו את המקדש ושהחליטו לחוג את חג החנוכה שמונה ימים לזכר חג הסוכות שחיללו מאונס, שהיו נרדפים ע"י האויבים, והיו רועים בהרים ובמערות כחיות השדה (ע' לקמן י' ג'—ח', והשוה מק"א ד' מ"ג—נ"ט), ולפיכך קראו מתחלה לאותו חג שקבעו בשם חג הסוכות (ולא חג החנוכה) וחגגוהו בנטילת ארבעת המינים (לקמן י' ו'—ד'). החג נקבע ליום כ"ה בכסלו שנת קמ"ח לשטרות (ג"א תקצ"ח לב"ע) והאגרות נשלחו זמן מה קודם לחג, אולי בתחלתו של חדש כסלו. האגרת הראשונה (שיעורה: א' א'—ח, כ"ג—ל', ט') נכתבה אל הקהלה היהודית שבאלכסנדריה, והשניה (שיעורה: א' י'—כ"ב, ל"א—ל"ו, ב' א'—י"ח) — אל אריסטובולוס הפילוסוף, שבעל השפעה היה הן בחצר המלכות והן בקהלה היהודית. האגרות נקבעו כאן, בתחלת הספר, משום שהן משמשות מקור יסודי לפסק ההלכה שיצא מבית דינו של יהודה המקבי לקבוע חג החנוכה ולהטילו חובה על כל ישראל (השוה לקמן י' ח'). שיעורן של האגרות אינו בסדר: חלק מן האגרת הראשונה (פכ"ג—ל'), על ענין קריאת התפלה להגיגת הטיהור של המקדש, שהיתה בראשותו של יונתן החשמונאי — הוא שימש אותה שעה בכהונה גדולה, — נשתרבה לתוך ההמשך של האגרת השניה. ודאי גרמה לכך סבה תיכנית או רשלנות המעתיק.

ברור הוא שהאגרת הראשונה עברית נכתבה ובנוסה עברי, כמו שנראה מסגנון הברכות שבתחלתה ומצירוף הלשונות זה לזה ברוי החיבור (ב' ו'—י'), והוא ניסח שגור בתחלתן של הרבה אגרות שהיו שולחים בני א"י לאחיהם שבגולה בכל הזמנים. וכן מן הלשון ועתה (καὶ νῦν) לשם מעבר מן הברכות אל עצם הענין בפ"ו וט' (ע' בפ"י). ואף על פי שיהודה ובית דינו נזכרים רק בתחלתה של האגרת השניה מכל מקום מעצמו משמע שאף הראשונה מטעם נכתבה.

תכן האגרת: אדריסה (א') ופתיחה בלשונות של ברכות ומליצה, כנהוג באגרות שנשלחות מאת היושבים לפני ה' בעיר הקדש אל אחיהם שבגולה (ב' ו'—י') — עצם הענין על זכרון הצרות שעברו על ראשם ועל נצחונם ועל טיהור המקדש והבאת קרבן (ד'—ח') ועל התפלה בציבור בשעת מעשה הקרבן (כ"ג—ל') — הטלת חובה על יהודי מצרים שיעשו אף הם את חג הסוכות הוא חג החנוכה בכ"ה בכסלו (ט').

האגרת השניה אף היא בענין הטלת חובה על יהודי מצרים לחוג את חג החנוכה נכתבה, אלא שנכתבה אל "אריסטובולוס מורה = δίδασκαλος — מורה או יועץ) לתלמי המלך מורע הכהנים המשוחים" מאת אנשי ירושלים ומועצת הזקנים ויהודה (יהודה אין לו שום תאר של התמנות או של כבוד — כגון στρατηγός וכדומה, — כי כל כובד המשקל הוא באישיותו ובשמו הפרטי, בחינת גדול מרבן שמו: 1). הסברה נותנת שאגרת זו אף היא באיתו זמן של האגרת הראשונה נשלחה, אלא שיוונית נכתבה. אריסטובולוס אדם חשוב מכמה צדדים היה: ראשית, כהן היה ומורע הכהנים המשוחים, כלו' ממשפחה של כהן גדול, ובן-תורה — אם גם ביוונית (ע' שירר 512, III-4) — וחרד לדבר ה' ועומד בראש הקהלה שבאלכסנדריה (ע' אבסיכיוס

א
ב
ג
ד
ה

ז

ותשע אנהנו היהודים כתבנו לכם בצרה ובמצוקה שבאה עלינו בשנים שהן למדסור יסון ואשר-אתו מן-הארץ הקדושה והממלכה: וישרפו את-השערים וישפכו דם נקי ונתפלל אלינו וישמע אלינו ונבא ובה ומנחה ונדלק את-הנרות ונשם את-הנלחם: ועתה עשו את-ימי חג-הסכות [מחמשה ועשרים] בחדש כסלו [— — —] בשנת מאה שמונים ושמנה:

העם אשר בירושלם ואשר ביהודה ומועצת הזקנים ויהודה אל-ארסמובלום מורה תלמי המלך מנרע הכהנים הקשוחים

מרד בו יונתן ונתחבר אל אנטיוכוס VI ודודוטוס טריפון אפיטרופוס, משום שדמיטריוס שקרן היה ולא עמד בדיבורו (ע' מק"א י"א ב"ג), ודודוטוס רצח את אנטיוכוס מלכו באותה שנה ושמעון פנה שוב אל דמיטריוס. אבל כאן, בתוך המשך זה, אין מקום לתאריך הנ"ל. ויש לשער שאינו אלא הערה בגליון שעשה אחד הקוראים כעין פירוש ללשון צרה ומצוקה שבסמוך. — כתבנו לכם. מן המאורעות שהוא הולך ומונה בפסוק זה ושלאחריו נראה שהוא רומז למה שהיה במלכות אנטיוכוס אפיפנס בשנות קמ"ה—קמ"ח לשטרות (165—168), למן הזמן שנסתלק יסון מן הכהונה ולמן רדיפות אנטיוכוס ועד חנוכת המקדש. — בצרה ובמצוקה. *ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ* — ממש כלשון הכתוב בצפניה א' ט"ו (בע' *θλίψις καὶ ἀνάγκη*). וכן בסורי: בעקתא ובאלצנא (=ברומי: *in angustis et pressuris*). וגריטץ (GdJ III² 675) סבור כי *ἀκμῇ* הוא שיבוש מן *ἀνάγκη*. — בפ"ה הוא מונה אף הצרות של שריפת שערים ושפיכת דם נקי ותשועת ה' שהביאו עליה זבחי תודה ומנחת סלת והדלקת הנרות ושימת לחם הפנים. וכאן הוא מספר רק על פרטי תגינת החנוכה שהם מטילים על יהודי מצרים. — למן-סור יסון. המעשה ביסון (ע' ד' י"ג—י"ד) שסילקהו אנטיוכוס (בש' 170) מן הכהונה הגדולה מסופר לקמן ה' ה'—י': הוא ברח לארץ בני עמון (ד' כ"ו), ובשעת המלחמה השניה של אנטיוכוס במצרים (ש' 168), כשנתפשטה השמועה שאנטיוכוס מת, חזר לירושלים ואתו אלף איש ונתכנן שוב והניס את מנילאוס. ואח"כ כשחזר אנטיוכוס ובא לירושלים ועשה הרג רב באנשי יסון נמלט הלה שוב לעמון. וכשנתפס אחר כך בפקודתו של אנטיוכוס עלה בידו להמלט למצרים. — והממלכה. ברור שהוא רומז ליהסי הידידות כלפי מלכות מצרים, שיסון וחבריו נטו כלפי מלכות סוריה. — את השערים. *τὸν πυλῶνα*, ביחיד (ולא *πύλῳ*), והוא שם קיבוץ (ע' מק"א ד' ל"ח). — וישפכו דם נקי. ע' שם א' ל"ז. — ונתפלל אליה. ע' ח' י"ד—ט"ו וכ"ג (התפלה שלפני המלחמה עם ניקטור). — זבח ומנחה. ביווני: זבח וסלת (*σεμίδαλις*), והשנה מק"א ד' ב'—ג'. — פסוק ט' מקומו אחר פכ"ג—ל'. — ועתה. ע' בפ"ו. — את-ימי חג-הסכות. עדיין אין לאותם הימים השם חג-החנוכה (השנה מק"א ד' ג' ואל"ף). יוספוס (קדמ' י"ב 325) קורא עדיין לחנוכה בשם חג-הנרות (*φῶτα*). — בחדש כסלו. לפני כן נשמט היום: ומחמשה ועשרים). — כמורכב לפני תאריך השנים נשמט היום שבו נכתבה האגרת. — העם אשר בירושלם. *οἱ ἐν Ἱερουσαλὺμοις*. וכן וולג': *populus, qui est Jerosolymis*. — הקדימו את העם למועצת הזקנים וליהודה! — ומועצת הזקנים. *γερονσία* (וולג': *senatus*). — ויהודה. הוא נקרא בשמו סתם, בלי תואר, בלי הכינוי מקבי, שמפורסם היה בארץ ובחול. — אריסטובלוס. הוא הפילוסוף הפרפסיטי, שהקדיש למלך מצרים את פירושו האליגורי לחורת משה כדי לקרבו אל הבנת היהדות

יא ואל-היהודים שבמצרים שלום וחיים: מסכנות גדולות נושענו יב בני ומורים אנתנו לו מאד באנשים שאסרו מלחמה במלך: כי הוא יג גרש את-האנשים אשר אסרו מלחמה בעיר הקדושה: כי כבוא שר-הצבא לפדם ואתו חיל-היהודנים נגפו בהיכל נגנה בערמה יד שושנתה בידי כהני נגנה: כי כמו לבשל אותה בא אנטיוכוס זה אל-המקום והאויבים אשר אתו למען קחת את-האוצרות הגדולים כשלוחים: וכאשר נתנום כהני נגנה וכאשר בא עם-מתי מקסר אל-תנוד ההיכל נעלו את-המקדש אחרי הכנס אנטיוכוס: ובפתחם את-הנלחם הנקטרה אשר בתקרה ורקו אבנים ופצעו את שר-הצבא יז ופצצוהו ואת-הראשים השליכו לעומדים בחוץ: על-הפל קרוד יח אליהנו אשר-הקניר את-הקשעים: בהיותנו נכונים לעשות בהקדש

וע' לעיל בפתיחה). — תלמי המלך. נראה שהוא תלמי פילומיטור (שמלך בש' 145—180). — כאנשים שאסרו מלחמה במלך. ונבול, — כך מסתבר. ומעצמו מובן שהנלחם נגד צבאותיו של מלך במלך גופו הוא נלחם. — גר ש. *ἐξέβρασαν* — לשון משמש לענין גירוש הזוהמה שהים פולט מתוכו (השוה ישע' ג' כ' כים נגרש... ויגרשו מימיו רפש וטיט). כאן הכוונה לפושעי ישראל המשולים לזוהמה שמדליחה מי הים. — סיפור ממקור ישראל על מיחתו של אפיפנס יש כאן. ולקמן, בפרק ט', יש סיפור שני על מיחתו ואף אגרת שערך אל היהודים לפני מיחתו לטובת בנו. ושל ישית נרמות מיהתו לקמן י"א כ"ג באגרתו של אבפטור אל לוסיאט, שבה הוא רוצה בטובתם של ישראל אחר מות אביו. ויש להעיר שאילו לא היתה אגרת זו אבטיגטית ודאי היה מחברה משהו הסיפור על מותו של אנטיוכוס למה שמסופר לקמן בפרק ט'. — שר-הצבא. תאר זה לאנטיוכוס אפיפנס הוא מכון (השוה סוף פ"א), שנסע לפרס בתורת שר צבא לחילו (והשוה ט' י"ט: אנטיוכוס המלך ושר הצבא). — נגנה. *Anahita-Navvaia* האליה הפרסית (KAT³ 442) = דיאנה-ארטימיס או אפרודיטי (ע' פולוביוס ל"א ב', יוספוס קדמ' י"ב ט' א') האליה היוונית. נשתמרו מטבעות שתרותה "ליהן צורתה והכתבת נגנה. אליה זו — נגיה — אשתו של בל האליה היתה, ומכאן הוא שבמקורות אחרים מיוחס ההיכל שבעלים לבל עצמו. — היכל נגיה זו בעיר *Elymais* היה. — לבשל אותה. *συνοικισθῶν* (=לחיות אתה). — אף בהירפוליס (*Hierapolis*) שבסוריה עשה ערמה זו לדיאנה האליה, כדי לבז את אוצרות היכלה בצורת שילוחים של אותה כלה (גרמניוס ליציאנוס הוצאת פלימיש 1904, א' XXVIII, מביאהו 130 *Motzo*). — אנטיוכוס זה. במקור: *ὁ τε Ἀντίοχος* — מטעים: הוא הוא שהיה הגורם לכל אותן הצרות. הכוונה לאנטיוכוס אפיפנס. — נתנום. הכהנים בעצמם, כדי להכשילהו בערמתם, הניחו לפניו קצת מן החפצים היקרים שבאותם האוצרות. — ואת-הראשים. של אנשי אפיפנס שנהרגו בו במקום. בסוף פ"ז הם נרמזים בתאר הרשעים. אפיפנס גופו לא נהרג באותו מעמד אלא נפצע קשה וחלה מחלה מסוכנת, כנראה מן הסיפור על מחלתו (בפרק ט', וכן מק"א בתחלת פרק ו'), ובחזרתו מעבר הנהר מת. — חג-הסכה המקדש. *τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἱεροῦ*. וכן ב' ט"ז *τὸν καθαρισμὸν* = חג-הטהרה. חג-הסכות והאש. קשר בין חג הסכות ואש יש למצא בחנוכת מקדשו של שלמה, השנה מל"א ח' ב' ויקהלו אל-המלך שלמה כל איש ישראל בירח האתנים בחג

בסלו בַּחֲמִשָּׁה וְעֶשְׂרִים [בז] אֶת־[חג] מִהֶרֶת הַמִּקְדָּשׁ רְאוּנו
 לְהוֹדִיעֲכֶם לְמַעַן תַּעֲשׂוּ גִמְלָתָם חֲגֵי־הַסִּבּוֹת וְהָאֵשׁ בְּנִחְמִיָּה בְּכֻלָּהּ
 יט אִזְּ אֶת־הַמִּקְדָּשׁ וְאֶת־הַמִּזְבֵּחַ הַבִּיא זִבְחִים: כִּי כַּאֲשֶׁר הִגְלוּ אֲבוֹתֵינוּ
 לָפָרֶם לָקְחוּ הַכֹּהֲנִים יִרְאֵי־שָׁמַיִם מֵאֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ בַּסֶּהֱר וּמִמְנוֹהָ
 בְּעֶמֶק בָּאָר אֲשֶׁר פָּתְחָתָהּ הַיָּמָה כְּלִי־מִים וְשֵׁם שְׁמִרוֹהָ לְבַטַח כִּי
 כ לֹא נֹדַע הַמָּקוֹם לְאִישׁ: וְכַעֲבַר שְׁנִים רַבּוֹת בִּשְׁעָלָה בְּרִצּוֹן
 הָאֱלֹהִים וְנִחְמִיָּה נִשְׁלַח מֵאֵת מֶלֶךְ פָּרֶם שֶׁלַח מִצְאָצְאִי הַכֹּהֲנִים
 שִׁמְמוֹ אֶת־הָאֵשׁ לְקַחְתָּהּ וְכַאֲשֶׁר סָפְרוּ לָנוּ לֹא מִצְאוּ אֵשׁ כִּי
 כא אִם־מִים עָבִים וְצִוָּה עֲלֵיהֶם לִשְׁאֹב אוֹתָם וּלְהַבִּיאָם: וְאַחֵר אֲשֶׁר
 הוֹכֵן הַדְּרוֹשׁ לְזִבְחִים אָמַר נִחְמִיָּה לַכֹּהֲנִים לִזְרֹק מִן־הַמִּים עַל־
 כב הַעֲצִים וְעַל אֲשֶׁר־עֲלִיהֶם: וְכַאֲשֶׁר נַעֲשֶׂה הַדָּבָר הַזֶּה וְעַבְר וּמִן־מָה
 וְהַשְׁמֵשׁ הַמַּעֲנֶנֶת לָבִי מָה וְרָחָה הַתִּלְקָחָה אֵשׁ גְּדוֹלָה וְכָלֶם
 כג הַשְׁתַּמְּמוּ: וְכַהֲאֵל הַקָּרָן עָרְכוּ הַכֹּהֲנִים תִּפְסָלָה וְהַכֹּהֲנִים וְכָלֶם
 כד בִּקְרָתָם יוֹנְתָן וְהָאֲחֵרִים עוֹנִים בְּנִמְעָשָׁהוּ נִחְמִיָּה: וְהַתִּפְסָלָה הַיָּמָה כָּכָה
 אֲדִנִּי אֲדִנִּי הָאֱלֹהִים בּוֹרָא הַכֹּל הַנּוֹרָא וְגִבּוֹר וְצַדִּיק
 כה וְעוֹשֶׂה חֶסֶד הַמּוֹלֵךְ לְבָדּוֹ וְשׁוֹב: הַנּוֹתֵן הַכֹּל לְבָדּוֹ הַצַּדִּיק
 לְבָדּוֹ וּמוֹשֵׁל בְּכָל [וְאֵל] עוֹלָם הַפּוֹדָה אֶת־יִשְׂרָאֵל מִכָּל־
 כו רָע אֲשֶׁר־עָשָׂה אֶת־הָאֲבוֹת בְּחִירִים וְקִדְשָׁם: רַצְהֵנָּה אֶת־

הוא החדש השביעי || דה"ב ז' א' וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים ותאכל
 העלה והזבחים. אבל כאן הוא מקשר ענין חג הסכות והאש בנחמיה דוקא מפני שהוא צריך
 לו לרגל ההמשך שלפניו. ואולי היתה לו אגדה על ענין חג הסכות שעשה נחמיה בקשר
 עם מציאת האש הקדושה ע"י נחמיה, כמסופר כאן. — בכל כלו. במקור: οἰκοδομίας=בבנותו.
 ויש מפרשים: חיוק (על דרך שנאמר במק"א ד' ס' על יהודה: ויבנו—οἰκοδομίας.
 בעת ההיא את־הר ציון). ויותר נראה הנוסח שבכ"י מוסקבה 125 (צ' Богорвненский, 2 книга
 88: (Манвввввввввв=οἰκονομίας: בכלכלו את המקדש והמזבח). ולפי זה משוה הכותב התקנות
 יט והטהרה שעשו במקדש למעשיו של נחמיה (השוה נחמיה יג'). — לפרס. כך הוא מכנה
 לבבל, שהיתה אז בטלה ונחשבת חלק ממלכות פרס. — מאש המזבח. מאש תמיד שעל
 כ המזבח (ע' יק' ו' ה'—ו'). — וכאשר ספרו לנו. ὥς δὲ διεσφάγησαν ἡμῖν וודאי כוונתו
 למסורת בכתב (השוה ב' כ"ג). — מים עבים. ביוסיפון (הצ' גינזבורג — כהנא, מ"ח) נמסר
 מים שֶׁמֶן וָעֵב (כך לשונו! — אולי חשב על τὸ ὕδωρ שביוניס) כדבש. נפט — שמן מינירלי דולק.
 שהיה גדלק בקרני השמש (בפכ"ב). הפרסים היו מכבדים את האש ואת הנפט, שהיה מחזיק את
 האש. ואולי גרמו בשם המקום שנקרא (בפלי') בשם נִפְתָּר Nephthar ובלשון ההמוני: נִפְתָּי
 כג (Nephthaei) מדרשו של השם נפט. — יונתן. אחיו של יהודה שהיה משמש בכהונה גדולה. —
 כה [ומעשה] נחמיה. בתנכת חומת ירושלים שהעמיד שתי תודות גדולות עונות בשיר זו
 לעומת זו (נחמ' י"ב כ"ז ואילך). — אשר עשה את־האבות בחיריים. לשון זה יש

הַקָּרָן עַל כָּל־עַמָּה יִשְׂרָאֵל וְשָׁמַר אֶת־נִחְלָתָהּ וְקִדְשָׁהּ:
 כז כִּנֵּם נְפֻצוֹתֵינוּ וְאֵל אֶת־הַעֹבְדִים בְּנוֹים וְהַבְּזוּים וּמַתְעִבִים הַבִּיטָה
 כח וְיִדְעוּ הַבְּזוּים כִּי אַתָּה אֱלֹהֵינוּ: עֲנֵשׁ אֶת־הָעֲרִיצִים וְהַמַּתְאֲמָרִים בְּנִצְחָה:
 כט טַע אֶת־עַמָּה בַּמָּקוֹם קִדְשְׁךָ כַּאֲשֶׁר אָמַר מֹשֶׁה:
 ל—לא וְהַכֹּהֲנִים שָׁרוּ מִזְמֹרֵי הַלֵּל: וְכַשְׁאֲפְלוּ נִתְחִי הַקָּרָן אָמַר
 לב נִחְמִיָּה לְשַׁפֵּךְ אֶת־שִׁגְרֵי הַמִּים עַל־אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת: וְכַעֲשׂוֹת הַדָּבָר
 הַזֶּה עָלְתָה לְהִבָּה וְכוֹרֵם הָאֹרֶךְ לַעֲמָתָה מֵעַל־הַמִּזְבֵּחַ בִּבְתָּה:
 לג וְכַאֲשֶׁר נֹדַע הַדָּבָר וּלְמֶלֶךְ פָּרֶם הֵגִיד כִּי בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר טָמְנוּ
 הַכֹּהֲנִים הַגּוֹלִים אֶת־הָאֵשׁ נִרְאוּ הַמִּים שֶׁקָּדְשׁוּ בָהֶם נִחְמִיָּה
 לד וְאֶנְשָׁיו אֶת־הַקָּרְבָּנוֹת: אַחֲרֵי אֲשֶׁר חָקַר הַמֶּלֶךְ אֶת־הַדָּבָר גָּדַר
 לה אֶת־הַמָּקוֹם הַהוּא וְיִקְדְּשֵׁהוּ: [וְהַכֹּהֲנִים] אֲשֶׁר־רָצָה בָהֶם הַמֶּלֶךְ לָקַח
 לו וַיִּסֵּן [וְלָהֶם] מִתְּנוֹת רַבּוֹת: וְאֶנְשֵׁי נִחְמִיָּה קָרְאוּ לוֹ נִטְקָר לֵאמֹר
 מִתְּנָה הוּא וְרַבִּים יִקְרְאוּ־לוֹ נִטְקָי:
 ב וְנִמְצָא בַּסִּפְרִים כִּי יִרְמְיָה הִנְבִּיא צִוָּה לַגּוֹלִים לְקַחַת מִן־הָאֵשׁ
 ב כַּאֲשֶׁר נִרְמָז: וְכַאֲשֶׁר צִוָּה הִנְבִּיא לַגּוֹלִים בְּתַתּוֹ לָהֶם אֶת הַתּוֹרָה

כז בו יותר מבלשון אשר בחר באבות. — את־העובדים בגוים. כך במקור: ἐν τοῖς
 ἔθνεσιν. (תרתי משמע: א) הנמצאים בעבודות בארצות הגויים, (ב) העובדים לאלהים בהיותם
 מזוירים בגויים. וברומי L: libera eos qui serviunt gentibus contemnentibus et abominandis respice
 כח—ל הביטה. — כאשר אמר משה. בשמות ט"ו י"ז: תביאמו ותטעמו בהר נחלתך. — מזמורי
 לה ה הלל. τοὺς ὑμνούς (בה"א הידיעה). ודאי כוונתו להלל שלנו. — [והכהנים] אשר־רצה
 בהם. כוונתו לכהנים ממקדש ירושלים שמצאו את האש הגנוזה. — לקח ויתן. נראה
 שאשגרת לשון היא לענין מתנה: בידי עצמו לקח ונתן. — מתנות רבות. מחמת שמחה
 (השוה אסתר ט' י"ט וכ"ב). — קראו לו. προσηγορεύσαν δὲ... τοῦτο. מסוף הכתוב נראה
 שהפירוש הוא כמו שנמסר בוולג' appellavit autem Nehemias hunc locum ויקרא נחמיה
 למקום ההוא. — נטָהר. כך נראה מן המדרש שבצדו ביוונית: καθαρισμός=טְהָרָה, אבל
 במקור כתוב השם Nephthar=נִפְתָּר (הסורי מסר גונפתר, וע' מ"ש בפ"ט). וכן כתבתי השם
 ההמוני נִטְקָי (בשינוי רי"ש ביו"ד שבאשגרת לשון) במקום Nephthar=נִפְתָּי (כך גם בסורי).
 ויש (Moffatt) מוֹשֵׁךְ דְכָאן naifar apanar — תאר זינדי דמים קדושים המטהרים. —
 לפעולתו זו של ירמיה השוה חזון ברוך א' ו' ז'—י'. — במקור הוטעם כאן שמו של
 ירמיה הנביא ביחס ישר: ונמצא בַּסִּפְרִים ירמיה הנביא אשר צוה... — והמתרגמים ראו צורך
 לשנות. כגון וולג': invenitur autem in descriptionibus iussit Jeremiae prophetae 'quod
 בסורי: משתכח דין בכתבא דארמיא נביא דסקד. — האגדה המתנגעת כל כך על המקדש
 ועבודתו בחרה לה לחפצה בירמיה הנביא דוקא, שלפי הלך רוחו היה רחוק כל כך מגעגועים
 אלו, משום שלא מצאה נביא חשוב הימנו מדור החורבן. ורמז מצאה לה האגדה בירמיה
 ג"ב י"ז—כ"ג, שאין שם זכר לארון בין הכלים ששיבירו הכשדים או שטלטלו לבבל

בל' וישקחו את מצות יי ובל' יתעו בלבם בראותם את-פסילי הנהב
 ונתקפת ואת עדרם: וידברו עוד דברים כאלה הנהיגם לבלתי
 הסיר את-התורה מלבם: והנה בספר אשר צנה הנביא על-פי-
 הדבור אשר הנה אליו לאהל ולארון ללכת ותר אחריו כאשר
 עלה אל-ההר אשר עלה עליו משה וראה את-נחלת-האלהים:
 ובעלותו מצא ירמיה בית-מקדש ואת-האהל ואת-הארון ואת-מזבח
 הקטרת הביא שמה ואת הדלת סגר: ומן-הבאים אתו נגשו להטות
 את-הדרך שמה ולא יכלו למצא: וכאשר גרע ירמיה הוביחם ויאמר
 כי המקום ידנה לא-ידוע עד-אשר-יקבץ האלהים את קבוצת עמו
 ויעשה חסד: ואז יגלה יי את-אלה ויראה כבוד-יי והענין כאשר
 נגלה למשה וכן התפלל גם-שלמה כי המקום יקדש מאד: ועוד
 נאמר כי בהיות לו חכמה הביא קרבן חנכת המקדש והשלימיתו:
 וכאשר התפלל משה אל-יי וירדה אש מן-השמים ואכלה את-נתתי
 הקרבן בן גם שלמה התפלל וירדה אש ותאכל את העולות:
 יא-יב ויאמר משה יען אשר אין החטאת נאכלת נשרפה: וכן עשה גם-
 יג שלמה את שמונת-הימים: הדברים האלה נאמרו גם בקתבי

בשלימותם. - והיה בספר. נראה שספר זה הוא מאותם ספרי האגדה הנזכרים בפ"א. -
 על-פי-הדבור אשר היה אליו. $\chi\epsilon\eta\mu\alpha\tau\iota\sigma\mu\acute{o}\upsilon \gamma\epsilon\nu\eta\theta\acute{\epsilon}\nu\tau\omicron\varsigma \alpha\upsilon\tau\acute{\omega}$. הדיבור מן
 השמים היה. - ללכת יחד אחריו. $\sigma\upsilon\nu\alpha\kappa\omicron\lambda\omicron\upsilon\theta\epsilon\acute{\iota}\nu$. אולי יש כאן הדיק: שיליכו אותם
 אחריו זה אחר זה. - ואת-מזבח הקטרת. ובפ"ד נזכרים רק האהל והארון. - ועוד
 נאמר. באותם הספרים. - בהיות לו חכמה. לשלמה. - על ירידת אש מן השמים למשה
 ע' ויק' ט' כ"ד ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את-העלה ואת-החלבים, ועל שלמה -
 דה"ב ז' א' וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה מהשמים ותאכל העלה והזבחים. -
 חוץ ממה שפי"א הוא מחוץ להמשך תמוה הוא אף בעצם תכנון, שהרי בויקרא י' ט"ז
 נאמר ההפך, שמשע קצף על אלעזר ואיתמר שלא אכלו את החטאת במקום הקדש ושרפה. -
 פסוק י"ב נראה קטוע, שהיה צריך להביא השקאה למעשה משה (השוה פ"י), שחגג
 שמונת ימי המלואים וכדומה. ואולי היה תכן הכתוב בעיקרו שיהודה המקבי עשה שמונת
 ימי חנוכה (ע' פי"ג-י"ד שהוא משה מעשה יהודה באסיפת הספרים למעשה נחמיה), ולכך
 היה מתאים ההמשך, ששלמה חגג אף הוא שמונה ימים בחנוכת המקדש, ושיעורו של הכתוב
 היה מעין: וכן ועשה יהודה כאשרו עשה גם-שלמה את שמונת הימים. - ולגופו של ענין הן
 משה והן שלמה לא חגגו אלא שבעת ימים: במשה נאמר בפירוש (ויק' ח' ל"ג) ומפתח אהל
 מועד לא תצאו שבעת ימים עד יום מלאת ימי מלאיכם כי שבעת ימים ימלא את-ידכם,
 ואח"כ ביום השמיני כבר התחיל אהרן בעבודה (ויק' ט'), ובשלמה כתוב (מל"א ח' ס"ה-ס"ו)
 ויעש שלמה בעת-ההיא את-החג... שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום ביום השמיני
 שלח את-העם. ונראה שהכותב השתמש כאן במה שנאמר בדה"ב ז' ח'-ט' ויעש שלמה את-
 החג בעת ההיא שבעת ימים... ויעש ביום השמיני עצרת כי חנכת המזבח עשו שבעת ימים

נהמיה וזכרונותיו וגם [ומספר] אשר בערכו אוצר ספרים אסף
 ספרים על-המלכים והנביאים וספרי דוד ואגרות המלכים על-
 מתנות קדש: וכן גם-יהודה את-הספרים אשר נפדו מפני המלחמה
 אסף לנו כלם והם אצלנו: ואם-יש לכם צורך במקצתם ושלחתם
 אנשים אשר וביאום אליכם:

ויהיונו נכונים לעשות את-חג-השנה בותכים אנחנו לכם
 ונפה מעשו לחג את-הימים: והאלהים אשר הציל את-כל-עמו
 ואשר נתן את-נחלתו לקלנו ואת המלכות ואת הנהגה ואת
 המקדש: כאשר הבטיח בתורה וקונו לאלהים כי במהרה ירחמנו
 ויאספנו מכל-הארץ סחת השמים אל-מקום הקדש כי פדנו
 מרעות גדולות ואת המקום טהר:

ואלה הדברים על-יהודה המקבי ואחיו וטהרת המקדש
 הגדול מאד וחנכת המזבח: וגם על-המלחמות נגד אנטיוכוס
 אפיפנס ואבסמור בנו: והמראות מן-השמים אשר נראו לנלקחים

והחג שבעת ימים. - בכתבי נחמיה וזכרונותיו. ספרים אלו לא הגיעו לידנו. -
 ספרים על-המלכים והנביאים. ודאי כוונתו לנביאים ראשונים ואחרונים. - וספרי
 דוד. קובצים של מזורי תהלים. - על מתנות הקדש. $\pi\epsilon\tau\epsilon\lambda\iota \delta\omicron\nu\alpha\theta\epsilon\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu$. נראה שכוונתו
 לתעודות שונות ואגרות הנחה שכתבו מלכי פרס (ע' עזרא ז' י"א-כ"ו) לטובת בית המקדש
 וירושלים ועם ישראל. כאן הוא נותן בדרך כלל רק סוגי הספרים והכתבים שכינסו לאותו
 אוצר. על התורה אינו רואה צורך להגיד, שנפוצה בעם היתה ורווחת מחוץ לאוצר. - מזכיר
 הוא פעולתו זו של יהודה דוקא, משום שהשמיד ספרי ישראל היתה אחד העיקרים שברדיפות
 אנטיוכוס (ע' מק"א א' ג' ו-ג'). - הפסוקים י"ז-י"ח הם חזרה של סיום אל מה שפתח
 לעיל א' ו'-ח' ונותנים טעם לשיחוסם של בני חוץ לארץ כחג החנוכה (שבפס"ז). -
 כל-עמו. מטעים הוא: אין כאן הצלה לבני א"י גרידא, אלא לכל עם ישראל. ושוב
 הוא מטעים: ואשר נתן את-נחלתו לכלנו, - כלנו שותפים בארץ ישראל, שהוא נחלתו
 של אלהי ישראל, וקנינינו קניינם. - ואת-המלכות ואת-הכהנה ואת-המקדש.
 רמז לכתוב בשמות י"ט ו' ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש, וכמו שהוא משיך
 ואומר (ריש פי"ח): כאשר הבטיח בתורה. -

ב י"ט-ל"ב. הקדמת הסופר בעל הקיצור שכספר זה.
 מתן דין וחשבון של המקצר את ספרו הגדול של יסון: תכנון של הספר (י"ט-כ"ב)
 שכתב יסון איש קוריני (כ"ג) ועבודתו של המקצר וטיבה ותכליתה: רק קצרן היסטורי הוא
 רוצה להיות ולא סופר או חוקר היסטורי (כ"ד-ל"ב). - אנטיוכוס אפיפנס ואבסמור
 בנו. ואינו מזכיר את סליבקוס IV ודמיטריוס I, אע"פ שבספר דיבר אף על המאורעות
 שאירעו במלכותם, משום שאלו לא באו אלא דרך אגב עד כמה שנצרך למאורעות שבסוף
 מלכותו של סליבקוס לשם פתיחת הספר ולמאורעות שהיו בימי דמיטריוס I לשם סימונו. -
 בקנאה. $\phi\iota\lambda\omicron\tau\iota\mu\omega\varsigma$ (בוולג' ובסורי נשמטה תיבה זו). תרגמתי כך לפי ההמשך, אע"פ

על-הנהרות בקנאה ובגבורה ואם נסמעים היו בבשו את-הארץ
 כב ואת המון-הערים רדפו: ואת-המקדש המהלל מאד בכל-העולם
 השיבו ואת העיר שחררו ואת החקים אשר היו עתידים לבטל
 כג קוממו בקסר ו: אשר בכל טובו הנה להם: מאת יסון איש קוריני
 כד ספר בחמשה ספרים ואנחנו ננסה בחבור אחד לקצר: כי בראותנו את-
 מרבית המספרים ואת-הקשי להפצים לנגלל בתוך ספורי ההסטוריה
 כה מפני רב החמר: שמנו אל-לבנו להבין נעימות הנפש להפצים
 לקרא ולאוהבים לשמם בזכרונם להקל ולכל-הקורבים להועיל:
 כו ואמנם לנו אשר לקחנו לעצמנו את-מרח הקצור לא קל הדבר
 כז כי אס-עמל-ועה וסקידה: באיש המבין משתה והמבקש תועלת
 לאחרים אין הדבר קל לו בן בגלל תודת רבים נטיל על-נפשנו
 כח את עמל-העבודה בענג: ובעוננו דיוקי הפרטים לסופר נעמל
 כט להתנהל לרגל תכנית הקצור: ובבונה בות חרש ודאג לבגן כלו

שבעיקרו הוא לשון של אהבת כבוד (והשוה חכמת שלמה י"ח ג, שהוציא בלשון זה תאר
 לעמוד האש שהאציל מכבודו על ישראל במסעיהם במדבר). - היהדות. *Ioudaismós*.
 עד כמה שידוע זוהי הפעם הראשונה שנמצא שם זה - יודאיסמוס - למושג היהדות (וכן
 לקמן ח' א' י"ד ל"ח). - ואת המון-הזרים. *τὰ βάρβαρα πλήθη* (וכן מכונים האויבים
 כג גם לקמן י' ד'). בתאר *βάρβαρος* היו היוונים מכנים לעמים זולתם. - איש קוריני.
τοῦ Κουρηναίου. עיר בצפון אפריקה היא והיה שם ישוב יהודי פורה (על תולדות היהודים
 שם ע' *K. Friedmann, Le fonti per la storia degli Ebrei di Cirenaica nell' antichità*. במאסף
 האיטלקי לזכר צ' פ' חיות, פירינצי 1930, ע' 55-39). - בחמשה ספרים. קרובה לוודאי
 ההשערה שמתוך הקיצור שלפנינו אפשר להוציא את חלוקת התכן של חמשת ספרי יסון:
 א) ג' א'-מ', ב) ד' א'-ז' מ"ב, ג) ח' א'-י' ט', ד) י' י'-ג' כ"ו, ה) י"ד א'-ט"ו ל"ז. -
 בחיבור אחד. *δὲ ἐνὸς συντάγματος*. לקצר. ויש מקומות שמתוך ההמשך נראה שלא
 קיצר בהם כלל אלא העתיקם בשלימות כמו שהיו אצל יסון, כגון ג' י"ד-ל"ט (על הליודורוס),
 כד ד' מ"ג-נ' (ויכוי מנילאוס בדין), ה' ח'-כ"ט ול"ד-ל"ו (על ניקנור). - מרבית המספרים.
χῦμα ἀριθμῶν (=שטח, המון, מן *χέω*=שפך). כוונתו להמון הפרטים של מספרים - כגון
 ימים ושנים ומנין אנשי הצבא והחללים וכדומה - שהיה בספרו של יסון ושלדעתו מפריעים הם
 המספרים לקורא הרוצה לעמוד בעיקר על מהלך המאורעות דווקא, ולא על פרטיהן. - לגלגל
 כו בתוך. *εἰς κυκλῆσθαι* =להתגלגל ולהסתובב בתוך תוכם. - ושקידה. *ἀγρυπία* (=נדידת
 כח שינה, עירות). - *ἐπιφύλαξι*. ליסון גופו הוא מתכוון. - לרגל תכנית
 כט הקיצור. *τοῖς ὑπογραμμῶν τῆς ἐπιτομῆς*. - הבנין. *καταβολή* =הנחת היסוד,
 וכאן ענינו: הבנין כלו (וולג: *structura*). - פפתת. *ἐγκαίνειν*=לעשות פיתוחים
 בצריבה. - כן יש לשפס גם עלינו. בהגהת נוסח A: *ὁ δοκῶν καὶ ἐπὶ ἡμῶν*:
 =יהא חושב עלינו (השוה וולג: *ita aestimandum est in nobis*), והלשון הוא סתמי.
 ונדחה הוא הנוסח המקובל *δοκῶ καὶ ἐπὶ ἡμῶν* (=דומני גם אנחנו, וכן בסורי:

אבל הלוקח לפתח ולצנר יבקש [רק] הנצרך ליפוי כוונתו לשפס
 5 נס-עלינו: כי להעמיק ולעשות דרך מסביב לדברים ולהרבות
 לא חקר בכל-הקיום מוטל על-הראשון למעשה ההסטוריה: ולשאף לקצור
 הדבור ולהמנע מן-העשק בכל-הפרטים נאה לעושה את-התכן:
 5ב ושתה נחל את-הספור אחרי אשר הרבינו לטפל בהקדמת
 הדיברים כי סבלות הוא להרבות דברים לפני ההסטוריה ואת
 ההסטוריה עצמה לקצר:

2 בפשטותה עיר הקדש יושבת בכל-השלום והחקים היו
 נשמרים ופה מאד בצדקתו של-תננה בהן גדול ובשנאתו לרע:
 ב לפעמים היו גם המלכים בעצמם נותנים כבוד למקום ומבקדים
 ג את-המקדש במתנות יקרות מאד: ואף סלבים מלך אסיה נמן
 מהבנסותיו שלו את כל-ההוצאות הנצרכות לעבודת הקרבנות:
 ד ושמעון איש משבט בנימין אשר העמד לנגיד המקדש בא בריב

סבר אנא, משום שקשה הצירוף של מדבר בעדו ורבים מניה וביה. - כוונתו:
 ההיסטוריון המקורי דומה לבונה בית שלם ועליו לדאג שיהיו בעין כל הפרטים
 בשלימות, ואילו המקצר חיבור היסטורי משול כמי שבא לעשות עבודה חלקית בבנין, כגון
 קישורים, ועליו לדאג לפרט שנטל לעצמו שיהא נעשה כהוגן. וכך אף הוא, הקצרן של יסון,
 רק קיצור נטל לעצמו לעשות ולא יותר, ומצד זה על הקורא לדון עליו. - על הראשון
 למעשה ההסטוריה. *τῷ τῆς ἱστορίας ἀρχηγενέτῃ*, כלומר בעל העבודה המקורית. -
 לעושה את-התכן. *τῷ τῆς μετάφρασιν ποιουμένῳ*.

חלק א: המאוראות עד טיהור הבית (ג א-י ט)

ג א'-מ'. על מפלתו של הליודורוס שלח סליבקוס המלך לבז את אוצר המקדש.
 חניה כהן גדול. ארבעה חניה שמשו בכהונה גדולה: האחד, בנו של ידוע,
 היה בזמן אלכסנדר מקדון, השני, בן שמעון השני - בזמנו של סליבקוס ניקטור, השלישי -
 בימי אנטיוכוס אפיפנס, והרביעי, בנו של חניה השלישי, היה המיסד את המקדש
 בליאונטופוליס שבמצרים. כאן מתכוון הכותב אל חניה השלישי (בנו של שמעון בן חניה
 השני) שהיה מן המשמרים המתנגדים להשפעת ההתיוונות. - חניה. בספרות העברית נוהג
 הכתיב חוניו (וע' מקא"י ב' ז'). - לפעמים היו. כך הוא פירושו של האמפריקטוס
συνέβαυεν, וולג: *Fiebat*. - ומכבדים את-המקדש במתנות יקרות מאד.
 במאה השלישית לפני סה"נ היו המלכים מבית תלמי מראים את חסדם ליהודים מכמה
 צדדים. גם אנטיוכוס III הגדול ראה צורך להטות אף הוא את חסדו ליהודים, לאחר שכבש
 את יהודה, והביא מתנות גם למקדש (ע' יוספוס קדמ' י"ב ג' ג'). - ואף סלבים.
 מגיד לך: מלך זה, שלאחר זמן רצה בעצמו לבז את המקדש, אף הוא בשעתו ראה לו צורך
 לילך בדרכי אביו ולהפריש - ודאי לרגל מאורע חשוב - מהכנסותיו להוצאות הקרבנות
 שבמקדש. - שמעון. נראה שממשפחת טוביה היה (י"ב ד' י'). - משבט בנימין.

עם-הבהן הגדול על-דבר הנהגת שוקהעיר: ומבילתי וקלתו לגבר
 ה על-הנהגת הלך אליאפולוניוס הפרכי אשר הנה בעת ההיא שר-
 צבא בשדה-אדם ופניקנה: ויודע לו על-עשר בלי-סוף השמור
 ו באוצר ירושלים ולרב הכסף אין מקצר ואין צורך בו לקרנות
 ו נכון הוא אשר כל-זה ופל בידו המלך: ואפולוניוס בפנישו את-
 ו המלך גלה לו על-העשר שהודע לו והוא כתר בקלידורום אשר
 על-הענינים וימך-לו פקדה וישלחו להוציא את האצרות
 ח הנזכרים: והקלידורום יצא מהר לדרך בקמזו שעליו לבקר בערים
 שבשדה אדם ופניקנה ובאמת הלך למלא את-מזנות המלך:
 ט וכאשר בא ירושלים ונתקבל באהבה מאת הבהן הגדול והעיר
 ס ספר על-אשר נודע-לו ונגד על-דבר בואו וישאל אם-הדבר קרוב
 י לאמת: וכאשר הודיעו הבהן הגדול כי פקדון הוא (האוצר)
 יא מאת אלמנות ויתומים: ומקצתו הוא להורקנוס בן-מבנה איש

כך ברוב הכ"י ובוולג', ואם כן לא כהן ולא לוי היה, אלא ישראל. אבל בכ"י רומיים
 עתיקים (ZXB M) ניכר הנוסח: בן-בלגה (de tribu balgea), ולפי זה ממשפחת כהנים היה.
 בלגה (נחמיה י"ב ה' ו"ח) או בלג' (שם י' ט') היתה אחת מכ"ד משמרות כהונה שנפסלה מחמת
 שהיו בניה נתפסים להתיוונות, כמו ששנינו (ע' תוספתא סוף סוכה, והשוה בבב' זיר' שם):
 „בילגא לעולם טבעתה קבועה וחלונה סחומה, מפני מרים בת בילגא שנשתמדה והלכה
 ונישאת לסרדיט אחד ממלכי יון וכשנכנסו יוונים להיכל (רש"י: בימי מתתיהו בן יוחנן)
 באחה מרים וטפחה לה על גגו של מזבח, אמרה לו, לוקוס לוקוס אתה החרבת את נכסיהם
 של ישראל ולא עמדת להם בשעת צערן (בבלי: וכששמעו חכמים בדבר — רש"י: לאחר
 שגברה יד בית חשמונאי — קבעו את טבעתה וסחמו את חלונה). ויש אומרים, מפני שעיכב
 את משמרתו לבוא ונכנס ישבאב אחיו ושימש תחתיו. לפיכך בילגא נראית יוצאה לעולם
 וישבאב נכנסת לעולם." — לנגיד המקדש. = προστάτης τοῦ ἱεροῦ (=משגיח המקדש).
 על משרה זו בבית המקדש אין ידיעות ממקום אחר. ודאי היה ממנה על משק המקדש.
 כעין גבאי של ביהכ"ב בזמננו. ולפיכך היו נהירין לו עניני האוצר שבמקדש. והשוה דה"ב
 ל"ה ח' נגידי בית האלהים, ועזרא החיצוני א' ח' οἱ ἐπιστάται — נגיד זה רצה להיות אף
 הממונה על ההנהגה של שוק העיר (περὶ τῆς κατὰ τὴν πόλιν ἀγορανομίας), ואף הענין של משרה
 זו — ἀγορανομία — אינו ידוע לנו. — אפולוניוס התרסי. בכ"י היווניים: Θρασύου = בן-תרסי,
 וכינוי שלקמן ד' ד' וכ"א הוא בן מניסתיאוס, יש הגהה שעיקרו Θρασέα (על שם מקומו, וע' מקום
 זה ע' לקמן ד' ל'), וכן בכ"י הרומיים LX (ע' De Bruyne ad Apollonium Tharseae:
 ויש להעיר שכאן שם המקום בת"ו = Θ, ולא בטי"ח). ועדיין טעון הכרע אם שני אפולוניוס
 אלו אדם אחד הם. — שר-צבא. στρατηγός. — בשדה-אדם. הכוונה לסוריה, הדרומית
 בכלל (וע' מק"א י"ט ט"ט בפ"י). — בהליודורוס. ודאי הוא הליודורוס בן אסכילוס
 הנזכר אצל אפיאנוס (Syr. 45) ובכתובות שבדילוס (Deissmann, Bibl. St. 303), וזה נראה
 מתארו אשר על-הענינים = ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων (ע' 8—257, Corradi, Studi ellenistici). —
 ט-יא הכהן הגדול והעיר. זהו הנוסח הנכון (כמו שהוא בכ"י A ובסורית). — להורקנוס

גדול מאד ולא כדברי שמעון הרשע והפל כסף ארבע מאות
 יב ככר וזהב מאתים: ואי-אפשר על-כל-פנים לעשות עול לבושתים
 בקדשת המקום ובקבורו ובקלישת המקדש המקבד בכל-העולם:
 יג והקלידורום אמר בכם פקדת המלך אשר בנרו כי צריך להביא הכל
 יד אליאוצר המלך: ובקבעו את-היום לבא פנימה לבדק את-האוצר
 טו ונתהי התרנשות לא מעשה בקלהעיר: והכהנים התנפלו לפני
 המזבח בבגדי הבהנה ויקראו אל-השמים אל-אשר נתן את-חקר
 טז הפקדונות כי ישמרו בשלמות למפקדים: וכל-אשר ראה את-
 פני-הבהן הגדול רגשה נפשו כי מקמו ומראה פניו המשנים העירו
 יז על-צרת נפשו: כי אימה ורעידת הגוף אחרוהו וקראו אותו
 יח הנה גלוי הכאב הלוסח את-לבו: ומן-הפמים פראו בקמזו לתפלה
 יט בצבור אשר לא יהיה המקום לתרפה: ונתשים הנרי שק מתחת
 לשדים ומלאו את-הקרובות ומן-השלמות הסגורות בקפיהן רצו
 ונתנו מהן לשערים ומהן לחמות ומהן נשקפות היו בעד-החלונות:
 כ-כא וכלם פראו כפום למרום והתפלו: ורחמים נתעוררו בהתנפל
 הקמזן כלם יחד והבהן הגדול הנה עומד בהתרנשות רבה ומצפה:
 כב ויקראו אל-יו כל וכל כי ישמר את-הפקדונות למפקדים בכל-
 כג-כד בשחון: והקלידורום רצה לבצע את-מזמרתו: ובקיוותו ככר על-יד
 לשבת האוצר עם-פעלי התניות פעל אדיר קרוחות והשליט
 כה בכל-לכת מחנה גדול ערבי כל-אשר העזו לבא אתו נפלה
 עליהם בכם האלהים אימה ומחמה: ביינרצה להם סוס ועליו
 פרא נורא והוא מקשה כלו במקשה נהדר וברוצו הבה הפוס את-
 הקלידורום בפסותיו הקדומות והרוב הנה נראה כמוש נשק וזהב:
 כו ועוד שני בתורים אדירי-לכת נהדרי כבוד ומנהיגי-לבוש והם
 בעמדם משני הצדדים הכוהו בלי-הפנות מבזות רבות הכוהו:
 כז ונקפלו פתאם על-הארץ מעלף בחשכה גדולה הרימוהו ועל-מטה

בן-טוביה. אולי הוא האיש שעליו מספר יוספוס (קדמ' י"ב ב'—י"א). חורבות היכלו של
 זה עדיין נמצאות בערק אל-אמיר שבעבר הירדן מזרחת. אולי יש להמשיך את שלשלת היחסין
 שלו מטוביה העמוני שבנחמיה ב' י"ט, ועוד. — כסף ארבע מאות ככר. בערך
 130,000 לא"י. לפי שער המטבע לזהב שלעכשו J. W. Hunkin, 84 s 11½ d. — וזהב
 מאתים. בערך 725,000 לא"י. — לבדק את-האוצר. כך ודאי אמר, והסורי מסר אף
 את כוונתו: דאמתי דנעול ונחזא אנן ונשתלט עליהן. — אל-השמים. כינוי שגור

כח הטילוהו: את הבא בקנה רבה ובכל המון-נשאי חניתות אל-
האוצר הנקוב למעלה הוציאו חסר-אונים ונרע את כח-האלהים
כט הנגלה: ובפעל אלהים נעשה חסר-קול ונעדר כל-תקנה ותשועה:
9 והם גברו את-יו: הנותן כבוד למקומו והמקדש אשר הנה לפני
זמן מעט מלא אימה ובקעה נמלא שמחה וגיל בהופיע יי:
א9 ומחברי הקלודורום מהרו לבקש מאת תנה כי יקרא אל-
הקליון למען ימן בחסדו את-הסנים למוטל בגשימתו האחרונה:
לב והבהן הגדול מן-ראתו פן-יחשב המלך כי מאת היהודים נעשתה
ג9 רעה נגד הקלודורום הביא קרבן עבור ישועתו של האיש: עוד
הבהן הגדול עושה את-הסתאט והבחורים ההם הופיעו שנית אל-
הקלודורום עטופי המלבושים ההם ובקעמדם אמרו רבות תודות
לד תביע לתנה הבהן הגדול כי בגללו נמן לה יי את הסנים: ואתה
הנענש מן-השמים תודיע לכל על-כח האלהים הגדול ובאמרים
ה9 את-הדברים האלה ויעלמו: והקלודורום אחרי הביאו קרבן לוי
ואחרי נדרו נדרים גדולים מאד למשאיר לו את-הסנים נפרד
לו מעל-תנה ונשב הוא ומחנהו אל-המלך: ויעד לכל על-מעשי יי
ג9 הגדול מאד שנקראו לעיניו: וכשאל המלך את הקלודורום מן-האיש
ה9 הראוי להשלים עור-פעם ורושלומה ויאמר: אם-נשלקה אויב או
צר לעניני המלכות ושלחתו שמה ופנשתו נענש אסירק ימלט כי
א9 אמנם כח-אלהים יש במקום [ההוא]: כי שכן שמם הוא משנית
מ ומושיע למקום ההוא והבאים להרע נכה [ו]יאבד: ואלה הדברים
קרו להקלודורום ולשמירת האוצר:

ד ושמעון הנקוב למעלה אשר הנה מועל באוצר ובארץ אבות
הוציא דבה על-תנה כי הוא התגולל על-הקלודורום והוא העומד
ב על-המעשים הרעים: ואת-המיטיב לעיר והוצא לבני עמו והמקנא
ג לתורה העז לקרא בשם אויב לעניני המלכות: וכאשר הגיעה
השנאה עד-אשר על-ידי איש מן-אמני שמעון נעשו מעשי רצח:
ד וכראות תנה את סכנת הריב ובי אפולוניוס בן מנסתאוס שר-צבא

כו כלפי מעלה (השוה מק"א ג' י"ח). - ועל-מטה. שמטלטלין עליה מתים. במקור:
לב εἰς φόρον, והוא תגום של אפריון (שה"ש ג' ט.). - קרבן. חטאת (ἱλασμός) היה (כן נראה
לה משל"ג). - קרבן. תודה היה על הנצלו ממות. -

ה שדה-ארים ופוניקנה מנרה את רשעת שמעון: ויתבונן ללכת אל-
המלך לא למען האשים את-התושבים כי אם מהביטו אל-תועלת
ו העם כלו בכלל ובפרט: כי ראה אשר בלי השגחת המלך אי-
אפשר להשיג שלום בעניני המלכות ושמעון לא-נרצה מסבלותיו:
ז אבל אחרי מות סלבקוס ואנטיוכוס המכנה אפיפנס קבל את-
ח המלוכה שאח יסון אחי-תנה אל-הבקהנה הגדולה: בהבטיחו למלך
בהתראותו אתו שלש מאות וששים בקר ומתכנסות אחרות שמונים
ט בקר: ועל-אלה הבטים בכתב עוד מאה וחמשים אם יתן-לו
הרשיון להקים בבחו ומנסיון ואפניה ולרשם את-אנשי ורושלים
י לאנשי אנטיוכיה: וכאשר הסבים המלך והוא קבל את פתח
יא הממשלה מהר להטות את בני-עמו למדות ההלניות: ואת-
הזכיות האנושיות המקומות ליהודים מאת המלכות על-ידי יוחנן
אבי-אבפולימוס אשר הלך במלאכות אל-הרומיים בדבר אהבה
וכריתת ברית בשל ואת-החקים הנכונים הפך ויחדש מנהגים אשר

ד א'-ב'ב. תרחייהם של שמעון ויסון נגד הכהנת הגדולה.

סליבקוס IV פילופטר הומת ע"י אותו אפולוניוס (בש' 175) שרצה למלוך במקומו,
אלא שאבמינס ואשלוס גרשוהו והמליכו במקומו את אנטיוכוס אפיפנס (ע' מק"א א' י').
ונראה שמחמת מאורע זה, שבינתים מת סליבקוס שלפניו היה מגיש עצומותיו לא הצליח
חוניו (אם נסע לאנטיוכיה, ואולי לא נסע כלל). - יסון. הוא בחר לעצמו שם יווני
הדומה בצלצול לשמו העברי ישוע. - פפי יוספוס (קדמ' י"ב ה' א') שאף יסין לתפוס
את הכהונה הגדולה של חוניו אחיו לאחר שהלז מת והניח בן קטן (וצ"ע). - שלש
מאות וששים ככר. בערך 117.000 לא"י. - ומהכנסות אחרות. נראה
שהסכום הקודם הבטיח מאוצר המקדש וסכום זה של שמונים ככר (= בערך 26.000 לא"י)
אולי ממתנות או מהכנסות הכהונה היה. - מאה וחמשים. בערך 49.000 לא"י. -
גמנסיון. ע' מק"א א' י"ד בפ"י. - ואפבניה. ἑφηβία - עיקר משמעותו: זמן
הבחירות, וכאן ענינו: ככר להתעמלות ומשחקי התאבקות לבחורים (ἑφηβέων) מבני י"ד
ומעלה. - ולרשם את-אנשי ירושלים לאנשי אנטיוכיה. נראה שהנרשם
כבן-אנטיוכיה היה משיג בזה זכיות מיוחדות, וודאי ענין זה של רשימת האנשים לבני
אנטיוכיה נמסר בידי יסון שעשה לו מזה מקור של הכנסה וכדאי היה לו לשלם בזה ק"ן ככר. -
יוחנן אבי אבפולימוס. הבן היה מפורסם במלאכותו לרומי שנשלח ע"י יהודה
המקבי (כמסופר במק"א ח' י"ז-ל"ב) ולפיכך מיוחס כאן האב על הבן, אע"פ שהוא עצמו
אדם חשוב היה, שבזמנו השיג זכיות מיוחדות, אנושיות, ליהודים מאת מלך סוריה, ועכשיו
בא יסון וביטל אותן הזכיות והנהיג זכיות אחרות של רשימת בני ירושלים לאזרחי
אנטיוכיה. - אשר הלך. אל אבפולימוס הוא חוזר: לאחר זמן בימי יהודה המקבי, הלך
במלאכות לרומי. - בטל. חוזר אל הזכיות האנושיות (שבראש הפסוק): יסון ביטל אותן
הזכיות והפך את החקים הנכונים, וכמו כן חידש מנהגים יווניים שלא כחורת ישראל. -

יב לא כתורה: כי בשמחה בנה ומנסיון מתחת למצדה ואת המפארים
 יג שבבחוירים הביא מתחת למקסה כשהוא הולך לפניהם: ועד
 מעלה כזה הגיעה העליות ומדות הנקרים פרוצו בקטאז הנדול
 יד של יסון לאיכהן גדול: עד אשר הכהנים חדלו להיות קנאים
 לעבודת המזבח ובקוהם את המקדש ובקעו את הקרנות היו
 מהירים אל כפר ההתאפקות בהנהגת הפשע עלי פי קריאת
 טו הדסקוס: ובבור האבות נחשב להם לאפס והעבירים ההלגיים היו
 טז להם הנפים ביותר: ובגלגלונה באה עליהם צרה גדולה ואלה
 אשר למדותיהם היו הם מקנאים ואשר אליהם היו רוצים
 יז להדמות בכל נעשו להם אויבים ומענים: כי לא דבר קל הוא
 לפשע בקקי אלהים וזה נראה העתיד:
 יח-יט ובהיות משחק-שנת החמש בצר והמלך הנה שם: שלח יסון
 המתעב מתבוננים אנטיוכיים בשם ירושלם אשר הביאו שלש מאות
 אדרקמונים כסף לקרבן הרקלם והמביאים בקשו לבטלי הוציא
 כ אותם לקרבן כי לא נאה כי אמ-להוציאם לצרף אחר: ובכן נועדו
 אלה ברצון השולט לקרבן הרקלם ולמען הנמצאים הוציאו
 כא למעשי האניות: ובהשלם אפולוניוס בן מנסתאוס מצרומה לרגל

ב מתחת למצודה. ודאי כוונתו לא למצודה שבנה אנטיוכוס (מק"א א' לג), אלא למצודה
 ("הבירה") שהיתה בצפון המקדש (ע' נחמ' ב' ח' ז' ב'). - הביא מתחת למכסה.
 ὑποτάσσων, ברגיל מפרשים לשון זה: הכריחם לשים בראשם את הכובע הרחב (=פייטוס),
 יד-יח כובע שהיה לו יחס אל הירמס) שהיה מיוחד לכך, להגן על המשחקים בפני החמה. -
 הדסקוס (δισκος) הוא גלגל-מתכת קטן שהיה משמש במשחק של יריה אל המטרה. - משחק
 שנת החמש. המשחקים אחת בחמש שנים (πενταετής) הונהגו בצור על דרך אותם
 המשחקים שבאולימפוס, וכמו שהמשחקים האולימפיים היו קדש להירקלס כך היו המשחקים בצור
 לשם יראתם הלאומית מלקרת (=מלך קרת=מלך הקריה), שהיו מדמים אלהים זה להירקלס היווני.
 תארו השלם היה: מלקרת בעל צר (והוא הבעל שהכניסה איזבל לשמרון, ע' מל"א ט"ז א'-ל"ב).
 ביונית (בכתבות) היה נמסר מלקרת בלשון Ἡρώλει Ἀρχηγέται (ע' Cooke, NSI, 74).
 יט מתבוננים. θεωροῦς = מסתכלים במשחקים (בוולג' נמסר peccatores = חטאים, במקום
 spectatores = מסתכלים). הכוונה לא למסתכלים גרידא, אלא לשייחים של מלכות וידם מנחת קרבן
 להשתתף במשחקים ובזבחים בשם שולחיהם. מגיד הכותב שיסון שלח מבחורי ישראל
 הירושלמיים שהיו רשומים אצלו בתורת אזרחים אנטיוכיים (ע' בפ"ה) שישתתפו בשם
 ירושלים (ὡς ἀπὸ Ἱεροσολύμων). - שלש מאות אדרכמונים. אם סכום קטן זה
 (בערך 16 לא"י) הוא נכון, והוא ודאי מנדבות של יחידים בא, הרי יש ללמוד ממנו על
 יט מנינם של המתיוונים שמועטים היו. - כי לא נאה. על כל פנים, הרי כהן גדול
 כ בירושלים היה! - האניות. τῶν τετηθέων, והן אניות מלחמה קלות ומהירות בשלש
 תביתות של שטים. מגיד: בכסף ירושלים השתמשו לעריכת צרכיהן של אותן האניות -

עלות-פילומטור המלך לכסא המלוכה והדבר נודע לאנטיוכוס שהוא
 כב מתנער למלכות ויראג לבקחוננו וילך ויבא ירושלם: ונקבל יסון
 וקעיר את-פניו בקדר גדול ויבגס לאור-לפידים ובצדקה ומשם הלך
 כג עם-מתנהו לפניקה: ומקץ שלש שנים שלח יסון את-מנלאוס אחי
 שמעון הנרמז למעלה להביא את-הכסף אל-המלך ולגמר בזכרון
 כד דברים נחוצים: והוא בעמדו לפני המלך ובפארו אותו בפני
 השלטון השיג את-הבהנה הגדולה לנפשו בהוספו על-נמטן יסון
 כה שלש מאות כפר כסף: ובקחתו את-פקדת המלך בא ולא הביא
 אתו דבר ראוי לבהנה הגדולה כי אם-כא בחמת עריץ אכזרי
 כו ובזעם פריץ-חיות: ויסון שדחה את-אחיו במזמות נדחה על-ידי
 כז אחר במזמות ובקרתו לארץ עמון גרש: ומנלאוס החזיק בשלטון
 כח אכל לא הביא סדר בדבר הכסף המבטח למלך: אבגם
 סקטרטום שר-המצודה הנה נושה כי עליו הנה דבר ההקנסות
 כט ועל-כן נקראו שניהם אל-המלך: ומנלאוס השאיר את-לוסימכוס
 אחיו לממלא מקומו בבהנה הגדולה וסקטרטום את-קרטום אשר
 על-פני קפריסין:
 ל ובהקרבן הדברים האלה קרה שהתקוממו אנשי טרסוס ומלוס

גאותה ש' צור - לשם השתתפות בחגיגת המשחקים. - צרגל עלות פילומטור...
 תלמי פילומטור (145-181) לפני כן קטן נחשב והממלכה היתה מתנהגת ע"י אפיטרופסטי
 בשמו, ובש' 172 הודיעו האפיטרופסים שכבר גדל והעלוהו להיות מנהיג עניני המלכות
 בעזרתם של שני הוויורים אבלאוס ולינאוס. - שהוא מתנכר. לשון זה חוזר אל מלך
 מצרים הצעיר שהיה תובע את מדינת עמק סוריה לעצמו. אפולוניוס נודדו והודיע ענין זה
 לאנטיוכוס אפיפנס והוא לא אחר לשים לבו לכך ולדאג להגנה על גבולות ארצו, ולשם
 בדיקה הלך לירושלים. - וידאג לבטחוננו. חושש היה שמא יטול הימנו מלך מצרים
 קודם כל את ארץ ישראל. -

ד כ"ג-י: חרחורי מנילאוס ומעשי רשעתו.
 ומקץ שלש שנים. לשימושו של יסון בכהונה גדולה. - בזכרון. בכתב זכרון. -
 ובפארו אותו בפני השלטון. τῷ προσώπῳ τῆς ἐξουσίας - לשון קשה. לפי הסורי
 (הו דין כד אזל אתקים ואשתבח קדם מלכא) ענינו: מנילאוס שיבח לעצמו בפני המלך.
 אבל בוולג': Cum magnificasset faciem potestatis eius, כל' מנילאוס שיבח למלך והחניף
 לו. - לארץ עמון גרש. אל תרתת מלך בני נביות (כך משמע ממה שנאמר לקמן ה'
 ח' שחרתת לא קבלהו בפעם שניה). - נקראו שניהם אל-המלך. לשם קבלת ענשם
 והראיה שנתמנו אחרים (ע' בפכ"ט) במקומם. - לממלא מקומו. δαδδοχος. בדה"ב כ"ה
 ז' נמסר בלשון זה התאר העברי משנה. בשם דיאדוכין מכונים יורשיו של אלכסנדר מקדון.
 כאן נמסר לפי ההמשך. - טרסוס. מטרופולין של קיליקיה היתה. ומלוס - עיר שניה לטרסוס.

א על-הנתנם מתנה לאנטיוכים פילגש המלך: ועל-כן מהר המלך
לסדר את-הדברים ואת-אנדרוניקום אחד השרים שם תחתיו:
ב ומגלאום בקשבו להשתמש בשעת הפשר גנב אחרים מבלי הנהב
שבמקדש ונקרב שי לאנדרוניקום ואחרים מבר לצר ולקרים
ג סביב: ובהנדע הדבר לתנה הוכיחו אחרים אשר-נסגו במקלט
ד שבדפני הקרובה לאנטיוכיה: ועל-כן הלך מגלאום ופגש ביהדות
עם-אנדרוניקום ונבקש ממנו לשלם יד בתנה והוא הלך אליהנה
והביטוהו במקמה ויתן-לו ומינו בשבועה ואם-נסגו-הנהגו הנה
הושד בו בכל-זאת פתחו לעזוב את-מקום מקלטו ובמקום שהוא
ה המיתהו מבלי שים לב לכל-צדק: ועל-זה היו נקזים לא רק
היהודים כי אסגס בני-עמים אחרים ורע הנה בעיניהם המעשה
ו שנקצח האיש שלא בצדק: וכשוב המלך מן-המקומות שבקיליקיה
התאוננו היהודים שבעיר ונס מן-היגונים תעבו את-דבר הקצח
ו קנה על-לא-דבר: ואנטיוכים התאבל בפגש והנה מצטער ובוכה
ז על טובו וצדקתו הגדולה שלמת: ובחרות אפו בו הסור מעל-
אנדרוניקום את-הארמון ופשימו את-כל-בגדיו ויוליכוהו דרך כל-
העיר אליהמקום אשר הרשיע שם נגד הנהג ושמ בער את איש-
הדמים מן-העולם וני פקד עליו עונו כגמולו:
ט וכאשר רבו בזות-קדש בעיר בידי לויסמכום ביריעת
מגלאום והשמועה פשטה בחוץ התקומם העם ללויסמכום כי הרבה
מ כל-ינהב בבר נבזו: ובהתרגש העם ובהמלא המה וזן לויסמכום
בשלשת אלפי איש ונהל לעשות מעשי המם וחורגום אדם וזן
מא בשנים ולא פחות מזה וזן בשרוף-דעת נוהג בהם: וכראותם התנפלות
לויסמכום תפשו אחרים מהם אבנים ואחרים גוררי-עץ עבים ואחרים
מב תפנו עפר מן-האדמה ויזרקו על-אנשי לויסמכום: וכן פצעו רבים
מהם ואחרים הפילו לארץ ואת-כלם הגיסו ואת בוזו המקדש

והיא על נהר פורמוס וקרובה אל הים. — אנטיוכוס נתן שתי ערים אלו מתנה לפילגשו ויושביהן
לב התקוממו על כך. — גנב. νοσιφάμενος = הניח הצדה. ממש כהוראתו היסודית של גנב
לג בעביות. — דפני. פורר על אנטיוכיה היה, בעבר אורונטוס הנהר, ושם היה מקדשם של
אפולון ודיאנה שהיה משמש מקלט לנרדפים ושמה החיש לו מפלט אף חוגיו מחמת מנילאוס. —
לד-לו לשלח יד. χερσάσθαι = לתפוס ביד להמיתו (וולג': interficeret). — וגם מן-
לש היונים תעבו. שבמקלטו של מקדש אלהיהם נרצח איש. — ביריעת מנילאוס.

מג המיתו לנדר-לשבת האוצר: ועל-כל-הדברים האלה עוררו משפט
מד על-מגלאום: וכבוא המלך לצר הגישו לפניו המטקחותם שלשה
מה אנשים ממועצת הזקנים: וכראות מגלאום את-אסגסו הבטים לתלמי
מו בן-דורומיננס בסקר רב למען ופתה את-המלך: ועל-כן הפה תלמי
את-המלך הצדה אל-לשבת העמודים להנפש ונדבר על-לבו:
מז ואת-מגלאום מסובב כל-הרעה הצדיק מכל-אשמה ואת-האמללים
אשר נם אסלפני שקמים היו מדברים היו מצדקים את-אלה דן
מח למיתה: וכן נשאו ענש שלא בצדק במהרה האנשים אשר טענו
מט בעד-הקעיר והעם וכל-הקדש: ועל-כן אף בנצח שיהיו נקזים
ג על-זה ערכו להם לונה נהדרה: ומגלאום מאחבת המקיפים לבצע
נשאר בשלטו ונגדל רשעתו הנה אויב אכזרי לבני עמו:
ה צעת נהיה הלך אנטיוכים להלחם שנית את-מצרים: ויקר
ב שממעל לכל-הקעיר היו נראים פורחים באויר כמעט ארבעים יום
פרשים ועליהם מלבושים שזורים ונהב וזהם גרודים חמושים תניות
ג ותרכות שלופות: ומערכות פרשים סדורות והתנפלות והנהג מזה
ומזה ורעש מגנים וקמון רמחים וזריקת בידונים ובהקרת ערני ונהב
ד ושריונים שונים: ועל-כן היו מתפללים כלם כי יהי המראה
ה למזקה: ובהיות שמועת שקר על-אנטיוכים כי מת ויקח יסון
ה לא-פחות מאלף איש ויתנפל פתאם על-הקעיר ואחרים אשר
נאספו האנשים על-החומה והקעיר נלקדה ברח מגלאום אל-המצודה:

מג נראה שעסק של שותפות היה (וולג': Menelai consilio). — הסורי מסר: עם הלץ דין קם אף
מגלאוס לקבלהון בדינא (=עם כל זה עמד עוד מינילאוס נגדם בדין), כלו' מגלאוס היה
התובע ולא הנתבע. וכן נראה מפמ"ד, ששלשת הזקנים הגישו למלך דברי הצטדקות
מה (δικαιολογίαν). — לתלמי בן-דורומיננס. מאחבי המלך היה (ע' מק"א ג' ל"ח). —
מז שכתים. מפורסמים היו באכזריותם (ע' הירודוטוס ד' ס"ד), וע' לקמן ד' ד'. —
ג התקיפים. כוונתו: תלמי בן דורומיננס והמלך. —

ה א' כ"ז. חילול המקדש ורדיפות היהודים ע"י אנטיוכוס אפיפנס.

א להלחם שנית. הווררים המצריים לא פסקו לתבוע את עמק-סוריה מידי מלכי
סוריה והללו היו שולחים לרומי ומבקשים תמיכה מהסינטוס. לבסוף, כשראה אפיפנס שהרומיים
טרודים במלחמה עם פירסיאוס במקדוניה, לא החמיץ את השעה ובשנת 169-170 יצא
למלחמה את מצרים ונחל נצחון וגם לקח בשבי בערמתו את תלמי המלך. נראה שהכותב
מערבב כאן את מלחמתו הראשונה של אפיפנס במלחמתו השנייה (השוה בק"א א' י"ז-
ב-ה י"ט בפ"א). — העיר. ירושלים. — בשמועת שקר שנפוצה על מותו של אפיפנס השתמש

ו יסמן עשה טבח אכזרי לבני-עמו והוא לא ראה בהצלת המלחמה
בבני עמו את-האסון הגדול מאד ונרמה בנפשו לקבל אתות נצחון
ז על אויבים ולא על-בני-עמו: ולשלטון לא-הגיע כי תכלית
ה מזמנתו היתה חרפה וקבורת בא ארצה בני-עמו: ובסוף הנה
גורלו דע כי אצל תרפת שלים הערביים נכלא ומעיר לעיר הנה
בורת נרדף ביד-כלל ונמרדוהו בפושע בתורה ומתעב באונב
ט לארץ מולדתו ולבני עמו ומצדקה הגלה: ואשר הנה מגרש
המונים מארץ מולדתם הנה אבד בנכר ויעל אל-אנשי לקדמון
י ושם בקש מנן לו יען אשר הם קרובים אל-עמו: ואשר הנה
משליך המונים לא-נקברים הנה בלתי נספד וכל-קבורה או קבר
אבות לא הנה לו:

יא וקבוא השמועה אל-המלך על-כל אשר-הנה ויחשב כי והנה
בשעה בו ויעל ממצרים זועף בלבד כפריץ-חיות וילכד את-העיר
יב בנשק: ויצו לאנשי הצבא להכות בלי-חמלה את-הנמצאים ואת-
יג העולים לבתים להרג: ויהי מכה בנערים ונקנים הרג בנשים וטף
יד טבח בתולות ויונקים: שמנה רבבות בשלשה ימים תמימים אבדו
טו וארבעים אלף בנדים נקצרו ולא פחות מן-הנרצחים נמכרו: וכל-
זה לא-שנה לו ועוד העז לבא אל-ההיכל הקדוש מאד בכל-
זו הארץ ומגלואם הבוגד בתורה ובארץ אבות הנה נהג בו: ובגדיו
הטמאות לקח את-כלי הקדש ואשר נתן נדבה בידי מלכים

יסון כדי לדחות את מנילאוס — שהיה משחד את המלך בממון ובוטח בו — מן הכהונה
הגדולה ולהסבה אל עצמו. אבל הצלחתו, שעלתה לו בעזרת קומץ של אלף איש, לא היתה
לאורך ימים, משום שהעם, שדמו נשפך בידי יסון, היה נגדו, ובידי מנילאוס שהיה במצודה
ז עלה לגרשו מן הארץ. — האנשים. אנשי הצבא. — ארצה בני-עמו. לערק אל-אמיר
אחותו של הורקנוס מבני טוביה. יסון היה מוכרח לברח משם משום שהמקום נכבש ע"י צבא
ח אנטיוכוס. — חרתת. ביוונית בטיית: Ἀγέτας (השוה Cooke NSI, 214-115): חרתת מלך
נבסו, וכן אל הקורנתיים ב' י"א ל"ב: בדמשק שמר הנצב של חרתת המלך את עיר
הדמשקיים ובקש לתפושם. ואין להכריע היכן היה מקום ממשלתו של ערבי זה. — ארש.
εἰσέβασις. לשון זה ממש נמצא לעיל א' י"ב (ע"ש). מגיד לך: הוא חלאת המין האנושי, גורש
ח מתוך עמו כרפש וטיט שמגרשים מתוכם מי חים. — ויעל. ἀναβέας = הוצא (מן האניה אל
שפת הים). — אל-אנשי לקדמון. על יחס וזקרה שבין אנשי אשפרטה והיהודים
י ע' מק"א י"ב ו'. — הגורל טלטלתו מאסיה לאירופה! — ה' נפרע מן הרשעים מדה כנגד
יד מדה (השוה ד' כ"ט, ה' י"ג ח'). — לפי"א-כ"ג השוה מק"א א' כ'-כ"ח. — לפי יוספוס
היה מנין הנהרגים עשרת אלפים, וכן מנין השבויים. — נקצרו. הוא מדמה אותם לקציר

אחרים לגדל ולפאר את-המקום ואת-קבורו סחב הוא בגדיו
יז המתעבות: ואנטיוכוס נטרפה דעתו ולא ראה כי בשן יושבי
יח העיר קצף אדני לזמן מעט ויסגר את-המקום: ולולא היו מגלים
פעונות רבים כי עתה בקלידורוס אשר נשלח מאת סלבקוס
המלך לבדק את-האוצר הנה מכה גסה הוא והנה שב מעונותיו:
יט אכל לא למען המקום בחר יי את-העם כי אם את-המקום למען
כ העם: ועל-כן המקום אשר סבל גסה הוא הרעות שבאו על-העם
לקח את-ריבון חלק במוכתו גסה הוא ואשר נעזב בחרון-אף אל
שדי הדש בקל-קבורו בעשות הרבון הגדול שלום:

כא ואחרי גולו מן-המקדש אלה ושמנה מאות כפר מהר
אנטיוכוס ללכת לאנטיוכיה בקשבו בנאותו להפך את הנקשה
כב לים ואת-הנים לנפשה: וישאר פקידים להרע לעם את-פילפוס
כג מעם-הפרונים בירושלם והוא אכזרי בטבעו ממפקידה: ואת-
אנדרוניקוס בגרום ומקבר אלה הרע מקבלם מגלואם אשר
כד התעלה על-התושבים ויהי אונב בלבד לתושבים היהודים: וישלח
את-אפולוניוס שר-המוסים עם-עשרים ושנים אלה אנשי צבא
כה ויפקד לרצח את-כל-היגרים ואת הנשים ואת הטף למכר: והוא
כבואו ירושלם ויבקש שלום בערמה ויחכה עד-היום הקדוש יום
השבת ובראותו את-היהודים שובתים צנה את-אנשי חילו להחלץ:
כו ואת כל-היוצאים לראות המית ויפרץ אל-תוף העיר עם-אנשיו
כז המונעים ויהרג המון רב: ויהודה הוא המקנה גם מקבי הנה

כא חציר (voyn). — אלה ושמונה מאות ככר. ודאי כוונתו: ככר כסף (בערך 585.000
כב לא"י). — פילפוס מעם הפרונים. לקמן ט' כ"ט הוא רצ המלך (σύντοπος) ולפי
כג מק"א ו' י"ד מינהו המלך בשעת מותו לכלכל עניני המלוכה ולגדל בנו. — בגרום. זכר
את השם גרום במקום שמרון. אולי מחפצו לרמוז שאף כאן, במקום מקדשם של השמרונים,
היתה רדיפת הדת. — לפי יוספוס (ע' לקמן ו' ב') התכחשו השמרונים לדתם והחליטו שאין
להם שום קרבה ליהדות, וכך עשו כדי להנצל מן הרדיפות. — אפולוניוס. אולי הוא
של ג' ה', ד' ו' וכ"א. — שר-המוסים. μισοσένης, תיבה שאין לה אח. ונראית דעת
גיסי (Kritik d. beiden Makk. 29) שענינה: שר-המוסים (ולא כוולג' odiosum principem
והסורי: רשא דכלהון טמאא. שפירושו מעין: ראש השונאים, מלשון μῦθος=שנאוי). המוסים
(בני מדינת Μυσία, בצפון-מערבית של אסיה הקטנה) היו גדוד של צבא מיוחד הן בימי
כו אנטיוכוס III והן בימי אפיפנס (השוה מק"א א' כ"ט. — לראות. שהיה הצבא חונה מחוץ
לעיר והלכו התושבים שמה לראות בתכסיסי הזיון של הצבא, שהתחפש למלאכי שלום. —
כז פסוק כ"ז מתמיה כאן שהרי לא מחמת הפרעות אפולוניוס ראה יהודה המקבי צורך לברוח

הַעֲשִׂירִי וַיִּבְרַח אֶל הַמֶּדְבָּר בַּחַיִּית בְּהֵרִים מִי הוּא וְאֲשֶׁר אֹתוֹ וְהַעֲשִׂיב
הָיָה מֵאֲבָלָם בְּלִיַּעַת לְבַלְתִּי-חַיִּית לָהֶם חֶלֶק בְּמִמָּאָה:

ו כַּעֲבָר זְמַן לֹא רָב שָׁלַח הַמֶּלֶךְ זֶמֶן אִישׁ-אֶתּוֹנָה לֵאמֹם אֶת-
ב הַיְּהוּדִים לְסוּר מִתּוֹרַת אֲבוֹת וּלְבַלְתִּי לָבֶת בְּחֻקֵּי הָאֱלֹהִים: וּלְטַמֵּא
אֶת-הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם וּלְקַרֵּא לוֹ בְּשֵׁם זֵוֹס הָאוֹלִימְפִי וְאֲשֶׁר
ג בְּגִרְזִים בְּשֵׁם זֵוֹס הָאֲכִסְנִי כִּמּוֹ שֶׁהָיוּ יוֹשְׁבֵי הַמִּקְדָּשׁ: קָשָׁה הָיָה
ד לְבָלָם וּבְדָר פֶּרֶץ הִרְשָׁעָה: כִּי הַמִּקְדָּשׁ הָיָה מְלֵא עַל-יְדֵי הַגּוֹיִם
נֶאֱמָר וְהוֹלִלּוּת בְּהִתְעַלָּם עִם-זֵוֹנוֹת וּבְחִצּוֹת הַקֹּדֶשׁ הָיוּ קִרְבִּים
ה אֶל-נָשִׁים וּמִבִּיאוֹם שָׁמָּה דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא יוֹבֵאוּ: וְהַמִּזְבֵּחַ הָיָה
ו מְלֵא דְבָרִים הָאֲסוּרִים מִן-הַתּוֹרָה: וְאִי-אֶפְשָׁר הָיָה לְשׁוּבוֹת וְלֹא
ז לְשֹׁמֵר אֶת-חֻמֵּי הָאֲבוֹת וְלֹא לְהַקְרִיא בְּשֵׁם יְהוּדִי בְּכֶלֶל: וַיְהִי
סוֹמְכִים אוֹתָם אֲנוֹסִים בְּמִרְרוֹת בְּיוֹם הַלָּדָת הַמֶּלֶךְ בְּכֶלֶל-הַדָּשׁ אֶל-
אֲכִילַת הַנֶּבֱחִים וּבִהִיּוֹת חַג דִּיּוֹנִיסוֹס הָיוּ נֶאֱנָסִים לְחַלֵּךְ בְּתַהֲלוּכַת

אל ההרים. נראה שפסוק זה, לפי זמנו ולפי תכנו (בלבתי היות להם חלק בטמאה), שיך
לחוך הסיפור שבפרק ח'. — ויהודה הוא המכנה גם-המקבי. ואינו מזכיר את אביו
ואת אחיו (השוה מק"א ב' כ"ח) משום שבעיקר ליהודה הוא צריך. — היה העשירי,
כלו' היו לו עוד תשעה חברים. —

ו א'—ל"א. ויון היהודים על כרחם והמעשה באלעזר הקדוש.

א לפסוקים א'—י"ז השוה מק"א א' מ"א—ס"ד. — זקן איש אתונה. הלשון זקן ודאי
תאר של חשיבות הוא, כלו' אדם זה חבר של מועצת הזקנים (γερονσία) היה. ואין ענינו זקן=שבע
ימים. רצה אנטיוכוס להשפיע עליהם תרבות יוונית ממקור ראשון: מאחונה גופה! — וולג':
איש אנטיוכיה (במקום: איש אתונה). לפי יוספוס (קדמ' י"ב ה' ד') זקן זה פילפוס היה (ע'
ב ה' כ"ב). — זיוס האולימפי. זיוס זה היה חשוב מאד לאנטיוכוס ווע' בפ' למק"א א'
נ"ד). — ואשר בגרזים. ברדיפת הדת השוה את השמרונים ליהודים. לפי יוספוס הסבירו
לו השמרונים לאפיפנס באגרת שאין להם שום שייכות לעם היהודים ובקשו הימנו רשיון
לכנות את מקדשם על שם Zeus Hellenios. — זיוס האכסני. זיוס מכניס אורחים, זיוס
מגן לאורחים. בשם זה היו מכנים על הרוב לזיוס הנעבד (פבסניאס ג' י"א י"א, ועוד). —
כמו שהיו יושבי המקום. נראה שתאר של חנופה זה, שהם מכניסי אורחים, ניתן
להם לשמרונים על שם שהסבירו פנים להיליניסמוס של אנטיוכוס. — דברים האסורים.
ז כגון דם חזיר (דין ד' ל"ד ב'). — ביום-הלדת המלך בכל-חדש. כבר הוכיח
שירר (ZNTW 1902, 48—52) מחוך כמה כתובות שגלכי מצרים היו חוגגים את יום הולדתו
ואת יום מלכותם לחדשים. וכן היה דורש אנטיוכוס I מלך קומגינה מנתיניו, וכדבר הזה
מסופר על כמה ממלכי פריגמוס. כמו-כן מוכיחה כתובת אחת מפריגמוס שהיו חוגגים בכל
חדש את יום הולדתו של אבגוסטוס עד-זמנו של אדרינוס (ע' Gutberlet). — אל-אכילת
הזבחים. לפי פוסידוניוס (אצל דיודורוס ל"ד א') זבחו חזירה גדולה על מזבח העולה
והכהן הגדול ושאר היהודים הוכרחו לאכול מאותו זבח. — דיוניסוס. Bacchus, —

ח דִּיּוֹנִיסוֹס וְהֵם מַעֲמָרִים עֲמֻרֹת קִיסוֹס: וּבַעֲצַת תַּלְמִי יֵצְאָה פִקְדָּה
גם לערים הקרובות אליערי הנונים לשים את המדות ההן על-
ט היהודים ולהאבילם מן-הנבחים: ואשר ימאנו לעבר אליהן
י ההלנים להמית ואז הנה אפשר לראות את-התלעה: ושתי נשים
נאשמו כי מלו את-בניהן ואחרי אשר מלו את-הנולדים בשניהן
יא ונסחבו בעיר לעיני העם שמטון מעל החומה: ואחרים אשר מברו
להתאסף במערות הקרובות לעשות את-היום השביעי בסתר
כאשר תראו לפילפוס נשרפו וחד כי מפני כבוד קדשת היום
חשבו לדבר בלתי הנון לעמד על-נפשם:

יב ועתה אבקש מן-הקרבנים אליהםספר הנה כי לא יפל רווחם
לשמע דברי הפרעניות האלה ובינו כי ענויים באים על-עמנו לא
יג לכליונו כי אם-למוסרו: כי דבר-השאר הפושעים לזמן לא רב
יד וקבלם את-העניש במהרה הוא אות לטובה גדולה: כי לא כמו
לעמים אחרים אשר ידחה למו אדני בארך אפז את העניש עד-
ט מלאות סאת תפאיתיהם משפמו אמתנו: ולבלתי שפוט אותנו בהגיענו
טז אל-תקלית עונותינו: על-כן לא נרחיק מעלינו לעולם תסרו ותנף
יז וסנף אותנו בקצרות אכל לא יעזב את-עמו: ונאמרו הדברים
האלה מאתנו לזכרון ואחרי הדברים האלה נחזר אל-הענין:

יח אלעזר אחד הסופרים הראשונים איש בא בשנים ויטה מאד
יט בהדרת פניו הנה נאנס לפתח פיו וללכלל בשר חזיר: והוא הנה
מבבר מות מפאר על-חזיו וקזול וילך ברצונו הטוב לקראת ענוי-
כ מות: ונקא כראוי לעשות לדוחים באמץ-לב ללכלל מתוך אהבה
כא לחיים דבר האסור: ואשר העמרו על-אכילת הנבחים האסורים
מדעתם את האיש מזמן רב הפוהו הצדה וידברו על-לבם להביא
בשר המוכן על-ידו מן המקר לו ללכלל ולהתחפש לאוכל מבשר

ח קיסוס. צמח זה היה קדוש לאותו אליל (דיוניסוס) ע' מק"ג ב' כ"ט. — יצאה פקדה.
י ודאי מאת המלך ובעצתו של תלמי דורומינס (ד' מ"ה). — ושתי נשים. השוה מק"א א'
יז ס"ס—א. — לפי"א יש להשוות שם ב' כ"ט—ל"ח. — ההרצאה נוטה הצדה: הפורעניות
שבאות על ישראל לא לכלות חיו הן באות אלא לשם מוסר של חינוך (על דרך כי את
אשר יאהב ה' יוכיח, משלי ג' י"ב), וכמו שאמרו רז"ל: ישראל אין חוזרין למוסב
יח—לא אלא ע"י יסורין (מנחות נ"ג א'). — המעשה באלעזר הקדוש נראה שבירושלים היה. —
יט אחד הסופרים. ע' מק"א ז' י"ב. — ענוי-מות. τὸ τυμπανον (וכן בפכ"ח), וולג'
Supplicium, והוא מות קדושים. משמעותו העיקרית היא תף (מן τύπτω, =כה) וקשה להכריע

כב הקדקן המאנה מאת המלך: למען פעשותו הדבר הזה ונצל מן
 כג המות ובגלל אהבתו אליהם מאז יהי נהנה מאהבת אדם: והוא
 התרומם עד למחשבה טובה הראויה לשנותיו ולכבוד הנהגה והשיבה
 הטובה שהגיע אליה ולדרך הנפה מאד שקנה לו מילדותו ועל-כל
 לפי התורה הקדושה וצירת האלהים ויען גלוי ויאמר כי ומחרו לשלחו
 כד שאול: כי לא ראוי לשנותינו שכלנו להיות חנה עד אשר צעירים
 כה רבים וחשבו כי אלעזר בן-התשעים עבר אל-דת נכרים: ובסבת
 חקפתי ובגלל חני-הכל מעטים יהיו נתעים גם-הם על-ידי וכו' וכו'
 כו אביא רשעה לזקנתי ונמימותי עליה תרפה: ואם-לעת הזאת אגצל
 כז מענוני אנוש מידי שדי לא אגמלם לא בחיים ולא במות: ולכן
 כח בהחליפי עתה בגבורה את-החיים אהנה ראוי לזקנה: ולצעירים
 אשאיר מופת האמן למות ברחון ובגבורה בגלל התורה המצויה
 ומהקדושה ונבאמרו כדברים האלה מחר ללכת לקראת הענוניים:
 כט והמולכים אותו אשר לפני ומן-מה היו מבקשים טובתו הקבו
 ל לבקש רעתו בגלל הדברים שנאמרו לפני-כן כי חשבו היותם
 ל ודברים סבלות: בשעת מותו מן-המכות ויאמר לוי אשר לו
 העצת הקדושה ודוע כי יכול הייתי להמלט מן-המות ואני מענה
 ענויים נוראים בגופי המקנה אצל בנפשי אשאם ברחון בגלל
 לא יראתי אותו: וכן החליף את-החיים בהשאירו את מותו למופת
 גבורה ולזכרון רוח נדיבה לא רק לצעירים כי גם-לרבים
 מאד מן-העם:

ז ועוד הנה מעשה ששבעה אחים ואמם נתפשו ונאנסו מאת
 ב המלך לאכל מבשר סויר האסור ויבנו בשומרים ובקידרים: ואחר
 מהם שהיה המדבר בעדם אמר התרצה לחקר ולדעת אותנו

כז על התפתחותה של משמעות זו. — בהחליפי... את החיים. διαλλάξας τὸν βίον (ובפליא בא הלשון μετήλλαξεν, סתם, בלי השם βίον). והכוונה להחלפת חיי עולם הזה בחיי עולם הבא. — לרבים מאד. τοῖς πλείστοις. וולג: universae genti (=לכל העם). —

ז א'—מ"ב. מות קדושים של האם ושבעת בניה.

א מעשה זה יש לו כמה תקבלות בספרות האגדה והפיט (ע' צונץ G.V.J. 131, ובס' המעשיות לגאסטר בחלק האנגלי 196 ס' 57). שמות הבנים אינם ידועים, והאם נקראת בשם חנה (או מרים) בת תנחום (ע' הערת אינילו במנורת המאור לאלנאקה ב' 337), או מדובר עליה כעל אשה סתם (גיטין נ"ז ב'). בליטורגיה של הנוצרים הסורים שמה שמונה (אולי

ג נכונים אנהנו למות מעבר תורת האבות: ויחר אף-המלך ויצו
 ד להלכין באש מחבתות וקלחות: וכאשר התלבנו מחר ויצו לכות
 את-לשון המדבר בעדם ואחריו-כן לפשט עור ראשו בדרך
 ה השבתים ולקצץ את-אבריו לעיני ותר האחים והאם: ובהיותו
 מרסק אברים צנה להביאו בעורו כי באש ולצלות במחבת ועד
 ו המחבת מפיצה אד חזק היו הם ואמם מעובדים זה את-זה למות
 בגבורה באמנם: וי האלהים משקוף ומרחם עלינו באמת כמו
 ט שהודיע משה בפסוק תוכחתו אל-בניהם לאמר ועל-עבדיו ותנחם:
 ז ובשעה-הזאת הראשון בכה ואת-החיים ויביאו את-השני לקלסה
 ובפשטם את-עור הראש עסיהשער מסביב שאלו אס-יאכל בטרם
 ח יענה גופו אברים אברים: והוא ענה בלשון אבות ויאמר לא ולכן
 ט קבל גם-הוא בראשון את-הענוניים: ובגשימתו האחרונה אמר אתה
 הרשע נוטל אותנו מהני העולם הזה ומלך העולם ועיר אותנו
 המתים בעד תורתו לשוב אל-חיי נצח:

על היותה השמינית לשבעת בניה) או שלמונה, ובשאר הספרות של הכנסיה הנוצרית היא נקראת בשם אם המקבים או המקבית, והבנים נקראים בשם האחים המקבים (וראי על שם הס' מקבים, פשוט שאין להם בסיפור המעשה שמות פריים). נראה שהמאורע באנטיוכיה היה, שהרי היה במעמדו של אפיפנס. אף לפי המסורת של הנוצרים, שהאם ובניה נמנים בתוך קדושיהם, מיתתם באנטיוכיה היתה, ובימי הירונימוס (Onomast. ed. Lagarde 140) היו מכבדים שם את קברם, ובמאה הרביעית או החמישית העבירו את עצמותיהם קצתן לרומי, והן נמצאות עכשיו בכנסיית ס' פיטרו בווינקולי (Card. Rampolla בעתון Bessarione 1897, Bevenot, והשוה מאמרו של קלמן שולמאן בהוספה להצופה של המגיד מ"ח טבת תרל"ז, שלא ידע כי הנוצרים קורין לשבעת הקדושים הללו בכינוי מקבים וחשב בטעות שמתותיהו החשמונאי ובניו קבורים ברומה), וקצתן לקולוניה שבגרמניה, ששם היתה קיימת עד לפני מאה שנה כנסייה של המקבים (Makkabaerkirche) ושם קיים אף רחוב המקבים (Makkabaerstrasse). — לאכל. במקור: ἐφαρτῆσθαι = לנגע (השוה איוב ו' ז' מאנה לנגוע בפשי), ומסרתי לפי הענין, בעקבות הוולג' (edere). — כדרך השפתיים. περισσυσταύσαντος השכותים באכוריותם הפראית היו למשל במזרח העתיק, ובפרט היו מצטיינים במנהגם לפשוט מגוף אויבם את עורו ולהסיר את הראש ולעשות מן העורות והקרקות כלים שונים לחשימש (ע' באריכות אצל הירודוטוס ד' ס"ד—ס"ה), והגיעו הדברים לידי כך שביוונית נתהווה פעל מיוחד לענין עשה מעשה שכותיים. — ולקצץ את-אבריו. הידים והרגלים, ואולי גם החושים והאזניים (השוה כסינופון Anab. 1,9,13). כך עשה גם אנטיוכוס III, כחמשים שנה קודם לכן, לאכיאוס קרובו שהתקומם נגדו. — מרסק אברים. במקור: ἀχρηστον = בלי תועלת וולג': inutilis, וכונתו: בשמד לאין תקוה, מרסק אברים. — אד חזק. מריח הבשר. — בשירת תוכחתו. דב' ל"ב ל"ו ומ"ג, והלשון במסר במקור ע"פ הע'. — בלשון אבות. πατρίω φωνῇ. אפשר לפרשו גם: בלשון-האם, והוא בניגוד ללשונו של העריץ

אחרי-כן הביאו את-השלישי להתעלל-בו ובאשר נשאל ללשון
 יא מהר ניוציאה ואת-העדים שלח בשמחה: ויאמר בגדיבות מך
 השמים היו לי אלה ובשר תורתו לא אחשך אלה וממנו אקנה
 יב לשוב לקבל אלה: עד אשר המלך בעצמו ואשר היו אתו
 השתוממו לרוח הנער עד-מה הנה חושב את-היסורים לאדם:
 יג-יד ובאשר החליף זה (את-הסנים) ענו בזה את-הקבוצי: ויהי בעת
 מותו ויאמר נבחר לקבל המות מידי בני-אדם ולצפות למקום
 שנתנו מאת האלהים כי על-ידו נשוב לתחנה ולקח לא תהי
 ט-סז תקומה לחיים: ובתבואם אחרי-כן את החמשי ענוהו: ובראותו
 אותו ויאמר בהיות לך השלמון בבני-אדם תעשה את-אשה תרצה
 אחי-כי בן-תמותה אתה ואל-תחשב כי עמנו נעזב מאת האלהים:
 ואתה תחכה וראית את-כחו הכביר בשועה אותך ואת-ורעך:
 יח ואחרי-כן הביאו את-הששי ויהי בעת מותו ויאמר אל-תמנע
 לשון בגלל נפשנו נסבל-זאת כי לא-לחינו הטאנו ועל-כן היינו
 יט לשמה: ואתה אל-תחשב כי לא תאשם באלהים נועות להלחם:
 כ ועל-בבלם ראוייה להשתוממות ולזכרון טוב האם אשר ראתה
 את-שבעת בניה מומתים ביום אחר והיא נשאה בגבורת נפש
 כא בתקנה לוי: את כל-אחד מהם היתה מעודדת בלשון אבות
 מלאה רוח נדיבה ובחוקה את-לב האשה ברוח נבר אמרה להם:
 כב לא אדע איך נגליתם בבטני ולא אני נתתי בכם את-הרוח ואת-
 כג הסנים ואת-המר כל-אחד לא אני וצאתי: ולכן בורא העולם אשר
 יצר התהוות האדם והמציא התהוות-פל הוא ישיב לכם בתקור
 גם הנפש וגם הסנים יען לא חסרתם עליהם בעבור תורתו:
 כד ואנטיוכוס בתשובו היותו בזוי ובחשדו כי בלשון חרוף תדבר

שיוונית היתה. על כל פנים כוונתו: בעברית (השוא פכ"א, כ"ד וכ"ז), כי אתה לשון הארמית לא
 יא היה יהודי הילניסטן כיסון מקוריני מוציא בביטוי כזה. — לסוף פ"א יש להשוות דניאל
 יז י"ב ב', ונראית כאן אמונה שהמתים יקומו לתחייה בגופותיהם שלהם. — כשיענה אותו.
 רמו למותו המשונה של זה ע' אפיפנס (ע' לקמן ט' ז' ואילך). — ואת-זרעך. את איבפטור. על
 כב מיתתו המשונה של זה ע' מק"א ז' ד'. — ואת-חמר... לא אני יצרת. αὐτὴν... στοιχεῖωσιν...
 οὐκ ἔγωγε διεσφύμισα = ואת-חמר... לא אני ערכתי באפן מתאים (בוולג' נמסר: membra non ego
 compegi = את האברים לא אני פלגתי). לרעיון השוא תהלי קליט יג-ט"ז, איוב י' ח' י"ב. —
 כג-נד הנפש. πνεῦμα. — ובחשדו. מחמת שנאמרו הדברים בעברית (השוא ח' כ"א וכ"ז). —

ובהיות עוד הקמן פנה אליו לא בדברים בלבד כי אס-נם
 בשבועה הנה מבטוחו כי עשיר ומאשר יעשהו ואס-נסור מחקי
 כה אבות יעשהו אהבו ודברים נכבדים ואמינהו: ואחרי אשר הנער
 לא שם לב לנה קרא המלך את-האם לעזר והנה מפתה להיות
 כו יועצת לתשועת הנער: ואחרי הרבותו לדבר על-לבה נאותה
 כז לפתות את-הבן: ומט אליו ובלעגה לערוך האכזרי אמרה בלשון
 אבות בני רחם עלי אשר נשאתיך תשעה חרשים בבטני ושלא
 שנים הניקתיך וגדלתיך וקבאתיך אל-ימיה האלה ובלבלתיך:
 כח בבקשה ממה הטט אל-השמים ואל-הארץ ואל-כל-אשר בהם
 וכל-אשר תראה וידעת כי מאן בראם האלהים וגם ורע האדם
 כט כמז-כן נעשה: אל-תירא את-התלן הזה כי אס-מדותך ראוי
 לאחיה תשא את-המנות למען אשוב אקבל אותך ואתיך בנעת-
 הרחמים:
 ל עדי-היא מדברת והנער אמר למה תחבו למצות המלך לא
 אשמע כי שומע אני למצות התורה שנתנה לאבותינו על-ידי
 5א משה: ואתה הממציא כל-מיני רעה לעברים לא תמלט מידי
 5ב-5ג האלהים: כי אנחנו בתטאנו נסבל: ואס-קצף עלינו אלהים חיים
 5ד לזמן-מה ונשכחנו ויזכינו הלא ישוב ורחם את-עבדיו: ואתה
 הרשע והפושע מכל-בני אדם לשון תגובה בנאותה בתקנות שקר
 5ה ועל-עבדיו תרים ידך: כי לא נמלטת עוד ממשפט האלהים
 5ו המשל בפל והרצה-פל: כי אחינו הפובלים ענויים קצרים קבלו
 חני עולם בבקרת האלהים ואתה במשפט האלהים ענש צדק תשא
 5ז בגלל ודונך: ואני כאחי את-גופי ואת-נפשי אמסר בעד-תורת
 אבות ואל-האלהים נקרא כי ימחר לרחם את-העם ויודיעה בענויים
 5ח ובמפות כי הוא לבדו האלהים: וכי כי ובאחי ובלה חרון-אף אל

מ לא-י: οὐκ ὄντων αὐτῶν (בכ"י, וולג' וטורי, במקום הנדסח הדגיל οὐκ ὄντων),
 וענינו: מאין (וולג': ex nihilo), יש כאן הסברה של בריאת העולם יש מאין, והיא רמוזה בדברי
 רז"ל בויכוחיהם עם המינים, כגון ב"ר א' ט' פ"ז ופ"ח שא"ל את רבן גמליאל, אמר לו, צייר
 גדול היה אלהיכם אלא מצא לו טמנים טובים שכייעוהו... אמר ליה, תפח רוחיה דההוא
 גברא, כולם כתיב בהם בריאה... — ולטענת הפילוסופוס השוא הסברה היהודית-האלכסנדרית
 (של פילון) שהעולם נברא ἐξ ἀμύροφου ὕλης (= מחומר היולי), — כמו-כן, οὐκ ὄντων. כן לפי
 לו-לח ברא' א' כ"ז, ולפי ב' ז' יצר את-האדם עפר מן-האדמה. — הם כתיב בעד חטאיהם של

שדי אשר בא על-עמנו בצדק: והמלך מרב התמרמרותו על-
 מלעג ע'לה אפו ונענהו באקוריות ותרה מאתיו: וגם הוא החליף
 [את-החיים] בטהרו בקמתו כלו בני: ואמר הבנים מתה האם:
 ודי בדברים האלה על-אנכם הנבחים ועל-הענויים הגדולים מאד:
 ויהודה [הנקרא] גם מקבי ואשר אתו היו הולכים בסתר משביב
 לבקרים וקוראים את-קרוכיהם ואת הנשואים בזהות לקחו אליהם
 ונאספו כששת אלפי איש: ויקראו אל יי להשגיח על העם הנרקם
 בידי כל ויהיה על-המקדש המקלל על-ידי האנשים הפושעים:
 ולחמל על העיר הנחרבת והקרוכה להיות שנה לאדמה ולשמש
 אל-הדמים הצועקים אליו: ולזכר על-הרג הנלדים התמימים
 ברשעה ועל-חרוף שמו ולנקם בעד-מעשי רשע: ובהיות המקבי
 במערכת לא הנה מעמד לגוים בפניו בהפך ועם יי לחסד: ופתאם
 הנה בא לערים ולבכרים ושורפם ואת המקומות הנחיתים הנה לוקח
 בהבותו מן-האויבים לא-מעט: על-הרב הנה לוקח לו את-החליקה
 לעזר בהתנפלות האלה ושם גבורתו הנה הולך בכל-מקום:
 ובראות פילפום כי מעט-מעט בא האדם להצלתו ומיום
 ליום הוא הולך ומשביל במעשיו ויכתב אל-תלמי שר-צבא שדה-
 ארם ופוניקה לבא לעזרתו בעניני המלך: והוא מהר ויבחר את-
 ניקנור בן-פטרקולום מאוהביו הראשונים וישלחם ויעמד תחתיו
 מעמים שונים לא פחות מרבתיים להשמיר את-כל-דורע ויהודה
 ויעמד אתו את-נרגיאם איש צבא ובעל נסיון בדברי מלחמה:

מ כלל ישראל, שישאל כולן ערבין זה בזה (סנהד' כ"ז ב'). - בט הרו. שלא נטמא באכילה
 מזבחי נתיים. -

ח א'-ל'. התקוממות יהודה המקבי והצלחתו.

א מקבי. ע' ה' כ"ז. - קרוביהם. συγγενεις כאן: בני משפחה (וכמו שמסרו
 הרומיים: cognatos או propinquos), כמו שנראה מן ההמשך: ואת הנשואים ביהדות. -
 כששת אלפי איש. ולפי מק"א ד' ר' היו לו ליהודה במלחמתו עם גרגיאס שלשת
 ג-אלפים איש. - הדמים. αἵματων, בלי רבים: רבים כמשמעו. - הרג הילדים
 ז התמימים. ע' לעיל ר' י', מק"א א' ס"א. - את-הלילה לעוזר. כגון י"ב ו', מק"א
 ח ה' כ"ט ו'. - פילפום. שהפקידו אנטיוכוס לרדף את היהודים (ע' ה' כ"ב ואילך). -
 ט-כ"ט תלמי. הוא תלמי בן דורמינס (ד' מ"ה, י' י"ב). - השוה מק"א ג' ל"ח - ד' כ"ה.
 בשתי הרצאות אלו יש חילופים (כאן ההרצאה יותר קצרה) והן משלימות זו את זו. -
 ט ניקנור... גרגיאס. על נצחוננו של יהודה במלחמתו אתם ע' באריכות מקצ

י וניקנור אמר למלא למלך משבי היהודים את-אלפנים הבקר אשר
 יא הוא חיב לרומיים: ונמחר וישלח לערים אשר על-הים ויקרא
 להם לבוא לקנות את-העבדים היהודים ויאמר לתת תשעים עבד
 בבקר והוא לא העלה בדעתו את-התפארות אשר היתה עתידה
 יב לבא עליו משדי: וכתנודע ליהודה על-בוא ניקנור ובהגידו לאשר
 יג אתו על בוא החיל: ויבחרו הנראים והבולתי-בטוחים בגמול
 יד האלהים איש לנפשו ונעזבו את-מקומם: ואחרים מכרו את-כל
 אשר נשאר להם ויתפללו אל-יי: להציל את-הנמקרים על-ידי
 טו ניקנור הרשע עוד לפני המלחמה: ואם-לא למענם ועש למשן
 ברית אבותיהם וקמען שמו הגדול והנכבד אשר נקרא עליהם:
 טז והמקבי אסף את אשר אתו ששת אלפים מספרם וידבר על-לבם
 בלי-נפל רוחם מפני הבבלים ובל-יפקדו מפני המון-הגוים הרב
 היוצאים להלחם בהם לא בצדק כי אם-עליהם להלחם בגבורה:
 יז ולשוות נגד עיניהם את-הנבילה אשר נעשתה ברשעתם במקום
 הקדש בלא-משפט ואת-הריסת העיר המתקפת והשקפת מוסדות
 יח האבות: והם בושחים בנשק ובכח-יגדם ונאנקו בושחים באל שדי
 אשר בכוהו להפיל בתנועה אחת את-היוצאים לקראתנו ואת כל-
 יט העולם כלו: ונספר להם גם על-תשועת האבות ושבימי סנחריב

ג' ל"ט ואילך. - לא פחות מרבותים. ובמק"א: ארבעים אלף. ונראה שאין
 סתירה ביניהם: שר הצבא שלעמק סוריה ופוניקה שלח עשרים אלף איש, ואלה
 נצטרפו אל חיל שנשתלח מאנטיוכיה, ויחד היו ארבעים אלף. - אלפים הככר. בערך
 650.000 לא"י. על החשבון ע' ג' י"א. בענין מס זה ע' מק"א ח' ר' ואילך. - העבדים.
 ביוונית: σῶματα=גופות, ויש כאן השקפת היווני על ערך העבד: הוא אינו עבד (=עובד),
 אלא גוף, חפץ סתם. - תשעים עבד בככר. אם כן היה בדעתו למכור 2000x90=180.000
 איש. - לפי מחיר תשעים עבד בככר העריך את מחיר העבד בקירוב 3.61 לא"י ש"נ. -
 לפי"ג השוה מק"א ג' נ"ו, שיהודה בעצמו שלח מן המחנה הרבה מאנשי חילו על סמך
 הכתוב בדברים כ' ה'-ח'. - ואחרים. אנשים חדשים שלא היו קודם לכן בחילו של
 יהודה מכרו את רכושם ובאו אל מחנהו והתפללו לה' שינחילם נצחון על ניקנור ויציל את
 העם הזה, שניקנור נחפו בקלות דעתו למכרם לעבדים לסוחרים שהזמין אליו עוד קודם
 המלחמה ואף קצב כבר את המחיר שיקח בעדם. - את כל-אשר נשאר להם. לאחר
 כל הפורעניות שעברו עליהם. - ויתפללו אל-ה'. תפלה זו במצפה היתה (מק"א ג' מ"ו). -
 ששת אלפים מספרם. אם כן לא הפסיד יהודה בעוֹב הפחדנים את מחנהו, כי
 החדשים מילאו את מחסור המנין. - מפני הכבליים. שהביאו אתם הסוחרים לאסור את
 השבויים שימקרו לעבדות. - בתנועה אחת. ἐνὶ νεύματι. והסורי שמסר: ברוח פיו, קרא:
 πενέματι. - ושבימי סנחריב. ע' מ"ב י"ט ד"ה וישע' ל"ו ד"ו (השוה לקמן ט"ו כ"ב). -

כ אָבְדוּ מִזֶּה וּשְׁמוֹנִים וְחֲמִשָּׁה אֲלָף: וְעַל הַמִּלְחָמָה בִּבְבֶּל נִגְדוּ הַנְּלָטִים שֶׁבָּאוּ לִקְרֹב רַק בְּחֵיל שְׁמוֹנֶת אֲלָפִים וּמִקְדֹּנִים אַרְבַּעַת אֲלָפִים וְכָעֹב הַמִּקְדֹּנִים אוֹתָם הָבּוּ שְׁמוֹנֶת הָאֲלָפִים אֶת שְׁתֵּי עֶשְׂרֵה הָרְבּוֹא בְּתִשְׁעָה שְׁהִתָּה לָהֶם מִן הַשָּׁמַיִם וַיִּקְחוּ שָׁלָל רַב: וַיִּסְתָּקוּ אֶת־דִּירוֹתָם בְּדִבְרֵי וְכַעֲשׂוֹתוֹ אוֹתָם נְכוֹנִים לְמוֹת בְּעַד־הַתּוֹרָה וְאַרְצָן הָאֲבוֹת וַיַּחֲלֵק אֶת־הַצָּבָא לְאַרְבָּעָה חֲלָקִים: וַיַּעֲמֵד אֶת־אֶחָיו בְּרֹאשׁ כָּל־מַחֲלָקָה אֶת שְׁמֵעוֹן וְאֶת וַיִּזְחָנָן וְאֶת יוֹנָתָן וַיִּמָּן לְכָל אֶחָד אֲלָף וְחֲמִשׁ מֵאוֹת אִישׁ: וְעַל־אֲלֶעָזָר צִוָּה לִקְרֹא בַסֶּפֶר הַקְדוֹשׁ וּבִהְשָׁמִיעוּ אֶמְרָה לְאַלְהִים הַיְשׁוּעָה וְהוּא בְּרֹאשׁ הַמַּחֲלָקָה כד הָרִאשׁוֹנָה אֶסֶר מִלְחָמָה עִם נִיקְנוֹר: וְאֵל שְׂדֵי הָיָה לָהֶם לַעֲזֹר וַיְכּוּ מִן־הָאוֹיְבִים יוֹתֵר מִתְּשַׁעַת אֲלָפִים וְגַם בָּצִיעִים וּמִשְׁתָּתִּים הָיוּ כה בְּרַב חֵיל נִיקְנוֹר וְאֶת־בָּלָם הַנִּיסוּ: וְאֶת הַבָּאִים לִקְנוֹתָם לָקְחוּ מֵהֶם אֶת־כֶּסֶפָם וַיִּרְדְּפוּ אַחֲרֵיהֶם דֶּרֶךְ רַב וַיָּשׁוּבוּ כִּי הִשָּׁעָה דִתְקַתָּם: כו—כז כִּי עָרַב שָׁבַת הָיָה וְלֹא יָבִילוּ לְדֶרֶךְ אַחֲרֵיהֶם עוֹד: וּכְאֶסְפָם אֶת־הַנָּשִׁק וּבִקְשָׁתָם אֶת־הַשָּׁלָל מֵעַל־הָאוֹיְבִים וַיִּקְבִּילוּ אֶת־הַשָּׁבַת וַיֹּדְרוּ כח וַיִּשְׁבְּחוּ לַיהוָה אֲשֶׁר הוֹשִׁיעָם בַּיּוֹם הַהוּא וַיִּרְאֵם רֵאשִׁית מִסְדּוֹ: וְאַחֲרֵי הַשָּׁבַת חֲלָקוּ מִן־הַשָּׁלָל לַבָּצִיעִים וְלַאֲלָמָנוֹת וְלַיִתוּמִים וְאֶת־הַשָּׂאֵר כט חֲלָקוּ בֵּינֵיהֶם וּבֵין בְּנֵיהֶם: וְאַחֲרֵי עֲשׂוֹתָם הַדָּבָר הַזֶּה הִתְפַּלְּלוּ בְּצִבּוֹר וַיִּתְחַנְּנוּ אֵל אֱלֹהֵי הַרְחָמִים לְהַתְנַחֵם עַל־עֲבָדָיו עַד־הַסּוֹף: ל וּבַמִּלְחָמָה אֶת־חֵיל טִימּוֹתָאוֹס וּבִקְחִידָם הָבּוּ מֵהֶם יוֹתֵר מֵעֶשְׂרִים אֲלָף אִישׁ וְעַל־נִקְלָה לָכֶדוּ מִבָּצָרִים גְּבוּהִים וְאֶת־הַשָּׁלָל הִרְבּוּ

כ מלחמה זו אינה ידועה מן ההיסטוריה. כנראה נרמזו כאן למאורע שהיה ידוע באותם הזמנים: מספרים היו שבאחת המלחמות היו שמונת אלפים יהודים וארבעת אלפים מקדוניים נגד חיל עצום של י"ד רבוא והמקדוניים נתפחדו ועזבו את המערכה והיהודים נשארו לבדם בשדה קטל והם נצחו את האויב העצום. ומן ההמשך נראה שאותו חיל של יהודים שכירים היו אצל הנכרים ונלחמו על ענין לא להם. — ואת (ויזחנן). כן צ"ל במקום ואת יוסף, שלא היה לו אח בשם יוסף, (השוה מק"א ב' ב'). — לקרא בספר הקדוש. חג השבועות היה (ע' מק"א ג' ב') וקרא פרשת היום, ואותו ספר תורה מידי הגוים הצילוהו וחבה יתרה היו מחבבין אותו (ע"ש מ"ח). — לא לאלהים הישועה. לשון זה (תהל' ג' ט') היה משמש לו אֶמְרָה של זירוז ועידוד. — על הפרטים של אותה מלחמה ע' מק"א ד' א'—כ"ב. — יותר מתשעת אלפים. שם ד' ג' — שלשת אלפים. — דעסעס הפסקת הרדיפה אחר האויב מחמת שהיה ערב שבת הוזה שם ד' י"ז—י"ח. — על זמן נטילת השלל מעל האויבים ע"ש ד' י"ח וכ"ג. —

חֲלָקוּ בֵּינֵיהֶם וּבֵין הַבָּצִיעִים וְהַיִּתוּמִּים וְהָאֲלָמָנוֹת וְהַנְּקִינִים חֲלָק לא בְּחֵלֶק: וַיִּמְדְּרוּ לְאַסֵּף אֶת כָּל נִשְׁקָם וַיִּנְיחוּהוּ בַמִּקְדָּשׁ נֹחִים וְאֵת

ח ל'—י' ט'. על המשך הפרשיות הללו.

פרשיות המאורעות שלמן ח' ל' ועד י' ט' אינן בסדר כרונולוגי בנוסח הספר של עכשיו. קודם כל מתמיהה הפרשה ח' ל'—ל"ג, העוסקת במפלתם של טימותאוס ובקחידס. יש כאן תמיהה הן מצד התכון והן מצד מקומה של הפרשה בתוך ההמשך. מצד התכון מתמיהה שטימותאוס ובקחידס מופיעים כאן פתאום, אבל מדברי הכותב משמע שכבר הודיע עליהם קודם לכן, בעוד שמתוך מק"א ג' ל"ח—ד' כ"ה נראה שבמלחמה זו של לוסיאס היה רק צבא אחד גדול ושריו היו — הן לפי מק"א והן לפי מק"ב — רק ניקנור וגרגיאס, ואילו לטימותאוס ובקחידס אין שום זכר במק"א. ועוד יש להעיר, שמתוך הידיעה הניתנת כאן על מנין החללים (עשרים אלף איש) שנפלו מחילם של טימותאוס ובקחידס נראה שאבירותם של אלו כמנין כל חילו של ניקנור (ח' ט') היה, ומשמע שחילם של טימותאוס ובקחידס גדול היה הרבה מחילם של ניקנור וגרגיאס. מכאן ברור שאין לקטע זה שום שייכות למלחמתו הראשונה של לוסיאס. אם כן, קטע זה מצד מקומו אין המשכו כאן, בתוך פרשת ניקנור, שהרי הוא מפריד בין הדבקים — בין פכ"ט לבין פל"ד—ל"ז (השוה תכן פל"ד למה שנאמר בפ"י ומק"א ג' מ"א!). אבל לאחר העיון בגדלם של שני הקטעים (פל"ג—ל"ג ול"ד—ל"ז) נראה שכמעט שוים הם בכמותם. מכאן אפשר לשער על טעות תיכונת שנפלה: נראה שמתחלה היו שני הקטעים הללו כתיבים בשני עמודים של דף אחד ואירע שבארכיטיפוס נשמט אותו דף ממקומו וכשהחזירוהו בעליו למקומו הכניסוהו בסדר הפוך באופן שהעמוד הראשון היה במקומו של השני והשני במקומו של הראשון. מכאן יש להסיק שאין הפסוקים ל'—ל"ג שייכים להמשך של מלחמת לוסיאס הראשונה אלא הם ענין למלחמת לוסיאס השנייה, שהרי לא יתכן כלל שמלחמה זו, שהיתה מכריעה כל כך במהלך המאורעות שביהודה ושהביאה לידי הענין הגדול של טיהור המקדש וחזונכתו, לא תתפוס שום מקום במק"ב, בזה הספר שהוא מוקדש רק לפעולותיו של יהודה המקבי ובאותו כוון דוקא. ובאמת, במק"א ד' א'—ל"ח מסופר על מלחמת לוסיאס השנייה, שלתקופת השנה יצא שנית למלחמה על יהודה בששים אלף רגלי וחמשת אלפים פרשים, היינו שחילו זה היה גדול בעשרים אלפי נצח קרוב לחדש כסלו ושהמנצחים עלו ירושלים בשמחה וכשבאו להר הבית ראו את המקדש בשממתו ואת המזבח בטומאתו ואת השערים בשרפתם. ולאחר השוואה אל המסופר כאן, ח' ל'—ל"ג, נראה שכאן דוקא נרמזו אותו המאורע. גם בפל"ג מדובר על חגיגת הנצחון בירושלים (ואילו בנצחון ראשון על ניקנור — מק"א ד' כ"ד וכ"ה — אין עליה לירושלים!) ועל השערים שנשרפו. ברור שקטע זה עסוק אף הוא בנצחוננו של יהודה על לוסיאס בפעם השנייה. לפי זה נראה שטימותאוס (מפלתו נרמזת גם לקמן ט' ג' וי' כ"ד) ובקחידס שרי צבא של חיל לוסיאס היו. ואין לתמוה על שאין להם זכר במק"א (ד' כ"ו ואילך), שכך דרכו של זה שלא להזכיר את שמותיהם של שרי הצבא (השוה גם מק"א ו' כ"ח ואילך, אף שם אין שמותיהם של שרי הצבא!). והוא די לו להזכיר את שמו של לוסיאס בלבד. ועוד ברור שקטע זה אין בו אלא כדי סיום לפרשה של אותה מלחמת לוסיאס השנייה, וודאי בתחלתה של פרשה זו היה מסופר על לוסיאס שגמר

לב שָׁאָר הַשָּׁלָל הָבִיאוּ יְרוּשָׁלַם: וְאֵת רֹאשֵׁי־חֵיל טִימּוֹתָאוֹס הָרְנוּ וְהוּא
 לג הָיָה אֶדָם רָשָׁע וַיַּעַשׂ רָעוֹת רַבּוֹת לַיהוּדִים: וּבְחֻנָּם אֵת חֲגִיגַת־חֹן
 בְּעִיר־הָאֲבוֹת וַיִּשְׂרְפוּ אֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׂרְפוּ אֵת שְׁעָרֵי הַקֹּדֶשׁ
 וְאֵת קְלִיסְתָּנָם אֲשֶׁר נָמַלְט לְבֵית קֶמֶן וְהִמָּה קָבְלוּ הַגְּמוּלָה
 לד בְּרָשָׁעָתָם: וַיִּקְנוּר הַרְשָׁע הַמְרָשָׁע אֲשֶׁר הָבִיָא שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים
 לה סוֹמְרִים לְקִנּוֹת אֶת־הַיהוּדִים: הַכְרַע בְּעִנְיָתָם וְיָ בִידֵי הָאֲנָשִׁים שֶׁהוּא
 חֲשָׁבָם בְּלִבּוֹ לְאָכָם וְאֲחֵרֵי הַתַּפְשָׁטוֹ אֶת־בְּגָדֵי הַדָּרָה בִּדְרָה בּוֹדֵר
 בְּתוֹר־הָאָרֶץ בְּעֶבֶד בּוֹרֵחַ וְנִבְאָ לְאֲנִיּוּכָהּ מְרָכָה עַל־אֲבָרָן הַחֵיל:
 לו וְהָאִישׁ אֲשֶׁר לָקַח לְנַפְשׁוֹ לְסֹדֶר מִשְׁבֵּי יְרוּשָׁלַם אֶת־נַפְשָׁלוֹם הֵמָּה
 לְרֹמִיִּים הָיָה עָלָיו לְהוֹדִיעַ כִּי הַיהוּדִים יֵשׁ נִלְחָם לָהֶם וְעַל־כֵּן נָם
 בְּלִתִּי נִפְצָעִים מִשְׁמָרָם אֶת־מִצּוֹת תוֹרָתוֹ:

בדעתו להלחם שוב ביהודה (על הדרך שהענין מסופר במק"א ד' כ"ו- כ"ט), ושם היה מסופר ג"כ על שרי צבאו של לוסיאס, ובתוכם גם על ניקנור (כמו שמצינו זכרו בצדו של של טימותאוס לקמן ט' ג'). מתוך כל האמור יש לשער שנשמט מתוך הספר דף שלם (בן שני עמודים), ולא השלימוהו אחר כך, מפני שבעל הספר לא הרגיש בחסרונו. אותו דף היה מקומו אחר ה' ל"ד-ל"ו ולפני ה' ל"ז-ל"ג.
 ועוד דף אחד (בן שני עמודים) נשמט בתוך המשך זה ממקומו והוכנס אחר כך שלא במקומו, והוא הדף שהיתה בו הפרשה על טיהור המקדש וחנוכתו (י' א'-ח'). פרשה זו מקומה ודאי היה מתחלה לפני ט' א' וסמוכה היתה לסיפור כניסתם של יהודה ואנשיו לירושלים (ח' ל"ג-ל"ג) והפרק ט' א'-כ"ט סיומו היה מתחלה בפסוק י' ט'.
 לפי מה שנאמר, שיעורו של המשך הפרקים ח'-י' מתחלה כך היה:
 ח' א'-כ"ט מפלתם של ניקנור וגרגיאס על יד עמאוס,
 ח' ל"ד-ל"ו מנוסת ניקנור,
 ח' ל"ג מפלתם של ניקנור וטימותאוס ובקחידס ושרי צבאו של לוסיאס במלחמת בית־צור ועלייתם של יהודה ומחנה ירושלים וענשם של קליסתינס וחבריו,
 י' א'-ח' טיהור המקדש וחנוכתו וקביעת חג החנוכה (כ"ה כסלו קמ"ח לשטרות),
 ט' א'-כ"ט חזרתו של אנטיוכוס אפיפנס מפרס, מחלתו בדרך ומיתתו,
 י' ט' סיום לפרשת מיתתו של אפיפנס,
 י' ו' ואילך מאורעות אנטיוכוס אבפטור ולוסיאס אפיטרופוסו.

ח ל"ז-ל"ו. על מפלתם של טימותאוס ובקחידס ומנוסתו של ניקנור.
 ואת שאר השלל הביאו ירושלים. זוהי תרומת מכס לה' לכהנים וללוויים
 (ע' במד' ל"א כ"ח-ל'). - ראש חיל, $\varphi\upsilon\lambda\alpha\sigma\chi\eta\nu$ = ראש של פילי ($\varphi\upsilon\lambda\eta$). בוולג' נמסר כשם פרטי: ואת פילארכוס מחיל טימותאוס... - וישרפו את־האנשים אשר שרפו. מגיד לך: גפרעו מהם מדה כנגד מדה, ולכך הזכיר קודם לכן מכל פשעיהם את שריפת השערים דוקא (לעיל א' ח', מק"א ד' ל"ח). - הרשע המרשע. ביוונית: $\rho\acute{\iota}\sigma\sigma\alpha\lambda\upsilon\tau\eta\tau\eta\varsigma$ משלש $\tau\eta\varsigma$ וכן לקמן ט"ו ג'). - בתוך הארץ. בחר לו דרך הקצרה ביותר וחצה את הארץ. - יש נלחם להם. על דרך הכתוב (שמות י"ד י"ד) ה' ילחם לכם ואתם תחרישון. -

ט בָּעֵת הַהִיא קָרָה לְאֲנִיּוּכּוֹם לַחֲזוֹר בְּאֵי־כְבוֹד מִן־הַמְּקוֹמוֹת
 ב אֲשֶׁר בָּפְרָם: כִּי הוּא פָרַץ אֶל־הָעִיר הַנִּקְרָאת בְּשֵׁם פָּרְסָפּוֹלִים
 וַיָּנֶם לָבֹז הַמִּקְדָּשׁ וּלְכַבֵּשׁ אֵת הָעִיר וְעַל־כֵּן בְּהִתְקוֹמָם הָעָם אָחִיו
 בְּעִנְיַת הַנֶּשֶׁק וְאֲנִיּוּכּוֹם אֲשֶׁר הָיָה בִידֵי בְנֵי־הָאָרֶץ שָׁב עַל־
 ג עֲקָבָיו בְּהִרְפָּה: וּבְהִיּוֹתוֹ קְרוֹב אֶל־אֲחֻמָּתָא שָׁמַע אֶת־אֲשֶׁר קָרָה
 ד לְנִיקְנוֹר וְאֶת־אֲשֶׁר הָיָה לְאֲנָשֵׁי טִימּוֹתָאוֹס: וּבְחִרּוֹת אִפּוֹ חָשַׁב
 לְהִסָּב אֶל־הַיהוּדִים אֶת־הַגְּמוּלָה בְּעֵד הַמִּפְלָה אֲשֶׁר נָחַל מֵעַתָּה אֲשֶׁר
 הִנִּסוּהוּ וּלְכָן צָוָה עַל הַרְכָּב לַחְפֹּק אֶת־הַסּוֹסִים בְּלִי־מְנוּחָה עַד־
 סוֹף הַמַּסָּע בְּעוֹר אֲשֶׁר בָּקָר נָגוּר עָלָיו הָדִין מִן־הַשָּׂמִים וְכֵה אָמַר
 בְּנִאֲוָתוֹ בֵּית־קְבֻרֹת לַיהוּדִים אֲעָשֶׂה אֵת יְרוּשָׁלַם בְּבוֹאִי שָׁמָּה:
 ה וַיִּי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הִרְוֹאֶה־כָּל הַכְּהֵי מִכָּה אֲנֹשָׁה וּבְקִלְתִּי־נִרְאָה וְעַד
 לֹא כָּלָה דַּבְּרֵי וְתַאֲחֻזָּהּ מִחֲלָה מֵאֲנָה הִרְפָּא בְּמַעְיו וּמִכְאוּבִים

ט א'-כ"ט. מיתתו המשונה של אפיפנס.

לאחר שראה אנטיוכוס אפיפנס שהצליח בקביעת שלטונו ובעשיית סדרים כרצונו בעניני ההיליניות במדינות המזרח גמר בדעתו לילך לעילם ולבז שם את האוצרות שבמקדש, שהוציאום בני עילם בשעתם מבבל. אבל באותן הארצות ההרריות אפשר אף לגדולי המלכים שינחלו מפלה. וכך היה לאנטיוכוס. בימי האביב שבשנת 163 לפני סה"נ יצא למסעו לארץ מדי ונסה בדרכו דרומית לצד שושן־אספהן. שם, קרוב לאספהן, היתה המצודה גִּבִּי (ע' מק"א ו' ט' בפ"ג), וממנה דרך המלך לעילם ההררית. באותה דרך הלך אפיפנס. כאן, בפ"ב שבפרשה זו, גיתן שם עיר פרסיפוליס ושם זה אינו אומר אלא פרשני כתרוממו: עיר של פרס (וכן הוא אומר במק"א ו' א': יש בעילם בפרס עיר מפוארת בעושר...). שהרי העיר גופה ששמה הפרטי הוא פרסיפוליס היא במרחק של ארבע מאות קילומיטר בדרומה של אספהן. סופו של אפיפנס בנסיעתו זו היה שמתוך חמדתו הגדולה לבז נחל מפלה ועל כרחו חזר באי־כבוד בדרך אחמתא, - כך מספר הכותב (ע' בפ"ג). ולפי שאר ההיסטוריינים מת בגִּבִּי המצודה. מתוך כך יש סובר (Kugler 389) להגיה אספהן (Aspadana) במקום אחמתא (Agbatana). כמו כן יש סמך להגהה זו במה שרצה אפיפנס לחזור דרך בבל (ע' מק"א ו' ד') לדרומה של סוריה, ואין דרך זו באחמתא, שהרי לשם כך היה צריך לעשות סיבוב גדול בהרים, והימים ימי חורף. וודאי היה ברצונו לילך דרך גִּבִּי ושושן. - לפרשה זו השוה מק"א ו' א' ט"ז, וכן מק"ב א' י"ב-ט"ז. -

מִן־הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר בָּפְרָם=הארצות העליונות (מק"א ו' א'). - וינס לבז. ולפי אפיאנוס (Syr. 66) עלה הנסיון בידו. - הכה בידֵי בְנֵי־הָאָרֶץ. ע' לעיל א' ט"ז, שזרקו עליו כהני נביא אבנים ופצעוהו (כיוצא בזה מספר אף גראניוס, מביאו 130 Motzo). - אחמתא. Hagmatana בפרסית העתיקה=Agamatana בבבלית=Agmadana בעילמית=Hamadan של עכשיו, והיא Ekbatana. - ובלתי נראה. יש מפרשים לשון זה שהמכה היתה גוראה, שלא נראתה כמותה מעולם, ויש תופסין הלשון שהמכה לא היתה נראית מבחוץ, שהיתה בפנימיות גופו, באיבריו הפנימיים. מחלתו היתה קשה מאד, עד שנתפשטה שמועה קודם הזמן שהוא מת, ובאנטיוכיה הרחוקה מעילם האמינו לשמועה זו, ולפיכך ראו שם צורך

ו מרים בקרבן: ובצדק נמור כי במקואבים רבים ונמרצים הנה
ז מענה מעיהם של אחרים: והוא לא הרפה מנאותו ועוד מלא לבו
בדונו ובאש חרה אפו על-היהודים ויצו למחר לנסע ויקרלו
לנפל מתוך-המקדש השופת במרוצתה ובנפלו קשה רסקו כל
ח אברי גופו: והוא אשר לפני-כן הנה נראה במצוה לגל-הים
בגבה-לב הגדול מבן-אדם ואשר חשב לשקל בפלס גבהי-הרים
נפל לארץ והנה נשא במשה למען הראות לכל את כח-האלהים
ט הגלוי: עד-אשר מתוך בשר-הרשע יצאו תולעים ובענויים וסורים
היו נשלים מעל חמי מפלי בשר וכל-המחנה לא נשא את-הרקבון
י מרב צמחה: ואשר לפני-כן הנה כתופש בוכבי השמים לא וכל
יא איש לשאתו מפני משאת הצמחה אשר לא-תסבל: ועתה ברבות
מקואביו החל לעזב את רב-דונו ויבר במוסר אלהים כי מקואביו
יב הולכים ורבים בקל-רנע: ולא וכל לסבל את-צמחת גנותיו ויאמר
טב להקנע לפני האלהים ואין לבית-המטה לחשב את-עצמו
יג כאלהים: ויתפלל הרשע לאדני אשר לא הנה מרחם עליו עוד
יד ויאמר: לעשות תפשות את-עיר הקדש אשר נחפו הנה להנע
טו אליה ולשנותה לאדמת הארץ ולהפכה לבית הקברות: ולהשוות
לבני-אתונה את-היהודים כלם אשר חושב הנה לא לכבדם
בקבורה כי אם-לתתם אותם ואת-שם מאכל לעוף השמים

לסדר את עניני המלכות ולכתוב אל לוסיאס שישקט את היהודים בדברי שלום כדי שיוכל
לחזור לאנטיוכיה ולעסוק בענינים החשובים ביותר לשלטון המדינה. כל זה היה כשאנטיוכוס
עדיין קיים היה בחיים, אלא שהיה חולה במחלה מסוכנת. מתוך המקורות קשה לעמוד על טיבה של
אותה מחלה. לפי הגדרתו של אפיאנוס מחלת השחפת (φθίωσις) היתה, שהיתה מכלה את
בשרו עד שמת בש' קמ"ט לשטרות (בערך 163-164). וכן כותב בעל מק"א (ו' ט"ז): וימת
שם אנטיוכוס המלך בשנת תשע וארבעים ומאה. אבל באנטיוכיה ובמדינה היו כלם סבורים
שמת קודם לכן. וכן מספר Chronicon של אבסיביוס שבנוסת ארמיני (עמוד 119 בהוצאת
קארסט 1911, מביאהו Motzo): "ואחר אנטיוכוס אפיפנס בזמן שהיה עדיין בחיים מלך
אנטיוכוס בנו, שהיה כמעט בן י"ב שנים, והיה מכונה אבפטור, ובמשך שנה וששה חדשים
במלכותו עוד היה אביו חי". ובוה מתבאר שלפי אגרת יהודה המקבי (לעיל א' ט"ז ואילך)
ולפי האגרות שלקמן בפרק י"א (וכן יוצא אף מתוך הפרק של כאן) מת אפיפנס בש' קמ"ח
לשטרות עוד לפני חדש כסלו (דיסמבר 165) ולפני טיהור המקדש, ולפי מק"א ו' ט"ז מת
בש' קמ"ט לשטרות. - ולהשוות לבני אתונה. אף אם לא היה נדרו זה מתאים
למציאות, מכל מקום קו יפה הוא בהלך נפשו של בר נש זה: אוהב-הילניות שבכל נימי
נפשו היה אדוק באתונה ואנשיה (אפילו את הסגנון הלשכתי שבאתונה הנהיג באנטיוכיה!)

טו

טז וליחיות השירה: ואת בית-המקדש אשר לפני-כן בןו לפאר
במתנות הנפות ביותר ולהשיב את-כלי הקדש כלם ולתת את-
יז ההוצאות הנדרשות למעשה הקרבנות מהקנסותיו שלו: ועל-כל-
אלה והנה הוא עצמו יהודי ובכל-מקום-ישוב אשר יבא שמה
יח יודיע כח-האלהים: ובאשר לא הרפו מקואביו ממנו כי בא עליו
משפט-האלהים הצדיק כתב אל-היהודים באחד תקנתו את-האגרת
הזאת ובה בעין בקשת רחמים ובה נאמר ככה:
יט ליהודים הנאמנים האזרחים שלום רב ובריות ונהללה
כ המלך ושר-הצבא אנטיוכוס: אם אתם שלום ובניכם ומעשיכם הם
כא פרצונכם בשמים תקנתו: בוקרי באהבה את-עבדכם ואת-
מחשבתכם הטובה אלי בשובי מן-המקומות אשר בפרס ובגבלי
כב במחלה קשה חשבתני לדבר נחוץ לדאג לבטחון הכל: אינני
מנאש את-לבי באשר אתי כי יש-לי תקנה שלמה להנצל
כג ממחלתי: אכל בראותי כי גם אבי בצאתו למלחמה אל המקומות
כד הנבותרים מנה את-המלך אתריו: למען אשר אם-יבא דבר בלתי

יז אין לו ברכה גדולה מזו לכשירצה בטובתם של היהודים: כבני אתונה יהיו לו! - בנוגע
לנדריו אלו של אנטיוכוס כותב Bevenot: "מפרשים ידועים יוכלו ללעוג להבטחותיו אלו של
אפיפנס. אבל זוהי מדה סורית טהורה: לעשות הבטחות בשפלות רוח יתרה בימי צרה ושלא
יש-כב לקיימן אח"כ". - ביחס לאגרת אפיפנס החולה (חסר בה התאריך) על בנו יורש כסאו
נראית הסברה (Bevan, House of Seleucus, II, 177, 299) שאגרת זו נערכה אל היהודים
המתיוונים, והם הם הנאמנים והאזרחים (י"ט), כל' הדברים מכוונים אל אותם
היהודים שהיו באמת נאמנים לאפיפנס ושהיו רשומים בין אזרחי אנטיוכיה. באגרתו זו הוא
מודיעם שבחזרו ממדינת פרס חלה מחלה מסוכנת, ואע"פ שיקוה להבריא, מכל מקום הוא
עושה כמעשה אביו, שכשרצה לילך למדינות העליונות הודיע מי יהיה יורש כסאו, שאם
יקרהו המות לא יתקוממו העמים בידעם למי הנחיל את השלטון. ואף הוא, אפיפנס, עושה
כך וכדי למנוע אפשרות של מרידה במותו הוא ממליך לאנטיוכוס בנו. ובהזכירו לאותם
היהודים את הטובות שעשה להם יורשם לישאר נאמנים לבנו, וודאי בנו גם הוא ישמר להם
חסד. אבל בעל מק"ב (לעיל בפ"ג-ט"ז) הוציא דברי האגרת מפשוטם והסיק בדרך דרש
שהדברים נכתבו אל כלל ישראל ושאפיפנס הבטיח בשעת חוליו לשחרר את ירושלים ולשפרת
ולהשוות את היהודים לבני אתונה ולפאר את המקדש ולהחזיר את כליו ואף ליתן מממונו
לקרבנות ולהיות יהודי ולפרסם בכל העולם כח אלהיהם של ישראל. - אפשר שאגרת זו
היתה כעין מכתב חזר שנשלח גם אל יהודי אנטיוכיה ואחרים. - מן הלשון, וגם כתבתי
אליו הדברים הכאים למטה" (שבפכ"ה) משמע שלאגרת זו היתה מצורפת עוד העתקת אגרתו
של אפיפנס אל אבפטור בנו שהוא ממליכהו במקומו. - ליהודים הנאמנים. τοῖς
καθηστούς = המועילים, הישרים, הטובים - במובן כשרות פוליטית. - בצאתו למלחמה

יש
כג

צפוי וקרהו אסון ידעו אנשי הארץ בידי מי נתנו הענינים וכל-
יהיו נבוכים: וקראוהו נס-פן שהמושלים הקרובים ושכני המלכות
מצפים לשעת הפשר ומחכים לאשר יקרה מנתי למלך את-בני
אנטיוכוס אשר פעמים רבות במהרי אליהם הנהיגו העמדותיו
והצננותו לפניכם וגם כפתתי אליו הדברים הנאים למטה: וקרא
אני אליכם ומבקש מכם כי בן-קרבתם את-המעשים הטובים לכלל
ולפרט וישמר כל-איש מכם את-מחשבתו הטובה אלי ואלי-בני:
וכטות אני כי הוא ילך בדרךי ויתהלך אתכם בנדיבות ובאהבת
אדם:

כח כן בלה את-חניו בנכר עלי-הקרים במנות נזרא לצמ-אדם
כט ומקרה אחר סבלו נזראות אשר הנה עושה לאחרים: ואת-הננותיו
העביר למקומו פילפוס אשר גדל אתו והוא בפחדו מפני בן-
אנטיוכוס ברח אלי-תלמי פילומטור מצרימה:

ומקבי ואשר אתו שבו ויבקשו בעזרת וי מנהיגם את-המקדש
ב ואת-העיר: ואת-המזבחות אשר נבנו עלי-המקדש בידי הנקרים וגם-
ג את-יראתם הקים: ובתקדם את-המקדש עשו מזבח אחר ואבנים
משל-הכות ויצאו אש מהן ויביאו קרבנות כעבר שנתים ויעשו

כח אל-המקומות הגבוהים. ע' מק"א ג' ל"ה - במות נורא. $\mu\acute{o}\rho\omega$ (=בגורל רע). -
כט ואת-גויתו העביר. ודאי חטוהו קודם לכן, כנהוג, ואח"כ העבירוהו. - אשר גדל
אתו. $\delta\ \sigma\acute{\upsilon}\nu\tau\rho\omicron\phi\omicron\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$, - תאר הוא לאהובו של מלך שהיה חברו מנעוריו (על מעלת
התאר הזה ע' Corradi 269 sqq.) והשוה מל"א י"ב ח' ויועץ את הילדים אשר גדלו אתו
אשר העמיד לפניו. - בפחדו מפני בן-אנטיוכוס. באמת לא מפני בנו של
אנטיוכוס פחד, אלא מפני לוסיאס שהפס בידו עם המלך אף את עניני המלכות וראה שאין
טוב לפניו אלא להסיר את פיליפוס מעל דרכו. כאן גרמו הענין בקיצור, ולפי מק"א ו' חזר
פיליפוס עם חילו של אפיפנס מפרס וכבש לו את אנטיוכיה, אלא שלוסיאס נצחזהו אחר כך
והמליך את אבפטור, בנו של אפיפנס, ואז נמלט פיליפוס למצרים (ולפי יוספוס, קדמ' י"ב
ט' ז', נתפס והומת).

א י א'-ט'. טיהור המקדש וקביעת חג החנוכה (א'-ח') וסיום פרשת אנטיוכוס (ט').
פסוק א' הוא המשך אל ח' ל'-ל"ג. - לענין טיהור המקדש וקביעת חג החנוכה השוה
מק"א ד' ל"ו-נ"ט. - את-המקדש ואת-העיר. אבל לא את המצודה (ע' מק"א ד' מ"א). -
ב את-בתי יראתם. $\tau\epsilon\mu\acute{\epsilon}\nu\eta$ = וולג' $\delta\epsilon\lambda\upsilon\beta\tau\alpha$ (=היכלות). עיקר ענינו ביוונית: חורשה קדושה
ג שמשתחיים שם ליראתם. - אבנים משלהבות ויוציאו מהן אש. אש טהורה (ולא:
אש זרה, ע' ויק' י' א' ועוד) שתהא ראויה לבער על המזבח. ועשו ממש כאדם הראשון
בשעתו שזימן לו (הקב"ה) שני רעפים (=אבנים משולהבות) והקישן זה לזה (=פסחים נ"ד ב':
והביא שתי אבנים וטחנן זו בזו) ויצא האור (כ"ר י"א, וכן י"ב ופ"ב). - כעבר שנתים.

ד קטרת ונרות ונשימו את-לחם הפנים: ואחרי עשותם כל-אלה
התנפלו לפני וי ויתחננו לבקתי הביא עליהם רעות כאלה עוד
ובשוכם לחמא ויפסרו ברחמי ואל-יתנם עוד בידי מקרפים ועמים
ה' ורים: ואשר טמא המקדש בידי נקרים ביום ההוא הנה
ו טהור המקדש בעשרים ושמשי בתרש ההוא הוא כסלו: ויחננו
את-שמנת הנמים בשמחה כהג-הסבות בנקרם את-הרעותם לפני
ז ומן-מה בחר הסבות בקרים ובמערות כחיות השדה: ועל-כן
בענפי עץ עבות ובענפי קדר וב(כפות) תמרים בידיהם הורו
ח לאשר הצליח בנדם למחר את-מכונו: ובדעת כלם נמנו וקבעו
ט לכל-עם היהודים לחג מדי שנה בשנה את הנמים האלה: כן
היו הדברים בקץ אנטיוכוס המקנה אפיפנס:

ולפי מק"א (א' נ"ד, ד' נ"ב ונ"ד) ויוספוס (קדמ') עברו ג' שנים, ולפי דניאל (ט' כ"ז)
ויוספוס במלחמות (א' א' א') עברו שלש שנים ומחצה. נראה שההבדל (אם רק אין כאן
סעות של שנתים במקום שלש שנים) הוא מפאת התפיסה שבענין: לפי בעל מק"ב נמנות
השנים רק מתחלת פעולתו של יהודה המקבי. - ונרות. שבעת הנרות שבמנורה (השוה
מק"א ד' מ"ט-נ"א). אולי כותב הוא כך בהשפעת הלשון שבאגרת יהודה, לעיל א' ח'. -
ועל-כן. כיון שלפני ב' חדשים לא היה בידם לחג את חג הסכות בסימני החגיגה שהיו
נהוגים בישראל אמרו לשלם את חובם לשמים ולחג את החג של חנוכה באותם הסימנים. -
בענפי עץ עבות. ביוונית: $\theta\acute{\upsilon}\tau\epsilon\sigma\sigma\omicron\upsilon\varsigma$ = מקלות של קיסוס או של גפן מעוטפים עלי קיסוס,
שהיה נושא האליל בכוס וכהנחתו. - ובענפי הדר. $\kappa\alpha\iota\ \kappa\lambda\acute{\alpha}\delta\omicron\upsilon\varsigma\ \omega\gamma\alpha\lambda\omicron\upsilon\varsigma$ = ובענפים יפים,
ואין ספק שכוונתו ללשון פרי עץ הדר שבויקרא כ"ג מ'. - ובכפות תמרים. $\phi\omicron\lambda\upsilon\tau\iota\kappa\alpha\varsigma$.
וכוונתו לכפות תמרים (ומק"א י"ג ו"א $\beta\alpha\iota\omicron\upsilon\varsigma$ = כפות תמרים). - ובדעת כלם נמנו
וקבעו... הוא רומז כאן לקביעת החג של חנוכה ע"י בית דינו של יהודה המקבי ולפסק
הלכה שכל ישראל חייבים בחגיגה. מכאן אנו עומדים על כוונתו של בעל הספר שקבע את
האגרות בתחלתו. -

הלק ב: המלחמות עד יום ניקנור (י' י'-ט"ו מ').

י י'-ל"ח. מלחמות יהודה עם השכנים.

בפרשה זו יש ג' סעיפים:

א) פתיחה לחלק ב' של הספר (י'-י"ג): הכותב מציג לפני הקורא את אנטיוכוס V
אבפטור (מדרשו של השם ביוונית: אביו היה טוב, ולפיכך מוסיף הכותב: בן הרשע
ההוא! - לפי מק"א ו' י"ז לוסיאס הוא שעטרהו לאבפטור בכינוי זה). אבפטור מינה את
לוסיאס לראש הממשלה (ולפי מק"א ו' י"ד-ט"ו מינה אפיפנס אביו את פיליפוס למשרה זו.
מהילופי גברא של אלו צמחה אח"כ טובה ליהודה, ע' לקמן י"ג כ"ג).
ב) יהודה כבש את מצודות האדומיים (י"ד-כ"ג). אחר הגיגת החנוכה
ביצרו את הר ציון בחומות גבוהות ובמגדלים חזקים, ואף את בית-צור ביצרו מפני האדומיים
(מק"א ד' ס'-ס"א, וע' ו' ז'). כששמעו הגוים מסיב על הצלחתם של היהודים, שבנו את
המזבח וחנכו את המקדש, התחילו מרוב קנאה להשמיד את היהודים היושבים בקרבם

י ועתה נספר את־דברי אנטיוכוס אבפטור בן־הרשע שהוא
 יא בצמצמנו את־המקרים בצרות המלחמות: והוא קקבלו את־המלוכה
 העמיד על־השלטון אדם אחר לוסיאס שר־צבא הראש לשדה־
 יב ארם ופניקיה: כי תלמי המכה מקרון אשר חשב לשוב לשמר
 אל־היהודים את־הצדק אחר השולות שנעשו להם שאף לחיות
 יג אתם בשלום: ולכן האיש לפני אבפטור על־ידי אוהביו ויהי
 כשמעו כי בלם בגד יקראו לו על אשר עזב את־קפריסין שההקיר
 פילוממור בידו ונעבר אל אנטיוכוס אפיפנס וכשלא הנה בידו
 לנהג את־שלטונו הקשוב בקבור ונסמם את בשרו ונעזב את־
 הסתים:

(מק"א ה' א'-ב'), וכשנודע ליהודה נודרו והלך להעניש לאותם הגוים. ראשית מעשהו היתה
 ליפרע מבני עשו שב־עקרבם: הכניעם ונטל שללם (שם, ג'). אח"כ פנה אל בני־בעון, שהיו
 מציקים ליהודים על הדרכים: שרף את המגדלים, שנמלטו שמה בני בעון, על האנשים
 שבתוכם (שם, ד'-ו'). כאן, במק"ב, מסופרים אותם המאורעות ביתר אריכות: גרגיאס, שר
 הצבא שבאדום, עשה מלחמה בחיל שכורים והאדומיים עזרו על ידו. אבל הם נחלו מפלה
 לפני יהודה. הוא היה צריך לילך בעצמו למקומות אחרים והניח לאנשיו ללכד את המבצרים
 שהיו האדומיים בהם. דרך אגב, מספר הכותב שלרבים מן האדומיים עלה להמלט על נפשם
 מחמת שבוגדים מן היהודים סייעו בידיהם בעד שותד ממון שקיבלו מידם. וכשנודע הדבר
 ליהודה דן את הבוגדים למיתה וכבש אותם המגדלים. לאחר השוואת מק"א למק"ב נראה
 שהראשון דייק בשם המקום והשני האריך בסיפור הדברים, ושניהם ממלאים זה לזה.

אע"פ שלפי ההמשך שלכאן נראה שהמאורעות ההן בימי אנטיוכוס V אבפטור היו, מכל
 מקום ממק"א מתברר שתחלתה של שלשלת מאורעות זו (ע' מק"א ה' ג'-ס"ח) עוד קודם
 מותו של אפיפנס היתה (שם, ו' א'-י"ד). ענין זה מתיישב ע"י העובדה שאבפטור מלך עוד
 קודם מות אביו (ע' לעיל ט' ה' בפ"י).

ג) מפלתו של טימותאוס ומיתתו (כ"ד-ל"ח). הסיפור שבמק"א ה' ו'-ח' (שבא בהמשך
 למלחמה באדומיים) אין לו חבר במק"ב, וכמו־כן אין במק"א זכר למלחמת טימותאוס ולוסיאס
 ביהודה, שבא סיפורה כאן בהמשך למלחמה באדומיים, שהרי שם - במק"א - בא סיפור
 הענין עם הגוים שבגלעד, ג"כ בהנהגתו של טימותאוס, ורדיפת היהודים בארץ טוב
 (ה' ט'-י"ג).

הכלל הוא, שכל אחד משני הכותבים בחר לו מן החומר שלפניו את הרצוי לו
 לתכליתו.

אבפטור בן־הרשע הוא, תאר והיפוכו (ע' לעיל). - אדם אחד מתוך בוז
 ללוסיאס הוא מוציאו בלשון זה, ובאמת יודע היה הכותב מי הוא לוסיאס (ע' י"א א'). -
 כי תלמי. מתן טעם הוא למינויו של גרגיאס על עמק סוריה ופוניקיה, שהיה תלמי מושל
 יב שם קודם לכן (ע' ח' ח'). - מקרון. Máκρων = גדול. - על־עזבו את־קפריסין. כוונתו:
 יב מקרון עזב את שירותו אצל בית תלמי, שהיה מושל קפריסין מטעם מלך מצרים, ועבר לשרת
 את אפיפנס מלך סוריה (על שירותו זו מעיד גם פולוביוס י"ח נ"ה ו' כ"ז י"ג).

יד ובהיות נרגיאס לשר־צבא במקומות ההם ונאספם שכירים
 טו ויכלכל את־המלחמה ביהודים: ובני אדום אשר היו להם מבצרים
 נוחים התחזקו אף הם עליהם ויהיו מרגיזים את־היהודים ואת־
 טז הבוחרים מירושלם היו מקבלים ויחזיקו במלחמה: ואנשי המקבי
 ערכו תפלה ויבקשו מאת אלהים להיות להם לעזר ויעלו על־
 יז מבצרי האדומים: ואחרי התנפלים עליהם בחזק קבשו את־המקומות
 ואת כל־הנלחמים מעל־החומה הניסו ואת כל הבאים לידם המיתו
 ונפילו לא פחות מרבתיים: וכאשר ברחו לא פחות מתשעת אלפים
 יח לשני מגדלים בצורים מאד כי הנה להם תבל למצור: ונעזב המקבי
 יט את־שמעון ואת־יוסף וכן את־זבי ואנשים די המצור והוא יצא למקומות
 כ הנחוצים: ואנשי שמעון אהבי כסף נקתו בכסף על־ידי אחרים מאנשי
 כא המגדלים וינקחו שבעים אלף אדרכמונים ויתנו לאחרים לברח:
 וכאשר הגידו למקבי את־הנעשה ונאספם את־ראשי העם וירשע
 את־האנשים אשר מקרו את־אחיהם בכסף בהוציאם לתפשוי את־
 כב האויבים למען ילחמו בהם: ונקת את־האנשים ההם שהיו בוגדים
 כג וילכד מנר את־שני המגדלים: ובהגדלים תבל בידיו וישמר בשני
 המגדלים יותר מרבתיים בנשק:

יד וטימותאוס שנצח לפני־כן על־ידי היהודים אסף חיל נכרי
 הרבה מאד וגם פרשי־אסיה אסף לא מעט ונבא לכבש את־
 כה יהודה בכת הנשק: ובהקריבו העלו אנשי המקבי עפר על־
 כו ראשיהם ויחגרו שקים במתניהם וינעמו לתפלה: ולפני המנובם
 התנפלו ויתחננו כי נראה להם חסד ויהי איב את־אויביהם וצר

יד במקומות ההם. גרגיאס היה שר צבא בארץ פלשתים ובארם (השוה לקמן י"ב ל"ב,
 מק"א ה' נ"ט). - ויכלכל את־המלחמה. ἐπολεμοτρόφειν (פעל זה אין לו חבר
 טו בספרות היוונית). - ואת־הברחים מירושלים. את המתיוונים שהיו בורחים מפני
 יח יהודה. - לשני מגדלים בצורים. השוה מק"א ה' ג' (על כיבוש עקרבם) וה' ד'
 יש (על כיבוש בני בעון). - את־שמעון. משלא נתן לו שם אביו בצדו או כינוי נראה
 שאחיו של יהודה הוא. - ואת־יוסף. השוה מק"א ה' נ"ו: יוסף בן־זכריה. - זכ"י.
 כ ע' שם. - שבעים אלף אדרכמונים. ודאי בערך אדרכמוני אטיקה=י' ככרים
 כא עבריים (=ט"ו ככרי אטיקה וחצי)=בערך 78.300 שילינג. - למען ילחמו בהם. καὶ
 כד αὐτῶν ἀπ. =שילתמו בנפשותיהם שלהם, כל' ביהודים. - על מפלתו של טימותאוס קודם
 לכן ע' לעיל ח' ל'. אבל טימותאוס שלקמן י"ב ב' הוא אותו האיש שבמק"א ה' ו'-ח' (ע'
 כו-כט בפ"י לפל"ב). - ככתוב בתורה. בשמות כ"ג כ"ב. - ויעמדו. לנוח. - לענין

כו את צריהם בכתוב בתורה: ובעמדם מהתפלל לקחו את-הנשק
 כח ונצאו הרחק מן-העיר ובקרבם אל האנבים ונעמדו: ובזרם השמש
 ויתנפלו מתנה על-מתנה אלה מלכד גבורתם ערכה הנה להם
 כט בהצלחתם ובנצחונם גם מנוסם אל-י וזהאחרים את-קצפם עשו
 להם למנהיג במלחמה: ובאשר רבה המלחמה ויגלו מן-השמים
 למנהיגים ליהודים נגד האנבים תמשה אנשים נהדרים רוכבים
 ל על-סוסים בקרני זהב: ושנים לקחו את המקבי אל בינותם ויגנו עליו
 בתליצתם וישמרוהו ממכה ובאנבים ירו חצים ובקנים עד-התעוררם
 א אלה באלה מסגורים ומלאי מבוכה אקדו: ויומתי רבתיים וחסמי
 לב מאות איש רגלי ויש מאות פראים: וטימותאום עצמו גם למקצר
 הנקרא גזר מצודה חזקה מאד ושם הנה שר-המקבא מיריאים:
 ג ויצדו אנשי המקבי על-המצודה גמים עשרים וארבעה בגבורה:
 ד והאנשים אשר בתוך המצודה בטחו בחזק המקום ויחרפו בנרדן
 ה ויצאו דברי גדופים: ובהאיר היום העשרים וסמשה ויפוצו
 עשרים בחור מאנשי המקבי בתרות אפם על-הסורפים בגבורה
 ו אל-החומה ובקצפם בפריצי חיות המיתו כל-אשר פגשו: ומן-
 ז הנשארים פוצו נסיהם בשעת מהומה אל-האנשים אשר בפנים
 וישרפו את-המגדלים ויחליקו מדורות וישרפו את-המקדשים חיים
 ואתרים פוצו דרך השערים ויכניסו את-שאר המקבא ויבקשו את-
 לו העיר: ואת טימותאום אשר נתבא באחד הבירות המיתו וגם את-
 ח היריאים אחיו ואת-אפולופנס: ואתרי עשותם כל-אלה וישבחו בשירות
 ובהלל לוי אשר הראה לישראל את-טובו וימן להם את-הנצחון:

לב המלאכים שנראו מן השמים השוה לעיל ג' כ"ה-כ"ו - גזר. על מקומה וחשיבותה של
 גזר ע' מק"א ד' ט"ו. לפי מק"א י"ג מ"ג-מ"ד שמעון כבשה, וכאן מיחס הכותב כיבושה
 ליהודה. ונדחית הסברה שהסיפור כאן הוא אותו הסיפור שבמק"א ה' ו-ח' ושגזר כאן=יעזר
 (שם, ה' ח'), שהרי יעזר בעבר הירדן מזרחה היא (ע"ש) וגזר אחת משלש המצודות
 הראשיות שביהודה היתה (ע' מק"א ד' ט"ו), והיא כשלשים קילומטר במערבה של ירושלים
 (ע"ש ט' ז"ב). ונראה שגם טימותאוס שר הצבא של כאן - שליחו של לוסיאס היה וממונה
 על חיל גדול - אינו טימותאוס שבמק"א ה' ו-ח', שהיה שרם של בני עמון ועומד בראש
 הגוים שבגלעד, שכל כחם וגבורתם היה בלחיצת היהודים היושבים בקרבם, וכשבא יהודה
 היה מכהו בקלות (מק"א ה' ט'-י"ג, כ"ד-מ"ד, מק"ב י"ב י'-ל"ב). - חיריאים. Χαίρειας -
 אפולופנס. ודאי היו ידיעות מפורטות על שונא ישראל זה בספרו הגדול של יסוק, והכותב
 המקצר השמיטן. -

יא ואחר ומן מעט לוסיאס אפיטרופוס המלך ושאריו והממנה על-
 ב העננים בשאתו בצער גדול את אשר-קרה: אספ עד-שמנה רבוא
 ואת כל-הפראים ויצא נגד היהודים כי חשב לעשות את-העיר
 ג למושב וינים: ואת-המקדש למס-בספ בשאר מקדשי הגוים ולעשות
 ד את הכהנה הגדולה לךבר-מקנה מדי שנה בשנה: והוא לא חשב
 דבר על-לכת אלהים כי משנע הנה מרבבות איש רגלי ומאלפי
 ה הפראים ומשמונים הפילים: ויבא ליהודה ויקרב אל-בית-צור
 למקום המקצר הרחוק מירושלם בלמאה וחמשים אסטדיון
 ו וילחצוהו: ובאשר נודע הדבר למקבי ואנשיו כי הוא צר על-
 ז המקצר ויתפללו הם והעם בתחנונות ובקמעות אל-י כי ישלח
 ח מלאך טוב להושיע את-ישראל: והמקבי הוא הראשון אמו בנשק
 ויהי מעודד לאחרים אתו וחד להושיע את-אחיהם בתר-נפש
 ו לצאת ברוח חפצה וקדו: ובהיותם שם קרוב לירושלם ויגל
 ט בראשם מנהיג כשהוא רוכב על-סוס בגדלים לבנים והוא מנופף
 חליצת זהב: וקלם יחד הדוד לא-לוי הרממים ויתחזקו בנפשם
 י ויהיו נבונים לפרק לא רק באנשים ובפריצי חיות כי אם-גם
 יא בחמות ברנל: וילכו קדימה נבונים בהיות להם עוזר מן-השמים
 יב כי רחם יי עליהם: באריות השתערו עליהאנבים ויכו מהם אחד
 עשר אלה רגלי ופרשים אלה ויש מאות ואת-כלם הניסו: ורקם
 יג פצועים נמלטו על-נפשם ערמים ולוסיאס הוא הציל את-נפשו
 יד במנוסת חרפה: והוא לא הנה חסר-דעת ויחשב בלבו על-המפלה
 טו אשר היתה לו ועל-העברים שהם בלתי מנצחים בי אלהים הוא
 יפצורם: וישלח אליהם ויבטח להשלים בכל תנאי הצדק וגם
 לפתות את-המלך ועל-קרחו יהי אהבם: והמקבי בדאגו לטובת

יא א'-ל"ח. מפלת לוסיאס ומעשה השלם.

א ושאריו והממנה על-הענינים. שני תארים גדולים של קרובים למלכות:
 ח לתאר שאר (συγγενής) השוה מק"א י' פ"ט (וע' Corradi 281 sqq.), ולתאר ממונה
 על הענינים (ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων) השוה לעיל ג' ז. - כלמאה וחמשים
 אסטדיון. בנוסח המקובל כחמשה אסטדיונות (ὡσεὶ σταδίου πέντε), והוא טעות
 ברורה, שהרי המבצר בית-צור בגבול אדום היה, דרך עשרים מיל רומיים (לפי
 אבסיביוס: ק"ס אסטדיון) מירושלים. לפיכך יתכן הנוסח שבשני כ"י (ע' Swete) σχοίνους
 (σταδίου), והמדה σχοῖνος=שלשים אסטדיון, אם כן מרחק בית-צור מירושלים
 יכ-יז ק"ן אסטדיון. - ערומים. בלי נשק. - יוחנן. אולי הוא אחיו של יהודה. - ואבשלום.

העם קבל בְּרָצוֹן את כָּל־אֲשֶׁר אָמַר לוֹסִיאָם וְכָל־אֲשֶׁר הֵצִיעַ
הַמַּקְבִּי לְלוֹסִיאָם בְּכֶתֶב עַל־הַיְּהוּדִים קָבַל הַמֶּלֶךְ בְּרָצוֹן:

וּמִשָּׁעַם לוֹסִיאָם נִכְתְּבוּ אֶל־הַיְּהוּדִים אֲגָרוֹת וּבָהֶן נֶאֱמַר
לוֹסִיאָם אֶל־עַם הַיְּהוּדִים שְׁלוֹם: יוֹחֲנָן וְאַבְשָׁלוֹם אֲשֶׁר

נִשְׁלְחוּ מֵאֲתָכֶם מִסְרוּ אֶת־הַדְּבָרִים הַחֲתוּמִּים וַיִּבְקְשׁוּ תְּשׁוּבָה
אֶל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר בָּהֶם: וְעַתָּה אֲשֶׁר נָחִין הִנֵּה לְהוֹדִיעַ לְמֶלֶךְ

הַדְּרָעָתִי וְאֲשֶׁר הִנֵּה אֲפֹשֶׁר רָצָה בּוֹ: וְאִם־תִּשְׁמְרוּ אֶת־מִשְׁבֶּתְכֶם הַזֹּאת
לְמַלְכוּת אֶתְאֲמֹן גַּם בְּיָמִים הַבָּאִים לְהִסָּב טוֹבוֹת [לָכֶם]: וְלִדְבַר

אֲתָכֶם עַל־כָּל בִּפְרָטִים מִסִּרְתִּי לְאַלֶּה וּלְאֲנָשִׁים מֵאֵתִי: שְׁלוֹם לָכֶם
בְּשָׁנַת שְׁמֹנֶה וָאַרְבָּעִים וּמֵאָה בְּעֶשְׂרִים וָאַרְבָּעָה בְּדִיּוֹם קוֹרְנָתִי:

וְאֲגֵרֶת הַמֶּלֶךְ הִנֵּה בָּהּ לֵאמֹר
הַמֶּלֶךְ אֲנִיּוֹכֹם לְאַח לוֹסִיאָם שְׁלוֹם: אַחֲרֵי אֲשֶׁר נִפְטַר

אָבִינוּ אֶל־בֶּן־הָאֱלֹהִים בְּרָצוֹתָנוּ כִּי נִעְדְּרִי מִנוּחָה אֲשֶׁר בְּמַלְכוּתָנוּ
יְהִי דוֹאֲנִים הֵם לְעֹנִיָּהֶם: וּבְשָׁמְעָנוּ כִּי הַיְּהוּדִים יִמָּאֲנוּ לְהַמִּיר

בְּהַלְנוּיֹת הַמִּתְקַנֶּת עַל־יְדֵי אָבִינוּ וְהֵם מִבְּרָרִים לְלֶכֶת בְּמִדּוֹתֵיהֶם
שְׁלָהֶם וּמִבְּקָשִׁים לְהַתִּיר לָהֶם אֶת־חֻקֵּיהֶם: וּבְרָצוֹתָנוּ כִּי נִסְעָה זֶה

כָּל־יַעֲרֵר הַמְּנוּחָה נִגְרָנוּ כִּי הַמֶּלֶךְ שׁ יוֹשֵׁב לָהֶם וּבְאֲוָרְתֵיהֶם יְהִי עַל־
כִּי מִנְּהִי אֲבוֹתֵיהֶם: וְעַתָּה טוֹב תַּעֲשֶׂה אִם־תִּשְׁלַח אֲלֵיהֶם וְנִתַּן לָהֶם

יָמִין לְמַעַן יֵרְאוּ אֶת־מִשְׁבֶּתָנוּ וְיִהְיוּ טוֹבֵירְרוֹת וְהִתְמַכְּרוּ בְּשִׁמְחָה
לְתַקְנַת עֹנִיָּהֶם:

וְאֶל־הָעָם הָיְתָה אֲגֵרֶת הַמֶּלֶךְ בְּכָה
הַמֶּלֶךְ אֲנִיּוֹכֹם אֶל־מוֹעֶצַת וְקָנִי הַיְּהוּדִים וְלִיתֵר הַיְּהוּדִים

כח-כט שְׁלוֹם: אִם־לָכֶם שְׁלוֹם וְהִרְהוּא רָצוֹנָנוּ וְגַם אָנּוּ בְּרִיאִים: מִגְּלָאִם

כא אפשר שהוא אותו אבשלום שבמק"א י"א ע' י"ג י"א. - לאלה. לשליחכם. - בדיוס
קורנתי. בנוסח המקובל תיבה אחת Διοσκορίθου ואין חדש בשם זה ולכך חילקוהו
הכמים לשתיים Διὸς κορίνθίου (וכן ברומי B: iouis corinthii, ובשאר הנוסחאות
הרומיים Dioskori, והוא החדש השלישי לאנשי כרתים), והוא כינוי לאחד החדשים על שם
זיוס הקורינתי. ואצל יוסיפוס (קדמ' א' ג' ג', ועוד) Διὸς=מרחשון. וכן בתרגום הסורי
כאן: בארבעא ועשרין בתשרי אחרי (=חדש תשרי שני של הסורים = מרחשון שלנו). -
לא.ח. תאר של חבה הוא לאיש שהמלך הפך ביקרו. השוב מק"א י"ח שמלך סוריה מכנה
כג ליונתן החשמונאי בשם אח. - אל-בין-האלהים. eis θεούς (ולא אמר: πρὸς θεούς!).
כד לפי שאפיפנס עשה עצמו אלהות (θεός), כנראה ממטבעותיו, ובמותו עבר לשכן בין שאר
כז-כח האלהות חבריו! - מועצת זקני היהודים. ע' א' י'. - פכ"ח מזכיר את הנוסח של

הוֹדִיעַ לָנוּ עַל־רָצוֹנְכֶם לְרֹדֶת אֶל־בְּמִיכָם וְאֶל־מַעֲשֵׂיכֶם: וְעַתָּה
לְשָׁבִים עַד־הַשְּׁלֹשִׁים בְּדִיּוֹם קוֹרְנָתִי תִכּוֹן הַיָּמִין לְכַמַּח: כִּי

הַיְּהוּדִים יִשְׁתַּמְשׁוּ בְּמַאֲכָלֵיהֶם וּבַחֲקוּמֵיהֶם בְּמִלְכָּנִים וְאִישׁ מֵהֶם
לֹא יִרְצוּ בְּכָל־דְּבַר עַל־הַפְשִׁיעוֹת שֶׁהָיוּ בְּלֹא־יוֹדְעִים: וְאֵת מִגְּלָאוֹם

שֶׁלַחְתִּי לְהַבְטִיחָכֶם: שְׁלוֹם לָכֶם בְּשָׁנַת שְׁמֹנֶה וָאַרְבָּעִים וּמֵאָה
בְּחִמְשָׁה עָשָׂר בְּבִסְנַת־כּוֹם:

וְגַם הָרֹמָיִים שֶׁלְחוּ לָהֶם אֲגֵרֶת וּבָהּ כָּתוּב בְּכָה
קוֹיְנָטוֹם מִמִּיּוֹם טִיטוֹס מְנִיּוֹם מְלָאכִי הָרֹמָיִים אֶל־עַם הַיְּהוּדִים

שְׁלוֹם: אֶת־אֲשֶׁר הֵעִיף לָכֶם לוֹסִיאָם שְׁאֶר־הַמֶּלֶךְ נֹאזֹת לוֹ גַּם אָנּוּ:
וְאֲשֶׁר נָמַר לְהוֹדִיעַ לְמֶלֶךְ עַל־זֹאת תַּחֲקִרוּ וּמִהֲרַתֶּם לְשַׁלֵּחַ אֲלֵינוּ

אִישׁ לְמַעַן נִבְאֵר אֶת־אֲשֶׁר יוֹעִיל לָכֶם כִּי הוֹלְכִים אָנּוּ לְאֲנִיּוֹכֵיכֶם:
עַל־כֵּן תִּמְהָרוּ וּשְׁלַחְתֶּם אֲחֵדִים [מֵכֶם] לְמַעַן נִדַּע גַּם אָנּוּ מִה־

דַּעְתְּכֶם: הָיוּ בְּרִיאִים בְּשָׁנַת שְׁמֹנֶה וָאַרְבָּעִים וּמֵאָה בְּחִמְשָׁה
[וְעֶשְׂרִים] בְּדִיּוֹם קוֹרְנָתִי:

פס דרישת שלום הרומית: se vales bene est: ego valeo (= אם שלום לך מוטב, אני שלום),
הנהוג בראשי תיבות S. V. B. E. E. V. - מנלאוס. ודאי לא הכהן הבוגד היה, אלא אחד
לג מאנשי יהודה. - תכון הימין. לשון של מתן שלום או עשיית שלום. - בכסנתכוס.
לד חדש מקדוני זה מקביל לניסן היהודי. - וגם הרומיים. נראה שהללו ביפו היו באותה
שעה או במחנהו של לוסיאס והיו מתכוננים לילך לאנטיוכיה. - קוינטוס ממיס
טיטוס מניוס. בהעתקה רומית: Quintus Memmius Titus Manlius. צירים אלו אינם
ידועים ממקום אחר. הרבה צירים רומיים היו באותו הזמן במזרח ולא כלם ידועים
טו-לח בשמותיהם. - בפרשה זו באו ארבע אגרות הנוגעות למו"מ על המצב החדש של עם יהודה
שנתהווה לאחר נצחוננו של המקבי ומיתתו של אפיפנוס. אגרות אלו ודאי מתוך הארכיון
שבירושלים (ע' לעיל ב' י"ד) ניטלו. לפי סדר של מו"מ כגון זה צריכות היו האגרות לבא
בסדר זה:

א) אגרת אבפטור אל לוסיאס (כ"א-כ"ו): לאחר שאפיפנס אביו מת רצה
אבפטור שהיהודים יהיו שקטים, ולכך הוא מוותר על התיוונותם ומחזיר להם את המקדש
ומניח להם לחיות בדתי אבותיהם.

ב) אגרת אבפטור אל מועצת היהודים והעם (כ"ז-ל"ג): כיון שנודע לו
לאבפטור מפיו של מנילאוס שברצון הנלחמים המורדים נגד מלכותו לחזור לבתיהם הוא
סולח לפשעם ונותן בטחון לכל איש שיעשה הדבר הזה עד יום השלשים בכסנתכוס ונותן
להם לחיות בדתי אבותיהם.

באגרת זו יש טעות (בפ"ל) בשם החדש, שהרי לא יתכן שהמלך יתן רק ט"ו ימים של
ריוח למן כתיבת הכרות שלו ועד חזרתם למקומותיהם: ודאי צריך היה לעבור זמן של שבועים
בערך רק עד שיגיע כרוז זה למקומו ועד שיפרסמוהו לעם. אבל באגרת אל לוסיאס (כ"א-כ"ו)
מצוה אבפטור על החזרת המקדש ליהודים. מתוך אגרת יהודה המקבי ובית דינו אל יהודי

כא אפשר שהוא אותו אבשלום שבמק"א י"א ע' י"ג י"א. - לאלה. לשליחכם. - בדיוס
קורנתי. בנוסח המקובל תיבה אחת Διοσκορίθου ואין חדש בשם זה ולכך חילקוהו
הכמים לשתיים Διὸς κορίνθίου (וכן ברומי B: iouis corinthii, ובשאר הנוסחאות
הרומיים Dioskori, והוא החדש השלישי לאנשי כרתים), והוא כינוי לאחד החדשים על שם
זיוס הקורינתי. ואצל יוסיפוס (קדמ' א' ג' ג', ועוד) Διὸς=מרחשון. וכן בתרגום הסורי
כאן: בארבעא ועשרין בתשרי אחרי (=חדש תשרי שני של הסורים = מרחשון שלנו). -
לא.ח. תאר של חבה הוא לאיש שהמלך הפך ביקרו. השוב מק"א י"ח שמלך סוריה מכנה
כג ליונתן החשמונאי בשם אח. - אל-בין-האלהים. eis θεούς (ולא אמר: πρὸς θεούς!).
כד לפי שאפיפנס עשה עצמו אלהות (θεός), כנראה ממטבעותיו, ובמותו עבר לשכן בין שאר
כז-כח האלהות חבריו! - מועצת זקני היהודים. ע' א' י'. - פכ"ח מזכיר את הנוסח של

יב ויהי אחר מעשה התנאים האלה וילך לו לסיאס אל-המלך
ב והיהודים הסלו לעשק בעבודת האדמה: אבל שרי הצבא אשר
במקומות ההם טימותאוס ואפולוניוס בן-גניוס וגם הירנומוס
ודימופון ועל-אלה ניקנור שר-קפריסין לא נתנו להם לחיות לבטח
ג ובמנוחה: ואנשי יפו עשו מעשה מתעב זה בקראם ליהודים
היושבים בקרבם לרדת הם ונשיהם ושפם אל-הסירות אשר הכינו
ד כאלו אין בלבם כל-שנאה אליהם: כי אמעשו זאת ברעת כל-העיר
וכאשר קבלו עליהם בראותם להיות בשלום ולא הנה להם כל-
חשד ויוליכו אותם אל-תוך הים וישבעו אותם [והם] לא פחות
ה ממאיתים נפש: וכשמע יהודה על-האכזריות אשר נעשתה לבני
ו עמו ויעורר את-האנשים אשר אתו: ויקרא אל-האֱלֹהִים שומע

מצרים, שנכתבה בתחלת כסלו קמ"ח (ע' לעיל בפתיחה לפרקים א'-ב'), נראה שהדבר היה
אחר מותו של אפיפנס. באותה אגרת נצטוו יהודי מצרים לחג את החנוכה באותה שנה,
קמ"ח לשטרות (תחלתה היתה א' בתשרי = 1 באוקטובר). שוב נאמר לעיל י' ר' שבאותה
שנה לא היה בידם של יהודה ואנשי לחג את חג הסוכות משום שהיו רועים בחג הסוכות
בהרים ובמצרות כחיות השדה. הא למדת שהמו"מ עם לוסיאס קודם לכן היה ונמשך עד
לערך מרחשון קמ"ח לשטרות, ויתכן איפוא שבמקום הלשון עדה-שלשים בכסנתיכוס שבפ"ל
צריך להיות: עדה-שלשים בדיוס קורנתי, המקביל לחדש מרחשון שלנו, כל' שאבפטור נתן
להם למורדים זמן של ששה חדשים בערך לחזר למקומותיהם, והם חזרו באמת באותו הזמן
הקבוע לאחר שנשתוו בפרטי התנאים והתחילו לעסוק בעבודת אדמתם (ע' י"ב א').
ג) אגרת לוסיאס אל היהודים (ט"ז-כ"א). אגרת זו (שנכתבה על סמך הפקודה
של המלך מיום ט"ז בכסנתיכוס = ניסן), יש לה התאריך של כ"ד בדיוס קורנתי (= מרחשון)
קמ"ח לשטרות. מתוך האגרת מתברר שהמו"מ שהיה לו ללוסיאס עם יוחנן ואבשלום שליהיו
של יהודה היה קרוב לגמר.

ד) אגרת הצירים הרומיים, שהיו נמצאים ביפו או במחנהו של לוסיאס (ל"ד-לח),
אף היא ודאי סמוך לכתיבת אגרתו של לוסיאס אל היהודים נכתבה, כל' אף הם כתבו
ביום כ"ד בדיוס קורנתי, או ביום שלאחריו בחמשה ועשרים, ואף כאן נפלה טעות של
מעתיק (שכתב: בחמשה עשר בכסנתיכוס) בנוסח היווני (אולם בנוסחאות הרומיים LBMP
ושל וולג' כתוב dioscoridis וכדומה המשובש מן Διὸς κορυθαίου).
יב א'-מ"ה. שאר מלחמותיו של יהודה המקבי.

פרשה זו היא המשך אל י' י"ד-ל"ח (השוה מק"א ה' ח'-ט"ח). —
טימותאוס ואפולוניוס בן-גניוס. טימותאוס זה אולי שר-צבא בגלעד
היה, וברור שאין הוא אותו שנהרג ביהודה (ע' לעיל י' ל"ז). ואף אפולוניוס זה אחר הוא,
ולא אותו שמדובר עליו לעיל ג' ה' (וע' בפ' ה' כ"ד). — ניקנור שר-קפריסין.
אולי הוא ניקנור בן-פטרקולוס, שלעיל ח' ט'. ולקמן י"ב יש ניקנור אחר, הממונה על-
ג הפילים. — ואנשי יפו. פלשתים היו, — שונאיהם של ישראל מעולם. מתוך ההמשך
נראה שעשו כעין טיול חגיגי בים, ובשעה שהיו מכניסים את המטיילים אל הסירות בחרו

הצדק ונעל על-רצתי אֶתִּיו וישל בלילה דלקה בחורף ואת-הסירות
ז שרף ואת-הנמלטים שמה המית: ובהיות המקום ההוא סגור עלה
ח משם במחשקה לשוב שמה ולהבחיר את-כל-בני יפו: וכאשר
נודע לו כי אנשי יבנה מפצים גם-הם לעשות כדבר הזה ליהודים
ט היושבים בקרבם: ויפל גם על-בני יבנה לילה וישרף את-החורף
ואת-האניות עד אשר נראתה להבת-האש בירושלם במקרת
אך-עם ומאיתים אסטריון:

י ובנהרתיקם משם דרך תשעה אסטריונות נגד טימותאוס וישלו
עליהם ערבים לא פחות ממחמשת אלפי רגלי ופרשים חמש מאות:
יא והקרב הנה כבד ונצלח והודה ואנשיו בעזרת האֱלֹהִים והנובדים
המכים בקשו מאת יהודה כי יתן להם זמין ויבטח לתת מקנה וגם
יב להיות להם לתועלת בדברים אחרים: ויהודה חשב כי באמת
יוכלו להועיל בדברים רבים וינמור לעשות אתם שלום ויבקחם
יג זמין קלכו אל-אֱלֹהֵיהֶם: ועוד נפל על-עיר אחת והיא בצורה
בשלללות וסגורה בחמות ומשבת בערב-עמים ושממה כספין:
יד ואנשיה הבטחים ברחוק החמות ובאוצר המכלת נהגו עם-יהודה
ואנשיו באויבים ויחרפו וינדפו וינדברו דברים אשר לא-כן:
טו והאנשים אשר עם-יהודה קראו אל-אֱדֹן העולם הגדול אשר בלי
אילי-בָּרָזל ומצורות הפיל את-יָרִיחוֹ בַּיָּמִי והושע וישתערו כפריצי
טז חיות אל-החומה: ויכלבם את-העיר בעזרת האֱלֹהִים וימיתו הרבה

בשביל היהודים סירות רעועות דוקא ואח"כ טיבעון בים. — ואת-הנמלטים שמה. אל
החוף, כדי לברוח דרך הים. — ארבעים ומאיתים אסטריון. בערך מ"ה קילומיטר
(לפי Abel, RB 1925, 359 המרחק המדויק הוא ש"מ אסטריון). — למלחמת גלעד שלכאן (י'). —
ל"א) השוה מק"א ה' כ"ד-ג. — ובנהרתיקם משם דרך תשעה אסטריונות.
מתוך ההמשך שלכאן אינו ידוע המקום שנתרחקו הימנו. אבל לפי מק"א ה' כ"ה המעשה
המסופר כאן היה בפגישה עם בני נביות (אע"פ ששם לא נאמר שבתחלה כאויבים נפגשו,
ועוד שכאן הם נקראים ערביים סתם) אחר דרך של שלשה ימים. לפיכך תצדק ההשערה (ע'
Bevenot) שכאן, לפני פסוק י', צריך להיות פ"ז (שבמקומו של עכשיו הוא מפרע את ההמשך
של סיפור המלחמה, כמו שהוא במק"א ה'): יהודה הלך עם אנשיו מיריחו מהלך תש"ן
אסטריון (=בערך ככ"ה קילומיטרין) ג' ימים לצפון גלעד, לארץ טוב. אבל היהודים שבטוב
כבר נהרגו. — בסללות. (כן בכ"י 55). אולי סוללות אלו של סלעים היו והיו
מפריעות לעבור דרך אותם המקומות. — כספין. נראה שהוא פספן שבמק"א ה' כ"ז
ול"ו (וע"ש). — שני אסטריונות = ש"ל מיטר (ע"ל אגס זה שהיה בקרבת העיר חשבון

לֹאִין מִסְפָּר עַד-כִּי הָאֵנֶם הַקְּרֹב אֲשֶׁר רָחַב שְׁנֵי אֶסְטֵדִיוֹנוֹת נִרְאָה
בְּשִׁמּוֹ מֵלֹא דָם:

יז וְכַאֲשֶׁר הִתְחִיקוּ מִשָּׁם דֶּרֶךְ שֶׁבַע מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים אֶסְטֵדִיוֹן וַיָּבֹאוּ
יח אֶל-הַכֶּרֶךְ וְאֶל-הַיְּהוּדִים הַנִּקְרָאִים בְּשֵׁם מוֹבְנִים: וְאֶת-טִימֹתָאוֹס
לא לֹא תָפְשׁוּ בַּמְּקוֹמוֹת הָהֵם כִּי הֵלֵךְ מִשָּׁם מִבְּלִי לַפְּעַל דָּבָר וּבַמְּקוֹם
יט אַחֵר הַשְּׂאִיר מִצֵּב חֹק מֵאֹד: וְדוֹסְתָאוֹס וְסוֹסְפִטְרוֹס מִן-הַשְּׂאִיר
אֲשֶׁר הָיוּ עִם-הַמֶּלֶךְ יֵצְאוּ וַיִּכְחֲדוּ אֶת-הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הַשְּׂאִיר
כ טִימֹתָאוֹס בַּמִּבְצָר יוֹתֵר מִרְבּוֹא אִישׁ: וְהַמֶּלֶךְ עָרַךְ אֶת-חִילוֹ
לַיְּהוּדִים וַיִּשֶׁם אוֹתָם עַל-הַיְּהוּדִים וַיֵּצְאוּ נֶגֶד טִימֹתָאוֹס אֲשֶׁר הָיוּ
כא לֹא שְׂתִים עֶשְׂרֵה רְבּוֹא רִגְלֵי וּפְרָשִׁים אֵלֶּה וְחֲמֵשׁ מֵאוֹת: וּבַהֲנִדַע
לְטִימֹתָאוֹס כִּי יְהוּדָה הוֹלֵךְ וְקָרַב וַיִּשְׁלַח אֶת-הַנְּשִׁים וְאֶת-הַטַּף וְגַם
אֶת-הַרְכּוּשׁ לַמְּקוֹם הַנִּקְרָא קֶרְנִין כִּי קָשָׁה הָיָה הַמְּקוֹם לַמַּצּוֹר וְלֹא
כב נוֹחַ לְקָרַב אֵלָיו כִּי צָרִים כָּל-הַמְּקוֹמוֹת: וְכַאֲשֶׁר נִרְאָה הַיְּהוּדִים
הָאֵחָד שְׁלִיהוּדָה נָפַל פֶּתֶר עַל-הָאֲנָבִים כִּי בָּאָה עֲלֵיהֶם אֵימָה
מִפְּנֵי גְלוֹי הַרְאֵה-כָּל וַיִּפְּנוּ לָנוֹם אַחֵר הָיָה וְאַחֵר הָיָה עַד-אֲשֶׁר
כג הָבּוּ רָבָם בְּיַדִּי אֲנָשִׁיהֶם שְׁלָחָם וַיִּדְּקָרוּ בַּפִּיּוֹת מִרְבּוֹמֵיהֶם: וַיְהוּדָה
דָּרָךְ אֲחֵרֵיהֶם בְּכַחוֹ וַיַּחַג אֶת-הַרְשָׁעִים וַיַּצְבֵּד בְּשִׁלְשֶׁת רְבּוֹא אִישׁ:
כד וְטִימֹתָאוֹס עֲצָמוּ נָפַל בְּיַדִּי דוֹסְתָאוֹס וְסוֹסְפִטְרוֹס וַיִּדְּבֵר בְּרִב-
מֶרְמָה כִּי יוֹצִיאֻהוּ חִי כִּי לְרַפִּים מֵהֶם הָיוּ בְּיָדוֹ הוֹרִים וּמֵהֶם
כה אֲחִים וְאוֹתָם תִּמְצָא הַרְעָה [בְּמוֹתוֹ]: וְאַחֲרֵי הַכְּשִׁיתוֹ כָּרַב דְּבָרִים
כז כִּי יֵשׁוּבָם שְׁלָמִים הוֹצִיאֻהוּ לְחֻפְשִׁי לְמַעַן הַצֵּל אֶת-הָאֲחִים:
כו וַיֵּלֶךְ מִשָּׁם אֶל קֶרְנִים וּמִקֶּדֶשׁ עַתְרֵעָה וַיָּד רַבְתִּים וְחֲמֵשׁ

יז באריכות 399 Kugler). — שבע מאות וחמשים אסטדיון. לפי מדידתו של Kugler
עולה א' אסטדיון=0.165 קילומטר. אם כן 750 אסטדיון=124 קילומטרין. — אלה הכרך.
eis tōn Charama, בה"א הידיעה. קשה להכריע איזהו מקומו, אע"פ שניתן סימנו
בצדו, — היהודים הנקראים בשם טובנינים. נראה שטובנינים אלו הם אנשי ארץ טוב, שבין
בני עמון וארץ סוריה (ע' מק"א ה' י"ג). יש סובר שהכרך של כאן=כֶּרֶךְ (Kerak) של עכשיו
(=בִּנְתַּן בחורן). עשרים קילומטר צפונית-מערבית לבצרה. — ובמקום אחד. בבצרה (מק"א
ה' כ"ח). — ודוסתאוס. תרגום יווני הוא לשם מתתיה העברי, ונמצא אף בכתובות
ארמיות (וע' ח' י"ז בפ"י). — וישם אותם. את דוסיתאוס וסוספטרוס, שהזכיר בפ"ט. —
את-הנשים ואת-הטף וגם את-הרכוש. של הערביים שהיו בחילו (ע' מק"א ה'
ל"ט). — קֶרְנִין. Karonion=קרנים (ע' מק"א ה' כ"ו ומ"ג). — ברב-מרמה. μετὰ
πολλῆς γονιείας=ברב-כשפים (וכן מסר הסורי: ובעא הוא מנהון ומתכשף הוא=והיה
כו מבקש מהם ועושה בכשפים). ויש מתרגמים: ברב-תחנונים ובכיות. — וילך. יהודה (נמשך

כו מאות איש: וְאַחֲרֵי נִצְחוֹ אֶת-אֵלֶּה וְהַכּוֹתוּ אוֹתָם הֵלֵךְ אֶל-עֶפְרוֹן
עִיר בְּצוּרָה אֲשֶׁר לוֹסִיאָם יָשָׁב שָׁם וְהָמוֹן שֶׁל עָרֵב וּבַחֲוִיר-כַּחַת
עָמְדוּ לִפְנֵי הַחֲמוֹת וַיִּלְחַמוּ בַּבּוּרָה וְשָׁם הָיָה אוֹצֵר כְּלִי-מִלְחָמָה
כז וְחֲצִים: וּבִקְרָאָם בְּשֵׁם אֲדָנֵי הַשֹּׁבֵר בְּכַחוֹ צָבָא הָאֲנָבִים לְכַדּוֹ אֶת-
כט הָעִיר וַיָּבֹאוּ מֵאֲנָשִׁיהָ כְּרַבְתִּים וְחֲמִשָּׁת אֲלָפִים: וּמִשָּׁם הִלְכוּ אֶל-
ל בֵּית-שָׁאֵן הַרְחוֹקָה מִירוּשָׁלַם שֶׁלֹּשׁ מֵאוֹת אֶסְטֵדִיוֹן: וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר
הַיְּהוּדִים כִּי־שָׁבִים שָׁם הִעֲדוּ עַל הַרְצוֹן הַטּוֹב שֶׁלִּישְׁבֵי בֵּית-שָׁאֵן
לא אֲלֵיהֶם וְאֵף עַל-הַהֲנָתָם הַטּוֹבָה בְּיָמֵי צָרָה: הוֹדוּ לָהֶם וַיִּבְקָשׁוּ
מֵהֶם לִהְיוֹת דּוֹרְשֵׁי טוֹב לְעַמָּם גַּם בְּיָמֵם הַבָּאִים וַיִּלְכוּ וַיְרוּשָׁלַם
כִּי קָרַב חֹג הַשְּׁבוּעוֹת:

לב וְאַחֲרֵי חֹג הַנִּקְרָא שְׁבוּעוֹת הִלְכוּ נֶגֶד גְּרַגִּיאָם שֶׁר-צָבָא אֲדוֹם:
לג וַיֵּצֵא הוּא וְשִׁלְשֶׁת אֲלָפִים רִגְלֵי וּפְרָשִׁים אַרְבַּע מֵאוֹת אֲתוֹ:
לד-לה וּבִקְרָאָם מִלְחָמָה וַיִּקָּר כִּי נָפְלוּ אַחֲרֵים מִן הַיְּהוּדִים: וְדוֹסְתָאוֹס
אַחֵר מֵאֲנָשֵׁי בְּנֵי-כָרֶשׁ וְאִישׁ-חִיל תָּפַשׁ אֶת גְּרַגִּיאָם וּבִקְחָהוּ
בְּמַעֲיָלוֹ וַיִּסְתַּבְּרוּ בְּכַחַת כִּי חָפֵץ לְקַחַת אֶת-הָאֲדוֹר חִי וַיִּקְפֹּץ עָלָיו
אַחֵר כָּרֶשׁ מִן הַתְּרָקִים וַיִּקְצָץ אֶת-כַּתְּפוֹ וַיִּגְרִיאָם נִמְלֵט לְמַרְשָׁה:
לו וְכַאֲשֶׁר עָיְפוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עִם-עֲזָרֵי מֶרֶב הַמִּלְחָמָה וַיִּקְרָא יְהוּדָה
לז אֶל-יָוִי כִּי יֵלֶךְ לָהֶם כְּעוֹזֵר וּמִנְהִיג בַּמִּלְחָמָה: וַיָּרֶם קוֹלוֹ בְּתַהֲלּוֹת
בְּשִׁפְתַּי הָאֲבוֹת וַיַּפֵּל בְּתֹאֵם עַל-אֲנָשֵׁי גְרַגִּיאָם וַיִּנְיָסֵם:

אל פכ"ג). — עת רעתה היא אלילת הדג לבבליים, הסוריים ופלשתים. לפי מק"א ה' מ"ג
(וע"ש בפ"י) היה מקדש זה בקרנים או ליד קרנים וכשכבש יהודה את העיר שרף את ההיכל
(שם, מ"ד). ודאי הוא מזכיר כאן את המקדש לחוד מחמת שהיה משמש מקלט לאנשי העיר. —
כז-כט עפרון. ע' מק"א ה' מ"ו. — משם הלכו אל-בית-שאן. ובדרכם היו מוכרחים ללכוד את
עפרון שלא נתנה להם לעבור בגבולה (מק"א ל' מ"ו-ג"א), כי שם היה יושב לוסיאס. ומשם
היה אפשר להם לילך לבית שאן, שהיתה מושב השכותים, ומכאן שמה הלועזי Σαυθών
πόλις (שם, ג"ב). — שש מאות אסטדיון. לא במדת קו האויר, אלא לפי אורך הדרך.
לז וזה כתשעים ותשעה קילומיטרין (Kugler). — שר-צבא אדום. לפי פסוק מ' נסלו
היהודים כלי קדש מפסילי יבנה, ואף לפי מק"א ה' ג"ח-ג"ט יצא גרגיאס למלחמה מיבנה.
וכן מכנה יוספוס (קדמ' י"ב ח' ו') בשם שר צבא יבנה (στρατηγὸς Ἰαμνείας), על סמך זה
יש מגיחים כאן: שר-צבא יבנה. ויש סובר שגרגיאס מתואר כאן שר צבא אדום על
לג שם שיבנה מיושבת בבני אדום היתה. — ויצא הוא. נראה שהנושא הוא גרגיאס. —
לז ודוסתאוס. אינו אותו שבפ"ט וכ"ד. — אחד מאנשי בצור. הסורי גורס: דין גברא
מן טובינא (וכן בכמה כ"י יווניים: Τωβνητων ή Τουβνητων), כלו' אחד מאנשי טוב. —
לז עזרי. Εσθεις. השוה השם עזרי בדה"א כ"ז כ"ו. נראה שהכותב שכח ליתן קודם לכן

ב ואתו לויסאס. מן הנכון היה שיהא הסופר פותח את הפרשה בלויסאס דיוקא ולהגיד שהוא יצא למלחמה ואתו אנטיוכוס אבפטור, שהרי לויסאס הוא עושה המלחמה ואת המלך הילד טלטל אתו אל המלחמה, מחמת חשש שבינתיים יחזור פיליפוס מן המזרח והמלך יהא נתון להשפעתו. — ולכל אחד חיל-יונים... ולפי מקצ' ר' ל' כל החיל היה במנין זה, ולעומת זאת יש שם ל"ב פילים (במקום כ"ב של כאן). — לא לשם הצלת

הָיָה מְעוֹדָר אֶת־אֲנִיּוֹכֹם לֹא לָשֵׁם הַצֵּלָת אֶרֶץ־אֲבוֹת בִּי אִם־
מִחֻשָּׁבוֹ לַעֲמֹד בַּשָּׂדֶה: אָבָל מִלֶּךְ הַמַּלְכִּים עוֹרֵר חֲמַת אֲנִיּוֹכֹם
עַל־הַרְשָׁע וְכֹאשֶׁר בָּאֵר לֹוִסִיאִם בִּי הוּא הַסֵּב בְּכָל־הָרָעוֹת הַהֵן
וַיַּצֵּו לְהִבְיֹאוֹ אֶל־בְּרוּיָה וּלְהַמִּיתוֹ כַּמִּשְׁפָּט הַמָּקוֹם: וּבַמָּקוֹם הַהוּא
נִשׁ מִגְדֵּל גְּבוֹה חֲמִשִּׁים אַמָּה מִלֵּא אֶפֶר וּבוֹ מְבוֹנָה מִסְתַּכֶּכֶת וּמִכָּל־
הַצִּדִּים יוֹרֶדֶת הִיא אֶל־תוֹךְ־הָאֶפֶר: וְשָׁמָּה הִפְּלִיו כָּלֶם לְאַבְדּוֹן
אֶת־הָאִישׁ אֲשֶׁר אָשֵׁם בְּבוֹת הַהֵיכָל וְאֲשֶׁר עָשָׂה עוֹד רָעוֹת בַּמִּדְּה
וַיִּמְרָה: וּבַמָּוֶת הָיָה הָיָה עַל מַגְלָאוֹם הַפּוֹשַׁע לָמוֹת וְאִף קְבוּרַת
אֲדָמָה לֹא הָיְתָה לוֹ: וּבַצֶּדֶק גָּמוֹר וּמִפְּנֵי שֶׁהִרְבָּה לְחַטֵּא לְמִנְהַם
אֲשֶׁר אִשׁוֹ וְאֶפְרֹו קָדַשׁ עַל־כֵּן מִצָּא אֶת־מוֹתוֹ בָּאֶפֶר: וְאַכְרֵי
בַּמּוֹמוֹתָיו הִלֵּךְ הַמֶּלֶךְ לְדַרְכּוֹ וַיִּשְׁאַף לְהִבְיֹא עַל־הַיְּהוּדִים צָרוֹת
גְּדוֹלוֹת מִשְׁהִיו בִּימֵי אֲבוֹיו: וּבַהֲנוֹעַ הַדָּבָר לִיהוּדָה וַיַּעֲזֹר אֶת־הָעָם
לְקַרֵּא אֱלֹוֵי יוֹמָם וּלְיֹלָה בִּי יוֹשִׁיעַ גַּם עִתָּה בַּמִּלֻּקָּנִים: לְאַלֶּה אֲשֶׁר
עֲתִידִים לָקוֹל מֵהֶם אֶת־הַתּוֹרָה וְאֶת־אֶרֶץ־הָאֲבוֹת וְאֶת־בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ
וְכִי לֹא יִסְגִּיר בִּידֵי עוֹבְדֵי־הָאֱלִילִים הַמַּתְעַבִּים אֶת־הָעָם אֲשֶׁר זֶה
וְמִן־מָה רְחוּ־לוֹ: וְאַחֲרֵי עֲשׂוֹתָם כֵּן כָּלֶם יִסָּר וְהַתְּנַגֵּם לִפְנֵי אֱלֹ־
הַרְחָמִים בְּרַמְעוֹת וְצוּם וּבִגְפוּלַת אַפִּים יָמִים שְׁלֹשָׁה וַיַּעֲזֹרֵם וַיְהוּדָה
וַיֹּאמֶר לָהֶם לְהִיּוֹת נְכוּנִים: וְאַחֲרֵי הַנְּעֻצוֹ בִּיחוד אֶת־הַנְּקִימִים וַיִּגְמַר־
אֶמֶר לְצֵאת וּלְהַכְרִיעַ הַדָּבָר בַּעֲזָרַת אֱלֹהִים לִפְנֵי בּוֹא חֵיל הַמֶּלֶךְ
אֶל־יְהוּדָה וּלְפָנֵי לָכְרוֹ אֶת־הָעִיר: וְאַחֲרֵי מִסְרָו אֶת־הַמִּשְׁנָחָה בִּידֵי
רַבּוֹנוֹ שְׁלֹעֶזֶלֶם וְאַחֲרֵי עוֹרְרוֹ אֶת־אֲנָשָׁיו לְהִלָּחֵם בְּגִבּוֹרָה עַד־לָמוֹת
בַּעֲד־הַתּוֹרָה וּבַמִּקְדָּשׁ וְהָעִיר וְאֶרֶץ הָאֲבוֹת וּשְׁלֹשׁוֹן הָאֻמָּה וַיַּעֲזֹר

אֶרֶץ-אֲבוֹת. מכאן משמע שמנילאוס היה טוען שהקמת הממשלה של הסליבקים בארץ יהודה היא הדבר היחיד לתועלתה, ומגיד הכתוב ששיקר בדבריו, ובאמת היה מורו לאנטיוכוס לעשות מלחמה ביהודה כדי שהוא ישיג לעצמו על ידי כך את הכהונה הגדולה. — אֶל-בְּרוּיָה. εἰς Βέροιαν, בסוריה. הסורי מסר: לחלב (=ארם צובה). — לפי יוספוס (קדמ' י"ב ט' ז') הומת מנילאוס בסוף המלחמה. וכבר העירו מפרשים שידיעה זו באה כאן, במק"ב, שלא בסדר הכרונולוגי. — אֶפֶר. אולי רָמָן היה. יש מושך לכאן העונש של מיתת חנק בתוך בור מלא אפר, שהיה נוהג אצל הפרסיים (ע' פ' של Moffatt). — וְאֶכְזָרִי בְּמוֹמֹתָיו. τοῖς δὲ φρονήμασιν... βεβαρβαρωμένος, וכבד-לב (ממש כמו שנאמר יר-לגבי פרעה בשמות ז' י"ד). — רוּח-לוֹ. ἀναψύχσθαι (=השיב נפשו). — וְשִׁלְטָן הָאֵמָה. πολιτίας. — לִיד-מוֹדִיעִים. ביאת האויב דרך אדום היתה (מק"א ד' ל"א). אֶרֶץ אָדוֹם גַּם דְּרוֹמִית-מִזְרָחִית לְבֵית צוּר וגם למערבה היתה. אֵם כֵּן אֶף מְרִישָׁה לְאָדוֹם הִיְתָה.

טו את-הממנה לנד-מודיעים: ואחרי תתו לאנשיו את-האמרה לאלהים
הנשועה ויפרץ בלילה הוא ובחוריהם לאל-אהל המלך ויך
באלפים איש בממנה ואת-הפיל הראש עם-אשר בפות המית:
טז וכמלאם בסוף את-הממנה אימה ומהומה וילכו להם מנצחים:
יז-יח הבקר אור ויבקר בקר נעשה בסדר-ו: אליו: והמלך אשר גרע
מן-הנפיון את-גבורת הנהודים נסה לכבש את-המקומות בתחבולות:
יט ויקרב אל-בית-צור מצורת היהודים הצורה וניסוהו וישב ויסקע
כ ויכה: ואל-האנשים אשר בתוכה הנה יהודה שולח את-צרכיהם:
כא ויודע רודוקוס מחיל-היהודים את-הסודות אל-האויבים ויבקש
כב ויתפש ויכלא: ויבקר המלך שנית עם-אנשי בית-צור וימן את-
כג הנמן ויקבל וילך ויפל על אנשי יהודה וינצח: וישמע כי פילפוס
באנטיוכיה אשר על-הענגים מרד ויבא במבוכה ויבקר על-לב
היהודים ויננע וישבע על-כל-דרישות הצדק וישלם ויבא קרבו
כד ויכבד את-המקדש ולמקום הראה אהבה אנושית: ואת המקבי
כה קבל וישימהו שר-צבא למנעכו ועד-קרר: וילך לעכו ואנשי עכו

ליהודה היה קשה לידע מראש איזוהי הדרך ילך בה האויב לירושלים, אם לאורך החוף של
ים התיכון או דרך לוד, או בשתי הדרכים יחד. מלוד היו לפניו ב' דרכים בכוון דרומית
מזרחית לירושלים: א' דרך בית חורון וב' קצת יותר דרומית. ואף דרך ג' לירושלים היתה
במערב על יד מצודת גור דרך עמאוס. לפיכך חנה יהודה במודיעים, שהיא דרך טו
קילומטרין הן מלוד והן מגזר והן מעמאוס, ומשם היה יכול להרגיש במהלכו של האויב
ואף להגן על מקומות הכניסה שבצפונית מערבית ובמערב ומשם היה בידו ג"כ להתנפל על
האויב בלילה ולהצליח. — האמרה. σύνθημα, לשון סימן. — לאלהים הישועה.
טו ע' לעיל ח' כ"ג. — אשר בבית. במגדל שעל גב הפיל. — ויקרב אל-בית-צור.
יט הלך לו לדרום ואחר כך פנה למזרח דרך אדום לבית-צור. אבל יהודה הקדימו ועד שהספיק
להגיע לשם כבר היה יהודה שוב בירושלים ומשם הלך לבית זכריה, דרך ה' שעות מבית
צור (ע' מק"א ו' ל"ב). — את-הסודות. ודאי גילה להם ברגיש זה את הסוד באיזו
כא דרכים שולח יהודה צרכי אוכל לנצורים. — ויכלא. לא פירש הכתוב מה היה סוף עינו
(וע' לעיל י' כ"ב על עונשם של בוגדים). אבל סתם כלא בספר זה סופו משפט מות. —
כב וילך. היהודים עזבו את המקום והמלך העמיד שם מצב סורי (השוה מק"א ו' מ"ט-ג'
כג ויוספוס קדמ' י"ב ט' ה'). — פילפוס באנטיוכיה. פילפוס חזר מן המזרח וכבש את
אנטיוכיה. מאורע זה לטובתם של היהודים היה. — אשר על-הענינים. אפיפנס מינהו
כד למשרה זו. — קבל. הסורי מוסיף: בחבה גדולה. — גרר. כך בכ"י 55: εως των
Τερατήρων, וגרר היא דרומית-מזרחית לעזה. והלשון למנעכו ועד-גרר ענינו למנעו
בצפון ועד-גרר בדרום. ובסורי: ועד נצח (סמוכה ללוד, ע' מק"א טו כ"ח ול"ה). —
כה ואנשי עכו לא היו שבעי רצון מן-הברית. עכו יושבת על גבול הגליל וודאי
סבלה מן היהודים המתקוממים (השוה מק"א ה' כ"ב), וזוהי הסבה שהיו אנשיה שונאים את

לא היו שבעי רצון מן-הברית כי היו רואים מאד ויחפצו לרחות
את-הקסם: ויעל לויסאם על-הקמה ויגן בלחיו ויבקר על-לפם
וינח את-ידעתם וישלימם וילך לאנטיוכיה:

כז ככה היתה דרך הסתערות המלך והשויתו:

יד ומקץ שלש שנים באה השמועה אל-יהודה ואנשיו כי דמטריוס

בן-סלקוס הפליג באניה אל-חוף טריפוליס ואתו סול תוק וצי:

ב ויכבש את-הארץ אחרי אשר הרחיק את-אנטיוכוס ואת-לויסאם

ג אפטרפסו: ואדם אחר אלקימוס אשר הנה כהן גדול ואשר ברצונו

טמא את-נפשו בימי המבוכה בראותו כי אין לו בלי-שועה ואין

ד לו מבוא אל-מזבח הקדש: ויבא אל-דמטריוס המלך בשנת מאה

והמשים ואת ויבא לו עשרת זהב ותמר ומלכר אלה ענפי זית

ה מן-המקדש וביום ההוא הנה שקט: ויבקר לו שעת-הפסח

למחשבת סבלות וכאשר נקרא מאת דמטריוס אל-המועצה ונשאל

ו על-המצב והעצה אשר היהודים עומדים בהם ויען: היהודים

הנקראים בשם חסידים אשר בראשם יהודה המקבי הם המכללים

היהודים ומתנגדים לברית שכרת אתם המלך.

יד א'-מ"ו. תרחורי ניקנור ובריתו שכרת.

לפרשה זו השוה מק"א ז' א'-כ"ו. —

ומקץ שלש שנים. זמן זה יש לחשוב למן שנת קמ"ט (ע' י"ג א'), ולפיכך
המאורע שסופר עליו כאן הוא בש' קנ"א (כמו מק"א ז' א'), שמתחילה בתשרי (161)
לפני סה"נ. — באה השמועה. שמועה זו אינה מתאימה למה שמסופר במק"א ז' א'
ובספרי שאר היסטוריינים. אבל יתכן שהשמועה הגיעה אל יהודה לאחר שכבר היה
דמטריוס שליט ותקיף. המעשה בעליית דמטריוס 1 למלוכה ומה שקדם לכך בא ביתר
פירוט במק"א ז' א'-ד', אלא שכאן יש השם טריפוליס (=ג' ערים, נקראה כך על שם
שהשתתפו ביסודה של עיר זו יושבי ג' הערים צור וצידון ואכדוס), והוא הנמל הצפוני
שהסליג דמטריוס לשם. — חיל חזק. שנים עשר איש ושלישה נערים (ע' מק"א ז' א' בפ"י) —
אחרי אשר הרחיק... השוה מק"א ז' ג'. — ברצונו טמא את-נפשו. ע' שם
ז' ה'-ט"ו. — בימי המבוכה. יש גורס: בימי המחלקת (כמו לקמן בפל"ח). — ואין
לו מבוא אל-מזבח הקדש. אולי היה דבר זה בימי החגים שבאותו תשרי, ולפיכך
גזרו ותיקף הלך לאנטיוכיה ועשה מה שעשה. — לפי מק"א ז' ה' וכו' בא אל דמטריוס
פעמים, באביב ובסתו בש' 161 (ופעם ג' בא אליו לקמן בפכ"ו). בפעם הראשונה פעל שיצא
בקידס למחמה על ירושלים, ובשנית — ניקנור. כאן מדובר על הפעם השניה, שהרי
אינו מזכיר לבקחידס ומדבר רק על מלחמת ניקנור. — בשנת מאה וחמשים ואחת.
לפי וולג' וסורי: מאה וחמשים. — עשרת זהב. מתנה למלך. — ותמר. סימן של
נצחון. — ענפי זית. סמל של שלום. — חסידים. בתחלה עברו החסידים אל צדו של

את-המלחמה והם המתקוממים ואינם נותנים לממלכה לבא אל-
המנוחה: ועל-כן אני הנערך בבור נחלת אבות רצוני לאמר
הכהנה הנדולה באתי הנה בפעם השנייה: ראשית על-משכתי
הנשרה בענגים הנוגעים אל-המלך ושנית על-שומי לב אל-בני
עמי כי בסבלות הנקובים לפני-כן הנה לעמנו נזק לא-מעט: ואם
אתה המלך תדע כל-אלה ודאגת לארצנו ולעמנו הנדבא כפי
אהבת אנשי אשר בקרבך המקדמת הכל בשב: כי כל-הנמים
אשר נעמד יהודה לא יוכל להיות שלום בארץ: ואחרי אשר
נצאו הדברים האלה מפיו ונלהיבו את-דמקריים וגם את-אוקביו
אשר איבה להם אל-היהודים: ולא אחר לקרא את-ניקנור המקנה
על-הפילים ופקידהו לשר-צבא וישלחו ליהודה: ויתן-לו צו להסיר
את-יהודה ולפגור את-אנשיו ולהעמיד את-אלקימום לכהן גדול
במקדש הגדול מאד: והגוים אשר ברחו מארץ יהודה מפני יהודה
התחברו בהמון אל-ניקנור בחשבים כי באסון היהודים ובצרתם תהנה
הצלתם:

ובשמעם על-בוא ניקנור ועל-התחברות הגוים ויעלו עפר
על-ראשם ויתפללו לאשר העמיד את-עמו לעולם ויהי מנן תמיד
בגלוי על-נחלתו: ובפקדת מנהיגם מחרו לקום משם וישגשו אתם
ליר בפר דפאו: ושמעון אחי יהודה אסר מלחמה עם-ניקנור אכל
לאט לאט ובהסתער האויבים פתאם ויתמוטט: ובכל-זאת בשמע
ניקנור מה-גדולה הגבורה ואמץ-הרוח אשר לאנשי יהודה
במלחמותיהם בעד ארץ האבות ויירא להכריע את-הדבר בשפיכת
דמים: ועל-כן שלח את פוסידוניוס ואת-תאודוטוס ואת-מתתנה
לתת ולקחת הנמין: ואחרי אשר הנה להם עיון רב והמנהיג
הודיע על-זאת לעם ונבאו לדעה אחת ונאיתו לתנאי הברית:

מגילאוס (מק"א ז' י"ג ואילך), ואחר שרצה מהם חמשים איש חזרו ועברו אל צדו של
יהודה. - כבוד נחלת אבות. אותו רשע מורע של אהרן היה (מק"א ז' י"ד). -
ניקנור. נראה שזה אינו אותו ניקנור שבפרק ח'. - פרשת ניקנור זו (התחלתה בעיקר
בפס"ו) כעין טראגדיה היא בחמש מערכות: א) המלחמה בדסאו (ט"ו-י"ז), ב) עשיית שלום
עם יהודה (י"ח-כ"ה), ג) קובלנות חדשות של אלקימוס (כ"ו-ל') ומלחמה בכפר שלמה
(מסופר רק במק"א ז' ל"א-ל"ב), ד) אימויו של ניקנור בבית המקדש (ל"א-ל"ו), ה) מפלתו
ומיתתו של ניקנור (פרק ט"ו). - המקום דסאו (Δεσσαού), או לסאו, אינו ידוע. איבאלד

ויקבעו את-היהודים אשר וישגשו הם לבדם ומכל-צד הביאו כסא
ועמידו: ויהודה העמיד אנשים מוגנים במקומות נוחים פרוקינה
מצד האויבים מעשה רע פתאם והם נהלו את השיחה בשלום:
ויהי ניקנור בירושלם ולא עשה דבר רע וישלח מעליו את-ההמון
אשר אסף: ויהודה הנה תמיד לפניו והוא נטה אל האיש מעמק
נפשו: ונדבר על-לבם לשאת אשה וקחוליר בנים וישא אשה ויהי
חי בשלום וישעם חיים:

ואלקימוס בראותו את-ההנהגה אשר ביניהם ובהנדה לו על-
הברית אשר ביניהם וילך אל-דמקריים ויאמר כי ניקנור וחסב
מזמות נגד הממשלה כי את-אויב מלכותו את-יהודה מנה לממלא
מקומו: ויחר אף המלך ויגרמו ממלשינות הנבל הגדול ויכתב אל-
ניקנור על-דבר הברית וידע כי קשה-לו לשאתה ויצו עליו
למהר ולשלח את-המקבי בבבלים לאנשי-זכיה: באשר נודעו
הדברים האלה לניקנור ויבדד ויקש עליו להסיר את-הברית עם-
אדם אשר לא עשה כל-עול: אולם מבלי-יכלת לעשות נגד
המלך חכה לשעת-הבשר לעשות את-הדבר בערמה: והמקבי
בראותו את ניקנור והוא מתנהג אתו בידירות פחותה ונתת
ירידות במשפטו ודבר אליו נפות וכחבינו כי לא משוב-לב באה
נפות זו ונאסוף מאנשיו לא-מעט ויסתר מלפני ניקנור: וכאשר
נודע לזה כי האיש הערים עליו בגבורה ונבא אל-ההיכל הגדול
מאד ותקדוש בעת הביא הכהנים את קרבנות התמיד ויפקד
עליהם להסגיר בגדו את-האיש: ובהבטיחם בשבועות כי לא ידעו
את-מקום המקדש: וישלח את-יונינו אל-ההיכל וישבע אם-לא
תמסרו את-יהודה בגדי אסור בבבלים ושויתי משכן אלהים זה
לאדמה ואת המזבח אהרם והקימותי במקום הנה מקדש נבדד
לדינוסוס: ובאמרו את-הדברים האלה וילך-לו והכהנים פקדו
כפיהם אל-השמים ויקראו אל-אשר נלחם תמיד בראש עמנו וכה
אמרו: אתה יי אשר אין לך צורך בכל-דבר הנה טוב בעיניך כי

כא סבור שהוא המקום חדשה (Ἀδασσα) שבמק"א ז' מ' ומ"ה. - הם לבדם. יהודה וניקנור. -
כב-כז את-ההמון. שברחו מפני יהודה ונספחו אליו (ע' בפס"ד). - לממלא מקומו. סתם
לא הכתוב ולא פירש לממלא מקומו של מי: של ניקנור או של אלקימוס. - במק"א ז' ל"א-ל"ב)
יש קודם הענין על בואו של ניקנור למקדש סיפור על מלחמה חדשה שהיתה בין ניקנור

לו ויהנה לך מקדש אשר תשקנבו בתוכנו: ועתה קדוש ארון קדש
 קדשה שמרה לעולם מחלל את-הבית הזה אשר זה מקרוב טהר:
 לו ורזו אחר זקני וירושלם הראה לניקנור כי הוא אהב לבני
 עמו ובעל שם טוב מאד ועל-דרךש הטוב קרא לו אבי-היהודים:
 לח ולקנים בימי מחלוקת הנה על-צד הנהרות ועל-הנהרות מסר את-
 לשונו ואת-נפשו בכל-פח: ומתקצו להראות גלוי את-שנאתו
 מ ליהודים שלח ניקנור יותר מחמש מאות איש צבא לתפשו: כי
 מא חשב שבתפשו את-האיש הזה תהיה מכה להם: וכאשר תפץ
 הקמון ללכד את-המגדל ויסתער על-שער הסער נתן צו להצית
 אש בשערים והאיש בראותו כי עוד מעט ונתפש נפל על-חרבו:
 מב וטוב הנה לו למות בקבוד מגדל בידי הרשעים ולהנמן לבז
 מג שלא לפי כבוד נדיבות-רוחו: ומפני שהמכה לא היתה נכונה
 כי נמחר הנה והקמון הנה מתפרץ דרך השער ונרץ בגבורה אל-
 מד החומה ונפל על-הקמון: וכסור אלה לאחוריהם ויהי המרחב ונפל
 מה אל-המקום הריק: ועודנו חי ובחרות אפו בו ותרם שומת כמתוך
 מעין והפצעים באזבים ונקם ונעבר בין הקמון ובקמרו על-סלע
 מו משפט: וכלו קבר שופע דם ויוצא את-קרביו ויורקם בשמי ורזו
 על-הקמון ובקראו לארון הסנים והרות כי יסור לו את אלה נוע:
 מו וניקנור ידע כי יהודה ואנשיו הם במקומות אשר לצד
 ב שמרון ונעץ לנפל עליהם בכל-הבטחון ביום המנוחה: וכאשר
 אמרו לו היהודים תהולכים אתו מאנם אליהם בדרך זה
 אקרי ופראי ומן קבור ליום אשר קבר לקנים בקדש מאת

לו ויהודה בכפר שלמה. — ורזי. Παλεις. השוה שם המלאך רזי (Schwab, Vocabulaire de l'angelologie, 246) והשם רזיאל. ואולי רזי עיקרו רזיה, על דרך עזרי (לעיל י"ב ל"ח) = עזריה. והסורי מסר את השם בשי"ן הסיום שביווני ועוד החליף הזי"ן בגימ"ל: רגש. — מא את-המגדל. את הבית הגדול והחזק ששם גר רזי.

טו א'—ל"ח. מפלחו ומיתתו של ניקנור.

א במקומות אשר לצד שמרון. כך יש למסור את הלשון: ἐν τοῖς κατὰ Σαμαρείαν τόποις (וכן בסורי: על גב שמרין = על צד שמרון, ולא כמו שנמסר בוו"א: in locis Samariae = במקומות שבשמרון). הכוונה היא: יהודה ואנשיו נמצאו במקומות שבצפונה של יהודה והם לצד שמרון. כאן היה אף המקום חדשה (דרך שעה וחצי מבית חורון, שהיה שם חילו של ניקנור), ושם היה חילו של יהודה (ע' מק"א ד' מ'). — בכל-הבטחון. שהרי יתנפל עליהם פתאם ביום המנוחה והם יבאו במבוכה גדולה עד שיתפסו

ג הרוואה-כל: וישאל רשע מרשע זה אם-יש בשמים אשר צנה לחג
 ד את יום-השבת: וכאשר השיבוהו יש יי מי המשל בשמים אשר
 ה צנה לעשות את יום-השביעי: ויאמר הוא ואני משל בארץ ואני
 מצנה לאחי בנשק ולעשות את דבר-המלך ובכל-זאת לא עלה
 בנדי לומר את-מומתו הרעה:

ו ויחשב ניקנור בהתנשאו בכל גבה לבו לנחל נצחון גמור
 ז על-יהודה ואנשיו: והמקבי הנה בטח בטחון חזק בכל-תקנתו כי
 ח וימן-לו תשועה: ויהי מעורר את-אנשיו לכל-תירא מהתנפלות
 ט הגוים ולזכר נס-עתה את-התשועות אשר היו להם מן-השמים
 י ולקנות נס-עתה לנצחון אשר ינחילם ארון-פל: ובנחמו אותם מן-
 יא התורה ומן-הנביאים ובהנבירו להם על-המלקמות שהיו להם עזר
 ב הם רוח-גבורה: וכאמצו את-רוחם ויעזבדם למלקמה בהראותו
 להם על-מעל הגוים ועל-הפךם את-שביעיתם: ויוזן את-כל-איש
 מהם לא בן בבטחון מן ושריון כמו בבטחון דברים טובים
 יב ובספרו חלום המתקבל על-הדעת שמת את-כלם מאד: וזה
 משפט החזון חנה אשר הנה כהן גדול אדם יפה וטוב עני
 במנהגו נוח בנפשו ונעים בדבורו ולמוד כל-מדה טובה מילדותו
 יג אותו ראה פורש את-בגדיו ומתפלל בעד כל-היהודים: ואחר-כן
 יד נגלה עוד איש מצנן בשיבה ובקבור ונפלא בהדרו ונשגב: פתח
 חנה ואמר זהו אחי אהב המרבה להתפלל בעד-העם ועיר הקדש
 טו ירמיה נביא-האלהים: וישלח ירמיה את-יומניו וימסר ליהודה תרב
 כז וזה וזה אמר בתתו: קחה את-הסרב הקדושה מתנה היא מאת
 האלהים בה תכה את-האויבים:

יז מאמצים בדברי יהודה הנפים והחזקים בכה המעוררים
 לזבורה והמאוששים את-נפשות הצעירים גמרו בדעתם לכל-תיר-
 ערף מתנה כי אם-להתנפל בגבורה ולאסר בכל-תקף את-המלקמה
 יח ולתקריע את-הענגן כי העיר ותקדשים והמקדש בסכנה: כי
 המלקמה בעד הנשים והטף ואף האחים והקרובים לא היתה להם
 חשוכה בה ועל-כל היתה גדולה וחשובה החרדה להיכל המקדש:

נשק להגן על עצמם. כך היתה מחשבתו של ניקנור. ואין כאן סתירה לפסק ההלכה שבמק"א
 ג-א ב' מ"א שהתירו מלחמת מגן בשבת. — רשע מרשע. ע' לעיל ח' ל"ד. — המתקבל

יט וגם הנשואים בעיר היתה להם חדרה לא-מעשה בראשם לקרב
 כ אשר בשדה: ובהיותם כבר כלם מחכים להכרעה ובהאסף כבר
 האויבים והחיל נערך והפילים העמדו במקומות הנחתים והפרשים
 נצבו בקרנות: ובראות המפקדי את-הקמון בא ואת-תכונת הנשק
 השונה ואת-פראות הפילים אשר במקומות הנחתים ויפראו את-פסיו
 אליהשמים ויקרא אליה עושה נפלאות בדעתו כי לא כנשק כי
 כב אס-במשפמו ונחיל את-הנצחון לראויים ולז: ובה קרא ויאמר אתה
 וי שלחת את-מלאכה בימי חזקתו מלך יהודה ונד במחנה סגור
 כג מאה ושמונים וחמשה אלה: ועתה אלהי השמים שלח-נא מלאך
 כד טוב לפנינו למען יראו ויחדדו: בכם ורועדו ובו אלה אשר באו
 לחרף עמ-קדשך ויבדדו האלה כלה:
 כה-כו ואנשי ניקנור הלכו לקול הצוירות ותרועת מלחמה: ואנשי
 יהודה לקול קראות ותפלות אסרו את-המלחמה עם-האויבים:
 כז ונלחמו בידיהם ומתפללים אליהאלהים בלבותיהם הבו לא פחות
 משלשים וחמשה אלה וישמחו מאד לתשועת האלהים הנלויה:
 כח ויבדלו את הדרך הנה ויבדדו בשמחה ויפירו את-ניקנור נפל
 כט בתליצתו: ותהי צהלה והתרגשות ויברכו לוי בלשון אבותיהם:
 ל וראש הנלחמים בכל-בשרו ונפשו בער בגרעמו אשר פגתו
 מנדותיו נשארה נאמנה לאחיו צנה לברת את-ראש ניקנור ואת-
 לא הנד עם-הנרוע ולהביא ורועלם: ויבואו שמה ויאסף את-בני עמו
 ואת-הכהנים העמיד לפני המזבח וישלח לקרא לאנשים אשר
 לב במצודה: וירא להם את-ראש ניקנור הרשע ואת-יד המחרף אשר
 לג שלח בדרך אל-בית מקדש יי: ואת לשון-ניקנור הפושע ברת ויצו
 להשליכה גזרים גזרים לעופות המזרחים ואת ורוע-המחרף לתלות
 לד מול-ההיכל: וכלם פנו אליהשמים ויברכו את-י: אשר נגלה להם
 לה ויאמרו יהי השומר את-מקום קדשו מסללו מברך: ואת ראש
 ניקנור צנה להוקיע על-המצודה למען יראה לכל ויגלה אות-

כא על הדעת. ἀξιόπιστον (= ראוי להאמין בו). — ואת-הכנת הנשק השונה. החיל של הסליבקים היה מאוס מעמים שונים ולפיכך היה אף הנשק ממינים שונים (השוה ל-לא ליבוס ל"ז מ'). — וראש הנלחמים. יהודה. — לקרא לאנשים אשר במצודה. הם הגוים שבמצב המצודה (יהודים היו שם רק לאחר שנלכדה המצודה ע"י שמעון המקבי והגוים גורשו מתוכה, ע' מק"א י"ג נ'). ושלה לקרא להם כדי להראותם את מפלתו של

לו תשועת יי: וינמרו כלם בלב אחר לבלתי היות את-היום מהוא
 בלתי מצנן כי אס-להג אותו בשלשה עשר לחדש שנים עשר
 אדר שמו בלשון יי יום אחר לפני יום מרדכי:
 לו בן הנה מלך דברי ניקנור וילמן-הנמים ההם היתה העיר
 לח ביר-העברים ובה אכלה את-דברי: ואם-הנה דבורי ופה וערוך על-
 אפניו זה הנה חפצי ואס-קל הוא ורפה הלא עשיתי את-אשר
 לט הנה בבחי: כאשר לא נעים לשמות יין לבד ואס-ריבן מים לבד
 וכאשר יין ממנו במים ינעם ויביא ענג מבסם בן תבסם עריכת
 הדבור את-אני המקשיבים לעריכת ההוא
 ובה פס:

לו ניקנור. — בלשון יי. ὁ κύριος φωνή, כל' בלשון הקדש. כך דרכו של הכותב שהוא נוהג בכל פעם תאר מיוחד ללשון עברית (השוה ו' ח' וכ"א וכ"ז ועוד) מתוך רוב כבוד וחבה שלבו רוחש אליה. ויש נוסח בלשון ארמית (ܢܝܟܢܘܪ), ונוסח נדחה הוא. — יום-מרדכי. ע' אסתר ט' כ"א. מק"א ו' מ"ג ומ"ט נאמר רק שהנצחון היה ב"ג באדר, משום שאותה שנה (161 לפסה"נ) מעוברת היתה והמאורע היה ב"ג באדר ראשון, ובעל מק"ב לא ידע ענין זה, ולפיכך הוסיף הערה משלו שיום אחד קודם פורים היה (ע' — S. Zeitlin, Historical Study of the canonisation of the Hebrew Scriptures 13

טו לו-לט. חתימת הספר.

לו העיר. אבל המצודה לא נכבשה עדיין (מק"א י"ג נ"א). והעיר כלה נפלה שוב בידי אנטיוכוס סדיטס בש' 133-134, ורק אחר מותו של זה (בש' 129) יצאה יהודה לחירות עד בואו של פומפיוס (בש' 63). — תכן פליט: כמו שהיין שתייתו נעימה כשהיא ממוזג במים, כך אף הדיבור שוטף והולך כהוגן לפני הקורא כשהוא טמוג ומתוקן כל צרכו. נראה שתכנם של הדברים הוא מדמה ליין, ואופן הרצאתם — למים הממזגים את היין ועושים אותו נעים לשתייה. —

מעידה על חג בסבת אותו המאורע המסופר בה ושכנראה היו יהודי מצרים חוגגים אותו זמן מה, או על כל פנים קבעוהו לאותו חג, אלא שנתבטל אחר כך, אולי מתמת שתפסו לחג זה זמן מרובה של שבעה ימים והעם לא היה בכחו לקבל רוב טובה ולפיכך נתבטל. על המאורעות שנזכרו במגלה זו מעידים כמה פרטים היסטוריים ממקומות אחרים, היינו: (א) בהקבלה למה שמסופר א' ו' יש בכחכת פִּנּוֹפּוֹס (1) שתלמי פילופטור עבר בכל המקומות שבמלכותו ובא בהיכלותיהם והעלה להם מנחות.

(ב) על המשתה שעשה המלך לכבוד נצחוננו על יד רפיח (כגון ד' א', ה' ל"ו) מספרת כתבת עתיקה בשלש לשונות (2) שהמלך גזר על שריו לעשות להם משתה וחגיגה לכבוד נצחוננו.

(ג) על דורותאוס בן דרמילוס, איש יהודי שהמיר דתו (א' ג'), שהציל לתלמי מיד אויבו כשבא אליו תאודוטוס להמיתו, מספר אף פולוביוס (83, V), אלא שהוא אינו מזכיר את שמו של דורותאוס. אבל שם זה נמצא עוד בתוך פפירוס 99 Hibeh, והוא כהן יהודי שבשנת 219 היה משמש עוד בכהונתו.

(ד) המחבר מדבר על דביקותו של תלמי בעבודת דיונוסוס האליל ושהנהיג סדר מסתורין (Μυστηρία) של אליל זה במדינתו והכריח אף להיהודים לעבדו. אף סטוריס (31, fr.) הזכיר ענין זה, וכמורכן מעידה על כך הכתבת שנתפרסמה על ידי Schubart, Reitzenstein, Pedrizet (3).

(ה) בספר מסופר על הפילים הרבים שהוציא הרמון הפקיד לרמוס את היהודים. על זה יש להעיר שכתבות אחדות מעידות על תלמי ששלח אנשים למדינות הים לצוד לו פילים והפקיד עליהם פקידים, וכך היה מנהגם של שאר התלמיים (4). ועל עצם הגזרה לרמוס את היהודים בפרסות הפילים מדבר אף יוספוס (5), אלא שהוא מיחס מעשה זה לא לתלמי הרביעי אלא לתלמי הששי, המכונה פוסקון (Πύρρων = הַצֶּבֶה). הרי שהיתה גזרה זו מקובלת בידם.

ומשום שמגלת פורים זו נכתבה בשביל יהודי מצרים שהיו משתמשים לכל צרכיהם, החילוניים ואף הרוחניים, בלשון היוונית, לפיכך נערכה אף מגלה זו בלשון זו. אבל הלשון היוונית שבספר זה בשני סגנונים היא משמשת: סגנון אחד פרוסאי להרצאת המאורעות וסגנון אחד פיוטי לעריכת ב' התפילות הגדולות שנמצאות בספר (ב' ב'—כ' ו' ב'—ט"ו).

בסגנון הפרוסאי ניכרת השפעת פולוביוס ההיסטוריון הן בהרצאת פרטי הענינים והי בשימוש הלשון (6).

(1) y Spiegelberg, Ak.—S. Ber., Muenchen 1926.

(2) y Gautier et Sortas, Un décret trilingue en l'honneur de Ptolemee IV, Cairo 1925.

(3) y Schubart, Aml. Ber. aus den Kgl. Kunstsammlungen, XXXVII. — Pedrizet, Rev. Etudes.

— Anciennes, 1910. — Reitzenstein, Hell. Mysteriensrel. (1927), 105—6.

(4) y Hall, Classical Review XII. 1898, 274—6. — Naville, The Store-City of Pithom, 18, Pl. X. — y

Curtius, Woch. f. Klass. Phil. 1887, IV. 827. — Wilcken, a p u d Droysen, Kl. Schriften II. Anh. 483. —

Mahaffy, B. C. H. 1894, XV/III. 149. — Strack, Ptolemaeer, 237. —

5) Contra Apionem, II. 5. —

(6) הפרטים בשימושי לשון של פולוביוס כבר אספם והסרם Casanbon (אצל I. C. Wolf, Cassanboniana 70 ff.)

וגביא כאן קצת מהם הדומים לשימושי ספר זה:

(א) שימוש צירוף המלים בסמיכותיהן כדי שיהיה הפסוק כלו מושור ומשולשל. כגון οὐδὲν ἄξιον ἡδυσμένης

מקבים ג

מבוא

א. שם הספר.

הספר מקבים ג' אין שמו הולמו, שהרי לא מצינו בו שום דבר על החשמונאים, ואין לו לספר שום שייכות לב' ספרי המקבים א' וב'. הספר מספר על מאורעות שהיו בימי תלמי פילופטור שמלך על מצרים בשנות 205—221 לפני ספה"נ, כלומר כשבעים שנה לפני זמנו של יהודה המקבי.

שם הספר ניתן לו מידי אחרונים שעשוהו לאגודה אחת עם שני ספרי המקבים א' וב'. עוד במאה העשירית נמצא (אצל Synopsis Athanasii) לשלשם השם הכולל Πτολεμαῖα (= דברי הימים לתלמיים), ושם זה היה יותר ראוי לספר זה לפי תכנו.

ב. תכן הספר.

הספר מתחלק לארבעה ראשים:

(א) א' א'—ב' כ"ד—על נצחוננו של תלמי במלחמתו עם אנטיוכוס הגדול על יד רפיח (בשנת 217) ועל עלייתו לירושלים לחלל את המקדש, ותפלתו של שמעון הכהן בעד העם.

(ב) ב' כ"ה—ד' כ"א—תלמי הוציא גזרה על היהודים שישתחוו לדיונוסוס האליל ובזה יבאו בכריתו, וכל העובר את מצותו יורד מנכסיו ויהיה כעבד עבדים, ולא כאזרח הארץ. ועוד הוסיף על אכזריותו וגזר לפקדם ולכנסם אל תוך הקרקס הגדול שבאלכסנדריה, אבל השוטרים לא יכלו לא לפקדם כלם ולא לכנסם כלם מרוב מספרם.

(ג) ה' א'—ו' כ"א—המלך גזר עוד לכנס את כל היהודים אל תוך הקרקס כדי שירמסום הפילים המשוכרים ויבוססום, וה' הציל את עבדיו מצרתם והפילים בסוגו אחור ורמסו את עבדי המלך.

(ד) ו' כ"ב—ז' כ"ג—המלך נבהל מן הנס שראו עיניו בקרקס ושחרר את היהודים וגזר עליהם לקבוע חג שבעת ימים לדורותם לזכר הנס שנעשה להם.

ג. טיבו של הספר ולשונו.

מן התכן של הספר נראה שלפי טיבו הוא כעין מגלת פורים טיפוסית: פותח הוא בטפשותו של אחד הדיספוטים שהוציא גזרה על השמדת היהודים בארצו על לא דבר ובלי שום טעם הגיוני, אלא שהסיתוהו לכך רעיו הקרובים אליו ודעתו המטורפת, ומסיים הוא בהצלחתם של ישראל בדרך נס, שמן השמים סיכלו את מזמתו של אותו עריץ.

ליהודי מצרים בפרט היו כמה מגלות פורים ואף שמחות פורים בכל הדורות (1), ואף ספר זה, מקבים ג', אינו כל עיקרו אלא תעודה קדומה מאותו המין, כלומר מגלה שהיא

חוץ מזה מצינו לו למחבר שקרא אף בספר מקבים ב' (1), ואולי היה לפניו ספר זה לא בקיצורו שהוא נמצא בידנו, אלא בגופו של הספר השלם שכתב יסון איש קוריני בה' חלקים.

וודאי היו עוד מקורות שהשפיעו על המחבר, אלא שהלכו לאיבוד ואנו אין בידנו להכריע על כך. כן, למשל, יש בו בפסוק אחד (ה' י"א) חרות שקול שניטל מתוך אחד המשוררים היוונים (2): $\delta\sigma\sigma\iota \gamma\omicron\nu\epsilon\iota\varsigma \pi\alpha\rho\eta\tau\alpha\nu \eta \pi\alpha\acute{\iota}\delta\omega\nu \gamma\omicron\nu\omicron\iota$ כמרכן ידוע שתלמי בן אנאזרכוס המגלופוליטני (Megalo-politanus) כתב ספר דברי הימים לתלמי פילופטור. לפי סברתו של Emmet (3) שאבו ממנו גם פולוביוס ההיסטוריון היווני וגם בעל ס' מקבים ג', אלא שמכל מקום סברה זו אינה יוצאת מגדר של השערה.

בכללו אין סגנונו הפרוסאי של הספר ברור ומוצלח, ואין לו מדה: פסוקי ארוכים ולשונותיו מתפתלים כחבל השזור, ואף הגיונו הוא לפעמים יותר יהודי מיווני. ואילו בסגנון הפיוטי של שתי התפלות משמשת לשון אחרת לגמרי. נראה שאותם היהודים, שבמצרים, אצ"פ שהיו מסדרים תפילותיהם בלשון יוונית, מכל מקום ממקור קדוש, מספרי המקרא וסידורי התפלות הקדומות, היו שואבים את החכך ואף את הלשון. משום כך אותן שתי התפלות מצטיינות הן בתכן יהודי והן בסגנון יהודי ואשגרות לשון יהודיות שמטבע הלשון העברית טבוע בהן ומוכירות הן כמה לשונות מסידורי התפלות הנמצאים בידנו, וכל בנין הפסוקים הוא יותר עברי מיווני.

ד. על תקופת המאורעות שבספר.

אחר מיתתו של אלכסנדר מקדון (בשנת 323) התעוררו שרי המדינות איש על אחיו למען תפוס לו כל אחד לעצמו את כסא המלכות. ימים רבים ארכה ביניהם המלחמה עד שנשארו מכלם רק ג' שרים שחילקו ביניהם את המלכות:

- (א) החלק המקדוני, והוא אינו נוגע לענייננו,
- (ב) החלק המצרי, שנפל ברשותו של ליגוס (Λαγῶς) השר, והוא אבי התלמיים,
- (ג) החלק הסורי, שנפל ברשותו של סליבוקוס השר, והוא אבי הסליבקים.

ארץ ישראל היתה מוטלת בספק, אם היא שייכת למצרים או לסוריה: התלמיים היו

λόγου βλάψαι (השוא מק"ג ב' ל"א, ג' ב', ה' י"א, ה' י"ז ועוד).
 (ב) שימוש מתגמים גבוהים ומעורפלים כבסגנון הפייסטים, כגון $\pi\epsilon\pi\tau\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\iota\varsigma \acute{\alpha}\nu\delta\rho\acute{\alpha}\iota$ והשוא ר' א'
 $\tau\rho\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\nu \acute{\epsilon}\nu \pi\rho\epsilon\sigma\beta\epsilon\lambda\omega \tau\eta\nu \eta\lambda\iota\kappa\iota\alpha\nu \lambda\epsilon\lambda\omicron\gamma\chi\omega\varsigma$, א' י"ט $\delta\rho\acute{o}\mu\omicron\nu \sigma\upsilon\nu\nu\lambda\iota\sigma\tau\alpha\sigma\theta\alpha\iota$ ועוד בכמה פסוקים.
 (ג) שימושי לשון בעקיפין במקום לשון ישירה כגון $\pi\rho\acute{\alpha}\gamma\mu\alpha \pi\rho\acute{\alpha}\tau\tau\epsilon\iota\nu$ והשוא א' כ"ג $\sigma\tau\eta\nu\alpha\iota$
 $\sigma\tau\acute{\alpha}\sigma\iota\nu$ וכן י"א $\mu\alpha\tau\alpha\iota\omicron\iota\varsigma \omicron\iota \mu\alpha\tau\alpha\iota\omicron\phi\theta\omicron\nu\epsilon\varsigma$.
 (1) כמה רעיונות ומאורעות דומים יש בהם, בשני הספרים, כגון מפלת הליודרוס (מק"ב כ"ב-ל"א) ועונש אנטיוכוס
 (ט' ו' ואילך, השוא מק"ג ב' כ"א-ד'), חזיונות פלאים (ג' כ"ה, י' כ"ט, י"א ה', השוא מק"ג ו' י"ח), החשיבות של קדושת
 ההיכל ותפלות להגן עליו (ג' ט"ז-כ"ב, ח' ב'-ד', י"ד ל"ד-ל"ז, השוא מק"ג א' י"א ואילך, ב' א' ואילך), מלחמה בדת
 (ו' ט' ועוד, השוא מק"ג ב' כ"ז ואילך, ג' כ"א), שאיפה לקבל אזרחות (ד' ט', השוא מק"ג שט'), חשיבות של חגיגת זכרון
 (ו' ט"ז ל"ז, השוא מק"ג ו' ל'-ל"ו), אגרות פומביות (ט' י"ח ואילך, י"א ט"ז ואילך, השוא מק"ג ג' י"ב ואילך, ד' א'
 ואילך), אף אלעזר הוקן וחסיד מופיע בשני הספרים (ו' י"ח, השוא מק"ג ו' א'). כמו כן דומה תיאור הוצאת הכללית ג'
 ט"ז ואילך למק"ג א' ט"ז ואילך, ד' ג'-ח. — חוץ מזה יש בין שני ספרים אלה כמה דמיונות בלשון וסגנון (ע' רשימתם
 אל Emmet p. 186).
 J. Rendel Harris, Metrical Fragments in III Maccabees (Bulletin of the John Rylands Library, 1920). —

טוענים שאינה אלא חלק מארץ מצרים, והסליבקים היו סבורים שהיא חלק מארץ סוריה. המלחמה בענין זה היתה נמשכת ביניהם והארץ היתה ביניהם כאניה מסוערת בלב ים. מלכתחלה היתה הארץ תחת שלטון אנטיגונוס, אחד משריו של אלכסנדר מקדון, שהיה שורר על כל מדינת סוריה. וכשתלמי לגוס, פקיד מצרים, הטיל עין בארץ זו, בא בבורית עם סליבוקוס השר ועלו שניהם עליה (בש' 305) ותלמי נעשה מלך עליה. אבל כשעלה (בשנת 223) אנטיוכוס השלישי, המכונה הגדול, על כסא הסליבקים התעורר ועלה על ארץ-ישראל לתפוס אותה לעצמו, ובשנת 218 עלה בידו לספח אותה אל ממלכתו. בשנת 217 עלה לקראתו תלמי הרכיעי פילופטור ונצח אותו במלחמה על יד רפיח על הגבול שבין מצרים וארץ-ישראל.

אחר הנצחון הזה חזרה הארץ אל ממשלת התלמיים. אבל בשנת 205 אחר מותו של תלמי הרביעי חזר אנטיוכוס ועלה על הארץ ובשנת 198 כבשה במלחמה על יד פניוס (Banias), למלחמות הללו רומן בעל ספר דניאל (י"א י"א-ט"ז):

ויתמרמר מלך הנגב (= תלמי הרביעי) ונצח ונלחם עמו עם-מלך הצפון (= אנטיוכוס השלישי) והעמיד המון רב ונתן ההמון בידו — ונשא ההמון ירום לבבו והפיל רבאות ולא יעזו — ושב מלך הצפון והעמיד המון רב מן-הראשון ולקח העתים שנים יבוא בוא בחיל גדול וברכוש רב — ובעתים ההם רבים יעמדו על-מלך הנגב ובני פריצי עמק ונשאו להעמיד חזון ונכשלו — ויבא מלך הצפון וישפך סוללה ולכד עיר מן-הערים ונרעזת הנגב לא יעמדו ועם מן-הערים ואין כח לעמוד — ויעש הקצא אליו כרצונו ואין עומד לפניו ויעמד בארץ-הצבי וכלה בידו.

ואולי רומזים לכך אף דברי הנבואה של הסיבילה (ג' 663 ואילך):
 מלכי העמים ישובו להשתער על-הארץ הזאת יחד והביאו על-עצמם גזרת המות —
 כי את-היכל הקדש הצדיר ואת מקבר האנשים — יחפצו להשתית כאשר יבאו אל-הארץ —
 הקם יקמו המלכים האכזרים סביב העיר איש את-כסאו ועליו עמו הממרה — ואז בקול גדול ידבר אלהים אל-כל-האנשים העצרים והכסילים ומשפט יבוא עליהם — מאת האל הכביר וכלם יאבדו — ...

ויש להשוות דברי בעל המדרש, עשר גלויות המאוחר שכתב על התלמיים והסליבקים:

ובא אלכסנדרוס מלך מקדון והרג לכוורש ומלך י"ב שנה ומת.
 ועמדו אחריו ארבעה ממזרים שהיו משעבדים את ישראל קמ"ח שנים, עד שבאו בני חשמונאי והרגו לממזרים ונטלו המלכות מהם.

ה. זמן חיבורו של הספר.

על הזמן המדויק שבו נכתב הספר אין להכריע. על כל פנים, מתחלתו משמע שלאחר המלחמה שהיתה על יד רפיח נכתב, כלו' אחר שנת 217. מתוך השפעתו של פולוביוס ההיסטוריון היווני (חי בשנות 122-240 לערך) על הרצאתו וסגנונו של ספר זה אפשר לשער שנכתב כמאה שנה לפני סה"נ, שהרי יש לשער שספרו של פולוביוס גופו נתפרסם אחרי מותו, קרוב לאותו זמן.

יש מביאים עוד ראיות מסימני לשון, כגון הלשון שבא בראש אגרותיו של תלמי (ג' י"ב, ז' א') $\chi\alpha\iota\rho\epsilon\omega \kappa\alpha\iota \epsilon\beta\theta\omega\sigma\theta\alpha\iota$ או הכנוי של תלמי $\Pi\tau\omicron\lambda\epsilon\mu\alpha\iota\omicron\varsigma \Phi\iota\lambda\omega\pi\acute{\alpha}\tau\omega\rho$

(1) וע' B. Tramontano, La lettera di Atristea a Filocrate, Napoli 1931 (p. 59). —

שקבלהו זמן מועט לאחר נצחוננו על יד רפיח בשנת 217¹, שבא בראש אותן האגרות. בעלי ראיות אלו טוענים שאותם שני הלשונות לא נמצאו בשימוש קודם למאה הא' לפני כה"נ. כמורכן מביאים ראיה ממה שהעיר תלמאיים (Πτολεμαίς) שבארסינואיטיס (ע' ז' י"ז) לא נקראה בשם זה קודם לשנ' 117, שמלכתחלה קרוקודילופוליס היה שמה².

אבל ראיות אלו וכיוצא בהן הן עדיין בבחינת לא ראינו אינה ראיה.

כמורכן כיון שמן הספר גופו ברור שנכתב יוונית ובשביל יהודי מצרים על הנס שנעשה להם מן השמים, הרי אין שוב מקום להשערות בטלות, כגון שהספר נכתב בימי קליגולה הרומי (מלך בשנות 37-41) או בימי פומפיוס. הרומי (שעלה על ירושלים בשנת 64) אמת, אף אלו מנוולים היו והתנהגותם לא טובה היתה מהתנהגותו של תלמי פילופטור, אבל כל זה אינו נותן עדיין חופש לחוקר להחליפם זה בזה.

ו. על תרגומיו של הספר.

הנוצרים שבארצות המערב לא הכניסו את הספר הזה לתוך קובץ כתבי הקודש ומטעם זה אינו בתרגום הוולגאטה. אבל הנוצרים שבארצות המזרח קבלוהו והכניסוהו לתוך תרגום הפשיטא.

תרגום סורי זה, אע"פ שהוא חפשי, מכל מקום יסודו בנוסח היווני שבידנו, ולא נסה הימנו אלא בפרטים קטנים. אבל נראה שלא היה המתרגם בקי בלשון היוונית, ולפיכך אין בו ערך להבנת המקור.

עוד תרגום יש בארמינית, והוא מאוחר מן התרגום הסורי, ומחוסר ידיעה בלשון הארמינית לא השתמשנו בו.

ז. קצת ביבליוגרפיה.

- C. L. W. Grimm, Kurzgefasstes Exegetisches Handbuch zu den Apocryphen des A. T.: Dritte Lieferung, Das zweite, dritte, vierte Buch der Maccabaer, Leipzig 1856.
O. Fritzsche, Libri Apocryphi Veteris Testamenti Graece, Leipzig 1871.
H. B. Swete, The Old Testament in Greek, vol. III, Cambridge 1899.
E. Kautzsch, Das sogen. dritte Buch der Makkabaer (Die Apokryphen u. Pseudepigraphen d. A. T. Tuebingen 1900).
Emmet, The Third Book of Maccabees (Charles, Apocrypha and Pseudepigrapha vol. II, Oxford 1913).

(1) המכתב הראשון שבו נמצא בכינוי זה הוא Papyr. Leyden G, שנכתב בשנת 99 (ע' Bickermann, P. W. (XIV), 768).

(2) ע' Plaumann, Archiv f. Papyrusforschung VI 83 sqq.

(3) ע' Ewald, Geschichte, d. Volkes Israel IV* 615 ff. והשניותיו של Motzo בספר "Entaphia".

(4) E. Pozzi, 1913.

(4) על עלייתו של פומפיוס ע' יוספוס, קדמ' י"ד ד' ד' ומלחמות א' ד' ו'. ועל קליגולה ע' קדמ' י"ח ח' ב' ואילך.

מלחמות ב' י"א, וכן פילון 29, Leg. ad Cajum.

מקבים ג

וַיְהִי כַשְׁמַע פִּילּוֹפֶטוֹר מִפִּי הַשָּׂבִים כִּי תִפְּשׂ אֲנָשִׁיכֶם אֶת־
מְקוֹמוֹת אֲחֻזָּתוֹ וַיִּשְׁמַע אֵלָיו אֶת־כָּל־אֲנָשֵׁי חֵילוֹ רָגִלִים וּפָרָשִׁים
וַיִּקַּח אֹתוֹ אֶת אֲרָסִינוֹאִי אֲחֻזָּתוֹ וַיִּסַּע אֶל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עַל־יַד

א א'-ה'. פתיחה: המערכה אצל רפיח.

בשנת 219 עלה אנטיוכוס השלישי, המכונה בשם הגדול, מושל סוריה על ארץ־ישראל ולכד ערים בצורות, ובהן עכו וצור וגדרה ורב־ת־עמון (פילדילפיה), עד שסוף־סוף, בשנת 217, עמד כנגדו תלמי הרביעי, המכונה בשם פילופטור, מושל מצרים וערך עמו מלחמה על יד רפיח הכפר ונצחנה ועשה בו נקמות (ע' מבוא פרק ד').

פילופטור. כינוי הוא לתלמי הרביעי, מלך מצרים (בש' 205-222), ומשמעו אוהב את אביו, והוא על דרך הכינויים פילדילפוס=אוהב את אחיו (כינויו של תלמי השני), פילומיסטור=אוהב את אמו (כינויו של תלמי השלישי). אף לאנטיוכוס הרביעי היה הכינוי פילופטור. כינויים אלו ניתנו להם לשם האלהה, שהתלמיים ונשותיהם האליהם המצריים וקראו להם בשם θεοὶ ἀδελφοί (=אלים אחים, שהרי אחיותיהם היו נשותיהם), ולתלמי הרביעי וארסינואי אשתו כינו בשם אלים פילופטורים (Θεοὶ Φιλοπάτορες), כגון בכתבת CIG 4697: καὶ Θεῶν: (צ"ל Φιλαδελφῶν) Θεῶν ἀδελφῶν καὶ Θεῶν Σωτηρῶν καὶ Θεῶν Φιλοπατόρων. Eὐνεργέτων καὶ Θεῶν Φιλοπατόρων. וכן בכתבת BM 1207 (CR XIII, 275): Θεῶν Φιλοπατόρων ועל מטבעות עיר מופ' נמצא ג"כ Θεοὶ Φιλοπάτορες (ע' Brugsch, Ptolem. 500, Poole, Greek Coins Brit. Mus., ובאריכות נתברר אצל Thes. V, 858; Mahaffy, Fl. Petrie, Pap. II, 154; Wilcken, Hermes XXII, 8).

לדעתו של פיטשמן (Pauly-Wissowa, V, 1287) לא קראו לו פילופטור אלא לאחר נצחונו ברפיח, שכינוי זה נמצא רק במטבעות שנטבעו אחר שנת 217. — מפי השבים. הגבורים שחזרו מן המלחמות נגד גדודיו של אנטיוכוס השלישי. — מקומות אחזתו. המקומות שנפלו בחלקו של תלמי, שכבשם מתחלה תלמי הראשון וסליבקוס מיד אנטיגונוס הפקיד (ע' מבוא פרק ד'). בין אותם המקומות היו עכו וצור וגדרה ועוד כמה ערים שלכדן אנטיוכוס. — רגלים ופרשים. לפי פולוביוס (ח' ע"ט) היה מספרם שבעים אלף רגלי וחמשת אלפים פרשים עם ע"ג פילים. — ארסינואי אחותו. והיא היתה אף אשתו, כדרכם של התלמיים. — רפיח. עיר או כפר קרוב לעזה, דרך כ"ב מילין אנגליים (עכשיו תל רפח), והוא מקום ידוע, ששם נצח סרגון מלך אשור את חנון מלך עזה ואת סוא שר־צבא מצרים בשנת 719 (ע' Prunkinscr. 25, והשוה מל"ב י"ז ד'). עיקר כתיבתו הוא רפיח בחי"ת (השוה ירו' שביעית ו' א', וכן בכתבת סרגון Ra-pi-hi) ולא רפיא באל"ף כמו שטעו רבים. סטראבון אומר: Μετὰ δὲ Γάζαν Παφία ἐν ἡ συνέβη μάχη Πτολεμαίῳ τῷ τε τεταρτῷ καὶ Ἀντιόχῳ τῷ μεγάλῳ (=אחר עזה רפיח ששם היתה מלחמה בין

ב רפיח אשר תנו שם אנשי אנטיוכוס: ויהי איש אחד ושמו תאודוטוס
ויועץ האיש ההוא לעשות מזמה ויקח עמו מראשית נבוכי תלמי
המפקדים בידו וילך לילה אל-אהל תלמי להרג אותו בידו ולשום
ג קץ למלחמה: ויודע הדבר לדוסיתאוס המכהן בן-דריומולוס איש
יהודי מלכה אשר עזב אחרי בן את-דתו ויתנער לבגדית אבות
ד וישבב באהל איש בלי-שם ותחל הנקמה על-זה: ויהי פאשאר
בבדה המלחמה עד-מאד ונד אנטיוכוס רמה על-אויביו ותתהלך
ארסינואי בקרב הנבוכים הלך ושוב ושער ראשה פרוע ותאמן
את-לכם בנהי ובדמעות לעמר על-נפשם ועל-נפש טפם וישיקם
ותעבר קול בממנה כי תמן למנצחים שני מנים זהב לאיש:
ה וכן עלה הדבר בידיהם להאבק עם-אויביהם ולהצמידם ורגלים
ו מהם לקחו בשבי: ויהי פאשאר הסר ותלמי את-עצת (אנטיוכוס)

ב-ג תלמי הרביעי ואנטיוכוס הגדול). — על עצם הענין, שתיאודוטוס בקש להרוג את תלמי
ודוסיתאוס הסר את עצתו, ספר אף פולוביוס (ח' מ' מ' וס"א), אבל לא הזכיר שם
ב דוסיתאוס. — תאודוטוס. לפי פולוביוס (ה' מ' מ') היה בתחלה שר צבא בחילת-סוריה
ומאנשי השם בין עוזריו של תלמי. הוא עמד (בש' 220) נגד אנטיוכוס על יד ברוכי
(Beroia) העיר, ואח"כ עזב את חסדו ובגד באדוניו ובקש להמיתו, ולקח עמו שני אנשים ובא
בלילה אל אהל תלמי לעשות מזמתו. אבל תלמי כבר יצא מן האהל ושם היה ישן אנדריאס
הרופא והמיתתו תאודוטוס בשגגה במקום אדוניו. — דוסיתאוס. כהן בשם דוסיתאוס בר
דרימולוס מוזכר עוד בפפירוס חיבי (Hibeh) צ"ט, שהיה משרת בכהונתו בש' 219. אף
בתוספות למגילת אסתר (י"א א') מוזכר דוסיתאוס הכהן. — איש בלי-שם. לשון זה
(ἀσχημον τὴν) מתמיה, שהרי לפי פולוביוס לא היה האיש אלא אנדריאס הרופא המוכה
בזמנו של תלמי פילופטור, ולא יתכן שהוא יתואר כאיש בלי שם. אולי שאב המחבר ממקור
יווני וטעה וקרא ἀνδρα τὴν (= איש פלוני) במקום Ἀνδρα τὴν (= איש אחד ושמו
אנדריאס). — אף על הענין של ארסינואי, שהיתה מתהלכת בתוך המחנה ומאמצת את לב
הגבורים, סיפר פולוביוס (ח' פ"ג), אבל לא הזכיר את השבועה שנשבעה המלכה ליתן לכל
איש ב' מנים זהב מחיר הנצחון. מנהג כזה היו מתנהגות בנות האלופים בארצות המזרח
עד הזמן האחרון, שהיו נשואות במטה מיוחדת (= מחמל, בערבית) בתוך המחנה כשהן מגלות
דדיהן לעיני אנשי הצבא לשמחם ביופין ולאמצם למלחמה (ע' בפרטות Schwallby, Semit. Kriegsalterthumer I, 9 sqq.). — שני מנים זהב. כ' מנים כסף, והוא סכום גדול שלא
קל לשלמו אף למלכה. מדברי Theokritos XV, 36 אנו למדים, שבימי תלמי השלישי מחיר
מעופרת כלה לא היה יותר משני מנים כסף. לפיכך יש סוברים שדבר זה, שלא נזכר אצל
פולוביוס, במדרש יסודו. ואפשר שהרכתה המלכה המחיר מתוך רוב התלהבות. —

א ו'—כ"ט. עלייתו של תלמי על המקדש.

עצם הענין נזכר עוד בכתבת ישנה, והוא דומה בעיקרו למה שספרו רז"ל על עלייתו
של אלכסנדר מקדון לירושלים, שעלה בודון לבו וגדף את בית המקדש עד שראה בעיניו

ויהי עם לבבו ללכת אל-פלתי-הערים הקרובות ולאמן לב-יושביהן
ז ויעש כן: ויובל שי לבתי מקדשיהן ויעמד את-יד-הנכנעים איש
על-כפו:

ח וכאשר שלחו אליו היהודים מזקניהם ומראשיהם לשאל-לו
לשלום ולתקריב אליו שי ולקרבנו על אשר-קרהו ויתעורר עוד
ט יותר לבקדם מהרה: ויבא ירושלם ויעל עולות לאל עליון וינבח
לו זבחי תודה ויעש בכל חקות המקום ויבא אל-בית המקדש
י וישתומם למראה הנפי וחדר הכבוד: ויתמה גם על-הסדרים
הטובים אשר במקדש ומעור רוחו ויום לבא אל-קדש הקדשים:
יא ויאמרו אליו לא יתכן לעשות כדבר הזה כי גם בני העם גם כל-
הכהנים לא יוכלו לבא שמה בלתי אס-חכמן הגדול הממנה על-
כלם לבדו ואף הוא רק אחת בשנה ולא שמע ולא האזין להם:
יב ויכו בלבם לדת ולא תדל עוד מודונו ויגד להם כי עליו לבא
שמה ויהי מה ויאמר אף אס-מאלה ימנע הכבוד הזה ממני לא
ימנע: וישאל מהם לבאר לו מדוע קבר בא אל-פלתי-מקדש ומקדש
יג ואיש לא הגי' אותו מעולם: ויען איש פותה ויאמר כי הדבר
יד ההוא יהיה לו לרעה: ויאמר (אליו המלך) אס-כן מדוע לא תחפצו
טו בבואי שמה ונחלא יהיה זה לי לרעה: וישלחו הכהנים ארצה
טז ותמה מלפשיהם כל-בגדיהם ויתפללו אל-אל עליון להושיעם מאשר
קא עליהם ולהטות מהם את-שפת-הרעה המשתער כבה עליהם
יז וימלאו את-המקדש צעקה ודמעות: והנשואים בעיר נדחפו בקהלה
יח מבתיהם בתשבבם כי דבר מיותר נעשה: והבתולות הקלאות בתוך-

את כל הדור (ע' מ' גאסטר Exempla of the Rabbis, בהערה לסימן 279, ושם רשימת כל
המקורות לענין זה). —

ל אל עליון. כינוי של הקב"ה במקדשו שבירושלים ובו הוא נודע בגוים (ע' ברא'
י"ד י', תהל' מ"ו ה' פ"ו ו'). ועליון הוא שם קדום לאל של בני ארם, שהזכירוהו בכתבת
מן Sudchin. — זבחי תודה. לכבוד נצחוננו על יד רפיח. — ואף הוא רק אחת בשנה.
ביום הכפורים. — כל-בגדיהם. כלר' בכל בגדי כהונתם. נראה שכאן נרמז המקור
ששאב ממנו המחבר, והוא היה מדרש קדום, כמו שמסופר אף על אלכסנדר מקדון, ושם
היה מסופר שעלו הכהנים בכל בגדי תפארתם לקראתו, ושייר הכותב ולא סיפר זאת
בתחלת סיפורו, אבל לא נשכח מלבו וכאן נרמז (השוה עקטאן דמר יעקב, ירושלים תרמ"ה
20: מה עשה שמעון הצדיק, הלך בראש יקירי ירושלים מלושב בבגדי כהונה). — ולחטות...
נראה לי שהשוה המחבר עלייתו של תלמי לשטף מים (= δαμν) הפורצים ועולים
(ἐμβάλλεσθαι) בלא מפנה (= μεταθῆναι). — הכלאות בתוך חפזותיהן. מנהג קדום

הפומיהן רצו החוצה וחד עם-אמותיהן ומעליה עפר ואפר על-
 יט ראשיהן ומקלאנה את-הרחובות פאניה ואניה: וכל-פלה המערה
 את-כליה עזבה את-ערשה הערוכה לה ואת-צניעותה הראויה
 כ לה ומבטלות נהפזו בתוך העיר: גם את-העוללים הולדים נששו
 אמותיהם ואמנותיהם בה ובה בבית ובחיון ולא פנו אליהם וקלן
 כא רצו נדחפו בבהלה אל-מקום המקדש אשר במרום העיר: ויתאספו
 כלם [חדר] ויתפללו תפלות שונות למיניהן על-דבר הגדופים אשר
 כב גרף [המקדש]: ועל כל-אלה היו אנשים מיושבי העיר אשר
 כג נלאו להאריך נפשם עד סוף-דבר וקתתו למלא את-מזמתו: ונעבירו
 קול בריבים לשלות על-הצבא ולתעורר נפשם למות בעד תורת
 אבותיהם ונקימו מהומה גדולה בכל-המקום ההוא ומקנים וקראשים

הוא אצל כל אומות העולם לכלוא את הבתולה בחופתה עד שיבא אליה החתן, ולפיכך
 נקראת הארוסה בשם כלה (מלשון כלל, כלא, ע' II, 41—4, Crawley-Besterman, Mystic Rose,
 ומה שהעירתי עליו בעתון (Folklore XI, 399—403). עם-אמותיהן. נראה שעם
 הכלות היו נכלאות אף אמותיהן ללמדן עניני זוג, והוא מנהג קבוע בכמה אומות, ובפרט
 בבני ישמעאל, שיקראו לן בשם לימוד, ונ"ל שלזה רמו הכתוב שה"ש ח' ב': אל בית אמי
 יט תלמדני. — המעדה את-כליה. ביוונית *ἐσταλμέναι*, ולא יכלו המפרשים להלמו. רבים
 גזרוהו מן *στέλλω* בהוראת הכין (כן הסורי: וכלתא דן אלן דהשא לגברא), ואינו. ואני
 מפרשהו על פי לשונו של הסופר היווני (II, 17) *Ἀχιλλεύς* *ἔσθηκε δὲ νυμφικῶς*:
ἐστολισμένη, והשוה ישע' ס"א י' וככלה העדה כליה. — ערשה. *παστός*, מנהג קדום
 הוא באומות לעשות לנשואים סכה קטנה הנקראת בערבית ערש, ובאכדית *Bit irsi*, שישמחו
 בה בזוגין. וכך היו עושין אף היוונים שקראו לה לאותה סכה בשם *αλαμοί* (וע'
 2, Theokritos XVIII; Xenophon. Ephes. A, VIII). ואפשר שרומז על כך בשה"ש א' ט"ו:
 כ אף ערשנו רעננה. — במרום העיר. *πανυπέριστατον* (=היותר גבוה). רבים סבורים שהוא
 דרך מליצה, שר"ל המקדש הוא המקום היותר נעלה ונהדר מכל המקומות. ולדעתי הוא
 כפשוטו, שהמקדש בנוי במקום גבוה שבעיר. אף הכבליים היו נוהגין לבנות את מקדשיהם
 במרומי קרת, וכמו כן היו היהודים בונים בתי-כנסיות, ועד היום יבנו הנוצרים בתי
 תפלותיהם במקום גבוה בכל כפר וכפר. — יש להעיר שהיהודים לא נהרו אל המקדש לשם
 הגנה שהרי כבר עלה עליו תלמי, אלא כדי לראות בעיניהם את אשר יעשה שם (והשוה
 כא לקמן ט"ו כ"ב). — ויתאספו כלם. כוונתו: כל היהודים, ולא רק האמות והמילדות.
 במקור: *εἰς τοῦτο συλλεγόντων* (=המתאספים לשם דבר זה). אולי צ"ל *εἰς ταῦτο συλλεγόντων*
 כב המתאספים יחד), כמו שנמצא אצל אפלטון (Legg. 961 A. — אשר גדף. תלמי (במקור:
ἐκείνου). — לעלות על-הצבא. על צבאו של תלמי (במקור: *ἐπὶ τὰ ὄρη*). יש מפרשים (כגון גרימי וצוקליר): לחזק מגן וצנה ולעלות עליו
 למלחמה. ולדעתי *τὰ ὄρη* אין הכוונה לכלי זין שיטלו בידיהם היהודים, אלא לכלי זין
 שבידי צבאו של השודד, ולפיכך יתפרש: שיעלו היהודים למלחמה על כלי-זינו של השודד,
 מבלי לשום לב שהם עצמם אין להם כלי-זין וגבוריו של תלמי מזוינים. תרגומי הוא כמעט

כד אשר היו עומדים שם בתפלה כמעט לא עצרו כם: והמון העם
 כה הוסיף בכל-זאת להתפלל בקראשונה: והשירים הנצבים על-המקדש
 הרבו לנסות כל-העת להטות את-לבו האבירי מעשות את-המזמה
 כו אשר זמם: וישו המלך את-פניו ולא שם לב לקלם והוא כבר
 כז עולה וצועד לעשות כאשר אמר: וגם העומדים לפניו בראותם
 זאת הואילו גם-הם לעשות ככני עמנו לקרא אל-אשר לו כל-
 הפה להושיעם בכל הפא עליהם ולכלתי העלם עיניו ממשעה
 כח הרשע והנאנה: ותהי הנעקה המרה אשר זעק ההמון וחדו כל-
 כט העת לקול נוקא אדיר: ונהי נראה כמו לא רק בני-האדם לבדם
 היו הצועקים כי אס-גם הקירות וכל-השקקע גם-חד וכלם בחרו
 במקות מראות את-המקום מחלל:

ב ויגרע שמעון הכהן הגדול על-ברכיו לפני הטיחל ויגן לבו
 ב הכן היטב ויפרש את-כפיו ויתפלל ויאמר: יי וי מלך השמים
 ואדון כל-הבריאה קדוש בקדושים מושל וחד אל שדי הקשיבה
 ג אלינו הנענים בנר איש ערל וטמא המתנאה בבת ועו: כי אתה
 יוצר תפל ומושל בכל אתה שלטון-צדק וכל-עושי ידון ונאנה

כח הפשי. — יחדו. במקום *συναγομένης* צ"ל *συναγομένην* (Schleissner). —

ב א'—כ"ד. תפלת שמעון כהן גדול ועשו של תלמי.

נראה שתפלה זו בהשפעת מקורות עבריים נאמרה, שהרי לשונותיה עבריים הם, כגון
παντοκράτωρ =ה' צבאות (או: שדי), *ἀνοσίς καὶ βέβηλος* =ערל וטמא, *κατακρίνεις* =פועל
κατακρίνεις =תשפוט, *ποιεῖν ἀδίκαν* =עשה עולה, *ἐργάζεσθαι* =עשה עולה, *ὑπερηφανίαν* =פועל
 זדון, *καὶ θεῶν* =באש וגפירת, *ἐργα* =מעשי ידך, *ὄχλων πληθεῖ* =ברב
 המון, *ἀπάλειψον τὰς ἀμαρτίας* =מחה פשע, *τῷ ὀνόματι σου* =לשם כבודך, *ταχὺ*
στενοχωρία =בצרה (או: במצוקה), *τῷ ὀνόματι σου* =לשם כבודך, *προκαταλαβέτωσαν ἡμᾶς οἱ ἁγιοὶ σου*
 =מהר יקדמונו רחמין (תהל' ע"ח ה'), *ποῦντας ἡμῶν εἰρήνην* =עושה שלום עלינו. —

א שמעון הכהן הגדול. לפי הזמן צריך להיות הכוונה לשמעון השני שהוא היה
 כהן גדול בשנת 217 ושמעון הראשון מת בשנת 270. מכל מקום יש לשער שכוונת המחבר
 היתה לשלב לתוך סיפורו את שמעון הראשון, המכונה בשם צדיק, שגדול היה בדורו (ע' תיאורו
 בבן סירא ג' א'), והוא המוזכר אף במעשה עלייתו של אלכסנדר מקדון לירושלים, הדומה
 בכמה פרטים לסיפור זה. — יי יי, *Κύριε κύριε* (והשוה חזון עזרא ג' ד') *o Dominator domine*,
 וכן שם ד' ל"ח, ה' ל"ח, ו' י"א, ז' י"ג, ח' י"ג, חזון ברוך ב' ג' א', כ"ג א', ל"ח א' — הראשון
 שם עצם והשני שם תואר. והוא על דרך ה' אדנינו (תהל' ח' ב' ו'), וע' ראב"ע לשמות
 ט"ו ב'. — קדוש בקדושים. במקור *ἅγιος ἐν ἁγίοις*. ובישע' ג' ט"ו במסר בע' בלשון
 זה שוכן קדוש. — מושל יחיד. נ"ל שכנגד אלהותו של תלמי ומלכותו אמר כך, שאין מלך אלא

ד תשפט: הלא עושי עול מקדם ובהם היו הנפילים הבושתים בלח
ה ועו אתה השמדתם בהביאך עליהם שפעת מים רבים: הלא אנשי
סדום עושי גאון הנדושים לכל ברעתם באש ונפרית שרפת ותשימם
ז משל לדור נדור: גם את-פרעה העריץ מעביר וישראל עם קדשך
ח אתה פקדת במכות שונות ורבות ותרעהו גדלת ענה: אף בדרפו
ט אתריהם ברכב ובחמון עם השבעת אותו בתהמות ים ואת-הבושתים
כך ארון בלי-הכריאה לבטח העברת: ויראו כלם מעשי גרוד
ט וידודך אל שדי: ואתה המלך בורא הארץ הגדולה ורחבת-הידים
הלא בחרת בעיר הזאת ותקדש המקום הזה לשמך הלא אתה
י הוא לעצמך ואין לך צורך בכל ותופע עליו בזיו הדרך ותעמידהו
י לתפארת שמך הגדול והנכבד: ומצבתך את-בית ישראל
השמעתם דברך אשר אם תקום עלינו רעה ואם תמצאנו צרה
יא וקאנו אל-המקום הזה והתפללנו אתה תשמע תפלתנו: ונאמן אתה
יב ובעל האמת: ומדי בוא צוקה על אבותינו אתה הושעתם מצרתם
יג ומרעות רבות הצלתם: ועתה המלך הקדוש מפני חסאינו הרבים
יד והגדולים אנו נענים מאד ותסת שונאינו נכנעים והננו נמקים באין
יז אונים: והנה בענינו פרץ חסדו והשמא הזה לחלל את-המקום
טו הקדוש הנבחר מקל הארץ לשם כבודך: הן אתה מקום מושבך
טז בשמי השמים איש לא גיע אליו: אף בגלותך את-בבדך בתוך
יז ישראל עמך קדשך את-המקום הזה: אל-תחייבנו במאמץ ואל-
תגרנו בחלולם פן ותפארו הרשעים בלבבם והרחיבו עלינו פיהם
יח בגאון לאמר: אנחנו בוסקנו את-בית המקדש כבוס בתי השקוצים:
יט מזה פשעינו והתר מוסרותינו ונלה עלינו הסדרך לעת הזאת:

מלך מלכי המלכים הקב"ה. - אל שדי. במקור: παντοκράτωρ - ערל וטמא.
במקור: ἀνοσίου καὶ βεβήλου, שהוא שם תיכני יווני לכל מי שאין לו רשות לבוא בקהל.
ד והשוה ישע' נ"ב א' לא יוסף יבא כך עוד ערל וטמא. - לפי תפיסתו של הכותב לא
הביא הקב"ה המבול לעולם אלא מחמת הנפילים (ע' בראש' ו' ד' ח'). - שפעת מים רבים.
ט במקור: ἀμέτρητον ὕδωρ (=מים בלי מדה). - ואתה המלך. מטעים: הוא המלך ולא
י תלמי. - השמעתם דברך. השוה מל"א ח' ל"ג: בהנגף עמך ישראל לפני אויב אשר
יא יחטאו לך ושבנו אליך והודו את שמך והתחננו אליך בבית הזה ואתה תשמע. - ונאמן
אתה. כל המקיים שבועתו נקרא נאמן, והשבועה גופה נקראת בשם אמנה (השוה נחמיה י'
יב א': אנחנו כורתיים אמנה, וכן בכתבת הדרד מונג'רלי, ש' י"א: ואמן כרת). - ומרעות.
יח במקור: πόντος-κινδύνων. - בתי השקוצים. היהודי שם בפיהם של הנכרים חכיניו

כ מהר יקדמונו רחמיה ונתת שירי שבת בפיות הנדבאים ונשגרי
הלב ועשית שלום עלינו:
כא והאלהים הרוצה כל אב ראשון קדוש בקדושים שמע
את-דברי התקנה התמימה ההיא ונך את-המתנאה ככה בדרון
כב ועו מזה גדולה: וניעוהו כנוע קנה לפני-רוחם עד-אשר נפל לארץ
דוקם ונכה אבריו עד לא-יכלל למלל דבר כי הנה במשפט-צדק:
כג ויראו רעיו ושומרי-ראשו את-מוסרו אשר באהו כי קשה הוא
וייראו פן יגיע וימחרו ויסתקוהו מן המקום ההוא ותאחזם אימה
כד גדולה ונחרדו: ויהי את-היבן ויחי מחליו וקבל עונתו לא שב ולא
נתם וינער בהם בועם לשונו וילך לו:
כה וישב מצרימה ויוסף עוד רעה על רעתו ויחזקו את-ידי
כו אנשי-סודו המועדים גם-הבכריו אנשים הרחוקים מקל-צדק: ולא
שבע בגלותיו הרבות לאין מספר ויוסף עוד על-דורו עד-לשאת
תרפה על-המקומות ורבים מרעיו הנושאים עין אל-דצון המלך
כז הלכו גם-המה בדרךיו ויעשו רצונו רצונם: ויגור נגדה בדרים
להביא תרפה על-עם-סגולה ויצב לית-ראבן על-המגדל אשר בחצרו
כח ויחזק עליו בתבת: אשר לא-יבא בהיכל אלהיו כל-אשר לא ינבח

כ שרגיל על לשונו הוא! - מהר יקדמונו רחמיה. לשון הכתוב בתהלי' ע"ט ח'. ויש להעיר
שהכותב השתמש בתרגום הע'. - ועשית שלום עלינו. השוה תפלת קדיש בסוף:
כא עושה שלום במרומיו (לשון איוב כ"ה ב') הוא יעשה שלום עלינו. - אב ראשון. במקור:
πρωτοπάτωρ = אב ראשון למשפחה שממנו נמשכת שלשלת היוחסין. כיצא בזה קרא סופוקליס
(Ajax, 387) לזיוס (Zeús): πρωτόγονον πρωπάτωρ = אב ראשון לאבות הראשונים. וידוע
שישראל נקראו בנים למקום והוא בבחינת אב ראשון להם (השוה דב' ל"ב ו': הלא הוא אביך
קנך הוא עשך ויכוננך, ישע' ס"ג ט"ז: כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו). -

ב כ"ה-ז כ"ג. מעשה הגורה וביטולה בדרך גם מן השמים.
כא אנושי-סודו. במקור: συμποσιών (=חברים למשתה היין). - המועדים.
προσποδοδεξιγμένων (=מוזמנים, קרואים אל משתה). יש כאן רמז למשתה הגדול שעשה
תלמי פילופטור לכבוד נצחונו על יד רפיה. אותו משתה מוזכר בתוך כחבת עתיקה
שנתפרסמה ע"י Gautier et Sortas, Un décret trilingue en l'honneur de Ptolemée IV, Cairo 1924
(וע' Spiegelberg, Beitr. z. Erkl. d. neuen Priesterdek. z. Ehren Ptolemaios IV, Bay. S. B. 1925, 4)
ועוד (Spiegelberg et Otto, Neue Urkunden z. d. Siegesfeier des Ptolemaios IV, ibid 1926, 2). -
המקומות. הקדושים, כלו' בתי המקדש (השוה בערבית מקאם ובאשורית asru, וכן בשפת
כז ראס' שמרה אשר=בית מקדש. - עם סגולה. במקור: τοῦ ἑθνους = העם κατ' ἑθνη. -
כח על-המגדל... כך היה מנהגם של מלכי מצרים ובבל ופרס שהיו חוקקים גזרותיהם על
חומות ההיכל. - יזבח [לו] זבחים. כלו' לתלמי המלך (כך בתרגום הסורי). עבודת

ולו ובהם וכל־יהודים יורדו ממצבם ונמנו נמיהם בין ילד.
 כט הארץ והעדרים וכל־הממרים ותפסום בקוקה וימותום וכל־
 המתפקדים יצרב באש על־בשרם עלה הקיסוס הוא אות־דינוסוס
 ל ואחר־כן ושיבם למעמד הראשון המקבל: ולכלתי היות בעיני
 כלם כאוב הוסיף עוד לחק כי כל־איש מהם אשר יבחר להסתפס
 אל־קהל אמוני המקדשים הוא יהיה כאחד אוןחי אל־סנדרה:
 זא ויהיו בהם אשר מצאה חן בעיניהם כל־דרך המובילה אותם
 אל־זכות אונחים וימחרו לתת־נדר למען יהיה נס־להם חלק בשם
 לב הטוב הנקרא על־כל־הדבקים במלך: ותרבים החזיקו בתם־לבבם
 ולא נטו מדתיהם ויתנו הונם כפר נפשם ולא נראו ויבקשו בכל־
 ג עת להציל את־נפשם מן המפקד: ותהי להם תקנה טובה להנשע
 ויתעבו את־הנבדלים מתוכם ויהיו בעיניהם כצוררי העם וירחיקום
 מהתחבר עמם ומהועיל להם בכל־דבר:
 ג ויהי כאשר נודעו לרשע הדברים האלה ויחר אפו עד־כי
 יצא קצפו לא רק על־היהודים אשר בא־לבם־נדרה לבדם כי אם־
 גם על כל־היושבים בארץ ויצו לבנם את־כלם מהרה אל־מקום
 ב אחד ולהמיתם בקמת אכורי מאד: ויהי בעשותם את־הדברים
 האלה ויתנו מועד לכל־החושבים רע לעשותו ויצא דבר על־העם
 ג אשר ימנעו את־נפשם מעשות בדת: ואולם היהודים עוד היו
 שומרים את־ההסד ואת־האמונה אשר היו נוהגים בהם מקדם עם־

תלמי וארסינאי אשתו היתה רגילה בהיכל אלכסנדריה, כמו שהוזכר נירוצוס (Neroutsos 5, 22), האומר שהיו המצרים משתחווים להם בשם סירפס ואיסוס. — וימנו גם־הם בין ילדי הארץ.
 כט *λαογραφία* (=רשימה עממית). המלה *λαός* היא כאן מונח למצויי בניגוד ליוונים (ע' הערתו של Emmet). — יצרב באש על־בשרם. ביוונית *στίγμα* והוא סימן של קנין שהיו הקדמונים חוקקים על עבדיהם ובהמתם כדי שיהיו ניכרים בחוצות ולא ינוסו (ע' Diog. Laert. IV, 46): אין לו פרצוף, אלא כתוב על הפרצוף הסימן של הבעל האכזר. וכן (ע' Juvenal, XIV, 24) Mayor של *famulus... fronte notata*. — ווע' כל הענין בביאורו של Mayor על 24, XIV, Juvenal). — עלה הקיסוס. סמל של דינוסוס האליל. בעיר Acharnai נקרא האליל גופו בשם *Κισσός* (ע' Pausanias I, 31, 1). וכל הענין אצל (ע' Pauly-Wissowa Realencycl. V, 1016). ויש להעיר שהתלמיים היו מושכים שלשלת יחוסם מדינוסוס האליל שהיו מקיימים אותו כאבי משפחתם, ומכאן האדיקת שהיו אדוקים בו ומנהיגים במלכותם את המסתורין (*μυστηρία*) שלו ומכריחים שבוייהם לעבדו. — פסוק ל"א קשה הוא, וע' בפירושו של Emmet. —

לא לרשע. לתלמי המלך. — על־כל־יושבי הארץ. כוונתו: על כל היהודים היושבים בכל הארץ, ולא רק באלכסנדריה עיר הבירה. — על־העם. על כלל ישראל. — דברי הכתוב

ד המלכים ולא נטו מדרךם: ואת־האלהים היו יראים [בכל־זאת]
 ה ונלכו בתורתו ויהיו נבדלים עוד מן־העם במאכלם ובגלל הדבר
 ו הנה היו אחרים אשר הראו אותם שנאה: ויהיו מפארים בתניהם
 ו במעשים טובים וצדיקים וימצאו חן בעיני כל־אדם: וכל המעשים
 ז הטובים אשר נהגו בהם העם לא נחשבו בעיני הנכרים למאומה:
 כי אם שום שמו להם עלילות דברים על־אשר נבדלו מהם
 בעבודת אלהיהם ובמאכלם באמנם אין האנשים האלה נאמנים
 ח לא בברית המלך ולא בברית חיל הצבא כי תרמית בלבבם
 ומתננדים הם עד־מאד למלכות: ככה לא נמנעו מלהביא עליהם
 חרפה מרחוק אך הניגים יושבי העיר אשר לא עשו להם היהודים
 כל־דע בראותם את־המהומה הבאה עליהם פתאם ואת־כל־הרגשה
 אשר לא חבו לה ולא נכלו לעוררם כי משעם העריץ יצאה הנורה
 ובכל־זאת נטה לבם אחריהם ונפשם מרה עליהם ויצפו בכל־יום
 ט לתקון הדבר: [ויאמרו בלבם] אכן לא יעזב עם גדול כזה אשר לא
 י עשה עולה: עוד היו להם שבנים ורעים ושתפים אשר הטו אותם
 אחריהם בלאט ויבחרו אתם ברית להגן עליהם ולעשות הפל לישועתם:
 יא והוא הנה מתנאה על־היותו מצליח דרכו ולא שם לבו
 לנבורת אל עליון ויהי עם לבבו לעמד במקומו ויכתב עליהם
 יב את־האגרת הזאת: תלמי פילופטור המלך אל־שרי הצבא ואל־אנשי
 החיל אשר בארץ מצרים ואשר בכל־מקום ומקום שלום ובריאות:
 יג-יד אני בריא וכל אשר לי: באשר ידעתם עננו אלהים והצלית
 צבאנו אשר יצא למלחמה לארץ אסיה בדרך אשר לא קוינו ולא
 טו צפינו וכל־הפצנו השלם: על־כן הנה עם־לבבנו לנהג עם כל־

ח כאן מזכירים דברי המן באסתר ג' ח'. — כי מטעם העריץ יצאה הגזרה. קרוב לזה נמסר בפש' הלשון *τὸν γὰρ ἡ διαθεσις*. והוא פ' נכון. ויש מפרשים (כגון Grimm, Zoekler): כי קשה עליהם מצב הדבר ומלא עריצות. ולא ראו שאין זה מסגנון יווני לומר *διαθεσις τὸν γὰρ* לענין מצב הדבר מלא עריצות, והכל תלוי בחוש! — אשר לא עשה עולה. אל תקרא *ἡ γνοῦσθαι* אלא *ἡ γνοῦσθαι*. — ושתפים. שותפי עסקים (*συνπραγατευόμενοι*). — והוא. תלמי. — יב תלמי פילופטור. כינוי זה אינו באגרות המלכות קודם לשנת 99 (ע' במבוא, פרק ח'). יש מן החוקרים הרואים כאן רמז לזמן חיבורו של הספר. אף הברכה *Χαίρειν καὶ εὖ εἶσθε* (שלום ובריאות) אינה באגרות לפני המאה הראשונה שלפני סה"נ. — והצליח צבאנו. על יד רפיח. — לנהג... לא בכח החרב. לשון קצר. ובמלואו: לבלתי החרידם

יֹשְׁבֵי שְׂדֵה־אֲדָם וְצִירֹנִים לֹא בָכַח הִתְרַב כִּי אִם־בְּרָצוֹן וּבְחֶסֶד
 רַב וְלַעֲשׂוֹת עִמָּהֶם טוֹבוֹת: וְהִנֵּה הוֹצֵאנוּ עַל־הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּעָרִים
 כְּסָף רַב וְנָבֵא גַם יְרוּשָׁלַם וְנָעַל אֵלֶיהָ לְמַעַן תֵּת כְּבוֹד לְהִיכַל
 הַפְּנִינִים אֲשֶׁר לְעוֹלָם לֹא יִתְּדֻלוּ מֵאֻלְתָּם: וְהֵם קָבְלוּ אֶת־פָּנֵינוּ
 בְּפֶה וְלֹא בְּמַעֲשֵׂה כִּי בָרָנֵעַ אֲשֶׁר עָלָה עַל־לִבְּנוּ לְבֹא בְּמִקְדָּשָׁם
 וּלְכַבְּדוֹ בְּקִרְבָּנוֹת הוֹד וִיקָר: נָהֵנוּ הֵמָּה בְּתַעֲתוּעֵי הַקְּדָמוֹנִים וַיִּנְיֹאוּ
 אוֹתָנוּ מִבּוֹא וַאֲנַחְנוּ בְּלִבְּתָנוּ בְּאֶהְבָּה עִם כָּל־אֲדָם לֹא הִבְדֵּינוּ
 עֲלֵיהֶם אֲבָפָנוּ: וַיִּנְלוּ אֶת־מִרְיָם בְּנוֹ בְּקֶהֱל רַב כִּי הֵמָּה לְכָדָם
 מִכָּל־עַם מִתְּקוֹמָמִים בְּקִשְׁי־עֲרָפָם לְמַלְכִּים וְלַמִּיטִיבִים עִמָּהֶם וְכָל־
 דְּבַר־דַּעַת לֹא יִתְּפָצוּ לְקַבֵּל: וּבְקִלְיוֹתָא שׁוֹיֵנוּ נִפְשָׁנוּ לְאֻלְתָּם
 וּבִשְׂבִיבָנוּ בְּנִצְחוֹן מִצְרוּמָה נִמְלָנוּ חֶסֶד לְכָל הָעַמִּים וְנַעֲשֵׂה כְּטוֹב
 לָהֶם: וְכֹהָהּ הִשְׁמַעְנוּ לְכָל־בְּנֵי עַמָּם כִּי כָבֹד עָבְרָנוּ עַל־כָּל־דְּרָעָתָם
 בְּגִלָּל אֲשֶׁר יָצְאוּ נִסְיָהֶם בְּצִבְאוֹתֵינוּ וַיַּעֲשׂוּ בְּתִם־לִבָּב אֶת כָּל־
 הַמּוֹן הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הִפְקְדָנוּ בְּיָדֵיהֶם מִבְּרָאוֹשָׁנָה וַיֵּצֵא דָבָר מֵאִתָּנוּ
 לְנוֹבוֹת נִסְיָאֹתָם כְּאֹזְרֵחִי אֶלְכָּם־נִדְרָה וְלִתֵּת נִסֵּי־לָהֶם חֶלֶק בְּמִנְהַגִּי
 לְדַשׁ בְּמוֹעֲדֵיהֶם: וְהֵמָּה הִתְנַדְּדוּ אֵלֵינוּ וְאֶת־כָּל־הַטּוֹבָה מִיָּסוֹ כְּמִשְׁפָּטָם
 הֵנִם וַיִּשּׁוּ תְּמִיד אֶל־הָרָע: וְלֹא רַק בַּחֲק הָאֹזְרָחִים הִנָּקֵר מֵאֵד
 מֵאִסוֹ כִּי נִסְיָשָׁאוּ חֲרָפָה בְּקוֹל וּבְלִחַשׁ עַל־הַמַּעֲשִׂים מֵהֶם הַנוֹטִים
 אֵלֵינוּ לְטוֹבָה וְגַם קוּי בְּלִבָּבָם לְהַשִּׁיב אוֹתָנוּ בְּקִרְוֹב בְּרַע מַעֲלִיָּהֶם
 מִדְּבָרֵינוּ: וְעַתָּה עַל־פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה נֹכַחְנוּ לְדַעַת כִּי יִחַשְׁבוּ
 עֲלֵינוּ רַע בְּכָל־דְּרָבֵיהֶם וְעַל־כֵּן הִתְעוֹרְרָנוּ פוֹזְקִים עֲלֵינוּ מִרָד
 פִּתְאֹם וְנִהְפְּכוּ הָאֲנָשִׁים הָרָעִים הָהֵם לְבוֹנִדִּים בְּנוֹ וְלֹאֻזִּיִּים אֲבָקָרִים:
 לָכֵן גִּזְרָנוּ כִּי בִשְׁעָה שְׁתַּנִּיעַ אֲלֵיהֶם הָאֲנָת הַזֹּאת תִּמְהָרוּ לְשַׁלַּח
 אֵלֵינוּ אֶת־הַנְּזָקִים לְמַעַלָּה עִם־הַנָּשִׁים וְהַנָּשָׁא בְּקִלְמוֹת וּבְעִנּוּיִים
 אֲסוּרִים בְּכָבְלֵי בָרָז לְמַעַן הַמִּיתָם מוֹת אֲבָקָרִי וּמִשְׁנָה כְּרָאוּי לְמוֹרְדִים:
 וְאִם כָּכָה יַעֲשׂוּ נִדְמָה בְּנַפְשָׁנוּ כִּי סוֹף סוֹף תַּעֲמֹד הַמִּמְשָׁלָה
 בְּמַעֲמָד בְּטוֹת וְטוֹב בְּיָמִים הַבָּאִים: וְאִישׁ אֲשֶׁר יִמָּצָא אַחֵר הַיְּהוּדִים
 מִזֶּה וְעַד־נֶעַר וְעַד־יֹנֵק וְעָנָה אוֹתוֹ עִם־כָּל־אֲנָשִׁי בֵּיתוֹ עֲנוּיִם קָשִׁים

טו בכח חרב כי אם לפנקם. — באמת עשה תלמי הרביעי טוב עם ההיכלות והמשיך בנין
 ההיכל הגדול בעיר דבא. שהתחיל לבנותו ארגמון מלך הגוביים (BM. Guide, p. 400). ונראה
 יז שנתן את הכספים מאוצר המלכות. — ולא במעשה. τῷ δε πράγματι νόθως.
 יח בתעוועי הקדמונים. כלו התנהגו בהבלי אבותיהם לעכב את הגר מלהכנס להיכל. —

כח עַד־מָוֶת: וְכָל־אֲשֶׁר יִחַפֵּץ לְהוֹדִיעַ וְעַל־יְהוּדִים יִקְבַּל אֶת־כָּל־הוֹנֵנוּ
 מִחֵיר קִנְיָתוֹ וְעוֹד אֲלֵפִים וְרַב־מוֹנִים מִכֶּסֶף הַמֶּלֶךְ יִקְבַּל וּבְיַחְזִירֵן
 כט יִהְיֶה וְעַמֶּרֶת הַחֶפֶשׁ יַעֲשֶׂה: וְכָל־מָקוֹם אֲשֶׁר יִסְתַּר בּוֹ אִישׁ יְהוּדִי
 וְנִמְצָא וְנִפְּן הַמָּקוֹם הַהוּא לְשָׂמָה וְלִשְׂרַפְתָּאֵשׁ וְכֹהָהּ לְמָקוֹם טָמֵא
 בְּעִנֵּי כָל־חֵי עַד־עוֹלָם:

ל כֵּן לְשׁוֹן הָאֲנָת אֲשֶׁר נִכְתְּבָה:
 ד וּבְכָל־מָקוֹם וּמָקוֹם אֲשֶׁר גִּזְרָת הַמֶּלֶךְ הִנִּיעָה עָשׂוּ לְנוֹסִם
 ב מִשְׁתָּה וּשְׁמָתָה וְהוֹלָלוֹת עַל־חֲשׁוֹבוֹן הַמִּדְיָנָה וְכָל־הַשְּׁנָאָה הַעֲצוּרָה
 אֲשֶׁר הִסְתִּירוּהָ מֵאֵז בְּלָבָם גִּלּוּהָ עַתָּה לְעִנֵּי הַקֶּהֱל: וְלַיְּהוּדִים הָיָה
 אֲבָל בְּלִי חֶשֶׁד וְקוֹל נָהִי וְדַמְעוֹת וְלָבָם נִצְרַב עֲלֵיהֶם בְּקִינּוֹת אֲשֶׁר
 ג נִשְׁמַעוּ מִכָּל־עֵבֶר עַל־הָאֲבָדוֹן אֲשֶׁר לֹא שָׁבְרוּ אֵלָיו וְאֲשֶׁר נִגְזַר
 ד עֲלֵיהֶם פִּתְאֹם: וְלֹא הָיְתָה מִדְיָנָה אוֹ עִיר אוֹ מָקוֹם מוֹשָׁב אוֹ שׁוֹק
 אֲשֶׁר לֹא הָיוּ מִלֵּאִים נָהִי וּמִסְפָּד מֵאִתָּם: כִּי בְּאֲבָקָרִיוֹת הָיוּ מְלָרְשִׁים
 וְחַד בִּידֵי מוֹשְׁלֵי הָעָרִים וּבְקִשְׁי־לֵב עַד־כִּי גַם בְּצוּרֵיהֶם הָיוּ
 אֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׁכְחוּ מִחֻשְׁבוֹת נִקְמָתָם בְּרָאוֹתָם בְּעִנֵּיָהֶם נִקְמָה וְרָה
 וְצִרַת רַבִּים וּבְזָכָרָם אֶת־תְּהַפּוּכוֹת הַחַיִּים וְתַמּוּרוֹתֵיהֶם לֹא נִמְנְעוּ
 ה מִכְּבוֹת עַל־מַר גְּרוֹשָׁם: כִּי הַמּוֹן וְקָנִים אֲשֶׁר כָּבֹד וְרָקָה שִׁיבָה בָּם
 ו כְּפוּפִים מִחֻלָּשֶׁת הַזֶּקֶן הָיוּ נְהוּגִים בְּרִגְלֵיהֶם וְאֲנוּסִים מִפְּנֵי גְרוֹש־
 י הַחֶמֶס נִדְחָפוּ בְּלֹא בּוֹשָׁה לְמַהֵר אֶת־לִבָּתָם: וּבְתוֹלוֹת אֲשֶׁר זָה עַתָּה
 כָּאוּ אֶל־חֻפָּתָן עָשׂוּ מִסְפָּד תַּחַת שְׁמָתָה וְכָל־שְׁעָרֵן הַמְּשׁוּחַ מֵר
 הִעֲלוּ עֲלֵיו עָפָר וּבְלִי צַעֲיָה הוֹבְלוּ וְתַחַת שִׁירֵי יְדִידוֹת נִשְׁאוּ כִּלְן
 ז קוֹנָה בְּצִוְעוֹת פָּצַע עַל־יְדֵי הַנְּזָקִים: וּבְזָקִים נִסְחָבוּ בְּחֻזְקֵי־
 ח לִפְנֵי הָרַבִּים עַד־אֲשֶׁר עָלוּ אֶל־הָאֲנָה: וּבְעֲלִיָּהֶן אֲסוּרִים בְּחֻבָּלִים
 בְּצוּאָרֵיהֶם תַּחַת לְוִיּוֹת וְהֵם בְּיָמֵי נְעוּרִים פּוֹרְחִים וְתַחַת מִשְׁתָּה
 וְתַעֲנוּגֵי נְעוּרִים בָּלוּ יָמֵי חַתֻּנָּתָם בְּבָבִי כִּי רָאוּ שְׂאוֹל פְּתוּחָה
 ט לְרִגְלֵיהֶם: וַיְהִיו מוֹכְלִים בְּפָרִיצֵי חַיּוֹת בָּעַל זָקִי בָרָז לְמָהֶם הָיוּ

כח מכסף המלך. נראה שבימי קדם היו נוהגין שני מיני משקל ומדה: מדת העם ומדת
 המלך, ומדת המלך היתה גזולה ממדת העם. ולפיכך הוציא הכתוב בכוונה הלשון מכסף
 המלך. ואולי יש כאן רמז למשקל כסף חדש שהכניסו התלמיים בממשלתם, וכוונת הכתוב:
 אלפים כסף במשקל התלמיים. —

ד לגוים. ניגוד ליהודים. — לויות. στεφάνος=כליל תפארת. מנהג הוא מעולם בכל האומות
 ח שישאו תחנים כלילי תפארת בחגיגת חתונתם, לסימן שהם בבחינת מלכים וכלותיהם — מלכות

רתוקים בצואריהם אל-ספסלי האניה ומהם אסורים בכבלים לא
ישברו בגלליהם: וגם מקבים היו מבסה עבה ער-היותם חשוכי
עינים ובגלל זאת הנה בגדם להתנעץ איש עם-דעהו כל-ימי מסעם:
ויהי בבואם אל-המקום הנקרא סבדיה והמסע תם באשר
יער המלך ויגזר עליהם להפלא בתוך הבקר למרוץ הסוסים אשר
מול העיר והוא מקום רחב-ימים ונוח מאד לתתם לראונה לכל-
הבאים העירה ולכל-היוצאים חוצה לגור שם ולא יהיה להם כל-
שיט נשיג עם חיל הצבא ולא יזכו לכל-מחסה: ויהי אחר הדברים
האלה וישמע והמלך] כי מרבים בני עמם לצאת אליהם מן-העיר
בלט ומתאבלים על-חרפת גורל אסיהם: ויחר אפו ויגזר עליהם
כי יעשה נס-להם באשר לאלה ולא יגרעו מהם דבר מכל-ענינם:
ואשר יתפקד כל-העם בשמותיהם ולא לשם עבודת האלילים
אשר הוקרה בקצרה לפני-הוה כי אם למען ענותם באשר הודיע
עליהם ולתשמידם כלם ביום אחד: וישקרו על-רשימת המפקד
כלב אכזרי ובתאות תבבור מצאת השמש ועד-בואה ולא בלתי
תמלאכה עד ארבעים יום:

וירב המלך ויוסף על-שמחתו ויעש משתה בתיכל כל-אליל
ואליל ולבו מלא תענועים וירחק עוד יותר מן-האמת ויגבל עוד
שפתיו ויתן שבת לפסילים אשר לא ישמעו ולא ידברו ולא יוכלו
להושיע ועל-ההאל הגדול מאד דבר דברים אשר לא בן: ואחר
הזמן הנאמר למעלה השיבו הסופרים דבר את-המלך כי לא יוכלו
עוד לפקד את-היהודים ועד-כי רבו לאין מספר: ואף-כי יש מהם
אשר ישבו בבתיהם ואשר ישבנו במקומות ידועים עוד נשארו
רבים נפוצים בכל-הארץ עד-כי לא ימנו עלידי כל-פקידי מאגרים:

י"א (השוה שה"ש ג' י"א: בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו). - סכדיה. בשם *σχεδία*
(ענינו בעיקר מקום עיגון האניות, מקום רפסודות) נקרא מחוז האניות קרוב לאלכסנדריה
עיר הבירה דרך ג' מילין אנגליים (Strabo XVII, p. 800). - הככר למרוץ הסוסים.
ההיפודרומוס, הקרקס. לפי סטראבון (VII, p. 795) היה על יד השער המזרחי, הנקרא שער
כנופוס. - ולא יזכו לכל-מחסה. במקור: *μήδε τὸ σύνολον καταξιώσαι*
περιβολῶν וקשה להלמו בדיק. יש מפרשים (אולי בצדק): ולא יזכו לבוא בתוך חומות
העיר. - לשם. אל תקרא *κατὰ τρόπον*, אלא *κατὰ πόνον* - לעבודה (כ"י V). - עבודת
האלילים. במקור *τῶν ἔργων λατρείαν*, ונ"ל שהלשון *οὐκ εἰς τὴν... τῶν ἔργων*
ענינו פסילים, אלילים. - אשר הזכרה בקצרה לפני זה. ע' ג' כ"ח. -

ויהי בשמע המלך את-הדברים האלה ויגער בהם בזעם לשונו
באלו חשבו מומות להחליץ ממנו ואחר-כך הוכיחו לו את-הדבר:
ויאמרו לו ויוכיחו באותות כי כבר חסרו גליונות וקניסופרים
למלאכתם: וכל-זה הנה בלתי מהשנאה אשר אין עומד בפניה
אשר מן השמים היתה על-היהודים להושיעם:

ויקרא להרמון אשר על-הפילים ולבו מלא זעם וקצף ועומד
בשנאתו: ויגזר עליו להשקות ביום מחר את-כל-הפילים חמש
מאות במספר הרבה לבונה ויזון חזק וכאשר יתחוללו מחמת
המשקה ויבאם על-היהודים המועדים למות: ואחר גזרו את-הנקרה
הזאת שבו להתענג במשתה הזו ויבאסוף אליו את-רוב רעיו ואנשי
חילו החוגים שנאה ליהודים: וישר הפילים מלא אחר דברו אל-
נכון: ויצאו המפקדים עליהם בערב ויאסרו את-ידי האמללים
וישקדו עוד ויגזרו לשמדם הלילה בלי-פגע כי אמרו בלכם אכן
יבא על-כל-העם נחר בליון: והיהודים אשר היו בעיני המום
חסרי כל-מנן בהיותם אסורים בזקים מכל-עבר: הורידו דמעות
ויקראו בשם אל שדי אשר-לו כל-הכח אביהם אלהי תרחמים
ולא תדלו משוע ויתפללו אליו בלי הסוגות: להסיר מעליהם את-
מומת-בלעל ההיא ולהצילם מיד האבדון הנכון לרגליהם ולגלות
בבורו עליהם בדרך פלא: ותעל תפלתם ותבא מהרה השמיעה:
והרמון השקה את-הפילים האכזרים עד-אשר מלא כרסם וזן
ולבונה לרב וישכם בבקר ויבא אל-הקצצר להודיע למלך על-
הדבר הזה: והאלהים שלח אל-המלך תרדמה הוא הדבר השוב
אשר ברא מאז מעולם ואשר אצל בתסהו נסיונם נס-לילה
לכל-בחייו: ובכח זו נרדם תרדמה נעימה ונתע לבו מרע מומתו
וישקר בעצתו אשר יעץ: ותעבר על-היהודים השעה המוקנה
ויתנו שבת לאל קדשם וישובו ויבקשו ממנו להראות את-גאי
העמים את-גבורת ידו ואת-נעם כחה: ויהי בתוך השעה העשירית
ויבא הממנה על-הקריאות כי כבר רגשו הקרואים וימהר וילך
אל-המלך: ובמעט העירו משנתו וישמיעו כי כבר חלפה שעת
המשתה וינסו-ללו את-כל-אשר נעשה: וישם המלך את-לבו

יז לַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיָּשָׁב עוֹד לְהַתְעַנֵּג בְּשִׁתְּהָ וַיַּצֵּו אֶת־כָּל־הַנְּעָבִים
עַל־יָדוֹ לְהִיּוֹת גַּם־הֵם מְסֻבִּים אִתּוֹ בַּמִּשְׁתֶּה: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר נַעֲשֶׂה
יח הַדָּבָר הַזֶּה וַיֵּאמֶן לֵב כָּל־אֲנָשֵׁי הַמִּשְׁתֶּה לְשִׂמְחַת עוֹד יוֹמָר וַיִּתְּמַקְרוּ
לְשִׂמְחָה בְּשִׁעוֹת הַמִּשְׁתֶּה הַנִּשְׁאָרוֹת: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִרְבּוּ הַקְּרוֹאִים
לְבָא אֵלָיו בְּהֶמְזוֹן וַיָּשָׁב הַמֶּלֶךְ וַיִּשְׁלַח לִקְרֹא לְהֶרְמֹן וַיְדַבֵּר אִתּוֹ
יט קִשּׁוֹת וַיִּשְׁאַל מַדּוּעַ זָכוּ הַיְּהוּדִים לְהִיּוֹת עוֹד הַיּוֹם הַזֶּה: וַיַּגִּידֵלוּ
כִּי כָּךְ הָבִין בַּלְיִלָה לְמַלְא אֶתְרֵי הַפְּקָדָה וְהָרָעִים הַעֲיִדוּ כִּי אָמַת
כ הַדָּבָר: וַיַּעַל הַמֶּלֶךְ בַּעֲרִיצוֹתָיו אֶת־עַלְפָּלְרִים וַיֹּאמֶר אֲכֹן עָלֵיהֶם
לְהוֹדוֹת עַל־אֲשֶׁר יִשְׁנָתִי הַיּוֹם וּבְכָל־זֹאת תִּכְּוִן אֶת־הַפִּילִים בְּמִוְכָן
כא לַיּוֹם מִתֵּר לְמַעַן אֲבֹד אֶת־הַיְּהוּדִים הַסּוֹבְרִים: וּבְדַבַּר הַמֶּלֶךְ אֶת־
הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה שָׁשׂוּ כָּל הַנְּעָבִים עַל־יָדוֹ וַיִּתְּקוּ אֶת־יָדָיו בְּשִׂמְחָה
כב וַיֵּלְכוּ אִישׁ לְבֵיתוֹ: וְלֹא בָּלוּ כֵּן אֶת־הַלַּיְלָה בְּשִׁנָּה כְּמוֹ
בְּמַחְשָׁבוֹת עַל־הַלַּעַג אֲשֶׁר יִלְעָגוּ עַל־הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר הָיוּ בַּעֲיִינֵיהֶם
בַּעֲלֻבִּים:

כג וַיְהִי לַפָּנוֹת בִּקְרַת עַם־קְרִיַּאת הַנָּבֶר וַיַּעֲרֹךְ הֶרְמֹן אֶת־הַבְּהֵמוֹת
כד וַיִּנְהֲגֵן אֶל־תּוֹךְ הַמַּסְדְּרוֹן הַגָּדוֹל: וַיִּתְּאֲסְפוּ כָל־הֶמְזוֹן הַעִיר בְּרִנָּשׁ
כה לְרִאיוֹת בַּמֶּרְאֶה הַמֵּר וַיִּחַבּוּ בְּכָל־יָוִן עֵינֵיהֶם לַעֲלוֹת הַשָּׁמַר: וַיְהִיּוּדִים
נִפְשָׁם בָּהֶם תִּתְעַשֵּׂף כִּי קִנְיָה לָהֶם מִדַּת חַיִּיהֶם וַיִּשְׁכְּבוּ דַמְעוֹת
וַתִּתְנוּגִיּוּ וַיִּנְאָקוּ בְּקוֹל וַיִּפְרָשׁוּ כַּפֵּיהֶם הַשְּׂמִימָה בַּתְּפִלָּה לֹאֵל עֲלִיוֹן
כו כִּי יָבֹא לַעֲזָרָתָם גַּם־הַפַּעַם בְּדֶרֶךְ פִּלָּא: וּבִקְרַת תַּסְוִיָּיָה קִרְגִּי
הַשָּׁמַשׁ וְהַמֶּלֶךְ קָבַל פָּנָיו מִבְּרִיּוֹ כַּמִּשְׁפָּטוֹ וַיַּעֲמֵד הֶרְמֹן לְפָנָיו
ז וַיִּצְיָאֵהוּ הַחֹנֶצֶה וַיִּזְרְהוּ כִּי כָל־חֶפֶץ הַמֶּלֶךְ נָכוֹן עִתָּה לְהַמְלִיא:
כז וַיִּשְׁמַע הַמֶּלֶךְ אֶת־דְּבָרָיו וַיִּתְּמָה מֵאֵד עַל־אֲשֶׁר שָׁקַד עָלָיו בָּבָה
לְהוֹצִיאָו בַּבֶּקֶר הַשָּׁבָם אֲשֶׁר לֹא כַּמִּשְׁפָּטוֹ וְלֹא זָכַר עוֹד אֶת־אֲשֶׁר
כח בָּרַךְ צִוְּהוּ: וַיִּשְׁאַלְהוּ מֵהִי־הוּא הַדָּבָר וַאֲיִזְהִי־הוּא הַנַּעֲשֶׂה בַּחֲשׂוֹן
כט בָּהֶ: וַיִּמָּאֵת אֱלֹהִים הַמַּשָּׁל בְּכָל הַיּוֹם וְזֹאת אֲשֶׁר הִשְׁבִּית מִלְּבּוֹ
כָּל־מִזְמוֹתָיו אֲשֶׁר וָמָם וַיִּזְרְהוּ הֶרְמֹן וְכָל־חֲבָרָיו וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֲנֵּה
ל הַמֶּלֶךְ הַבְּהֵמוֹת וְהַחִיל עֲרוּבִים כַּמִּצְוָה: וַיִּשְׁמַע הַמֶּלֶךְ אֶת־הַדְּבָרִים

מאגריגניטוס במאה הששית לפני סה"נ, שאכזריותו היתה למשל (פולוביוס י"ב כ"ה), וע'
לקמן בפמ"ב. — המסדרון הגדול. τῷ μεγάλῳ περιστύλῳ (השוה שופטים ג' כ"ג).
מסדרון הוא חצר גזורה בעמודים, והמסדרון שהיה באלכסנדריה מוזכר עוד אצל פולוביוס
כז (F.H.G II, p. XXVII). — קבל פני חבריו כמשפטו. ליתן להם פקודות לאותו יום. —

לא הָאֵלֶּה וַיִּמְלֹא לְבּוֹ חֲרוֹן־אַף וַקָּצַף כִּי מָאֵת יְיָ הָיְתָה זֹאת כִּי
הַתְּבַלְעָה רוּחַ בִּינָתוֹ וַיִּתְּמַרְמַר אֲלֵיהֶם וַיַּגְעַר בָּהֶם לֵאמֹר: מִי יִתֵּן
וְהָיוּ לָךְ פֶּה אֲבוֹת אוֹ כִּנִּי בָנִים וְהִשְׁלַכְתִּים לַחֲמָה הַזֹּאת לְמִשְׁתֶּה
שְׂמִינִים תַּחַת הַיְּהוּדִים הַנְּקִיִּים הָאֵלֶּה הַמִּתְהַלְכִּים עִמִּי וְעַם־אֲבוֹתַי
לב בַּאֲמוּנָה תְּמִימָה וּבְלִבָּב שָׁלֵם יוֹמָר מִכָּל־אִישׁ: וְזֹאת לֹאֵל עִמְדָת
לְפָנַי בְּכָל־עֵת גַּם־בְּמֵאֲכָלִי גַם בְּכָל־חֶפְצִי כִּי עִתָּה פִּקְדָת חַיִּיךָ
לג תַּחַת אֵלֶּה: וַיִּקְבַּל הֶרְמֹן אֶת־דְּבָרָיו הַנֶּעֱרָה הַזֹּאת הַמְּלָאִים קָצַף
לד וְאִסּוֹן אֲשֶׁר לֹא קָנָה וַעֲיָנוֹ וַפְּנָיו נָפְלוּ: וַיַּעֲזֹבוּ אוֹתוֹ רַעְיוֹ וְהֵם
לה זַעֲפִים אֶחָד אֶחָד וַיִּשְׁלַחוּ אֶת־הַנְּאֻסִּים אִישׁ לְדַרְכּוֹ: וַיְהִיּוּדִים
כְּשִׁמְעֵם אֶת־דְּבָרָיו הַמֶּלֶךְ נָתַנוּ שָׁבַח לֹאֵל נִזְרָא מֶלֶךְ הַמְּלָכִים אֲשֶׁר
בִּרְכָם גַּם־הַפַּעַם בִּישׁוּעָתוֹ:

לו וַיִּוָּסֶף הַמֶּלֶךְ עָרֹךְ אֶת־הַמִּשְׁתֶּה כַּמִּשְׁפָּט הַהוּא וַיֹּאמֶר לָהֶם לְהַתְעַנֵּג
עוֹד בְּשִׂמְחָה: וַיִּקְרָא לְהֶרְמֹן וַיַּגְעַר בּוֹ וַיֹּאמֶר הוּי רָשָׁע בְּרָשָׁעִים
לז כְּמָה פַעֲמִים עָלִי לְצוֹתָךְ עַל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: קוּמָה וְעָרֹךְ אֶת־
מ הַפִּילִים לַיּוֹם מִתֵּר לְמַעַן אֲבֹד אֶת־הַיְּהוּדִים: וַיִּתְּמָהוּ רַעְיוֹ מִמְּסָבִים
עִמּוֹ עַל־שִׁנּוֹתוֹ בְּכָל־עֵת אֶת־טַעֲמוֹ וַיִּתְּנַחֲהוּ עִמּוֹ וַיֹּאמְרוּ: אֲנֵּה הַמֶּלֶךְ
עַד־אֵנָּה תִּנְסֵנוּ כַּפְּתָאִים זֶה שְׁלֹשׁ פַּעֲמִים צִוִּיתָ לְאֲבָדָם וְתִשׁוּב
מא תִּנְחֵם עַל־הַדָּבָר וְתִפְרַר אֶת־עַצְמָתָךְ: עַל־כֵּן תִּרְנָשׁ הַעִיר כָּלָה בַּעֲצִיבָתָה
וְלָבָם נִלְאָה מִרַב הַתְּהַפּוּכוֹת וְעִתָּה פָּן־יִפְּלוּ עוֹד פְּנֵיהֶם וּפָרְעוּ:
מב אִזּוּ נִמְלָא לֵב הַמֶּלֶךְ שִׁנְעוֹן וְהוּא בְּפִלְרִים בְּכָל־דְּרָכָיו וַיִּפְרַר אֶת־
כָּל־אֲשֶׁר נָחַם עַל־הַיְּהוּדִים בְּרִאשׁוֹנָה וַיִּשְׁבַּע בְּנִפְשׁוֹ שְׁבוּעָה גְּדוּלָּה
אֲשֶׁר לֹא יַעֲבֹר לְהוֹרִידָם מִמֶּר שְׁאוּלָה נִרְמָסִים בְּרִגְלֵי חַיִּיֹּת
מג וּבְפִרְסוּמִיהֶן: וְלַעֲלוֹת מִיָּד עַל־אַרְץ יְהוּדָה וּלְהַשִּׁים אוֹתָהּ בָּאֵשׁ
וּבְחֶרֶב וּלְשַׁלַּח אֵשׁ בְּבֵית מִקְדָּשָׁם אֲשֶׁר סָבַר בַּעֲדוֹ בְּרִאשׁוֹנָה
וְלָשׂוּם אוֹתוֹ מִהֲרָה לַעֲוִים וּלְהַשְׁבִּית מִן־הַמִּקְדָּשׁ הַהוּא וְכַח וְזֹכֶת
מד עַד־עוֹלָם: וַיִּצְאוּ הָרָעִים וּמָתִי סוּדוֹ מִלְּפָנָיו מוֹכִי־לֵב כִּי בָּמָתוֹ
עַל־דְּבָרָיו וַיַּעֲרֹךְ כָּל־אִישׁ אֶת־אֲנָשֵׁי חֵילוֹ לְמִשְׁמַר עַל־כָּל־הַמְּקוֹמוֹת

לא אבות או בני בנים. במקור חרות במשקל יאמבוס ὅσοι γονεῖς παρῆσαν ἢ παίδων γόνου, וודאי הוא מתוך משורר יווני בלתי גודע לגו. ומכאן שהספר נכתב יוונית מלכתחלה, ואינו תרגום (ע' במבוא פרק ג' ובמאמרו של Rendel Harris). —
לב—מאפקדת חייך. על דרך ישע' ל"ח י': פקדתי יתר שנותי. — מרוב התהפכות.

מה הראויים בעיר: וְשֵׁר הַפִּילִים מֵהָר לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַבְּהֵמוֹת מִשְׁקָה נָעִים וַיֵּן מִהוּל בְּלִבּוֹנָה עַד־לְהַשְׁתַּנֵּעַ וַיִּתְּבֶשֶׁן וַיַּעַל עֲלֵיהֶן כָּלִים מו נִרְאִים: וַיְהִי לִפְנוֹת בֶּקֶר וַהֲעִיר רָעָשָׁה כָּלָה בְּהֶמּוֹן הָעַם הָרַב לֹאִין מִסְפָּר בְּדֶרֶךְ לִכְבֵּר מְרוֹץ הַסּוּסִים וַיָּבֹא אֶל־הַחֲצָר וַיִּמְהַר מו אֶת־הַמֶּלֶךְ לָבֹא לִרְאוֹת אֶת־הַנֶּעֱשָׂה: וְלֵב הַמֶּלֶךְ הִרַע מִלֹּא חֶמָּה גְּדוֹלָה וַיִּלָּךְ עִם־כָּל־חֵילוֹ וְעִם־הַחֵיזִת כִּי בִקֵּשׁ לִרְאוֹת בְּעֵינָיו מו וּבִקְשִׁי־לָבוֹ אֶת־כָּל־מִרְתָּאִיר (וַיְהוּדִים) הַמְּזֻקְרִים לְמַעַלָּה: וַיְהוּדִים בְּרֹאוֹתָם אֶת־מִרְתָּת הָאֶבֶק הָעוֹלֹת לִפְנֵי הַפִּילִים הַיּוֹצֵאִים בְּשַׁעַר וְלִפְנֵי כָל־חֵיִל הַצָּבָא הַגְּלוּהָ עֲלֵיהֶם וּלְפָנֵי כָל־רַגְשָׁת הַהֶמּוֹן וּבְשִׁמְעָם כט בְּאַנְוֵיהֶם אֶת־קוֹל הַמּוֹנֵם: וַיֹּאמְרוּ בְּלִבָּם עֲתָה כָּא עֲלֵיהֶם רָנַע חֵיִיהֶם הָאֶחָד וְאֶת־אֲשֶׁר פָּחְדוּ הַגִּיעָם וַיִּמְסְרוּ אֶת־נַפְשָׁם לִבְכִי וּלְמִסְפָּד וַיִּשְׁקוּ אִישׁ לֵאחִיו וַיִּתְּבְּקוּ לְכָל־בְּנֵי מִשְׁפַּחְתָּם וַיִּפְּלוּ עַל־ צוּאֵרֵיהֶם אֲבוֹת וּבָנִים אֲמוֹת וּבָנוֹת וְגַם מִיְנִיקוֹת וַיּוֹנְקִים אֲשֶׁר לֹא נ יִנְקוּ עוֹד שְׂדִיקָן: וּבְכָל זֹאת וְכִרּוּ עוֹד אֶת־כָּל־הַתְּשׁוּעָה אֲשֶׁר בָּאָה אֲלֵיהֶם בְּיָמֵי קֶדֶם מִן־הַשָּׁמַיִם וַיִּשְׁתַּחֲוּ וַיִּפְּלוּ אַרְצָה וַיִּשְׁלִיכוּ נא אֶת הַיּוֹנְקִים מִשְׁדֵּי אֲמוֹתֵיהֶם: וַיִּצְעֲקוּ בְּקוֹל רָם וַיַּעֲתִירוּ אֶת־פָּנֵי מוֹשֵׁל כָּל־מִשְׁפָּלָה לְרַחֲמָם וּלְגִלּוֹת עוֹד אֶת־קְבוּרָו עֲלֵיהֶם עֲתָה בְּקֶרֶם אֶל־שַׁעֲרֵי שְׂאוֹל:

ו וַיְהִי אִישׁ נִבְכָּד בְּכִנְיָ הָאָרֶץ וַיִּשְׁמוּ אֵלָעֶזֶר וְהָאִישׁ כָּא בְּיָמִים וְהוּא קִדְרָר בְּכָל־מִדָּה מוֹכָה וַיְהִי אֵלָיו אֶת־הַזְּקֻנִים אֲשֶׁר מִסְבִּיבּוֹ ב לקרָא אֶל־הָאֱלֹהִים הַקְּדוֹשׁ וַיִּתְפַּלֵּל וַיֹּאמֶר: אָנָּה מֶלֶךְ בָּעַל גְּבוּרֹת ג אֵל עֲלִיּוֹן אֱלֹהֵי אֲבֹתָנוּ נִוְהַג כָּל־בְּרִיָּאָה בְּרַחֲמִים: הַבִּישָׁה אֶל־זֶרַע אֲבֹרָהֶם אֶל־בְּנֵי יַעֲקֹב קְדוֹשָׁךְ עִם נִחְלַת קְדוֹשָׁךְ הָאֱמָלִילִים כִּלֹּא ד משְׁפָטָם נִכְרִים בְּאָרֶץ נִבְרָה: אָבִינוּ אֵתָה הַשְׁמַדְתָּ אֶת־פְּרַעְיָה מוֹשֵׁל

מה כל' מרוב התחלפות הענין והשתנות בכל פעם. — כלים נוראים. סכינים וכדומה. —
מח בשער. כך בכ"י אחדים. לפי שטראבון (XVII p. 795) ההיפודרומוס שהיו היהודים מכונסים בתוכו היה קרוב לשער המזרחי של העיר, הוא שער כנופוס. —

א אלעזר. אולי הוא אישיות שבאגדה (ע' מק"ד א' ח' ועוד), על סמך אלעזר שבמק"ב ו' י"ח ועוד, שמסר נפשו על קידוש השם, ממש כשמעון הצדיק (ע' לעיל ב' א') אהוב האגדה. — תפלת אלעזר טיפוסית היא לתפלות ישראל שנאמרו בשעת מצוקה: המתפלל מזכיר לפני הקב"ה את גבורותיו וישועותיו שהפליא לעשות עם עבדיו בימי קדם, ומתוך כך הוא בא לבקש שיחדש חסדיו גם עם המתפללים. — נראה שהכוונה כאן לכהנים שבבית חוניו

מַצְרִים וְזֹאת אֲשֶׁר הָעָם בָּרַב רָבְבוּ וַיִּכְלְשׁוּן מִדְּבַרְתָּ גְּדוֹלוֹת וְאוֹתוֹ וְאֶת־חֵיִל גְּאוֹתוֹ שִׁבְעָתָ בָּנִים וְעַל־עַם יִשְׂרָאֵל אֹר רַחֲמֶיךָ הוֹקְעָתָ: ה וְאַתָּה אֶת־סִנְדְּרִיב מֶלֶךְ אֲשׁוּר אִישׁ נָעִץ מִתְנַגֵּף בְּחֵיל כָּבֵד הַכּוֹבֵשׁ בְּחֶרְבּוֹ כָּל־הָאָרֶץ מִתְנַגֵּף עַל־עִיר קְדוֹשָׁךְ הַמְּדַבֵּר גְּבוּרָה בְּנִגְוָה וְבוֹז אֵתָה יי אֶת־זִרְעוֹ שִׁבְרָתָ וּלְעֵינֵי גוֹיִם רַבִּים כַּח גְּבוּרָתָךְ הוֹדְעָתָ: אֵתָה הַצִּלְתָּ אֶת־שְׁלֹשַׁת הָרָעִים אֲשֶׁר בְּבָבֶל לִפְנֵים מִסְרוּ נַפְשָׁם לְבִקְשָׁן לְבִלְתִּי עֲבֹד אֱלֹהֵי הַבֵּל וְכָל־יְקוֹד הַבְּבִשָׁן בְּשִׁפְעַת מִים כְּבִיתָ וַתּוֹצִיאֵם כָּלָם בְּשָׁלוֹם וּשְׁעַר רֹאשָׁם לֹא נִתְּרָךְ וּבְכָל־ צְרִיחָם שִׁלַּחְתָּ אֵשׁ: אֵתָה הוֹצֵאתָ שָׁלוֹם מֵאַפְּלָה לְאוֹרָה אֶת־דִּנְגִנָּאל אֲשֶׁר מִתְרַמֵּית וּמִשְׁנָאָה הַשִּׁלְךָ לְאַרְיֹת בְּתַחֲמוֹת אָרֶץ לְהִיּוֹת מְרַחַף לְפִיחָם: וְזֹאת יוֹנָה הָאֱמָלִיל הַמִּסְעֵר בְּמַעַי הַדָּגָה בְּתוֹךְ־הַגָּם הַשְׁבַּתָּ אֵתָה אֲבִינוּ שָׁלוֹם אֶל־כָּל־בְּנֵי בֵיתוֹ: וְעֲתָה אֵתָה שׁוֹנָא גְאוֹת רַב־ הַחֲסֵד מִגֵּן לְכָל מִהַר הַגָּלָה עַל־אַלְהָה בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל קְדוֹשָׁךְ הַנֶּעֱלָבִים עַל־יְדֵי גוֹי רָשָׁע וְנִתְּעָב: וְאִם נִלְכְּדָה נַפְשֵׁנוּ בְּרָשָׁעָה מִפְּנֵי אֲשֶׁר גְּלִינוּ מֵאַרְצֵנוּ הַצִּילֵנוּ נָא מִיַּד הָאוֹיְבִים וְאַבְרָנוּ יי בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר תִּבְחָר: אֶל־נָא וַתְּהַלְלוּ בְּהַבְלָם שׁוֹמְרֵי הַבְּלִי שְׁוֹא בְּאֶבְדֵּן אוֹתְבִיךָ בְּאֶמְרָם אֱלֹהֵיהֶם לֹא הוֹשִׁיעָם: וְאַתָּה אֲשֶׁר לָךְ כָּל־הַכֹּחַ וְהָעֹז פְּנִיָּה נָא חֲיֵעוֹלָם אֲלִינוּ וְרַחֵם עָלֵינוּ הַלְקוּחִים מִן הַחַיִּים בְּפֹשְׁעִים בְּמִשְׁפָּחוֹת הָרָשָׁעִים וְחִמְסָם: הַפֵּל פִּתְרָךְ עַל־הַגּוֹיִם וּמִלֹּא לָבָם חֲרָדָה מִפְּנֵי אִמְץ בְּחָד הַיּוֹם כִּי רַק בְּיָדְךָ יי תְּשׁוּעַת יִשְׂרָאֵל: כָּל־ הַעֲדָה אֲבוֹת וּבָנִים מִתְנַנְּנִים הַיּוֹם אֲלֵיךָ וְשׁוֹפְכִים לִפְנֶיךָ דַּמְעוֹתָם: וְגִלִּיתָ לְעֵינֵי כָל־הַגּוֹיִם כִּי אֵתָה עֲמָנוּ יי וְלֹא הִסְתַּרְתָּ פָּנֶיךָ מִפְּנֵי וְקַם לָנוּ אֶת־דְּבָרְךָ (וּכְתוּב) וְאַחַ־גַּם־זֹאת בְּהִיוֹתָם בְּאָרֶץ אוֹיְבֵיהֶם לֹא מֵאַסְתִּים:

סו וּבְכָל אֵלָעֶזֶר מִתְפַּלֵּל אֶת־תְּפִלָּתוֹ וְהַמֶּלֶךְ כָּא עִם־הַבְּהֵמוֹת יז וְכָל מַעֲרַכַת חֵיִל אֶל־כְּבֹד מְרוֹץ הַסּוּסִים: וַיִּרְאוּ אוֹתוֹ הַיְּהוּדִים וַיִּצְעֲקוּ בְּקוֹל רָם הַשְׁמִימָה עַד־אֲשֶׁר הִשְׁבִּיבוּ הָעַמְּקִים מִסְבִּיב הַר קוֹלָם וַיְהִי קוֹל צֹנְחָה בְּמִתְנָה וְלֹא נָדָם: אֹז הוֹפִיעַ בְּקֶדְשׁוֹ אֱלֹהֵי יח

1 בליאונטופוליס. — השוה דנ' ג' ג' בע' (צ"ע Emmet p. 171). — בשפעת מים כבית. על פי תוספות לס' דניאל בשירת ג' הילדים. — ושער ראשם לא נכונה. השוה דניאל ג' כ"ז: ושער ראשיהן לא מתחרך. — ובכל צריהם אש שלחת. לפי תוספות לס' דניאל כ"ח. — השוה דניאל ו' כ"ד. — פ"א הוא תרגום חפשי. — ואף גם זאת... ויקרא כ"ו מ"ד. —

הַכְּבוֹד וְהַכֶּסֶד וְהַאֲמַת וַיִּקְרָא אֶת־שְׁעָרֵי הַשָּׁמַיִם וַיִּרְדּוּ מִשָּׁם שְׁנֵי
 מַלְאָכִים אֲדִירִים וְתֹאכְרִם נֹרָא מְאֹד וַיֵּרְאוּ אֶל־כָּל־כֶּלֶם רַק לֹא אֶל־
 יט הַיְּהוּדִים: וַיִּקְוִמוּ וַיִּמְלְאוּ אֶת־חֵיל הָאוֹיֵב פֶּחַד וּמַרְדָּה וַיַּעֲמֵדּוּ
 כ תַּחְתָּם כַּאֲסִירֵי בְּרוֹל: וּבִשְׁר הַמֶּלֶךְ סָמַר עָלָיו מְרַב פֶּחַד וַיִּגְדֵּל
 כא עֲזוֹ סָר מִמֶּנּוּ: וְהַבְּהֵמוֹת נִסְבּוּ לְאַחֹר עַל־הַגְּבוּרִים הַהוֹלְכִים
 אַחֲרֵיהֶן וַתִּרְמַסְנָה אוֹתָם בְּרַגְלֵיהֶן עַד־הַשָּׁמַיִם:

כב וַיִּהְיֶה לֵב הַמֶּלֶךְ בְּקִרְבּוֹ מִתְרוֹן־רָף לְרַחֲמִים וּדְמָעוֹת עַל־כָּל־
 כג אֲשֶׁר זָמַם בְּרֹאשׁוֹנָה: וַיִּשְׁמַע אֶת־קוֹל הַצֹּנְחָה וַיֵּרָא אוֹתָהּ כָּל־
 כד מִשְׁתַּחֲוִיִּים אֲרָצָה לִקְרֹאת הַמֶּלֶךְ וַיִּכְרַד: וַיִּסַּר אִפּוֹ וַיִּנְעַר בְּרַעְיוֹ
 לֵאמֹר אַתֶּם תּוֹפְשִׁים אֶת־הַמַּלְכוּת וְעוֹלִים עַל־כָּל־הָעֲרִיצִים בְּאַכְזְרִיּוּתְכֶם
 וְגַם־עָלַי אֲשֶׁר עָשִׂיתִי עִמָּכֶם חֶסֶד בְּכִלְעֵת אַתֶּם מִתְקַשְּׂרִים לִנְזֹל
 מִמֶּנִּי אֶת־כְּבוֹדִי וְאֶת־נַפְשִׁי יָחַד וְתִחַסְּפוּ בְּקִרְבְּכֶם דְּבָרִים אֲשֶׁר
 כה אֵינֶם לְמוֹכֶת הַמַּלְכוּת: וְעַתָּה מִי־הוּא זֶה הַמִּנְרֶשׁ מִבְּתֵיכֶם אֶת־
 הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה הַמַּחְזִיקִים בְּאַמּוֹנָה מִבְּצָרֵי אֲרָצֵנוּ וַיִּכְנָסֶם הִנֵּה בָּלִי
 כו מִשְׁפָּט: וּמִי הוּא הַמִּבְיֵא בְּרָשָׁע אֶת־הַרְעָה הַזֹּאת עַל־הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה
 הָעוֹלִים מֵאֵן עַל־כָּל־עַמֵּי הָאָרֶץ בְּטוֹב־נַפְשָׁם אֵלֵינוּ וּפְעָמִים רַבּוֹת
 כז הָעָרֹו בַּעֲדָנוּ אֶת־נַפְשָׁם בְּסִכָּנוֹת הַקְּשׁוֹת בְּיוֹתֵר: וְעַתָּה הִסֵּר הַתִּירוֹ
 אֶת־זִקְרֵהֶם הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הָאֲנָשִׁים אֲסוּרִים בָּהֶם בְּאֵין מִשְׁפָּט
 וְשִׁלְחוּם אִישׁ לְמִקְוֵמוֹ בְּשָׁלוֹם וּבִקְשָׁתָם מִהֶם אֶת־הַסְּלִיחָה עַל־כָּל־
 כח הַנַּעֲשָׂה לָהֶם: שְׁלַח־יָגָא לְחַפְשִׁי אֶת־בְּנֵי אֵל שְׂרִי שְׁבַשְׁמַיִם אֵל חֵי
 אֲשֶׁר יִסֹּר אֶת־הַמַּלְכוּת מִסֹּד כְּבוֹד לֹא יִמּוּט מִימֵי אֲבוֹתֵינוּ וְעַד־
 כט הַיּוֹם הַזֶּה: כֹּה דִבֵּר וּבְרַנֵּעַ הִתְּרֹו וַיִּבְרְכוּ אֶת־הָאֵל הַקְּדוֹשׁ מוֹשִׁיעֵם
 כִּי נִצְלוּ בַּפַּעַם מִן־הַמָּוֶת:

ל וְהַמֶּלֶךְ שָׁב הָעִירָה וַיִּקְרָא אֵלָיו אֶת שְׂרֵי־הַמַּסִּים וַיַּצְהֵרוּ לְהַמְצִיא
 לַיהוּדִים זֵן וְכָל־צָרְכֵי מִשְׁתֵּה שְׂבָעַת יָמִים יַעַן אֲשֶׁר נִמְרָ אָמַר כִּי
 בַּעֲצָם הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִתְּעַדְדוּ שָׁם לְאִידִם יַחֲנוּ חַג וַיִּשְׁוֹעַתָּם בְּרָנָה
 לא וּבִשְׁמִחָה: וְהֵם אֲשֶׁר הָיוּ מִשְׁפָּלִים וְקְרוֹבוֹים לְשֹׂאוֹל וּבִמְעַט שָׁגְדוּ
 שָׁמָּה יַעֲרְכוּ מִשְׁתֵּה־יִשׁוּעוֹת פֶּחַת אֲנֻקְת־מָוֶת וַצַּעֲקָה וּמִלְּאֵי שְׁמִחָה

לב וַיֵּל וּבָלוּ עִם חֲבֵרֵיהֶם בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר הִכִּינוּ לָהֶם אִיר וְקָבֵר: וַתְּחַלּוּ
 כבי וַצַּעֲקָה מְרָה וְנִשְׁאוּ שִׁירַת אֲבוֹתָם וַנִּתְּנוּ שָׁבַח לְאֵל מוֹשִׁיעַ
 וְיִשְׂרָאֵל עוֹשֶׂה כָּל־אֵת וַתַּחַת כְּבִי וְקִנְיָה נִצְאוּ בַּמְּחֻלּוֹת וּבִשְׁמִחָת
 לג וַיִּשְׁוֹעַתָּם: וְהַמֶּלֶךְ גַּם־הוּא עָשָׂה מִשְׁתֵּה גְדוֹל לְזָכַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
 לד וַיִּרְבַּ כָּל־הַעַת לַהוֹדוֹת לַשָּׁמַיִם עַל־הַיִּשׁוּעָה הַבָּאָה לָהֶם פֶּתָאִם:
 לו וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שִׁבְרוּ לָהֶם לְהַשְׁמֵד וּלְהַיּוֹת שָׂרָף לַעֲוֹף הַשָּׁמַיִם
 וְאֲשֶׁר הִכִּינוּ בְּשִׁמְחָה אֶת־רִשְׁמֵיתָם גִּאֲחֹו מְרָה כִּי הִעֲטוּ עֲלֵיהֶם
 לה בּוֹשָׁה וְלִהֲב קִנְיָתָם כָּל־הַ כְּבָה: וְהַיְּהוּדִים עָשׂוּ אֶת־הַמְּחֻלּוֹת אֲשֶׁר
 לו עָזּוּ עֲלֵיהֶם כַּאֲשֶׁר אָמְרָנוּ בְּשִׁמְחָה וַיֵּל וּבָלוּ אֶת־הַיָּמִים בְּשִׁירֵי
 תוֹרָה וּבִמְזֻמְרֵי תְהִלִּים: וַיִּשְׁיִמוּ אֶת־הַדְּבָר לְחֹק לְקַנֵּם אוֹתוֹ
 עֲלֵיהֶם בְּכָל־מִשְׁבּוֹתֵיהֶם לְדִרוֹתָם וַיִּקְבְּעוּ אֶת־הַיָּמִים הָאֵלֶּה לְחַג לֹא
 לְשִׁכְרוֹן וּלְהוֹלִלּוֹת כִּי אִם לְכְבוֹד הַתִּשְׁוֹעָה אֲשֶׁר בָּאָה לָהֶם מֵאֵלֵהִי
 15-19 הַשָּׁמַיִם: וַיִּבְקְשׂוּ מֵאֵת הַמֶּלֶךְ לְשַׁלְּחָם אִישׁ לְמִקְוֵמוֹ: וַיְמִי פִקְדָתָם
 אֲשֶׁר הִתְּפַקְדּוּ הָיוּ מִיּוֹם הַעֲשָׂרִים וַחֲמִשָּׁה לַחֹדֶשׁ בַּחוּץ וְעַד הַרְבִּיעִי
 לַחֹדֶשׁ אַפְּסִי אַרְבָּעִים יוֹם וְהַיָּמִים אֲשֶׁר בָּהֶם אָמְרוּ לְאַבְדָּם הֵם
 מִיּוֹם הַתְּמִשִּׁי לַחֹדֶשׁ אַפְּסִי וְעַד־יוֹם הַשְּׁבִיעִי בּוֹ שְׁלֹשֶׁת יָמִים:
 25 וּבַיָּמִים הָהֵם הִסְלִיא אֲדוֹן הַכֹּל אֶת־חֲסִידוֹ וַיַּצִּילֵם כָּל־כֶּלֶם יַחַד וַיִּשְׁיִבֵם
 מ לְבִטָּח: וַיּוֹסִיפוּ עוֹד לְשַׁמַּח עַד יוֹם הָאַרְבָּעָה עָשָׂר וְכָל־הַדְּבָרִים
 אֲשֶׁר לְמִשְׁתֵּה וְלִשְׁמִחָה נִתְּנוּ לָהֶם מֵאֵת הַמֶּלֶךְ וּבַיּוֹם הַהוּא בִקְשׂוּ
 כא לְלֶכֶת [לְדָרְבָּם]: וַיַּעַשׂ הַמֶּלֶךְ אֶת־בְּקִשָּׁתָם וַיִּכְתַּב עֲלֵיהֶם אֶת־הַכְּתָב
 הַזֶּה אֶל־שְׂרֵי הַמְּדִינּוֹת וַיִּבַּע אֶת־חֻפְצוֹ בְּרַחֲבֵי־לֵב:

ז תִּלְמִי פִילוֹסְטוֹר אֶל־שְׂרֵי הַצָּבָא אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶל־כָּל־
 ב הַפְּקִידִים אֲשֶׁר עַל־הַעֲנָנִים שְׁלוֹם וּבְרִיאוֹת: גַּם־אֲנַחְנוּ וְגַם־בְּנֵינוּ
 ג בְּרִיאִים בַּעֲזֹרַת הָאֵל הַגָּדוֹל בְּמַעֲשֵׂינוּ בְּחַפְצָנוּ: אֲחֵדִים מִרְעֵינוּ הָיוּ
 מִסִּיתִים אוֹתָנוּ בָּרַע לְבָבָם לְאַסֹּף אֶת־כָּל־יְהוּדִים אֲשֶׁר בְּמִלְכוּתֵנוּ
 אֶל־מָקוֹם אֶחָד וּלְהַשְׁפֵּט עִמָּהֶם מִשְׁפָּטִים אַכְזָרִים כַּעֲס־מִוְרָדִים
 ד בְּמִלְכוּת: בְּאַמְרָם אִם־לֹא נַעֲשֶׂה כְּזֹאת לֹא תִקּוּם מִלְכוּתֵנוּ לְעוֹלָם

שְׁכוֹנֵתוֹ: שִׁירִים עֲבָרִים עֲמִיִּים שֶׁהֵם רוֹחוּסִים בְּאוֹמָה. — וַיִּשְׁיִמוּ אֶת הַדְּבָר לְחֹק. חג
 זה לא נשאר לו זכר במקום אחר, ונראה שבעיקרו לא נשמר החג אלא במצרים. — פ. ח. ו. ה. החדש
 המצרי השלישי לימי האביב. ראש החדש חל בכ"ו באפריל. — א. פ. פ. החדש המצרי
 השלישי לימי האביב. ראש החדש חל בכ"ה ביוני. לפי חשבון המצרים היה בכל חדש ל'
 יום, ולפיכך מיום כ"ה בפחון ועד ד' באפסי — ארבעים יום. —

לו
 לה

כד הַעֲרִיצִים. כְּלוֹ פְּרִיצֵי עוֹלָם שֶׁשֶׁמֶם הִגִּיעַ אֵלֵינוּ. — וְתִחַסְּפוּ בְּקִרְבְּכֶם דְּבָרִים. עַל
 כט דֶּרֶךְ מִלִּיב יִזְמוּ: וַיִּחַסְּפוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל דְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא כָן. — לֹאֵל הַקְּדוֹשׁ. ὁ ἅγιος Θεός.
 לב אוֹלִי הוּא תִרְגוּם יוֹנִי שֶׁל הַשֵּׁם הַשְּׁגוּר הַקְּדוֹשׁ כְּרוּךְ הוּא. — שִׁירַת אֲבוֹתָם. נִרְאָה

ה בגלל השנאה אשר הם הוגים לכל־העמים: ונביאום אסורים בזקום
 פּעֻבִּים או גם־מְזֻדְרִים וכלי כל־משפט וחק־דָּבָר בקשו להמיתם
 ונענו אותם עני קשה יותר מדרך השבתיים: ונצטנו הראינו אותם
 קשה בגלל זה ובהיותנו עושים בדתמים עם־כל־הָאָדָם השֹׂאֲרָנוּ
 אותם בחיים בחסדנו ובדעתנו אל־נכון כי אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם מִנּוּ
 ליהודים תמיד בהלחמנו את־מלחמותיהם בָּאֵב בער בניו: ובשומנו
 לב אל־הַיְדוּת ואל־אמונת החסד שהם הוגים לנו ולאבותינו
 שלחננו לחפשי מכל־משפט שהתעורר עליהם: ונצו כל־איש
 מהם לשוב למקומו ואל־יפגע בהם איש לרעה בכל־מקומות
 מדינתנו ואל־יִשָּׂא עליהם חרפה על־כל־המוצאות אותם לא בצדק:
 וידוע תדעו כי אם נעורר עליהם דָּבָר רע או נציק להם בדבר
 מה לא בן־אָדָם כי אם אֶדוֹן הַכָּל בעל־הַכָּחַל אל עליון הוא ונקם
 בנו על־הנעשה בכל־דרך ובכל־עת ולא נמלט ממנו לעולם שלום:
 ויהי כֹּאשֶׁר קָבְלוּ אֶת־הָאֲנָת הַזֹּאת לֹא הִבְהִילוּ למהר את־
 צאתם כי אם בקשו עוד מאת המלך כי כל־בְּנֵי עַם הַיְּהוּדִים
 אֲשֶׁר סָרוּ מֵאֲחֵרֵי הָאֱלֹהִים הַקְדוֹשׁ ויעברו את־תורת יי ועָשׂוּ עַל־
 יְדֵיהֶם בְּגִמּוּל מַעֲשֵׂיהֶם: בְּאִמְרָם כִּלְיָהוּבָרִים אֶת־מִצְוֹת הָאֱלֹהִים
 לְמַעַן בָּרָסָם לְעוֹלָם לֹא יִהְיוּ נֶאֱמָנִים אֵת לְמִצְוֹת הַמֶּלֶךְ: וְהוּא
 בְּהִבְיָנוּ כִּי בֶן דָּבָר וּבְהִלָּלוּ אוֹתָם הַשְׁלִיטָם שְׁלִמּוֹן מֶלֶךְ לְהַשְׁמִיד
 גִּלּוֹי וּבְלִי רִשְׁיוֹן־מַלְכוּת וּבְקִדְהָ כֹּל־אֲשֶׁר עָבְרוּ תוֹרַת אֱלֹהִים
 בְּכָל־מְקוֹמוֹת מַלְכוּתוֹ: וּבְקִבְלָם אֶת־דָּבָרֵינוּ בְּמַחֲוֵי כַּסִּים כְּרָאוּ
 הָרִיעוּ הַבְּהִימִים וְכִלְיָהֶם הִלְלוּהָ וַיֵּצְאוּ מִלִּפְנֵי בְשִׁמְחָה: וְכֹל־אִישׁ
 מִן־הַשָּׂמַיִם בְּבִנְיָעָם אֲשֶׁר פָּגְשׁוּ בְּדֶרֶךְ עֲנָשׁוֹ וַיִּתְּשׁוּהוּ וַיַּעֲזֶהוּ:
 טו וַיִּתְּשׁוּ בַיּוֹם הַהוּא יוֹתֵר מִשָּׁלֹשׁ מֵאוֹת אִישׁ וַיִּבְדִּילוּ אֶת־הַשָּׂמַיִם
 טז מִמַּשְׁתֵּיהֶם אֲשֶׁר עָרְכוּ בְשִׁמְחָה: וְהָמָּה הַדְּבָקִים בָּאֱלֹהִים נִסְדַּעַד
 מוֹתָם וְאֲשֶׁר קָבְלוּ עֲלֵיהֶם אֶת־עַנְג הַיְשׁוּעָה וַיֵּצְאוּ מִן־הָעִיר וְעַל־
 רָאשֵׁיהֶם עֲטוֹת כִּלְיָפָרְתִי בִשֵּׁם לְמִינֵיהֶם וּבְפִיהֶם קוֹל שִׁמְחָה

ה יותר מדרך השכותים. השכותים (Σκῦθαι, באשורית הם נקראים Gimirrai
 בני גמר, ברא' י' ב') היו מפורסמים באכזריותם, שהיו מקלפים עור הקדקד מפגרי אויביהם
 יא שנפלו במלחמה (ע' הירודוטוס ד' ס"ד, והשוה מק"ב ד' מ"ז). — לשם כרסם. לשם פרנסה. —
 יג—יז הריעו הללויה. גראה שהללויה היה לשון קריאה בשעת שמחה. — תלמאים. עיר זו

וההללות ומזמורי תודה לאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם חַי עוֹלָמִים בַּעַל יְשׁוּעָה
 יִשְׂרָאֵל:

יז וַיָּבֹאוּ אֶל־תְּלָמָאִים הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נִקְרָא בֶן נֶעַן הוּא צוֹמָם
 וְרָדִים וַיִּנְחֻ שֵׁם שְׁבַעַת יָמִים בְּרִצּוֹן כָּלָם בְּסֶרֶם תַּפְלִיג הָאֲנָה:
 יח וַיַּעֲשׂוּ שֵׁם מַשְׁתַּחֲוִיאוֹת כִּי גָדַל עֲלֵיהֶם חֶסֶד הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר אָנָּה
 יט לַתֵּת לְאִישׁ וְאִישׁ מֵהֶם דִּי צָרְכוּ וּמֵאֲכָלוּ עַד־בּוֹאוֹ אֶל־בֵּיתוֹ: וַיְהִי
 כ אֲשֶׁר בָּאוּ בְּשָׁלוֹם עַד־קֶצֶה מִקְצֵיהֶם בְּתוֹדוֹת כְּרָאוּ נִמְרוּ נִסְשָׁם
 כ לָקִים אֶת־הַיָּמִים הָהֵם בַּיּוֹם חַג כִּלְיָמִי חֲנִיָּה: וַיִּקְתְּבוּם בְּיָמִים
 קְדוֹשִׁים עַל־עֲמֹד וַיִּקְדְּשׁוּ מָקוֹם לְתַפְלָה בְּמָקוֹם אֲשֶׁר חָנְנוּ אֶת־
 חָנָם וַיַּעֲבְרוּ בְּטַח חֲפָשִׁים וּמִלְאֵי שִׁמְחָה וַיִּבְכְּלוּ בְּשָׁלוֹם בְּמִשְׁכָּנָם
 כב בַּיָּבֶשֶׁה וּבָנִים וּבְנָהָר לְפִי בְקִדְת הַמֶּלֶךְ אִישׁ לְאַרְצוֹ כִּי גָדַל עָרְפָם
 כא מֵאֲשֶׁר לְפָנִים בְּעֵינֵי צְרִיָּה: וַיֵּשְׂאוּ כְבוֹד וִיקָר וְאִישׁ לֹא נָנַע בְּכָל־
 כב רְבוּשָׁם: וּלְקָלָם הוֹשֵׁב כִּלְיָבּוּשָׁם לְפִי הַרְשִׁימָה וְכֹל־אֲשֶׁר נִמְצָא־
 בְּיָדוֹ מִרְבוּשָׁם הָשִׁיב מֵרַב יִרְאַה כִּי הִגְדִּיל אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת
 לִישׁוּעָתָם:

כג בְּרוּךְ גּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם וָעַד אָמֵן:

איננה תלמאים העיר הגדולה הקרובה לעיר תיבי (Θῆβαι), אלא עיר אחרת, והיא מקום
 עיגון האניות במדינת איסינואיטיס, היושבת על מי נחל יוסף ושמה עכשיו אל־להוק, ואותו
 מקום צומח ורדים (ע' Ptolemaios, IV, 5, 57). — יען הוא צומח ורדים. ῥόδον.
 ואיי תאר זה ידוע ממקום אחר.

כדעת אחדים – מן הנמנע הוא שלא היה איזה רמז בדבריו למאורע גדול כזה בחיי העם. יהודי לאומי חדור אמונה בתורת ישראל מסביר הוא האלמוני לקהל שומעיו את קדושת תורת משה בראיות מתוך קורות העם בעבר לא רחוק ומציג כדוגמה של מסירות נפש בעד העם ותורתו את אלעזר הכהן והאם ושבעת בניה.

הנאום הוא בנוסח התקופה ההיא: מניח הוא הנחה פילוסופית והולך ומבאר אותה ומהדק את מסקנותיו במאורע היסטורי. הואיל ולא העובדה ההיסטורית היתה עיקרו של הנואם הלכך לא דק בדבריו והלידורוס באפולוניוס נתחלף לו. המקורות שמהם שאב המחבר היו קסון מקוריני או ספר מקבים ב'. גם בתיאורו הכולט של עיגויי הקדושים הוא בן זמנו. הקירקוס תנך את הדורות ההם למצוא סיפוק במחזות אנשים מעונים ותיאור העיגויים לא עורר אצל השומעים או הקוראים רגש של בחילה כמו אצל בן זמנו. גם התיאורים של עיגויי הקדושים הנוצרים הם בנוסח זה.

ג. קצת ביבליוגרפיה.

הספר נכתב יוונית ותורגם פעמים אחדות לרומית ולסורית, ובזמן האחרון גם לשפות שונות. הוצאה מדויקת אין עדיין. ההוצאה הטובה ביותר היא כעת זו של Swete, והוצאה זו וגם התרגום הלטיני הנמצא בהוצאת Havercamp לספריו של יוספוס היו לפני בשעת התרגום. השתמשתי גם בתרגום הגרמני של Deissmann.

שאר הספרות רשומה אצל 1) Schuerer, Geschichte des jud. Volkes, III 526–528

2) Pauly—Wissowa, R. E. XIV, 800–803 (Heinemann).

על אלה יש להוסיף:

Heinemann, Poseidonios metaphys. Schriften 1921, I 154–159.

מילכין, חנה ושבעת בניה, מזרח ומערב, כרך ג' 194–199.

מקבים ד

מבוא

א. שם הספר.

השם הקדום של הספר הוא (לפי הכ"י האלכסנדרי והסינאי והויניצי) Μακκαβαίων δ' (=מקבים ד'). הספר נקרא בשם זה מפני שהכנסיה הנוצרית מעריצה את אלעזר וחנה ושבעת בניה ומכנה אותם בשם המקבים הקדושים, שפרוטטיפוס של קדושים המוסרים את נפשם על קידוש השם עוד מלפני צמיחת הנצרות הם לה. ומסורת רווחת היתה להם שמקום עינויים של הקדושים ההם לא בירושלים אלא באנטיוכיה היתה, ובאנטיוכיה היתה בסיליקה שבה נשמרו עצמותיהם (ע' מק"ב בפי' ד' א'). ולפי מסורת של הכנסיה הביזנטית אלעזר בעלה של חנה היה. אבל קרוב לודאי שמעיקרו היה שם הספר לפי תכנון: περί αὐτοκρατόρος λογισμοῦ (=על שלטון התבונה). בשם זה נקרא הספר אצל יוספוס פלאביוס, שאליו היה מיוחס, וכן הוא נזכר אצל אבות הכנסיה הנוצרית סוידס, הירונימוס ואבסיביוס.

ועוד הוא מופיע בכמה מהדורות של כתבי יוספוס בשם περί σώφρονος λόγου, ואף בשם εἰς τοὺς Μακκαβαίους βιβλίον Ἰωσήπου εἰς τοὺς Μακκαβαίους λόγος.

ב. הכותב זמנו ומקומו.

הכותב היה יהודי היליניסטי שידע את הספרות היוונית והיה נוטה לשיטת הסטואה ויחד עם זה ידע את התורה והנביאים והיה בקי בדברות הפרושים. אבל לפעמים מבאר הוא גם באופן אליגורי בדרך חכמי הסטואה והמשכילים האלכסנדריים. ככה מבאר הוא (ח' י"ח) את הנחש כמפתח בתולות, פירוש שנמצא גם אצל פילון על בריאת העולם (בתרגום העברי עמוד 60). ביחוד מושפע הוא מפוסידוניוס עד כמה שעיקרי הסטואה אינם מתנגדים לחוקי התורה. ולחפך, את ארבע המדות הטובות של הסטואה: בינה, צדק, גבורה וכיבוש היצר מוצא הוא בתורת היהדות המיטיבה לחנך את הרצון, ולכן החובה לקיים מצוות התורה לכל פרטיהן ודקדוקיהן. שמו של הכותב אינו ידוע. אמת, אחדים מאבות הכנסיה מיהסים את הספר הזה ליוספוס פלאביוס, אבל כבר הוכיחו החקירות שאי אפשר שיוספוס יהיה המחבר. מהמלים ὡς περ εἰωθα ποιεῖν (י"ב א') יוצא שהיה דורש ברבים, וגם הספר הזה הוא נאום שנשא בחגיגת חנוכה — τοῦτον τὸν καιρὸν (י' א') — מחוץ לכתלי בית הכנסת, שהרי בבית הכנסת היה דרך הדורשים להניח כיסוד לדבריהם פסוק מן התורה או מן הנביאים, ולא הנחה פילוסופית. הנאום הוא כולו חילוני יותר מדי. המקום בלתי ידוע. ברור שהנאום מדבר לפני קהל שומעים ששפתם יוונית. אם כן, לא בארץ ישראל, שבארץ ישראל בימים ההם היתה אמנם השפה היוונית שגורה בפי חלק מיושביה, אבל עיקר דיבורם היתה השפה העברית. לפיכך יש לשער שמקום הנאום היה מצרים או אסיה הקטנה או אי מאי יוון. שלל הציורים הרבים מתנועת הים וגליו ומשבריו שהשתמש בהם הנואם מוכיחים שהוא ושומעיו חיו בקרבת הים. זמנו הוא כנראה המאה שלפני חורבן הבית, שאילו חי אחרי החורבן

אמם בזמן הנה עבד הטוב והנפח ועבד הכבוד שזכו לו אאשר אותם: כי הם נערצים לא לבד מאת כל-בני האדם בגלל גבורתם וסבלנותם כי גם ממעניהם והיו הגורמים לפריקת על הערצות מעל-עמם בנצחם את-העריץ בלח סבלנותם ככה שעל-ידם מורה ארץ המולדת: אכל עוד מעט תהנה-לי ההודמנות לדבר על-אדות זה בתחלי בהנחה העקרית כדרכי לעשות וקכה אעבר להתבונן באנשים האלה בתתי כבוד לאל תיודע-פל:

ג. נחקר אפוא אם-התבונה היא שלטת ויחידה על-הנוצרים: ונבדיל מה-היא תבונה ומה-יצר וכמה סוגים של-נוצרים ואם-התבונה מושלת על-כל-אלה: תבונה היא בינה אשר יחד עם-הנים ושרים בחרה לה את-למוד ההקמה: חכמה היא דעת מעשי אלהים ובני-אדם וסבותיהם: וזהו ההשכל היוצא מהתורה אשר בעזרתה לומדים אנחנו את-עניני אלהים בדרך הגונה ואת-עניני בני האדם בדרך מועילה: את-סוגי החכמה מציגים התבוננות ואדק וגבורה וישוב-דעת: החשובה בכלם היא ההתבוננות אשר בבחנה שולטת התבונה על-הנוצרים: נטעי הנוצרים הם שנים הכוללים הכל ההנאה והצער שניהם צומחים גם-סביב לנשמה: והנה מסביב להנאה ולצער נמצאים בני-לונה רבים מהנוצרים: כג-לפני ההנאה נמצאת הפאנה ואחרי ההנאה השמחה: לפני הצער הפחד ואחרי הצער התונה: יצר משתף להנאה ולצער הוא הכעס אם-מרניש האדם. קשהוא בא עליו: במהות ההנאה נמצאת גם התבונה המשתתפת ביותר רבת הצורות בין הנוצרים כלם: אשר לנשמה והירות ואהבת פסח ורדיפת כבוד ותשוקת נצחון וצרות-כז-עין: אשר לגוף נרגנות וזוללות ואכילה לו לעצמו: והנה כמו שההנאה והצער הם שני צמחים של הגוף והנפש ככה רבים הם גם-היונקות של הנוצרים האלה: את-אלה הנגנת הכוללת התבונה

יא אצל הירודוטוס א' ל'. אבל היהודי מתפלל ל"חיים של כבוד". - טהרה. מעבודה זרה (ע' גם י"ז כ"א). - בתתי כבוד. δόξαν δούου - לשון עברי! - בעיקרו נמצא רעיון זה אף בקה"ר ה' א': הרשעים ברשות לבם, שנאמר ויאמר עשו בלבו וברא' כ"ז מ"א, ויאמר ירבעם בלבו ומלא' י"ב כ"ו, אבל הצדיקים לבם ברשותם, דכתיב וחנה היא מדברת על-לבה ושא' א' יג, ויאמר דוד אל לבו ושא' כ"ז א'. דומין לבוראם, שנאמר ויאמר ה' אל לבו וברא' ח' כ"א. -

מקבים ד

א. ברצוני לשאת דבר פילוסופי אמתי אס-שולטת בלח עצמה התבונה המלאה (יראת האלהים) על-הנוצרים) ובדעתי לנעץ להם אל-נכון שתשימו לבכם לדברי הפילוסופיה הזאת: הלא גם הכרחי הוא שגבין איש ואיש את-הנאום הנה מפני שתכנו שבה למדה הטובה ביותר פונתי לבינה: וככן אם-התבונה נראית להיות שלטת על-הנוצרים הכוללות והחמוד המקבים ליושב הדעת: מכל שכן היא נראית למשל גם על-הנוצרים המונעים את-הצדק כמו המרמה ועל-הנוצרים המונעים את-הגבורה כמו הכעס והפחד והתלאה: אף זה יאמרו אולי אחרים אם-התבונה שולטת על-הנוצרים מדוע אינה מושלת על-השכחה ועל-הסכלות מנשים הם לדבר דברי צחוק: יען התבונה אינה מושלת על-הנוצרים שלה כי אם-על-אלה המתנגדים לצדק ולגבורה וליושב דעת ולבינה ועל-אלה לא באפן שהוא מכלה אותם רק ככה שאינה נכנעת להם: והנה ברצונות מראיות שונות בגרי להראות להם שהשליטה היותר על-הנוצרים היא התבונה המלאה ויראת-האלהים: ביחוד אוכיח זאת מהגבורה הנאצלה של האנשים אלעזר ושבעת האחים והאם של-אלה שמתו בעד שלמות המדות: יען כי כל-אלה בבשטם בנפשות עדי-מותם הוכיחו כי הרבה שולטת התבונה על-הנוצרים: על-המדות הטובות האלה מוטל עלי לשבח את-האנשים אשר מתו יחד עם-

א. מהותה של גבורה זו מבוארת לקמן ה' כ"ג, שטובלים אנחנו כל סבל בנפש חפצה. - כוונתו של הכתוב: אם התבונה מנצחת את יצרי הרגש, ודאי תנצח את יצרי השכל. כאן נלחמת מחשבה במחשבה, שם מחשבה ברגש. - בעת שתכמי הסטואה דרשו השמדת היצרים, ואחרים, כגון סניקה, דרשו רק החלשתם, הולך הכותב בדעת רז"ל (יומא ס"ט ב'): כחלינתו לעיניה ושבקוהו. - שהשליטה היחידה. αὐτοκρατορία. השוה פילון (על בריאת העולם ל'): והתבונה ההגמון של כל הנשמה. - בזמן הזה. בימי חנוכה (ע' מבוא). - שזכו לו. אחר מותם. רעיון יווני הוא (השוה דברי סולון לקרוסוס על מותו של טילוס

מנקה סביב וגזומת ועושפת ומשקה ומטה את-המים מהם ומצרפת
 ל את-סבך המדות והנצרים: וען כי התבונה היא המרריקה של-
 המדות הטובות אכל השלמת התיקנה על הנצרים
 והנה לראשונה עלידי התבוננות במעשים העומדים לשמן
 לישו-הדעת תבירו שהתבונה היא בכלם עצמה שלמת על-הנצרים:
 5א-5ב ושוב-הדעת הוא אפוא מושל ויחדי על-התאזות: והתאזות מהן
 5ג נפשויות ומהן גופניות וברור שעל-שתיקה שולמת התבונה: אם לא
 אפוא איבדה נמשכים אנהנו אל-המאכלים האסורים ובורחים
 מהמענונים הברוכים בהם האידאות מפני שבכל התבונה להתגבר
 5ד על-הכסופים אני לעצמי חושב זאת: ובכן אפ-כי מתאווים אנהנו
 לשרץ המים ולצפרים ולבעלי ארבע רגלים נמנעים אנהנו ממאכלים
 5ה שונים האסורים לנו לפי התורה בכלם שלטון התבונה: וען שמים
 אנהנו לנגד עינינו את-הבסוף שהטה עלידי השכל המתון וכל-
 רגשות הנוף השתקו עלידי התבונה:
 ב ומה יש להתפלא אם-תאזות הנפש להתמזגות עם הנפי
 ב הולכות וקהות: אכן בגלל זה מהלל יוסף המתון על-אשר בכלם
 ג התבונה התגבר על-תאווה הבשרים: וען בדידותו צעיר וכלם
 ד עלומיו לבא אל-אשה השבים בתבונתו את-שלל-הבת הנצרים: ברור
 שהתבונה מתגברת לא לבד על-שלל-הבת תאווה הבשרים כירגם
 ה על כל-תאווה: אכן אומרת התורה לא תחמד אשת רעה ולא כל
 ו אשר לרעה: בזה שהתורה היא האומרת לנו שלא לחמד אוכית
 לבם על-אחת כמה וכמה שבכלם התבונה לשלם על-תאווה כמו
 על-הנצרים המעקבים את-התבונה:
 ז כי באיזה אופן יכל האיש שהוא לפי הרגלו אוהב לאכל רק
 הוא לבדו וזולל וסובא להתמנהג לשוב אם לא-יגלוי שהתבונה
 ח היא נכרת הנצרים: אדם המסדר את-חניו לפי-התורה אם גם-
 והנה אוהב בסוף בובש מיד את-דרוהו ומלנה לעניים בלי נשך
 ט וכאשר קרבה שנת השבע משמיט את-המלנה: ולו גם-יהיה כלי

ב
ה
ט
י
יוסף המתון. יוסף בן יעקב אבינו. — הכותב מביא שמות כ' י"ז, תחלת הפסוק
 וסופו, על פי תרגום הע' — בלי נשך. השוה שמות כ"ב כ"ה, ויק' כ"ה ל"ה-ל"ז, דב' כ"ג
 כ' — משמיט את-המלוה. דב' ט"ז א'. — אחרי הבצירה. ע' ויק' י"ט י"ט. — כוונתו:
 אם יאמר האב לעבור על המצוות לא ישמע לו. וכן דרשו רז"ל (יבמות ה' ב'): יכול אמר

בזכות התבונה מושלת עקיו התורה ולא ילקט את-התבונה בשדות
 אחרים הקציר ולא יאסף את-פרט הפרטים אחרים הקציר:
 גם-בענונים אחרים יש להפיר שהתבונה היא השלמת על-
 הנצרים וען כי התורה שלמת גם על-החבה להורים ואינה מפקירה
 את-המדות הטובות בגללם: והיא שולמת גם על-החבה לאשה
 על-הטא היא מוכיחה אותה: גם מושלת היא על-אחבת הנלדים
 על-דרךם הרעה מנפרת היא אותם: גם מושלת היא על-חבת
 האוהבים בעד עול מוכיחה היא אותם: ואל תחשבו שזה דבר
 קשה להאמין הלא גם על-השנאה אל-האויב יכולה התבונה לשלם
 בכלם התורה שלא נכרת את-עצי הפרי של-האויבים לעזר לתועה
 משל האויבים (ולחקים) (יחד אתם) את-המקום הרובצת תחת
 משאח:
 גם על-הנצרים הנפסים ביותר נראית התבונה לשלם על-תאווה
 השדרה ועל-הרדיפה (אחרים הפרסום הנכבד) ושהירות והשתענות
 והרכילות: כי הבינה המתונה דוחה את כל-הנצרים הרעים האלה
 כמו גם את-הכעס כי גם עליו שולמת היא: ובאמת משה בכעסו
 על-דתו ואיבד לא פשל נגדם בשעת כעסו כי אם-בתבונה כבש
 את-כעסו: כי ביכלת הבינה המתונה כמו שאמרתי להלחם על-
 הנצרים ולנצחם ואלה מהם להטות לשוניה ואלה מהם לרבא:
 בגלל מה האשים אבינו החכם השלם יעקב את-האנשים
 אשר עם-שמעון ולוי על אשר-הרגו לא-בתבונה אמה שלמה
 בשכם באמרן ארור אפם: אלו יכולה התבונה לשלם על
 הרגשות לא הנה אומר בן: כי כאשר ברא אלהים את-האדם
 כב נטע סביבו את-הנצרים ואת החרגלים: ואז כבר המליך על-כלם
 כג את-הבינה המנהיגה הנעלה בעזרת החושים: וזמן לאדם את-
 התורה אשר אם-יתנה על-פיה ימליך ממלכה שבה ושוב-דעת ואדק
 וטוב-לב וגבורה:

לוא אביו היטמא, או שאמר לו אל תחזור, יכול ישמע לו, ת"ל איש אמו ואביו תיראו ואת
 שבתותי תשמרו, — כלכם חייבים בכבודי. — על דרכם הרעה. כוונתו לבן סורר ומורה
 (דב' כ"א י"ח). — מוכיחה היא אותם. השוה ויק' י"ט ט"ז הוכח תוכיח את-עמיתך. —
 יד-י שלא נכרת. דב' כ' י"ט. — תחת משאח. שמות כ"ג ד-ה'. — כבש את-כעסו. ע'
 יט במד' ט"ז. — ארור אפם. ברא' ל"ד כ"ה, מ"ט ז'.

כד ויבן איך זה ישאל אולי השואל אם התבונה שולטת על
הנצרים מדוע אינה מושלת על השקפה ועל הסבלות:
ג ענין מצחיק בלו הוא אשר לתבונה ענין ברור שהתבונה
ב אינה שולטת על הנצרים שלה בראש על הנפגעים: בכה אין איש
מכם וכל לשרש את התבונה וכלה לגרם לא להיות
ג משעבד לתאנה: איש מכם איננו וכל לשרש את הפעם מתוך
ד נפשו אבל אפשר לרפא את הפעם: אין איש מכם וכל לשרש
את רע הלב אבל לבתי יפגע פתח רע הלב וכלה התבונה
ה לעזר במלחמה: ענין עוקרת את הנצרים כי אם
מתנגדת להם:
ו את הענין אפשר לברר היטב מהמספר על דבר הצמא של
ז המלך דוד: כי כאשר השתער פעם דוד במשך יום שלם על-
ח הפלשתים והמית רבים מהם בעזרת אנשי צבא מעמו: וקבוא הערב
הלך מויע וענה מאד אל-אחל המלך אשר מסביב-לו הנה כל-הצבא
ט של אבותינו: והנה האחרים בלם עסקו בארחתם: והמלך אף
כיהנה צמא מאד והמענות עשירים בזמנים לא וכל לרות את
יא צמאו מהם: ואינו תאנה ללא-הניון למים הנמצאים אצל האויבים
התנברה עליו ויבשה את-גרונו ושרפה אותו עד בלות-פחותיו:
יב ולכן ענין הצמא מאד נושאי המננים על-תאנה המלך שמו שני
צעירים אנשי צבא גבורי-כח בהעריכם את-תאנות-המלך את כל-
נשקם עליהם ולקחו כד בידיהם ועברו לעבר סוללות האויבים:
יג ונעלמים מעיני שומרי השערים עברו וחפשו בכל-מתנה האויבים:
יד ומלא-עז גלו את-המען ושאו מתוכו את-השקוי בשביל המלך:
טו והוא אף ביד-נחרו עצמותיו מצמא שקל בדעתו מה אומה הספנה
טז בשביל הנפש בהעלותו על-לבו ששקול השקוי הנה כדם: לכן
יז אחרי הציגו את-התבונה בנגד התאנה הסוף המשקה לפני האלהים:
יח כי ביד השכל המתון לנצח את-לחץ הנצרים ולהשקיט את-הראש
של-הקמדת החיים: ולדבא את יסורי הנזף אף אם-יהיו למעלה

כד לפסוק כ"ד ע' א' ה' -
ג הפלשתים. ἀλλόφυλοι (=לועזים, נכרים), והוא כינוי לפלשתים בתרגום הע' למן
טו ס' שופטים ואילך. - לפסוק ט"ז השוה ש"ב כ"ג י"ג-י"ז, דה"א י"א ט"ו-י"ט. -

מבחי-הסבל ולקעט בעזרת המדות הטובות והנפשות של-התבונה
בהשתלשלות כל-הנצרים בלן:
י ויבן קוראת לנו השעה לספר את-ספור ההסמכות של-
התבונה המתונה:
כ בהיות עוד שלום ושלנה לאבותינו עקב החקים הטובים
וכיו בטוב עד-שסלקום ניקנור המלך באסנה גם קצב להם כסף
כא ומיל העבודה במקדש וגם אשר את-חקת המדינה שלהם: והנה
הפריעו אוהבי תמורות אחרים את-האחרות בקללית אבל גם-
עליהם עברו צרות שונות ורבות:
ד כי הנה איש אחד ושמעון שמו שהנה שונא בעניני המדינה,
לחנה אשר שמש בימים ההם בכהנה גדולה לכל-ימי חיו והנה
איש טוב ונשר וכאשר הלשין עליו בדרך-ים שונות ולא עלה
בירו להרע לו בגלל העם ויצא ויברח לבגד במולדתו: וקבואו
ג אל-אפולוניוס המצביא על-סודנה ופוניקה וקיליקיה: ויאמר לפי
טוב לעניני המלך וקאתי להודיע שפספים שלי-יחידים לרבות
נצברו באוצרות בירושלם שאין להם ענין עם-המקדש ומגיעים
ד הם למלך סלקום: ויהי כאשר נודע לאפולוניוס הענין למקדשו
והחלל את-שמעון על-דאנתו למלך ויעל אל-סלקום וימסר-לו
ה את-דבר אוצר הכסף: ואחרי קבלו את-הרשות עליו וימסר
ו יבא אל-ארצנו וחד עם-שמעון הארור וצבא חזק מאד אתו:
ו יאמר כי-צבא במצות המלך לקחת את-כספי התיידים אשר באוצר
ז המקדש: ויתעבר העם וידבר נגד המקדש הזאת כי חשב לחטא
גדול אם-תשלח יד בפקדונות המקדשים באוצר המקדש ויתקומם
ח בכל-אשר הנה לאל ידו אבל אחרי איומים חדר אפולוניוס לתוך-
ט המקדש: ויהי כאשר התחננו הפהנים ועמהם הנשים והילדים
במקדש אל-האלהים כי יגן על-המקום המקלל: ואפולוניוס
י משתער עם-צבאו המזון לבו את-הכספים ויפיעו משמים מלאכים

כ הסיפור הבא מפסוק כ"ה ואילך לקוח ממקבים ב' ג' ואילך. - סלבקוס ניקנור. מונח לסליבוס
IV פילופטור (175-187), בנו של אנטיוכוס III הגדול. השוה בנוסח V = τὸν Νικάνορος
מצאצאי ניקנור (שרו של אלכסנדר מקדון מיסד השושלת של הסליבקים).
ג בגלל העם. שעמד לימין חונינו. - ואפולוניוס. לפי מק"ב ג' ז' אירע דבר זה
ד להליודורוס. - חצר-הגוים. החצר החיצונית במקדש שעד חוכה היה מותר לנכרים ליכנס

רוקבים עליסוסים בנשק מכריק ויטילו עליהם פחד גדול
 יז ורעה: ואפולוניוס נפל מתעלה בתוך תצר-הגוים אשר במקדש
 ויפרש בפיו השמימה ויתחנן אליהעברים בהמעות כי ותפללו
 יב בעדו ויפיוסו את-אבא מרום: כי הודה שחטא במדה שהוא חוב
 גם מיטה ואס-ישאר בחיים ותנה לכל בני-האדם את-האשר הרב
 יג האופן במקום הקדוש הנה: המלים האלה נגעו אל-לב חנה הכהן
 הגדול אף כי כותר הדברים הוא נרא אלהים ויתפלל בעדו
 לבלתי יחשב המלך מלכותם כי אפולוניוס נפגע בנבלי בני-אדם
 יד ולא עלי-ידי הצדק האלהי: והוא אחרי אשר היו לו חניו לשלל
 בדרך פלא הלך לו לגלות למלך את כל-הקרות אותה:
 טו אחרי מות המלך מלכותם קבל את-השלטון בנו אנטיוכוס
 טז אפיפנס איש נא ורע מעללים: הוא הוריד את-הנהגה מההנהגה
 יז הגדולה והקים לכהן גדול את-יוסון אחיו: וען ביהוא הבטיח
 לשלם שנה שנה אס-יגביר את הממשלה לידו שלשת אלפים
 יח שש מאות ושלשים ככר: והמלך העביר לידו את-ההנהגה הגדולה
 יט-כ ואת הנקלות העם: וישט ויסון את-העם ויטהו לכל-חטא: עד כי-
 לא רק בנה גמנסיון במצודת עיר אבותינו כי גס-הפר את-עבודת
 כא המקדש: עקב המעשים האלה קרה אף הצדק האלהי ואנטיוכוס
 כב עצמו עלה למלחמה: וען ביה-בעת עשותו מלחמה במצרים עם-
 תלמי שמע כי לשמועה שנפוצה על-דבר מותו שמחו יושבי
 כג ירושלים שמחה גדולה ויעל עליהם חיש מהר: ויתגבר עליהם
 כד ויוצא בקדה כי כל-איש מהם אשר נלה במתנהג לפי תורת האבות
 כה ימות: וען כי לא-היה בכחו בשום אופן להפר על-ידי פקדות
 את-דבקות העם וכל-איומיו וענשיו היו ללא הועיל: עד כי גס-
 נשים השליכו עצמן יחד עם עולליהן למעמקים על אשר-מלו
 כו את-בניהן וען ידעו מראש שנה יקרה להן: וען ביה-אמה בנה
 לפקדותיו אלץ בענויים את כל-איש מהעם למעם מהמאכלים
 האסורים ולבגר בנה בזהירות:

(ע) משנה כלים א' ח': החל מקורש ממנו שאן הנכרי וטמא מת נכנסים לשם). —
 טו-יז אנטיוכוס אפיפנס. מלך 164-175. — שלשת אלפים שש מאות ושלשים.
 במק"ב ד' ט' יש מספרים אחרים: שלש מאות וששים ככר כסף במחירה ועוד שמונים
 ככר מתרומות הארץ. —

ה ובכן ישב אנטיוכוס העריץ עם-יועציו במקום גבה ואנשי
 ב חילו עמרו סביבם חמשים: ויצו על-נושאי הרמחים להביא לפניהם
 ג בלח איש איש מהעברים ולהכריחם למעם מבשר החזיר ומזבחי
 ד הגלולים: ולהמית את-הממאנים להתנאל במאכלים אסורים בענוי
 האופן: ובקר נסחבו והוכאו רבים ועברי אחר מתוך הקמון העמר
 ראשון קרוב אליו ושמו אלעזר כהן לפי מוצאו ולפי חכמתו יודע
 תורה ולפי גילו בא בימים ומקבד בגלל זקנתו על רבים מהעומדים
 סביב לעריץ:
 ה-ו ויהי כראות אותו אנטיוכוס ויאמר: אנכי איצחק הנקן בשרם
 נאשו אליה בענויים כי תציל את-נפשה בטעמה מבשר החזיר
 ז וען מוקיר אני אותה בגלל גילה ושיבתה אף ביה-אנה בעיני עוסק
 ח בפילוסופיה אס-אחרי שנים רבות כאלה עודה מחזיק בדת-היהודים:
 ט כי מדוע מואם אתה באכילת הבשר הטוב מאד של החנה הזאת
 י אשר הבריאה נתנה בטובה: כי סכלות היא להנער מהנאות
 יא המענויים האלה שאין בהם שום דע וגם עול הוא לקוץ במתנת
 יב הבריאה: ואתה נדמה-לי עושה מעשה אוילי ביותר שאתה מלכד
 יג דעתה הטובה על-האמת עודה מבזה גם אותי להנאת: הלא
 יד תתעורר מפילוסופית הלהג שלךם: ותעזב את-הפספוט שלך
 טו ותרכש-לך בינה המתאימה לגילה ואז תתפלסף לה על-אמנות
 טז התועלת: ותכבד את-דברי הערוד שלי הנדיבים ותרחם על-
 יז שיבתה: כי שימה גם אל-לבך שאם-באמת יש לך זה כח
 יח משגים עליה תסלח לה כל-עברה שעברת עליה באנס:
 אחרי שהעריץ העריץ באפן בנה לאכילת הבשר האסור
 בקש אלעזר את-הרשות לדבר: וכאשר קבל את-הרשות לדבר
 וישא את-קולו ויאמר: אנטיוכוס אנחנו חסידים את-חנינו בשמענו
 לתורת אלהים מאמינים שאין כח מכרים יותר חזק מהמשמעת
 הנאמנה לתורתנו: על-כן חושבים אנחנו לקבץ שאין לעבר אותה
 בשום פנים: ולו גם לא-היתה תורתנו באמת מאת האלהים
 כאלו אשר דמית אכל אנחנו מאמינים שהיא מאת האלהים גם אז

ו שמו אלעזר. השוה מק"ב ו' כ"א-ל"ח. — באמת מותר לעבור על כל המצוות בשעת
 סכנת נפשות, חוץ משלש — עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים. אולם בשעת השמד

יט לא-היתה לנו הרשות לבטל את-דעתנו על-יראת אלהים: אל-
 כ תחשב אפוא שזה יהיה חטא קטן אם-נאכל מאכלים אסורים: וען
 כא כיראותו ערך לעברות קטנות בלגדולות: כי בשמיהן מחללת
 כב התורה במדה שנה מתוך שרירות-לב: לזעג אמה לפילוסופיה
 כג שלנו כאלו אין זה לפי-השכל הנשר לחיות על-פיה: אמנם היא
 מלמדת אותנו כינה ככה ששולמים אנחנו על כל-החמדות והפאות
 כד להתאמן בגבורה ככה שסובלים אנחנו בלי-סבל בנפש חפצה: גם
 מתנבט היא לצדק ככה שבכל-ארהותינו חקה אחת לקלנו ומלמדת
 יראת אלהים ככה שרק את-אלהים לבדו חיי וקום מעריצים
 כה אנחנו בתפארה: על-כן אין אנחנו אוכלים מאכלים אסורים: וען
 מאמינים אנחנו בלב שלם שהתורה נקבעה מאת אלהים ולכן
 יודעים אנחנו שבורא העולם במחוקק חש אותנו גם לפי הבריאה:
 כו את-המאכלים שנתאימו לנפשותינו התיר לנו לאכל ואת מאכלי
 כז הבשר שהיה לזר לאסור לאכל: אבל העריצות היא לא לבד
 שאמה מקריח אותנו לעבר את-המצות כי גם לאכל למען
 כח הוללות הזאת השנואה לנו תצחק: אולם בגללי לא תצחק
 כט את-הצחוק הזה: כי גם לא אשוב את-שבעות הקדש של-
 9 אבותינו לשמר את-התורה: אף לא אם-תגדל לי את-עני ותחתך
 לא את-מעי: גם איני כה זקן וחרל אישים שבינתי לא תמנע את-
 לב עזריה כשהדבר נוגע ליראת אלהים: נגד אלה תבין אופנים
 לג ותגדיל את-המדות: כי לא-אחמל על-זקנתי במדה כזה שגדעת
 לד אבטל את-תורת אבותינו: לא אשקרבך התורה אומנתי ולא
 לה אשתמש מפניך הסבלנות וידיתי: גם לא אחלל אותה השכל
 לו האוהב תבמה ולא בהקנה הנאצלה ודעת התורה: ואל-תשמה פי
 לו את-זקנתי המבקרה ואת שיבתי אחרי חיים בדרך התורה: מהור
 ואספני אבותי אליהם וכאיש שלא פחד מפני ענוי המות שלך:
 לח על רשעים תשפך את-עריצותך אף על-מחשבותי אשר ליראת
 אלהים לא תמשל לא בדבריה ולא במעשיה:
 ו ויהי כאשר ענה אלעזר באפן כזה על-שדולי העריץ ויסתבו

אפילו על דבר קל יהרג ואל יעבור (ע' סנהד' ע"ד א': א"ר יוחנן, לא שנו אלא שלא בשעת גזרת המלכות, אבל בשעת גזרת המלכות אפילו מצוה סלה יהרג ואל יעבור). —

ב אותו נושאי הרמחים העומדים שם ביד נסה אל-כלי הענויים: ויפשומו
 בראשונה מעל הזקן את-בגדיו אבל הוא נשאר מקשט בעדי של-
 ג יראת אלהים: ויקשרו אחר כך את-גדיו מאחוריו ויגפרוהו בשוטים
 ד-ה ועל צדו צעק צעק כרוז: שמע לפקודות המלך: אבל הוא האיש
 בעל הנפש הרמה והאציל כמו אלעזר אמתי לא שם לב אליהם
 ו כלל וכלל כאלו מענה הוא בחלום: רק בעינים תלויות בשמי
 שמים נתן הזקן את-בשרו להקרע על-ידי השוטים ולדמו שזרם
 ז ולצלעותיו שנקפו פצעים: ובעמדו כבד לברע תהתיו כי גופו לא
 וכל לשאת יותר את-הסורים אבל תבונתו נשארה תקיפה וכלתי
 ח נבצעת: ויבצט אחד מנושאי הרמחים הנסים במתניו ובקפצו עליו
 ט פגע בו כדי שיקום הבושל: אבל הוא נשא את-הסורים ומאם
 י בלחץ וסבל את-ההתעללות: ובאתלט משבח הנאבק התגבר הזקן
 יא על מעניו: בפנים מקשים ועד ובנשימה קצרה התפלאו גם קצת
 מהמענים עצמם על-גבורת נפשו:
 יב-ג ועתה אם-כי נקמרו רממיהם על-זקנתו: אם-כי השתתפו
 בצערו של-מכירם ואם-כי התפלאו על-גבורתו נגשו אלה מאנשי
 יד המלך ויאמרו: מה-זה אלעזר שבגלל ענינים טפלים כאלה
 טו תאבד את-עצמך ללא-הגיון: אנחנו נניש מהמאכלים ואתה תראה
 את-עצמך כטועם מבשר החזיר ומציל את-נפשה:
 טז ואלעזר כאלו התעללו בו בעצה הזאת עוד יותר גם צעק
 יז מקרב לבו: אל-יעל על-לבנו בני אברהם דבר בליעל כזה שבנפש
 יח תשושה נשחק משחק בלתי הולם אותנו: וגם יהנה שלא בהגיון
 אם חיינו את-חיינו עד-הזקנה לפי האמת ושמרנו לפי התורה את-
 יט דעתנו על-אדוקיה ועתה נהפך לבנו: ונהנה אנחנו בעצמנו מופת
 כ לצעירים ברשע כדי שנהנה דגמה באכילת מאכלים אסורים: כי
 כא חרפה תעטף את-הזמן הקצר שאולי נהנה עוד ומלבד זאת נהנה
 כב שחוק לקלם בגלל מרד לבנו: ובעיני העריץ נהנה לבנו בחרדלי
 אישים ולא ננונו על-תורתנו עד מותנו: בכל הנגישות האלה
 קבלו עליהם בני אברהם בלב מלא רצון את-המנות בעד יראת

אלעזר אמתי. נראה שהוא דורש השם אלעזר: אלהיו בעזרו. —

כג אלהים: אכל אתם נושאי הקמחים של העריץ למה תתמהמהו:
 כד בראותם אותו בכל הענויים כה מלא רוממות רוח ובכל
 כה המלתם לא נקנע ויבילוהו אלהים: פה שמו אש תחתיו ויארבוהו
 בבלי יסורים המצאו במזמות רשע ויצקו מרק נבאש לתוך נחיריו:
 כו וקבר הנה שרוף עד העצמות וקרוב להוציא נשמתו וישא עינו
 כז אל-אלהים ויאמר: אתה האלהים יודע שהנה בנדי להציל את-
 כח נפשי אכל אמות בענוי האש בעד התורה: חום על-עמף די לה
 כט בענש שפובלים אנחנו בעבורם: קבל את-דמי לטהרתם וכפר
 5 תיכם את-חיי: וכדברו את-הדברים האלה גוע האיש הנעלה
 והמענה אציל הרוח ועד-יסורי המות וכל הנה לעמד בעצרת
 התבונה בעד התורה:

לא ברור אפוא לכל כי השלטת על-הנצרים היא התבונה
 5 יראת האלהים: יען אלו התגברו הנצרים על-התבונה אזי היתי
 6 מעיר על-עצמתם: ועתה אחר שהתבונה נצחה את-הנצרים חולקים
 7 אנחנו לה בישור את-הזכות להנהיג העליונה: ובדרך נודה גלוי
 8 שהכל בידי התבונה הלא מתגברת היא גם על-היסורים שמחין
 9 באלו על-דרך טפל: וגם מראה אני שלא לבד על-היסורים
 שלטה התבונה כי גם על-הנצחה שולטת היא מבלי להכנע לה:

10 כמו רבי-חובל מבהק נהנה התבונה של-אבינו אלעזר את-אננת
 11 יראת האלהים בתוך-גם הנצרים: ופערות איומי העריץ סוערות
 12 סביבה ומשברי הענויים משתפכים עליה: ובשום אופן לא הסתה
 את-הנהגה של-יראת אלהים עד שנקנסה בשלום לתוך גמל-
 13 הנצחון הוא המות: עוד לא עמדה מעולם עיר בצורה בפני
 מבונות רבות ושונות כמו הקדוש שהוא בכל-משעיו שנתענה
 14 בנשמתו האצילה בענוי אש ויסורים והדר את-השמים עליו מצור
 ה יען כ-התבונה יראת האלהים הננה עליו: כמו סלע מוצק היוצא
 לתוך הים העמיד אבינו אלעזר את-המרתו ונפסקה את-משברי
 15 היסורים המשתוללים: הוי כהן ראוי לכהנה לא שמאת את-שנותיו
 הקדושות ולא חלקת במאכלים אסורים את-נוסף משכן יראת
 16 האלהים והטהרה: הוי אתה מוזה נפה עם-התורה ופילוסופוס
 ח של-חיים בדרך אלהים: באלה צריכים להיות האנשים אשר

ט

2

יא

יב

יג

יד

טו

טז

יז

יח

יט

כ

כא

כב

כג

כד

ה

ב

התורה אמותם המנויים עד-מצוי דמם וכושת אפם הקדושה נגד
 הנצרים הנמשכים עד-המות: אתה אבינו האמרת לתהלה את-
 מצותינו על-ידי סבלנותך ודברך בהדרת-כבוד על-קדשנו ולא
 2 הרסת אותה ואשרת במעשיך את-דברי הפילוסופיה: אתה הזקן
 שהתגברת על-הענויים הנשיש שהתאדרת על-האש המלך שהתגברת
 על הנצרים אלעזר: כי באבינו אהרן אשר בעברו בתוך-העדה מוון
 3 במחנה נצח את-המלאך: ככה אלעזר מנרע אהרן אכיל-אש לא-
 פנה ערף לתבונה: ומדבר המפליא ביותר הוא שאף כי הנה זקן
 ושרירי גופו כבר רפו ובשרו סביב לגופו נפל נתחים נתחים
 4 ונידיו נשחתו חדש נעוריו: על-ידי רוח התבונה ועל-ידי התבונה
 שלי-יצחק הקנה את-הענויים רבי הראשים: הוי על-השיבה
 הברוכה משער הלזן הנערץ והחיים התורניים אשר החותם
 האמתי המות השלימים:

אם-אפוא נשיש לא שם לבו לענוי מות הודות ליראת
 אלהים ברור הוא שהתבונה יראת האלהים היא מנהיגת הנצרים:
 אולי יאמרו אחרים על-הנצרים לא כל איש ואיש שולט יען לא
 לקל-איש ואיש תבונת חכם: אכל האנשים המתאמצים ליראת
 אלהים שלהם תהנה מלב שלם אלה לבד וכלים לשלט על-
 יצרי הקשר: יען מאמינים הם כי לא ימותו לאלהים כמו גם-
 5 אבותינו אברהם יצחק ויעקב רק יחיו לאלהים: לכן אין הדבר
 הנדוע מתנגד כלל שאלה האנשים אשר תבונתם חלשה נרדים
 על-ידי הנצרים: יען כי האיש ההנה דעות ביראת אלהים לפי-
 המסלול השלם של הפילוסופיה וקטנות באלהים: ויודע שאשר
 הוא לסבל כל-סבל בעד שלמות המדות האם איש כזה לא
 6 ישלט על-הנצרים בלתי יראת אלהים: הלא החכם והנבון לבד
 הוא האדון הגבור על-הנצרים: לכן וכלו נערים להתגבר על-
 ענויים גם קשים יותר יען השפילו בתבונה יראת האלהים:
 7 ויהי כאשר נצח העריץ לעיני כל בנסיונו הראשון לא עלה
 בנרו להכריע איש זקן כי יאכל מאכלים אסורים: וימלא חמה

1א-יד נצח את-המלאך במד' ט"ו ליה. - של-יצחק. בשעת העקדה (ע' לקמן י"ב י"ג, כ' ט"ז) -

וַיֵּצֵאוּ לְהַבְיָא אַחֲרֵיהֶם מִן־הַעֲבָרִים בְּמִיטְבֵּי שְׁנוּתֵיהֶם וְאִם־יֹאכְלוּ
 מִהֶמְאָכְלִים הָאֲסוּרִים לְשֹׁלֵם אוֹתָם לִנְפֶשׁ אַחֲרֵי אֲכָלָם וְאִם־יִמְאָנוּ
 לְהַקְשׁוֹת מֵאֵד בְּעֵנֵיהֶם: לְפָקֶדֶת הָעֵרִיץ הַזֹּאת הוֹבֵאוּ לְפָנָיו וְחַד
 עִם־אֲמָם הִזְקָנָה שְׂבָעָה אַחִים וְפִירְתָּאָר וְעִגְוִירוֹת וְאַצִּילִים וְנוֹחִים
 כָּכָל מַעֲשִׂיהֶם: כַּאֲשֶׁר רָאָה אוֹתָם הָעֵרִיץ מְקִיפִים סָבִיב אֶת־אֲמָם
 כְּמוֹ בְּמַעְגָּל נִלְכַּב מֵהֶם וְנִרְנַשׁ מִהֲרָתָם וְאַצִּילוֹתָם וַיֵּאָר פָּנָיו לָהֶם
 וַיִּקְרָא לָהֶם לְקָרֵב אֵלָיו וַיֹּאמֶר: בְּחֹרִים נוֹשָׂה אֲנִי תִסָּר לְכָל־אֶחָד מֵכֶם
 וּמִתְפַּלֵּא אֲנִי עַל־יִבְיָכֶם וּמִכַּבֵּד אֲנִי מֵאֵד מִסָּפֵר כְּנֹה שְׁל־אֲחִים
 וְלָכֵן לֹא לִבְדִּי שְׂאִינִי יוֹשֵׁעַ לָכֶם לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשֵׂה הַשְּׁעוֹן שְׁל־
 הַזֶּקֶן שְׂעָנָה זֶה עָתָה: כִּי אִם־דּוֹרֵשׁ אֲנִי מֵכֶם לְשֹׁמֵעַ בְּקוֹלִי בְּכָל
 וְלִהְיוֹת מִחֲבָתִי יַעַן יֵשׁ לֹאֵל יָדִי גַם־לְעַנֵּשׁ אֶת הַמַּמְרִים מִצֹּתִי גַם
 לְהִיטִיב לְשׁוֹמְעִים אֵלָי: בְּסָחוּ אֲפּוֹא בִּי וְתִקְבְּלוּ מִשְׁרוֹת רֵאשִׁיזוֹת
 בַּעֲשָׁקִי אִם־תִּתְּכֶנּוּ לְשִׁמִּירַת הַחֻקָּה מוֹרֶשֶׁת אֲבוֹתֵיכֶם: וְקִבְּלוּ
 עַל־יָכֶם אֶת־אֲרָחוֹת הַחַיִּים שְׁל־הַיְּהוּדִים וְקָחוּ חֵלֶק בָּהֶם וְהִתְעַנְּנוּ
 בַּעֲלוֹמֵיכֶם: יַעַן כִּי אִם־תַּעֲלֹו אֶת־חֻמֹּתֵי בְּסוֹרֵיכֶם תִּאֲלָצִינוּ לְהִמִּית
 אַחֲרֵי עֲנָשִׁים נוֹרָאִים אִישׁ אִישׁ מֵכֶם בְּעֵנֵיהֶם: רַחֲמוּ אֲפּוֹא עַל־
 נַפְשׁוֹתֵיכֶם אֲשֶׁר גַּם אֲנִי אוֹיְבְּכֶם חֹמֶל עֲלֵיכֶם בְּגִלְלִי גִילְכֶם וּיְפִי
 תִּאָּרְכֶם: הֵאֵינְכֶם שָׂמִים לֵב לְדַבֵּר בִּי אִם־תִּמְאָנוּ אֵין דְּרֹךְ
 בְּשִׁבְלֵכֶם וּזְלוֹתִי לְמוֹת בְּיוֹסְרִים:

אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבֶּר וַיֵּצֵאוּ לְהַצִּיג לְגִיד עֵינֵיהֶם אֶת כָּל־
 הָעֵנִיִּים לְמַעַן יִמְרִיצֻם גַּם תַּפְסֵד בִּי יִשְׁמְעוּ וַיֹּאכְלוּ מִן־הַמַּאֲכָלִים
 הָאֲסוּרִים: וַיַּשִּׁימוּ נוֹשָׂאֵי הַרְמָחִים לְפָנֵיהֶם אוֹפָנִים וּמַעֲקָמֵי אֲבָרִים
 וּכְלִי־יוֹסוּרִים וְאַנְקוּלִים וּמַזוּרִים וְקִלְחוֹת וּמַחְתּוֹת וּבְתִירֵכֶפִים וַיְדִי
 בְּרוֹל וַיַּתִּירוֹת וּמַפְחִירֵאֵשׁ וְהָעֵרִיץ סָתַח וַאֲמַר: נַעֲרִים יִפְּל עֲלֵיכֶם
 פֶּסֶד וְהַצֹּדֵק שְׂאֵתָם מַעֲרִיצִים אוֹתוֹ וַיֵּן לָכֶם רַחֲמִים עֻקֵּב הַלִּחְסָן
 שְׁלוֹחֲצִים אֲתֶכֶם לַעֲבֹד עַל־הַתּוֹרָה:

וְהֵם אֲשֶׁר־שָׁמְעוּ דְּבוּרִים מִלְּבָבִים וְרָאוּ דְּבָרִים מַעֲוָרִים
 פְּלָצוֹת לֹא רַק שְׁלֹא נָפַל עֲלֵיהֶם פֶּסֶד כִּי אִם־גַּם הַתְּפִלָּסָפוּ עִם־
 הָעֵרִיץ וְגַם עָשׂוּ לֹאֵל אֶת־יִצְרָר לְבוֹ הָרַע בְּכַח שְׂכָלֵם הַיִּשְׁרָ:
 בְּכָל־זֹאת נִשְׁקַל בְּדַעַתָּנוּ אֱלִמְלִי הָיָה בָּהֶם בְּעָלִי נִפְשׁ חֻלְשָׁה

וְהַדְלִי־אִישִׁים בְּאֵילוּ מַלִּים הָיוּ מִשְׁתַּמְשִׁים אִם לֹא־בְּאֵלָה: הָיָה
 אֲנִינֵנוּ הָאֲמִלְלִים הַרְחֻקִּים מֵאֵד מִדַּעַת מֶלֶךְ מַעֲוָדֵד אוֹתָנוּ וְקוֹרָא
 לְמַעֲשֵׂה טוֹב הָאִם לֹא נִשְׁמַע לוֹ: לָמָּה נִשְׁמַח אֶת־לִבְנוּ בְּמַחְשָׁבוֹת
 שְׂדוּפוֹת נִשְׂא נַפְשָׁנוּ לְפָרוֹב הַמִּבִּיא אַחֲרָיו אֶת־הַמָּנוֹת: אֲנָשִׁים
 אַחִים הָלֹא נִפְסֵד נִפְנִי כְּלִי־הָעֵנִיִּים וְנִתְחַשֵּׁב עִם־אִיּוֹמֵי הָעֵנִיִּים
 וְנִפְקָה עֵרֶךְ לְדַמְיוֹן שְׂוֹא זֶה וְלִהְתַּאֲמְרוֹת הַמִּסְכָּנָה הַזֹּאת: נִרְחַם
 עַל־שְׁנוֹת עֲלוֹמֵינוּ וְנִקְמַל עַל־שִׁיבַת אֲמָנוּ: וְנָשִׁים אֶל־לִבְנוּ שְׂאֵם
 לֹא־נִשְׁמַע נוֹצָא לְהוֹרֵג: גַּם הַצֹּדֵק הָאֱלֹהִי יִסְלַח לָנוּ הֵלֹא אֲנוֹסִים
 אֲנִינֵנוּ וּפְסִחֵנוּ אֶת־הַמֶּלֶךְ: לָמָּה נִשְׁלַל מֵעַצְמָנוּ אֶת הַחַיִּים
 הַנְּעִימִים וּמִדּוּעַ נִמְנַע מֵעַצְמָנוּ אֶת־הָעוֹלָם הַמְּתוֹק: אֶל־נִצָּא בְּכַח
 נִגְדֵי הָאֵם וְלֹא נַעֲשֶׂה־לָּנוּ שֵׁם נָכוֹב בְּיוֹסְרֵינוּ: גַּם הַתּוֹרָה עֲצָמָה
 אֵינָה מִתְּנִיבָה אוֹתָנוּ מִיָּתֶה בַּעֲשׂוֹתָנוּ לֹא בְּרָצוֹנָנוּ הֵלֹא יִרְאִים אֲנוּ
 אֶת־הָעֵנִיִּים: מֵאֵין לָנוּ תִשׁוּקַת הַנִּצּוֹת הַטּוֹבָעָה בָּנוּ וְהַעֲמִידָה עַל־
 דַּעַתָּנוּ הַמוֹצֵאת חַן בְּעֵינֵינוּ וְהַמָּנוֹת בְּרִגְלָה בַּשָּׂעָה שֶׁבְּגִידֵנוּ לְחַיּוֹת
 בְּשִׁלְחָה אִם־נִשְׁמַע בְּקוֹל הַמֶּלֶךְ: אוֹיָלָם מִכָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֹא
 דִּבְרוּ הַצִּעִירִים שֶׁעָמְדוּ בְּכִנֵּי הָעֵנִיִּים וְלֹא הָעָלוּ אוֹתָם עַל־לִבָּם:
 כח-טז יַעַן כִּי הָיוּ נַעֲלִים עַל הַיִּצְרִים וְשְׁלִיטִים עַל הַיּוֹסְרִים: וְכִבְּה כַּאֲשֶׁר
 אֵד תְּדַל הָעֵרִיץ לְדַבֵּר עַל־לִבָּם כִּי יֹאכְלוּ מֵאֲכָלִים אֲסוּרִים אֲמָרוּ
 בָּלָם וְחַד בְּקוֹל אֶחָד בְּאֵלוּ מִלֵּב אֶחָד:

מֵה תִּתְּפֶסֶם אֶתָּה הָעֵרִיץ נְכוֹנִים אֲנוּ לְמוֹת מַעֲבֹד אֶת־מִצּוֹת
 אֲבוֹתֵינוּ: הֵלֹא בַּצֹּדֵק עָלֵינוּ לְהִתְבַּנֵּשׁ בְּכִנֵּי אֲבוֹתֵינוּ אִם לֹא
 נִשְׁתַּמֵּשׁ בְּמַשְׁמַעַת הַתּוֹרָה בְּמִדְרִיכָה וּבִהְפָּרָה: וְאַתָּה עֵרִיץ הַיּוֹשֵׁעַ
 לַעֲבֹד אֶת־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה אֶל־תִּרְחַם עָלֵינוּ יוֹתֵר מִמֶּנּוּ־אֲנוּ הֵלֹא
 שׁוֹנְאָנוּ אֶתָּה: יַעַן קָשִׁים מִהֲמָנוֹת עֲצָמוּ בְּעֵינֵינוּ רַחֲמִיךָ הַרּוּצִים
 לְהַצִּיל אוֹתָנוּ עַל־יְדֵי עֲבָרָנוּ אֶת־דְּבָרֵי הַתּוֹרָה: מִכַּעַת אֶתָּה
 אוֹתָנוּ בְּאַחֲמָךְ עָלֵינוּ בְּמָנוֹת עַל־יְדֵי עֵנִיִּים בְּאֵלָה לֹא לְקַחַת מוֹכָר
 בְּלָל לְפָנֵי רֹגַע מִדְּבָרֵי אֱלֹעָר: אִם־הִזְקָנִים מִן־הַעֲבָרִים קִבְּלוּ
 עֲלֵיהֶם בְּעֵד וַיִּרְאֵת אֱלֹהִים גַּם אֶת־הָעֵנִיִּים וּמָתוּ אַף כִּי עָלֵינוּ
 הַצִּעִירִים לְמוֹת מִכָּלִי לְהַבִּישׁ לְעֵנֵינוּ הַלִּחְסָן שְׂקָה אֲשֶׁר גַּם־מִחֲבָנֵנוּ
 הַזֶּקֶן הַתְּנַפֵּר עֲלֵיהֶם: גַּם־נָא אֲפּוֹא אוֹתָנוּ עֵרִיץ וְאֶל־תִּדְמָה שְׂגַם
 לְנַפְשׁוֹתֵינוּ תִּבְיָא תַּפְסֵד עַל־יְדֵי הָעֵנִיִּים בְּשִׁתּוּצִיא אוֹתָנוּ לְהוֹרֵג

ח בעד וראת אלהים: אבל אנחנו בעד כח סבל הצרות הנה נשא
ט את-גור הנצחון המניע בעד שלמות המדות: ואתה המגאל ברצח
שלנו תסבל מאת הצדק האלהי ענויים באש עדי-עד:
י אחרי דברם את-הדברים האלה נתמלא העריץ המה לא לבר
יא בגלל סרובם בראם על-כפית מוכה שלכם בעד אפוי: ולכן תפשו
והביאו החובלים באשר ציו את-הגדול ויקרעו את-כתנתו מעליו
יב ויקשרו את-גדיו ואת-זרועותיו לשני צדדיו: וכאשר עופו מן
המכות אשר הבהו מבלי להשיג דבר השליכוהו על-האופן:
יג-יד והעלם העדין נפתח סביבו עד אשר-נקעו פרקיו: וזה כאשר
כו נתרסקו כל אבריו התחיל להתאונן ויאמר: הוי עריץ בלועל אויב
הצדק השמימי ואכזר לא יען רצחתי נפש משחית אתה ככה
את-גופי ולא יען פעלתי עול אלא יען כי ננתי על-תורת-אל:
טז-יז ונושאי הרמחים אמרו לו האות לאכל בדי שתגאל מהענויים: אף
הוא אמר האופן שלכם אינו חזק למדי משרתיים בגי-בלועל
יח שידכא את-תבונתי: חתכו את-אבריו ושרפו את-בשרי התיבות
התיבות ופרקו את-פרקו בקל-הענויים אוכית לכם פי רק ולידי
יט העברים בלתי מנצחים הם בעד שלמות המדות: עודנו מדבר ככה
שמו אש תהמי ובעת הפיחם את-האש בלי הרף מתחו את-האופן
כ הלה ומתוח: האופן גאל בקל-צר בדם וערמת הנחלים בבתה
כא מנטפי מי הדם וסתיבות בשר עפו מסביב לצירי המכונה: ומערכת
העצמות בבר נפוצה מסביב והעלם גדל-הדעה ובן לאברהם לא
כב נאנח: כי אם-כאלו בתוך האש מתגלגל הוא לתוך הנצחיות וסבל
כג ברוח נדיבה את-היסורים: ויקרא אחי עשו במעשי אלי-תעובו
אותי לנצח ואל-תבגדו לי בבית האחים מרוממת הרוח הקלמו
כד מלחמה קדושה ונעלה בעד וראת אלהים: ובגללה בהשגחה
הצודקת ומורשה לנו מאבותינו תרחם את-עמנו ומעש את-העריץ
כה הארור: אחרי דברו את-הדברים האלה הוציא העלם הקדוש
את-נשמתו:

כו עודם תמהים כלם לחזק רוחו והנה הביאו נושאי הרמחים
את-השני הצעיר לפי גילו מהראשון ובשימם על-ידיהם את-ידי
הפרגל בעלות צפרנים חרות קשרו אותו אל-המכונות והמזור:

כו ונושאלוהו אם הוא רוצה לאכל טרם יענה וכשמעם את חנות דעתו
כז האצילה: תפשו הכרדלסים הסורפים האלה בידו הפרגל מערפו
עד סנטרו ופשו מעליו את-הבשר כלו ואת-עור הראש והוא
כט סבל את-הכאב הנה באמץ ואמר: מה-נעים המות בקל-צורה בעד
ל וראת אלהים מורשת אבותינו: ולעריץ אמר הוי עריץ רע מקלם
האיך חושב כי מענה אתה בשעה זה יומר ממני בראותך כי
מכונת העריצות הנהירה שלך מנצחת על-ידי תקיפות דעתנו בעד
לא וראת אלהים: יען לי הוקל הסבל בענג הפרק בשלמות
לב המדות: אבל אתה מענה בתוך איומי רשעתך לא-תמלט עריץ
נבנה מסרון אף הענש האלהי:

י אחר שנשא גם זה את-המות המקלל באמץ הובל השלישי
ב ורבים קוראים אליו ומבקשים כי יאכל ונציל את-חיו: אבל הוא
צעק מקרב לבו ואמר האינכם יודעים כי אותו האב הוליד אותי
ואת-המומתים כי אותה האם ולדתנו וגדלתי באותם העקרים:
ג-ד אינני כופר בבית הנעלה של האמה: אם-יש לכם תחבולה
לעצר בלתי הנה גשו אל-גופי בנשמת אף אם-תרצו לא תנעו:
ה ואלה קבלו בכעס את-דווי לבו של האיש ונקעו במכונות מנקעי
הפרקים את-גדיו ואת-רגליו ובמשכם פקקו אותן מתוך הקשרים:
ו וסכבו ועקמו את-האצבעות ואת-הזרועות ואת-השוקים ואת-
ז המרפקים: ויען כי בקל-אמצעי לא יכלו לשבר את-דוחו פשומו
לו את כל-העור סביב עד קצות האצבעות בדרך השכתים
ח והובילוהו מדר אל-האופן: מעל גבו ראה בעת ששחרתו הולכת
ט ונשחקת את בשרו מרשש וטפות דמו מטפטפות על-מעיו: ובעמדו
י למות אמר: הוי עריץ רע ובליעל אנחנו סובלים למען המוסר
יא האלהי ושלמות המדות: אתה בגלל רשעתך ושפיכת דמים שלך
תסבל ענויים בלתי פוסקים:

יב כאשר מת גם זה ראוי לאחיו הביאו את-הרביעי ואמרו:
יג אל-תשמוע באותו שגעון כמו אחיך אלא שמע בקול המלך
יד והצל את-נפשך: ויען הוא להם ויאמר האש שהצתם אינה שורפת

טו במדה זה כי תעשוני למוגילב: במותם המאשר של אחי ובאברן
 טז הנצחי של העריץ ובחני יראי אלהים המהקלים נשבעתי שלא
 יז אכחש לאחיה הנעלה: המצא עריץ ענויים למען מדע גם עליהם
 יח כי זה אני לאלה ששנו לפני: בשמע אנשי-כחם איש-הדמים והרצח
 יט והנבנה את-הדברים האלה צנה לחתך את-לשונך: וזה אמר אם
 כ-כא ברצון נותנים אנחנו בעד אלהים להשחית את-אבריו הגוף: ומאחר
 יא וכאשר מת גם זה משחת מהענויים קסץ ונש החמישי
 ב ואמר: עריץ אין בדעתי להשתמש מהענויים בעד שלמות המדות:
 ג כי אם באתי מרצוני הטוב שתקצח גם אותי ועל-ידי שפע עונות
 ד תחנך את-עצמך ענש מהצדק השמימי: הוי אוגב הטוב והנשר
 ה ואוגב בניהאדם מה העונו כי תעולל לנו כזאת: או רע בעיניך
 ו-ז שאנו יראים את בורא העולם ואנחנו חיים לפי תורתו המוסרית:
 ח אכל מעשים כאלה ראויים לקבור ולא לענויים: לו באמת
 ט-י הרגשתי בתחלת בניהאדם והיתה לה תקנה לנשע מאת אלהים:
 י-ט והנה עתה הנה נר לאלהים ואוגב אתה לירא-אל: בעת דברו
 י את-הדברים האלה אסרוהו נושאי הרמחים ויקשרוהו אל-המזור:
 י עליו קשרוהו כשהוא כורע על-ברכיו אשר הכניסו לתוך מוקשי
 יא ברזל ואת-ירכו כספו למטה על-יתד האופן ומתחם אחרנית על-
 יב האופן בעין עקרב נחתך אבר אבר: במצב כזה בשנשימתו קצרה
 יג וגופו נחנק אמר: עריץ ימים הסודים שאמה מחונן אותנו בהם
 יד נגד רצונך ימים כי נותן אתה על-ידי יסורים נעלים להראות עדי-
 טו כמה מחזיקים אנחנו בתורתנו: וכאשר מת גם זה ואחריו הובא
 טז הששי נער רך בשנים והעריץ שאל אסרו-זה הוא לאכל ולהיות
 טז חפשי לנפשו אמר: אמנם אני צעיר בגילי מאחי אבל בהנהגה
 יז הנני בגילם: לשם אותם החיים נולדנו ונרלנו ובעד אותם החיים
 יח עלינו למות בשנה: ולכן אס-טוב בעיניך לענות את-אלה שאינם
 יח אוכלים מאכלים אסורים שנה: אחר דברו את-הדברים האלה
 יח הוליכוהו אל-האופן: עליו נמחה בקפדנות ובעת שנקעו חליות

יט שדרתו נשרף מתחתיו: גם לפני באש חניות חדות והניעו
 כ לנבו ובדקדקם בצלעותיו שרפו גם את-מעיו: מתוך יסוריו
 כא אמר מה-נהדרה ההודמנות שגלה הזמנו לסבל יסורים מספר אחים
 כב-כג קנה ולא הברענו: נען ההנהגה נראת האלהים הו עריץ בלתי-נצח:
 כד-כה אני נזקם גדול עליך אתה הממציא ענויים ואוגב ליראי אלהים
 כו בנדרך לשנות את-תבונתנו ולא להכרים אותנו בענויות לאכל
 כז מאכלים אסורים האין זה בטוילך/אשך קרה בשבילנו ובחלתי
 כח מכאבים המזורים וכלך בלי-יכלת: כי לא נושאי רמחים של
 יא וכאשר הוציא/גם-זה את-נשמתו באשרו/בשהשלה אל-יתוך דוד
 ב קרב השביעי הצעיר מקלם: עליו חמל העריץ אף כי אחי
 ג הכאיבו לו מאד: וכראותו כי בבר שמים עליו את-הבגדים
 ד ויקרא לו לקרב אליו ויגם לדבר על-לבו באמרו: הנה רוצה את-
 ה קץ מרוח דעתם של-אחיה כי בשל-מרים מתו מענים ואמה אם-
 ח לא תשמע בקולי תענה נוראות וגם תמות בלא-עתך: ואם-תשמע
 י תהנה אהוב ותעמד בראש עסקי הממלכה: ובגת דברו את-
 י-ט הדברים האלה שלח לקרא את-אם הילך בקמלו עליה שאברה
 י-ט בזה הרבה בנים ונעורר אותה שתביא את-בנה הנשאר לידי
 י-ט המשמעת המצילה: והוא אחר שאמו ורזתהו בשפה העברית אשר
 ח על-זה נדבר עוד מעט אמר: הניחו לי נאדבר אל-המלך ואל-
 ט כל-אויביו אשר אתו: וישמחו מאד על-ההודעת הנער וירפו ממנו
 י-יא מהר: והוא קסץ קרוב למחנות ויאמר: הוי עריץ נגל ונפושע
 יב בכל-הרשעים לא נרפעת אחר שקבלת מאת אלהים את-
 יב הנבכים והממלכה לרצת את-עבדיו ולענות את העמלים ביראת
 יג אלהים: בעד המעשים האלה הועיד אותך הצדק האלהי לאש
 יג יותר חזקה ונצחית ולענויים אשר לא נרפו ממך לעולמי עד:
 יג לא נרפעת אחר אף כי ביראדם אתה הוי תנתי-פך: לחתך את-

יד קלשון לבגדי אדם המרגישים במוף ואשר נוצרו מהמר שנה ולגדם
טו להם באשן בזה יסורים וענויים: אמנם הם במוותם הנעלה מלאו
טז אחרי יראתם כלפי אלהים: אכל אתה תקונן מר שאמה ממית
נקיים הלוקמים בעד שלמות המדות ויוסף לדבר ויאמר לבן
טז-יז רוצה גם אני למות: ולא אבגר בעדות שהעידו אחי: קורא אני
יח לאלהי אבותי שיגדלו עלי: ואותך יענש גם בחיים האלה גם
יט אחרי מותך: אחרי התפלה הזאת הפיל עצמו אל-תוף המחתות
ונמת:

יג ובכן אם-שבעת האחים בוו ליסורים עד-מותם נודה מקל-
הבחינות שהשליטה הניחדה עליהם: היא התבונה יראת
ב האלהים: ואלו נקעו ליצרים ואכלו דבר טמא היינו אומרים
ג שאלה נצחו עליהם: ועתה הדבר לא-כן אלא בעזרת התבונה
ד המפארה אצל אלהים נעשו חזקים מהיצרים: ואין גם לעבר
ה מפלי לשום לב לממשלת ההכרה כי הלא התגברו גם על-
ה יצרים גם עליהם: איך אפוא אין להודות שהשליטון על-
ו ליסורי האש: כמו שמגדלי הנמלים הבולטים לתוף הים הודפים
את-אויבי הנללים וממציאים למפליגים הנבנסים מקום-שקט לעגן:
ז ככה הנה השכל הנשר בן-שבעת המגדלים שלי-הצעירים מוח
ח לקמל יראת אלהים ונצח את-השתוללות היצרים: מראיהם הנה
ט בחבורה קדושה בפשעה שעוברו איש את-אחיו בדברים: אחינו
נמות באחיה בעד התורה נחקה את-שלישת הצעירים מאשור
י אשר בוו אותם הענויים שבכבשן: אליפל רוחנו בשהדבר נוגע
יא להוכחת יראת אלהים: האחד קרא במח לבד אחי השני התחנקה
יב ופה: אחד אמר זכרו מי מקורכם או מי האב בגדו נתן יצחק
יג להשחט בעד יראת אלהים: איש איש וכלם נחר אמרו כשפניהם
קורנים ושללום נקדיש את עצמנו בכל-לכבנו לאלהים אשר נתן
יד לנו את-נשמותינו ומהנינה לנו גיומינו במנן על-תורתנו: אל-נפחד
טז מפני האיש החושב לקחת את-נפשנו: יען גדולה מלחמת הנפש
טז והסכנה המנחת ביסורי נצח לעוברים את-מנחת אלהים: נודין

יז אפוא בתבונה האלהית השולטת עליהם: אמנם כל בעד
רעיון זה יקבלו אותנו אברהם יצחק ויעקב והאבות כלם והללו
יח אותנו: ולכל-אחד מהאחים שנתפס אמרו הנשואים אל-תבוש
יט אותנו אחי ואל-תתכחש לאלה שנקדמו: אתם יודעים היטב את-
ההבדל העזה של האתנה אשר האלהות והמשנה החכמה בכל
כ המביעה בנוגדים על-ידי האבות ומפחה בבטן האם: אשר בה
שקה כל-אח זמן שנה ובאותו הזמן התרקמו ומאותו היום שגשגו
כא ומאותו כח-הנפש השלמו: ואחר אותו הזמן יצאו לאור העולם
כב ומאותם המעגנות שתי הלב ומזה נפשות העוללים מתקשרות
כג יום יום ושאר פעולות החנוך ואכלנו גם בתורת האלהים: ואם-
הדבר כן-הוא ברממי האתנה שבעת האחים רחמו מאד
כד אחד לשני: יען היותם מחנכים באותה התורה ומדרכים באותן
כה המדות ונדלו יחד בשני צדק הוסיפו אהבה איש לאחיו: כי
מעצומתם המשתפת לכל-דבר טוב ונפה הגדיל אל-האחרות
כו ביניהם: יען יחד עם-יראת אלהים בארה להם התבונה את
כז האהבה העמקה שלי-האחיה: ואף כי על-ידי הברואה ועל-ידי
החיים נהדו ועל-ידי תבונתם המוסרית נדלה וחקקה אהבת האתנה
ביניהם נשאו למען יראת אלהים אלה שנשארו עוד בחיים את-
היסורים כראותם את-אחיהם מענים עד-מות:

יד עוד יותר גרוו אותם לקראת ההתעללות ככה שלא לבד
שיבצעו ביסורים אלא שישלמו גם על-יצרי אהבת אחים:

ב הוי תבונה בת-מלכים העולה על-מלכים ובת-חורים העולה
ג על-פני חורים: הוי האחרות הקדושה והשלמה שלי-שבעת האחים
ד בדבר יראת אלהים: איש משבעת הצעירים לא נרפע ולא פקפק
ה לקראת המות: אלא כלם מהרו אל-המנות תחת ענויים כאלו רצים
ו הם בדרך אל-הנצח: כמו שהגידו והרגלים מתנועעות בקצב אחד
ז לפי הוראת הנשמה ככה הצעירים הקדושים היום הסבימו למות
ח בעד יראת אלהים בגלל נאחיות נשמתם המלאה אותה: הוי
ט שביעה קדושה של אחים מאחדים כי כמו ששבעת ימי הברואה

הקופו את־ירצאת אלהים: ככה הצעירים במקלהתם סביב למספר
שבעה ובטלו את־פחד הענויים: כשאנחנו שומעים היום את־צרות
הבחורים האלה רעה תאמנו ובהם לא לבד שראו ולא לבד
ששמעו את־הפקדה האומה להוציאה לפעל בו במקום כי אם־
גם־סבלו ועוד יותר נתחנקו על־ידי ענוי האש: ומה מכאיב יותר
מאלה הלא כח־האש חסד והקצף הרס מהר את־הנויות:
ואל־יהי לפלא בעיניכם שהתבונה התחנקה על־האנשים
האלה בתוך הענויים אם־בינת אשה בנה לכל־מיני וסורים כפולים
ומקפלים: וען כי האם של־שבעת הצעירים סבלה את־הסורים
של־כל־אחד מבניה: הביטורא וראו מה חזקים עבדות האהבה
של־אהבת ילדים המקשרות כל־הנולדים אל־רחמי הלב: הלא גם
חיות חסרות בינה אותם הרחמים והתמלה להן לנולדים מהן כמו
לבני האדם: הנה מבטלי הקנה מקננים הביתיים תחת הננות להגן
על־אפרוטיהן: האחרות דוגרות על־ראשי ההרים ובנקיקי סלעים
תלולים ובחורי עצים ובצמרותיהם ומוציאות אותם לאור ועוצרות
בכל־המתקרב: ואם לא נעלה בגדן לעצור מעופפות הן סביבם
בצער מלא אהבה וקוראות אותם אליהן בקולן ועוזרות בכל־יבטן
לילדיהן: ולא־יזה צרף גש להוביח מהחיות חסרות הרעת את־
המלתן על־ילדיהן: אם־גם הדבורים עוצרות בער המתקרב בעונת
עשית חלות הדבש ובמו בעקץ ברזל עוקצות הן את־הקורבים אל־
פורתן ועוצרות בהם במסירות נפש: אבל לא ככה אם־הדבורים
הדומה ברוחה לאברהם אשר הרחמים לא שנו את־דעתם:
הוי תבונת ילדים שלשת על־הנצרים וירצאת אלהים הנערצה
לאם מבניה: אם־ששמי בררות היו לבניה וירצאת האלהים והצללת
שבעת בניה לחני שעה לפי הבשחת העריץ: והיא אהבה יותר
את־ירצאת האלהים המצילה לחיים נצחיים לפי הבשחת אל: באינה
אפן אמתאר את־דגשי האהבה של־החורים לילדים אשר את־חיותם
דמיונם ברוח ובתאר מחתימים הם באפן מפליא עוד בגשותם
הרבה בנחוד האמהות המרגישות יותר עסילדיהן מהאבות: וען

ב

Ω βασιλέων λογισμοὶ βασιλικώτερος) וחירותית יותר מבני חורים. - הדומה ברוחה
לאברהם. שהעלה את בנו על המזבח. -

טו

כיר־במדה שהאמהות חלשות ברוח ולדותיהן רבות כן ועוד
יותר אוהבות הן ילדים: מהאמהות קלן נעשיתה אם שבעת הבנים
אוהבת ילדים ביותר אשר בשבעה הריונות טפחה ורבתה את־
אהבתה אליהם: ואשר בהרבה חבלי לדה אצל כל־אחד ואחד
התמלה עליהם בפתה עליה: ואשר בגלל ירצאת אל לא שמה לבה
להצלת ילדיה לחני שעה: אבל לא־כן כי גם־בגלל הטוב והנקה
שקנה בבניה והשמעם לתורה היתה אהבתה עזה אליהם: הלא
היו צדיקים ומבינים וגבורים ובטלי נפש רמה ונאמנים לאחים
ואוהבים את־אמם במדה כזה שער־מותם שמעו בקולה לשמר את־
המצות: ובכל־זאת אף־כי כה גדולים היו הנזרמים שקשרו את־
האם באהבה אל־הנולדים לא נכלו הענויים השונים לחשות את־
תבונתה הצדה: כי אם־כל־אחד לעצמו ואת־כלם יחד ורזה האם
למות בעד ירצאת האלהים: הוי תבונה נעלה הוי אהבת החיים
וחבה להורים הוי אומנת הוי רגשות האמהות שאין לנצחם: אהר
אחרי השני ראתה האם מענה ונשרף ולא מעדה בכם ירצאת
האלהים: חתיכות בשר בניה ראתה נמקות מסביב לאש ואת
אצבעות הרגלים והנזים מפרפרות על־האדמה ואת רצועות בשר
הראש ער־הלחיים משלכות סביב כמו מסכות: הוי אם מה־מרים
היו בשעה זה המבאובים שנסות בהם מבשעת לדת בגנה: הוי
האשה הניחדה שהביאה לעולם את־ירצאת האלהים השלמה: לא
הניא אותך הבכור כאשר הוציא את־נשמתו ולא השני בעת הביטו
אליך האמללה מתוך ענויו ולא השלישי כשנצאה נשמתו: גם
לא בכות בראותך את־העינים הקופאות של־כל־אחד מביטות מתוך־
הענויים אל־מסנפיו ואת נשמת אפם המודיעה על־קצם: ולא
הורדת רמעות בראותך את־בשר בגנה נשרף חתיכה אחר חתיכה
איך נד אחרי נד נחמת איך ראש אחרי ראש נכרת וגונה נופלת
על־גונה גם בראותך את־ההמון הממלא את־הבקר לרגל ענוי
בניה: מנגינות בנות השיר וקולות הדבורים אינם מושכים את־

את־ההמון הממלא את־הככר. אומות העולם היו אוהבים תענוג זה בכל
הדורות - להסתכל בעינויים של שבויים הנטרפים בשיני חיות טורפות שבקירקוס, והיו מומחים
גדולים בהמצאת אותם העינויים למן הרומיים והיוונים ועד בני בניהם, בעלי האינקביוציה
וצאצאיהם בעלי מחנות ההסגר שבדורותינו. -

ג והפרת את-מומיותי הרעות והוכחת את-דוממות האמונה: וען את
 תקרה הנשענת על עמוד בניה נשאת מבלי-למוט את-נעווע
 הענויים: והנה אפוא לבד סמוך ובטוח האם בעלת נפש נעלה
 הלא תקנות תוסלמך רצונה לאלהים: הנהם בקיע נמר עם
 הכוכבים לא נעמד בה נשגב כאשר את עומדת בקבור אצל
 אלהים כי הולכת שבעת בניה הדומים לכוכבים בשביל המנהיר
 אל יראת אלהים ותעמדי בשמים אתם יחד: הלא הנהך בניה
 הנה כהנהך-בן-אברהם:
 ז אלו הנה בנהנו לצור בתמונה את-קרות יראת אלהים שלך
 הלא יתחלתו המסתכלים באם שבעת הבנים הסובלת למען
 יראת אלהים ענוים משנים עד-מותה: וגם נכון הנה לחרת על-
 הציון הנה לזכרון לבני-עמם את-הדברים האלה:
 ט פה נשמנו
 ושיש נעלה
 ואשה ושישה
 ושבעת בניה
 מחמם ערין
 אשר אמר להברית את-מדינת העברים:
 ואלה הצילו את-העם
 בנשואם עניהם לאלהים
 וסבלו את-הענויים עד-מותם:
 יא-יב ובאמת היתה זאת מלחמת-יה אשר נלחמו הם: כי
 התקריתם אז שלמות המדות הבוררת במדת הסבלנות פרום
 הנצחון היתה הנצחיות בתי עולם: אלעזר נלחם בראש אם
 שבעת הבנים השתתפה בהתקריות האחים נלחמו: הערין נלחם
 בנגדם העולם ובני-התמותה הסתכלו: נצחה יראת אלהים שהנישה
 את זר-הנצחון ללוחמים בעדה: מי לא-ישתומם על-האחלטים
 בעד חקת האמת מי לא-תאחזנו רעה בניהם:
 יז-יח הערין עצמו וכל-המועצה התפלאו בסבלנותם: בעבור
 זה עומדים הם עתה קרובים לבסא אלהים ונחיים הם את תניר

יז ה בשביל המזהיר: אולי כוונתו לדניאל י"ב ד': והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע. -

יט הנצח המקשרים: וכן אומר משה וכל-הקדושים תחת ידיו:
 כ והקדושים האלה המקבדים בגלל אלהים מקבדים לא בקבור זה
 לבד כי אם-גם על-אשר בכותם לא השתלטו האויבים על-עמנו:
 כא-כב והערין נעשו וארץ המולדת שהרה: הם נעשו כאלו בפר חטאי
 העם בדם הססידים האלה ובמותם המכפר הצילה הששוקה
 האלהית את-ישראל הנתון לפני-הה במצוקה:
 כג כי על-קבורתם בשלמות המדות ועל-פחד-סבלנותם בענויים
 שם אנטיוכוס את עינו והקריז לאנשי סילו את-סבלנותם למופת:
 כד ואמנם היו לו ביניהם גבורי מלחמה לקרב ולקצור ונצח והשמיר
 את-אויביו כלם:
 יח אתם בני ישראל מנרע אברהם הטו לבכם לתורה הזאת
 ב והיו בכל-דרכיהם יראי אלהים: בהפירכם שהשליטה על-הערים
 היא התבונה יראת האלהים ולא על-היסורים הפנימיים לבד כי
 אם-גם-על-היסורים החיצוניים:
 ז מפני שהם מסרו את גופותיהם ליסורים בעד יראת אלהים
 הערצו לא רק על-ידי בני האדם כי אם-גם נמצאו ראויים לקחת
 חלק באלהות:
 ד ועל-ידם בא השלום לעם ואחר שחדשה ארץ המולדת לפי-
 ה חקקה חבו האויבים: והערין אנטיוכוס נעשו גם על-אדמות וגם
 נפרע ממנו אחרי מותו כי כאשר לא עלה בנרו כלל וכלל
 להקריב את-יושבי ירושלים ללכת בדרכי תוים ולשנות את-מנהגי
 אבותיהם עלה מעל יושבי ירושלים ויצא למלחמה על-הפרסים:
 ז ותדבר אם שבעת הבנים הצדקת גם את-הדברים האלה
 לילדיה הויתי בתולה צנועה ולא נצאתי מבית אבי שמרתי על-
 ח הצלע הבנויה: לא ענה אותי הבליעל במדבר המשחית בשורה
 גם לא טמא הבליעל הנקש בפתויו את-צניעות בתולי בתקופת

לסוף פי"ט השוה דב' ל"ג ג' כל קדושו בידך. -

ויצא למלחמה על-הפרסים. אין הכותב מאריך לספר על מותו של אנטיוכוס,
 משום שהיה ידוע לקורא דבריו (ע' מק"ב ט'). - ולא יצאתי מבית אבי. השוה
 תהלי מ"ה י"ד כל-כבודה בת-מלך פנימה. - שמרתי על-הצלע הבנויה. כלו
 שמרה על צניעותה של אשה (השוה ברא' ב' כ"ד וכן אלהים את הצלע אשר לקח, וב"ר
 י"ח התבונן מאין לבראתה... אלא ממקום צנוע באדם). - המשחית בשדה. ע' דב'

הספרים החיצונים

לתורה לנביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים

כרך שני
ספר שני

ט פריחתי נשאתי קשורה עם אישי: בְּשִׁנְדְּלוֹ אֵלֶּה מֵת הָאֵב אֲשֶׁרִּי
יען מי חיו עם-בָּנִים רַבִּים וְתַקִּיפֹת מִי הַשְּׁבֵל לֹא הִעֲצִיבָה אֶת-
י רוחו: בְּעוֹדֵנוּ מִי אֲמָנוּ הָיָה מְלַמֵּד אֶתְכֶם אֵת הַתּוֹרָה וְאֵת
יא הַנְּבִיאִים: אֶת-רֵצָח הַבֵּל בִּידֵי קוֹן הָיָה קוֹרָא לְפָנֵינוּ וְאֵת עֲקֵרֹת
יב יִצְחָק וְאֵת יוֹסֵף בְּבֵית-הָאֲסוּרִים: הָיָה מְדַבֵּר אִתָּנוּ עַל-דִּבְרֵי פִינְחָס
הַקִּנְאִי וְהָיָה מְלַמֵּד אֶתְכֶם עַל-דִּבְרֵי מִנְיָה וְעוֹרְיָה וּמִישָׁאֵל בָּאֵשׁ:
יג-יד הָיָה מְקַלֵּם אֶת-דִּנְטָאֵל בְּגֵב הָאֲרִיֹּת וְהָיָה מְאֻשְׁרוֹ: וְהָיָה מְשַׁנֵּן לָכֶם
אֶת-סֵפֶר וְשִׁעְרֵהוּ הָאוֹמֵר כִּי תִלֵּךְ בְּמוֹ-אֵשׁ לֹא תִכְוֶה וּלְהִקָּה לֹא
טו תִּבְעַר-בָּךְ: הָיָה שָׁר לָנוּ אֶת-שִׁירֵי דָוִד הָאוֹמֵר רַבּוֹת רַעוֹת צָדִיק:
טז וְהָיָה מְבָאֵר לָנוּ אֶת-מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה הָאוֹמֵר עֵץ-חַיִּים הִיא לְכָל-
יז הָעוֹשִׂים אֶת-חֻסְפָּיו: וְהָיָה מְסַבֵּם עִם-יְחִזְקִיָּאל הָאוֹמֵר הַתְּחִינָה
יח הָעֲצָמוֹת הַנִּבְשׁוֹת הָאֵלֶּה: גַּם לֹא שָׁכַח אֶת-הַשִּׁירָה אֲשֶׁר לְמֹד
יט מִשָּׁה הָאוֹמֵר: אֲנִי אֲמִית וְאַחֲנִי אֵלֶּה הֵם מִיָּכֶם וְאַרְךְ וּמִיָּכֶם:
כ הוּי הַיּוֹם הַזֶּה הַמָּר וּבְכָל-זֹאת לֹא מָר בְּאֲשֶׁר עָרִיץ הַיּוֹנִים
הַמָּר בָּבֶה אֵשׁ בָּאֵשׁ תַּחַת הַיּוֹדִים הָאֲמִים וּבְחֶרְוֵנוּ הַלּוֹחֵם הוֹלִיךְ
אֶת-שִׁבְעַת הַבָּנִים וְרַע אֲבָרָהֶם אֶל-הַמּוֹזֵר וְעוֹד פַּעַם אֶל-עֲנֻנְיָיו:
כא נִקַּר אֶת-בָּבוֹת עֵינֵיהֶם חֲתָךְ לְשׁוֹנָם וְהָרַג אוֹתָם בְּעֲנֻנִים שׁוֹנִים:
כב בְּגִלָּל הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה עָנַשׁ אֱלֹהֵי הַצֶּדֶק אֶת-הַבְּלִיעַל וְיוֹסֵף
כג לְעִנְשׁוֹ: אֲבָל הַבָּנִים וְרַע אֲבָרָהֶם וְהָאֵם הַנּוֹשָׁאֵת וְרֵי-הַנְּצָחוֹן נֶאֱסָפוּ
לְמַקְהֵלֹת הָאֲבוֹת אַחֵר שִׁקְבָּלוּ נִשְׁמוֹת מְהוֹרוֹת וְנִצְחִיּוֹת מֵאֵת
כד הָאֱלֹהִים: אֲשֶׁר לוֹ הַתְּהִלָּה מְעוֹלָם וְעַד עוֹלָם אָמֵן:

יד כ"ב כ"ה. - הַבְּלִיעַל הַנַּחֲשׁ. סמל של מפתח ערום (ברא' ג' א'). - לפי"ד השוה ישע' טו-יז מ"ג ב'. - לפט"ו השוה תהל' ל"ד כ'. - לפט"ו השוה משלי ג' י"ח. - לפי"ו השוה יחז' יח ל"ז ג'. - אֲנִי אֲמִית וְאַחֲנִי. דב' ל"ב ל"ט. - חִיִּיכֶם וְאַרְךְ יִמֵּיכֶם. שם ל' כ'. - הַצִּיטוֹת שֶׁל הַפְּטוּקִים נַעֲשׂוּ, כַּנְּרָאָה, מִפִּי הַזְכָּרוֹן מְבִלִּי לְדִיקָא. וְאוֹלֵי הֵיטָה לוֹ לְכוֹתֵב כּוֹנֵנָה מִיּוֹחֶדֶת בִּכְךָ. -

ספר טוביה

מבוא

א. תוכן הספר.

הספר טוביה מספר מעשה כפול: מעשה טובי האב ומעשה טוביה הבן, ושני המעשים האלה קשורים קשר אמיץ.

טובי האב, מבני נפתלי, הגלה לנינוה עם גלות עשרת השבטים שגלו בימי הושע בן אלה. בעודו בארץ ישראל, כאשר בני שבטו מעלו מעל בה' ותעו אחרי העגלים אשר הקים ירבעם בן־נבט, גם אז היה טובי מחזיק בה', עולה לרגלים לירושלים ושומר את תורת משה. וכאשר גלה לנינוה גם שם היה מקיים את מצוות ה'. שם מצא חן בעיני המלך שלמנאסר והמלך הפקידהו על כל צרכי ביתו וארצו לקנות אותם. הוא היה המשביר לארץ אשור: מטעם המלך בא גם למדי ושם הפקיד עשרה ככרי כסף ביד גבאל קרובו. טובי היה גומל חסדים טובים לחיים ולמתים, וביחוד למתי מצות, כי המלכות בעת ההיא לפעמים לא היתה מניחה לקבור את מתי ישראל. פעם אחת, בחג השבועות, כאשר ישב לסעוד את סעודת החג, הגיד לו טוביה בנו כי מת אחד מבני ישראל מוטל ברחוב. עזב טובי את סעודת החג וקבר את המת. וכשהיה ישן בחצר הטילה צפור ממעל את צאתה בעיני טובי ונסתמא. וכאשר נעשה סג־נהור ירד גם מנכסיו. הקב"ה נסה אותו נסיון אחר נסיון והוא עמד בכלן. בצרת נפשו התחנן אל ה' (א' א'—ג' ו').

אותה שעה התחננה אל ה' גם שרה בת רעואל באחמתא שבמדי, כי גדל עליה כאב־לבה. לשבעה אנשים נתקדשה, לזה אחר זה, ולא נקראה על שם אחד מהם, כי כלם מתו מדי בואם לחדר החפה: בטרם יבאו אל שרה הרג אותם אשמדאי השד הרע. הקשיב ה' אל תפלת שניהם ושלח את רפאל המלאך לרפוא תחלואי שניהם ולתת את שרה בת רעואל לאשה לטוביה בן טובי (ג' ו'—י"ג).

כאשר ירד טובי מנכסיו זכר את עשרת ככרי הכסף אשר הפקיד ביד גבאל במדי וצוה את טוביה לבקש מאת גבאל את הפקדון. ובהיות טוביה עוד נער בקש טובי איש שינהג וילוו אותו מנינוה למדי. נודמן לו רפאל המלאך הגדול בתאר אדם והתנדב להביא את טוביה למדי ולהשיב אותו לנינוה (הפרקים ד'—ה').

הלך טוביה עם רפאל והגיעו אל שפת נהר חדקל. עלה דג גדול מן הנהר ובקש לבלוע את טוביה. זירז רפאל את טוביה וטוביה החזיק בדג ונתח אותו לנתחיו ולקח עמו את המרה ואת הכבד ואת הלב ממולחים, לפי שיש לאברים אלה כח־רפואה גדול (ו' א'—ט'). ורפאל לא הוליך את טוביה לאחמתא אל גבאל להשיב את הפקדון כי אם לרגא (=רי=טיהיראן) אל בית רעואל אבי שרה שמתו שבעת בעליה זה אחר זה בליל התונתה, כי טוביה היה קרוב לשרה, אין זולתו קרוב לה, ולו משפט הגאולה והירושה. קידש טוביה את שרה ועשו את החתונה, אע"פ שיראו כי גם טוביה יהרג ע"י אשמדאי כמו בעלי שרה הקודמים. אולם טוביה (לפי העצה שיעצו רפאל) הקטיר את כבד הדג ואת לבו, וכאשר

תכן כרך ב' ספר ב'

טוביה	מאת דב היליר . . .	רצ"א — שמ"ז	עמודים
יהודית	" משה סימון . . .	שמ"ח — שע"ו	
חזיונות הסבילות	" יוסף ריידר . . .	שע"ז — תל"ד	
דברי שמעון בן־סירא	" אברהם כהנא . . .	תל"ה — תק"ל	

הריח אשמדאי את ריח הקטרת, ברח למצרים ושם אסר אותו רפאל בזקים, ושרה ניצלה מן השד. עשו י"ד ימי המשתה בשלום ובשלוה. ובימים שעשו המשתה הלך רפאל לאחמתיא וקבל מגבאל את עשרת ככרי הכסף שהפקיד אצלו טובי האב (ט' ט'—ט' ו').

וטובי האב חשב יום יום חשבונות: לפני כמה ימים נסע בנו ובכמה ימים יכול לשוב. ואשתו נתיאשה לגמרי שבנה ישוב אליה עוד. כלילה נדדה שנתה ויומם לא אכלה לחם והיתה יושבת על הדרך אשר בה נסע בנה. וגם לטוביה בנם ארכו הימים ומהר לשוב. הביטה חנה וראתה את בנה וקראה גם לבעלה טובי הסומא. קרב טוביה אל טובי ורק בעיניו את מרת הדג אשר צד בחדקל ונפקחו עיני טובי. וטובי ניבא על מפלת נינוה ועל ירושלים העתידה להבנות לתפארת וצוה את בנו שאחרי מות אבותיו יצא מאשור ארץ הרשעה. יצא טוביה ושרה מנינוה וישבו בארץ מדי בשלום (ט' ז'—י"ד ט"ו).

ב. באיוזו לשון נכתב ספר טוביה בתחלה.

נחלקו חכמים אם ס' טוביה נכתב בתחלה בלשון שמית (עברית, ארמית) או ביוונית. אף אם עתה נוטים יותר לסברא שהנוסח המקורי נכתב בעברית, אין שום ספק שהנוסחאות היווניים שבידינו הם יותר עתיקים מכל הנוסחאות העבריים ומן הנוסח הארמי היחיד הידוע לנו. נילדיקי, ראש המדברים בכל מקום בנוגע ללשונות בני שם, סבור שאין שום רושם, שום ראיה של מקור עברי. גם חוקרים אחרים הלכו לשיטתו.

אולם גם הנוסחאות היווניים שונים הרבה זה מזה לא רק בדבריהם כי אם גם בענייניהם, ובפרט שני הנוסחאות הראשיים אי אפשר שהאחד נובע מחברו, אלא ודאי שכל אחד נובע ממקור אחר. ואף אם אין עוד מסקנה גמורה בדבר, בכל זאת כמעט רוב החוקרים מסכימים שהמקור היה מקור עברי.

ויש להעיד שני עדים עתיקים המעידים על השאלה הזאת, אף אם למראה העין שתי העדויות סותרות זו את זו.

העדויות האחת היא של אוריגנס (Origenis, Epistola ad Afric. XIII), שהוא נושא ונותן על ס' טוביה, וזה לשונו: „היהודים אינם משתמשים בס' טוביה וגם לא בס' יהודית, ואני דרשתי וחקרתי ולא מצאתים בידם בעברית, אף לא כמו ספרים חיצוניים.”

העדויות השניה היא של הירונימוס. הוא מספר, כי חבריו בקשו ממנו לתרגם להם את הס' טוביה מארמית ללטינית, ועלה בידו למצוא יהודי אחד בקי בעברית וארמית, ומה שתרגם היהודי מארמית לעברית מיד מסרו הירונימוס לסופר מהיר לכתבו בלטינית, והוא מתפאר שגמר את המלאכה הזאת ביום אחד.

עדויות שני אבות הכנסייה סותרות זו את זו, אבל אפשר לעשות פשרה ביניהן. אפשר שגם אוריגנס שמע או ידע שיש לס' טוביה נוסח עברי-ארמי, ודוקא משום שמועה זו בקש את הספר ולא מצא אותו. ומה שלא עלה ביד אוריגנס (מאה שלישית לסה"נ) עלה אחר מאה וכמה שנים להירונימוס שהוא היה עסקן בדברים כאלו.

אין שום ספק שהירונימוס השתמש בנוסח ארמי, וברור שהנוסח הזה נחשב בעיניו מאד, יותר מן היווני, מפני שהוא הגיה את היווני ותרגם את הארמי. ואולי סבור היה שהנוסח הארמי היה העיקרי. גריטץ (MGWJ, 1879, 163, 385—386) סובר שהירונימוס קורא ארמית ללשון המשנה והתלמוד. על זה יש לדון, אבל בוודאי הדין עמו שנוסח הירונימוס אינו הנוסח העיקרי.

לפי לשון הנוסחאות היווניים יש רגלים לדבר שאינם אלא תרגומים מעברית או מארמית. כמה חוקרים אספו מאמרים שונים בנוסחאות היווניים שתרגומם הוא סגנון הלשון העברית. כגון $\epsilon\lambda\theta\iota\varsigma$ $\epsilon\lambda\theta\iota\varsigma$ $\alpha\lambda\lambda\alpha$ $\epsilon\lambda\theta\iota\varsigma$ (ב' י"ב)—גדי מן העזים, $\tau\acute{\iota}\nu\alpha$ $\sigma\omicron\iota$ $\epsilon\sigma\theta\epsilon\mu\alpha\iota$ $\mu\iota\sigma\theta\acute{o}\nu$ $\delta\iota\delta\acute{o}\nu\alpha\iota$.

(ה' ט"ו) מלה במלה לפי העברית: מה שכר אני עתיד ליתן לך (ע' 160, MGWJ 1879), $\mu\epsilon\gamma\alpha\lambda\omega\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta\eta$ $\delta\acute{\iota}\delta\omicron\tau\epsilon$ $\alpha\upsilon\tau\acute{\omega}$ (י"ב ו')=לשון המקרא: הבו גדל לאלהינו (דב' ל"ב ג'), $\epsilon\iota\varsigma$ $\tau\acute{o}\nu$ $\alpha\iota\omega\acute{\nu}\alpha$ $\kappa\alpha\iota$ $\epsilon\tau\iota$ =לעולם ועד.

ונראה שלפעמים לא הבין המתרגם היווני את הנוסח העברי. ראה מובהקה לזה הביא ישראל לוי (REJ XLIV, 288—291): שרה בת רעואל, שמתו שבעה בעליה בליל חתונתה קודם שקרבו אליה, מתעצבת בלבה מפני שאמהותיה מוכיחות אותה, או (לפי נוסח אחר) מפני שאחת מאמהותיה מוכיחה אותה, שהיא קטלנית. על זאת מתעצבת שרה כל-כך עד שהיא מבקשת את המות וקרובה היא לחנק את עצמה. גלוי וברור שאין שום ערך בין הסבה ובין תולדותיה. ועוד איך תעיו שפחה את פניה לגעור בגברתה ולקלל אותה. כבר התקשה גריטץ (MGWJ 1879, 392) בענין זה ולא מצא לו פירוש נכון. לוי סובר שבנוסח העיקרי אָמָה של שרה גערה בבתה, והמתרגם טעה וקרא אָמָה תחת אָמָה.

ואני אוסיף עוד דוגמאות שבעל הנוסח היווני טעה בפירוש המקור העברי. גבאל אוהב טובי בא לחתונת טוביה בן טובי ונותן תודה לאלהים: $\epsilon\upsilon\lambda\omicron\gamma\eta\tau\acute{o}\varsigma$ δ $\theta\epsilon\acute{o}\varsigma$, $\theta\tau\iota$ $\epsilon\acute{\iota}\delta\omicron\nu$: $\tau\omega\beta\iota\nu$ $\tau\acute{o}\nu$ $\alpha\nu\epsilon\psi\iota\acute{o}\nu$ $\mu\omicron\upsilon$ $\delta\mu\omicron\iota\omicron\nu$ $\alpha\upsilon\tau\acute{\omega}$ (נוסח ארוך ט' ו')=ברוך אלהים שראיתי את טוביה קרובי דומה לו. ויש לתמוה שהוא מברך אלהים על אשר טוביה דומה לעצמו. אבל אפשר שבעברית היה כתוב: ברוך אלהים שראיתי בן-דודי הדומה לו, כלומר הבן דומה לאביו, ותרגם בן דודי ע"י מלה אחת $\alpha\nu\epsilon\psi\iota\acute{o}\varsigma$ (גם במד' ל"ו בן דוד מתורגם בע' $\alpha\nu\epsilon\psi\iota\acute{o}\varsigma$) והלשון דומה לו נראה כדומה לעצמו, לפי שהמלה $\alpha\upsilon\tau\acute{\omega}$ אין לה על מה שתסמוך, והיא תלויה באויר. ואם כן גבאל מברך על אשר ראה בן דודו דומה לדודו.

דוגמה אחרת: $\epsilon\lambda\epsilon\eta\mu\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta$ $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}$ $\delta\iota\kappa\alpha\iota\omicron\sigma\acute{\upsilon}\nu\eta\varsigma$ $\mu\alpha\lambda\lambda\omicron\nu$ η $\pi\lambda\omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma$ $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}$ $\alpha\delta\iota\kappa\iota\acute{\alpha}\varsigma$: (נוסח ארוך י"ב ח')=חסד וצדקה טוב מעושר עם עולה. והרי זה פשיטא לגמרי. ועוד אם צדקה באמת הפכה של עולה, אבל חסד אינו הפכו של עושר. לכך נראה שמעיקרה היה כתוב בעברית: חסר בצדקה טוב מעושר בעולה, ואם כן שני חצאי המאמר מתאימים זה לזה: עושר הפכו של חסר, עולה הפכה של צדקה.

ועוד דוגמה: בשיר תודה של טובי נאמר $\alpha\nu\acute{\alpha}\gamma\epsilon\iota$ $\epsilon\kappa$ $\tau\eta\varsigma$ $\alpha\pi\omega\lambda\epsilon\acute{\iota}\alpha\varsigma$ $\tau\eta\varsigma$ $\mu\epsilon\gamma\acute{\alpha}\lambda\eta\varsigma$ (נוסח ארוך י"ג ב'). ונראה שמלת $\alpha\pi\omega\lambda\epsilon\acute{\iota}\alpha\varsigma$ היא טעות תרגום של אבדון וכוונת המאמר: הקב"ה מעלה משאול ואבדון.

על פי הדוגמאות האלה וכיוצא בהן יש להחליט שהנוסח היווני ניתרגם מהעברי, ויש להכריע שס' טוביה חובר מעיקרו בעברית.

ג. הנוסחאות היווניים.

כשם שהמחלוקת עוררנה עומדת על הנוסח העברי ועל הנוסח היווני, מי קודם למי, כן יש מחלוקת עוד יותר גדולה בין הנוסחאות היווניים עצמם. מהנוסחאות היווניים שנים נכבדים ביותר: הנוסח הקצר של Codex Vaticanus והנוסח הארוך של Codex Sinaiticus. לפי שיטתנו שס' טוביה נכתב בתחלה עברית, נראה ששני הנוסחאות העיקריים האלה נולדו ממקור עברי. גלוי וידוע שהנוסח הארוך משתדל ללכת בעקבות הדיבור העברי ועל-כן בכלל לא קשה לתרגמו לעברית, לגלות את הסגנון העברי שהוא טמון בו. הנוסח הקצר הוא מעשה ידי אמן יווני שיגע לכתב ספר בפני עצמו, מעשה אמנות.

ועתה יש לעיין אם שניהם בדרך ישרה נולדו ממקור עברי או אם הנוסח הקצר (Vaticanus) אינו אלא קיצור הארוך (Sinaiticus), או אם הארוך נולד מן הקצר ע"י תוספות שהרחיבו את הענין וקשטו את המליצה.

משלש השיטות האלה אינה יכולה להתקיים אלא השיטה הראשונה: הנוסחאות היווניים, גם הקצר גם הארוך, נולדו ממקור עברי. אי אפשר שהארוך נוצר מן הקצר ע"י הוספות של מליצה, לפי שהוא קרוב אל הדיבור העברי, והסגנון העברי אי אפשר שלקח אותו מן הנוסח היווני הקצר. על כל פנים השתמש בספר עברי.

ומצד אחר גם כן אי אפשר שהנוסח הקצר נעשה מן הארוך ע"י קיצור והשמטות. הקצר שמר לנו כמה פרטים, ומהם פרטים חשובים, שאינם נמצאים בארוך. אין כוונתנו בזה לרמוז רק על החסרונות הגלויים בארוך שחסרו בפרט בשני מקומות: חסרון אחד יש להרגיש בדברי מוסר שטובי נותן צידה לדרך לבנו טוביה (ד' ז"י-יח), והחסרון האחר נראה לעינים בדברי השבח וההודאה שטובי מפאר ומרומם את הקב"ה שהציל אותו ואת משפחתו (י"ג ג'—י'). נראה שנאבד גליון או גליונות מן הכתב. אבל גם במקומות שנשארו לנו בשני הנוסחאות כמה פעמים הקצר מתוקן יותר ושלם יותר מן הארוך. למשל: בליל השבועות, אחרי אשר קבר טובי את מת-המצוה, לא נכנס לביתו לישון, כי אם בהצרו שכב ושם נפלה אל עיניו צואת הצפור שממנה נסתמא. מדוע לא עלה אל עליתו לשכב במסתו? הנוסח הארוך משיב: מפני שהחם כבד עליו. אבל הקצר נותן טעם לדבר: מפני שהיה טמא-מת (ב' ט'). דוגמה אחרת: כאשר שם טוביה לדרך פעמיו ללכת למדי. הנוסח הקצר מספר שהיה לו כלב והכלב הזה הלך אחריו ללוותו (ה' י"ג). הארוך במקום הזה אינו מזכיר את הכלב, ובכל זאת במקום אחר (ו' ב') הוא מראה אותו על צד טוביה. ועוד, במקום אחד נשתבשה גירסתו ונכתב $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$ תחת $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$, כלומר אדון תחת כלב (י"ג ב'). דוגמה שלישית: אשמדאי הורג את שבעת הבעלים שלהן נתקדשה שרה בת רעואל בליל חתונתם. הנוסח הארוך אינו נותן טעם לדבר, אבל הקצר מספר שאשמדאי עצמו אהב את שרה ובקנאתו המית כל מי שקרב אליה. הטעם הזה נכון מאד, שכמותו נמצא באגדות העממיות על המת מכיר טובה, אגדות שהשתמש בהן בעל ס' טוביה.

במקומות מעטים הנוסח הארוך מתוקן יותר. כאשר נכנסו טוביה ורפאל לבית רעואל מספר הנוסח הקצר ששרה בת רעואל היא הראשונה לדרוש את שלום האורחים. ויותר נכון מה שכותב הארוך, שבעל הבית עצמו דורש שלום (ג' א'—ב'), וכן היא עמדת דרך ארץ. כמו כן כאשר נפרד טוביה מרעואל חתנו. אף צוואות רעואל ברורות מאד בנוסח הארוך. אבל על הרוב הנוסח הקצר נראה ברור יותר, כמו שראינו בכמה דוגמאות. וגם נמצא בנוסח הארוך תוספת שהיא מגרעת. אחרי אשר נכנס טוביה לחדר החופה של שרה אין ספק לרעואל שנהרג ע"י אשמדאי כמו הבעלים הקודמים. לפיכך עוד בלילה הוא כורה לו קבר לקברו לפני עלות השחר. אך כאשר הוברר הדבר שטוביה חי וקיים רעואל מצוה את עבדיו שימלאו את הבור אשר בו חשב לקבור את טוביה (נוסח קצר ט' ט'—יח). אבל בעל הנוסח הארוך ראה בזה סתירה שרעואל עצמו כורה את הבור אך עבדיו ממלאים אותו. לפיכך בדא מלבו שרעואל עם עבדיו כורים יחד את הבור. ובה לא הבין כוונתו הנכונה של הסופר הראשון: כל עוד חשב רעואל שצריך לכסות קלון ביתו ולקבור את חתנו בליל היה הוא עצמו כורה את הבור בסתר, אבל כאשר גיצל מן הדאגה, כראותו את חתנו חי, צוה את עבדיו למלאות את הבור לפרסומא מילתא. בעל הנוסח הארוך לא התבונן בזה והוא מצרף את העבדים לרעואל בחפירת הבור. ויתר זה כנטול דמי.

בנוסח הארוך יש כמה וכמה תוספות, אבל כמעט כלן הן דברי מליצה להרחיב את הלשון, להאריך בפרטים, לקשט וליפות את הדיבור או את המעשה. בכלל לפני בעל הנוסח הקצר היתה מונחת גירסא עברית שהיא בכמה מקומות נכונה יותר, מתוקנת יותר וגם שלמה יותר מהגירסא שתרגם מתוכה בעל הנוסח הארוך.

ד. שאר התרגומים הלועזיים.

שאר התרגומים העתיקים הם: (1) שני תרגומים בסורית, (2) תרגום כושי, (3) תרגום פרסי שניתרגם מן העברי הוצאת Muenster (נרשם כבר ע"י צונץ GV^o 132 ונאיבואר השוה לו את הנוסח העברי), (4) התרגומים הלטיניים (א) Vetus Italica (נדפס מחדש ע"י נאיבואר The Book of Tobit LXVIII—XC) (ב) של הירונימוס בוולגאטה.

כמה רגלים לדבר שתרגום Vetus Italica נוסד על הנוסח היווני הארוך. דוגמאות: חנה אשת טוביה גומרת את מלאכתה septima die mensis Distri (ב' י"ט, וביווני הארוך ב' י"ב). רעואל כורה את הבור יחד עם עבדיו (ח' י"א), הוא זיבה שתי פרות וארבעה אילים לחתונת בתו שרה עם טוביה (ח' כ"ב). המתרגם פרט מה שנתן רעואל לטוביה חתנו (י' י'). פעמים מוסיף בעל Vetus Italica על מקורו: כגון data sunt illi munera multa (י"א כ"א), שניתנו מתנות לחתן ולכלה (כמו בגאסטר א'), או שהוא קוצב מספר בני טוביה שהם שבעה (י"ב ח') כמו בוולגאטה.

תרגומו של הירונימוס, כמו שכבר ראינו, נעשה מתוך ספר ארמי שהלך לאיבוד ושהיה משונה מן הנוסחאות היווניים. נזכיר קצת פרטים המיוחדים: בשלשת הפרקים הראשונים אין טובי מדבר בעצמו כי אם הכותב מספר מעשיו. טובי אינו מסתמא בחג השבועות אלא quadam die=יחיד יומא (ב' י'), ונסתמא ע"י צואת צפור (ב' י"א). טובי נתנסה כמו איוב (ב' י"ב). ופרט אחד מכריע את כלן: אחר הנישואין מקדשים עצמם טוביה ואשתו לעבודת ה' ונמנעים ג' לילות וימים לקרוב זה אל זה לבעילת מצוה (פרקים ו' ו' ח'). על שם כך נקראו בכנסיה הנצרית לילות צניעות כאלה: לילות טוביה (Noctes Tobiae). הירונימוס היה עסקן בדברים וחזר אחר הנוסח העברי, אבל לפי הנראה לא הצליח למצא את הנוסח המקורי.

ה. על הנוסחאות העבריים והנוסח הארמי.

הוברר לנו שש' טוביה חובר מתחלה בעברית. אבל ברור ונכון גם כן שאבד הספר העברי המקורי שממנו נולדו הנוסחאות השונים, גם עבריים גם אחרים. כמה נוסחאות עבריים יש בידנו, שנבעו ממקורות שונים, ויש גם שנבעו ממקור משותף. ואלו הם הנוסחאות לפי קרבנות אל המקור, ראשון ראשון חביב ונאמן.

(1) התרגום העברי על פי הנוסח הקצר יצא בפעם הראשונה בקונסטנטינופול רע"ט (1519) ופעם שניה ע"י Fagius באינזא ש"ב (1542) יחד עם אלפא ביתא דבן סירא (בשער העברי כתוב: ספר טוביה בלשון עברי עם העתקה בלשון רומי בצדו על ידי פאולי באגיי). כבר הראה נילדיקי (Monatsberichte d. Koenigl. preuss. Akad. d. Wiss., Berlin 1879, 55) שניתרגם מהנוסח היווני הקצר, ועל פי לשונו הוא דן שנולד בזמן מאוחר שבימי הביניים. וגם Landauer הסכים לו, והחוקרים האחרונים הלכו בעקבותיהם והביאו ראיות לא רק מן הלשון אלא גם מן הענין (וע' Fritsche 9, 10 וגם Schulte 29, 30).

(2) הנוסח הארמי יצא ע"י Neubauer בספרו (3—16) The Book of Tobit עם תרגום אנגלי (XXVII—XLIII). אין שום ספק שתרגום זה יצא ממקור יווני. זה הוברר ע"י שמות הערים והנהרות, כמו שהוכיח נילדיקי (במאמרו הנ"ל, 56—57). שם העיר במדי שגבאל יושב בה נכתב רגש, ריגש, ראגיש, והוא לפי היוונית (ἔν Παγαίς, Παγαίς). סופר עברי או ארמי היה כותב רג, רגיג או גם רי. רעואל אבי שרה יושב באגבתנית, וזה אינו אלא לפי היוונית ἐν Ἐκβατάνοις. עברי או ארמי היה אומר אחמתא (עזרא ו' ב'). טוביה עם רפאל מגיעים עד נחל תגריין כמו ביוונית ἐπὶ τὸν Τίγριον. עברי או ארמי היה כותב חדקל (ברא' ב' י"ב, דנ' י' ב', וכן גם בנוסח העברי ו' א' שהוציא גאסטר).

נוסח ארמי זה קרוב הוא לנוסח היווני הארוך, בשינויים בכמה פרטים. בשלש הפרקים הראשונים של הנוסח היווני טוביה מדבר בעדו, והוא עצמו מספר כל מה שאירע לו בנינוה ובמדי. אבל בנוסח הארמי הסופר מספר על ענין טוביה כמו בתרגומו של הירונימוס, וכמו בנוסח העברי שבהוצאת Muenster (ע' לקמן). בסוף הנוסח הארמי חסרים שני הפרקים האחרונים ובמקומם נוספו שם דברי מוסר, בפרט על מצות גמילות חסדים והמעשרות.

גם בפרטי המעשה אין הנוסח הארמי הולך תמיד בעקבות הנוסח היווני. דוגמאות אחדות: טובי אינו לן בביתו מפני שלא טבל ולא טהר מטומאת מת מצוה, וכאשר נסתמא שאל את הרופא בבקר בבקר (פרק ב'). שרה בת רעואל, ביגונה על שהשפחה גערה בה, בקשה לצלוב את עצמה (פרק ג'). כשטוביה רוחץ רגליו בחדקל חוטף הדג את לחמו וטוביה תופס את הדג ונוטל את לבו ואת מרתו (ולא את כבדו), וכן הוא בנוסח העברי של Muenster (פרק ו'). בנוסח היווני טובי רוצה ליתן לרפאל את שכרו עקב אשר נהג את בנו ושמרו בדרך ורפא את שרה מן השד ואת טובי עצמו מן העורין, ואז רפאל מתודע שהוא אחד מן המלאכים אצל השכינה. בנוסח הארמי רפאל מסתלק מלפני טובי וטוביה, והם לא יכלו למצוא אותו, ומזה דנו שמלאך רפאל הוא, הממונה מאת הקב"ה להביא רפואה לטובי ולשרה. שינוי כזה נמצא גם בס' שעשועים.

שמות הערים והנהר מוכיחים שהנוסח הארמי נעשה מתוך גירסא יוונית. במקומות ששני הנוסחאות היווניים משתנים זה מזה הארמי מתאים אל הארוך. רעואל כורה את הקבר בלילה עם עבדיו (פרק ח') כמו בנוסח הארוך (ח' ט'), אבל בנוסח הקצר רעואל עצמו כורה אותו בסתר. רפאל נוסע מאחמא לרג (רי) עם שני גמלים וארבעה עבדים, כמו בנוסח הארוך (ט' ח'), ואילו בקצר נראה שהוא הולך לבדו. על פי הפרטים האלה וכיוצא בהם יש להחליט שהנוסח הארמי הוא תרגום מהנוסח היווני הארוך.

3) הנוסח העברי על פי הנוסח הארוך יצא לאור בקושטאנטניא 1516 וגם 1519 (Zunz, GV 125, GV 132), ואחר-כך ע"י תנוצרי Sebastian Muenster ונדפס גם בפולילוטסה של לונדון. ובאחרונה הוציאה Neubauer בספרו (17-85) The Book of Tobit עם תרגום אנגלי (XLIII-LXIII).

ברור למדי שגם נוסח זה אינו מקורי. שמות הערים נקראו רגיש, רגש, רגאיש (ולא רג או רי), אגבתנית (ולא אחמא), ושם הנהר הוא תגריץ (ולא חדקל), שאי אפשר לפרש אותם אלא מן היוונית.

נאיבואר הכיר שהנוסח העברי הזה הוא קרוב מאד לנוסח הארמי. נילדיקי (55, 50) מלא את דבריו, ובעקבותיהם הלכו רוב החוקרים. הנה קצת ההתאמות שבין שניהם: טוביה רוחץ את רגליו בחדקל והדג חוטף את לחמו, וטוביה אחז בדג ולקח ממנו את הלב ואת המרה. בנוסחאות היווניים הוא נוטל גם את הכבד (ו' ה'-ה'). בשניהם העדים חותמים על הכתובה של שרה (פרק ז') מה שאינו ברור כל-כך ביווני (פרק ח'). ההתאמה אחת תמוהה מאד: בשניהם טוביה מקטיר את לב הדג תחת בגדי שרה (ראש פרק ח') ואינו חושש שמא ישרוף את בגדיה או את גופה. בשויהם טוביה מגיע אל עיר אקרים מול נינה (ראש פרק י"ג). בשניהם אין אף מלה אחת על הכלב שהוא מלווה את טוביה בעת צאתו לדרך. דברי שני הנוסחאות האלה בסוף הספר עניים מדברי הנוסחאות היווניים. נילדיקי סובר שהארמי הוא היותר עתיק, ובמה שהסכימו זה עם זה הם נותנים נוסח ארמי עתיק.

בנוסח העברי נמצאים כמה שינויים שאינם נמצאים בזולתו. טובי שגלה — לפי דברי הספר — בגלות עשרת השבטים, מזכיר גם את גלות יהודה לבבל שגלו שמה אחר כמה דורות (פרק א' דף י"ט). בנוסחאות היווניים רק בסוף הספר נעשה טובי נביא ורואה בחזיונו את גלות בבל. נוסח עברי זה נותן טעם לדבר מדוע אדרמלך ושראצר הרגו את סנחריב

אביהם. סנחריב שאל את יועציו אחרי אשר ניגף מחנהו הצר על ירושלים: מדוע ה' מושיע תמיד את ישראל מצוריהם? וחכמיו ענו לו: אלהיהם נותן להם תשועה מפני שאברהם אביהם עקד את בנו לעולה. ועל זה נטל סנחריב עצוה בנפשו וגזר לשחוט את שני בניו, אולי יתרצה ה' בהם. לפיכך אמרו אדרמלך ושראצר זה לזה: הבא להרגך השכם להרגו, — והמיתו את אביהם (סוף פרק א'). עיקר האגדה הזאת, שסנחריב בקש להקריב את בניו ובשביל זה המיתו הם אותו, נמצא בסנהדרין צ"ו א'. — טעם מיוחד ניתן בנוסח העברי הזה למה לן טובי בחצר ששם נסתמא מצואת הצפרים. הטעם מפני שבנינוה ארץ טמאה אינו יכול להטהר כראוי (פרק ב' דף כ"א). באמת הטעם הזה בטל ואין בו ממש, שאם כן טובי שהוא טמא מת מצוה בנינוה אינו יכול להטהר עולמית ואינו יכול לישב בביתו עולמית.

מתוך כל זה יש להסיק: הנוסח העברי של Muenster והנוסח הארמי ממקור אחד יצאו: הארמי הוא העתיק, והעברי קבל כמה שינויים, ופעמים חדש את הענין בתוספותיו. 4) שני הנוסחאות שהוציא גאסטר במכתב-העתי Proceedings of the Society of Biblical Archaeology 1896-1897 (והדפיס אותם שנית בקובץ מאמריו Studies and Texts I 1-15, III 1-38).

א) הנוסח שבכתב-יד לונדון.

גאסטר הוכיח שהנוסח הזה קרוב מאד לתרגום הלטיני של הירונימוס. יחס מיוחד יש בין שניהם. כמה ראיות מוכיחות על הקשר הזה. אבל ההתאמה אחת בפרט מבטלת כל ספק. טוביה מפחד שיאירע לו מה שאירע לשבעת בעלי שרה הראשונים שכלם המיתם השד קודם שבעלו את שרה. והנה רפאל מניח את דעת טוביה ומבטיחו: אין השד שולט אלא במי שתאות הזנות שולטת בו, וטוביה יציל עצמו מן הסכנה אם לא יגביר על עצמו יצר התאוה ואם ינזר מן הביאה שלשה לילות ושלשה ימים הראשונים. בלילה הראשון טוביה מקטיר את לב הדג (אצל הירונימוס: את כבדו) ומזכיר את שמות האבות, הקדושים, בלילה השני הוא מתפלל על זרע הגון, בלילה השלישי הותרה לו אשתו. וכל זה למה? למען לא נלך בחקות הגוים סביבותינו (פרקים ו' וז'). מעשה כזה נפלא מאד, אין לו שרש בדת היהודית. זמורת זר עלתה פה, וודאי מגזע הכנסייה הנצרית פרחת. הנוסח העברי של כ"י לונדון הולך בעקבות הירונימוס, שהוא קוצב כמו כן שלשה לילות להתאפקות ומקשר מעשה טוביה למעשה sanctorum patriarcharum כמו שהנוסח העברי מחייב את טוביה להזכיר, "שמות האבות הקדושים".

הנוסח העברי הזה מתאים עם הוולגאטה עוד בכמה פרטים אחרים. הצפור שצוואתה נופלת אל עיני טובי היא בשתייהן דרור (hirundo), אבל בשאר הנוסחאות היא צפור סתם. הירונימוס ובעל כ"י לונדון מדמים את היסורין הבאים על טובי ליסורין שהיה איוב מנוגע בהם: למען נסותו עשה לו אלהים את כל אלה. הירונימוס מדמה לרעי איוב (הוא קורא להם "מלכים"), שהפטירו בשפה על איוב, את קרובי טובי ואת מכיריו שלועגים לטובי: איה איפוא תקותך, איה צדקתך, איה פעולתך? לנוסח של לונדון אין די בהשוואה הזאת, כי הוא מספר עוד שרעי איוב עצמם, אליפו התימני ובלדד השוחי וצפור הנעמתי, באו אל טובי והיו מלעיגים עליו. בסיפור מתמיה כזה הנוסח של כ"י לונדון הוא יחיד. בשום נוסח אחר לא נמצא כזאת.

אין ספק, גאסטר היטיב לראות שהנוסח של כ"י לונדון קשור קשר אמיץ בנוסח של הירונימוס. אבל גאסטר הגוים בערך הנוסח הזה בתחליטו שנוסח זה הוא עיקרי ובלתי חלוי באחר ובעבור זאת הוא חשוב ביותר: אינו מתורגם משום נוסח שידענו, ואם אינו המקור שבו השתמש הירונימוס, על כל פנים קרוב הוא מאד להמקור הזה. ולי נראה שנוסח לונדון אינו מתוקן כלל, כי אם הוא אחד מהמשובשים ביותר. וכמה מפרטיו אין להם שום טעם, ונולדו רק מחסרון בינה. בשאר הנוסחאות קבלה חנה אשת

טובי פעם אחת בשכר מלאכתה גדי עזים, בנוסח לונדון היא מקבלת בכל יום ויום גדי אחד. בשאר הנוסחאות הכעיסה פעם אחת את טובי בעלה, בנוסח לונדון היא מכעיסה אותו יום (ה' ו'). טוביה מכיר מעיקרא שרפאל הוא מלאך ה' צבאות (י' ה'), ואילו בשאר הנוסחאות טובי אינו יודע מי הוא מנהל בנו עד שרפאל מתודע לו. וגם לא הבין בעל הנוסח העברי הזה את כוונת המעשה בכתבו על אדות שרה: "כי נתנה לשבעה אנשים ויהי בלילה הראשון לשכבם יחד ויבא אשמדאי מלך השדים בחצות הלילה ויהרגם" (ו' י'). המחבר כוון להגיד שאשמדאי המית את האנשים לפני בואם אל שרה ואם כן לא המתין עד חצות הלילה.

את הארצות ואת הערים מבלבל נוסח לונדון תכלית בלבול. טובי מבקש חבר מדרך לבנו שינהל אותו למדי. רפאל נראה לו. "ויאמר לו טובי: הידעת דרך ארץ נפתלי? ויאמר לו ידעתי כל גבולי הארץ והמדינות. ומכיר אני את גבאל איש משכתי והוא יושב בדאגי העיר אשר במדי בעיר גינוה בהר אגבתניס" (ה' ו' ז'). מי שמע כאלה? טוביה מתעתד ללכת למדי, למה לו מנהל לשכב נפתלי? דאגי (ראגי) במדי היא בעיר גינוה שהיא בירת אשור, וגינוה יושבת בהר אגבתניס שהיא אחמטא במדי! הריהו מבלבל אר"י ישראל עם ארץ מדי ועם ארץ אשור. וגם השמות דאגי (תחת ראגי) ואגבתניס מוכיחים שהשתמש בנוסח שבו השמות נקראו ביוונית או בלטינית, שאם לא כן היה כותב אחמטא תחת אגבתניס.

מכל זה ברור, שאין זו הגירסא שבה השתמש הירונימוס. אדרבה, בעל הנוסח של כ"י לונדון היה מכיר את ס' טוביה על פי וולגאטה. משם לקח רוב הענינים, אבל שאב גם מבורות אחרים. דוגמא אחת: כשנפרדו טוביה ושרה מבית רעואל אבי שרה, "וישלחו אותו ואשתו. וכל קרוביו ואהביו ומיודעיו הלכו עמו דרך יום אחד. ויתנו לו מנות איש נזם זהב וקשיטה ואגורה" (ט' א'). מתנות חתונה כאלה לא נזכרו בנוסחאות היווניים וגם לא אצל הירונימוס, אבל נמצאו בנוסח הלטיני של *Vetus Latina*, ששם (י"ג כ"א) הוצאת נאיבואר (LXXXV) כתוב *et data sunt illi munera multa* (= מתנות רבות ניתנו להם). ומתנת הקשיטה והנזם נוספה על-פי המעשה של רעי איוב (מ"ב י"א).

סוף דבר: בעל כ"י לונדון יסד מעשהו על הוולגאטה אבל שאב גם ממקורות אחרים וגם בדא מלבנו כמה שנויים.

(ב) הנוסח העברי של כ"י גאסטר ליום ב' של שבועות.

נוסח זה נמצא בכתב-יד של גאסטר שכולל כמה ענינים ודרשות להפטרות ולמועדים שונים. מעשה טוביה הוא מיוחד, "ליום שני של שבועות". היחס בין טוביה ובין חג השבועות הוא ברור: הלא גם בנוסחאות העתיקים יושב טובי לסעוד סעודת חג השבועות כאשר נקרא לקבור מת מצוה. וגם כן קל להבין מדוע מיוחד מעשה טוביה ליום השני. בשני לשבועות קורין בתורה פרשת עשר תעשר. טוביה מצטיין במצות המעשר ונוסח זה דורש דרשות על המצוה הזאת על שכר מקיימיה ועל עונש עובריה.

נוסח זה מידי אמן יצא, מפואר בקיצור, ובלשונו. במעט דברים מספר הוא את העיקר. ניכר שאינו אלא קיצור של נוסח ארוך. ואיזה המקור שממנו נבע? נראה לי שיש להשיב על השאלה הזאת תשובה נחרצה על פי פרט אחד שמבטל הספקות. למען גרש את אשמדאי, שם טוביה את לב הדג על המחטה, "ויקטר תחת בגדי שרה". דרך ההקטרה הזאת אינה נמצאת אלא בנוסח הארמי ובנוסח כ"י לונדון (גאסטר א'). ואל שני הנוסחאות האלה נחמדים המעשה הזה, "ליום שני של שבועות" עוד בזה שהדג חוטף את הלחם מיד טוביה. אמת, פה טוביה רוצה לשתות מן הנהר, ובשני הנוסחאות הללו הוא טובל את רגליו. אבל בעל הסיפור היפה הזה לא חש לסור ממקורו. בשאר הנוסחאות לן טובי, כשנסתמא, מחוץ לחדר מטתו ונסתמא מצוואת צפור, אבל פה שוכב הוא על מטתו, ויפול עפר מן הכותל על עיניו.

סוף דבר: המעשה, "ליום שני של שבועות" שאוב מהנוסח הארמי או מנוסח עברי שהוא דומה לכ"י לונדון (גאסטר א'), והראשון נראה בעיני, לפי שהשינויים המתמיהים בכ"י לונדון שאינם בנוסח הארמי אינם נמצאים גם פה.

(5) מעשה טוביה בספר שעשועים של יוסף בן מאיר בן זבארה (הוצאת ישראל דוידסון ניו-יורק תרע"ד, ברלין תרפ"ח, LXII—LXIV, 55—59).

הסיפור בס' שעשועים הוא הנוסח היחיד שאנחנו מכירים את מחברו: יוסף בן מאיר בן זבארה (המאה י"ב). מה שהוא מספר לא נמצא כמהו בשום מקום. בשאר הנוסחאות טובי נולד משבט נפתלי, ובס' שעשועים מעשה טוביה אירע לטוביה בן אחיה הדני. בשאר הנוסחאות טובי קובר בני ישראל מתי מצוה, אבל טוביה הדני קבר גר אחד. "ויציאוהו ואת טוביהו מחוץ לעיר לתלותו על העץ אשר הכינו לו, ויהי בקרבם אל העץ הכו בסגורים מקטן ועד גדול ולא ראו אותו וישמט טוביה מהם." בשאר הנוסחאות טובי הפקיד את הכסף במדי, בס' שעשועים הוא מפקיד אותו בארץ הורדו אצל פאר הזמן בעיר ששמה תובת. בשאר הנוסחאות הראשיים טוביה תופס את הדג בנהר חדקל, בס' שעשועים בן טוביה מהלך עם מנהלו על שפת הים, "וישלך להם הזועף" לפניו דג אחד אל היבשה. בשאר הנוסחאות רפאל המלאך הוא המנהל את טוביה והוא מתודע בסוף, בס' שעשועים מנהל בן טוביה נסתלק מלפניהם וכאשר לא עלה בידם למצוא אותו הם מבינים שהוא אליהו הנביא, ובזה מחאים ס' שעשועים לנוסח הארמי. בכל הנוסחאות מתו לשרה שבעה בעלים בליל חתונתם, ובס' שעשועים אינם אלא שלשה.

ישראל דוידסון בא לידי מסקנא: "כל החילופים הללו שאינם בשום נוסח אחר של ס' טוביה מוכיחים כי לפני זבארה היה נוסח מוחלף של הספר, ואפשר ששמע אותו בעל פה" (עמ' LXIII—LXIV).

ואני לא אוכל להסכים לדוידסון.

דברי זבארה מתרחקים מכל מה שקראנו על אדות טוביה. קרוב לודאי שזבארה הולך אל אשר ישארו רוחו: הוא משנה כרצונו ובודא מלבנו מה שטוב בעיניו. השינוי שלא רפאל אלא אליהו הנביא מגין על טוביה, נמצא גם כן בתוספות לתנחומא האזינו (ע' בסמוך). ושם נמצא גם שינוי אחר: רק שלשה בעלים מתו ע"י השד. וטעם נכון לשינוי הזה מצא Rosenmann (33) בדיון הקטלנית: "נישאת לראשון ומת, לשני ומת, לשלישי לא תנשא, דברי רבי. רבן שמעון בן גמליאל אומר, לשלישי תנשא, לרביעי לא תנשא" (יבמות ס"ד ב', נדה ס"ב א'). דוידסון נזהר מלפתור השאלה אם כבר נמצא ס' טוביה במאה ה"ב בתרגום עברי. לפי הקירית גאסטר (Studies and Texts I, 6) כמעט אין ספק שכבר נמצא.

פרט אחד, אמת חלוש וקלוש, אפשר שיוליך אותנו אל רושמי מקור זבארה. בס' שעשועים טוביה נעשה עור מצואת דרור. וכן הוא אצל הירונימוס *hirundo*, וכן הוא בנוסח העברי של כ"י לונדון שהוציא גאסטר מכ"י מהמאה הי"ג (שהועתק לפי גאסטר מכ"י מהמאה הי"א). ואפשר שמקור ס' שעשועים הוא או הירונימוס או נוסח גאסטר א'. אמת, רושם אחר מוליך אל הנוסח הארמי: בנוסח זה כמו בס' שעשועים אין רפאל מתודע, אלא מחוץ שהוא מסתלק בדרך פלא דגים שהוא מלאך.

(6) תוספת למדרש תנחומא ס' האזינו, מיוחסת לר' משה הדרשן (יצאה כמה

פעמים, הוצאה מדוקדקת אצל נאיבואר 36—38).

מעשה בשני אחים, האחד היה עשיר והיתה לו בת אחת יפת תאר וחסידה ונישאת לשלשה בני אדם לזה אחר זה וכפעם בפעם למחרת הנישואין מצאו את בעלה מת. והאח האחר העני דר במדינה אחרת וירד מנכסיו לגמרי. אחד מעשרה בניו של העני הלך אל דודו העשיר ושאל ממנו את בתו לאשה. הדוד לא רצה שיסתכן בן אחיו בביתו

שכבר מתו שלשה בעליה. אבל הבחור העני דבק בבת דודו ונשא אותה, ואליהו הנביא יעצו עצה טובה שריחם מלאך המות על הכלה ולא המית את ההתן.

נוסח זה מבולבל מכל מה שלפניו. נעדר כאן כל מה שהוא נחמד ללב בשאר הנוסחאות: צדקת טוביה, יסוריו, האסון שקרה את שרה, מעשה רפאל, שהיה מנהל את הילד טוביה ומגרש את השד ופוקח את עיני טובי. לא נשאר כלום חוץ מן הקטלנית שמתו בעליה. ג' בעליה מתו כמו בס' שעשועים, וגם אליהו נכנס בסיפור הזה כיועץ ישר כמו בס' שעשועים. אבל משתי התאמות אלו אין לדון שובארה לא השתמש אלא בתוספת הזאת לתנחומא, שמלבד שני הפרטים האלה לא מצא פה כלום למליצתו.

7) תרגום עברי חדש נעשה ע"י יצחק זעקל וזעקל פרענקל שתרגם רוב האפוקריפים והדפיסם בשם „כתובים אחרונים“ (ליפסיה תר"ץ). בהקדמתו הוא אומר שתרגומו לס' טוביה עשה מתוך הוולגאטה (ולא מן הגוף היווני).

ו. ההלכה בספר טוביה.

מימי גיגור ואילך שמו התוקרים עיניהם ולבם אל ההלכה בספרים החיצוניים והתבוננו שההלכה הזאת אינה מתאימה בכל עם ההלכה בתלמוד ובפוסקים. — ואלה הן ההלכות שס' טוביה נוגע בהן: (1) הלכות מעשרות, (2) פת של נכרים, (3) הלכות טומאה, (4) הלכות נישואין.

(1) הלכות מעשרות. טובי מתברך בלבבו שהיה מקיים מצוות התורה. על זה הוא אומר בנוסח הקצר: עליתי פעמים רבות ירושלימה בחג ככתוב לכל־ישראל לחק־עולם ובידי הבכורים ומעשרות הבקר וראשית הגז ואתן אותם לכהנים לבני אהרן למזבח מכל התבואות את המעשר נתתי לבני לוי המשרתים בירושלים ואת־המעשר השני מכרתי ועליתי ואכלתי אותו בירושלים בכל שנה ושנה ואת ומעשרן השלישי נתתי לאשר הוא לו (א' ו'—ח'). כל זה ניהא לפי התורה ולפי הדין: את הבכורים ואת ראשית הגז נותן טובי לכהנים ואת המעשר לבני לוי ואת מעשר שני הוא מוכר ואת דמיו אוכל בירושלים. ואם הוא נותן את המעשר השלישי למי שהוא ראוי לו, בוודאי רוצה לומר שזה הוא מעשר עני שהלוי הגר היתום והאלמנה זוכים בו (דב' י"ב כ"ט).

הנוסח הארוך מרבה עוד הפרטים: הבכורים והבכורות ומעשר הבהמה וראשית גז הצאן מהרתי להעלות ירושלם ואתן אותם לכהנים בני אהרן קרבן למזבח ואת מעשר הדגן והתירוש והיצהר והרמונים והתאנים ושאר פרי העץ לבני לוי המשרתים בירושלם ואת מעשר השני לשש שנים עשרתי בכסף ואעל ואוכל אותם בירושלם בכל שנה ושנה ואתן אותם ליתומים ולאלמנות ולגרים הנלוים על בני ישראל הבאתי ונתתי להם בשנה השלישית ונאכלם על פי החק החקוק עליהם בתורת משה (א' ו'—ח'). הרי נוספו כאן הבכורות ומעשר בהמה מעשר בהמה מצווה כבר בתורה: וכל מעשר בקר וצאן כל־אשר יעבור תחת השבט העשירי יהיה קדש לה' (ויק' כ"ז ל"ב), ואפשר שהוא שנוי בנביאים: ושה־אחת מן־הצאן מן־המאתים ממשקה ישראל למנחה ולעולה ולשלמים (יחז' מ"ה ט"ו), וכן בוודאי משולש בכתובים: ובני ישראל ויהודה היושבים בערי יהודה גם־הם מעשר בקר וצאן ומעשר קדשים המקדשים לה' אלהיהם הביאו (דה"ב ל"א ו'). וכן גם בס' היובלים (י"ג כ"ה—כ"ו, ל"ב ט"ו) מצוה לתת לכהנים מעשר בקר וצאן. ואלביק (Buch d. Jub. und d. Halacha 30—32) מוכיח שלזה הסכים גם פילון, גם הלכת השומרונים והקראים. ומה שעושר טובי את המעשר השני משש השנים והשנה השלישית נתן המעשר ליתומים וכו', רצונו לומר שמעשר ראשון ושני עושר בשנה הראשונה, השניה, הרביעית והחמישית, ומצד אחר בשנה השלישית והששית נתן

מעשר עני לבעליו שהוא פורט אותם על פי הכתוב. וגם אם אכל מעשר שני בכל שנה של שש השנים לא היה בו חטא, כי אם אמנם לא היו מפרישין מעשר שני אלא בשנה השנית והחמישית, אבל מה שנשאר מדמיו ולא אכלו אותו בשנה אהת מותר היה לאכול בשנים הבאות. והוא פורט את המינים החייבים במעשר ובתרומה על פי הכתוב: ארץ חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש (דב' ח' ח', וע' ספרי דב' רצ"ו ומשנה בכורים א' ג'). ואין שום הכרח לסברה שס' טוביה חולק על ההלכה המוסכמה ומחייב לתת בשנה השלישית מעשר שני עם מעשר שלישי (Rosenthal, Vier apokr. Buecher 118; Finkelstein JBL XLIX [1930], 33).

הנוסח ליום שני של שבועות (גאסטר ב') מסיים את דבריו בשבח הפרשת המעשר: טוביה נתברך, על שקיים מצות אביו ויתן מעשר מכל אשר לו. הא למדנו כח הצדקות והמעשרות כמה גדול, על שעשה טובי צדקות והפריש מעשרותיו כראוי מה שלם לו הקב"ה, ולפי שהיו יודעין אבות העולם כח הצדקה והמעשרות היו זהירין בהן.

2) פת של נכרים. טובי מתברך בלבבו שאף־על־פי שבגלות נינוה כל אחיו ובני משפחתו אכלו $\epsilon\kappa\ \tau\acute{\omega}\nu\ \alpha\lambda\theta\iota\omega\upsilon\tau\omega\upsilon\ \tau\acute{\omega}\nu\ \epsilon\theta\upsilon\upsilon\omega\upsilon$ (=מלחם הגוים) הוא לבדו נזהר מלאכול ממנו (א' י'—י"א).

גריטץ (MGWJ 1879 433—438, 509—513) ורוזינמאל (133) סברו שהלשון $\epsilon\kappa\ \tau\acute{\omega}\nu\ \alpha\lambda\theta\iota\omega\upsilon\tau\omega\upsilon$ הוא פת עצמו דוקא, שאפילו מפת הגוים נזהר לפי הגזרה שגזרו על פת נכרי (שבת י"ז ב'). ומזה דנו שס' טוביה חובר בימים שהרומיים משלו כבר ביהודה. אבל אין הראיה ואין הסברא מיוסדות. $\alpha\lambda\theta\iota\omega\upsilon\tau\omega\upsilon$ הוא לחם, ואינו פת דוקא אלא גם כל מיני מאכלים, וטובי מחזיק טובה לעצמו שהוא נזהר ממאכלות אסורים והוא דומה בזה לדניאל וחבריו שלא התגאלו בפת־בג הצר המלך. ואם־כן אין שום צורך לאחר זמן כתיבת ס' טוביה עד ימי ממשלת הרומיים.

3) טומאת מת. טובי אינו נכנס לחדר משכבו אחרי קברו מת מצוה אלא הוא ישן בחצר. הנוסח היווני הארוך נותן טעם לדבר שמפני החשש שכב בחוץ. אבל הנוסח הקצר נותן טעם אחר: טובי ישן על יד קיר החצר $\mu\epsilon\mu\iota\alpha\mu\mu\epsilon\upsilon\omicron\varsigma$ (ב' ט'), כלומר מפני שנשכמה. אמנם אין זה טעם מספיק: טמא מת אסור לבוא אל המקדש אבל אינו אסור מלשוב לביתו. והנוסחאות המאוחרות דוחקים עצמם להרים את המכשול. הנוסח שנקרא שלא כדין על שמו של Muenster מרבה בדברים: „ובלילה ההוא אחרי קברי את המת עשיתי טבילה ולא יכלתי לטהר את עצמי בארץ טמאה כראוי בארץ ישראל וכאשר דבר עלינו ירמיהו הנביא וי"ג כ"ז לא תטהרי אחרי מתי עוד.“ אבל בפירוש כזה אין ממש, שאם כן בחוץ לארץ אין טהרה ואין טהור, ואם אין הטמאים רשאים להכנס לביתם אין שום ישראל בחוץ לארץ יכול לישוב בביתו. וזה אינו אלא בדוי מלב. ופשוט יותר מה שכתוב בנוסח העברי של כ"י לונדון (גאסטר א'): „ויהי היום ויעף וייעף טובי מקבור אותם. ולא טבל ידיו ובמים לא שטפם אחרי קברו אותם וישכב על המטה אצל הקיר“ (ב' י'). לפי נוסח מאוחר זה אין כאן ענין להלכה מקוימת, אלא טוביה נוהג כמנהג שאנו נוהגים גם היום: ליטול את הידים אחר הקבורה.

4) הלכות נישואין ומנהגיהם. רק פעם אחת נזדמן לבעל ס' טוביה לדבר על המעשרות, על לחם נכרים ועל טומאת המת. אבל כמה פעמים נזדמן לו משא ומתן בעניני נישואין, שהרי במחצית השניה של הספר עיקר המעשה הוא שטוביה נישא את שרה לאשה. כמה פעמים מגיד לנו הכותב שרעואל אינו יכול לתת בתו לאחר חוץ מטוביה, ופעם אחת (ו' י"ג) הוא משמיענו שרעואל חייב מיתה אם הוא נותן את שרה בתו לאחר.

למה חייב רעואל להשיא את בתו לטוביה דוקא? רוזינמאל (Studien z. Buch Tobit)

1-7 (1894) דרש וחקר את השאלה הזאת בדיוק נמרץ והגיע אל המסקנה שחובת רעואל מיוסדת על מעשה בנות צלפחד שנגזר דינן בתורה: וכלית ירשת נחלה ממטות בני ישראל לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה למען יירשו בני ישראל איש נחלת אבותיו (במד' ל"ו ח'). בנות צלפחד חמש היו, אבל שרה יחידה היא לאבותיה, היא יורשת כל מה שיש בבית אביה ולכן מוטב שתנשא לקרובה ולא תסוב הנחלה משבט לשבט. גריטץ (MGWJ 1879, 399) מדקדק על שמות האנשים שבס' טוביה וסובר שטוביה הוא בן דודה של שרה, אם כן שרה נישאת לבן דודה כמו בנות צלפחד לבני דודיהן (וע' גם רוינמאל 116). ויש לרמוז גם על מעשה רות עם הגואל ועם בועז. רוינמאל סובר שנשמר כאן רשם של הלכה עתיקה קודם שהותרו שבטים לבא זה בזה (תענית ל' ב'). מכל מקום קשה: אם הטעם הוא משום שלא תסב נחלה משבט לשבט, למה תלוי הדבר בטוביה דוקא, הלא יש כמה וכמה בני נפתלי שיוכלו לשמור נחלת רעואל בשבט נפתלי. ואם כן טעם זה בטל.

טובי, אביו של טוביה, שאינו יודע מה שאירע לשרה, אינו מחייב את בנו לקחת לו את שרה לאשה כי אם מזהיר אותו שיקח אשה ממשפחת אביו כמו שנת ואברהם ויצחק ויעקב לקחו אשה ממשפחת אביהם (ד' י"ב). ואם כן אין כאן הלכה גמורה אלא עצה טובה, מנהג טובים, כמו שדרש ר' תנחומא: נשא מקרובותיו עליו הכתוב אומר עצם מעצמי ובשר מבשרי (ב"ר כ"ח ד').

נישואי טוביה עם שרה מתוארים בפרטיהם ובדקדוקיהם, קצתם הלכה, קצתם מנהג. רעואל אותן בימין בתו תוקעה בכף טוביה ולוקח ספר וכותב עליו כתובה (או כתב-סוף) (סוף ספר), העדים חותמים עליה (ד' י"ג). אבל בנוסח הארוך גרסינן: ויאמר (רעואל) להביא ספר ויכתוב כתב ספר נישואין. לפי הנוסח הארוך יש לחשוב על הכתובה, ולפי הקצר על שטר אירוסין או נישואין שהוא אחד משלשה דרכים שהאשה נקנית בהן לפי המשנה הראשונה שבמסכת קדושין (וע' גריטץ MGWJ 1879, 433, רוינמאל 132, רוינמאל 15-19). כאשר נכנס טוביה עם שרה לחדר המטות הוא מברך את האלהים שיצר אדם הראשון ויצר לו חוה עזר כנגדו ומשניהם נולד זרע בני האדם (ח' ו'). הרי כאן עיקר ברכות חתנים כפי הלכות נישואין בימינו וכפי שהותקן, כמו שמצינו במס' כתובות (ז' א'): אחת בתולה ואחת אלמנה טעונה ברכה. לפי זה שרה שהיתה אלמנה מז' בעלים טעונה ברכה. והברכה נקשרה באדם הראשון כפי הטופס: אשר יצר את האדם בצלמו בשמחן יצירך בן עזן מקדם (שם ח' א').

ועוד יש לשום לב שבעיקר מעשהו ס' טוביה סותר את ההלכה: שרה בת רעואל נישאת לשבעה בעלים זה אחר זה וכלם מתו והרי היא קטלנית, ואין נישאת כבר לרביעי? הא תניא, נישאת לראשון ומת, לשני ומת, לשלישי לא תנשא דברי רבי. רבי שמעון בן גמליאל אומר, לשלישי תנשא לרביעי לא תנשא (יבמות ס"ד ב', נדה ס"ב א'). בין לרבי בין לר' שמעון בן גמליאל שרה נישאת שלא כדין לבעלה הרביעי, ההמישי, הששי, השביעי, ומכל שכן לטוביה עצמו. תוספת התנחומא לס' האוינו והסיפור בס' שעשועים משנים משום דיני קטלנית דוקא את המעשה: שרה לא נישאת אלא לשלשה בעלים (רוינמאל 33). והוברר הדבר שבשעת כתיבת ס' טוביה עדיין לא נקבעה ההלכה של אשה קטלנית.

ז. האגדה בספר טוביה.

ספר טוביה הוא מראשו ועד סופו אגדה. אבל בפרטיו אינו נוגע באגדות התנאים והאמוראים כמו כמה ספרים חיצוניים אחרים, כגון תוספות לאסתר, ס' תנך, ס' היובלים, ס' בריך, חזון עזרא.

ירשמי האגדה בס' טוביה הם מעט מזער. כשטוביה נוסע למדי אביו מזהירהו

שיקה אשה מבנות משפחתו ומזכיר לו את נח אברהם יצחק ויעקב שלקחו אשה מבנות אחיהם ונברכו בזרעם. קל להבין שטובי מראה במעשה אברהם יצחק ויעקב סימן לבנו. אבל מן התורה אין אנחנו מכירים את תולדות אשת נח. וצדקו דברי רוינמאל (9, 8) שפירוש לאגדה הזאת נמצא בס' היובלים (ד' ל"ג), ששם נח נושא את אִמְשָׁרָה בת אחי אביו לאשה. טובי מתהלל שהוא נולד מזרע נביאים (ד' י"ב), ובנוסח Vetus Italia נאמר בפירוש: quoniam filii prophetarum sumus, qui in veritate prophetaverunt priores. Noe prophetavit prior et Abraham et Isaac et Jacob parentes nostri a principio saeculi גמ מסכים קצת למה שנדרש בפרק כ"א של סדר עולם שאדם, נח, יפת, שם ועבר נתנבאו עד שלא בא אברהם אבינו. ומנין שכל האבות והאמהות נקראו נביאים שנאמר ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר וגו' אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו (דה"א ט"ז כ"ט). ויש להעיר שבאגדות המושלמים, למן הקוראן ואילך, נח הוא אחד מראשי הנביאים.

טוביה ירא לישא את שרה מפני שמחו בעליה הראשונים. רפאל מניח את דעתו ומבטיחו ששרה מזומנת לו מעולם (ו' י"ח). בנוסח הארוך הוא מבטיחהו ששרה היתה מזומנת לו קודם שהיה העולם. הרי אלו דברי אגדה כדברי ר' יוסי בן חלפתא, שהקב"ה יושב ומזווג זוגים איש לאשה ואשה לאיש (ב"ר ס"ה ב'), וכדבר יהודה אמר רב, שארבעים יום קודם יצירת הוולד בת קול יוצאת ואומרת, בת פלוני לפלוני (סוטה ב' א', סנהד' כ"ב א'). והנוסח הארוך הפליג על זה שהאשה מזומנת לאיש קודם לבריאת העולם, ונראה שגוזמא בעלמא הוא.

לאחר שגמר רפאל את שליחותו הוא מתודע לטובי שהוא אחד משבעת המלאכים העומדים לשרת לפני האלהים ושכל הימים שהיה עמהם על הארץ באמת לא אכל ולא שתה אלא שנראה לבני אדם כאילו אכל וכאילו שתה (י"ב ט"ו, י"ט). מספר שרי המלאכים אינו מוגבל תמיד במנין שוה. פרקי ר' אליעזר (פרק ד') מונים תחלה ד' מחנות של מיכאל, של גבריאל, של אוריאל ושל רפאל, ומיד כמעט תוך כדי דבור מוסיפים: ושבעה מלאכים שנבראו מתחלה משרתים לפני ולפנים מן הפרכת והוא נקרא פרגוד. ידוע ברור שפרקי ר' אליעזר בדור מאוחר גולדו, כבר בימי האישלם. אבל גם בימים קדמונים ס' חנוך א' מזכיר בכמה מקומות את שבעת המלאכים הקדושים (פ"ה ה', צ' כ"א וכ"ב) וכן גם צוואת לוי (ח' א'). פעם אחת מונה ספר חנוך א' (ב' א'-ה') את שמותם ואינם אלא ששה. ומנין המספר הזה? כבר הכיר ר' שמעון בן לקיש: אף שמות המלאכים עלו בידם מבבל (ר"ה יר' דף נ"ו ב', ויותר ברור בב"ר מ"ח ט': אף שמות מלאכים מיכאל וגבריאל ורפאל). והחוקרים בימינו הוסיפו על זה שגם מנין המלאכים עלה עמהם מבבל, כלומר מדת הפרסיים, וגם שם פעמים הם ששה ופעמים הם שבעה לפי מה שהורמז נמנה עמהם או ממונה עליהם.

בס' חנוך א' (כ' ג') רפאל הוא השני במנין. טוביה מספר ברור שרפאל ממונה על הרפואה, עליו מוטל לרפא את שרה מן אשמדאי ואת טובי מן העורון. וגם באגדה רפאל ממונה על הרפואה כדאמרינן: מאן גינהו שלשה אנשים? מיכאל וגבריאל ורפאל. מיכאל שבא לבשר את שרה, רפאל שבא לרפא את אברהם, גבריאל אזל למיהפכיה לסדום (ב"מ פ"ו ב', וגם דרך ארץ ב'). ועל אותן ג' מלאכים אמר ר' תנחום בר תנליאי: ירדו למטה ואכלו לחם. ואכלו סלקא דעתך, אלא אימא נראו כמו שאכלו ושתו (ב"מ שם). וכן גם בב"ר (מ"ה י"ב): והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו, וכי אוכלים היו. אלא נראים כאוכלים, — ממש כמו בס' טוביה (וע' הפירוש י"ב י"ט).

לפני מותו משורר טובי שיר תפארת וברוח נבואה הוא רואה את ירושלים העתידה להבנות. ירושלם תבנה בספיר ובסמרדין, באבן יקרה חומותיה, מגדליה ומבצריה זהב טהור,

חוצות ירושלים תרצפנה בבורלא בכדכד ובאבן מאופיר (י"ג ט"ז וי"ז). אלה הם דברי אגדה שיוסדו במקרא: הנה אנכי מרביץ בפרך אבניך וגו' (ישע' נ"ב י"א-י"ב). על הפסוקים האלה נוסדה נבואת טובי ונוסדה גם כן האגדה בפסיקתא דר"כ בפסקא עניה סוערה (הוצאה ראשונה ד' קל"ב-קל"ג): ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק, עתיד הקב"ה לעשות שער מזרחי של בית המקדש הוא ושני פשפשי אבן אחת של מרגליות. וכן מה שראה טובי בנבואתו שרצפת חוצות ירושלים תעשה מאבן יקרה גם זה מסכים עם האגדה, דא"ר לוי עתידין תחומי ירושלים להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות, ויהיו ישראל באין ונוטלין חפציהן מהם, לפי שבעולם הזה מתחמים באבנים ובחצובות אבל לעתיד לבא מתחמין באבנים טובות ומרגליות.

ואגדה אחת נראה שנכנסה לס' טוביה אגב שבשתא. לפני מותו מראה טובי לבנו דוגמאות שהקב"ה גומל טוב לצדיקים ומשלם רע לרשעים. ובנוסח היווני הקצר נאמר שמנשה גמל חסדים טובים לפיכך ניצל ממוקשי מות. אילו היחה הגירסא הזאת הגונה, הרי היא רומזת על מנשה מלך יהודה, שלפי דה"ב (ל"ג י"ב-י"ג) חזר בתשובה. רבותינו פליגי אם יש למנשה חלק לעוה"ב. ר' יהודה אומר מנשה יש לו חלק לעוה"ב (סנהד' ק"ב ב'). אבל באמת אין כאי שום טעם להזכיר את מנשה, ובדאי "מנשה" הוא טעות סופר וצריך לכתוב אחיקר שהוא הראש במעשה אחיקר שאנו עומדים כאן לדון עליו.

ח. אחיקר בס' טוביה.

ספר טוביה רומז כמה פעמים על מעשה אחיקר. אחיקר בספר זה געשה פעמים בן אחי טובי. אסר חדון מלך אשור הפקיד את אחיקר על חשבונות ממלכתו ועל הנהגת המדינה, הוא שר המשקים למלך והוא חוחם בטבעת המלך. אסר חדון משיבו פעם שניה על כנו. כאשר גדל תקפו, נעשה מליץ יושר לטובי וכאשר הוכרח טובי לברח מפני שקבר את המתים שהמלך לא הניח לקברם, בקש אחיקר רחמים עליו והמלך סלח לו ונתן לו רשות לשוב לביתו (א' כ"א-כ"ב), וכאשר הוכה טוביה בסנורים כלכלו אחיקר שתי שנים עד אשר נסע אחיקר לעילם (ב' י'). וכאשר שב טוביה בן טובי לביתו עם שרה אשתו, מהרו רבים מאוהביו ומקרוביו לברכו ובהם גם אחיקר עם נסבס (Ναῖβας, נוסח ארוך Ναβᾶδ=נבד) בן אחי (י"א י"ג). ולפני מותו מזהיר טובי את בנו טוביה (על פי הנוסח הארוך שהוא מתוקן פה ביותר): ראה בני מה עשה נדב לאחיקר אשר גדלו וכלכלו. האם לא הורד חי לארץ? וישלם לו אלהים את החרפה בפניו ויצא אחיקר לאור ונדב ירד לחשך עולמים על אשר בקש להרוג את אחיקר בצדקתיו (צ"ל בצדקתו) ניצל ממוקשי מות אשר יקש לו נבד ונבד נלכד במוקשי מות ואבד בהן (י"ד י').

לפני חמשים שנה נראו כל הרמזים האלה כסודות ונסתרות (כגון לגילדיקי, לגריטין), והיום כוזה הרקיע מזהירים. כלם הובררו ע"י ספר אחיקר. מעשה אחיקר היה ידוע בנוסח ערבי בקובץ הסיפורים של אלף לילות ולילה עוד משנת 1788 לסה"ג, אבל לא שמו לב שהמעשה הזה מפיץ אור בהיר על סתרי ספר טוביה. הראשון שהתבונן אל היחס שבין ס' טוביה ובין ס' אחיקר היה גיאורג הופמאן. במשך הימים נגלו לאור החקירה כמה נוסחאות: בערבית, בסורית, בארמינית, בכושית, בטורקית, ביוונית, בסלאבית. את רובם הוציאו לאור ביותר, ועל כן גם החשוב ביותר, מכל הנוסחאות הוא הארמי שנכלל בקבוצת כתבים של המושב היהודי שבעיר יב (Elephantine). הכתבים האלה נכתבו במאה הששית והחמישית לפני סה"ג, ר"ל בימי זרובבל או כבר בימי ירמיה ויחזקאל, ואם כן הם חשובים ביותר, אע"פ שדוקא מהנוסח הארמי הזה לא נשארו אלא קטעים. לפני המצא הקטעים הארמיים

האלה נחלקו החוקרים אם ס' טוביה לקח מסיפור אחיקר או להפך. עכשו אין ספק שמעשה אחיקר קדם בכמה מאות שנה את ס' טוביה, שבעל ס' טוביה השתמש בס' אחיקר, וכמעט כל הרמזים בס' טוביה על מעשה אחיקר הובררו לגמרי.

הרי תוכן מעשה אחיקר בקיצור: אחיקר החכם מצא חן בעיני סנחריב מלך אשור והיה לו לסופר ולמוכר. בכל דרכיו הצליח, רק פרי בטן נמנע ממנו. לקח את נדן בן אחותו והיה לו לבן וגדלו וחנכו ולמדו למען אשר יירש את משרתו להיות תחתיו סופר ויועץ למלך. אולם נדן היה כפוי טובה ושלם לדודו רעה בעד כל חסדיו, כי כתב ושלח למלך מצרים ולמלך פרס אגרות מזויפות בשם אחיקר וחתם בחותם אחיקר ובאגרות האלה הבטיח את המלכים שיסגיר בידם את חיל מלך אשור. והוצא דבה לפני סנחריב שאחיקר פשע במלך. סנחריב האמין לדבתו ואסר את אחיקר בנחושותים ומסר אותו לעבד נאמן אחד שיהרוג אותו. אבל העבד היה מכיר-טובה לאחיקר וחמל עליו והרג תחתיו אחד מן החוטאים שהיה חייב מיתתו. ואת אחיקר הסתיר בביתו (של אחיקר) ואשת אחיקר כלכלה את בעלה ושמרה עליו בסתר. רק שלשתם ידעו את הסוד, וכל העם חשב שאחיקר הומת. וכאשר הגיעה השמועה אל מלך מצרים שמח מאד כי אבד למלך אשור יועצו החכם. שלח מלאכים אל סנחריב ובקש ממנו שיפתור את חידותיו ושיעשה את המעשים אשר יטיל עליו ושיכנה לו היכל בין השמים והארץ. ואם ישלח לו סנחריב אדם בקי כזה, שיצא ידי כל החובות האלה, ישלם לו מלך מצרים מס של שלש שנים, ואם לא ישלח, אז על סנחריב לשלם לו מס כזה.

סנחריב דאג מאד, איפה ימצא איש חכם ונבון כזה, והתחרט מאד על אשר צוה להרוג את אחיקר. והעבד אשר לו מסר סנחריב את אחיקר להרג ראה את צרת נפש המלך והתודה לפניו כי עוד אחיקר חי. הוציאו את אחיקר מן הבור אשר בו היה מסתתר. בא אחיקר למצרים ולקח עמו שני נשרים אשר הורגלו לשאת שני נערים באויר. כאשר נישאו שני הנערים על כנפי הנשרים קראו ממעל: הבו לנו לבנים וחומר ואבנים למען אשר נבנה היכל לפרעה. אנשי מלך מצרים לא מצאו ידיהם ורגליהם ולא ידעו מה יעשו. אמר אחיקר שהם חייבים אם לא נבנה באויר ההיכל המפואר לפרעה. וגם את כל חידות פרעה פתר אחיקר ועל כל שאלותיו השיב תשובה נצחת. אחר כך שב אחיקר אל סנחריב בכבוד גדול ובהון רב, במס של שלש שנים. וסנחריב הביע תודה לאחיקר והסגיר אליו את נדן בן אחותו ואחיקר יסר אותו והוכיחו בכמה משלי מוסר, ובקע גוף נדן כחמת.

מן המעשה הזה אור זרוע על ס' טוביה. עתה הוברר הדבר שסנחריב השיב את אחיקר על כנו פעם שנית (א' כ"א). לכאורה רמז על מה שהוציא המלך את אחיקר מן הבור אשר בו הסתירוהו אשתו ועבדו. אחיקר כלכל את טוביה שנתים עד אשר נסע לעילם (ב' י'). בנוסחאות מעשה אחיקר שידענו הולך אחיקר למצרים, אבל גם מלך פרס נזכר, שבידיו בקש אחיקר (לפי דבת נדן) להסגיר את חיל מלך אשור. אפשר שבנוסח אחר הלך אחיקר אל מלך פרס לעילם. ובפרט הובררו דברי טובי האחרונים שמוכיח לפני מותו את טוביה בנו ושם לפניו את מעשה אחיקר עם נדן, שאחיקר גדל ורומם את נדן וגדן השיב רעה תחת טובה, אחיקר הורד לארץ (כלומר אל הבור), אבל בסוף יצא אחיקר לאור ונדן ירד לחשך עולם. אחיקר ניצל ממוקשי מות ונדן נלכד בהם.

ועוד הובררו כמה ענינים: אחיקר מוכיח את נדן שתי פעמים, כמו כן מוכיח טובי את טוביה שתי פעמים. אחיקר מתפלל שתי פעמים, וכן גם טובי. והתוכחות גם בתכנן

(1) החידות והתוכחות הקשות מתאימות קצת אל דברי החכמה שר' יהושע בן חנניה מנצח בהם את חכמי אתונא:

בני לן ביחא באורא דעלמא, אית לן ריחיא דתבירא, חייטיה (בכורות ח' ב').

רכשו וגם טובי אביו מבקש שרפאל יקבל את החצי מכל הרכוש (י"ב ב' וה').

על ידי האגדה העממית נפתרה גם חידה אחת בס' טוביה. הסכנות באו על טובי מפני שקבר את המתים. לכן נדרף ע"י המלכות. וקשה להבין מה הוא החסא והאשם החמור הזה, למה בקשו את נפש טובי לקחתה. באמת, ס' טוביה אינו משיב תשובה מספקת על השאלה הזאת. ונראה שהמוטיב הזה של המת שאסור לקבור אותו בא מרחוק, מאגדה עממית, ונכנס כמו חומר זר בבנין המעשה.

אבל מצד אחר אין לנו לעצום את עינינו מהשינויים העמוקים שבהם נשתנה ס' טוביה מהאגדות העממיות. האגדה העממית פשוטה יותר: המת שנהנה מחסד הבחור הוא עצמו משלם חובת תודתו לגומל לו חסדים. כנגד זה בספר טוביה אין מדובר על מת אחד אלא על כמה מתי מצוה שנקברו ע"י טובי האב וכולם אינם יכולים להתחבר עם הבחור גומל חסדים. במקום המת ממונה ע"י הקב"ה רפאל המלאך לשלם כל החסדים. ועוד שינוי אחד עיקרי מוליד כמה תולדות, כמה שינויים. באגדה העממית הבחור שחמל על המת הוא עצמו נשכר, הוא עצמו קונה רכוש, קונה אשה אהובה וחשובה. לעומת זה בס' טוביה האב גומל חסד והבן נהנה משכר צדקות אביו. — החוקרים התבוננו שבס' טוביה שם האב כמעט כשם בנו: האב נקרא טובי, והבן נקרא טוביה, וגם סברו לומר שמעיקרא המעשה היה מיוחד לו: הוא העושה טוב הוא המקבל שכר מעשהו הטוב, ורק אחר כך חלקו את המעשה לשנים: מעשה ראשון — האב זוכה לו ולבנו, מעשה שני — הבן נהנה מזכות אביו.

י. הערך ההיסטורי והערך האמנותי של ס' טוביה.

בזמננו מסכימים כמעט כל החוקרים (חוץ מקצת חוקרים קתולים) שס' טוביה אינו אלא דבר-חזון מתחלתו ועד סופו ושלא עלה על דעת המחבר לספר לנו דברי הימים כסדרם וכאמתם. אם יש בו איזה גרעין מדברי הימים הוא שאל מספרי קדשנו: עשרת השבטים מרדו במלכות דוד, השתחוו לעגלי הזהב שהעמיד ירבעם בן נבט לעבדם, שלמנאסר הגלה את עשרת השבטים לארץ אשור, סנחריב צר על ירושלים, אבל צבאו ניגף והוא עצמו שב לארצו כבושה, ושני בניו הרגו אותו, ואסר חזון בנו מלך תחתיו. אין בזה שום חידוש. וכן אין שום חידוש בנבואה מאחרייתו (vaticinium ex eventu) שגם ירושלים תחרב אבל תבנה שנית (פרק י"ד).

ס' טוביה אינו אלא מליצה או חזון, אבל מליצה שהיא מעשה ידי אמן בקי. המחבר בקש חומר אבנים ולבנים לבנות ארמון. בקש ומצא. מצא את מעשה איוב, שאליו דמה את גבורו המנוסה. מצא את מעשה אחיקר אשר בוודאי לא צמח על אדמת ישראל, אף כי הוא מלא מוסר. מצא את האגדה העממית של המת מכיר-טובה שהיא רחוקה מאד מאמונת ישראל. מצא אגוויזם וזרק את קליפתם. זרק את האמונות הזרות שהמת עצמו מתחבר לבחור שגמל לו חסד, שהמת עצמו מושיע את קוברו מכל הסכנות. כאן הקב"ה משלם שכר הצדק, הוא שולח את מלאכו וגומל לבן את חסדי האב.

ובכן המעשה נחצה לחצאין: במחצית הראשונה האב קונה זכויות, במחצית השניה הבן נהנה מזכות אביו. המחבר נתן את דמי השינוי: מה שמרויחה האמונה מפסידה האמונות. האמונה מרויחה שאין ההשגחה מופקדה לרוחות המתים כי אם להקב"ה. האמונות מפסידה לפי שאברהם אחדות העלילה. אבל לפי כוונת המחבר יצא הפסדו בשכרו. ומלבד זאת שני החצאין משלימים זה את זה. המחצית הראשונה מתארת את האב שגומל חסדים טובים לחיים ולמתים, המחצית השניה מתארת את הבן שהוא דומה לאביו במדותיו ובמעשיו, שומע בקולו, מקיים מצוותיו ונהנה הן מזכות אביו הן מזכות עצמו.

מתאימות קצת זו לזו, בפרט ששתיהן מלמדות את המצוה לקבור את המתים. אחיקר מבקש שדן יקברו בכבוד, טובי שואל שטוביה יקבור אותו ואת אשתו בכבוד. באמת מצטיין טובי בפרט בקבורת מתי מצוה.

ועוד הוברר הדבר למה שם בעל ס' טוביה את כל מעשהו בימי סנחריב. בעל ס' טוביה, כמו רבים מבני דורו, מצא הפך במעשה אחיקר ובקש לחבר את שני העניינים, על כן המציא מלבו שטובי הוא קרובו של אחיקר, ואם כן שניהם בימי סנחריב היו, ושניהם הם יהודים. עוד יש חלוקי-דעות בזה, מה היה אחיקר בעיקר המליצה, לפי שיש נוסחאות שבהן נזכרו אלילי אשור. בס' טוביה אחיקר נעשה יהודי.

ט. האגדה העממית על המת מכיר-טובה בס' טוביה.

ס' טוביה נקשר עם מעשה אחיקר, אבל בקשר אמיץ נקשר גם עם אגדה עממית אחרת על המת מכיר-טובה, הידועה בשם *Der dankbare Tote, The grateful dead, Le mort reconnaissant*. באגדה הזאת מת אחד מוטל בחוץ, אסור לקבור אותו. פעמים הטעם הוא מפני שהמת היה חייב ממון לנושה ולא שלם, והנושה איננו מניח שיקברו אותו. ועבר שם בחור נכרי וחמל על המת ושלם את חובו וקבר את המת. והמת ההוא השיב לו גמול על החסד הזה כפל כפלים. הבחור גומל חסדים נסע לכמה מסעות, ונסתכן בכמה סכנות, בכל מסעותיו מתחבר אל הבחור חבר נפלא ונעלם, ומכל סכנותיו מציל אותו מושיע נאמן. והבחור אינו יודע מי הוא חברו מושיעו, רק בסוף המעשה הוא מכיר שהמושיע הזה הוא רוחו של המת אשר קבר. הבחור גומל-חסדים מבקש גם לישא אשה, אך האשה הזאת אחוזה ע"י נחש, ע"י תנין או ע"י שד. החבר הנאמן (שהוא המת מכיר-טובה) מנצח את הנחש, את התנין או את השד והבחור מצליח לישא את אשת הפצו.

אפילו עור בשתי עיניו רואה כמה דומה ס' טוביה לאגדה העממית הזאת. מוצא האגדה הוא שיש כאן מת שאסור לקבור אותו ויש גומל חסד למת. גמילת חסדים עם המת מוצאה שכרה ופעולתה כמה וכמה פעמים: גומל חסדים (בס' טוביה: בנו) ניצל מכל אסון בדרך רחוקה מסוכנת, ומארש אשה שהיא אחוזה שד או הנין, האשה ניצלת וניתנת לבחור גומל חסדים (בס' טוביה ניתנה לבנו של גומל חסדים).

ועוד בכמה פרטים של ס' טוביה נודף ריחה של האגדה העממית. רפאל מבאר לטוביה מדוע השד הורג את כל בעלי שרה: אשמדאי עצמו אוהב את שרה אהבה עזה ובקנאות הוא הורג את החתנים (ו' י"ב). שד שאוהב אשה מבנות האדם, הרי זה מן האמונה העממית.

המת הנקבר נראה בנוסחאות השונים במראות שונים: כזקן, כמשרת, כצפור, כשועל, פעמים גם כמלאך, ואולי דוקא ס' טוביה השפיע על כמה נוסחאות שבהן המנהל נשתנה למלאך. ואין לתמוה על זה, כי גם כל מעשה טוביה נעשה בעצמו אגדה עממית המסופרת כמעט בימינו, כגון בארץ סיקיליא (ע' Laura Gonzenbad, Sicilianische Maerchen, Lpz. 1870, II, 177, № 89 Die Geschichte von Tobia und Tobiola).

האגדה העממית על המת מכיר-טובה מפורסמת בנוסחאות כמעט אין מספר. ונוסח אחד ראוי ביותר לשום לב אליו. בנוסח זה החבר הנאמן בעת התחברו לבחור גומל החסדים כורת עמו ברית להושיעו בחנאי שכל מה שרכש הבחור בעזרת חברו עליו לחלק עם חברו בשוה. וכאשר הקנה החבר לבחור את האשה האהובה, מבקש הוא גם כן את מחצית האשה, ונתח את האשה לשנים ועל ידי זה יצאו מבטנה הנחשים שקננו שם והרגו את בעליה בליל החתונה. ורושם מהנוסח המקורי הזה עוד ניכר בס' טוביה: אצ"פ שטובי לא הכטיח את חברו בנו אלא שיתן לו זוז ליום, בכל זאת רוצה טוביה לתת לו החצי מכל אשר

רכשו וגם טובי אביו מבקש שרפאל יקבל את החצי מכל הרכוש (י"ב ב' וה').

על ידי האגדה העממית נפתרה גם חידה אחת בס' טוביה. הסכנות באו על טובי מפני שקבר את המתים. לכן נדרף ע"י המלכות. וקשה להבין מה הוא החטא והאשם החמור הזה, למה בקשו את נפש טובי לקחתה. באמת, ס' טוביה אינו משיב תשובה מספקת על השאלה הזאת. ונראה שהמוטיב הזה של המת שאסור לקבור אותו בא מרחוק, מאגדה עממית, ונכנס כמו חומר זר בבנין המעשה.

אבל מצד אחר אין לנו לעצום את עינינו מהשינויים העמוקים שבהם נשתנה ס' טוביה מהאגדות העממיות. האגדה העממית פשוטה יותר: המת שנהנה מחסד הבחור הוא עצמו משלם חובת תודתו לגומל לו חסדים. כנגד זה בספר טוביה אין מדובר על מת אחד אלא על כמה מתי מצוה שנקברו ע"י טובי האב וכולם אינם יכולים להתחבר עם הבחור גומל חסדים. במקום המת ממונה ע"י הקב"ה רפאל המלאך לשלם כל החסדים. ועוד שינוי אחד עיקרי מוליד כמה תולדות, כמה שינויים. באגדה העממית הבחור שחמל על המת הוא עצמו נשכר, הוא עצמו קונה רכוש, קונה אשה אהובה וחשובה. לעומת זה בס' טוביה האב גומל חסד והבן נהנה משכר צדקות אביו. — החוקרים התבוננו שבס' טוביה שם האב כמעט כשם בנו: האב נקרא טובי, והבן נקרא טוביה, וגם סברו לומר שמעיקרא המעשה היה מיוחד לו: הוא העושה טוב הוא המקבל שכר מעשהו הטוב, ורק אחר כך חלקו את המעשה לשנים: מעשה ראשון — האב זוכה לו ולבנו, מעשה שני — הבן נהנה מזכות אביו.

י. הערך ההיסטורי והערך האמנותי של ס' טוביה.

בזמננו מסכימים כמעט כל החוקרים (חוץ מקצת חוקרים קתולים) שס' טוביה אינו אלא דבר-חזון מתחלתו ועד סופו ושלא עלה על דעת המחבר לספר לנו דברי הימים כסדרם וכאמתם. אם יש בו איזה גרעין מדברי הימים הוא שאל מספרי קדשנו: עשרת השבטים מרדו במלכות דוד, השתחוו לעגלי הזהב שהעמיד ירבעם בן נבט לעבדם, שלמנאסר הגלה את עשרת השבטים לארץ אשור, סנחריב צר על ירושלים, אבל צבאו ניגף והוא עצמו שב לארצו בכושה, ושני בניו הרגו אותו, ואסר חדון בנו מלך תחתיו. אין בזה שום חידוש. וכן אין שום חידוש בנבואה מאחריית (vaticinium ex eventu) שגם ירושלים תחרב אבל תבנה שנית (פרק י"ד).

ס' טוביה אינו אלא מליצה או חזון, אבל מליצה שהיא מעשה ידי אמן בקי. המחבר בקש חומר אבנים ולבנים לבנות ארמון. בקש ומצא. מצא את מעשה איוב, שאליו דמה את גבורו המנוסה. מצא את מעשה אחיקר אשר בוודאי לא צמח על אדמת ישראל, אף כי הוא מלא מוסר. מצא את האגדה העממית של המת מכיר-טובה שהיא רחוקה מאד מאמונת ישראל. מצא אגודים וזרק את קליפתם. זרק את האמונות הזרות שהתמזגו עמו מתחבר לבחור שגמל לו חסד, שהמת עצמו מושיע את קוברו מכל הסכנות. כאן הקב"ה משלם שכר הצדק, הוא שולח את מלאכו וגומל לבן את חסדי האב.

ובכן המעשה נחצה לחצאין: במחצית הראשונה האב קונה זכויות, במחצית השנייה הבן נהנה מזכות אביו. המחבר נתן את דמי השינוי: מה שמרויחה האמונה מפסידה האמונות. האמונה מרויחה שאין ההשגחה מופקדה לרוחות המתים כי אם להקב"ה. האמונות מפסידה לפי שאבדה אחדות העלילה. אבל לפי כוונת המחבר יצא הפסדו בשכרו. ומלבד זאת שני החצאין משלימים זה את זה. המחצית הראשונה מתארת את האב שגומל חסדים טובים לחיים ולמתים, המחצית השנייה מתארת את הבן שהוא דומה לאביו במדותיו ובמעשיו, שומע בקולו, מקיים מצוותיו ונהנה הן מזכות אביו הן מזכות עצמו.

מתאימות קצת זו לזו, בפרט ששתיהן מלמדות את המצוה לקבור את המתים. אחיקר מבקש שגדן יקברהו בכבוד, טובי שואל שטוביה יקבור אותו ואת אשתו בכבוד. באמת מצטיין טובי בפרט בקבורת מתי מצוה.

ועוד הוברר הדבר למה שם בעל ס' טוביה את כל מעשהו בימי סנחריב. בעל ס' טוביה, כמו רבים מבני דורו, מצא חפץ במעשה אחיקר ובקש לחבר את שני הענינים, על כן המציא מלבד טובי הוא קרובו של אחיקר, ואם כן שניהם בימי סנחריב היו, ושניהם הם יהודים. עוד יש חלוקי-דעות בזה, מה היה אחיקר בעיקר המליצה, לפי שיש נוסחאות שבהן נזכרו אלילי אשור. בס' טוביה אחיקר נעשה יהודי.

ט. האגדה העממית על המת מכיר-טובה בס' טוביה.

ס' טוביה נקשר עם מעשה אחיקר, אבל בקשר אמיץ נקשר גם עם אגדה עממית אחרת על המת מכיר-טובה, הידועה בשם Der dankbare Tote, The grateful dead, Le mort reconnaissant. באגדה הזאת מת אחד מוטל בחוף, אסור לקבור אותו. פעמים הטעם הוא מפני שהמת היה חייב ממון לנושה ולא שלם, והנושה איננו מניח שיקברו אותו. ועבר שם בחור נכרי וחמל על המת ושלם את חובו וקבר את המת. והמת ההוא השיב לו גמול על החסד הזה כפל כפלים. הבחור גומל חסדים נסע לכמה מסעות, ונסתכן בכמה סכנות, בכל מסעותיו מתחבר אל הבחור חבר נפלא ונעלם, ומכל סכנותיו מציל אותו מושיע נאמן. והבחור אינו יודע מי הוא חברו מושיעו, רק בסוף המעשה הוא מכיר שהמושיע הזה הוא רוחו של המת אשר קבר. הבחור גומל-חסדים מבקש גם לישא אשה, אך האשה הזאת אחוזה ע"י נחש, ע"י חנין או ע"י שד. החבר הנאמן (שהוא המת מכיר-טובה) מנצח את הנחש, את החנין או את השד והבחור מצליח לישא את אשת הפצור.

אפילו עור בשתי עיניו רואה כמה דומה ס' טוביה לאגדה העממית הזאת. מוצא האגדה הוא שיש כאן מת שאסור לקבור אותו ויש גומל חסד למת. גמילת חסדים עם המת מוצאה שכרה ופעולתה כמה וכמה פעמים: גומל חסדים (בס' טוביה: בנו) ניצל מכל אסון בדרך רחוקה מסוכנת, ומארש אשה שהיא אחוזה שד או חנין, האשה ניצלת וניתנת לבחור גומל חסדים (בס' טוביה ניתנה לבנו של גומל חסדים).

ועוד בכמה פרטים של ס' טוביה נודף ריחה של האגדה העממית. רפאל מבאר לטוביה מדוע השד הורג את כל בעלי שרה: אשמדאי עצמו אוהב את שרה אהבה עזה ובקנאות הוא הורג את החתנים (ו' י"ב). שד שאוהב אשה מבנות האדם, הרי זה מן האמונה העממית.

המת הנקבר נראה בנוסחאות השונים במראות שונים: כזקן, כמשרת, כצפור, כשועל, פעמים גם כמלאך, ואולי דוקא ס' טוביה השפיע על כמה נוסחאות שבהן המנהל נשתנה למלאך. ואין לתמוה על זה, כי גם כל מעשה טוביה נעשה בעצמו אגדה עממית המסופרת כמעט בימינו, כגון בארץ סיקיליא (ע' Laura Gonzenbad, Sicilianische Maerchen, Lpz. 1870, II, 177, № 89 Die Geschichte von Tobia und Tobiola).

האגדה העממית על המת מכיר-טובה מפורסמת בנוסחאות כמעט אין מספר. ונוסח אחד ראוי ביותר לשום לב אליו. בנוסח זה החבר הנאמן בעת התחברו לבחור גומל החסדים כורת עמו ברית להושיעו בתנאי שכל מה שרכש הבחור בעזרת חברו עליו להלק עם חברו בשוה. וכאשר הקנה החבר לבחור את האשה האהובה, מבקש הוא גם כן את מחצית האשה, ונתח את האשה לשנים ועל ידי זה יצאו מבטנה הנחשים שקננו שם והרגו את בעליה בליל החתונה. ורושם מהנוסח המקורי הזה עוד ניכר בס' טוביה: אע"פ שטובי לא הבטיח את חבר בנו אלא שיתן לו זוז ליום, בכל זאת רוצה טוביה לתת לו החצי מכל אשר

הוצאות ירושלים תרצפנה בבורלא בכדכד ובאבן מאופיר (י"ג ט"ז וי"ז). אלה הם דברי אגדה שיסודם במקרא: הנה אנכי מרביץ בפרך אבניך וגו' (ישע' נ"ב י"א-י"ב). על הפסוקים האלה נוסדה טוביה ונוסדה גם כן האגדה בפסיקתא דר"כ בפסקא עניה סוערה (הוצאה ראשונה דה קל"ב-קל"ג): ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק, עתיד הקב"ה לעשות שער מזרחי של בית המקדש הוא ושני שפשיין אבן אחת של מרגליות. וכן מה שראה טובי בנבואתו שרצפת חוצות ירושלם תעשה מאבן יקרה גם זה מסכים עם האגדה, דא"ר לוי עתידין תחומי ירושלם להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות, ויהיו ישראל באין ונוטלין חפציהן מהם, לפי שבעולם הזה מתחמים באבנים ובחצובות אבל לעתיד לבא מתחמין באבנים טובות ומרגליות.

ואגדה אחת נראה שנכנסה לט' טוביה אגב שבשחא. לפני מותו מראה טובי לבנו דוגמאות שהקב"ה גומל טוב לצדיקים ומשלם רע לרשעים. ובנוסה היווני הקצר נאמר שמנשה גמל חסדים טובים לפיכך ניצל ממוקשי מות. אילו היתה הגירסא הזאת הגונה, הרי היא רומזת על מנשה מלך יהודה, שלפי דה"ב (ל"ג י"ב-י"ג) חזר בתשובה. רבותינו פליגי אם יש למנשה חלק לעוה"ב. ר' יהודה אומר מנשה יש לו חלק לעוה"ב (סנהד' ק"ב ב'). אבל באמת אין כאי שום טעם להזכיר את מנשה, ובודאי "מנשה" הוא טעות סופר וצריך לכתוב אחיקר שהוא הראש במעשה אחיקר שאנו עומדים כאן לדון עליו.

ח. אחיקר בס' טוביה.

ספר טוביה רומז כמה פעמים על מעשה אחיקר. אחיקר בספר זה נעשה פעמים בן אחי טובי. אסר חדון מלך אשור הפקיד את אחיקר על חשבונות ממלכתו ועל הנהגת המדינה, הוא שר המשקים למלך והוא חוזה בטבעת המלך. אסר חדון משיבו פעם שניה על כנו. כאשר גדל תקפו, נעשה מליץ ישר לטובי וכאשר הוכרח טובי לברח מפני שקבר את המתים שהמלך לא הניח לקברם, בקש אחיקר רחמים עליו והמלך סלח לו ונתן לו רשות לשוב לביתו (א' כ"א-כ"ב), וכאשר הוכה טוביה בסנורים כלכלו אחיקר שתי שנים. עד אשר נסע אחיקר לעילם (ב' י'). וכאשר שב טוביה בן טובי לביתו עם שרה אשתו, מהרו רבים מאוהביו ומקרוביו לברכו ובהם גם אחיקר עם נסבס (Ναοβᾶς, נוסס ארוך Ναβᾶδ=נבד) בן אחי (י"א י"ג). ולפני מותו מזהיר טובי את בנו טוביה (על פי הנוסח הארוך שהוא מתוקן פה ביותר): ראה בני מה עשה נדב לאחיקר אשר גדלו וכלכלו. האם לא הורד חי לארץ? וישלם לו אלהים את החרפה בפניו ויצא אחיקר לאור ונדב ירד לחשך עולמים על אשר בקש להרוג את אחיקר בצדקתו (צ"ל בצדקתו) ניצל ממוקשי מות אשר יקש לו נבד ונבד נלכד במוקשי מות ואבד בהן (י"ד י').

לפני חמשים שנה נראו כל הרמזים האלה כסודות ונסתרות (כגון לגילדיקי, לגריטץ), והיום כזהר הרקיע מזהירים. כלם הובררו ע"י ספר אחיקר. מעשה אחיקר היה ידוע בנוסח ערבי בקרבן הסיפורים של אלף לילות ולילה עוד משנת 1788 לסה"נ, אבל לא שמו לב שהמעשה הזה מפיץ אור בהיר על סתרי ספר טוביה. הראשון שהתבונן אל היתס שבין ס' טוביה ובין ס' אחיקר היה גיאורג הופמאן. במשך הימים נגלו לאור החקירה כמה נוסחאות: בערבית, בסורית, בארמנית, בכושית, בטורקית, ביוונית, בסלאבית. את רובם הוציאו לאור F. C. Conybeare, J. Rendel Harris, Agnes Smith Lewis הן בלשונם הן בתרגום אנגלי. והעתיק ביותר, ועל כן גם החשוב ביותר, מכל הנוסחאות הוא הארמי שנכלל בקבוצת כתבים של המושב היהודי שבעיר ג'ב (Elephantine). הכתבים האלה נכתבו במאה הששית והחמישית לפני סה"נ, ר"ל בימי זורבל או כבר בימי ירמיה ויחזקאל, ואם כן הם חשובים ביותר, אע"פ שדוקא מהנוסח הארמי הזה לא נשארו אלא קטעים. לפני המצא הקטעים הארמיים

האלה נחלקו החוקרים אם ס' טוביה לקח מסיפור אחיקר או להפך. עכשו אין ספק שמעשה אחיקר קדם בכמה מאות שנה את ס' טוביה, שבעל ס' טוביה השתמש בס' אחיקר, וכמעט כל הרמזים בס' טוביה על מעשה אחיקר הובררו לגמרי.

הרי תוכן מעשה אחיקר בקיצור: אחיקר החכם מצא חן בעיני סנחריב מלך אשור והיה לו לסופר ולמזכיר. בכל דרכיו הצליח, רק פרי בטן נמנע ממנו. לקח את נדן בן אחותו והיה לו לבן וגדלו וחנכו ולמדו למען אשר יירש את משרתו להיות תחתיו סופר ויועץ למלך. אולם נדן היה כפוי טובה ושלם לדודו רעה בעד כל חסדיו, כי כתב ושלח למלך מצרים ולמלך פרס אגרות מזויפות בשם אחיקר וחתם בחותם אחיקר ובאגרות האלה הבטיח את המלכים שיסגיר בידם את חיל מלך אשור. והוצא דבה לפני סנחריב שאחיקר פשע במלך. סנחריב האמין לדבתו ואסר את אחיקר בנחוששים ומסר אותו לעבד נאמן אחד שיהרוג אותו. אבל העבד היה מכיר-טובה לאחיקר וחמל עליו והרג תחתיו אחד מן החוטאים שהיה חייב מיתה. ואת אחיקר הסתיר בביתו (של אחיקר) ואשת אחיקר כלכלה את בעלה ושמרה עליו בסתר. רק שלשתם ידעו את הסוד, וכל העם חשב שאחיקר הומת. וכאשר הגיעה השמועה אל מלך מצרים שמח מאד כי אבד למלך אשור יועצו החכם. שלח מלאכים אל סנחריב ובקש ממנו שיפתור את חידותיו ושיעשה את המעשים אשר יטיל עליו ושיבנה לו היכל בין השמים והארץ. ואם ישלח לו סנחריב אדם בקי כזה, שיצא ידי כל החובות האלה, ישלם לו מלך מצרים מס של שלש שנים, ואם לא ישלח, אז על סנחריב לשלם לו מס כזה.

סנחריב דאג מאד, איפה ימצא איש חכם ונבון כזה, והתחרט מאד על אשר צוה להרוג את אחיקר. והעבד אשר לו מסר סנחריב את אחיקר להרג ראה את צרת נפש המלך והתודה לפניו כי עוד אחיקר חי. הוציאו את אחיקר מן הבור אשר בו היה מסתתר. בא אחיקר למצרים ולקח עמו שני נשרים אשר הורגלו לשאת שני נערים באויר. כאשר נישאו שני הנערים על כנפי הנשרים קראו ממעל: הבו לנו לבנים וחומר ואבנים למען אשר נבנה היכל לפרעה. אנשי מלך מצרים לא מצאו ידיהם ורגליהם ולא ידעו מה יעשו. אמר אחיקר שהם חייבים אם לא נבנה באויר ההיכל המפואר לפרעה. וגם את כל חידות פרעה פתר אחיקר ועל כל שאלותיו השיב תשובה נצחת. אחר כך שב אחיקר אל סנחריב בכבוד גדול ובהון רב, במס של שלש שנים. וסנחריב הביע תודה לאחיקר והסגיר אליו את נדן בן אחותו ואחיקר יסר אותו והוכיחהו בכמה משלי מוסר, ובקצ גוף נדן כחמת.

מן המעשה הזה אור זרוע על ס' טוביה. עתה הוברר הדבר שסנחריב השיב את אחיקר על כנו פעם שנית (א' כ"א). לכאורה רמו על מה שהוציא המלך את אחיקר מן הבור אשר בו הסתירוהו אשתו ועבדו. אחיקר כלכל את טוביה שנתים עד אשר נסע לעילם (ב' י'). בנוסחאות מעשה אחיקר שידענו הולך אחיקר למצרים, אבל גם מלך פרס נזכר, שבידיו בקש אחיקר (לפי דבת נדן) להסגיר את חיל מלך אשור. אפשר שבנוסח אחר הלך אחיקר אל מלך פרס לעילם. ובפרט הובררו דברי טובי האחרונים שמוכיח לפני מותו את טוביה בנו ושם לפניו את מעשה אחיקר עם נדן, שאחיקר גדל ורומם את נדן ונדן השיב רעה תחת טובה, אחיקר הורד לארץ (כלומר אל הבור), אבל בסוף יצא אחיקר לאור ונדן ירד לחשך עולם. אחיקר ניצל ממוקשי מות ונדן נלכד בהם.

ועוד הובררו כמה ענינים: אחיקר מוכיח את נדן שתי פעמים, כמו כן מוכיח טובי את טוביה שתי פעמים. אחיקר מתפלל שתי פעמים, וכן גם טובי. והתוכחות גם בתכנן

(1) החידות והחובות הקשות מתאימות קצת אל דברי החכמה שר' יחזקאל בן חנניה מנצח בהם את חכמי אתונא:

בני לן ביתא באורא דעלמא, אית לן ריחיא דתבירא, חייטיה (בכורות ח' ב').

1894, 1-7) דרש וחקר את השאלה הזאת בדיוק נמרץ והגיע אל המסקנה שחובת רעואל מיוסדת על מעשה בנות צלפחד שנגזר דינן בתורה: וכל-בת ירשת נחלה ממטות בני ישראל לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה למען יירשו בני ישראל איש נחלת אבתיו (במד' ל"ח). בנות צלפחד חמש היו, אבל שרה יחידה היא לאבותיה, היא יורשת כל מה שיש בבית אביה ולכן מוטב שתנשא לקרובה ולא תסוב הנחלה משבט לשבט. גריטץ (MGWJ 1879, 399) מדקדק על שמות האנשים שבס' טוביה וסובר שטוביה הוא בן דודה של שרה, אם כן שרה נישאת לבן דודה כמו בנות צלפחד לבני דודיהן (וע' גם רוזינמאן 116). ויש לרמוז גם על מעשה רות עם הגואל ועם בועז. רוזינמאן סובר שנשמר כאן רשם של הלכה עתיקה קודם שהותרו שבטים לבא זה בזה (תענית ל' ב'). מכל מקום קשה: אם הטעם הוא משום שלא תסב נחלה משבט לשבט, למה תלוי הדבר בטוביה דוקא, הלא יש כמה וכמה בני נפתלי שיוכלו לשמור נחלת רעואל בשבט נפתלי. ואם כן טעם זה בטל.

טובי, אביו של טוביה, שאינו יודע מה שאירע לשרה, אינו מחייב את בנו לקחת לו את שרה לאשה כי אם מזהיר אותו שיקח אשה ממשפחת אביו כמו שנה ואברהם ויעקב ויעקב לקחו אשה ממשפחת אביהם (ד' י"ב). ואם כן אין כאן הלכה גמורה אלא עצה טובה, מנהג טובים, כמו שדרש ר' תנחומא: נשא מקרובותיו עליו הכתוב אומר עצם מעצמי ובשר מבשרי (ב"ר כ"ח ד').

נישואי טוביה עם שרה מתוארים בפרטיהם ובדקדוקיהם, קצתם הלכה, קצתם מנהג. רעואל אותו בימין בתו תוקעה בכף טוביה ולוקח ספר וכותב עליו כתובה (או כתב-*σύγγραφον*), העדים חותמים עליה (ד' י"ג). אבל בנוסח הארוך גרסינו: ויאמר (רעואל) להביא ספר ויכתוב כתב ספר נישואין. לפי הנוסח הארוך יש לחשוב על הכתובה, ולפי הקצר על שטר אירוסין או נישואין שהוא אחד משלשה דרכים שהאשה נקנית בהן לפי המשנה הראשונה שבמסכת קדושין (ע' גריטץ MGWJ 1879, 433, רוזינמאן 132, 15-19). כאשר נכנס טוביה עם שרה לחדר המטות הוא מברך את האלהים שיצר אדם הראשון ויצר לו חוה עזר כנגדו ומשניהם נולד זרע בני האדם (ח' ר'). הרי כאן עיקר ברכות חתנים כפי הלכות נישואין בימינו וכפי שהתקן, כמו שמצינו במס' כתובות (ז' א'): אחת בתולה ואחת אלמנה טעונה ברכה. לפי זה שרה שהיתה אלמנה מז' בעלים טעונה ברכה. והברכה נקשרה באדם הראשון כפי הטופס: אשר יצר את האדם בצלמו בשמחן יצירך בנן עדן מקדם (שם ח' א').

ועוד יש לשום לב שבעיקר מעשהו ס' טוביה סותר את ההלכה: שרה בת רעואל נישאת לשבעה בעלים זה אחר זה וכלם מתו והרי היא קטלנית, ואיך נישאת כבר לרביעי? הא תניא, נישאת לראשון ומת, לשני ומת, לשלישי לא תנשא דברי רבי. רבי שמעון בן גמליאל אומר, לשלישי תנשא לרביעי לא תנשא (יבמות ס"ד ב', נדה ס"ב א'). בין לרבי בין לר' שמעון בן גמליאל שרה נישאת שלא כדין לבעלה הרביעי, ההמישי, הששי, השביעי, ומכל שכן לטוביה עצמו. תוספת התנחומא לס' האזינו והסיפור בס' שעשועים משנים משום דיני קטלנית דוקא את המעשה: שרה לא נישאת אלא לשלשה בעלים (רוזינמאן 33). והוברר הדבר שבשעת כתיבת ס' טוביה עדיין לא נקבעה ההלכה של אשה קטלנית.

ז. האגדה בספר טוביה.

ספר טוביה הוא מראשו ועד סופו אגדה. אבל בפרטיו אינו נוגע באגדות התנאים והאמוראים כמו כמה ספרים חיצוניים אחרים, כגון תוספות לאסתר, ס' חנוך, ס' היובלים, ס' ברוך, חזון עזרא. רושמי האגדה בס' טוביה הם מעט מזעיר. כשטוביה נוסע למדי אביו מזהירהו

שיקח אשה מבנות משפחתו ומזכיר לו את נח אברהם יצחק ויעקב שלקחו אשה מבנות אחיהם ונברכו בזרעם. קל להבין שטובי מראה במעשה אברהם יצחק ויעקב סימן לבנו. אבל מן התורה אין אנחנו מכירים את חולדות אשת נח. וצדקו דברי רוזינמאן (9, 8) שפירוש לאגדה הזאת נמצא בס' היובלים (ד' ל"ג), ששם נח נושא את אַמְשֶׁרָה בת אחי אביו לאשה. טובי מתהלל שהוא נולד מזרע נביאים (ד' י"ב), ובנוסח Vetus Italia נאמר בפירוש: quoniam filii prophetarum sumus, qui in veritate prophetaverunt priores. Noe prophetavit prior et Abraham et Isaac et Jacob parentes nostri a principio saeculi. גם מסכים קצת למה שנדרש בפרק כ"א של סדר עולם שאדם, נח, יפת, שם ועבר נתנבאו עד שלא בא אברהם אבינו. „ומנין שכל האבות והאמהות נקראו נביאים שנאמר ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר וגו' אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו (דה"א ט"ז כ"ט). ויש להעיר שבאגדות המושלמים, למן הקוראן ואילך, נח הוא אחד מראשי הנביאים.

טוביה ירא לישא את שרה מפני שמתו בעלית הראשונים. רפאל מניח את דעתו ומבטיחו ששרה מזומנת לו מעולם (ו' י"ח). בנוסח הארוך הוא מבטיחהו ששרה היתה מזומנת לו קודם שהיה העולם. הרי אלו דברי אגדה כדברי ר' יוסי בן חלפתא, שהקב"ה יושב ומוזוג זווגים איש לאשה ואשה לאיש (ב"ר ס"ה ב'), וכדבר יהודה אמר רב, שארבעים יום קודם יצירת הוולד בת קול יוצאת ואומרת, בת פלוני לפלוני (סוטה ב' א', סנהד' כ"ב א'). והנוסח הארוך הפליג על זה שהאשה מזומנה לאיש קודם לבריאת העולם, ונראה שגזומא בעלמא הוא.

לאחר שגמר רפאל את שליחותו הוא מתודע לטובי שהוא אחד משבעת המלאכים העומדים לשרת לפני האלהים ושכל הימים שהיה עמהם על הארץ באמת לא אכל ולא שתה אלא שנראה לבני אדם כאילו אכל וכאילו שתה (י"ב ט"ו, י"ט). מספר שרי המלאכים אינו מוגבל תמיד במנין שוה. פרקי ר' אליעזר (פרק ד') מונים תחלה ד' מחנות של מיכאל, של גבריאל, של אוריאל ושל רפאל, ומיד כמעט תוך כדי דבור מוסיפים: ושבעה מלאכים שנבראו מתחלה משרתים לפני ולפנים מן הפרכת והוא נקרא פרגוד. ידוע ברור שפרקי ר' אליעזר בדור מאוחר נולדו, כבר בימי האישלם. אבל גם בימים קדמונים ס' חנוך א' מזכיר בכמה מקומות את שבעת המלאכים הקדושים (פ"ה ה', צ' כ"א וכ"ב) וכן גם צוואת לוי (ח' א'). פעם אחת מונה ספר חנוך א' (כ' א'-ה') את שמותם ואינם אלא ששה. ומנין המספר הזה? כבר הכיר ר' שמעון בן לקיש: אף שמות המלאכים עלו בידם מבבל (ר"ה יר' דף נ"ו ב', ויותר ברור בב"ר מ"ח ט': אף שמות מלאכים מיכאל וגבריאל ורפאל). והחוקרים בימינו הוסיפו על זה שגם מנין המלאכים עלה עמהם מבבל, כלומר מדת הפרסיים, וגם שם פעמים הם ששה ופעמים הם שבעה לפי מה שהורמזו נמנה עמהם או ממונה עליהם.

בס' חנוך א' (כ' ג') רפאל הוא השני במנין. טוביה מספר ברור שרפאל ממונה על הרפואה, עליו מוטל לרפא את שרה מן אשמדאי ואת טובי מן העזרון. וגם באגדה רפאל ממונה על הרפואה כדאמרינן: מאן נינהו שלשה אנשים? מיכאל וגבריאל ורפאל. מיכאל שבא לבשר את שרה, רפאל שבא לרפא את אברהם, גבריאל אזל למיהפכיה לסדום (ב"מ פ"ו ב', וגם דרך ארץ ב'). ועל אותן ג' מלאכים אמר ר' תנחום בר חנילאי: ירדו למטה ואכלו לחם. ואכלו סלקא דעתך, אלא אימא נראו כמו שאכלו ושחו (ב"מ שם). וכן גם בב"ר (מ"ה י"ב): והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו, וכי אוכלים היו. אלא נראים כאוכלים, — ממש כמו בס' טוביה (וע' הפירוש י"ב י"ט).

לפני מותו משרור טובי שיר תפארת וברוח נבואה הוא רואה את ירושלים העתידה להבנות. ירושלים תבנה בספיר ובסמרגדין, באבן יקרה חומותיה, מגדליה ומבצריה זהב טהור,

חוצות ירושלים תרצפנה בבורלא בכדכד ובאבן מאופיר (י"ג ט"ז וי"ז). אלה הם דברי אגדה שיסודם במקרא: הנה אנכי מרביץ בפרך אבניך וגו' (ישע' נ"ב י"א-י"ב). על הפסוקים האלה נוסדה נבואת טובי ונוסדה גם כן האגדה בפסיקתא דר"כ בפסקא עניה סוערה (הוצאה ראשונה ד' קל"ב-קל"ג): ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק, עתיד הקב"ה לעשות שער מזרחי של בית המקדש הוא ושני פשפשי אבן אחת של מרגליות. וכן מה שראה טובי בנבואתו שרצפת חוצות ירושלים תעשה מאבן יקרה גם זה מסכים עם האגדה, דא"ר לוי עתידין תחומי ירושלים להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות, ויהיו ישראל באין ונוטלין חפציהן מהם, לפי שבעולם הזה מתחמים באבנים ובחצובות אבל לעתיד לבא מתחמין באבנים טובות ומרגליות.

ואגדה אחת נראה שנכנסה לס' טוביה אגב שבשחא. לפני מותו מראה טובי לבנו דוגמאות שהקב"ה גומל טוב לצדיקים ומשלם רע לרשעים. ובנוסח היווני הקצר נאמר שמנשה גמל חסדים טובים לפיכך ניצל ממוקשי מות. אילו היתה הגירסא הזאת הגונה, הרי היא רומזת על מנשה מלך יהודה, שלפי דה"ב (ל"ג י"ב-י"ג) חזר בתשובה. רבותינו פליגי אם יש למנשה חלק לעוה"ב. ר' יהודה אומר מנשה יש לו חלק לעוה"ב (סנהד' ק"ב ב.). אבל באמת אין כאי שום טעם להזכיר את מנשה, ובודאי "מנשה" הוא טעות סופר וצריך לכתוב אחיקר שהוא הראש במעשה אחיקר שאנו עומדים כאן לדון עליו.

ח. אחיקר בס' טוביה.

ספר טוביה רומז כמה פעמים על מעשה אחיקר. אחיקר בספר זה נעשה פעמים בן אחי טובי. אסר חדון מלך אשור הפקיד את אחיקר על חשבונו ממלכתו ועל הנהגת המדינה, הוא שר המשקים למלך והוא תוחם בטבעת המלך. אסר חדון משיבו פעם שניה על כנו. כאשר גדל תקפו, נעשה מליץ ישר לטובי וכאשר הוכרח טובי לברח מפני שקבר את המחים שהמלך לא הניח לקברם, בקש אחיקר רחמים עליו והמלך סלח לו ונתן לו רשות לשוב לביתו (א' כ"א-כ"ב), וכאשר הוכה טוביה בסנורים כלכלו אחיקר שתי שנים עד אשר נסע אחיקר לעילם (ב' י'). וכאשר שב טוביה בן טובי לביתו עם שרה אשתו, מהרו רבים מאוהביו ומקרוביו לברכו ובהם גם אחיקר עם נסבס (Ναοβάς, נוסח ארוך Ναβᾶδ=נבד) בן אחי (י"א י"ג). ולפני מותו מזהיר טובי את בנו טוביה (על פי הנוסח הארוך שהוא מתוקן פה ביותר): ראה בני מה עשה נדב לאחיקר אשר גדלו וכלכלו. האם לא הורד חי לארץ? וישלם לו אלהים את החרפה בפניו ויצא אחיקר לאור ונדב ירד לחשך עולמים על אשר בקש להרוג את אחיקר בצדקתיו (צ"ל בצדקתו) ניצל ממוקשי מות אשר יקש לו נבד ונבד נלכד במוקשי מות ואבד בהן (י"ד י').

לפני חמשים שנה נראו כל הרמזים האלה כסודות ונסתרות (כגון לגילדיק, לגריטץ), והיום כוזהו הרקיע מזהירים. כלם הובררו ע"י ספר אחיקר. מעשה אחיקר היה ידוע בנוסח ערבי בקובץ הסיפורים של אלף לילות ולילה עוד משנת 1788 לסה"נ, אבל לא שמו לב שהמעשה הזה מפיץ אור בהיר על סתרי ספר טוביה. הראשון שהתבונן אל היחס שבין ס' טוביה ובין ס' אחיקר היה גיאורג הופמאן. במשך הימים נגלו לאור החקירה כמה נוסחאות: בערבית, בסורית, בארמנית, בכושית, בטורקית, ביוונית, בסלאבית. את רובם הוציאו לאור בסורית, ועל כן גם החשוב ביותר, מכל הנוסחאות הוא הארמי שנכלל בקבוצת כתבים של המושב היהודי שבעיר יב (Elephantine). הכתבים האלה נכתבו במאה הששית והחמישית לפני סה"נ, ר"ל בימי זרבל או כבר בימי ירמיה ויחזקאל, ואם כן הם חשובים ביותר, אע"פ שדוקא מהנוסח הארמי הזה לא נשארו אלא קטעים. לפני המצא הקטעים הארמיים

האלה נחלקו החוקרים אם ס' טוביה לקח מסיפור אחיקר או להפך. עכשו אין ספק שמעשה אחיקר קדם בכמה מאות שנה את ס' טוביה, שבעל ס' טוביה השתמש בס' אחיקר, וכמעט כל הרמזים בס' טוביה על מעשה אחיקר הובררו לגמרי.

הרי תוכן מעשה אחיקר בקיצור: אחיקר החכם מצא חן בעיני סנחריב מלך אשור והיה לו לסופר ולמזכיר. בכל דרכיו הצליח, רק פרי בטן נמנע ממנו. לקח את נדן בן אחותו והיה לו לבן וגדלו וחנכו ולמדו למען אשר יירש את משרתו להיות תחתיו סופר ויועץ למלך. אולם נדן היה כפוי טובה ושלם לדודו רעה בעד כל חסדיו, כי כתב ושלח למלך מצרים ולמלך פרס אגרות מזויפות בשם אחיקר ותחם בחותם אחיקר ובאגרות האלה הבטיח את המלכים שיסגיר בידם את חיל מלך אשור. והוצא דבה לפני סנחריב שאחיקר פשע במלך. סנחריב האמין לדבתו ואסר את אחיקר בנחושתיים ומסר אותו לעבד נאמן אחד שיהרוג אותו. אבל העבד היה מכיר טובה לאחיקר וחמל עליו והרג תחתיו אחד מן החוטאים שהיה חייב מיתה. ואת אחיקר הסתיר בביתו (של אחיקר) ואשת אחיקר כלכלה את בעלה ושמרה עליו בסתר. רק שלשתם ידעו את הסוד, וכל העם חשב שאחיקר הומת. וכאשר הגיעה השמועה אל מלך מצרים שמח מאד כי אבד למלך אשור יועצו החכם. שלח מלאכים אל סנחריב ובקש ממנו שיפתור את חידותיו ושיעשה את המעשים אשר יטיל עליו ושיבנה לו היכל בין השמים והארץ (1). ואם ישלח לו סנחריב אדם בקי כזה, שיצא ידי כל החובות האלה, ישלם לו מלך מצרים מס של שלש שנים, ואם לא ישלח, אז על סנחריב לשלם לו מס כזה.

סנחריב דאג מאד, איפה ימצא איש חכם ונבון כזה, והתחרט מאד על אשר צוה להרוג את אחיקר. והעבד אשר לו מסר סנחריב את אחיקר להרג ראה את צרת נפש המלך והתודה לפניו כי עוד אחיקר חי. הוציאו את אחיקר מן הכור אשר בו היה מסתתר. בא אחיקר למצרים ולקח עמו שני נשרים אשר הורגלו לשאת שני נערים באויר. כאשר נישאו שני הנערים על כנפי הנשרים קראו ממעל: הבו לנו לבנים וחומר ואבנים למען אשר נבנה היכל לפרעה. אנשי מלך מצרים לא מצאו ידיהם ורגליהם ולא ידעו מה יעשו. אמר אחיקר שהם חייבים אם לא נבנה באויר תהיכל המפואר לפרעה. וגם את כל חידות פרעה פתר אחיקר ועל כל שאלותיו השיב תשובה נצחת. אחר כך שב אחיקר אל סנחריב בכבוד גדול ובהון רב, במס של שלש שנים. וסנחריב הביע תודה לאחיקר והסגיר אליו את נדן בן אחותו ואחיקר יסר אותו והוכיחו בכמה משלי מוסר, ובקע גוף נדן כחמת.

מן המעשה הזה אור זרוע על ס' טוביה. עתה הוברר הדבר שסנחריב השיב את אחיקר על כנו פעם שנית (א' כ"א). לכאורה רמו על מה שהוציא המלך את אחיקר מן הכור אשר בו הסתירוהו אשתו ועבדו. אחיקר כלכל את טוביה שנתים עד אשר נסע לעילם (ב' י'). בנוסחאות מעשה אחיקר שידענו הולך אחיקר למצרים, אבל גם מלך פרס נזכר, שבידיו בקש אחיקר (לפי דבת נדן) להסגיר את חיל מלך אשור. אפשר שבנוסח אחר הלך אחיקר אל מלך פרס לעילם. ובפרט הובררו דברי טובי האחרונים שמוכיח לפני מותו את טוביה בנו ושם לפניו את מעשה אחיקר עם נדן, שאחיקר גדל ורומם את נדן ונדן השיב רעה תחת טובה, אחיקר הורד לארץ (כלומר אל הכור), אבל בסוף יצא אחיקר לאור ונדן ירד לחשך עולם. אחיקר ניצל ממוקשי מות ונדן נלכד בהם.

ועוד הובררו כמה ענינים: אחיקר מוכיח את נדן שתי פעמים, כמו כן מוכיח טובי את טוביה שתי פעמים. אחיקר מתפלל שתי פעמים, וכן גם טובי. והתוכחות גם בתכנן

(1) החידות והחובות הקשות מתאימות קצת אל דברי החכמה שר' יהושע בן חנניה מנצח בהם את חכמי אתונא: בני לן ביתא באוירא דעלמא, אית לן ריחא דתבירא, חייטיה (בכורות ח' ב').

רכשו וגם טובי אביו מבקש שרפאל יקבל את החצי מכל הרכוש (י"ב ב' וה').

על ידי האגדה העממית נפתרה גם חידה אחת בס' טוביה. הסכנות באו על טובי מפני שקבר את המתים. לכן נרדף ע"י המלכות. וקשה להבין מה הוא החטא והאשם החמור הזה, למה בקשו את נפש טובי לקחתה. באמת, ס' טוביה אינו משיב תשובה מספקת על השאלה הזאת. ונראה שהמוטיב הזה של המת שאסור לקבור אותו בא מרחוק, מאגדה עממית, ונכנס כמו חומר זר בבנין המעשה.

אבל מצד אחר אין לנו לעצום את עינינו מהשינויים העמוקים שבהם נשתנה ס' טוביה מהאגדות העממיות. האגדה העממית פשוטה יותר: המת שנהנה מחד הבחור הוא עצמו משלם חובת תודתו לגומל לו חסדים. כנגד זה בספר טוביה אין מדובר על מת אחד אלא על כמה מתי מצוה שנקברו ע"י טובי האב וכולם אינם יכולים להתחבר עם הבחור גומל חסדים. במקום המת ממונה ע"י הקב"ה רפאל המלאך לשלם כל החסדים. ועוד שינוי אחד עיקרי מוליד כמה תולדות, כמה שינויים. באגדה העממית הבחור שחמל על המת הוא עצמו נשכר, הוא עצמו קונה רכוש, קונה אשה אהובה וחשובה. לעומת זה בס' טוביה האב גומל חסד והבן נהנה משכר צדקות אביו. — החוקרים התבוננו שבס' טוביה שם האב כמעט כשם בנו: האב נקרא טובי, והבן נקרא טוביה, וגם סברו לומר שמעיקרא המעשה היה מיוחד לו: הוא העושה טוב הוא המקבל שכר מעשהו הטוב, ורק אחר כך חלקו את המעשה לשנים: מעשה ראשון — האב זוכה לו ולבנו, מעשה שני — הבן נהנה מזכות אביו.

י. הערך ההיסטורי והערך האמנותי של ס' טוביה.

בזמננו מסכימים כמעט כל החוקרים (חוץ מקצת חוקרים קתולים) שס' טוביה אינו אלא דבר-חזון מתחלתו ועד סופו ושלא עלה על דעת המחבר לספר לנו דברי הימים כסדרם וכאמתם. אם יש בו איזה גרעין מדברי הימים הוא שאל מספרי קדשנו: עשרת השבטים מרדו במלכות דוד, השתחוו לעגלי הזהב שהעמיד ירבעם בן נבט לעבדם, שלמנאסר הגלה את עשרת השבטים לארץ אשור, סנחריב צר על ירושלים, אבל צבאו גיגף והוא עצמו שב לארצו בבושה, ושני בניו הרגו אותו, ואסר חדון בנו מלך תחתיו, אין בזה שום חידוש. וכן אין שום חידוש בנבואה מאחריתיה (vaticinium ex eventu) שגם ירושלים תחרב אבל תבנה שנית (פרק י"ד).

ס' טוביה אינו אלא מליצה או חזון, אבל מליצה שהיא מעשה ידי אמן בקי. המחבר בקש חומר אבנים ולבנים לבנות ארמון. בקש ומצא. מצא את מעשה איוב, שאליו דמה את גבורו המנוסה. מצא את מעשה אחיקר אשר בוודאי לא צמח על אדמת ישראל, אף כי הוא מלא מוסר. מצא את האגדה העממית של המת מכיר-טובה שהיא רחוקה מאד מאמונת ישראל. מצא אגוויזם וזק את קליפתם. ורק את האמונות הזרות שהמת עצמו מתחבר לבחור שגמל לו חסד, שהמת עצמו מושיע את קיבורו מכל הסכנות. כאן הקב"ה משלם שכר הצדק, הוא שולח את מלאכו וגומל לבן את חסדי האב.

ובכן המעשה נחצה לחצאין: במחצית הראשונה האב קונה זכויות, במחצית השנייה הבן נהנה מזכות אביו. המחבר נתן את דמי השינוי: מה שמרויחה האמונה מפסידה האמונות. האמונה מרויחה שאין ההשגחה מופקדה לרוחות המתים כי אם להקב"ה. האמונות מפסידה לפי שאברהם אחדות העלילה. אבל לפי כוונת המחבר יצא הפסדו בשכרו. ומלבד זאת שני החצאין משלימים זה את זה. המחצית הראשונה מתארת את האב שגומל חסדים טובים לחיים ולמתים, המחצית השנייה מתארת את הבן שהוא דומה לאביו במדותיו ובמעשיו, שומע בקולו, מקיים מצוותיו ונהנה הן מזכות אביו הן מזכות עצמו.

מתאימות קצת זו לזו, בפרט ששתיהן מלמדות את המצוה לקבור את המתים. אחיקר מבקש שגדן יקברוהו בכבוד, טובי שואל שטוביה יקבור אותו ואת אשתו בכבוד. באמת מצטיין טובי בפרט בקבורת מתי מצוה.

ועוד הוברר הדבר למה שם בעל ס' טוביה את כל מעשהו בימי סנחריב. בעל ס' טוביה, כמו רבים מבני דורו, מצא חפץ במעשה אחיקר ובקש לחבר את שני העניינים, על כן המציא מלבו שטובי הוא קרובו של אחיקר, ואם כן שניהם בימי סנחריב היו, ושניהם הם יהודים. עוד יש חלוקי-דעות בזה, מה היה אחיקר בעיקר המליצה, לפי שיש נוסחאות שבהן נזכרו אלילי אשור. בס' טוביה אחיקר נעשה יהודי.

ט. האגדה העממית על המת מכיר-טובה בס' טוביה.

ס' טוביה נקשר עם מעשה אחיקר, אבל בקשר אמיץ נקשר גם עם אגדה עממית אחרת על המת מכיר-טובה, הידועה בשם Der dankbare Tote, The grateful dead, Le mort reconnaissant. באגדה הזאת מת אחד מוטל בחוף, אסור לקבור אותו. פעמים הטעם הוא מפני שהמת היה חייב ממון לנושה ולא שלם, והנושה אינו מניח שיקברו אותו. ועבר שם בחור נכרי וחמל על המת ושלם את חובו וקבר את המת. והמת ההוא השיב לו גמול על החסד הזה כפל כפלים. הבחור גומל חסדים נסע לכמה מסעות, ונסתכן בכמה סכנות, בכל מסעותיו מתחבר אל הבחור חבר נפלא ונעלם, ומכל סכנותיו מציל אותו מושיע נאמן. והבחור אינו יודע מי הוא חברו מושיעו, רק בסוף המעשה הוא מכיר שהמושיע הזה הוא רוחו של המת אשר קבר. הבחור גומל-חסדים מבקש גם לישא אשה, אך האשה הזאת אחוזה ע"י נחש, ע"י תנין או ע"י שד. החבר הנאמן (שהוא המת מכיר-טובה) מנצח את הנחש, את התנין או את השד והבחור מצליח לישא את אשת הפצו.

אפילו עור בשתי עיניו רואה כמה דומה ס' טוביה לאגדה העממית הזאת. מוצא האגדה הוא שיש כאן מת שאסור לקבור אותו ויש גומל חסד למת. גמילת חסדים עם המת מוצאה שכרה ופעולתה כמה וכמה פעמים: גומל חסדים (בס' טוביה: בנו) ניצל מכל אסון בדרך רחוקה מסוכנת, ומארש אשה שהיא אחוזה שד או הנין, האשה ניצלת וניתנת לבחור גומל חסדים (בס' טוביה ניתנה לבנו של גומל חסדים).

ועוד בכמה פרטים של ס' טוביה נודף ריחה של האגדה העממית. רפאל מבאר לטוביה מדוע השד הורג את כל בעלי שרה: אשמדאי עצמו אוהב את שרה אהבה עזה ובקנאות הוא הורג את החתנים (ו' י"ב). שד שאוהב אשה מבנות האדם, הרי זה מן האמונה העממית.

המת הנקבר נראה בנוסחאות השונים במראות שונים: כזקן, כמשרת, כשופר, כשועל, פעמים גם כמלאך, ואולי דוקא ס' טוביה השפיע על כמה נוסחאות שבהן המנהל נשתנה למלאך. ואין לתמוה על זה, כי גם כל מעשה טוביה נעשה בעצמו אגדה עממית המסופרת כמעט בימינו, כגון בארץ סיקיליא (ע' Laura Gonzenbad, Sicilianische Maerchen, Lpz. 1870, II, 177, № 89 Die Geschichte von Tobia und Tobiola).

האגדה העממית על המת מכיר-טובה מפורסמת בנוסחאות כמעט אין מספר. ונוסח אחד ראוי ביותר לשום לב אליו. בנוסח זה החבר הנאמן בעת התחברו לבחור גומל החסדים כורת עמו ברית להושיעו בתנאי שכל מה שרכש הבחור בעזרת חברו עליו לחלק עם חברו בשוה. וכאשר הקנה החבר לבחור את האשה האהובה, מבקש הוא גם כן את מחצית האשה, ונתח את האשה לשנים ועל ידי זה יצאו מבטנה הנחשים שקננו שם והרגו את בעליה בליל החתונה. ורושם מהנוסח המקורי הזה עוד ניכר בס' טוביה: אע"פ שטובי לא הבטיח את חברו בנו אלא שיתן לו זון ליום, בכל זאת רוצה טוביה לתת לו החצי מכל אשר

המחבר אמן הוא בסיפור המעשה וכמו כן אמן הוא בתיאור עושי המעשה. אמת, שם טוביה, כמו המליצה העממית והמקורית (מה ששילר קורא Naive Dichtung), אוהב לתאר צדיקים גמורים או רשעים גמורים ומתרחק מן הבינונים, רואה אור בהיר לבד וחשך-אפלה לבד ואינו מערב את האור עם החושך, את המדות המעולות עם המדות הגרועות. את הצדיקים הגמורים הוא מוצא בישראל: טובי, עדנה, טוביה, רעואל, שרה ואחיקר (שנעשה יהודי בס' טוביה). את הרשעים הגמורים הוא מוצא בסיפור אחיקר (נדן), במלכי אשור (סנחריב), בממשלת השדים (אשמדאי).

בכלל, אין ס' טוביה מחבר באדם אחד מדות נעלות עם מדות גרועות. מן הכלל הזה יצאה חנה אשת טובי. חנה ראויה היא לבעלה לגמרי, מתוארה כמו אשה טובת חן וטובת טעם. בכל זאת פעם אחת אינה דומה לעצמה ואינה הגונה לבעלה. כאשר נתנסה טובי נסיון אחר נסיון, חנה לוועגת לו: איה איפוא צדקותיך, איה חסדיך, איה משכרתך (ב' י"ב). אבל גם את המום הזה אפשר להבין. הסופר בקש להשוות את גורל טובי לגורל איוב. כשם שאשת איוב מכאיבה את לב בעלה באמרה לו: ברוך אלהים ומות (איוב ב' ט'), כך גם אשת טובי מעציבה את בעלה, רק פעם אחת. אמנם בהמשך הסיפור משלם המחבר את חובו גם לחנה: צרת האם הדבקה לבנה נוגעת ללבנו. חנה גוערת בטובי למה שלח את בנם לגבות את הכסף במדל, הלא בנם שוה להם יותר מכל הון, וכל הכסף אין די לפדיונו (ה' י"ט). וכאשר הלך טוביה בנה למרחוק היא בוכה יום ולילה, בלילה נדדה שנתה וביום היא יושבת על הדרך אשר בה הלך בנם ומצפה שישוב לבית אבותיו. וכן גם שאר התיאורים.

ס' טוביה מעשה ידי אמן מומחה הוא.

יא. המוסר והדת בספר טוביה.

בעל ס' טוביה שאב ממקורות שונים, מקורות יהודיים ומקורות זרים. גם המקורות הזרים נתנו טעמים לספר. כבוד גדול יותר מדי הוא מחלק למלאכים, על כל פנים יותר מספרי קדשנו (מלבד ס' דניאל). כשטובי ושרה מתפללים מעלה רפאל חפלתם לפני כסא הכבוד. כשטובי גומל חסדים טובים מזכיר רפאל צדקותיו לפני הקב"ה (י"ב י"ב). רפאל הוא ממלא מקום ההשגחה האלהית וטובי מברך את האלהים ואת כל מלאכיו הקדושים. ועוד יותר זר הוא אשמדאי השד השולט בשרה, אוהב אותה אהבה עזה ובקנאות הורג את בעליה. ואמונה טפלה היא שאפשר לגרש את המזיקין ע"י עשן וקטרת של לב דג וכבדו, שאפשר לרפא את העורץ ע"י מרה. אבל אמונות טפלות כאלה בטלות ברוב הספר. כבר ראינו שהמחבר, אף כי הוא אמן המליצה, מחשיב יותר את טהרת האמונה מיפי החבור, מאחדות העלילה. כל מה שמצא במקורות שונים וכל מה שבדא מלבו אינו משמש לו אלא ללמד מוסר ואמונה.

טובי מקיים את מצוות התורה. אין לו חלק במעל אשר מעלו עשרת השבטים, חלילה לו מעבוד את העגלים שהקים ירבעם. אדרבה, הוא עולה ירושלים לרגלים. וגם בגולה אינו מתגאל במאכלים אסורים. כלל גדול בידו להיות נקי מה' ומישראל, ולפי זה הוא מקיים כאחד את המצוות שבין אדם למקום ושבין אדם לחברו: מפריש הוא את הבכורים, את הבכורות, מעשר בקר, ראשית הגז, מעשר ראשון ושני, מעשר עני ובזה הוא משלם חובו לכהנים, ללוויים, לגרים, לאלמנות, ליתומים ולעניים. בחג השבועות היא מכין סעודת מצוה, אבל לא רק לעצמו ולבני ביתו אלא הוא שולח את בנו לקרא גם עניים מן החוץ לסעודתו. הוא מרחיק את עצמו מן הכיעור ומן הדומה לו, אינו סובל שום חשש עבירה, לא ידביק בידו מאומה מן האסור, לפיכך הוא גוער באשתו כאשר קבלה גדי, ומפחד שמא הגדי גנוב הוא אתה, מקסיד הוא על ריח עבירה. כשנתנסה בנסיונות קשים הוא מקבל עליו את הדין, מתודה על עונותיו ומקוה לרחמים מהקב"ה ונמצא בעל בטחון אמיץ גם בשעות רעות. אמונה טהורה

ונכבדה נמצאת גם כן בשתי הצוואות של טובי, בראשונה כשהוא שולח את בנו למדי (פרק ד'), בשניה לפני מותו כשהוא מצוה אותו לכבד את אמו, לשלם לת תודה, לעשות צדקה בין ממעט בין מהרבה, להזהר מן הזנות, מקחת אשה זרה, שלא להתגאות, שלא לעשות לחברו מה ששנוא לו.

אין להעלים עין שקצת העצות והמצוות האלה נשאלו מספר אחיקר. בכל זאת לא לחנם התפאר טובי ואמר: בני נביאים אנחנו. בעל ס' טוביה תלמיד הנביאים הוא.

יב. אימתי ואיפה נולד ספר טוביה.

בנוסחאות היווניים, שהם היותר עתיקים שנשארו לנו, בשלשת הפרקים הראשונים מספר טובי האב מה שאירע לו בימי שלמנאכר, סנחריב ואסר חדון מלכי אשור, למראה עיניים, כמו שנחמיה בן חכליה מספר בעצמו את דברי ימיו ופעמים אף עזרא הסופר (ז' כ"ח, ח' ט"ו-ל"א, ט' א'-ט"ו). ואם כן כתב טובי את דברי ימיו במאה השמינית ובמאה השביעית לפני סה"נ.

אולם באמת אין לדמות ספר טוביה לספר נחמיה: נחמיה השתדל לכתוב דברי הימים, אך מחבר ס' טוביה תיאר מעשה ידי אמן במליצה, השתמש במעשה אחיקר, באגדה עממית, וסיפר דברים שלא היו ולא נבראו.

הספר עצמו רומז על גלות יהודה, על חורבן ירושלים ועל חבנות ההיכל שנית (י"ד ה'). והנה כמעט מאתיים שנה אחרי גלות עשרת השבטים שבו בני יהודה לארצם. ואם כן אי אפשר שחובר ס' טוביה קודם לימי כורש, אלא נולד בימי בית שני. וגם לא נולד בתחלת הבית השני, כי רשמי ההשפעה הפרסית ניכרים בו: אשמדאי הוא השד שאחז את שרה בת רעואל, והוא בודאי Aeshma-Daeva=השד אישמא, והוא אחד משבעת מלאכי הפנים העומדים לפני הקב"ה. גם האמונה הזאת, ששבעה מלאכים ראשים ממונים על כל המלאכים מדת הפרסית היא, מן המיתוס של שבעה Amesha-Spenta (ע) Kautsch, 250-251 (Pseudep.). ולפי זה לא נכתב ס' טוביה בתחלת ממשלת הפרסים אלא בעת שכבר העמיקה ההשפעה הפרסית.

ומצד אחר אין לאחר יותר מדי את זמנו של ס' טוביה כמו שאחרו אותו גריטץ ורוזינתאל. גריטץ (MGWJ 1879, 514-519) טוען שהספר נכתב בעת שהיה אסור לקבור הרוגי המלכות. האיסור הזה היה קיים, לפי האגדה, בימי אדריאנוס. וכן מצינו בירושלמי (תענית דף ס"ט א'): כרם גדול היה לאדריאנוס הרשע שמונה עשר מיל על שמונה עשר מיל כמין (צ"ל כמן) טבריא לצפורי והקיפו גדר מהרוגי ביתר מלא קומה ופישוט ידים ולא גזר עליהם שיקברו עד שעמד מלך אחר וגזר עליהם שיקברו. א"ר הונה משניתנו הרוגי ביתר להקבר, נקבעה (ברכתו) הטוב ומיטיב, הטוב שלא נסרחו והמיטיב שניתנו לקבורה. ומזה דן גריטץ: סנחריב שאינו מניח לקבור את הרוגי המלכות הוא אדריאנוס ואסר חדון שבטל את האסור הוא אנטוניוס פיוס, ואם כן ס' טוביה הוא אספקלריא לדברי הימים של המאה השנייה.

אבל בחכמה החריפה הזאת אין שום כח של ראייה. גריטץ היטיב להכיר: הצדקה הראשית של טובי היא שמקבר מתי מצוה. זו אמת שאין להשיב עליה. אבל פירוש הצדקה הזאת אין אנו רשאים לבקש בדברי הימים, שכבר מצאנו אותו באגדה העממית של המת מכיר-טובה, שבה אדם אחד קובר מת מוטל בחוץ ומקבל שכר מצותו. המוטיב הזה נכנס בכמה וכמה אגדות עממיות ונכנס ג"כ בס' טוביה ואינו מוכיח על שום זמן ועל שום מקום מפני שהוא שייך לכל הזמנים ולכל המקומות ועודנו חי אף בימינו.

מן הטעם הזה בטל גם מה שהביא רוזינתאל (137) כללו של ר' עקיבא: ענד דיעבדון

לך, לוי דילונד, ספור דיספדונד, קבור דיקברונד (תוספתא מגלה ד' ט"ז, הוצ' צוקרמאנדל עמ' 226). וסבר רוזינתאל שס' טוביה נולד בבית מדרשו של ר' עקיבא. ואין לסמוך על זה שהרי מצות הקבורה קודמת הרבה לר' עקיבא. אמת שרוזינתאל הרבה להביא עוד כמה דברים של ר' עקיבא הדומים לרעיונות ס' טוביה.

וכן אין לאחר זמנו של ס' טוביה מפני פת נכרי שממנו נזהר טובי ומפני הכתובה ששרה בת רעואל מקבלת. פת נכרי בוודאי אינו פת נכרי דוקא, אלא ר"ל כל מאכלים אסורים, והמלה συγγεαφί שמא היא שטר אירוסין או שטר נישואין.

קוהוט (Geiger, Jud. Zeitsch. X, 49) רצה לאחר זמן כתיבת ס' טוביה עד המאה השלישית לסה"נ.

סברות כאלה כבר דן גילדיקי (Monatsber. Ak. Berlin 1879, 63. — Geiger, Jued. Zeitschr. X, 233) שהן נפסדות לגמרי. בזמננו רוב החוקרים נוטים להקדים את זמנו של ס' טוביה לתקופת בית שני. טובי מתנבא לפני מותו על גלות בבל, על בנין הבית השני, אבל אינו מתנבא על חורבן הבית השני וגם לא על צוק העתים בימי המקבים ומכל שכן לא על הצרה בימי הרומים. וגם הראינו לדעת שבימי בעל ס' טוביה עוד לא נקבעה ההלכה של קטלנית שלדברי רבי לא תנשא לשלישי ולדברי רשב"ג לא תנשא לרביעי (יבמות ס"ב ב', נדה ס"ב א'). ועוד יש להביא ראיה מן השתיקה (argumentum e silentio): הספר מדבר הרבה על המתים ועל המיתה ולא הפליט דבר אחד על חיי העולם הבא. כגון כשטובי שולח את טוביה בנו לדרך רחוקה הוא מצוהו לעשות צדקה, כי הצדקה היא אוצר טוב גנוז ליום צרה להציל מן המות (ד' ח'—י'), ואינו מוסיף שהצדקה מביאה לחיי העולם הבא. קרוב הדבר, שס' טוביה הוא קדום מס' דניאל שכתוב בו (י"ב ב'): ורבים מישיני אדמת עפר יקצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם.

על פי כל הדברים האלה ברור שס' טוביה נכתב בזמן בית שני, לא מיד אחר הגלות, אלא בזמן שההשפעה הפרסית כבר העמיקה שרש, ואם כן לא נולד לפני המאה הרביעית לפני סה"נ. ומצד אחר נכתב בזמן שלא נתחזקה עדיין האמונה בחיי העולם הבא ובתחיית המתים ולא נקבעה הלכת הקטלנית. ויש להסתפק אם נולד הספר במאה הרביעית, השלישית או השנית לפני המספר הרגיל.

על ארץ מולדתו של ס' טוביה אין מסקנא ברורה. מעשה הספר אירע קצתו בנינוה קצתו באחמתא וברגא (רי—טהיראן). לפי זה קצתו באשור וקצתו במדי. וגם ארץ מצרים נזכרה: אשמדאי גורש ממדי וברח למצרים ושם נאסר בזקים ע"י רפאל. מרכז המעשה הוא נינוה, ששם חי טובי האב, משם יצא טוביה ושמה שב עם שרה אשתו. אבל מזה אין להוכיח שהספר נכתב באשור (או בבבל). צריך לשוות לנגדנו תמיד שהמתבר שם לו למטרה לקשור ספרו למעשה אחיקר. אחיקר חי (לפי הקבלה העממית) בימי סנחריב בנינוה, טובי חי עמו, ואם כן ניתנה קצבה לזמן המעשה ולמקומו: המעשה נקשר לאשור. אבל מזה אין לדרן כלום על מקום מושבו של המחבר ולא על ארץ מולדתו של הספר.

קצת המעשה אירע באחמתא וברגא. אבל רחוק מאד לסבור שס' טוביה נכתב במדי. לא נשאר לנו שום ספר עברי או יהודי שחובר במדי. אף אין להאמין שבעת ההיא, במאה הרביעית או השלישית נודעה התורה ונשמרה כליכך במדי, עד שההלכה על אדות המעשר ועל הנישואין נקבעה שם בדקדוק כזה.

לפי זה לא נשאר אלא ארץ מצרים או ארץ ישראל. לארץ מצרים בורח אשמדאי ושם נאסר בנחושתיים. אבל זה מתפרש ממה שארץ מצרים נחשבה לארץ הכשפים, ואם כן גם

לארץ השדים. עוד יש להתבונן שבמצרים בתוך גניזה של כתבים יהודיים נמצא הנוסח הארמי העתיק של מעשה אחיקר שהוא מקורו האחד החשוב של ס' טוביה. אבל כנגד זה יש להזכיר שבמצרים כתבו היהודים את ספריהם ביוונית, ולנו הוברר הדבר שהלשון המקורית של ס' טוביה היא העברית. ובכן יש להחליט שס' טוביה נכתב בארץ ישראל.

יג. קצת ביבליוגרפיה.

חוץ מן הספרים שנזכרו כבר במבוא יש להזכיר:

- A. Rahlfs, Septuaginta, Stuttgart [1935] I, 1002—1039.
Cosquin, Le Livre de Tobie et l'histoire du sage Ahikar, Revue Biblique 1899, VIII 50—82.
M. Loehr, Das Buch Tobit (Kautzsch, Apokr. und Pseudep. 1900, I, 135—147).
Simpson, The Book of Tobit (Charles, Apocr. and Pseudep. 1913, I 174—241).
Sven Liljeblad, Die Tobiasgeschichte und andre Maerchen mit toten Helden, Lund 1927.
Romuald Galdos, Commentarius in librum Tobit, Parisiis 1930.
P. Meinrad M. Schumpp O. P., Das Buch Tobias, Muenster i. Westf. 1933 (מדויק מאד).

הייתי ועוד בארצי ישראל ואני עודני נער ויפשע כל-משה
נפתלי אבי בבית וירושלם אשר נבחרה מקל-שבטי ישראל למען
יזבחו שם כל-השבטים ונקדש היכל שכינת עליון ויבנה לכל-
דורות עולמים: וכל-השבטים הפושעים זבחו לבשל לעגל גסרית
נפתלי אבי: ורק אני לבדי עליתי פעמים רבות וירושלמה לחגים
בכתוב לכל-ישראל לחקד-עולם וקדרי הבכורים ומעשרות הבקר
וראשית הגז: ואמן אותם לבהנים לבני אהרן למזבח מקל-התבואות
את-המעשר נתתי לבני לוי המשרתים בירושלם ואת-המעשר השני
מכרתי ועליתי ואכלתי אותו בירושלם בכל שנה ושנה: ואת-
המעשר השלישי נתתי לאשר הוא לו כאשר צוה נאמן דבורה

כל-משה נפתלי אבי בבית דוד אבי ובירושלם העיר אשר נבחרה
מקל-שבטי ישראל למען יזבחו שם כל-שבטי ישראל ונקדש היכל
שכינת אלהים ויבנה-בה לכל-דורות עולמים: וכל-אחי ובית-
נפתלי אבי זבחו לעגל אשר עשה ירבעם מלך ישראל בן מכל-
גבול הנגליל: ורק אני לבדי עליתי פעמים רבות וירושלמה לחגים
בכתוב לכל-ישראל לחקד-עולם ומכרתי לעלות וירושלם וקדרי
הבכורים והבכורות ומעשר הבקמה וראשית גז הצאן: ואמן אותם
לבהנים בני אהרן קרבן למזבח ומעשר הדגן התירוש והאיבה
והרמונים והתאנים ושאר פרי העץ ונתתם לבני לוי המשרתים
בירושלם ואת-המעשר השני לשש השנים עשרתי בקסף ואעל
ואכל אותם בירושלם בכל-שנה ושנה: ואמן אותם ליתומים
ולאלמנות ולגרים הנלוים על-בני ישראל הבאתים ונתתם להם
בשנה השלישית ונאכלם על-פי החק החקוק עליהם בתורת משה
ועל-פי המצוה אשר צוה אותי דבורה אם הנגאל אבינו כי נתום

בנוסח העברי של כ"י לונדון ובנוסח הארמי המחבר הוא המספר על טובי כבר מתחלת הפרק
הראשון. שינוי בגופי המדברים על דרך זה נמצא אף בספר עזרא. — לב על. Bāal, ^{על}
והכוונה לאילילי נקבה, כגון לאשרה. — מצות הבכורים וראשית הגז ידועה למדי, על מצות
מעשר בהמה נצטוו ויק' כ"ז ל"ב: וכל-מעשר בקר וצאן כל אשר יעבר תחת השבט
העשירי יהיה קדש לה'. קיום המצוה מסופר דה"ב ל"א ו', ועוד יש להזכיר יחו' מ"ה ט"ו:
ושה אחת מן הצאן מן המאתים. — טובי מקריב מעשר שני כמצוה בדב' י"ב כ"ב-כ"ז. —
מעשר שלישי הוא מעשר עני של השנה השלישית והשנית לאחר השמטה (דב' י"ד כ"ח-כ"ט). —
ולענין כל החובות האלה (בכורים, בכורות, ראשית הגז, מעשרות) ע' במבוא, פרק ו'.

ספר טוביה

הנוסח הקצר

- א. ספר דברי טובי בן-טוביאל בן-ערואל בן-נבאל
- ב. מזרע וקצאל משבט נפתלי: אשר הגלה בימי שלמנאסר מלך
- ג. אשור מתשבה אשר מימין קדש נפתלי בגליל ממעל לאשר: אני
- ד. טובי הלכתי בדרך האמת והצדקה בלוימי חני וחסדים רבים
- ה. עשיתי לאחי ולעם ההולכים עמי לארץ אשור לניגוה: וכאשר

ספר טוביה

הנוסח הארוך

- א. ספר דברי טובי בן-טוביאל בן-ערואל בן-נבאל
- ב. בן-רפאל בן-רעואל מזרע וקצאל משבט נפתלי: אשר הגלה בימי
- ג. שלמנאסר מלך אשור מתשבה אשר מימין לקדש נפתלי בגליל
- ד. ממעל לאשר אחרי דרך מבוא השמש משמאל לקדור:
- ה. אני טובי הלכתי בדרך האמת ובצדקות בלוימי חני וחסדים
- ו. רבים ומלתי לאחי ולעמי ההולכים עמי בשבי לארץ אשור לניגוה:
- ז. וכאשר הייתי עוד בארצי על-אדמת ישראל ואני עודני נער ויפשע

א. א'—כ"ב טוביה בגלות אשור בימי שלמנאסר וסנחריב.

- א. לענין השמות ע' גריטץ MGWJ 1879, 398—9 וגם Galdor 69—79. לדעת גריטץ
- ב. מתכוון בעל ס' טוביה להראות שטובי ורעואל הם קרובים זה לזה ואם כן לטוביה בן טובי
- ג. יש משפט גאולה וירושה ביחס לשרה בת רעואל. — יחצאל=Asthal הוא בכורו של נפתלי
- ד. (ברא' מ"ו כ"ב) ובוזה נקשרה שלשלת היוחסין של טובי לנפתלי. — טובי וטוביה ושאר
- ה. הנפשות העושות בספר הזה בדויים הם מלבו של הסופר וחזון רוחו הם, והוא שם אותם
- ו. בימי שלמנאסר וסנחריב ואסר-חדון משום שהוא מקשר מעשה טוביה עם מעשה אחיקר
- ז. ואחיקר לפי הקבלה הרגילה והכללית היה יועצו של סנחריב, ואם כן גם טובי נעשה בן
- ח. דורו של סנחריב ושל המלך הקודם לו והבא אחריו. וכל מה שהוא מספר על מלכי אשור
- ט. שאב מס' מלכים ב' פרקים י"ג ו"ה-י"ט. — מכאן ועד סוף הפרק השלישי טובי עצמו מספר
- י. מה שעשה בהיותו בארץ ישראל ומה שאירע לו בגלות. אבל בנוסח הלטיני של הירוגנימוס,

ט אם אבי כי נתום מאבי נשארתי: וכאשר הויתי לאיש לקחתי את-
י חנה מזרע בית-אבי לאשה והולדתי ממנה את-טוביה: וכאשר
יא הגלינו לנינוה אכלו כל-אחי וכל-בני עמי מלחם הנונים: אך אנכי
יב נשמרתי בנפשי לבלתי-אכל ממנו: כי זכרתי את-האלהים בכל-
יג נפשי: ויתן עליון לי חן ושכל טוב בעיני שלמנאסר ואהי לו
יד למשכיר: ואלך למדי והפקדתי בנר גפאל אחי נגדי ברנא במדי
עשר בקרי-בסר:
טו וכאשר מת שלמנאסר וימלך סנחריב בנו תחתיו ולא היו
טז דרכיו כבונות ולא זכרתי עוד ללכת למדי: בימי שלמנאסר עשיתי
יז חסדים רבים לאחי: לחמי נתתי לרעבים ובגדי לעירמים וכי ראיתי

ט השאירני אבי ונמת: וכאשר הויתי לאיש לקחתי אשה מזרע
י משפחתי והולדתי ממנה בן וקראתי את-שמו טוביה: ובגלותי
לאשור באשר הגליתי הלכתי לנינוה וכל-אחי ובני עמי אכלו
יא מלחם הנונים: אך אנכי נשמרתי בנפשי לבלתי אכל-מלחם הנונים:
יב כאשר זכרתי את-אלהי בכל-נפשי: ויתן עליון לי חן ושכל טוב
יד בעיני שלמנאסר ואהי משכיר לכל-צרכו: ואלך למדי ואהי שם
משכיר עד-מותו והפקדתי בנר גפאל אחי נגדי בארץ מדי צרור
עשר בקרי-בסר:
טו וכאשר מת שלמנאסר וימלך סנחריב בנו תחתיו וארחות
טז מדי חדלו ולא זכרתי ללכת למדי: בימי שלמנאסר עשיתי חסדים
יז רבים לאחי בני עמי: לחמי נתתי לרעבים ובגדי לעירמים וכאשר

י מלחם הגויים. *ἐκ τῶν ἄρτων τῶν ἐθνῶν*. ר"ל שטוביה נזהר ממאכלים שאסרה אותם
יד התורה, אבל על פת נכרים ביחוד עוד לא גזרו בזמנו של ס' טוביה. - ברגא. *ἔν*
ῥαγίς או *ῥαγίς* *ἔν*, בעברית או בארמית היה צריך לכתוב רג, רגא או גם רי.
במקומה יושבת עכשיו עיר טהיראן (ע' גילדיקי עמ' כ"ט). - סנחריב. בנוסח הקצר כתוב
טו *Ἀχρεῖλ*, וברור שהוא טעות סופר במקום *Σενναχέρημ*. - טוביה מקיים כל מצוות התורה,
אבל ביחוד מטפל הוא בקבורת מתי מצוה, והטעם ברור למדי: מעשה ספר טוביה בעיקרו
שאל מהאגדה העממית של המת מכיר-טובה: מת מוטל בחוף, אסור לקבור אותו, ובחור אחד
שעבר שם מבטל את האיסור וקובר את המת. והמת משלם לו משכרתו שלמה, מציל אותו
מכל הסכנות ומקנה לו אשה טובת חן שאחז אותו תנין או שד. בס' טוביה רפאל הוא הממונה
יז לשלם לטובי שכר גמילות חסדיו (ע' המבוא פרק ט'). - סנחריב הרג באפו רבים מן היהודים,
ומסתמא (המחבר אינו אומר זאת בפירוש) אסר שיקברו אותם, וטובי עבר את מצות המלך.

יח אחר מבני עמי מת ומשלך מאחורי המות נינוה קברתי אותו:
וכאשר הרג המלך סנחריב איש אסרי ברחו מארץ יהודה קברתי
אותם בלש כי רבים הרג בסמיתו והגויות בקשו בדבר המלך ולא
יט נמצאו: וילך אחר מבני נינוה ונגד עלי למלך כי אני קובר אותם
כ ואקבא וכאשר נדעתי כי מבקשים להמיתני נראתי ואברח: ויבזו
כא את כל-אשר-לי ולא נשאר לי מאומה בלתי אם-חנה אשתי וטוביה
בני: ולא עברו חמשים יום ויחרגו אותו שני בניו וימלטו אל-הרי
אדרש וימלך אסר-חדון בנו תחתיו ויפקד את-אחיקר בן-חננאל
כב בן-אחי על-כל-חשבונות ממלכתו ועל-כל-הנהגת המדינה: ויפגע
לי אחיקר [במלך] ואבוא אל-נינוה ואחיקר הנה שר-המשקים ועל-

יח ראיתי אחר מבני עמי מת ומשלך אחורי המות נינוה קברתי
אותו: ואם-הרג סנחריב איש באשר בא בורח מיהודה בימי
הנבקה אשר נקם מלך השמים על-גדופים אשר גרף קברתי אותו
יט ויבקשם סנחריב ולא מצאם: וילך אחר מבני נינוה ונגד למלך
עלי כי אני קובר אותם ואקבא וכאשר נדעתי כי המלך יודע עלי
כ וכי מבקשים להמיתני נראתי ואברח: ויבזו את כל-אשר לי ולא
כא נשאר-לי מאומה אשר לא לקח לאוצר המלך בלתי אם-חנה
אשתי וטוביה בני: ולא עברו ארבעים יום ויחרגו אותו שני בניו
וימלטו אל-הרי אדרש וימלך אסר-חדון בנו תחתיו ויפקד את-
אחיקר בן-חננאל בן-אחי על-כל-חשבונות ממלכתו ועל-כל-הנהגת
כב המדינה: ויפגע לי אחיקר [במלך] ואבא אל-נינוה ואחיקר הנה
שר-המשקים ועל-החומות ומחשב חשבונות לסנחריב מלך אשור
וישב אותו אסר-חדון שנית על-בנו והוא הנה בן-אחי ומבני משפחתי:

כך משנה הסופר באמנות את האגדה העממית על המת מכיר-טובה. - מיתת סנחריב מסופרת
לפי מל"ב י"ט, ל"ה, ישע' ל"ז ל"ח. - אחיקר בן-חננאל בן-אחי. בזמנו של בעל ס'
טוביה היה רצוי מאד לקוראים ספר אחד על מעשה אחיקר החכם יועץ סנחריב שהורד מכנו
והושב עליו שנית. וגם בעל ס' טוביה מוצא חפצו במעשה הזה וקשר מעשה אחיקר למעשה
טובי ובזה עורר את לב הקוראים, כי טובי התפאר שאחיקר הוא בן אחיו. - אחיקר עלה
למעלת פקיד המלך כמו יוסף במצרים או כמו נחמיה בן חכליה אצל ארתחששתא. - שנית
על כנו. אחיקר היה ידיד המלך סנחריב, אבל נדן, בן אחותו של אחיקר, הוציא דבה על
דודו שפסע במלך, לפיכך צוה סנחריב להרוג את אחיקר. אחיקר נמלט ונסתר, ובעת צרה
השיבו סנחריב על כנו שנית (ע' מבוא פרק ח). -

החזקת ומכלכל ומחשב חשבונות ונשב אותו אסרחדון שנית
ועל-כנו והוא הנה בן-אחי:

ב פאשר שבתי אל-ביתי והושבו לי חנה אשתי וטוביה בני
בחג החמשים הוא חג קדש לשבעה שבועות ויהי לי משתה ופה
ב ואסב לאכל: וארא ונהנה מאכל-רב ואמר לבני קח והבא את-אשר
ג תמצא מאחינו איש עני הזוכר את-יונה והנה אני מחכה-לך: ונבא
ד ויאמר אבי אחר מאחינו נחנק משלך בשוק: ואנכי טרם אטעם
ה מאומה קמתי ואשארו אל בית אחר עד-בוא השמש: ואשוב
ו וארמץ ואכל את-לחמי בעצבון: ואזכר את-נבואת עמוס אשר אמר
ונהפכו חגיכם לאכל וכל-שיריכם לקינה

ו-ח ואבך: ובאשר בא השמש קמתי ואברה ואקברה: והשכנים לענו
לאמר עודנו לא יירא מהרג על-הדבר הנה כבר ברח והנה הוא

ב ובימי אסרחדון המלך שבתי אל-ביתי והושבו לי חנה אשתי
וטוביה בני ובוים שבועות חגנו אשר הוא קדש שבעה שבועות
ב הנה לי משתה ופה ואסב לאכל: ויושם לפני השלחן ומאכלים
רבים הושמו לפני ואמר לטוביה בני קח בני ואשר תמצא עני
מאחינו מגלות נינה הזוכר אותו בכל לבבו והבאת אותו ואכל
ג נחר עמרי והנה אני מחכה לך בני עד-אשר תשוב: וילך טוביה
לבקש איש עני מאחי ונשב ויאמר אבי ואמר הנני בני ויען ויאמר
ד אבי הנה איש מעמנו הרוג ומשלך בשוק וזה-עתה נחנק: ואקום
ואעזב את-הארוכה בטרם אטעם ממנה ואשא אותו מן-השוק ואשים
אותו אל-אחד-הבתים הקטנים עד-אשר יבא השמש ואקבר אותו:
ו-ח ואשוב וארמץ ואכל את-הלחם בעצבון: ואזכר דבר הנביא אשר
דבר עמוס בבית-אל לאמר

ונהפכו חגיכם לאכל וכל שיריכם לקינה

ו-ח ואבך: ובאשר בא השמש קמתי ואברה ואקברה: והשכנים לענו
לאמר עודנו לא יירא ובקר בקש להרג על-הדבר הנה ויברח והנה

ב א'-י' (ט"ו). נסיונות שנתנסה בהם טובי.

יש להעיר ששבועות עדיין אינו חג מתן תורה. - בעמוד ח' י' כתוב והפכתי... וכל שיריכם
לקינה. הנוסח הארוך גורס: και πασαι αι οδοι υμων εις θυηνον (= וכל דרכיכם לאכל)

ט שב לקבר את-המתים: ובלילה ההוא קמתי מן-הקברה ויען כי
י נטמאתי וישנתי אצל חומת הקצר ופני גלויים: ואנכי לא ראיתי כי
צפרים על-החומה ובאשר נקקו עיני הטילו הצפרים את-אצתן
ממה בעיני ויהיו תבלולי-לבן בעיני ואלך אל-הרופאים ולא הועילוני
יא ואחיקר כלכל אותי עד-אשר הלך לעילם: ואשתי חנה נשברה
יב למלאכת נשים: ותשלח לבעלים ואחיהם נתנו לה שברה ויוסיפו
יג עליו עוד גדי: ובאשר בא אלי החל לגעות ואמר אליה מאין
הגדי האיננו גנוב השיבי אותו לבעליו כי לא נבון לאכל גנבה:
יד ותאמר מתן נתן-לי על-שקרי ולא האמנתי לה ואמר להשיב אותו

ט הוא שב לקבר את-המתים: ובלילה ההוא טבלתי וקמתי אל-
י תצדי וישנתי אצל חומת הקצר ופני גלויים מפני החם: ואנכי לא
גדעתי כי צפרים על-החומה ממעל-לי ונטילו את-אצתן ממה אל-
עיני ויהיו תבלולי לבן ואלך אל-הרופאים להתרפא ובכל-אשר
משהו את-עיני בסמים בן גדל עורון עיני מתבלולי-לבן עד-אשר
הייתי עור ולא נבלתי לראות בעיני ארבע שנים וכל-אחי התעצבו
עלי ואחיקר כלכל אותי שתי שנים עד-אשר הלך לעילם:

יב-א ובעת ההיא נשברה חנה אשתי למלאכת נשים: ותשלח
לבעליה ואחיהם נתנו לה שברה ובוים השביעי לחדש דסטרס
גורה את-המטנה ותשלח אותו לבעליו ויתנו לה את-כל-שברה
יג ויוסיפו עליו עוד גדי-עזים: ובאשר בא הגדי אלי החל לגעות
ואקרא אליה ואמר מאין הגדי האיננו גנוב השיבי אותו לבעליו
יד כי לא נבון לאכל גנבה: ותאמר אלי נתן נתן לי על-שקרי ולא

ובלי ספק הגירסא המתוקנת היתה: δδοι (תחת δδοι), כלומר: כל שיריכם. - ויען כי
נטמאתי ישנתי אצל חומת הקצר. הטעם הזה מתמיה מאד. חדא, שטוביה טבל,
ועוד שאין טמא מח, אפילו בארץ ישראל, אסור להכנס לביתו. יותר פשוט הנוסח הארוך:
טובי ישן בחצר מפני החם (וע' המבוא פרק ו'). - ואחיקר כלכל אותי עד-אשר
הלך לעילם. הנוסחאות הידועים של מעשה אחיקר אינן מספרים מאומה שאחיקר הלך
לעילם, אבל מספרים בפרטים רבים שהלך למצרים. אולי השתמש בעל ס' טוביה בנוסח שבו
אחיקר נסע גם לעילם (וע' מבוא פרק ו'). - בנוסח הארוך נקצב היום שבו היתה חנה אשת
טובי שולחת את מעשי ידיה לקונים εν τη ἐβδόμῃ τοῦ Δύστρον (= בשבעה לחדש Δύστρον)
שהוא החדש השני לשנה המקדונית. - חנה בכל הספר היא אשת חיל, ולעומת זה בפעם הזאת
היא מדברת תפלה: מעציבה את בעלה כאלו נתגלה שאין בטובי שום זכות, שהרי הקב"ה

לבעלי ופני האדימו בעבורה ותען ותאמר לי אנה איפוא חסדיך
וצדקוטיך הנה כל עמך נודע:

ג ואתעצב ואבך ואתפלל בצרתי לאמר: צדיק אתה וי וכל-
משפחה וכל-דרךך צדקה ואמת ומשפט אמת וצדק אתה שופט
ג לעולם: וברנינא וביטהנא אלי אלי-תפקד עלי עוונותי ואשמותי
ד וחסמאות אבותי אשר חטאתי לפניך: כי לא שמעו למצותך
ותמן אותנו לבזה לשבי למות למשל ולחרפה לכל-הגוים אשר
ה נפגרו בתוכם: ועתה משפטיך הרבים אמת בעשותך עמדי
בחטאתי ובחטאת אבותי אשר לא עשינו מצותיך ולא הלכנו
ו באמת לפניך: ועתה עשה עמדי כטוב בעיניך צרנא לקחת רוחי

האמנתי לה ואמר להשיב אותו לבעלי ופני האדימו בעבורה:
טו ותען ותאמר לי אנה איפוא חסדיך וצדקוטיך הנה אשר עמך נודע:
ג ואתעצב בנפשי ואבך ואנח ואתפלל באנחתי לאמר: צדיק אתה
ו וכל-משפחה צדיקים וכל-דרךך חסד ואמת אתה שופט העולם:
ג ועתה וי וברנינא וביטהנא אלי ואל-תפקד עלי את-חטאתי
ד ואת-עוונותי ואת-חטאת אבותי אשר חטאתי לפניך: כי לא שמעו
למצותיך ותמן אותנו למשפה לשבי למות למשל ולשנינה ולחרפה
ה בכל-הגוים אשר הפיצת אותנו בתוכם: ועתה משפטיך הרבים
אמת בעשותך בי בחטאתי כי לא עשינו את-מצותיך ולא הלכנו
ו באמת לפניך: ועתה עשה עמדי כטוב בעיניך צרנא לקחת רוחי
נימני למען אאסא מעל-פני האדמה ואשוב אל-האדמה כי טוב מותי
מחיי כי תרפות-שוא שמעתי ויגולי גדולי אדני צרנא אשר אנאל
מן-הצרה הזאת אסא-נא אותי אל-מקום עולם ואל-תפסתר וי את-

שולח עלי יסורין על יסורין. והמחשבה המקורקלה הזאת מתאימה למה שרעי איוב הוכיחו
לאיוב: הוא לוקה, אם כן הוא חוטא (ע' מבוא עמ' רצ"ג). הסופר השתדל להשוות גורל טובי לגורל
איוב ולכך הטיל מוס בחנה. הוולגאטה מדמה בפירוש מה שאירע לטובי למה שאירע לאיוב.
ובנוסח העברי של כ"י לונדון באים רעי איוב עצמם, בשמותם הידועים מס' איוב, אל טובי
ולועגים לו (ע' מבוא עמ' רצ"ד). —

ג א'-ו'. חפלת טובי.

באן, בפסוק ו', וגם בפרק האחרון מרבה טובי לדבר על המות, אבל אינו אומר דבר
על חיי העולם הבא. ויש לדון מזה שבימי המחבר עוד לא נמחזקה האמונה בחיי העולם
הבא. —

ממני למען אנאל ואשוב אל-האדמה כי טוב מותי מחיי כי
תרפות-שוא שמעתי וגדולי באבי בקרבי צרנא ואנאל מן-הצרה
ואלכה למקום עולם אל-תפסתר פניך ממני:

ז בעצם היום הזה אנה לשנה בת-רעואל באחמקא במקרי
ח לשמוע גם-היא תרפות מפי אמהות אביה: כי נתנה לשבעה
אנשים ואשמדי השד הרע הרג אותם בטרם יהיו אתה במשפט
בנשים ותאמרנה-לה האין כך תבונה כי תחנקי את-האנשים הנה
ט כבר שבעה לך ואין את נקראת על-שם אחר מהם: למה את
מנסרת אותנו אם-מתו לבי עמכם אל-נא נראה לך בן אויבת
י לעולם: כאשר שמעה זאת התעצבה מאד עד להחנק ותאמר הן

פניך ממני כי טוב לי למות מראות בתי צרה רבה ומשמוע תרפות:
ז בעצם היום הזה אנה גם לשנה בת-רעואל באחמקא במקרי
ח לשמע אף היא תרפות מאחת אמהות אביה: כי נתנה לשבעה
אנשים ואשמדי השד הרע הרג אותם בטרם יהיו אתה במשפט
בנשים ותאמר לה האמה את היא ההורגת את-בעליך הנה לשבעה
ט אנשים כבר נפת ולא נקראת על-שם אחר מהם: למה את מנסרת
אותנו בכבר בעליך אשר מתו לבי עמכם אל-נא נראה לך בן או
י בת לעולם: ותתעצב ביום ההוא בנפשה ותרבך ותעל אל-עליות

ג' ז-ט"ו. צרת שרה בת רעואל ותפלתה.

בנוסח הארוך שרה שומעת גערה מאמהות אביה, ובנוסח הקצר מפי אמה (שפחה)
אחת. ישראל לוי היטיב להעיר שאין שום ערך בין הסבה ותולדתה: אמה אחת או אמהות
אחדות גוערות בה ומשום זה שרה מבקשת למות. ועוד קשה איך השפחה מצוה פניה לדבר
עם גברתה קשות. לכן סבר שבנוסח העברי המקורי היה כתוב אמה גערה בה, והמתרגם טעה
וקרא אלא תחת אמה ובנוסח הארוך הוסיפו על האמה הזאת כמה אמהות (וע' מבוא עמ' רפ"ט). —
אשמדאי השד. Asmodaios, כמעט כל החוקרים מסכימים שהשם הזה נשאל מן הפרסית
ומעיקרא היה Aeshma Daeva, יש משוים אשמדאי אל שידה שמדון שנזכר פעמים בביד
ל"ו, א' ג'. לקמינקא (JQR, NS, XIII, 221-224) יש סברא חדשה: אשמדאי הוא Pseudo-Smerdis,
שעלה על הכסא אחר מותו של כמבישא בן כורש וגזל לזמן את המלכות מדריוש, כמו שאשמדאי
כבש את כסא שלמה. ואולם דברים כאלה אינם אלא דברי חלומות. החקירה אינה יכולה
לצאת מן האגדה בגיטין ס"ח, אלא מספר טוביה, ולפירוש אשמדאי בס' טוביה אין הסברא
הזאת מתאימה כלל. — שרה בת רעואל נישאה לשבעה אנשים זה אחר זה וטוביה היה בעלה
השמיני, אם כן בזמן בעל ס' טוביה עוד לא היה קיים דין הקטלנית. ויש לדמות מה שכתוב
באיבגלילין שהצדוקים שאלו מישו על אדות אשה (יבמה) שנישאת לשבעה אחים לזה אחר זה,
למי מן האחים תהיה האשה הזאת בשעת תחית המתים (מתי כ"ב ג'-ל"ז), וע' מבוא עמ' רצ"ח. —

בת וחינה אנכי לאבי ואם אעשה זאת תהנה-לו לתרפה והורדתי
 יא את-שיבתו בגון שאולה: ותתפלל שרה נגד החלון ותאמר ברוך
 אתה יי אלהי וברוך שמה הקדוש והנבדד לעולמים וברכוה כל-
 יב-יג מעשיך לעולם: ועתה יי אליה נשאתי את-עיני ואת-פני: אמר
 יד ואנאל מן-הארץ ולא אשמע עוד תרפה: אתה ידעת יי כי מהורה
 טו אני מכל-המא איש: ולא חללתי את-שמי ואת-שם אבי בארץ
 גלותי וחינה אני לאבי ואין-לו ילד אשר יירש אותו אף-אין-לו
 את קרוב או בן-אחיו אשר אשמר את-נפשי לו לאשה בבר
 אברהם-לי שבעה ולמה זה-לי חיים ואם-לא טוב לה להמיתני
 הואיל-הנא פנה אלי ורחמי אשר לא אשמע-עוד תרפה:
 טז-יז והנה נשמעה תפלת שניהם לפני כבוד רפאל הגדול: וישלח

אביה ותחשב להחנק ותשב ותדבר בלבה פן-יתרפו את-אבי
 ויאמרו לו בת וחינה אהובה היתה לו וגם היא נחנקה מפני
 הרעות והורדתי את-שיבת אבי בגון שאולה טוב לי לא-להחנק
 כי אם-להתפלל אל-יי כי אמות ולא אשמע עוד תרפות בתי:
 יא ותפרש בעת ההיא את-כפיה נגד החלון ותתפלל ותאמר ברוך
 אתה אל רחמן וברוך שמה לעולמים וברכוה כל-מעשיך לעולם:
 יב-יג ועתה אליה נשאתי פני ועיני: אמר-נא ואאסף מן-הארץ ולא
 יד אשמע עוד תרפות: אתה ידעת ארני כי מהורה אני מכל-שומא
 טו איש: ולא חללתי שמי ולא שם אבי בארץ שגני וחינה אני
 לאבי ואין לו ילד אחר אשר יירש אותו ואין לו בן-אח או קרוב
 לו אשר אשמר אותי לו לאשה בבר אברהם-לי שבעה (ובעלים)
 ולמה-זה לי עוד חיים ואם-לא טוב לה להמיתני יי הקשיבה
 נא לתרפותי:
 טז בעת ההיא נשמעה תפלת שניהם לפני כבוד האלהים:
 יז וישלח רפאל לרפא את-שניהם את-טובי להסיר את-תכלל הלכך

יח ותתפלל שרה נגד החלון. השנה דנ' ז' י"א: וכיון פתחו ליה בעליתיה נגד ירושלם.

ג טז-יח. תפלת טובי ושרה נתקבלה.

יח והנה נשמעה תפלת שניהם לפני כבוד רפאל הגדול. יותר מתוקן הנוסח
 הארוך: נשמעה... לפני כבוד האלהים. רפאל ממונה להעלות את התפלה לפני כבוד, אבל הקב"ה בעצמו עונה את התפלה. ודוקא רפאל מפני שהוא מלאך הרפואה (כגון במעשה

רפאל לרפא את-שניהם להסיר מעיני טובי את-תכלל הלכך
 וקמת את-שרה בת-רעואל לטוביה בן-טובי לאשה ולאמר את-
 אשמי השד הרע כי על-טוביה נגזר לרשת אותה בעצם העת
 שהיא פנה טובי ונבא אל-ביתו ושרה בת-רעואל ירדה מעלתה:
 ביום ההוא זכר טובי את-הכסף אשר הפקיד ביד נבאל
 ברגא ובארץ מדי: ויאמר בקרב הן אני בקשתי המנות ומדוע
 לא אקרא לטוביה בני להניד-לו ודבריו בשרם אמות: ויקרא לו
 ויאמר בני במותי וקברתני ואל-תבז לאמך בבדה כל-ימי חייך
 ועשה הטוב לה ואל-תעצב אותה: וקבר-בני כי סגנות רבות
 ראתה בגללה בהיותה בבטן: ובמותה וקברתה אצלי בקבר אחר:
 וקבר-בני את-יי אל-חינו כל-ימיך ואל-תאבה לחטא ולעבר מצותי
 עשה צדקה כל-ימי חייך ואל-תלך בדרך עולה: ואם-תפעל אמת

מעיני למען אשר יראה בעיניו את-אור האלהים ואת-שרה בת-
 רעואל קמת אותה לטוביה בן-טובי לאשה להסיר ממנה את-
 אשמי השד הרע כי על-טוביה לרשת אותה מכל-המבקשים
 לקחתה ויפן טוביה בעת ההיא מן-התצר אל-ביתו ושרה בת-
 רעואל נס-היא ירדה מן-העלה:

ביום ההוא זכר טובי את-הכסף אשר הפקיד ביד נבאל
 ברגא במדי: ויאמר בלבו הנה אני בקשתי המנות למדה-זה לא
 אקרא לטוביה בני להניד לו את-דבר הכסף שהוא בשרם אמות:
 ויקרא לטוביה בנו ונבא לפניו ויאמר לו קבר-נא אותי קבורה
 יפה וכבר את-אמך ואל-תעצב אותה כל-ימי חייך ועשה הטוב
 בעיניך ואל-תעצב את-רוחה בכל-דבר: וקבר-נא לה בני כי סגנות
 רבות ראתה אמה בבטנה וכאשר תמות קבר אותה אצלי בקבר אחר:
 וכל-ימיך בני וקבר-נא את-יי ואל-תאבה לחטא ולעבר על-מצותי
 צדקות תעשה כל-ימי חייך ואל-תלך בדרך העולה: כי פעלי

אברהם רפאל ממונה לרפא את אברהם, וע' המבוא עמ' רצ"ט).

ד א'—כ"א. טובי שולח את טוביה בנו לאחמא במדי.

טובי מלמד את בנו מוסר ואמונה. גם בזה דומה הוא לאהיקר שמורה את גזן בן
 אחיו, וגם בכמה פרטים במשלי המוסר הם גוגעים זה בזה. — טובי מצוה את טוביה בנו
 שיקבור אותו, וכן גם לקמן י"ב י'. מצות קבורה היא מצוה מן המובחר, לפי שהספר מיוסד

י תצליח במעשיך: ונמלך-לעושי צדקה תעשה צדקה מאשר ושר-
 יח לך ואל-תרע עינך בעשותך צדקה ואל-תסתר פניך מכל-עני ולא
 יס יסתרו מפניך פני-האלהים: אם-ישלך רב עשה צדקה לפי הרב
 ט ואם-מעט ושלך אל-תירא מעשות צדקה לפי המעט: כי אוצר
 י טוב תאצר-לך ליום צרה: כי צדקה תציל ממנו ולא תתן לבא
 יא בחשך: כי מתנה טובה הצדקה לכל-העושים אותה לפני העליון:
 יב השמר בני מכל-ונגים וראשית דבר תקח לך אשה מורע אבותיה
 אל-תקח אשה נכרה אשר-לא משבט אביה היא כי בני נביאים
 אנחנו וקרנא בני כי נח אברהם יצחק ויעקב אבותינו מעולם
 נשאו כלם נשים מקרב אחיהם ויברכו בני-לדיהם ונרעם גרש ארץ:
 יג ועתה בני אהב את-אחיה ואל-גרום לבקו על-אחיה ועל-בני עמה
 ועל-בנות עמה מקחת מהן אשה כי בגאונה אבדו ומהומה רבה
 יד ובשפלות חסרון ומסכנות רבה כי הנקלה אם הרעב: ולא תלין
 אתך סעלת כל-אדם העושה לך מלאכה כי מיד תתן אותה לו
 אם-תעבד את-האלהים ושלם לך השמר לך בני בכל-מעשיך והנה
 טו איש-מוסר בכל-ארחותיה: אשר ישנא לך אל-תעשה לכל-אדם
 טז אל-תשטן בן ער-לשקרן ואל-יגלה השקרן עמה בדרךך: מלחמה
 פן לרעב משמלתה לעירם מכל-מותך עשה צדקה ואל תרע עינך

ז אמת וצליחו בכל-מעשיהם: ולכל-עושי צדקה ותן להם וי עצה
 טובה ואת אשר יחפץ וישפיל וי ערשאל תחתית ועמה בני וקר-

ט על האגדה העממית של המת מכיר-טובה. - הצדקה היא אוצר טוב מעושר, כמו באגדה של מונבז המלך שבזבז אוצרותיו ואוצרות אבותיו, וגערו בו אחיו ובית אביו והשיב להם שדוקא הוא גנז אוצרות (ב"ב י"א א', פיאה ירוש' א'), והשוה איבנגליון (מתאי ו' י"ט-כ'): אל תאצרו לכם אוצרות על הארץ אשר שם יאבדם סס ורקב ואשר גנבים יחפרו שם ויגנבו אותם, כי אם תאצרו לכם אוצרות בשמים וכו'. - תקח לך אשה מזרע אבותיך. גם זו היא מצוה מן המוכתר בס' טוביה, עליה נוסדו הנישואין שנשא טוביה את שרה בת רעואל. - שנה נשה אשה מבנות אחיו לא נמצא במקרא, אבל נמצא בס' היובלים (ב' ל"ג), ששם נח לוקח את בת אחותו לאשה (ע' מבוא). - אשר ישנא לך אל-תעשה לכל-אדם. השוה דברי הלל דעלך סני לחברך לא תעביד (שבת ל"א א'), או כמו שמינוח לר' עקיבא: מה דאת סני לגרמך לחברך לא תעביד (אדר"ג, נוסחא ב', פרק כ"ו). בצוואת נפתלי נאמר: שלא יעשה איש לרעהו מה שלא רצה לנפשו. רבים נשאו ונתנו על כלל הזהב הזה (ע' Bacher, Agada d. Tannaiten I, 7 [I² 24], ויש ספר מיוחד העוסק בזה Leonidas Joh. (Philippidis, Die goldene Regel religionsgeschichtlich untersucht, Lpz. 1929). - כלל הזהב

יז בעשותך צדקה: שלח לחמה על-קבר הצדיקים ואל-תתן אותו
 יח לחסאים: מכל-נבון תבקש עצה ואל-תבזוה כל-עצה אשר ושר-כה
 יט מועיל: בקל-עת ברך את-וי אלהים וממנו תבקש כי יבנו דרכיך ויצלחו כל-ארחותיה וכל-עצותיה כי לכל-גוי אין עצה כי אב-
 כ וי הוא נותן כל-טוב ואת-אשר יחפץ וישפיל ברצונו ועתה בני וקרנא את-מצותי ולא תמחיקנה מלבבך: ועתה בני אניידה-לך כי עשר בקרי-בסח הפקדתי ביד גבאל בן-נברי ברנא במקדי: וטל-
 תירא בני כי רששנו ושלך רב אם-תירא את-האלהים ואם-תתחשק מכל-חטא והטוב בעיניו תעשה:

ה ב ויען טוביה ויאמר לו אבי כל-אשר צויתני אעשה: אף איכה
 ג אוכל לקבל את-הבסח ואנכי לא ידעתי: ויתן-לו את כתב-היד ויאמר לו בקש-לך איש אשר ילך עמך ואנכי אתן-לו את-שקרו

כ נא את-המצות האלה ולא תמחיקנה מלבבך: ועתה בני אניידה לך כי הפקדתי עשר בקרי-בסח ביד גבאל בן-נברי ברנא במקדי: ואל-תירא בני כי רששנו ויש לך רכוש רב אם-תירא את-האלהים ואם-תתרחק מכל-חטא ואם-תעשה את-הטוב בעיני וי אלהיה:

ה ויען טוביה לטובי אביו לאמר כל אשר צויתני אבי אעשה:
 ב אף איכה אוכל לקבל ממנו [את-הבסח] והוא איננו מכיר אותי ואני אינני מכיר אותו אייזה אות אתן-לו ויברני ונאמן לי ויתן-
 לי את-הבסח וגם את-הדרכים למדי אינני יודע ללכת שמה:
 ג ויען טובי ויאמר לטוביה בנו את כתב-ידו נתן לי ואני נתתי לו את כתב-ידי ואחלקו לשנים ונקח איש וחלקן אחד ואשים אותו

הזה נמצא אצל היהודים, היוונים, הרומים, הנוצרים, המושלמים, אצל מאמיניו של קנופוטוז, של בודהא ואצל הברהמינים. - שלח לחמך על-קבר הצדיקים ואל-תתן אותו לחסאים. כלומר טוב שתקריב קרבן על קבר הצדיקים משתתן משלך לחסאים. יש שסברו שצריך להגיה: שלח לחמך בקרב הצדיקים, מפני שחשבו שאין ראוי ליהודי להקריב קרבנות על קבר (Neubauer XV, Galdos 170-171). אבל הכלל הזה נמצא גם בס' אחיקר ואם כן לקוח הוא משם. -

ה א'-י"ו. רפאל המלאך גלוה לטוביה.

בנוסח הקצר נתן רעואל, כאשר קבל את הפקדון, כתב-ידו לטובי וטובי או שליחו חייבים להראות את כתב-היד ולהחזירו אל רעואל כדי שיקבלו את הפקדון. בנוסח הארוך טובי ורעואל שניהם חלקו כתב-יד אחד, כל אחד שומר את מחציתו, ואם יועדו יחדו יכירו

ד בעודני חי ולך קח את-הכסף: וילך לבקש אדם וימצא את-רפאל
ה אשר הנה מלאך והוא לא ידע: ויאמר לו האוכל ללכת עמך
ו לרנא בְּמִדִּי אִם-יִוָּדַע אֶתָּה אֶת-הַמְּקוֹמוֹת וְהָאֵלֶּה: ויאמר לו
המלאך הֲלֹךְ אִלַּי עִמָּךְ גַּם-אֶת-הַדֶּרֶךְ יִדְעָתִי וְאֵלֵּין אֵצֶל גִּבְאֵל
ז-ח אֲחִינוּ: ויאמר לו טובה חֲבֵה-לִי וְאֶגִּידָה לָּאָבִי: ויאמר אֵלָיו לך
ט ואל-תֹּאחֲזֵר: וַיָּבֹא וַיֹּאמֶר לָאָבִיו רָאָה מַצָּאתִי אִישׁ אֲשֶׁר יֵלֵךְ
עִמָּדִי וַיֹּאמֶר אָבִיו קָרָא-נָא לֹא אֵלִי וְאֶדְעָה אִי-מִנָּה שֶׁבֶט הוּא וְאִם-
י גִּבְאֵל-הוּא לֵלְכֵת עִמָּךְ: וַיִּקְרָא לוֹ וַיָּבֹא וַיַּכְרֵכּוּ אִישׁ אֶת-רַעְיוֹ:

אֵצֶל הַכֶּסֶף וַעֲתָה הִנֵּה זֶה עֹשִׂים שָׁנָה אֲשֶׁר הִפְקַדְתִּי אֶת-הַכֶּסֶף
הַזֶּה וַעֲתָה בְּנִי בִקֵּשׁ-לָךְ אִישׁ נָאֵמָן אֲשֶׁר יֵלֵךְ עִמָּךְ וְנִסְתָּר-לֹא שִׁכְרוּ
ד עַד-אֲשֶׁר תִּשׁוּב וְקַח מִמֶּנִּי אֶת-הַכֶּסֶף הַזֶּה: וַיָּצֵא טוֹבִיָּה לִבְקֹשׁ
אִישׁ אֲשֶׁר יֵלֵךְ עִמּוֹ לְמִדִּי הַיּוֹדֵעַ אֶת-הַדֶּרֶךְ וַיָּצֵא וַיִּמְצָא אֶת-רַפָּאֵל
ה הַמְּלָאךְ עוֹמֵד לִקְרָאתוֹ וְלֹא יָדַע כִּי מְלָאךְ הָאֱלֹהִים הוּא: וַיֹּאמֶר
לוֹ מֵאֵן אַתָּה הַנֶּעַר וַיֹּאמֶר לוֹ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַחִיָּה וְבָאתִי הִנֵּה
ו להִשְׁתַּכֵּר לְמִלְחָמָה וַיֹּאמֶר לוֹ הַיֹּדֵעַ אֶת-הַדֶּרֶךְ לֵלְכֵת לְמִדִּי:
ו וַיֹּאמֶר לוֹ הֵן פְּעָמִים רַבּוֹת הָיִיתִי שָׁם וְהִפְרַתִּי וַיִּדְעָתִי אֶת-כָּל-
הַדֶּרֶכִּים כַּמָּה פְּעָמִים הִלַּכְתִּי לְמִדִּי וְאֵלֵּין אֵצֶל גִּבְאֵל אֲחִינוּ הַיּוֹשֵׁב
בְּרִנָּא בְּמִדִּי וְאֶחָמָתָא דְּרַךְ יוֹמָם רַחוּקָה מִרְנָא כִּי יוֹשְׁבוֹת הֵן בְּהָר:
ז וַיֹּאמֶר לוֹ חֲבֵה-לִי הַנֶּעַר עַד-אֲשֶׁר אָבֹא וְאֶגִּידָה לָּאָבִי כִּי צִרְדִּי-לִי
ח שְׂמִילָךְ עִמִּי וְאֲנִי אֶתֵּן לָךְ אֶת-שִׁכְרָךְ: וַיֹּאמֶר לוֹ אָנֹכִי אֲחִיָּה רַק
ט אֶל-תֹּאחֲזֵר: וַיָּבֹא טוֹבִיָּה וַיַּגִּד לְטוֹבִי אָבִיו וַיֹּאמֶר לוֹ הִנֵּה מַצָּאתִי
אִישׁ מֵאֲחִינוּ בְּנִי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לוֹ קָרָא-נָא לִי אֶת-הָאִישׁ לְמַעַן
ז אֶדְעַע מִהֵהִיָּא מִשְׁפָּחָתוֹ וְאִי-מִנָּה שֶׁבֶט הוּא וְאִם-נָאֵמָן הוּא לֵלְכֵת
עִמָּךְ בְּנִי: וַיָּצֵא טוֹבִיָּה וַיִּקְרָא לוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ הַנֶּעַר אָבִי קוֹרָא לָךְ
וַיָּבֹא לְפָנָיו וַיַּכְרֵךְ אוֹתוֹ טוֹבִי בְּתַחֲלָה וַיַּעַן לוֹ שִׁמְחָה רַבָּה תְּהִי
לָךְ וַיַּעַן טוֹבִי וַיֹּאמֶר לוֹ מִהֵי-יִשְׁלִי עוֹד לְשִׁמְחָה וְאָנֹכִי אִישׁ אֲשֶׁר
לֹא יוֹכֵל לִרְאוֹת בְּעֵינָיו וְלֹא אָבִישׁ אֶת-אֹרֹךְ הַשָּׁמַיִם כִּי אִם-אֲשַׁכֵּב

ז זה את זה. - כבר ידוע שבעל ט' טוביה איננו בקי בגיאוגרפיה, איננו מכיר את ערי אשור
ואת ערי מדי ולא את הדרך ולא את המרחק (Galdos 73-80, 347-350; Noeldeke 49-50).
וקרוב לודאי שהספר לא נכתב לא באשור ולא במדי. -

יא וַיֹּאמֶר לוֹ טוֹבִי אֲחִי אִי-מִנָּה שֶׁבֶט וְאִי-מִנָּה בֵּית-אָב אַתָּה הַיֹּדֵעַ
יב נֶא-לִי: וַיֹּאמֶר לוֹ הַשֶּׁבֶט וּבֵית-אָב אַתָּה מִבְּקֹשׁ אִם-שִׁכְרִי אֲשֶׁר
יֵלֵךְ עִם-בְּנִי וַיֹּאמֶר לוֹ טוֹבִי אֲחִי הַפָּצְתִּי לְדַעַת מִהֵמֹלְדָתְךָ וּמִהֵ-
יג-יד שְׁמִי: וַיֹּאמֶר אָנֹכִי עוֹרָה בֶן-חֲנָנִיָּה הַגָּדוֹל מֵאַחִיָּה: וַיֹּאמֶר לוֹ בּוֹא
בְּשָׁלוֹם אֲחִי וְאַל-תִּקְצֹף עָלַי כִּי בִקֵּשְׁתִּי לְדַעַת שֶׁבֶטְךָ וּמֹלְדָתְךָ
וְהִנֵּה אַתָּה אֲחִי מִמִּשְׁפָּחָה יָפָה וְטוֹבָה כִּי יִדְעָתִי אֶת-חֲנָנִיָּה וְאֶת-
יְהוֹנָתָן בְּנֵי שְׁמַעוֹן הַגָּדוֹל בְּאֲשֶׁר עָלִינוּ יַחַד יְרוּשָׁלַם לְהִשְׁתַּחֲוֹת
וְהַעֲלִינוּ אֶת-הַבְּכוֹרוֹת וְאֶת-מַעֲשֵׂר הַתְּבוּאָה וְלֹא תָעוּ בְּתַעֲוֹת
טו אֲחִינוּ אָכֵן מִשְׁרַשׁ טוֹב אַתָּה אֲחִי: אֵךְ אֲמַר-לִי מִהֵהִשְׁכַּר אֲשֶׁר
טז אֶתֵּן-לָךְ אֶדְרָכְמוֹן לַיּוֹם וְאֶת-צִרְכִּיָּה בְּאֲשֶׁר לְבָנִי: וְעוֹד אוֹסִיף עַל-
יז שִׁכְרָךְ אִם-תִּשׁוּבוּ בְּשָׁלוֹם: וַיֹּאמְרוּ אִישׁ לְרַעְיוֹ וַיֹּאמֶר אֶל-טוֹבִיָּה

בְּמִחְשָׁבִים כַּמְתִּים אֲשֶׁר אֵינָם רוֹאִים עוֹד אֶת-הָאֹר עוֹדֵנִי בְּחַיִּי אֲנִי
מִן-הַמְתִּים קוֹל בְּנֵי הָאָדָם אֲנִי שׁוֹמֵעַ וְאוֹתָם אֵין אֲנִי רוֹאֶה וַיֹּאמֶר
לוֹ חֹק קְרוֹב מֵאֵת אֱלֹהִים לְרַפָּא אוֹתָךְ חֹק וַיֹּאמֶר לוֹ טוֹבִי טוֹבִיָּה
בְּנִי חָפֵץ לֵלְכֵת לְמִדִּי הַתּוֹכֵל לֵלְכֵת עִמּוֹ וְלִנְהַל אוֹתוֹ וְאֲנִי אֶתֵּן-
לָךְ אֶת-שִׁכְרָךְ אֲחִי וַיֹּאמֶר לוֹ אוֹכֵל לֵלְכֵת עִמּוֹ וְגַם מִכִּיר אֲנִי אֶת-
כָּל-הַדֶּרֶכִּים וְגַם פְּעָמִים רַבּוֹת הִלַּכְתִּי לְמִדִּי וְעַבְרַתִּי בְּבִקְעוֹתֶיהָ
יא וְאֶת-הַרִּיקָה וְאֶת-כָּל דְּרָכֶיהָ אֲנִי יוֹדֵעַ: וַיֹּאמֶר לוֹ אֲחִי אִי-מִנָּה בֵּית-
יב אָב וְאִי-מִנָּה שֶׁבֶט אַתָּה הַיֹּדֵעַ נֶא-לִי אֲחִי: וַיֹּאמֶר מִהֵלָּךְ לְשֶׁבֶט
וַיֹּאמֶר לוֹ הַפָּצְתִּי לְדַעַת בְּאֵמַת בֶּן-יָמִי אַתָּה אֲחִי וּמִהֵשְׁמִי:
יג-יד וַיֹּאמֶר לוֹ אֲנִי עוֹרָה בֶן-חֲנָנִיָּה הַגָּדוֹל מֵאַחִיָּה: וַיֹּאמֶר לוֹ לָךְ בְּשָׁלוֹם
וּבְתַשׁוּעָה אֲחִי וְאַל-תִּקְצֹף עָלַי אֲחִי כִּי הַפָּצְתִּי לְדַעַת אֶת-הָאֵמַת
וְאֶת-בֵּית אָבִיָּה וְהִנֵּה נִמְצָא כִּי אֲחִי אַתָּה וּמִמִּשְׁפָּחָה יָפָה וְטוֹבָה
אַתָּה יִדְעָתִי אֶת-חֲנָנִיָּה וְאֶת-יְהוֹנָתָן שְׁנֵי בְנֵי שְׁלֹמֹנָה הַגָּדוֹל
וְהֵם עָלֵינוּ יַחַד עִמִּי יְרוּשָׁלַם וַיִּשְׁתַּחֲוּ עִמָּדִי שָׁם וְלֹא תָעוּ אַחִיָּה
טו אֲנִישִׁים טוֹבִים הֵם מִשְׁרַשׁ טוֹב אַתָּה וְלָךְ בְּשִׁמְחָה: וַיֹּאמֶר לוֹ אֲנִי
טז אֶתֵּן אֶת-שִׁכְרָךְ אֶדְרָכְמוֹן לַיּוֹם וְאֶת-צִרְכִּיָּה בְּמֹו לְבָנִי: וְלָךְ עִם-בְּנֵי
יז וְאֲנִי אוֹסִיף עוֹד עַל-שִׁכְרָךְ: וַיֹּאמֶר לוֹ אֲנִי אֵלֶךְ עִמּוֹ וְאַל-תִּירָא
בְּשָׁלוֹם יֵלֵךְ וּבְשָׁלוֹם יָשׁוּב אֵלֶיךָ כִּי הַדֶּרֶךְ לְבִטָּחָה וַיֹּאמֶר לוֹ תְּבוֹא
עִלְיָךְ בְּרַכָּה וַיִּקְרָא לְבָנֹו וַיֹּאמֶר לוֹ בְּנִי הֵכֵן אֶת-אֲשֶׁר לְדֶרֶךְ וַיָּצֵא

הבון לדרך והצלחתו ויכן בנו את-אשר לדרך ויאמר לו אביו לך עס-האיש ואלהים היושב בשמים וצליח את-דרךכם ומלאכו ולך עמכם ויצאו שניהם ללכת לדרךכם וכלב הנער עמם:

ותברך הנה אמו ותאמר לטובי מה-זה שלחתי את-בניי הלא הוא משענת ידנו באשר הוא יוצא ויבא לפנינו: הכסף אל-הכסף בל-ינסף כי אם-פדיון בננו יהיה: כי אשר נתן לנו למתנה מאת יי רב לנו: ויאמר לה טובי אין דבר אחותי בשלום ויבא ועניך תראינה אותו: כי מלאך טוב ולך עמו והצלח דרכו וישוב בשלום: ותחדל לבבות:

וילכו לדרךם ויבאו לעת ערב אל-נהר חדקל וילינו שם: ויגר הנער לרחוק ויצא דג מן-נהר ויבקש לבלוע את-הנער: ויאמר לו המלאך תפוש את-הדג ויחזק הנער בדג וישלך אותו על-הנבשה: ויאמר לו המלאך נפתח את-הדג ולקחתי את-הכלב

עם-אחיו והאלהים בשמים יושיע אתכם שם וישיב אתכם אלי בשלום ומלאכו ולך עמכם לישועה בני ויצא ללכת לדרךכו וישק לאביו ולאמו ויאמר לו טובי לך בשלום:

ותברך אמו ותאמר לטובי מה-זה שלחתי את-בני הלא הוא משענת ידנו והוא יוצא ויבא לפנינו: הכסף אל-הכסף בל-ינסף כי אם-פדיון בננו יהי: באשר נתן לנו מאדני להיות בן די לנו: ויאמר לה אין דבר בשלום ולך בננו ובשלום וישוב אלינו ועניך תראינה ביום אשר בו יבא אליך בשלום: אין דבר אל-חיראי בנלקם אחותי כי מלאך טוב ולך עמו ודרכו תצלית ובשלום וישוב: ותחדל לבבות:

ויצא הנער והמלאך עמו והכלב יצא עמו וילך עמם וילכו שניהם ויבא עליהם הלילה וילינו על-נהר חדקל: ויגר הנער לרחוק את-דגליו בנהר חדקל ויך דג גדול מן המים ויבקש לבלוע את-דגל הנער ויצעק: ויאמר המלאך אל-הנער תפוש את-הדג והחזקו ויחזק הנער בדג ויצאו אל-הנבשה: ויאמר לו

ה יח-ד א' תוגת האם והציאה לדרך.

הכסף... פדיון בננו יהיה. חנה רוצה לומר: טוב שלא נקבל לעולם את הפקדון משיטתן בננו בדרך הרחוקה הזאת. -

והאת-הכלב ואת-המרגה ושים אותם למשמרת: ויעש הנער כאשר אמר לו המלאך ויצלו את-הדג ויאכלו: וילכו שניהם בדרך עד-אשר קרבו אל-אחמתא: ויאמר הנער אל-המלאך עזרה אחי מה-ידברו הכלב והמרגה של-הדג: ויאמר לו הכלב והכלב כי יפגע שד או רוח רע באדם וקטירום לפני האיש או האשה ולא-יעוד יפגעו: והמרגה ימרחו על-איש אשר-לו תבלולים בעיניו וינרפא:

ויהי כאשר קרבו לבא אל-דגא: ויאמר המלאך אל-הנער אחי היום גלין אצל רעואל והוא קרובך ולו בת ויחידה ושמה שרה: ואני אדבר-בה כי תנחלך לאשה כי לך משפט וירשתה

המלאך נפתח את-הדג והוציא את-מרגתו ואת-כלבו ואת-קברו ושם אותם עמה ואת-בני המעים השלך הלאה כי מרגתו ולבו וקברו טובים לסם רפואה: וינפתח הנער את-הדג וינאסף את-המרגה ואת-הכלב ואת-הכלב ויצלו את-הדג ויאכלו ויחזירו ממו מלח:

וילכו שניהם ויחדו עד-אשר קרבו למדי: וישאל הנער את-המלאך ויאמר לו עזרה אחי מה-היא הרפואה בלב-הדג בקברו ובמרגתו: ויאמר לו את לב-הדג ואת-קברו העשן לפני איש או אשה אשר נפגעו מן-השד או מרות רעה ויגוס ממנו בל-פגע ולא יעמד עמו עד-עולם: והמרגה ימרחו בה את-עיני אדם אשר נפלו עליהן תבלולי לבן ויפוחו עליהם על-תבלולי העין וינרפאו:

ויהי כאשר באו למדי ויקרבו לאחמתא: ויאמר רפאל לנער טוביה בני ויאמר לו הנני ויאמר לו הלילה חנה עלינו ללין בבית רעואל והאיש קרוב לך ויש לו בת ושמה שרה: ואין-לו בן זכר ולא בת בלתי שרה לבדה ואתה הקרוב לה מפל-בני אדם לרשת

1 ב'-ט'. טוביה ורפאל על נהר חדקל ובמדי.

לענין השדים, איך הם אוהבים את בני האדם ואיך הם נגרשים מקרבם, מחזיק ס' טוביה באמונות העממיות: יש לגרש את המזיקין ע"י לב הדג ומרגתו. גם בצוואת שלמה המלך (JQR XI) נגרשו המזיקין ע"י כבד ומרה (S 24), אבל ס' טוביה הוא עתיק יותר מצוואת שלמה, ואם כן קרוב לחשוב שצוואת שלמה הולכת בעקבי ס' טוביה. ולענין הרפואה ע"י עשן וגחלת ע' גם גיטין ס"ז ב': מאי אסותיה (כל' מהי הרפואה לקורדיקוס), בשרא סומקא גומרי. - כי לך משפט ירושתה. שרה בת רעואל היא בת יורשת נחלה, וכדי

יג ואתה הנחיר ממשפחתה והנערה יפה וטובת שכל: ועתה שמע-לי ואנכי אדבר אל-אביה וכי נשוב מרנא נערוך את-הסתנה כי יודע אנכי ברעואל כי לפי תורת משה לא ימן אותה לאיש אחר כי יד טטא מנת הוא כי לה משפט הנרשעה מכל-בני אדם: ויאמר הנער אל-המלאך עזרה אחי שמעתי כי נתנה הנערה לשבעה טו וכלם מתו בחדר הקפה: ואני יחיד לאבי ונראתי פן-אבא ואמות בראשונים כי שר אוהב אותה אשר לא גרע לאיש כי אם-לכל-הקרב אליה ועתה נראתי פן-אמות והורדתי את-חני אבי ואמי כינונם עלי אל-קברם ובן אחר אין להם אשר יקבר אותם: טז ויאמר לו המלאך הלא תזכר את-הדברים אשר צוה אביך לקחת

אותה ואתה תזכה לרשת גם את-כל-אשר לאביה והנערה טובת יג שכל ואשת חיל ויפה מאד ואביה בן-טובים: ויאמר לה המשפט לשאת אותה ועתה שמע-לי אחי ואני אדבר בנערה אל-אביה הלילה הנה למען נקח אותה לה לכלה וכאשר נשוב מרנא נעשה את-התקנה ואני גרעתי כי לא יוכל רעואל למנוע אותה ממך או לארש אותה לאיש אחר הניב מיתה הוא על-פי דין ספר משה באשר הוא יודע כי לה משפט הנרשעה מכל-בני האדם לקחת את-בתו לאשה ועתה שמע-נא לי אחי ואני אדבר בנערה הלילה הנה ויקדש אותה לה וכאשר נשוב מרנא נקח אותה ונוליכנה עמנו יד אל-ביתך: ויען טוביה ויאמר לרפאל עזרה אחי שמעתי כי כבר נתנה לשבעה אנשים ונמותו בחדר הקפתם כלילה אשר באו אליה טו וגם שמעתי אומרים ששר הרג אותם: ועתה נראתי כי לה לא גרע כי אם-אשר חפץ לקרב אליה וירג אותו ואני יחיד לאבי פן-אמות ואוריד את-חני אבי ואמי בגוון עלי אל-קברם ובן אחר אין להם לקבר אותם: ויאמר לו הלא זכרת מצות אביך כאשר צוה

שלא תסב נחלתה משבט לשבט אינה יכולה להנשא אלא לבן שבטה, כמו שבנות צלפחד נישאו לבני דודיהן (במד' ל"ו י"א), אבל הסופר הפליג על הדין באמרו כי לטוביה לבדו יש משפט הירושה, שהלא כל בני נפתלי ראויים לנחול את נחלת שרה. ומכל-שכן גוזמא בעלמא היא שרעואל חייב מיתה אם הוא נותן את בתו לאחר, בלתי לטוביה לבדו: אין לו משפט מות לא לפי תורת משה שהוא מזכיר ואף לא לפי ההלכה. — כי שר אוהב אותה. שר שאוהב את בת אדם ובקנאתו הורג את מי שקרב אליה הוא דבר אגדה עממית

יג אשה ממשפחתך ועתה שמעני אחי כי לה תתנה לאשה אל-השר אל-תדאג כי כלילה הנה תנמן היא לה לאשה: וכי תבא אל-חדר הקפה ולקחת נחלת קמרת ושמת עליה מלב הדג ומקברו והעלית את-עשנם וחרים בו השר וברח ולא יוסיף עוד לבא יח עד-עולם: וכי תבא אליה התעוררו שניכם וקראו אל-אל רחום ויציל אתכם וירחמכם אל-תיקרא ביל-לה היא ועזרה מעולם ואתה תציל אותה והיא תלך עמך ואקנה כי יהיו לה ממנה בנים: יט וכאשר שמע טוביה את-הדברים האלה ונאקה ונפשו נקשרה בה מאד:

ז ויבאו אל-אחמטא וניעו אל-בית-רעואל וטצא שרה לקראתם

לקחת אשה מבית אביה ועתה שמע-נא לי אחי ואל-תחשב את-השר למאומה וקח ואת-הנערה ואני גרעתי כלילה הנה תנמן לה יג לאשה: וכאשר תבא לחדר הקפה קח מקבר הדג ואת-לבו ושים על-נחלת הקמרת וחרים גלך וחרים בו השר ויברח ולא יראה עוד עליה לעולם ועד: וכאשר תחפץ להיות עמה תתעוררו יח שניכם תחלה והתפללתם ובקשתם מני אלהי השמים להיות רחמיו ותשועתו עליכם ואל-תיקרא כי לה היא מנערה מעולם ואתה תציל אותה ועמך תלך ואקנה כי יהיו לה ממנה בנים ויהיו לה באתיה יט אין דבר: וכאשר שמע טוביה את-דברי רפאל וכי יש לו אחות מנרע בית-אביה ונאקה מאד ולבו נקשר בה:

ז וכאשר באו לאחמטא ויאמר לו עזרה אחי נחני בדרך ושרה

יח וקרב למה שנמצא באגדות על המת מכיר-טובה. — התעוררו שניכם וקראו אל-אל רחום. בנוסחאות היווניים טוביה ושרה מתפללים קודם בעילת מצוה. אבל בתרגום הרומי של הירונימוס טוביה ושרה מתחננים שלשה ימים ושלשה לילות ואינם קרבים זה לזה. ולא נראה שהירונימוס מצא מעשה הסיגוף הזה בנוסח הארמי שחרג, יותר נכון שמחשבה כזאת נולדה בכנסייה הנוצרית, וכמה פעמים הכנסייה משתדלת לשבח ולפרסם את המנהג הזה (ע' Schulte 99, Excurs ueber die Tobiasnaechte). — לך היא יעודה מעולם. על דרך האגדה שהקב"ה יושב ומזווג זוגים (ב"ר ס"ח ד'), וכדברי ר' יהודה אמר רב: ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני (סוטה ב' א', סנהד' כ"ב א'). ומפני ששרה היתה יעודה לטוביה קודם יצירתה יכול לומר דרך גוזמא שהיתה יעודה לו מעולם, או גם טרם שנברא העולם. —

ז א'—י"ג. טוביה מארש את שרה בת רעואל.

בנוסח הקצר שרה יוצאת ראשונה לקראת האורחים והיא דורשת שלומם, בלי ספק כדי שתהא

ותשאל-להם לשלום וגם-הם שאלו לשלומה ותביאם הביתה:
 ויאמר רעואל אל-עֲדָנָה אִשְׁתּוֹ מִה־דוֹמָה הִנֵּער מוֹבְיָה לְבֶן-דָּוִד:
 וישאל אותם רעואל מאין אתם אחי ויאמרו לו מבני נפתלי אשר
 בגולה בנינוה: ויאמר להם הִנֵּדעתם אֶת-טוֹבִי אָחִי ויאמרו יָדענו:
 ויאמר להם הַשְׁלוֹם לֹא ויאמרו גַּם-חֵי גַם-שְׁלוֹם לֹא ויאמר מוֹבְיָה
 אָבִי הוּא: ונקם רעואל וישקלו ויבִקֵּךְ ויִבְרְכֵהוּ ויאמר לו בֶן-אָב
 יָפֶה וטוֹב אֶתָּה וְהִי כְשָׁמְעוּ כִּי לטוֹבִי אָבִדוּ עֵינָיו ויתעצב ויִבְקֵךְ:
 וגם-עֲדָנָה אִשְׁתּוֹ וְשָׂרָה בִתּוֹ בָּכוּ ונקבלו אותם בִּישׁוּר לִבָּב:
 וינָבְחוּ אֵיל מִן-הַצֹּאן ויָבִינוּ אֲרוּחָה גְדוֹלָה:

ומוֹבְיָה אָמַר אֶל-רַעְוָאֵל עֲזָרְנָה אָחִי וּבִרְנָא עַל-אֲשֶׁר אָמַרְתָּ
 בְּדָרְךָ וּבִלְהֵ הַדָּבָר: וַיָּגֵד אֶת-הַדָּבָר אֶל-רַעְוָאֵל ויאמר רַעְוָאֵל אֶל-

אֶל-רַעְוָאֵל אָחִינוּ ויָנַח אֹתוֹ לְבֵית-רַעְוָאֵל ויִמָּצְאוּהוּ יוֹשֵׁב בְּפֶתַח
 הַחֲצֵר ויִבְרְכֵהוּ הֵם תַּחֲלֶה ויאמר להם שְׁמַחוּ מְאֹד אֲחִי בְּאֵכֶם בְּשְׁלוֹם
 ויָבֵא אֹתָם הַבֵּיתָה: ויאמר לְעֲדָנָה אִשְׁתּוֹ מִה־מָאֵד דוֹמָה הִנֵּער
 הָיָה לטוֹבִי אָחִי: ותשאַל אֹתָם עֲדָנָה וַתֹּאמֶר לָהֶם מֵאֵין אַתֶּם אָחִי
 ויאמרו לָהּ אֲנַחְנוּ מִבְּנֵי נַפְתָּלִי הַמְּגִלִּים לְבִינוּה: וַתֹּאמֶר לָהֶם
 הִנֵּדעתם אֶת-טוֹבִי אָחִינוּ ויאמרו לָהּ אֲנַחְנוּ יוֹדְעִים אֹתוֹ: וַתֹּאמֶר
 לָהֶם הַשְׁלוֹם לֹא ויאמרו לָהּ שְׁלוֹם לֹא וְחֵי ויאמר מוֹבְיָה אָבִי הוּא:
 ונקם רַעְוָאֵל וישק אֹתוֹ ויִבְקֵךְ ויִדְבֹּר ויאמר לו בֶּרֶכָה עָלֶיךָ בְּנִי
 בֶן-אָב יָפֶה וטוֹב אֲוִי עַל-מִבּוֹתָיו הָאֵנוּשׁוֹת כִּי אִישׁ צָדִיק גּוֹמֵל
 חֲסִדִּים הָיָה בְּסִגְוִיָּם ויַפֵּל עַל-צִנּוֹר מוֹבְיָה אָחִי ויִבְקֵךְ: גַּם עֲדָנָה
 אִשְׁתּוֹ בְּכַתָּה עָלָיו וְשָׂרָה בָתָם בְּכַתָּה אֶת-הָיָה: ויָנַח אֵיל מִן-
 הַצֹּאן ונקבל אותם בְּנֶפֶשׁ חֲפָצָה:

וְהִי כְאֲשֶׁר טָבְלוּ וַיִּחַצּוּ ויָסֹבּוּ לְאָכַל ויאמר מוֹבְיָה לְרַעְוָאֵל
 עֲזָרְנָה אָחִי אָמַר-נָא לְרַעְוָאֵל ויִתֵּן-לִי אֶת-שָׂרָה אֲחֹתִי: וישמע
 רַעְוָאֵל אֶת-הַדָּבָר ויאמר לִנְעֵר אָכַל וְשָׂמָה ויִיטֵב לָבֶךָ הַלִּילָה הַזֶּה
 כִּי אֵין-אִישׁ בְּלִתֵּךְ אֲשֶׁר-לֹא יֵאָזֵר לְשֹׂאת אֶת-בִּתִּי אָחִי וּבְמִזְבֵּן גַּם
 אָנִי אֵין בְּיָדִי לְמַת אֹתָהּ לְאִישׁ אֲחֵר וּלְתֵתָּ כִּי אֶתָּה הַקָּרוֹב לִי

ד"מה לרביקה המקבלת את עבד אברהם בסבר פנים יפות. אבל בנוסח הארוך האורחים נכנסים
 לבית, הם מתחילים לברך את בעל הבית ורעואל משיב ברכתם. — בנוסח הארוך אינם יושבים

מוֹבְיָה אָכַל וְשָׂמָה ויִיטֵב לָבֶךָ כִּי לָךְ יָאֵה לְקַחַת אֶת-יִלְדֵי אָחִי אֲנִידָה
 לָךְ אֶת-הָאָמָת: אָנִי נִתְּמִי אֶת-יִלְדֵי אִשְׁתִּי לְשִׁבְעָה אָנָשִׁים וּכְאֲשֶׁר בָּאוּ
 אֵלָיָה מִתְּנִי בַלִּילָה הַזֶּה עִתָּה יִטֵּב לָבֶךָ ויאמר מוֹבְיָה
 לֹא אֶסָּעֵם מֵאוֹמָה עַד-אֲשֶׁר תַּעֲמִידוּ וַתַּעֲמִדוּ אִתָּם לָפָנַי ויאמר
 רַעְוָאֵל קִדְנָא אֹתָהּ מִעֵתָה כַּמִּשְׁפָּט הֵן אֶתָּה אָחִיָּה וְהִיא לָךְ וְאֵל
 רַחוּם יַצִּילֶת אֶתְכֶם יָפֶה: ויִקְרָא לְשָׂרָה בִתּוֹ ויָקַח אֶת-יִלְדָּהּ ויִתֵּן
 אֹתָהּ לְמוֹבְיָה לְאִשָּׁה ויאמר הִנֵּה קָח אֹתָהּ עַל-פִּי תוֹרַת מֹשֶׁה
 וְהוֹלֵבְתָּ אֹתָהּ אֶל-אָבִיךָ ויִבְרַךְ אֹתָם: ויִקְרָא רַעְוָאֵל לְעֲדָנָה אִשְׁתּוֹ
 ויָקַח סֵפֶר ויִכְתֹּב בְּתִבְיָה ויִתְּתֶמוּ ויִחַלּוּ לְאָכַל: ויִקְרָא רַעְוָאֵל

אֶמְנָם אֲנִידָה לָךְ אֶת-הָאָמָת בְּנִי: נִתְּמִי אֹתָהּ לְשִׁבְעָה אָנָשִׁים מֵאָחִי
 וּבְלָם מִתְּנִי בַלִּילָה כְּאֲשֶׁר בָּאוּ אֵלָיָה וְעִתָּה בְּנִי אָכַל וְשָׂמָה וְאֵדְנִי
 יַעֲשֶׂה [חֲסֵד] עִמָּכֶם: ויאמר מוֹבְיָה לֹא אָכַל מִעֵתָה וְלֹא אִשְׁתָּה
 עַד-אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אֶת-דְּבָרִי ויאמר לו רַעְוָאֵל בֶּן אֲעִשָּׂה וְהִיא תִתֵּן
 לָךְ עַל-פִּי מִשְׁפָּט סֵפֶר מֹשֶׁה וּמִן הַשָּׁמַיִם נִגְזֹר שְׁתִּתֵּן לָךְ שְׂאֵנָא אֶת-
 אֲחֹתְךָ מִעֵתָה אָחִיָּה אֶתָּה וְהִיא אֲחֹתְךָ הִיא נִתְּנָה לָךְ מִן-חֵיוֹם
 הַזֶּה עַד-עוֹלָם וְאֵדְנִי הַשָּׁמַיִם יַצִּילֶת אֶתְכֶם בְּנִי הַלִּילָה הַזֶּה וַיַּעַשׂ
 עִמָּכֶם רַחֲמִים וְשְׁלוֹם: ויִקְרָא רַעְוָאֵל לְשָׂרָה בִתּוֹ ויָבֵא אֵלָיו
 ויֹאחֲזוּ אֶת-יְמִינָהּ ויִתְּנָה לֹא ויאמר שְׂאֵנָא אֹתָהּ עַל-פִּי תוֹרָה
 וְהַמִּשְׁפָּט הַבְּתוּבָה בְּסֵפֶר מֹשֶׁה לְמַת אֹתָהּ לָךְ לְאִשָּׁה קָח אֹתָהּ
 וְלָךְ בְּשְׁלוֹם אֶל-אָבִיךָ וְאֵלֶּהי הַשָּׁמַיִם יַצִּילֶת שְׁלוֹמְכֶם: ויִקְרָא אֶת-
 אָמָה ויאמר לְהָבִיא סֵפֶר ויִכְתֹּב בְּתִבְיָה סֵפֶר נִשְׁוֹאִים וּבְזֹאת נִתְּנָה
 אֹתָהּ לֹא לְאִשָּׁה עַל-פִּי מִשְׁפָּט תוֹרַת מֹשֶׁה ויִחַלּוּ אֲחֵרֵי בֶן לְאָכַל
 וְלִשְׁתוֹת: ויִקְרָא רַעְוָאֵל לְעֲדָנָה אִשְׁתּוֹ ויאמר לָהּ אֲחֹתִי הַבִּינִי-נָא
 אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה וְהָבִיאי אֹתָהּ שָׁם: וּמִלָּךְ וַתַּעַז אֶת-הַמִּטָּה בְּחֵדֶר
 כְּאֲשֶׁר אָמַר לָהּ וּתְנִיחָה שָׁמָּה וּמִבְּךָ עָלֶיךָ וַתִּמַּח אֶת-דְּמָעוֹתֶיהָ

יב-יג לסעוד אלא אחר מים ראשונים אחר שנטלו את ידיהם. — על-פי תורת משה.
 הרי זה טיפוס הנישואין שלנו: כדת משה וישראל. טוביה ממאן לטעום מאומה עד אשר יציגו
 לפניו את שרה לקדשה לו ועד אשר יעמדו העדים להעיד על הנישואין, ממש כעבד אברהם
 שאמר: לא אכל עד אס-דברתי דברי (ברא' כ"ד ל"ג). בס' טוביה איש ואשתו נקראים
 לפעמים אח ואחותו (כגון ח' ד' וכ"א בנוסח ארוך, ח' ו' נוסח קצר י' י"ב). — יש לשום לב
 למנהג שהכלה תוקעת כפה לחתן. — האב חותם על שטר הנישואין (Zeitlin, JQR NS, XXIV 2)
 וגם נהגו שהחתן יהא חותם (REJ 1928, LXXXV, 222).

לעֲדָנָה אִשְׁתּוֹ וַיֹּאמֶר לָהּ אַחֹתִי הִינִינָא אֶת־הַתָּדָר הָאֵסֶר וְהִבִּיאִי
 אוֹתָהּ שָׁמָּה: וַתַּעַשׂ כַּאֲשֶׁר אָמַר וַתָּבֵא אוֹתָהּ שָׁמָּה וַתִּקְבֹּל
 אֶת־דְּמָעוֹת בֵּתָהּ וַתֹּאמֶר לָהּ: חֲזָקִי וְלִדְתִּי אֲדֹנִי הַשָּׂמַיִם וְהָאָרֶץ
 וְתִתְּנִי לָךְ שָׂמָּה תַּחַת וְגִנְךָ זֶה חֲזָקִי בִּתִּי:
 וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כָּלוּ לֵאכֹל וַיָּבִיאוּ אֶת־טוֹבָיָה אֵלֶיהָ: וַיִּלֶּךְ וַיִּזְכֹּר
 אֶת־דְּבָרֵי רַפָּאֵל וַיִּקַּח אֶת־נִחְלָת הַקְּמָרֶת וַיִּשֶׂם וַעֲלִיתָ אֶת־לֵב
 הַדָּג וְאֶת־כִּבְדּוֹ וַיַּעַל עֲשָׂנָם: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר חָרִים הָיָה אֶת־חָרִים
 וַיִּבְרַח אֶל־יָרְכְּתִי מִצָּרוֹם הַעֲלִינָהּ וַיֹּאמֶר אוֹתוֹ הַמֶּלֶךְ: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר
 נִסְגְּרוּ שְׁנֵיהֶם וַיָּקָם טוֹבָיָה מִן־הַמַּטָּה וַיֹּאמֶר קוּמִי אַחֹתִי וְנִתְפַּלֵּל
 כִּי יִרְחַם עָלֵינוּ יְיָ: וַיַּחֵל טוֹבָיָה וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
 וּבְרוּךְ שְׁמֶךָ הַקְּדוֹשׁ וְהַנִּבְּקָד לְעוֹלָמִים וּבְרַבְכוּת שְׁמֹם וְכִלְ־בְרוּאֵיךָ:
 אַתָּה עֲשִׂיתָ אֲדָם וַתִּתֵּן־לּוֹ עֹר אֶת־תְּנֻנָּה אִשְׁתּוֹ לְמַשְׁעֶנֶת מִהֶם נולד

וַתֹּאמֶר לָהּ: חֲזָקִי בִּתִּי אֲדֹנִי הַשָּׂמַיִם יִתֵּן לָךְ שָׂמָּה תַּחַת וְגִנְךָ
 זֶה חֲזָקִי בִּתִּי וַתֵּצֵא:
 וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כָּלוּ לֵאכֹל וְלִשְׁתוֹת הִקְצִי לִישׁוֹן וַיָּלִוּ אֶת־הַנֶּעֱר
 וַיָּבִיאוּ אוֹתוֹ אֶל־הַתָּדָר: וַיִּזְכֹּר טוֹבָיָה אֶת־דְּבָרֵי רַפָּאֵל וַיִּקַּח אֶת־
 כִּבְדֵּי הַדָּג וְאֶת־לִבּוֹ מִן־הַכִּסִּים אֲשֶׁר־הִסִּיבוּ וַיִּשְׂמֵם עַל־נִחְלָת
 הַקְּמָרֶת: וַיִּכְבֹּד רִים הַדָּג וַיִּבְרַח הָשָׁד עַד־קֶצֶה מִצָּרוֹם הַעֲלִיִּן
 וַיִּלֶּךְ רַפָּאֵל וַיִּכְבְּלֵהוּ שָׁם וַיִּצְרְפוּהוּ פִּתְאֹם: וַיֵּצֵאוּ וַיִּסְגְּרוּ
 אֶת־דִּלְת הַתָּדָר וַיַּעֲזֹר טוֹבָיָה מִעַל־הַמַּטָּה וַיֹּאמֶר לָהּ אַחֹתִי קוּמִי
 נִתְפַּלֵּלָה וְיִבְרַקֶּשׁהּ מֵאֲדֹנֵינוּ לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ רַחֲמִים וַיִּשְׁעָה: וַתָּקָם וַיַּחֵל
 לְהִתְפַּלֵּל וּלְבַקֵּשׁ לָהֶם וַיִּשְׁעָה וַיַּחֵל וַיֹּאמֶר בְּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהֵי
 אֲבוֹתֵינוּ וּבְרוּךְ שְׁמֶךָ לְכִלְ־דִּדְרוֹת הָעוֹלָם וּבְרַבְכוּת הַשָּׂמַיִם וְכִלְ־
 בְּרוּאֵיךָ לְכִלְ־הַדְּרוֹת: וְאַתָּה עֲשִׂיתָ אֶת־אָדָם וַתַּעַשׂ לוֹ אֶת־תְּנֻנָּה

ח א'—כ"א. טוביה מגרש את אשמדאי ורופא את שרה אשתו.

בעזרת רפאל מגרש טוביה את השד, כמו שבאגדה העממית הבחור בעזרת המת מכיר
 טובה מנצח את הנחש, את ההגין. ואשמדאי בורח אל ירכתי מצרים, חזא משום שהיא מדינה
 רחוקה, ועוד משום שמצרים היא אדמת הכשפים. — טוביה מברך ברכת חתנים כמו שנאמר
 בריש מסכת כלה: כלה בלא ברכה אסורה לבעלה כנדה, וגם סגנון הברכה דומה לברכת
 חתנים ורומז על אדם וחוה שמהם נולדו כל בני האדם (כתובות ז' ח'). — גם בנוסח הקצר
 גם בארוך גרסינן: נעשה לו עזר כנגדו (וכן בתרגום הע'). אבל בנוסח המסורה כתיב:

זָרַע בְּנֵי הָאָדָם אַתָּה אֲמַרְתָּ לֹא טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבִדּוֹ נַעֲשֶׂה־לוֹ
 עֹר כְּנָגְדּוֹ: וְעַתָּה יְיָ לֹא לִזְנוּנִים אֲנִי לֹקֵחַ אֶת־אַחֹתִי זֹאת כִּי
 ח אִם־בְּאַמְת צוּה־נָא כִּי אֲמַצָּא רַחֲמִים וְכִי אֶזְקֵן עִמָּה יָסֵד: וַתַּעַן
 אַחֲרָיו אָמֵן:

ט—י וַיִּשְׁכְּבוּ שְׁנֵיהֶם בְּלִילָה: וַיָּקָם רַעוּאֵל וַיִּלֶּךְ וַיִּבְרַח קֶבֶר כִּי
 יא—יב אָמַר פְּרִימֹת נִסְנָה: וַיָּבֵא רַעוּאֵל אֶל־בֵּיתוֹ: וַיֹּאמֶר לַעֲדָנָה אִשְׁתּוֹ
 שְׁלַח־יָנָא אַחַת הַנְּעֻרוֹת לְרֹאשׁוֹת אִם־הוּא חַי וְאִם־לֹא נִקְבְּרָה־נָא
 יג אוֹתוֹ וְאִישׁ לֹא יֵדַע: וַתָּבֵא הַנְּעֻרָה וַתִּפְתַּח אֶת־הַדֶּלֶת וַהֲגִה שְׁנֵיהֶם
 יד—טו וְשְׁנִים: וַתֵּצֵא וַתִּבְשֹׁר אוֹתָם כִּי הוּא־חַי: וַיִּבְרַךְ רַעוּאֵל אֶת־
 הָאֱלֹהִים לֵאמֹר בְּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהִים בְּכִלְ־הַבְּרָכָה הַהִיא וְהַקְּדוּשָׁה
 וַיִּבְרַכּוּ כִלְ־קְדוּשָׁיִךָ וְכִלְ־בְּרוּאֵיךָ וְכִלְ־בְּחִירֶיךָ וּבְרַבְכוּת
 טז לְעוֹלָמִים: בְּרוּךְ אַתָּה כִּי שִׁמְחַתְנִי וְלֹא הָיָה לִי כַּאֲשֶׁר חִשַּׁבְתִּי כִּי
 יז אִם־בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים עֲשִׂיתָ עִמָּנוּ: בְּרוּךְ אַתָּה כִּי רַחֲמַת עַל־שְׁנֵי

אִשְׁתּוֹ לַעֲזֹר מַשְׁעֶנֶת וּמַשְׁנִיחֶם נולד זָרַע בְּנֵי הָאָדָם וְאַתָּה אֲמַרְתָּ
 ז לֹא טוֹב הָיִיתָ הָאָדָם לְבִדּוֹ נַעֲשֶׂה־לוֹ עֹר כְּנָגְדּוֹ: וְעַתָּה לֹא לִזְנוּנִים
 אֲנִי לֹקֵחַ אֶת־אַחֹתִי זֹאת כִּי אִם־בְּאַמְת צוּה־נָא כִּי אֲנִי וְהוּא
 ח נִמְצָא רַחֲמִים וְנִזְקֵן יָסֵד: וַיֹּאמְרוּ זֶה עִסְוָה אָמֵן אָמֵן:
 ט וַיִּישְׁנוּ בְּלִילָה:

י וַיָּקָם רַעוּאֵל וַיִּקְרָא לַעֲבָדֵי בֵּיתוֹ אֲלֵיו וַיִּכְרוּ קֶבֶר כִּי
 יא אָמַר פְּרִימֹת וְנִהְיָה לְלַעַג וְלַחֲרָפָה: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כָּלוּ לַחֲפֹר אֶת־
 יב הַקֶּבֶר וַיִּלֶּךְ רַעוּאֵל אֶל־הַבֵּית וַיִּקְרָא לְאִשְׁתּוֹ: וַיֹּאמֶר שְׁלַח־יָנָא אֶת־
 אַחַת הַנְּעֻרוֹת וַתִּלֶּךְ וַתִּרְאֶה אִם־הוּא חַי וְאִם־מֵת נִקְבְּרָנוּ וְאִישׁ לֹא
 יד יָדַע: וַיִּשְׁלַח אֶת־הַנְּעֻרָה וַתִּלְכֵּי וַתִּפְתַּח אֶת־הַדֶּלֶת וַתִּמְצָא
 יז אוֹתָם וְשְׁנִים וְנִרְדָּמִים וַתִּתְּנוּ: וַתֵּצֵא הַנְּעֻרָה וַתַּגִּיד לָהֶם כִּי הוּא חַי
 טו וְכִי אֵין רָע: וַיִּבְרְכוּ אֶת־אֱלֹהֵי הַשָּׂמַיִם וַיֹּאמְרוּ בְּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהִים
 טז בְּכִלְ־בְּרָכָה טְהוֹרָה וּבְרַבְכוּת עַד־כִּלְ־הַדְּרוֹת: וּבְרוּךְ אַתָּה כִּי שִׁמְחַתְנִי
 ז' וְלֹא הָיָה כַּאֲשֶׁר חִשַּׁבְנוּ כִּי אִם־בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים עֲשִׂיתָ עִמָּנוּ: וּבְרוּךְ

אעשה לו עזר כנגדו. — לא לזנונים אני לוקח את־אחתי זאת. הירונימוס
 משלים את הדבור: non luxuria causa accipio sororam conjugem sed sola posteritatis
 dilectione in qua benedicatur nomen tuum in aeternum (= אין אני עושה את בעילתי
 בעילת זנות אלא כוונתי לקיים מצות פריה ורביה). — בנוסח הקצר רעואל לבדו חופר את

ה' הַיְחִידִים עָשָׂה אֶלַּי עִמָּהֶם חֶסֶד וּמִלָּא אֶת־יָמֵי חַיֵּיהֶם בְּשָׁלוֹם
 יח בְּשִׁמְחָה וּבְרַחֲמִים: וַיֹּאמֶר לַעֲבָדִי בֵּיתוֹ לִמְלֵא אֶת־הַקֶּבֶר עָפָר:
 יט-כ וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתַּחֲסָתָנָה אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם: וַיֹּאמֶר לוֹ רְעוּאֵל
 בְּטָרֶם יָבֹלּוּ יָמֵי הַחֲתָנָה וַיִּשְׁבַּע לְבִלְתִּי צֹאת מִעֲמוֹ עַד־מְלֹאת
 כא אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם יָמֵי מוֹעֵד הַחֲתָנָה: אֲזִי יִקַּח מִחֲצִית כְּלִי־כֹשֶׁוֹ
 וַיִּלְךָ בְּשָׁלוֹם אֶל אָבִיו וְאֶת־הַנּוֹתָר בְּאִשְׁרָא אֲמוֹת אֲנִי וְאִשְׁתִּי:
 ט ב וַיִּקְרָא טוֹבִיָּה לְרַפָּאֵל וַיֹּאמֶר לוֹ: עֲזֹרָה אָחִי קַח אִתָּךְ נָעַר
 אֶחָד וְשְׁנֵי גַמְלִים וְלֶךְ אֶל־רִנָּא בְּמַדִּי אֶל־נִבְאֵל וְקַח־לִי אֶת־הַבְּסָסָה
 ג-ד אוֹתוֹ הִבָּא לִי אֶל־הַחֲתָנָה: כִּי הִשְׁבִּיעַנִי רְעוּאֵל לְבָל אֲצֹא: וְאָבִי סוֹפֵר

אִתָּה כִּי רַחֲמָתְךָ עַל־שְׁנֵי הַיְחִידִים עָשָׂה עִמָּהֶם אֶלַּי רַחֲמִים
 יח וַיִּשְׁוּעָה וּמִלָּא אֶת־חַיֵּיהֶם שִׁמְחָה וְרַחֲמִים: וַיֹּאמֶר לַעֲבָדִי בֵּיתוֹ לִמְלֵא
 אֶת־הַקֶּבֶר עָפָר לִפְנֵי עֲלוֹת הַשָּׁחַר:

יט וַיֹּאמֶר לְאִשְׁתּוֹ לַעֲשׂוֹת מַאֲכָלִים רַבִּים וַיִּלְךָ אֶל־הַמֶּרְבֶּק וַיָּבֵא
 כ שְׁנֵי פָרִים וְאַרְבָּעָה אֵילִים וַיַּצֵּו לַעֲשׂוֹתָם וַיַּחֲלוּ לְהַבִּין: וַיִּקְרָא לְטוֹבִיָּה
 וַיֹּאמֶר לוֹ אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לֹא תִמּוּשׁ מִפֶּה כִּי אִם־תִּשָּׁב לְאָכַל
 כא וְלִשְׁתּוֹת עִמִּי וְתִשָּׁמַח אִת־נַפְשׁ בְּתִי הַבּוֹאָה: וּמֵאִשְׁרָא לִי קַח מִפֶּה
 אֶת־מִחֲצִיתוֹ וְהִבָּא בְּשָׁלוֹם אֶל־אָבִיךָ וּבְאִשְׁרָא נְמוֹת אֲנִי וְאִשְׁתִּי
 הַמִּחֲצִית הַשְּׁנִיָּה לָכֶם תִּהְיֶה חֶזֶק בְּנִי אֲנִי אָבִיךָ וְעֲזָרָה הִיא אִמָּךְ
 וְעַמָּךְ אֲנַחְנוּ וְעַם־אֲחֻזָּתְךָ מֵעַתָּה וְעַד־עוֹלָם חֶזֶק בְּנִי:

ט אֲזִי קָרָא טוֹבִיָּה לְרַפָּאֵל וַיֹּאמֶר לוֹ: עֲזֹרָה אָחִי קַח אִתָּךְ
 אַרְבָּעָה עָבָדִים וְשְׁנֵי גַמְלִים וְלֶךְ לְרִנָּא וּבֵא אֶצְל נִבְאֵל וְתִן־לוֹ אֶת
 ג-ד כְּתִב־הַיָּד וְקַבֵּל אֶת־הַבְּסָסָה וְאוֹתוֹ הִבָּא עִמָּךְ אֶל־הַחֲתָנָה: כִּי אִתָּה
 יִדְעָתָ כִּי אָבִי סוֹפֵר אֶת־הַיָּמִים וְאִם־אֶחָד־מֵי יוֹם אֶחָד וְאֶעֱצֹב אוֹתוֹ
 מָאֵד אִתָּה רֹאֶה אִיךָ הִשְׁבִּיעַנִי רְעוּאֵל וְאִין אֲנִי יָכֹל לַעֲבֹר עַל־

יט הַקֶּבֶר לַחֲתָנוּ, וּבִאֲרוֹךְ הוּא וּבְנֵי בֵּיתוֹ חוֹפְרִים אוֹתוֹ (וע' מְבֹא). — אַרְבַּעַה עָשָׂר יוֹם.
 שְׁבַעַת יְמֵי הַמִּשְׁתָּה פְּעֻמִּים. —

ט א'—י' י"ד. רפאל גובה את הפקדון מגבאל.

ט הרבה נשאו ונתנו אם אפשר בתוך שבועים לילך מאחמא לרגא ולשוב לאחמא בלא קפיצת
 הדרך. אבל אין אנחנו רשאים לשכוח שט' טוביה מעשה מליצה נעשה ולא איכפת למחברו
 א לדקדק בגיאוגרפיה (Noeldeke 69). — לפי הנוסח הארוך גבאל שמח לראות את טוביה לפי
 שהוא דומה לטובי אביו שהוא קרובו של גבאל (ע' מְבֹא). —

ה' אֶת־הַיָּמִים וְכִי אֲחֵתֵר הַרְבֵּה וְהִתְעַצֵּב מָאֵד: וַיִּלְךָ רַפָּאֵל וַיִּלָּן אֶצְל
 נִבְאֵל וַיִּתֵּן־לוֹ אֶת כְּתִב־הַיָּד וַיּוֹצֵא נִבְאֵל אֶת־הַצְּרוּרוֹת בְּחוֹתְמֵיהֶם
 ו וַיִּתְּנֵם לוֹ: וַיִּקְוֶמוּ וַיִּלְכוּ וַיִּתְּנוּ אֶל־הַחֲתָנָה וַיִּבְרָךְ טוֹבִיָּה אֶת־אִשְׁתּוֹ:
 י וְטוֹבִי אָבִיו הָיָה מְחַשֵּׁב כָּל־יוֹם וַיְהִי כִּי מָלְאוּ יָמֵי מַהֲלָכוֹ
 ב וְלֹא בָּא: וַיֹּאמֶר הֲלֹא בּוֹשְׁשׁוּ בְּדֶרֶךְ אוֹלִי מֵת נִבְאֵל וְאִין אִישׁ
 ג-ד אֲשֶׁר יִתֵּן־לוֹ אֶת־הַבְּסָסָה: וַיִּתְעַצֵּב מָאֵד: וַתֹּאמֶר לוֹ אִשְׁתּוֹ אָבִד
 ה הַיָּלָד כִּי עַל־כֵּן אֲחֵר לָבֹא וְתַחֲלֵל לְבָבוֹתָו וְתֹאמַר: אֵיךְ־לִי־נִסַּח בְּנִי
 ו כִּי נִתְּתִיךָ לְלִבָּת אוֹר עֵינִי: וַיֹּאמֶר לָהּ טוֹבִי אֶל־תּוֹסִיפִי דְבַר אֶל־
 ז תְּדַאֲנִי שָׁלוֹם לוֹ: וְתֹאמַר לוֹ הַחֲרַשׁ אֶל־תִּשְׁלַח אוֹתִי אָבִד בְּנִי
 וּמֵצֵא יוֹם יוֹם אֶל־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר בָּהּ הָלַךְ יוֹמָם לָחֵם לֹא אָכְלָה
 וּבְלִילוֹת לֹא חָדְלָה לְבָבוֹת לְטוֹבִיָּה בָּנָה עַד־אֲשֶׁר מָלְאוּ אַרְבָּעָה
 עָשָׂר יָמֵי הַחֲתָנָה אֲשֶׁר הִשְׁבִּיעוּ רְעוּאֵל לַעֲשׂוֹת שָׁם:

ה' שְׁבוּעָתוֹ: וַיִּלְךָ רַפָּאֵל וְאַרְבַּעַת הָעֲבָדִים וְשְׁנֵי הַגַּמְלִים לְרִנָּא בְּמַדִּי
 וַיִּלְּנוּ אֶצְל נִבְאֵל וַיִּתֵּן לוֹ אֶת כְּתִב־הַיָּד וַיַּגִּד לוֹ עַל־טוֹבִיָּה כֵּן
 טוֹבִי כִּי נָשָׂא אִשָּׁה וְכִי קוֹרָא לוֹ אֶל־הַחֲתָנָה וְנָקָם וַיִּסְפֹּר לוֹ אֶת־
 ו הַצְּרוּרוֹת בְּחוֹתְמֵיהֶם וַיִּאֲסְפוּ אוֹתָם: וַיִּקְוֶמוּ וַיִּתְּנוּ וַיִּלְכוּ אֶל־הַחֲתָנָה
 וַיָּבֵאוּ אֶל־רְעוּאֵל וַיִּמָּצְאוּ אֶת־טוֹבִיָּה מְסֹב וְנָקָם וַיִּסְבֹּק אוֹתוֹ וַיִּבְרָךְ
 וַיִּבְרָךְ אוֹתוֹ וַיֹּאמֶר לוֹ יָסָה וְטוֹב בְּרִינְסָה וְטוֹב בְּרִינְדִיק וְעוֹשָׂה
 חֶסֶד וְיִתֵּן לָךְ וְיִ בְּרַפְתַּ הַשָּׁמַיִם גַּם לְאִשְׁתְּךָ גַּם לְאָבִיךָ גַּם לַחֲתָנְךָ
 בְּרוּךְ אֱלֹהִים שֶׁרְאִיתִי אֶת־בְּרִי־דוּדִי דּוֹמָה לוֹ:

י וְטוֹבִי הָיָה מְחַשֵּׁב יוֹם לַיּוֹם אֶת־הַיָּמִים בְּכִמְיָה וַיִּלָּךְ וּבְכִמְיָה
 ב יָשׁוּב וּבְאִשְׁרָא מָלְאוּ הַיָּמִים וּבְנֵו לֹא בָּא: וַיֹּאמֶר אוֹלִי נִמְנַע שָׁם
 ג אוֹלִי מֵת נִבְאֵל וְאִין אִישׁ נּוֹתֵן לוֹ אֶת־הַבְּסָסָה: וַיַּחֲלֵל לַהֲתַעֲצֹב:
 ד וְתֹאמַר חָנָה אִשְׁתּוֹ אָבִד הַיָּלָד וְאִינֵנו עוֹד בְּחַיִּים וְתַחֲלֵל לְבָבוֹת
 ה וְלֶדְמוּעַ עַל בָּנָה וְתֹאמַר: אוֹי לִי יִלְדִי כִּי הִנֵּחְתִּיךָ לְלִבָּת אוֹר
 ו עֵינִי: וַיֹּאמֶר לָהּ טוֹבִי הַחֲרִישִׁי אִין דְּבַר אֲחוֹתִי שָׁלוֹם לוֹ רַבּוּ
 ז לָהֶם הַמַּסָּעוֹת שָׁם וְהָאִישׁ הַהוּלָךְ עִמּוֹ נֶאֱמָן וּמֵאֲחִינוּ הוּא אֶל־
 תִּתְעַצֵּב לִי אֲחוֹתִי עוֹד יָשׁוּב:

ז וְתֹאמַר לוֹ הַחֲרַשׁ מִמֶּנִּי וְאֶל־תִּשְׁלַח אוֹתִי אָבִד בְּנִי וְתַקֵּם וְתַבְשֵׁ
 בַּיּוֹם אֶת־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר בָּהּ הָלַךְ בָּנָה וְלֹא שְׁמַעָה לְקוֹל אִישׁ וּבְאִשְׁרָא

ח ויאמר טוביה לרעואל שלחנינא כי אבי ואמי לא יקוו עוד
ט לראות אותי: ויאמר לו חותנו שבה עמדי ואני אשלח אל-אביך
ווגידו לו מה-הנה לך ויאמר טוביה לא-כן כי אם שלחנינא-אל-
י אבי: ונקם רעואל ונתן-לו את שרה אשתו ואת-תצו רכושו נפשות
יא אדם ומקנה וקסם: וישלחם ויברך אותם לאמר אלהי השמים
יב וצליח אתכם בני בטרם אמות: ויאמר לבתו בבדי-נא את-חמיו
ואת-חמותך אבותיך הם מעתה אשמע-נא שמועה טובה עליך
יג וישקל-לה: ועדנה אמרה לטוביה אחי האהוב אדוני השמים ושיבך
הפיתה ונתן-לי לראות בנה משרה בתי למען אשמה לפני יי
והנה אני מפקדת בך את-בתי לפקדון אל-מעצב אותה:

יד אחרי הדברים האלה הלך טוביה ויברך את-האלהים על-כי
הצליח דרכו ויברך גם-את-רעואל ואת-עדנה אשתו:

ח בא השמש נכנסה ותורר דמעות ותבך כל-הלילה ולא ראתה שנה:
וכאשר קלאו ארבעה עשר ימי החתנה אשר נשבע רעואל
לעשות לבתו ויבא אליו טוביה ויאמר שלחנינא כי גרעתי אבי
ואמי לא ואמינו לראותי עוד ועתה הוא-לנא אבי לשלחני ואלך
ט אל-אבי בך הנדתי לך איך עובדתי אותו: ויאמר רעואל לטוביה
שבי-בני שב עמי ואני אשלח מלאכים אל טובי אביך ווגידו לו
את-דברך ויאמר לו לא-כן הוא-לנא לשלחני מפה אל אבי:
י ונקם רעואל ונתן לטוביה את-שרה אשתו ואת-המקצית מכל אשר
יא לו נערים ונערות בקר וצאן חמורים וגמלים בגדים וקסם וכלים:
וישלחם בשלום ויחבק אותו ויאמר לו שלום לך בני לך בשלום
יב אדוני השמים וצליח אתכם ואת-שרה אשתך ואראה מקם בנים
בטרם אמות: ויאמר לשרה בתו לבי אל-חמיו כי מעתה הם
אבותיך כמו יולדך לבי בשלום בתי אשמע-נא שמועה טובה
יג עליך בעוד אני חי ויחבקם וישלחם: ותאמר עדנה לטוביה ילדי
ואחי האהוב יי ושיבך הפיתה ונתן-נא לך בנים בעודני חיה
ולשרה בתי בטרם אמות לפני יי הנני מפקדת לך את-בתי
לפקדון אל-מעצב אותה כל-ימי חייך בני [לך] בשלום מעתה
אני אמה ושרה היא אחותך נצליח-נא קלנו ויחך כל-ימי חיינו

יא ב וילך עד-אשר הקריב לנינוה: ויאמר רפאל אל-טוביה:
ג-ד הלא תדע אחי איך עובדו את-אביך: נרוצה-נא לפני אשתך
ה ונבינה את-הבית: קח-נא בדרך את-מרת הדג ויכלו והפלב הדרך
ו-ז את-הרים: ומה יושבת על-יד הדרך מצפה לבנה: ויתבונן אליו
ח כבואו ותאמר לאביו ראה בא בנה והאיש אשר הלך עמו: רפאל
ט אמר גרעתי כי תפקחנה עיני אביך: ואתה מרח את-המקרה
בעיני ואם נשך והתגרד והשליך את תכלילי כל-כן וראה
י אותך: ותרץ חנה לקראתם ותפל על-צואר בנה ותאמר לו אמותה
יא הפעם אחרי ראיתי אותך בני ויבכו שניהם: ומיני נצא אל-הפחת
יב ויכשל וירץ בנו לקראתו: ויחזק באביו וישם את-המקרה על-עיני

יד ותחבק את-שניהם ותשלחם בשלום: וישע טוביה מרעואל בשלום
שמן ויברך לאדני השמים והארץ מלך הכל כי הצליח את-דרכו
ויאמר לו תשכיל לבבך אותם כל-ימי חייכם:

יא ויהי כאשר קרבו אל-קסרין אשר מול נינוה ויאמר רפאל:
ב-ג אפה גרעת איך עובדו את-אביך: נרוצה-נא לפני אשתך ונבינה
ד את הבית אשר נבאר-בו: ויכלו שניהם ויחזו ויאמר לו קח-נא
ה בדרך את-המקרה וילך עמכם הפלב מאחרי ומאחר טוביה: ומה
ו ישבה צפה לדרך בנה: ויתבונן כי הוא בא ותאמר לאביו ראה
ז הנה בנה בא ועמו האיש אשר הלך אתו: ויאמר רפאל לטוביה
ח לקרוב אל-אביו גרעתי כי עיני תפקחנה: מרח את-מרת הדג
בעיני ופס הרפואה יצמק וימם את-התכליל מעיני ואביך יביט
ט אליך ויראה את-האור: ותרץ חנה ותפל על-צואר בנה ותאמר-לו
י ראיתי אותך בני אמותה הפעם ומכך: ונקם טובי ויכשל ברגליו
יא בצאתו מפתח התצר: וילך טוביה לקראתו ויאחזהו ויגדו מרת

יא א'-י"ט. געוועני אבות טוביה על בנם - טוביה ממחר אליהם.

גם בפרק הזה מראה הסופר את נפשו הרכה והענוגה. הכלה אינה ממהרת כל-כך לראות את חמיה ואת חמותה כמו שהבן חש לראות את אביו ואת אמו ולהניח את לבם הרוגש. ויש גם לשום אל לב שהסופר לא שכח את הכלב שנלווה לטוביה. רוינמאן מדמה כלבו של טוביה לכלבו של אודיסיוס שמכיר את אדוניו השב לאחר עשרים שנה כאשר בני ביתו מכירים אותו עוד (Odyssea XVII 290,327), וע' Gruenwald, Gaster Anniversary Volume 1936, 187. הסופר שם בפיה של חנה בראותה את בנה אח המלים אשר אמר יעקב בנפלו על צואר יוסף:

יא

ט

יג אָבִיו וַיֹּאמֶר חֹזֶק אָבִי: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר נִשְׁכּוּ עֵינָיו וַיִּגְדֵּר אוֹתָן וַיִּמְחַד
יד תַּבְּלִילִי הַלֵּבָן מַנּוּיֹת עֵינָיו: וַיֵּרָא אֶת־בָּנָיו וַיִּפֹּל עַל־צַנְאוֹרוֹ וַיִּבְרָךְ
טו וַיֹּאמֶר: בָּרוּךְ אַתָּה אֱלֹהִים וּבָרוּךְ שְׁמֶךָ לַעֲלֹמִים וּבָרוּכִים כָּל־
מַלְאָכֶיךָ הַקְּדוֹשִׁים כִּי יִסְרַמְנִי וַתִּרְחַמְנִי הִנֵּה אֲנִכִּי רוֹאֶה אֶת־טוֹבִיָּה
טז בְּנִי: וַיָּבֹא אֵלָיו בָּנוּ שְׁמֵחַ וַיַּגִּד לְאָבִיו אֶת־הַקְּדוּלוֹת אֲשֶׁר גָּעֲשׂוּ
לוֹ בַּמִּדְיָ:

יז וַיֵּצֵא טוֹבִי לַקְּרֹאֹת כָּל־תּוֹ לִפְנֵי שַׁעַר נִינְוָה וַהּוּא שְׁמֵחַ וּמְבֹרָךְ
אֶת־הָאֱלֹהִים וַיִּתְמַהוּ הַרוֹאִים אוֹתוֹ הוֹלֵךְ וּמְבִישׁ וַיִּזְדָּה טוֹבִי
יח לִפְנֵיהֶם כִּי רַחֵם אוֹתוֹ אֱלֹהִים: וַיֵּגֶשׁ טוֹבִי אֶל־שָׂרָה כָּל־תּוֹ וַיִּבְרַךְ
וַיֹּאמֶר בּוֹאִי בְּשָׁלוֹם בְּתִי בָרוּךְ אֱלֹהִים אֲשֶׁר נָתַתּוּ אוֹתָךְ אֵלָינוּ
יט-כ (וּבָרוּכִים) אָבִיךָ וְאִמֶּךָ: וַתְּהִי שִׁמְחָה לְכָל־אֶחָיו בְּנִינְוָה: וַיְהִיו אִתָּם

הַדָּג וַיִּפַּח בְּעֵינָיו וַיֹּאמֶר חֹזֶק אָבִי וַיִּשֶׁם עָלָיו אֶת־סֵם הַרְפֹּזָה
יב-יג וַיִּשְׁנֶה: וַיִּמַּח בְּשֵׁמִי יָדָיו (וְאֶת־הַתַּבְּלִיל) מַנּוּיֹת עֵינָיו: וַיִּפֹּל עַל־
יד צַנְאוֹרָיו וַיִּבְרָךְ וַיֹּאמֶר לוֹ בְּנִי רֵאִיתִיךָ אוֹר פָּנָי: וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ
הָאֱלֹהִים וּבָרוּךְ שְׁמוֹ הַקְּדוֹל וּבָרוּכִים כָּל־מַלְאָכָיו הַקְּדוֹשִׁים וְהִי
שְׁמוֹ הַקְּדוֹל עִמָּנוּ וּבָרוּכִים הַמַּלְאָכִים לְכָל־הַדְּרוֹת כִּי הוּא יִסְרַמְנִי
טו וַהֲנֵה אֲנִי רוֹאֶה אֶת־טוֹבִיָּה בְּנִי: וַיָּבֹא טוֹבִיָּה שְׁמֵחַ וּמְבֹרָךְ אֶת־
הָאֱלֹהִים כְּכֹל־פִּי וַיַּגִּד טוֹבִיָּה לְאָבִיו כִּי הִצְלִיתָה דְרָכָיו וְכִי הִבִּיא
כסוף וְכִי לָקַח אֶת־שָׂרָה בַּת־דָּעוּאֵל לְאִשָּׁה וַהֲנֵה הִיא פֹה וַקְרָבָה
לְשַׁעַר נִינְוָה:

כז וַיֵּצֵא טוֹבִי לַקְּרֹאֹת כָּל־תּוֹ לִפְנֵי שַׁעַר נִינְוָה שְׁמֵחַ וּמְבֹרָךְ אֶת־
הָאֱלֹהִים וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאוּ אוֹתוֹ אֲנָשֵׁי נִינְוָה הוֹלֵךְ וַיִּצְעַר בְּכָל
פֶּהוּ וַאֲזַן אִישׁ נוֹחַג בּוֹ וַיִּתְמַהוּ וַיִּזְדָּה טוֹבִי לִפְנֵיהֶם כִּי רַחֵם אוֹתוֹ
יז הָאֱלֹהִים: וַיֵּגֶשׁ טוֹבִי אֶל־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ טוֹבִיָּה וַיִּבְרַךְ אוֹתָהּ וַיֹּאמֶר
לָהּ בּוֹאִי בְּשָׁלוֹם בְּתִי וּבָרוּךְ אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַתּוּ אוֹתָךְ אֵלָינוּ בְּתִי
יח בּוֹאִי לְבֵיתְךָ בְּשָׁלוֹם בְּבִרְכָּה וּבְשִׁמְחָה: בַּיּוֹם הַהוּא הָיְתָה שִׁמְחָה

יח אמותה הפעם. — בחזרת הספר נולד אחיקר כאח לצרה לטובי, הוא בקש רחמים על טובי וניתן לו רשות לשוב לנינוה (א' כ"ב) והוא כלכל את טובי כאשר הוכה בסגורים, הסופר אינו שוכח אותו והביאו גם לחתונת בנו של טובי והביאו עם נדן בן אחיו, שגידלהו ורוממהו. אמת, אחר כך ימעל נדן מעל באחיקר, אבל הסופר מראה אותו בעת שעוד לא תקפו יצרו הרע כשבא יחד עם דודו. —

שם אחיקר ונסבם בן־אחיו ויחגו את־חתנת טוביה בשמחה
שבשעת נמים:

יב וַיִּקְרָא טוֹבִי לַטוֹבִיָּה בָּנוּ וַיֹּאמֶר לוֹ רֵאֶה בְנִי [לִמְתָּ] שְׂכַר
ב הָאִישׁ אֲשֶׁר הִלֵּךְ עִמָּךְ וְעָלִינוּ לְהוֹסִיף עָלָיו עוֹד: וַיֹּאמֶר אֵלָיו
ג אָבִי לֹא יִתְכַל־לִי אִם־אֶתְּנֶנְךָ לוֹ אֶת־הַחֲצִי מֵאֲשֶׁר הִבֵּאתִי: כִּי הִשְׁכִּיבִי
אֵלָיְךָ בְּשָׁלוֹם וְאֶת־אִשְׁתִּי רַפָּא וְאֶת־כֶּסֶףִּי הִבִּיא וְנִם־אוֹתָךְ רַפָּא:
ד-ה וַיֹּאמֶר הַזָּקֵן וְאִמָּנָם בִּירָלָו וְאִתָּהּ: וַיִּקְרָאוּ לַמַּלְאָךְ וַיֹּאמְרוּ לוֹ קַח
ו אֶת־הַמִּתְּצָה מִכָּל אֲשֶׁר הִבֵּאתָם: וַיִּקְרָא הַמַּלְאָךְ לַשְּׁנֵיהֶם בַּסֵּתֶר
וַיֹּאמֶר לָהֶם בָּרְכוּ אֶת־אֱלֹהִים וַהֲדוּ לוֹ הַבּוֹרֵגְדָל לוֹ וַהֲדוּ לוֹ עֵינָיו
כֹּל־חֲסִי עַל אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּכֶם טוֹב לְבָרֶךְ אֶת־הָאֱלֹהִים וְלִרְוַם אֶת־שְׁמוֹ
ז לְהַגִּיד בְּכָבוֹד מַעֲשֵׂי אֱלֹהִים וְאֶל־תַּעֲצָלוּ לְהוֹדוֹת־לוֹ: סוּר מִלֵּךְ

יט לְכָל־הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּנִינְוָה: וַיְהִיו אִתָּם שֵׁם אַחִיקָר וְנָבֹד בְּנֵי־
אֶחָיו שְׁמֵחִים בְּפָנֵי טוֹבִי:

יב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר מָלְאוּ [נָמִי] הַחֲתָנָה וַיִּקְרָא טוֹבִי לַטוֹבִיָּה בָּנוּ
וַיֹּאמֶר לוֹ בְּנִי רֵאֶה לִמְתָּ אֶת־הַשְּׂכָר לְאִישׁ הַהוֹלֵךְ אִתָּךְ וּלְהוֹסִיף
ב לוֹ עַל־שְׂכָרֹ: וַיֹּאמֶר לוֹ אָבִי מָה הַשְּׂכָר אֲשֶׁר אֶתְּנֶנְךָ לוֹ לֹא אֶפְסִיד
ג אִם אֶתְּנֶנְךָ לוֹ אֶת־מִחְצִית הַרְכּוּשׁ אֲשֶׁר הִבִּיא אִתִּי: אוֹתִי הִשְׁכִּיב
בְּשָׁלוֹם וְאֶת־אִשְׁתִּי רַפָּא וְאֶת־הַכֶּסֶף נָשָׂא אִתִּי וְאוֹתָךְ רַפָּא מִדֵּי־יְהִי
ד הַשְּׂכָר אֲשֶׁר אֶתְּנֶנְךָ לוֹ עוֹד: וַיֹּאמֶר לוֹ טוֹבִי [וְאִמָּנָם בִּירָלָו] לוֹ וְאִתָּהּ בְּנִי
ה לָקַחְתָּ אֶת־הַמִּחְצִית מִכָּל אֲשֶׁר בָּנִדוּ כַּאֲשֶׁר בָּא: וַיִּקְרָא־לוֹ וַיֹּאמֶר
קַח־נָא בַּשְּׂכָרָה אֶת־הַמִּחְצִית מִכָּל אֲשֶׁר בָּנִדוּ כַּאֲשֶׁר בָּאתָ וְלֵךְ
בְּשָׁלוֹם:

אז קרא [רפאל] את־שְׁנֵיהֶם בַּסֵּתֶר וַיֹּאמֶר לָהֶם אֶת־הָאֱלֹהִים
בָּרְכוּ וְלוֹ תִּנְּנוּ תוֹדָה נֶגֶד כָּל־חֲסִי עַל־הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּכֶם
לְבָרֶךְ וּלְהַלֵּל אֶת־שְׁמוֹ הַגִּידוּ דְּבָרֵי אֱלֹהִים לְכָל־בְּנֵי אָדָם בְּכָבוֹד

יב א'—כ"ב. רפאל מחודע לטובי ולטוביה.

הסופר השתמש באגדה העממית של המת מכיר־טובה. בקצת נוסחאות עתיקים כתוב שהחבר הנאמן שנתחבר לבחור אשר קבר את המת קצב חנאי שלו יהיה שייך המחצית מכל מה שירכשו. גם טוביה ואביו אינם מפסקים ליתן לחבר שנלוה אליהם בדרך את המחצית מן הכל (ע' מבוא). אבל גם פה הראה בעל ס' טוביה את יתרון אמנותו: טוביה לא הכטיח לעזריה (=רפאל) אלא זוז ליום, והוא אומר מעט ועושה הרבה ורוצה שיחלק אתו כל מה שיש לו. — כמו כן י"ב ג' הוא הסך מה שכתוב במשלי (כ"ה ב') כבוד אלהים הסתר דבר

טוב להסתיר ומפעלות אלהים כבוד לגלות עשו טוב ורעה לא
 ח תמצא אתכם: טובה תפלה עם-ציום וחסד וצדקה טוב מעט
 ט בצדקה מהרבה עם-עולה טוב לעשות חסד מאצר זהב: צדקה
 תציל ממות והיא מטהרת כל-חטא עושי חסד וצדקה ישבעו
 יא חיים: ותחטאים שונאי נפשם-המה: לא אסתיר מכם דבר
 הלא אמרתי סוד-מלך טוב להסתיר מעשי אלהים כבוד לגלות:
 יב ועתה באשר התפללת אתה ושרה כלתך העליתי זכר תפלתכם
 לפני הקדוש ואף באשר קברת את-המתים שם הויתי עמך:
 יג וכאשר לא נצלת לקום ולעזב את-ארוחתך וללכת להלביש
 יד את-המת לא נסתרת ממני בעשותך הטוב כי עמך הויתי: ועתה
 טו שלחני אלהים לרפא אותך ואת-שרה כלתך: אני רפאל אחד
 משבעת המלאכים המעלים את-תפלות הקדושים ובאים לפני
 כבוד הקדוש:

טז—יז ויבטלו שניהם ויפלו על-פניהם בי יראו: ויאמר להם אל-

ז ואל-תעצלו מהורות לו: סוד מלך טוב להסתיר אכל מפעלות
 האלהים כבוד לגלות ולהורות את-הטוב תעשו ורעה לא תמצא
 ח אתכם: טובה תפלה עם-ציום וחסד עם-צדקה טוב מעשר עם-
 ט עול טוב לעשות חסד מאצר זהב: צדקה תציל ממות והיא
 י מטהרת כל-חטא עושי צדקה ישבעו חיים: ועושי עון ועול
 יא שונאים את-נפשם: את כל-האמת אניד לכם ולא אסתיר מכם
 יב דבר דבר הנדתי לכם ואמרתי סוד מלך טוב להסתיר
 ומפעלות אלהים כבוד לגלות: ועתה באשר התפללת אתה ושרה
 אני העליתי זכר תפלתכם לפני כבוד אדני וכאשר קברת את-
 יג המתים במורבן: וכאשר לא נצלת לקום ולעזב את-ארוחתך
 יד ותלך ותלבש את-המת או נשלחתי אליך לנסותך ובאחת שלחני
 טו האלהים לרפא אותך ואת-שרה כלתך: אני רפאל אחד
 משבעת המלאכים העומדים ובאים לפני כבוד יי:

טז—יז ויבטלו שניהם ויפלו על פניהם ויראו: ויאמר להם אל-

טו וכבוד מלכים חקור דבר. ואלו ואלו יכולים להתקיים. — רפאל הוא אחד משבעת המלאכים הקדושים. שרי המלאכים פעמים הם ארבעה פעמים שבעה. בס' חנוך א' (פרק כ') הם ששה

יח תיראו שלום יהיה לכם ואת-האלהים ברכו לעולם: כי לא
 יט מטובתי כי אם-ברצון אלהיכם באתי לכן ברכו אותו לעולם: כל-
 הנמים נראיתי לכם ולא אכלתי ולא שתיתי כי אם-חזון חויתם:
 כ ועתה ברכו אלהים כי עולה אני אל-אשר שלחני וכתבו בספר
 כא—כב את כל-אשר נעשה: ונקומו ולא ראוו עוד: ויודו את-מעשי
 אלהים הגדולים והנפלאים ואת-אשר נגלה להם מלאך יי:

יג ב ויכתב טובי שירת-תפלה לאמר: ברוך אלהים חיי-עולמים
 (וברוכה) מלכותו ביהוה מנשר ומרחם מוריד שאל ונעל ואין
 ג נמלט מידו: הודו לו בני ישראל לעיני הגוים ביהוה הפיץ
 ד אותנו בתוכם: שם תגידו גדלתו רוממו אותו לעיני כל-חי ביהוה
 ה אדונינו ואלהינו הוא אבינו לעולם ועד: והוא יסרנו בענוותינו

יח תיראו שלום לכם את-האלהים ברכו לעולם: וכאשר הויתי עמכם
 לא הויתי עמכם מטובתי כי אם-ברצון האלהים אותו ברכו כל-
 יט ומיכם לו תללו: וראיתם אותי כי לא אכלתי מאומה כי אם-חזון
 כ נראה לכם: ועתה ברכו על-הארץ את-יי והודו לאלהים ראה
 הנה אני עולה אל-שולחי כתבו את-כל אלה אשר מצאו אתכם
 כא—כב ויעל: ונקומו ולא יכלו עוד לראות אותו: ויברכו ויבטלו את-
 האלהים ויודו לו על-כל-מעשיו הגדולים האלה באשר נראה להם
 מלאך אלהים:

יג ב ויאמר: ברוך האלהים החי לעולם (וברוכה) מלכותו כי הוא
 מנשר ומרחם מוריד שאל תחתית הארץ והוא מעלה
 ג מהאבדון העמק ואין נמלט מידו: הודו לו בני-ישראל לעיני
 ד הגוים כי הוא הפיץ אתכם בהם: שם הגיד לכם את-גדלתו
 רוממו אותו נגד כל-חי כי הוא אדונינו הוא אלהינו הוא אבינו

יח (ע' 65, 23, V, Ginsberg). — המלאכים אינם אוכלים. גם שלשת המלאכים שגלו לאברהם באלוני ממרא רק נראו כמו שאכלו (ב"מ פ"ו ב', ב"ר י"ח ט"ז, מ"ח י"ב, ויק' ל"ד ח', קה"ל ג' י"ד, וע' 104, 18, Flavius Josephus u. Exegese bei S. Rappaport, Agada —

יג א'—י"ט. תפלת רנה שכתב טוביה.

יג חלקי השירה הזאת שאולים מדברי המקרא: מס' תהלים, מנבואת המנחם הגדול ומתפלת חנה. — ממש כתפלת חנה, ודומה גם להאזינו (דב' ל"ב ל"ט): מחצתי ואני ארפא ואין מידי מציל. — דומים לדברי התוכחה ולפסוקים אחרים במשנה תורה, כגון: כי תשוב

ו וישוב וירחמנו ויקבצנו מכל-הגוים אשר נפוצתם שם: אם-תשובו
בכל-לבבכם ובכל-נפשכם לעשות לפניו באמונה ושוב אליכם ולא
ז יסתיר פניו מכם: ותראו את-אשר נעשה עמכם והורו לו בכל-
ח פיהם ויברכו את-אלהי הצדקה ורוממו את-מלך העולמים: אני
בארץ שבתי אודה לו גבורתו וגדלתו לגוי תטאים שובו תטאים
ועשו צדקה לפניו מי יודע אולי ירצה בכם ונעש עמכם חסד:
ט- ארומם את-אלהי ונפשי למלך השמים תרנן גדלתו: יאמרו כלם
וידו לו בירושלם וירושלם קרנה קדושה [והוא] ויפטר על-מעשי
יא בניהו וישוב וירחם על-בני הצדיקים: הודי לי כי טוב וברכי
יב מלך עולמים למען ישוב ובנה בך משכנו בשמחה: וישמח בך
יג את-השבוים ויאהב בך את-העשוקים לכל-הדורות עולם: גוים רבים
מרחוק יבאו לשם ואלהים ובידיהם מתנות ישאו מתנות למלך
יד השמים בדרך דורים ותנו לך רנה: ארורים כל-משנאוך ברוכים
טו יהיו כל-אוהבך לעולם: שמחי ורני על-בני הצדיקים כי נקבצו

ה הוא האלהים לעולם ועד: ויסר אתכם על-פשיעכם ואת-קלכם
ו ירחם [ויקבץ] מכל-הגוים אשר נפצתם בם: באשר תשובו אליו
בכל-לבבכם ובכל-נפשכם לעשות לפניו אמת אז ישוב אליכם
ז ולא יסתיר עוד פניו מכם: ועתה ראו אשר עשה עמכם והורו
לו בכל-פיהם ויברכו את-אדני הצדקה ורוממו את-מלך-העולמים:
יא-יב וישוב ויבנה משכנך בשמחה: וישמח בך כל-השבוים
יג ויאהב בך את-כל-העשוקים לכל-הדורות העולם: אור בהיר יאיר
עד כל-ירבתי הארץ גוים רבים מרחוק יבאו לך וישבי כל-קצו
ארץ לשם קדשך ובגדכם מתנותיהם למלך השמים דורי דורים
יד ותנו בך רנה ושם והעיר הבחורה לזרת עולם: ארורים כל-
דברי קשות ארורים יהיו כל-ארביך ופרצי חמותך ונתצי מגדלך
טו ושרפי משקנתך וברוכים יהיו לעולם כל-יגראיך אז תלכי ותרני
בבני הצדיקים כי כלם יקבצו ויברכו את-אדני העולם אשרי

אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך (דב' ל' י'), והפכו: והסתרתי פני מהם וגו' (שם
יא ל"א י"ב י"ח). - הגוים מקריבים מתנות להקב"ה כמו בדברי המנחם הגדול (כגון
יב ישע' ס' ס"ו כ'). - דומה לדברי בלעם (במד' כ"ד ט'): מברכין ברוך ואורריך ארור. -

ו יברכו את-אדון הצדיקים אשרי אוהבך [עוד] ושמחו בשלומך:
טז אשרי הנעצבים על-כל-מכותיך כי ושמחו עליך בראותם את-כל-
קבודתך וגילו לעולם ברכי נפשי את-האלהים את-מלך הגדול:
יז כי תבנה ירושלם ספיר וברקת וחמותך אבני-חפץ ומגדלך
יח ושורומיהם וקב טהור: ורחובות ירושלם רצופות שנים ואבן
יט מאופיר: וכל-חוצותיה יאמרו הללויה ושמחו לאמר ברוך האלהים
המרום לעולם ועד:

יד ב ויכל טובי להודות: והוא הנה בן-שמונה וחמשים שנה
באבד עיני ומקץ שמונה שנים נפקחו ויגמל חסדים ויסקף ליראה
ג את-אלהים ולהודות לו: ויזקן מאד ויקרא לבנו ולבני בנו ויאמר
לו בני קחנא את-בניך הנה זקנתי וקרוב אני לצאת מן-החיים:

טז אהבך ואשרי השמחים בשלומך: ואשרי כל-בני אדם הנעצבים
על-כל-מכותיך כי ושמחו בך ויראו כל-שמחתך לעולם ברכי
יז נפשי את-מלך הגדול: כי ירושלם תבנה בעיר ביתו לעלמים
אשרי נפשי אס-עתידה שארית זרעי לראות את-קבודתך ולהודות
למלך השמים ושערי ירושלם יבנו בספיר וברקת ובאבני חפץ
כל-חמותיך מגדלות ירושלם יבנו מזהב וסליה מפז טהור
יח רחובות ירושלם רצופות נפך ואבן מאופיר: ושערי ירושלם יאמרו
שירי רנה וכל-בתיה יאמרו הללויה ברוך אלהי ישראל וברוכים
יברכו את-שמו הקדוש לעולם ועד:

יד ב ויכלו דברי תודת טובי: ונמת בשלום בן-מאה ושנים עשרה
שנה ויקבר בקבור בנינה ובן-שנים וששים שנה הנה כאשר אבד
מאור עיניו ואחר אשר נפקח הנה בטוב ונעש חסדים ויסקף עוד
ג לבקר את-האלהים ולהודות את-גדלת האלהים: ויהי כמותו ויקרא

טז ירושלם בנויה לעתיד לבא כמו שנבא המנחם הגדול (ישע' נ"ד י"א-י"ב), ודומה לזה גם
האגדה בפסיקתא דר"כ, פיסקא עניה סוערה לא נחמה (וע' במבוא). -

יד א'-ט"ו. דברי טובי וטוביה האחרונים.

ד גם בטובי נתקיים מה שהבטיח בלדד השוחי את איוב: והיה ראשיתך מצער ואחריתך
ישנה מאד (איוב ח' ל'). המחבר בקש גם פה להשוות גורל טובי לגורל איוב. טובי לפני
מותו מתרומם למעלת נביא ורואה את אשר יהיה באחרית הימים: גלות יהודה, חורבן

ד לך-לך בני למדי כי בשום אני בדברי יונה הנביא על-נינוה כי
 מהפך ובמדי יונה שלום יומר ער-עת וכי אחינו בארץ נפוצו
 מעל הארץ המוכה וירושלם תהיה לשמה ובית-אלהים בה ישרף
 וחרבה תהיה ער-עת: ושב ורחם אותם האלהים והשיב אותם
 אלה-ארץ ובנו את-הבית ולא בראשון ער-אשר תמלאנה עתות
 העולם ואחר-כך ישובו מן-הגלות ויבנו את-ירושלם בקבוד ובית-
 אלהים בתוכה ויבנה לך-היה העולם ויבנה לתפארת באשר
 דברו עליו הנביאים: וכל-הגוים ישובו באמת ליראה את-יו

ד למוביה בנו ויצו אותו לאמר בני קחנא את-בנינו: ומחר ללכת
 למדי כי בשום אני בדבר אלהים על-נינוה אשר דבר נחום כל
 אשר יהיה ויבא על-אשור ונינוה ויבא ויבא ויבא ויבא ויבא ויבא
 שלחם האלהים הכל בא ויבא ויבא ויבא ויבא ויבא ויבא ויבא
 וקום בעתו ובמדי תהיה תשובה יומר מבאשור ומבבבל כי על-
 פן אני יודע ומאמין כי כל-אשר אמר האלהים ימלא ויהיה ולא
 יפל דבר מקל-דבריו ואחינו היושבים בארץ ישראל נפוצו כלם
 ויגלו מהארץ המוכה וכל-ארץ ישראל תהיה חרבה וגם שמרן
 וירושלם חרבה תהינה ובית-האלהים באבד וישרף ער-עת:
 ושב ורחם אותם האלהים וישיב אותם האלהים לארץ ישראל
 וישובו לבנות את-הבית ולא בראשונה ער-עת וכי אפי' עד אשר
 ימלא קץ העתים ואחר-כך ואת ישובו מן-הגלות בקבוד כל-יושבי
 וירושלם ובית-האלהים בתוכה ויבנה באשר דברו עליה נביאי
 וישראל: וכל-הגוים בכל-הארץ כלם ישובו וייראו את-האלהים

ד ירושלם, בנין בית שני. כל אלה הן נבואות מאחרית לראשית (vaticinia ex eventu). טובי
 מתנבא גם על מפלת גינוה והוא סומך בזה על נבואות הנביאים הקודמים: בנוסח הקצר על
 יונה בן אמתי - ונינוה נהפכת (יונה ג' ד'), בנוסח הארוך - על נחום, שכל דבריו מכוונים
 אל גינוה. - ובנו את-הבית ולא בראשון. הבית השני בימי זרבל ועזרא לא
 נבנה בהוד והדר כמו בנין שלמה, כמו שכתוב בהגי (ב' ג'): מי בכם הנשאר אשר ראה
 את הבית הזה בכבודו הראשון ומה אתם רואים אותו עתה הלא כמהו כאין בעיניכם.
 והשנה עזרא (ג' י"ב): ורבים מהכהנים והלויים וראשי האבות הזקנים אשר ראו את הבית
 הראשון ביסודו זה הבית בעיניהם בוכים בקול גדול. - וקברו את-עצביהם. בלי ספק
 על פי נבואת ישעיה: ביום ההוא יהיה ישראלי האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו
 לו להשתחוות לחפר פרות ולעטלפים (ישע' ב' כ'). שם מזכיר הכתוב חפרפרות, בעלי חיים

ז אלהים וקברו את-עצביהם ויקברו כל-הגוים את-יו: ועמו יורה
 לאלהים ויו ירומם את-עמו וישמחו כל-אזרחי יי אלהים באמת
 ובצדקה ועשו חסד עם-אחינו: ועתה בני צא מעינה כי הכל
 יהיה באשר דבר יונה הנביא: ואתה בני שמר תורה ומצות והנה
 איש אוהב וצדיק למען ייטב-לך וקבר אותי יפה ואת-אמה עמדי
 ואל-תשב עוד בנינוה: בני ראה מה-עשה אמן לאחיקר אשר
 גדל אותו אף הביאו מאור אל-החשך ומה-גמל עליו ולאחיקר נושע
 ולו הושב גמול והוא ירד אל-החשך מנשה עשה חסד וינשע

ז באמת ונעזבו כלם את-עצביהם את-המתעים אותם לתעות שוא
 ויקברו את-אלהי העולם בצדקה: כל-בני-ישראל הנושעים בגמים
 ההם וזכרי האלהים באמת ואספו ויבאו וירושלם וישובו לעולם
 בארץ אברהם לבטח ונתנה להם וישמחו כל-אזרחי האלהים
 באמת ופעלי עון ועולה יכלו מקל-הארץ: ועתה בני הנה אני
 מצוה אתכם עברו את-האלהים באמת ועשו את-הטוב בעיני
 ובניכם ושתעבדו לעשות אדקה וחסד ולזכר את-האלהים ולקדש
 את-שמו בקדשת באמת ובקל-מאדם ועתה בני צא מעינה ואל-
 תעמד פה ביום אשר תקבר את-אמה אצלי בעצם היום הזה אל-
 תלין עוד בהריה כי אני רואה כי רב התקום בתוכה ומקמה רבה
 נעשה בה ולא יבשו: ראה בני מה-עשה נדב לאחיקר אשר גדל
 אותו הלא עודנו חי הורד בארץ וירושלם האלהים את-החרפה אל-
 בניו אחיקר וצא אל-המאור ויבא נדב בחשך עולם כי בקש להמית
 את-אחיקר ובקשנותו חסד וצא לאחיקר ממוקשי מות ואבד אותו:

ז שהם חופרים תחת האדמה, וכאן נמסר בפעל καταρῶσαι שענינו קבר, טמון באדמה.
 בנוסח הארוך נאמר: ויעזבו את כל עצביהם, וכן בתפלת מוסף של ר"ה ויו"כ: ויובחו
 את זבחייהם ויהפירו אליליהם. - עכשיו אין שום ספק לענין כוונת המחבר: טובי מורה את
 בנו מוסר ומביא לו אות ומופת ממעשה אחיקר עם נדן להביא ראיה שהצדקה משתלמת
 והרשעה תקבל גמולה. אחיקר גידל ורומם את נדן בן אחותו וחנך אותו למען אשר יירש
 את גדולת אחיקר ויהיה תחתיו סופר ויועץ ומזכיר למלך אשור. אך נדן כפי טובה גמל
 לאחיקר רע תחת טוב: הביא אותו מן האור אל החשך, כלומר הלשין עליו שמעל גמל
 במלך אשור ובקש להסגיר את חיל אשור למלכי פרס ומצרים. מלך אשור צוה להרוג את
 אחיקר, אך אחיקר נמלט ונסתר בבור מתחת לארץ, וזוהי כוונת הלשון, הביא אותו מן
 האור אל החשך. ולסוף הושב אחיקר על כנו והסגיר את בן אחותו למלך: נדן ירד אל

יא ממוקשי מות אשר יקשו לו ואמן נפל במוקש ויאבד: ועתה
בני ראו מה-יעשה החסד ואיך תציל הצדקה ויברכו את-הדברים
האלה יצאה נפשו על-המטה והוא בן-שמונה וחמשים ומאת שנה
ויקבר אותו בקבור:

יב ויהי כאשר מתה חנה ויקבר אותה אצל אביו וילך טוביה
יג הוא ואשתו ובניו לאחמקתא אל-רעואל חותנו: ויזקן בקבור ויקבר
את-חותנו ואת-חותנתו בקבור ויירש את אשר להם ואשר לטובי
יד-טו אביו: וימת בן-מאה ושבע שנים באחמקתא מדי: ובטרם ימות

יא ועתה בני ראו מה-פעל החסד ומה-פעל החסם הלא הוא ממית
וועתה ראה נפשי יוצאת: וישימו אותו על-המטה וימת ויקבר
בקבור:

יב ובאשר מתה אמו ויקבר אותה טוביה אצל אביו וילך הוא
יג ואשתו למדי וישב באחמקתא עס-רעואל חותנו: ויכלכל אותם
בזקנתם בקבור ויקבר אותם באחמקתא במדי ויירש את-בית רעואל
יד וגם [בית] טובי אביו: וימת בן-מאה ושבע עשרה שנה באחמקתא
טו במדי: וירא וישמע לפני מותו כי אבדה נינהו וירא את-גלותם

חשך עולמים, ואם כן אחיקר נצל מן הפח ונדן נלכד בו. כל זה ידוע היטב ממעשה אחיקר
וגם הוברר מן הנוסח הארוך, שהוא במקום הזה מתוקן יותר. אבל בעל הנוסח הקצר לא
ידע את מעשה אחיקר ולא הבין את השמות ולכן הכניס כמה שבויים בשמות האלה והחליפם
בשמות הידועים מספרי קדשנו: תחת נדן (נדב) כתב אדם, ונמצאת גם גירסא אחרת: המן,
ועוד יותר מתמיה שתחת אחיקר כתב מנשה. בלי ספק נתכוון למה שנאמר על מנשה שבצרתו שב
אל האלהים ואלהים קבל את תשובתו והושיעו (דה"ב ל"ג י"ב-י"ג). ובאמת אין לתשובת
מנשה שום עסק עם ס' טוביה. — אבדה נינהו אשר לכדו אותה נבוכדנאצר
ואחשורוש. טעות היא ביד-בעל ס' טוביה, כי באמת נבופלאסר אביו של נבוכדנאצר
יחד עם Kyaxares מלך מדי כבשו את מלכות אשור. ואין לחמות על הטעות הזאת, לפי
שהמחבר יודע דברי הימים העתיקים מספרי קדשנו, לפיכך ידע אל נכון איך שב סנחריב
ממצור ירושלם, איך נהרג, איך ישב אסר חדון בנו על כסאו, כי כל זה כתוב בס' מלכים.
לעומת זה אין מפלת נינהו מסופרת ברור בספרי קדשנו ולכן לא קבל הסופר עליה אלא
שמועה רחוקה. בכל זאת לא טעה אלא בשמות: הוא מיחס לנבוכדנאצר מה שעשה כבר
אביו, מיחס לאחשורוש מלך פרס ומדי מה שעשה קיאקסארס מלך מדי. אבל גרעין סיפורו
אמת: בבל ומדי התחברו להשבית את ממלכת אשור. — בנוסח הארוך כתוב 'Αχιχαραος:
אחיאחר הגלה את נינהו. לכאורה אחיאחר הוא שבוי תחת אחשורוש, ואחשורוש עצמו
זוכר מחמת חסרון הדקדוק בדברי הימים, שלפי האמת ההיסטורית היה צריך לכתוב: Kyaxares. —

שמע כי אבדה נינהו אשר לכדו אותה נבוכדנאצר ואחשורוש
וישמח לפני מותו על-נינהו:

נהוגה למדי אשר הגלה אחיאחר מלך מדי ויברך את-האלהים
על-כל-אשר עשה לפני נינהו ואשור וישמח לפני מותו על-נינהו
ויברך את-יו אלהים לעולמי עולמים:

התפללה יהודית אל ה' והסירה בגדי אלמנותה ושמה את כל עדיה עליה ולקחה לחם, וכן וצמוקים ונתנה לתוך אמתחתה ושמה על שכם מיניקתה ושתייהן יצאו את העיר וירדו את ההר אל מחנה האויב. פגעו בהן השומרים ושאלו אותן מי הן ומאין באו. אמרה יהודית כי מן העיר היא בורחת כי קרוב עתה להנחן ביד האויב, ובקשה מהם להוליכה אל הולופרניס שרם. עשו כן. אמרה אל הולופרניס כי בעוד חמשה ימים עתיד אלהים להסיר צלו מן היהודים ואם יתן לה לצאת מן העיר מעת לעת להתפלל היא תגיד לו בבא השעה הנכונה, כי נביאה היא, ואז תנהג אותו בדרך עד ירושלים. מצאה יהודית חן בעיניו ואמר לעשות כאשר דברה. נחן לה אהל וישנה שם עד חצי הלילה, ואז יצאה מן המחנה עם מיניקתה עד הגיען למעין אחר ושם רחצה ושב אל המחנה. כן עשתה שלשה לילות. וביום הרביעי עשה הולופרניס משתה לכל עבדיו ואמר אל בגוי סריסו להביא את האשה העברית לשנות עמה, כי כבר התאוה את יפיה בלבו. באה יהודית והביאה את אמתחתה ושחתה עמה מן היין אשר הביאה היא. בנשף צוה בגוי להוציא כל איש מאהל הולופרניס, ונשאר עם יהודית לבדו, והוא היה כבד מן היין ונפל שכור על המשכב. קמה יהודית ולקחה את החרב שהיתה תלויה לו על עמוד המטה וכרתה בה את ראשו ושמה אותו באמתחתה. יצאה מן האהל וקראה אל מיניקתה ושתייהן יצאו מן המחנה כפעם בפעם ועלו את ההר. באו אל שער העיר. יהודית קראה לשוערים לפתוח לה. פתחו, והיא באה וקראה לראשי העיר והראתה אותם את ראש הולופרניס. תמחו ושמוחו מאד, ובבקר תלו את ראש הולופרניס על החומה ויצאו אנשי חיל מן העיר והתחילו לרדת את ההר. ראו אותם שומרי מחנה אשור והגידו לפקידים ולבגוי, ובגוי הלך אל אהל הולופרניס להגיד לו ומצא אותו מוטל ארצה וראשו מוסר מעליו. הגיד במחנה ונפל עליהם פחד ונסו על נפשם דרך דמשק. יצאו היהודים את העיר ורדפו אחריהם והכתום בכל הדרכים ובזו את מחניהם. הודו לאלהי ישראל על הישועה אשר עשה להם, וגם יהויקים הכהן הגדול והזקנים באו מירושלים לראות את יהודית ולברכה בשם ה'. יצאה יהודית עם כל הנשים ושרה שיר חדש לה' ואחר כך עלו כל העם אל ירושלים והעלו עולות וזבחי שלמים ולא היה עוד המפחיד את בית ישראל כל ימי יהודית אשר חיתה, כמסופר, מאה וחמש שנים.

ב. טיב הספר וערכו ההיסטורי.

זהו בקצור תכן ספר יהודית, ומזה נראה ברור שיש לספר הזה שני פנים ספרותיים. האחד היסטורי והאחר רומנטי. וכבר נפלגו הדעות על השאלה, לאיזה מין ספרות הוא שייך בעצם: להיסטוריה או רומנטיקה. ועל הצד הראשון יש להטעים כי עיקר המסופר בו הוא מאורע מחיי האומה הישראלית שהוא ענין היסטורי בטבע, וידיעות היסטוריות חשובות כרוכות בו. ולאידך גיסא יש לטעון כי עיקר הספר הוא תיאור רגשות אנשים פרטיים והלך לבם ומעשיהם, והחלק ההיסטורי הוא טפל לזה, וגם ניכר מתוכו שהוא מזויף. הדעה הראשונה היא דעת כל הקדמונים. והסופר הנוצרי סולפיצינוס סיוירוס (במאה הרביעית לסה"נ) כלל את מעשה יהודית בתוך ההיסטוריה הקדושה אצל מעשה אסתר, ואחריו נטו רוב המפרשים הקתוליים עד היום הזה. והראשון אשר חלק עליו היה מרטין לותר, שחווה דעתו כי ספר יהודית הוא בעצם רומנטי וכונתו לעורר לב הקוראים לאהבת ה' ולעבודתו על ידי סיפור נעים, שאולי יסודו באמת, אבל אינו היסטורי בעצם. על פי הדעה הזאת תיאר אותו שירר בשם parenetic (מוסרי). וכן הסכימו רוב המפרשים המודרניים.

אבל כשנענין הטיב בספר עצמו נמצא שהמשפט הזה שטחי הוא יותר מדי, ואינו מספיק להבנת הספר בכללו. ובאמת יש לברר בו שלש כוונות מיוחדות שראוי לשים לב לכל אחת מהן, ואלה הן:

ספר יהודית

מבוא

א. תכן הספר.

הספר הזה בכללו מספר מאורע אחד מחיי עם ישראל בימי קדם שהאשה יהודית לקחה בו חלק בראש, ועל כן נקרא הספר יהודית על שמה. בימים ההם (כפי המסופר) היה נבוכדנאצר אחד מלך על אשור בנינוה, והוא עשה מלחמה עם ארפכשד מלך מדי שמלך באחמטא. נבוכדנאצר זה קרא לו לעזרה את כל העמים מארצות המערב, מקיליקא ועד מצרים, ובתוכם גם בני ישראל היושבים בארץ יהודה. ולא אבו לשמוע לו והוא קצף עליהם מאד וישבע להנקם מהם. הוא נלחם במלך מדי ונצחתו ולכד את אחמטא והמיתהו ושב לנינוה בשלום. אחרי-כן נזכר את אשר עשו לו עמי המערב ואשר נשבע עליהם, ושלח עליהם את שר צבאו הולופרניס עם חיל כבד מאד. הולופרניס נסע עד גבול קיליקא ונלחם עליה וכבשה. ואחר כך פנה לדרום וכבש את סוריא ודמשק ובני עמון ומואב וכל יושבי המדבר, ושם פניו אל הים הגדול. וכל הערים אשר על שפת הים מצר ועד אשקלון יראו ממנו מאד ושלחו לו דברי שלום לאמר: הגנו לך לעבדים עשה לנו הטוב בעיניך. ובא עד הערים ההן וכלן פתחו לו שעריהן, ופנה ובא אל עמק יזרעאל אשר מצפון לארץ יהודה. והיהודים היושבים בארץ יהודה נבהלו מאד מפניו ויראו פן יבא ויבטל את עבודת בית המקדש אשר בירושלים ואמרו לעמוד על נפשם וחפשו את ראשי הערים ובצרו את הכפרים אשר שם ונתנו מכשולים בדרך האויב. ויהויקים הכהן הגדול כתב אל שתי הערים בית-אלוה ובית-חומותים, שבהן המבוא אל ההר, שלא יתנו לאויב לעבור, והיהודים עשו כן. כאשר ראה הולופרניס כי היהודים לא קדמו אותו בדברי שלום כשאר עמי ארץ כנען והתעתדו למלחמה תמה מאד ושאל על אדותם ואחיו שר בני עמון הגיד לו שהם ילדי כשדים והם עובדי אל אחד וחוסים בו ואינם כוטחים על חילם. כשמעו את הדברים האלה חרה אפו וצוה לחילו לשים על העיר בית-אלוה. פקידיו יעצו אותו לתפוש את המעינות שבתחתית ההר אשר משם שאבו אנשי בית-אלוה מים. עשה כן, והעיר באה במצור שלשים וארבעה ימים. ומקץ הימים ההם חסרו המים מן העיר והעם התעטף בצמא ונקהלו על ראשי העיר ואמרו להם למסור את העיר אל האויבים כי טוב להם להיות לעבדים ממות בצמא. אמרו להם ראשי העיר להמתין עוד חמשה ימים, ואם לא יהיה להם הצלה בזמן ההוא ימסרו את העיר.

ואשה אחת היתה בעיר בית-אלוה, יהודית שמה, משבט שמעון והיא אלמנה. אחר מות אישה נהגה קדושה בעצמה והתהלכה את אלהים והיתה חשובה מאד בעיני כל יושבי העיר. כאשר שמעה את דברי ראשי העם קראה להם לבא אליה ודברה אליהם דברי כבושים והוכיחם על נסותם את ה' ועל חסר אמונתם. אמרו אליה להתפלל אל ה' להוריד להם גשם כדי למלאות את הבורות, והיא אמרה להם: לא כן, אלא דבר אחד אעשה אשר לא תשאלו ממני מה הוא, רק פתחו לי השער ותנו לי לצאת מן העיר. אמרו: כן נעשה.

הגלה יהודים מארץ ישראל והושבים על הים הכספי. מזה יש לשער כי היהודים גם הם מרדו באתחשתא עם הסורים והמצרים. וצריך עוד להעיר כי, לפי דיאודורוס, בראשונה לא ירד המלך ארתחששתא בעצמו לארץ מצרים אלא שלח משרי צבאו והם לא הצליחו. ואפשר שהשר הנקרא הולופרניס בספר יהודית היה אחד מהם, וטעה המחבר בשמו והחליפו באַרְפָּרְנִיס מלך קפוטקיה. והטעם שלא ירד ארתחששתא בעצמו למלחמה בראשונה הוא, לפי דיאודורוס, מפני התרשלותו ועצלותו, ואפשר כי באמת היה מה שכתוב בספר יהודית, שהיה עסוק במלחמה אחרת נגד המורדים בו בחלק המזרחי של ממשלתו. ואם כן, אפשר שכל מה שמסופר בשלשת הפרקים הראשונים של ספר יהודית הוא היסטורי בעצם רק שהמספרים מוגזמים מאד.

ועתה עלינו לחקור מה היה מצב היהודים ההם שבא עליהם השר הזה הנקרא הולופרניס עם חילו. ואם יש להתאים את הפרטים הנמצאים בספר יהודית עם ידיעות ממקורות אחרים. בעל הספר מכנה בשם יהודה (Ioudaia) כל השטח מירושלים ועד גבול שומרון, שהוא כולל גם הר יהודה גם הר אפרים. לפי דבריו היה כל השטח הזה אדמת היהודים ששבו מן הגולה אבל לא שאר ארץ ישראל. ליהודים אשר ביהודה היה בית מקדש אחד בירושלים והם היו אדוקים מאד בעבודתו וכלם היו סרים אל משמעת הכהן הגדול ועדת הזקנים אשר בירושלים. אף העיר בית-אלוה או בתוליה בצפון הר אפרים קרוב לעמק דותן היתה עיר יהודים שרובם או קצתם היו משבט שמעון, ואף הם היו אדוקים בעבודת בית המקדש בירושלים, אף על פי שכפי הנראה לא היה הקשר כל כך חזק בינם ובין ראשי העם בירושלים.

בתיאור הזה יש שני דברים מתמיהים מאד לכל יודעי תולדות עם ישראל. האחד הוא שבני ישראל היושבים בחלק הצפון של הר אפרים יהיו קשורים עם ירושלים, וזה היה, כפי המסופר, בימי בית שני. והלא ידענו שבחבל הזה ישבו בני ישראל שמנע אותם נחמיה מהשתתף בבנין ירושלים והם עשו עצמם לכת מיוחדת בשם שומרונים או כותים ושנאה עצומה היתה בינם ובין יהודי ירושלים וגם עשו להם מקדש מיוחד על הר גרזים הסמוך לשכם. והדבר השני הוא שמנשה בעל יהודית שהוא משבט שמעון היה לו קבר אבות בעמק דותן. והלא ידענו כי לפני הגולה היו בני שמעון מיושבים בחלק נחלת יהודה בקצה הדרומי של ארץ ישראל סמוך לארץ אדום (יהושע י"ט א'–ט'). ואין ספק כי מפני הקושינות האלה, אף אם לא הביעו אתם בפירוש, נטו הרבה מן החכמים לחשוב שבעצם הסיפור שבספר יהודית הוא בדוי ואין לשאוב ממנו ידיעות היסטוריות.

ובכל זה גם את הקושינות האלה יש לישב על פי השערות לא כל כך רחוקות וזה בשום לב תחלה אל מה שכתוב בספר יהודית, כי בני ישראל העולים מן הגולה ישבו בהר כי היה הרב (ה' י"ט). ואם הדבר הזה הוא אמת – ואין לנו טעם לפקפק בו – אפשר להתאים את כל האמור בספר יהודית על מצב היהודים אל ידיעותינו ממקורות אחרים. כי הלא יש מקום להניח שאחרי ימי נחמיה היתה עליה של אנשי שבט שמעון מן הגולה אל ארץ ישראל ושהם החזיקו בעיר שכם, ואפשר גם כן ששינו את שמה לבית-אלוה או לבתוליה מפני כבודו של אבי שבטם. גם יש לשער כי עד ימי ארתחששתא אוכוס היו קשורים עם ירושלים, והמחלוקת העצומה בין השומרונים והיהודים לא נתפרצה עד תחלת ימי אלכסנדר מקדון, כמו שעולה לנו מסיפור יוספוס (קדמוניות א' ח'), ואז נלוו בני שמעון אל השומרונים, ונעשה בית המקדש שלהם על הר גרזים. ואם כן הוא הדבר נעשה ספר יהודית למקור חשוב על תולדות עם ישראל בימי ממשלת הפרסים.

אמנם כדי שיהא ניחא לנו בשטח הזאת צריך להתיר ספקות אחדים:

האחד הוא, למה ישתמש הכותב כל כך ברמז וכינויים? על זה יש להשיב כי עשה

האחת היא לעורר לב הקוראים להודות ולהלל לה' חסדיו ואמתו עם בית ישראל, לחזק לבם באמונתו ולחבב עליהם את בית מקדשו. והכוונה הזאת היא העיקרית בפרקים ד'–ח'.

השנית היא לפרסם כבוד האשה יהודית בעולם ולהזכיר שמה לדורות. הכוונה הזאת עיקר בחצי השני של הספר.

השלישית היא לגלות את רעת המלך המכונה נבוכדנצר מלך נינוה ואשר בקש לעשות ליהודים, והכוונה הזאת עיקר בשלשת הפרקים הראשונים.

והואיל ושלש כוונות אלה נכללו בספר יהודית, הדעת נוהגת כי המחבר כתבו בעצם וראשונה לשם היסטוריה, כי אם לא יאמינו הקוראים שהוא אמת לא יתפעלו ממנו על האופן שהוא רוצה. וזה בעצמו עולה לנו כשנהקור את הספר מצד אחר ונדרוש לאיזו תכלית נכתב מעיקרא. ידענו כי בימי קדם היו הרבה מן היהודים עושים יום טוב של יהודית אם ביום מיוחד אם בתוך ימי החנוכה, וכן כתב הירונימוס (במאה השלישית לסה"נ), בסוף התרגום הלטיני של ספר יהודית שעשה וזה לשונו: "יום נצחון ההוא נמנה בתוך הימים הטובים ליהודים מן היום ההוא ועד עתה". וכן היה המנהג בהרבה קהלות בימי הבינים. ובהיות הדבר כן, הדעת נותנת כי ספר יהודית כתבו המחבר לצורך יום טוב של יהודית, זאת אומרת שאם היו היהודים כבר עושים יום טוב של יהודית שהיו קוראים בו בספר הזה כדי לכוון את לבם לעשות את היום כראוי, דווקא כמו שקוראים מגלת אסתר בפורים ומגלת אנטיוכוס בחנוכה, ואם לא היו כבר עושים יום טוב זה – לעוררם לעשותו. ואם זה היה תכליתו, צריך לומר שכתבו המחבר לשם היסטוריה ולא לשם רומן בעלמא.

הנמשך מכל זה הוא שספר יהודית בעצם הוא היסטורי ואף אם לא נמנה אותו בין ההיסטוריות המדויקות. ואולי נאמר עליו מה שאמר המשורר גותי על האבטוביוגרפיה שלו שהיא לא היתה כלה אמת אלא אמת ודמיון (Dichtung und Wahrheit). על כל פנים אין כדאי להטיל ספק בעיקר המסופר בו, כלומר שבזמן מן הזמנים היתה תשועה ופרקן ליהודים באופן זה על ידי האשה יהודית. ועלינו אם כן לדרוש את טיב הישועה הזאת ומקומה בתולדות היהודים על פי כל הדעות העולות לנו בין מתוך ספר יהודית בין ממקורות אחרים. וכדי לבוא אל המטרה צריך ראשית כל להעיר כי השם אשור בספר יהודית הוא בכל מקום כינוי לפרס. וזה עולה לנו מכמה ראיות. האחת היא שהולופרניס שר צבא אשור קורא לערי כנען להמציא לו עפר ומים לסימן הכנעה, וזה היה מנהגם של מלכי פרס ולא של מלכות אחרת. ועוד במקום אחד (ה' ב') שרי המלכות נקראים פחות (satrapai) וזה היה כינוי פרסי. עוד בכמה מקומות בספר נזכר אלהי השמים, וזה הכינוי היה שגור בפי אנשים בימי הפרסים, כמו שמצינו בספר נחמיה. גם השם הולופרניס ושם כגוי סריטו הם פרסיים. ולעומת זה בכל האמור על אשור בספר הזה אין דבר שאינו מתאים לפרס, ובפרט שהיו היהודים קוראים לפרס אשור כמו שמצינו בתנ"ך.

וכמו שהשם אשור בספר הזה מתאים למלכות פרס, כן השם נבוכדנצר מתאים למלך הפרסי אוכוס שלקח לעצמו שם ארתחששתא השלישי ונקרא בפי הסופרים היוונים: Ἀρταξέρξης ὁ ὅχος, הוא אשר מלא את מקום אביו ארתחששתא השני בשנת 359 לפני סה"נ ומלך עד שנת 338. וכדי לברר את זה נציג פה בקיצור הידיעות השמורות לנו על המלך הזה בספרים יווניים ולטיניים.

הסופר היווני דיאודורוס סיקולוס מגיד (ספר ט"ז) כי מדינת פוניקיה ומדינת מצרים מרדו במלך ארתחששתא הזה, והוא עלה עליהם בחיל גדול והכניע אותם תחת ידו. עוד הוא מספר כי אַרְפָּרְנִיס מלך קפוטקיה הלך לעזור למלך אוכוס במלחמתו על מצרים והיה שם לבן חיל והמלך שלחנו לארצו בכבוד גדול. עוד מצינו לאבסיביוס המספר כי המלך אוכוס

זה מפני היראה, כי כתב עוד בימי הפרסים והיה ירא שאם ישתמש בשם פרסים בגלוי יודע הדבר להם ויענישוהו על ששמח למפלחתם.

הספק השני הוא, למה לא נקבע יום של יהודית להלכה כמו ימי הפורים וימי החנוכה. ויש לאמר שזה היה מפני שלא היתה הישועה שלמה, כי אחרי כן בא ארתחששתא והגלה היהודים מירושלים, ואפשר שהיו גם פקפוקים אחרים.

הספק השלישי הוא, למה לא הזכיר יוספוס בספרו על קדמוניות היהודים דבר ממעשה יהודית. ועל זה יש להשיב כי בהרבה מקומות מצינו שיוספוס איננו בר סמכא בדברי קדמונים. וגם לא רצה להאריך בקורות מזמן הפרסים, ולכן אשתמטית האי ולא הזכירו.

ג. האשה היהודית.

בתוך הקהל הזה של בני שמעון בהר אפרים קמה אשה אחת יוצאת מן הכלל, נשגבה בדעותיה ומשונה בדרכי חייה. כל מגמת הכותב היא לתאר את יהודית כאשה שיש בה קצת מרוח הנבואה ולפי הרוח ההוא היא מסדרת כל מעשיה. היא נוחלת את בעלה ואינה זקוקה לאפיטרופוס כשאר האלמנות, וגם אינה מחיבת אף על פי שאין לה בן, היא מבקשת קרבת אלהים בצום ובעינוי נפש. אמנם, כנראה, אינה עולה לרגל לבית המקדש בירושלים. היא טובלת ומתפללת בעתים משונות, ומפרשת הלכות תרומות ומעשרות באופן זר. היא חוקרת באלהיות ודורשת בתולדות עמה, אוהבת היסטוריה ובוטחת באלהי ישראל. נלהבת היא בלאומיותה ונכונה להשליך נפשה מנגד בעד עמה וארצה. גם בעלת לשון היא ומלמדת תפלה וזיכרון. היא קוראה לראשי העיר והם באים ומקבלים את תוכחתה בשתיקה. תאר אשה כזאת כמעט לא נמצא בכל הספרות, והוא אשר עשה את ספר יהודית כל כך חביב על קהל הקוראים. ואם קשה להאמין כי נמצאו כל התארים האלה באשה אחת, מכל מקום קשה ג"כ להאמין כי התאר הזה הוא פרי דמיונו של הכותב. והקרוב הוא כי הסופר תיאר בכלל מה שעיניו היו רואות, רק שיפר והדר את הציור עד קצה גדר האמת. ואם נניח כי באמת היתה אשה כיהודית, הרי הדעת נותנת כי חיתה בזמן ממשלת הפרסים קרוב לסופו, בזמן שכבר פסקה הנבואה מישראל, אבל עוד נשארה זיקת האש מן הזמן הקודם.

ד. זמנו של ספר יהודית.

אם באמת נכתב ספר יהודית לצורך יום טוב של יהודית, הדעת נותנת כי נכתב קרוב לזמן המעשה עצמו, זאת אומרת עוד בימי ממשלת פרס, ולפני שלטון היוונים. ובאמת אין בספר כל דבר המתנגד לזה. ויש לומר שבזמן החשמונאים כשרצו לכלול את יום טוב של יהודית עם ימי החנוכה הגיהו את הספר קצת ועשו בו הוספות ויש לשער גם כן שהיה הכותב הראשון אחד מקרוביה של יהודית, ועל כן השתדל לרומם ערכה ולהגדיל מעשיה ככל האפשר, בעבור זה לא דק בכל מקום לברר את האמת לאמתו. גם ניכר מתוך הספר ששנאה גדולה היתה למחבר נגד המלך הנקרא נבוכדנצר, ואם היה המלך הזה באמת ארתחששתא אוכוס גם זה ראיה שהכותב היה בימיו.

ד"ר אברהם ביכלר במאמרו על ספר יהודית (בספר היובל לד"ר בלוי, תרפ"ו) חוזה דעתו כי אחת מכוונות הספר היתה להגדיל קדושת ירושלים בעיני השומרונים בהראותו כי יהודית האשה הגדולה מעיר בית-אלוה אשר בגבול שמרון אף היא היתה דבקה בכל עו בירושלים ובית מקדשה. הדעת הזאת נכונה היא ועיקר. אבל מה שרצה למשוך מזה, שמעיקרא לא היה כל זכר לירושלים בספר יהודית ורק היהודים בארץ מצרים הכניסוה אחרי כן, כדי לאפוקי מן השומרונים האומרים שהר גריזים הוא מקום הקדושה, אין ראוי לקבל ממנו: מכותלי הספר ניכר שהוא חטיבה אחת וכלו ניתן מרועה אחד, חוץ מהוספות

קטנות שאינן עושות שינוי בטיב הספר בכללו. ויותר קרוב לשער כי הספר נכתב בזמן שהיה קרוב להתפרץ הריב בין השומרונים ויושבי ירושלים, והסופר בקש בספר זה לעשות שלום ביניהם, ואולי בשביל זה שינה בכמה דברים ולא תאר אותם כהויתם.

ה. הלשון של ספר יהודית.

ספר יהודית נמסר לנו בלשון יוונית. הסגנון שלו הוא לגמרי עברי, ואין ספק שהוא מתורגם ממקור עברי. ויש לומר עוד שהוא מתורגם כמעט מלה במלה, כי בהרבה מקומות הוא סר לגמרי מנימוס הלשון היוונית ומחזיק בנימוס הלשון העברית, כגון $\sigma\phi\delta\delta\alpha\sigma\phi\delta\delta\alpha$ (=מאד מאד) $\epsilon\pi\epsilon\sigma\sigma\epsilon\nu \epsilon\pi\iota \tau\eta\varsigma \alpha\lambda\lambda\eta\gamma\iota\alpha\varsigma$ (=נפל למשכבו). לכן יש לשער שאם נצליח לתרגמו מלה במלה לעברית יהיה בידנו הנוסח המקורי או קרוב לו. וכך היתה באמת כוונת בעל התרגום הזה להוציא נוסח עברי שהיה יכול להיות מקור לנוסח שלפנינו, אבל בהרבה מקומות לא היה זה אפשר אם לא על ידי ביטויים זרים קצת או יותר.

ו. ספר יהודית בספרות העברית.

בכל הספרות העברית אין זכר לספר יהודית בנוסח שהוא עכשיו בידנו. אין ספק שהתרגום היווני נעשה בידי יהודי, ואפשר שתרגום זה היה נקרא אצל יהודי אלכסנדריה, שמהם עבר עם שאר הספרים אל ימינו אלה. ואף על פי שספר יהודית אבד מבין בני עמנו, מעשה יהודית לא נשכח מהם לגמרי, ויש בידנו שני מדרשים מאוחרים (שנדפסו בבית המדרש של ילינק) המספרים את מעשה יהודית בקיצור ובשינויים רבים, ואין להם ערך היסטורי כלל.

ז. קצת ביבליוגרפיה.

חוץ ממאמרים שבאנציקלופידיות שונות יהודיות וכלליות, יש להעיר על ספרים אלו: Vo kmar, Das Buch Judith, 1861.

כוונת המחבר בספר זה להראות שספר יהודית הוא בעצם סיפור על דרך משל למלחמת טראיאנוס עם היהודים בשנת 117 לסה"נ. ואף שבעיקר דבריו הם דברי נביאות שאין בהם ממש, מכל מקום נמצאים בו פירושים נאים וידיעות חשובות גיאוגרפיות והיסטוריות.

Ball, Judith (Speakers Commentary on the Bible), 1888.

Lohr (Kautzsch, Apokr. und Pseudep. I, 147—164), 1900.

Cowley, Judith (Charles, Apocr. and Pseudep., I, 242—267), 1913.

א' ביכלר, מצב האשה היהודית... (בספר היובל לד"ר בלוי, תרפ"ו).

הנוסח שהשתמשתי בו הוא הוצאת Fritzsche.

ז ח ס י יא יב יג יד טו טז
 חלוד: וישלח נבוכדנצר מלך אשור אל-כל-יושבי פרס ואל-כל-
 יושבי מערב יושבי קיליקיה ודמשק לבנון ומול-הלכנון ואל-כל-
 היושבים לפני שפת הים: ולאשר בגווי כרמל וגלעד וגליל העליון
 ועמק יזרעאל הגדול: וכל-אשר בשמרון ובגלותיה ובגשר הנרדן
 עד-ירושלם ובית-ענות ותלחול וקדש ונהר מצרים ותחפזתם
 ורעמסם וכל-ארץ גשן: עד-באף להלצה מצען ומא וכל-יושבי
 מצרים עד-באף גבול פוש: ויבאו כל-יושבי הארץ את-דבר
 נבוכדנצר מלך אשור ולא באו לעזרתו במלחמה כי לא יראו
 ממנו ויהי בעיניהם באחז-האנשים וישיבו מלציו ריקם בבשת פנים
 מפניהם: ויחר אף נבוכדנצר על-כל-הארץ הזאת מאד וישבע
 בקסאו ובמלכותו להפטר מכל חבל קיליקיה ודמשק וארם להשמיד
 בתרב אותם ואת-כל-יושבי מואב ובני עמון וכל-ארץ יהודה וכל-
 אשר במצרים עד-באף גבול שני היםים: ויצא עם-קל-חילו
 לקראת המלך ארפכשד בשנת שבע-עשרה ויחוק ממנו במלחמה
 ויפל את-קל-חיל ארפכשד וכל-פרשיו ורכבו: וילכד את-עזריו ויבא
 עד-אחמתא וילכד את-המגדלים ויתרב רחבותיה וישם את-עזניה
 לתרפה: וילכד את-ארפכשד בקרי רגא ויך אתו בתציו וישמד
 אותו עד-היום הזה: וישבו הוא וכל-המונו מקץ מאה ועשרים יום:

ז ח ס י יא יב יג יד טו טז
 חלוד. נראה שיש כאן טעות סופרים והנוסח הנכון בספק. — למלחמה על בני
 חלוד. נראה שגם פה יש טעות סופרים. ואפשר שבני חלוד הוא שם גנאי שהיו הגוים
 האלה קוראים לפרסים מפני שהיו חופרים עפר למבצרים כמו חולדות. — אל כל יושבי
 פרס. גם כאן יש לשאול למה הביא כל הפרטים האלה. ויש לומר שרצה להראות כי
 היהודים במרדם על ארתחששתא רק עשו ככל סביבותיהם. — ונגד הלכנון *Ἀντιόχον*.
 ולאשר בגווי כרמל. אפשר שגווי כרמל וגלעד הוא מה שנקרא בישיעה (ח' כ"ג)
 גליל הגוים, ואחרי כן נקרא גליל התחתון. — בית ענות. *Βετάνη* עיר יהודה (יהושע
 ט"ו נ"ט). — חלחול *Xelous*. נזכר גם כן ביהושע ט"ו נח. — כאיש אחד. נראה שענינו
 כאיש אחד מן ההמון. ויש נוסח אחר *ὡς ἀνὴρ ἕως* (=כאיש שזה), וקצת המפרשים חשבו
 שכתב כאיש שוא, וטעה המתרגם בין שוא לשוא, ואינו נכון. — שני הימים. נראה שהם
 הים הגדול וים סוף. ויש לפרש גם כן על שתי זרועות הנהר גילוס. — עדיה. *τὸν κόσμον*
αὐτῆς. אפשר שזה היה בית מלכות או בית ע"ז בקרבה אשר שמו נבוכדנצר לבית מוצאות
 או כדומה. וחשבו קצת המפרשים שהיה כתוב בעברית שם את-המלך ללפי. אמנם
 היה יותר קרוב לתרגם המלה יופי *ἀλλος* ולא *κόσμον*. — יש נוסח אחר שהפסוק הזה כך
 שיעורו: וישב אל-גינותיו הוא וכל המונו מספר אנשי חיל רב מאד ויהי שם שקט ושלום הוא
 וחילו עשרים ומאת יום. —

ספר יהודית

א ב ג ד ה ו
 בשנת שנים-עשרה לנבוכדנצר אשר מלך על-אשור בגינתו
 העיר הגדולה בימי ארפכשד אשר מלך על-מדי באחמתא: הוא
 אשר בנה על-אחמתא סביב חומת אבני מהצב שלש אמות רחב
 ושש אמות ארך ויעש את-קומת החומה שבעים אמה ורחבה
 חמשים אמה: ויצב מגדליה על-יד שעריה אמות מאה ויפסד את-
 רחבם אל-אמות ששים: ויעש שעריה תלולים עד-גבה שבעים
 אמה ורחבם ארבעים אמה להוציא בהם חיל מפקדיו ולשרוף בהם
 אנשי מלחמתו: ויהי בימים ההם ויעש המלך נבוכדנצר מלחמה
 עם-המלך ארפכשד במישור הגדול הוא בתבל רגא: ויאספו אליו
 כל-יושבי ההר וכל-היושבים על-שפת נהר פרת ותדקק ופישון
 ובמישור אריוך מלך עילם ויבאו גוים רבים למלחמה על-בני

א ב ג ד ה ו
 בשנת שנים-עשרה... ולא נאמר מה היה בשנה הזאת. ויש לומר שדבר המחבר
 ברמו וחסורי מחסורא והכי קאמר: בשנת שנים עשרה למלך הזה קרה מה שקרה. ומה זה,
 שמרדו עליו מדינות מלכותו וגם היהודים בתוכם. — נבוכדנצר. הוא ארתחששתא אוכוס
 מלך פרס (ע' מבוא עמ' שמ"ו). — בימי. המשך הפסוק כך הוא: בשנת י"ב לנבוכדנצר
 אשר מלך בימי ארפכשד. והראה הכותב בזה כי לפי דעתו היה ארפכשד המלך העליון
 ונבוכדנצר תפל לו. — ארפכשד. ע' מבוא שם. — אחמתא. *ἐν Ἐκβατάνοις* —
 הוא אשר בנה. לפי הירדוטוס, נבנתה אחמתא פעם אחת על ידי דייקים (Deioces)
 מלך מדי, וממקור אחר למדנו שנחרבה על ידי כורש מלך פרס. ואפשר שבנה אותה
 ארפכשד זה מחדש. — על-אחמתא סביב. יש לשאול למה מביא הוא כל הפרטים האלה
 על אחמתא שאינם שייכים כלל לקורות היהודים. ויש לומר שגם פה יש רמז, ור"ל שכאשר ראו
 היהודים אשר במלכות פרס את תוקף ארפכשד וגבורתו נלוו אליו ומרדו במלך ארתחששתא. —
 שלש אמות רחב. לכאורה כל המספרים האלה מוגזמים מאד. — וייסד את-רחבם.
 כל' עשה יסוד חזק למגדלים מפה ומפה על רחב ס' אמות. — תלולים *δυσχευόμενος* —
 נטוים. — להוציא... לכאורה באו המלות האלו להראות על רב מספר אנשי אשר בעבורו
 היה צריך לשערים רחבים כל כך. — בחבל רגא. *ἐν τοῖς ὄρεσι Πάγαν* = בגבולות רגא. רגא
 או רגי או רעו היתה עיר גדולה ומהוללה קרוב לים הכספי, כעשרה ימים מאחמתא. — אליו.
 כלומר אל ארפכשד. — ופישון. *καὶ τὸν Ὑδάσπην* והוא נהר בארץ הודו, ואפשר שיש
 פה טעות או מצד המתרגם או מצד הכותב עצמו, ורצה לומר כאספס (Choaspes) שהוא
 כפר בארץ מדי. — ובמישור אריוך מלך עילם. *καὶ ἐν τῷ πεδίῳ Ἀρίωχ βασιλεὺς*

ב ובשנת שמנה-עשרה בחדש הראשון בשנים ועשרים לחדש
הנה דבר בבית נבוכדנאצר מלך אשור להנכם מכל הארץ באשר
אמר: ויקרא לכל עבדיו ולכל שריו וישת אתם את-סוד עצתו
ג ויכל את-כל-רשעת הארץ מפיהו: וישיבו פה אחד לאבד כל-נפש
ד אשר לא שמעו אל-דבר פיו: ויהי כאשר נגמרה העצה ויקרא
נבוכדנאצר מלך אשור אל-הולופרנים שר-צבאו אשר הנה משנה
ה למלך ויאמר אליו: פה אמר המלך הנדול אדון כל-הארץ ראה
אתה מצא מלפני ותקח אתה אנשים גבורי כח עד-מאה ועשרים
ו אלה וחיל סוסים עם-פרשים שנים-עשר אלה: ויצאת לקראת
ז כל-הארץ למערב אשר לא שמעו לדבר פיו: וצוית אותם להכין
עפר ומים כי הנני יוצא בחמתי עליהם ובסויתי את-כל-פני הארץ
ח ברגלי אנשי חילי ונתתי אותם לבז להם: ומלאו חלליהם את-
ט נחליהם ואת-אפיקיהם ונהר שופט ומלא מפניהם: ואת-שכנם
י אנהג אל-קצות כל-הארץ: ואתה מצא ותאמרו כל-גבולם וימסרו
יא בידך ותשמר אותם לי עד-יום שפטי אותם: ואשר לא ישמעו
לא תחוס עינך עליהם ממת אותם להרג ולשלל בכל-ארצה:
יב-יג כי מי אני ובמלכותי נשבעתי אני דברתי ואעשה בנדי: ואתה
אל-תפל דבר אחד מדברי אדוניך ועשה תעשה כאשר צויתיה
יד ולא תאחר לעשותו: ויצא הולופרנים מאת פני אדוני ויקרא
טו לכל-השרים והפקידים וראשי חיל אשור: ויפקד אנשים לצבא
כאשר צוה לו אדוניו מספר שמים-עשרה רבוא ופרשים מורי
טז-יז קשת שנים-עשר אלה: ויערך אותם במשפט צבא מלחמה: ויקח
יח גמלים ופרדים למשאם לרב מאד וצאן ופקד ועזים אין מספר
יח למאכלם: וצידה לשבע לכל איש ואיש ונהב וקסח הרבה מאת
יט המלך: ויצא הוא וכל חילו לפנות דרך לפני המלך נבוכדנאצר
ולכשות את-כל-פני הארץ למערב ברגלם ובפרשם ואנשי חילם:

ב היה דבר. כל' התחילו לספל בדבר. — סוד עצתו. כנראה הניח להם לגזור איך יעשה.
א-ב ויגמר... καὶ συνετέλεσε πᾶσαν τὴν κακίαν τῆς γῆς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ המלות האלה אינו מבואר. — הולופרנים. כך נכתב השם הזה במדרשים, אולם ביוונית
ד הוא Ὀλοφέρνης = אלפרנים (על טיב האיש הזה ע' מבוא עמ' שמ"ו-שמ"ז). — להכין עפר
ו מים. כמשפט המקבילים עול מלכות מדי ופרס. — כי הנני יוצא. כלומר, אם לא יעשו
יט-י כן. — ארצך. אולי יש כאן טעות סופרים, וצריך להיות ארצם. — שמים עשרה רבוא.

כ ויצא אתם המון רב בילק אין מספר וכחול שעל שפת הים כי
כא לא הנה מספר להם: וישעו מניגוה דרך שלשת ימים אל-פני
המישור ביקטילת ויחטו מביקטילת אצל הנהר אשר משמאל
כב לקיליקיה העליון: ויקח את-כל חילו הרגלי ותפרשים ותרקב וישע
כג משם אל-הנהר: ויקרות את-פיוט ואת-לוד ויבז את-כל-בני רסים
כד ובני ישמעאל אשר לפני המדבר מנגב לחליון: ויעבר נהר פרת
כה ויעבר בתוך ארץ ארם נהרים ונהרם את-כל הערים הגבהות
אשר על-הנחל עברון עד מבוא הים: וילכד את-הכל קיליקיה
ויהי את-כל-העומדים לנגדו ויבא עד גבול נפת מנגב לעמת ערב:
כו ויסב את-כל-בני מדין וישרף אהליהם באש ויבז גדרות צאנם:
כז ויגרד אל-עמק דמשק בימי קציר חטים ויבקר את-כל-שדותם
וימת כל-ליון צאנם ובקרים ויבז את-עריהם וישחת את-אדמתם ויהי
את כל-בתיהם לפי חרב:

א ויפל פחדו וייראתו על-יושבי שפת הים על-אשר בצידון
ב ויושבי סור ועבון וכל-יושבי גבנה וחיזשבים באשדוד
ג ובאשקלון נראו ממנו מאד: וישלחו אליו דברי שלום לאמר:
ד הנה אנחנו בני המלך נבוכדנאצר נופלים לפניך ארצה עשה לנו
כטוב בעיניך: הנה חותמינו וכל-מקומותינו וכל-חלקת-חטים ונצאן
והבקר וכל-גדרות אהלינו הים לפניך לעשות להם כאשר ייטב
ה לך: ראה ערינו ויושביהן עבדים לך בא עשה להם ככל הטוב
ו בעיניך: ויבאו האנשים אל-הולופרנים ויגידו לו בדברים האלה:
ז ויגרד אל-שפת הים הוא וכל-חילו וימת משמר בערים הבצורות
ח ויקח מאתם אנשים נבחרים לעזר-לו: ויבאו לקראתו הם וכל-

כא מספרים אלו נראים גם כן מוגזמים. — דרך שלשת ימים. מגינוה עד גבול קיליקיה הרבה יותר משלשה ימים. — ביקטילת. אפשר שזה שם טורי: בי — קטילת, כלומר מקום ההרג. — ויחן. נראה שהולופרנים חכה שיצאו אליו האויבים למלחמה, וכאשר לא יצאו נסע הוא וחילו אל ההר והכניע את יושביה. — פוט לוד רסים חליון. כל המקומות האלה אינם ידועים לנו. — פרת. נראה שזה היה סמוך למקורו בצפון. — עברון. אינו ידוע. נראה שהיה בארץ קיליקיה. — גבול יפת. אינו ידוע. —

ג. סור. Σοὺρ, ואפשר שהוא טעות סופרים, וצריך להיות דור הקרוב לצור. — ועפון. καὶ Ὀκίνα, אפשר שזה עפון. — וכל מקומותינו. καὶ πᾶς τόπος ἡμῶν, אינו מבואר, ואפשר שהוא טעות סופרים. — גדרות אהלינו. לכאורה היה מספיק לומר גדרותנו

ט סביבותיהם בבתרים ומחולות ותפלים: ויתש את כל-גבולם ונגדע את-אשריהם ויהי בלבם להשמיד את-כל-אלהי הארץ בעבור ועבדו כל-העמים אל-נבוכדנאצר לבדו וכל-לשון וכל-עם וקראו בשמו: ויבא לפני יורעאל קרוב לדומתן אשר לעמתי-משור הנדול אשר ליהודה: ויחננו בין גבי ובין בית-שאן ויהי שם חרש ימים עד האסף אליו כל-צרכי סילו:

ד וישמעו בני-ישראל היושבים ביהודה את כל-אשר עשה הולופרניס שר צבא נבוכדנאצר מלך אשור לגוים ואשר שלל את- מקדשיהם והחרים אותם: וייראו מפניו מאד מאד ויצר להם על- בית יי אלהיהם: כי זה לא כבר עלו מן הגולה ומקורב נאספו כל-בני יהודה וחדו וכלי הקדש והמזבח והבית נקדשו אחר חילולם: וישלחו אל-כל-גבול שמרון ואל-קנה ובית-חורון ובעל- מעון ויריחו ואל-חובה ונעזר ואל-גמל שלם: ויתפשו את כל- ראשי הקרים הקמים ויבצרו את-ערי הפקודות אשר בהם ויכיניו בר למלחמה כי ארצה קצרו את-שרותיהם: ויכתב והיונקים הפהן

ח לבד. - גבולם. τὰ ὅρια αὐτῶν. אולי יש פה טעות סופרים וצריך להיות τὰ ἔσχα, כלומר במותם. - יקראו בשמו. אולי חשבו היהודים שארתחששתא בקש לעשות עצמו אלוה, ובאמת לא היה זה דרך מלכי פרס. ומפני זה חשבו קצת החוקרים כי בנבוכדנצר בספר הזה הוא כינוי לאנטיוכס אפיפנס, אולם יש הרבה דברים בספר נגד השטה הזאת. - למשור. τοῦ πελοῦρος. נראה שהוא שם לרכסי הרים שיש להם צורה של משור. ויש שחשבו שקרא המתרגם בטעות משור במקום משור, ואינו נכון, כי מה זה המישור הגדול אשר ליהודה? - ליהודה. לכאורה זוהי כל ארץ היהודים בזמן ההוא, שהיתה כוללת גם את הר אפרים וע' מבוא עמ' שמ"ו. -

ד כי זה לא כבר. תימה, מה מתן טעם יש כאן ומאי שנא אם באו עתה או מכבר. ויש לפרש הענין באופן זה: בפסוק הזה יש שלשה ענינים נגד שלשה הנזכרים בפסוק הקודם. ועל שאמר שם ויראו מפניו מאד מאד נתן טעם כי זה לא כבר עלו מן הגולה, כלומר מקצת מהם, ויראו שאם יבא הולופרניס בתוכם ישיב את אלה הבאים מקרוב למקומם בגולה. ועל שאמר שם ויצר להם על ירושלם נתן טעם פה כי מקרוב נאספו כל העם, כלומר נעשו עם אחד עם המרכז בירושלם, ועתה יראו פן יבוא הולופרניס ויחלק אותם עוד הפעם לרשויות שונות. ועל שאמר שם ויצר להם על מקדש ה' נתן טעם כי נקדש אחר חילולו, ועתה יראו פן יבוא ויחלל אותו עוד הפעם ויבטל את העבודה. ואפשר שהחילול הזה הוא הריגת כהן גדול בבית המקדש המסופרת ע"י יוספוס (קדמוניות י"א ז', ע"ש). - וישלחו. נראה שהשלוחים היו אנשי הר אפרים ולא אנשי ירושלם. - אל-כל-גבול שמרון. נראה מזה שבזמן ההוא היה שלום בין היהודים ובין השמרונים (ע' מבוא עמ' שמ"ו). - בית חורון... נראה שכל המקומות האלה היו על הגבול של ארץ יהודה. ולא נאמר למה שלחו שם. ונראה ששלחו לבקש עזרה או לזרזם למלחמה. - ויכתב. צריך עיון למה כתב אל שני

ה הנדול אשר היה בימים ההם בירושלם אל-יושבי בית-אלוה ובית- חומותיהם אשר-מנגד ליורעאל לפני העמק אשר-קרוב לדומתו: לאמר להם אשר יתפשו את-מעלי החר כי בהם היה הדרך לבא אל-יהודה ובנקל יעצרו את-העוברים כי צר המבוא ואין מקום רק לשני אנשים לבד: ונעשו בני-ישראל באשר צוה אותם והיונקים הפהן הנדול ונקני עם-ישראל היושבים בירושלם: ויצעקו כל- איש ישראל אל-יו בחרקה ויענו את-נפשותם מאד: הם ונשיהם וטפם ובהמיתם וכל-גור ושכיר ועבד מקנת פסח אשר להם שמו שק על-מתניהם: ויפלו כל-איש וישראל ואשה וילד היושבים בירושלם לפני המקדש וישימו עפר על-ראשם ויפרשו שקיהם לפני יי: ויכסו את-המזבח בשק ויועקו אל-אלהי ישראל פה אחד בחרקה אשר לא יתן לבז טפם ונשיהם לשלל וערי נחלתם לשמה ומקדשיהם לחילול ולחרפה משוש לגוים: וישמע יי את-קולם וירא את-לחצם ויצא העם ימים רבים בכל-יהודה ובירושלם לפני מקדש יי אדון-כל: ויהיונקים הפהן הנדול וכל-העומדים לפני יי הפהנים ועובדי יי חגורים שק במתניהם הקריבו עולת התמיד ואת-גדרי העם ונרבותם: ויהי אפר על-מנבעותיהם ויקראו אל-יו בכל-עז לפקד את-כל-בני ישראל למזבח:

ה ויגד להולופרניס שר-צבא אשור כי בני ישראל התעתדו למלחמה ויסגרו את-מבואות החר ויבצרו כל-ראש הר נבה וישימו מכשולים במישור: ויחר אפו מאד ויקרא לכל-שרי מואב ופקידיו עמון וכל-פקודות תבל הים: ויאמר להם הנדודנא לי בני כנען מי

המקומות האלה לבד. ויש לומר שבהיותם קרובים אל האויב היו צריכים חיזוק ביותר. ואפשר גם כן שהם היו חשובים יותר מן השאר. - בית אלוה. Βαυλούα או Βαυλούα. ובזולגאטה Betulia=בתוליה. ונראה מכל הפרטים הבאים בענין שהוא כינוי לשכם (ע' מבוא עמ' שמ"ו). - בית חומות ים. Βετομέσθαιμ. אינו ידוע. ויש שחשבו שהוא כינוי לשומרון. - לשני אנשים לבד. נראה שזה גוזמא. - זקני עם ישראל. אצל יוספוס γερονται=זקנים בעברית. אבל אין סברה שהשתמש בעל ספר יהודית במלה הזאת. - וישמע... אם כן מאי קאמר ויצם... ונראה שהמלות האלה אין זה מקומן, ואפשר שהיו כתובים בגליון ונכנסו לתוך הספר. - אדון כל. κυρίου παντοκράτορος. לא ברור למה בא הכינוי הזה כאן. - העומדים לפני יי. לכאורה הם שנקראו בתלמוד אנשי המשמר, ועובדי ה' הם כהני המשמר. -

ה. ב-ו. סחנות. σατραπας. - ילדי כשדים. אולי כינה אותם אחיור כן, ולא בני אברהם

העם הנה היושב בקר ומח הערים אשר הוא יושב בהן ומחמספר
צבאו ובמה בדם ותקפם גדול ומי הוא המלך העומד עליהם ההולך
לפני צבאם: ומדוע הפנו ערף לבלתי בא לקראתי ככל-יושבי
מערב: ויאמר אליו אחיור ראש כל-בני עמון ושמע-נא אדוני דבר
מפי עבדו ואנידה לך אמת עליהם הנה היושב בין הערים קרוב
אלך ולא נצא דבר שקר מפי עבדך: העם הנה ילדי כשדים
הם: ויגרו מימי קדם בארם נהרים כי לא אבו ללכת אחרי אלהי
אבותיהם אשר היו בארץ כשדים: וינסו מדרך אבותיהם וישתחוו
לאלהי השמים האלהים אשר הכירו ויגרשו אותם מעם פני
אלהיהם ויגשו לארם נהרים ויגרו שם ימים רבים: ויאמר להם
אלהיהם לצאת מארץ מגוריהם וללכת ארצה כנען וישבו שם
וימלאו זקב וכסף ובמקנה רב מאד: ויורו מצרימה כי כשה הרעב
את ארץ כנען ויגרו שם עד-אשר כלכלו ויהיו שם לרב מאד ולא
היה מספר לזרעם: ויקם עליהם מלך מצרים ויתחבמו עליהם
בעבודה וכלבנים ויענו אותם וישימו אותם לעבדים: ויגעקו אל-
אלהיהם ויד ארץ מצרים נגעים אשר אין להם תעלה ויגרשו אותם
יג-יד המצרים מפניהם: ויובש האלהים את-ים סוף לפניהם: ויילך
סו אותם בדרך סיני וקדש ברנע ויורישו כל-יושבי המדבר: וישבו
בארץ האמרי וישמידו את-כל-החשבונים בתקפם ויעברו את-
טז הנהר וינסלו את-דל-הנהר: ויגרשו מפניהם את-הכנעני והפרזי
יז והיבסי והשקמי וכל-הנהרשי וישבו בה ימים רבים: וכל-אשר לא
תסאו לאלהיהם הנה להם טוב כי אלהים שונא עולה הנה עמקם:
יח וכאשר סרו מן-הדרך אשר פקד אותם ויאבדו במלחמות רבות
עד-מאד ויגלו אל-ארץ לא-להם ובית אלהיהם הורד לעפר
יט ועריהם נתנו ביד אויביהם: ועתה כאשר אעקו אל-אלהיהם עלו
מן-הגולה אשר נפצו שם ויאסוו ביושלים אשר-שם מקדשם
כ וישבו בקר כי הנה חרב: ועתה אדוני אם יש בעם הנה עון

ח-ט יצדק ויעקב, להגדיל ערכם בעיני הולופרניס. — ויגרשו. הכשדים. — וימלאו. θύνθησαν
יז-יט וינסלו ויבסו והשקמי וכל-הנהרשי וישבו בה ימים רבים: — וכל-אשר לא
תסאו לאלהיהם הנה להם טוב כי אלהים שונא עולה הנה עמקם: —
יח וכאשר סרו מן-הדרך אשר פקד אותם ויאבדו במלחמות רבות
עד-מאד ויגלו אל-ארץ לא-להם ובית אלהיהם הורד לעפר
יט ועריהם נתנו ביד אויביהם: — ועתה כאשר אעקו אל-אלהיהם עלו
מן-הגולה אשר נפצו שם ויאסוו ביושלים אשר-שם מקדשם
כ וישבו בקר כי הנה חרב: — ועתה אדוני אם יש בעם הנה עון

וכחטאו לאלהיהם ואם-נראה כי יש בהם המכשול הנה ועלינו
כא ונוכל להם: ואם אין בהם עברה ועבר-נא אדוני מהם פריגון
כב עליהם אלהיהם ונהנה לחרפה בעיני כל-הארץ: ויהי כאשר בלה
אחיור לדבר הדברים האלה וילנו כל-העם העומד על-המשכן
סביב ויאמרו שרי הולופרניס וכל-יושבי חבל הים ומואב לחבות
כג אותו לאמר: לא נירא מפני בני ישראל כי הנה עם אשר אין
כד בו כח וגבורה למלחמה: לכן נעלה ויהיו לברות לכל-חילך
אדונינו הולופרניס:

ויהי כאשר תמה תלונת העם אשר סביב לעדה ויאמר
הולופרניס שר-צבא אשר אל-אחיור לעיני כל-קהל בני נכר
ב ולכל-בני מואב: ומי אתה אחיור ושכירי אפרים אשר נבאת
בתוכנו כהיום ותאמר לבלתי הלחם בנרע ישראל כי אלהיהם
גן עליהם ומי אלהים אס-לא נבוכדנאצר הוא ושלח נדו ויאמר
ג אותם מעל פני הארץ ולא יצילם אלהיהם: ונאנחנו עבדיו נבם
ד כמו איש אחד ולא נעמדו לפני שעטת סוסינו: כי אם נרמם
אותם בהם וקריהם ירוי מדמם ואדמקתם תמלא מגויותיהם ולא
תתנצב עקב רגלם בפנינו כי אס-אבד יאבדון אמר המלך
נבוכדנאצר אדון כל-הארץ כי הוא אמר ולא ישוב דברו ריקם:
ה ואתה אחיור שכיר עמון אשר דברת הדברים האלה ביום רשעה:
לא תראה עוד פני מן היום הנה עד אשר אנקם מנרע היוצאים
ו ממצרים: ואז תדקר מתניך חרב חילי וברזל עבדי ותפל בתוך
ז חלליהם כאשר אשוב: ועתה נעמיד אותך עבדי בקר וישימו
ח אותך באחת הערים אשר במעלות: ולא תמות עד-אשר תאבד
ט עמקם: ואם-תקנה בלבך אשר לא ותפשו גם פניך אל-יפלו אני
י דברתי ולא יפל דבר מדברי: ויאמר הולופרניס לעבדיו אשר
שם באהלם לתפש את-אחיור ולשאת אותו אל-בית-אלות
יא ולתסגורו ביד בני-ישראל: ויקחהו עבדיו ויוליכו אותו אל-מחון

בני נכר. ἀλλοφύλων. בתרגום הע' נקראו תמיד הפלשתים בשם הזה, ולפי הנראה
מוסב כאן על המון גוים רבים שבמחנה אשר. — ולכל-בני מואב. המלות האלה נראות
מיותרות. — אפרים. תימה: אם לא ידע הולופרניס את טיב בני ישראל בכלל איך ידע שם
אפרים? — ואפשר שהיה הלשון שכירי אפרים שם גנאי לבני עמון מימי קדם. — שכיר עמון.
μισθωτὲ τοῦ Ἀμμων. כלומר מבני עמון. — גם פניך אל-יפלו. לשון לעג והיתול. —

ו
א
ב
ה
ט

למחנה אליהם בקעה ויסעו מתוך הבקעה אליהם ויבאו אליהם
 אשר מנחת לבית-אלוה: ויהי כאשר ראו אותם אנשי העיר על-ראש
 הקר וישאו את-דלי מלחמתם ויצאו מן-העיר אליהם הקר וכל-איש
 קולע בקלע עצרו אותם לעלות וידו אכן בהם: ויחדו אל-שפולי הקר
 ויאמרו את-החיות ויעננהו משלף בתחתית הקר וישבו אל-
 אדניהם ויחדו בני-ישראל מן-העיר ויעמדו עליו ויפתחו אותו
 ויביאוהו אל-בית-אלוה ויעמידו אותו לפני ראשי העיר: אשר היו
 בזמנים ההם עזיה בן-מיקה משבט שמעון וכבדו בן-עתיניאל
 וכרמי בן-מלכיאל: ויקראו אל-בן-מיקה העיר ויבאו גם כל-בית
 והנשים אל-הקהל ויעמידו את-העיר בתוך העם וישאל אותו עזיה
 מה הנה לו: ויען ויגד להם את-דברי עדת הולופרנים וכל-
 הדברים אשר דבר בתוך פקדיו אשר וכל אשר התפאר
 הולופרנים על בית ישראל: ויפלו העם עליהם וישתחוו לני
 ויקראו בקול גדול: יי אלהי השמים השקיפה אליהם ורחם
 עליהם עמנו ויביטת אל-פני מקדשיך ביום הנה: וינחמו את-
 את-העיר ויחללו אותו מאד: ויוליכוהו עזיה מן הקהל אל-ביתו ויעש
 משתה לזקנים ויקראו לאלהי ישראל לעזרה כל הלילה:
 ויהי ממחרת ויאמר הולופרנים לכל חילו וכלל העם אשר
 באו לעזרתו לעבור אל-בית-אלוה ולתפוש את-מעלות הקר
 ולהתנרות בבני-ישראל: וישע ביום ההוא כל-איש חיל בהם ויהי
 משפחם אנשי חיל מאה ושבעים אלה רגלי ושנים-עשר אלה
 פרישים מלבד הכלים וכל-האנשים אשר היו אצלם מספר רב
 מאד: ויחזו בעמק קרוב לבית אלוה עליהם וישו לרחב אל-
 דתן ועד-אבל מים ולאורך מבית אלוה עד-קימון אשר לנח
 וינעמו: ויהי כאשר ראו אותם בני-ישראל ויבדלו מאד ויאמרו
 איש אל-אחיו עתה ילחמו אלה את-פני כל-הארץ ולא ישאו
 אותם הקרים הנבוכים ולא הנחלות והנכחות: וינקחו איש בלי
 מלחמתו ויחלוקו מדורות במגדלים ויעמדו על המשמר כל-הלילה

יב-יט על-ראש ההר. המלות האלה נראות מיותרות, ואולי הן טעות סופרים. - מסד ש"ך. τὸν
 ἡγισμῶν σοι. נראה שעל עצמם היו מדברים. -
 א ב ל מ ים. Ἀβελμαῶν. אינו ידוע. גם קימון אינו ידוע. - מדורות. πυρός -

ההוא: ויהי ביום השני ויצאו הולופרנים את-כל-פרשיו לעיני
 בני-ישראל אשר היו בבית-אלוה: ויחקרו את-מעלות העיר ויחדו
 את מענות המים ויתפשו אותם ויעמד עליהם אנשי צבא למשמר
 וישב אל-עמו: ויגשו אליו כל-נשיא בני עשו וכל ראשי עם
 מואב ופקידיו וכל היום ויאמרו: ישמע אדוני את-דברנו ואל-יהי
 בחילך פגע: כי עם זה בני-ישראל אינם בוסחים על-חיותיהם
 כי אם-על-נבחי הקרים אשר הם יושבים בהם כי קשה לבא
 אל-ראשי הקרים: ועתה אדוני אל-תלחם אתם בדרך מלחמת
 מערכת ולא יפל מחילך איש אחד: שב במחנה אתה וכל-אנשי
 חילך ויאמרו עבדיך את-מענן המים היוצא מתחתית הקר: כי
 משם ישאבו מים כל יושבי בית-אלוה וכלה אותם הצמא וימסרו
 את-עירם ואנחנו ועמנו נעלה על-ראשי הקרים הקרובים ויחזינו
 עליהם לבלתי תת איש אחד לצאת מן-העיר: וימסו ברעב הם
 ובניהם ובסרם בא התרב עליהם ויתעממו ברחובות מושבותיהם:
 והשבות להם גמול רע על-אשר מרדו ולא קבלו פניו בדברי
 שלום: וייטבו דבריהם בעיני הולופרנים ובעיני כל-עבדיו ויצו
 לעשות כאשר דברו: וישע מחנה בני-עמון ואותם חמשת אלפים
 מבני אשר ויחזו בעמק ויתפשו המים והמענות אשר לפני
 ישראל: וישלו בני עשו ובני עמון ויחדו בקר לעמת דתן וישלחו
 מהם נבחה וקדמה לעמת עקרבא אשר אצל כוז אשר על-הנחל
 מחמור ושאר מחנה אשר חנו במישור ויבסו את-כל-פני הארץ
 ואחליהם וכליהם נמושים המון גדול ויהיו לרב מאד: ויאמרו בני
 ישראל אל-י אל-היהם כי קצרה רוחם כי סבבום כל-אויביהם
 ולא הנה בידם להמלט מתוכם: ויבסו אותם כל-מחנה אשר
 הרגל והרכב והפרישים שלשים וארבעה ימים ויבדלו ללחיית
 בית-אלוה כל-המים אשר בכליהם: ויחזרו הבורות ולא הנה להם
 לשותות לשבע יום אחד כי במדה נתנו להם לשותות: ויבדל נפש
 השם ויתעלפו הנשים והבחורים מן-הצמא ויפלו ברחובות העיר
 ובפתחי השערים ולא הנה להם עוד כח: ויתקבצו כל-העם על-
 עזיה וראשי העיר הנערים והנשים והנפח ויאמרו

י-יח המים. אולי הם בורות שהיו מים צבירים שם. - עקרבא. Ἐγρεβηλ. וכי כוז. Χοῦς

כד לפני הנקנים: וישפט ויביניכם ובינינו אשר הרעתם לנו לבלתי
כה דבר שלום עם-בני אשור: ועתה אין עוזר לנו כי מכרנו אלהינו
כו בנגדם לנפל לפניכם בצמא ובצנזן רע ובאכזרן גדול: ועתה קראו
כז להם ותנו כליהעזר לבו לעם הולופרנים ולכל-חילו: כי טוב לנו
היות להם לשלל כי נהנה להם עבדים ותחי נפשנו ולא נראה
כח במות טפנו לעינינו ובהתעמף נפש נשינו ועוללנו: העידונו בכם
השמים והארץ ואלהינו ואלהי אבותינו הפקר עלינו עונותינו ועונות
כט אבותינו אשר לא נעשה כדברים האלה היום הנה: ותחי אנקת
ל העם גדולה מאד כלם וחד ויצעקו אל-אלהים בקול גדול: ויאמר
להם עניה חוקו אחי ונתחזק עוד ממשה נמים אולי נפנה ויאלהינו
לא לרחם עלינו כי לא נענבנו לנצח: ואם נעברו הנמים האלה ולא
לב תבא עזרה ועשיתי כדברכם: ונפור את-העם למקומו ונלכו אל-
לב החומות והמגדלים וישלח הנשים והטף אל-בתיהם ויהיו בצרה
גדולה בתוך העיר:

ח ותשמע בנמים ההם יהודית בת-מררי בן-דעון בן-יוסף בן-
עזראל בן-חלקיה בן-חנניה בן-דנעון בן-רפאל בן-אחיטוב בן-אלהיה
בן-חלקיה בן-אליאב בן-נתנאל בן-שלמאל בן-צורישדי בן-ישוראל:
ב ושם אישה משה ממשפחתה ומבית אביה וקמת בימי קציר שעורים:
ג כי עמר על-המאכלם האלמה בשדה ובה החם על-ראשו ונפל
למשקב בבית-אלוה עירו ונקברה עס-אבותיו בשדה אשר בין
ד דתן ובעל עמון: ותחי יהודית בביתה מתאלמנת שלש שנים
ה וארבעה חדשים: ותעש לה אהל על-גג ביתה ותשם שק על-
ו מתניה ותלבש בגדי אלמנותה: ותצם כל-ימי אלמנותה לבד מקל-
ערב שבת ושבת וערב ראש חדש וראש חודש ומועדים ונמים

כח הם מקומות בסביבות שכם. — מחמור. אינו ידוע. — אשר לא יעשה... כן הוא ביוונית.
אבל ברומית: אשר תעשו... כלומר אשר תמסרו העיר. וגירסה ראשונה נראית עיקר, והוא
לב כעין תפלה ואינו שייך לשלעיל. — למקומו. = εἰς τὴν ἑαυτοῦ παρεμβολήν אל מחנהו.
והלשון קצת מוזר. —

ח ותשמע. ולא נאמר מה שמעה. ואולי רצה המחבר לרמוז ששמעה קול מן השמים. —
ב וימת בימי קציר שעורים. טעם הזכרת הפרטים האלה אינו ברור. ואולי יש בהם רמז
ג שמנשה זה מת על ידי הפרסים, ולכן רצתה יהודית להנקם מהם. — מת אלמנת. — χηρῆσθαι
ו נראה שבקשה לפרוש מן העולם ולהתהלך עם האלהים. — ימים טובים. χαρμονικῶν

ז טובים לבית ישראל: ותחי יפת תאר ומופת מראה מאד וישוב לה
ח מנשה אישה זקב ונסף ועבדים ושפחות ומקנה ושרות ומשכב
ח עמקם: ולא הנה המוציא עליה דבר רע כי נראה את-יו: מאד:
ט ותשמע את-דברי העם הרעים על-ראש העיר כי קצרה נפשם
בחסר מים ותשמע יהודית את-כל-הדברים אשר דבר אליהם
עניה אשר נשבע להם למסר את-העיר אחרי ממשה נמים לבני
י אשור: ותשלח את-מינקתה המשלח על-כל-אשר לה ותקרא לעניה
יא ולכבדי ולכרמי וקני עירה: ונבאו אליה ותאמר להם שמעו-נא
אלי ראשי יושבי בית-אלוה כי לא נכון הדבר אשר דברתם לפני
העם ביום הנה ומקומי השבויה אשר דברתם בין יי וביניכם
ותאמרו למסר את-העיר לאויביכם אם-לא יפנה בהם יי להם
יב לעזרה: ועתה מי אתם אשר נסיתם את-יו: ביום הנה ומעמדו פחת
יג אלהים בקרב בני אדם: ועתה דרשו שדי ולא תפירוהו עד-עולם:
יד כי הנה חקר לבב אנוש לא תמצאו ודרךכי שקלו לא תשיגו ואיך
תחקרו אלהים אשר עשה כל-אלה ומדעו רוחו ותבונתו תפירו אל
טו אחי אל-תבקעו את-יו אלהינו: כי אם-לא יאבה בחמשת הנמים
לעזר-לנו הנה הוא יוכל להצילנו בימים אשר ירצה או להשמידנו
טז לפני אויבינו: ואתם אל-תתקבלו את-עצת יי אלהינו כי לא איש
זז אל להבהל ולא בן-אדם הוא וינחם: לכן נחכה לישועתו ונקרא
יה אליו לעזרה והוא ישמע קולנו אם ירצה: כי לא קם בדרותינו
ואין ביום הנה לא שקט ולא משפחה ולא בית-אב ולא עיר ממנו
אשר נעברו לאלילים מעשה ידי אדם באשר הנה בימי קדם:
יט אשר בגלל זה נתנו אבותינו לחרב ולשלל ונפלו פלאים לפני
כ אויבינו: ונאנחנו לא הכרנו אל אחר בלעדיו לכן נחל לו ולא
כא נעלים עיניו ממנו ומנרענו: כי בהיותנו נתפששים תתמוטט כל-

ז נראה שהם הימים שקבעו חכמים שלא להתענות בהם. — ותשב עמהם. ולא התבודדה
יב במדברות כדרך בני הנביאים. — ותעמדו תחת אלהים. כלומר, שמתם עצמכם במקום
יג-יד אלהים. — שדי. κύριον παντοκράτορα, והשוה איוב ל"ז כ"ג. — עשה כל-אלה. השוה מי
ברא אלה (ישע' מ"ט כ"א). — רוחו = τὸν νοῦν αὐτοῦ, ותבונתו = τὸν λογισμὸν αὐτοῦ.
טו וכן מצינו בכתבי פילון כי λογισμὸς νοῦς הם המדות העליונות בטבע האלהי. — תחב לו.
εὐεχούσῃ. והענין: אל תאחזו בה כאלו היא משכון בידכם. — להבהל. ἀπειληθῆναι.
ג כלומר שתוכלו לגנום עליו. — וינחם. διατηθῆναι או διατηθῆναι. כלומר שתוכלו
להטותו כרצונכם. — המלות האלה נמצאו בתרגום הע' לבמדבר כ"ג ט'. ואולי היה כתוב כן

יהודה ונסרבו מקדשינו והוא ידרש חלולם מדמנו ואת-ידם אחינו
 ואת-שכנת ארצנו ואת-חרבן נחלתנו ושיב בראשנו בקרב הגוים
 אשר נמכר שם לעבדים ונהיה למשל ולשנייה בעיני קונינו:
 כג כי לא תפון עבודתנו לחסד כי יי אלהינו ושימך לתרפה:
 כד ועתה אחי נהנה-נא למופת לאחינו כי ממנו תלוי נפשם והקדש
 כה והפית והמזבח נשען עלינו: בעבור כל-זה נודה ליי אלהינו המנקה
 כו אותנו כאשר נסה את-אבותינו: וזרו כל-אשר עשה עם-אבותיהם
 ואשר נסה את-יזחק ואשר קרה ליזעקב בסדן-ארם ברעותו את-
 כז צאן לכן אחי אמו: כי לא כאשר צרף אותם לבחן לבותם ואותנו
 כח לא שפט בן כי אם-למוסר מכה יי הקדושים אלינו: ויאמר אליה
 עזיה כל-אשר דברת בלב טוב דברת ולא נכחיש איש את-דבריה:
 כט כי לא היום נראתה חקמתך כי מאז ידע העם בינתך כי טוב יצר
 ל לך: אמנם העם צמא מאד ונאלצו אותנו לעשות כאשר דברנו
 לא להם ולשום עלינו שבועה אשר לא נעבר: ועתה העתירי בערנו
 כי אשה ורצת יי את וישלח את-המסר למלא בורותינו ולא
 לב נתעטף עוד: ותאמר להם יהודית שמעו אלי ואעשה רבך אשר
 לג גיע שמעו לדברי דורות בני עמנו: אתם מעמדי עליהשערים
 הליה הנה ואני אצא עם מינקתי ובימים אשר אמרתם למסר את-
 לד העיר לאויבינו ופקד יי את-ישראל על-ידי: ואתם אליהדרשו מה
 עם-לבי לעשות כי לא אניד לכם עד אם-כליתי את-המעשה:
 לה ויאמר לה עזיה והראשים לבי לשלום ויי אלהים לפנות להקדם
 לו מאויבינו: ונשבו מהאהל ונלכו למשמרותם:
 ט ותפל יהודית על-פניה ותשם אפר על-ראשה ותנל את-השק
 אשר לבשה ותהי אז קרבה קטרת הערב בבית יי בירושלם
 ב ותצעק יהודית בקול גדול ליי ותאמר: יי אלהי אבי שמעון אשר

במקור. — תתמוטט. ויש נוסחאות אחרות, וכלן קשות ההבנה. — מדמו.
 כב יפקוד עלינו בדם נפש. — תפון עבודתנו לחסד. κατευθυνθήσεται ἡ δουλεία.
 והקדש. και τὰ ἅγια. ונראה שרוצה לומר שלא ימצאו חן בעיני בעליהם. —
 מ לא שפט בן. כלומר, הבחינה שלנו אינה קשה כמו שלהם. —
 ט א קסרת. θυμίαμα. ואולי היה כתוב במקור מנחת והמחרגם לא דק. — פתחו
 חגורת. ἔλυσαν μίτραν, והוא לשון רגיל ביוונית, אך לא בעברית. והגירסא בספק. —

בגידו נתת חרב להנקם מבני נכר אשר פתחו חגורת בתולה
 לממאזה ונחשפו שוק לבושה ונחללו רתם לתרפה כי אתה אמת
 ג לא בן יהנה ונעשו: ובגלל זה נתת שריהם להרג ומשכבם אשר
 בוש מבחשם לך ונתת עבדים על-שרים ושרים על-בסאותם:
 ד ותתן נשיהם לבו ובנותם לשבי וכל-שיללם לחלק בניה האהובים
 אשר נקמו נקמתך וישקצו טמאת דםם ויקראו אליה לעזרה
 ה אלהים אלהי שמעה אלי האלמנה: כי אתה עשית אשר מקדם
 ואשר מאז ואשר מאחר-יבן ואשר עתה ואשר להיות וזאת ויהי כאשר
 וזאת: ונקימו את-עצתך ויאמרו הננו כי כל-דרכיך נבונים
 ז ומשפטך בךעת: כי הנה בני אשר הרבו בחילם נאו על-סוס
 ורוכבו התפארו בנרוע רגלי בשהו במגן ובחנית וקשת וקלע ולא
 ח ידעו כי אתה יי משפית מלחמות יי שמך: שבר תקדם בכתך
 והורד עזם באפה כי אמרו לחלל מקדשך לטמא אהל משכן שם
 ט כבודך לגדע בברנל קרן מזבחה: הביטה אל-יורגם שלח חמתך
 י על-ראשם מן בידי האלמנה הבח אשר תפצתי: הך משפתי
 מרמתי עבד על-אדון ואדון על-משרתו שבר נאונם ביד נקבה:
 יא כי לא ברבים ממשלתך ולא בנבחרים מלכותך כי אתה אל
 עניים עוזר דלים גואל חלשים מנן אמללים מושיע אויבים:
 יב אנא אלהי אבי ואלהי נחלת ישראל אדון שמים וארץ יוצר
 יג המים ומלך על-כל-היצורים שמע תפילתי: ומן דברי ומרמתי
 לנגע ולפגע לאשר חשבו רעה על-בריתך ובית-מקדשך וחרציון
 יד ובית-אחנת בניה: ועשה גם אל-כל-עם ולשון לדעת כי אתה

אשר בוש מכחשם. ἡ ὑδίστατο τὴν ἀπάτην αὐτῶν. ויש נוסחאות שונות, וכלן קשות. —
 ד וישקצו טמאת דםם. כלומר, היה שיקוצ בעיניהם לטמא את אחותם בנשואי שכם בן
 חמור. — אלהים אלהי. ὁ θεός, ὁ θεός ὁ ἐμός. נראה שקראה יהודית למדת הדין. —
 ח אשר מקדם... μετέπειτα. και τὰ νῦν και τὰ παρεχόμενα διενεόθη. ואפשר שרצתה יהודית
 להצדיק את שמעון אביה באמרה שהכל מן השמים, וגם מה שבלבה לעשות (τὰ παρεχόμενα).
 ו-י מיד האלהים הוא. — ויקימו. שמעון ולוי. — בזרוע רגלי. ἐν βραχίονι πεζῶν. —
 י משפתי מרמתי. ἐκ χειλέων ἀπάτης μου. יותר ראוי היה לאמר ἐξ ἀπάτης χειλέων μου.
 יג כלומר ממרמת שפתי. — על-ברייתך. אין מבואר למה הזכירה כאן הברית. וזה אחד
 מן המקומות בספר יהודית המראים על זמן החשמונאים. ואפשר שפסוק זה דווקא נכנס לספר
 בזמן ההוא. —

אֵלֶּהי כִּלְמִמְשָׁלָה וּשְׁלִטוֹן וְאִין מִגַּן עַל־עַם יִשְׂרָאֵל אֵלֶּה אֶתָּה:
 וַיְהִי כַּאֲשֶׁר תַּמָּה לַצֶּעֶק אֶל־אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וּתְכַל אֶת־כָּל
 הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: וּתְקַם מִנְפִּילָתָהּ וּתְקַרֵּא לְאֻמָּתָהּ וּתְרַד אֶל־הַבֵּית
 אֲשֶׁר יִשְׁכְּדוּבוּ בִּימֵי הַשָּׁבָת וּבְמוֹעֲדִים: וּתְפַשֵּׁט אֶת־הַשֶּׁק אֲשֶׁר
 לְבִשָּׁה וּתְסַר אֶת־בְּגָדֶיהָ אֶל־מִנְיָתָהּ וּתְרַחֵץ אֶת־בִּשְׁמָהּ בְּמִים וּתְסַר
 בְּמַר שָׁמֶן וּתְסַלֵּסל שְׁעַר רֹאשָׁהּ וּתְשֵׁם עָלֶיהָ צִנִּיפָה וּתְלַבֵּשׁ אֶת־
 בְּגָדֶיהָ שִׁמְחָתָהּ אֲשֶׁר הִתְעַמְּסָה בָּהֶם בִּימֵי מִנְשָׁה בַּעֲלָהּ: וּתְקַח
 נָעִלִים לְרִגְלֶיהָ וּתְשֵׁם עָלֶיהָ אֶת־הַצִּמִּידִים וְהַטְּבָעוֹת וְהַנְּזָמִים וְכָל־
 עֲדָנֶיהָ וּתְתַנַּף מֵאֵד נֶכֶת כְּלִירָאִיהָ: וּתְתֵן לְאֻמָּתָהּ נָאֵד יִין וְאֶסְיֹף
 שָׁמֶן וּתְמַלֵּא אֶמְתַּחַת הַשִּׁים וְהַתְּאֵנִים וּפֶת טְהוֹר וּתְתַכַּשׁ אֶת־הַבָּלִים
 וּתְשֵׁם עָלֶיהָ: וּתַצְאָנָה אֶל־שַׁעַר הָעִיר בֵּית־אֱלֹהִים וּתְמַצְאָנָה אֶת־
 עֹזֶהָ וְזֻקְנֵי הָעִיר כְּרָמִי וּבְכָרִי עוֹמְדִים עָלֶיהָ: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאוּ
 אוֹתָהּ וּפְנִיָּה שָׁבוּ וּלְבוּשָׁה נִהַפְּךְ וַיִּתְּמָהּ עַל־יָפְיָהּ מֵאֵד וַיֹּאמְרוּ
 לָהּ: אֵלֶּהי אֲבוֹתֵינוּ וְתֵן אוֹתָךְ לְהַסֵּד וַיִּמְלֵא רִצּוֹנָךְ לְתַפְאֶרֶת בְּנֵי־
 יִשְׂרָאֵל וּלְגֹאֲוֹן יְרוּשָׁלַם וַיִּשְׁתַּחֲוּ לֶיהָ: וּתֹאמַר לָהֶם אֲמָרוּ לְנַעֲרִים
 לְפָתַח לִי אֶת־שַׁעַר הָעִיר וְאֶצֵּא לַעֲשׂוֹת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם
 עִמִּי וַיִּצְווּ אֶת־הַנָּעֲרִים לְפָתַח לָהּ כַּאֲשֶׁר אָמְרָהּ: וַיַּעֲשׂוּ כֵן וּתַצְא
 יְהוּדִית הִיא וְאֻמָּתָהּ אֶתָּה וַיְבִישׁוּ הָאֲנָשִׁים אֶת־רִיחָהּ עַד־אֲשֶׁר יָרְדָה
 אֶת־הַקֶּר עַד־עֶבְרָה אֶת־הַבִּקְעָה וְאִין לֹא רָאוּ אוֹתָהּ עוֹד:
 יא-יב וּתְלַכְנָה בַּבִּקְעָה לַעֲמֹתָן וַיִּפְּנַע בָּהֶם מִשְׁמַר בְּנֵי־אֲשׁוּר: וּתְתַפְּשׁוּ
 אוֹתָהּ וַיִּשְׁאָלוּהָ לֵאמֹר לָמִי אַתְּ וְאִי־מִנָּה בָּאת וְאֵנָה תְּלַכִּי וּתֹאמַר
 בַּת הַעֲבָרִים אֲנִי וּבֹרַחַת אֲנִי מִמָּה בִּי הֵנָּה נְתוּנִים לָכֶם לְאֶכְלָהּ:
 יג וְהִנֵּנִי בָּאָה לְקִרְאֵת הַחֲלוּפָרְנִים שֶׁר־צָבָאָכֶם לְהַגִּיד דְּבָרֵי אֻמָּת
 יְהוּדִיתִי לֹא אֶת־הַדְּרֹךְ אֲשֶׁר יָלַךְ בָּהּ לְרַשֵּׁת אֶת־כְּלִי־הַקֶּר וְלֹא
 יִסְקַד מֵאֲנָשָׁיו מִבֶּשֶׁר וְעַד־רוּחַ חַיִּים: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ הָאֲנָשִׁים
 אֶת־דְּבָרֶיהָ וַיִּרְאוּ אֶת־פְּנֵיהָ וַיִּתְּפִלְאוּ מֵאֵד עַל־יָפְיָהּ וַיֹּאמְרוּ לָהּ:
 טו הַצִּלֵּת אֶת־נַפְשָׁךְ כַּאֲשֶׁר מִכְרַת לְרֹדֶת לְקִרְאֵת אֲדוֹנֵינוּ וְעַתָּה גִשִּׁי
 טז אֶל־אֶהְלֹו וּמִמֶּנִּי יִלְווּ אוֹתָךְ עַד־אֲשֶׁר יִמְסְרוּ אוֹתָךְ לָרֹד: וְהָיָה

י' הַצִּמִּידִים. לְזֹרְעוֹתֶיהָ. — וְהַטְּבָעוֹת. לְאֻצְבוֹתֶיהָ. — וְהַנְּזָמִים. לְאֻזְנֶיהָ. — נֶכֶת.
 ט' *εἰς ἀπάντησιν* וַיֵּשׁ נֹסְחָא אַחֲרָת: *εἰς ἀπάντησιν* — לְפָתַח. — אֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם עִמִּי. וְיֹתֵר
 יג' הִיָּה רֹאזִי לֵאמֹר: אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי עִמְכֶם. — מִבֶּשֶׁר וְעַד רוּחַ חַיִּים. *σὰρξ μὲν οὐδὲ*

כַּאֲשֶׁר תַּעֲמִדִי לְפָנַי אֶל־תִּירְאִי כְּלַכְךָ וְתַגִּידִי אֶת־דְּבָרֶיךָ וַיִּיטֹב לָךְ:
 יז וַיִּבְחָרוּ מִמָּה מֵאָה אֲנָשִׁים וַיִּלְווּ אוֹתָהּ וְאֶת־אֻמָּתָהּ וַיְבִיאוּ אוֹתָן
 יח אֶל־אֶהְלֹו הַחֲלוּפָרְנִים: וְהָיָה מְרוּצָה בְּכָל־הַמַּחֲנֶה כִּי נִשְׁמַע בְּאֶהְלִים
 דְּבַר בִּיָּאָתָהּ וַיְבִיאוּ וַיִּסְבּוּ אוֹתָהּ וְהָיָה עוֹמְדָת מִחוּץ לְאֶהְלֹו הַחֲלוּפָרְנִים
 יט עַד־אֲשֶׁר יַגִּידוּ לוֹ עַל־אֲדוֹתֶיהָ: וַיִּתְּמָהּ עַל־יָפְיָהּ וַיִּתְּמָהּ עַל־בְּגָדֶיהָ
 וַיִּשְׂרָאֵל מִמֶּנָּה וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ מִי גִבּוֹן לָעַם הַזֶּה אֲשֶׁר יִשֶׁר
 כ' לוֹ בְּקִרְבּוֹ נָשִׁים כַּאֲלֵה בִּי לֹא נָכוֹן לְהַשְׁאֵר מִמָּה אִישׁ אֶחָד אֲשֶׁר
 אִם־יִשְׁלַחוּ לְנַפְשָׁם וַיְבִלּוּ לְהַתְּחַבֵּם עַל־כְּלִי־הָאָרֶץ: וַיִּצְאוּ כָּל
 כא הַשּׁוֹכְבִּים אֶצֶל הַחֲלוּפָרְנִים וְכָל־עַבְדָּיו וַיְבִיאוּ אוֹתָן אֶל־הָאֶהְלֹו:
 כב וְהַחֲלוּפָרְנִים שׁוֹכְבִּים בְּמִשְׁתֵּי תַחַת הָאֲפִרְיֹן אֲשֶׁר הָיָה נֶאֱדָג מֵאֲרָגָן
 כג וְהָיָה וּסְמָרָנָה וְאֶבְנֵי יָקָר: וַיַּגִּידוּ לוֹ עָלֶיהָ וַיִּצְא אֶל־הַקֶּר וְדוֹר
 וּלְפָנֶיהָ כִּסֵּף לְפָנֶיהָ: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר בָּאָה לְפָנָיו יְהוּדִית וּלְפָנָיו עַבְדָּיו
 וַיִּתְּמָהּ כָּלֶם עַל־יָפְיָהּ וּתְתַפֵּל עַל־פְּנֵיהָ וּתְשַׁחֲמָנָהּ לוֹ וְנָקִימוּ
 אוֹתָהּ עַבְדָּיו:

יא וַיֹּאמַר אֵלֶיהָ הַחֲלוּפָרְנִים חֲזָקִי אֶל־תִּירְאִי כְּלַכְךָ בִּי לֹא הִרְעוֹתִי
 ב' לְאִישׁ אֲשֶׁר בָּחַר לַעֲבֹד אֶת־גְּבוּכְדַּנְאֲצַר מֶלֶךְ כְּלִי־הָאָרֶץ: וְעַתָּה עֲמֹד
 ג' הַיִּשָּׁב בְּקֶר לֹאֵלָה כִּזּו אוֹתִי לֹא הִרְיַמְתִּי חַיִּיתִי עָלֶיהֶם בִּי הֵם עָשׂוּ
 ד' זֹאת לְנַפְשָׁם: וְעַתָּה תַּגִּידִי לִי לָמָּה בְּרַחַת מִמָּה וּתְבֹאִי אֵלַיִנִי בִּי
 ה' לְתַשׁוּעַת נַפְשָׁךְ בָּאת חֲזָקִי הַלִּילָה הַזֶּה תַּחֲנִי וְגַם אֶתְרִיבֶנָּה: בִּי
 ו' אִין אֲשֶׁר גִּרַע לָךְ בִּי אִם־יִיטִיב לָךְ כַּאֲשֶׁר לְעַבְדִּי אֲדוֹנִי הַמֶּלֶךְ
 ז' גְּבוּכְדַּנְאֲצַר: וּתֹאמַר לוֹ יְהוּדִית קִבֵּל דְּבָרִי אֻמָּתָהּ וּתְדַבֵּר שְׁפָחָתָהּ
 ו' וְלֹא אֲנִיד שְׁקָר לְאֲדוֹנִי בְּלִילָה הַזֶּה: וְאִם־תִּשְׁמַע לְדְבָרִי אֻמָּתָהּ
 ז' עֲשֵׂה נַעֲשֵׂה עִמָּךְ אֱלֹהִים וְלֹא יִבְעַר אֲדוֹנִי מִמִּזְמוֹתָיו: בִּי חִי
 ו' גְּבוּכְדַּנְאֲצַר מֶלֶךְ כְּלִי־הָאָרֶץ וְחִי מִמְּשַׁלְתּוֹ אֲשֶׁר שָׁלַח אוֹתָךְ לְתַקֵּן
 ז' כְּלִי־נַפְשָׁךְ בִּי לֹא אֲנָשִׁים לְבַד יַעֲבֹדוּ אוֹתוֹ עַל־גֶּרֶךְ בִּי אִם־תַּחֲנֵת הַשָּׁרָה
 וְהַבְּהֵמָה וְעוֹף הַשָּׁמַיִם עַל־יְדֵי גְבַרְתָּךְ יִהְיוּ בִּימֵי גְבוּכְדַּנְאֲצַר וְכָל־

יח *πνεῦμα ζωῆς* הַלֶּשֶׁן מוֹזַר מֵאֵד. — וְהָיָה מְרוּצָה. נִתְקַבְּצוּ כָּלֶם בְּמְרוּצָה. — לְהַתְּחַבֵּם.
 כ' כְּלוֹמֵר לְהַזְנוֹת. — הַשְׁכָּבִים אֵצֶל. *οἱ παρακαθ' εὐδοντες*. נֶאֱ: *οἱ παραδεδευσοντες* —
 הַיִּשְׁכָּבִים אֵצֶל, כְּלוֹי הַאֻכְלִים עַל שְׁלַחֲנוֹ. —

יא לְתַקֵּן כָּל נַפֶּשׁ. *εἰς κατ' ὅθωσιν πάσης ψυχῆς* וְהַעֲנִין אֵינִי מְבוֹאֵר. — יח' חִי
 ז' בִּימֵי. *ζήσονται ἐπὶ* וְאֵינִי מְבוֹאֵר. וְנִרְאָה כִּי טַעַם סוּפְרִים יֵשׁ כֵּאֵן, וְצִרִיךְ לְהִיּוֹת

ח ביותו: כי שמענו חכמתך ומזמות לבך ודברך לכל־הארץ כי אתה
לבדך הטוב בכל־מלכותו ורב חכמה ונפלא בתבולות מלחמה:
ט ועתה הדבר אשר דבר אחיור בתוך עדתך שמענו את־דבריו כי
י אנשי בית־אלוהי החיו אותו ונספר להם כל־אשר דבר עמך: לכן
אדוני אל־תעבר על־דברו ושים אותו בלבך כי אמת הוא כי אין
יא עמנו נשקט ולא תוכל חרב עמכם אם־לא חטאו לאלהיהם: ועתה
למען לא ישוב אדוני ריקם דע כי נפל מות על־פניהם והנה
נתפשו בחטא אשר נקעו בו אלהיהם בכל־עת אשר נעשו סגלות:
יב כי כאשר תם להם אכל וחסרו המים וישימו על־לב לשלח יד
בבקמקם וכל־אשר אנה אותם אלהים בתורתו אמרו לבזוז:
יג ובדברי דגן ומעשרות יין ושמן אשר הקדישו ושמרו לבהנים
העמדים בירושלם לפני אלהינו נמרו לאכול אשר את בניהם אין
יד לאחר העם לנגוע בהם: וישלחו לירושלם כי גם הישבים שם
טו עשו כזה אנשים אשר גביאו להם סתרה מערת הנקנים: והנה
כאשר ישיבו להם דבר ועשו ונתנו לה לבלותם ביום ההוא:
טז אשר על־כן אנכי אמתך בנדעי כל־זאת ברחמי מפניהם וישלחני
אלהים לעשות עמך דברים אשר תתפלא עליהם כל־הארץ כאשר
יז ישמעו אותם: כי שפחתך ורצת אלהים היא ולילה ויומם אעבר
את־אלהי השמים ועתה אשקה אצלך אדוני ותצא אמתך לילה
אל־הנחל ואתפללה אל־אלהים ונניח לי מתי עשו את־החטא:
יח ובאתי והנחתי לך ונצאת בכל־חילך ולא יתנצב בפניך איש מהם:
יט והולכתך בתוך יהודה עד־באף נכח ירושלם ואשים כסאך בתוכה
ותנהג אותם כצאן אשר אין להם רעה ולא יחרץ כלב לשונו
נגדך כי כל־זה נאמר אלי בנבואתי והגד לי וגשלחתי להניח לך:
כ וישובו דבריה בעיני הולופרנים ובעיני כל־עבדיו ויתמהו על־חכמתה
ויאמרו אין באשה הזאת מקצה הארץ ועד־קצה ליפי ולחכמה:
כא ויאמר לה הולופרנים היטיב אלהים לשלחך לפני העם למען היות

ח יהללו או כדומה. - בתחבולות. εν στρατεύμασι ונראה שצ"ל εν στρατηγίαισι. -
יא יפול מות על־פניהם. και επιπτεσεύται θάνατος επι πρόσωπον αὐτῶν. הלשון
יב משובש ואין לתקנו. - לבזוז. להוציא לצרכם. - ובכורי. τὰς ἀπαρχάς. נראה שהענין
מוטב על התרומות. לפי דת הפרושים היו המעשרות ללוים ולא לכהנים. וגם לא היה אסור
לנגוע בהם בידיים. -

כב בנדינו כח ולמבזים את־אדוני כליון: ועתה הנך נפה במראך
ומוכה בדברך ואם־תעשי כאשר דברת והנה אלהיך אלהי ותשבי
בבית נבוכדנאצר המלך ויצא שמך בכל־הארץ:
יב ויצו להביא אותה אל־המקום אשר־שם כלי חכמה אשר־לו
ב ויאמר לערך לפניך ממאכליו ומנינו לשמות: ותאמר יהודית לא
אכל מהם פן־יהנה מבשול אמנם נספיק לי מאשר הובא אתי:
ג ויאמר לה הולופרנים ואם־יכלה אשר אתך מאן נביא לתת־לך
ד במהם כי אין אתנו מעמך: ותאמר לו יהודית חי נפשך אדוני כי
לא תכלה שפחתך אשר אתי עד־אשר נעשה יי בנדי את אשר
ה יעץ: ויוליכו אותה עבדי הולופרנים אל־תוך האהל ותישן עד־חצי
ו הלילה ותקם באשמרת הבקר: ותשלח אל־הולופרנים לאמר יפקד
ז אדוני ויתנו לשפחתך לצאת להתפלל: ויצו הולופרנים לשומרים
לאמר לא תעצרוה ותשב במחנה שלשת ימים ותצא בכל־לילה
ח ולילה אל־נחל בית־אלוהי ותרחץ במחנה במעין המים: ותעל
ותתפלל אליי אלהי ישראל להצליח דרכה לתקומת בני־עמה:
ט- ותבוא טהורה ותשב באהל עד־אשר הביאה לחמה בערב: ויהי
ביום הרביעי ויעש הולופרנים משתה לעבדי לבדם ולא קרא אל־
יא האספה אחד מן־הפקידים: ויאמר אל־בני הסרים אשר על־כֶּלֶב
אשר־לו לך דבר על־לב האשה העברית אשר אתך לבא אלינו
יב ולאכול ולשתות עמנו: כי הנה חרפה היא לנו אם־נשלח אשה
יג כזאת בלי היות עמה כי אם־לא נתפשקה הלא תשחק בנו: ויצא
בני מלפני הולופרנים ויבא אליה ויאמר אליה תמנע הנערה הנפה
הזאת מלכת אל־אדוני למצוא חן לפני ולשתות עמנו יין לשמחה
ולהיות הלילה הנה באמת מבנות אשור העמדות בבית נבוכדנאצר:
יד ותאמר אליה יהודית ומי אנכי למרות את־פי אדוני כי כל־אשר
יטב בעיניו אעשה מהרה והנה זה לי לתפארת עד־יום מותי:
טו ותקם ותער שמלתה וכל־עדיה ותלך אמתה ותרפד־לה העזרות

יב ותרחץ במחנה. נראה כי טעות סופרים יש כאן, שהרי לכאורה היה זה חוץ מן
המחנה. - לעבדיו. כלומר לאנשי ביתו. - אל האספה. εις την πλυσιν (= אל
יא הקריאה). ונראה שהוא טעות סופרים. - הפקידים. אינו מבוחר מי היו אלה. - בגוי.
τὸν Βάγωας. - לשמושה בכל־יום. καθήμενόν την διαίταν. המלות האלה
נראות מיותרות. -

על־הארץ לפני הולופרנים אשר לקחה אותם מבגני לשמושה בכל־
יום להסב עליהם בעת המאכל: ותבא יהודית ותשכב ויצא לב
הולופרנים אליה ונפשו נבהלה ויתאו מאד לשכב עמה כי שמר
את־השעה לפתחה מיום ראותו אותה: ויאמר לה הולופרנים שתי
והיטיבי לבך עמנו: ותאמר יהודית הנני שותה כי גדלה חנתי כי
היום מפלגמי חיי: ותקח את אשר־הבינה אמתה ותאכל ותשת
לפניו: וישמח בה הולופרנים וישתו וזן לרב אשר לא שתה כמהו
ביום אחד מיום הנלדו:

ויהי בנשת וימחרו עבדיו להפגור ויסגר בגני את־המשכן
מחוץ ויחנק את־העמדים שם מפני אדוניו ויכלו למשכנותם כי
היו כלם עופים מרב השתנה: ותשארה יהודית לבדה באהל
והולופרנים נופל על־משכבו ב־הנה שטות־זון: ותאמר יהודית
לאמתה לעמד חוץ מחדרה ולשמר צאתה כמו בכל־יום כ־אמרה
אצא לתפילתי ותגד לבגני בדברים האלה: ויצאו כלם מפניה ולא
נשארו בחדר מקמן ועד־גדול ותקרב יהודית אל־המשכב ותאמר
בלבה וי אלהי כל־עו הביטה בעת על־מעשי ידי להרים קרן
ירושלם: כי עתה עת לתמוך בגנותך ולעשות רצוני לשבר את־
האויבים אשר קמו עלינו: ותגש אל־עמוד המטה אשר אצל ראש
הולופרנים ותקח מרבו מעליו: ותקרב אל־המטה ותקמן מציצית
ראשו ותאמר סקני אלהי ישראל ביום הנה: ותך על־צוואריו
פעמים בכל־יבחה ותסר את־ראשו מעליו: ותגל נבלתו מעל־
המשכב ותורד הנריעה מעל־העמודים ואחר־כן יצאה ותתן
לאמתה את־ראש הולופרנים: ותשלך אותו אל־תוך אמתחת
מאכלה ותצאנה שתייהן נמר בדרבן ותעברנה את־המקנה ותסבנה
את־הנחל ותעלינה הקר בית־אלוה ותבאנה עד־השער: ותקרא
יהודית מרחוק אל־השמרים פתחו פתחו השער כי עמנו וי אלהינו
לעשות עוד גבורות בישראל ונד סוקה על־שונאינו כ־אשר עשה
היום הנה: ויהי כ־אשר שמעי אנשי העיר את־קולה וימחרו לרדת

יג א בנשה. ὁψία, המלה הזאת על הרב היא תאר לתחלת הלילה, וכאן נראה שכבר
ב התקדם הלילה קצת. — להפגור. ἀναλύειν, כלומר לקום מן המשתה. — שטות יין. ἵν
ב התקדם הלילה קצת. — להפגור. ἀναλύειν, כלומר לקום מן המשתה. — שטות יין. ἵν
ג—יח ותאמר. כבר אמרה. — ראש שר אויבינו. κεφαλῆς ἀρχοντος ἐχθρῶν ἡμῶν. אפטר

אֶל־השער ויקראו לוקני העיר: ויצאו כלם מקמנם עד־גדולם כי
לפלא הנה בואה ויפתחו השער ויצאפו אותן וידליקו אש להאיר
ויקיפו אותן מסביב: ותשא את־קולה ותאמר להם הללנה הללו
את־זו אשר לא הסיר חסדו מבית־ישראל וימחר אויבינו בנדי
הלילה הנה: ותקח הראש מתוך האמתחת ויפתחו להם ותאמר
ראו ראש הולופרנים שר־צבא אשר וראו את־האפריון אשר שכב
בו בשכרותו ונד וי אלהינו בנד נקבה: וחי וי אשר שמרני בדרך
אשר־הלכתי בה כי פתה אותי מראה פני לרעתו ולא עשה נבלה
עמי למאנה ולחרפה: ויחדר כל־העם מאד ויקרו וישתחוו לזי
ויאמרו פה אחד ברוך אתה אלהינו אשר השמדת היום הנה
אויבי עמך: ויאמר לה עניה ברוכה את בתי לאל עליון מפלג
הנשים אשר על־הארץ וברוך וי אלהים בורא שמים וארץ אשר
נחה אותך בדרך להכות ראש שר־אויבינו: כי לא יסור שבתך
מלב אנשים המוכירים גבורות וי עד־עולם: ויעש וי לך זאת
לגאון עולם לקרדר לשוב יען כי לא חסת על־נפשך בגלל עני
עמנו ותקנאי למפלגנו ותלכי בדרך ישר לפני וי אלהינו ויאמר
כל־העם אמן אמן:

ותאמר להם יהודית שמעוני אחי קחו את־הראש הנה ותלוהו
על־מגדל החומה: והנה כ־אשר יעלה עמוד השחר והשמש יצא
על־הארץ תשאו איש כלי מלחמתו ומצאו כל־איש גבור חיל מן
העיר ותתנו אליהם ראש כאלו תדו אל־העמק אל־משמר בני
אשור ולא תרדו: והמה יקחו כל־יהם ויכלו אל־מחניהם ויעברו
את־פקידי חיל אשור וירצו אל אהל הולופרנים ולא ימצאוהו ונפל
פחד עליהם וינסו מפניהם: ואתם וכל־יושבי גבול ישראל תרדפו
אחריהם ומפילו אותם בדרכים: אך בטרם תעשו זאת קראו־לי
לאחיו־ר העמוני בעבור יראה ויגיד המקנה את־בית ישראל ואשר־
שלח אותו אלינו כ־אל־מנת: ויקראו את־אחיו־ר מבית עניה ויהי
כבאו וירא את־ראש הולופרנים בנד איש אחד באספת העם ויפל
על־פניו ומצא רוחו: ויקימו אותו ויפל אל־רגלי יהודית ויקר לה

שהיה כתוב במקור רק ראש אויבינו, והמתרגם מסר ראש על שני פנים. —

ותתנו אליהם ראש. δώσατε ἀρχηγὸν εἰς αὐτοῦς. נראה שטעה המתרגם

וַיֹּאמֶר בְּרוּכָה אַתְּ בְּכָל-אֲחֵלֵי יְהוּדָה וּבְכָל-גִּוֵּי אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּ אֶת-
שִׁמְךָ וַיִּרְגְּזוּ: וַעֲתָה הַגִּידִי-לִי מַה-עָשִׂית בְּיָמִים הָאֵלֶּה וַתִּגְדְּלִי
וְיְהוּדִית בְּתוֹךְ הָעָם אֶת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂתָה מִיּוֹם צֵאתָה עַד-דְּבַרְךָ
אֵלֵיהֶם: וּבְכַלּוֹתָהּ לְדַבֵּר וַיִּרְעוּ הָעָם בְּקוֹל גָּדוֹל וַיִּתְּנוּ קוֹל שִׁמְחָה
בְּעִירָם: וַיֵּרָא אַחִיוֹר אֶת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּאמֶן בּוֹ
מְאֹד וַיִּמַּל בְּשֵׁר עַרְלָתוֹ וַיִּלְוֶה אֶל-בֵּית יִשְׂרָאֵל עַד-הַיּוֹם הַזֶּה:
וַיְהִי בַּעֲלֹת הַשָּׁמֶר וַיִּתְּלוּ אֶת-רֹאשׁ הוֹלּוֹפְרָנִים עַל-הַחֹמָה וַיִּשְׂאוּ כָל-
אִישׁ כְּלִי מִלְחָמָתוֹ וַיִּלְכּוּ גִדּוּדִים אֶל-מַעְלֹת הַקֵּר: וַיְהִי כֹּאֲשֶׁר
רָאוּ אוֹתָם בְּנֵי אֲשׁוּר וַיִּשְׁלְחוּ אֶל-פְּקִידֵיהֶם וְהֵם הִלְכוּ אֶל-הַשָּׂרִים
וְשָׂרֵי הָאֲלָפִים וְכָל-רֹאשׁ בָּהֶם: וַיָּבֹאוּ עַד-אֶהֱל הוֹלּוֹפְרָנִים וַיֹּאמְרוּ
לְאֲשֶׁר עַל-כָּל-אֲשֶׁר לוֹ הָעַר אֶת-אֲדוֹנָיו כִּי הֵשִׁיב הַעֲבָדִים לְרֹדֶת
אֲלֵינוּ לְמַלְחָמָה לְהַשְׁמֵדָם עַד-יָעַד: וַיָּבֹא בְּנֵי וַיִּדְפַּק עַל-יָרֵיעַת
הָאֶהֱל כִּי אָמַר הִנֵּה הוּא שׁוֹכֵב עִם-יְהוּדִית: וְלֹא הִנֵּה עֹנָה וַיִּסְמַח
וַיָּבֹא אֶל-חֹדֶר הַמַּטָּוִת וַיִּמָּצֵא אוֹתוֹ עַל-הַקֶּרֶקֶר מִשְׁלָךְ מֵת וְרֹאשׁוֹ
הוֹסֵר מֵעָלָיו: וַיִּצְעַק בְּקוֹל גָּדוֹל וַיִּבְכֶּה וַיִּצְנַח וַיִּקְרַע אֶת-בְּגָדָיו:
וַיָּבֹא אֶל-הָאֶהֱל אֲשֶׁר לָנָה שָׁם יְהוּדִית וְלֹא מָצָאתָ וַיִּדְלַג אֶל-הָעָם
וַיִּזְעַק לֵאמֹר: בְּגָדוֹ הַעֲבָדִים חֲרָפָה אֵשֶׁה אִמָּת מִן-הַעֲבָרִים אֶת-בֵּית
הַמֶּלֶךְ גְּבוּרָתָאצֵּר כִּי הִנֵּה הוֹלּוֹפְרָנִים עַל-הַדָּאָרֶץ וְרֹאשׁוֹ אֵין עָלָיו:
וַיִּשְׁמְעוּ פְּקִידֵי אֲשׁוּר אֶת-דְּבָרָיו וַיִּקְרְעוּ בְּגָדֵיהֶם וַתִּבְהַל נַפְשָׁם מְאֹד
וַתְּהִי צַעֲקָתָם גְּדוֹלָה מְאֹד בְּקֶרֶב הַמַּחֲנֶה:

טו ב וַיִּשְׁמְעוּ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בָּאֲחֵלִים וַיִּתְּמָהוּ עַל-הַמַּעֲשֶׂה: וַתִּפֹּל
עֲלֵיהֶם יִרְאָה וַיִּפְתַּד וְלֹא עָמַד אִישׁ בִּפְנֵי רַעְהוּ וַיִּבְרָחוּ וַיָּנֻסוּ כְּאִישׁ
ג אַחֶר בְּכָל דֶּרֶךְ הָעָמֶק וְהַקֵּר: וַתַּחֲלִים בָּהֶר קֹבִיב לְבֵית-אֲלוֹת
הַפְּנִי וַיָּנֻסוּ וַיִּצְאוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל כָּל-אִישׁ גְּבוּר חֵיל מֵהֶם לְרֹדֶת
ד אַחֲרֵיהֶם: וַיִּשְׁלַח עֹנָה אֶל-בֵּית חֲמוּתָיִם וּבִיבִי וְחֻבָּה וְחֻלָּה
וּלְכָל-גְּבוּל יִשְׂרָאֵל לְהוֹדִיעַ אֶת אֲשֶׁר נַעֲשָׂה בַּעֲבוּר יִצְחָק בְּכָל
ה עַל הָאוֹיְבִים לְכַלּוֹת אוֹתָם: וַיִּשְׁמְעוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיִּפְּלוּ בָּלָם עֲלֵיהֶם

במובן המלות, והענין הוא: תשימו פניכם נגד האויבים. — וילוח אל-בית-ישראל.
אף על פי שהיה עמוני, ואפשר שסברו חכמי הדור כי בא סנחריב על האומות ובלבלן ולא
חל עוד האיסור של לא יבא עמוני, או על כל פנים לא נשא אשה ישראלית. —
טו ד-יב וביבי... המקומות האלה אינם ידועים. — ענפים, θύσσους, והם הענפים שהשתמשו

פָּה אַחֶר וַיִּבְרָחוּ אוֹתָם עַד-חֻבָּה וְנָם מִירוּשָׁלַם הִגִּיעוּ וּמִכָּל-הַקֵּר
כִּי הִגִּיעוּ אֵלֵיהֶם אֶת אֲשֶׁר-נַעֲשָׂה בַּמַּחֲנֶה הָאוֹיְבִים וְאֲשֶׁר בְּגִלְעָד
וּבְגִלְיָל הָבִי אוֹתָם מִכָּה רַבָּה עַד בּוֹאֵם דְּמָשֶׁק וּגְבוּלֵיהָ:
וְהַנּוֹתָרִים מִיוֹשְׁבֵי אֲלוֹת נִפְּלוּ עַל-מַחֲנֶה אֲשׁוּר וַיָּבֹאוּ אוֹתוֹ וַיַּעֲשִׂירוּ
ז מֵאֹד: וַיָּפְנוּ בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִן-הַקֵּר וַיִּנְקְרוּ עַל-הַנְּשָׂאִים וְהַבָּרִים
ח וְהַפְּרִיזִי בָהֶר וּבְמִישׁוֹר לָקְחוּ בָנָה רַבָּה כִּי הִנֵּה לָרֵב מְאֹד: וַיָּבֹא
וְהַנּוֹתָרִים הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְזִקְנֵי בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם לַחֲזוֹת
בַּשּׁוּב אֲשֶׁר עָשָׂה יְיָ עִם-יִשְׂרָאֵל וְלִרְאוֹת אֶת-יְהוּדִית וְלִדְבַרְהָ
ט לְשָׁלוֹם: וַיָּבֹאוּ אֵלֶיהָ וַיְהַלְלוּ אוֹתָהּ בָּלָם פֶּה אַחֶר וַיֹּאמְרוּ לָהּ אַתְּ
י גֵּאוֹן יְרוּשָׁלַם אַתְּ תַּפְאֶרֶת יִשְׂרָאֵל אַתְּ כְּבוֹד וָרַעְיוֹן: אַתְּ פָּעַלְתְּ כָּל-
אֵלֶּה בְּגֶדֶךָ עָשִׂית מֹכָב עִם יִשְׂרָאֵל וּמִהֲלָל יְיָ עֲלֵיהֶם בְּרוּכָה תְּהִי
יב לְאֵל שְׂדֵי לְעוֹלָם וָעַד וַיֹּאמְרוּ כָל-הָעָם אָמֵן: וַיָּבֹאוּ כָל-הָעָם אֶת-
הַמַּחֲנֶה שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיִּתְּנוּ לִיהוּדִית אֶת-אֶהֱל הוֹלּוֹפְרָנִים וְכָל-כְּלִי
הַקֶּסֶף וְהַמַּטָּוִת וְהַמְּזֻזִּים וְכָל-כְּלָיו וְתַקַּח וְתָשֶׂם עַל-פְּרָדָה וְתֹאמַר
יג עֲגֹלוֹתֶיהָ וְתַצְבֵּר עֲלֵיהֶם: וְתִרְץ כָּל-אִשְׁת יִשְׂרָאֵל לִרְאוֹת אוֹתָהּ
וַיְהַלְלוּ אוֹתָהּ וַתַּעֲשִׂינָה לָהּ מַחֹל וְתַקַּח עֲנָפִים בְּגִידֶיהָ וְתַמֵּן לְנָשִׁים
אֲשֶׁר-אֵתָהּ: וַתַּעֲשִׂינָה לָהֶן עֲמֻדוֹת עֲלִיּוֹת הָיָא וְהֵן וַתִּצָּא בַּמַּחֹל
לְפָנֵי כָל-הָעָם בְּרֹאשׁ כָּל-הַנְּשִׁים וְאַחֲרֵיהֶן כָּל-אִישׁ יִשְׂרָאֵל חֲגֹנֵי
תֵּרֵב וַיִּנְקְרוּ עַל רֹאשָׁם וְתַהֲלוּת בְּפִיהֶם:

טז וַתִּפְתַּח יְהוּדִית אֶת-הַחֹדֶת הַזֶּה לְעֵינֵי כָל-יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲנוּ
כָל-הָעָם אֶת-הַתְּהִלָּה הַזֹּאת וַתֹּאמֶר יְהוּדִית פִּתְחוּ לְאֵלֵהִי בְתָף
ב שִׁירֵי לִי בְּמִינִים וַמְרוּ לוֹ שִׁיר תִּדְשׁ רֹמְמֹו וְקִרְאוּ בְּשִׁמּוֹ: כִּי אֵל
מִשְׁבִּית מִלְחָמוֹת יְיָ כִּי אֶל-מַחֲנֶהוּ אֶל-קֶרֶב עִמּוֹ הִצִּיל אוֹתִי מִיַּד
ג רֹדְפִי: בָּא אֲשׁוּר מִתְּבָרִי צָפוֹן בָּא בְּרַבְבוֹת חֵיל וַיִּסְגְּרוּ נְחָלִים
ד בְּרֵב חֵילָם וַיָּכֶם סוּסָם וַיַּעֲזוּ: אָמַר לְשָׂרָף בָּאֵשׁ גְּבוּלִי לְהַקְרִית
בְּחֹנִי בְּהֶרֶב וּלְהַפִּיל יוֹנְקִי לְאָרֶץ וְלָמַת עוֹלָלִי לְבֹז וּבְתוֹלֹתִי לְמַשְׁפָּה:
ה שְׂדֵי נָתַן אוֹתָם בְּיַד אֵשָׁה: כִּי לֹא נָפַל גְּבוּרָם בְּיַד-בְּחֹר וְלֹא
ו הָבִי אוֹתוֹ בְּנֵי שָׁנָק וְלֹא פָּגְעוּ בּוֹ רַפָּאִים כִּי אִם-יְהוּדִית בְּתִמְרֵי

בהם עובדי האליל דיונוסוס. ולא מצינו זכר למנהג כזה בתוך עם ישראל במקום אחר. —
טז א ויענו, ὑπερφώνει "א" ὑπερφώνει=הריעו. — א-ל-מחנהו. השיב אותו אל בית-אלוה. —
יב בני ענק, Τίτνες. — רפאים, ὕψηλοι Τίγαντες. — ויסחדו. האויבים. — בני עלמות

ז בימי מראה רפתה אותו: כי הסירה בנגד אלמנותה להקים
ח אמללי ישראל סבה פניה במר: ותקשר שעריה בשבבה ותפתח
ט שמלת בוכ לפתתו: נעלה אחזה עינו ונפנה שבה נפשו עברה חרב
יא צנארו: שערו פרס גבורתה וינגזו מדי מאמן נפשה: אז הריעו
יב עני ונרגנו חלשי ויפחדו הרימו קולם ויבהלו: בני שלמות דקרו
יג אותם בעבדים בורחים הבו אותם אבדו ממערכת אלהי: אשירה
יד לאלהי שיר חדש יי גדול אתה ומהלל נפלא בעז אין ערוך
טו אליך: ועבדה כל-פעלה כי אתה דברך ונבראו שלחך רוחך ויעש
טז ואין אשר נעמד נגד קולך: כי הקרים מיסודם עם-מימיהם ונעו
טז והסלעים ימסו כדונג מפניה ואת-יראיה תחן: כי קמן כל-עולה
לרים ניהות וכאפס כל חלב לאשה וירא אלהים גדול ערעולם:
יז האח גוים הקמים עלי-עמי יי אלהים ונקם מהם ביום המשפט
יח לתת אש ותולעה בבשרם ויבנו בגוון ערעולם:
יט ויבאו ער-ירושלם וישתחוו לוי וישחרר העם ויקריבו עולותיהם
וכבדותיהם ומתנותיהם: ותקדש יהודית את כל-שלל הולופרנים אשר-
נמן לה העם ואת-האפריון אשר-לקחה לה מחדרו הרומה תרומה
כ זיי: וישמח העם בירושלם לפני הקדש שלשה חדשים ותשב אתם
כא יהודית: ומקץ הימים ההם נסעו כל-אחד לנחלתו ותלך יהודית
לבית-אלוה ותשב באחוזתה וילך שמה בכל-הארץ בדורותיה:
כב ויבקשו אותה רבים לאשה ולא ידע איש אותה כל-ימי חיה
כג מיום מות מנשה בעלה ויאסף אל-עמיו: והיא הולכת וגדולה ותזקן
כד בבית אישה מאה וחמש שנים ותשלח את-מינקתה להקשי ונתמת
כה בית-ישראל שבעת ימים ותחלק את-אשר לה לפני מותה לכל-
קרובי מנשה בעלה ולקרובי משפחתה: ולא הנה עוד מרגיו את-
בני ישראל בימי יהודית ואחרי מותה ימים רבים:

υιοι κορασιων הלשון מזור. ואפשר שענינו נערים קטנים שאמותיהם עוד עלמות. —
כעבדים בורחים. — ὡς παῖδας αὐτομολούντων. ונראה שכל αὐτομολούντας. —
אבדו... ἀπώλοντο ἐκ παρατάξεως κυρίου μου הענין אינו ברור. — ב' ג' ו' — ἐν
— αἰσθήσει — בחוש.

חזיונות הסבילות

מ ב ו א

א. מוצא ספרות הסבילות והתפתחותה.

חזיונות הסבילות הם הופעה מיוחדת ומעניינת בספרות היוונית העתיקה. אף כי צמח זר
הם על אדמת יון ומוצאם מארצות המזרח בכל זאת שורש בה גזעם ויפרחו ויעלו נצה ויעשו פרי
ישוה להם. כי בעצם הדבר רוח הנבואה היא טבועה באנשים מכל הזמנים ומכל האקלימים,
אשר בעת משבר, כשיבואו המים עד הנפש, ידרשו לאלהיהם לדעת את המוצאות אותם
בעתיד הקרוב או באחרית הימים. כן נהגו לשאול לפנים באובות ובידעונים לדעת את מצות
אלהים בשעת משבר מדיני, והמחנכת היתה אשה זקנה, כמו אשת בעלת אוב בעידוד אצל
היהודים, הכהנת הפיתית אצל היוונים והנימפה איגריה אצל הרומים, האשה הזאת, הרואה או
החווה או הנביאה, היתה ידועה למחוננת בכשרון החזיון לעתיד על ידי בואה בדברים
עם האלהים, וכל אשר שם האל בפיה אותו שמרה להגיד לשואליה, ותשובתה עלתה בערכה
במדה שהיתה סתומה ונשמעת לכמה פנים. הרבה תשובות מפליאות כאלה הגיעו לנו מן
הימים העתיקים, ואין לאל ידנו לפתחן כראוי.

גם החילונים, כמו העמים השמיים, האמינו בנביאות או בחכמת ראית-הגולד, ולא רק
ענינים פרטיים כי גם עסקי צבור ותכסיסי מדינה נחתכו לפעמים על ידה. לפי דבריו של
רוהדי (Psyche ב' ס"ב ואילך) התהלכו רואים או חוזים נודדים בארץ הלס בין המאה
השמינית והמאה הששית לפני הספירה הנוצרית, כשפולחן דיונוסוס הנלהב התחיל להשתקע
בארץ. הללו היו אנשים ונשים מתמכרים לחיי דמיון והזיה ומחוננים בכשרון ראית-הגולד
כמו הרואים והחוזים העבריים. נביאה כזאת היתה, למשל, קסנדרה בחזיון אנגמנון של
אסכילוס: נוגה ועצובה, דויה וסחופה, התהלכה בין האנשים כל ימיה, דבריה היו קשים
ומוצקים, והיתה מבשרת רק צרה ומצוקה, שואה ומשואה, מבוכה ומבוסה.

כבר בימים קדומים מאד כינו נביאה כזאת בשם "סבילה" שגזרתו מוטלת בספק
גדול: יש אומרים שהמלה הזאת היא יוונית (Θεός=אלהים בחבור עם σοῦλλα
עצה, הוי אומר "עצת אלהים"), ויש אומרים שהיא שמית (שבואל=שבו אל, או המלה
הארמית סבא וסבתא — זקן וזקנה — עם הצירוף היוני υλλα=בסוף), איך שיהיה, הוראת המלה
היא ברורה למדי: אשה מתנבאה והווה עתידות תחת סבל התרגשות גדולה והתפעלות
אלהית עצומה.

בנוגע למספר הסבילות, הנה הסופרים היוונים הקדומים, כמו הרקליטוס אריסטופנס
אפלטון ואריסטוטלס, יודעים רק סבילה אחת, אבל בחקופה מאוחרת מספר הסבילות עולה
לתשע וגם לעשר (ברו אצל לקטנטוס, Divina Institutio א' פרק ו'). מהן היותר נודעות
ומפורסמות הן ארבע, שפאוסניאס מכנה אותן בספרו ציור יון (י' פרק י"ב): הסבילה
הלובית, הרופיצי, הרפסוס או מאריתריה (מקום מושבה איגנו קבוע ואומרים עליה שהתנבאה

ב. תוכן הספרים וזמן חבורם.

א. הספר השלישי.

שבעת החרוזים הראשונים מביעים את צער הסבילה המוכרת לבנא עתידות רעות ומרות למרות רצונה. — ח' — מ"ה מכילים תוכחת מוסר לעושי עצבים ולעובדי אלילים ושבה ותהלה לאל-עד יוצר העולם. מ"ו — ס"ב הם קטע אסכולוגי המתאר את ממלכת המלך הגדול השופט כל הארץ, אשר יביא כליון חרוץ לרשעים ונבלים. — החרוזים מ"ז, מ"ח, מ"ט, נ"א של הקטע הזה מכילים רמז לזמן חבור, אף כי לא נקל הוא לקבוע בדיוק. אפשר שחרמו הוא לשנת 168 לפסה"נ, אשר אז התחילה רומי להתערב בעסקי מצרים ע"י שגרירה החצוף פופיליוס ליגט. באופן זה חרמו נ"ב, "שלשה יחכו גורל רומי וישימוהו לשמה" יכוון אל הגרפכים. אבל יתכן ג"כ שהרמז הוא לשנת 96 לפסה"נ, אשר אז הוריש תלמי אפיון את ממלכתו, ממלכת קורינא, לעם הרומי. במובן זה "שלשה" יכוון למריוס, סולא וקינא. אכן יש לשער ג"כ שהרמז הוא לשנת 51 לפסה"נ, אשר אז הוריש תלמי אולקס את ממלכתו לנושיו הרומים. או אפשר לאמר ש"שלשה" הם הטריאומביר הראשון (קיסר, פומפיי, קרסוס) או הטריאומביר השני (אנטוניוס, אוקטביוס, לפידיוס). אמנם ההשערה השניה נראית יותר מבקו. — ס"ג — צ"ב המדברים על השמדת בליער הם בלי ספק תוספת מאוחרת מסוף המאה הראשונה של הספירה הנוצרית. יש אומרים שהם ממקור עברי ויש אומרים שהם ממקור נוצרי: הכל תלוי במשמעותה של המלה סבסטה בתחלת הפיסקה. — צ"ג — צ"ו הם חרוזי מעבר הנשמעים לכמה פנים. — צ"ז — רצ"ד המדברים על בנין בבל ופולמוס הטיטנים ולידת זיוס, מלבד קיצור דברי ימי העולם וביחוד דברי ימי היהודים, הם ראשם ורובם, ממקור הסבילה האריתריאית העתיקה. הפיסקה הזאת נזכרה כבר בכתביהם של אלכסנדר פולהיסטור (חי בשנות 80—40 לפסה"נ) ואבדינוס (חי במאה הראשונה או השניה לפסה"נ), ואין צורך לאמר בכתבי הסופרים הנוצרים. קרוב לודאי שחזרה לערך שנת 160 לפסה"נ מפני הטעמים האלה: (א) מלך מצרים השביעי, הנזכר בחרוזים קצ"ב ואילך, הוא בלי ספק תלמי פילומטור שתאריכו הוא בשנות 182—146 לפסה"נ, (ב) תיאור רומי בחרוזים קע"ה ואילך מתאים לתמונת המטרפולין בשנים הבאות מיד אחר מלחמת פידנא בשנת 168 לפסה"נ. — רצ"ה — תפ"ח הם קובץ של חזיונות שונים מזמנים שונים, שמפני תכנם הכללי ואפס הסתמי אי אפשר להחליט בדיוק מתי חוברו. — רק הקטעים האלה מוכיחים את זמנם על פניהם: שי"ד — שי"ה נוגעים כנראה בתגרות הפנימיות במצרים בין תלמי פילומטור ותלמי אוירגטס, שסופן היה שנשבה אוירגטס בקפריסין בשנת 154 לפסה"נ. שכ"ג — של"ג רומים אולי לחילול הקודש וטמוא ההיכל בירושלים ע"י אנטיוכוס אפיפנס בשנת 168 לפסה"נ. שג"ג — שג"ה נוגעים בלי ספק למלחמת מיתרידטס בשנות 88—84 לפסה"נ. שפ"ח — ת' רומים בודאי למאורעות שנות 162—142 לפסה"נ. תס"ד — תס"ט מכוונים, כנראה, למלחמת איטליה החברתית של שנת 89 לפסה"נ. תפ"ג — תפ"ח מזכירים בפירוש את לכידת קרתגה וקורינתוס החלה בשנת 146 לפסה"נ. — תפ"ט — תקע"ב מספרים את הצרות והשוואות אשר תבואנה על ארצות ומדינות שונות, ביחוד על ארץ יון אשר תלקד ותפגע לעם פראי ואכזרי. אפשר לאמר שתק"ח ואילך מכוונים להשתתפות הגלים על אסיה המערבית בשנת 280 לפסה"נ, ותק"ב ואילך רומים לעבוד יון ביחוד אחר לכידת קורינתוס בשנת 146 לפסה"נ. — תקע"ג — תרכ"ג מהללים ומשכחים את היהודים בני אל חי ומזכירים את התקפת אנטיוכוס אפיפנס על מצרים בשנת 170 לפסה"נ. מן החרוזים האלה משתקפת שלות היהודים בתקופת המקבים לערך 140 לפסה"נ. — תרכ"ד — תת"ח הם פיסקה אסכולוגית המתארת את ביאת המשיח ותקופת השלום לעתיד, גם את האותות והמופתים אשר יהיו באחרית הימים. — תת"ט — תת"י מבארים את אישיותה ויחוסה של

גם בדלפי וגם באסיה המערבית, כמו מקומי הסבילה הראשית לדברי ימי רומי. הסבילה העברית, קפא מפלשתיה, הידועה ג"כ כסבילה הכבלית או המצרית.

זכר חזיונות הסבילות בא ראשונה בציטטה מהרקליטוס הנמצאת ב"תשובות הפיתיות" של פלוטארך: לפי הקטע הזה חזיונות הסבילות נושאים ונותנים בענינים נוגים ועצובים, כמו מרידות ומהומות בערים יווניות, הפעות שבטים פראים ורצח נפשות מושלים ושליטים. יש מן הסופרים היוונים שהתייחסו יחס אדיש וקריר אל הסבילות: למשל, אריסטופנס לא שם אמון בהן ותיאר את חזיונותיהן כתולדות מין מרה שחורה (מלנכוליה). אריסטופנס חבר פרודיות חריפות עליהן, ולוקיאן התלוצץ בהן בסטירותיו השנונות. אכן יחס המון העם אליהן משתקף יותר בכתביהם של אפלטון ופלוטרכוס המלאים הערצה לסבילות ושבה ותהלה לחזיונותיהן.

לפי דבריו של אריסטופנס, חזיונות הסבילות היו רווחים בארץ יון במספר מסוים כבר במאה החמישית לפני הספירה הנוצרית. אכן המסורה הרומית מעלה את תורם הרבה יותר מזה: על פיה קבץ אחד מן הטרקוינים, בלי ספק טרקויניוס סופרבוס, כל חזיונות הסבילות אשר השיגה ידו לקנות ויניחם למשמרת בבית הקפסוליוס בקץ המאה הששית לפני הספירה הנוצרית. ברו וליביוס מספרים ע"ד הסבילה מקומי שבאה לרומי והציעה לטרקויניוס לקנות ממנה את תשעת ספרי הגורל במחיר ידוע (שלש מאות ככרי זהב), וכאשר מאן לקנותם ממנה שרפה שלשה ספרים ותשב בששה ספרים, וכאשר השיב את פניה ריקם גם הפעם שרפה עוד שלשה ספרים ושבה בשלשה הנשארים, ואז הוכרח לקנות ממנה את השלשה במחיר התשעה. בכלל העריצו הרומים את ספרות הסבילות יותר מן היוונים, וכאשר נשרפו ספרי הסבילות הרשמיים בשרפת הבירה בשנת 82 לפני הספירה הנוצרית שלחו השרות מלאכים לסיקיליה, לארץ יון, ולאסיה המערבית, לקבץ משם כל אשר תשיג ידם מחזיונות הסבילות. השליחים שלמו בכסף מלא בעד ספרים כאלה, ומפני זה צצו חבורים מזויפים רבים. אומרים שמספר חזיונות הסבילות עלה וגדל כל כך במרוצת הימים עד אשר אוגוסטוס קיסר צוה להשמיד כרכים מזויפים לאלפים.

יהודי הגולה אשר עמדו תחת השפעת הלס וספרותה, וביחוד היהודים אשר באלכסנדריה של מצרים, הכירו מיד את חשיבותם של חזיונות הסבילות בתור אמצעי הגון להפיץ את אמונת ישראל ודת היהודים בין עובדי האלילים. זה זמן רב, החל מן המאה השלישית לפני הספירה הנוצרית, השתדלו להכניס את תורת שם באהלי יפת ע"י חיבורים פסיכודונימיים אשר יחסו לגדולי סופרי יון, כמו הקסיוס, אורפיוס, הומרוס, הקסידוס, איסיביליוס, סופוקלס, מנדר ועוד. בחיבורים האלה הכריחו, למשל, את אורפיוס להתחרט על הפוליתאיסמוס ולבשר לכל העולם את האמונה באל אחד ומיוחד, או הסבו את סופוקלס לבנא את קץ העולם הזה ע"י שרפת-אש ולהכריזו על אושר הצדיקים העתיד לבוא. ידוע הוא שאריסטובולוס החי בחצר המלך תלמי השביעי בשנת 160 לפסה"נ השתדל להוכיח שמיטב הספרות היוונית היה באמת פרי השפעת הספרות העברית. והנה חזיונות הסבילות המציאו להם להיהודים האלה כליון יותר ראוי ומתאים להפצת רעיונותיהם, יען כי בצורתם קרובים הם מאוד ליצירות נביאי ישראל, וע"כ החזיקו בהם היהודים ההלגניים ונסו להפיץ על ידיהם את המונותאיסמוס בין המון היוונים האליליים. לצורך זה השתמשו הרבה בספרות האסכולוגית שהיתה רווחת בימים ההם, ביחוד בספרי דניאל וחנן המלאים תוכחות וגזרות לעתיד. היוצא מדברינו הוא שחזיונות הסבילות היהודיים נכתבו ברובם ע"י יהודים משכילים במצרים מאמצע המאה השנית לפני הספירה הנוצרית ואילך.

הסבילה. — עשרת החרוזים האחרונים (תתי"ט—תתכ"ט) הם כנראה תוספת מאוחרת.

היוצא מדברינו הוא שהספר השלישי בראשו ורובו (וזאת אומרת החרוזים צ"ז—תתי"ט) חובר על ידי יהודי בארץ מצרים לערך 140 לפסה"נ. הגוון המצרי נראה מן הרמזים הרבים לדברי ימי מצרים (קנ"ט, קמ"א, שי"ד ואילך, שמ"ח, תר"ח ואילך), אף כי נמצא זכר גם לרומי ויוני ולאסיה המערבית.

(ב) הספר הרביעי

הספר הרביעי איננו ארוך ומורכב כמו הספר השלישי. החרוזים א'—כ"ג מתארים את האלהים כמו מקור השפעה עלינוה. — כ"ד—מ"ז מספרים ע"ד שמחת הצדיקים ושואת הרשעים. — מ"ח—קנ"א מכוונים לתת תמצית של תולדות עשרת דורות העולם, אבל אחר שני הדורות הראשונים נפסק חוט הסיפור, ובמקומו באים חזיונות על מדינות וערים שונות בנוסח הסבילות המקובל. — קנ"ב—קצ"ב מכילים קטע אסכטולוגי שבתוכו שזורה התראה לכל באי עולם לחזור בתשובה (קמ"ב—קע"ח).

בנוגע לזמן חיבור הספר הזה, הנה החרוזים ק"ז ואילך מזכירים את תיקון בדקי לודקיה אחר רעש-האדמה בשנת 60 אסה"נ. קט"ו ואילך מטעימים את התגרות והקטטות בירושלים בימי המצור בשנת 69 אסה"נ. וקכ"ה ואילך מזכירים בפירוש את חורבן בית המקדש בימים ההם. קי"ט ואילך מספרים ע"ד הַעֲלָמוֹ של גירון קיסר וצפית העם לשובו. קכ"ח ואילך, גם קמ"ג ואילך, רומזים לרעש-האדמה בקפריסין, שאבסיביוס קובע אותו בשנת 76 לסה"נ. מכל האמור יוצא שספר זה חובר מיד אחר שנת 76 לסה"נ, כשהמאורעות המזעזעים של שנות השבעים היו עוד חיים בלבבות האנשים וצפיתם לשיבת גירון קיסר היתה מוחשית.

קשה להגיד לחלוטין אם בעל הספר היה יהודי או נוצרי. החכמים הנוטים לדעה האחרונה מביאים ראיות מן ההתנגדות להיכלות ולקרבנות (כ"ח ואילך), מן האולת המיוחסת ליהודים (קי"ו), ומן הטעמת התשובה לאנשים חוטאים (קס"ח ואילך). אבל כל הקיום האלה אינם מיוחדים למחבר נוצרי: להפך, הם טבעיים ואפשריים גם ליהודי משכיל של התקופה ההיא. ובהיות שאין בספר זה שום שרטוט מיוחד לנוצרים ונקודת-המבט האסכטולוגית שלו היא יהודית מראשה ועד סופה, ע"כ יש ידים להחליט כי מחברה היה יהודי.

(ג) הספר החמישי

מצד תכנון יש לספר החמישי יחס יותר קרוב אל הספר הרביעי מאשר לשלישי. אין כל ספק כי החרוזים א'—נ"א הם חטיבה שלמה בפני עצמה: תפקידם הוא לתת תמצית דברי ימי לטיוט עד תקופת הדרינוס או מרקוס אורליוס. שאר הספר מוקדש בראשו ורובו לחזיונות תוגה על ארצות ומדינות שונות: נ"ב—ק"ד על מצרים, קט"ז—קל"ו על אסיה, קל"ז—קע"ח על יון ואיטליה וארצות אחרות, קע"ט—רכ"ז על מצרים והודו וקורינתוס ועוד, רפ"ו—שמ"ג על אסיה ותוגרמה ועוד, תל"ד—תפ"ג על בבל ועוד, תפ"ד—תקי"א על מצרים ועוד. מלבד החזיונות המקובלים האלה יש עוד קטעים על ענינים אחרים, כמו שיר תהלה לתמס (רכ"ח—רמ"ז), שמוצאו כנראה, מן המזרח, ויש אומרים שהוא בא מן האקסטה, וזאת אומרת מספרי-הסודש של הדת הצורואסטריית העתיקה. ציור אידיאלי של ארץ יהודה (רמ"ז—רנ"ה, ר"ס—רפ"ה). פסיקה נוצרית (רנ"ו—רנ"ט): קטע אסכטולוגי (שמ"ד—שפ"ר), התראה לרשעים (שפ"ו—ת"ב), זכר להתקפה על הארץ הקדושה ונקמת-אלהים הבאה לרגליה (ת"ח—תל"ג), תיאור מלחמת-כוכבים הקרובה לבוא (תקי"ב—תקל"א).

בנוגע לזמן חיבור הספר הזה, הנה תחלת הדרינוס המוגזמת בחלק הראשון (מ"ח ואילך) היא אפשרית רק בשנות מלכותו הקדומות, או בכל אופן לפני התקוממות בר כוכבא ובנין איליה קפיטולינה במקום ירושלים. תור החלק הראשי נכר מן המסופר על-טיטוס שנחתם גורלו למות מיד אחר שובו לאיטליה מנצחונו על-ירושלים (תי"א ואילך), הוי אומר שנת 70 לספירה הנוצרית. אבל בעצם הדבר אין כליטוד וטעם להפריד בין החלק הזה והחלק הראשון, ואם נוציא מן הכלל את החרוזים נ"א ותי"א—תי"ג או אפשר יהיה לאמר בהחלט גמור כי זמן חיבור הספר הזה הוא בימי מלכות הדרינוס שלפני 130 אסה"נ.

המתבר חי, כנראה, בארץ מצרים, אף כי אין להחליט בדיוק אם היה יהודי או נוצרי. שם התואר θεολόγους בחרוז ס"ח מטביע עליו חותם נוצרי. גם החרוזים רנ"א—רנ"ט, כאמור למעלה, הם בלי ספק ממקור נוצרי. אבל חוץ מן החרוזים האלה כל הספר מראשו ועד סופו נושא עליו חותם יהודי ניכר.

ג. תורת חזיונות הסבילות.

כפי שאפשר לראות מחזיונות-הסבילות היהודיים, מטרתן היחידה היא להורות ולשנן את אחדות הבורא ושלטונו היחיד בעולם. הכל טובב על-הציר הזה: אלהים הוא אחד ומיוחד, גברא מעצמו, בלי ראשית ובלי תכלית, רואה ואינו נראה, משגיח על כל היקום, רחום וחנון, אבל גם נוקם ונוטר. עבודת-אלילים היא תועבה גדולה שאין לה כפרה, כי האלילים הם אפס ותהו, מעשה עץ ואבן, שלולי-חיים ובלי כח ואין. לא כן עבודת-הבורא שהיא עבודת אל חי וקיים: עבודה זו היא רוחנית ומוכרית, אף כי מצרפים אליה לפעמים גם מנהגים גסים ומגושמים. הספר השלישי, העתיק מכל ספרי הסבילות, משקיף על-הקרבת קרבנות כעל-חלק נחוץ של עבודת האלהים (תקע"ז ואילך). אבל הספר הרביעי דן את הקרבנות לחובה (כ"ח ואילך) ומגנה גם את ההיכל הנראה לעין (ח' וכ"ח). קרוב לדואי שלספר הזה חדרו רעיונות איסיים הנראים ג"כ בהטעמת הברכה לפני המזון (כ"ה ואילך) וטקס הסבילה (קכ"ה).

חלק הגון תופשים הרעיונות האסכטולוגיים המיוחדים אל התקופה ההיא. אמצע המאה השנית לפני הספירה הנוצרית היתה הרת רעיונות דתיים ע"ד בוא יום הדין הגדול, יום נקם ושלום לכל העמים, וספרות התקופה הזאת השפיעה השפעה עזה על-מחשבות הדורות הבאים. ע"כ חזיונות הסבילות הם מלאים פיסקות אסכטולוגיות המחארות מה שיהיה באחרית הימים. חרון אף האלהים בישבו על-מדין ובשפטו את כל היקום מצויר בצבעים רבים ושונים. הקו הכולל בתמונה הזאת הוא אש לוהטת, תבערת אלהים, מדורת גיהנם. ואז חשך יכסה את הארץ ומלואה: השמש והירח והכוכבים יחשכו ולא יהלו עוד אורם לבני האדם, כל העולם יחרב. אבל יש אשר החורבן הוא מוגבל לרשעים ואושר צפון לצדיקים (ה', שע"ה ואילך). אותות הקץ הם שונים, אבל יותר מכלם יגדל הרשע ותרבה החוצפה. כף-אש יבשר את קץ העולם הזה (ג' של"ד). צרות ומצוקות, מבוכות ומבוסות, שואות ומשואות תחולנה על ראשי העמים, ולא תהיה להם תקומה (ה' רכ"ה). גירון קיסר ישוב בגאותו ובחוצפתו למשול על העולם וכל התבל תפול תחת שלטון אשה (ג' ע"ה ואילך). רק כשיבוא המשיח מן השמים למשול על הארץ יבואו שלום ושלחה לצדיקים (ג' תש"ב ואילך), האדמה תוציא את פריה לרוב (שם, תשמ"א ואילך), ההדורים יעשו למישור (שם, תשע"ז ואילך) וגם החיות תחיינה חי שלום ושלחה (שם, תשפ"ה ואילך). ואז ירושלים תהיה כלילת יופי (ה' ת"כ ואילך), והיכל האלהים ישוב ויזהר כזהר הרקיע וכל העמים יקריבו בו מנחות-שי לאל חי וקיים לעד (ג' תרנ"ז ותש"ב).

ד. על הסבילות בספרות העברית ועל התרגום העברי הניתן כאן.

מכל הספרים החיצונים הספר היותר מזולזל אצלנו היהודים הוא חזיונות הסבילות. כמעט כל הספרים האחרים ממין זה לא רק שניתרגמו לעברית כי גם נעשו לנושאי חקירות שונות, רק הספר שלפנינו נשאר זר ורחוק ממנו ולא מצא לו גואלים עד עתה בספרותנו העברית⁽¹⁾. שום זכר לא נמצא לו בספרותנו הבינאית העשירה, מלבד הסיפור ע"ד הסבילה הרומית הבדויה שהלכה למכור את ספריה לטרוויניוס, הנזכר בספר יוחסין של אברהם זכות (הוצאת לונדון, 239, עמוד א') ונשנה בסדר הדורות של יחיאל היילפרין (ווארשא תרנ"א, א' ק"י ב') ובצמח דוד של דוד גאנז (אופיבך, תקכ"ח, ב' ח' ב'). ובכל זאת יש להם לחזיונות הסבילות חשיבות ידועה בשביל היהודים הן מצד תכנם והן מצד צורתם: מצד תכנם הרי הם תעודה נכבדה ועדות נאמנה על האידיאות האסכטולוגיות הרבות שחדרו לבין היהודים בעולם העתיק במאות האחרונות של התקופה הישנה, לפני לדת הנצרות, ובמאות הראשונות של התקופה החדשה, התקופה הנוצרית. ומצד צורתם הלא ברור הוא שנעשו ראשם ורובם בתבנית נבואות נביאי ישראל הגדולים של המאה השביעית, והרי הם חיקויים מובהקים ומנוסים של ספרות ישראל העתיקה. מלבד זאת כל יצירה ספרותית הנוצרת בידי יהודים יש לה זכות-קיום בינינו, ושלשה מספרי הסבילות (ג' ד' וז') חוברו ע"י יהודים לכל הדעות.

מפני הטעמים האלה הוכן תרגום עברי זה של חזיונות-הסבילות היהודים. התרגום נעשה מן הנוסח היווני המתוקן של יוהן ג'פן, והמתרגם השתדל בכל יכלתו למצות את תוכן המלים היווניות ללשונו העברית בדיוק גדול, אף כי לא באופן מללי. מובן מאליו שהשתמש בכל האפשר בסגנון העברי הנבואי של כתבי הקדש, יען כי חזיונות הסבילות, כאמור למעלה, הם נסיון ניכר לחקות את נבואות נביאי-ישראל. הדבר הזה איננו קל, יען כי הנוסח היווני הוא קשה מאד, מורכב ומסובך במקומות רבים. בנוגע להערות לנוסח העברי סמכתי הרבה על דבריו של בלאס בהוצאת קייטש ועל פירושו של לאנטשסטר בהוצאת טשארלס.

(1) אמנם חזיונות הסבילות ניתרגמו לעברית ע"י יהושע שטיינברג ונדפסו בספר המאסף מאת המחלקה, להרחבת שפתנו הקדושה וספרותה אשר לחברת, מרבית השכלה בישראל בארץ רוסיה (ווארשא תרמ"ז), אבל תרגום זה אינו נאמן ומדויק די צרכו, ומסופקני אם נעשה מן המקור היווני. מלבד זאת נחתך בתבנית מלאכותית של הקסמטר יוני בעל שלש עשרה הכרות המבנידה את הקריאה גם לקוראים ותיקים ומנוסים. לאחרונה לקוי הוא בחסרות והשמטות רבות הפוגמות לפעמים את מהלך הענין וקשר הרעיונות.

ה. ביבליוגרפיה.

א' מהדורות.

ההוצאה הראשונה של הנוסח היווני לחזיונות הסבילות היא

Bethuleius Xystus, Sibyllinorum Oraculorum Libri Octo, Basel 1545.

המהדורה השנייה נעשתה ע"י קסטליו, שם 1555.

Opsopoeus Joh., Σιβυλλιακοὶ Χρησμοί, Paris 1599.

Galilaus Servatius, Σιβυλλιακοὶ Χρησμοί, Amsterdam 1687—9.

מהדורה זו אינה חשובה ביותר, מפני שבעיקרה לא יצאה לאור אלא לצרכים פולימיים. גם ההוצאה של Gallandi, Bibliotheca veterum Patrum, בקובץ Venezia 1765

אין לה חשיבות, מפני שלא הוסיפה כלום לבקרת הנוסח היווני. רק עם הוצאת Mai Angelo, Σιβυλλικὰ λογία, Milano 1817

התחילה תקופה חדשה בבקרת הנוסח של חזיונות הסבילות. אחרי מהדורת מאי באה המדורה המצוינת Alexander C., Χρησμοὶ Σιβυλλιακοί, Paris 1841, 1853,

שחשיבותה ניכרת עד היום. המהדורה של Friedlieb J. H., Χρησμοὶ Σιβυλλιακοί, Leipzig 1852,

מכילה גם תרגום גרמני בחרוזים ופירוש קצר בסופה. החשובה מכולן היא המהדורה Rzach Aloisius, Χρησμοὶ Σιβυλλιακοί, Wien 1891,

שבה השתדל המוציא לקבוע נוסח מתוקן ע"י חקירה מדעית מקיפה. בעקבותיה הלך Geffcken J., Die Oracula Sibyllina, Leipzig 1902.

בנוסח זה, המוחזק למוסמך ומוסכם, משתמשים כעת כמעט כל המתרגמים.

ב' תרגומים.

מלבד התרגום בחרוזים לטיניים על ידי אלכסנדר ותרגום בחרוזים גרמניים על ידי פרידליב ועוד, יש תרגומים אנגלים ע"י J. Floyer לונדון 1731, ומילטון ספנסר Terry ג'יריורק 1890. אכן התרגומים היותר חשובים של חזיונות הסבילות היהודים (הספרים ג'-ה') הן ע"י Lanchester בכרך השני של קובץ האפוקריפים והפסיבדאפיגרפים שיצא לאור באנגלית ע"י ר. ה. טשארלס, אוכספורד 1913, וע"י Blass בכרך השני של קובץ האפוקריפים והפסיבדאפיגרפים שיצא לאור בגרמנית ע"י אמיל ג. קייטש, טיבינגן 1900.

ג' מסות וחקירות.

אי אפשר לרשום פה את כל הספרים והמאמרים שנכתבו על חזיונות הסבילות, וע"כ אסתפק במובחרים שבהם:

Alexandre C., Excursus ad Sibyllina, Paris 1858.

Ewald H., Abhandlung ueber Entstehung, Inhalt und Werth der Sibyllinischen Buecher, Goettingen 1858.

Badt B., Ursprung... und Text des 4 Buches der Sibyllinischen Orakel, Breslau 1877.

Zahn T., Ueber Ursprung und religioesen Charakter der Sibyllinischen Buecher IV, V (Zeitschr. f. kuerchl. Wiss. u. Kuerchl. Leben 1886).

Fehr E., Studia in Oracula Sibyllina, Upsala 1893.

Geffcken J., Komposition u. Entstehungszeit der Oracula Sibyllina (Texte u. Untersuchungen 1902).

Schuerer E., Gesch. d. jued. Vol'kes im Zeitalter Jesu Christi III⁴. 555 ff.

מאמרו של Aloisius Rzach באנציקלופדיה של Pauly-Wissown II A, p. 2073 sqq.

חיות ורמשים ועוף מעופף: אתם לא תעבדו ולא תיראו את האלהים רק תתעו להכל: ותשתחוו לנחשים ותנבחו לכתולים: ולעצים אלקים ולמצבות-אבן מעשה בני-אדם: ומשבו לפני דלתות היכלי אלילים: ותלאו אל חי בשמר הכל: ותצקו להבלי-אבן ותשתחו משפט: גאל-עד ברא שמים וארץ: הוי עם צמא לדם עם נבל ורע מרעים ואנשי-בלעל: דברי שקר והלכי רכיל ורשי מעללים: מנאפים עבדי אלילים הגי נכלים: אשר בלבם רשע שנעון נמרץ: העשקים לנפשם ומעזים פניהם: כי גם אחד מבדל-הזון לא יתן ממנו לאחר: וכל-אדם תרע עינו מאד בחברו: ולא ישמרו כל-אמונים אך נשים אלקנות: תענבנה בסתר על-אישים ואחרים בעד בצע: וכאשר תקנינה להן בעלים לא תתקנה בחבל החיים:

אולם אחרי אשר תמשל רומי המתממהה גם על-מצרים: אז תופיע ממלכה גדולה מאד: ממלכת מלך-עד אליה-נשים: ויבא שליט טהור לרדות בשבט על-כל הארץ: לדורידרות של הזמן החולף: ואז תתק חמה עזה על-אנשי לטיוס: שלשה יחזקו גורל רומי וישימוה לשמה: וכל-יושביה יסופו במשכנותיהם: מדי תרד לשון-אש מן-השמים: אזי לי אמללה מתי וגיע היום ההוא: ועמו משפט האל האדיר המלך הגדול: אכן עתה הנסדנה ערים והתנפנה כלכן בהיכלות ובאסמדות בשוקים ובמצבות זקב: וקסא ואבן ער-כי יבוא היום הקר: כי בוא יבוא כמו רים נפרית וחדר: לכל-האנשים אקרא-הנא בשם: כל-הערים אשר ישיביתן ישאו מכאבים:

מנוע סבסטה יבא בלוער באחרית הימים: ויקים את-ראשי

כט

ל

לא-לב

לג-לד

לה

לו

לז-לח

לט-מ

מא

מב-מג

מד

מה

מו

מז-מח

מט-נ

נא-נב

נג

נד-נה

נו-נז

נח

נט-ס

סא-סב

סג-סד

סז

סח

סט

סז

סח

סט

סז

סח

סט

סז

חזיונות הסבילות

ספר שלישי

א מרעים ממרומים מברך שוכן שחקים אשר את-הכרובים:
ב לבסוף בוננת אחלה פניך לכלא מעט את-חזון-האמת ממני: כי
ד נלאה לבי בקרבי: אכל למה יוסף לבי להתעורר ונפשי:
ה-ו הננועה ומענה אכזה עלי: לחזות חזון לכל אכן אוסף לבשר
ז כל-אשר יצוני אלהים לבשר לבני-האדם:

ח-ט בני-אדם הנבראים בתבנית צלם אלהים: למה תתעו להכל
י ולא תלכו בדרך הנשר: ולא תשימו לב מעולם לברא העולם
יא הקים לעד: יש אל אחד משל יחיד והוא פלאי ישב שחקים:
יב-יג נמצא מאליו בלתי-נראה והוא רואה הכל: אשר נד תרש אבן
יד-טו לא עשתהו וצלם זקב: אז שן מעשה חושב לא ותארהו: אולם
טו הוא ראשון והוא אחרון ומודעת זאת כי: הוא הנה והוא הנה והוא
יז גם והנה: כי מי בך-אדם אשר יכל לראות את-האלהים בעיניו:
יח-יט אז מי יכל רק לשמע את-שם: האל העליון האל הגדול משל
כ-כא העולם: אשר ברא בדברו הכל שמים וגם ימים: שמש וירח
כב-כג מוצקים במלאם: בוכבים נוצצים מחוללת-ההום עצומה:
כד מעננות ונתלים אש תמיד יום ולילה: הוא גם האלהים אשר יצר
כה את-האדם בן-ארבע האותיות: הראשון אשר נוצר המתבר בשמו:
כו-כח קדם וים ונגב וצפון: הוא גם תכן תבנית צורת האדם: ויעש גם

א

ב-ג

ד

ה-ו

ז

ח-ט

י

יא

יב-יג

יד-טו

טו

יז

יח-יט

כ-כא

כב-כג

כד

כה

כו-כח

א-ז

ח-מה

יז-כד

כו

ביוונית. בספר חנוך ב' י"א ס"ג נמצא אקרוסטיכוס על שם זה. — סימן להתנגדות לנשואי אלמנה. — המליצה הזאת נגזרה בלי ספק משפת הספנים. — בהורה על ממלכת המלך הקדוש וכליון הרשעים הבא לרגלה. — לפי מסורת תלמודית (סנהדר' צ"ה ב') אין משיח בן דוד בא עד שתתפשט המלכות (=ממלכת רומי) על ישראל תשעה חדשים. — יתכן שהמכוון פה לשרפת יופיטר הקפיטוליני בשנת 84 לפסה"נ, שבה נשרפו ספרי הסבילות, או לחרבן מצבת יופיטר על גבעת אלפן ע"י חזיו ורעם בשנת 57 לפסה"נ. — גפרית היא קרלואי של יום הדין (ע' חרות תס"ב, גם ספר חנוך א' קי"ז ו') — בוא בליער וקצו. —

מד

מה-מו-סב

נד

ס

סג-סב

סה החרים ונרניע את-הים: את-השמש הגדול הלהט ואת-הימים
 סו-טו המגיה: ויטנה את-המתים וישים אתות רבים: לבני אדם אולם
 סח צמח זה בלי-עשה קמה: כי ממעה הוא את-בני האדם ורבים
 סט-ע יתעה: עברים נאמנים ונבחרים ונם בני-עולה: ואנשים אחרים
 עא אשר לא שמעו עוד לקול האלהים: אכן באשר תקרב נקמת
 עב-עג האל הגדול: ותתגלגל עצמת אש ותורם על-הארץ: ותאכל
 עד-עה את-בלי-עש ואת-האנשים הנאים: וכל-אשר נתנו אמן בו: אז
 עו יהיה העולם פחת ממשלת ידי אשה: וישמע לקל-פקדוניה:
 עד-עח וכמשל אלמנה על-כל העולם: ותשליך זהב וכסף לתהום-
 עט-פ הנצח: ונחשת וברזל של-בני-אדם קארי-ימים: לתוך-הים אז
 פא-פס יסדות העולם כלם: ותאלמנו והאלהים השכן בשחקים: וגלל
 פג את-השמים באשר יגללו ספר: וכל-הרקיע רבי-הצורות ופל
 פד על-האדמה המוצקה: ועל-הים ונרם אש רתחת בלי-
 פה-טו הרף: ואכל את-הים: ואת-הרקיע השמים ואת-הכוכבים ואת-
 פז-פח עצם הכריאה: יצק למוצק אחר מהור: ולא יהיו עוד גלגלי
 פט-צ המאורות הנצצים: לא ומיד-אנה רבים: לא אביב לא קץ לא
 צא-צב תרף ולא סתיו: ואז יבא משפט האל הגדול בתוך-המועד
 הגדול באשר נגיעו כל-הבשרים האלה:
 צג-צד אזי לבם ארחות-ים וכל-הנבשה: כשינחה השמש אשר
 צה-צו לא יבוא עוד: הכל יקשיבו-לו כשובו לעלת עלי-העולם: וען
 כי הוא הראשון הוללם וידו היא יצרתם:

סבסטה היא שברון, והרמו הוא בלי ספק לשמעון החבר הנודע כבליעל או
 כארמילוס. לפי טשארלס (עלית ישעיהו, ס"ח בהקדמה), אפשר שגזע סבסטה רומז
 אל הקיסרים האוגוסטיים, ובאופן זה בליער הוא נירון קיסר שלפי האגדה שב
 אל ממשלתו אחרי מותו. — כמעשי פטרוס עם שמעון (ע' Acta Apostolorum Apocrypha
 הוצאת ר. א. ליפסיוס ומ. בוני א' מ"ה ואילך, סימן כ"ח ואילך) שמעון החבר מזיה
 גוף מת, אמנם רק למראית עין: כשהוא חולף ועובר הקסם מסתלק, והרי זה פטרוס
 המבצע את המופת. — הרעיון שהעולם יחרב באש נמצא בספרות הרומית כעיקר של
 התורה הסטואית. קרוב לודאי שהרעיון הזה מקורו בשיטתו הפילוסופית של הרקליטוס. —
 משערים שהרמו הוא לקליאופטרה שלבשה צורה דמונית. בוסר רואה פה רמז לתניך-
 הים האגדי, שחשבוהו לנקבה בראשונה. — ע' ישע' ל"ד ד', ותהל' ק"ב כ"ו, ובספרות
 המאוחרת. — הפסק העונות והתקופות נמצא גם במסמרי הנוך ל"ג ב'. — המועד הגדול
 (αἰὼν μέγας) הוא סטואי במקורו. — החרוזים האלה, לפי הדעה השוררת, הם

צז-צח אכן באשר תקום תוכחת האל הגדול: אשר בזה הוכיח לבני
 צט האדם באשר בנו מגדל: בארץ אשר ביהות שפה אמת לקלם:
 ק-קא ונזמו לעלות אל-השמים הורועים פוככים: אולם מיד השיב
 קב אלהים רוחות בלח ועז: ונפילו הרוחות את-המגדל הגדול
 קג-קד מפרום ונתרסרו ריב בין איש לרעהו: על-כן קראו בני-האדם
 את-שם העיר בבל:

קה-קו ובאשר התמוטט המגדל ולשנות האנשים: נפלנו לכל-מיני
 קז-קח שפות אז מלאה כל-: האדמה ממלכות נפרדות: ואז בא הדור
 קט העשירי של-אנשים הוגים: למן-היום אשר בא מבול על-האנשים
 קי-קיא הקדמונים: וימלכו ברונוס ושימן ונפתוס: בני גיה ואורנוס
 קיב הגבורים הנקראים: בפיר-האנשים ארץ ושמים שמות שנתנו להם:
 קיג-קיד על-היותם ראשונים בין האנשים ההוגים: לשלשה חלקים נחלקה
 קטו הארץ חלק לכל-אחד: וימלך כל-אחד בתבלו ולא נלחמו זה
 קטז בזה: כי נשבעו שבועה לאביהם וכתליהם נפלו להם במישורים:
 קיז-קיח אז וכן אביהם ויקרב קצו: ויגע וימת ויפרו בניו את-שבועתם:
 קיט-קכ מאד ויעברו ריב בין איש לרעהו: על-אשר ימשל על-כל-
 האנשים ויבדוד מלכות גדו וילחמו ברונוס ושימן איש ברעהו:
 קכא-קכב אולם ביה ונגה ואפרודיטי המעטרה: דמטר והסמיה ודיונה
 קכג בעלת הקוצות הנפות: השלימו ביניהן ותקבצנה יחד את כל-

ממקור נוצרי, אבל באמת אין בהם שום דבר המטביע עליהם חותם נוצרי.
 זריחת השמש היא בודאי שאולה ממלאכי ג' כ'. — קטע ארוך מן הסבילה
 האריתריית, המתחיל בשנים עשר חרוזים מן הסבילה הבבלית. רבים מצטטים
 את הקטע הזה או רומזים עליו, כמו אבסיביוס המביא אותו מן אלכסנדר
 פוליהיסטור (חי בשנות 80-40 לפסה"נ). עין גם יוספוס קדמוניות א' ד' ג'. —
 כנראה, ערבב המחבר את הסיפור בספר בראשית עם האגדה היוונית ע"ד
 הענקים המעמיטים פליון על אופא בכדי לעלות השמימה (אודיסיה י"א ש"ר ואילך,
 וורגיליוס גיאורגיקה א' ר"פ ואילך). — אין זכר לרוח בספר בראשית, אבל רמז לו נמצא
 בספר היובלים י, כ"ו, ובקדמוניות ליוספוס א' ד' ג'. — גזרת השם בבל מן השרש
 בבל היא כמו בברא' י"א ט'. ובאמת בבל היא "בב אל" בשפת בבל ואשור, כל
 שער האלהים. — פרשת הטיטנים פה מקבילה לזו של הסידוס תיאוגוניה תכ"א
 ואילך, אף כי שונה היא בפרטים אחדים. — לפי אפיפניוס, Ancoratus קי"ד, חלק
 נח את העולם לשלשת בניו וישיבם שאיש מהם לא יסיג את גבול רעהו. ומשום
 שחם הפר את השבועה הזאת בלקחו את כנען משם, ע"כ מצדיק אפיפניוס את הצו
 להשמיר את הכנעני. — מלחמת האלים מתוארת ע"י הסידוס תיאוגוניה, תרכ"ט ואילך. —

גז-רצד

ק

קב

קד

קי

קיד

ק"ט

קכד-קכה המלכים: האחים והקרובים ואנשים אחרים: אשר באו מן-הנגז
קכו-קכז והמקור הזה: ויחצו בו ברונם המלך ומלך על-פל: כי הנה
קכח הבכור ויפחתהאר מקלם: אולם שיטן השביע את-ברונם שבועות
קכט-קל נמרצות: כי לא יקים ורע בנים יען כי אז ומלך: הוא בעצמו
קלא בעת אשר תקפץ וקנה על-ברונם ומות וקדמהו: והנה באשר
קלב תלד ביה וישבו בני שיטן על-ידה: ויקרעו לגזרים כל-הבן
קלג-קלד ויילוד: וכל-הבת חיו ותגדלנה אמה: אולם באשר ילדה ביה
קלה-קלו הבכורה את-ילדה השלישי: ויצא הרה ראשונה ראו: בני שיטן
קלו הבכרים בעיניהם כי בת היא וילכו לבתיהם: ואז המליטה ביה
קלח-קלט בן: ותשלחתו במהרה לפרוגיה לגדלהו בסתר לבדר: אחרי
קמ אשר נוצעה את-שלישה ברתים הנשבעים לה: על-בן קראו שמו
קמא-קמב ויום יען כי שלחוהו חרש: וכן שלחה גם את-פסידון חרש: ותוסף
קמג ביה הנעלה בנשים ללדת בן שלישי את-פלומין: כשעברה דרך
קמד דין אשר ממנה יובלו יבלי מי: הנהר אורפוס הזרמים אליהם:
קמה-קמו אחרי התמונה עם-מימי פניו ורם סטיני קרא להם: ויהי באשר
קמז-קמח שמעו המיטנים כי יש בנים: בסתר מנרע ברונם ורנה אשתו:
קמט-קנ גרם שיטן שבעים בנים: ויאמר באוקים את-ברונם ורנה אשתו:
קנא-קנב ויצפנים באדמה וישם עליהם משמר: ויהי באשר שמעו זאת
בני-ברונם האדיר: ונעירו עליו מלחמה גדולה ושאת ושקר:
קנג-קנד וזאת היא ראשית מלחמה לבני תמותה:
קנו-קנז ואז הביא אליהם רעה עליהמיטנים: ויגועו כל-
קנח-קנט משפחות המיטנים וברונם: ובמרוצת הזמן הסובב: קמה
קס ממלכת מצרים ואחריה ממלכות פרס: ומדי וכוש ובבל

קלב-קמ השוה חזון יוחנן י"ב ד'. - קלימכוס המנון לדיוס מ"ו ואילך, לוקרטיוס ב' תרכ"ט
קמא ואילך, וורגיליוס גיאורגיקא ד' ק"ג - כלם מספרים כי זיוס בולד בכרתים וכי הכרתים
קמב צלצלו בצלצלים בכדי להחריש את קול התינוק. - גזרת השם זיוס ממלכת-היחס של
קמד διαπέμφθη (=נשלח לדרכו) לקויה ופגומה מאוד, ואפשר שאיננה נכונה ומקורית,
קמה אולם גיפקין מראה על גזרה כזאת אצל לוציוס אניוס קורנוטוס, סימן ב'. -
קמז דידונה היתה מפורסמת ע"י אגדת אלזגית שהכל הביטו עליה כעל ארשת שפתי
קמח הא"י זיוס. - הנהר אורפוס הוא הנהר טיטרסיוס של הומרוס, ורם טפל לפניו. -
קנד-קנו-קסא החרוז הזה נשנה בחרוז קנ"ה, וע"כ השמטתי את האחרון. - הקטע הזה הוא תמציתי
קנט ומקוצר, ואפשר שאיננו מקורי. לפי דעתו של פרידליב החרוז קנ"ו הוא מחובר
לחרוז קצ"ט והשורות החוצצות ביניהם הן חומר זר. - צריך להעיר על חשיבות

קסא של-אשור: ואחריהן ממלכת מקרון ועוד הפעם מצרים ורומי:
קסב-קסג ואז בא בלבי חזון האל הגדול: ויצוני להנבא לכל-ארץ
קסד-קסה וארץ: ולמלכיהן ולהוריעם את-הנבאות: וזה הדבר הראשון
קסו אשר שם אלהים בלבי: ממלכות האנשים אשר תתקדנה:
קסז-קסח כי ראש וראשון ישר בית-שלמה: ויושבי צדון ואסנה
קסט-קע ואיים אחרים: ואמות פמפוליה ופרס ופרוגיה: וגם עמי
קרניה ומוסנה ולוד הבכרים בזהב:
קעא-קעב אז יבאו הנגנים הנאים והטמאים ואחריהם ישר עם-
קעג מקרון רבי-הצדקים: אשר יבוא כעב מלחמה אומה על-
קעד האנשים: אולם יושב בשמים וישחיתנו ער-הסוד:
קעה-קעז ואז תהיה ראשית ממלכה אחרת: רבת גלגלות לבנות
קעז מן-הים הגדול מבוא השמש: אשר תמשל על-ארץ רבה
קעח ותחלל אנשים רבים: ואחרי-כן תביא ירצה בלב כל-
קעט-קפ המלכים: ותשלל הרבה זהב וכסף: מערים רבות ואז
קפא ישובו להיות באדמה בת-האלהים: וזהב וכסף וגם עדי:
קפב-קפג והאנשים האלה יצרו לבגד-אדם אכל גדול יהיה: אידם מדי
קפד ישלמו בגאות ורשע: חיש מהרה תבא עליהם מצוקת רשע:
קפה-קפו וזכר יבא אל-זכר ויבניהם יושמו: בקמיונות נבזים והקמה
קפז בימים ההם: ארה גדולה על-האנשים אשר תבלע הכל:
קפח-קפט ותנפץ הכל ותמלא הכל פנעים רעים: על-ידי אהבת בצע
קצ מתעבקה והן עשוי לא-במשפט: במדינות רבות ועל-ידי

קסב-קסג מצרים המובלטת פה באופן ניכר. - הסבילה הבבלית ממכון שבתה בעבר הרחוק
קסד מעבירה לפנינו את דברי ימי העולם עד לימיו של כורש מלך פרס. - לפי השקפת
קסה המחבר, חמש הן אומות עולם עצומות: אסיה, יון, רומי, מצרים, יהודה. - רומי
קסז מופיעה פה כמו אומה רחוקה, אף כי מעוררת פחד. הזמן המשתקף בחרוזים האלה הוא
קסח בין 190-165 לפסה"ג, כשמדינת רומי התערבה לעשות שלום בין החשמונאים ולוסיאס. -
קסו הרמז הוא לסינטוס (מועצת זקנים) הרומי. - אפשר שזהו רמז לאנטיוכוס אפיפנס,
קסז אשר ג. סופיליוס לינס חסם עליו את הדרך בשנת 168 לפסה"ג (ראה פולוביוס
קסח כ"ט כ"ח). - זהו המס של חמשה עשר אלף ככר אשר הטיף סקיפיון על אנטיוכוס אחרי
קסח מלחמת מגנסיקה בשנת 189 לפסה"ג. - זאת אומרת שבני אדם יטמנו את אוצרותיהם
קסד באדמה בכדי שלא יתחילו לשלם מס לממשלה. בן סירא כ"ט י' ותנוך ב' נ"א ב'
קסד מתנגדים למנהג זה. - העוונות הנפרטים פה אפשר אמנם ליחס לבני רומי המאוחרים,
קסח אבל לא לבני רומי הקדומים של התקופה הנדונה פה. - החרוז הזה דומה לחרוז
קצ תרי"ג, והלו מרמו לאנטיוכוס הגדול. - מקדוניה נחלקה אחר מלחמת פינדנה (168

קצא בארץ מקדון: ותעורר שגאח ותרשו [בגניאדם] ערמה ומרמה:
קצב-קצג ערמה מלכה השביעית באשר ומשל: על-מזרים מלך יוצא
דרך עם-גון:

קצד-קצה אז ישוב עם-האל הגדול להיות אמיץ: והנה מרה
קצו דרך-החיים לכל-בני-תמותה: אבל מדוע שם אלהים בלבי
קצז להגיד: איזה תהנה הרעה הראשונה איזה תבא אחריה ואיזה
קצח האחרונה: על-כל האנשים ומדה-תהנה ראשית הרעות האלה:
קצט-ר ראשונה ימים אלהים רעה על-הטומנים: כי יתקמו בהם
ר א-בני-כרונם האדיר: וען כי אסרו את-כרונם והאם הבוכה:
רב-רג שנית יקומו לזנבים נגשים: ומלכים גאים יהיו וטמא-ינפש:
רד-רה מנאפים ורשעים כלם ולא ינוחו עוד בני-תמותה: ממלחמה
רו והפרוגים האומים יאבדו: כלם ורעה תבוא על-מרוגה ביום
רז-רז ההוא: אז תבוא שואה על-הפרקים ועל-האשורים: ועל-כל-
רס מצרים ועל-הלובים ועל-הכנענים: ועל-הקנענים ועל-המפוליים
רי ושואה אשר לא תמושו: ועל-כל-בני-אדם מדוע אפוא אנכי
כל-עם ועם:

ריא אכן באשר יכלו הרעות הראשונות חיש מהרה יבואו:
ריב רעות שניות על-בני-האדם אולם אני-דנהא זאת ראשונה:
ריג צרה תבא על-האנשים החסידים הישבים סביב הטיקל:
ריד-רטו הגדול שלש-למה שהם יוצאי דרך אנשים צדיקים: אבל יחד
רטז-ריו עמם אקרא גם בשם: שבטם ובית אביהם ואמרתם: הכל
אבשר בפה מלא אדם ערום ואיש מרמה:

רית-ריט יש עיר וקמרינה בקרב אדמת אור-בשדים: אשר ממנה
רכ יצא גוע אנשים צדיקים מאד: ההונים כל-היום מחשבות

קצב לפסה"ג) והיתה אפרכיה רומית בשנת 147 לפסה"ג. — המלך השביעי הוא תלמי השביעי
פילומטור, בן קליאופטרה הראשונה, בן בנו של אנטיוכוס השלישי. תחלת ממשלתו
קצד חלה בשנת 182 לפסה"ג. — נצחון היהודים רומז לדור המקבים המאוחרים. —
קצט-רד-רי רשימה שניה של אומות עולם עצומות, המתחלת בטיבנים. — רמז לגנבת הלנה ע"י
ריא-ריו פריס, שבעבורה התחוללה מלחמת טרויה. — פתיחה לחיבור לדברי ימי היהודים עד
רית שנת 294. — צריך למלאות את החסר ע"י קמרינה, שלפי דברי ההיסטוריון אפולקמוס
(160 לפסה"ג) הוא שם עתיק לאור כשדים. שראדיר מעיר כי המלה קמרינה יש לה
קשר עם המלה הערבית קמר=יָרַח, לפי שאור היתה אחת הערים היותר חשובות

רכא טהרות ומעשים טובים: כי לא ישעו אל-מחלף כדור השמש
רכב-רכג או הנחם: או אל-מעשי מלצת מתחת לארץ: או אל-נכבי
רכד גם מזהיר של-אקנום: או אל-אותות עשיות וצפרי מנחשים:
רכה-רכו ולקמים ותרממים וחקרי חכמים: ונכלי אולת של-אבות:
רכז ולא ירשו לדרך חכמי הכהנים השפירים: ולא יחקרו מעשי
רכט חזים בפוכבים כי כל-אלה יבזבו: ולקם ירשו אנשי-און
רל-רלא יום יום: ויענו את-נפשם בענון שאן בו מועיל: ואמנם הזר
רלב מרמה לאנשים אמללים: ועל-כן תבאנה רעות רבות לבני-
רלג תמותה על-פני האדמה: וען אשר תעו מדרך הנשר וממעשי
רלד-רלה הצדק: אבל אלה ישעו לצדקה וחסד: ולא לאהבת-כסף
רלו המולידה רעות לרבות: לבני תמותה מלחמה ורעב בל-
רלז קץ: ולקם יש איפת צדק בשדה ובעיר: ולא יתנפלו איש
רלז-רלח על-אחיו בשבדי ליל: ולא יבזו עררי שור וצאן ועז: ולא
רלז-רמא ישיג איש את-גבול רעהו: ולא גרע בעל-הזון רב לאחיו
רמב-רמג האביון: ולא יציק איש לאלמנות כי א-ינעור להן: נכון
רמד תמיד להמציא להן דגן וזון ושמן: ותמיד ישלח העשיר
רמה בעמו חלק מקציריו: לאשר אין להם מאום אף כי עובדים
רמו-רמו עבודת פרך: וכן ימלאו מצות האל הגדול שירת התורה: כי
הישב בשמים יצר את-הארץ בער כל-בני-אדם יחד:
רמח-רמט אכן באשר יעזבו את-מצרים וילכו לדרךם: שנים עשר
רנ שבטי העם עם-ראשיהם שליחי האל: ויסעו בעמוד אש
רנא-רנב בלילה: ובעמוד ענן משהאור השחר: ופקיד אלהים עליהם
רנג לראש את-האיש הגדול: משה אשר מצאה בת-המלך בסוף
רנד-רנה ותביאהו לביתה: ותגדלהו ויהי-לה לבן והנה באשר בא: וינקה
רנו את-העם אשר הוציא אלהים ממצרים: להר סיני נתן לו
רנו אלהים את-התורה מן-השמים: ויכתב כל-משפטיה על-שני
רנח-רנט לוחות: ויצו לעשותם ואם-איש לא ישמע: ישא את-עונו
רס על-פי התורה או בידי בני-אדם: או אם-ימלט מבני-אדם

רכד-רכז לפולחן סין אל-הירח. — יש גורסים „התכונות (אברים)“ במקום „עשיות“. — בנוגע
רמט לתורת הכוכבים בארץ כשדים ע' פילון על נדידת אברהם ל"ב. — הראשים הם משה
ואהרן, או, לפי המסורה היהודית, המלאכים שנזו את מחנות בני ישראל בדרכם
רס-רסא ממזרים. — השוה מעל עכן אשר מעל בחרם (יהושע ז'). — החרות הזה הוא כחרוז

רסא יספה במשפט אלהים: כי הישב בשמים יצר את-הארץ בעד
רסב כל-בני-אדם יחד: ולכלם נתן אמונה ומחשבה נעלה בלב:
רסג-רסד להם לבדם יוציא השדה הפרה את-פריה: עד-מאה שיערים
וברכות שמים עליהם תחלקה:
רסה-רסו אבל גם אליהם תגיע הרעה ולא ימלטו: ממנפה גם
רסו את תעובי את-מכונך הנפה: ותברחי יען כי גורלך הוא
רסח לעוב את-אדמתך הקדושה: תובלי אל-עם אשור ותראי
רסט-רע טוף ונשוק: נתונים לעבדים ולשפחות לא-יבדך: וכל-מקלמך
רעא-רעב ועשרך יאבדו: וכל-ארץ תמלא ממה וכל-ים: וכל-אחד
רעג יתרגז אל-ארחותיו: וכל-הארץ תהיה עוובה ממה והמזבח
רעד-רעה המקוק: ומקדש האל האדיר ותחומות הגבוהות: ופלו כלם
רעו לארץ יען כי לא שמרת בלבך: את-תורת האלהים הקדושה
רעז-רעח רק סרת מן-הדרך ופעברי אלילי הכל ולא גראת: את אבי-
רעט עד אשר יצר את-כל-האנשים: ולא אבית לבדו אבל בבת
רפא אלילי בגייתמותה: לבן שבועים שנה ארצך הפריה: תהיה
רפב עוובה ממה ומשכנך הנפלא יהיה נטוש: אבל אחרית טובה
רפג צפויה לך וכבוד גדול מאד: כמו שפקר אל-הי-עולם עליך
רפד-רפה אולם את חבי: ובמחי בתורת אלהים הקדושה: כשתברעי
ברך ומעתידי לאור השחר:
רפו-רפז ואז ישלח אל עליון מלך: אשר ישפט כל-אדם בדם
רפח-רפט ולהביא-ש: יש שבט מלכים אשר ירעו: לא יכשל לעולם
רצ והוא ימשל לתקופות הנמים: ויחל להקים משכן קדש
רצא-רצב לאלהים: וכל-מלכי פרים יעורו: בקרב ונחשת וברזל עשות:
רצג-רצד כי אלהים בעצמו ימן חלום קדש בליקלה: ואז ישוב המקדש
וקנה כמו שהנה לפנים:
רצה-רצז באשר כלה שיר אלהים לפעם את-דרוה: התחננתי

רסב-רעח רמז למעלה. - החרוז הזה הוא כחרוז חספה לקמן. - הגירסא של כתבי-היד היא
רפו „אשר יצר את האלים וכל האנשים“. - המלך הוא כורש, אף כי אפשר ג"כ שהמחבר
דן פה במאורעות מאוחרים ולא בגלות בבל והוא מביע את צפיתו לגואל ומושיע
רפח כמו כורש. - לפי דעתו של איבאלד יש כאן רמז למלך המשיח. - שבט מלכים הוא שבט
רצג יהודה, שממנו נולד יהושע בן יהוצדק. - קרוב לוודאי שהמחבר מעביר בזכרוננו את
רצה-תפח הספור של עזרא החיצוני ג' ג' ואילך. - הקטע השלישי של הספר מחיבר מקטעים

רצז לפני האב הגדול לעצור בלחשי: והנה עוד הפעם תדר ללבי
רצה-רצט דבר האל האדיר: ויצוני להנבא על-כל: ארץ וארץ ולהביא
ש למלכים מה-שיהיה: וזה אשר-שם אלהים בלבי להגיד
שא ראשונה: כל-הצרות המרות אשר-נמם אלהים על-בבל:
שב יען אשר התריבה את-מקדשו הגדול:
שג-שד אוי לכם ורע אנשי בבל ואשור: קול המלה יבא יום
שה אחד על-כל-ארץ החטאים: ותרועת מלחמה תשמיר את-כל-
שו אדמת בני האדם: זה מפת האל האדיר המנצח בגינותיו:
שו-שח כי מן-הרוע ממעל יבא עליך בבל: ומן השמים ירד
שט-שי עליך ממקום קדש: ועל בני-המה פליון תרוץ: ואז תהיו
שיא כמו שהיו לפניו כמו לו לא נולדת מעולם: ואז תהיו מלאה
שיב-שיג דם כמו ששפכת מלפנים: דם-אנשים טובים וישרים: דם
הצעק גם עתה לשמי-השמים:
שיד-שטז מכה גדולה תבא עליך מצרים על-בפניך: מכה נוראה
שטז אשר לא-דמית מעולם כי תגיע אליך: כי הרב תעבר
שיז-שיח בקרבך: גלות ומות ורעב יבאו עליך: בדור-מלכך השביעי
ואז ינוח לך:
שיט-שכ אוי לך ארץ גוג ומגוג השכנת בתוך-ך: נהרי כוש פמה
שכא זרמי-דם ושמפו עליך: ובית-משפט יקרא לך בין האנשים:
שכב וארצך תרמזה מאד תשתה דם תכלילי:
שכג-שכד אוי לך לוב אוי גם וארץ: בגות-מבוא השמש מה

קצרים ילידי זמנים שונים. לפי דעת אלכסנדר, העורך היה נוצרי או יהודי נוצרי
מדור האנטונינים, אבל קשה למצוא בו גם זכר של השפעה נוצרית. בארת
משער כי זמן חבורו של הקטע הזה הוא לערך 140 לפסה"נ. - בלאט גורס
„בשחר“ במקום „מן הרוח“. - החרוז הזה הוא כנראה כפל החרוז הקודם. -
הזון שבר על מצרים. לפי דעתו של בוסקי, החרוזים האלה הם הוספה
מאוחרת. - רמז לחגרה הפנימית בין האחים תלמי השביעי פילומטור ותלמי אורגסט
השני אשר מלכו יחד במצרים משנת 170 לפסה"נ. - ע' לעיל חרוז קצ"ב. פה מטעים
המחבר שיש הפסק בדברי ימי התלמיים אחרי מותו של תלמי פוסקון בשנת 117 לפסה"נ. -
השמות גוג ומגוג נמצאים פעמים רבות בספרות האפוקליפטית, אבל קשה להבחין
למי הם מכוונים. רק במקום הוגבלו כיושבים „בתוך נהרות כוש“. בספרות המדרשית
גוג ומגוג הם עמים או שבטים המורדים באלהים ובמשיחו. - קרוב לוודאי שבנות
מבוא השמש הם הלובים במחנה אנטיוכוס. לפי דעתו של אלכסנדר, המליצה מכוונת
אל הרומים תחת אספסינוס. יש עוד ביאורים אחרים, אבל אין כל ספק שנמצא פה

שז
שח
שיד-שיח
שטז
שיח
שיט-שכב
שכד

שכה-שכו	מר היום אשר גיע אליכן: מלחמה נוראה תדביק אתכן: מלחמה נוראה ואימה ומשפט נורא יבוא עליכן עור-פעם: ונגד רצונכן תלכנה כלכן לאבדון: וען כי התרב התרבית את-בית האלהים הגדול: ותגרסוהו נוראות בשני ברזל: לכן תראי ארצך מלאה פגרים: מהם תללי חרב ונגועי כל-נגעי שטן: רעב ודבר ואיבים פראי-לב: וכל-אדמתך תהיה עוברה ממך ועריך שממות:
שכח	ובמשך בן-היור פוכב אשר פוכב-שביט יקראו: אות חרב רעב ומות לבגידה: וכליון לשליטים ולשרים גדולים: ועוד הפעם יהיו אותות גדולים מאד בין האנשים:
שכט-של	כי טנים חתור עמך ישתק מים מואמים: ובנכבי האש יחרת תלם פרה: ותהיה הגדול יטה ערפו: תהמות ומענות יפיעו פה וערים רבות: תפלנה עם-כל-אנשיהן בארץ אסיה ופוס: קברן פגדוניה קולופון אססום ניקה: אנטיוכיה קיארה סינפי סמירנה מוריני: עזה המאשרה מאד הירפולים אסמיפליה: ובאורופה טנגרה הנודעת מרופה עיר-המלכים: אנטיגונה מונסיה ומיקונה עיר-האלים: דע אפוא כירגוע מצרים האמלל קרוב לאידו: ואז יבדלו אנשי אלכסנדריה את-השנה שעברה:
שכח-של	בעד כל-הרכוש אשר קבלה רומי מאסיה השוודיה: פיר-שלישה תקח אסיה מרומי: ותשב לראשה גמול נאותה הארורה: ובעד כל-האנשים אשר לקחו מאסיה לשבדים בארץ איטליה: פיר-עשרים מבני איטליה ישרתו באסיה: בחסר כל ופיר-אלה יהיה השלום:
שכח-של	אזיה רומי גרע לשנים בת-עשונות ובגדת וקב:

רמז ליחזקאל ל"ח, ששם עמי מגוג פרס כוש ופוט הולכים יחד להחריב את ארץ הקדש. - יתכן שהמכוון פה הוא כוכב שביט הנזכר של סיניקה Naturales Quaestiones, ו' ט"ו. כוכב שביט זה חל במותו של דמטריוס מלך סוריא. - ענין הוא הנהר דון. ים מיאטיס הוא ים אזור. - קיארה היא הגנה של אלכסנדר במקום טנגרה (ע' חרוז שמי'). - יען כי ההוה יהיה מלא צרות ומצוקות. - תיאור אסון גדול הבא על הרומים באסיה. אפשר שזוהי מלחמת מיתרידטיס בשנות 88-84 לפסה"נ, או מפלת קרסוס בקרהי בשנת 53 לפסה"נ. אפשר ג"כ שזה הוא רמז כללי להכנעת אומות העולם העצומות לפני בוא יום המשיח. - התרומים האלה הם בתבנית ישעיה פרק י"ג. -

שנו-שנח	בתולה שבורה וסבואה בידי מארשיך הרבים: כשפחה תבעלי בלי כל-תבונה: ופעמים רבות תגזי וברתך את-שערך הרך: וצדקה תעשה לך באשר תשליכך משמים ארצה: ובכל-זאת תוסיף להרימך מארץ לשמים: וען כי בגי-האדם התמקרו לחי און ועול:
שנו-שנח	והנה סמם לחולים גדלום תהנה כל-הנה: ורומי תצער למשעל צר כל-החזיונות ומלאו: לסמירנה האבדת לא יהיה ובר נדחת תהנה: מפני העצות הרעות של-ראשיה וברשעתם:
שנו-שנח	אולם שלום ושלנה יבאו לארץ אסיה: ואז תהנה אורופה מברכת הרוח מהלים: ומערד לעתים ושנים בלי סער ובלי ברד: מהולל הכל עוף ורמש הרמש על-הארץ: האח אשרי האיש או האשה אשר יהיו בימים ההם: אשרי האיש אשר חיו הם בחי עם הארץ: כי תושנה לרב תבוא משמים הנורעים פוכבים: אל-בני-האדם וצדקה למקביר ועמה: שלות השקט התביכה לאדם מכל: ותבה ואמון ורעות בין נגרים ונב תושבים: ופריצות ועולה וקנאה וסמה ואולת: ודלות ינוסו מבני-האדם ונב ארה: ורצח וריב משחית ומדון מכאיב: ונגבת-לילה וכל-רשע יחלפו בימים ההם:
שנח-שנח	אכן ממקדון תבא שואה נוראה לאסיה: וצרה גדולה תצמח לאורופה: מגוע בן-כרונם יצא נרד ממזרים ועבדים: הארץ תליו תכבש נב את-עיר בבל הבצורה: ואחרי אשר נקראה נגרת כל-מדינה אשר עליה תנחת השמש: תספה ברב

ביוניית הלשון נופל על לשון, מה שאי אפשר בעברית בנידון זה. אכן המחבר מחקה פה עיקר ריטורי חשוב בעברית, כמו שאפשר לראות מצפניה ב' ד': כי עזה עזובה תהיה... ועקרון תעקר. - החרוז הזה קשה להלמן, ואף אחת מן ההגהות אינה מספיקה לתקן את מרבנו. הרעיון מתאים לתהלות שלמה י"ז נ'. - תיאור השואה הבאה על אסיה ואירופה ממקדון. מקור הקטע הזה נמצא אולי בסבילה הפרסית. - אלכסנדר התאמר להיות בנו של יופיטר אמון אחרי אשר בקר את משכן האליל הזה בשנת 332 לפסה"נ. - הרמז הוא ללכידת בבל בשנת 331 לפסה"נ. - יש דעות שונות בנוגע למובן הקטע הזה. הילגינפלד (יודישי אפוקאליפטיק ס"ח ואילך) סובר שהאיש האלמוני הוא אנטיוכוס אפיפנס והגזע שהוא מכלה את התינוק של אחיו סליוקוס

שפז שפז: וְרַק שָׁמָּה יִשְׁאָר לְזִכְרוֹן לְאַחֲצִיָּהּ הַנִּבְרִים בְּכָל-
מְרַחֲבֵיתָם:

שפז שפז: וְאֵן יָבוֹא עַל-אֶרֶץ אֲסִיָּה הַמְּאֻשָּׁה אִישׁ בְּלִי אִמּוֹן:
לְבוֹשׁ אֲדָרֶת הַמּוֹצָה עַל-קִתְּפוֹ: פָּרָא אָדָם בְּיָבֵל-מִשְׁשָׁט
אִשׁ לְהֵט בִּי הַתְּנַשָּׂא: גַּם עַל-הָרַעַם אֵף בִּי בְּתַמּוּתָהּ הוּא
וְכָל-אֲסִיָּה תִהְיֶה תַחַת עַל כְּבֹד: וְהָאֲדָמָה תִּשְׁתָּה וְתִרְוָה דָּם
רַב: וּבְכָל-זֹאת יִרְדַּ שְׁאֵלָה בְּלִי שֵׁם וְזִכָּר: עַל-יָדֵי זֶרַע
הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר חָפֵץ לְהַשְׁמִיד: וְיִשְׁמַד זֶרַעוּ הוּא: וְאֵם יִשְׁאָר
לֹא שָׂרֵשׁ אֶחָד וְכִרְיָתָהּ הַמְּשֻׁחִית: שְׁלֵשָׁע שָׂרֵשׁ קִרְנוֹת וְיִשְׁטַע
תַּחְתָּיו נִמְטַע אֲחֵר: וְיִכְרִית אֶת-הָאֵב הַלֵּחֶם שְׁלֹשָׁנִים הָאֲרָנְמָן:
וְהוּא עֲצָמוֹ וְיִשְׁמַד עַל-יָדֵי בָנָיו עֶקֶב מַלְחָמָה: וְאֵן תִּמְשַׁל
קִרְן שְׁלֹא מִן-הַמִּנֵּן:

תא-תב תג-תד תה-תו תז תח-תט תי תיא
גַּם לְפָרוּגָה הַפְּרָה יָבוֹא אוֹת: בְּשָׁנֹעַ אֲרוּר בְּאֶרֶץ רָחָה
גֹּי אִיתָן: אִמִּין בְּשָׂרָשִׁים רוּוִים: וְחָלַף כְּלִיל לִיל אֶחָד:
כָּל-הָאֲנָשִׁים יִסָּד בְּעִיר פְּסִידוֹן מְרַעֲשֵׁי-הָאָרֶץ: אֲשֶׁר עַל-בֶּן
יְכֻנָּה בְּשֵׁם דְּרִילִיּוֹן: בְּפָרוּגָה הַעֲתִיקָה רַב־תַּדְמָעוֹת וְכִהְתִּי
הַתָּאֵר: הַמוֹעֵד הַהוּא וְקָרָא עַל-שֵׁם מְרַעֲשֵׁי-הָאָרֶץ: רַע יִרְעוּ
מִתְבָּאֵי אֶרֶץ וְחֹמּוֹת וְהָרָסוּ: וְאוֹתוֹת יִצְמְחוּ אֲשֶׁר הֵם רֹאשֵׁית
רָעָה וְלֹא טוֹבָה: וּמַלְכִּים יָבוֹאוּ מִצְּנִים בְּמַלְחָמָה כָּל-שָׂבָט:

פילופטור. אכן דמטריוס, הבן הבכור של סליוקוס, המית את בניו של אנטיוכוס. אולם אלכסנדר בלס התפאר להיות בנו השני של אנטיוכוס, ובמלחמה שהיתה בינו ובין דמטריוס בשנת 150 לפסח"נ נפל האחרון חלל. אלכסנדר בלס נכנע לפני תלמי פילומטר בשנת 145, ומיד אחר המועד הזה נרצח. אז מלך דמטריוס השני לבדו, אבל אדם כוזב בשם טריפון תפס את כסא המלוכה בחזקה, לראשונה בשם אנטיוכוס, בן צעיר של אלכסנדר בלס, אולם הלה מת או נרצח בשנת 142, ואז נעשה טריפון המלך היחיד. — המשחית הוא דמטריוס הראשון. — הנסע האחר הוא אלכסנדר בלס, שהתפאר להיות של אנטיוכוס אפיפנס. בנוגע לעשר הקרנות ע' דניאל ד' ז' ואילך. — האב הוא דמטריוס הראשון, גזע הארגמן הוא דמטריוס השני, שנשא לאשה את קליאופטרה ממצרים. — לא נכון הדבר הזה: אלכסנדר בלס נרצח ע"י אחרים מבני לויתו אחרי מפלתו לפני תלמי פילומטר, ולא ע"י בניו של דמטריוס. — כלו' טריפון. — מפלת טרויה, שאולה מן הסבילה האריתריית. — ארץ רָחָה היא פרוגיה. הגזע הארוך הם אנשי טרויה, אבות בני רומי. — דְרִילִיּוֹן היא בפרוגיה על נהר תימכריס. המטבעות שנמצאו בעיר הזאת נושאות עליהן צלם ראשו של פוסידון. אבל קשה להלום את החרושים תו-תט הנראים כמוהם את טרויה ודוריליון. אפשר שהמלה דוריליון צריכה להגרס

שצו-שצו

שצח

שצט

ת

תא-תח

תז

תיב-תיג תיד תטו-תטז תיז תיח
צִאֲצִאֵי אֵינִיאֵם הַנִּבְלִים וְהַתּוֹשָׁבִים נִזְע קַרְמוֹן: אָבֵל לְאַחֲרוֹנָה
גַּם אֵת תִּפְלִי שְׂדוּדָה לְמַאֲהָבָה:

צִר לִי עֲלִיד אֵילִיאִים בִּי בַסְפָּרָטָה אֲלִיל־תִּזְעַם נִקְמַת:
תַּצְמִית נֶצֶר יָפָה מֵאֵד נִזְדַע עַד-יַעַד וְנִשְׁנָב: אֲשֶׁר יַעֲזֹב אֶת-
רַחְבִּי גַם אֲסִיָּה וְאֲרוּסָה: אָבֵל רֹאשֵׁית כָּל יָבִין וְנִבִּיא לָךְ
קִינִים וְהִנֵּה נְהִי: וּבְכָל-זֹאת וְכִרְךָ לֹא יִסְתַּף לְעוֹלָם מְדוּרוֹת
הַבָּאִים:

וְהִנֵּה סַפְר־שָׁקָר זָקֵן: בְּיָבֵל-מִלְכָּתָהּ אֲשֶׁר אוֹר עֵינָיו
נִדְעָה: וּבְכָל-זֹאת בַּעַל רוּחַ בְּבִיר וְשִׁירוֹ הֵנָּה לְמַחְשָׁבוֹתָיו:
וְתִלְכַּד מִשְׁנֵי שְׁמוֹת וְהוּא יִתְנַסֵּר בְּשֵׁם כִּיּוֹן: וְיִכְתֹּב דְּבָרֵי יָמֵי
אֵילִיאִים לֹא כִמוֹ שֵׁהֶם: בִּי אִם-עַל-דֶּרֶךְ הַדְמִיוֹן בִּי וְשִׁתְרַד
עַל-אֲמָרֵי וְעַל-חֲרוֹתָיו: וְהִנֵּה הָרֹאשׁוֹן לְגָל בְּגָדָיו אֶת-מַגְלוֹתָיו:
וְהוּא יִפְאָר מֵאֵד אֶת-אֲנָשֵׁי הַקָּרֵב הַמְּוִנִים: אֶת-הַקְּמוּר בֶּן-
פְּרִיאֲמוֹס וְאֶבְלָם בְּיָבֵלִים: וְאַחֲרֵים הַעֲסָקִים בְּמַלְאֲכַת
הַמַּלְחָמָה: וְלִצְדָם יַעֲמִיד אֱלִים: בְּהוֹתוֹ סַפֵּר כֹּזֵב לְכָל-
הַפְּנִים וּמִתְעַה בְּנִי-אָדָם נְבוּכַד-הַמֶּלֶךְ: וְשִׁמְעָם יִרְכָּה וְיִגְדֵּל בִּי
נִפְלֹו חֲלָלִים לִפְנֵי אֵילִיאִים: אֲוִלָם גַּם הוּא יֵאָבֵל אֶת-פְּרִי
מַעֲלָיו:

תלג-תלד תלה
גַּם לְלוֹקָה יָבִיא זֶרַע לְקָרוֹם דְּעוֹת רַבּוֹת: אֶהָה
כְּלָקְרוֹן אֲשֶׁר נָפַל לָךְ לְחֶבֶל מַעֲבָר מִצָּר הַיָּם: גַּם לָהּ יָבוֹא
חֲסֵר מִנֹּעַ אֲטוּלָה וְיִשְׁמִידָךְ:

תלו-תלז תלח
גַּם מִמֶּךָ קִיּוּקוֹס יִגְרַע הַיָּם אֶת-עֶשְׂרֵךְ הַקָּבֶד: יָבוֹא
יוֹם וְגַם אֵת בִּינְטִיּוֹם תִּבְיָטִי עַל-מִנֵּן אָרֶם: וְאֵן יִגְיעוּ לָךְ
אֲנִחוֹת וְנִבְרִי נִחְלִי דָם:

תלט-תמ
גַּם אֶתָּה קִרְפּוֹם הָר לִקְנָה הַנֶּשֶׂא: תִּזְל מִיָּם מִשְׁן

במובנה המלולי (=טרף החנית) בתור שם לואי של טרויה. — כלו' פריס והלנה. —
כלו' הומרוס. רבים האמינו כי הומרוס חקק את חזיונות הסבילות (עיי' לקטנטיוס
Divina Institutio, א' ו' ט, גם בדברי ימי העולם של דיודורוס סיקולוס ד' ס"ז. גם
אריסטובולוס השתמש בטענה זו במאה השניה לפסח"נ). — העובדה שהומרוס היה עוור
נזכרת כבר בהמנון ההומרי לאפולון המובא בספרו של תוקידידס ג' ק"ד. — כלו'
האיליאדה והאודיסיאה. — חזון שואות ומשואות על ערים ומדינות שונות. —

תיג

תיח

תכ

תכב

תלג-תלח

תמא	סלעך הצפה לתהום: עד-אשר גם אותות הקוץ של-פטרך יחדלו:
תמב-תמג	אכה קוויקום הישבת בפרופונטים פרית-הנפן: גל רונקום המקדל נרעים סביבך:
תמד-תמה	ואת רודוס תנצלי זמן רב מעברות: בתי-היום רב יתנה עשרך בימים הבאים: ועל-היום חילך יגדל מחיל אחרים:
תמו	אולם לא-תרונה תהי טרף למאחבך: עם-נפך ועשרך על מקאיב יושם על-צנאריך:
תמט-תנ	נרעש אדמת-לוד יחריב ארץ פרים: ויביא צרות רעות מאד על-אורופה ואסיה: מלך צידון המשחית ועשי-מלחמה אחרים: ויביאו כליון חרוץ לישיבי סמום השמים ביום: בדם תשטף האדמה לתוך הים ובגיהאדם: וספו ונשיהם יחד עם-בנותיהם הלבושות מקלול: תקוננה את-ההרפה והקלמה אשר העשו עליהן: אלה תבקינה על-אבותיהן ואלה על-בניהן החרונים:
תנו	ונה הוא את קפריסין רעש-אדמה יחריב עמקיה: והרבה נפשות נדרו לשאל באיש אחר:
תנח	סרלים הישבת אצל אפסוס רעש-אדמה ירעיר: חמותיה הבנויות היטב ויושביה בעלי לב אמין: האדמה תרנה מים לתחים: האדמה המקבאה תשתה גם אר ורים נפרית ועלה ממנה: ואז גם סמום תבנה גוה-מלכים:
תנט	איטליה לך לא יערך קרב עם נכר: כי אם-שארך הקרוב לך אים וקשה להכריע: נודע למרחקים והוא נשחית אותך עזת-המצח: ואת פרושה על-גיד אפרך הקם: מבלי ראות שתירות ילדיך הקרג סהרגי: והיית לא אם גברים כי אם-ינקת סויות:

תמא-תמו פטרה חוף הים של פסטוס, היתה מקום התגלות אפולון. כוזיון. - רודוס נכבשה ע"י רומי בשנת 167 לפסה"נ, אחרי אשר היתה חפשית ועומדת ברשות עצמה במשך שנים רבות וקשות. - צידון הושמדה באכזריות חמה ע"י ארתחשטא אוכוס בשנת 352 לפסה"נ. - סמוס נפלה בידי התלמיים זמן קצר לפני 274 לפסה"נ. - הרמו הוא בלי ספק

תע-תעא	אולם באשר יבוא איש משחית מאיטליה: אז תרדי לאבדון לו-דיקנה: העיר הנפה של הקריים הישבת לנדר מימי לוקום הנפלאים: ודמם תדמי אחרי ספדך לאבך במקלל מאד:
תעב	הקרובים מתרונה יתקוממו לכל-ארץ ההנומים:
תעג	יושבי קמפניה יחרקו שן מפני הרעב המסריב ערים: ויפצרו לאביהם המאריך ימים:
תעד	על-גדי ורמי נשם עצומים: ושוט האל הקדוש ביהומות-ים: תשקענה קורנוס וסרדו תחת גלים יחד עם-צאצאיהן ירדי-הים: אוי ואבוי לכל-הבתולות אשר תתחמנה בשאל: ולקצרים אשר תהום תבלעם ולא יפצרו: הוי לעוללים וינקים השוטמים בים והוי להון הכבד:
תעה	ארץ מוסנה המאשרת תוליד פתאם גוע מלכים: אכן לא לגמים בבירים תבון קרפנה: לישיבי גלמיה הרבה אגחות ונהי: גם לשגדום תבוא רעה נחרצה מאין במוח: וסיקיון עזת-המצח ואת קרינתום: תשמיעון וקלות על-הכל וקמורבן תצרים אילים:
תעו	ואז באשר תדל רוח הקדש לפעמני: שב והתעורר בקבי סוון האל הכביר: ויצוני להנבא על-ארץ וארץ:
תעז-תעח	אוי לגוע צור אנשים ונשים: ולכל עריהם הישבות על-החוף: לא אחר מקם: יבוא לאור באור השמש שהוא חלק הכל: ולא אחר מקם ימנה בין החיים וגם שקט מקם לא ישאר: מפני לשונכם לשון-עול ונשיכם העריצים והממאים: אשר חיו הכל ויפתחו פה טמא: ויגברו דברים נוראים דברי שקר ואון: ויתקוממו כנגד האלהים המקלך הכביר: ויפצרו את-
תעט	
תפ	
תפא-תפב	
תפג-תפד	
תפה	
תפו-תפז	
תפח	
תפט-תצ	
תצא	
תצב-תצג	
תצד	
תצה	
תצו-תצז	
תצח	
תצט-תק	

תע למלחמה החברתית של ממלכת רומי. - המשחית הוא, כנראה, סולא, אשר הפליג באניה לארץ יון בשנת 87 לפסה"נ בכדי להלחם במתרידטס. - ע"ד רעידות אדמה בלודקיה ע' ספר רביעי חרוז ק"ז, אולם זמן אינו ידוע למדי. - האב הוא זיוס, שצלמו נמצא על מטבעות העיר. - הימוס הוא טור הרים בחצי האי בלקן. - קורנוס ופרדו הן קורסיקה וסרדיניה. - יש קוראים כלקדון במקום קרתגה, אבל אפשר שהרמו הוא למפלת קרתגה בשנת 146 לפסה"נ. - עוד צרות ומצוקות על עמים ושבתים שונים. - תצ-תק-תקט משא צור, בחקוי לישע' כ"ג, ירמ' מ"ז ויחז' כ"ו-כ"ח. - השתערו הגלים בשנת

תקא פיהם הנתעב למרמה על-פני: ידבר אתם אלהים במבואות
תקב נוראות יותר מכל: ארץ אחרת ונחתך להם גורל מר:
תקג בהקעירו את-עריהם ואת-אשיותיהן הרבות עד-הסוד:
תקד-תקה אוי לך בריתים הדוניה גם עליך תבוא: צרה נוראה ובלק
תקו יבקך אל-עולם: וכל-הארץ תשוב לראותך בלה בעשן:
תקז ולעלמיעד לא-תעבור האש רק יקר תיקדי:
תקח-תקט אוי לך תרקה אף תבואי תחת על עבדים: פאשר
תקי ותערבו אנשי גלטה עס-דני דרדנוס: ונמישו על-הלם
תקיא להסריבה אז ובוא לך יום רע: ותתני לארץ נכרה ומאום
לא תקבלי:
תקיב-תקיג אוי לכם גוג ומגוג ולכל-השקטים בסדרם: מרסיים
תקיד ודקיים במה רעות הביא לכם גורלכם: צרות רבות תנענה
תקטו המוסיים גם לבני-הלוקיים והפרוויים: ושקטים רבים יפלו
תקטז מן-המפוליים והלודים: מן-המזרים והבושמים והשקטים
תקיז בבדי-הלשון: תפודקיים והערבים אוילם למה אשמיע גורל כל-
תקיח-תקיט אחד ואחד: כי על-כל-העמים הישבים על-הארמה: ושלח
אל עליון מכה מבאיבה:
תקכ-תקכא אכן מדי יפל עם לוועו עצום על-היגיים: ושהית ראשי
תקכב רבים מבחירי האנשים: ונכרית מקנה צאן מהים ועדרי
תקכד סוסים ופרדים ושוורים גועים: בתים מזבים וציתו באש נגר
תקכה החק: ונקשות אמללות רבות יקבשו לעבדים ולשפחות בארץ
תקכו-תקכז נכרה: ולדים ונשים רבות ונעורות על-הלצים: גזולות
תקכח מלשכותיהן וברגליהן העדינות נפלות על-פניהן: וראון אסורות
תקכט באזקים ביד איבים בבדי-לשון: סבלות כל-מיני ענוים נוראים
תקל ולא יהיה להם: איש לתמד בגדם מעט בעת קרב וקיצול
תקלא-תקלב את-חניהם: וראו את-רכושם וכל-הנמם: נעשים מאכל לאיב
תקלג-תקלד והנה להם פיקד-ברכים: מאה גיוסו ואחד גמית כלם: ונמשה

תקיא-תקיג 280 לפס"ה. - חסרה פה מלה אחת שקשה לשערה. - החרוזים האלה הם פגומים ואי אפשר לתקן את שמות השבטים בבירור. אפשר שבמקום מרסיים צריך לקרוא מרדיים, שם שבט היושב בגבעות הורקניה. - קרוב לוודאי שהחרוזים האלה רומזים להשתערויות הרומים על היוונים שנגמרה בלכידת קורנתוס בשנת 146 לפס"ה. אבל אפשר ג"כ שהרמוז הוא להשתערויות הגלים בשנת 279 לפס"ה. - ע' ישע' ל' י"ז, דב' ל"ב ל'.

תקלה יבוי גרור כבד וכאשר: ותגללו במבוכה מבישה בשאוך
תקלז-תקלח ואז הלם בלה תשכב תחת על עבדות: ומלקמה ומנפה
תקלט תבאנה נחר לבל-האנשים: ואלהים יחפך את-השמים ממער
תקמ-תקמא לנחשת: ואת כל-הארץ לנחשים ולברזל: ואז יבבו מר כל-
תקמב-תקמג האנשים: מבילתי וכלתם לורע ולחרש ואש על-האדמה: וביא
תקמד מי שיער שמים וארץ: וסלק שלישי מכל-בני-האדם
ותם:
תקמה-תקמו הלם למה תשימי אמון בבני-תמותה נגידים: אשר אין
תקמז ביכלתם להנצל מבליזן ומנות: מהוע תובילי מתנות-שוא
תקמח-תקמט למתים: ותנבחי לאילילים מרשם את-המשה בלבד: לעשות
תקנ מעשים פאלה ולעזב את-דני אל עליון: וראי את-שם היוצר
תקנא הכל ואל-תתעלמי ממנו: זה אלק שנים ועוד חמש מאות:
תקנב-תקנג מעת אשר מלכו מלכי ההלנים הנאים: אשר החלו להרדוף
תקנד את-דני האדם בדרך הרע: בעשותם תמונות רבות של-
תקנה אילילים מתים: אשר בעבורן נפתיתם להגות הגיונות-שוא:
תקנו-תקנז אוילם פאשר ישונכם חרן-האפ האל הבביר: אזי תבירו את-
תקנח-תקנט פניו: כל-לבבות האנשים ואנחו מר: וישאו ודיהם לרקיע
תקס-תקסא השמים: ויחלו לקרא לעזרתם את-המלך הבביר: ולשאל מ-
נצילים מחרן-האפ הגדול:
תקסב-תקסג אכן הבה חקרינא זאת ושים על-לב: במה צרות תבאנה
תקסד במרוצת השנים ופי גם אם-תנבח ונבחים למאות: כמספר
הנבחים אשר נבחה הלם מלכנים ומעלה בני-בקר ושוורים
תקסה-תקסז גועים: לעולה בהיכל האל הבביר: גם אז לא תנצל מהחומת
תקסו-תקסח המלקמה והאומה: והמנפה ולא תמלט מעל העבדות: והנה
תקסט עד-אז יהיה גוע האנשים הרשעים: עד-אשר יבוא קץ ליום
תקע המר והנמסה: כי-לא-תנבחי לאלהים עד-אשר יבואו כל-
תקעא הדברים האלה: כל-אשר נסדך אלהים לבדו לא נחשך:
תקעב נחוק יהיה שיהבל ומלא:

תקלט תקסג ע' דב' כ"ח כ"ג, חנוך א' פ' ב', ספר היובלים כ"ג י"ח. - כנראה, נשמטה שורה אחת אחר השורה הזאת. השורה שנבקעה במקומה היא השערה בעלמא. מובן הכתוב הוא

תקעג-תקעד אחר-יבן גבוא גוע קדוש של אנשים צדיקים: הנשים
תקעה לרצון העליון ולמחשבתו: אשר יעריצו את-היכל האל הכבוד:
תקעו-תקעו בנפך בקמרת ובמאות קרפנות קדש: בזבחי שגרים מחים
תקעח-תקעט ואילים תמימים: ובבכור-צאן ובגיד-בשים שמנים: אשר
תקפ יעלו לעילת-קדש על-המזבח הגדול: אחרי אשר השיגו תורת
תקפא אל עליון וישבו בצדק: ובאשר בערים ובשדות רווים:
תקפב-תקפג גם הנבא ונבאו כי תפעם אותם רוח אלמות: ונבאו שמחה
תקפד ויששון לכל-האנשים: כי להם לבדם נתן האל הגדול עצה
תקפה-תקפו ותבונה: ואמונה ומחשבה נעלה בלב: וען אשר לא ישגו
תקפו במקמה ותקמית ולא יעריצו מעשי ודי אדם: מלאכת זקב
תקפח ונחשת בסף או שן: פסילי עץ ואבן שלא-לילים מתים:
תקפט-תקצ גלול-חמר משהים בשש תבנית צלמי חיות: אשר יעריצו
תקצא בגי-אדם חסרי עצה ובינה: להפך הם נשאים ורעותיהם
תקצב השממה בהדרת קדש: משכימים לקום ממשותיהם ומשחריים
תקצג תמיד את-בשרם: במים ומבכדים את-המשל לעולם לבדו:
תקעד-תקעה אלהי הנצח ואחריו הוריהם ויותר מכלי: בגי-האדם הם
תקעו נזקרים בטהרת הנשואים: גם לא ישכבו משכב זכר להטמא:
תקעז כמו שעושים בגי-צר מצרים ולטוים: והלם רחבת-הגדים
תקעט-תר ועמים רבים זולתם: אנשי פדם ונלטה וכל-אסיה: בעברם
תרא את-מצות אלהי עולם אשר צוה: בעבור זה ישלם אל-עולם
תרב-תרג לכל-האנשים: גמול וקפן וצרות ואנחות: ומלקמה ומנפה
תרד ובקלות נוראות: וען כי לא תפצו לפאר ולרומם את אבי
תרח-תרו המונגוים חסי לנצח: רק האדירו אלילים: ויעריצו מעשי
תרו ידי-אדם אשר ישליכום עושיהם עצמם: ונסתירו בנקרות
תרח הצורים מכלמה: באשר ומשל מלך חדש על-מצרים שבעי:

תקעג-תשא שגורל הלם נחתך מבלי להשיב. ציור אשרם של הצדיקים. בחרויים האלה משתקף
תקפט מצב היהודים המאושר תחת ממשלתו של שמעון המקבי. - ע' בחכמת שלמה י"ג י"ד. -
תקצא ע' ספר רביעי, קס"ה ואילך הטעמת הטהרה היא מיוחדת לכת האיסיים,
השוה יוספוס מלחמת היהודים ב' ח' ה'. בנוגע לתפלה אחר יקיצה
תרו משנה ע' תהלות שלמה ו' ו'. - ע' ישעיה ב' י"ח ואילך, גם ל"א, ז'. -
תרח כדו' תלמי פילומטור (השוה לעיל חרוז קצ"ב) כשנס מפני אנטיוכוס אפיפנס (169-170)
לפס"ה) נתפס והושם במאסר. אנטיוכוס לא הצליח לכבוש את אלכסנדריה, רק לקח

תרט-תרי במספר בית-אבותיו מראשית ממלכת ההלנים: אשר-בה
תריא ומלכו המקדונים בני בלי-שם: ובאשר גבוא מאסיה מלך
תריב כביר נשר אים: אשר וכסה את-כל-הארץ בגלים ובפרשים:
תריג-תריד וינפץ הכל ונבוא רעה לכל: וימגר לארץ ממלכת מצרים
תרטו-תרטז כל: הון יקח וילך-לו על-גבים רחב: ואז יברעו בדרך
תריז לבנה לאל האדיר: למלך-ער על-האדמה הנותנת אכל
תריח-תריט למבכיר: אולם מעשי-ידי-אדם יפלו כלם בלבת-אש: ואז
תרכ יתן אלהים משוש רב לאנשים: כי הארץ והעצים ועדרי
תרכא הצאן אשר עצמו מספר: יעניקו לבני-האדם פרי נאמן:
תרכב-תרכג וזן ודבש מתק וחלב לבן: ודגן מתן נעלה לבני-האדם:
תרכד אכל אתה בן-תמותה ערום אל-תתמהמה ואל-תאחר:
תרכה-תרכז רק תשוב מדרךך ותשלים עם-האלהים: זבח לאלהים מאות
תרכז-תרכח פרים ובכרות בשים: ועזים לתקופת מועדים: אכן הפנע
תרכט בו באל-הנצח אולי נרחם עליך: כיהוא לבדו אלהים ואין
תרל-תרלא זולתו: צדק תבכר ולא-תדבא איש: בירכן צוה אל-ער לבני-
תרלב תמותה נקלים: אולם השמר-לך מאח סרון האל האדיר:
תרלג-תרלד באשר סוף סוף תבוא מנפה על-כל-בני-האדם: וגמול נורא
תרלה ישלם להם וקשלו ונפלו: ומלך ישבה מלך ויגזל את-
תרלז מדינתו: ועמים וחרבו עמים ושלטים ושמדו שבים:
תרלח-תרלח ומשלים ומלמו כלם לארץ נכריה: והארץ הנשבת תשנה
תרלט וממשלת-פרא: תחריב את-הלם בלה ואת-אדמתה השמנה:
תרמ-תרמא תריק מרכושה ופנים אל-פנים ותגרו: בעד-הזקב והכסף:
תרמב-תרמג תאנות הבצע תהנה בעברי הערים: בארץ נכריה כלם לא-
תרמד יקברו: ובשרם ואכל על-ידי הנשר ומיות-הפרא שלי-הארץ:
תרמה-תרמו באשר ומלאו הדברים האלה: תאכל הארץ העצומה את-שאר
תרמז-תרמח המתים: אכן היא עצמה לא תזע ולא תחרש: ובקנה
תרמט תבריו על-תעבות רבאות אנשים: ולמועד מועדים בתקופת
תרנ השנים ותאספו בגי-אדם ויבעירו בקמיהם: מן וצנה וחצים

תריג-תרטז שלל רב ושכ על עקביו בדרך הים. - חרוז זה מתאים לחרוז קפ"ח. - המחבר מדלג
תרלה על שנים רבות ובא לתקופת האושר של היהודים תחת המקבים המאוחרים. -
תרמח רמז להשתערו אנטיוכוס אפיפנס על מצרים (השוה הערה לחרוז תר"ח). -
תרמח-תרמח הרמז הוא לממשלת רומי. השוה חרוז תק"ב. - יש פגם אחר החרוז הזה. החרוז הנוסף

תרנא וכלמיני כליון: ולא יחטבו עין מן החרש לבשר אש:
 תרנב-תרנג ואן ממנח שמש ישלח אלהים מלך: אשר יניח כל-
 תרנב ארץ מהומת מלחמה: מהם יקטל ומהם יפלא נדר להם:
 תרנב-תרנא ולא יעשה את כל הדברים האלה בעצת עצמו: כי אם-
 תרנא משמרו את המצות הטובות של האל הכביר: אכן היכל
 תרנא האל האדיר יהיה עמוס הון כבוד: כסף וזהב ועד-ארגמן:
 תרנא-תרס והאדמה תמן את-פרניה והים: יהיה מלא כל-טוב והמלכים
 תרסא-תרסב יחלו: לקצף איש על-רעהו ולחרש רעה בלבם: תקנאה
 תרסג לא תביא טובה לבגידאדם אמללים: אולם מלכי העמים
 תרסד ישובו להשתער על-הארץ הזאת: יחד ויבאו על-עצמם
 תרסה גורת המות: כי את-היכל האל האדיר ואת-מבחר האנשים:
 תרסו-תרסז יחצו להשחית כאשר יבאו אל-הארץ: הקם יקימו המלכים
 תרסח-תרסט האבירים סביב העיר: איש את-כסאו ועליו עמו הממרה: ואן
 תרע בקול גדול ידבר אלהים אל-כל: האנשים הבשרים והבסילים
 תרעא-תרעב ומשפט יבוא עליהם: מאת האל הכביר וכלם יאבדו: על-
 תרעג ידי-האל התי לעולם מן השמים יפלו: תרבות-אש ארצה
 תרעד-תרעה לפי-די-ננה: גדולים יופיעו ויארזו בתוך-האנשים: והאדמה אם
 תרעו כל-חי תרעש בגמים ההם: מפני האל האדיר ודני הים:
 תרעז-תרעח וכל-חיות הארץ והמון-עוף מעופף אשר עצמו מספר: וכל-
 תרעט נפשות האנשים וכל-הנמים: ירערו מפני אל-עולם ובהלה
 תרפ-תרפא תהנה: ואת-ראשי ההרים הנשאים ואת-גבעות השנקים: יבקע
 תרפב והתהום האפל ירצה לכל המקיעים החבויים בהרים הנשאים:
 תרפג-תרפד יהיו מלאים גויות מתות הסלעים וזובו: דם וכל-זרם ישמח
 תרפה את-המישר: החמות הנשגבות של-האנשים הנצרים תפלקנה
 תרפו-תרפז לארץ כלן: וען אשר לא-יודעו את-התורה: ומשפט האל
 תרפח האדיר פיראם-ברות-דגער: השתערו יחד ויעוררו את-
 תרפט חיותותיהם על-האל הקדוש: אלהים ישפט הכל במלחמה
 תרצ-תרצא ובהרב: ובאש ובמבול נשם ותבוא: נפרית מן השמים ויחד

תרנא הוא השערה בעלמא. הרעיון שאול מיחזקאל ל"ט ט'. - נשנה בחרת תש"כט. -
 תרנב-תרנג בוא המש"ח. - השתערו חדשה על עיר הקודש. המליצה דומה לזו של ירמ' א' ט"ו.
 תרסו-תרצא השוה גם חנוך א' נ"ו ה'. - ע' עזרא ד' י"ג ל"ג. - השוה חזק יוחנן ט' י"ז. -

תרצב עמה אכן וקרד: רב ומדאיב ומות יבא להלכים על-ארבע:
 תרצג-תרצד ואן ידעו ויבירו את אלי-הנצח המצוה את-הדברים האלה: נאקה
 תרצה ויללה לארץ הארץ ולרחבה: תבאנה עם-כליון האנשים וכל-
 תרצו-תרצז השמאים: ירחצו בדם וגם הארץ עצמה תשתה: מדם החללים
 תרצח והחיות תוללנה בשרם: אלהים עצמו האל הכביר והקנס
 תרצט לעד: צוני להנבא את-הדברים האלה והם בוא יבאו לא
 תש ואחריו: אין דבר אשר יאחר מבוא אם-עלה במחשבת אלהים:
 תשא ביר-כל-רעבי תכל רוחו לא יבזב:
 תשב ועוד פעם בני האל הכביר יהיו כלם סביב ההיכל:
 תשג-תשד שקטים ושמחים במתנות: אשר ימן להם יצרים שפט-הצדק
 תשה והשליט הנחיד: ביהוא לבדו ונ עליהם ונעמד לצדם בלחיו:
 תשו-תשז בהקיפו אותם כמו בחומת אש מתלקחת: רחוקים יהיו ממלחמה
 תשח בעיר ובשדה: ויד הקרב האביר לא תגע בדם כי אלי-הנצח
 תשט-תשי ילחם להם: בעצמו ויורע-קדשו תושיע להם: ואן יאמרו
 תשיא כל-האויים וכל-הערים: איך יאחב אלי-הנצח את-האנשים
 תשיב-תשיג ההם: כי הכל יתמד בהם ונעזרו להם: השמים והשמש
 תשטו רכב האלהים והנרם: דבר-מתק יצאו מפיהם במזמורים:
 תשטז-תשז לבו נפל ארצה כלנו ונתפלל: אל-מלך העולם אל כביר
 תשח וקנים לנצח: נעלה בסך אל-ההיכל כי הוא לבדו המושל:
 תשיט-תשכ ונחלך כלנו את-תורת אל-היה-אלהים: תישרה מקל-התורות
 תשכא-תשכב בתבל: אכן אנחנו תעינו מדרך הנצח: והאדנו מעשי-ידי-
 תשכג-תשכד אדם בלב סכל: אלילים ופסילים של-אנשים מתים: זאת
 תשכה יקראו נפשות האנשים הנאמנים: לבו נפל על-פנינו בבית-
 תשכו-תשכז אלהים: ונתדה בשירים את-אלהינו אבינו בביתנו: ונתפש
 תשכח בנשק אויבינו בכל-הארץ: שבעה עדנים בתקופות השנים:
 תשכט-תשל השכט-תשל מננים עגלים וארבים וכבעים וכל-יון שונים: גם ערב רב
 תשלא של-קשות וכידונים ותצאים: ולא יבדתלו איש גם ען
 מחרש להבעיר אש:

תשב-שלא-תשי ציור השלום והשלוח של בני האלהים. - כל-האויים-נכרים, ערלים (ע' ישע' מ"ט א'
 תשיג-תשטז וכו' ונ"א ה'). - אחר החרוזה הזה נכנס הרוח רע"ה בכתבי-היד. - צורת המזמור היא
 תשכה וכו' כתבנית תהלים פרקי צ"ה ק'. - מזמור שני המכיל בקרבו גם את החרוזים תרמ"ט-תרנ"א. -

תשסב אוילם את קלם האמללה חרלי מהיות יהירה:
 תשלג-תשסד התפללי לאר כביר בח לב והשמרי: לבקתי שלח עוד נגד
 תשלה העיר הזאת עם סכל: אשר מוצאו איננו מהארץ הקדושה
 תשסו שליחאל הכביר: אל-תנעי בקמרינה טוב לבלי לנגע בה:
 תשסז-תשלח [אל-תעירי] את-הנמר מרצו פן-תבוא עליך רעה: רק עמדי
 תשלט מרחוק ואל-תתנאי בלבך: גאונה עצומה מאד אשר תשלחך
 תשמ למלחמה בבירה: עבדי את-האל הגדול למען אשר תקבלי
 שגרך בעבור-זה:
 תשמא-תשמב וכאשר גם היום המר הנה נגיע אל-קצו: ומשפט אל-
 תשמג הנצח ובוא על-בני-האדם: ובוא על-האנשים משפט גדול
 תשמד וגם שלטון: כי האדמה הפריה תפן לבני-האדם את-מבחר:
 תשמה-תשמו פרי דגנה וינה ושמנה לרב: ומן-השמים ירד משקה נעים
 תשמו-תשמח של-דבש מתק: והעצים יפרו פרי-עץ וצאן מהים: ובני-
 תשמט בקר ומן-הצאן שיות ומן-העצים גדלים: והארץ [תויל מעונות-
 תשנ חלב מתוקים: אכן הערים והשדות השמנים יהיו מלאים כל-
 תשנא-תשנב טוב: ותרב לא תראה בארץ ורעש מלחמה לא ישמע: ולא
 תשנג תנוע עוד הארץ הנאנחה קשה: גם מלחמה גם בצרת לא
 תשנד תהינה עוד על-האדמה: ולא רעב ולא ברד המשחית את-
 תשנה-תשנו הובול: רק שלום רב על-כל-הארץ: ומלך יתרעע את-מלך
 תשנז-תשנח עדי-קע: עדנים ותורה אחת לכל-הארץ: ויחלם בעד האנשים
 תשנט אל-הנצח בשמנים הנורעים כוכבים: בעבור כל-המעשים
 תשס שנעשו על-ידי בני-המוותה אמללים: כי הוא אלהים לבדו
 תשסא ואין אל אחר עמו: והוא נצית אש בגזע אנשים קשיר-ערה:
 תשסב-תשסג אוילם התקדשו ברוחכם ובלבבכם: והתרחקו מעבודת-

תשלג-תשמ תהורה לארץ יון לבלתי התגרות מלחמה ביהודה. - החרוזים האלה שקשה להולמם
 תשלד-תשלה הביאו לידי השערות רבות. קרוב לוודאי שהם דברי בוז ולעג אשר שר העם בשעת
 גירוש חיל המשמר הסליוקי ממצודת ירושלים בשנת 141 לפסה"ג. - פתגם עתיק
 המובא ע"י סרפיוס בפירושו לאיניאידה של וורגיליוס ג' תש"א. בצה היתה סביב
 קמרינה אשר הגנה על העיר מפני אויביה עד אשר יבשה וחרכה. - הברכות שתבואנה
 לרגלי ממלכת המשיח. - החרוז הזה נמצא רק בלקטנסיוס, וכנראה הוא כפל החרוז
 שלאחריו. - ע' יואל ד' י"ח. רעיון דומה לזה נמצא בקוראן שורה מ"ו. -
 תשסב-תשסג הנהרה לחיות חיים ישרים. החרוזים האלה נראים מפריעים את מהלך המחשבות

תשסד רשע עבדו אל חי: השמרו מנאפים וממשקבי-זכר הפוכים:
 תשסה-תשסו גדלו את-נרעכם ואל-תהרגום: כי קצף יקצף אלהים על-
 החמאים חמא כזה:
 תשסז-תשסח ואז יקים את-ממלכתו לעולמים: על-האנשים מי שנתן
 תשסט לפנים תורה קדושה: לאנשים צדיקים אשר לכלם הבטית
 תשע לפתח את-הארץ: ואת-התבל ושמרי המאשרים וכל-שמחות:
 תשעא ולב קים לנצח וישוך-עולמים:
 תשעב-תשעג ומכל-ארץ יביאו לבונה ומתנות לבית: האל הגדול
 תשעד-תשעה ולא יהיה בית אחר: אשר-לו ידרשו בני הדור הבא: רק
 תשעו הבית אשר הועיד אלהים לאנשים צדיקים להעריצו: כי לו
 תשעז לבדו יקראו בני-האדם בית-האל האדיר: ובכל-ארחות מישור
 תשעה ובשפות-נהר התלולות: ובקרים הנבחים ובגללים הפראים:
 תשעט-תשפ יהיה נקל לעבר ברנל או באונה בימים ההם: כי רק שלום
 תשפא ישתרר בארץ הושרים: ויבואי האל הכביר ושביתו את-
 תשפג-תשפד החרב: כי הם שופטי האדם ומלכים צדיקים: גם הון
 תשפד לצדקה יחשב בין האנשים: כי זה משפט האל הגדול
 ומצותו:
 תשפה-תשפו שישי עלמה ושמחי כי נתן לך: משוש עולם מיר-שגרא
 תשפז-תשפח שמום וארץ: בקררך נשב לך יאיר אור-נצח: ובקשים ושויות
 תשפט יאכלו עשב נחר על-הקרים: ונמרים ירעו נחר עס-גדלים:
 תשצ-תשצא דבים ירצו נחר עס-בני-בקר לבדים: וארנה זלל-הבשר
 תשצב יאכל תבן על-יד אבום: כמו שור ונערים קטנים מאד יתנו
 תשצג בם במוסרות: כי ואלהים נעשה את-חיות-הפרא על-האדמה
 תשצד-תשצה לבעלות-מום: עס-יונקים יישנו פתנים וצפעונים: ולא גרעו
 להם כי יד אלהים תהנה עליהם:

תשסו-תשעה ובלי ספק הם חוץ למקומם הנכון. - קיום נוספים לתיאור ממלכת המשיח. אפשר
 שהחרוזים האלה רומזים למצב הצדיקים בעולם הבא. כי ממלכת המשיח על האדמה
 לא נצטיירה להם לבני האדם כתמידית וממושכה. - גם מישעה ס', מטוביה י"ג י"א
 ומחנוך א' צ' ל"ג ול"ו, נראה שנכרים וגרים יקריבו מנחות וקרבות בהיכל האלהים. -
 תשעג אפשר שנמצא פה רמז לחרבן ההיכל על הר גריזים ע"י הורקנוס החשמונאי. -
 תשעז ע"ד ישור עקבי הטבע ע' ישע' י"א ט"ו ואילך מ' ג' ואילך, תהלות שלמה י"א ה'
 תשפה-תשפח ואילך. - השוה ישע' נ"ד א', זכריה ב' י"ד. - ע' ישע' י"א ו' ואילך. -

תתכח רק איש אחד מקבד: שחה בתבת-עץ השוכה על-המים:
תתכו עם-חיות ועופות למען אשר ימלא העולם עוד הפעם:
תתכז-תתכח בלתי היותי ומדמו באתי: לי נקרו הראשונות ועתה הקרו
תתכט האחרונות בלתי: על-כן בלתי-יוצא מפי הוא אמת:

אלכסנדר הגדול, אפיפניוס, Adversus Haereses, כ"ו, 5 ח', מודיע שהגנוסטים יחסו
ספרים ידועים לגוריה אשת נח. אכן לפי דעתו של קטיאן (Oratio ad Graecos, מ"א:
הסבילה הזאת היתה בת דורו של משה. —

תשצו-תשצז אכן אמן לך אות ברור למען תדעי: מתי יבוא קץ
תשצח לבל-ידבר על-האדמה: בשחרבות תופענה בשמים הירועים
תשצט פוקבים: מדי לילה בלילה בערב-יום ונס בעלות השחר:
תח-תחא מיד ותנלגל ענ-אבק משמים: על-כל הארץ וכל-יפעת
תחב-תחג השמש: מעלם בצהרים מן-השמים: וקרני היום יהיו אורם
תחד וישובו לארץ: ואות נבא על-ידי דם נוסף מן-הצורים:
תחה-תחו ובשר-כל תראו קרב של-גלים ורוקבים על-סום: כמו ציד
תחז חיות-פרא כמו אד-עננים: זה הוא כליל מלחמה המאנה על-
תתח ידי האלהים ישוב השחקים: אכן על-כל-אחד ואחד להקריב
קרבן למלך האדיר:

תתט אלה מעשי ועם האלהים אשר אני העובת חומות בבל
תתי ואשור הרחקות: תועמת ובאה באש שלוחה נגד העלם:
תתיא-תתיב מבשרת לבל-בני-עולם: למען אשר אנלה סודות אלה
לבני-האדם:

תתיג-תתיז ואנשי העלם יקראוני וזה מארץ נכריה: ילדת אריתרה
תתטו וענת-מצח אחרים וכנוני בת-קורקו: ילדתי ואבי גנוסמוס
תתטז הסבלה: המשנעת והמנכת אולם באשר יבואו כל-הדברים
תתיז-תתיח האלה: אז יקברוני ואיש לא יקראני עוד: משנעת בי אם-
תתיט נביאת-אלהים הגדולה: כי הוא לא גלה לי את-הדברים
תתכ אשר גלה לפנים לאבותי: אף כי גלה לי את-הדברים אשר
תתכא נקרו מראש: אכל שם בלבי כל-הדברים אשר יקרו
תתכב באחרית הימים: למען אשר אבשר מה-שיהיה ומה-שיהיה:
תתכג-תתכד ואודיעם לבני-תמותה כי באשר נבלע העולם: במים וישאר

תשצו-תחח תיאור האותות והמופתים אשר יבשרו את הקץ. השווה את האותות הבאים לפני
השתערות אנטיוכוס אפיפנס על מצרים במקבים ב' ה' א' ואילך, גם המופתים הבאים
תתכט לפני חרבן ירושלים במלחמת היהודים ליוספוס ו' ה'. — סיום הספר ויחוס הסבילה.
לקטנסיוס מיחס בפירוש את החרוזים תת"ט-תתי"ח אל הסבילה האריתריית שלפי
דבריו התאמרה להיות ילדת בבל. אבל קשה לשער שהסבילה האריתריית היתה ילדת
בבל, וע"כ נוטים רבים להאמין ששם הסבילה הבבלית נשמט בכוונה וחרוזים אחדים
תתיז נוספו מן הסבילה האריתריית בלי חיבור נכון וסידור מדויק. — לפי דברי וורגיליוס
איניאדס ו' ליו, דיופובי, הסבילה הקומיית, היא בת גלוקוס ואולי בת קירקי. —
תתיט לקטנסיוס איננו מזכיר את החרוזים האלה, ובעבור זה משער אלכסנדר שהם זרים
תתכג ומזויפים. — טוידס מתאר את הסבילה הכשדית כצאצאת נח אשר נבאה על דורו של

היכל שהוא רצף: וכל-מנבח פסל-ישוא של-אבנים דממות:
מלכלכים בדם-נפשות חיות ובזבחי: הולכים על-ארבע אכל
וביט אל-קבור האל הנחיר ותפארתו: ולא ימהר לשפך דם
או לגנב: למען רכש-לו הון רב כי זה הוא רעה רבה:
גם לא נחמד ברשעתו אשת רעהו: ולא יתאו תעבת משכב
והר: ושרו וצדקתו וארחותיו אחרים: לא יתקו לעולם כי
מהשבותיהם נתנות לדבר-בשת: אכל ילענו לו בלעג
מהתלות ובצחק: בהיותם סבלים באולתם ויחשבו לו במרמה:
כל-המעשים הרעים והנוראים אשר יעשו: כי תסר-אמונה
כל-יורע האנשים אולם כאשר: ובא משפט העולם ובגיה
התמונה אשר אליהם בעצמו: יערך בשפטו את-הרשעים
נחר עס-הצדיקים: אז ישלח את-הרשעים לתוך האש בשאור
תחתנה: ואז ידעו ויגירו את-הרשע אשר הרשיעו: אכל
הצדיקים ישארו על-האדמה הפריה: והאלהים יתן להם רוח
וחיים וחס: אכן כל-זאת תמלא בדור העשירי: בעת אנדר
מה-שונה למך-הדור הראשון:

בראשית ומשלו בגי-אשור. על-כל-בני האדם: ששה
דורות ושלטו מראש ימי תבל: עד-כי יחרה חרון-אף
האלהים בשכן בשחקים: בערים ובאנשים כלם: ויכסה הים
את-האדמה ומבול יבוא על-הארץ:

ובני מדי ינצחו אותם ויתפארו בשלטונם: רק במשך
שני דורות בימיהם יקרו המקרים האלה: אפלת-לילה תהיה
בשעת הצהרים: כבוכים ואנן הסהר יעלמו מן-השמים:
אולם האדמה תרעש ותרעד ותתנועע הרבה: ותפיל לארץ
ערים רבות ומעשירי האדם: ואז יעלו אים מתהום הים:
אכל בשנהר פרת הגדול יורם בגרם דם: אז מהומה

כח
כט-ל
לא
לב
לג-לד
לה-לו
לו
לח
לט-מ
מא
מב
מג
מד-מה
מו
מז-מח
מט-נ
נא
נב-נג
נד-נה
נו
נז
נח-נט
ס
סא-סב

יום הדין של הרשעים. - הצדיקים יתעוררו לתחיה עלי אדמות. החרוז הזה נשנה
לקמן בשורה קפ"ט. - דברי ימי תשעת הדורות הראשונים. - כאן "דור" הוא כנראה
מושג סתום. השתרות האשורים נמשכה לערך שש מאות שנים (1250-360 לפסה"ג). -
ממלכת מדי כבשה את ממלכת אשור בעזרת הכשדים בשנת 611 לפסה"ג. -
אפשר שזה רומז אל החזיון הנזכר אצל הירודוטוס א' ע"א: בשעת מלחמה בין הלודים

לה-מ-מז
מט-פה-ג
נד
נז

חזיונות הסבילות

ספר רביעי

שמעו עמי אסיה ואורופה הנחירים: מה-שפני הולכת
לבשר ממכון משפני בקולי המתק בדבש: דברי אמת
ונבחה: לא נביאת פיבום הכוב אנכי אשר אנשי-בסל:
קראוהו אלהים ושמיר-בוב פנוהו חנה: כי אס-נביאת האל
הגדול אשר ודי-אדם לא עצבוהו: כאלילים דממים תצובים
מאכן: כי הוא לא ישכן במשכן שהוא מצבה בהיכל:
חרשה ודממה חרפת-אדם מכאיבה: כי אס-הוא אל שאין
איש יכל לראות מן-האדמה או למד: בעיני בני-אדם ולא
תעצבוהו נד בן-תמותה: הוא יראה הכל נחר אכל איננו
נראה לאיש: לו הלילה האפל וסיום ונשמש: הפככים
והגרים והים המלא דגים: והארץ והנהרים ואשר המעגלות
השומפים לעולם: כל-מה-שנברא לחיים ונחר עמו ורמי-
נשם: המגדלים פרי השדה והעצים וסופן וסנות: האל הנה
דחה פי בשוש: להגיד לאדם מה-שנעשה ומה-שנעשה: למך
הדור הראשון עד-הדור העשירי: כי כל-מה-שדבר: פועל
ועשה ואת בת-עמי האזיני בכל-דבר אל-הסבלה: כי היא
מסיפה אמרי-אמת מפייה הקדוש:

אשרי האיש עלי-אדמות: האוהב את-האל האדיר
ומשבחו: בטרם ישתה ויאכל הבטח בצדקתו: המואם כל-

א-ב
ג
ד
ה-ו
ז
ח
ט-י
יא
יב
יג-יד
טו
טז
יז-יח
יט-כ
כא-כב
כג
כד-כה
כו-כז

הסבילה מתאמרת להיות נביאת האל הכביר, הנצחי והנעלם. - השוה ספר
חמישי, חרוז שכ"ו. - יש למצוא פה התנגדות אל המנהג השמי העתיק להקים מצבות
ואבני קודש כמקום מושב האלהים. - השוה ספר שלישי, חרוז ה'. - תיאור שלוח
הצדיקים. - המנהג לברך לפני המזון נמצא באפולוגטיקה של אריסטוטלס, ט"ו. בין
האיסיים היה זה חוק חמור (יוספוס מלחמות ב' ח' ה'), וכן גם בין הפרושים (משנה
ברכות ג' ד'). - ההתנגדות אל היכלות וקרבתות היתה מיוחדת לכת האיסיים. -

א-כ-ד
ח
יח-כז-לד
כו
כז

מלחמה אומה תקום בין אנשי מדי ואנשי פרים: ובני-מדי
 ונצחו על-ידי חנינות בני-פרים: וננוסו דרך מימי תדקל
 הרקבים: וחיל הפרסים יהיה ראש וראשון בקל-התבל:
 ובקל-זאת רק דור אחד של-משלה מצלחת ועלה בקלקם:
 ואז יתחוללו מעשים רעים אשר אנשים מתפללים
 להמלט מהם: מלחמות וחרגות מחלקות וגליות: הם חומות
 ותרבן ערים: כשהלם נאצה תפרש מפרשיה עד-להלפונט
 הרקב: ותביא כליון חרוץ עלי-הפרוגים ועל-אסנה:
 אכן למצרים ארץ-החטה רבת-התלמים: וגיעו רעב
 ובצרת למשך עשרים שנה: כשאר הנאור אמן ורעי הדגן:
 וסמיר את-מימי השחרים בתחתיות ארץ:
 ומאסנה יבא מלך מניח חרב עצומה: עבד-אניות אשר
 לא תספרנה מרב ועל-ארחות מימי תהום: יעברו ברגליו
 מסלה לאניותיו דרך שן-שלע נשאה: אך פליט-מלחמה ישוב
 לאסנה מונת-הלב:
 סיקיליה האמללה תבשר מן-הקצה אל-הקצה: בנרם-
 אש עצום כשאר תתפרק שלהבת אסנה: והעיר הגדולה
 של קרטון תפל לתוף תהום הנדר: וריב יהיה להלם
 בהתעברם איש עם-רעהו: ותרבו ערים רבות ויחרגו
 אנשים רבים: בקרב אכל גורל הריב לא יחמד:
 אכן בשנזע האנשים וגיע לדור העשירי: אז יבאו בני-
 פרים תחת על-עבדות ובלהה:
 והיה כשאר יתחוללו המקדונים בשבט המשלים: אז גם

טג
 טד
 טה
 טו
 טז
 טח-טט
 ע
 עא
 עב-עג
 עד
 עה
 עו-עז
 עח
 עט
 פ-פא
 פב
 פג
 פד
 פה
 פו-פז
 פח-פט

והמדים בשנת 585 לפסה"ג נהפך היום פתאום ללילה. - ממלכת מדי ספה תמה עם
 כפלת אשתיאגס לפני כורש מלך פרס בשנת 546 לפסה"ג. - אפשר לאמר שכיבוש
 מצרים בשנת 525 לפסה"ג הביא את שלטון העולם לידי הפרסים. - היוונים השתמשו
 באניות האתונים במרד אשר מרדו בפרס בשנת 499 לפסה"ג. - רמז למשלחת קסירקס
 בשנות 491-490 לפסה"ג, שאז נבנה גשר מאניות לרוחב ההיליטפונטוס (הרדוטוס ז' ל"ה
 ואילך) ותעלה נוקבה בתוך ההר אתוס (שם ז' כ"ב ואילך). - אפשר שנתערבבה
 קרוטון בסיבריס, שעליה הוצב הנהר קרתיס אחר שנכבשה (הירדוטוס ה' ס"ה). -
 רמז למלחמה הפילופוניסית או למלחמת שנת 446 לפסה"ג. - זכר לנצחונות אלכסנדר,
 ביחוד על יד הגרניקוס (334) ואצל איסוס (333). - תבס נכבשה ע"י אלכסנדר

טג
 טה
 ע
 עו-עט
 פב
 פג-פה-פז
 פט

תבס תלכד באחרית הימים: והקריים יקבשו את-צר והצרים
 יקפו: וחול יעלים את-קמום כלל תחת ערמותיו: ודילום לא
 יהיה נראה עוד רק כל-דילום יעלם: בקל הגדולה למראה
 אכל קטנה בקרב: תתאושש על-ידי תקוות שוא: המקדונים
 יקבשו את-בקטרה ופליטי בקטרה: ושושן ימלטו כלם על-
 נפשם לארץ נון:
 והיה ביום שהוא וגלי הנהב של פורמום: ילחכו את-
 עפר חוף הים ונגיעו לאי הקדוש ספרים תפל גם קויוקוס
 כשהארץ: תרעש ותרעד וערים תשמדנה: לבני רודוס יבוא
 האחרון והגדול באסנות:
 אכן גם גבורת מקרון לא תאריך לעולם כי ממערב:
 מאיטליה תפרח מלחמה גדולה ועל-גדה יושבי תבל: והיו
 לעבדים תחת על-בני איטליה: ואת קורינתוס האמללה תבירי
 יום אחד את-שבותה: גם מגדלך קרמנה יכרע ברך לארץ:
 לודקה האמללה יבוא יום וגם אותך יערה רעש-
 אדמה: עד-היסוד אכל תשובי תבני כמו עיר:
 אהה מורה הנפה אשר בלוקנה אדמתה הרערת: לא
 תחזוקה עוד על-מכונך רק בנפלה ארצה בבהלה: תבקשי
 להמלט לארץ אחרת בבת-גולה: כשאר יוליד אלהים על
 תעבות פטרה: ורמים בכה ברעם וברעש:
 גם לך ארמניה הוכן לחץ העבדות:
 אף לירושלם וגיע כער-מלחמה אים: מאיטליה ויחריב

צ
 צא-צב
 צג
 צד-צה
 צו
 צז-צח
 טז
 ק-קא
 קב
 קג-קד
 קה
 קו
 קז
 קח
 קט-קס
 קיא
 קיב
 קיג
 קיד
 קטו-קטז

בשנת 335. - צר נכבשה בשנת 332. - השוה ספר שלישי, חרוז שס"ג. - בבל נלכדה
 בלי התנגדות כל שהיא בשנת 331. - בנוגע להשתערויות אלכסנדר על בקטריה ע'
 גיורפיה של סטרבון י"א, וגם אנבסיס של אלכסנדר מאת אריאן ג' כ"ט. -
 שושן נכבשה מיד אחרי בבל. - פירוס הוא נהר בקליקיה. החזון הזה מובא אצל סטרבון
 א' ג' ז' י"ב ב' ד'. רק במקום "אי" נמצא שם "קפריסין". - זכר למלחמות מוקדון
 המתחילות בשנת 214 וכלות בקרב של פודנה בשנת 168 לפסה"ג. - קורינתוס וקרתנה
 נכבשו בשנת 146 לפסה"ג. - אי אפשר שהכתוב רומז פה לרעש-האדמה הידוע
 בלודקיה בשנת 60 לסה"ג (טציטוס קורות הדורות י"ד, כ"ז). על יסוד החרוז תע"א
 של הספר השלישי מניח לייטפוט שהאדמה רעדה בלודקיה לערך 125 לפסה"ג, אבל
 זה מוטל בספק גדול. - זכר למלחמות ארמניה בשנות 43-66 לסה"ג, שבסופן בא
 טירידטס לרומי לקבל את כתר מלכותו מידי גירון קיסר. - שואה על ירושלים. -

צ-צא-צב
 צה
 צז-צח
 קב
 קה
 קי
 קיד
 קטו-קכ

את-היכל האלהים הגדול: באשר יבטחו באולתם ויסירו
את-צדקתם מעליהם: וירצחו רצח מתעב לפני התיכל: ואז
מאיתלה ימלט מלך גדול כמו עבד פליט: לעבר נהר פרת
מבלי אשר ירצהו או ישמע עליו איש: אחרי אשר יהיו
לחטא חטא נורא על-ידי רצח אמו: ועוד עונות רבים בגדר
רשע: ורבים יצבעו את-האדמה בדמם בעבור כס מלכות
רומי: אחרי נוסו מעבר לארץ הפרתים: לארץ סוריה ובוא
שר-צבא רומי אשר יבעיר באש את-היכל: וירושלם ויחמד
עסדה ומית אנשים רבים: ויחרב את-ארץ היהודים הגדולה
ורחבת-הגדלים:

ואז נשחית רעש-אדמה את-סלמים ופסוס גם יחד:
בשמים שחורים וקמו וחרמו סביב אי-קפריסין רחוק-הגלים:
אכן באשר ממעמקי בקעת ארץ איטליה: יתנוצץ אור-
אש ויתנשא לרקיע השמים: ויבעיר ערים רבות וישחית
אנשים: ועתר-ענן-אפר ימלא את-מלא האויר: ומפות תמפנה
מן השמים כמו ששור: אז תכירו את-חרון-אף אל עליון:
כי השחת וישחיתו את שבט-הצדיקים התם: אל-המעב
תבא תגרת מלחמה מתלקחת: והפליט מרומי יאחז שלח
גדול בגדו: ויעבר את-נהר פרת עסר-באות רבות:
אנפיו-וכנה האמלה לא-עוד יקראו לך עיר: באשר
תפלי באולתך תחת חניתות איטליה: קורוס תאבד על-ידי
רעב ומהומת-מלחמה:

אי לך קפריסין העגנה גלי הים המפלסים נתיב:
ובסוף וסערי החרף יטלטלוך טלטלה נבר:

קיז-קיט רמז לתגרת הכתות בירושלים בימי המצור (ע' יוספוס מלחמות י' ג'). - נירון שלח
יד בנפשו בשנת 68 לסה"נ, אבל רבים האמינו כי ישוב לתחיה ויסיף למשול על
הארץ. קוראי הדורות מודיעים ע"ד שלשה נירונים מדומים שקמו בזמנים שונים. -
קכא-קכב ע"פ פקודת נירון הוצאה אמו להורג (סוסיטוניוס, נירון ל"ד). זכר לגלבא, אותה, וויטליוס,
קכה-קכ שהתחפשו ליורשי כסא מלכות רומי. - שר-הצבא הרומי הוא טיטוס. - רמז להתפרצות
הר הגעש ווובויס וחורבן העיר פומפיה ביום כ"ג לירח אוגוסט, שנת 79 לסה"נ. -
קלט-קמ רבים חכו לשובו של נירון מפרתיה. - קרוב לוודאי שאנטיוכיה הנזכרת פה היא
קמב אנטיוכיה הסורית שמרדה ברומי פעמים אחדות. - קורוס היא השערה בעלמא. גירסא
קמג-קמה-קמח אחרת היא סקורוס או קפריסין. - ע' לעיל חרוז קכ"ט. - מפלת רומי, אולי מפלת

לאסנה נבא הון רב אשר רומי: תפשה לפנים לעצמה
ותגנהו בבית-אצרה הרב: פירשנים ויותר תשיב: לאסנה
ואז תהנינה מלחמות לרב:

וערי הקריום על מימי נהר מאנדר: עס-פל-מנדליהן
הנפים מאד תחרבנה על-ידי: כסן מר באשר מאנדר יעלים
את-מימיו השחורים:

אבל בשתכחד אמונת-אדק מן-האנשים: ומשפטם יעלם
מן-התבל ואינו: והאנשים ימרו את-פיהם-האלהים ויהיו
במזמות רעות: ויעשו מעשי-נבל ומעל-לירשע: ואין איש שם
לב לצדיקים רק: באולתם ובסבלותם משחיתים אותם
כליל: בהתברכם במעשי הים ובתתם יד לשפף-דם: אז
תדעו ותבינו כי האלהים איננו עוד רחום וחנון: כי אם-
יקצף ויחרק את-שניו וישחית בבת-אחת: את-כל-גווע
האנשים על-ידי בערה גדולה:

אכה אנשים אמללים הנחמו ממעשיכם: ואל-תאצלו
את-האל האדיר למעשי-אף שונים רק הרפו: מתרבות
ומאנקות ומשפך-דם וממעשי-חמס: ובכסו את-כל-גוועכם
בנהרים שופכים בלי-הרף: ובקשרכם פסיכם אל-השמים
בקשו סליחה על-מעשיכם מלפנים: ובתשבות שאלו
מתלה על-רשעתכם הנוראה: אלהים יכפר על-עונותיכם:
ולא יקטל הוא ישוב מחרון-אפו עוד הפעם אם-תבקשם:
תפעלו פעל-אדק בלבכם: אכן אם-בשרירות לבכם לא
תשמעו לי רק תתברכו ברשעת נפשכם: ותקבלו את-פל-
הדברים האלה באננים חרשות: אז תצא אש על-פל-התבל
ותו גדול מאד: בקרב ובשופר ירצה בצאת השמש: כל-
העולם ישמע שאון וקמלה נוראה: והוא יבעיר את-פל-
האדמה וישחית את-כל-גווע האנשים: וכל-הערים והנהרים
והנמים יחד: את-הפל יצית באש ויהיה רק פים ואפר:

אכן באשר יקפד הכל לעפר ואפר: ואלהים יעם את-האש

קמה-קמו

קמז-קמח

קמט-קנ

קנא

קנב-קנג

קנד

קנה-קנו

קנז

קנח-קנט

קס

קסא

קסב-קסג

קסד

קסה

קסו

קסז

קסח

קסט

קע-קעא

קעב

קעג

קעד-קעה

קעו

קעז

קעה

קעט-קפ

קסה פייטס ברגניה בשנת 62 לסה"נ. - הטעמת טהרת הגוף היא מיוחדת לכת האיסיים
קעט-קעב-קפא (השוה ספר שלישי, חרוז תקצ"ב). - יום הדין שיבוא אחר חורבן העולם. - ע' יחזי ל"ז

קפא קפא
קפב קפב
קפג—קפד
קפה קפה
קפו קפו
קפז—קפח
קפט קפט
קצ קצ
קצא קצא

הַגְדוּלָה אֲשֶׁר הָצִיתָ: אֲזִי וְשׁוֹב אֱלֹהִים בְּעֶצְמוֹ לִיצוֹר אֶת-
עֲצָמוֹת הָאָדָם וְעָפְרוֹ: וְיָקִים אֲנָשִׁים עוֹד־הַפֶּעַם כְּמוֹ שֶׁהָיוּ
מִלִּפְנִים:
וְאֲזִי יָבֹא הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יִשְׁפֹּט אֱלֹהִים בְּעֶצְמוֹ: בְּשׁוֹבוֹ
לִשְׁפֹּט אֶת־הָעוֹלָם וְכָל־אֲשֶׁר חָטְאוּ בְּמַעֲשֵׂי רָשָׁע: גַּל־עָפָר
וְבָסֶם עוֹד הַפֶּעַם: וְעָרְפְּלֵי מַרְטָרוֹם וּמַחְבְּאֵי גִיהֶנֶם הַשְּׂשֻכִּים:
אוֹלָם כָּל־הָאֲנָשִׁים הַיֹּשְׁרִים וְשׁוֹבוֹ לַחַיּוֹת עַל־פְּגִיר־הָאֲדָמָה: כִּי
לָהֶם וְלִפְנֵי אֱלֹהִים נִשְׁמָה וְחַיִּים וְחַן וְחֶסֶד: בְּעַד אֲדָקָתָם וְאֲזִי
יֵרָאוּ כָּלֶם אֶת־עֲצָמָם: וְיִחַזּוּ אֶת אוֹר הַשֶּׁמֶשׁ הַנִּפְּהָ וְהַנֶּעֱמִים:
אֲשֶׁר־יֵהְיֶה אִישׁ אֲשֶׁר יִתְּנָה עַד־הַעֲתָה הַהִיא:

קפג—קפד א' ואילך. — השווה לעיל מ' ואילך. — קשה להלום את החרוז הזה, ובלי ספק הוא פגום. — דומה לו חרוז ש"א בספר השלישי.

חזיונות הסבילות

ספר חמישי

א-ב ג ד-ה ו ז ח-ט י יא יב יד יז טו-טז יז יח-יט כ כא כב

הוֹאֲלִינָא וְהַאֲזִינָה לְדַבְרֵי יָמִי בְּנִי לְטוֹיִם הַנוֹגִים: וְהִנֵּה
רַאשֵׁית־כָּל אַחֲרֵי מוֹת מַלְכוּי: מִצָּרִים אֲשֶׁר כָּלָם יָסַד בָּסָה
רָגַב אֲדָמָה: וְאַחֲרֵי מוֹת אֲנֹרַח פָּלָה הַכֹּכַב אֶת־כָּל־: הַמְּנֹרַח
וְהַמִּעֲרָב בְּאֲצָרוֹת הַזֵּנוֹ: אֲשֶׁר כָּבַל הוֹכִיחָה אֶת־שִׁנּוּנוֹ וְתַסְנֵר
אֶת־פְּגָרוֹ לְפִילְפּוּס: אֲשֶׁר גַּם זִיוֹם וְגַם אֲמֹן כָּחֲדוֹן מִמֶּנּוּ אֶת־
הָאָמָת: וְאַחֲרֵי מוֹת הָאִישׁ מִבֵּית אֶסְרָקוֹם וּמִדָּמוֹ: אֲשֶׁר בָּא
מִטָּרוּנָה וַיַּעֲמֵר הֵכָן בְּכַנִּי הַשְּׂתָעֲרוֹת הָאֵשׁ: וְאַחֲרֵי־מוֹת מַלְכוּי
רַבִּים וּבְנֵי־אָדָם לַמּוֹדֵי מִלְחָמָה: וְאַחֲרֵי־מוֹת עוֹלָלִים וְלִידֵי
חַיָּה הַמַּרְכָּת אֶת־הַצֶּאֱנָן: יָבֹא מֶלֶךְ אֲשֶׁר יַחַבֵּר שְׁתֵּי פְעָמִים
עָשָׂר: בְּאוֹת־שְׁמוֹ הָרֵאשׁוֹנָה וְיִרְאָה וְיִבְרָה עֲצוּמָה בְּמִלְחָמוֹת
לְאַרְבֵּי יָמִים: שְׁמוֹ הָרֵאשׁוֹן יִתְחִיל בְּאוֹת בַּעֲלַת־עָשָׂר אַחֲרָיו:
וּמֶלֶךְ אִישׁ אֲשֶׁר־שְׁמוֹ מִתְחִיל בְּאוֹת הָרֵאשׁוֹנָה: לְפָנָיו תִּכְרַע
תִּרְקָנָה וְסִיקִילָהּ וּמוֹף: מוֹף אֲשֶׁר הִשְׁלָכָה לְאַרְבֵּי עַל־יָדֶי
רִשְׁעָתָה שְׁלִישִׁיָּהּ: וְאַשְׁת־פָּרָא אֲשֶׁר שָׁקְעָה בְּגִלְיָהִים: וְחָקִים
יִחַקֵּן בְּעַד־הָעָם וְיָבִיא הַכָּל פֶּחַת שְׂבָטוֹ: אַחֲרֵי יָמִים רַבִּים
יִמָּסַר אֶת־הַמִּמְלָכָה לְאַחֵר: אֲשֶׁר אוֹת־שְׁמוֹ הָרֵאשׁוֹנָה תַּעֲלֶה
לְשָׁלֵשׁ מֵאוֹת: וְשְׁמוֹ כְּשֶׁם נָהָר הַזֶּה וּמֶלֶךְ גַּם עַל־בְּנֵי־פָרָם:

א-בא-ד
ז-
ח-ט
יא-יב-יד
טז-טז
יח
כא-כב

קיצור דברי הימים עד למלכותו של הדרינוס. — אזרח פלה הוא אלכסנדר הגדול. — אלכסנדר מת מקדחת בבבל בשנת 323 לפסה"ג. — אחרי אשר בקר אלכסנדר את היכל זיוס אמון בשנת 332 השיא את עצמו להאמין כי הוא בנו של האל ההוא. — אסרקוס הוא מלך פרוגיה ואבי־סבו של איניאס. — רמז לפליטת איניאס מעיר טרויה הנוערת. — כלר רומולוס ורימוס. — השם הוא K Kaïσαρ (עולה לעשרים). — השם הוא I Iούλιος (עולה לעשרה). — כלר אבגוסטוס. — רמז לקרב אצל פיליפי, למלחמה עם סיקסטוס פומפיוס, ולהתאבקות עם אנטוניוס וקליאופטרה במצרים. — מורה על הזנחת צי קליאופטרה אצל אקטיוס. — כלר Tιβέριος. — זכר למלחמה בין רומי ופרתיה בשנות

וכבל ואז יכבש את-בני-מרי בתניתו: אחריו ומשל משל
אשר אות-שמו הראשונה תעלה לשלשה: ואחריו ומלך מלך
אשר אות-שמו הראשונה תעלה לשתי פעמים עשרה: והוא
ישוט למימי האוקינוס הרחוקים מאד: ובשפל-המים יעמד
באוסוניה: אחר-כך ישלט שליט אשר אות-שמו הראשונה
תעלה לחמשים: נחש צפעני השאף למלחמות גדולות
העתיד לשלח את-נרו: בבני-ביתו ולרצח אותם נפש המביא
מבוכה בבל: לודר רבב רצח ועשה מעשים מוזרים רבים:
גם תל יבקע בין שני ימים ויורה עליו דם: ואף בקלפו
ירשיע אז ושוב: וישתמנה לאל אולם אלהים יוכיחנו
כי איננו:

שלשה מלכים אחריו יאבדו איש בידי חברו: אז יבא
משחית נורא להשחית אנשים ושרים: אשר אות-שמו
הראשונה תעלה לשבע פעמים עשרה: בנו אשר אות-שמו
הראשונה עלה לשלש מאות ותגבר עליו: וינצחו וואחריו
יבא משל: בעל-אות של-ארבעה איש ארור ואחריו: איש
נערץ בעל-אות של-חמשים ואחריו: איש אשר אות-שמו
הראשונה תעלה לשלש מאות: הררי מארץ הקלטים המממה
למלחמה במזרח: אכל הוא לא ימלט מנזלו המר כי מות
ימות: את-פגרו יבסה עפר נגר אשר שמו כשם פרח נמזה:

כד-כה-כו 34-35 לפסה"ג. - כל' גיוס. - כל' Klauδios. - רמז למשלחת קלודיוס לבריטניה
כו בשנת 43 לפסה"ג. - אוסוניה היא באמת איטליה הדרומית, אבל פה היא משמשת כינוי
כח-כט לכל מדינת איטליה. - כל' גירון. - כשהיה גירון תיגוק נמצא נחש סביב צוארו
ל (טציטוס), קורות הדורות י"א י"ב. - גירון צוה להרוג את אמו (ע' ספר שלישי,
לא חרות קכ"א). - גירון התחרה בתור רבב במשחקים האולימפיים (יונבל, י' רכ"ד ואילך. -
לב גירון נסה לגר את המצר של קורינתוס בשנות 66-67 לפסה"ג (השוה לקמן חרות קל"ח). -
לג-לד ע"ד הצפייה לשובו של גירון ע' ספר רביעי, חרות קי"ט. - ארמילוס התאמר להיות אל
לה (ע' עלית ישעיהו ד' ו', אגרת אל התסלונגיים ב' ב' ד'). - גלפא, אותו וויטליוס. -
לז-לט כל' Oudeoασίας כובש היהודים (ו' עולה לשבעים). - חשדו בו בטיטוס שחפץ לקחת
מ את מקום אביו בחזקה (סויתוניוס, טיטוס ה' ו'). - החרו הזה איננו מחורר די צרכו. -
מא כל' גירוא שהיה למעלה מששים כשעלה על כסא מלכותו ונשאר לזכרון כקיסר היותר
מב מנומס. - כל' Teaiavos, שנולד בעיר איטלקא בספרד. אחר מלחמות ממושכות
מה בארצות המזרח מת בעיר סלינוס בקיליקיה. - מכרפס (σέλινον) ביוניית) נעשה הזר שנתן

ואחריו ומלך מלך אחר: בעל בוכע וקב אשר-שמו יהיה
כשם גם: הלו יהיה איש מאן ויבין הכל: וינמיה שר מאן
נשגב ונעלה בעל-תלמים שחורים: וימי נרעה יבואו כל-
הדברים האלה: אחריו ומשלו שלשה אכל השלישי ומלך
בנמות ומיו:

פי שלשה אמללה אני רענת אסים ענפה אני להרות
ולהנות בלבי את-הבשורה הרעה: ושירת-החזיון הנלקחה:
ראשונה אל-אשיות היכלך אשר רבים מתאבלים עליו:
סהרדנה מנרות ובערים רעות: תפלי ביום ההוא באשר
הואר ושתפד: על-כל-ארץ מצרים עד-שש עשרה אמות:
ונציה את-כל-האדמה ונדבר את-בני-האדם: ונרמו נוי הארץ
ויפעת פניה:

את מוף תקונני על-מצרים קינה גדולה: כי את
המשלת לפנים ממשלה בלי-מצרים על-הארץ תהי: אמללה
עד-כי האל המשתמש ברעם: יקרא משמים בקול גדול:
מוף העצומה: אשר לפנים התפארת מאד לפני בני-תמותה
אמללים: יבוא יום ותבכי בבי תמוררים על-ענף ונזלך
המר עד-כי: אלהים הקים לעולם ישמך מן-העננים: איפה
הוא רוחך הפכיר בין האנשים: יען אשר התרנשת נגד
עבדי משיחיה-האלהים: ותעוררי צרה על-אנשים צדיקים:
עלין זה יהיה נמולך אמה קשה כזאת תהיה אומנת אותך:
לא יהיה לך עוד חלק בין-המאשרים: מרקיע המוכבים
נפלת לא תעלי עוד השמימה:

את-הדברים האלה צוני אלהים להגיד למצרים: בפעם
האחרונה כשבני-אדם יעשו רקדע בל-היום: אכל הרשעים
ימלאו את-סאת הרשע ויחבו: למרוץ-אף אל עליון אל-עד
המרעים בקול דם: ויעברו אבנים ומיות תחת אלהים:

פרס למנצחים במשחקי גמיה (פינדר, אלימפיוניקאי י"ג מ"ה, ניקיוניקאי ד' קמ"ג). -
כל' אדריגוס, ששמו כשם הים האדריאטי. - לא היו לו בנים לאדריגוס, וע"כ אמץ לבן
לו את ל. ורוס, ואח"כ גם את אנטונינוס. - יש ידים להוכיח שהחרוז הזה הוא תוספת
מאוחרת (ע' במבוא). - שואה על מצרים. - צרות ומצוקות על מוף. - ע' ישע' י"ט י"ב
ואילך. - האמה היא בודאי רומי. - ע' ישע' י"ד י"ב ואילך. - מבוכת מצרים. -

עח-עט

וַיִּירָאוּ אֱלִילִים רַבִּים אֲשֶׁר-רָפָה אֵין לָהֶם לְדַבֵּר: וְלֹא רוּחַ
וְלֹא אֲזָנוֹת לִשְׁמַע עֲצָבִים בָּאֵלָה אֲשֶׁר בָּלְמָה הָיָה לִי לְהַנְפִּידָם:
כָּל־מִינֵי גִלּוּלִים מַעֲשֵׂי יָדֵי אָדָם: וְעַל-יָדֵי פֶעַל בְּפִיהֶם
וּמִזְמוֹתֵיהֶם הִרְעוּת: אֲמָצוּ לָהֶם בְּגִי-הָאָדָם אֱלֹהֵי עֵץ וְאָבֶן:
גַּם אֱלֹהֵי נַחֲשֶׁת וְזָקָב וְכֶסֶף אֱלֹהֵי הַכֶּלֶל: חֲסֵרֵי רוּחַ וְלִשׁוֹן
וְצִרוּפִים בָּאֵשׁ: עָשׂוּ לָהֶם וַיִּבְשָׁחוּ בָהֶם לִשְׁנוֹא: תַּמּוּזִים
וְקִסּוּזִים הֵן בַּצָּרָה וּבַצּוּקָה אֲבוּדוֹם תְּגִלִּיל: גַּם עֲרֵי הַרְקָלָם
זִיוֹם וְהַרְקָם: וְאֵת אֱלֹהֵי-הַנְּדָרָה אוֹמֶנֶת עָרִים הִדּוּעָה: מִלְחָמָה
לֹא תִתְדַל מִמֶּךָ וְלֹא רָעַב כִּי אִם-שֶׁלֶם תִּשְׁלָמִי עֲנָשׁ: גִּלְגָּלִית
וְכָל-מַעֲשֵׂיךָ הִרְאֵשׁוּנִים: הִזְרוּת רַבִּים תִּדְמִי וְלֹא תִרְאִי אֶת-
יוֹם-שׁוֹב שְׁבוּתֶךָ: וְלֹא יִשְׁטַף לָךְ עוֹדֵה-יָאֵר עִם-מִתְנַת מִיָּמֶיךָ
הַמֵּתוּקִים: כִּי הַפָּרִסִי יָבֹא עַל-שֹׁדְךָ כְּמוֹ-בָרָךְ: וַיִּשְׁחִית אֶת-
אֶרְצְךָ וְאֶת-אֲנָשֶׁיךָ פֶּעַל־יָדָיו: בִּשְׁטָף דָּם וּבִבְנָרִים עַל-יָדֶיךָ
מִזְבְּחֹתֶיךָ הַנֶּתְעָבִים: עִם אֲמוֹת-לֵב גִּבּוֹר אֲדָם מִדָּם מִתְעַבֵּר
עַל-לֹא-דָבָר: רַב כַּחֲלוֹל יִחִישׁ אֶת-דָּבָרְךָ: וְאִזּוֹ אֵת הַעֲשִׂיָּה
בְּהוֹדֵעִים תִּהְיֶה עֲשִׂיָּה בַּצָּרוֹת: אֲסִיָּה כָּלָה תְּגִלִּיל מִפְּנֵי
מִתְנַזְּתֶיךָ אֲשֶׁר עַל-יָדֶיךָ: אֲהַבָּה לְהַכְתִּיר אֶת-רֹאשָׁהּ הַנִּמְזוּי
עֲתָה לְאֶרֶץ: וְהוּא אֲשֶׁר בְּחִלְקוֹ נִפְלָה אֶרֶץ הַפָּרִסִים וְיָלַחֵם
בָּךְ עַד-הַכְּנָעַד: וַיִּהְיֶה כָּל-אִישׁ וְאִישׁ וַיִּמָּגֵר אֶת-כָּל-סִינִיךָ:
עַד-כִּי יִשְׁאָר רַק הַחֶלֶק הַשְּׁלִישִׁי מִן-הָאֲנָשִׁים הָאֲמִלִּלִים:
הֵלֵךְ יִנָּק עֲלֶיךָ מִן-הַמַּעַרְב בְּרִגְלִים קִלּוֹת: וְנָשִׂים מַצּוֹר עַל-
כָּל-אֶרְצְךָ וַיַּעֲשֶׂנָּה כָּלָה בְּחֶרֶבָה: אָבֶן כְּאֶשֶׁר יִגִּיעַ לְשִׂיא כְחוֹ
וּבְנִיָּתוֹ לֹא יִדַּע הַכֶּלֶם: יָבֹא וַיֹּאכֵל לִשְׂדֵד גַּם אֶת-עִיר-
הַבְּרוּכִים: וְאִזּוֹ יִשְׁלַח אֱלֹהִים נִגְדּוֹ מִלָּךְ: אֲשֶׁר יִחְרִיב אֶת-
כָּל-הַמְּלָכִים הַעֲדִירִים וְאֶת-בְּחֵירֵי הָאֲנָשִׁים: וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפַּט
הָאֱלֹהִים עַל-הָאֲנָשִׁים:

קיא-קיב

הוּא לָךְ לְבִי הָאֲמִלִּל מְדוּעַ תִּשְׁאֲנִי: לְהַגִּיד לְמַצְרִים

תמוז וקסוס הן עיירות במצרים התחתונה שבהן פרח פולחן אמון. אבידוס היא השערה בעלמא. המלה ערי חסרה בגוף הכתב. שלש הערים הן הַכְּלִיפּוֹלִים, דִּינְסְפּוֹלִים (=תֶּבֶס) וְהַרְמוֹפּוֹלִים. אפשר שהפרסי הוא גירון המסמל את הארמילוס בשובו בראש מחנה פרת (ע' חרוז קמ"ו. וע' גם חנוך א' ג'ו' ה'). גירון מצויר כמנצח במלחמה בארצות המערב. רמז למלך המשיח שיבוא משמים להציל את ירושלים

פו
פז
גז
קד
קח

קיג

אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֵת הַלֵּקֶת-הַמַּמְלָכָה הַמְּכַאִיכָה: לְדַלֵּךְ
אֶת-הַמִּוֶּרֶח אֶל-שְׂבִי-פָרֶם הַפָּרָאִים: וְהוֹדִיעֵם אֶת-הַקּוֹרוֹת
אוֹתָם כִּי־וּבְאַחֲרֵית הַיָּמִים:

קיד

וְרָם גִּבּוֹר פָּרַת יָבִיא מִבּוּל: אֲשֶׁר יִשְׁחִית אֶת-הַפָּרִסִים
הַהֲבָרִים וְאֶת-הַבְּבָלִים: וְאֶת-הַמַּסְנָשִׁים חֲשִׁקֵי-הַקָּרֶב וְנִשְׁקֵר
הַקָּשָׁת: אֲסִיָּה כָּלָה תִּיקָר בִּיקָר אֵשׁ עַד-הָאִיִּם: פָּרָנְמוֹם
הַכְּבוֹדָה לְפָנִים תֹּאכַד כְּאִשְׁבּוּל עֲנָבִים: וּפִיטָנָה תִרְאֶה
לְאֲנָשִׁים כְּמַעֲי מַסְלָה: לְסַבּוֹם כָּלָה תִּשְׁקַע בְּמַעֲמָקֵי תְהוֹם
וְתֹאכַד: סְמִירָנָה תְּגִלִּיל מִן-הַסְּלָעִים יוֹם אֶחָד וְתְּגִלִּיל: הָעִיר
שֶׁהָיְתָה לְפָנִים כְּבוֹדָה וּמִהֲלָלָה תִּסְפָּה: הַבִּיתוּנִיִּים יִשְׁאוּ
קוֹנָה עַל-אֶרֶץ הַמִּתְגַּלֶּלֶת בְּאֶפְרַיִם: וְעַל-אֶרֶץ אֲרָם הַעֲדִירָה
וְאֶרֶץ-צֹר רַב־תִּשְׁבָּתִים:

קטו-קטז

קטז

קיז-קיח

קכ

קכא

קכב-קכג

קכד

קכה

קכו

קכו-קכז

קכט

קל-קלא

קלב-קלג

קלד

קלה

קלו

קלז-קלח

קלט

קמ

הוּא לָךְ לֹקֶנָה מִפְּנֵי כָל-הִרְעוּת אֲשֶׁר עוֹלִל לָךְ הַיָּם:
בְּהַתְּפָרְצוֹ עַל-אֶרְצְךָ הָאֲמִלִּלָה: עַד כִּי לִשְׁטָף עַל-יָדֶיךָ
רַעַשׁ אֲדָמָה נוֹדָא וְנִרְמִיִּם כְּבִירִים: אֶת-אֶרֶץ לֹקֶנָה חֲסֵרֶת-
הַמֵּר אֲשֶׁר נִתְּנָה רֵיחַ-מֵּר לְפָנִים:

גַּם עַל-פְּרוּגָה יִחּוּל כְּרוֹן-רֹאשׁ מִפְּנֵי הָאֵבֶל: אֲשֶׁר לְמַעַנּוֹ
רִיָּה אִם יוֹם בָּאָה לְגוֹר שָׁם:

הַיָּם יִצְמִית אֶת-זֶרַע טוֹרוֹם וְעַמּוֹ הַפָּרָאִי: וְנִמִּית אֶת-
הַלְּפִיתִים בְּקָרֶב אֶרֶץ: הַנֶּהָר הַחוֹמֵר עֲמָק יִשְׁחִית אֶת-אֶרֶץ
תַּסְלִיָּה: פָּנִיִּים בְּזֶרְמוֹ הַעֲמָק יִבְרִיחַ אֶת-בְּגִי-הָאָדָם מִן-הָאֶרֶץ:
אֲרִיִּדְנוֹם יִתְאַמֵּר כִּי הוֹלִיד יוֹם אֶחָד צִלְמֵי הַחַיּוֹת:

מִשׁוֹבְרִים יִקְוֶנּוּ עַל-הַכֶּלֶם הָאֲמִלִּלָה פִּי-שִׁלְשָׁה: כְּאֲשֶׁר
מֵאִיטְלָה יָבֹא וַיִּקָּב אֶת-צִנּוֹר הַמַּעַר: הַמִּלָּךְ הַעֲדִיר שֶׁל־
רוּמֵי הַעֲדִירָה אִישׁ הַנִּמְשָׁל לֹאֵל: אֲשֶׁר עָלָיו יֹאמְרוּ שֶׁהָיָה

עיר הקודש. - צרות ומצוקות במדינות מזרחיות שונות. - חלוקת הממלכה רומית אולי אל התגרות והקטטות ביחס לכסא מלכות רומי. - לפי דברי דיון בהיסטוריה שלו ס"ג כ"ו. נחרכה לוקיה ע"י זרס-מים כביר בסוף ימי מלכותו של גירון. - רמז לעיר מוכה בלוקיה. - הנה יש לה יחס קרוב לקיבלה, שפולחנה היה מלא הוללות ופריצות. - הלפיתים היו שבט פראי שחי בתסליה בתקופת הגבורים אנשי-השם. - פניוס הוא הנהר הראשי בתסליה. - נוסח המקור היווני הוא אֶפִּי־נוס, אבל לא נמצא שום זכר לנהר כזה בתסליה (השוה חרוז שס"ו). - תשובת גירון. - אמרו עליו על גירון שלידתו היתה

קיא-קלא
קכו
קכט
קל
קלג-קלה
קלו
קלז-קלח
קלט
קמ
קיא-קלא
קכו
קכט
קל
קלג-קלה
קלו
קלז-קלח
קלט
קמ

קמא וליד זיום עצמו ונהגרת הרה: והוא נשיר שירים מתוקים
קמב בקול נאה: ונצמית הרבה אנשים יחד עם-אמו האמללה:
קמג-קמד אז נעוף מבבל מלך נורא ועריץ: אשר יבזהו כל-בני-
קמה האדם ובחידר-האנשים: כי הצמית הרבה אנשים וישלח
קמו-קמז את-ידי ואל-ההרסם: ויחטא בנשים וילך ממקור נתעב: בוא
קמח יבוא אל-בני-מדי ואל-מלכי פרס: הראשונים אשר חשקה
קמט נפשו בם ואשר העטה עליהם הוד: בשימו את-קנו עם-
קנ האנשים הנדים האלה נגר עם-האמונים: ויתפש את-ההיכל
קנא אשר בנה אלהים וישלח אש בתושבים: ובבני-האדם העולים
קנב אליו אשר שבתתי אותם בצדק: במותו כל-הברואה
קנג התנועעה: ומלכים ספו וכל-אלה אשר בנדם נשארה
קנד הממלכה: התריבו את-העיר הגדולה ואת-הגוי הצדיק:
קנה-קנו אכן באשר אחר השנה הרביעית יחל בוקב גדול: אשר
קנו בעצמו יתריב את-כל-הארץ מפני הדוד: אשר שתו לפנים
קנח לפסידון מלך הנם: אז יפל בוקב בביר מן-השמים לתוך-
קנט-קס האדם: ויבעיר אש בנקבי הנם ובקבל עצמה: ובארץ
קסא איטליה אשר בעבורה נצמתו: צדיק-עבר רבים ונאמנים
ועם-האמת:
קסב-קסג רעות תבאנה לך בקרב אנשי-רשע: אבל את תשארי
קסה הרבה ושממה לדור ודור: תשארי את-ארמתיך יען אשר
קסו-קסז אהבת קסם: נאופים בך ומשקבי-זכר מקללים: משנקה
קסח וחטאת עיר הרשע האמללה מכל-הערים: הוי לך כלך
קסט העיר השממה של-ארץ למזים: משנעת וחבקת פתנים אלמנה

קמא-קמב חתולה בערפל (סויטוניוס, נירון ו'). - נירון היה ידוע בתור משחק ומנגן. - בבל פה
קמח משמשת במקום רומי. - הפצו של נירון היה להעביר את מושב ממלכתו מן המערב
קנ אל המזרח (סויטוניוס, נירון מ'). - אמת, נירון לא כבש את ירושלים, אבל בשלחו
את אספסינוס אל המזרח לשים קץ למרד היהודים הועיל לקרב את חורבנה. -
קנב במותו של נירון בא רעש-אדמה נורא, והמלכים אשר נאבדו הם גלבא, אוטו,
קנה-קסא וניטליוס. בנוסח היווני יש "בהופיעו" במקום "במותו". - קטע אפוקליפטי שחובר בעקב
כוכב שביט שהופיע בשנת 73 לסה"נ (פליניוס, תורת הטבע ב' כ"ה). רבים האמינו שהכוכב
ההוא הגיד מראש את גורלו של רומי. - החרוז הזה איננו מחזור די צרכו. -
קנו קינה על רומי בעקבות ישעיה י"ג. - החרוז החסר "יבוא, אבל ישאר חרב ושומם לדור
קסב-קסח-קסד ודור") הוא כנראה חרוז חוזר. - זכר לאופן מיתתה של קליאופטרה: לפי המסורה מתה
קסט

קע תשבי על-ידי גדותיך: ונהר טברים ושא קינה עליך אשת
קעא-קעב חיקו: אשר לב צמא דם לה ונפש רשעה: האם לא ידעת
קעג את-אשר תמצא נד-אלהים ואי-הן מומותיו: אך את אמרת
קעד אני ואפסי עוד ואיש לא יתריבני: והנה האל הקנים לעד
קעה נשחית אותך וכל-אשר לך: ולא יהיה לך זכרון בארץ
קעו הריא: כמו לפנים באשר האל הטביר המציא לך את-הדרך:
קעז-קעח השארי ויחידה בת-פלגישל ובדבקך באש מתלקחת: בונני
מעונך בתחתיות שאול אשר אין-שם חק ומשפט:
קעט-קפ ונהנה עוד הפעם מצרים אשא קינה על-אידך: את
קפא מוף תהני הראשונה לסבל צרות וצוקות מפת-קרסלים: בך
קפב הפירמידות תשמענה קול בלי-הנה: פיתום אשר לפנים
קפג קראו לך בצדק עיר כפולה: דמי לדור ודור למען אשר
קפד תתדלי מרשעתך: ודה אצרת צרות ומצוקות משנעת מרב
קפה יללות: סובלת מכאובים מלאת דמעות אלמנה תשארי
קפו לעולם: את אשר שנים רבות היית המושקלת הניחדה בתבל:
קפז-קפח אכן באשר תעטה ברקה את-המרד הקנן: ממעל
לבגדים מגאלים חלילה לי מחיות או מהנולד:
קפט-קצ הוי תבס איפה כהך הגדול איש-פרא: נשחית את-עמך
קצא בלו ואת תלבשי בגדי-אבל: ותתאבלי אמללה לבדך
קצב-קצג ותשלמי גמול: בעד כל-אשר עשית לפנים בידון לבך: ומר
וליליו בני-האדם על מעשיהם הרעים:
קצד-קצה סונה תחרב על-ידי גבור בושני: טיוכירה תלכד בעז
קצו על-ידי הדים שחרתרים ותהי להם למושב: פנטפולים את

קעג-קעז-קסט ברעל. - ע' ישע' י"ד י"ג. - רמז לשרפה הגדולה של 63 לפסה"נ. - קינה על מוף
קפא וערי-מצרים אחרות. - המליצה "מוכת קרסלים" אפשר שהיא רומזת לסבך התעלות
אשר עברו בקרב מוף העתיקה. אכן הגירסא הזאת מוטלת בספק. - רמז לפירמידה
קפב שיש לה בת-קול (השוה פליניוס, תורת הטבע ל"ז נ"ח. גם יובינל, סטירות ט"ו ה'). -
פיתם, עיר-מסכנות אשר בנו בני ישראל לפרעה. הרומים בנו עיר אחרת טרובה לה וכינוה
בשם הרופוליס. יש להעיר שנושא החזיון הוא מצרים בכלל ולא מוף או פיתם כשהן
לעצמן. - השוה לקמן חרוז ר"א ואילך. - ברקה היא עיר בקורינאיקה שנכבשה ע"י
הפרסים בימיו של דריוש. המד היה בגד פרסי. - סונה היא אסואן החדשה. הכושים
השתערו על מצרים בשנת 24 לפסה"נ. - טיוכירה היא עיר בקורינאיקה שנקראה
קצו ארסינאזי בתקופה מאוחרת. - פנטפוליס היא פלך על חוף הים המקיף את קוריני. -

קצו תגלילי איש בעל כח וגבורה ישחיתך: לוב הסבילות
קצח בדמעות מי יספר אידך: ומי מבגרתמותה קורני יושפך
קצט עליך דמעות חמלה: לא תתהלך וללכתך עד-בוא חרפך
הא'ים:
ר-רא בין הבריתים והנלים המלאים זהב: ירעש אוקנוס
רב מלא זרמיהם: יען פי גמיהם הרעו לבגרתה'הים:
רג-רג בשחמלך האדם הביא כנגד הצירנים: מתנה גדול של-נלים
רה מארץ סודנה והוא יתרג גם-אותך: רבנה וימשל עליך
בשפך-דם:
רו בני הדיו אל-תהיו גאים יותר מדי גם בגירבוש אמוצי-
רו-רוח הלב: כי באשר נלצל הקטב המקמר מזל גדי: ומזל שור
רט בין התאמים יסבבו תוך כפת הרקיע: ומזל בתולה יעלה
רי ונצא והשמש: ומשל כבוננו את-אורו המתיו אש סביב
ריא-ריב נבתינו אז תפל בערת-אלהים עצומה על-הארץ: ובמלחמת
ריג הבוכבים תבא בריאה חדשה עד-כי תאבד: ארץ כוש
כלה באש ובאבקות:
ריז ספדי גם את קרינתום לחרפך הנורא אשר בקרבך:
רטו-רטו כי באשר באריג שתיליהם שלש אחיות-הגורל: תשיבנה
ריז את-הננס בערמה לחוף המצר: בעופו בחלל העולם למען
ריח אשר יראה כל-איש: את אשר נקב לפנים את-הצור בנחשת
ריט רקועה: אז ישחית את-ארצך ויחריבנה כמו שנתרץ מראש:
רכ-רכא כי לו נתן אלהים אמן לעשות: מעשים באלה אשר לא
עשה מלך לפניו:
רכב ראשית כל יקרית במכה רבה את-השורשים משלשה

ר-ה-רג שואות על גויי המערב. - מוכן החרוז הזה איננו ברור למדי. *βασιλεύς Φοῖνιξ* הוא אולי אספספוס אשר הביא אנשי-צבא גללים להלחם בארץ ישראל, או אפשר שיש פה זכר לחל, העוף האגדי החי כחמש מאות שנה ועולה אחר כך באש ומתחדש מתוך אפרו, ואם כן הרמז יהיה לגירון. - שרפה גדולה תפול בארץ כוש כאשר יצטרפו הכוכבים ריד-רכח-רטו צירוף ידוע. - קינה על קורינתוס. - הגירסא מוטלת בספק. גם נקבל את הנוסח שלפנינו אז הרמז יהיה עוד הפעם לגירון. בחרוז שלאחריו נחזיר, כנראה, גירון בשמעון החפץ, שלפי המסורה נהרג בעופו בחלל העולם. - החרוז רי"ח שב לגירון ונסינו לבקר את המצר של קורינתוס. - ע' דניאל ו' ח'. שלשת הראשים הם אולי שלשת הקיסרים הפלאביים: אספספוס, טיטוס, דומיטיאנוס. לפי דעתו של היפוליטוס

רכג-רכד ראשים: ויתנם לחבריו העצומים לטורף: וכן יאכלו בשר
רכה אבות המלך הטמא: כי לכל-איש ואיש נכונו דם ובלחות:
רכו-רכז בעבור העיר הגדולה והעם הנשר: הנצל מקל-צרה ומרומם
בעזרת אלהים:
רכח-רכט הוי פרועה ויעצת רע צפויה לגורל מר: מקור צרה
רל וקץ-הקצים לבגרתה'הים: בשחבריה נחלשת ונושעת על-ידי
רלא בנות הגורל: מי מבגרתמותה חשק כך מירלא התרגו בקרביו:
רלג-רלד על-גדף נקמם פתיל-מתני הנעלה של-מלך נדח: את בוננת
רלה הכל בלי-סדר ותבואי מבול לעולם: ועל-גדף נשתנו מישורי
רלו הארץ הנאונים: נשלי את-נצני-המדון האלה אולי האחרונים
רלז במריבתנו: איך ומה תדברי הוכחם אויבך וגם אם-אך-שישך
רלה-רלט אנידנו: היה היתה בין האנשים קרן-שמש מזהירה: בשאור
רמ הנביאים הכריק בקרק מתאים: לשון נשפת שקוי יפה ומתוק
רמא לכל-בגרתמותה: הופיעה ומלך ותשנשג ותעש פרי-תפארה
רמב לכל: לכן בעלת עצה נבערה מקור וראש רעות גדולות
רמג-רמד מאד: חרמש ואכל נבאו ביום ההוא: הוי מקור צרה וקץ
רמה הקצים לבגרתה'הים: בשחבריה נחלשת ונושעת על-ידי בנות-
רמו הגורל: האזני למלתי המרה ולקולי הנונה מטה-ועז לבגרי
האדם:
רמו-רמח אכן באשר תשבת ארץ פרים ממלחמה: וממנה
רמט ומיללה ותקומם ביום ההוא: גוע-אלהים ורע-שקקים הנהודים
רג המברכים: הישבים סביב עיר-האלהים בטבור הארץ:
רגא-רגב בבנותם חומה גבהה עד-לנפו: ותנשאו לגבהי-מזמים עד-
רגג ערפלי עבות: לא יוסף שופך להריע תרועת-מלחמה מדהימה:
רגד-רנה ולא יאבדו עוד בידי אויביהם השבבים: רק יקימו מנברות-
נצחון מסביב בדור הנה מפשע:

רכד רכח-רמו (De Christo et Antichristo, ג'ב), הרמז הוא למצרים, כוש ולוב. - המלך הטמא הוא נירון. - הקטע הזה קשה להולמו ומובנו מוטל בספק גדול. יש רואים בו רמז ברור אל האנטסט, תורת צרטוסטרא. ויש גורסים אותו כמשא על רומי. יותר קרובה לדאי היא דעת הסוברים שמשנתקף בו הרעיון התלמודי ע"ד החטא הראשון, חטא אדם וחוה, שבא בעקב קנאת המלאכים. - הלשון היתה אולי כוכב שביט, אות שלום ושלוח. - על ירושלים בתור טבור הארץ ע' ספר היובלים פרק ח', חנוך א' כ"ו א'. -

אל-תרגיו עוד רוחך בקרבה מברך: גרע אלהים מלאהו
 פרח מתמר כל-נפש: אור נעים גרע נערך נצר אהוב:
 ארץ-יהודה המחוננת עיר ופהפיה נערצה בשירים: לא תוסיה
 רגל-היננים הטמאה לרוח אנה ואנה בארצה: כי לבם בחכם
 יהנה במצותיה: אולם בניה הנעלים ובתורה בקבור:
 ובמרת-קדש ושמרו את-שלקנה: בקל-מיני נכחים ותפלות
 לכבוד האלהים: כל-הצדיקים אשר סבלו מצרה במעמד
 קט: שתיל מניהם יהנה ארץ ומחונן מאד: אכל הרשעים
 חלשים אלהים לשון-פריצים: והדלו מדבר איש נגר
 רעהו: ויסתתרו עד-אשר יחלף העולם: ואז גרד מן-העבים
 מטר אש להטות: לא יוספו האנשים לאסוף בשמחות שבלת
 בר מן-האדמה: הכל ישאר בלי-הנרע ובלי-התרש עד-כי
 בניתמיתה ישימו לב: אליהואלהים הראש והראשון התי
 לנצח וקום לעד: ולא יעריצו עוד דברים חולפים: כלבים
 ונשרים אשר מצרים למדתם: להוקיר בפה-רהב ובשפת-
 איל: אולם רק ארץ-הקדש של-הצדיקים תוליד כל-הדברים
 האלה: דבש וקלב וספי מסלע וממען: ופלג בשם ישמח
 לכל-הצדיקים: כי שמו את-תקותם באל אחד הברא הנפלא
 לבדו: וידבקו אליו באהבה גדולה ובאמונת-אמן:
 אכן מדוע נעמם עלי לבי המשביל את-המשא הזה:
 עתה אשא קינה מרה עליך אסיה האמללה: ועל-גזע הנונים
 הקרניים והלודים המלאים זהב: הוי לך סרדים הוי לך
 טרלים המביקה: הוי לך לודקנה עיר ופהפיה איה תאבדי:

רס-רסא
 רסב
 רסג-רסד
 רסה
 רסו
 רסז-רסח
 רסט
 רע-רעא
 רעב
 רעג-רעד
 רעה
 רעו
 רעז
 רעח-רעט
 רפ
 רפא
 רפב-רפג
 רפד
 רפה
 רז
 רפז-רפח
 רפט
 רצ

הנוסח היווני הוא פגום, ואני הולך בעקבות התיקונים שבתרגום טשארלס. - אחר
 חרוז זה יש הפסקה רנ"ר-רנ"ט, שהיא ממקור נוצרי, וזה לשונה:
 (רנ) אז יבא ממרומים איש נעלה גדוע: (רנז) אשר ידיו חזקו במספרים לעז-פרי:
 (רנח) המרוקם והנאצל בין העברים אשר יום אחד יאמר לשמש דם:
 (רנט) באשר ישאג בקול נאה ובשפתים טהורות.

לפי דעתו של בלאס רומז החרוז רנ"ז למשה (שמות י"ז י"ב). והחרוז רנ"ח סוברים
 מפרשים רבים שהוא רומז ליהושע בן נון. - שמות ארץ יהודה וגורל הרשעים. -
 רסז-רפז-רצו להחדשות הקרבנות בבית המקדש של ירושלים החדשה. - שואות ומשואות הבאות על
 אסיה בעקב רעידת האדמה. קוראי הדורות מודיעים על דבר רע-אדמה גורא מאד
 בשנת 17 לפסה"נ (טציטוס, קורות הדורות ב' ס"ז, פליניוס, תורת הטבע ב' פ"ח).

רנח

ותחרבי על-ידי רעש-אדמה ותהפכי לעפר: לאסיה האפלה
 וולגזע הלודים המלא זהב:

יבא יום ומשכן ארשמים מעשה ידי בני אפסוס:
 ישקע חיש קל לתוך נס-הנצח על-ידי בקיעות ורעידות
 אדמה: כמו אגיות הלומות סופה וסער: אפסוס המדבקא
 תבך ותגליל לנדר-חופיה: ותדרש להיכלה אשר לא יושב
 עוד:

ואז אל-ערד הישב בשחקים בחרון-אפו: ישליך משמים
 כה-אש על-ראש רשע: ותסת חרף יהנה קוץ ביום שהוא:
 ואז אמנם יבא קץ הסתו לבני-תמותה: כי המרעים ממרומים
 השחת ושתית כל-בני-האדם הנהירים: על-ידי רעמים ובדקים
 ותזויר-אש: על-האנשים הצברים אותו ונתריבם כמו נבלים:
 ערבי רב יהנה מספר הגופות המתות על-האדמה מחול חכם:
 גם סמירנה תבא ותקנן את-מנונה: עד-לשערי אפסוס
 ובליונה יהנה יותר חרוץ:

וקומי הנקערה עם-פלגיה ברוכי-האלהים: מטלטלת
 על-ידי אנשים נבלים רשעים ושכבים: לא תוסיה לשלח
 גם ענף לשמים: רק מתה תשאר על-ידי פלגיה הנפוחים:
 ואז יאנחו נחר ויחכו לכליון חרוץ: גרעו כשנבוא להם אות
 אשר עליו עמלו: עם קשה-ערף וגוע יהיר של קומי: ובעת
 אשר יקננו על-ארצם הרשעה שנהפכה לאפר: תסרב לסבוס
 עדי-ערד על-ידי ארידנוס:

הוי לך קיבורה עיר ופהפיה עמדי ממבוכתך: גם
 הירפולים ארץ רבוקה באל פלוטוס בלבד: חפץ לבך יגמן

שתיים עשרה ערים נחרבו בלילה אחד וסרדים סבלה יותר מכל. - כנראה חסרות
 אינו מלים אחר השורה הזאת. אפשר למלאות את החסר ע"י חרוז דומה לק"א בספר
 הרביעי. - היכל אפסוס נשאר עומד על מכונו וברבות הימים נהפך לבית-תפלה נוצרי. -
 צרות אחרות ושינוי תקופות השנה. הקטע הזה, כנראה, איננו במקומו הנכון.
 המנגן הוא הומוס. מובן החרוז הוא שבצרה הכללית תשחכח גם ההתחזרות החריפה
 בין אפסוס וסמירנה. - בני קומי שבאסיה היו ידועים לטפשים גדולים. אולם זכר הפלגים
 ברוכי-האלהים מתאים יותר לקומי שבקמפניה. - נוסח זה מוטל בספק. - הגהר ארידנוס
 היה מפורסם באגדות עתיקות. פה הוא משמש לענין הים בכלל. - קיבורה היא הגהה
 במקום קורצירה. ישבה על גבולות קריה ולוקיה. - בהירפוליס נמצא הפלוטוניום, כל

רצא-רצב
 רצג
 רצד
 רצה-רצו
 רצז
 רצח-רצט
 ש
 שא-שב
 שג
 שד
 שה
 שז-שו
 שח-שט
 שי
 שיא
 שיב-שיג
 שיד-שטו
 שטז
 שז-שיח
 שיט

שכ לך ובהמון דמעות: הנקבר באדמה עליז נהר תרמודון:
 שכא-שכב ומריפולים הדבקה בצור סלע עליז מימי מאנדר: שנתאלמנה
 שכג עליזי הנלים המבים בלילה על החוף: נש יום ואלהים
 בתקמתו נשים קץ לך עריתם:
 שכד חלילה לי להואיל לבחר את המדינה הקרבה לפבוס:
 שכה-שכו יבוא יום וכתאש מפרומים יחריב את מילטום המענה: וען
 שכו ברכה בשירת פבוס הכונה: ובתקמת אנשים מלמה
 ובצעתם המשכלת:
 שכח-שכט רחם-נא ברא עולם עליה ארץ המענה הפרה: ארץ
 של יהודה הגדולה למען אשר נראה מזמורה: כי מראש מקדם
 שלא אותה ידעת אלהים ותמשכה סדר: ערבי נדמה לכל
 שלב האנשים כי היא סגולה: ונכירו את התורה אשר קבלה מהם:
 שלג אמללה פישלשה בלטה נפשי לראת את מעשי ידי
 שלד התקנים: והחומה העברת בין שני ימים משפלת לעפר
 שלה עליזי פרץ רוח: כמו נהר לצולל נצח דגים רבים:
 שלו הלספונטום האמללה יבא יום וכן אשר יבוא תחת
 שלו-שלח עליו: מלחמת התקנים תאמה ותחריב את-אונד: ומלך
 שלט מצרים ילכד את-מקדונה: ומדינת-פרא תוריד גאון משלים:
 שח-שמו לורים ונלטים פמפולים ופסידיים: נאזרו עז וכל אנשיהם
 יהיו מנגנים לחריה ריב ומדון:
 שמב אימלה האמללה פישלשה שממה תשארי ולא יבכו
 שמג עליז: חנה מרפת בארצך הפרה תצמיחה:
 שמד-שמה ונהה באשר מרחבי השמים ממעל יהיו בהירים: ישמעו
 שמו בגי-אדם מפץ כמו רעם קול אלהים: וגם אשה-שמש הקנמת

הור רחב כדי מדת איש החודר לתוך מעמקי האדמה וממנו יצא אד ארסי (השוה
 רמסי, Cities and Bishoprics of Phrygia, עמ' פ"ו). - טריפוליס ישובה על גבעה
 התלויה ממערב לנהר מאנדר. - מילטוס היתה קרובה למקדש אפולו בברנכידאי. - מילטוס
 התפארה בחכמיה ובחוד בתלס הפילוסוף. - החומה הגדולה שעברה על פני המצר אשר
 עליו ישובה ביצנטיום. - קשה להלום את החרוז הזה. אפשר שהצולל היה צפור ימית. -
 רמז לגשר קסרקס העובר על ההלספונטוס. - גירסא זו מוטלת בספק. יש גורסים
 "התקנים באונם החרב יחריבו את לוסימכוס". אם נקבל את הנוסח הזה אז הרמז
 יהיה למות לוסימכוס במלחמת קורופדיון בשנת 281 לפסה"נ. מנצחו סיליבוס, נרצח

שמו לער תעלם ואיננה: וגם אור הנרם הנפה לא יהיה עוד:
 שח-שחמ באחרית הנמים באשר ימלך אלהים: הכל יחשך וערפל
 שג יבשה את-פני הארץ: ובגירתמותה יהיו עורים וסיות תהינה
 שנא רעות ופיוס צרה: היום שהוא ימשך הרבה עד פרישימו
 שנב בגי-אדם לב: אל-אלהים עצמו השליט המביט מן השמים
 שנג וראה הכל: אז לא נרחם עליה אנשים הענים אותו:
 שנד-שנה העמלים לנפח ער-רשה וצאן ושורים גועים: וגם בגי-אדם
 שגו גדולים עם-קרנות והובות: להרמם הדומם ולאליל-אבן:
 שגז-שנח אכן תשלשנה צדקה חכמה ותפארת עליה צדיקים: פן יאנה
 שנט אל-הנצח ונשחית: אל בלינוע האנשים המלכלך בדם
 שס וצאצאיהם אשר לא ידעו בשת: עלינו לאהב את-האלהים
 אשר-הוא מחוללנו הידע הכל והקום לעד:
 שסא-שסב ונהה באחרית הנמים בהאסס הנרם: תבא מלחמה
 שסג מרעשת-תכל המרמה בתרמיתה: ומנרבת-ארץ נאמה איש
 שסד-שסה הרג אמו: נמלט על-נפשו וחרש מומות שנונות בלב: אשר
 שסו יחריב את כל-הארץ וישלט בשליט בלי-מצרים: ויעלה
 שסז על-כל-בגי-אדם בתרמית לבו: כל-אלה אשר על-ידיהם
 שסח נקפה יבבש מזד: ונשחית אנשים רבים וננשים גדולים:
 שסט-שע וישרף את כל-בגי-האדם באשר לא עשה איש לפניו: וישקר
 שעא להקים עוד הפעם את-אשר בשלו ונפלו: ומן-המערב תצמח
 שעב מלחמה רבה לבגי-האדם: ונרמי דם ישפפו עד-לגדות
 שעג הנקרים הנגרשים עמק: ומררה תול במישורי מקדונה:
 שעז-שעה ... ברית אכל בליון למלך המערב: ואז רוח הרף תנשב על-
 שעז כל-הארץ: וקרב אכזרי ישוב ויתפשט לכל-ארץ המישור:
 שעז-שעה כי אש תרד במשך מרקיע-השמים על-בגיתמותה: אש ודם
 שעט שטף מים אכזרי אל-גביש על-טת-לילה אומה: בליון-מלחמה
 שפ וערפל על-ההרונים: ויאכדו מזד כל-המלכים ובחירי האנשים:

שסא-שסב
 שסג
 שסד

ע"י תלמי קרונוס, והוא בזמנו נכנע ונהרג ע"י הנלים בשנת 280 לפסה"נ. -
 מלחמות ושואות באחרית הימים, בטרם יבוא הקץ על כל היקום. - כלר מפרתיה או מן
 המערב, שמשם, לפי אגדת העם, יופיע הארמילוס בצורת נירון. - יש פגם אחר
 החרוז הזה, אבל אי אפשר לשער את מובן הכתוב "אלהים יכרת ברית עם עם-מחמדו". -

שפא-שפב
שפג
שפד-שפה
שפו
שפז
שפח
שפט-שצ
שצא-שצב
שצג
שצד
שצה-שצו
שצז
שצח
שצט-ת
תא-תב
תג-תד
תה
תו
תז
תח-תט
תי-תיא
תיב

לְאֶחָדָם וְיָסֵף הַנּוֹדָא: וְלֹא יוֹסֵף עוֹד
אִישׁ לְהִלָּחֵם בְּהָרֵב אוֹ בְּפֶלֶד: אֵף לֹא בְּכִירוֹן אֲשֶׁר יִהְיֶה
לֹא-כֶדֶת: אָכֵן שְׁלוֹם יִהְיֶה לָעַם הַנִּבּוֹן הַנִּשְׁאָר: אֲשֶׁר בָּחַן
בְּבוֹר הָרָעָה לְמַעַן אֲשֶׁר יִגִּיל בְּאַחֲרִיתוֹ:
הַרְגִּימָם חֲדָלוּ לָכֶם מִנְּבִלּוֹתֵכֶם וּמֵאֲמָץ-לִבְכֶם הָרָע:
אַתֶּם אֲשֶׁר לִפְנֵים נִתְּתֶם נַעֲרִים לְמַשְׁכָּבִי-זָכָר לֹא-כֶדֶת:
וְתוֹשִׁיבוּ בְּבִתְכֶם בְּזֹנוֹת נָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ טָהוֹרוֹת בְּרֵאשִׁיתָן:
בְּשֹׁד וְחָמֶם בְּפֶרֶץ וְתַעֲבָה נִוְרָאָה: בָּכֶם אִם וְנִתָּה בְּבִנְיָה נָגִיד
חֹחֵק: וּבֵת הַזֶּה לְכַלָּה לְאַבְיָה עֲצֻמוֹ: בָּכֶם גַּם מְלָכִים
לְכַלּוֹ אֶת-פִּיָּהֶם הָאֲמָלָל: וּבְכֶם אֲנָשִׁים רָעִים מִצָּאוֹ דֶּרֶךְ
לְשֹׁכֵב עִם-בְּרֵמּוֹת: הִסִּי עֵיר אֲמָלָלָה וְחִטָּאת מַהֲלָלוֹת שֶׁהִזְתָּה
לָךְ: כִּי לֹא תוֹסִיפָנָה עוֹד הַבְּתוּלוֹת: לְשֹׁמֵר עַל-אַשֶׁר-הִתְקַדַּשׁ
תַּחַת גִּי-הַצָּרֶף הַחֹסֶה עֲלֵיהֶן: עַל-יָדְךָ הַפֶּר הַבֵּית הַנִּהְיָמָד
מִקֶּדֶם: הַבֵּית אֲשֶׁר בִּפְעֻמָּה הַשְׁנִינָה רֵאשִׁיתוֹ מִשְׁלָךְ לְאָרֶץ:
עֲטוּי אִשׁ בְּגֵד נָכֵל: הַבֵּית הַמִּשְׁנָשֵׁג לְעוֹלָם הַהִיכָל אֲשֶׁר שָׁמַר
אֱלֹהִים: אֲשֶׁר יִדְרִיקֶנָּה בְּנוֹהוּ: וְאֲנָשִׁים הָאֲמִינִי בְּלָכֶם
וּבְנִפְשָׁם שׁוֹבִין לַעֲדִי-עַד וּלְעוֹלָמֵי-עוֹלָמִים:

כִּי לֹא יִמָּהְרוּ לְהִלָּל אֱלֹהֵי עַבְדִּי דּוֹמָם: וְלֹא יֵצֵר הָרֵשׁ
חֶכֶם מִהֶם אֱלֹהֵי-אֲבֹתָם: לֹא יַעֲרִיצוּ עַד-יִזְהָב לְצוֹדֵד נִפְשוֹת
לְפָרְחוֹת: רַק אֶת-הָאֵל הַגָּדוֹל אֲבִי-כָל-יִצְחָר אֲשֶׁר רוּחַ
אֱלֹהִים בּוֹ: הָיוּ מֵאֲדִירִים בְּזִכְרִי קֹדֶשׁ וּבְקִרְבָּנוֹת לְמֵאוֹת:
וְהִנֵּה עָלָה מֶלֶךְ זָר וְנָכֵל: וַיִּזְרִידֶנָּה לְעַפְרָה וַיִּשְׁאִירֶנָּה בְּלִי-
יֹשֵׁב: לְרִגְלֵי עָרֵב רַב וְאֲנָשִׁי-צָבָא אֲמִיצִים: אוֹלָם הוּא
עֲצֻמוֹ נִסְפָּה כְּאֲשֶׁר הִגִּיעַ לִבְשָׁה מֵאֶרֶץ-הַנִּצְחָה: וּמַעוֹלָם לֹא

שפז-תכ
שצה
שצח
תח-תיא
תח-תיב

פרץ שנאה ואיבה לאימפריה של רומי (השוה ספר שלישי, חרוז קפ"ה ואילך). -
קשה להלום את החזיון הזה. הנוסח שלפנינו מיוסד על הגהה. הכתוב רומי, כנראה,
לשרפת היכל יוסטה בשנת 64 לסה"נ (או אולי לשרפה השניה בשנת 191 לסה"נ). -
הסבילה מעידה על עצמה שראתה את חורבן בית המקדש בירושלים פעמים, והחורבן
הזה, לפי דעתה, הוא הטעם לחורבן מקדש יוסטה. - היהודים האמינו אמונה שלמה
שבית המקדש של הורדוס יעמד עדי-עד ולא יכחד לעולם (השוה יוספוס
מלחמות ו' ה'). - המלך הוא טיטוס. - הנוסח מוטל בספק. - אחר כיבוש ירושלים
התעכב טיטוס זמן מה בארץ מצרים, והיהודים צפו בצפייה שלמה שימות מיד אחרי
אשר תגע כף רגלו באדמת איטליה. השוה האגדות על אודותיו במסכת גטין ג"ה ואילך. -

תיג
תיד-תסו
תטז
תיו
תיח-תיט
תכ
תכא
תכב-תכג
תכד-תכה
תכו
תכז
תכח-תכט
תל
תלא-תלב
תלג
תלד-תלה
תלו
תלז
תלח
תלט-תמ
תמא
תמב
תמג-תמד
תמה
תמו

נַעֲשֶׂה מוֹפֵת כָּזֶה לְאֲנָשִׁים: כָּמוֹ לְהִרְאוֹת לְאַחֲרִים לְהַזְהִיר
מִהֶשֶׁם אֶת-הָעִיר הַגָּדוֹלָה:
כִּי מִמֶּרְחֵבֵי שָׁמַיִם בָּא אִישׁ מְבָרָךְ: וְשָׁכַט בְּיָדוֹ
אֲשֶׁר הִקְדִּיר-לוֹ אֱלֹהִים: וַיַּצְלַח לְמַשֵּׁל בְּצֶדֶק עַל-הַכָּל וְיָשַׁב
לְכָל-הָאֲנָשִׁים: הַיִּשְׂרָאֵלִים אֶת-הַחַוֹן אֲשֶׁר לָקְחוּ מִהֶם בְּגִי-הָאָדָם
הָרָאשׁוֹנִים: כִּלְעִיר הָרֶם עַד-הַיָּסוֹד בָּאֵשׁ לְהַטִּיט: וַיִּשְׂרֹף אֶת-
בְּתֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עָשׂוּ רַע לְפָנָיו: אוֹלָם הָעִיר אֲשֶׁר אָנָּה
אֱלֹהִים הַבְּרִיק: בְּבֶרֶךְ גָּדוֹל מִן-הַבּוֹכָבִים וּמִן-הַשָּׁמַשׁ וְהַיָּרֵחַ:
וַיִּשְׁמָה כְּאֶבְרָחָם בְּתוֹךְ הָעוֹלָם וַיִּכֶן הַיָּכָל: וְכֵּן מֵאֵד בְּמִשְׁכָּנָה
הַנְּאֻנָּה וַיַּעֲשֶׂה: בְּכָרוֹת-אֶרֶץ רַבּוֹת בְּגָדָלוֹ וּמְגִד־לִעֲנָק: הַמְּנִיעַ
לְעַצֵּם הָעֲנָנִים וְלִזְוִי לַכָּל: עַד-כִּי יֵרָאוּ כָל-הַמִּצְרַיִם וְכָל-
הַצִּדִּיקִים: אֶת-גִּיאֹן הָאֵל הַבִּלְתִּי-נִרְאָה מִחַוְד־שֶׁשְׁשָׁעִים:
מִזְרַח וּמַעֲרָב רִנְנוּ לְגִיאֹן הָאֱלֹהִים: כִּי מַעֲשֵׂי-רַבִּישָׁת לֹא יַעֲמִרוּ
עוֹד עַל-בְּנֵי-אָדָם אֲמָלָלִים: נֶאֱפֹסִים וּמַשְׁכָּבִי-זָכָר שְׁלֹא-
בְּדֶרֶךְ הַטֵּבָע: הָרַג וּמַהוּמָה אֲכָל הַתַּחֲרוֹת נָאָה לַכָּל: לִקְץ
מוֹעֵד הַחֲסִידִים יִמְלֹא אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: הָאֵל הַמַּרְעִים
רַעֲמִים יֵצֵר הַהִיכָל הַגָּדוֹל:

הוּא לָךְ בָּבֶל בַּת בַּסְא-רֶתֶם וְנַעֲלִי-זָהָב: אֲשֶׁר מִשְׁלַת
שָׁנִים רַבּוֹת מְלִכָּת עַל-כָּל-הַתָּבֵל לְבִדּוֹד: עֲצֻמָּת וּתְפָרָשׁ
כְּנִפּוֹךְ עַל-כָּל-הָעוֹלָם לֹא תוֹסִיפִי רִבֵּץ עוֹד: עַל-גִּבְעוֹת-זָהָב
וּלְיָד פְּלִגְיָרָת: עֲרֵה תַעֲרִי עַד-הַיָּסוֹד בְּרַעֲש־אֲדָמָה הַפְּרָתִים
הָאֲמִינִים: הַבִּיאוּךָ בְּלָךְ בְּמִבְכָּה שִׁים מִחֶטֶם לְפִיךָ: גִּזְע־
הַכְּשָׁדִים הַטָּמֵא וְאֶל-תִּשְׁאָל וְאֶל-תִּדְרֹשׁ: אֵיךְ תוֹכַל לְמַלֵּךְ
עַל-הַפְּרָסִים אוֹ לְמַשֵּׁל עַל-הַמְּדַיִּים: כִּי בַעֲבוֹר הַמִּמְלָכָה אֲשֶׁר
הִזְתָּה לָךְ: שְׁלַחַת עֲרֵבנוֹת לְרוּמִי וְהוּיָת מִשְׁעָבֶד לְאַסְיָה: לָבוֹן
אֶת בַּעֲצֻמָּךְ מִלְּכָה נָאָה תִּבְאִי לְמַשְׁקָט עַל-פִּי צוֹ: אוֹיְבוֹךָ
אֲשֶׁר לְמַעַנֶם שְׁלַחַת בָּפָר: וּבְמִקּוֹם לְזוֹת-שִׁשְׁתִּים תִּתְּנִי דִין
וְתִשְׁבּוֹן לְאוֹיְבוֹךָ:

תיד-תלג
תלד-תמו-תלה

הופעת המשיח מתוארת כמעשה שהיה. - צרות ומצוקות על בבל ועל פרתייה. -
השוה ישע' מ"ז ה'. - גבעות זהב היא מליצה בעלמא וסמל להון רב ורכוש עצום

ובאחרית הנמים ייבש הנם: ולא יוסיפו עוד אגיות לשוט לאיטליה: ואסנה הנדולה המצמיחה הכל תהנה למים: וכרתים למישר קדריסין תתעצב עצב גדול: ופפום תקונן על-גדולה המר ער-גי: גם העיר הנדולה סלמים תרע כי אכל גדול בא לה: והנה תשוב הנבשה להיות צהיסיסלע ער-חוף הנם: וארבה רב ועצום יאכל את-ארץ קדריסין: בכה תכפו בני-אדם אמללים בהביטכם אל-צור: בת-צור תמת-נקם תחכה לך ער-אשר תפלי: מפלה נוראה אשר עליה אל-נכון תשאנה הסירוגיות קינה:

יבא יום בהור החמישי שבו יחדל הרעב מצרים: באשר מלכים יתחתנו זה בזה בלי-בשת: ולאמי פמפוליה יתאחזו במצרים: ובמקדוניה ובאסיה ובין הלוקיים: תהנה מלחמה מרעשת-עולם ופלג-ידם בעפר: אשר מלך רומי ושרי המערב ישימו קץ לה:

באשר ישליך רוח חרף פתי-שלג: ונהר גדול ואנמים עצומים יקפאו מקר: מיד יצא ערב רב ופראי לדרבו לארצות אסיה: וישחית את-גזע התרקיים האים כמו לו הנה נמר: ואז באפס תקנה יאכלו בני-אדם את-מולידיהם עצמם: בימי הרעב האחרונים ויבלעום בקל-פה כלחם: ומכלי-הביתם תבלענה החיות את-המוזן: והצפרים בעצמן תאכלנה את-בני-תמותה כלם: ובעבור מלחמה איומה ואדם האוקנוס מדם וימלא: מבשר האנשים המתים: אז יבא רפיון על-כל הארץ: ער-אשר יגדע מקפר האנשים ומדת הנשים:

רקבות תהינה יללות הדור האמלל במועד: בוא השמש לבלי צאת עוד: בהבותו לרחק במימי האוקנוס: כי ראה את-התעבות הרעות של-אנשים רבים: עלמת-השכה תשלט סביב מרחב הרקיע: ואד רב ישוב לבסות את-התולדי

תמו-תמח

תמט-תנ

תנא

תנב

תנג

תנד-תנה

תנו

תנז

תנח-תנט

תס

תסא-תסב

תסג

תסד-תסה

תסו

תסז

תסח

תסט-תע

תעא

תעב

תעג-תעד

תעה

תעו-תעז

תעה-תעט

תפ

תפא

מאד. - מהומות ומבוכות בעולם הטבע. - על הסירוגיות בתור רוחות מקוננות ע' ברוך ב' י' ח'. - אפשר שזה רמז לקליאופטרה וקיסר. - יש משערים לזבים במקום לוקיים ומראים על כבוש פלוסיום ואלכסנדריה ע"י אלקסנדרוס. - השתערות הגלים. - קרוב לודאי שזה חזון עתיק על התנפלות הגלים לתוך אסיה אחרי שנגרשו מסביבות דלפי בשנת 279 לפסה"נ. - מכת-חושך תבוא לעולם, ורק לישירים יהיה אור. אין כל

תמו-תנו

תנט-תסא

תסד-תעד

תעו-תפג

האדמה: ואז אור אלהים ינחה: את-האנשים הטובים אשר נגנו נגינות לא-להים:

איסים אמללה פיר-שלשה את תשארי על-יד פלגי-הנאר: לבדך משנעת אכל אלקמת על-יד חול אפרון: ולא ישאר אפרון ממך בכל-הארץ: ואת סרפים המקסה אכנים בלתר-תצובות רבות: תשקבי כפגד-ענק במצרים האמללה פיר-שלשה: וכל-אשר הביאו אליך סגלות מצרים: יכבו על-יד מר באשר ישימו לב אל-אל-עז: ידעו כי מאפס ותהו את כל-אשר נגנו נגינות לא-להים: ואז יאמר אחד הבכנים לבוש מד-יבד: הבה נקומם את היכל-האלהים הנקדר והנכון: הבה נשנה את ארח-אבותינו הרע: אשר על-פיו הלכו תהלכות ועבדו עבודות לא-להי אכן ותרש: והשכל לא ידעו: נסב-נא לבכנו ונשיר שיר לאל-עז: מחללנו העמד וקנס לעד: ראש הכל הנאמן המלך: האב התמך נפשות האל הכביר החי לעד-ער ולעולמי עולמים: ואז יהיה במצרים היכל גדול וקדוש: ואליו יבוא קרקנות עם יציר אלהים: להם יתן אל-עז חיים ארבים:

אכן באשר יעזבו הבושים את-שקבי סריכלי עז-המצח: ויתמהמהו לחרש את-אדמת מצרים: יחלו את-משיהם הרעים למען אשר יבאו הדברים האחרונים: כי יסריבו את-היכל הנדול של-ארץ מצרים: ואלהים ימטיר עליהם ארצה חרוץ-אף ותמה: עד-להשחית את כל-הרעים והספאים: ולא יחום עוד על-איש בארץ ההיא: וען כי לא שגרו את-תורת האלהים אשר צוה להם:

ראיתי את-עף השמש הורח בין הבכבים: וחרון-אף הורח בין ברקי הבזק: הבוכבים חלו וילדו מלחמה ואלהים נתן להם רשיון להלחם: כי במקום השמש לבות אש

תפב-תפג

תפד

תפה-תפו

תפז

תפח

תפט-תצ

תצא

תצב

תצג

תצד-תצה

תצו

תצז-תצח

תצט-תק

תקא

תקב

תקג

תקד

תקה-תקו

תקז

תקה

תקט

תקי-תקיא

תקיב-תקיד

תקיד

תקטו

ספק שיש פה זכר למכת-החושך ששררה במצרים ורק לבני ישראל היה אור במושבותם. - התנונות האלילים במצרים והשתררות הדת המונותאיסטית שם. - בית המקדש של חוגני בהליופוליס נחרב במצות אספסינוס. - נקמת אלהים הבאה לרגל חורבן בית המקדש. - הסריכלים היו שבת נבער וגם החי על גבולות תראקיה על יד נהר הדוני, פה הם משמשים בתור פראים סתם. - מלחמת-הכוכבים המלווה את

תפד-תקג

תקא-תקיא

תקד

תקיב-תקלא

תקטז ארכות התפרצו במרד: ונלגל הגרם בעל שתי הקרנות
 תקיז נשתנה: הילל בן-שחר ערף קרב קשהוא רוכב על-נב
 תקיח-תקיט הארנה: הנדי הקה בעקב השור הצעיר: והשור גזל מן-
 תקב הנדי את-יום שובו: הבסיל הסיר את-המאונם ממקומם עד-
 תקכא כי לא-היו עוד: הבתולה המידה את-חונה בתאמים אשר
 תקכב-תקכג בטלה: כימה לא הופיעה עוד והסנין ונה את-האזור: הקנים
 תקכד נקנסו לאזור הארנה: הסרמן לא עמד במקומו כי גרא מפני
 תקכה-תקכו הבסיל: העקרב הרים את-נביו מפני הארנה הפראי: וכוכב
 תקכו הדג נספה משלהבת השמש: הילל בן-שחר בתעצומות עזו
 תקכח הבקיר תבערה בדלי: השמים עצמם התנועעו עד-כי תרעירו
 תקכט-תקל את-אנשי המלחמה: ובזעף-אף הפילום מהר ארצה: ובהנגפם
 תקלא מהרה לתוך מימי האוקינוס: הציתו את כל-הארץ באש
 והרקיע נשאר בלי-בוכים:

שרפת-העולם באחרית הימים. הרעיון הזה נמצא לרוב במקורות סטואים, אף כי יש לו כבר רמז בכחבי הקודש (השוה ישע' י"ג י', יואל כ' י' ועוד). —

דברי שמעון בן-סירא

מ ב ו א

א. שם הספר

אין בעברית כתב-יד שלם של ספר בן-סירא (כ"א פותח רק בסוף הפסוק ג' ו') שנוכל לעמוד על שמו האמתי של הספר מתוך תחלתו. בתוך כ"ב יש שני סיומים של הספר: אחד בפסוק נ' כ"ו שיצא, כנראה, מתחת ידו של אחד המעתיקים שהעתיק את הספר ממדורתו הראשונה (המחבר זכה לעשות כמה מהדורות מספרו, ע' לקמן בסוף פרק ד') בזה הלשון:

מוסר שכל ומושל אופנים לשמעון בן-אלעזר בן-סירא

והסיום השני הוא בסוף הספר, שבעצם אין שם אלא שני סיומים הבאים כאחד ובשתי שורות, ומהן בשורה הראשונה סיום שיצא מאת המחבר גופו ובשניה סיום שיצא מידי אחד המעתיקים. וזה לשונן של ב' שורות אלו:

עדהנה דברי שמעון בן-ישוע שנקרא בן-סירא

תקמת שמעון בן-ישוע בן-אלעזר בן-סירא

וברור הדבר שהסיום הפשוט בלי שום שבח מידי המחבר יצא ושהוא גופו קרא לספרו בשם הפשוט דברי שמעון, על שם היותו כולל את משליו ואת שיריו ותפלותיו, — בבחינת אוסף לכל דבריו.

ואילו המעתיק, שככל המעתיקים ידע על שום מה הוא טורח ועוסק בהעתקתם של הדברים, — לו היו הדברים בבחינת חכמה, שהמשלים הכוללים דרכי חיים היו לו עיקר, ואלו הרי בגדר של חכמה הם נכנסים, ולפיכך הוסיף סיום משלו על טיבם של הדברים שעמד בהעתקתם.

ויש להוסיף שלא אותו מעתיק בלבד קרא לדברי בן-סירא בשם חכמה, אלא שכן נקרא הספר ברוב הכ"י היוונים בשם חכמת ישוע (על שמו הפרטי של המחבר, ע' לקמן פרק ג') בן-סירא (Σοφία Ἰησοῦ υἱοῦ Σεράχ), ובכ"י B (הוואטיקני) בא שמו בקיצור: חכמת בן-סירא (Σοφία Σεράχ), וכן אף בסורי: חכמתא דבר סירא. וגראה להעיר שחיבה יתירה נודעה לו לספר זה מאבות הכנסיה הנוצרית, שלמן אבטיביוס ואילך הם מתארים אותו בלשון: „החכמה הכוללת כל המדות הטובות“. ועוד מעיד על החשבה זו קלימינס מאלכסנדריה שהוא קורא לס' בן-סירא בשם Παυδαγωγός (= מוסר). כיוצא בו מצינו אף לרס"ג (ס' הגלוי הוצ' הרכבי ק"ו) שהוא מכנהו בשם כתאב אדאב (= ס' מוסר). ויש גם מרבתינו שקורין לו: מוסר בן-סירא.

והואיל ועיקר חשיבותו של הספר היה לקוראים בטיב משליו, לפיכך זכה אף לשם משלי (Parabolae) סתם שהיה נקרא אצל קדמונינו (כעדותו של הירונימוס (Praef. in Sol. Lib.), וכך היה רגיל בלשונם: המשל אמר (= מתלא אמר, ע' Cowley-Neubauer XX,XXIV) או משל אמר בן-סירא (= מתלא אמר בן סירא, שם XX), כשהיו מביאים דברים מתוך הספר.

אבל הנכרים (הקתולים, ע' דברי הירונימוס שם: Ecclesiasticum ut apud Latinos) נוהגין על הרוב לקרוא את הספר בשם המוזר (שנקבע בוולגאטה) Ecclesiasticus (אולי נתכוונו לומר: ספר שנקרא בכנסיה, ויתכן ג"כ שנתהווה אצלם שם זה בהשפעת השם Ecclesiastes, שנקרא בו הס' קהלת).

ב. תכנ הספר.

בתוך הספר מצינו כמה רשימות התחליות שבוודאי הכניסן המחבר בעצמו לשם חלוקה לפרקים של תוכן אחד: מוסר לחם ויין יחדו (ל"ד י"ב), מוסר בשת (מ"א י"ד), שבח אבות עולם (מ"ד א'), מוסר נפש (ἐγκράτεια ψυχῆς י"ח ל'), וכן מוסר-פה (παιδεία στόματος כ"ג ד'), שבח חכמה (ἀνέσις σοφίας כ"ד א'). מכל מקום אין סיפק בידנו להרצות על תכנו של הס' דברי בן-סירא הרצאה מוגדרת וברורה ומחולקת לסעיפים בהמשך של תכנית מסוימת לפי עקביותו של ההגיון.

כתיבתו ועריכתו של ספר כזה תלויות היו בסעמו של הסופר, ולנו האחרונים אי-אפשר עוד לעמוד עליה: אפשר שהיה עורך את הענינים וחורזם לפי סדר הפתחם, ויתכן ג"כ שהיה לו הגיון שלו במהלך מחשבתו, כמו שבאמת ניתן לנו להביר בכמה מקומות ולדון על סידורם של הדברים, – אבל אנו על כל פנים אם באנו להסביר את פילוגו של הספר אין אנו מספיקים.

ומכיון שבכלל באו בספר אפוריסמין על החיים המעשיים לפי מה שהיה הסופר משגיח ומרגיש ומעלה בעיקר מתוך חיי עצמו ואף מתוך חייהם של אחרים, והדברים מקיפים כמעט את כל צדדי החיים בגילוייהם ההדדיים והיחסים ההדדיים של הפרט והכלל שבכל מצב ומעמד: יחסי האזרחים והממשלה, השפלים והגבוהים, העניים והעשירים, האדונים והעבדים, הצעירים והזקנים. הכנים והאבות, הבעל והאשה, האוהבים ועוד, כדי שידע אדם המעלה היאך להתחיל אל גופו ונפשו ולשמור על כבודו וערך חשיבותו, – לפיכך אין טוב להקנות לקורא מושג על תכנו וטיבו של הספר מאשר לערוך הענינים השונים הכלולים בו על סדר אלפבית.

א אבות ובנים:

בנים רעים כ"ב ג'–ו'	מעשי האלהים ל"ג ז'–ט"ו
גידול בנים ל' א'–י"ג	מתנות אלהים י"ז א'–י"ד
דאגה לבנות מ"ב ט'–י"ד	עבודת אלהים ב' א'–ו'
כיבוד אב ואם ושכרו ג' א'–ט"ו	אמנות השלטון ט' י"ז–י"ח
קללת בנים מרעים ט"ז א'–ה'	אמרות ומצות שונות (שליבוין אין לפרטן):
אבלות ל"ח ט"ז–כ"ג	ד' כ'–ל"א, ז' א'–ג' ו'ח'–י"ז, ח' ד'–י"ט,
אין לסמך על מראה עינים י"א ב'–י"ג	ט' י'–ט"ז, י"ג ב'–כ', י"ג כ"ד–י"ד ב',
האלהים והיחיד:	כ' ט'–י"ז, כ"א י"א–כ"ח, כ"ה א'–י"ב,
אלהים גומל לצדיקים י"ז ט"ו–כ"ד	כ"ו י"ח, כ"ז ד'–י' וכ"ה–כ"ט, ל"ב
אלהים יצר הטבע מ"ב ט"ו–מ"ג ל"ג	י"ד–י"ז, ל"ו י"ח–כ', מ' כ"ח–ל', מ"א
אלהים מושיע לבצרכים ל"ה י"ד–כ"ו	י"ד–מ"ב ח'.
אלהים מעניש לרשעים ט"ז ו'–ט"ז	ב בחירה חפשית ט"ו י"א–כ'
אלהים רואה חטאיו של כל אדם ט"ז י"ז–כ"ג	בעלי מלאכה ל"ח כ"ד–ל"ד
הכל בידי שמים י"א י"ד–כ"ח	בריות ולב שמח ל' י"ד–כ"ה
חובות האדם כלפי שמים י"ז כ"ה–ל"ב	ד דורשי ה' ועוזבי ה' מ"א ה'–י"ג
חסד אלהים וצדקו ה' ד'–ח'	ה הנהגה במשתה ל"א י"ב–ל"ב י"ג
חסדי אלהים עם האדם י"ח א'–י"ד	הערות אבטוביגרפיות ל"ג ט"ז–י"ח
יראת שמים ב' ז'–י"א, מ' י"ח כ"ז	

ז זירו למדות טובות:

הסתפקות במעוט כ"ט כ"א–כ"ח

טוב לב ד' א'–י'

מחשבה מראש ל"ב י"ח–כ"ד

מושל ברוחו ו' ב'–ד', י"ח ל'–י"ט ג',

כ"ב כ"ז–כ"ג ו', ל"ו כ"ז–ל"א

מתן צדקה י"ח ט"ו–י"ח

סליחה כ"ו ל'–כ"ח ד'

עמידה ברשות עצמו ל"ג י"ט–כ"ג

ענוה ג' י"ז–כ"ה, ז' ד'–י'

ראית הנולד י"ח י"ט–כ"ט

ח החטא כ' כ"א–כ"ג, כ"א א'–ו'

החכמה:

האשר שבבקשת החכמה י"ד כ'–כ"ז

בקשת החכמה ו' י"ח–ל"ז

חכמת אמת וחכמת שוא ל"ז ט"ז–כ"ו

החכמה בבריאת העולם ט"ז כ"ד–ל'

החכמה במעשה א' כ"ב–ל'

החכמה הפך הערמה י"ט כ'–ל'

החכמה מנחילה כבוד י' ל'–י"א א'

הכמתו של תלמיד חכם והשפעתו ל"ח

ל"ד–ל"ט י"א

מקור החכמה א' א'–ו'

קניי החכמה מביא שמחה ט"ו א'–י'

ראשית חכמה יראת ה' א' י"א–כ"א,

ב' ט"ו י"ח

שבח החכמה כ"ד א'–ל"ד, נ"א י"ג–ל'

שכרם של מבקשי חכמה ד' י"א–י"ט, כ'

כ"ז–ל"א

חלומות ל"ד א'–ו'

החק ל"ג א'–ג'

כ כבוד לנכבדים י' י"ט–כ"ה

ל לזה ומלוא כ"ט א'–י"ג

מ מדות רעות ותוכחתן:

התכבדות י' כ"י–כ"ט

חברה רעה י"א כ"ט–ל"ד

טומאה כ"ג ט"ז–כ"ז

לב כבוד ג' כ"ו–ל"א

מדינים ח' א'–ג', כ"ח ח'–י"ב

ניבול פה י"ט ד'–י"ב

סכלות כ"ב ז'–י"ח

עצלות כ"ב א'–ב'

צביעות כ"ז כ"ב–כ"ד

צדקה לאינם מהוגנים י"ב א'–ז'

קלות דעת ל"ג ד'–ו'

שמירת אמונים ב' י"ב–י"ד

שקר כ' כ"ד–כ"ו

מות מ"א א'–ד'

המסחר ונסיונותיו כ"ו כ"ט–כ"ז ג'

נ נשים:

אשה טובה כ"ו א'–ד', י"ג–י"ח

אשה רעה כ"ה י"ג–כ"ו, כ"ו ה'–ב'

בחירת אשה ל"ו כ"א–כ"ו

טיפוסים של נשים כ"ו י"ט–כ"ז

יחס אל נשים ט' א'–ט'

ס סיום הספר ג' כ"ז–כ"ט

(בסוף הספר יש עוד סיום).

ע עריכות כ"ט י"ד–כ'

עשירים ועניים י"ג כ"א–כ"ג

העושר:

בטחון שוא ה' א'–ג'

עושר ועוני ל"א א'–ד'

השימוש בעושר י"ד ג'–י"ט, ל"א ה'–י"א

צ צרותיהם של בני האדם מ' א'–י"ז

ק קרבתות:

קרבתות בלתי רצויים ל"ד כ"א–ל"א

קרבתות רצויים ל"ה א'–י"ג

ר ריעות:

ריעות אמת כ"ב י"ט–כ"ו

ריעות אמת וריעות שקר ו' ה'–י"ז,

י"ט י"ג–י"ז, ל"ז א'–ו'

ריעות שקר י"ב ח'–י"ג א'

רופאים ל"ח א'–ט"ו

ש שבח אבות עולם ל"ד א'–נ' כ"ד

שיר תהלה ל"ט י"ב–ל"ה

שלשה עמים שנואים ג' כ"ה–כ"ו

שמירת הלשון:

דיבור בלשון נקיה כ"ג ז'–ט"ו

הדיבור למינוי כ"ז י"א–ט"ו

דיבור שלא בעתו כ' י"ח–כ'

לשון הרע כ"ח י"ג–כ"ו

השימוש הנכון בדיבור ה' ט'–ו' א'

שתיקה ודיבור כ' א'–ח'

ת תפלות ל"ו א'–י"ז, נ"א א'–ל'

ד. האיש ומפרו.

אבל במקום זה לא ניתנה האפשרות אלא לרמוז על האיש בקיום בודדים ובקיצור. בפסוק אחד (ב' כ"ז) שבתרגום היווני ניתן לבן־סירא התאר יליד ירושלים (δ' Ἰερουσολυμίτης). כמו כן נראה מכל דבריו ומנושאייהם שהוא היה בן כרך גדול שבארץ ישראל, וכרך גדול בארץ ישראל היה באותם הזמנים רק אחד: ירושלים. ומכאן ידיעותיו המרובות בחיים החברתיים והציבוריים שבמרכז גדול, וכן ידיעותיו הרחבות בחיי חולין ובחיי קדש שהיו מרוכזים מסביב לבית המקדש ועבודת המקדש.

ואדם אשר אלו לו מעצמו מובן שהוא מלא שמחת החיים (מ' י"ח ואילך) בכל גילוייהם (השוה י"ג י"א ואילך) ובפרט מוצא הוא לנפשו סיפוק גדול במסיבת חברים הנהגים מהדרו של עולם כמותו, ועל כוס יין דוקא, שהרי "למִיִּתְיָוִן חַיִּים לְאַנְשֵׁי" (ל"א כ"ז ואילך).

כִּימֹן אוֹרֶם עַל-נֵיב זָהָב
מִלֹּאזֹות-פָּז וְחֹמֶם בְּרִקָּתָהּ

נָאִים דְּכָרִים יָפִים עַל-מַשְׁתָּה הַיֵּין כְּרִבִּיד זָהָב וְכֹז נִפְזָה וְסִפִּיר

שָׁמַשׁ זָרַחַת בְּמִרְוֵי אֵל וַיִּפֹּי אִשָּׁה טוֹבָה בְּמַעֲשֵׂי בֵיתָהּ

אֶרְשִׁי וְהָבָה עַל-אֲדָנִי כֶסֶף וְרַגְלִים נָאוֹת עַל-עֲקֻבוֹת נְכוֹנוֹת

וכהתפעלותו מן היופי שבחיי החול כך היתה התפעלותו מן המנהגים והדברים שבקודש

ועל כל אלו אף בן תרבות היה במדה מרובה. קודם כל בן תורה היה והיה עוסק בתלמודה בשקידה רבה. השכלתו העברית שלמה היתה ומקיפה. דבר זה אנו למדים מתוך התכנית שהוא שם לפני כל נותן נפשו ומתבונן בתורת אל :

חֲכָמַת רִאשׁוֹנִים כָּל־כֶּסֶף יִדְרֹשׁ
שִׁיחַת אֲנָשִׁי שֵׁם יִשְׁמַר
נִסְתָּרוֹת מְשָׁלִים יִחְלָק
וּבְנוֹאוֹת יִהְיֶה
וּבְמַחְרוֹזוֹת מְשָׁלִים יַעֲמִיק
וּבְחִידוֹת מְשָׁלִים יִהְלֹךְ
(ל"ט א'-ג')

בנוגע לקביעת זמנו של בן-סירא יש שתי נקודות-מוצא: (א) פרק נ', שבו הוא מונה שבחיו של שמעון בן יוחנן כהן גדול שהיה בזמנו, (ב) דבריו של נכדו המתרגם היווני של הספר, שבפתיחתו לתרגומו של ספר אביו הזקן (*πάππος*) הוא מודיע שהוא עומד בש' ל"ח לתלמי אבירגיסט.

ואם נכדו של בן־סירא אומר בפתיחה לחרגמו (ע' לקמן ריש פרק ו') שכתבהו בשנת ל"ח ואחריה למלכות אבירגיטס (וברור שרק לאבירגיטס השני כוונתי, שאבירגיטס הראשון מלך רק כ"ה שנים), הרי נראה שכתב את דבריו בש' 132, ואם נניח שבין הזקן ונכדו היה זמן של חמשים שנה בערך, יצא שזכתב ס' ב"סירא סמוך לשנת 180.

1980-1981: 1980 WFO = 6.4 mmHg; 1981 WFO = 7.2 mmHg

ולא רק השכלה עברית אלא אף לועזית, ודאי יוונית — כך יש לשער — קבל הצעיר, ובוה מצא לו אפשרות לכבישת דרך רחבה בחייו, עד שבא לידי תפיסת עמדה גדולה בבחינת פין גדולים יעבד.

ומכאן הרשות להסיק בבירור שהיה נושא משרה פוליטית חשובה בין גדולי הממשלה והשרים, שם, בתוך אותה סביבה, סיגל לעצמו חינוך נימוסי, כמו שנראה מדברי נימוס שהוא מטיל על היושבים אל שלחן של גדולים (ל"א י"ב).

מעמדו הגדול הביאהו לידי מסעות בחוצה לארץ. שם למד הרבה והוסיף על דעתו הכרה בחיי המציאות והמעשה:

בְּאַרְץ עַמִּים וְנָרִים יַעֲבֹר
וְטוֹב וְרַע בְּאָדָם יִבְחֹן (שם).

ודאי היו נסיעותיו קשורות בענינים של משרה ומעמד. אילו ארצות היה הולך בהן למסעיו? — קודם כל ודאי היה בסוריה ומצרים. זהו הרושם שמתקבל מדרך דיבורו בהשוואות לענינים המצויים בארצות אלו. כן, למשל, הוא משתמש בהשוואות לשטפוננו של נילוס וריוויו של סרת:

בְּרִכּוֹת פִּיאוֹר הַצִּיפָּה
וְכִנְתָּר תִּכַּל רִינְתָּה (ל"ט כ"ב).

או בדברו בשבח התורה ממליט הוא השוואות אלו:

הַמְלֵאָה כְּפִישׁוֹן חֲכָמָה	וְכִתְּרָהּ בְּיָמֶי אֲבִיב
הַמְּלֵאָה כְּפֶרֶת תְּבוּנָה	וְכִתְּרָהּ בְּיָמֶי בָּצִיר
הַמְּשִׁיעָה כִּיאוֹר מִסֵּר	וְכִתְּרָהּ בְּיָמֶי בָּצִיר (כ"ט כ"ה—כ"ז).

שם, בארצות נכר, ניתנו לו ליהודי זה, בן ארץ ישראל, החושב ובעל הלך הנפש, אפשרות להסתכל בחיי אחיו שבתפוצות ישראל, הן במצבם הכלכלי והן במצבם הפוליטי. והוא רואה: אמת, מן הצד הכלכלי חיה מצבם טוב לאין ערך לעומת מצבם של בני הארץ ש, זבת חלב ודבש" היה להם רק ענין שבמשא הנפש. אבל מן הצד הפוליטי הרי היו חייהם מזולזלים, כנהוג בתפוצות ישראל כמעט בכל המשך ההיסטוריה. והוא, בעל הנפש השלימה, לא יכול לסבול מה שראו עיניו, ומתוך כאב לב רשם לו פסוקים אחדים שבהם הוא מביע ברמז אשרם של בני ארץ ישראל, שלמרות עָנִים עליהם להיות שמחים בחלקם לעומת אחיהם שבגולה:

טוֹבִים חַיִּי עֲנֵי תַחַת צֶל קוֹרְתוֹ	מִמַּשְׁעִים צָרִים בְּנֶכֶד
בְּמַעַט וְהִרְבֵּה רָצָה	וְחִרְפַּת מְגוּרִים לֹא תִשְׁמַע
חַיִּים רָעִים מִפֶּיַת לִבָּיתָה	וּבְאֶשֶׁר תִּגּוֹר לֹא תִפְתַּח פֶּה
תִּמְאָרַת וְתִשְׁקָה לְלֵאִיתוֹדָה	וְעַל-אַלֶּה מְרוֹרוֹת תִּשְׁמַע
בְּשֶׁה גַר צֶרֶף שֶׁלֶתוֹ	וְאִם-יֵשׁ בְּיָדָהּ הַאֲכִילָנִי
צָא גַר מִפְּנֵי כְבוֹד	וְהִתְאַרַח לִי אֶת צָרִיךְ תִּבְּרָה
כִּבְדָּה זֶה לְאִישׁ לֹא-יִבְיָה	וְצִרְתָּ בֵּית וְחִרְפַּת רָשׁ (כ"ט כ"ב—כ"ח).

הדברים נאמרו ברמז, כאילו בחייו של אדם פרטי עסקינן, וודאי היה לו טעם שלא הוציא הדברים כפשוטם, על כל פנים נראה שלהתאפק לא יכול והביע מה שבלבו בהסתר דברים. ויש ידים להשערה שבנכר אירעה לו הסכנה הגדולה, סכנת מות, שלזכרה כתב שיר תודה לאלהי ישעו שפדהו מן המות, והוא מספר באותו שיר ברחבות על המאורע שאירע לו ומסיים באמירת הלל (נ"א א'—י"ב).

אבל סוף סוף אסיר התורה היה האיש ולכל בה חיי רוחו. כל ימיו, אף בשעות טרדותיו שבמעמדו האופיאלי ובעבודת משרתו, היה נמלט, כנראה, לעתים אל חדרי תורתו. וכששבע חייו החילוניים עד כדי היותם לו לזרא נסתלק מחיי שעה ונכנס כולו בזמנו ובכחותיו

לחיי עולם, ללמידה וללימוד. על כך הוא מספר בפסוקי הרהוריו (נ"ג י"ז ואילך). ויש לשער שבגורמים לפרישתו זו מן העולם החילוני והכנסו כולו לעולם רוחו היה אף מצבו המשפחתי, שלא זכה לראות די נחת מבניו ובנותיו, כנראה מדבריו שהוא מרבה לעסוק בענין חינוך חמור של הבנים והבנות:

וְשָׂא לָהֶם נָשִׁים בְּנִעוּרֵיהֶם	בְּנִים לָךְ יָסִיר אוֹתָם
וְאַל-תִּתֵּאֵר אֲלֵיהֶם פָּנִים (נ' כ"ג—כ"ד).	בָּנוֹת לָךְ נִצּוֹר שְׂאָרָם

כבעל נפש עדינה ושמחה היה מפנק את בניו ובנותיו בילדותם והיה אב רך ומענג, והם סררו אחר כך ומררו את רוחו, ומכאן דבריו המסבירים לקוראיו על הסכנה הכרוכה בחינוך רך ומפנק לבנים:

אָמַן בְּנֶךְ וַיִּבְעֶתְךָ	שִׁחַק עֲמוֹ וַיַּעֲצֹבְךָ
אֶל-תִּשְׁחַק עֲמוֹ וְלֹא יַצְעֲרְךָ	וּבְעִתֵּיךָ יִקְרָה שְׂרָיָה (ס' ט"ז—י').

וביחס לבנות הרי הוא מגולל במרירות לבו תיאור מזעזע ממש על פת לֶאֱב מִטְּמֵנֶת שָׂקָר והוא הולך ומספר על שרירותה למן תחלת נעוריה ובתוליה בבית אביה ועד נישואיה והיותה בבית בעלה, והיא עושה את אביה

דָּבַת עֵזֶר וְקַלְלַת עָם	וְהוֹבִשְׁתָּה וּבְעִתֵּיךָ שָׂעִר
----------------------------	------------------------------------

והוא מסיים באנחת לב:

טוֹב רַע אִישׁ מִטוֹב אִשָּׁה	וּבֵית מִחֶפְרָת תִּפְּיַע חֶרְפָּה (מ"ב ט'—ד').
-------------------------------	--

ולא ראה האיש טוב לנפשו מאשר להחיש לו מפלט לבית מדרשו.

ככל תלמיד חכם אמתי היה מנמיך בתחלה את ערך ידיעותיו וכחותיו ולא קוה כלל לעשות גדולות בדרכו החדשה, בדרך התורה. אבל — בקטנות החל ולידי גדולות הגיע, שהיה הולך מחיל אל חיל ובא לידי מעלה חשובה עד שאפילו עיניו שלו נפקחו לראות בהשתוממות את עצמו כְּעֶצְמוֹ וראה שהוא בן חיל רב בעניני רוח, וכמו שהוא גופו מעיד:

אֲמַרְתִּי אֲשַׁקֶּה בְּנִי	וְאֶרְוֶה צְרוּרָתִי
וְהִנֵּה תְּהִי-לִי תַּחֲלִי תִּבְּרָה	וְנִקְרִי תְּהִי לִּי (כ"ד ל"א).

וכיון שבא לכלל הרגשת עשרו מצא אף סיפק בידו ללמד, להרביץ תורה בבית מדרשו שלו, ומכאן הקריאה (בסוף פרק נ"א) לתלמידים לבוא אליו, אל בית מדרשו ושיבתו. ומטעים הוא באותו כרוז הטעמה יתירה שתורתו ניתנת לכל תלמיד בלי שום שכר. נראה שמעמדו החמרי היה די איתן ולא היה נזקק לשכר לימוד.

מה היה מלמד לתלמידיו? — ודאי היה נותן לפניהם קודם כל את תורתן של ישראל, שהרי התורה והחכמה אצלו היינו הך, והתורה היא נחלתם של בני עמו מגבוה (כ"ד ז'—ח'). אחר התורה באה הספרות הישראלית בכלל, שבימיו היתה אצורה הן בספרות המקרא והן בספרים שמוחוץ למקרא שהיו נחלתם של ראשונים שקדמו לו. וזולת אלו? — הרי היתה לו תורה שבעל פה ש לו, שהיה דולה מלבו ונפשו ועורך לפניהם. ודאי היה חושב את הספרותי והרצאותי להמשך ישר שבא בהשתלשלות מדען של ראשונים, שכן היה האיש רואה את עצמו אחרון לראשונים. הלא כה דבריו:

וְגַם אֲנִי אֶתְּרִי שְׂקָרָתִי	וְכִמּוֹ עוֹלָל אֶתְּרִי בּוֹצְרִים
בְּכִרְבַּת-אֵל גַּם אֲנִי קִדְמָתִי	וּכְבוֹצָר מִלֵּאֲתִי יָקָב (ל"ג ט"ז—י"ח).

ביחוד היה מקפיד על הדרך, השיטה של תורה כפשוטה, בלי רמזים לנסתרות שהיו רווחים כבר באותם הזמנים בשאר בתי מדרשות שבישראל, כמו שנראה ממחאתו שיצא בה נגד שיטתם של אחרים:

פלאות מִמֶּךָ אֶל-תְּדָרוֹשׁ
בְּמַה-שֶׁהוֹרֵשִׁית הַתְּבוֹנָה
וּבְיִתְּךָ מִמֶּךָ אֶל-תִּמְרָה

וּמִכּוֹסָה מִמֶּךָ אֶל-תִּתְקוֹר
וְאִיזוֹ לָךְ עֵסֶק בְּנִסְתָּרוֹת
כִּי רַב מִמֶּךָ תִּרְאִית

הוא מטעים דבריו:
כִּי רַבִּים עֲשִׂיתָ בְּנִי-אָדָם

וְדִמְיוֹנוֹת רָעוֹת מִתְעוֹת (ג' כ"א-כ"ד).

מתוך חיים ועבודה מרובי-פירות ניתן ספר הדברים של בן-סירא, שבעצם הוא אוסף למשלו ודברי שירה שרובם נראים רשומים דבר בעתו, בלי תכנית מעושה מתחלה, ממש כעין יומן הרהורי-ספרותי.

ספר זה (אפשר שכתב עוד ספרים שלא הגיעו אלינו) הוא המשך לספרות החכמה בעברית, שששלחה נמשכת והולכת למן ימים ראשונים ועד איוב ומשלי וקהלת וכמה מזמורי תהלים ועד בן-סירא והבאים אחריו מבעלי החכמה. ספרותה של חכמה זו חטיבה היא הקובעת ברכה לעצמה, שבעיקרה אינה אלא ספרות הפילוסופיה של ישראל מימי קדם, כעין סיכום לגסיונות מעשיים בחייהם והרהוריהם של חכמים.

לרבותינו נחשב ספרו של בן-סירא בבחינת ראשון לאחרונים, כלו' לשאר הספרים החיצונים שהיו הולכים ונכתבים בימים שלאחריו, כמו ששינו (תוספתא ידים ב' י"ג): ספרי בן-סירא וכל הספרים שנכתבו מכאן ואילך אינן מטמאין את הימים.

והוא, בן-סירא גופו, היה ספרו חביב עליו חבה יתירה, שהיה רואה צורך לחזור ולעשות הימנו פעם בפעם מהדורה חדשה, כמבואר ממה שבאמצע הספר (נ' כ"ז-כ"ט) באה רשימה סיומית לאחת המהדורות, ואחר כך כשעשה המחבר מהדורה חדשה לספרו והוסיף על ספרו פרק חדש (נ"א) חזר אחד המעתיקים והכניס את התוספת לתוך האכסמפלר שבידו עם הסיום החדש שכתב המחבר לספרו: עַד-הֵנָּה דְּבָרֵי שְׁמֻעֹן בֶּן-יִשׁוּעַ שֶׁנֶּקְרָא בֶן-סִירָא. והוא, המעתיק, הוסיף עליו עוד שורה של סיום בזה הלשון:
תְּקַמַּת שְׁמֻעֹן בֶּן-יִשׁוּעַ בֶּן-אֶלְעָזָר בֶּן-סִירָא.

ה. הגוף העברי של הספר.

המקור העברי של ספר בן-סירא היה מצוי בזמנו של הירונימוס (מת בש' 420), ואף בימי רז"ל, שהם מביאים אותו בכמה מקומות (1) ואף מביעים הם את דעתם על התועלת שבספר זה, וכמורכב מצינו לרס"ג שהוא מספר על אופן כתיבתו של הספר, שהיה נכתב בנקודות ובטעמים (2). אצל רז"ל היה הספר רווח הרבה והיו בקיאין בו עד כדי כך שהיו מצטטין הימנו לשונות בעל פה (ע' בפ"י ג' כ"א-כ"ב), ומשום כך מצינו פתגמים של בן-סירא בספרות התלמודית שהם נראים כמעובדים או מתורגמים לארמית, שהיתה אז הלשון המדוברת, ואף בס' אלפא ביתא דבן סירא מצינו כמה מפתגמי בן-סירא בלבוש ארמי, ואין תימה: הם היו נוהגים לתרגם ארמית אף שאר דברים שעיקרם בעברית, כמו שמצינו, למשל (בברכות ס"ג א'), שהם מוסרים דברי המשנה (אבות ב' ה') בצורה ארמית: באתר דלית גבר תמן הוי גבר.

להם, לרז"ל, היה בן-סירא אחרון לראשונים וראשון לאחרונים, ולפיכך היו מביאים דבריו בדרך כבוד (3) בלשון דכתיב או שנאמר.

(1) על הצטטות דבריו רז"ל ועל השפעתו: מאור עינים לר' עזרי האמרי בינה פרק ב', רייפמן בהאסיקת תרמ"ז 251-243, Cowley and Neubauer, The original hebrew of a portion of Ecclesiasticus, Oxford 1897, XIX-XXX.

(2) ס' הגלוי הוצ' הרבני (וכרן לראשונים מחברת חמישית, ס"ט פטרבורג תרנ"ב) קנ"א, קס"ג. —

(3) הירונימוס מעיד (Praef. in vers. libr. Sol.), שהיו כורכים את בן-סירא יחד עם קהלת ושה"ש. —

ולא עוד, אלא שמתוך שפתגמיו של בן-סירא נעשו קנין עממי היו נמסרים בדרך אגונימית, ולפעמים אף על שמם של אחרים (1), ודאי משום שנשמעו מפיהם של אותם האנשים. אבל אחר כך נעלם המקור העברי כמעט לאלף שנים, ולא היה ידוע במשך הזמן הארוך הזה אלא מתוך ציטטות של ראשונים (Cowley-Neubauer רשמו מהן פ"ב חרוזים). רק בדורנו, בשנת תרנ"ו (1896), נמצא בתוך קטעים של כ"י שהביאו שתי נשים אנגליות (ליואיס וגייבסון) מן המזרח לאנגליה דף אחד של בן-סירא בעברית הכולל פסוקים ל"ט ט"ז-מ' ז'. דף זה מתורגם ומפורש אנגלית נתפרסם באותה שנה (בעתון The Expositor לחודש יולי) ע"י ש"ז שיכטר. באותו פרק נמצא (בתוך תיבה של כ"י עבריים וערביים שנתן פרופ' Sayce לאוצר הספרים הבודליאני) קטע אחר של בן-סירא הכולל מ' ט'-מ"ט י"א. שני הקטעים הללו מוצאים הוא מחוץ כ"י אחד מן הגניזה שבקהירה. אז הלך שיכטר לקהירה ובעזרתו של הרב בן-שמעון עלה בידו להביא משם לאנגליה אוסף של כ"י עבריים ובתוכם מצא עוד קטעים מאותו כ"י של בן-סירא, שהיו בהם ל"א י"ב-ל"א ול"א כ"ד-ל"ז כ"ו, ושנכנסו למזיאון הבריטי (נתפרסמו ע"י ג' מרגליות 1-33, JQR XII). כל אלו הקטעים שייכים לכ"י B=B.

בינתיים מצא שיכטר באוסף של קטעי הגניזה בקמברידג' קטעים של כ"י שני הוא כ"י A=A, הכולל ג' ו'-ט"ז ו', אבל חסר החלק ז' כ"ט-י"א ל"ד, שבא אחר כך לידיו של אלחנן אדלר.

אחר כך מצא ישראל לוי קטע חדש מכ"י אחר והוא כ"י D=D, הכולל דף אחד ובו ל"ז כ"ד-ל"ח א'.

לבסוף מצאו שיכטר וגאסטר ולוי קטעים חדשים מתוך האוסף של הגניזה הקהירית, והם כ"י C=C, הכוללים דפים מספר מתוך ספר שהיה כעין אנתולוגיה למשלי בן-סירא. ובאחרונה, בשנת תרצ"א (1931), מצא יוסף מרכוס בתוך כ"י אדלר הנמצאים בבית המדרש לרבנים שבניירורק קטעים חדשים של כ"י E=E, הכוללים ל"ב ט"ז-ל"ג ל"ב ול"ד א'.

כך נתגלו מן המקור העברי של דברי בן-סירא חלקים אלו:

כ"י א': ב' י"ח' (בא אחר ו' י"ז)
ג' ו"א - ט"ז כ"ד'
ח' ל"א"
י"ט ב', ג'
כ' ה'-ד', י"ג
כ"ה ח', י"ג, י"ז-כ"ב, כ"ג, כ"ד
כ"ו א', ב'
ל"ו כ"ד"
ל"ז י"ט, כ"ב, כ"ד, כ"ו
כ"י ד': ל"ו כ"ט-ל"ח א'
כ"י ה': ל"ב ט"ז-ל"ג ל"ב, ל"ד א' (פגום)

לפי זה יש בידנו מן אלף ושש מאות וששה עשר דו-חרוזים שבנוסח היווני אלף ותשעים בעברית ורובם בשלימות.

ותיאורם של כתבי-היד כך הוא:

A=A ששה דפים (הדפים א' ב' ה' ו' בקמברידג' וג' ד' היו קנינו של אדלר) בגודל 17,5x11 צ"מ, ועצם הכתב נכלל בשטח של 15,2x84 צ"מ. הגייה נשתמר יפה, חוץ ממקומות אחדים שנראים בהם בפקסימילי חורים קטנים ופעם אחת נקרעה חתיכה בגליון. נכתב

(2) כנן שנת י"א א' ועירובין נ"ד א' בלשון אמר רב. —

ההעתיקה בא בעל הכ"י, והוא היה מהיר בכתיבה קורסיבית, והגיה אותו וכתב האותיות או התיבות החסרות מלמעלה או מלמטה למקום הטעות. אבל חוץ מן הספר שמתוכו נעשית ההעתיקה היו לפניו שני כ"י אחרים ועל פיהם כתב אף חילופי הנוסח בגליון מימין ומשמאל. אף כ"י זה אינו מנוקד, חוץ ממקומות אחדים, הן בפנים הספר (כגון ה'ח' מ' ט') הן בגליון (כגון ו'ש' ע'ל מ"א י"ז), וב' פעמים נמצא חולם בניקוד הבבלי בפנים הספר (א"ח מ"ב ג' חק' מ"ב י"ח ופעם אחת בגליון (ההם ל"ח י"ז). לסימן של סוף פסוק באות נקודתים. לסימן התחלה של פרק יש ריוח של שורה, וג' פעמים (ל"ו א', ל"ו כ"ג, ג"א י"ב) כתוב פ' (=פיסקא). גם בכ"י זה נהוג כתיב מלא:

י"ד, כגון פִּינִיָּתָה (ל"ו י"ז), פִּינִי (ל"ט ט"ז), רִינִיָּתָה (ל"ט כ"ב), אִימִין (מ"ב י"ז) נִיפְּוִי (מ"ד כ'), תִּינִין (מ"ז ט'), גִּדְרִי (ל"ו ל'), חִבְרִי (ל"ז ו'), שְׁלִי (מ"א א'), תִּפְּתִיד (מ' ה'). ו"ו, כגון מִסְּוֹתָר (ל"ט י"ט בגליון), חֻקִּי (מ"א ב'), תִּפְּתִיָּתָה (מ"ב י'), פְּהֻזָּה (מ"ח כ"ד) אוֹכֵל (ל"ו כ"ג), צֻרְךָ (ל"ט ט"ז), צֻרְכִּי (ל"ז ח'), צֻרְכָּם (ל"ט ל'), אֲוִינִי (מ"ג כ"ד), חֻלִּי, (ל"ח ט'), דְּוִפִּי (מ"ד י"ט), יוֹפִי (מ"ה י"ב).

ויש להעיר אף על שימוש סמך במקום סימן, כגון מחסוף (מ"ב א', אבל בכ"י א' ו' ט' יחשוף), יסיק (מ"ג ד', בגליון), הסערתה (מ"ז י"ז).

כ"י זה כולל מן ל' י"א ועד סוף הספר, אלא שבאמצעו חסרים ג' דפים (וכך יש לשער מתוך שיעור תכנם של העמודים ומן הכמות החסרה).

משערים שלכל הקדום נכתב בסוף המאה ה"א, ומתוך ארבע ההערות הפרסיות שבגליונות (ל"ב א'-ב', ל"ה כ"ו, מ' י"ט-כ"ה, מ"ה ה'-ט') סבורים שכ"י זה, או אותו כ"י שממנו נעשית העתיקה זו, מוצאו מפרס.

ג=C ארבעה דפים (הדפים א' וד' בקמברידג', ב' בקונסטנטינופול היהודי שבפריס וג' בידי גאסטר) בתבנית 14,3×10 צ"מ. בכל עמוד י"ב שורות באורך של 6,2-7,8 צ"מ, כל אחת של ד'-ו' תיבות, י"ב-כ"ב אותיות. הגליונות קרועים ובדפים חורים ודף אחד נחתכה הימנו מחציתו. הכתב הוא מרובע מוצק בלי שום נטיה לקורסיב.

הכ"י הוא שריד של אנתולוגיה ממשלי בן-סירא, שנבחרו ונוקדו על פי הסדר שבגוף הספר. לפי גאסטר (JQR XII, 689 sqq.) הכ"י הוא מסוף המאה העשירית או מתחלת ה"א.

לכתיב מלא: דבריך (ל' יחיד, ה' י'), רעִיךָ (ל' יחיד, ה' י"ב), בעליה (ל' יחיד, י"ט ב'), בושח (כ"ה כ"ה).

D=דף אחד (בקונסטנטינופול היהודי שבפריס) בתבנית 16,2×11,8 צ"מ. בכל עמוד כ' שורות של 8,5-10,2 צ"מ, כ"ד-ל"ה אותיות. יש בדף זה כמה חורים קטנים והשורה הראשונה פגומה בשני העמודים. הכתב נוטה לקורסיב. ערוך בלי חלוקה לחרוזים. שתי תיבות בודדות (ל"ז ו' וט"ז) ופסוק אחד שלם (ל"ז ג') מנוקדים ומוטעמים. הפסוק ל"ז כ"ה נמצא בגליון בצורה אחרת מבפנים (וראי הוכנס מתוך כ"י אחר).

כתיב מלא אינו רגיל כאן, ומכל מקום יש: ריע (ל"ז ב') דרכיך (ל' יחיד, ל"ז ט'). ה=E דף אחד (בבית מדרש לרבנים שבניר-יורק) בתבנית 20×16 צ"מ. הכתב (?) 15,5×14 צ"מ. כ"ד שורות מצד אחד, כ"א שורות מצד שני. השורות מחולקות לחרוזים. בסוף חרוז א' הסימן < : והסימן: בסוף חרוז ב'. הכתב הוא קורסיב, בין מרובע ורשי, בלי ניקוד (וזלתי צרי בתיבת ולץ וקמץ תחת שתי הידיין של שם שמים).

בכתיב יש טעיות ותיבה אחת קו עליה לסימן מחק. בגליון יש הערה אחת המתאימה לנוסח שבינוני (והפנים מתאים לנוסח שבסורי).

בהמשך אחד, בלי חלוקה לחרוזים. בכל עמוד כ"ה או כ"ט שורות בנות עשר-שנים עשרה תיבות, בערך ל"ה-מ"א אותיות. השורות מתחילות ישר מן שרטוט לאורך העמוד ובסופן הן נגמרות ג"כ באופן ישר בעזרת האותיות המתרחבות ופעמים אחדות מתמלא החלל הפנוי ע"י קו מתפתל. לפני ד' י"א וי"ג ב' יש ריוח, כאילו יש כאן חלק או פרק של הספר. לסימן של הפסק באה נקודה בגובה האותיות או בשיפולן ובסוף פסוק באות נקודתים המחוברות על הרוב ומהוות כעין קו. הכתב הוא של יד מהירה בכתיבה מרובעת עד כדי נטיה לקורסיב. נראה שבעל הכ"י העתיק לצורך עצמו והיה חס על הגייר ועל הזמן ולפיכך כתב בלי חלוקה לחרוזים ואף לא ניקד ולא הטעים. ואחר שהעתיק את הספר עבר עליו ודייק יפה ותיקן לפי הספר שמתוכו העתיק. הניקוד הכבדי כבר היה ידוע לו, אבל הוא לא היה צריך לו לשם קריאה, ורק במקומות אחדים הוסיף ניקוד חלקי, שלא לטעות בקריאה, כגון מבין (י' א'), שלא לקרא מבין אלא מבין, או א' (י"ג ב'). כמה פעמים הוסיף סימן של רפה (כגון י"ד י"א וט"ז). ופעם אחת (ח' ב') כתב בגליון לו ק' (=קרי) במקום שבפנים כתוב לא (באל"ף), ואולי היה זה כבר בכ"י שממנו העתיק. לסימן תיקון שעשה הטיל שלש נקודות (סגול מהופך -) ממעל לתיבה (כגון ג' י"ד) או נקודה למעל לאות (ד' כ"א, ט"ז ח'), ופעם אחת (ט"ו י"ד) כתב אותיות ממעל לתיבות לתקן את סדרן הנכון. לענין הכתיב יש להעיר:

מלא יו"ד, כגון היכנע (ד' כ"ה), בלשונך (ד' כ"ט), תינן (ח' ג'), דרכיך (י"ב א'). ויש אף יו"ד שלאחר צרי אע"פ שהצרי עבר לשוא, כגון מַנְגִּינָת (ט' ג').

מלא ו"ו, כגון הורשית (ג' כ"ב), עקובה (ו' כ'), יושר (ט' י"ז), יכוסה (י"ב ח'), עושר (י"ד ג'), פְּעֻפִּיקָה (י"ד כ"ו).

הכפלת ו"ו ויו"ד כשהן בבחינת קונסוננטיין, כגון צוותה (ד' ל"א), חייבים (ח' ה'), תסתייד (ט' ג').

כ"י זה מתחיל מסוף הפסוק ג' ו' ונכללו בו כמעט י"ד פרקים. נראה שמעיקרו היה קונטרס שלם של ס' בן-סירא, אלא שהדף הראשון והדף האחרון שבקונטרס זה הלכו לאיבוד. משערים שנכתב באמצע המאה ה"א באפריקה המזרחית או הצפונית. אבל יש (אדלר About Hebrew Manuscripts 1905, p. 3) משנה הנייר עם קטע כ"י אחר משנת 832 ובא לידי מסקנה שאין שום יסוד לאחר כ"י א מאותו הזמן.

B=ב חשעה עשר דפים (הדפים א' ג' ד' ו' י"ז י"ח וי"ט בקמברידג', ב' ו' במוזיאון הבריטי, ז' היה אצל ליואיס-גיבסון, וח'-ט"ז באוקספורד) בגובה 19,0-19,3 צ"מ וברוחב 16,9-17,2 צ"מ. והגליון רחבו 16-26 צ"מ. הכ"י נפגם ויש בו הרבה חורים, קצתם נתהוו מחמת חריפותה של הדיו וקצתם מתוך רשלנות שבשימוש עד שבארבעה דפים נקרעו החלקים החתומים. נכתב בחרוזים בשתי עמודות, רישא דקרא לעומת סיפא. השורות שבעמודה הראשונה מתחילות בקו ישר, אבל תחילתן של השורות שבעמודה השניה תלויה בגודל של הרישא. יש שבשורה אחת נכתב יותר משני חרוזים (כגון מ"ג ל', מ"ה כ"ו, מ"ו י"ז-י"ח) ובלי ריוח בין החרוזים. בכל עמוד יש י"ח שורות משורטטות או מסומנות בדקירות של מחט והאותיות נכתבו מלמטה לשרטוט, ואף הגליון משורטט משני הצדדים. הכתב הוא מרובע. נראה שנכתב בידי אדם בלתי מהיר במלאכת ההעתיקה ושהיה מתלמד הן במלאכה זו והן בשיפור הכתב. הרושם של הכ"י הוא כעין כ"י השכיחים בין התימנים שהם נוהגים עד עכשיו להרגיל הילדים בכתיבה והם נותנים להם להעתיק בכתב מרובע או רשי ספרים בפילוסופיה או בפילולוגיה וכדומה, מבלי לחשוב על הבנתו של המעתיק בענינים אלו, ואח"כ עוברים על הכ"י ומגיהים ומשתמשים באותם הספרים לצרכם. ואף בעל כ"י ב של בן-סירא נראה שבידי מעתיק מתלמד נעשה (כמו שנראה, למשל, בעמוד הכולל ל"ב י"ד-ל"ג ג' שכתב כחם במקום חכם או כחמה במקום חכמה, ואף חכם במקום חמס), ולאחר שנעשתה

ו. התרגומים הראשיים של הספר.

יש שני תרגומים ראשיים שנעשו מן הגוף העברי: יווני וסורי.

א) התרגום היווני חשיבות יתרה יש לו שנעשה במצרים בדור שלישי לבך זירא ועל ידי נכדו שירד למצרים. יש לשער שהיה עוסק שם במלמדות או בעבודה אחרת מעבודות הקדש שבקהלה היהודית ושם נודמן לו הספר של אביו זקנו, שלא ראה צורך מיוחד לקחתו אתו מארץ ישראל, ונתעורר להכין הימנו תרגום יווני. אף הוא הקדים פתיחה לתרגומו בזה הלשון:

רבות וגדולות נתנו לנו על ידי התורה והנביאים והספרים האחרים שבאו אחריהם ועליהם צריך לשבח את ישראל במוסר ובחכמה. והואיל ולא רק הם הקוראים לברם צריכים להיות נבונים אלא אף לאשר מבחוץ יכולים לאוהבי דעת להיות מועילים הן בדבור והן בכתב לפיכך אבי זקני יהושע אחר שנתן את גפשו הרבה למקרא בספר התורה והנביאים ושאר ספרי האבות ובהם קנה לנפשו מדה הגונה נמשך אף הוא לכתב דבר-מה במוסר ובחכמה למען אוהבי דעת ישקדו אף על אלו ובזה יוסיפו עוד יותר בחיים על פי התורה.

ובכן מתבקשים אתם לקריאה ברצון ובשים לב ולדון לכף זכות (καὶ συγγνώμην ἔχουσιν) אם נראה שלא הצלחנו להביע כחם של בטויים אחדים שעמלנו באהבה לתרגמם כי הנאמר מאלינו במלים עבריות אין כחו שיה כשהוא מתרגם לשון אחרת. ולא רק אלא אף התורה גופה וספרי הנביאים ושאר הספרים לא מעט הוא ההבדל בבטוייהם המקוריים (ἐν αὐτοῖς λεγόμενα).

כי בשנת שמנה ושלשים בימי (ἐπὶ τοῦ) אבירגיסט המלך באתי למצרים ובשבת. כאן בימיו (καὶ συντυχονίσας) מצאתי מגלה (ἀφ' ομοίων) של מוסר לא מעטי ראיתי כדאי להכניס גם אני קצת חריצות עבודה מתוך אהבה לתרגם ספר זה. הרבה נדודי לילה ובינה הקדשתי במשך הזמן להביא לידי גמר את הספר ולהוציאו ליושבים בנֶקֶר הרוצים לאהב דעת ומוכנים במדותיהם לחיות על פי התורה. —

תרגום זה, שנעשה על פי נוסח קדום שמצא נכדו של בן-סירא במצרים, ואם כן אפשר שמוצאו עוד מימות המחבר, קובע ברכה לעצמו לבאים לחקור על הנוסח הראשון של כמה מקומות שבספר. מכל מקום קשה לפסוק על פיו שאלות בקריתיות להלכה משום שנעשה מלכתחלה באימון חפשי, בדרך פראפראסה ושיפור המקור לפי טעמו היווני של המתרגם שהיה ברצונו למצא חן בתרגומו בעיני קוראיו, ועל כרחו היה משנה מן הטופס המקורי שלפניו, כמו שהוא רומז בעצמו. ועוד, שבמשך הזמנים הארוכים שהיה התרגום מגולגל לבין הנכרים הרי ידים עסקניות היו עושות בו כמו שעלה בדעת בעליהן.

ב) התרגום הסורי נעשה בזמן מאוחר הרבה, אולי כשלוש מאות שנה ויותר אחר נכדו של בן-סירא. תרגום זה נעשה אף הוא מן הגוף העברי, אע"פ שהשתמש הרבה בעבודתו אף בתרגום היווני. אכל הוא נעשה ברשלנות ובקלות דעת. נראה שהיה המתרגם יהודי (הרי ידע עברית) שהתנצר ולפיכך היה מתנהג בתרגומו לרגל השקפותיו הנוצריות והשמיט (370 חרוזים, שהם החלק התשיעי מן הספר) מה שלא מצא חן בעיניו מחמת שנראו לו הדברים כהשקפה יהודית. כן, למשל, השמיט את הפסוק ל"ז כ"ה (חיי איש מספר ימים וחיי עם ישראל ימי אין מספר) משום שנכלל בו הרעיון של נצחיות האומה הישראלית, או ל"ח י"א שבן-סירא מלמד לחולה להקריב קרבן בחוליו, או מ"ה ח'—י"ד

בתיאור חדרו של הכהן הגדול, או שהוא מקצר התיאור של חגיגת יוה"כ (נ' י"ח—כ"א). מכל מקום יש לפעמים אף לסורי נוסחאות טובים.

שלושת הנוסחאות שבידנו — העברי, היווני (ועוד יש תרגום יווני שני מזמן מאוחר שניתקן בעזרת נוסח עברי) והסורי — כל אחד משונה מחבריו. הדבר הזה מעמידנו על הדעה שהספר לרוב רווחתו באומה היה מקבל מזמן לזמן — ואולי אף ממקום למקום ומלשון ללשון — צורות שונות. ואולי יש כמה חילופי נוסחאות שמוצאם עוד מהמחבר גופו שהיה מגיה ומשנה במהדורות השונות שהוציא מתחת ידו.

חוץ מן הסורי, שלא חלו בו כמעט שינויים ניכרים בכ"י, נתחלפו הגירסאות הן בנוסח היווני והן בנוסח העברי כמו שנראה מן המקומות המועטים של הנוסח העברי שנשתמרו להם במקרה תקבלות של פסוקים (כגון כ"י ב וד בפסוקים ל"ז ט"ז—ל"ח א', או כ"י ב וד בפסוקים ל"ב ט"ז—ל"ג ב') ומן ההערות בגליון שבכ"י ב שבעל ההערות נתן לפעמים ב' נוסחאות מחולפים חוץ מן הנוסח שבפנים הכ"י.

ומובן מעצמו שאנו אין בידנו להכריע מה היתה הצורה העיקרית של הכתובים כמו שיצאה מתחת ידו של הסופר, ולפיכך יש להחשיב במעלה ראשונה מה שהגיע אלינו בעברית, והחסר בעברית יש להשלים מן הנוסח היווני (וגם הסורי). אבל צריך לשים לב שהשלמה זו אין לה אלא ערך של תרגום גרידא, לא הרקה נכונה מכלי אל כלי, שהרי אין עוד בידנו לעמוד מתוך התרגום על הדיוקים שהיו במקור, שמתרגמיו מסרוהו בחופש, אם מעט ואם הרבה, כדרכם של מתרגמים לדברי חכמה בכלל ברצותם להסביר את הדברים עד כמה שאפשר מניה וביה אף לקוראיהם הלועזיים. ועל אחת כמה וכמה כשאין אנו בטוחים אף בנכונותו של התרגום, כלומר כשאין אנו בטוחים שלפנינו מונח אותו הנוסח של התרגום גופו כמו שיצא בתחלה מידי המתרגם מבלי שחלו בו ידים בהשתלשלות של העתקים ועיבודים מדור לדור.

ז. טיבה של מהדורה זו.

המהדורה של הספר דברי שמעון בן-סירא הניתנת כאן תכליתה העיקרית היא למסור לקורא גופו של הנוסח העברי על סמך הפקסימילי של כתב-היד בשלימותו כמו שהוא, בשמירת הלשון וצורת הכתיב, בלי שרירות לב של תיקונים והגהות. כך נמסר לנו וכך עלינו להעמידו בעינו כל זמן שלא נתגלה חומר חדש הסותר לצורתו של עכשיו.

החלקים החסרים בנוסח העברי שבכ"י והדרושים לשם שלימותו של הספר נתמלאו בתרגום מתוך הנוסח היווני. אף אלו ניתנו כאן כמו שהם בגופם היווני בלי שום תיקונים. רק מאותם הפסוקים שבנוסח היווני אינם עיקר והמורל גוהגין להכניסם אל שולי העמודים כדבר טפל לא נראה צורך להכניסם לתוך התרגום העברי.

בתרגום החלקים היווניים שימשו עזר פירושו המצוין של סמינד, שהוא מתאמץ לעמוד בכל לשון ולשון שביווני על ערכו העברי, ואף התרגומים של קמיניצקי (שבהוצאת דוד כהנא, ווארשה תרע"ב) ושל סגל (ספר חכמת בן סירא השלם, ירושלים תרצ"ג).

רק דבר אחד, שבעצם הם שנים, הורשה לעשות כאן: למלא בסימן מרובעים החלקים החסרים והליקויים שבפסוקים בודדים בתרגום מן הנוסח היווני ולהכניס בדרך השערה קיום בתוך מרובעים במקומות שמורגש חוסר בחרוז מקביל שיתכן שנשמט מתוך הפנים באשמת המעתיקים.

ואף ההערות שבגליונות הכ"י ניתנו, ובפרט הנוסחאות שבגליון (=λ) המרובים שבכ"י ב נראה צורך לתתם במדור בפני עצמו בין הפירושים והפנים.

וכדי שיוכל הקורא לעמוד על מוצאם של דברי הספר ולידע איזהו מקורם ניתנו ציונים בגליון: כ"י א ב ג ד ה ואף הסימן י (=יווני).

החלוקה לפרקים ואף לפסוקים נעשית על פי הגוסס היווני. ולא משום שחלוקה זו נכונה היא — אדרבה היא רחוקה הרבה מן השלימות, — אלא משום שהיא נוהגת בספרים מקדמת רנא ועל פיה מסומנים הרמזים והציטטות המובאים בספרות, ולפיכך יש בה צורך לנוחיותו של הקורא המעיין כשהוא בא להשתמש בספר כדי למצא בו את הפסוק הדרוש לו.

ח. קצת ביבליוגראפיה.

Facsimiles of the Fragments hitherto recovered of the Book of Ecclesiasticus in hebrew, Oxford-Cambridge 1901.

A Fifth Ms. of Ben-Sira, Joseph Marcus (JQR NS XXI, 223-240).

Septuaginta ed. Alfred Rahlfs (Stuttgart), II 377-471.

Lagarde, Libri Veteris Testamenti Apocryphi Syriace (Lpz. 1871).

R. Smend, Die Weisheit des Jesus Sirach erklaert, Berlin 1906.

דברי שמעון בן-סירא

א	9	א	כל-חכמה מני	ועמו היא לעולם:
ב		ב	חול ימים ונשפי נשם	וימי עולם מירקפר:
ג		ג	גבה השמים ורחב הארץ	ותהום וחקמה מירחקר:
ד		ד	לפני-כל נבראה חכמה	ודעת תבונה מעולם:
ה		ה	מקור חכמה דבר אלהי מרומ	ומוצאה חקי עולם:
ו		ו	שרש חכמה למי נגלה	וסתרי ערממה מירידע:
ז		ז	נדעת חכמה למי נגלתה	ורב-נסיונה מירביון:
ח		ח	אסוד הוא חכם נורא מאד	יושב על-בסאיו יי:
ט		ט	הוא יצרה ונרא ונספרה	וישפכנה על-כל-מעשיו:
י		י	אל-כל-בשר כמתנתו	בנבונה לאורביו:
יא		יא	יראת יי כבוד והוד	וניל ועשרת ששון:
יב		יב	יראת-יי משמחת לב	ונותנת ששון ושמחה וארץ-ימים:
יג		יג	לירא-יי וישב באחריתו	וביום מותו ובכר:

א. א כל-חכמה. כל גילוי מגילויי החכמה, שהחכמה הכללית מסתעפת מתוך עיקרה לכמה גילויים. — ותהום וחכמה. לגבי שתיהן היה צריך להזכיר עמקן, ורמז המושג של העומק בפעל יחקר שענינו ירד לתוך העומק (השוה איוב ל"ח ט"ז ובחקר תהום התהלכת). ומניה וביה יש כאן אף מעין *ἐν ὁμά δύο* (ענין אחד בשנים): ותהום החכמה, כל' עומק החכמה. — ודעת תבונה. הדעת שבתבונה (|| חכמה). — פסוק ה' נמצא בכמה כ"י. תכנו רמז לתורה=החכמה, שקדמה לבריאת העולם. — שרש ענינו: מקור ויסוד (וכן בפ"כ). — וסתרי ערמתה. *πανουργεῖματα αὐτῆς* (תיבה זו נמצאת עוד לקמן מ"ב י"ח), והסורי כאן טמרי סכולתנותא (=מסתרי ערמה), והשוה השימוש *πανουργία*=ערמה, *πανουργος*=חכם, ערום. וסתרי ערמתה || שרש חכם. — חכם נורא מאד. בתאר זה נרמזת יראת שמים שבחסידות, והיא לו עיקר גדול לרעינו הראשי שיראת ה' היא חכמה. — שם שמים שבטוף פסוק זה נמשך ביווני לתחלת הפסוק הבא. — וירא. ראה אותה, את יצירתו, בבחינת וירא אלהים כי טוב. — ויספרה. הוציא במספר פרטיה. יש כאן השפעת איוב כ"ח כ"ז אז נראה ונספרה הכינה וגם-חקרה. — וישפכנה. לשון האצלת דבר רוחני הוא. השוה יואל ג' א-ב' אשפוך את-רוחי. — לכל בשר נתן כמה שנחן, אבל לאוהביו נתן מתנה רבה. — יראת יי מביאה לידי כבוד והוד... — באחריתו. *ἐπ' ἔσχατον*, והוא הלשון שלקמן (בעברית) ג' כ"ו, וענינו:

יד	ראשית חכמה ירא וי	ועם-נאמנים ברחם נוצרה:
טו	עם-אנשים יסוד עולם שוכנה	ועם-נרעם נאמנה:
טז	שבע חכמה יראת וי	ותרום מפרנה:
יז	כל-בינה מלאה חמדות	ואצרות מתבואתה:
יח	עטרת חכמה יראת וי	שלום מצמיה ויני מרפא:
יט	שכל ודעת-בינה תביע	וקבוד תומכיה תרים:
כ	שרש חכמה יראת וי	וענפיה ארך-ימים:
כא	ויראת וי תרחיק חסאים	ועומד בה ישיב אפס:
כב	רשע לא תנקה עקרתו	כי תרון-אפו מפלתו:
כג	עדיעת ותאפק ארך אפים	ובאחרית תתן-לו שמחה:
כד	עדיעת ותשך דבריו	ושפתי רבים תספרנה חכמתו:
כה	באצרות חכמה משלי שכל	ותועבה לרשע יראת אלהים:
כו	חפצת חכמה שמר מצנה	ויני ירבה לך:
כז	כי חכמה ומוסר יראת וי	ורצונו אמונה ונענה:

יד בסוף ימיו. — ראשית. תהלת: ירא ה' הוא תחלת החכמה. — נאמנים = צדיקים (השות
טו תהלי ק"א ו' נאמני ארץ). — עם-אנשים יסוד עולם שוכנה. כך ביווני. והסורי
מסר: עם אנשי אמת היא והיא מעולם תקנה (עם אנשא הי דקושתא והי מן עלמא אתחנת).
והיווני עיקר (שלא כדעת סמינד), שהרי אנשים יסוד עולם || נאמנים (שבפי"ד), וברור
טז שנחכיון ללשון צדיק יסוד עולם (משלי י' כ"ה). — שבע חכמה. המאכל והמשקה שהחכמה
תשביע ותרוה בהם לבעליה הם מפירותיה של יראת ה'. — ותרומ. בלשון זה נמסר בסורי,
יח-יט וביווני μεθύσκει (= תשכר). — חצמיה. הנושא הוא יראת ה' (וכן בפי"ט). — בכ"י של
כז-כו המינוסקלין יש בראש פי"ט: וירא ויספרה, וברור שנשתרבה לכאן מפ"ט. — במקום הפסוקים
כ"ב-כ"ז שביווני יש בסורי פסוקים אלו:

אשרי איש יתנה בה	והיא טובה לו מכל-אוצר:
אשרי איש יקרב אליה	ומצותיה יעשה:
עטרת עולם תשימהו	ונכות עולמים בין קדושים:
ישמח-בה ותשמח-בו	ולא תעזבהו לעולמי עולמים:
ספר זה כלל מלא חיים	אשרי אנוש ישמע ויעשנו:
שמעוני יראי אלהים	ותאזינו ובינו לךברי:
מי תתפז לרשת חיים	ירשת-עולם ושמחה רבה:
כל-דברי שמע ויעשה	ותכתב בספר חיים:
אטב יראת וי	ואשר-בה לבה ואל-תירא:
קרב ואל-תאחר	ותמצא חיים לרוחך:
ובאשר תקרב	בגבור ובאיש חיל:

כה-כו יראת אלהים || חכמה (שבראש הכתוב). — חכמה ומוסר יראת וי. כמו
שכתוב במשלי ט"ו ל"ג. —

כח	אל-תמר ביראת וי	ואל-תקרב אליה כלב ולב:
כט	אל-תהי חנף בפיות אדם	ובשפתיה השמר:
ל	אל-תנשא פן-תפול	והבאת קלון לנפשך:
	ונלה וי מסתריה	ובתוך-קהל נפילך:
	כי לא קרבת אל-יראת וי	ולבה מלא מרמה:
ב	בני אם-קרבת לעבד את-וי	מסר נפשך לנפיו:
ב	הכן לבה וחוק	ואל-תבטל בעת איד:
ג	דבקבו ואל-תרח	למען תגדל באחריתך:
ד	כל-הבא עליה קבל	ובכל-פיות ענוה תאריך רום:
ה	כי באש יבחן וקב	ואנשים רצונים בכור-עני:
ו	בטהבו והסו-קדך	נשר אחרותיה וקנה-לו:
ז	יראי וי קוי לחסדו	ואל-תסורו פן-תפלו:
ח	יראי וי בטח-ו-בו	ולא יגרע שברכם:
ט	יראי וי קוי למוב	ולשמחת עולם וישועה:
י	בינו דרות ראשונים וראו	מירבטח בפי ויבוש:
	או מירעמד ביראתו ונעזב	או מירקרא אליו ויתעלם ממנו:
יא	כי רחום וחנון וי	וסלח לעונות ומושיע בעת צרה:
יב	אוי לרבי-לב ורפי נדום	ולרשע הלך דרכים:
יג	אוי למוג-לב כי לא נאמן	עליבן לא נאמן:
יד	אוי לקם אוברי תקנה	ומה-תעשו בקקר וי:
טו	יראי וי לא ימרו אמרו	ואוהבו ושמרו לךבריו:
טז	יראי וי יבקשו רצונו	ואוהבו ופיקו תורה:
יז	יראי וי יבינו לךבם	ולפניו יכניעו נפשם:
יח	נפלה-נא ביד-וי	ולא ביד-אדם:

כ. פרק ב' נחלק לשני ראשים: חיובי ושלי. מה שנאמר בפסוקים ב'—י"א בחיוב נאמר לעומתו
ד בפס"ב—י"ח בשלילה. — ויבטח ליפנות ענין. כוונתו: ובחליפות ועני עמך (על דרך איוב י' י"ז)
ה-ח חליפות וצבא עמי). — ואדם רצוי. למקום (|| זהב). ובסורי אין רצוי. — יגרע. πτασθαι, והוא
יג-יח תרגום של נגף, יקוש בע'. — דרכים. ἐπὶ δὺς τρεῖς (= בשתי דרכים). — יאמי...
טו יאמן. השוה ישע' ז' ט' אם לא תאמינו כי לא תאמנו. — ימרו אמרו. כלשון הכתוב
יח (תהלי קי"ט ל"א) המרו אמרי אל. — נפלה-נא ביד יי ולא ביד-אדם.
פסוק הוא בש"ב כ"ד י"ד. — בסוף הכתוב יש בסורי: וכשמו כן-מעשיו, ולשון זה נמצא
לקמן ו' י"ז. —

י	כ"א	כ"ב	כ"ג	כ"ד	כ"ה	כ"ו	כ"ז	כ"ח	כ"ט	ל	לא
ג	ב	ג-ד	ה	ו	ז	ח	ט	י	יא	יב	יג
יד	טו	טז	יז	יח	יט	כ	כא	כב	כג	כד	כה
כז	כח	כט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח
לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט
לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל
ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא
לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב
לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג
לג	לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד
לד	לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה
לה	לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו
לו	לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז
לז	לח	לט	ל	לא	לב	לג	לד	לה	לו	לז	לח

ג. בפסוקים א' - ט"ז מדובר על המדה הראשונה הנכללת ביראת שמים והיא מצות כיבוד אב ואם ומחן שכרה של מצוה זו. - מ ש פ ט - א ב... ומ ש פ ט - א ב. משפט כאן ענינו כענין של מצוה. - יכפר חטא. אם חטא הרי הוא מכפר במצוה של קיום כיבוד אב. - ו כ ג ו ז ב א ו צ ר. השוה, למשל, הלשון אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה (ב"ב י"א א'). - מכבוד אמו. לשון זה הוא השריד הראשון מן הנוסח העברי כ"י א. וביווני כתוב: ἀναπαύσει) אמו, כל' עושה נחת רוח לאמו. ללשון זה השוה השימוש המאוחר, כגון שבת קנ"ב ב' תנוח דעתך שהנחת את דעתך. - רישא זפ"ז ומצא בכ"י יוונים אחדים. - בפ"ח מתחיל הכ"י א של הנוסח העברי על הכדר. - ע ב ו ר = בעבור שבלשון המקרא. - תיסד שרש. החזק את השרש. ביווני בדרך פירוש: תקיים בתי הבנים. - תנתש נטע. תעקור השרש. - ומרבה חטא. חטא חטא גדול. - מקלל. ענינו כמו מקלה (= בונה, ע' פט"ז), מקל בכבודה. - ואל תעזבהו. ביווני נמסר: ואל-תעצבהו (בצד"י). - ואם יחסר מדעו. וגם אם יצא מדעתו מהמת זקנה. - עזוב-לו. עזבהו לנפשו. - צדקת-אב. צדקה שעושין לאב (הסמיכות היא על דרך ישע' נ"ה ג' חסדי דוד, יואל ד' י"ט חמס בני יהודה). וצדקה כאן במובן עזרה, סיוע (ביווני: ἐλεημοσύνη). - ותמור... צדקת אבתנטע (כל' תעמוד ותתקיים) במקום החטא, וכמו שהוא הולך ומפרש. - חנטע. כך בגליון (במקום הנחש שבפנים). - כחט על-כפור. כחום השמש שהוא ממס כפור כך צדקתך חבטל את עוניך. - מזיד || מבעיס בוראו, וכן מסרוהו היווני (ὡς βλάσφημος) והסורי (מגדף). - מקלל

יח	כ"א	כ"ב	כ"ג	כ"ד	כ"ה	כ"ו	כ"ז	כ"ח	כ"ט	ל	לא
יח	מַעֲשֵׂה נַפְשָׁךְ מִכְלִי-גְדוֹלַת עוֹלָם	יט-כ	כִּי רַבִּים רַחֲמֵי אֱלֹהִים	כא	פְּלָאוֹת מִמֶּה אֶל-תִּדְרוֹשׁ	כב	בְּמָה שֶׁהָרִשִׁית הַתְּבוּנָה	כג	וּבִיּוֹתֵר מִמֶּה אֶל-תִּמָּר	כד	כִּי רַבִּים עֲשָׂתוֹנֵי בְנֵי אָדָם
כו	לֵב כְּבֹד תִּבְאֵשׁ אַחֲרִיתוֹ	כז	לֵב כְּבֹד יִרְבוּ מִכְּאֲבִיו	כח	בְּאֵין אִישׁוֹן יִחַסֵּר אוֹר	כט	אֶל-תִּרְוֹץ לְרִפְאוֹת מִכַּת-לֵץ	ל	אֵשׁ לֹוֹהֶטֶת יִכְבּוּ מִיָּם	לא	פּוֹעֵל טוֹב וְקָרָאנוּ בְּדִרְכֵּיו
כז	כִּי מִנְטַע רָע נִטְעוּ	כח	לֵב חֶכֶם וְכִין מִשְׁלֵי חֶכְמִים	כט	אֵשׁ לֹוֹהֶטֶת יִכְבּוּ מִיָּם	ל	פּוֹעֵל טוֹב וְקָרָאנוּ בְּדִרְכֵּיו	לא	פּוֹעֵל טוֹב וְקָרָאנוּ בְּדִרְכֵּיו	ל	פּוֹעֵל טוֹב וְקָרָאנוּ בְּדִרְכֵּיו

|| בונה, - מנותן מתנות. מאדם עשיר שאוהבים אותו בעד מתנותיו: עשיר ענות אהוב על הבריות מעשיר נותן מתנות. - מעט נפשך. הוצא עצמך (השוה השימוש של מעט=הוציא מן הכלל, בניגוד לרבה, בספרות התנאים, ע' באכיר Exeget. Termin. 109, I). - גדולת עולם. גאווה, והוא ניגוד לעונה שבפסוק הסודס. - יגלה סודו. לשון של נטית חסד ומתן רחמים מגבוה (השוה איוב כ"ט ד' כב בסוד אלוה עלי אהלי). - ב' הפסוקים כ"א-כ"ב מובאים בירושלמי חגיגה (ע"ז עמוד ג') והשוה ב"ר תיאודור 58): ר' לעזר בשם בר סירה, פליאה ממך מה תדע עמוקה משאול מה תחקור במה שהורשיתה התבונן אין לך עסק בנסתרות (והשוה בבלי חגיגה י"ג א'. ורס"ג בס' הגלוי, הוצ' הרכבי קע"ח, מביא בנוסח הקרוב אל הנוסח שלנו: בְּמִסְלָא ממך אל-תדרש במכוסה ממך אל-תחקר כאשר הָרִשִׁיתָה התבונן לא יש לך עסק בנסתרות. ויש להעיר שרס"ג העתיק - כנראה - מתוך ספר, ורס"ג הביאו בעל פה). - מחאה נגד חלמוד תורה על דרך נסתר. - וביותר ממך. מה שאינו לפי מעלתך. - אל-תמר. לשון מרד והתפרצות (השוה תהל' ק"ז י"א המרו אמרי אל). - כי רב ממך. בלאו הכי כבר הראונו יותר מדאי. - לב כבד. בדמיונות רעות מתעות (שבסוף הפסוק הקודם). - תבאש אחרייתו, כל' תהיה רעה, שהקרקע יתמוטט תחתיו והוא יאוכזב. - ואוהב טובות. ולב אוהב דברים טובים ואינו מטיף עצמו באותן הדמיונות. - ינהג בהם. ילך בדרכם ואחרייתו טובה. - ומתחולל. מקביל אל לב כבד. השוה ירמ' כ"ג י"ט ואיוב ט"ז כ'. - אישון. תפוח שבעין. - הדעת לגבי חכמה היא כאישון לעין. - השוה מבהר הפנינים (שער הנורות דרך ישרה): השוטה אין לו רפואה והוא מדוה שאין לו חקנה. - לסגנון ולרעיון שבסוף פכ"ח השוה דב' ל"ב כי מגפן סדם גפנם ומשדמת עמרה. - לב חכם... ניגוד למכת לץ (שבסוף הפסוק הקודם): ללב חכם יש רפואה - משלי חכמים. - צדקה. כאן: גדבה לעניים (היווני: ἐλεημοσύνη). - יקראנו. הטוב שעשה יסגשהו בדרכיו. - ובעת מוטו. אם יתמוטט לנפול יחזיקו בו אחרים. -

כ"א ד	בני אלתלעג לחני עני	ואלתדאיב נפש עני ומרנפש	כ"א יח	ועדעת וקלא לבויבי	אשוב אאשכנו וגליתילו מסתרי:
ב	נפש חסירה אלתפוח	ואלתתעלם ממךדך נפש:	יט	אם-יסור וגמוליהו	ויסרתיהו באסורים:
ג	אלתחמיר מעי דך	וקרב עני אלתכאיב:	כ	בני עת המון שמר ופחד מרע	ואסגירנו לשבירים:
ד	אלתמנע מתן ממסבינה	ולא תבנה שאולות דל:	כא	כי ישבשת משאת עין	ולא-נפשך אלתבוש:
ה	ואל- — — —	ולא תתן-לו מקום לקללה:	כב	אלתשא פניה אל-נפשך	ולא-תכשל למכשוליה:
ו	צועק מדרום בקאב נפשו	ובקול צעקתו ישמע צורו:	כג	אלתמנע דבר בעולם	אלתצפון את-הכמתך:
ז	האזיב לנפשך לעדה	ולשלטון-עיר תבאף ראש:	כד	כי באומר נודעת תבנה	ותבונה במענה לשון:
ח	הט לעני אונה	והשיבהו שלום בענה:	כה	אלתקרב עם-האל	ואל-אלהים היבנע:
ט	הושע מוצק ממציקו	ואלתקון רוחך במשפט יושר:	כו	אלתבוש לשוב מעון	ואלתעמוד לפני שבלת:
י	הנה קאב ליתומים	ותמור בעל לאלמנות:	כז	אלתצע לנבל נפשך	ואלתמאן לפני מושלים:
יא	ואל יקראך בן	והנה ונצילך משחת:	כח	אלתשב עם-שופט עול	כי כאשר ברצונו תשפט עמו:
יב	תקמות למדה בניה	ותעיר לכל-מבינים ביה:	כט	עדתמנות היעצה על-הצדק	וני נלחם לך:
יג	אתבנה אהבו חיים	ומבקשיה יפיקו רצון מני:	ל	אלתקרא בעל-שפתים	ואל-לשונה אלתרנל:
יד	ותמכיה ימצאו כבוד מני	ויחמו בכרפת וי:		אלתהי נבדק בלשונה	ורפי ורשיש במלאכתך:
טו	משברתי קדש משבתיה	ואלהו במא ויהא:		אלתהי בקלב בביתה	ומזר ומתנא במלאכתך:
טז	שומע לי ישפט אמת	ומאזין לי יסון בחדרי מבית:			
יז	כי בהתנבר אלך עמו	ולקנים יבחרנו בנסיונות:			

[ואל-תקפון את-הכמתך (ואח"כ בא פ"ל):

כ"א כג [— — —]

יח. — בהתנכר. כמו שנוהגים עם נכרי, כאילו לא היה כלל קודם לכן בחדרי מבית. —
 יבחרנו. לשון בחינה (על דרך ישע' מ"ח י' בחרתיך בכור עני, משלי י' כ' כסף נבחר
 ועוד), והנסתר חוזר אל ה' שהוא בעל החכמה. — וכשישוב אלי אשוב אף אני אליו. —
 אאשרנו. אחזקנו (השוה ישע' א' י"ז אשרו חמוץ ועוד). — וגליתי לו מסתרי. אכניסנו
 שוב לחדר, מבית. — ונסותיהו. כוונתו אטחו מלפני, ארחיקהו (|| אשליכנו). — באסורים.
 ביסורים. — עת המון. בשעה שחראה התרגשות המון, בשעת סכסוך ומבוכה במדינה. —
 שמר. את נפשך. — אל-תבוש. אל תתבייש שאין אתה משתתף בהסתערות ההמון, ששתי
 בושות יש, בוש רעה ובושה טובה, וזו טובה היא. — בשת. בכ"י: ב'שאת. — משאת
 עין. שהיא מעמיסה עין (השוה ויק' כ"ב ט"ז והשיאו אותם עון אשמה). — אין כאן משוא פנים
 לנפשך כשהיא מפתה אותך להשתתף בהתרגשות ההמון שבבחינת מכשול הוא לך. — אל-
 נפשך. כך מוגה בכ"י במקום הכתיב על. — אל תמנע דבר. אם יש לך דבר המחקבל
 כו- על הדעת אל תמנעהו. — אל-תסרב. לשון התנגדות (ביווני ἀντίσταναι). — ואל תעמוד
 לפני שבלת. לפני שטפו של עון הגורף כשבלת של נהר. — מצד אחד אל תמסור נפשך
 לנבל להשמע לו ומצד שני אל תתנגד למושל. — היעצה. כך כתוב, והוא צווי נפעל מן
 עצה. ולפי הענין כוונתו (ואולי כך מעיקרו, אם נמשיך מן עצה-התנגד בסורית): העצם
 (=התעצם). — בעל שתיים. בעל לב ולב, המדבר אחד בפה ואחד בלב. — אל תרגל. השוה
 תהי' ט"ו ג' לא רגל על-לשונך, לשון רכילות. — ורפי. ורפה. — ורשיש. לפי ההמשך ענינו
 רשלו. — ככלב. וכן בסורי. אבל ביווני (כמו בכ"י ג'): כאריה. והשוה בבלי גטין ו' ב' לעולם אל

ד א תלעג. מן התקבלת של תדאיב נראה שכוונתו ללעג הממרר חייו של עני. — ביווני
 כ וסורי: ואלתדאיב עני מרנפש. ונראה שנפש ראשון מיותר. — נפש חסירה. אביון.
 וביווני: נפש רעבה. — אלתפוח. לשון הכאבה (ביווני μετ' λυπῆσιν) וגרימת צער. השוה
 תהי' י' ה' יפית בהם, איוב י"א כ' מפח נפש. ובלשון מאוחרת: הלך לביחו בפחי נפש
 ג (בבלי שבת קכ"ז ב'). — תחמיר || תכאיב. השוה איכה א' כ' ל"ב י"א מעי חמרמו. —
 ד-ו שאולות. שאולה=שאלה (=בקשה) במקרא. — המרובעים שבע"פ הוספתי מסברה. — צורו. אלהיו
 ז שהוא מגן עליו כצור (ביווני מסר: יוצרו — ὁ ποιῆσας αὐτόν). — האזיב לנפשך
 לעדה. למד ראשונה לאקוואטיבוס ושניה לדטיבוס: עשה את נפשך אהובה על העדה. —
 ט-יא הכאף. כוף=כאף=כפף. — פסוק ט' מתכוון למי שיושב על המשפט. — חכמות. בצורת הריבוי
 ליחיד על דרך משלי א' כ' (ע"ש בפירוש של כהנא), ועוד. — ותעיד. העידה להם את
 הדברים שבפ"ב-י"ד (וכל זה בהשפעת כמה פסוקים מס', משלי, כגון ח' ל"ה-ל"ו).
 י' ג' י"ח וט"ז, ועוד). — ואלהו במא ויהא. לפי ההמשך היו צריכים להיות כאן דברים
 מקבילים או נמשכים אל רישא דקרא. מתוך עבודתו של המעתיק בכ"י זה, שהגיה ותיקן
 בדיוק רב את העתקתו, נראה שלשון הכתוב כאן הוא נכון לפי הכ"י שמתוכו העתיק ושהוא
 יי' ידע את משמעותו, אע"פ שלנו הוא כדבר שאין לו שום מובן. ביווני כתוב: וְאַהֲבִיָּה יֵאָהֵב
 וְיֵאָהֵב לְיֵאָהֵב (καὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτὴν ἀγαπᾷ ὁ κύριος), ובסורי: וְאַהֲלֵה יֵאָהֵב אֶל (ובית משריה
 י' רחם אלהא). — כ"י. מתן טעם זה מוכיח שהפסוקים מסורסים ושמעיקרם כך שיעורים: י"ט-י"ז-

כ"א	לא	אל-תהי נדך פתוחה לקחת	וקפוצה בתוך-מתן:
ה		אל-תשען על-חילך	ואל-תאמר נש-לאל נדי:
		אל-תשען על-כוחך	ללכת אחר תאנת נפשך:
ב		אל-תלך אחר לך ועיניך	ללכת בחמורות רעה:
ג		אל-תאמר מ-יובל כח	כי יי מבקש נדך פים:
ד		אל-תאמר תמאתי ומה-נעשה לי	כי אל ארך אפים הוא:
		מאומה	וכל-עונותי ומחנה:
		אל-תאמר רחום יי	להוסיף עון על-עון:
ה		אל-סליחה אל-תבטח	לרוב עונותי וסלח:
ו		ואמרך רחמי רבים	ואל-דשעים ימים רגז:
		כי רחמים ואף עמו	ואל-תתעבר מיום אל-יום:
ז		אל-תאחר לשוב אליו	וביום נקם תספה:
		כי פתאם יצא ועמו	כי לא יועילו ביום עברה:
ח		אל-תבטח על-נכסי שקר	ופנה דרך שבולת:
ט		אל-תהנה זורה לכל-רוח	ומתפחו בעבודתך:
			ובעת השב קפוצה:
כ"א	ל	אל-תהי כארזה בביתך	כי יי ארך אפים הוא:
לא		אל-תהי נדך מושמת לשאת	להוסיף עון על-עון:
ה	ד	אל-תאמר תמאתי ומה-יהנה לו	לרוב עונותי וסלח:
		אל-סליחה אל-תבטח	ועל-דשעים ימים רגז:
ו		ואמרך רבים רחמי	ואל-תתעבר מיום ליום:
		כי רחמים ואף עמו	ובעת נקם תספה:
ז		אל-תאחר לשוב אליו	
		כי פתאם יצא ועמו	

יטיל אדם אימה יתירה בחוך ביתו. = בפסוקים כ"ט-ל' רישא כנגד בני הבית נאמרה וסיפא כנגד העבדים. —

מי יוכל כל כחו. מי יוכל בכחו לעמוד נגדי. וביוני וסורי: כחי (ביו"ד), כל' איש לא ינצח את כחי. — יי מבקש נדך פים. פסוק הוא בקהל' ג' ט"ו אלהים יבקש את הנדך. — ומה-יעשה. ולא יעשה (לענין מה-לא הוה מל"א י"ב ט"ז מה-לנו חלק בדוד ולא-נחלה בבן-ישי, ועוד). — הוה בבלי חגיגה ט"ז א': אם יאמר לך יצר הרע הטוא והקב"ה מוחל אל תאמן. — הפסוקים ה' ו' מובאים ע"י רס"ג (ס' הגלוי קע"ו) בנוסח שלנו. — תתעבר. לשון התעכבות (ו' תאחר). הוה משלי י"ד ט"ז חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ח-ט ובוטח. — נכסי שקר. נכסים שנעשו בשקר, בעולה. — זורה. את גרנך, וכוונתו: אל

כ"א	י	הנה סמוך על-דעתך	ואחר יהי דברך:
יא		הנה ממחר להאזין	ובארך רוח השב פתנם:
יב		אם-גש אתך ענה רעה	ואם-אין נדך על-פיה:
יג		קבוד וקלון בנדר-בוטא	ולשון אדם מפלתו:
יד		אל-תקרא בעל-שמים	ובלשונה אל-תרגל רע:
		כי על-ננב נבראה בשת	תרפה רעהו בעל-שמים:
טו		מעט ותרבה אל-תשחת	ותחת אוהב אל-תהי שונא:
		שם רע וקלון תוריש תרפה	כן איש רע בעל-שמים:
ו	ב	אל-תפול בנדר-נפשך	ותעבה חילך עליך:
ג		עליך תאכל ופרך תשרש	והניחתך קעץ יבש:
ד		כי נפש ענה תשחת בעליה	ושמחת שונא תשיגם:
ה		חיד ערב נרבה אוהב	ושפת-יחן שואלו שלום:
ו		אנשי שלומך יהיו רבים	ובעל-סורך אחד מאלף:
ז		קניית אוהב בנפיון קנהו	ואל-תמחר לבטח עליו:
כ"א	ט	אל-תהי זורה לכל-רוח	ואל-תלך לכל-שביל:
י		הנה סמוך על-דברך	ואחר יהי דברך:
יא		הנה נכון בשמועה טובה	ובארך ענה תענה נכונה:
יב		אם-גש אתך ענה ריעה	ואם-אין שים נדך על-פיה:
יג		קבוד וקלון בנדר-בוטא	ולשון אדם מפליטו:
ו	ה	חיד יפעם משעמי נבד	[— — —]

י. תהא מתפור לכל רוח. — ש בולת. ביוני וסורי (כמו בכ"י ג'): שביל. — עליך להתרכז ולהחזיק בדעתך. — ביד. ביד כתיב. — בוטא. מדבר. — מפלתו. כאן לגנאי, ובכ"י ג' לשבח: מפליטו. — בעל-שמים. בעל שתי לשונות: אחת טובה בפניו ואחת רעה שלא בפניו. — רע. אין ביוני וסורי, וכן לעיל ד' כ"ח ואף בתהלי ט"ו ג' לא רגל על-לשונו. — כי על-גנב... הבושת קיימת בעולם בשביל הגנב, ועוד יותר: הוא החרפה גופה! — בעל-שמים הוא אצלו בבחינת גנב, שהוא גונב דעת חברו. — על האדם להיות בעל לשון אחת ועריבה דוקא (השוה ו פסוק ה'). — מעט והרבה. במעט או ברב. — אל-תשחת. אל תקלל לאיש בלשונך. — חרפה. שהבריות מחרפין אותו. —

ג. ביד-נפשך. ביד יצרך. — ותעבה. צווי: עליך לתעב את יצרך הנחפז עליך בחיל. — תאכל. נפשך, כל' תאומך, תכלה בך הכל, למן העלים ועד הפרי. — נפש ענה. כלפי היצר המתחצף על בעליו הוא מדבר. — רישא דקרא נמצא עוד לקמן י"ט ב'. — שואלו שלום. הפונה אליו בדרישת שלום הוא פונה. — לפי הוה רס"ג (שם קע"ח), וכן בבלי יבמות ס"ג ב': רבים יהיו אנשי שלומיך גלה סודך לאחד מני אלף. — בנסיון.

כ"א ח	כ"י נש-אוהב כפידעת	ואל-נעמוד ביום צרה:
ט	נש-אוהב נהפך לשנא	ואת-ריב חרפתה יחשוף:
י	נש-אוהב סבר-שלחן	ולא ימצא ביום רעה:
יא	בטובתה הוא כמוך	וברעתה ותגדה ממך:
יב	אם-תשינה רעה נהפך-בך	ומפניה יסתיר:
יג	משנאיה הברל	ומא-הבין השמר:
יד	אוהב אמונה אוהב-תקוף	ומוצאו מצא הון:
טו	לאוהב אמונה אין מחיר	ואין משקל למותו:
טז	צורר חיים אוהב אמונה	ירא-אל ישיגם:
יז	כ"י כמוהו בן רעהו	וכשמו בן מעשיו:
יח	בחורש ובקוצר קרב אליה	וקוה לרב תבואתה:
כ	כ"י בעבודתה מעט תעבוד	ולקחך תאכל פניה:
כא	עקובה היא לאויל	ולא יכלכלנה חסר-לב:
כב	באבן משא תהנה עליו	ולא יאחר להשליכה:
כג	כ"י המוסר כשמה בן-היא	ולא לרבים היא נבחה:
כד	כל-יוצר לבשר בבשן	וקמהו איש על-חשבוננו:
כ"ה ג יח	בני בנעיריה קח מוסר]	[ועד-שיקה] תשיג חקמה:
יט	כמו בכ"י א:	

בניסון כתיב. - ואל-תמהר. בלי נסיון. - השוה רס"ג (שם, קע"ח): קניית אוהב במסה קנהו ואל תמהר לבטח עליו, יש אוהב כפי עת ולא יעמד ביום צרה. - כפי-עת. כפי העת הטובה. - ואת-ריב חרפתה יחשוף. הוא יחשוף (=יגלה) סודך שיגרום לך ריב של חרפה. - חבר שלחן. חבר של סעודה, לאכול על שלחןך. - יתגדה. יתרחק. - יחפך-בך. יהיה נגדך (השוה איוב י"ט י"ט). - יסתיר. שלא תמצאהו בשעת הדחק. - יג-יד לפי"ג השוה רס"ג (שם קע"ח): משנאיך הברל ומא-הבין הזהר. - אוהב אמונה. אוהב נאמן (וכן בפס"ו-ט"ו). - אוהב-תקוף. אוהב של תקף, אוהב חזק. - צורר חיים. צורר מלא חיים וגורם חיים. - ישיגם. איני יודע אם הכניי חוזר אל החיים שבצוררו של אוהב אמונה, או כוונתו לאוהבים נאמנים גופם. - ירא אל מעשיו הם כשמו ורעיו כמותו. - יח פסוק י"ח אינו בכ"י א, אבל היה בכ"י ג ונשתניו הימנו שתי התיבות האחרונות והחסר נתמלא (במרובעים) מתוך היווני. - כחורש ובקוצר. שהם מקוים לקבל תבואתם לאחר זמן. - בעבדתה. בעבודה שבשדה החכמה. - ביווני ובסורי יש בראש פ"ב מלת הקריאה מה. - עקובה. קשה לאויל ההליכה בשדה החכמה. - יכלכלנה. יפרנסנה, ישא כא-כב אותה. - כאבן משא. שהיא מעמסה לנושאה. - המוסר. קורא הוא בשם המוסר (משום שהוא צריך למליצה: כשמה בן הוא) וחושב על החכמה, ומכאן הכינויים בלשון נקבה. - כשמה בן היא. מוסר שמו והוא שם אסורים על בעליו. - נכוחה. - כך כתוב, ומנוקד

כ"א א

כ"א א	כ"י על-עברת עץ יהי פרי	בן חשבון על-נצר אחר:
כב	הט שקמה ושאף	ואל-תקן בתחבולתיה:
כג	דלש וחקר בקש ומצא	והחוקמה ואל-תרפה:
כד	כ"י לאחור תמצא מנוחתה	ונקפך לה לתענוג:
כה	וקוה לה רשתה מבן-עז	ומבלתה בגדי כתם:
ל	על-יהב עולה	ומוסרתיה פתיל תכלת:
לא	בגדי כבוד תלבשנה	ועשרת תפארת תעטרנה:
לב	אם-תחפון בני תתחכם	ואם-תשום לבך תערים:
לג	אם-תובא לשמע	ותט אונה תוסר:
לה	כל-שיחה תפוך לשמע	ומשל בינה אל-נצאף:
לו	ראה מה-בין ושמרהו	ותשחוק בסופו רגלך:
לז	והתבוננת בקראת עליון	ובמצנתו והנה תמיד:
	והוא יבין לבך	ואשר איותה יתקמה:
ז	אל-תעש לה רעה	ואל-ישינה רעה:
ב	תרחק מעון	ויט ממך:
ג	אל-תרע חרושי על-אח	פן-תקצרהו שבעתים:

כ"א ג כח כ"י כ"י על-אחור תמצא מנוחתה

לה כמו בכ"י א:

ז א	אל-תעש רע	[פן-ישינה רע]
ב ב	תרחק מעון	[ויט ממך]

נכוחה. נכוחה כאן-ישרה (השוה משלי ח' ט' כלם נכחים || וישרים), בניגוד לעקובה (שכפ"כ). - שורות ב'-ג' מפריעות כאן את ההמשך והן דומות בתכנון לכ"ז ה'-ו'. - בתחבולתיה. בעצותיה. - לאחור. באחריה (וכן ביווני: ἐπ' ἑσχατων). - מנוחתה. בלי מפיק בה"א, והיא צורה מוארכה מן מנוחה. - תתחכם. תחכם, תהיה חכם (|| תערים), וההתפעל הוא על דרך הארמית. - תובא=תאבה. הכתיב כמו במשלי א' י', אלא עוד הטעים וכתבהו מלא ו"ו. - תוסר. תקבל מוסר. - אל-יצאך. אל יהא נשמט ממך (השוה ברא' מ"ד ד' הם יצאו את-העיר, ירמ' י' כ' בני יצאני ואינם). - ראה מה-יבין. מה היא הבינה שמנחיל המשל או בעל המשל (שבסוף הכתוב הקודם). הסורי: מייבין, וביווני: אם תראה גבון. - ותשחוק בסופו רגלך. רגלך תהא שוחקת (השוה איוב י"ד י"ט אבנים שחקו מים) ודשה את אסקופתו. -

ז א אל-תרע חרושי על-אח. פסוק קשה. ונראית כוונתו: אל תהא חורש (לשן מחשבה, הן לרע והן לטוב - ע' משלי י"ד כ"ב - ולפיכך הוסיף כאן הפעל תרע) רעה

ד	כ"א	אֶל-תִּבְקֹשׁ מֵאֵל מִמְּשָׁלָתָהּ	וְכֵן מִמְּלָךְ מוֹשֵׁב בְּבוֹד:
ה		אֶל-תִּצְטַדֵּק לִפְנֵי מֶלֶךְ	וּפְנֵי מֶלֶךְ אֶל-תִּתְבּוֹנֵן:
ו		אֶל-תִּבְקֹשׁ לְהוֹיֹת מוֹשֵׁל	אִם-אֵין לָהּ חֵיל לְהִשְׁבִּית וְרוֹן:
ז		פֶּן-תִּגְדֹּר מִפְּנֵי גְדִיב	וְנִתְּתָה בְּצַע בְּתַמִּימִיךָ:
ח		אֶל-תִּרְשִׁיעַהּ בַּעֲדַת שְׁעָרֶי-אֵל	וְאֶל-תִּפְלִיךָ בִּקְהָלָהּ:
ט		אֶל-תִּקְשֹׁר לְשָׁנוֹת חַט	כִּי בִּצְחַת לֹא תִנָּקֶה:
י		אֶל-תִּתְאֵץ בְּצִבְאָה	מִלֹּאכָת עֲבוּדָה הִיא וְאַל-נִחַלְקָהּ:
יא		אֶל-תִּתְקַצֵּר בְּתַפְלָהּ	וּבִצְדָקָה אֶל-תִּתְעַבֵּר:
יב		אֶל-תִּכְזֹּב לְאֹנוֹשׁ בְּמַרְרוֹת	זָכֹר כִּי יֵשׁ מָרִים וּמִשְׁפִּיל:
יג		אֶל-תִּתְחַרֹּשׁ חֶמֶס עַל-אֶחָה	וְכֵן עַל-דַּעַךְ וְתִכְבֹּר וְתִדְּרוּ:
יד		אֶל-תִּתְחַפֵּץ לִכְחֹשׁ עַל-בָּרֶשׁ	כִּי תִקְנוֹתָ לֹא תִנָּעֶם:
טו		אֶל-תִּתְסוֹד בַּעֲדַת שָׁרִים	וְאֶל-תִּישָׁן דָּבָר בְּתַפְלָהּ:
טז		אֶל-תִּתְשׁוּבָהּ בְּמַתִּירֶעַם	זָכֹר עֲבֹרֹן לֹא יִתְעַבֵּר:

ד	כ"ב	אֶל-תִּבְקֹשׁ מֵאֵל נִמְשָׁלָתָהּ	וְכֵן מִמְּלָךְ מוֹשֵׁב וְכָבוֹד:
ו		אֶל-תִּבְקֹשׁ לְהוֹיֹת [—]	אִם אֵין לָהּ חֵיל לְהִשְׁבִּית וְרוֹן

(אח"כ בא פי"ז)

בלבך (השוה שם ו' י"ד בלבו חרש רע) על אחיך. והשוה לקמן (בפי"ב) אֶל-תִּתְחַרֹּשׁ חַמֶּס עַל-אֶחָה. — פֶּן-תִּקְצַר הוּא. את הרע שחרשת. תוך כדי דיבור הוא ממשיך דבריו מתוך המשמעות היסודית של הפעל חרש ומשתמש בפעל קצר. על דרך איוב ד' ח' חרשי און וזרעי עמל יקצרהו. — אֶל-תִּתְבּוֹנֵן. אל תשתדל להראות לו (ופני=ולפני) רוב תבונתך. — פֶּן הוּא פתגם שהוציאהו מתוך המציאות הפוליטית שהייתה בימיו: אדם בקש להיות מושל ולא היה לו חיל ואף מתירא היה מפני שר (=נדיב) והוא שילם בעד תמימותו (=ונתת בצע בתמימך). ועדיין אין אנו יודעים אופן התשלומים ההם היאך היה, אם הבצע הוא בצע כסף או תשלומי-נפש היה שם. — בְּתַמִּימִיךָ. שם מופשט: תמימים=תם (וכן היווני: ἐν εὐθυμῆτά σου). — תִּרְשִׁיעַךְ. תעשה עצמך רשע (וכן בכינויים שבשאר הפעלים הבאים בהמשך זה). — תִּקְשֹׁר. לשון מרידה (השוה מל"א י"ב כ"א ועוד). — חַט=חטא. — כִּי בִּצְחַת... בחטא הראשון שעשית לא תנקה ואתה בא להוסיף עליו. — אֶל-תִּתְעַבֵּר. כִּי בִּצְחַת: בצבא העבודה (כך הוא הלשון בבמד' ח' כ"ה) או בצבא העבדים (כך נראה מסוף הכתוב). — מִלֹּאכָת (בכ"ף), וטעות דמינכר הוא. — אֶל-תִּתְקַצֵּר. תעשה עצמך קצרן, תקצר (השוה ו' ל"ב תתחכם). — תִּתְשׁוּבָהּ. לשון התעכבות ומניעה (השוה ה' ז'). — לְשִׁיעוֹר הַכְּתוּב ע' בפי"ד. — בְּמַרְרוֹת. מר כאן שם מופשט (השוה ש"א ט"ו ל"ב מר"המות): כשהאיש הוא במרירות, כלו' כשהוא מר-נפש. — תִּקְנוֹתָ. אחריתו, סופו (השוה לקמן בפי"ג, איוב י"א כ' ותקוחם מפח-נפש). — וְבִתְפִּלָּה. ובהתפעל הוא משמש ביו"ד: הסתייד (ע' ח' י"ז, ט' ג' וי"ד). — וְאֶל-תִּישָׁן דָּבָר בְּתַפְלָהּ. ברור שאין לו ענין לכאן והוא סוף פסוק י', ששיעורו כך היה: אל תתקצר בתפלה ואליהישן דבר בתפלה [— — —] ובצדקה אליהתעבר. וכאן — בפי"ד — חסרה המחצית השנייה. — בְּמַתִּירֶעַם.

כ"א	יז	מֵאֵד מֵאֵד הַשְּׁפִיל גִּאָה	כִּי תִקְנוֹת אֹנוֹשׁ רָמָה:
	יח	אֶל-תִּתְאֵץ לְאֹמֶר לִפְרֹץ	גַּל אֶל-אֵל וְרָצָה דְּרָכּוֹ:
	יט	אֶל-תִּתְמִיר אוֹכֵב בְּמַחִיר	וְאֶחָה תִּלְוִי בְּהֶב אוֹפִיר:
	כ	אֶל-תִּמְאַס אִשָּׁה מִשְׁכָּלָתָהּ	וּמִוִּבְתָּחֹן מִפְּנִינִים:
	כא	אֶל-תִּרְעַע בְּאַמַּת עוֹבֵד אַמַּת	וְכֵן שֹׁכֵר נוֹתֵן נַפְשׁוֹ:
	כב	עֲבָד מִשְׁכִּיל חֶבֶב בְּנַפְשָׁן	אֶל-תִּמְנַע מִמֶּנּוּ חֹפֶשׁ:
	כג	בְּהִמָּה לָהּ רָאָה עֵינֶיהָ	וְאִם-דֹּמָמָה הִיא הַעֲמִידָהּ:
	כד	בְּנִים לָהּ יִסֹּר אוֹתָם	וְשֹׂא לָהֶם נָשִׁים בְּנִיעוּרֵיהֶם:
	כה	בְּנוֹת לָהּ נִצּוֹר שְׁאֲרָם	וְאֶל-תִּתְאִיר אֶלֵּיהֶם פָּנִים:
	כו	הוֹצֵא בַת וְנִצָּא עֶשֶׂק	וְאֶל-נִבְוֹן-נִבְרָר חֲבֵרָהּ:
	כז	אִשָּׁה לָהּ אֶל-תִּתְעַבֵּהּ	וּשְׁנוּאָה אֶל-תִּתְאַמֵּן בָּהּ:
	כח	בְּכָל-לֵבָהּ פֶּחַד אֵל	וְאֶת-כִּפְתָּיו הַקִּדִּישׁ:
	כט	בְּכָל-מֵאֻדָּהּ אֶהוֹב עוֹשָׁהּ	וְאֶת-מִשְׁבְּתָיו לֹא תַעֲזֹב:
	ל	בְּבֹד אֵל וְהִדֵּר בָּהֶן	וְתִסְלַקֶם כְּאִשָּׁר צְוִיָּתָהּ:

כ"ב	יז	מֵאֵד מֵאֵד הַשְּׁפִיל גִּאָה	כִּי תִקְנוֹת אֹנוֹשׁ לְרָמָה:
	כ	אֶל-תִּרְעַע עֲבָד עוֹבֵד אַמַּת	וְכֵן שֹׁכֵר נוֹתֵן נַפְשׁוֹ:
	כב	עֲבָד מִשְׁכִּיל אֶהוֹב בְּנַפְשׁוֹ	אֶל-תִּמְנַע מִמֶּנּוּ חֹפֶשׁ:
	כג	בְּנִים לָהּ יִסֹּר אוֹתָם	וְשֹׂא לָהֶם בְּנִיעוּרֵיהֶם:
	כד	בְּנִים לָהּ נִצּוֹר שְׁאֲרָם	וְאֶל-תִּתְאִיר לָהֶם פָּנִים:
	כה	הוֹצֵא בַת וְנִצָּא עֶשֶׂק	וְאֶל-נִבְוֹן [בְּרָר] נִבְוֹן וְבִדְרָהּ:

אֶל-ת...

כלו' בהוך הכון העם אל לחשוב את עצמך, כי עברת (=עברון) העם לא תאחר מלהכרע ממך. — עֲבֹרֹן (על משקל נסיון ו' ז', קצפון ל' כ"ג) =עברה, כעס. — אֶל-תִּתְאֵץ לְאֹמֶר לְפָרֹץ: מתפרש על פי פס"ו. — לְפָרֹץ. לשון התעשרות (השוה ברא' ל' מ"ג ויפרץ האיש כאד מאד). — רִישָׁא דְפִסְקוֹס זה מובא באבות ד' ז': מאד כאד הוי שפל רוח שהקוט אנוש רמה ובן-אדם תולעה. — וְאֶחָה תִּלְוִי. שהוא תלוי ומקושר בך. — וּטִוְבַת-חֵן. יקרה בפנינים. — בְּרִישָׁא דְקִרָא כ' נכנכו ב' נוסחאות (השוה כ"א ג'): עובד אמת=עובד באמת, ושיעורו: אֶל-תִּרְעַע עוֹבֵד אַמַּת (או: באמת). — נוֹתֵן נַפְשׁוֹ. על אוהו ענין ששכר ממך. — רָאָה עֵינֶיהָ. לשון השגחה וטיפול: הַבִּיטָה עֲלֶיהָ בְּעֵינֶיהָ. — אִמְנָה=אמונה, כלו' מחונכה, מלומדה. נראה שבבהמת רכיבה הכתוב כג-כד מדבר. — הַעֲמִידָהּ. קיים אותה אצלך. — וְשֹׂא. וקח. — שְׁאֲרָם. גופן. — וְאֶל-תִּתְאִיר אֶלֵּיהֶם פָּנִים. אל תהא מפנקן. — הוֹצֵא בַת. השיאה לאיש. — וְנִצָּא עֶשֶׂק. תפטר מענין גדול. — חֲבֵרָהּ. כ"א ג': זבדה (=חן אותה למנה). — אֶל-תִּתְעַבֵּהּ. אל תשנא אותה אבל אם כבר נעשית שנאה עליך אל תאמן בה. — אֶל-תִּתְאִיר מְבוֹכִים. אל תתאחר מלהיות בין

כ"א	לחם אֲכָרִים וּתְרוּמַת נֶגֶד	וּבְחִין צָדֵק וּתְרוּמַת קֹדֶשׁ:
לב	וְגַם לְאֲבִיוֹן (וְהוֹשֵׁט) זָר	לְמַעַן תִּשְׁלַם בְּרַבְתָּהּ:
לג	מִן מִקֵּץ לִפְנֵי כָל־חַי	וְגַם מִמֶּת אֶל־תִּמְנַע חֶסֶד:
לד	אֶל־תִּתְּאָחֵר מִבּוֹכִים	וְעַם־אֲבֵלִים הִתְאָבֵל:
לה	אֶל־תִּשָּׂא לֵב מֵאוֹהֵב	כִּי מִמֶּנּוּ תֵאָהֵב:
לו	בְּכָל־מַעֲשֶׂיךָ וְכוֹר אַחֲרִית	וְלַעֲוִלָם לֹא תִשְׁחַת:
ה	אֶל־תִּרְיֵב עַם־אִישׁ גָּדוֹל	לָמָּה תִּשׁוּב עַל־נַפְלֹוֹ:
	אֶל־תִּרְיֵב עַם־קָשָׁה מְמֹרָה	לָמָּה תִּפּוֹל בְּגֵדוֹ:
לו ק' ב	אֶל־תִּחְרַשׁ עַל־אִישׁ לֹא הוֹן	כִּי רַבִּים הִפְחִין זָהָב:
ג	אֶל־תִּינֶץ עַם־אִישׁ לִשְׁוֹן	אֶל־תִּחְרַשׁ עַל־אִישׁ לֹא הוֹן
ד	אֶל־תִּרְגִּיל עַם־אִישׁ אוֹיֵל	כִּי רַבִּים הִפְחִין זָהָב:
ה	אֶל־תִּמְכֹּלִים אִישׁ שָׂב מִפֶּשַׁע	אֶל־תִּינֶץ עַם־אִישׁ לִשְׁוֹן
ו	אֶל־תִּבְנִישׁ אֲנוּשׁ וְשִׁישׁ	אֶל־תִּרְגִּיל עַם־אִישׁ אוֹיֵל
ז	אֶל־תִּתְּהַלֵּל עַל־גֹּעַ	אֶל־תִּמְכֹּלִים אִישׁ שָׂב מִפֶּשַׁע
ח	אֶל־תִּפְשׁ שִׁיחַת חֲכָמִים	אֶל־תִּבְנִישׁ אֲנוּשׁ וְשִׁישׁ
	כִּי מִמֶּנּוּ תִלְמַד לָקַח	אֶל־תִּתְּהַלֵּל עַל־גֹּעַ
ט	אֶל־תִּמְאֵם בְּשִׁמְיעוֹתוֹ שָׂבִים	אֶל־תִּפְשׁ שִׁיחַת חֲכָמִים
	כִּי מִמֶּנּוּ תִקַּח שָׂכָל	כִּי מִמֶּנּוּ תִלְמַד לָקַח
י	אֶל־תִּתְּצֶלָה בְּנִחְלַת רָשָׁע	אֶל־תִּמְאֵם בְּשִׁמְיעוֹתוֹ שָׂבִים
		כִּי מִמֶּנּוּ תִקַּח שָׂכָל
		אֶל־תִּתְּצֶלָה בְּנִחְלַת רָשָׁע

לה הבוכים על המת. — מִשָּׂא=תשה, תשכח. אל תשכח, אל תסיח דעתך מאוהב. —
 ח-א-ב תשוב על־ידו. הוא ישיבך אחורנית ולא יתן לך להתקדם. — אל־תחרש. מזומת.
 לא. כך כתיב, ובגליון: לו ק'. — ישקל מחירך. כשיודעו לו מזומתיך יעלך על שיקול
 דעתו וימצא שאין לך שום ערך, כדרך בעלי הון שאצלם הכל נשקל בכסף. — כי רבים...
 לאנשים גדולים הפחין הזהב, כלו זהבם הביאם לידי פחזות וקלות בהערכת מחירים של
 אחרים. — ישגה. יטה. — אל־תינץ. נפעל מן נצה, לשון ריב וקטטה. — איש לשון.
 בעל לשון, קסטן. — ואל־תתן על־אש עצונים. אל תוסיף עצים על מדורת הריב. —
 ד תרגיל. תהא רגיל. אל תהא מצוי בחברתו של אויל, שחוסר המרחק בינו ובינך יביאהו
 ה לבוז לך. — לפה השוה משנה ב"מ ד' י': אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך
 ו הראשונים. — איש שב מפשע. בעל תשובה. — נמנה מזקנים. יבא זמן שאנו ג"כ
 ח-ז נהיה מן הזקנים. — נאספים. לשון מיתה (השוה ישע' נ"ז א' נאסף הצדיק). — ה תרשש
 ט לשון התחבטות והתעסקות. — השוה בבלי סוכה כ"א ב' וע"ז י"ט ב' (וע' רש"י): אמר רב...
 שאפילו שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד. — תקח שכל. לשון לקח: תלמד
 י שכל. — מתוך טובת הנאה שתהא לך הימנו תצא לך רעה גדולה שתִּשְׁתָּהּ בשביב אשו. —

כ"א	אֶל־תְּזוֹחַ מִפְּנֵי לֵץ	אֶל־תְּזוֹחַ מִפְּנֵי לֵץ
יב	אֶל־תִּלְוֶה אִישׁ חֶזֶק מִמֶּךָ	אֶל־תִּלְוֶה אִישׁ חֶזֶק מִמֶּךָ
יג	אֶל־תִּעְרֹב וְתָר מִמֶּךָ	אֶל־תִּעְרֹב וְתָר מִמֶּךָ
יד	אֶל־תִּשְׁפֹּט עַם־שׁוֹפֵט	אֶל־תִּשְׁפֹּט עַם־שׁוֹפֵט
טו	עַם־אֲבָרִי אֶל־תִּלְךָ	עַם־אֲבָרִי אֶל־תִּלְךָ
טז	כִּי הוּא נוֹכַח פָּנָיו וְלֹךְ	כִּי הוּא נוֹכַח פָּנָיו וְלֹךְ
יז	עַם־פֶּעַל אַף אֶל־תַּעֲזִיז מִצַּח	עַם־פֶּעַל אַף אֶל־תַּעֲזִיז מִצַּח
יח	כִּי קָל בְּעֵינָיו דָּמִים	כִּי קָל בְּעֵינָיו דָּמִים
יט	עַם־פֹּתָה אֶל־תִּסְתִּיר	עַם־פֹּתָה אֶל־תִּסְתִּיר
כ	לִפְנֵי זָר אֶל־תַּעֲשֵׂה רָו	לִפְנֵי זָר אֶל־תַּעֲשֵׂה רָו
כא	לְכָל־בָּשָׂר אֶל־תִּגְלַל לָבָד	לְכָל־בָּשָׂר אֶל־תִּגְלַל לָבָד
כב	אֶל־תִּקְנֵא אֶת־אִשֶּׁת חֵיקָה	אֶל־תִּקְנֵא אֶת־אִשֶּׁת חֵיקָה
כג	אֶל־תִּקְרַב אֶל־אִשָּׁה זָרָה	אֶל־תִּקְרַב אֶל־אִשָּׁה זָרָה
כד	עַם־זֹנָה אֶל־תִּסְתִּיר	עַם־זֹנָה אֶל־תִּסְתִּיר
כה	עַם־מַנְיָנִת אֶל־תִּדְמוֹךְ	עַם־מַנְיָנִת אֶל־תִּדְמוֹךְ
כו	בְּכַתּוּלָה אֶל־תִּתְּבוֹנֵן	בְּכַתּוּלָה אֶל־תִּתְּבוֹנֵן
כז	אֶל־תִּתֵּן לְזֹנָה נִפְשָׁה	אֶל־תִּתֵּן לְזֹנָה נִפְשָׁה
כח	לִהְתַּנְבֵּל בְּמִרְאֵה עֵינֶיךָ	לִהְתַּנְבֵּל בְּמִרְאֵה עֵינֶיךָ
כט	הַעֲלִים עֵין מֵאֲשֶׁת־חַיִּיךָ	הַעֲלִים עֵין מֵאֲשֶׁת־חַיִּיךָ

יא לסגנון ההבעה השוה אבות ב' י': והוה זהיר בנחלתן שלא תכזה. — תזוזת. כמו תזוע, לשון
 יב נסיגה (כן נראה מן מפני שלאחריו). — כמא בד. את מעותי, שיקשה עליך לתבוע הימנו. —
 יג-טו יתר ממך || חזק ממך (בפסוק הקודם). — אל־תלך. בדרך, כי הוא ילך לו בדרך הנראית
 טז-יז לו ולא יחפש דרך גוחה בשבילך ואתה באולתו תספה. — בעל־אף. נוח לכעוס. — תסתייד.
 לשון המתקת סוד. יש שנכתב תסתויד (בר"ו), והיינו הך. — השוה פסחים מ"ט ב': ששה
 יח דברים נאמרו בעם הארץ... ואין מגלין להן סוד. — רז. השתמש בשם זה מחמת צלצולו כמו
 יט זר. — ואל־תדיח. שרשו דוח, והוא לשון הדחה והשטפה. — התגלות הלב תגרם לך רעה. —
 טא תלמד עליך רעה. האשה תלמד לחשב רעה על בעלה המקנא אותה. ואולי
 ב כוונתו: קנאתך תלמדה באמת לעשות נגדך (=עליך) אותה רעה שאתה חושב בה. והשוה סוטה
 ג' א' רש"י: רוח טומאה ע"י שטן הבא להחטיוא להקניט את אשתו. — חוזר הכתוב על
 ג הענין שבפסוק הקודם בטעם אחר: אם תקנא לאשתך הרי אתה מרומם אותה על עצמך, כלו
 ד אתה משפיל עצמך לעומתה. — ביוני וסורי: אל־תתן (בנקום) אל־תקנא. — בלקוֹתֶיךָ. כך
 ה מנוקד בכ"י, ולפי ההמשך נראה שענינו: בחלקותיה (|| בפסיחם, שבפסוק הבא). — אֶל־תִּדְמוֹךְ.
 ז אל־תישן. ונראה שהשתמש בלשון ארמי זה מחמת שהיה לשון שגור לאותו ענין. — בעונשיה.
 ח-ז בעונשין שתקבל מחמתה (השוה דב' כ"ב כ"ט, וכן שמות כ"ב ט"ז-ט"ו). — לה תנבל ברור

א	וְכֵן אֶהְיֶה בְּאֵשׁ תִּלְהֹט:	כ"א	וּבְכָל־פֶּשַׁע אֶל־תִּשְׁלֹם רַע לְרֵיעַ	וְאֶל־תִּהְלֹךְ בְּדֶרֶךְ נְאֻנָּה:
ב	וְאֶל־תִּמְסַב עִמּוֹ שְׂכֹר:	ז	שְׁנוּאָה לְאֶדוֹן וְאִנְשֵׁים נְאֻנָּה	וּמִשְׁנֵיהֶם מַעֲלֵעֶשֶׂק:
ג	וּבְדָמִים תִּפְּסֶה אֶל־שֹׁחַת:	ח	מִלְכוּת מִגֹּי אֶל־גֹּי תִסּוּב	בְּגִלְל חֲמַם־נְאֻנָּה:
ד	כִּי תִדָּשׁ לֹא יִדְוַע עֹרְקֶךָ:	ט	מִדֶּה־נְאֻנָּה עֶפֶר וְאֶפֶר	אֲשֶׁר בְּחִיּוֹ יוֹרֵם גֹּיֹו:
ה	וְיִשָּׁן אַחֵר [תִּשְׁמִינוּ:	י	שִׁמְיָן מִחֲלָה יִצְהִיב רֹפֵא	מִלֶּךְ הַיּוֹם וּמִתָּר יִפּוֹל:
ו	כִּי לֹא תִדַּע מִדִּיּוֹמוֹ:	יא	בְּמוֹת אָדָם יִנְחַל רָמָה	וְתוֹלַעַה בְּנוֹיִם וְרָמָשׁ:
ז	זָכַר כִּי עַת מָוֶת לֹא יִנְקָה:	יב	תִּחַלֵּת גְּאוֹן־אָדָם מוֹעֵז	וּמַעֲשָׂהוּ יִסּוּר מִלְבוֹ:
ח	וְאֶל־תִּפְחַד פִּחְדֵי מָוֶת:	יג	כִּי מִקְנֵה־זָדוֹן הַטָּא	וּמִקּוֹרָה יִבִּיעַ זָמָה:
ט	פֶּן־יִקַּח [וְאֶת־נִשְׁמָתְךָ:	יד	עַל־כֵּן מִלֹּא לִבּוֹ אֱלֹהִימוֹ נִנְעָה	וַיִּכְהוּ עַד־כִּלְהָ:
י	וְעַל־רֶשֶׁת תִּתְּהַלֵּךְ:	טו	כַּסָּא גֵאִים הַפֶּךְ אֱלֹהִים	וַיִּשָּׁב עֲנוּיִם תִּתְּחַם:
יא	וְעַם־חֲכָמִים הִסְתַּיֵּיד:	טז	עֲקֹבֶת גֹּיִם טַמְטֵם אֱלֹהִים	וְשִׁרְשָׁם עַד־אַרְץ חֲקָמָע:
יב	וְכָל־סוּדָךְ בִּינֹתָם:	יז	וְסַחֵם מֵאַרְץ וַיִּתְּשֵׁם	וַיִּשְׁבֶּת מֵאַרְץ זָכָרָם:
יג	וּבִכְרָאת אֱלֹהִים תִּפְאָרְתָּךְ:	יח	לֹא נְאֻנָּה לְאִנּוּשׁ זָדוֹן	וְנַעֲוֹת־אָף לִילּוֹד אִשָּׁה:
יד	וּמִשּׁוֹל [בְּעִמּוֹ חֲכָם־בִּינָה]:	יט	זָרַע נִכְבֵּד מִדֶּה־זָרַע לְאִנּוּשׁ	זָרַע נִקְלָה עוֹבֵר מִצֹּנָה:
טו	וּמִשָּׂא עַל־פִּיהוּ יִשְׁוֹנָא:	כ	בִּין־אֲחֵים רֹאשָׁם נִכְבֵּד	וַיִּרָא אֱלֹהִים [בְּעֵינָם]:
טז	וּמִמְשָׁלָת מִבֵּין סִדְיָהָ:	כא	גֵּר וְזָר נִכְרִי וְרֶשׁ	תִּפְאָרְתָּם [וְנִרְאָת אֱלֹהִים]:
טז	וְעִיר נֹשֶׁכֶת בְּשֶׁכֶל שְׂרִיָּהָ:	כב	אֵין לְכוֹזוֹת דִּל מִנְשִׁיזִל	וְאֵין לְכַבֵּד כְּלֵאִישׁ [חֲמָם]:
יז	וּכְרֹאשׁ־עִיר כֵּן יוֹשְׁבֵיו:	כג		

א	בְּעִד־אִשָּׁה הִשְׁתַּחֲוֹ רַגְלִים	א	וְכֵן אֶהְיֶה בְּאֵשׁ תִּלְהֹט:
ב	עַם־בַּעֲלָה אֶל־תִּמְסַם	ב	וְאֶל־תִּמְסַב עִמּוֹ שְׂכֹר:
ג	פֶּן־תִּפְּסֶה אֶלֶיהָ לֵב	ג	וּבְדָמִים תִּפְּסֶה אֶל־שֹׁחַת:
ד	אֶל־תִּפְּשׂ אוֹהֵב יִשָּׁן	ד	כִּי תִדָּשׁ לֹא יִדְוַע עֹרְקֶךָ:
ה	יִנּוֹן תִּדָּשׁ אוֹהֵב תִּדָּשׁ	ה	וְיִשָּׁן אַחֵר [תִּשְׁמִינוּ:
ו	אֶל־תִּקְנֵא בְּאִישׁ רֶשָׁע	ו	כִּי לֹא תִדַּע מִדִּיּוֹמוֹ:
ז	אֶל־תִּקְנֵא [בְּזָדוֹן מִצְּלִים	ז	זָכַר כִּי עַת מָוֶת לֹא יִנְקָה:
ח	רַחֵם מֵאִישׁ וְשִׁלּוּם לְהַרְוֹ	ח	וְאֶל־תִּפְחַד פִּחְדֵי מָוֶת:
ט	וְאֶם־קִרְבָּתָ לֹא תֵאָשֶׁם	ט	פֶּן־יִקַּח [וְאֶת־נִשְׁמָתְךָ:
י	דַּע כִּי בִין־פְּתִיחַ תִּצְעַד	י	וְעַל־רֶשֶׁת תִּתְּהַלֵּךְ:
יא	כִּכְתָּךְ עֲנֵה רַעֲךָ	יא	וְעַם־חֲכָמִים הִסְתַּיֵּיד:
יב	עַם־נִבּוֹן יְהִי תוֹשֵׁב־בּוֹקֶךָ	יב	וְכָל־סוּדָךְ בִּינֹתָם:
יג	אִנְשֵׁי צָדֵק בַּעֲלֵי לְחֶמֶךָ	יג	וּבִכְרָאת אֱלֹהִים תִּפְאָרְתָּךְ:
יד	בְּחֲכָמֵי יָדִים יִתְשַׁךְ יוֹשֵׁר	יד	וּמִשּׁוֹל [בְּעִמּוֹ חֲכָם־בִּינָה]:
טו	נֹרָא [בְּעֵר] אִישׁ לְשׁוֹן	טו	וּמִשָּׂא עַל־פִּיהוּ יִשְׁוֹנָא:
טז	שׁוֹפְטֵמָעַם יוֹסֵר עִמּוֹ	טז	וּמִמְשָׁלָת מִבֵּין סִדְיָהָ:
יז	מִלֶּךְ פְּרוּעַ וְשִׁחִית עִיר	יז	וְעִיר נֹשֶׁכֶת בְּשֶׁכֶל שְׂרִיָּהָ:
יח	כְּשׁוֹפְטֵמָעַם כֵּן מְלִיצִיו	יח	וּכְרֹאשׁ־עִיר כֵּן יוֹשְׁבֵיו:
יט	בְּזֶד־אֱלֹהִים מִמְשָׁלָת כְּל־נִכְבֵּד	יט	וְלִפְנֵי מַחֲזֶקֶת יִשִּׁית הַדּוֹר:
כ	בְּזֶד־אֱלֹהִים מִמְשָׁלָת תִּבֵּל	כ	וְאִישׁ לָעַת יַעֲמֵד עָלֶיהָ:

ה בעצם לא לעיר אלא לראש העיר העושה בהם כרצונו. — ולפני מחוקק ישית הודו.
 ס אלהים ישית לפני המחוקק את הודו, כלומר הוד מלכותו בא לו מן השמים. — יורם. לשון
 * רוממות (היווני מסרהו $\xi\theta\theta\psi\alpha$, כאילו כתוב: יורם, לשון רמה ותולעה). — ג'י. כן (בר' שואית) מנוקד בכ"י, כאילו משקלו הוא ג'וי ולא ג'ו. — הרופא מצהיב (=מרכך, מקל) רק שמץ
 (=מעט) מן המחלה אבל להציל את החולה אין בכחו, ומי שהוא מלך היום ומנצח על כל
 יא-יב למחר הוא נופל ומת. — כ'ניום. כך כתוב בכ"י ומנוקד: כ'ניום. — ראשית גאונו של אדם היא
 יג עזותו וחוצפתו. — מ'ל'בו. כך בכ"י. וביווני וטורי: לבו. — מקוה II ומקורה. מקוה של זדון מוליד
 יד חטא וממקורו של זדון נובעת זמא. — ג'ג'ה. בכ"י כתוב ומנוקד: ג'ג'ה. — ו'י'כה. בגליון
 טו כתוב: רע ויבא. — אלהים טמטם, כלומר כיסה וטשטש, כל עקבות וסימן לגוים בארצם. — ע'ד
 יז ארץ. עד מעמקי הארץ. — ק'ע'ק'ע. עקר, הרס. — ס'ס'ס. מן סחה=נסח, עקר (השוה יחז' כ"ו ד' וסחתי עפרה ממנה, וס"א וסחיתתי) — פתח (בפ"י) בגאותו של הפרט וענושו וסיים
 בפורענות שנפרעים מעמים שלימים על חטאותיהם, והדברים נאמרו ברמז, אולי מחמת שפתח
 יט לדבר על כל הענין הזה בגלוי. — שתי שאלות בשני ניגודים: זרע נכבד? — זרע נקלה? —
 ובצדן ניתנות התשובות שבפי הבריות: (א) זרע נכבד? — מ'ז'זרע לאנוש! (ב) זרע נקלה? —
 עובר מצוה! — וביווני נמסר בשתי שורות:

זרע נכבד מה? זרע לאנוש	זרע נקלה מה? זרע לאנוש
זרע נכבד מה? זרע לאנוש	זרע נקלה מה? ע'ב'רי מצוות.
כך דרכם של אחים: הם מכבדים את ראשם, הקשיש שבהם, והוא ירא אלהים בעיניהם.	

שפסוק זה מקומו אחר השורה הראשונה שבפסוק הבא, ושני כתובים אלו (ז'-ח') כך שיעורם:
 העלים עין מאשת-חן
 ואל-תביט אל-יפי לא-לך
 והשוה בבלי סנהד' ק' ב' ויבמות ס"ג ב': העלם עיניך מאשת חן פן תלכד במצודתה, אל
 תט אצלה למסוך עמה יין ושכר, כי בתואר אשה יפה רבים הושחתו ועצומים כל הרוגיה. —
 * לא ידוע [ע'ר'כך. ביווני: לא ידמה לו ($\text{o\ddot{u}k\ \xi\sigma\tau\iota\nu\ \xi\varphi\iota\sigma\sigma\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omega$). — וישן אחר [ת'ת'ינו.
 יא והנמשל: אוהב ישן לאחר זמן תהא לך הימנו הנאה. — מה'יומו. מה יהיה בסופו (השוה
 יג איוב י"ח כ' עליומו נשמו אחרונים). — [ש'ל'ט'ל'ה'רוג. שבשלטונו כח להרוג. — לא תאשם.
 טו אל-תאשם, אל תתחייב בנפשך. — פ'ח'ים II רשת. — חו'ש'בונך. לשון שיח ושיג (היווני:
 יז $\delta\ \delta\iota\alpha\lambda\omicron\gamma\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma\ \sigma\omicron\upsilon$). — בחכמי ידים. ניגוד לחכם [ב'ינהו] שבסוף הפסוק. כיצא בזה,
 בלשון חכמי ידים, הוא חבר שלחן (ו' י'). — הנסגר במרובעים בפסוק זה ובפסוק הבא הוא
 לפי היווני, שבכ"י העברי אין התיבה בינה, ונראה שנשתבשה לתיבה שבתחלת הפסוק הבא:
 ביטה נורא בעד איש לשון, וקשה לפרנס נוסח זה כמו שהוא. —
 יא-ב סדירה=סדורה, מסודרת. — יושביו. הכינוי חוזר אל הראש: היושבים נוגעים

כ"א	כד	וְשֶׁר חֲמוּשָׁל וְשׁוֹפֵט נִכְבָּדוֹ	וְנִאִין גְּדוֹל מִנִּי־רָא אֱלֹהִים:
כה	כה	עָבַד מִשְׁכִּיל הַיָּדִים	וְעָבַד חֲכָם וְלֹא יִתְאַוֵּן:
כו	כו	אֶל־תִּתְחַכֵּם לְעַבְדְּ תַפְצֹץ	וְאֶל־תִּתְחַכֵּם בְּמִוְלָעַר צָרָה:
כז	כז	טוֹב עוֹבֵד וְיֹתֵר הוֹן	מִמֵּתֶכֶד וְנִלְחָם מִתָּן:
כח	כח	בְּנִי בַעֲנָה כְּבֹד נִפְשָׁה	וְיִתְנַלֵּךְ מִטוֹב כִּי־זָא כָּה:
כט	כט	מִרְשִׁיעַ נִפְשׁוֹ מִי־נִצְדִיקָנוּ	וּמִי־נִכְבֵּד מִקְלָה נִפְשׁוֹ:
ל	ל	יִשְׁדֹּל נִכְבָּד בְּגִלְל שְׂכָלוֹ	וְיִשְׁנִכְבָּד בְּגִלְל עֲשָׂרוֹ:
		נִכְבָּד בְּעֲשָׂרוֹ אִיכָכָה	וְנִקְלָה בְּעֵינָיו אִיכָכָה:
לא	לא	הַמִּתְכַּבֵּד בְּדִלּוֹתוֹ בְּעֲשָׂרוֹ	וְהַנִּקְלָה בְּעֲשָׂרוֹ בְּדִלּוֹתוֹ נִקְלָה
		מִתְכַּבֵּד יֹתֵר	יֹתֵר:
יא	יא	חֲכַמַּת דָּל תִּשָּׂא רֹאשׁוֹ	וּבֵין גְּדִיכִים תִּשְׁיכְנוּ:
ב	ב	אֶל־תִּהְלֵל אָדָם בְּתִאָּרוֹ	וְאֶל־תִּתְעַב אָדָם מִבְּוֹעָרוֹ
			בְּמִרְאֵהוּ:
ג	ג	אֱלִיל בְּעוֹף דְּבָרָה	וְרֹאשׁ תְּנוּבוֹת פְּרָה:
ד	ד	מַעֲטָה אֹבֵד אֶל־תִּהְלֵל	וְאֶל־תִּתְקַלֵּם בְּמִרְיֵי יוֹם:
		כִּי פִלְאוֹת מַעֲשֵׂי יְיָ	וְנִעְלָם מֵאָדָם פִּעְלָיו:
ה	ה	רַבִּים נִכְבָּאִים וְשָׂבוּ עַל־כִּסֵּא	וּבִלְעֵלּוֹן לֵב עָטוּ צִנִּיף:
ו	ו	רַבִּים נִשְׂאִים נִקְלוּ מֵאֵד וְהִשְׁפִּלוּ יָתֵד	וְגַם נִכְבָּדִים נִתְנוּ בִּיד:
ז	ז	בְּשָׂרָם תִּתְקוֹר אֶל־תִּסְלַף	בְּקָר לִפְנִים וְאַחֵר תִּזְיָף:
ח	ח	בְּנִי אֶל־תִּשְׁיֵב דְּבָר טָרָם תִּשְׁמַע	וּבִתְרוֹף שִׁיחָה אֶל־תִּדְבֹּר:

כז בעבודת חפצך אל תתחכם, אל תהא חכם יותר מדאי ומתרשל בעבודה (כד נראית כוונתו בפסוק הבא), ובשעה שאתה נצרך אל תעש עצמך נכבד יותר מדאי. — כיוצא בה. לפי העונה. — בעיניו. כך בכ"י. — איככה. לשון קריאה היא, כל' עכשיו צא וחשוב אם הדל נכבד בגלל שכלו, כמה היה נכבד אילו היה עשיר, ואם העשיר נכבד בגלל עשרו, הרי הוא נקלה — כמה היה נקלה אילו היה דל! — וביווני אין החרון האמצעי, וצורת הכתובים ל—לא כך היא: יש דל נכבד בגלל שכלו ויש עשיר נכבד בגלל עשרו המתכבד בדלותו בעשרו מתכבד יותר והנקלה בעשרו בדלותו נקלה יותר. —

יא א לפ"א השוה יר' ברכות ז' ב' בסיפרא דבן־סירא כתיב סלסלה ותרוממך (משלי ד' ח') ובין נגידים תושיבך. — תקלס. לשון ביוני וחירוף. — במרירי יום. מן הלשון כמרירי יום (איוב ג' ה') עשה מרירי־יום (לענין מרירי־יום, ע' עמוס ח' י') אברה, ובמקום הכ"ף כתב בי"ת לדמיון, אע"פ שאפשר היה לו להוציא הלשון בדי בי"ת. — וב'—עלון לב. אנשים שלא שמו אליהם לב, שלא חשבו עליהם כלל (נדבאים). — כסא. כסא המלכות (|| עטו צניף). — צניף. כתר מלוכה שקורין δαῖμα, — תזיף. כך ניקודו, בהפעיל, לשון נזיפה וגערה. — לפ"ח השוה אבות ה' י' שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם... ואינו נכנס לתוך דברי חברו ואינו נבהל להשיב. — בדבר שאין בו כדי

כ"א ט

י

יא

יב

יג

יד

טו

טז

יז

יח

יט

כ

כא

ס

י

יא

יג

יח

יט

כ

כא

בְּאִין עֲצָבָה אֶל־תִּתְאַחַר

בְּנִי לָמָּה תִּרְבֶּה עֲשָׂקָה

בְּנִי אֶס־לֹא תִרְוֶן לֹא תִנִּיעַ

יֵשׁ עָמַל וְיִגַּע וְרֵץ

יֵשׁ רִשָּׁשׁ וְאִבָּד

וְעֵין יְיָ צִפְתָּהּ לְטוֹב

נִשָּׂא בְּרֹאשׁוֹ וְיִרְוֹמָמָהּ

טוֹב וְרַע חַיִּים וְמוֹת

חֲכָמָה וְשָׂכַל וְהַבִּין דְּבָר

חֲסָא וְדְרָכִים יִשְׂרִים

שְׂכָלוֹת וְחוֹשֶׁף לִפְשָׁעִים נוֹצָרָה

מִלִּפְנֵי צָדִיק לְעוֹרָה נַעֲמָד

יִשְׁמַתְעֲשֶׁר מִהִתְעַנּוֹת

וּבַעֲת וְאַמְרָה מִצָּאֵתִי נִחַת

לֹא יִדַּע מִה־יִּהְיֶה חֶלֶק

בְּנִי עֹלָמָה בְּחֻקָּהּ וְכו' (תְּהַדְרָה)

וְאֶל־תִּתְמַהַל בְּנִפְעָלִי אֵין

וְקָרַב וְדִים אֶל־תִּתְקוּמָם:

וְאֵין לְהַרְבוֹת לֹא יִנְקָה:

וְאֶס־לֹא תִבְקֹשׁ לֹא תִמְצָא:

וְקִדְרִיכָן הוּא מִתְאַחַר:

מִתְלַךְ חֲסִד־כָּל וְיֹתֵר אוֹלָנָשׁ:

וְנִנְעָרִיהוּ מִעֶפֶר צִחְנָה:

וְיִתְמָהּ עָלָיו רַבִּים:

רִישׁ וְעוֹשֶׁר מִנִּי הוּא:

מִנִּי הוּא:

מִנִּי הוּא:

וּמִרְעִים רָעָה עָמָם:

וְרִצְנוֹ יִאֲלַח לְעַד:

וְיִשְׁ-יִחַסֵּב שְׂכָרוֹ:

וְעֵתָה אֶכֶל (מִשְׁוֹכְתִּין):

וְעֻזְבוֹ לְאַחֲרִים נִמַּת:

וּבְמִלְאֲכָתָהּ הִתְנַשֵּׁן:

הַאֲמִין לִנִּי וְקוֹה לְאוֹרוֹ:

ס להעציבך אֶל־תִּתְחַר (כתיב תאחר), כל' אל תריב (השוה ההתפעל אֶל־תִּתְחַר, תהלי' ל"ז א'). — אֶל־תִּתְקוּמָם (השוה ל"ב ט) בריב של זדים. — עֲשָׂקָה — עֲסָקָה. — הִרְבוֹת. עושר. — ומניה וביה הוא אומר: לא צריך להיות אף להעשיר, אבל מאידך גיסא אסור להתעצל וצריך אדם לרוץ יא—לבקש פרנסתו. — וכדי־כן. ותוך כדי כך הוא מתאחר (השוה לקמן י"ג ט'). — רשש. טובע בריש ועניות. — ויֹתֵר אוֹלָנָשׁ || ואבד, אם כן יתפרש אינש כמו שם מופשט לענין חוסר־כח (השוה ש"ב י"ב ט"ז ויאנש, ירמ' י"ז ט"ז ויום אנוש, שם ט' עקב הלב מכל ואנש הוא, ועוד). — יג מעפר צחנה. השוה יואל ב' כ'. — נשא בראשו. בי"ת ליחס הפעול (השוה אל־תקלס במרירי יום, לעיל י' ד'). — ויתמהו עליו רבים. השוה ישע' ג"ב י"ד שממו עליך רבים. — שכלות—סכלות. — מתן צדיק. שכרו מן השמים. — סיפא דפי"ח צריכה להיות הפך מרישא: יש מקמץ ומתענה ועולה בידו להתעשר ולהינות אחר כך מעשרו, ויש להפך, שהוא מחייב את שכרו, כל' שכרו יצא בהפסדו, ויוצא שהוא מקמץ ולבסוף כשירצה לחיות בטובה לא יזכה לכך, שימות ויעזוב לאחרים הונן (וכמו שהוא מפרש בפ"ט). — מהתענות. שהוא מענה את עצמו וחושך את כספו לעתיד. — יחייב שכרו. שכרו נשאר בעל חוב לו, שלא שילם לו המגיע, כמפורש בפ"ט. — מה־יִהְיֶה חֶלֶק. מה יהיה גורלו. — בחוקך. בחק עבודתך שאתה עושה בה (|| במלאכתך). — תהגה. לשון מחשבה והתעסקות. — נראה שכוונתו בפ"כ היא: עליך להתמיד במלאכתך ולבלתי החליפה באחרת. — ואל־תִּתְמַהַל. לפי היווני (θαύμαζε) והסורי (תתדמר): אל תביט בתמיהה של קנאה. — אף השאר שבמרובעים הוא לפי היווני. —

כ"א	כי נלח בעיני יי	בן-סירא	בן-סירא
כב	בן-סירא בן-סירא	בן-סירא	בן-סירא
כג	אל-תאמר [דין] כי עשיתי חפצי	בן-סירא	בן-סירא
כד	אל-תאמר דני [— —]	בן-סירא	בן-סירא
כה	מוכתי-יום תשכח הקרעה	בן-סירא	בן-סירא
כו	[— — —]	בן-סירא	בן-סירא
כז	עת-קרעה תשכח תענוג	בן-סירא	בן-סירא
כח	בשרם תהקר אדם אל-תאשנהו	בן-סירא	בן-סירא
כט	לפני מות אל-תאשר נקר	בן-סירא	בן-סירא
ל	לא כל-איש להביא אל-בית	בן-סירא	בן-סירא
לא	בכלוב מלא עוף	בן-סירא	בן-סירא
לב	בעוף אחיו בכלוב לב נאה	בן-סירא	בן-סירא
לג	מה-ירבו פשעי בוצע	בן-סירא	בן-סירא
לד	וחומם כל בוצע	בן-סירא	בן-סירא
לה	אורב הרובל קרוב לבית-לצים	בן-סירא	בן-סירא
לו	טוב לרע ויפך נרין	בן-סירא	בן-סירא
לז	מנצוץ נרבה נחלת	בן-סירא	בן-סירא
לח	גור מרע כי רע יוליד	בן-סירא	בן-סירא
לט	לא תדבק לרשע ויסלף דרכך	בן-סירא	בן-סירא
מ	אם-טוב תריע למי תיטיב	בן-סירא	בן-סירא
מא	לא משובך וריו ויהיר דרכך	בן-סירא	בן-סירא
מב	יב ב היטיב לצדיק ומצא תשלומת	בן-סירא	בן-סירא
מג	אין מוכה למניח רשע	בן-סירא	בן-סירא

כב-כג נכת. ישר וטוב. — ובעת. בשעתה. — ומה עתה יעזב-לי. ומה נשאר לי עוד. —
 כד הגעתי לחפצי ואיני חושש עוד לעתיד. — ואחרית אדם תהיה עלי. מתפרש בסיפא
 כה דפכ"ז: וסוף אדם יגיד עלי. — תחקר. כוונתו תבוא לסוף ימיו. — אל-תאשר. אל תאמר
 אשריהו. — ינכר. לשון הכרה וידיעה (השוה תקומם בפ"ט, תהלה י"ג י"ג) רס"ג (ס' הגלוי קע"ח):
 כז יתנכר, והשוה משלי כ' כ"א י"ב יתנכר נער. — לפכ"ט השוה בבלי סנהד' ק' ב' ויבמות ס"ג ב':
 לא מנע רבים מתוך ביתך ולא הכל תביא ביתך. — רוכל. הולך רכיל (=גרנג, בפליא). —
 לג ובמחמדיך. בבני אדם הנחמדים לך. — לא תדבק לרשע. השוה אבות א' ז' ואל
 תתחבר לרשע. — מבריתך. נראה שלרשע לגבי יהדות הוא מתכוון כאן. —

יב אין טובה. מן הרשע גופו לא יקבל שום טובה בעד מעשהו ואף כלפי שמים אין לו זכות, שלא
 עשה בכך צדקה. — למניח רשע. בפנים: למנוח רשע (וכן י"ג י"א מרבות במקום מרבית. ועוד). —

ה	פירשנים רעה תשיג בעת צורך	בן-סירא	בן-סירא
ו	כל-י-לקחם אל-תתן-לו	בן-סירא	בן-סירא
ז	כי גם אל שונא רעים	בן-סירא	בן-סירא
ח	מן-לשוב ומנע מרע	בן-סירא	בן-סירא
ט	לא יודע במוכה אוהב	בן-סירא	בן-סירא
י	במוכת איש גם שונא ריע	בן-סירא	בן-סירא
יא	אל-תאמין בשונא לעד	בן-סירא	בן-סירא
יב	וגם אם-ישמע קף ויחלף בנחת	בן-סירא	בן-סירא
יג	הנה לו כמגלה רז	בן-סירא	בן-סירא
יד	[— — —]	בן-סירא	בן-סירא
יז	אל-תעמידהו אצלך	בן-סירא	בן-סירא
יח	אל-תושיבהו לימינך	בן-סירא	בן-סירא
יט	ולאחור תשיג אומרי	בן-סירא	בן-סירא
כ	מה-יומן חובר נשוד	בן-סירא	בן-סירא
כא	בן חובר אל-אשת ידון	בן-סירא	בן-סירא
כב	לא יעבר עד-תבערבו אש	בן-סירא	בן-סירא
כג	כאשר יבוא עמך לא ותגלה-לך	בן-סירא	בן-סירא
כד	עד-עת עמד לא יושיע	בן-סירא	בן-סירא
כה	בשפתיו ותמהמה צר	בן-סירא	בן-סירא
כו	וגם אם-בעיניו ידמיע אויב	בן-סירא	בן-סירא
כז	אם-ירע קראך נמצא שם	בן-סירא	בן-סירא
כח	ראש יניע ויהיף ידו	בן-סירא	בן-סירא

ה אדרבה בעד כל טובה שתעשה לרשע תשיג אותה פי שנים רעה ממנו בשעה שחצטרך
 לטובתו. — כל-י-לקחם. כלי מלחמה. — יקביל אליך. יהפך נגדך אותו כלי זין דוקא
 ז שנתת לו. — הקיר מך. הוקיר את הדל. — בודד. פורש הימנו. — יחליא. יעלה חלאה,
 יחלוד. נחשת תחלוד תדיר ורוע השונא יתחדש תדיר. — כמגלה רז. אבל לא מגלה רז
 יב ממש: תעשה עצמך כאילו אתה מאמין בו. — ולא תור: ובאהרית, בסוף. — מי יוחן=מה
 יוחן, לא יוחן. — אין לרחם על חובר (מכשף) הקרב אל הנחש ומקבל נשיכתו או הקרב אל
 יד חיה נוכחת. — כן חובר. מתחבר, והוא לשון גופל על הלשון חובר (=מכשף) שבפסוק הקודם. —
 ומתגלל. ומתגלל (השוה ישע' ס' ד'), מתלכלך. — ברור ששני הפסוקים י"ג-י"ד אין כאן
 טו מקומם והם מפריעים ההמשך בין פ"ב ובין הדיבור המתחיל כאשר יבוא עמך. — לא יתכל כל.
 וזאם נתמוטט לא יעמד לעורך (לשימוש זה של התכלכל=עמד השוה לקמן מ"ג ב'). —
 יח יתמהמה. יהא תמה ומשומם. — מהמרות עמוקות. השוה תהלי ק"מ י"א. לפי ההמשך
 מהמה=בור, שוחה. — יחפש עקב. כאילו ברצונו למנוע כשלונו. — ישנא=לשנה. מחמת

כ"א יג	נוגע בקופת תרפק ידו	והובר אל-לך ולמד דרכו:	טז	מין כל-בשר אצל	ואל-מינו והובר אדם:
ב	קבר ממה מה-תשא	ואל-עשיר ממה מה-תתקבר:	יז	מה-יהובר ואב אל-פכש	כך רשע לצדיק:
	מה-יתקבר פרוז אל-סיר	אשר הוא נוקש בו והוא נשקר:		[— — —]	וכן עשיר אל-איש נאצל:
ג	או מה-יתקבר עשיר אל-דל	[— — —]	יח	מאנון שלום צבוע אל-כלב	מאנון שלום עשיר אל-רש:
ד	עשיר נענה הוא ותננה	ועל-דל נענה הוא ותחנן:	יט	מאכל ארי פראי מדבר	בן מרעית עשיר דלים:
ה	אם-תקשר לו נעבר כך	ואם-תקדע נחמל עליה:	כ	תועבת נאנה עננה	ותועבת עשיר אביו:
ו	אם-שלה ייטיב דבריו עמך	וירששך ולא יקאב לו:	כא	עשיר מוט נסמך מרע	ודל נמוט נדחה מרע אל-רע:
ז	צרך לו עמך והשיע לך	ושחך לך והקטיחך:	כב	עשיר מדבר ועזריו רבים	ודבריו מבושרין מהופין:
ח	עד-אשר יועיל וסתל כך	פעמים שלש יעריצך:	כג	דל נמוט נע נע ונשא	ודבר משכיל ואין לו מקום:
ט	וכן יראך והתעבר-בך	וקראשו יגיע אליה:	כד	עשיר דובר הכל נקבתו	ואת-שכלו ערעב גיעו:
י	השמר אל-תרתב מאד	ואל-תקמה בהסירי מדע:	כה	דל דובר מין-ה ואמרו	ואם-נתקל נסיהם והקפוחו:
יא	קרב נדיב הנה רחוק	וקדירכן גוישך:	כו	טוב העושר אם-אין עון	ורע העוני על-פי דון:
יב	אל-תתקרב פן-תתרחק	ואל-תתרחק פן-תשנא:	כז	לב אנוש וישנא פניו	אם-לטוב ואם-לרע:
יג	אל-תבטח לחפש עמו	ואל-תאמן לרב שיחו:	כח	עקבת לב טוב פנים אורים	ושיג ושים מחשבת עמל:
יד	כי מרבית שיחו נסיון	ושחק-לך וסקרך:	כט	אשרי אנוש לא עצבו פיהו	ולא אבה עליו דין לבו:
טו	אביו ותן מושל ולא נחמל	על-נפש רבים קושר קשר:	ל	אשרי איש לא חסרתו נפשו	ולא שקבתה תוחלתו:
	השמר ונהנה והור	ואל-תהלך עם-אנשי הקם:	מ	ללב קמן לא נאנה עושר	ולאיש רע-עין לא נאנה חרוץ:
	כל-הבשר נאהב מינו	וכל-אדם את-הדומה לו:			

רוב הלחש המעושה של השתתפות בצורך ישנה פניו, כלו יעמיד פנים של יגון. —
 יג ב כאן יש בכ"י התחלה כשל חלק מהספר. — מה תשא... מה-תתחבר. אל תשא... אל תתחבר. — פרוז. של חרס (במק' י"א ח'). — סיר. של נחשת (יחז' כ"ד ג' ור). — עשיר יענה. כשעשיר מדבר עם עני הוא מתנה, כלו מתנאה בדיבורו, מוציא דברים נאים מפיו. — נעוה. עקום הגב, נדכא (השוה תהל' ל"ח ז' נעוית שחתי עד-מאד). — הוא יתחנן. העשיר יעשה עצמו כאילו הוא מחונן את הדל (השוה משלי י"ד כ"א ומחונן עניים אשריו). — ד-ה תכשר לו. תהא כשר לו, תצלח לו לתועלתו. — תכרע. תחת העבודה. — אם-ש-לך. ענינו כמו שנמסר ביווני ובסורי: אם-יש-לך. — והשיע לך. יפנה אליך בשעשועים, יאיר פניו אליך. — ז יועיל. לעצמו. — יעריצך. ידבר אליו נכבדות. — ובכן. ואחר כך (קהל' ח' י', אסתר ד' ט"ז). — והתעבר בך. יתרחש ביחסו אליך, ימנע עצמו ממך (השוה לעיל). — אל-תרהב. אל תפצר (השוה משלי ו' ג'). — אם הנדיב התקרב אליך עליך להיות מרחוק. — וכדי-כן. ותוך כדי כך (השוה י"א י"א). — אל תראה לו שאתה מתקרב וכמו-כן אל תראה לו שאתה מרחק. — אל תבטח לחפש עמו. כי לא תמצא עמו כלום. והחיפוש כאן הוא בדברים. — כי מרבית שיחו. כי מה שהוא מרבה שיחו עמך אין זה אלא נסיון מצדו שהוא מנסה אותך. — למחצית השניה של הפסוק השוה רס"ג (קע"ח): כי ברב שיח מנסה אותך ושחק לך וחקך. — אכזרי. שם מופשט (=אכזריות, השוה היווני ἀνέλεος). המושל מתנהג באכזריות או גפרע באכזריות. — לפט"ו-ט"ז השוה בק צ"ב ב': ומשולש בכתובים דכתיב כל

יח-י עוף למינו ישכון ובן אדם לדומה לו. — נאצל. אציל, שר. — מאיון. כך הוגה לפי סיפא יס דקרא. ובכ"י: מאיש, וטעות דמינכר הוא. — פראי מדבר. חמורי הבר (השוה ירמ' ב' כ"ד פרא כב למד מדבר). — מרעית || מאכל. — גאווה. בעל גאווה, וכן ענוה=בעל ענוה. — מרע אל-רע. דוחים אותו כע אל כע, אין לו סומך. — מדבר. קורא לעזרה בשעת התמוטט. — ודבריו מבושרין מהופין. דבריו המכושרין הם מיופין. — מהופין. מן יפה, ותמונה סורית היא, וכן מסר הסורי כאן: משפירן. — גע גע נשא. אשגרה של הלשון החיה היא, וענינה לך לך הלאה (השוה ג' ע בסורית). — משכיל. דבר של שכל (השוה תהל' מ"ז ח' זמרו משכיל). — כג נסכתו. שומעין (וכן בסורי: ציתין). השוה דב' כ"ח ט' הסכת, ועוד. — יגיעו. פעל יוצא לשלישי: יגביהו. — טוב הוא העושר אם רק נעשה ביושר. אף העוני אינו רע בעצם, אלא הוא רע לפי דעתו של איש זדון. — ישנא=ישנה (י"ב י"ח). פסוק זה מובא בב"ר סוף ע"ג: באדם ישנה פניו בין טוב בין לרע. — מחשבתו של לב טוב מאירה את הפנים ומחשבת עמל מתבטאת בלהג. — יד א לא עצבו פיהו. שלא הוציא מפיו דבר שיעציבהו אחר כך. — אבה עליו. לפי ההמשך ומתוך התיבה עליו נראה שענינו: לחץ, אכף (ולא ידעתי לפרנסו בדיוק). — דין. מלה זו היתה ביו"ד כבר לפני המתרגם הסורי, שהוציאו בלשון דין ומשפט. ובאמת הוא השם דין-דון שענינו דאגה, וכבר מצינו שם זה במקום השם דאגה בפירוש לאבות ב' ח' שבמחזור ויטרי (עמ' 497): „מרבה נכסים מרבה דין, דוי ודאבון נפש שמפחד תמיד שלא יאנסו נכסיו מבית המלך". והשוה בארמית דון, בסורית דונא, שנגזר מן דוח. — לא חסרתו נפשו. נפשו לא חסרתו מן התקוה (|| תוחלתו). — קטן || לאיש רע עין. לב קטן הוא

ד	כ"א	מונע נפשו וקבץ לאחר	ובמוכתו ותבעבע זר:
ה	כ	רע לנפשו למי ייטיב	ולא יקרה במוכתו:
ו	כא	רע לנפשו אין-רע ממנו	ועמו תשלוכת רעתו:
ז	כב	בעין בושל מעטה-הוא חלקו	ולוקח חלק רעהו מאבר חלקו:
ח	כג	עין רע-עין תעיט על-לחם	ומהומה על-שקלנו:
ט	כד	עין טובה מרבה הלחם	ומעין ובש גול מום על-השלקן:
י	כה	בני אב-יש-לקה שרית נפשך	ואם-יש-לקה היטיב לך:
יא	כו	[— — —]	ולאל ירה העדשן:
יב	כז	זכור כי לא בשאול תענוג	ולא מות ותמקמה:
יג	כח	[— — —]	וחוק לשאול לא הגד לך:
יד	כט	בטרים תמות היטב לא-הב	ותשיגת ירה תדלו:
טו	ל	אל-תמנע ממוכת יום	ובהלקח את אל-תמנע:
טז	לא	[— — —]	ותמוד-רע אל-תמנע:
טז	לב	הלא לאחר תעזוב חילך	ויגיע ליודי גורל:
טז	לג	מן לאח ותין ופנק נפשך	כי אין בשאול לבקש תענוג:
טז	לד	[— — —]	וכל-דבר שגפה לעשות לפני
טז	לה		אלהים עשה:
טז	לו	כל הבשר בפגד ובלה	ותוקד-עולם נוע יגוע:
טז	לז	בפרח עלה על-עין רענן	שנה נובל ואחר צומח:
טז	לח	בן דורות בשור ודם	אחר גוע ואחר גומל:

ד לב קמצן. — מונע נפשו. מהנאה מכספו. — יתבעבע. יהא נהנה מן המבוע, ישמח. —
ה ולא יקרה. לא חאה לו קורת רוח. — לפסוק זה השוה יר' סוף פאה: על נפשיה לא חייס
ז על חורגין לא כל שכן. — טוב להיות כושל בעניניו אע"פ שמעט חלקו, מאשר להיות גזול את
ח חברו, שבוה אין לו שום חלק. — תעיט. מביטה בעין של עיט וממעיטתו על שלחנו (השוה
י הניגוד בשורה השניה: עין טובה מרבה הלחם). והיווני מוסר לפי הענין: φθορεσός ἐπ' αὐτόν
יא αὐτόν (=צרה בלחם). — שרית נפשך. כך כתוב (ביר'ד) וכך מנוקד || היטיב לך. — ולא ל
יד ידך. עד כמה שיש בידך. — השוה בבלי עירובין נ"ד א': אל רב לרב המנוגא, בני אמיש
לך היטיב לך שאין בשאול תענוג ואין למות התממהה. ואם תאמר אניח לבני חק בשאול מי
יב יגיד לך, בני אדם דומים לעשבי השדה, הללו נוצצין והללו גובלין. — וחוק לשאול.
יג והזמן לירד שאול (השוה איוב י"ד י"ג תשית לי חק). — והשיגת ידך. השגת ידך, כאשר
יד-טו חשיג ידך. — אל-תעבר. אל תמנע מחייך הטובים. — וחמוד. דבר נחמד. — ליודי גורל.
לירשים שיפילו גורל (השוה יואל ד' ג' ואל עמי ידו גורל). וכאן שרשו ידה, כמו ירמ' ג'
טז י"ד ידו אליה אל-תחמלו. — שני מיני תענוג הוא רואה: מתנות לאחרים ופינוקים לעצמו. —
יח צומח. כך עיקרו, כמו שנתקן בכ"י ממעל לתיבה גומל (שנכפלה כאן מתוך השורה הבאה). —

יט	כ"א	כל-מעשיו רקוב ירקבו	ופועל ידיו ופשוך אחריו:
כ	כ	אשרי אנוש בחכמה ונהנה	ובתבונה וישעה:
כא	כא	השם על-דרךיה לבו	ובתבונתיה ותבונן:
כב	כב	לצאת אחריה בחקר	וכל-מבואיה ירצד:
כג	כג	המשקוף בעד-חלונה	ועל-פתחיה וצומת:
כד	כד	החונה סביבות ביתה	ותביא ותדיו בקירה:
כה	כה	ונזטה אהליו על-גדה	ושכן שכן טוב:
כו	כו	ונשים קנו בעופנה	ובענפיה ותלונן:
כז	כז	ותוסה בצלה מחרב	ובמענותיה ושבן:
כח	כח	כי ירא יי נעשה זאת	ותופש תורה ידריכנה:
כט	כט	וקדמתהו כאם	ובאשת נעורים תקבלנו:
ל	ל	והאכילתהו לחם שקל	ומי תבונה תשקנו:
לא	לא	ונשען עליה ולא ימוט	ובה יבטח ולא יבוש:
לב	לב	ורוממתהו מרעהו	ובתוך-קהל תפתח פיו:
לג	לג	ששון ושמחה ומצא	ושם עולם תורישנו:
לד	לד	לא ידריכוה מתי-שוא	ואנשי זרן לא יראוה:
לה	לה	רחוקה היא מלצים	ואנשי קוב לא יכרוה:
לו	לו	לא נאמה תהלה בפני רשע	כי לא מאל תחלקה לו:
לז	לז	בפה חכם תאמר תהלה	ומושל ביה ולמדנה:
לח	לח	אל-תאמר מאל פשעי	כי את-אשר שנא לא עשה:
לט	לט	פן-תאמר הוא התקילני	[— — —]
לז	לז	[— — —]	כי אין צורך באנשי חכם:
לז	לז	רעה ותעבה שנא יי	ולא ואננה ליראיו:

יט גומל. גולד (כך נראה מן הניגוד לגוע). — כל-מעשיו. כל נכסיו ירקבו במותו וילכו
כ אחריו לאיבוד. — ישעה || יהנה. שעה ב... הוא לשון התעסקות (השוה שמות ה' ט' ואל-ישעו
כא בדברי-שקר, תהל' קי"ט קי"ז ואשעה בחקיק' תמיד). — ובתבונתיה. בסורי: ובנחיתותיה
כב (בשביליה) || דרכיה. — בחקר. כאן הוא ל' חקירה והתחקות על שרשיה (=ירצד). — ירצד.
יארב (היווני: ἐνεδρεύει, הסורי: נחוא כמין). השוה תהל' ס"ח י"ז תרצדון, וכן בערבית. —
כג-כו יצותת. לשון הקשבה. — שכן. השוה דב' י"ב ה' לשכנו תדרשו. — בעופיה. בענפיה
(השוה תהל' ק"ד י"ב מבין עפאים יתנרקול). —
טו א ידריכנה. ידרך אליה, יבוא אליה (וכן בפ"ז השוה איוב כ"ח ח' לא-הדריכוהו בני-
ט-י שחין). — תהלה. לכבוד שמים. — מי שהוא גופו מושל בתהלה לכבוד שמים הוא ילמדנה
יא-יב לאחרים. — כי. כוונתו: דע כי (וכן בפ"ב). — פן-תאמר. אל תאמר. — אין צורך. לאל-
יג יאננה. לשון הזמנה ומקרה (השוה שמות כ"א י"ג והאלהים אנה לידו). —

כ"א יד	אלהים מבדאשית קרא האדם	וַיִּשְׁתַּיְהוּ בַּדְּחֻתָּפוֹ:
	[— — —]	וַיִּתְּנֵהוּ בַּדְּחֻתָּפוֹ:
טו	אם-תחפץ תשמר מצוה	וַתְּבוֹנֶה לַעֲשׂוֹת רְצוֹנִי:
	אם-תאמין בו	גַּם אֶתָּה תִּתְּנֶה מוֹצֵק:
טז	לפניך אש ונמים	בְּאֲשֶׁר תִּחְפֹּץ שְׁלַח יְדִידֶךָ:
יז	לפני אדם חיים ומוות	אֲשֶׁר יִחְפֹּץ יִתְּנֶנִּי לָוִי:
יח	ספקה חכמת יי	אֲמִיץ גְּבוּרוֹת וְחֹזֶה בָּל:
יט	עיני אל יראו מעשיו	וְהוּא יִבְרִי כָל-מַסְעַל אִישׁ:
כ	לא צוה אנוש לחטא	וְלֹא הִתְּלִים אֲנֹשִׁי כָּזָב:
	ולא מרחם על-עושה שוא	וְעַל-מַגְלָה סוּד:
מז	אל-תתאוה תואר נערי שוא	וְאַל-תִּשְׁמַח בְּבָנִי עוֹלָה:
ב	וגם אם-יפירו אל-תבקע כם	אִם-אֵין אִתְּם יִרְאֵת יְיָ:
ג	אל-תאמין בתינהם	וְאַל-תִּבְטַח בְּעַקְבוֹתָם:
	[— — —]	כִּי לֹא תִתְּנֶה לָהֶם אֲחֵרִית מוֹכֶה:
	כי טוב אחר עושה רצון	מֵאֲלָף [— —]:
	ומות-ערידי [— —]	מִמֶּנִּי שִׁחִיו לֹא בָנִים רַבִּים:
	[— —] לה [— —]	[— —] וּמֵאֲחֵרִית וְדוֹן:
ד	מאחר ערירי ורא יי תשוב עיר	וּמִמְשַׁפַּחַת בְּנֵי־דִים תִּתְּרַב:
ה	רבות כאלה ראתה עיני	וְעַצְמוֹת כְּאֵלֶּה שִׁמְעָה אָזְנִי:
ו	בעדת רשעים יוקדת אש	וּבְנֵי־הַנֶּפֶס נִצְתָה חֲמָה:
ז	אשר לא נשא לנסיכי קדם	הַמּוֹדִים עוֹלָם בְּגִבּוֹרָתָם:
ח	ולא חמל על-מגורי לוט	הַמִּתְעַבְּרִים בְּנִגְזָתָם:

יד-טו וישתיהו. כך בכ"י. חותפו. כינוי הוא ליצר הרע, וחתף || צר (לקמן נ' ד'). — מוצק. בכ"י נמשכת תיבה זו לחרוז הבא. — ספקה. במקרא בסיין (מלא' כ' י') = מספיקה (לקמן ל"ט טו), מ"ב י"ז, דיה (היווני: πολλή, הסורי: גנברא). — אמיץ גבורות וחוזוה כל. תארים הם לשמים. — והו. כך בכ"י (כלי אלף). — החלים. לשון חיווק (והשוה לקמן מ"ט י'). —

טז א אל-תתאוה. לראות פניהם של נערי שוא (השות תהלי' כ"ו ד' מתי שוא, דב' ה' כ' עד שוא) || בני עולה. — אל-תבע במ. אל תשמח בהם (כך היווני εὐφραίνου), והשוה לעיל י"ד ד' (תתבעב), והוא לשון ארמי. — רישא דקרא מקביל לסיפא של הכתוב הקודם, כדרכו לחזור בשינויי לשון (כיוצא בזה בפ"ג בעקבותם || ומאחרית). — עושה רצון. של שמים. — מאלף. עושי תועבה (כך, בקירוב, יש למלא הלכיון). השוה משלי ט"ו ח'. —

יז-יח נצתה חמה. מידי שמים. — לנסיכי קדם. הנפילים והגבורים (ברא' ו' א' ואילך). — המודים = המודים (וכן ביווני להדיא οἱ ἀπέστησαι, מגורי לוט. סדום. —

כ"א ט	ולא חמל על-גוי חרם	הַנּוֹדְשִׁים בְּעוֹנָם:
י	כן שש מאות אלת רגלי	הַנֶּאֱסָפִים בְּדוֹן לָבָם:
יא	ואף כי אחר מקשה ערף	תָּמָה זֶה אִם-יִנְקָה:
	כי רחמים ואף עמו ונושא וסולח	וְעַל-רָשָׁעִים נִגִּיה רָגוֹז:
יב	כרב רחמיו כן תוכחתו	אִישׁ כִּמְסַעְלָיו יִשְׁפֹּט:
יג	לא ימלט בגזל עול	וְלֹא יִשְׁכַּח תַּאֲוַת צַדִּיק לְעוֹלָם:
יד	כל-העושה צדקה ישליו שקר	וְכָל-אֹדֶם כִּמְעַשָּׂיו יֵצֵא לְפָנָיו:
טו	יי הקשה את-לב פרעה	אֲשֶׁר לֹא יָדָעוּ שִׁמְעַשָּׂיו מְגוֹלִין:
	תחת השמים רחמיו	יִרְאוּ לְכָל-בְּרִיּוֹתָיו:
טז	ואורו ושבחו	חֶלֶק לְבָנֵי-אָדָם:
יז	אל-תאמר מאל נסתרת	וּבְמִרְאֵם מִי-יִתְּנֵנִי:
	בעם כבוד לא אנדע	וּמִדְּנִפְשִׁי בְּקִצּוֹת רוּחוֹת
	הן השמים ושמי השמים ותהום וארץ	כָּל-בָּנִי אָדָם:
יט	אף קצבי הרים ויסודי תבל	בְּהִיטֹם אֲלֵיהֶם רָעַשׁ יִרְעָשׁוּ:
כ	גם עלי לא ישים לב	וּבְדָרְכֵי מִי-יִתְּבוֹנֶן:
כא	אם-תשאתי לא תראני עין	אוֹ אִם-אֶבְזֹב בְּכִלְסֵתֶר מִי-יִוָּדְעִי:
כב	מעשה צדק מייגעני	וְתִקְוַת־מָה כִּי אֶצּוֹק חוֹק:
כג	חסרי-לב גבינו אלה	וְנִכְר פוֹתָהּ יִחְשַׁב וְאֵת:
כד	שמענו אלי וקחו שקלי	וְעַל-דְּבָרֵי שִׁימוּ לִב:
כה	אביעה במשקל רוחי	יִבְהַצַּנֵּעַ אֶתְנוּה דְּעִי:
כו	כברא אל מעשיו מראש	עַל-תְּנִיחָם חֶלֶק נִסְלוֹתֵיהֶם:

ט-י המתעברים. העומדים (השוה לעיל ה' ז') בגאותם. — גוי חרם. רמז למצרים. — רמז לדב' א' מ"ג. — הלשון: יגיה רגזו ענינו כמו יופיע רגזו. — קל וחומר: אם לציבור כך, ליחיד חוטא על אחת כמה וכמה! — פי"ג מובא אצל רס"ג (ספר הגלוי קצ"ח). — בעם כבד. בעם רב (נמד' כ' כ'). — ומה-נפשי. ואין נפשי עומדת בראש של כל בני אדם. — בקצות רוחות. בראשם של רוחות. — עמודים. כך כתוב וכך מנוקד בכ"י, והכתיב נכון שהוא בא להורות על העמידה במרץ ועל כרחם, ואילו הניקוד מחליש את הענין. — גם. לחיווק (ולא לריבוי): ואלי דוקא. — מי יתבונן. לא יתבונן. — אצוק חוק. שאהיה אדוק בחוק (לשון מוצק, השוה והיית מוצק איוב י"א ט"ו), וכוונתו: אצור חק בדיוק. — יבינו אלה (|| יחשב זאת): אלה הדברים יבינו, כך יבינו רק חסרי לב. — במשקל. בצמצום (|| ובהצנע), ומתוך צניעות יאמר כך, כאדם האומר: עוד כמה שכחי החלש יוכל להביע. —

כז	תקן לעולם מעשיו	וממשלותיהם לדורותם:
כח	בלירעבו בליוניעו	ולא יתדלו מעבודתם:
כט	איש אתרעהו לא יצרו	ולעולם לא ימרו פיו:
ל	ואחר הביט לארץ	וימלאנה טובו:
יז	נפש בלתי בסה פניה	ואליה תשובתם:
ב	ימי מספר ועת נתן להם	וקשב ושיבנו אליה:
ג	כמוהו הלבישם עז	וימשילם בכל אשר עליה:
ד	פתרו נתן עלכלבשר	ובצלמו עשה אותם:
ו	יצר ולשון ועינים	ולרדות בניה ועוף:
ז	דעת תבונה מלא אותם	אזנים ולב להבין נתן להם:
ח	שם עינו עללכם	וטוב ורע הורה אותם:
י	ושם קדשו והללו	להראות להם גדל מעשיו:
יא	שם לפניהם דעת	לספר גדלת מעשיו:
יב	ברית עולם הקים אתם	ותורת חיים הנחילם:
יג	גדל כבודו ראוי עיניהם	ומשפטיו הודיע להם:
יד	ויאמר להם השמרו מכלעול	והוד קולו שמעה אונם:
טו	דרכיהם לפניו תמיד	ויצום איש עלדעהו:
יז	לכלעם הקים שר	לא יפתרו מעיניו:
יט	כלמעשיהם כשמש לפניו	ונחלת יי ישראל:
כ	לא יפתרו עונותיהם ממנו	ועינו תמיד עלדרכיהם:
כב	צדקת איש בחותם עמו	וכלחטאותיהם לפני יי:
כג	אחר אלה יקום וישלם להם	וחסד אדם באישון יצור:
כד	אך לשבים נתן תשובה	וימולם ושיב בראשם:
כה	שוב אליו ועזב עונות	וינחם אוברי תקנה:
כו	פנה אלעליון ושוב מרשע	התחנן לפניו והמעט מבשול:
כז	מירחלל עליון בשאול	וימאר שנה תועבה:
כח	ממת בלאהנה אבדה תודה	פחת החיים וגותני שבת:
		מי מי הוא יודה ליי:

יז ד-י פחדו של אדם (ברא' ט' ב'-ג'). - לכל עם הקים שר. דעה קדומה הוא: ישראל הם עם סגולה (דב' י"ד ב', כ"ו י"ח) לה' ועם נחלתו (השוה הע' לדב' כ"ב ח'-ט'), והם מתנהגים על פי השגחתו הפרטית, ואילו אומות העולם מתנהגים על פי שרים שמינה עליהם מצבא המרום (ת"י לברא' י"א ז'-ח'). -

כט	מהרבו רחמי יי	וסליחתו לשבים אליו:
ל	ולא יוכל היות כל באדם	כי לא בןאלמות בןאדם:
לא	מהמאיר משמש ונס הוא יחשך	ורע יום בשר ודם:
לב	צבא מרום יפקד יי	ויבגיאדם כלם עפר ואפר:
יח	מי העולם ברא הכל יחדו	[- - -]:
ב	יי לבדו הצדיק	[ואינעור] מלבדו:
ד	מי הספיק לספר מעשיו	ומי יחקר גדלותיו:
ה	עז גדלו מיימנה	ומירוסף לספר חסדיו:
ו	אין לגרע ואין להוסף	ואין לחקר נפלאות יי:
ז	בכלות אדם אז יחל	וכי ישבת אז ירגיש חסרונו:
ח	מהאנוש ומהערכו	מהטובו ומהדעתו:
ט	מספר ימי האדם	אסתרבה מאה שנה:
י	בנשף מים מנינם ונרגר חול	בן שנים מעטות בימות עולם:
יא	עלכן האריך יי אפו להם	וישפך עליהם רחמיו:
יב	ונרא וידע סופם כי רע	לכן הרבה סליחתו:
יג	רחמי אדם עלרעהו	ורחמי יי עלכלבשר:
יד	מוכיח ומנער ומלמד	וימשיב ברועה עדרו:
טו	לוקחי מוסר ורחם	ובשוקרים עלמשפטיו:
טז	בני בטובה אליתמן מום	ובכלמתן עצבדברים:
טז	הלא שרב ושבית טל	בן דבר מיטיב המתן:
יז	הלא דבר מממן טוב	ושניהם עםאיש חסיד:
יח	נבל בלאחסד ינאץ	ומתן רעעון ומק עינים:
יט	בטרים תדבר למד	ולפני חלי רפא:
כ	לפני משפט חקר נפשך	ובעתפקדה תמצא סליחה:
כא	בטרים תחלה התענה	ובעת חסא עשה תשובה:
כב	אלתאחר לשלם נדר בעתו	ואלתחכה עדמות לצדק:
כג	בטרים תדור קבן נפשך	ואלתהי במנקה יי:

יח טו בטובה (ἐν ἀγαθῷ) שתעשה לוולתך. - עצב דברים. דברים שיעציבו את מקבל טז-י המתן. - כמו שהטל ישבית את השרב כך דבר טוב ייטיב את המתן. - דבר. דברים טובים יפים מממן. - השוה ב"ב ט' ב' הנותן פרוטה לעני מתברך בו' ברכות... והמפייסו בדברים מתברך בי"א ברכות. - ושניהם. גם מתי גם דבר פיוס הם ממדותיו של איש חסיד. - ובעת פקדה. בשעת הפורענות. - פסוק כ"ג מובא במדרש תנחומא (וישלח ח'). אמר בן סירא

כד	י	זכר רגז בימי אחרית	ועת נקם בהסתיר פנים:
כה		זכר עת רעב בעת שבע	ריש ומחסור בימי עשר:
כו		מבקר לערב תשנה עת	והכל ממחר לפני יי:
כז		איש חכם ישמר בכל	ובימי פשע יזהר מפעל:
כח		כל-נבון ידע חכמה	ולמוצאה יתן שבת:
כט		נבוני דבר גסיהם יחזקמו	ונביעו חידות וציבות:
ל		אחרי תאמיה אל-תלך	וממאניה רחוק:
לא		אם-תכלכל בנפשך מאוני יצר	תעשה אותה שמצא שונא: כ"ג
לב	כ"ג	אל-תשמח אל-שמך תענוג	אשר פירשנים רישו:
לג		אל-תהי זולל וסובא	ומאומה אין בנים:
לט		פועל זאת ולא נעשיר	ובונה מעושים ות[ע]רער:
ב		יין ונשים נפחיתו לב	ונפש עזה ות[ע]רער ב[ע]ליה:
ג	י	[יין — — —]	ודבק בזנות יאבה:
ד		רמה ותולעה יתכלהו	ונפש עזה תשרש:
ה-ו		ממחר להאמין כל-דעת	ותאטא לנפשו ואשם:
ז		לעולם אל-תשנה דבר	ושונא שית יחסר רעה:
ח		באוהב ובשונא אל-תדבר	ואיש לא יחסרה:
ט		כי שומעה ישמר ממה	ואם-אין לה חטא אל-תגל:
י		שמעת דבר ימות עמך	ובסוף ישנאה:
יא		מפני דבר תחיל כסיל	אמן לא יבקעה:
יב		חץ תקוע בגרד בשר	כיולדה מפני עולל:
יג		הוכח אוהב אולי לא עשה	כן דבר במעי כסיל:
יד		הוכח אוהב אולי לא אמר	ואם עשה בל-יוסיה:
			ואם אמר בל-ישנה:

כד בטרם תדור הכן נדרך כל תהיה כמתעה. — עת נקם, תזכור. — בהסתיר פנים. כשהמקום לא יסתיר פניו ממך להענישך. — פל"א נמסר בסורי: ואם תעשה רצון נפשך תהי כעושה רצון שונא. —

יט א-ג מעוטים. דבר מועט, כסף מועט. — משורה שניה שבפ"ב ועד כ' ה' (יש מחריש) חסר בכ"ג, ולא מפני שנפגם הכ"י גופו, אלא מחמת המעתיק שדילג על כך באנתולוגיה שסידר. — ד ממחר להאמין. לדברי לעז שמוציאים על חברו. — וחוטא לנפשו. בהוצאת הלעז. — ה שמת בלב. — לעז שמוציאים על חברו. — יודע. καταγγωσθήσεται, כלשון משלי ז-ח י"ט, ושם ענינו כענין ידוע. — אל-תשנה דבר. אל תחזור על הלעז ששמעת. — ואם י אין לך חטא. יותר נראה הסורי והרומי ואם לך חטא. — השוה מבחר הפנינים שער כ"ט:

טו	י	הוכח אוהב לרב דבה תקנה	ולא כל-דבר תאמין:
טז		יש נכשל ולא מלכו	ומי לא חטא בלשונו:
יז		הוכח רעה בטרם תגער	ותדמקום לתורת עליון:
כ		כל-חכמה יראת יי	ובכל-חכמה עשות מצוה:
כב		ואין חכמה דעת קרע	ואין עצת חסאים תבונה:
כג		יש ערמה והיא תועבה	ויש פותה חסר-חטא:
כד		טוב חסר-מדע גרא	מיתר-מדע ועובר מצוה:
כה		יש ערמה וציבה והיא עול	ויש מעקם לנלות משפט:
כו		יש מהלך שחוח לבוש שחורים	וקרבו מלא מרמה:
כז		משפיל פנים ומתחרש	ובאשר לא יודע יקדמה:
כח		ואם-מחסר בם ימנע מחטא	אם-ימצא עת גרע:
כט		במראהו יודע איש	ובקניו יודע משפיל:
ל		מלבוש איש ושחוק שנים	וצעדי אדם גידו עליו:
כ		יש תוכחת ואינה נאה	ויש מחריש והוא חכם:
ב-ג		מה-טוב הוכח מקצף	ימתודה מחסר ימנע:
ד		תאות סרים שוכב בתוכה	כן עושה בלח משפט:
ה	כ"ג	יש מחריש ונחשוב חכם	ויש נמאם ברוב ושיח:
ו		יש מחריש מאין מענה	ויש מחריש כי ראה עת:
ז		חכם יחריש ער-עת	וכסיל לא ישמור עת:
ח	י	מרבה דברים יתעב	ותמשתרר ישנא:
ט		יש האלחה לרעה לאדם	ויש מציאה למחסור:
י		יש מתן לא יועיל לך	ויש מתן ומולו משנה:
יא		יש חסר בגלל כבוד	ויש מעני נשא ראש:
יב		יש קונה תרבה במעט	ומשלם-דב שבעתים:
יג		חכם בדברים יאחיב נפשו	ונעימות כסילים תשפכנה:

טו ושאלו להכם היאך הסתרת הסוד, אמר שמתי לבי קברו. — הוכח. צווי: עליך להוכיח את כו-ל אוהבך, כי על הרוב הלעז אינו אלא דבה. — לבוש שחורים. כצדיק. — בסורי מלבוש איש יחזה מעשיו (במקום ושחוק שנים שביוניס).

כ א-ב יש שטוב לכבוש את התוכחות בלב, אבל לא תמיד טוב לשחוק, ובפרט כשיש טיגא ד בלב שהיא מיטשטש ע"י תוכחת, והמקבל תוכחת ומתודה על עונו נמנע מהפסד. — עושה יג בכח משפט. המוכיח לא בנחת אלא בכח לא ישיג תכליתו, ממש כאותו סרים. — במעט דבר. שיתן לאחרים נפשו. — יאחיב. כך הוא ביוניס והשוה ד' ז'. — וטובת כסילים. אע"פ

כ"ג יג	חכם במעט דבר נפשו	ומובת כסילים ישפוך חכמה:
כ"ד יד	מתן כסיל לא יועיל קר	כי עניו על-אחת הרבה:
טו	מעט יתן והרבה יקאץ	ויפתח פיו ככרוז:
טז	היום ילנה ומחר ידרש	איש במהו ושנא:
טז	אמר כסיל אין לי אוהב	ואין חבר טובה למוכתי:
יז	אוקלי לחמו רעי לשון	כמה וכמה ילעגו לו:
יח	טוב בשלון רגל מבשלון לשון	בן מפלת רעים מהרה תבוא:
יט	אדם אירחן מלה בלא-עת	בפי-אוילים תתמיד:
כ	מפי-כסיל ימאס משל	כי לא אמרו בעתו:
כא	יש נמנע מחטא מחסור	ובנוהו לא יתאנח:
כב	יש מאבד נפשו מבשת	ומכסילות פנים יאבדנה:
כג	יש מבשת מבטח לרעהו	ויקנהו שונא חנם:
כד	מום רע באדם קוב	בפי-אוילים יתמיד:
כה	נבחר נבב ממכזב תמיד	ושניהם שחת יתחלו:
כו	ארת איש-קוב קלון	ותרפתו עמו תמיד:
כז	חכם בדברים יקרב נפשו	ואיש גבון יישר בעיני שרים:
כח	עובר אדמה יגביה ערמתו	וישר בעיני שרים יכפר עון:
כט	מנחה ומתן יעורו עיני חכמים	וקמחסום בפה ישובית תוכחת:
ל	חכמה טמונה ואוצר סתרים	מה-תעלת בשניהם:
לא	טוב איש מצפין אנלתו	מאיש מצפין חכמתו:
כא	בני חטאת אל-תוסף עוד	ועל-הראשונים העתה:
ב	במפני נחש נום מן-חטא	ואם-תקרב ישקך:
ג	שני ארנה שניו	הורגות נפשות אדם:
ד	בחרב פופיות בל-פשע	למדתו אין רפואה:

שהיא מרובה. — ישפוך חכמה. ישפוך בעל חכמה, כל' יורק הלאה. וביווני: וטובת כסילים ישפכו. — לרישא דפס"ז השוה יר' ברכות ד' ב': ואל תמסור מזונותינו בידי בשר ודם שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה. — השוה מבחר הפנינים (סוף שער ל"ב): ואמר, מות האדם בכשלון לשונו ולא מות בכשלון רגלו, כי כשלון לשונו יסיר ראשו וכשלון רגלו ירפא לזמן מועט. — אדם אי-חן. בסורי: אליה בלא-מלח. — בפי-אוילים. כך בסורי (וכן בפכ"ד). כו-כז וביווני: בפי חסרי מוסר (ἀπαίδευτων). — ארת. בסורי: אחרית. — הישר בעיני שרים מרויה כט-ל הרבה כעובר אדמה. — ישובית. השחד והמתן. — השוה מבחר הפנינים (שער החכמה): ואמר כל חכמה שלא דובר בה כמטמון שאין מוציאין ממנו. — כא-א-ה ועל הראשונים. על עונותיה הראשונים. — מפיו לאוניו. מפיו של הדל לאוניו

ד	אימה ונאנה יחריבו עשר	ובית-נאנה ושלום:
ה	תפלת-דל מפיו לאוניו	ומשפטו מהרה יבוא:
ו	שונא תוכחת בעקבות רשע	וידא אלהים ישוב בלבבו:
ז	נודע מנגד בעל-לשון	ומשכיל נודע בהקשלו:
ח	בונה ביתו כסיל זרים	כאוסף אבקיו לגל:
ט	נערת צבורה עדת רשעים	ואחריתם להבת אש:
י	דרך רשעים מקקלת מאבן	ואחריתה שחת שאול:
יא	שומר תורה מושל בוצרו	ויראת יי תכליתה חכמה:
יב	לא יוסר אשר איננו ערום	ויש ערמה מרבה קרי:
יג	דעת חכם כמבול ירבה	ועצתו כמעין חיים:
יד	קרוב אויל קבור נשקר	וקל-דעת לא יכיל:
טו	דבר חכמה שמע משכיל	והללו ועליו יוסף:
טז	שמע זר ולא ישר בעיניו	וישליכוהו אחרי גוו:
טז	שיח כסיל כמשא בדרך	ועל-שפתי גבון ימצא חן:
יז	פי-משכיל יבקש בקהל	ודבריו יחשבו בלב:
יח	בבית שממון חכמה לאויל	נדעת לכסיל דברי אין-חקר:
יט	בבילים ברגלי אויל מוסר	ובאזנקים על-יד ימין:
כ	כסיל בצחוק זרים קולו	ואיש ערום בגנות ישחק:
כא	כעדי זקב מוסר לגבון	ובאצצרה על-זרוע ימין:
כב	רגל נבל מהרה אל-בית	ואיש מזמות יבניע פנים:
כג	אנויל מפתח יביט אל-בית	וכבוד לאיש בבית-עמיו:
כד	אולת איש הקשב על-פתח	ולמבין יבדד קלון:
כה	שפתי זרים [באולת] ישיחו	ודברי גבונים במאונים ישקלו:
כו	בפי כסילים לבם	ולב חכמים פיהם:

י-י של מקום. — בעקבות רשע. הולך בעקבות של רשע. — מסקלת מאבן. חלקה היא דרכם. — השוה קידושו ל' ב' בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו. — לא יכיל. ביווני: οὐκ αἰσθάνεται. — ודעת לכסיל. כך בסורי, וביווני: דעת כסיל. — שני הפסוקים כ"ב-כ"ג ניתנו כאן על פי הנוסח שבפירקא דרבינו הקדוש (הוצ' שינבלום י"ד א'), אלא ששם כתוב יבניע רבים במקום פנים (ἀπὸ προσώπου) שביווני. ואיתא בבבלי נדה ט"ז ב': כתיב בספר בן סירא, שלשה שנאתי וארבעה לא אהבתי... והנכנס לבית חבירו פתאם. — זדים. בסורי רשיעא, וביווני αλλοτριών=זרים, וברור שזדים בזרים נתחלפו לה. — [באולת]. כך ברומי (stulta), וביווני: βλαβή (ἐν τούτοις), ואין לו מובן. —

כז	בְּקֶלֶל בְּסִיל אֶת־הַשָּׁמֶן	אֶת־נִפְשׁוֹ הוּא מְקַלֵּל:
כח	מִנְעַל נִפְשׁוֹ בַּעַל־שִׁתּוֹם	וּבְאִשֶּׁר יָגוּר וְשָׁנָא:
כב	לֹאֲבֹן מוֹהֶמֶת וְדָמָה עֲצֵל	וְכָל־אִישׁ יִשְׁרֹק עַל־קִלְוֹנוֹ:
ב	לְנִלְלִי צָאָה וְדָמָה עֲצֵל	כָּל־מְרִימוֹ יִנְעַר יָד:
ג	בִּשְׁתׁ אֵב בְּהִילָד אֲוִיל	וְכַת לְחֶסֶד תִּנְלָד:
ד	בַּת מִשְׁכָּלֶת תִּנְחַל בַּעֲלָהּ	וּמִבִּישָׁה לְתוֹנֶת יוֹלְדָהּ:
ה	אֵב וּבַעַל תִּבְיֵשׁ עֲוֹה	וּשְׁנִיָּהֶם יִבְזוּקָהּ:
ו	שִׁיר בְּאֶבֶל שִׁית בְּלֹא־עֵת	וְשׁוֹט וּמוֹסֵר בְּכָל־עֵת חֲכָמָה:
ט	מְדַבֵּיק חֲרָשִׁים מִלְמַד אֲוִיל	מַעִיר וְשֵׁן מִשְׁנָה עֲמָקָה:
י	מִסְפָּר לְנֶרְדָּם הַמִּסְפָּר לְאֲוִיל	וְלִסְוֹף וְאִמֵּר מִה־הוּא:
יא	עַל־מַת בָּבָה בִּי בָבָה אֹר	וְעַל־אֲוִיל בָּבָה בִּי בָבָה שָׁכָל:
	מַעֲט בָבָה עַל־מַת בִּי יָנוּחַ	וְחַי אֲוִיל מִמָּוֶת רָעִים:
יב	אֶבֶל מַת שִׁבְעָה יָמִים	וְאֶבֶל אֲוִיל וְרָשָׁע כָּל־יָמֵי חַיָּו:
יג	עַם־בְּסִיל אֶל־תִּרְבֶּה דָּבָר	וְעַם־אֲוִיל אֶל־תִּלָּךְ:
	הַשָּׁמֶר מִמֶּנּוּ שֶׁן־יֵצֵר לָךְ	וְלֹא תִשְׁנֶנָּה בְּהַתְנַשְּׁרוֹ:
	סוֹר מִמֶּנּוּ וְתִמְצָא נֶחֶת	וְאֶל־תִּינַע בְּסִכְלוֹתָו:
יד	מַעֲפֶרֶת מִה־יִּכְבֹּד	וּמִה־שָּׁמוֹ בִּי אֶם־אֲוִיל:
טו	חוֹל וְמִלַּח וְנָטַל בְּרוֹזַל	נֹחַ לְשֹׂאת מְאִישׁ בְּסִיל:
טז	עֲבוֹת עֵץ אֲחִיו בִּבְנֵן	כִּרְעֵשׁ לֹא יִזוּעַ:
	כֵּן לֵב סָמוּךְ בְּמִחְשַׁבֶּת עֲצָה	בְּעֵתוֹ לֹא יִחַת:
יז	לֵב נָכוֹן עַל־מִחְשַׁבֶּת שָׁכָל	כַּעֲדֵי פִתּוֹם עַל־קִיר גְּזִית:
יח	צָרוֹרוֹת נְתוּנִים בְּמָרוֹם	לִפְנֵי רוּחַ לֹא יַעֲמִדוּ:
	כֵּן לֵב חָרֵד בְּמִחְשַׁבֶּת בְּסִיל	לִפְנֵי כָל־פֶּחֶד לֹא יַעֲמֵד:
יט	מִכָּה עֵץ יוֹרִיד דְּמָעָה	וּמִכָּה לֵב מוֹצִיא דָּעֵת:
כ	מִשְׁלִיךְ אֲבֹן בְּעוֹף יַחְרִידָנוּ	וּמִכָּלִים רַע יִסִּיר אֶתְּכָהּ:
כא	עַל־אוֹהֶב אֶם־שִׁלְפָּה חֶרֶב	אֶל־תִּנְאֹשׁ בִּי יֵשׁ תִּשְׁוֹכָהּ:

כב א מִזֶּה מֶת. ἡ δολωμένω, בסורי: צחנתא. סמינד כתב: הכוונה לאבני מחראות (lapides
ג-ה (latrinarum), - ובת. אוילית (כן נראה מתחלת פסוק יד') תביא חסר להוריה. - ע.ז. עות
ו-יג פנים, חצופה. - שיח בלא-עצ הוא כשיר באבל. - אל-תרבה דבר (λόγος): אל תרבה
יש לדבר. - ועם-אוייל. הסורי: עם חזיר אל תלך בדרך. - העין והלב שניהם מתוך הכאה
נותנים תוצאות: העין-דמעה והלב-דעת, ונראה שכוונתו בהכאת הלב לכעין מוסר כליות. -
כ יחרידנו. הסורי מסר: יפריחנו.

כב	עַל־אוֹהֶב אֶם־פִּתְחָהּ פֶּה	אֶל־תִּפְתָּח בִּי יֵשׁ רִצּוֹי:
	מִלְכָּד חֲרָפָה וְנֶאֱוִן וְנִלְוֹת־סוֹד	
כג	קָנָה אֲמוּנַת רַעַף בְּעֵינִי	וּמִכַּת סֶתֶר בָּהֶם יָנוּם כָּל־אוֹהֶב:
	בָּעֵת צָרָה עֲמַד־לִי	לְמַעַן תִּחַד בְּמוֹכְתוֹ:
כד	לִפְנֵי אֵשׁ קִיטוֹר הַבִּבְשָׁן וְעֵשֶׂן	לְמַעַן תִּנְחַל בְּנִחְלָתוֹ:
כה	עַל־רַע לְהֵנֵן לֹא אֲבוּשׁ	כֵּן לִפְנֵי שְׂפָר־דָּם דָּבָה:
כו	וְאֶם־רָעָה תִּשְׁיַנֵּנִי בְּנִלְוֹ	וּמִכָּנִי לֹא אֶסְתֵּר:
כז	מִי־יִתֵּן עַל־פִּי מִשְׁמֵר	כָּל־שׁוֹמֵעַ יִשְׁמַר מִמֶּנּוּ:
	כָּל־צָרָה בּוֹ	וְעַל־שִׁפְתֵי חוֹתֶם חֲכָמָה:
כח	יְיָ אֱבִי וְאֲדוֹן חַיִּי	וְלִשְׁוִי בְּלִית־אֲבִידָנִי:
	[— — —]	אֶל־תִּשְׁשֵׁנִי בַּעֲצָתָם:
ב	מִי יָקוּם עַל־יָצְרִי שׁוֹט	אֶל־תִּתְּנֵנִי לְנַפֵּל בָּהֶם:
	וְאֶל־יִמְחֲלוּ עַל־עוֹנוֹתַי	וְעַל־לְבִי מוֹסֵר חֲכָמָה:
ג	שֶׁן־יָרְבוּ עוֹנוֹתַי	וְאֶל־יַעֲבְרוּ עַל־בִּשְׁעֵי:
	וְנִפְלָתִי לִפְנֵי שׁוֹנָאִים	וּפִשְׁעֵי יַעֲצִמוּ:
ד	יְיָ אֱבִי וְאֱלֹהֵי חַיִּי	וְאֲוִיבִי יִשְׁמַח לִי:
ה	[— — —]	רוּם־עֵינַיִם אֶל־תִּתֵּן לִי:
ו	הַמִּדַּת־בָּשָׂן וְזָמָה אֶל־יֶאֱחִזְזוּנִי	וְלֵב חֲזָק הַרְחֵק מִמֶּנִּי:
ז	מוֹסֵר־פֶּה שָׁמְעוּ בָנִים	וְהִנֵּשְׁמָר לֹא יִנְקֹשׁ:
ח	בְּשִׁפְתוֹתַי יִלְכָּד רָשָׁע	וְאִישׁ־מִדּוֹן וְיִהְיֶה בָּהֶן יִפְשְׁלוּ:
ט	לִשְׁבוּעָה אֶל־תִּלְמַד פִּיךָ	וּבְאַזְכָּרַת הַקְּדוֹשׁ אֶל־תִּרְגֵּיל:
י	כִּי כַּעֲבָד נִחְקָר תִּמְיֹד	חֲבוּרָה לֹא יִחְסֹר:
	כֵּן הִנֵּשְׁבָע מִזְכִּיר הַשֵּׁם תִּמְיֹד	מִחֲסָא לֹא יִטְהַר:
יא	מִרְבָּה שְׁבוּעָה וְשִׁבְעַת עוֹל	וְלֹא יִסּוֹר שׁוֹט מִבֵּיתוֹ:
	אֶם־שָׁנָה חֲסֹאתוֹ עָלָיו	וְאֶם־בְּמַעַל וְחֲסָא כְּפָלִים:
	וְאֶם־לִשְׁוֹא יִשְׁבַּע לֹא יִזְכָּה	כִּי יִמְלֹא בֵיתוֹ צָרָה:
יב	יֵשׁ מִלָּה נִמְשָׁלָה לְמָוֶת	לֹא תִמְצָא בְּנִחְלַת יַעֲקֹב:
	מַצְדִּיקִים כָּל־אֶלֶּה נִרְחִיק	וּבְעוֹנוֹת לֹא יִתְנַלְלוּ:
יג	נְבוּל אֶל־תִּצְלַח פִּיךָ	כִּי גַם־בּוֹ דָּבָר פִּשְׁעֵ:

כב ו-ס ולנפש עזה. נפש זו ענינה תאוה. - ובאזכרת. ὄνομασία (=בהזכרת השם). -

טז	י	טז	י	טז	י
כ"ג	יז	כ"ג	יז	כ"ג	יז
יח		יח		יח	
יט		יט		יט	
כ		כ		כ	
כא		כא		כא	
כב		כב		כב	
כג		כג		כג	
כד		כד		כד	
כה	י	כה	י	כה	י
כו		כו		כו	
כ"ז	ג	כ"ז	ג	כ"ז	ג
ב		ב		ב	
ג	י	ג	י	ג	י
ד		ד		ד	
ה		ה		ה	
ו		ו		ו	
ז		ז		ז	
ח		ח		ח	
ט		ט		ט	
י		י		י	
יא		יא		יא	
יב		יב		יב	

כ"י ג	ה	אשרי שומח בחרקו ואשרי בעל אשה מושקלת כלמכה ולא כמכות-לב	וואינגו עבד נקלה וממנו וואינגו חורש בשור ונמור כלרעה ולא כרנעת-אשה:
טו	טו	אין ראש מראש נחש	ואין חמה מחמת אשה:
יד	יד	כלצרה ולא צרת-שונא	כלרעה ולא רעת-אשה:
יג	יג	כלמכה ולא מכות-לב	כלרעה ולא רעת-אשה:
יא	יא	יראת יי על-כל תגדל	ותומכה למי ירמה:
י	י	מהגדול המוצא חכמה	אך אין יתר מירא יי:
ט	ט	אשרי מצא רע	והמספר על-און שומעת:
ח	ח	אשרי בעל-אשה מושקלת ואשרי — —]	ואשר כלשונו נכשל: ואשר לא יעבד לנקלה ממנו:
ז	ז	תשע מעלות בלבי אשרתי	ועשר אקה בלשוני:
ו	ו	עשרת וקנים לב חכמה	ותפארתם יראת יי:
ה	ה	מהנאה חכמה לוקנים	ולקבדים מחשבה ועצה:
ד	ד	מהנאה לשבים משפט	ולוקנים דעת עצה:
ג	ג	אם-בנערותיך לא קבצת	אך תשיג בקולותיך:
ב	ב	דל נאה ועשיר מבחש	וזון מנאף חסר מדע:
א	א	ושלש משפחות שגאה נפשי	וקצתי מאד בסניחם:
	ב	אחת אחים ורעות רעים	ואיש ואשה והם שלמים:
	ב	בשלש חמדות	וחמדות הן לפני אלהים ואדם:
	ב	ראו כי לא-לי לבדי עמלתי	כי אם-לקל-מבקשיה:

כה ב השוה בבלי פסחים ק"ג ב': ארבעה אין הדעת טובלת, אלו הן דל גאה ועשיר מכחש
ג וזקן מנאף ופרנס מתגאה על הצבור. — לפ"ג השוה אדר"צ כ"ד: וכן מתלא אמר, אם בנערותיך
ו לא חפצתם איך תשיגם בזקונתך. — רב חכמה, πολυπαιρία (=רב נסיון), ולא ידעתי כיצא
ז בו בלשון זה במקרא. — תשע... ועשר. ואין כאן ביווני אלא תשע: (א) שמחה בבנים,
(ב) רואה במפלת אויבים, (ג) אשה משכלת, (ד) בלתי נכשל בלשונו, (ה) אינו עובד לנלקח
ממנו, (ו) מצא רע, (ז) מספר על און שומעת, (ח) מצא חכמה, (ט) יראת שמים. ובסורי בא אחר
האשה המשכלת: ואיננו חורש כשור וחמור. ואם נקיים הנוסח כשור (בכ"ף, ולא בבית), הרי אין
כאן תוספת מעלה (עשירית), אלא מתן טעם למה שנאמר קודם לכן (ואולי כוונתי על דרך אמרם:
ט המש חרישות חרש וחמש נטיות נטע, ירו' יבמות ב' עמוד ב'). — מצא רע. ביווני: מצא דע
יג (בדלית—φρόνησιν), וההמשך מוכיח שעיקרו ברי"ש. — השוה בבלי שבת י"א א': אמר רב, כל
חולי ולא חולי מעים כל כאב ולא כאב לב כל מיחוש ולא מיחוש ראש כל רעה ולא אשה

כז רעה: — כרת אותה. ἀπότμε αὐτήν. כוונתו: תן לה ספר כריתות. —

כא-ג השוה בבלי יבמות ס"ג ב': אשה יפה אשרי בעלה ומספר ימיו כפלים. — בחלק.
בנוסח שבסנהדרין ק' ב' (והשוה יבמות ס"ג ב'): בחיק. ונוסח של כאן עיקר, שהרי לזכיה
בגורל כוונתו ולא להתחברות של אישות. — ברור שפסוק ז' מקומו לפני פסוק ב'. — על-
בקר מתנועע. עול של צמד פרים (βουτύριον) המתנועע ומכאוב ומחבל ערפן של הבהמות. —
הנושאה. נשמע לשני פנים: הנושאה לאשה והנושאה כעול על צוארו. ואע"פ שבייוני נמסר
בשני פעלים (לשון קמיצה והפינה בכף) ὁ δὲ δραστήμιος ὁ δὲ δρατὼν αὐτῆς ὁ δὲ, מכל

י	לפני כל-ימך תשב	ולפני חן תפתח אשפה:
יג	חן אשה ישמח בעלה	ועצמותיו ידשן שכלה:
יד	מתנת יי אשה מחרישה	ואין מחיר למוסרת נפש:
טו	חן על-חן אשה בוש	ואין משקל שנה למושלת בנפש:
טז	שמש זרחת במרומי יי	ויפי אשה טובה בהרר ביתה:
יז	נר מאיר על-מנורת קדש	ויפי פנים על-קומה וקופה:
יח	קרשי זקב על-אדני כסף	ורגלים נאות על-עקבות שלנה:
יט	בני בעד-נעוריה השמר בריא	ואל-תתן לזרים חילק:
כ	בקש חלקה טובה מקל-השדה	ורע ורעה שלק לתולדותיה:
כא	אז יהיו שתיליה סביבותיה	ולבטח תולדותיה יגדלו:
כב	אשה עבירה ברכ נהשבת	ואשת-איש מגדל מות
		לדבקים-בה:
כג	אשת רשע חלק לעול תנתן	וצדקת לירא יי תנתן:
כד	אשת איך-בשבת נבלה תכלנה	ובת בוש נם מבקלה תתבנש:
כה	אשה עזת-פנים בכלב תחשב	ובת-בושה את-יי תירא:
כו	אשה מכבדת בעלה חכמה לכל	ובונה רשעה בנאנה לכל תודע:
	תראה	
	אשה טובה אשרי בעלה	כי מקפר שנותיו בפלים:
כז	אשה גדולת-קול ובעלת-לשון	כשופר מלחמה מחירי תחשב:
	נפש כל-איש תדומה לאלה	במהומות מלחמה חיים ינהג:
כח	על-שתיים כאב לבי	ועל-שלוש עלה אפי:
	איש חיל חסר מעני	ואנשי בינה אם-יתרססו:
	שב מצדקה לעול	יי וכיננו לחרב:
כט	קשה הנצל סוחר ממעל	ולא ינקה חנני מחטא:
כז	רבים בקצע חטאו	ותמבקש להרבות ועלים עין:
ג	בין מערכת תתקע יתר	ובין מקח וממכר חטא ירבע:
ג	אם-ביראת יי לא יחזיק	במהרה יתרם ביתו:

יד-כח מקום אין ספק שבעברי היו שני הפעלים משרש אחד. — למיסרת נפש. למחונכת. — השות מבחר הפנינים (שער החכמה): ואמר, חמל על נכבד שנקל ועל עשיר שגורש ועל חכם שנפל בין הפתאים. — איש חיל. בעל נכסים שנדלדל והוא נצרך מחמת עוני. ביוני נמסר בטעות: גבור חיל (ἀνὴρ πολεμιστής). —

כז-כד חטא ירבע. כך נראה למסר συντριβήσεται ἀμαρτία. — כן גללי אדם

ד	בהניע בברה ישאר עפר	בן גללי אדם בקשבונו:
ה	כל-יוצר יבחן בבשן	ובחירת איש בשיחתו:
ו	עבודת-עץ מראה פדיו	בן דבר וצר לב האדם:
ז	לפני שים אל-תהלל איש	כי הוא מבחן אדם:
ח	אם תרדה צדק תשיגנו	ותלכשנו במעיל-כבוד:
ט	כל-עוף למינו ישבון	ואמת לעושיה תבוא:
י	אונה לשרף יארב	בן חטא לעושי עול:
יא	דברי צדיק תמיד חכמה	וכסיל בנרת ושתנה:
יב	בתוך-בסילים שמר עת	בתוך-נבונים תתמיד:
יג	דברי אילים שקוץ	ושחוקם בדוללות חטא:
יד	שיחת מרבי שבועה תסמר שער	וריקם אטם אונים:
טו	שפד-דמים ריב לצים	ותרפותיהם שמע קשה:
טז	מנלה סוד ואבד אמונה	ולא ימצא רע לנפשו:
יז	אחב רע ונהה נאמן לו	ואם-תנלה סודו אל-תלך אחריו:
יח	כי כאבד אדם מתו	בן אבדת אהבת רע:
יט	וכעוף מידה שלחת	בן עובדת רע ולא תצודנו:
כ	אל-תרהף אחריו כי הרחיק	וימלט בצבי מפח:
כא	כי פצע לחבש ותרפות קרצות	ומנלה סוד אבד תקנה:
כב	קורץ עין חורש רעות	ואיש לא יסירן ממנו:
כג	לנגד עיניו ימתיק פיו	ועל-דבריה יתמה:
	אחר נהפך פיו	ובדבריה יתן דפי:
כד	רבות שנאתי ולא כמיהו	גם יי וישנאנו:
כה	זורק אבן למרום על-ראשו תפול	ומבט סתר תחלק פצע:
כו	בורה שחת בה יפול	וטומן פח בו ילכד:
כז	עושה רע אליו ישוב	ולא ירע מאן בא עליו:
כח	לעג ותרפה לגאה	ותקמה באונה תאבד-לו:
כט	בפת ילכדו השמחים למסלת	ויגזו יאכלם לפני מותם:
	צדיקים	
ל	עברה ונעם גם-אלה תועבה	ואיש רשע יחזיק בהם:

בחשבוננו. כשעושים חשבון על אדם ישארו במחשבה סיגים ומק. ממש כעפר בכברה לאחר ההנעה. — השוה ב"ק צ"ב ב': כל-עוף למינו ישכן. —

כח	הַנוֹכֵחַ מֵאֵת יְיָ יִמָּצֵא נֶקֶם	וְעוֹנוֹתָיו יִשְׁמַר יִשְׁמָר:
ב	שָׂא פֶשַׁע לְרַעָה	וְאַחֲרֵיכֵן תִּתְפַּלֵּל וְנִסְלַחְו
ג	אָדָם לְאָדָם יִשְׁמַר-רָגְו	עוֹנוֹתָיָהּ:
ד	עַל-אָדָם כְּמוֹהוּ לֹא נִחְמַל	וְעַל-חַטָּאָיו וְתִפְלַל:
ה	הוּא בְּשֹׁר יִשְׁמַר עֲבָדָה	מִי יִסְלַח לְעוֹנוֹתָיו:
ו	זָכַר אַחֲרִית וְחִדְל לִשְׁנֹא	שָׁמַת וּמָוֶת וּמִנֵּעַ מִחַטָּא:
ז	זָכַר מַצָּוָה וְאַל-תִּפְסַד לְרַע	וּבְרִית עֲלִיּוֹן וְשָׂא פֶשַׁע:
ח	רָחֵק מֵרִיב וְחִסְרַת חֶסֶד	כִּי בַעַל-אֶפֶס יֵצִית רִיב:
ט	וְאִישׁ בְּלִיַּעַל יִרְגִּזוּ אוֹהֲבִים	וּבֵין אֲנָשִׁי שְׁלוֹם וְשִׁלְיָה דִּבְרָה:
י	כַּעֲצֵי אֵשׁ כֵּן תִּבְעַר	וּכְעֲצַמַת רִיב תִּצַּת:
יא	כִּבְחַת אִישׁ אִפּוֹ	וּכְעֲשָׂרוֹ יַעַל רָגְזוֹ:
יב	מָרִי מִהִיר יֵצִית אֵשׁ	וְרִיב מִהִיר יִשְׁפּוֹךְ דָּם:
	אֶם-תִּפְחַת בְּנִיצוֹן וּבְעַר	וְאֶם-תִּרְקַע עָלָיו יִכְבֶּה:
	[— — —]	וּשְׁנֵיהֶם מִפִּיָּה יֵצְאוּ:
יג	מִתְלַחֵשׁ וּבַעַל-שִׁתִּים תֹּאדָר	כִּי רַבִּים אֲנָשִׁי שְׁלוֹם אֶפְרַי:
יד	לָשׁוֹן שְׁלִישִׁית רַבִּים הַנִּיעָה	וְתַפִּיצֵם מִגּוֹי אֶל-גּוֹי:
טו	וְעָרִים בְּצוּרוֹת הָרֶסֶה	וּבְתֵי נְדִיבִים הִתְרִיבָה:
טז	לָשׁוֹן שְׁלִישִׁית נָשִׁי חוֹל גְּרִשָּׁה	וְתַעֲשָׁקוֹן מִעֲמָלָן:
טז	שׁוֹמֵעַ לָהּ לֹא יִמָּצֵא נֶחֱת	וְלֹא יִשְׁכֵּן לְבַטָּח:
יז	מִכֶּתֶת-שׁוֹט תַּעֲשֶׂה חֲבוּרָה	וּמִכֶּתֶת-לָשׁוֹן תִּשְׁכַּר גָּרֶם:
יח	רַבִּים נִפְלוּ לְפִי-תִרְב	אֲדָר לֹא כִסְלִילִי לָשׁוֹן:
יט	אֲשָׁרִי נִסְתָּר מִפְּנִיָּה	אֲשֶׁר לֹא עֹבֵר בְּחִמָּתָהּ:
	אֲשֶׁר לֹא מוֹשֵׁךְ בַּעֲלָהּ	וּבְמוֹסְרוֹתֶיהָ לֹא נֶאֱסָר:
כ	כִּי עָלָה עַל-יִבְרֹן	וּמוֹסְרוֹתֶיהָ מוֹסְרוֹת נַחֲשֶׁת:
כא	מָוֶת רָע מוֹתָהּ	וְמוֹתָהּ שְׂאוֹל מִמָּוֶת:
כב	לֹא תִמְשַׁל בְּצַדִּיקִים	וּבִשְׁבִיבָהּ לֹא יִבְעָרוּ:
כג	עוֹזְבֵי יְיָ יִפְּלוּ בָּהּ	וּבְהֶם תִּבְעַר וְלֹא תִכְבֶּה:
	תִּשְׁלַח בָּהֶם בְּאֶרְצָהּ	וּכְנֶמֶר תִּשְׁחִיתֵם:

כח יא—יב מְרִי. ἔρις. — השווה ויק"ר (ריש סדר בזה): בר סירא אמר, היתה לפנינו גחלת ונפח בה וביצרה רקק בה וכבתה. —

[56]

כד	הלא שף אתה פרמך בסירים	כספה וזהבך תחבש:
כה	ולדברך עשה מאונים ומשקל	ולסוף עשה דלתים וברים:
כו	השמר פת-תדחה בהם	ונפלת לפני ארב:
כז	עשה חסד מלנה לרעהו	ומחזיק בידו שומר מצוה:
ב	הלנה לרעה בעת צרכו	והשב תשיב לרעה בזמן:
ג	קום דבר ודנה נאמן לו	ובכל-עת תמצא צרכך:
ד	רבים בשלל קראו מלנה	והטריחו לעונניהם:
ה	עד-קחתו ישק ידו	ועל-הזון רע ישפיל קול:
	ובעת השב ימשך זמן	וישיב דברי תונה:
	[— — —]	והעת נאשים:
ו	אם-יגבר בקשי גביא החצי	ונהשבהו בשלל:
	ואם-לא נעשקהו הוגו	ויקנהו לו אויב חנם:
ז	קללות ותרפות ושלם לו	ותסת כבוד ונמלהו קלון:
ח	רבים לא מרוע נמנעו	מעשק חנם פחדו:
ט	בכל-זאת קעני הארץ אף	ומצדקה אל-תמנעוהו:
י	לשם מצוה עמד לדל	ולפי מחסורו אל-תשיבנו ריקם:
יא	אבד כסף בגלל אף ורע	ואל-יחליא תסת אכן לשחת:
יב	שים אוצרך לפי-מצות עליון	וניטוב לך מזהב:
יג	סגר צדקה במסגנותיה	והיא תצילך מבל-רע:
יד	מצות עז ומסנית גבורה	נגד צר תלחם לך:
טו	איש טוב נעזוב רע	ואובד בשת יעזבנו:
טז	טובת ערב אל-תשבח	כי נתן נפשו עליך:
יז	טובת ערב והדף רשע	ורע ביצר נעזב מציל:
יח	ערכה אבדה רבים מאשרים	ותניעם בגלי ים:
יט	אנשו חיל הגלגה מביתם	ותדיחם בגוים זרים:
כ	רשע נופל בערכה	ורודף קבלת יפול במשפט:
כא	עמד לרעה בכתה	ושמר נפשך מנפל:
כב	ראשית חיים לחם ומים ובגד	ובת מכסה עונה:
	טוב חיי עני תסת צל קורתו	ממשעמים ערכים בנכר:

כס ב-י רישא דפסוק ב' עוסק במלוה וסיפא בלוה. — ואל יחליא. καὶ μὴ ἰωθήτω = אל יעלה חלאה (ע' י"ב י'), אל יחלד. — קבלת. ἐργολαβίας (= קבלנות עבודה), כל' ערב

(57)

כג	במעט ותרפה רצה	וחרפת מגורים לא תשמע:
כד	חיים רעים מבית לבית	ובאשר תגור לא תפתח פה:
כה	תארה ומשקה ללא-תודה	ועל-אלה מרורות תשמע:
כו	נשה גר ערף שלחן	ואם-יש בדרך האכילני:
כז	צא גר מפני כבוד	התארח לי אח צריך הבית:
כח	קבד זה לאיש לו-בינה	נערת בית וחרפת רש:
כט	אוהב בנו ותמיד שקטיו	למען ישמח באחריותו:
ל	מנסר בנו ונהנה בו	ובין מודעים בו ותפאר:
א	מלמד בנו מקניא את-השונא	ולעני אוהבים עליו וייל:
ב	מת אביו וכמו לא מת	כי כמהו השאיר אחריו:
ג	בחייו ראה וישמח	ובמותו לא יצר לו:
ד	לאוהבים השאיר נוקם	ולאוהבים גומל תסד:
ה	מפנק בן ותבש פצעיו	ולכל-אעקה תרנו במנו:
ו	סוס לא למד והנה קשה	ובן משלח והנה סורר:
ז	אמן בנה ויבעתה	שחק עמו ונעצבה:
ח	אל-תשחק עמו ולא יצערך	ובאחרית נקהה שנוף:
ט	אל-תמשילוהו בנעוריו	ואל-תשא לשחיתותיו:
י	בפתן עלי-חי תפגע	ראיין מתניו שעודנו נער:
יא	בית ראשו בנערותו	ובקע מתניו בשהוא קטן:
יב	למה יקשים ומרה בך	ונולד לך ממנו מפח נפש:
יג	ישר בנה והקבד עליו	פן-באנקלתו ותלע בך:
יד	טוב מסכן וחי בעצמו	מעשיר וננע בבשרו:
טו	חני-שר אויתי מפז	ורוח טובה מפנינים:
טז	אין עושר על-עושר שר-עצם	ואין טובה על-טוב לקב:

ג: טז שר. שאר. - ל ב ב. שאר. -

כג בער שחרם של הפועלים. - וחרפת מגורים. שאתה נדדן ואין לך בית קבע. -
 ל יא אל-תמשילוהו אל תתן לו ממשלה. - לשחיתותיו. קלקולו, חטאיו (השוה
 יב דנ' ו' ה'). - תפגעוהו. תפגשוהו כמו שפוגשים פתן כשהוא מתנפל על חי, שמרצצים אותו. -
 כ יא. צווי מן כוף (ע' לעיל ד' ז'). - שעודנו נער. כשעודנו נער (וכשהוא קטן). -
 ובקע. מן ההמשך נראה שהוא לענין הכאה. - למה יקשים. כן ג. ועוד: יקשה ישקיה. ובפנים:
 ישקה, ונראה שהאותיות הסוכות: ישקה-נקשה (ביווני *αλατρευθεῖς*, סורי: נעשן). - ומרה
 יג יאה בן סורר ומורה (לשון מרידה). - יתלע. ובערבית תלע=הוציא. ראשה
 טו-טז תלה ראשו. - וחי בעצמו. עצמו כאן גופו: גופו הוא חי, כל' אינו חולה. - חיי שר

יז	טוב למות מחני שווא	ונוחת עולם מקאב נאמן:
יח	טוב למות מחיים רעים	ולירד שאול מקאב עומד:
יט	טובה שפוכה על-פה כתום	תנופה מקצת לפני גלול:
	מה-יושב לאלילי הגוים	אשר לא יאכלון ולא יוריתון:
	בן מי שנוש לו עושר	ואין נהנה מהונו:
	בעינו [- -]	[- - -]:
כ	כאשר קרים יתבק נערה ומתאנח	בן עושה באונם משפט:
	בן נאמן לן עם-בתולה	וני מבקש מנדו:
כא	אל-תפתן לדון נפשך	ואל-תבשל בעונה:
כב	שמחת לקב הם חני איש	וגיל אדם האריך אפו:
כג	פת נפשך ופניג לבך	וקצפון תרחק ממך:
	כי (רבים) תרג דין	ואין תעלה בקצפון:
כד	קנאה ואף יקצרו ימים	ובלא עת תזקין דאנה:
כה	שנות לב טוב תחת מטעמים	ומאכלו יעלה עליו:
לא	שקר עשיר ימחה שארו	דאנת מהנה תפריע נומה:
ב	דאנת מהנה תפריג נומה	ומחלי חזק תפריע נומה:
ג	רש נאמן תגיד תרפה	ומסתיר סוד אוהב בנפש:
	עמל עשיר לקבל הון	ואם-יגוים לקבל תענוג:

ג:

יז יח מכאב נאמן. מחיים רעים. - ולירד שאול. ולרד (כך מנוקד) לשאול. -
 פה. פום. - ב) באונם. בגזל. - כא) מידו. בידו. בעונך. ב) הערות: בעצתך.
 ואל תכשילך עצתך. -

לא

ב) דאנת מחיה תפריע נומה. דאנתו תפריג נומה. - ומחלי חזק תפריע.
 ומחלה חזקה) תפריג. - ג) תענוג. עמל. -

בריאות גוף. - לכתוב זה של שר (=שאר) השוה משלי ג' ח'. ג: בשר שאר. - השוה מבחר
 הפנינים (שער העושר): אין עושר כבריאות ולא נעימות כלב טוב. - מחיי שוא. מחיים שאינם
 חיים (|| מכאב נאמן). - ונוחת עולם || למות. - תנופה. קרבן (במד' י"ח י"א). - גלול.
 במקרא נמצא רק בריבוי: גלולים. היווני שמסר *θέματα βρομάτων* חשב על גולל (אבן
 שעל סתימת הקבר). - לפיכ השוה כ' ד'. - סריס. בכי: סיריס. - ומתאנה. ביווני: בעינו
 רואה ומתאנה. - לדין. לדאנה (והשם) ביווני, מן דיה=דוה, והשוה פכיו ולקמן
 ל"ז ב'). דאנה היא עון, וכמו שהוא הולך ומפרש. - פת. צווי מן פתה. - ופייג. לשון
 השבת הנפש וקריירות (כמו בסורית וערבית). - תעלה=תועלת. - שנות... לב טוב יפה לו
 השינה תחת מטעמים, כמו שאכל מטעמים. -

לא א-ג שקד. כך ג (ובפנים: שקר, בריש). שקידתו של עשיר ממעיטה את שארו. - עמל.
 ו כך ג, ובפנים: עמלי. - לקבל הון. ביווני וסורי: לקבץ. - נחה. מנוחה (השוה ל' י"ז

כ"י ב ד

יגע עני לחסר ביתו
עמל עני לחסר כחו

ה רודף חרוץ לא ינקה

ו רבים היו חבולי זהב

ז א מצאו להנצל מרעה

ח כי תקלה הוא לאויל

ט אשרי איש נמצא תמים

י מיהוא זה ונאשרנו

י מיהוא זה שנדבק בו

י מיהוא זה [— —]

י כי ברבות שלום חיו

י מירבבו ונשלם חיו

י מירבבו לסור ולא סר

י על-כן תקן טובו

מוסר לתם ונין יחדיו:

יב בני אם על-שלתן גדול ישבתה

יב אל-תאמר ספוק עליו

יב ואל-תאמר [— —]

יב זכור כי רעה עין רעה:

יב ורע ממנו לא ברא:

יב ומהנים דמעה תדמע:

יב על-כן ממני כל נס לחה:

יב ואל-תיתר עמו בטמא:

יב וחרוץ חרוץ. מחיר. במח. חבולי. חללי. — ולא מצא להנצל ביום

עברה ולהושיע ביום רע. — פותה. פתה. — מי הוא תאשרנו כי הפליא לעשות. —

י שנדבק. הנדבק. — תפארת. ב' חיבות: לתפארה-תפארת. — היא לך לתפארת.

אהיה לך להתפאר. — יב שלחן. נוסף: איש. — גרנך. גרון. — זכור. דע. —

יב רע מעין לא חלק אל. רע מחלק אל. — על-כן ממני. על כל מלפני. — (י) תושיט.

יב ונחת עולם. — חרוץ. זהב. ממון. — מחיר. בצע. ממון. — חבולי זהב. קשורים לזהב

יב כחבילים. — איש. ביוני וסורי: עשיר. — מי הוא זה. — [— —] הוספתי מסברה. — יסופר קהלו.

יב יג השוה מ"ד ט"ו. — המרובעים נוספו מסברה. — ספוק. יש די. במקרא שפך (איוב כ' כ"ב). —

יב תזוע || תדמע, אם כן תזוע כאן מענין ויצה. — תדמע. ג: תזוע (הוי"ו בספק). — רע מעין.

יב רע מרע עין לא ברא (=חלק, כך בערבית, ובפ"ח בא בבנין נפעל: נחלק) אל (= ורע

יב ממנו לא ברא). — נס לחה. דרך מליצה (על פי הכתוב לא נס לחה, דב' ל"ד ז'): הדמעה,

יב יד-סו שהיא הלחות שבעין, יוצאת מתוכה. — תיחד. כך ג. ובפנים: דיחד — דעה. בסגול העיין

כ"י ב טו

דעה רעה כנפשה

טו הסב כאיש אשר נבחר

יב דע שרעה כמוך

יז חרל ראשון בעבור מוסר

יח ונם אם-בין רבים ישבת

יט הלא די אנוש נבון מוער

כ מכאוב ונדדי שינה וצער ותשניק

כ שנות חיים על-קרב צולל

כ שנות חיים עם-איש נבון

כ [— —]

כ [— —]

כב בקל-מעשה הנה צנוע

כב הלא די אנוש נבון מוער

כב ונם אם-נאנסתה במטעמים

כב שמע בני ואל-תבזו לי

כב שמע בני וקח מוסרי

כב [— —]

כג טוב על-לחם תברך שפה

כג רע על-לחם ירנז בשער

כג ונם על-הנין אל-תתנבר

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

כג [— —]

ובקל-שנאת התבונן:

ואל-מעט פך-תנצל:

ואכול כאיש דבר ששם לפניה:

ואל-תלע פך-תמאס:

לפני רע אל-תושט יד:

ועל-יצועיו לא ישוק:

ופנים הפוכות עם-איש כסיל:

וקם בבקר ונפשו אתו:

ולין עד-בקר ונפשו עמו:

[— —] ותמצא נחת:

[— —]

וכל-אסון לא יגע בך:

[— —]

קוה קוה וניח לך:

ובאחרית תשיג אכרי:

ואל-תלעי עלי ובאחרית

תמצא דברי:

עדות טובו נאמנה:

עדות רועו נאמנה:

כי רבים הקשיל תירוש:

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

[— —]

כ"ב כו	כור בוחן מעשה לוטש	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	נבון בוחן מעשה מעשה	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	למיר-הנן חיים לאנוש	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	מהחיים חסר הנין	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	שמחת לב ופשון וערוי	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	חנימה לחסר תירוש	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	קאב רא"י לענה וקלון	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	מךרה חמר לכסיל מוקש	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	במשמה הנין אל-ותוכת רע	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	דבר חרפה אל-ותאמר לו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	ושר הקימוך אל-תתרום	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	דאג להם ואחר תסוב	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	למען תשמח בעבורם	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	מלל שב כי הוא לך	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	במקום הנין אל-תשפך-שית	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	[— — —]	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	בתותם עלי-נים וקב	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	בומז אודם עלי-ניב וקב	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו
כ"ב כו	כרביד וקב וכו' נפך וספיר	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו	כ"ב כו

ג: (כו) בוחן. ביתן. - כן היין למצות. כי היית מצות. - (כו) מראשית. בארשית
(=בראשית). - נוצר. נוצרו. - (כח) בעתו. בעת: (ל) מוקש: גוקש. - פצע. פחד -
לב (ב) ואחר. ובכין. - (ג) שב כי. ב' לשונות: סבכי - שבכי הולך. - שכל. לכת. -
(ה) שיר-אל. שירת. - גיב. ב' תיבות: גוב - זור. - (ו) נפך וספיר. נהפך ספיר.

כו אל תראה גבורתך (השוה ישע' ה' כ"ב גבורים לשנת יין). - מעשה לוטש. השוה ברא
כו ד' כ"ב. - מעשה מעשה. או שהשני צריך להיות תאר, או שכוונתו כל מעשה לחור. - למי
כח היין חיים לאנוש. השוה התאר הרומי דייך aqua vitae, במתכנתו. במדתו. - ועדוי.
נראה מה ההמשך שהוא לשון חוזק. (כמו ועדוד). ובסורי: תפניקא-עדון - נחלק. נברא (השוה
ל-לא בפ"ב חלק אל). - פצע. השוה משלי כ"ג כ"ט. - אל- (תוכח). כך ביווני, וחסר בכ"י. -
תחרפהו. כך ג', וחסר בכ"י. - (בשמחתו). כך ביווני, וחסר בכ"י. - תאמר לו.
כך ביווני וסורי. - ואל- (תתלוצץ בו). כך ביווני. - לעיני בני אדם. כך ג',
וחסר בפנים. -

לב א-ב [- - -] על פי היווני. שר של משתה יושב ראש בסעודה. - ואחר תסוב. לאכול. - תרביץ.
ד תנוח. - ועל-מוסר. ולחינוכם תשא שכל היאך להתנהג. - השוה בבלי תענית ה' ב' אין מסיחין

כ"ב ב

כ"ב ב	מלואות-פז וחותם ברקת	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	דבר נער אס-צריך אקה	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	כלל אמר ומעט הרבה	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	בין וקנים אל-תקומם	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	לפני ברך ונצח ברך	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	לפני ברך ונצח ברך	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	בעת מפקד אל-תתאחר	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	בעת שלחן אל-תרבה דברים	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	(פטר) לנביתך ושלם רצון	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	ועל-כל-אלה ברך עושה	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	ודורש אל מי (ו)קנה רצון	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	דורש אל יקח מוקד	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	דורש תפצי אל יקח לקח	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	דורש תורה ופיקנה	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	נרא יי יבין משפט	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	נרא יי יבינו משפט	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	איש חכם וטה תוכחות	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	איש חכם לא וקסה חכמה	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	איש חכם לא יקח שחר	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	בלא עצה אל-תפעל דבר	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב
כ"ב ב	בדרך מוקשת אל-תלך	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב	כ"ב ב

ג: (א) אתה. אתך. אם כן קרא: אס-צריך אקה. - ישאלך. ב' תיבות: ישא לך. -
(י) לפני ברך. השני: ברך ינצח ברך. - (י) יקח. ישא. - (י) ואחר... למשך. -
ויאחר למשך (וכן בכ"י ה'). - (י) איש חכם לא יקח שחר. איש חכם לא יקח
שכל זד ולץ לא יקח מצוה (וכן בכ"י ה'): לא יקח שכל זד ולץ לא יקח מצוה. -

ו-ח בסעודה. - נפך וספיר. ג: נהפך ספיר. - פסוק ז' אין לו הכרע. - כלל. כך ג', ובפנים: כל (ודאי
י גשמה אחת משלש הצמדיין). - בוש. ביווני: בוש ינצח חן (וכך הגיה באכיר). - דורש
אל תי יקוה רצון. כך ג', ובגוף הכ"י נפגם (נשארה רק הצמדי, והתיבה רצון נראית
טו כאילו כתוב רצון). - מפס"ז מתחיל כ"י ה', ואם כן יש בפסוקים ל"ב ט"ז-ל"ג ג' תקבלת של
שני כ"י. - משך. מחשך יוצא צדק לאור. - וחכמות. כך ג', ובכ"י ב' בהיפוך האותיות
י וחכמות (וכן בפ"ח: כחמה=חכמה). - רבות. דיתא בכ"י ה'. - חמס. כך ג', ובגוף: חכס. -
יח-כ חכמה. כך ג', ובגוף: כחמה (ע' בפ"ד). - תחקצף. בכ"י ה': תחקסץ. - בגוף.

כ"ב כא	אל-תבטח בדרך מחתף	[— — —]	יב	יב	יב
י"ה כב	[— — —]	יב	יב	יב	יב
כ"ב כג	אל-תבטח בדרך רשעים	[— — —]	יג	יג	יג
	בכל-דרךך שמור נפשך	[— — —]	יד	יד	יד
	בכל-מעשיך שמור נפשך	[— — —]	טו	טו	טו
כ"ב כד	נוצר תורה שומר נפשו		טז	טז	טז
י"ה לג	ירא יי לא יפגע רע		יז	יז	יז
ב	לא יתקם שונא תורה		יח	יח	יח
ג	איש גבון גבין דבר ויין		יט	יט	יט
כ"ה ד	תקן דבריו ואמר תעשה		כ	כ	כ
ה	ובגלגל עגלה לב נבל		כא	כא	כא
ו	וסים מיוון אוהב שונא		כב	כב	כב
ז	ומה-יונים יום כי כלו		כג	כג	כג
ח	בתקמת יי נשפטו		כד	כד	כד
ט	ומהם בדרך והקדשו		כה	כה	כה
י	ובכל-איש מבלי חקר		כו	כו	כו

ג: כא) מחתף, רשעים, השמר, הזהר, — (כג) מצוה, ב' תיבות: מצות, מצותיה, —
לג) כמסער, במסער, —

כא-כב כ"ה: בדרך, — מחתף, לעיל ט"ו י"ד ולקמן נ' ד', — ובארחתיך הזהר, בכ"י
כד: ובאחריהך היה זהיר, — שומר נפשו, בכ"י ה': נוצר נפשו, —

לג א בכ"י ה' בא פ"א אחר ל"ב כ"א, — ישוב ונמלט, כך בכ"י ה', ובכ"י ב נפגם
ב ונראית רק הלמ"ד של ונמלט, ובגליון כתוב: ושם, — כמסער [אניה], כך ביווני.
ג ובכ"י ה': כמסערה אנו, ובכ"י ב נפגם ונראות האותיות כמ, — [אורים נאמנה], כך
ד לפי היווני (παιτός ὡς ἐρώτημα δῆλον), — [הכן דבריו], ביווני: ἐτοίμασον
ה λόγον, — ובית מנוה, תבנה מקודם בית מנוחה ואח"כ תעלה בו אור, — וכגלגל
ו עגלה, כך ביווני (τροχὸς ἀμάξης), ומקביל לסיפא, — סוס מיוון, כך ביווני (ἵππος
ח εἰς ὄχλειαν), והשוה ירמ' ה' ח', וכבר העיר מרכוס עד כמה כוון בן-זאב לדעתו של הכתוב
שחרגם: אוהב נבל כסוס מיוון תחת כל-ירוכב צהל יצהל, — מועדים, ביווני: καιροὺς
ט και ἐορταίς (= עתים ומועדים), והשוה תפלת ערבית: משנה עתים ומחליף את הזמנים, —
י לימי מספר, לימים שבמנין, כל' ימים פשוטים שאין בהם קדושה, — [וכל-איש
מכ] לי חמר, כן ביווני: καὶ ἀνθρώποι πάντες ἀπὸ ἐδάφους (= ובני אדם כלם

כ"ה יא	[— — —]	יב	יב	יב	יב
יב	יב	יב	יב	יב	יב
יג	יג	יג	יג	יג	יג
יד	יד	יד	יד	יד	יד
טו	טו	טו	טו	טו	טו
טז	טז	טז	טז	טז	טז
יז	יז	יז	יז	יז	יז
יח	יח	יח	יח	יח	יח
יט	יט	יט	יט	יט	יט
כ	כ	כ	כ	כ	כ
כא	כא	כא	כא	כא	כא
כב	כב	כב	כב	כב	כב
כג	כג	כג	כג	כג	כג
כד	כד	כד	כד	כד	כד
כה	כה	כה	כה	כה	כה
כו	כו	כו	כו	כו	כו
כז	כז	כז	כז	כז	כז

כ"ה	ל	אל-תוֹתֵר עַל-כָּל-אָדָם	וְכֹלֵא מִשְׁפָּט [אל-תַּעַשׂ דְּבָרִי]:
לא		אֶחָד עֲבָדְךָ [וְהִי כֹנֶפֶשׁ]	כִּי [בְּדָמִים קָנִיתוֹ]:
		אֶחָד עֲבָדְךָ בָּאֵחַ חֲשֹׁבֵהוּ	אל-תִּקְנֵא בְּדָם נִפְשָׁה]:
לב		כִּי אִם-עֲנִיתוֹ יֵצֵא וְאָבֵד	בְּאִיזָה דְּנֶרֶךְ תִּמְצָאֶהוּ:
לד		רִיק תִּדְנַרְשׁ תַּחֲלֵת בְּנֹב	וְחִלּוּמוֹת יִרְהִיבוּ אוֹיְלִים:
ב	ב	בְּאוֹתוֹ צֶל וְרוֹדֶף רוּחַ	כֵּן בּוֹטְחִים בְּחִלּוּמוֹת:
ג	ג	וְהָ לְעִמְתִּיזָה מִרְאָה חֲלוּם	נֶגֶד פָּנִים דְּמוֹת פָּנִים:
ד	ד	מִשְׁמָא מִהִי-יִשְׁתָּר	וּמִשְׁקַר מִהִי-יִצְאֵן:
ה	ה	קָסָם וְנַחֲשׁ וְחִלּוּמוֹת הִכָּל הַמָּה	וְכַאֲשֶׁר תַּחֲלִיל יִחְזֶה לֵב:
ו	ו	אִם-לֹא מֵאֵת יְיָ שְׁלַח לִפְקֹד	אל-תִּשְׁתִּים לֵאלֹהֵה לִבָּה:
ז	ז	כִּי רַבִּים הִתְעוּ חִלּוּמוֹת	וַיִּקְשְׁלוּ הַבּוֹטְחִים בָּהֶם:
ח	ח	כִּלְא שְׁקַר תִּשְׁלַם תּוֹרָה	וְהַקְמָה בְּפִי נֶאֱמָן מִלְּאָה:
ט	ט	אִישׁ נֹסֵעַ יוֹדֵעַ הַרְבֵּה	וְרַב נִסּוּי וְסִפֹּר תִּבְנוּנָה:
י	י	אֲשֶׁר לֹא נִסָּה מַעַם יוֹדֵעַ	וְהַנּוֹסֵעַ מִרְבֵּה דְּבָמָה:
יא	יא	הַרְבֵּה רָאִיתִי בְּנִסְעִי	וְרַבָּה מִדְּבָרִי בִּינְתִי:
יב	יב	פְּעָמִים רַבּוֹת עֲדִמְנוֹת נִסְבְּנִתִי	וְנוֹשְׁעִי בַּעֲבוּר אֱלֹהֵי:
יג	יג	רוּחַ יִרְאִי יְיָ תַחֲיֶה	כִּי תִקְנֹתֶם עַל-מוֹשִׁיעֶם:
יד	יד	יִרְאָה יְיָ לֹא יִפְסֹד דְּבָרִי	וְלֹא גִחַת כִּי הוּא תִקְנֹתוֹ:
טו	טו	יִרְאָה יְיָ אֲשֶׁרִי נִפְשׁוֹ	בְּמִי יִבְטַח וּמִי מִשְׁעֲנוֹ:
טז	טז	עֵינֵי יְיָ אֵל-אוֹהֲבֵיוֹ	מִן עַז וּמִשְׁעֵן בָּתֵּן:
		מַחֲסָה מִשְׁרָב וּמַחֲסָה מִצְהָרִים	מִשְׁמֵר מִמּוֹקֵשׁ וְעֹז מִמִּשְׁלָה:
יז	יז	מֵרִים נִפְשׁ וּמֵאִיר עֵינִים	רַפְּאוֹת נֹתֵן חַיִּים וּבִרְבָּה:
יח	יח	זִכְרֹת מִגּוֹל עוֹלֵת מוֹם	וְלֹא לְרִצּוֹן קִרְבָּן רָשָׁע:
יט	יט	לֹא יִרְצָה יְיָ בְּמִנְחוֹת רָשָׁעִים	וְלֹא בָרֵב זִבְחִים וּבָפֶר עֹזֵן:
כ	כ	זִכְרֹת כֵּן לִפְנֵי אֲבִיו	מִקְרִיב קִרְבָּן מִחִיל עֲנִי:
כא	כא	לָחֶם אֲבִיוָנִים חֵנִי עֲנִי	הַעֲשִׂקוּ אִישׁ דָּמִים:
כב	כב	הוֹרֵג רַע גּוֹזֵל מִקְנֵה	וְשׁוֹפֵף דָּם עוֹשֵׂק שְׂכִיר שְׂכִיר:
כג	כג	אֶחָד בּוֹנֶה וְאֶחָד הוֹרֵם	מִהִלָּהֶם יוֹתֵר מַעֲמָל:

ל ועל-עבד רע סד ומכות. - אל-תוֹתֵר. אל תטיל חובה יתירה או מדה יתירה בלי חק. -
 לא כי ובדמים קנייתו... אל-תִּקְנֵא בְּדָם נִפְשָׁה. כך ביוני. בדמים=בכסף (השוה
 שמות כ"א כ"א כי כספו הוא). -

כד	כד	אֶחָד מִבְּרֶךְ וְאֶחָד מִקְלָל	קוֹל-מִי יִשְׁמַע אֲדֹנִי:
כה	כה	טוֹבֵל מִמַּת וְשָׁב לְנֹעַ בּוֹ	מִהִי-יִעִיל בְּרַחֲמָיו:
כו	כו	כֵּן אָדָם צָם עַל-חַטָּאיוֹ	וְשָׁב וְהוֹלֵךְ וְעוֹשֶׂה אֱלֹהֵי:
		תִּפְלָתוֹ מִי-יִשְׁמַע	וּמִהִי-יִעִיל בְּתַעֲנִיתוֹ:
לה	ב	הַנּוֹצֵר תּוֹרָה מִרְבֵּה מִנְחָה	זִכְרֹת שְׁלָמִים הַשּׁוֹמֵר מִצְוָה:
ג-ד	ג-ד	גּוֹמֵל חֶסֶד מִקְרִיב סֶלֶת	וְהַעֲשֵׂה אֲדָקָה זִכְרֹת תּוֹרָה:
ה	ה	רִצּוֹן יְיָ סוֹר מִרַע	וְסִלִּיחָה סוֹר מִעוֹל:
ו-ז	ו-ז	אל-תִּרְאֶה פָנֵי יְיָ רִיקָם	כִּי כִלְאֵלָה בַּעֲבוּר מִצְוָה
ח	ח	מִנְחַת צְדִיק תִּדְרֹשׁ מִנְּכֶם	וְרִים נִיחֹת לִפְנֵי יְיָ:
ט	ט	זִכְרֹת אִישׁ צְדִיק יִרְצָה	וְאִזְכְּרֹתוֹ לֹא תִשְׁכַּח:
י	י	בְּטוֹב עֵזן כִּפֹּד יְיָ	וְאל-תִּמְעִיט תְּרוּמַת יְרֶךְ:
כ"ב	כ"ב	בְּכִלְ-מַעֲשֵׂיךָ הַנּוֹרָא פְּנִימָם	וּבְשִׁשּׁוֹן הַקֹּדֶשׁ מַעֲשֵׂר:
יב	יב	תִּתְּנֵהוּ בְּמִתְנָתוֹ לְךָ	בְּטוֹב-עֵזן וּבְחִשְׁבֹּת-יָד:
יג	יג	כִּי אֱלֹהֵי תִשְׁלּוּמוֹת הוּא	וְשִׁבְעָתוֹם יִשִּׁיב לְךָ:
יד-טו	יד-טו	אל-תִּשְׁחַד כִּי לֹא יִקַּח	וְאל-תִּבְטַח עַל-זִכְרֹת מַעֲשֵׂק:
		כִּי אֱלֹהֵי מִשְׁפָּט הוּא	וְאִין עֲמֹ מִשּׁוֹא פָּנִים:
טז	טז	לֹא יִשָּׂא פָּנִים אֶל-דָּל	וְתַחֲנוּנֵי מִצּוֹק וְשִׁמְעֵ:
יז	יז	לֹא יִשָּׂא צַעֲקַת יְתוֹם	וְאִלְמָנָה כִּי תִרְבֶּה שִׁיחַ:
יח-יט	יח-יט	הַלֹּא דְּמָעָה עַל-לִחֵי תִרְדַּ	וְאִנְחָה עַל-מְרוּדֵיהֶ:
כ	כ	תִּמְרוּרֵי רִצּוֹן הַנֶּחֱה	וְאִצְקָה עֵזן חֲשָׁתָה:
כא	כא	שׁוֹעֵת דָּל עָבִים חֲלָפָה	וְעַד-תִּגִּיעַ לֹא תִנּוּחַ:

לה. ג: (יא) מעשר. ב' תיבות: מעשרך - מעשיך. - טו) ותחנוני. ותחנונים. ולפי נוסח זה
 יש לנקד: מצוק (על דרך מן-המצר, תהי' ק"ח ה'). - יט) צעקת. אנקת. - תרבה.
 תחבט. - כ) וצעקה. ב' תיבות: צעקה - וצעקתיה. - כא) ועד-תגיע. ועד כי תגע. -

לה ה וסליחת. וסליחת ה' מפי' הסר מעול. - השוה ב"ק ק"ט א' כל הגזל את חברו
 שוה פרוטה כאלו נוטל נשמתו ממנו, ועוד בב"מ ק"ב א': כל הכובש שכר שכיר כאלו
 טו-יט נוטל נפשו ממנו. - מצוק. איש מצוק (ש"א כ"ב ב'). - על-מְרוּדֵיהֶ. על מרודי האנחה,
 האומללים (השוה ישע' נ"ח ז' ועניים מרודים, ועוד). - תִּמְרוּרֵי רִצּוֹן. סימני רצון
 מפיקה למעלה אנחה (השוה תמרורים=צינונים, סימני דרך, ירמ' ל"א כ"א). - הנחת. מן
 ההמשך נראה שעיקרו=אִנְחָה. - חשתה. מהרה, נזרזה לעבור דרך ענן (השוה איוב
 ל"א ה' ותחש על-מרמה ולרעיון ע' איכה ג' מ"ד סכתה בענן לך מעבור תפלה). -
 כא-כו עבים חלפה. כך ג, ובפנים: ענן חל עם. - [נאה חסד בזמן]. על פי היווני. -

כ"ב	לא תמוש עד-יפקוד אל גם אל לא ותמקמה	כ"ב	ושופט צדק יעשה משפט: וכגבור לא ותאפק: ולגוים ישיב נקם: ומטה רשע גדוע יגדע: וקמול אדם כמזמתו: ושמחם בישועתו: בעת חזיונים בעת בצורת: [— — —]
כג	עד-ימחן מתני אכנרי עד-יוריש שבט זרון עד-ישיב לאנוש פגלו עד-יגריב ריב עמו	כג	[— — —]
כד	נאה חסד בזמן מצוקה	כד	הושיענו אלהי הכל
כה	[— — —]	כה	הניח יד על-עם נכר
כו	הושיענו אלהי הכל	כו	כאשר נקדשת לעיניהם בנו
לז	הניח יד על-עם נכר	לז	ונדעו כאשר נדענו
ג	כאשר נקדשת לעיניהם בנו	ג	חדש אות ושנה מופת
ד	ונדעו כאשר נדענו	ד	העיר אף ושבוף חמה
ה	חדש אות ושנה מופת	ה	החיש קץ ופקוד מועד
ו-ז	העיר אף ושבוף חמה	ו-ז	השבת ראש פאתי מזב
ח-ט	החיש קץ ופקוד מועד	ח-ט	אסוף כל-שבטי יעקב
יב	השבת ראש פאתי מזב	יב	רחם על-עם נקרא בשמה
יג	אסוף כל-שבטי יעקב	יג	רחם על-קרנות קרשה
יד	רחם על-עם נקרא בשמה	יד	מלא ציון את-הודך
יז	רחם על-קרנות קרשה	יז	מן עדות למראש מעשיך
יט	מלא ציון את-הודך	יט	מן את-פגלת קוניך
כ	מן עדות למראש מעשיך	כ	תשמע תפלת עבדיך
כא	מן את-פגלת קוניך	כא	
כב	תשמע תפלת עבדיך	כב	

ג: (כב) יעשה עושה. - אל. אדון. - וכגבור לא יחאפק. - מה (במקום לא). ועוד: וגבור מה יחאפק. - (כג) מתני. מפני. - שבט. - רשע. - רשעים. - (כה) ושמחם. ושמחם. -

לז (ד) לעיניהם בנו. - הכבד בנו. הכבד בם. ועוד כתוב: כאשר לעיניהם נקדשה בם כן לעיניהם הכבד בם. - (ו) חדש אל ושנה תמה האריך יד זוריו ימים (זריו) הוא תרגום של מאמץ במשלי כ"ד ה'. - (ט) והדוף. גיטשטש ונשאר רק האות ה'. - (י) מועד. מצער. - תעשה: תפעל. - (יב) מואב: אויב. - (יט) את-הודך. מהדריך. - (כב) עבדיך. עבדך. - כרצונך. ברצונך. - וידענו ויראו. -

כו בעת חזיונים. ביוני וסורי: פָּעַב (או: כענן). -

לו ג-כג יד. כן ג. - הכבד בם. כן ג. ובפנים: בנו. - אוכל גרגרת. גרגרת בלי

כ"ב	ונדעו כל-אפסי ארץ כל-מאכל אוכל גרגרת	כ"ב	כי אתה אל [עולם]: אך יש אוכל מאוכל [נעים]: אך יש אשה יפה [מאשה]: ולב בוחן מטעמי קוב: ואיש ותיק ושיבנה: אך יש מכה ממכה תנעם: ועל-כל-מחמד עין וגדר: אין אשה מבני אדם: עור ומבצר ועמוד משען: ובאין אשה נע וגד: המדלג מעיר אל-עיר: המרגיע באשר יערב: אך יש אהב שם אהב: רע כנפשה נהפך לצר:
כג	כל-מאכל אוכל גרגרת	כג	חף יטעם מטעמי ובר (אחר ה' י"ג):
כו	כל-זכר תקבל אשה	כו	עיר מבצר ועמוד משען:
כד	חף בוחן מטעמי דבר	כד	ובאין אשה נע וגד:
כה	לב עקוב ותן עצבת	כה	המדלג מעיר אל-עיר:
כו	כל-נו [תאכל חיה	כו	המרגיע באשר יערב:
כז	תואר אשה וקליל פנים	כז	אך יש אהב שם אהב:
כח	ועד אם יש-יבה מרפא לשון	כח	רע כנפשה נהפך לצר:
כט	קנה אשה ראשית קנן	כט	
ל	באין גריר ובוער ברם	ל	
לא	מי נאמין בגדוד צבא	לא	
לז	כן איש אשר לא קן [לז]	לז	
ב	כל-אמר אמר אהבתי	ב	
	הלא דין מגיע אל-מות		

כ"ג ג כד חף יטעם מטעמי ובר (אחר ה' י"ג):

כ"ד כט [— — —] עיר מבצר ועמוד משען:

ל באין גריר ובוער ברם

לא מי נאמין בגדוד צבא

ג: (כד) מטעמי דבר. חף בוחן מטעמי זבדו וחך נכון מטעמי זבד. וכן בכ"י ג אחר ה' י"ג: חף יטעם מטעמי זבד. - וזכר כאן לפי ההמשך ממחקים או מגדנות: - כמו שהחף בוחן מטעמים של דבר אוכל כך הלב המבין בוחן המטעמים של שקרן שהוא עושה בכזביו. - (כה) ישבנה: ישיבנו. - (כט) קנה: קונה. - ומבצר. עיר מבצר. - (א) כל-אומר. כל-אוהב (והשוה כ"י ד). - (ב) הלא דין מגיע על מות רע כנפש

כג זכר: - אך יש אוכל מאוכל [נע] ים. - אין קריאה זו ודאית, וכן ג ששורה אחת נקטעה, ובשניה כתוב: אך יש מאכל ממאכל [נעם]. - [מאשה]. על פי היווני. - לב עקוב. השוה ירמ' י"ז ט'. - ואיש ותיק. ניגוד הוא אל לב עקוב. והשוה ותק בערבית=חזק, מוצק. בעל לב מוצק ובוטח בעצמו ישיבנה, כלו' יסיר את העצבת. - כל זכר תקבל אשה. השוה כתובות ע"ה א': איהי בכל דהו נחא לה. - כל-נו [ל]. ב' האותיות שלאחר הגו' קשה להכריע על צורתן. - יהליל. כך ג, ובפנים והליל, הפעיל מן הלל=האיר (השוה הלאל בערבית=מגל הירח), ובמקרא יחזק' (ישע' י"ג י') תהל (אויב מ"א י'): תאר אשה יאיר הפנים של המסתכל בה. - [כה]. כך גראה ג שנפגם. - אשה. כך מנוקד בכ"י, וכוונתו: אותה אשה יש בה אש-קדש מן השמים. - אשר לא קן [לז]. חוספה מסברה. ג: [ואשר אין לו. - באשר יערב. במקום שיבא הערב. -

לו א-ב בפנים יש רק רישא, וסיפא היא לפי ג. - דין. מן דיה=דוה (ע' ל' כ"א). -

כ"ב ג

הוי רע שאמר מדוע בן נוצרתי

מרע אוהב מבית אל-שלחן

אוהב טוב נלחם עמון

אל-תשכח חביר בקרב

כל-יועץ נהיה נד

מיועץ שמור נפשך

כי נם הוא נפש ויחשב

ואמר לה משוב דרךך

אל-תנעץ עמ-חמיה

עם-אשה אל-צרתה

בן איש אשר אין-לו קן

כל-אוהב אומר אהבתי

הלא דין מגיע עד-מות

הוי רע יאמר מדוע נוצרתי

מרע אוהב מבית אל-שחת

אוהב טוב נלחם עמון

אל-תשכח חביר בקרב

כל-יועץ אומר חזה

מיועץ שמור נפשך

כי נם הוא נפש ויחשב

ואמר לה להביט דרךך

אל-תנעץ עמ-חמיה

עם-אשה אל-צרתה

בן איש אשר אין-לו קן

כל-אוהב אומר אהבתי

הלא דין מגיע עד-מות

הוי רע יאמר מדוע נוצרתי

מרע אוהב מבית אל-שחת

אוהב טוב נלחם עמון

אל-תשכח חביר בקרב

כל-יועץ אומר חזה

מיועץ שמור נפשך

כי נם הוא נפש ויחשב

ואמר לה להביט דרךך

אל-תנעץ עמ-חמיה

עם-אשה אל-צרתה

כ"ב ב

עם-סוחר אל-תתגר

עם-איש רע אל-תגמל חסד

פועל שוא אל-מלאכתו

אך אם-יש מפתח תמיד

אשר עם-לבו כל-בקר

ונם עצת לבב הבין

לב אנוש וגיד שעיותיו

ועם-כל-אלה העתר אל-אל

ראש כל-מעשה דבר

עקר תחבולות לבב

טוב ורע וחסים וחסות

יש חכם לרבים נחכם

עם-סוחר אל-תתגר

עם-איש רע אל-תגמל חסד

פועל שוכר אל-מלאכתו

אך אם-איש מפתח תמיד

אשר עם-לבב כל-בקר

ונם עצת לבב בקר

לב אנוש וגיד שעיותיו

ועם-כל-אלה העתר אל-אל

ראש כל-מעשה מאמר

עקר תחבולות לבב

טוב ורע מות וחסים

יש חכם לרבים נחכם

עם-סוחר אל-תתגר

עם-איש רע אל-תגמל חסד

פועל שוכר אל-מלאכתו

אך אם-איש מפתח תמיד

אשר עם-לבב כל-בקר

ונם עצת לבב בקר

לב אנוש וגיד שעיותיו

ועם-כל-אלה העתר אל-אל

ראש כל-מעשה מאמר

עקר תחבולות לבב

טוב ורע מות וחסים

יש חכם לרבים נחכם

כ"ד

עם-סוחר אל-תתגר

עם-איש רע אל-תגמל חסד

פועל שוכר אל-מלאכתו

אך אם-איש מפתח תמיד

אשר עם-לבב כל-בקר

ונם עצת לבב בקר

לב אנוש וגיד שעיותיו

ועם-כל-אלה העתר אל-אל

ראש כל-מעשה מאמר

עקר תחבולות לבב

טוב ורע מות וחסים

יש חכם לרבים נחכם

עם-סוחר אל-תתגר

עם-איש רע אל-תגמל חסד

פועל שוכר אל-מלאכתו

אך אם-איש מפתח תמיד

אשר עם-לבב כל-בקר

ונם עצת לבב בקר

לב אנוש וגיד שעיותיו

ועם-כל-אלה העתר אל-אל

ראש כל-מעשה מאמר

עקר תחבולות לבב

טוב ורע מות וחסים

יש חכם לרבים נחכם

ג

שוא ע-ל-מוציא רע. פועל ושכיר עול מלאכתו שכיר שנה מצא רע (השוה כ"ד ד). - יב) אם-יש.

איש-מצוה. מצותיו. - עם-לבב. כלבבו (ועל הכ"ף כתובה ב"ת). - יג) יע אל-יך. יעכר

בך. - יד) וגם עצת לבבו כך כי אם אמן ממנו. - יו) יגיד. מגיד. - משבעה צופים

על-מצפה. משבעים צופים ע' שן. - טז) וראש. לפני (וכן כ"ד ד). - ראש כל מעשה מאמר

יד-יו מתוך כ"ד. - שעיותיו. פניותיו. - העתר. כך ג, ובפנים: עתר. - עקר. כך ג,

ובפנים: עקרת. - תחבולות. כך כ"ד, ובכ"י ב, התבולות: - שכמים. כך אף

ביוני μέση (והשוה ברא' מ"ח כ"ב). ג (וכ"י ד): שרביטים. - ורע. כך ג, ובפנים: רעה. -

ש-כד בואל. כך ג (וכ"י ד והיוני והסור). - וכל רואה ו. נפגם בכ"י ונתמלא על פי כ"י ד. -

כ"ב כ	וַיֵּשׁ חֶכֶם בְּדָבָרוֹ נִמְאָם	וּמִכָּל-מֵאֵכֶל תַּעֲנוּג נִבְצָר:
כב	וַיֵּשׁ חֶכֶם לְנַפְשׁוֹ וְחֶכֶם	פָּרִי דַעְתּוֹ עַל-גּוּוֹתָיו:
	וַיֵּשׁ חֶכֶם לַעֲמּוֹ וְחֶכֶם	פָּרִי דַעְתּוֹ בְּגוּוֹתָם:
כה	חֲנִי אִישׁ מִסְפָּר יָמִים	וְחֲנִי עַם-יִשְׂרָאֵל [יָמֵי אֵין מִסְפָּר]:
כד	חֶכֶם לְנַפְשׁוֹ וְשֹׁבַע תַּעֲנוּג	וַיֹּאשְׁרוּהוּ [כָּל-דְּרוֹאָהוּ]:
כו	חֶכֶם עִם וְיִחַל כְּבוֹד	וְשִׁמּוֹ עוֹמֵד לְחֲנִי עוֹלָם:
כז	בְּנִי בְחֻמֶּיךָ נִם נִפְשֶׁךָ	וְרָאָה מִה־רַע לָהּ אֶל-תִּתֵּן לָהּ:
כח	כִּי לֹא תִכַּל לִכְלֹל מוֹב	לֹא כָל-נֶפֶשׁ כָּל-יּוֹן תִּבְחָר:
כט	אֶל-תִּתְּנָה לְכָל-תַּעֲנוּג	וְאֶל-תִּתְּנָה עַל-כָּל-מִטְעָמִים:
ל	כִּי בְרוֹב תַּעֲנוּג וְקָנָן חוֹלִי	וְהַמְרָקָה יִגְעַע אֶל-יָרֵא:
לא	בְּלֹא מוֹסֵר רַבִּים יִגְעַעו וְעוֹעוּ	וְהַנֶּשֶׁמֶר יוֹסִיף חַיִּים:
כ"ג יט	וַיֵּשׁ חֶכֶם לְרַבִּים וְחֶכֶם	וְלִנְפִשׁוֹ הוּא גּוֹאֵל:
כב	וַיֵּשׁ חֶכֶם לְנַפְשׁוֹ וְחֶכֶם	פָּרִי דַעְתּוֹ עַל-גּוּוֹתָיו:
כד	חֶכֶם לְנַפְשׁוֹ וְשֹׁבַע תַּעֲנוּג	וְכָל-דְּרוֹאָהוּ וַיֹּאשְׁרוּהוּ:
כו	חֶכֶם-עִם וְיִחַל כְּבוֹד	וְשִׁמּוֹ עוֹמֵד לְחֲנִי עוֹלָם:
(אח"כ בא כ' י"ג)		
כ"ד כ	וַיֵּשׁ חֶכֶם בְּדָבָרוֹ וְנִמְאָם	וּמִכָּל-מֵאֵכֶל תַּעֲנוּג נִבְצָר:
כב	וַיֵּשׁ חֶכֶם לְנַפְשׁוֹ וְחֶכֶם	[פָּרִי] דַעְתּוֹ עַל-גּוּוֹתָיו:
כג	וַיֵּשׁ חֶכֶם לַעֲמּוֹ וְחֶכֶם	פָּרִי דַעְתּוֹ [בְּ]גוּוֹתָם:
כה	חֲנִי אִישׁ יָמִים מִסְפָּר	וְחֲנִי יִשְׂרָאֵל וְיָמֵי אֵין מִסְפָּר:
כד	חֶכֶם לְנַפְשׁוֹ וְשֹׁבַע תַּעֲנוּג	וַיֹּאשְׁרוּהוּ כָּל-דְּרוֹאָהוּ:
כו	חֶכֶם-עִם וְיִחַל כְּבוֹד	וְשִׁמּוֹ עוֹמֵד בְּחֲנִי עוֹלָם:
כז	בְּנִי בְחֻמֶּיךָ נִם נִפְשֶׁךָ	וְרָאָה מִה־רַע לָהּ וְאֶל-תִּתֵּן לָהּ:
כח	כִּי לֹא תִכַּל לִכְלֹל מוֹב	וְלֹא לְכָל-נֶפֶשׁ כָּל-יּוֹן תִּבְחָר:
כט	אֶל-תִּתְּנָה אֶל-תַּעֲנוּג	וְאֶל-תִּתְּנָה עַל-מִטְעָמִים:
ל	כִּי בְּרַב־אֵכֶל וְקָנָן חוֹלִי	וְהַמְזוּעַ יִגְעַע עַל-יָרֵא:
לא	בְּלֹא מוֹסֵר רַבִּים יִגְעַעו	וְהַנֶּשֶׁמֶר יוֹסִיף חַיִּים:

ג: לפני כל פועל היא מחשבת. - כז) בחי"ך. בחמר (וכן כ"י ד). - כח) כי ל' לבי טוב תענוג. - כט) אל-תזרע לכל-תענוג. ב' לשונות: תזרע אל-תזרע אל תענוג ואל תתנוג אל מטמים. ל' יקנן. יכון. - והמרבה. ותמזיע. - לא יגוע. גוע. - והנשמר. ובהשמר. - כה-לא על פי כ"י ג. - תענוג כאן = אוכל. - בלא מוסר. ניגודו: והנשמר, אם כן מוסר כאן: נימוס של זהירות. -

כ"ב ב לח	רָעָה רוּפָא לִפְנֵי צָרְכוֹ	נִם אֹתוֹ חֶלֶק אֵל:
ב	מֵאֵת אֵל וְחֶכֶם רוּפָא	וּמֵאֵת מֶלֶךְ יִשָּׂא מִשְׁאוֹת:
ג	דַּעַת רוּפָא תָרִים רֹאשׁוֹ	וְלִפְנֵי נְדִיבִים יִתְנַצֵּב:
ד	אֵל מֶלֶךְ מוֹצִיא תְרוּפּוֹת	וְנִבְרַר מִבֵּין אֶל-יִמְאָם בָּם:
ה	חֵלָא בְּעֵץ הַמִּיתִיקוֹ מִיָּם	בְּעֵבֹר לְהוֹדִיעַ כָּל-אֲנוּשׁ כְּחוֹ:
ו	וַיִּתֵּן לְאֲנוּשׁ בִּינָה	לְהִתְפָּאֵר בְּגִבּוֹרָתוֹ:
ז	בָּהֶם רוּפָא וְנִית מִכְאוֹב	וְכֵן רוּחָם עוֹשֶׂה מִרְקָחַת:
ח	לְמַעַן לֹא יִשְׁבּוּתוּ מַעֲשֵׂהוּ	וְתוֹשִׁינָה מִבְּנֵי אָדָם:
ט	בְּנֵי בְחוּלִי אֶל-תִּתְּנָה עָבֵר	הַתְּפִלָּל אֶל-אֵל כִּי הוּא יִרְפָּא:
י	וְנוֹם מִן-עוֹלָם וּמִהֶבֶר פָּנִים	וּמִכָּל-פִּשְׁעִים מִהֶר לֵב:
יא	וְהַנֶּשֶׁמֶר יוֹסִיף חַיִּים	וְדָשֵׁן עֲרוֹךְ בְּכִנְפֵי הוֹנִיף:
יב	וְנוֹם לְרוּפָא תֵּן מְקוֹם	וְלֹא יִמוּשׁ כִּי נִסְבּוֹ צוֹרֵךְ:
יג	כִּי יֵשׁ עֵת אֲשֶׁר בְּגִדוֹ מִצְלָחַת	כִּי נִסְדֵּהוּ אֶל-אֵל יַעֲתִיר:
	אֲשֶׁר יִצְלַח לוֹ פִּשְׁתָּהּ	וְרַפְאוֹת לְמַעַן מִתְּנֶה:
טו	אֲשֶׁר חוֹסֵא לִפְנֵי עוֹשֶׂהוּ	וְתִנְבֵּר לִפְנֵי רוּפָא:
טז	בְּנֵי עַל-יְהִי מִתְּנֵי דְמָעָה	הַתְּמַרֵּר וְיִתְנֶה קִינָה:
	כְּמִשְׁפָּטוֹ אֲסוּף שְׂאֵרוֹ	וְאֶל-תִּתְּנָה לָם בְּגוֹיֵעָתָם:
יז	הַמֶּר בְּכִי וְהִתָּם מִסְפָּר	וְשִׁית אֲבָלֹ בְּיוֹצֵא בּוֹ:

כ"ד א רָעָה רוּפָא לִפְנֵי [-] [- - -] :

לח ג: א) צרכו. צרכך. - כל הפסוק: רעה רועה רופא לפי צרכך כי גם אותו חלק אל. - ג) נדיבים. מלכים. - ד) מוציא תרופות. ברא שמים (=סמים). - ה) בעץ. מעץ. - כח) כוחם. - ו) בגבורתו. בגבורתם. - ז) רוקח. קרח. - ח) ישובות. ישכת. - מבני אדם. מפני ארצו. ועל התיבה מפני כחוב: מבני. - ט) בחולי. במחלה. - התפלל. פלל. - י) [נסח מ' והכר. - יא) אזכרה. אזכרתה. - ערוך. ערך. - הונף. הונף. - יב) צורך. ואל ישמש מאח כ' ג' ב' צרכך. - יג) עת אשר בידו מ' כי הוא אל אל יעתיר. - יצח. ימנה. - טו) יתגבר. יסתוגר. - לפני. על ידי. - טז) המתמרר ונהה. התמרמר ונהה. - כמשפטו אסוף שארו. כמשפט א' שארם. - תתעלם בגויעתם. תתחר בגויעם. - יז) והתם. והתם (הפעיל מן המם). -

לח א: השוה שמות רבה כ"א: המשל אומר כבד את רופאך עד שלא תצטרך לו (וירר תענית ג' ר' בארמית: אמר ר' לעזר אוקיר לאסייך עד דלא תצטרך ליה, ובתנחומא מקץ י' הובא בפירוש: א"ר לעזר כתוב בספר בן סירא). - רעה. כך ג, ובפנים: רעי. - וכי. כך ג. - חלק. ברא (ע' לעיל ליד י"ג). - השוה ב"ר י': אלוה העלה סמים מן הארץ, בהם הרופא מרפא את המכה ומהם הרוקח מרקח את המרקחת. - אל תתעבר. אל תתערשל. - בכי כך ג, בפנים: בני. - כיוצא בה-כראוי לו. - בעבור עון. שלא יהיה בך עון, כלו' תעשה אבלך

כ"ב

יום ושנים בעבור דמעה

יח

מדיון יוצא אסון

כ

אל-תשית אליו לב עוד

כב

זכור חקו כי הוא חקך

כא

אל-תזכרהו כי אין לו תקנה

כג

בשבות מת ישבות וקרו

כד

תקמת סופר תרבה תקמה

כה

מה-יתחכם תומך מלמד

באלוה ינהג וישוב בשור

כו

ושקידתו לכלות מרבק

כז

אף עשה ותרש וחסב

המפתח פתחתי חותם

לב ושית לדמות מהקנה

כח

אף תרש יושב אל-הסדן

עשן אש ימק בשור

קול פמיש וטה אונ

לבו ושית לכלות מעשה

כט

אף יוצר יושב על-מלאכתו

אשר בראנה הוא תמיד על-מלאכתו

ל

בזרועו יצור חמר

לב ושית לכלות משקה

לא

כל אלה בידיהם ואמנו

לב

בלעדיהם לא תשב עיר

והנחם בעבור עון:

כי רע ללב יבנה עצבה:

פרע זכרו וזכור אחרית:

לו אתמול ולך היום:

מה-תועיל ולך תריע:

והנחם עס-צאת נפשו:

ונסר עסק הוא ותחכם:

ומתפאר בחנית מהעיר:

ושעיותיו עס-בני בקרן:

לב ושית לשודר בתולמיים:

אשר לילה [ביום ושום]:

ואמנותו לשנות מעשה רקמה:

ושקידתו לכלות מעשה:

ומתבונן במעשה ברזל:

ובחם הכור יתחרה:

ומול צורת הכלי עיניו:

ושקידתו להטיב לתכליתו:

ומסובב ברזליו גלגל:

ובמספר כל-מעשהו:

ולפני רגליו יכוח כחו:

ושקידתו לנקות כבשן:

ואיש במלאכתו ותחכם:

ולא יהיו נרים ולא ילכו משם:

ג: ט וזכור. והכר. - כב. הוא. כן. - כה) ישובב בשור. וישובב בשיר. -

כ-כ רק לצאת ידי חובתך. - תשית אליו. כך ג, ובפנים: תשיב אליו. - זכור חקו.

תזכור כי חק הוא לבריות שימותו, ואף אתה תמות, ואם כן עליך ליהנות לעת עתה ושלא

כג לדאג בעודך חי. - כשבות מת ישבת. כך ג, ובפנים: מושבת מתושבת. - השוה

אדריג ל"ג (ואבות ד' י"ד): הוי ממעט בעסק ועסוק בחורה ווריו למצוות והוי גוהג בשפלות

כה רוח עם כל אדם. - ישובב. מלמעלה כתוב: לשדר. - בלוגי בקר. נחמלא על פי היווני

כו (ἐν υἱότητι ταύτων). - בכ"י סיפא במקום רישא ורישא במקום סיפא. - לשודר בת [לומים].

כז נחמלא על פי היווני. - (ἐκδοῦναι ἀλλοτρίαν). - עשה חרש. השוה ישע' ג' ג' חכם

לא חרשים. - יאמנו. ἐνεπίστευσαν.

ג

לג

אף לעצת עם לא ידרשו

לד

על-כסא שופט לא ישובו

לט

לא יגלו מוסר ומשפט

אף מעשה עולם יבינו

אכל הנזון נפשו

ב

תקמת ראשונים כלם ידרש

ג

שיחת אנשי שם ישמר

ד

נקטרות משלים יתקד

ה

בין גדולים ועבר

ו

בארץ עמים נרים יעבר

ז

לבו ושית לשחר וי עושהו

ח

יפתח פיו בתפלה

ט

אסיו הגדול ירצה

י

הוא נביע דברי תקמתו

יא

הוא יבין עצתו ודעתו

יב

הוא יגלה מוסר שקלו

יג

יחללו בינתו רבים

יד

לא יסור זכרו

טו

תקמתו יספרו עמים

טז

אסיו יעמר יתנה שמו מאלה

יז

עוד אתבונן ואספדה

יח

שמעוני בנים תמימים ותקדו

ובלבנה תתנו ריח ניחוח

תנו ריח ואמרו שיר

קבו גדל לשמו

[בשירות נגל וכלי מינים]

[מעשין אל כלם טובים]

[בדכרו] [עריף] [בגד מים]

[במצותו] [רצונו] [נצלים]

ג:

טז

יח

יז

יט

כ

כא

כב

כג

כד

כה

כו

כז

כח

כט

ל

לא

לב

לג

לד

לה

לו

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

לפ

לq

לr

לs

לט

לז

לח

לט

לע

כ"י יט	מעשה כל-בשר נגדו	ואין נסתר מנגד עיניו:
כ	מעולם ועד-עולם נביט	[הנש] מספר לתשועתו:
	אין קשן ומעט עמו	ואין נפלא וקוץ ממנו:
כא	אין לאמר [ו]ה למה זה	כי הכל לצרכו נבחר:
	אין לנאמר זה רע מזה	כי הכל בעתו יגבר:
כב	ברכות פיאר הציפה	וכנהר מכל רינתה:
כג	כן זעמו גוים יוריש	ויקפץ למלח משקנה:
כד	וארחות תמים וישרו	כן לנרים [ו]קנותו לליו:
כה	[טוב לטוב] חלק מראש	כן לרעים טוב ורע:
כו	ראש כל-צורך לחנין אדם	מים ואש וברזל ומלח:
	וחלב חסדו חלב ודבש	דם ענב וצמר וקנה:
כז	כל-אנלה לנאמרים וישיבו	כן לרעים לרעה נהפכו:
כח	יש נרוחות למשפט נוצרו	ובאדם הרעים נעתיקו:
	ונקעת בלה חילם וישפכו	ורוח עושיהם נגחחו:
כט	אש וקדר רענו וקדר	גם אלה למשפט נוצרו:
ל	חנת-שן עקרב נפתן	ותרב נקמות להחרים [ורעים]:
	כל-אלה לצורךם נבראו	ותמה באוצר ולעת נפקדו:
לא	בצותו אתם ושישו	ובחקם לא נמרו פיו:
לב	על-כן מראש התנשקתי	והתבוננתי ובקרב הנחתי:
לג	מעשה אל כלם טובים	לכל-צורך בעתו [נפיק]:
לד	אל-לאמר זה רע מה-זה	כי הכל בעתו יגביר:
לה	עתה בקל-לב הרגיניו	וברכו את-שם הקדוש:
מ	עסק גדול חלק אל	ועול קבד על-בני אדם:

ג: (יט) נסתר. מסותר. — (כא) לצרכו נברא. בעתו יגבר. — (כז) ארחות תמים: [וארחותיו] [לישרים]. — (כז) כל. גם. — (ל) נבראו. — נבחרו. — באוצר ולעת. באוצרו לנעת. — (לא) פיו. פיהו. — (לג) כלם. הכל. — (לד) אל. אין. — מה זה. מזה. — יגביר. יגבר. — (לה) בכל-לב. נופה. — הקדוש. קדשו. —
מ ג: א אל. עליין. — אם כל-חי. ארץ כ' ח'.

כה הוא אומר ב' יצירה טובה שמורה לטובים ורעה שמורה לרעים. — [ראש כל-צורך לחי]. לפי כה-ל היווני. — פכ"ט נתמלא על פי היווני. — [רע] ב. כן ביווני וסור. — האוצר הוא בית קיבול של הנשמות שבמרום. —
מ א חלק. נראה שענינו כאן: ברא (וכמו שמסר הסורק, וע' ל"ד י"ג). — מיום צאתו

כ"י ב	מיום צאתו מרחם אמו	עד-יום שובו אל-אם כל-חי:
ב	ורעיונותיהם ופחד לבם	מחשבת שברם יום אתריהם:
ג	מיושב כסא לגבה	עד-לשוב עפר ואפר:
ד	מעושה צניף וציץ	ועד-עושה שמלת [בד]:
ה	אך קנאה דאנה ופחד	אימת מות תהרה [וריב]:
ו	ועת נוחו על-משכבו	שינת לילה ותשנה דעתו:
ז	מעט לריק ברנע וישקוט	ומבין בהללות ועור:
ח	מעט טע מחזון נפשו	בשריר ובורת מפני רודף:
ט	ועד-עודף [— —]	ומ [— —] מניח:
י	[— — —]	[— — —]
יא	דבר ודם מרחק וקרב	שד ושבך רעה ומנות:
יב	עד-רשע נבראה רעה	ובעבורו תמוש בלה:
יג	כל מארץ אל-ארץ ישוב	ואשר ממרום אל-מרום:
יד	נכל-שחר ועולה ופחד	ואמונה לעולם תעמד:
טו	מחול אל-חול בנחל איתן	ובאפיק אדיר בחזיו קולות:

ג: ג מיושב. משווקן. — לשוב. ב' תיבות: לובש לבש. — י' תמוש כלה. ת' רעה. — יא) ואשר. ויש.

פתח בכלל ועבר אל הפרט. — בפעם הראשונה יש כאן בספרות העברית התאר של אם כל חי לאדמה על יסוד מה שנאמר בברא' ג' י"ט. לידי הסברה מיוחדת בא תאר זה בחזון עזרא ז' ט'-ט"ו. — מעושה צניף וציץ. כוונתו לכהן הגדול, שהוא היה באותה תקופה במעלה הראשונה באר ישראל. — וריב. כך ג. — שינת הלילה. יש לנקד השין בצרי לפי הכתיב. ויש (גילדיקי) סובר שהיו מבטאים שנת על דרך הארמית. — [תשנה דעתו]. כך ג'. — ועור. הוספתי מסברא. — טע. מן טעע = טעה (השה דה"ב ל"ו ט"ו תע), והוא על דרך תעה לבכי (ישע' כ"א ד'). — כשריד. ניצל במלחמה. וביווני: ὅς ἐκπεφευγώς, שהרי באמת היינו שריד היינו בורת מפני רודף (ולפיכך מסר רודף = בעל מלחמה). — שני פסוקים ז' ח' היו בקצה הדף למטה ונפגעו. ביווני שיעורם כך:

ושתומם לאין מורא

ז) בעת תשועתו ייקץ

ח) לכל-בשר מאדם ועד-בהמה ועל-רשעים שבעתים לאלה. —

ס-י חרחר וריב. השה דב' כ"ח כ"ב. — על-רשע. כתרוממו: ἐπὶ ἀνομίας, כל' נבראה למעמסה עליו. — רעה. ביווני: רעב. — ובעבורו. כך ג, ובפנים: ובעבור. — תמוש. תסור ממקומה שבשמים לירד על הרשע. — כל מארץ. כל אשר מארץ. — לפסוק זה השה קהלת י"ב ז'. — ביווני: ואשר ממים אליה ישוב. ונראה שבכ"י שלפניו היו הר"ש והי"ד דומות בצורתן, והיה כתוב לפניו: ואשר ממלם אל-לם. — חיל מחיל. כך ג, ובפנים: מחול אל חול. — וכאפיק. כך ג, ובפנים: ומאפיק. — הוא מתאר את דרכו של איש שחד ועולה בעולם

כ"ב יד	עם-שאתו בפנים יגילו	כי פתאם לנצח יתם:
טו	יגדל מחמם לא ינקה	כי שורש חנף על-שן כלע:
טז	בקרדמות על-נפת נחל	מפני כל-מטר נדעכו:
יז	וחסד לעולם לא ימוט	וצדקה לעד תבון:
יח	חני יון ושקר ימתקו	ומשניהם מוצא אוצר:
יט	ולד ועיר יעמידו שם	ומשניהם מוצא חכמה:
	שגר ונטע יפריחו שם	ומשניהם אשה נחשקת:
כ	יון ושקר יעליצו לב	ומשניהם אהבת דודים:
כא	חליל ונבל ישריבו שיר	ומשניהם לשון כרה:
כב	נאפי ותאר יחמירו עין	ומשניהם צמחי שדה:
כג	ואוהב וחרב לעצת ינקהו	ומשניהם אשה משפלת:
כד	אח ונעור בעת צרה	ומשניהם צדקה מצלת:
כה	זהב וקסוף יעמידו רגל	ומשניהם עצה טובה:
כו	חיל וכן יגילו לב	ומשניהם נראת אלהים:
	אין ביראת י מחסור	ואין לבקש עמה מ[שען]:
כז	יראת אלהים בעדן ברה	וכן כל-כבוד חפתה:
כח	בני חני מתן אלתחי	טוב נאסף ממסתולל:

ג: טו נדעכו. נדעכה. — יח) אוצר. סימה. — ככ) שדה. שדי. —

יד והוא מדמהו לנחל איתן שבבואו לגאותו הוא הולך לאיבוד. — עם שאתו. כך ג, ובפנים: עם שאתו. — עם-שאתו. כשיגאו מימיו יגילו הפנים שברגיל מימיו שוחקים אותם כי פתאם לנצח יתום אותו הנחל. — פטיו כך ג, ובפנים: נוצר מחמם לא ינקה כי שורש חנף על שן סלע. — נצר. יונקת, צאצאיו של הרשע (ושורש). — לא יכה בו: לא יכה בו שרשים. — טז-יח על-שן צור. שאינו מחזיק מעמד. — כקרדמות. לפי ההמשך הוא מין צמח: לפיכך יש מגיהים: כקרדמות, מין קנהשגדל באגמים (עירובין כ"ב א'). — גפת. שפת הנחל (=גף, גיף בחרגומים). ובסורי כאן: גדנפא דנחלא. — כאן רשים בגליון הכ"י (כמו שכתוב בבבלי סנהד' ק' ב'): כל ימי עני רעים, בן סירא אומר אף בלילותיו. בשפל גגים גגו במרום הרים כרמו. ממטר גגים לגגו מעפר כרמו לכרמים. — ילד ועיר. אדם נקרא על שם בניו ועירו, ויותר מאלו על שם חכמתו. — היווני מטר ועיר = ובונה עיר. — שגר ונטע. עושר של מקנה (השוה דב' ז' י"ג שגר אלפיד) וכרמים מנחילים שם פורת. — כ ובנוסח הסורי: בנין ונטע מחדשים את השם ומשניהם אשה חכמה. — אהב תדודים. — כא-כד של איש ואשה. — החסר בפכ"ב ואילך נתמלא על פי היווני. — צדקה. כך ג, ובפנים: צדק. — כה לפכ"ה השוה בבלי פסחים קי"ט א': ואת כל היקום אשר ברגליהם, א"ר אלעזר זה ממנו כו-כח של אדם שמעמידו על רגליו. — מ[שען]. — הגהה באכיר על פי $\sigma\theta\theta\epsilon\iota\alpha\nu$ שביווני. — השוה מבחר הפנינים (שער הרש): ואמר, הקבר ולא הרש. — ב"ג. כך ג, ובפנים בטעות: מני. —

כ"ב כט

איש משגים על-שלחן זר

מגעל נפשו מטעמו

ל

לאיש עוד נפש תמתיק שאלה

מא

הוי למנות מה-נמר זכר

איש שליו ומצליח בכל

ב

האח למנות כי טוב חקיו

איש כושל ונקש בכל

ג

אל-תסתור מנות חוקך

ד

זה חלק כל-בשר מאל

לאלה שנים מאה ועשר

ה

נין נמאס דבר רעים

ו

מבן-עול ממשלת רע

ז

אב רשע יקווב ולד

ח

ואוין לנכם אנשי חיל

ט

אם-ותפרו על-ידי אסון

ואם-תפשו לו לשמחת עולם

י

כל מאפס אל-אפס ישוב

יא

הכל אדם בגנותו

אין חניו למנות חיים:

לאיש יודע סוד מעום:

ובקרבו תבער כמו אש:

לאיש שוקט על-מכותיו:

ועוד-בנו חיל לקבל תענוג:

לאיש אונים וחסד עצמה:

קרוב ואבד תקנה:

[וכר] כי ראשנים ואחרנים עמך:

ומה-תמאס בתורת עליון:

אין תוכחות חיים בש[ואל]:

ונכד אויל [במנוח] רשע:

ורניש עס-נרעו תמיד:

כי [בגללו] יחרף:

העוזבים תורת עליון:

ואם-תולידו לאנקה:

ואם-תמותו לקללה:

כן חנף מתהו אל-תהו:

אך שם-חסד לא יפרת:

ג: כט) מטעמו. מטעמי זכר. — סוד מעים. יסוד מעים. — ל) עוז-נפש תמתיק. עז נפשות ממתיק. — תבער. באש בוערת. —

מא ב) חקיו. חוק חזק חוקו. — ינקש. ונקש. ועוד: איש כושל ונקש בכל אפס המראה ואבד תקוה — איש נוקש ומושל בכל אפס המראה ואבד תקוה. — ה) יין נמאס. כן נמאס. על התיבה כן כתוב: כי-רעים. דבת ערים. ועוד: רישם. — ו) מבן-עול. מבין ערל. — ט) לקללה. לקללתה. — י) כל מאונס אל אונס. ועוד: כל מאונים אל אונים. — כן. בן. — יא) הבל. נוסף:

כט ממסתולל. לפי ההמשך ענינו העושה עצמו מדרס כמסלה. — השוה בבלי ביצה ל"ב ב' שלשה חיייה אינם חיים, ואלו הן המצפה לשלחן חברו... — מגעל נפשו. כך ג, ובפנים מעגל (=מגעל) נפש. —

מא א הוי. כך ג, ובפנים: חיים. — מכותו. מקומו. — לאיש-אונים. לבעל יגון ואבל (ברא' ל"ה י"ח). — קרוב או קרוב? — אדם שהוא מסרב לחיות — אחת היא אם יחיה אלה או מאה או עשר אין בשאול שום תוכחות וטענות על חיים. — אין תוכחות חיים. כך ג, ובפנים: איש תוכחות. — על כרחנו נפרש דבר רעים: הנין הנמאס הוא תוצאת (או תולדת) של רעים. — רעים. ממעל כתוב: ערים — ובמגור רשע. — נתמלא על פי היווני. — סיפא דקרא נתמלא על פי היווני. — בפ"ז ח' נתמלא על פי היווני. — תפרו. כך ג: אם תפרו על יד אסון ואם [תולידו] יא-יב לאנחה. — הוא מדבר על הגויה, אבל לא על הנשמה! — חמדה. כך ג, ובפנים: חכמה. —

כ"ב יב

פחד על-שם כי הוא ילןך

מאלפי אוצרות חמדה:

יג

טובת חי ומי-מספר

וטובת שם ומראין מספר:

יד

חכמה ממונה ואוצר מוסתר

מהתועלה בשמיהם:

טו

טוב איש מצפין אולתו

מאיש מצפין חכמתו:

מוסר בשת

ידא-טז

מוסר בשת שמעו בני

והקלמו על-משפטי:

יז

לא כל-בשת נאה לשמר

ולא כל-הכלם נבחר:

יח

בזש מאב ואם אל-ונות

מנשיא יושב אל-בכש:

יט

מאדון ונכרת על-שקר

מעדה ועם על-פשע:

כא

ומחבר ורע על-מעל

וממקום תגור על-זר:

כב

משלח אלה וברית

ממטה אציל אל-לחם:

כג

ממנע מתת שאלה

מהשב אפי רעה:

כד

מהשופית מתללקות ומנה

ומשאל שולם מהחריש:

כה

מהביט ואל-אשה ונדה

ומהתקרב אל-נערה:

כז

מאובה על-ורבן חרפה

ומאחרי מותת אל-נאמן:

כח

משנות דבר תשמע

ומסוף כל-סוד עצה:

כט

וקניית בוש באמת

ומצא חן בעיני כל-חי:

ל

אך על-אלה אל-תבזש

ואל-תשא פנים וחסא:

מ

על-תורת עליון וחוק

ועל-משפט להצדיק רשע:

ג:

בני- (יב) אוצרות- (סומות- (יג) טוב חי מספר ימים וטוב- (יד) ואוצר מוסתר-

וסימה מסותרת- (תועלה- (טו) מאיש- (מאדון- (מציפין- (מוטמין- (

יורא- (משפטי- (משפטו- (יז) אל-זנות על פחו- (יושב אל- (ושר-על- (יח) מחברו-

כך ביווני- (ג: משותף- (ממנע מתת- (ממנע מתת שאלה- (מהשב אפי- (מי השעפי-

(כא) רישא: מחשבות מחלקות מנה- (סיפא: משואל- (ועוד: ומשאל שלום (מהחרישו-

(דבר חרפה- (דבר חסד- (מתת- (שאלה-

מב (א) כל-סוד- (על סוד- (על אל- (ב) על אל-

יג

שני מיני טובות יש לו: טובת חי, שאדם עושה לעצמו ונהנה, וטובת שם, שאדם עושה

לזולתו וקונה שם טוב לעצמו! - פכ"א נתמלא על פי היווני- (אשה- (כג- (נערה- (כך

ידא- (לפי ג- (על-משפטי- (לפי הכללים והמדות שמוסרני לכם- (אל-זנות- (בנוגע לזנות- (אל-

יח כחש- (בנוגע לכחש- (על-זר- (בנוגע אל זר- (משכח- (מ"ם השלילה: שלא לשכח-

ממטה אציל- (מנסית אצילי ירך, שלא להושיט ירך, אל לחם בשעת סעודה- (מהשב

כא אפי- (מהשב פני רעך- (מהשבית- (מה שאתה נוהג לחלק וליתן מנה לנצרכים- (אל-

א נאמן- (שלא לנאץ ולחרף את מי שנתת לו מתת- (משנות- (שלא לחזור על דבר ששמעת

ב-ג בסוד- (משפט- (כך ג, ובפנים: מצדיק- (על חשבון- (לדע כמה הוא חייב לך- (וארה-

כ"ב ג

על-שכון קובר וארם

ועל-מחלקות נחלה וגש:

ד

ועל-שחק מאוננים ופלם

ועל-תמחות איפה ואכן:

ו

על-מקנה בין רב למעט

ועל-ממחיר (מ)מכר פגר:

ז

על-אשה רעה חותם חכם

ומקום ידים רפות תפתח:

ח

על-מקום תפקד-נר תספור

ומתת ולקח הכל בקתב:

ט

על-מוסר פותה וקסיל

ושב בושל ועונה בונות:

ס

וקניית זכור באמת

ואיש צנוע לפני כל-חי:

סא

בת לאב מממנת שקר

ודאגתה תפריע (נומה):

י

בנעוריה פן-תגור

ובעילה פן-תשנא:

יב

בבתוליה פן-תפוטח

ובבית (בעל)לה לוא תשטח:

יג

בבית אביה פן-תהרהר

ובבית אישה פן-תמצער:

יד

ובני על-בתולית הקום משמר

ופן-תעשה לה שם סרה:

יז

דבת ענין וקללת-עם

והובשתה בפעל דת שער:

יח

ומקום תגור אל-יהי אשנב

ובית-מביט מבוא סביב:

יט

לכל זכר אל-תסן תאר

ובית-נשים אל-תסתיר:

ג:

(ג) חובר, שותף- (ויש, וישר- (ד) תמחות איפה ואכן, תמורת אפה ואפה- (מקנה-

חשבון- (ממהיר, מוסר- (ו) רעה, טפשה, ועוד: ע' אשה ר' חותם ומ' יד' ר' תפתח- (

(ז) תפקד יד, מפקד יד- (תספור, תחשוב- (ומתת ולקח, ושואה וחתה- (ח) מוסר-

(מדרות- (ט) מטמנת, מטמון- (י) תפוחה, תפתח- (יב) על (לה) (איש) (פן-תהרה-

אל פחזה- (יא) סרה, סרה- (יב) זכר, מטושטש קצת, ונראה: נכרי- (תסתיר, תסתיר- (

ו

חיבה זו כתובה ממעל לחיבה ואדון שבשורה- (ועל-שחק, האבק שעל המאונים המככר-

על המשקל- (ועל-תמחות, שם משרש מחה: מחיקת האבק מעל המדות ואבני המשקל- (

חותם חכם, מנעול טוב (השוה כ"ב כ"ז: מי יתן על פי משמר ועל-שפתי חותם חכמה)-

ולהפך: מקום ידים רפות שלא תעשינה רעה תפתח- (תפקד יד, תבדק פקדון וא-

תתבייש- (ומתת ולקח, ונתנה ולקחה, משא ומתן- (ועונה, לשון ענין ועסק (קהל' א-

י"ג)- (ושב כושל ועונה בזנות, כך ג, ובפנים: ושב וישיש ונוטל עצה בזנות-

ומתחת לחיבה ונוטל כתוב: ושואל- (השוה בבלי סנהד' ק' ב: בת לאביה מטמונת שוא-

מפחדה לא יישן- (בקטנותה שמה תתפתח, בנערותה שמה תזנה, בגרה שמה לא תנשא, נשאת

שמה לא יהיה לה בנים, הזקינה שמה תעשה כשפים, מן הנוסח מטמונת שוא שבגמרא נראה

שכאן מטמונת שקר (בריש) עיקר, ולא שקד בדלת, כמו שנמסר ביווני ἀγορεύειν- (תגור-

לפי ההמשך ענינו זנות וחילול, וביווני נמסר: ἀγορεύειν (=לא תבול)- (נראה

שהוא נפעל מן גרר- (שלא תהא נגררת אחר גברים (השוה הסורי: תצטחא)- (ודאגתה-

כך ג, ובפנים: דאגה- (ובעולה, כך לפי היווני, שהוא נראה לפי ההמשך, ובפנים בטעות:

י-יא ובבתוליה- (ופן-תעצר) כך לפי היווני ποτεσπερώμεν, (החסר בפניא נתמלא על פ-

היווני- (והובשתך, כך ג, ובפנים בטעות: והושבתך- (ובית-מביט || אשנב, ללשון בית מביט

כ"י ב יג	כי מבגד יצא ע"ש	ומאשה רעת אשה:
יד	טוב רע איש משוב אשה	ובית-מחפרת תביע חרפה:
טו	אנדרגא מעשי אל	ונה חזיתי ואספרה:
טז	באמר אלהים רצונו	ופועל רצונו דקחו:
טז	שמש זרחות על-כל נקלה	וכבוד יי על-כל-מעשיו:
יז	לא תפיקו קדושי-אל	לספר נפלאות יי:
	אימץ אלהים צבאיו	להתסוק לפני כבודו:
יח	תהום ולב חקר	ובכל-משרומיהם ותבונן:
יט	מתנה תליפות נהיות	ומגלה חקר נסתרות:
כ	לא נעדר ממנו כל-שכל	ולא חלפו כל-דבר:
כא	גבורות חכמתו תבן	אחד הוא מעולם:
	ולא נוסח ולא נאצל	ולא צריך לכל-מבין:
כג	הוא חזי [קנס] לעד	זה על-ונה חלף טובו:
כה	ומי ישפוע להביט תואר	[— —] ל [—]:
	ועצם שמינם להביט הדרו	[— —] [—]:

ג: יח) מחפרת. כך כתוב בצד. טו) רצונו. מעשיו. לקחו לקח. יז) נפלאות. גבורותיו. אימץ. אומץ. — להתחזק. לתחזיק. — יט) נהיות. ונהיות. — ט) חלפו. חלף מנו כ' דבר. — כא) מעולם. מהעולם. — צריך. צרך. — כה) ולכל [צרך] והכל [שמע]. לכל צורך הכל בשמע. —

יד השוע הלשון בית-קיבול, וכדומה. — טוב. כך ג, ובפנים: מטוב (=מטוב = מהטוב?) רוע איש מטיב
טו אשה ובית מחפרת תביע אשה. — תביע. בביתה תביע המחפרת חרפה כמתוך מעין. — טז) כו || באומר. — שמש זרחת || כבוד ה'. — כמה שיספרו קדושי אל את נפלאות ה' לא יספיקו לספר
טז-יז הכל. קדושי-אל הם המלאכים (=צבאיו) האומרים שירה לפני כסא הכבוד. — אימץ אלהים
יח צבאיו. רמז לתאר אלהי צבאות. — שני דברים עמוקים — תהום ולב — אינם ניתנים לעין
בשר ודם, אבל אלהים חוקרם, כלו' יורד לתוך עמקם. — חקר. בכ"י יש על החיית חולם
יט-כ בניקוד עלין (י). — תליפות נהיות. שבעבר. — חקר נסתרות. שבתיד. — כל-שכל || כל דבר. אם כן, שכל הוא דבר שניתן לעין. — גבורות. כך ג. — תבן. רק הוא האחד
כא מעולם שתכן וידע מה גדולות גבורות חכמתו. — [לא נוסף]. כך ביווני. — ולא נוסף
ולא נאצל. משום עצם אחר, ואין צריך לשום עצם אחר שיבינהו. — לכל-מבין.
כג השוע ישע' מ' ייד את-מי נועץ ויבינהו. — הוא חזי וקיס. על פי ג, וכן ביווני (ὅτι καὶ μέλει
כה תואר מרום וגו' (מ"ג א'), שאינו בפנים אלא בגו'. — ומי. בפנים: ומי. — שני הפסוקים כ"ג
יכ"ה כך נראה שיעורם: הוא חזי וקיס לעד] ומי ישפוע להביט תואר
[— —] זה על-ונה חלף טובו
[— —] ועצם שמינם להביט הדרו. —

כ"י ב

[— —]

כד	כלם שונים זה מזה	ולכל-צורך והכל ישמע:
מג	תואר מרום רקע על-טהר	ולא עשה מהם שונא:
ב	שמש מביע בצאתו חמה	ועצם שמים מביט נהרה:
ג	בהצחירו נרתים סבל	מה-נורא מעשי יי:
ד	כור נפוח מהם מוצק	לפני קרבו מירית-כלל:
	לשון מאור תגמר נושבת	שולח שמש ידליק הרים:
ה	כי גדול יי עושהו	ומנורה תכנה עין:
ו	וגם ירח נרה עתות שבות	ידבריו ינצח אביריו:
ז	בם מועד וזמני חוק	ממשלת קץ ואות עולם:
ח	חךש בקרשו הוא מתחדש	וחפץ עושיין בתקופתו:
	כלי-צבא נכלי מרום	מה-נורא בהשתנותו:
ט	תואר שמים נהדר בוכב	מראף רקיע מזהירותו:
י	בך-בראש יעמר חק	ואורו מזהיר במרום-אל:
יא	ראה קשת וקרר עושיה	ולא ישח באש-מרותם:
יב	הוד הקיפה בכבודו	כי מאד נאדרה [בכבוד]:
יג	גבורתו תתנה דרך	ונד-אל נטתה בנאון:
יד	למענו ברא אוצרו	ותנצח זיקות ומשפלות:
		וישף [עב] בך-שף:

ג: ד) שולח. שלוח ש'. — ידליק. יסיק. — ה) יי עושהו. עליון עשה. — ו) עתות. עת. ועוד: עד עת. — ח) בחדשו. כשמו והוא. — בהשתנותו. בתשובתו. — ט) ואורו מזהיר במרומי אל. ועדי משריק כ' אל. — י) ישח. ישון. — יא) עושיה. עושה. — נאדרה. נהדרה. — יג) ותנצח זיקות [משפלות]. ותנצוח זיקים. ועוד: גערתו תתנה בקר [ברק?]

מג ב-ג בצאתו. כך ג, ובפנים: בצרתו. — בהצחירו. פעל שנגזר מן השם צהרים: בהגיעו לשעת הצהרים. — מי-יתכלכל. מי יעמד (השוע י"ב ט"ו), וכן ביווני ὑποστήσεται. — כור נפוח. תנור (ביווני κάμινον) משולהב, השוע ירמ' א' י"ג סיר נפוח. — מוצק. כך ג, ובפנים: מצוק. — מהם מוצק. הוא מהמם דברים מוצקים (=מתכת, ע' מ"א ז' כ"ג) עד כדי התרככות. — לשון. כך ג, ובפנים: לשאון. — תגמר. תשרף ארץ נושבת (השוע גומרא = גחלת בארמית, ומוגמר בתלמודית, ועוד), כלו' את ארץ הישוב. — ומנורה. של אותה לשון. — גדול. כך ג, ובפנים: גדיל. — כלי-צבא. הלפידים שנושאים לפני הצבא. — נכלי מרום. ברור שהוא כינוי לכוכבים. נכל כאן ענינו כדור. — מראף. פעל שנגזר מן השם רצפה — גחלת בוערת ומאירה. — ולא ישח. החק יעמד הכן ולא יטה. — באש-מרותם. במשמרותם. — הוד הקיפה בכבודו. כך ג, ובפנים: חוק הקיפה בכבודו. — למענו. כך ג, ובפנים: למען. — אוצרו. שבו נתונים הכריקים. — ועב כרשף. לפי היווני νεφέλαι

כ"י ב טו	ובגדלתו חזק ענין	ויתפוצצו אבני בדר:
יו	קול רעמו יחיל ארצו	ובבלחו ינעם קרים:
	אימתו תתרחף תימן	עלעול סופה וסערה:
	ברשף יניף שלגו	ובארקה ישפון דרתו:
יח	תואר לבנה נהיה עינים	וממטרו יתמה לבב:
יט	וגם כפור כמלה ישפף	ונציץ כספיר ציצים:
כ	צינת רוח צפון ושיב	ובקרב יקפיא מקורו:
	על-כל-מעמד מים וקרים	וכשרון ילביש מקנה:
כא	יבול קרים כחרב ישוק	ונזה צמחים כלהבה:
כב	מקפא כל מערף ענין	טל פורע לדשן שרב:
כג	מחשבתו תשיק רבה	ונוט בתהום אים:
כד	יוצרי הים וספרו קצוהו	לשמע אוננו נשתומם:
כה	שם קלאות תמיה מעשהו	מין כל-חי ונבורות רבה:
כו	למענו יצלה מלאך	ובדבריו יפעל רצון:
כז	עוד כאלה לא נוסף	ומן דבר הוא תכל:
כח	ונגדלה עוד כי לא נחקור	והוא גדול מכל-מעשיו:
כט	ונורא יי מלאך מאד	ונפלאות דבריו:
ל	מנוגדליו יין קרימו קול	בכל תוכלו כי יש עוד:

ג: ותזנח יקום במ' - יי דרתו. דרתו - יח יגהה. יגהה. ט מקורו. מקוה - ונוה. וצור. - כב טל. טל פורע. - שר.ב. רטב. - גג מחשבתו. מחשבותו. - א.י.ם. אוצר. - כה מעשהו. מעשיו. - כו למענו. למענהו. -

טו-ως πετεινά. השורה שבפס' נפגמה בכ"י ונמסרה לפי היווני. - פ"ו כך ג, ובפנים: קול רעמו יחיל ארצו זלעפות צפון סופה וסערה. - תחרף. תביא חרף לתימן. - עלעול. סופה וסערה. - כרשף. כך ג, ובפנים היה אולי: [וברשף] (בבי"ת). כרשף ווכארה, אם יח-יט כן רשף = עוף (וכן בפס' ד). דרתו. דירתו. יגהה. יכהה. - ישפף. כך ג, ובפנים ישכון. - כ-כב וברקב. ג' בארמית (=רוקבא, יהושע ג' ט"ז). - טל. בפנים נמשך אל שלפניו. - עריסת הענין (השוה דב' ל"ב ב', ל"ג כ"ח אף שמי יערפו טל) תרפא הכל מן החם ומן הקרה. - פורע. לא אדע לפרנסו. לפי ההמשך ענינו: הוא מעסיק את השרב לדשן, כלו לרענן. - כג-כד נראית כוונתו: מחשבתו תחדר תהום רבה ותעשה שם אים. - [תשיק] = תעשוק? - קצוהו גדלו כו-כח של הים. - יצלה מלאך. שהולך בשליחותו של מקים. - כי לא נחקור. ממתן טעם זה כט נראה שהיה צריך להיות לפניו: לא (או: מה) נגדלה עוד. - ונורא יי מלאך. נתמלא ל על פי היווני (φοβερός). - מנגדליו יי. נתמלא על פי היווני (δοξάζοντες). - מרומיו וגו'. כך ג, ובפנים: מרומים החליפו כח ואל תלאו כי לא... - נתמלא על פי היווני. - כי יש עוד. שבחים להגיד. -

כ"י ב לב	מרומיו החליפו כח	ואלתלאו כי לא תחקורט:
לג	רוב נסתרות [נש] מאלה	מעט ראיתי ממעשיו:
	את-הכל ועשה יין	[ולא]נשיחם נמן חכמה:
	שבח אבות עולם:	
מד	אהללה-נא אנשי חסד	אבותינו בדורותם:
ב	רב כבוד חלק להם עליון	ונדלו מימות עולם:
ג	רורי ארץ במלכותם	ואנשי-שם בגבורתם:
	יועצים בתבונתם	וחזיר-כל בגבוותם:
ד	שרי גוים במזמרתם	ורזנים במקורותם:
	חכמי שים בספרתם	ומושלים במשמרותם:
ה	חוקרי מזמור על-חן	נושאי משל בכתב:
ו	אנשי חיל וסומכיר-כח	ושוקמים על-מבונתם:
ז	כל-אלה בדרום נקברו	ובימיהם תפארתם:
ח	ישמיהם הניחו שם	להשתתפות בגדלתם:
ט	ונש מהם אשר אין-לו נקר	וישבתו כאשר שבתו:
	כאשר לא-היו היו	ובניהם מאחריהם:
י	ואולם אלה אנשי חסד	ותקנותם לא [תשבת]:
יא	עם-יורעם נאמן טובם	ונתלתם לנבני בניהם:
יג	עד-עולם יעמד וקרב	וצדקתם לנא תמחה:
יד	[ויויתם ב]ש[ל]לום נאספון	[ושקם יתנה] לנדרו נדר:

ג: מד (א) אבותינו. את אבותינו. (ב) חלק. להם. (ד) בספרתם. במס' (=במסכת, השוה היווני: ἐν παιδείᾳ αὐτῶν). - (ה) חוק. חקו. - (ח) להשתתפות. ועוד: להשתתפות. ובפנים: להשתתפות. -

שבח אבות עולם. רשימה זו (כיווני: πατέρων ὕμνος) ודאי מידי המחבר מוצאת. - מד א אנשי חסד. אנשים בעלי חסד, חסידים. - בדורותם. כוונתו: לפי סדר דורות. - ב רב כבוד חלק להם. כוונתו: הקב"ה חלק להם מכבודו (|| וגדלו). והשוה הלשון של הברכה שחלק מכבודו לבשר ודם. והיווני מסר ἐκτίσεν = ברא (השוה ליד ג'): זכר את הפעל הערבי ולא זכר את האשגרה העברית חולקין כבוד לפי. - להם. כך ג. - בפסוקים ג-ד ו-ג' מונה הוא עשרה סוגים של גדולים, שנכללו בשבח זה. - רודי. כך ג, ובפנים: דורו. - יועצים. כך ג, ובפנים: היועצים. - במזמרתם. בחכמתם. - בספרתם. השוה ג' ט'. - ה מתוך ההמשך נראה שכאן הוא שם קיבוץ שענינו כעין ספרות. - ומושלים. בעלי משלות. - ח חוקרי מזמור על חוק. אולי כוונתו שהם חוקרים המזמור או אומרים המזמור לפי חוקי השירה או לפי משקל השירה. - בכתב. הוא מטעים שהיו נושאים משלים בכתב דוקא, להבדיל מן הנושאים משל על פה. - נכברו ובימייהם. כך ג, ובפנים: ובימייהם. - ה הניחו שם. השאירו זכר לשמם. - להשתתפות. לשון התעסקות. - ואולם אלה. שהניחו

כ"י ב טו	חַכְמַתְּם תִּשְׁנֶה עֲדָה	וּתְהַלְלֶתֶם וְסַפֵּר קִהְלִי:
טז	חֲנוּךְ הַתְּהַלֵּךְ עִם-יְיָ וְנִלְקַח	אוֹת-דַּעַת לְדוֹר וָדוֹר:
יז	וְלֹא צָדִיק נִמְצָא תָמִים	לִשְׁת פֶּלֶה הָיָה תַּחְלִיף:
	בַּעֲבוּרוֹ הָיָה שְׁאֵרִית	וּבִקְרִיתוֹ חָדַל מִבּוֹל:
יח	בְּאוֹת עוֹלָם נִכְרַת עִמּוֹ	לְבַלְתִּי הִשְׁחִית כָּל-בִּשְׁוֹר:
יט	אֲבָרְהָם אֲבִרְהָמֹן גּוֹיִם	לֹא נָתַן בַּכְּבוֹדוֹ מוֹם:
כ	אֲשֶׁר שָׁמַר מִצְוֹת עֲלִיּוֹן	וְכָא בִּקְרִית עִמּוֹ:
	בַּבִּשְׁוֹר פָּרַת לוֹ חֶק	וּבְנִיסוֹי נִמְצָא נֶאֱמָן:
כא	עַל-בֶּן בִּשְׁבוּעָה הַקִּים-לוֹ	לְבָרְךָ בְּזַרְעוֹ גּוֹיִם:
	לְהַנְחִילָם מִיָּם וְעַד-יָם	וּמִנְהָר וְעַד-אֲפָסִי אֶרֶץ:
כב	וְגַם-לִיצְחָק הַקִּים בֶּן	בַּעֲבוּר אֲבָרְהָם אָבִיו:
כג	בְּרִית כָּל-רֵאשׁוֹן נָתַן	וּבִרְכָּה נָחָה עַל-רֵאשׁ וּשְׁרָאֵל:
	וַיְכַוְנֶנּוּ בִּבְרָכָה	וַיִּתֵּן-לוֹ נְהָלָתוֹ:
	וַיַּצִּיבֵהוּ לְשִׁבְטִים	לְחַלֵּק שְׁנִים עֶשְׂרִי:
מה	[וַיִּצְאָא מִמֶּנּוּ אִישׁ	מוֹצֵא חֵן בְּעֵינֵי כָל-חַי:
	אֲהֻרָב אֶל־הַיָּם וְאֲנָשִׁים	מִשָּׁה וְזָכְרוּ לְמוֹבָה:
ב	[וַיִּכְבְּדֵהוּ בְּאֶל־הַיָּם	וַיִּאֲמָצֵהוּ בְּמַרְוּמִים:
ג	בְּ[וּבְרִי אוֹתוֹת] מִקֵּהר	וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לִפְנֵי מֶלֶךְ:
	וַיִּצְוֶהוּ [וְ]אֶל-עַמּוֹ	וַיִּרְאֵהוּ בְּבוֹדוֹ:
ד	בְּאֲמוֹנָתוֹ וּבְעֲנוּתוֹ	בְּחֵר בּוֹ מִכָּל-[וּבִשְׁוֹר]:
ה	וַיִּשְׁמִיעֵהוּ אֶת-קוֹלוֹ	וַיַּגִּישֵׁהוּ לְעַרְפֵּל:

- ג: יח לעת ב' (=בעת). יח נכרת. כרת. — יט מום. דופי. — כב בן. כן. — כג ויכווננו בברכה. ויכנהו בבכורה. — מוצא. ומצא. —
 מה ב במרומים. במוראים. — ג בדבריו. בדברו. — ד ובענתו. ובענותנותו. — ה וישם. שם (בפ"ח). — השאר נתמלא ע"פ היווני. — פס"ו הוא מתוך ג. — תשנה. תלמד (|| יספר). —
 טו בפנים כתוב: חנוך [נמצא] תמים והתהלך. וברור שהלשון נמצא תמים ו... נכפל כאן מתוך הפסוק שלאחריו. — ענין הכתוב: נח נמצא צדיק תמים (ולא כמו שמסר הסורי: נח הצדיק נמצא תמים). — לעת כלה היה תחליף (שם זה ענינו: חליפין, ממלא מקומו של מי, כעין חליף בערבית, הוזה לקמן מ"ח ח' ונביא חחליף תחתך, מ"ו י"ב ושם תחליף לבניהם לעת כליה, כל' נכנס במקומו של העולם שנגזר עליו כליה מפי שמים. —
 יח-יט באות עולם. לקשת שבען כוונתו (ברא' ט' י"ב-י"ג וי"ט). — לא נתן בכבודו מום. כבודו היה שלם בתכלית. — ברית כל-ראשון נתנו. הוא נתן ליצקב ברית כל ראשון, ברית של כל אחד משנים הראשונים, של אברהם ויצחק (השוה ברא' כ"ח ד' ויתן לך את ברכת אברהם, ויק' כ"ז מ"ה ברית ראשונים). — [וויצא]. — כך ביווני (καὶ ἐξήγαγεν).

כ"י ב טו	וַיִּשֶׁם בְּיָדוֹ מִצְוָה	וַיִּתֵּן חַיִּים וְתַבּוּנָה:
טז	לְלַמֵּד בְּנֵעֶלְב חֲקִיּוֹ	וְעִדּוּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל:
יז	וַיִּרְם קְדוֹשׁ אֶת-אֲהֻרָן לְמִשָּׁה לוֹ	וַיְשִׁימָהוּ לְחֶק-עוֹלָם:
	וַיִּתֵּן עָלָיו הוֹד	וַיִּשְׁתַּחֲוֶה בַּכְּבוֹדוֹ:
יח	וַיִּאֲזַרְהוּ בְּתוֹעֲפוֹת רָאם	וַיְלַבִּישֵׁהוּ בְּלִיל תַּפְאֶרֶת
יט	וַיְלַבִּישֵׁהוּ כָּלִיל תַּפְאֶרֶת	מִכְנָסִים בְּתִנּוֹת וּמַעִיל
כ	וְרִמּוֹנִים הֶמֶן סָבִיב	לְתֵת נְעִימָה בַּצִּעְדָּיו:
	לְהַשְׁמִיעַ בְּדָבִיר קוֹלוֹ	לְזַכְּרוֹן לְבָנֵי עַמּוֹ:
כא	בְּגָדֵי קָדֵשׁ זָהָב תְּכֵלֶת	וְאַרְגָּמָן מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב:
כב	חֲשֵׁן מִשְׁפָּט אֶפֶס וְאֶזְרַר	וּשְׁנֵי תוֹלַעַת מַעֲשֵׂה אֶזְרָג:
כג	אֲבָנֵי חֶפֶץ עַל-הַחֹשֶׁן	פְּתוּחֵי חוֹתָם בְּמִלּוֹאוֹתָם:
כד	כָּל-אֶבֶן וְקָרָה לְזַכְּרוֹן בְּקֶתֶב חֲרוּת	לְמַסְפָּר [שְׁבָטֵי יִשְׂרָאֵל]:
כה	עֲשֻׁרֶת פָּז מַעִיל וּמַצְנֶפֶת	וְצִיץ [פְּתוּחֵי חוֹתָם] קָדֵשׁ:
כו	הוֹד כְּבוֹד וְתַהֲלֵל עוֹ	מִחֲמַד עֵץ וּמִקְלָל יוֹפִי:
כז	לְוַפְּנִי לֹא הָיָה כֶּן	[וְעַד-עוֹלָם] לֹא יִלְבָּשׁ [וְ]:
כח	חֶלֶק [לוֹ] וּלְבָנָיו כָּדָה	וְכֵן נִמְנָלָם לְדוֹרֵי אֲתָם:
כט	וּמִנְחָתוֹ כָּלִיל תְּקַטֵּר	וּבְלִיּוֹם תָּמִיד פִּשְׁמִים:
ל	וּנְחִמָּלָה מִשָּׁה אֶת-דָּוִד	וַיִּמְשַׁחֵהוּ בְּשֶׁמֶן הַקֹּדֶשׁ:
לא	וְתָהִי לוֹ בְּרִית עוֹלָם	וּלְזַרְעוֹ בְּיָמֵי שְׁמִים:
לב	לְשִׁרָת וּלְכַהֵן לוֹ	וּלְבָרְךָ אֶת-עַמּוֹ בְּשֶׁמֶן:
לג	וַיִּבְחַר-בּוֹ מִכָּל-חַי	לְהַנִּישׁ עָלָה וְחֻלְבִּים:
לד	וּלְהַקְטִיר רִיחַ נִיחַח וְאַנְקָרָה	וּלְכַפֵּר עַל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
לה	וַיִּתֵּן-לוֹ מִצְוֹתָיו	וַיִּמְשִׁלֵּהוּ בְּחֹק וּמִשְׁפָּט:
לו	וַיְלַמֵּד אֶת-עַמּוֹ חֶק	וּמִשְׁפָּט אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:
לז	וַיִּתֵּן בּוֹ נְרִים	וַיִּקְנָאוּ בּוֹ בְּמִדְבָּר:

- ג: ויתן. — ביצקב. לי. — ו בכבודו. בברכה. — ראם. תואר. ומימן: תעופה. — ח תפארת. תפארתו. —

- י קדוש. כינוי לשמים. — ויאזרהו בתועפות ראם. פירושו של לשון זה תלוי בפירושו של הלשון בבמד' כ"ג כ"ב וכ"ד ח', ואיני יודע לכוון היאך היה בן סירא מפרש אותו לשון. יב-ג על כל פנים, הוא רומז בזה לאיזורו של אהרן. — נתמלא על פיה היווני. — לוא ילבשם זר. אדם

כ"ב

ט

אנשי דתן ואבירם

וגרא וי ויתאנף

וגביא להם אות

כ ויתוסף לאתרון כבודו

כתרומוות קדוש נתן לו להם

כא ולתם פנים חלקו

כב אף [בארצם לא] ויחל

כג אשי וי חלקו ונתתלתו

כג וגם פניהם [בן-אלעזר

במנאו לאלוהי-פל

כד אשר נדבו לבו

כד לכן נסלו הקים חק

כה אשר תהיה לו ולנרעו

כה וגם בריתו עסדור

כז נחלת-אש לפני כבודו

כז ועפה ברכו-נא את-וי המזב

כז ויתן להם חכמת-לב

כז למען לא ישכח מובכם

כז גבור בן-חיל יהושע בן-נח

כז אשר נוצר להית בנמי

כז להנקם נקמי אויב

כז מה-נהדר בגמלותו נד

כז מיהוא לפניו ותנצב

כז הלא בידו עמר השמש

כז כי קרא אל-אל עליון

ועדת קרח בעזיו אפס:

וככלם בחרון אפו:

ויאכלם בשביב אשו:

ויתן לו נחלתו:

אשי וי יאכלו:

ומתנה לו ולנרעו:

ובתוכם לא יחלק נחלה:

בתוך בני ישראל:

בגבורה נתול בדה:

ונעמד בפרץ עמו:

ויוכר על-בני ישראל:

ברית שלום לכלכל מקדש:

בדונה גדולה ער-עולם:

בן-ישי למשה והנדה:

נחלת אתרן לכל-נרעו:

המעשר אתכם כבוד:

ולשפט עמו בצדק:

וגבורתכם לדורות עולם:

משרת משה בגבוהה:

תשועה גדולה לבחיריו:

ולתנחיל את-ישראל:

בהגיפו בידו על-עיר:

כי מלחמות וי נלחם:

יום אחר והנה לשנים:

באקפה לנו מסביב:

כ"ב

ו

ונענהו אל עליון

וישליכם [ל-עם אויב]

למען [דעת] כל-גוי תרם

ז ונען כי מלא אחרי אל

הוא וכלב בן ופנה

להשיב חרון מערה

ח לכן נס-הם בשנים נאצלו

להביאם אל-נחלתם

ט ויתן לכלב עצמה

להדריכו על-במתי ארץ

י למען דעת כל-נרע נעלב

יא והשופטים איש בשמו

[— — —]

יב והי זכרם לבקרה

יג אוהב עמו ורצוי עושהו

נזיר וי בגבוהה

בן-ברא אל הכין ממלכת

יד בגמנות וי צנה ערה

טו בגאמותו [נ]רש חזה

טז וגם [הוא קרא אל-לואל]

בעלתו [טלה חלוב]

יז בפקע אדיר נשמע קולו

יח ונקנע נציבי צר

יט ועת נוחו על-משכבו

כ פופר ונעלם מומי לקחתי

וגם ער-עת-קצו נכון נמצא

באבני בן-רד [גדלות]:

וב[מו]רד האביר קמים:

כי צופה וי מלחמתם:

ובימי משה עשה חסד:

להתנצב בפרע קהל:

ולתשבות דבה רעה:

משש מאות אלה רגלי:

ארץ וכת חלב ודבש:

וער-שיבה עמדה עמו:

וגם-נרעו גרש נחלה:

כי טוב למלא אחרי וי:

כל-אשר לא נשא לבו:

ולא נסוג מאחרי אל:

וישם תחילה לבניהם:

המשואל מבטן אמו:

שמואל שופט ומכה:

וימשה נגידים על-עם:

ויפקד אלהי נעלב:

וגם בדרך נאמן רועה:

ובאקפה לנו [אויביו מסביב]:

ונענהו וי:

ונרעם וי בקול-גדול:

ונאבד את כל-סרגי פלשתים:

העיר וי ומשיחו:

וכל-אדם לא ענה בו:

בעיני וי ובעיני כל-חי:

כז שאינו כהן אסור בלבישתם. — אך [בארצם לא] ינחל. השוה במ"ד י"ח כ'. הוספתי מסברא, כז-יח וכן הלשון נחל כהנה לפי ההמשך ובמ"ד כ"ה י"ג. — נתמלא על פי היווני והסורי. — זר"ם. שאינם כה כהנים. — וגם בריתו עס-דוד. אגב דיבורו על נצחיות הכהונה הוא מצרף אף נצחיות הברית עס-דוד, אע"פ שאין כאן מקומו של דוד (שמדובר עליו בריש פרק מ"ז). — נחלת-אש וגו'. ברור ששורה זו מקומה אחר שורה א' שבפכ"ב. —

כז א-ד אשר נוצר. לכך נוצר יהושע מלכתחלה! — והיה לשנים. ע"פ היווני והסורי. — כז בכ"י כך החלוקה: ויענהו אל עליון באבני ברד גדלות. — בורד גדלות. כך על פי יהושע

י י"א. — כאכפה לנו מסביב. פסוק זה נתמלא ע"פ היווני. — כאכפה הוא מקור קל מן אכף, וענינו: כשלחצו לו האויבים מסביב. (השוה הפעל משלי ס"ז כ"ו אכף עליו והשם אויב ל"ג ז'). — לכן בפנים: לכם (או: לכם). — בשנים. הם שניהם. — נאצלו נחשבו אצילים (וביווני וסורי: נצלו). — תחל יף. חליף במקום לבניהם (ע"מ"ד י"ז). — באמונתו נדרש חזה. שאל ונערר דרשוהו (ע"ש"א ס"ו) משום שהיה מסורסם באמונתו. — רועה. עיקרו: רואה (שם ס"ט) ואילך. — וגם [הוא. שאל. — בעלתו. בהעלותו. — ויענהו ה']. על פי היווני. —

כ"ב כ

ונם אחרי מיתו נדרש

ונגד למלך דרדיו:

וישא מארץ קולו בנבואה

ולתשבית עין עם:

מז

ונם אחרי עמר נתן

להתנצב לפני דוד:

ב

כי כחלב מירם מקדש

בן דוד מישאל:

ג

לכפירים שחק בנדי

ולדוברים בבני בשן:

ד

בנעוריו הבה גבור

ויסר נחפשת עולם:

בהניפו ידו על-קלע

וישבר תופארת גלות:

ה

כי קרא אל-אל עליון

ויסן בימינו עז:

לחרף את-איש יודע מלחמות

ולחרים את-קרן עמו:

ו

על-פני עני לו בנות

ויבנוהו ברבקה:

בעמלותו צניף נלחם

ומסביב הכניע צר:

ז

ויסן בפלשתים ערים

ועד-היום שבר קרנם:

בכל-מעשהו נתן הודות

לאל עליון ובדבר בבור:

ח

בכל-לבבו אוהב עשהו

ובכל-ליווים אמר שירה:

נגינות שיר לפני מן-בית

וקול נבל בשירים תיקן:

ט

ונתן לנשים הדרן

ויסמן מועדים שנה בשנה:

בהנללם את-ישם קדשו

לפני בקורן ירון משפט:

י

ונם יי העביר פשעו

ויסם לעולם קרנו:

ויסמן לון חק וממלכת

ובסא הכין על-ירושלם:

יב

בעבורו עמר אחרי

בן משכיל שוכן לבטח:

שלמה מלך בימי שלמה

ואל העים לו מסביב:

יג

אשר הבין בית לשמו

ויצב לעד מקדש:

מה-תכמת בנערי

ותצא פאר מוסר:

יד

ארץ [בסוף] ובבית

ותקלם במוסר שירה:

בשיר מושל חידה ומליצה

עמים הסערתה:

יז

נקראת בשם הנקבר

הנקרא על-ישראל:

ותצבר בפרץ זהב

ובעפרת הרבית כסף:

יח

מז ד-יו פסוק ד' נתמלא מסברא. - בפ קע. ברעם, ברעש (השוה פקעא בסורית וארמית). ע' יט ש"א ז' י'. - ונעלם. כך גם ביווני וכך בע' ש"א י"ב ג' במקום ונעלים שבנוסח המסורה. - ה- הודות. הודאות (השוה שימוש המקור בשם דה"א כ"ה ג'). - נתמלא על פי היווני. - יח-כב משפט. - ממעל לחיבה זו כתוב: מקדש. - בשם הנכבד. ידידיה. - נתמלא על פי יד היווני. - מוסר. תינוך טוב ונימוס. -

כ"ב יט

ותסן לנשים בקליה

כ

ותסן מום בקבוצה

ולתבוא אף על-צאצאיה

כא

ולחיות העם לשני שבטים

כב

ונאכלם אל לא ימוש חסד

לא ונקרית לבחיריו נין ונקד

כג

וישבב שלמה מושריש

רמב-אולת וחסר-בינה

כד

עד-אשר קם

ירבעם בן-נבט

כה

ויסן לאפרים מכשול

ותגדל חפאתו מאד

כז

עד-אשר קם נביא באש

ב

וישבר להם מטה לחם

ג

בדבר אל עוצר שמים

ד

מה נזרא אתנהו אליהו

ה

המקים גוע ממנות

ו

המוריד מלכים על-שחת

ח

המושח מלא תשלומות

ז

והשמיע בסיני תוכחות

ט

הנלקח בסערה מעלה

י

הכתוב נכון לעת

יא

להשיב לב אבות על-בנים

יב

אשר ראף ומנת

יג

פי-ושנים אותות הרבקה

יד

מימיו לא זע מכל

יז

כל-דבר לא נפלא ממנו

יח

ותמשילם בנזותה:

ותחלל את-יצועיה:

ואנחה על-משכבה:

ומאפרתים ממלכת חמם:

ולא נפיל מדבריו ארצה:

ונורע אותהו לא ישמיד:

ולדוד ממנו שרש:

ויצוב אחרייו מנון:

רחבעם הפריע בעוצתו עם:

אל-יהי לו זכר

אשר חשא והחטיא את-ישראל:

להדיחם ומאדמתם:

ולכל-דעה התמבר:

ודבריו בתנור בוער:

ובקנאתו המעיטם:

ויירד שלש אשות:

וואשר במוף ותפאר:

ומשאול ברצון וי:

ונקבדים וממט תם:

ונביא תחליף תחמיה:

ובחורב משפטי נקום:

ובגדודי אנש מרום:

להשבית אף לפני חרון:

ולתבין שובבי ישראל:

[- - -]

[- - -]

[- - -]

ומאופתים כל-מוצא פיהו:

ולא משל ברוחו כל-בשר:

ומתחטיו נברא בשור:

מח ג-ה נתמלא על פי היווני. - מלא. ביווני מלכי (βασιλεῖς), וכוונתו לחזאל ויהוא (מליא י"ט ט"ו-ט"ז). - לפני חרון. על פי היווני (πρὸ θυμῶν). -

כ"ב יד

בסניו עשה נפלאות

ובמותו תמיה מעשה:

טו

בכל-זאת לא שבו קצם

ולא קדלו מחפאתם:

עד-אשר נסחו מארצם

וניפצו בכל-הארץ:

וישאר ליהודה מנשר

ועוד לבית דוד קצין:

טז

ויש-מקם עשו יושר

ויש-מקם הפליאו מעל:

יז

וחזקתו חזק עירו

בהפלות אל-תוכה מים:

והקצב בנחשת צורים

והחסום הרים מקנה:

יח

בגמיו עלה סנהריב

וישלח את-רב-שקה:

ונט גרו על-ציון

והגדף אל בגאוגו:

יט

ואז נאמנו בגאון לבם

והחילו ביולדה:

כ

והקראו אל-אל עליון

ויקראו אליו כפנים:

ווישמע בקול תפלתם

ווישיעם בגד-ישעיהו:

כא

והיך במחנה אשור

והקם במנפה:

כב

וכי עשה ויחזקתו את-הטוב

והחזק בדרך דוד:

וכאשר צהרו וישעיהו הנביא

הגדול והנאמן בחזיונו:

כג

בגמיו עמד השמש

ויוסף על-חמי מלך:

כד

ברוס-גבורה חנה אחרית

והנחם אבלי ציון:

כה

עד-עולם הגיד נהיות

והקמתו לפני בואן:

מט

שם ואשיהו בקמרת סמים

המקלח מעשה רוקם:

בחד בדבש ומתיק וברו

ובקמור על-משתה הנון:

ב

כי נחל על-משובותינו

ווישבת תועבות הכל:

ג

והמם אל-אל לבו

ובימי חמם עשה חסד:

ד

לבד מדוד ויחזקתו

ויאשיהו כלם השחיתו:

ויעזבו תורת עליון

מלכי יהודה עד-תקמם:

ה

והמם קרנם לאחור

ובבדום לגוי נכל נקרי:

ו

והציתו קרנית קדש

וישמו אחרתיה:

בגד-ירמיהו כי ענהו

והוא מרמם נוצר נביא:

ז

לקתוש ולנתון ולהאביר דהרם

וכן לבנת לגמע ולקוקים:

ח

והקואל ראה מראה

והגד וני מרדכי:

כ"ב ט

וגם הזכיר את-אויב

י

וגם שנים עשר הנביאים

אשר החלימו את יעקב

יא

ומה-נגדל (את-זרובבל

יב

וגם ישוע בן-יוסף

והימו היכל קדש

יג

והמנה נאדר וברו

והפא את-הריסתינו

יד

מעט נוצר על-הארץ כהנוד

טו

כיוסף אס-גולד נקר

טז

ושם ושת ואנוש נפקרו

כ

גדול אחיו ותפארת עמו

אשר בדורו נפקד הבית

ג

אשר בגמיו נכרה מקנה

ב

אשר בגמיו נכרה קור

ד

הדואג לעמו מחתה

ה

מה-נודר בהשגיתו מאהל

ו

כבובב אור מבין-עבים

ז

ובשמש משרקת אל-היכל המלך

ח

בגן בענפי בימי מועד

ט

בפרח לבנון בימי קוץ

י

בכלי וקב וקתם אנ - ויל

יא

בזית רענן מלא גרער

יב

בעשותו בגדי כבוד

בעלותו על-מנבח הוד

יג

בקבלו נתינים מנד אחיו

סביב לו עמרת בנים

המכלכל כל-דורכי צדק:

תהי עצמתם פרוחות מתהותם:

וישגבוהו באמונת תקנהו:

והוא על-יד-ימין פחותם:

אשר בימיהם קוממו ביתו:

המכונן לכבוד עולם:

המקים את-הקרבתינו:

והצב דלתים וברית:

וגם-הוא נלקח פנים:

וגם גותו נפקדה:

ועל-כל-חיי תפארת אדם:

שמעון בדיחמן הכהן:

ובגמיו חזק היכל:

אשיח בם בהמונו:

פנות מעון בהיכל מלך:

ומחזק עירו מצר:

ובצאתו מבית-הפרכת:

ובגרם מלא בימי מועד:

ובקשת נראתה בענן:

ובשושן על-יבלי מים:

ובאש לבונה על-המנקה:

הנאסו על-אבני חפץ:

ובצען שגן מרנה ענף:

והתלבשו בגדי תפארת:

והקדר עזרת מקדש:

והוא נצב על מערכות:

בשתי ילי ארזים בלבנון:

הפסוקים יא-יב נקטעו בסוף העמוד ונתמלאו על פי היווני. —

ג א שיח בם בהמונו. כך בכ"י, וביווני: אגם מקוה (=אשוח, בכחבת מישע) כים
 ו בהמונו. יתפרש לפיכך: בהמון המים שבו. — בפנים: וכירח מלא מבין בימי מועד, וברור
 ח שהתיבה מבין נכסלה מרישא דקרא. — כנץ בענפי בימי מועד. נראה שהיו נוהגין
 ליטול ביד אגודת ענפים פורחים הן בפסח והן בשבועות (וע' דאלמן [AuSl, 376] —

ג-כב וויקראו... ווישמעו... ווייך... [כ"י עשה]. כך ביווני. — ב' השורות האחרונות
 שבפכ"ב-כ"ג שבעמוד הכ"י נקטעו ונתמלאו ע"פ היווני. —

כ"י ב יג	וּנְקִיפוּהוּ בְּעַרְבֵי נָחַל וְאִשִּׁי יְיָ בְּנֶגֶם עַד-פְּלוֹתוֹ לְשֶׁרֶת מִזֶּבֶחַ אֲזָ וְרִיעוּ בְּנֵי אֶהְרֹן הַכֹּהֲנִים וְרִיעוּ וְנִשְׁמָעוּ קוֹל אֲדִיר כִּלְבָּשֶׁר יִהְיֶה נִמְהָרוּ לְהַשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי עֲלִיּוֹן וַיִּתֵּן הַשִּׁיר קוֹלוֹ וַיִּרְאוּ כָל-עַם-הָאָרֶץ עַד-פְּלוֹתוֹ לְשֶׁרֶת מִזֶּבֶחַ אֲזָ וְרָד וְנִשָּׂא יָדָיו וּבִרְכַּת יְיָ בִּשְׁפָתָיו וַיִּשְׁנוּ לִנְפֹל שְׁנִית עֲתָה בְּרִכּוּרָא אֶת-יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הַמְגִדֵּל אֲדָם מִרְחֹם וַיִּתֵּן לָבָב חֲכָמָה לָבָב וַאֲמֵן עַם-שִׁמְעוֹן חֲסִידוֹ אֲשֶׁר לֹא יִכְרַת-לוֹ וּלְקָרְעוֹ בְּשָׁנֵי גֹיִם קָצָה נִפְשִׁי וַיִּשְׁבֵּי שַׁעִיר וּפְלִשְׁתַּת מוֹסֵר שָׂכָל וּמוֹשֵׁל אֲפֻנִים אֲשֶׁר נִיבַע בְּפִתּוֹר לְבֹ אֲשֶׁרִי אִישׁ בְּאֵלָה יִהְיֶה כֹּס [— — —] נֹא אֶהְלֵלָה אֱלֹהֵי יִשְׁעִי בְּאֶסְפָּרָה שְׁמָךְ מַעֲזוֹ חַיִּי חֲשֻׁכָתָ בְּשָׁרֵי מִשְׁחַת פְּצִימֵי מִדְּבַת עִם [— — —] ג נִגְדָה קָמִי הִיִּיתָ-לִּי	כִּלְבָּנִי אֶהְרֹן בְּכַבּוֹדָם: נִגְדָה כִּלְבָּנִי יִשְׂרָאֵל: וְלִסְגָּר מַעֲרֻכּוֹת עֲלִיּוֹן: בְּחֻצְרוֹת מִקְשָׁה: לְהַנְדִּיר לִפְנֵי עֲלִיּוֹן: וַיִּפְּלוּ עַל-פְּנֵיהֶם אֶרְצָה: לִפְנֵי קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל: וְעַל-הַמִּזְבֵּחַ הַעֲרִיבוּ נְרוֹ: בְּתַפְלָה לִפְנֵי רַחוּם: וּמִשְׁפָּטָיו הִנִּיעַ אֵלָיו: עַל-כִּלְבָּנִי יִשְׂרָאֵל: וּבְשֵׁם יְיָ הַתְּפָאֵר: [וְהָעַם בְּלֹם] מִבְּנָיו: הַמְפָּלִיא לַעֲשׂוֹת בְּאָרֶץ: וַיַּעֲשֶׂהוּ בְּרִצּוֹנוֹ: וַיְהִי בְּשָׁלוֹם בִּינֵיהֶם: וְנִקְם-לוֹ בְּרִית פִּינְהָם: כִּימֵי שְׁמִים: וְהַשְׁלִישִׁית אֵינָנו עִם: וְגַי נִבֵּל הִדָּר בְּשִׁכְּם: לְשִׁמְעוֹן בְּנִי-אֶלְעָזָר בֶּן-סִירָא: וְאֲשֶׁר הִבִּיעַ בְּתַבּוּנוֹת: [וְנֹתָן עַל-לִבּוֹ וְהָבָם: כִּי יִרְאֵת יְיָ חַיִּים: אֲנִי] דָּךְ אֱלֹהֵי אָבִי: כִּי פָדִיתָ מִמָּוֶת נַפְשִׁי: וּמִנֵּד שְׂאוֹל הַצֵּלָתָ רַגְלִי: מִשׁוֹמֵ [וְדַבַּת] לְשׁוֹן: וּמִשְׁפַּת שְׁטִי כָזָב: עֲנִיתִנִי בְּרֹב חֲסִידָךְ:
----------	---	---

כ"י ב יד	מִמּוֹקֶשׁ צוֹפֵי סֵלַע מִרְבּוֹת צָרוֹת הוֹשַׁעְתָּנִי מִכַּבּוֹת אֵשׁ לֹאִין פַּחַח מִשְׁפָּתִי וְזָה וּמִפְּלִי שְׁקָר וַתַּגַּע לִפְנֵי נַפְשִׁי וְאֶפְסָה סָבִיב וְאִין עוֹזֵר-לִי וְאֶזְכְּרָה אֶת-רַחֲמֵי יְיָ הַמַּצִּיל אֶת-חֹסְדֵי-בֹ וְאֵרִים מֵאָרֶץ קוֹלִי וְאֶרְוֶם יְיָ אָבִי אֶתָּה אֶל-תִּרְפָּנִי בְּיוֹם צָרָה אֶהְלֵלָה שְׁמָךְ תָּמִיד אֲזָ שְׁמַע קוֹלִי יְיָ וַיִּפְדֵּנִי מִכָּל-דָּרַע עַל-פֶּן הוֹדִיתִי וְאֶהְלֵלָה: הוֹדוּ לִי כִּי טוֹב הוֹדוּ לָאֵל הַתְּשַׁבְּחוֹת הוֹדוּ לְשׁוֹמֵר יִשְׂרָאֵל הוֹדוּ לְיוֹצֵר הַכֹּל הוֹדוּ לְגּוֹאֵל יִשְׂרָאֵל הוֹדוּ לְמַקְבֵּץ נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל הוֹדוּ לְבוֹנֵה עִירוֹ וּמִקְדָּשׁוֹ הוֹדוּ לְמַצְמִית קֶרֶן לְבֵית דָּוִד הוֹדוּ לְבוֹסֵר בְּכֵנִי צָרוֹק לְכַתֵּן הוֹדוּ לְמִנֵּן אֲבִרְהָם הוֹדוּ לְצוֹר יִצְחָק הוֹדוּ לְאֹבִיר יַעֲקֹב הוֹדוּ לְבוֹסֵר בְּצִיּוֹן	ד ה ו ז ח ט י יא יב	וּמִנֵּד מִבְּקָשֵׁי נַפְשִׁי: וּמִמַּצְוִיקוֹת שְׁלֵהֲבַת [סָבִיב]: מִרְחֹם תְּהִם לְאִמּוֹן: וְחֻצִּי לְשׁוֹן מִרְמָה: וְחֻצִּי לְשְׂאוֹל תַּחְתִּיּוֹת: וְאֶפְסָה סוֹמֵךְ וְאִין: וְחִסְדִּי אֲשֶׁר מַעֲוֹלָם: וַיִּנָּאֵלָם מִכָּל-דָּרַע: וּמִשְׁעָרֵי שְׂאוֹל שׁוֹעֲתִי: כִּי אֶתָּה גְבוּר וְיִשְׁעִי: בְּיוֹם שׁוֹאָה וּמִשְׁאָה: וְאֶזְכְּרָךְ בְּתַפְלָה: וַיִּנָּאֵן אֶל-תַּחְנוּנֵי: וַיִּמְלֹטֵנִי בְּיוֹם צָרָה: וְאֶבְרַכְךָ אֶת-שֵׁם יְיָ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ: כִּי לְעוֹלָם חֲסִידוֹ:
----------	---	---	---

נא ד-ח [סָבִיב]. ע"פ היווני. — מכבות אש לאין פחה. — לשון זה קשה לפתרו, ונראה שענינו: מלהבות אש לא נפקה. ביווני: מבינות אש. — לא מוון. מלאתי מסברא. — יחפצתי בה. בחכמה (השונה היווני). —

דברי שמעון בן-סירא נא יג-ל

כ"ב

הודו למלך מלכי המלכים	ב
וגרם קרן לעמו	
לבני ישראל עז קרובו	
אני נשר היותי	יג
באמתה דרכה רגלי	טו
ואתפלל תפלה בנערותי	יג
[— — —]	טו
עלה הנה-לי לכבוד	יז
חשבתי להטיב	יח
חשקה נפשי בה	יט
נפשי נתתי אחריה	כ
גדי פתקה שעריה	יט
[— — —]	כ
והלכתי קניתי לה מתחלתה	
משי יהמו בתנור לה להביט-בה	כא
נמן וי לי שבר שפתותי	כב
פנו אלי סבלים	כג
ער-מתי תחסרון מן-אילו ואילו	כד
פי פתחתי ודברתי-בה	כה
וצואריכם בעלה הביאו	כו
קרובה היא למבקשיה	
ראו בעיניכם כי קטן היותי	כז
[— — —]	
רבים שמעו למודי בנערותי	כח
תשמח נפשי בישיבתי	כט
מעשיכם עשו בצדקה	ל
ברוך וי לעולם	

עֲדִיתָהּ דְּבָרֵי שְׁמֵעוֹן בְּיָדֶיךָ שְׁנֵי קָרָא בְּיָדֶיךָ:

חִכְמַת שְׁמֵעוּ בְּיָשׁוּעַ בְּזִלְעֶזֶר בֶּן־סִירָא:

יְהִי שֵׁם יי מְבָרָךְ מְעַמָּת וְעַד-עוֹלָם :